ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL"

IX

1972

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
P-124

IAŞI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COMITETUL DE REDACȚIE

M. PETRESCU-DÎMBOVIȚA (redactor responsabil), D. CIUREA, CONST. C. ANGELESCU, J. BENDITER, D. BERLESCU, L. BOICU, C. CIHODARU, N. CORIVAN, N. GRIGORAȘ, D. ȘANDRU

I. CAPROȘU (secretar științific de redacție)

Adresa redacției:
Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de științe sociale și politice a Republicii Socialiste România, str. Karl Marx nr. 15, Iași.
https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Academia
de ştiinţe sociale şi politice
a Republicii Socialiste România

Anuarul
Institutului de istorie
şi arheologie
„A. D. XENOPOL"

Tom. IX, 1972

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Nr. inv. 8507

SUMAR

N. GRIGORAŞ, Ştefan vodă cel Tînăr şi Luca Arbure 1

D. VITCU, Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832—1862) 29

GH. BUZATU, Activitatea lui N. Iorga pentru desăvîrşirea unităţii de stat. (Noi contribuţii) 81

*

LEON ŞIMANSCHI şi GEORGETA IGNAT, Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc (I) 107

TAHSIN GEMIL, Din relaţiile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea. (Pe marginea a două documente din arhivele de la Istanbul) 133

PAUL PĂLTĂNEA, Informaţii privind comerţul oraşului Galaţi în secolul al XVII-lea 145

VEN. CIOBANU, Moldova şi conflictul diplomatic polono-turc din anii 1764—1766 159

D. CIUREA, Romanitatea şi continuitatea în literatura istorică din secolele XVIII—XIX 185

CORNELIU ISTRATE, Lupta ţăranilor dorneni împotriva stăpînirii boiereşti 191

I. TODERAŞCU, Informaţii noi privind şantierul naval din Galaţi (sfîrşitul sec. al XVIII-lea — prima jumătate a sec. al XIX-lea) . . 205

IONEL DÎRDALĂ, Desfiinţarea boierescului în ţinutul Sucevei . . . 221

TUDOR MATEESCU, Ţărani din Moldova şi Ţara Românească la munci agricole în Dobrogea (sec. XVIII—prima jumătate a sec. al XIX-lea) 2 37

D. CIUREA, Moldova în anii 1821—1822 . . . . . 2 55

INSTITUTUL DE ISTORIE
„A. D. XENOPOL"
BIBLIOTECA
Cota P 124

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

V. CRISTIAN, Cursul de istorie națională al lui Mihail Kogălniceanu. Date noi și precizări 261

AL. ZUB, Cu privire la începuturile Societății științifice și literare din Iași 277

ADRIAN MACOVEI, Problema agrară din România în 1914 . 287

GH. I. FLORESCU, Partidele politice în alegerile parlamentare din 1919 313

D. ȘANDRU, Aplicarea reformei agrare din 1921 în Delta Dunării . 333

I. CIUPERCĂ, Împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922. (Relații între partidele politice burgheze). 349

I. SAIZU, Opinii din perioada 1922—1928 privitoare la dezvoltarea economiei naționale 381

I. SEFTIUC, România și activitatea Comisiei internaționale a strîmtorilor (1924—1936) 403

J. BENDITER, Operația „Felix" 417

DISCUȚII

L. BOICU, A doua jumătate a secolului al XVIII-lea — început al epocii moderne în istoria României 431

D. CIUREA, Problema periodizării istoriei moderne a României *(rezumat)* 444

IULIU C. CIUBOTARU, Anul 1821 ca început al epocii moderne în Țările române *(rezumat)* 444

CONSTANTIN C. ANGELESCU, Anul 1829 și începutul epocii moderne în istoria României *(rezumat)* 446

V. CRISTIAN și V. RUSSU, Anul 1848 — început al epocii moderne în istoria României *(rezumat)* 448

Discuții 450

DOCUMENTAR

PAUL MIHAIL, Alte acte românești de la Constantinopol (1578--1820) 455

I. CAPROȘU, Patru documente de la Ștefan Tomșa al II-lea . 469

I. KARA, Din istoria comerțului moldovenesc între 1829—1831. O corespondență comercială inedită 475

GH. PLATON, Din domnia lui Alexandru Ioan Cuza. Documente din arhivele belgiene 495

P. CONSTANTINESCU-IAȘI, Din viața frămîntată a unui vechi luptător socialist. Cîteva date inedite 505

STUDII DOCUMENTARE

I. AGRIGOROAIEI, Noi rezultate în analiza critică a fascismului din România 511

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RECENZII

Istorie Universală

RICHARD C. HOFFMANN et H. B. JOHNSON, *Un village portugais en mutation : Póvoa d'El à la fin du XVe siècle*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26e année, no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris, p. 917—940 *(Ecaterina Negruți-Munteanu)* . . . 523

A. FIERO, *Un cycle démographique : Dauphiné et Faucigny, du XIVe au XIXe siècle*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26e année, no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris. p. 941—959 *(Ecaterina Negruți-Munteanu)* 524

Γ. Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ, Τὸ Βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755—1824) (Tipografia din Veneția a lui Dimitrios și Panos Teodosiu (1755—1824) Ἀθῆναι, 1969, σ.1ç' + 186 *(N. Gaidagis)* 525

MAURICE GARDEN, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, Paris, 1970, 772 p. *(Ecaterina Negruți-Munteanu)* 527

RAYMOND CAZELLES, *Le duc d'Aumale et la presse*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XVIII, octombrie-decembrie, 1971, p. 589—609 *(Constantin C. Angelescu)* 529

* * * *Briefe an und von Himmler, Dokumente*, Herausgegeben und eingeleitet von Helmut Heiber, Deutscher Taschenbuch Verlag 1970, München, 396 p. *(J. Benditer)* 532

Istoria României

NICOLAE MAGHIAR, ȘTEFAN OLTEANU, *Din istoria mineritului în România*, București, Editura științifică, 1970, 332 p. *(D. Vitcu)* 535

N. GRIGORAȘ, I. CAPROȘU, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova. Pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, ed. a II-a, revăzută, București, Editura Meridiane, 1971, 75 p. + ilustrații *(I. Solcanu)* . . 538

NICOLAE STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV—XVII*, București, Editura enciclopedică română, 1971, 456 p. *(I. Caproșu)* 540

AL. ALEXIANU, *Mode și veșminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. I, 418 p. ; vol. II, 370 p., București, Editura Meridiane, 1971 *(I. Solcanu)* 541

ION IONAȘCU, PETRE BÂRBULESCU, GHEORGHE GHEORGHE, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, Editura politică, 1971, 517 p. *(I. Toderașcu)* 545

GHEORGHE VERȘESCU, *Istoria monografică a orașului Piatra Neamț*, București, 1971, 252 p. *(I. Caproșu)* 547

GEORGE POTRA, NICOLAE SIMACHE, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Târgșor (1632—1857)*, Ploiești, 1970, 580 p. *(I. Caproșu)* 550

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domnești din București și Iași*, București, Editura Academiei, 1971, 328 p. *(N. Grigoraș)* 553

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTANTIN M. BONCU, *Contribuții la istoria petrolului românesc*, București, Editura Academiei, colecția „Biblioteca Istorică", vol. XXXI, 1971, 521 p. + 2 hărți și ilustrații *(Gh. Buzatu)* 554

V. MIHORDEA, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Bibliotheca historica Romaniae, no. 36, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1971, 281 p. *(Corneliu Istrati)* . . . 559

MARIN BUCUR, *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea*, vol. I, Editura Academiei, București, 1969, 359 p. *(S. Mărieș)* 564

Rumanian Studies, An international annual of the humanities and social sciences, vol. I, Leiden, E. J. Brill, 1970, 6 + 225 p. *(Constantin C. Angelescu)* 568

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *Buhuși. Din istoricul fabricii și (al) localității*, Bacău, 1971, 374 p. *(D. Vitcu)* 572

C. CUȘNIR-MIHAILOVICI, FL. DRAGNE, GH. UNC, *Mișcarea muncitorească din România. 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, București, Editura politică, 1971, 525 p. *(Gh. I. Florescu)* . . 574

GHEORGHE MATEI, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, București, Editura Academiei, 1971, 300 p. *(I. Ciupercă)* 579

Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921), București, Editura științifică, 1971, 641 p. (sub red.: Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac). *(Gh. I. Florescu)* 582

NOTE BIBLIOGRAFICE

Istorie universală

KENNETH CLARCK, *Civilisation. A personal view*, British Broadcasting Corporation and John Murray, London, 1971, 359 p. *(Al. Zub)*. 585

ISMAIL HAKKI UZUNÇARŞÎLI, *Osmanlî Devleti Teşkilatina Medhal* (Introducere în organizarea statului otoman), ed. a II-a, Türk Tarih Kurumu Basîmevi-Ankara, 1970, XIV + 520 p. *(Tahsin Gemil)* 586

L'archéologie du village médiéval, Centre belge d'histoire rurale. Publications no. 6, Louvain et Gand, 1967, 139 p. *(K. Daicoviciu)* . 588

STEVEN RUNCIMAN, *Căderea Constantinopolului. 1453*. Traducere, note, prefață și îngrijirea științifică a ediției românești de Alexandru Elian, București, Editura științifică, 1971, 324 p. *(N. Grigoraș)*. 590

Circulația octoihului slavon al lui Coresi în Bulgaria (Paul Mihail) . 591

P. BAIROCH, *Structure de la population active mondiale de 1700 à 1970*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26e année, no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris, p. 960—976 *(Ecaterina Negruți-Munteanu)*. 592

K. MISKA, *Levizja punetore në Shqiperi* (Mișcarea muncitorească în Albania), Tirana, 1970, 376 p. *(Gelcu Maksutovici)* . . 593

B. A. АНФИЛОВ, *Бессмертный подвиг*, Издательство „Наука", Москва, 1971, 540 p *(J. Benditer)* 595

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istoria României

Centrul de informare și documentare în științele sociale și politice, *Informatica în științele sociale. Progrese, direcții, tendințe*, București, 1971, 380 p. *(Al. Zub)* 598

AURELIAN SACERDOȚEANU, *Arhivistica*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970 (1971), 267 p. + 76 figuri înafara textului *(I. Caproșu)* 597

MARIA SOVEJA, IULIA GHEORGHIAN, MARCEL DUMITRU CIUCĂ, *Îndrumător în Arhivele centrale*, vol. I, partea I, București, 1971, 520 p. *(D. Ivănescu)* 599

Recherches sur la philosophie des sciences, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1971, 669 p. *(Al. Zub)* 600

Danubius, vol. IV, Galați, 1970, 302 p. *(D. Vitcu)* . . . 602

Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România. Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Apelor, București, vol. II, 1971 (sub redacția lui Eugen Mewes). 446 p. *(D. Șandru)* 603

Botoșani — istorie și actualitate, București, 1971, 190 p. *(Al. Zub)* . 603

Studii de istorie a gîndirii economice (1—12/1970) *(Al. Zub)* . 604

Alte publicații sibiene (Al. Zub) 608

Istoria României în date, elaborată de un colectiv sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, Editura enciclopedică română, 1971, 524 p. *(Gh. Buzatu)* 610

ION BARNEA, OCTAVIAN ILIESCU, CORINA NICOLESCU, *Cultura bizantină în România, La culture byzantine en Roumanie*, București, 1971, 263 p. + ilustrații *(I. Solcanu)* 612

ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Editura Dacia, 1971, 596 p. *(N. Grigoraș)* 613

ȘTEFAN METEȘ, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX. Cercetări de demografie istorică*, București, Editura științifică, 1971, 438 p. *(I. Caproșu)* 614

GRIGORE URECHE, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1971, 263 p. *(Paul Mihail)* 615

NICOLAE STOICESCU, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*. Cu o introducere despre metrologia antică de acad. Em. Condurachi, București, Editura științifică, 1971, 330 p. *(I. Caproșu)* 616

N. GRIGORAȘ, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, Editura Academiei, 1971, 476 p. *(Nistor Ciocan)* 617

P. P. PANAITESCU, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, Editura Minerva, 1971, XVI + 638 p. *(Nistor Ciocan)* 618

N. N. MAFTEI și C. GH. RADU, *Dănești*, Vaslui, 1970, 239 p. *(I. Caproșu)* 620

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MANOLE NEAGOE. *Neagoe Basarab*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1971, 263 p. *(G. Ignat)* 620

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL", *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, volumul XXI (1632—1633), întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROŞU, L. ŞIMANSCHI, Editura Academiei, Bucureşti, 1971, 734 p. *(G. Ignat)* 621

ANDREI OŢETEA, *Tudor Vladimirescu şi revoluţia din 1821*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1971, 560 p. *(N. Corivan)* 622

HORIA NESTORESCU-BĂLCEŞTI, *Nicolae Bălcescu. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, Editura enciclopedică română şi Editura militară, 1971, XXXIX + 398 p. *(Al. Zub)* 624

AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu. 1817—1891. Biobibliografie.* Editura enciclopedică română şi Editura militară, Bucureşti, 1971, 654 p. *(I. Caproşu)* 625

RADU TOMOIAGĂ, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică şi filozofică*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1971, 458—459 p. *(Al. Zub)* 626

* * * *In memoriam. Ion Ionescu de la Brad. 1818—1881*, Bucureşti, Editura Academiei, 1971, 298 p. *(D. Vitcu)* 627

VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Editions de l'Academie. Collection „Bibliotheca Historica Romaniae", Bucarest, 1971, 334 p. *(N. Corivan)* . . . 628

* * * *Unification of the Romanian National Stats. The Union of Transylvania with Old Romania*, Bucharest, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, 1971, 367 p. *(Al. Zub)* 630

GHEORGHE TOMA, *Xenopol despre logica istoriei*, Bucureşti, Editura politică, 1971, 261 [—263], p. *(Al. Zub)* 631

VASILE NETEA, *Take Ionescu*, Bucarest, Éditions Meridiane, 1971, 141 p. *(Al. Zub)* 633

VASILE NETEA, *Nicolas Iorga, 1871—1940*, Bucarest, Editions Meridiane, 1971, 141 p. *(Al. Zub)* 633

* * * *Nicolae Iorga. Omul şi opera*, Iaşi, Editura Junimea, 1971, 219 p *(I. Ciupercă)* 634

MIRCEA MUŞAT, ION ARDELEANU, *Viaţa politică în România. 1918—1921*, Bucureşti, Editura politică, 1971, 318 p. *(I. Agrigoroaiei)* . 637

M. C. STĂNESCU, *Mişcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, Bucureşti, Editura politică, 1971, 293 p. *(Gh. I. Florescu)* . . 638

România în anii revoluţiei democrat-populare. 1944—1947, Bucureşti, Editura politică, 1971, 462 p. *(Gh. I. Florescu)* 639

MIRON CONSTANTINESCU, ECATERINA CIMPONERIU, VASILE LIVEANU, MIHAI RUSENESCU, ION CHIPER, *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie*, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1970, 169 p. *(V. Dobrinescu)* 641

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Viața științifică

Activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași în anii 1971 și 1972 (Gh. I. Florescu) 643

Al doilea simpozion național *Din istoria agriculturii în România*, Iași, 5—7 noiembrie 1971, *(D. Șandru)* 649

Începutul orașului medieval din Moldova în lumina datelor arheologice și istorice (Dezbatere științifică), *(G. Ignat și St. Cheptea)* . . 651

•

Al VIII-lea congres internațional de științe preistorice și protoistorice (M. Petrescu-Dîmbovița) 654

Al IX-lea colocviu al societății de studii germano-române „Mihai Eminescu" din Freiburg (M. Petrescu-Dîmbovița) 658

Călătorii de documentare științifică (R. P. Polonă, U.R.S.S.) (L. Boicu, I. Caproșu) 659

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Académie
des Sciences Sociales et Politiques
de la République Socialiste de Roumanie

Annuaire
de l'Institut d'Histoire
et d'Archéologie
„A. D. XENOPOL"

Tome IX, 1972

SOMMAIRE

N. GRIGORAŞ, Etienne le Jeune et Luca Arbure . . . 1

D. VITCU, L'affermage des mines de sel en Moldavie sous le régime du Règlement Organique (1832—1862) 29

GH. BUZATU, L'activité de Nicolas Iorga pour l'achèvement de l'unité de l'État roumain (Nouvelles contributions) 81

•

LEON ŞIMANSCHI et GEORGETA IGNAT, La création de la chancellerie de l'État féodal moldave (I) 107

TAHSIN GEMIL, Les relations de la Moldavie et de l'Empire Ottoman au premier quart du XVIe siècle (A propos de deux documents conservés dans les Archives d'Istanbul) 133

PAUL PĂLTĂNEA, Informations concernant le commerce de la ville de Galaţi au XVIIe siècle 145

VEN. CIOBANU, La Moldavie et le conflit diplomatique entre la Pologne et la Turquie de 1764 à 1766 159

D. CIUREA, La romanité et la continuité dans la littérature historique des XVIIIe—XIXe siècles 185

CORNELIU ISTRATE, La lutte des paysans de Dorna contre les boyards qui voulaient les déposséder 191

J. TODERAŞCU, Nouvelles informations concernant le chantier naval de Galaţi (à la fin du XVIIIe siècle et durant la première moitié du XIXe siècle) 205

IONEL DÎRDALĂ, L'abolition du servage dans le district de Suceava 221

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

TUDOR MATEESCO, Paysans moldaves et valaques travaillant comme ouvriers agricoles en Dobroudja (XVIIIe siècle et première moitié du XIXe siècle) 237

D. CIUREA, La Moldavie en 1821—1822 255

V. CRISTIAN, Le cours d'histoire nationale professé par Mihail Kogălniceanu en 1843—1844. Nouvelles données 261

AL. ZUB, Sur les débuts de la Société Scientifique et Littéraire de Iassy 277

ADRIAN MACOVEI, La question agraire en Roumanie en 1914 . 287

G. I. FLORESCO, Les partis politiques roumains et les élections de 1919 313

D. ŞANDRU, L'application de la réforme agraire de 1921 dans le Delta du Danube 333

J. CIUPERCĂ, Les circonstances dans lesquelles fut constitué le cabinet libéral en janvier 1922 349

J. SAIZU, Opinions émises durant la période 1922—1928 concernant le développement de l'économie nationale de la Roumanie . . 381

I. SEFTIUC, La Roumanie et la Commission Internationale des Détroits (1924—1936) 403

J. BENDITER, L'operation „Félix" . 417

DISCUSSIONS

L. BOICU, Le seconde moitié du XVIIIe siècle, début de l'époque moderne de l'histoire de la Roumanie 431

D. CIUREA, Le problème de la périodisation de l'histoire moderne de la Roumanie *(résumé)* 444

JULES C. CIUBOTARU, L'année 1821 considérée comme le début de l'histoire moderne dans les pays roumains *(résumé)* . . . 444

CONSTANTIN C. ANGELESCO, L'année 1829 et le début de l'histoire moderne de la Roumanie *(résumé)* 446

V. CRISTIAN et V. RUSSU, L'année 1848 et le début de l'histoire moderne de la Roumanie *(résumé)* 448

Discussions 450

DOCUMENTS

PAUL MIHAIL. Documents roumains à Constantinopole (1578—1820) . 455

J. CAPROŞU, Quatre documents d'Etienne Tomşa II . . 469

I. KARA, Correspondance commerciale inédite concernant le commerce de la Moldavie de 1829 à 1831 475

G. PLATON, Documents relatifs au règne d'Alexandre Jean Couza. conservés dans les Archives belges 495

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

P. CONSTANTINESCU-IAŞI, Informations inédites concernant la biographie d'un ancien combattant socialiste 505

ETUDES DOCUMENTAIRES

J. AGRIGOROAIE, Nouveaux résultats de l'analyse critique du fascisme en Roumanie 511

COMPTES-RENDUS

Histoire universelle

RICHARD C. HOFFMAN et H. B. JOHNSON, *Un village portugais en mutation : Póvoa d'El à fin du XIVe siècle*, „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26e année, no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris, p. 917—940 *(Ecaterina Negruţi-Munteanu)* 523

A. FIERRO, *Un cycle démographique : Dauphiné et Faucigny, du XIVe au XIXe siècle*, „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26e année. no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris, p. 941—959 *(Ecaterina Negruţi-Munteanu)* 524

GEORGIOS PLUMIDES, *La typographie de Dimitrios et Pacnos Teodosiu (1755—1824)*, Athènes, 1969, 6 + 186 p. *(N. Gaidagis)* . . . 525

MAURICE GARDEN, *Lyon et les Lyonnais au XVIIIe siècle*, Paris, 1970, 772 p. *(Ecaterina Negruţi-Munteanu)* 527

RAYMOND CAZELLES, *Le duc d'Aumale et la presse*, „Revue d'histoire moderne et contemporaine", XVIII, octobre-décembre 1971, p. 589—609 *(Constantin C. Angelesco)* 529

* * * *Briefe an und von Himmler, Dokumente*, Herausgegeben und eingeleitet von HELMUT HEIBER. Deutscher Taschenbuch Verlag. 1970, München, 396 p. *(J. Benditer)* 532

Histoire de la Roumanie

NICOLAS MAGHIAR, ÉTIENNE OLTEANU, *Le travail dans les mines de Roumanie*, Exposé historique, Bucarest, Editions Scientifiques, 1970, 332 p. *(D. Vitcu)* 535

N. GRIGORAŞ et J. CAPROŞU, *Églises et monastères en Moldavie. Jusqu'au milieu du XVe siècle*, 2e édition revue, Bucarest, Editions Meridiane, 1971, 75 p. + illustrations *(J. Solcanu)* 538

NICOLAS STOICESCO, *Dictionnaire des hauts fonctionnaires de la Moldavie, XIVe—XVIIe siècles*, Bucarest, Editions Encyclopédiques Roumaines, 1971, 456 p. *(J. Caproşu)* 540

AL. ALEXIANU, *Modes et costumes d'autrefois. Cinq siècles de l'histoire du costume roumain*, tome I, 419 p., tome II, 370 p., Bucarest, Editions Méridiane, 1971 *(J. Solcanu)* 541

JEAN IONAŞCO, PIERRE BĂRBULESCO, G. GEORGES, *Documents relatifs aux relations internationales de la Roumanie (1368—1900)*, Bucarest, Editions Politique, 1971, 517 p. *(J. Toderaşcu)* 545

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES VERȘESCO, *Histoire de la ville de Piatra Neamtz*, Bucarest, 1971, 252 p. *(J. Caproșu)* 547

GEORGES POTRA et NICOLAS SIMACHE, *Contributions à l'histoire des villes de Ploiești et Tîrgșor (1632—1857)*, Ploiești, 1970, 580 p. *(J. Caproșu)* 550

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Les Académies princières de Bucarest et de Iassy*, Bucarest, Editions de l'Academie de la Republique Socialiste de Roumanie, 1971, 328 p. *(N. Grigoraș)* 553

CONSTANTIN M. BONCOU, *Contributions à l'histoire du pétrole roumaine*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Collection „Bibliothèque Historique", tome XXXI, 1971, 521 p. + 2 cartes et illustrations *(G. Buzatu)* . . 554

V. MIHORDEA, *Maitres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Bibliotheca Historica Romaniae, no. 36, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971. 281 p. *(Corneliu Istrati)* 559

MARIN BUCUR, *Documents inédits relatifs aux Roumains au XIXe siècle dans les Archives françaises*, tome I, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1969, 359 p. *(S. Măriș)* 564

Rumanian studies. An international annual of the humanities and social sciences. tome I, Leiden, E. J. Brill, 1970, 6 + 225 p. *(Constantin C. Angelesco)* 568

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *Histoire de la fabrique de Buhuși et de le commune de Buhuși*, Bacău. 1971, 374 p. *(D. Vitcu)* . . 572

C. CUȘNIR-MIHAILOVICI, EL. DRAGNE, GH. UNC, *Le mouvement ouvrier en Roumanie de 1916 à 1921, La fondation du Parti Communiste Roumain*, Bucarest, Editions Politiques, 1971, 525 p. *(G. I. Floresco)* 574

GEORGES MATEI, *Le désarmement dans le contexte des problèmes internationaux et l'attitude de la Roumaine (1919—1934)*, Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 300 p. *(J. Ciupercă)* 579

La fondation du Parti Communiste Roumain (mai 1921), Éditions Scientifiques, Bucarest, 1971, 641 p. (sous la direction de Jean Popesco-Puturi et Augustin Deac *(G. I. Floresco)* 582

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES

Histoire Universelle

KENNETH CLARCK, *Civilisation. A personal view*, British Broadcasting Corporation and John Murray, London, 1971, 359 p. *(Al. Zub)* 585

ISMAIL HAKKÎ UZUNÇARȘILÎ, *Osmanli Devleti Teskilatina Medhal (Introduction à l'organisation de l'Etat ottoman)*, 2e édition, Türk Tarih Kurumu Basîmevi-Ankara, 1970, XIV + 520 p. *(Tahsin Gemil)* 586

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'archéologie du village médiéval, Centre belge d'histoire rurale. Publications. no. 6, Louvain et Gand, 1967, 139 p. *(R. Baltă)* . . . 588

STEVEN RUNCIMAN, *La chute de Constantinople*, traduction. notes, préface d'Alexandre Elian, Bucarest, Editions Scientifiques, 1971, 334 p. *(N. Grigoraş)* 590

La diffusion du recueil de chants religieux en slavon de Coresi en Bulgarie (Paul Mihail) 591

P. BAIROCH, *Structure de la population active mondiale de 1700 à 1970*, „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26e année, no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris, p. 960—976 *(Ecaterina Negruţi-Munteanu)* 592

K. MISKA, *Levizja punetore në Shqiperi* (Le mouvement ouvrier en Albanie), Tirana, 1970, 376 p. *(Gelcu Maksutovici)* 593

V. A. ANFILOV, *La victoire immortelle*, Editions „La Science", Moscou, 1971, 540 p. *(J. Benditer)* 595

Histoire de la Roumanie

Centre d'information et de documentation pour les sciences sociales et politiques, *L'information pour les sciences sociales. Progrès, directions, tendances*, Bucarest, 1971, 380 p. *(Al. Zub)* 597

AURELIEN SACERDOŢEANU, *La science des archives*, Bucarest, Editions Didactiques et Pédagogiques, 1970 (1971), 287 p. + 76 planches, hors texte *(J. Caproşu)* 598

MARIE SOVEJA, JULIE GHEORGHIAN, MARCEL DĖMĖTRE CIUCĂ, *Guide des Archives Centrales*, tome I, Ière partie, Bucarest, 1971, 520 p. *(D. Ivănescu)* 599

Recherches sur la philosophie des sciences, Bucarest, Éditions de l'Académie, de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 669 p. *(Al. Zub)* 600

Danubius, Tome IV, Galatz, 1970, 302 p. *(D. Vitcu)* 602

Terra Nostra, Recueil de matériaux relatifs à l'histoire de l'agriculture en Roumanie, Tome II. (sous la rédaction d'Eugène Mewes), Ministère de l'Agriculture, de l'Industrie Alimentaire, de la Sylviculture et des Eaux, Bucarest. 1971. 446 pages *(D. Şandru)* . 603

Botoşani — histoire et actualité, Bucarest, 1971. 190 p. *(Al. Zub)* . 603

Etudes d'histoire de la pensée économique (1—12/1970 *(Al. Zub)* . 604

Publications parues à Sibiu (Al. Zub) 608

L'histoire de la Roumanie en dates, redigée par un colectif sous la direction de Constantin C. Giuresco, Bucarest, Editions Encyclopédiques Roumaines, 1971, 524 p. *(G. Buzatu)* 610

JEAN BARNEA, OCTAVE ILIESCO et CORINNE NICOLESCO, *La culture byzantine en Roumanie*, Bucarest, 1971, 263 p. + illustrations *(J. Solcanu)* 612

ETIENNE PASCOU, *La principauté de Transylvanie*, tome I, Cluj, Editions Dacia, 596 p. *(N. Grigoraş)* 613

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ETIENNE METEŞ, *Emigrations roumaines de Transylvanie aux XIIIe—XXe siècles.* Etudes de démographie historique, Bucarest, Editions Scientifiques, 1971, 430 p. *(J. Caproşu)* 614

GRÉGOIRE UREKI, *Chronique de la Moldavie,* Kichinev, 1971, 263 p. *(Paul Mihail)* 615

NICOLAS STOICESCO, *Les unités de mesure de nos ancêtres. La métrologie au Moyen-Age sur le territoire roumain,* avec une introduction sur la métrologie de l'Antiquité par Em. Condurachi, membre de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, Editions Scientifiques, 1971, 330 p. *(J. Caproşu)* . . 616

N. GRIGORAŞ, *Les institutions féodales en Moldavie. I. L'organisation de l'Etat jusqu'au milieu du XVIIIe siècle,* Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 476 p. *(Nistor Ciocan)* 617

P. P. PANAITESCO, *Contributions à l'histoire de la culture roumaine,* Bucarest, Editions Minerva, 1971, XVI + 638 p. *(Nistor Ciocan)* . 618

N. N. MAFTEI et C. G. RADU, *Dăneşti,* Vaslui, 1970, 239 p. *(J. Caproşu)* 620

MANOLE NEAGOE, *Neagoe Basarab,* Bucarest, Editions Scientifiques, 1971, 263 p. *(G. Ignat)* 620

ACADÉMIE DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE, INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE „A. D. XENOPOL", *Documenta Romaniae Historica,* A, *Moldavie,* tome XXI (1632—1635), publié par C. Cihodaru, J. Caproşu et L. Simanschi, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1971, 734 p. *(G. Ignat)* 621

ANDREI OŢETEA, *Tudor Vladimiresco et la révolution de 1821,* Bucarest, Editions Scientifiques, 1971, 560 p. *(N. Corivan)* 622

HORIA NESTORESCO-BĂLCEŞTI, *Nicolas Bălcesco. Contributions bibliographiques,* Bucarest, Editions Encyclopédiques Roumaines et Editions Militaires, 1971, XXXIX + 398 p. *(Al. Zub)* 624

AL. ZUB, *Mihail Kogălniceanu, Bio-bibliographie,* Editions Encyclopédiques Roumaines et Editions Militaires, Bucarest, 1971, 654 p. *(J. Caproşu)* 625

RADU TOMOIAGĂ, *Jean Eliade Rădulesco. Ses idées sociales, politiques et philosophiques,* Bucarest, Editions Scientifiques, 1971, 458—459 p. *(Al. Zub)* 626

* * * *In memoriam. Jean Ionesco de la Brad, 1818—1891,* Bucarest, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1971, 298 p. *(D. Vitcu)* 627

VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle,* Editions de l'Académie, la la République Socialiste de Roumanie, Collection „Bibliotheca Historica Romaniae", Bucarest, 1971, 334 p. *(N. Corivan)* 628

* * * *Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with Old Romania,* Bucharest, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, 1971, 367 p. *(Al. Zub)* 630

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GEORGES TOMA, *Les opinions de Xenopol sur la logique de l'histoire*, Bucarest, Editions Politiques, 1972, 261 [—263] *(Al. Zub)* . . . 631

BASILE NETEA, *Take Ionesco*, Bucarest, Editions Meridiane, 1971, 94 p. *(J. Ciupercă)* 633

BASILE NETEA, *Nicolas Iorga, 1871—1940*, Bucarest, Éditions Meridiane, 1971, 141 p. *(Al. Zub)* 633

* * * *Nicolas Iorga. L'homme et son oeuvre*, Iassy, Editions Junimea, 1971, 219 p. *(J. Ciupercă)* 634

MIRCEA MUŞAT, ION ARDELEANU, *La vie politique en Roumanie de 1918 à 1921*, Bucarest, Editions Politiques, 1971, 318 p. *(J. Agrigoroaiei)* 637

M. C. STĂNESCO, *Le mouvement ouvrier en Roumanie de 1921 à 1924*, Bucarest, Editions Politiques, 1971, 293 p. *(G. I. Floresco)* . . 638

La Roumanie pendant les années de la révolution démocrate-populaire, 1944—1947, Bucarest, Editions Politiques, 1971, 462 p. *(G. I. Floresco)* 639

MIRON CONSTANTINESCO, ECATERINA CIMPONERIU, VASILE LIVEANU, MIHAI RUSENESCO, ION CHIPER, *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1970, 169 p. *(V. Dobrinescu)* 641

LA VIE SCIENTIFIQUE

L'activité de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie A. D. Xenopol de Iassy en 1971 et 1972 (Gh. I. Floresco) 643

Le deuxième colloque national sur *L'histoire de l'agriculture en Roumanie*, *Iassy*, 5—7 novembre 1971 *(D. Şandru)* 649

Les débuts de la ville médiévale en Moldavie selon les données archéologiques et historiques (débats scientifiques) *(G. Ignat et Şt. Cheptea)* 651

*Le VIII*e *Congrès international des sciences préhistoriques et protohistoriques (M. Petresco-Dîmboviţa)* 654

*Le IX*e *Colloque de la Société d'études germano-roumaines „Michel Eminesco" de Fribourg (M. Petrescu-Dîmboviţa)* 658

Voyages d'études scientifiques en R. P. de Pologne et en U.R.S.S. (L. Boicou, J. Caproşu) 659

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ŞTEFAN VODĂ CEL TÎNĂR ŞI LUCA ARBURE

Moto : Questo Moldavo e un giovane di la età *del Re, molto ardito et gagliardo*" [1].

DE

N. GRIGORAŞ

În istoria poporului nostru s-au manifestat şi s-au impus prin capacitatea lor politică numeroase personalităţi ale căror activităţi şi acţiuni demne de reţinut au fost uneori pe nedrept judecate aspru, condamnate chiar, fiindcă istoricii, neaprofundînd informaţia documentară contemporană, s-au lăsat influenţaţi uneori de opere literare, în care scriitori de talent le-au prezentat în contradicţie cu adevărul istoric. O asemenea soartă a avut şi Ştefan Vodă cel Tînăr, care n-a meritat judecata nedreaptă a urmaşilor şi a istoricilor influenţaţi de drama *Viforul* a lui Barbu Delavrancea [2], care n-a ţinut seama de faptul că tînărul domn a fost permanent conştient de faptele sale şi a apărat cu energie drepturile ţării pedepsind aspru trădarea. Barbu Delavrancea a făcut din acest domn, „exagerînd disgraţios", un răsfăţat atins de demenţă [3], un „blazat" invidios „de slava postumă" a bunicului său [4].

Încercări timide de a-l reabilita — deşi i se scoate în evidenţă presupusa atitudine greşită faţă de Luca Arbure — a făcut în ultima sa sinteză Nicolae Iorga [5], revenind asupra unei concluzii dintr-o lucrare

---

[1] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 538 ; din raportul cu data de 18 iunie 1526 al lui Antonio Burgio, nunţiul apostolic din Ungaria, care îl compară pe domnul Moldovei cu regele Ludovic al II-lea.

[2] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, vol. IV, ed. a III-a, Bucureşti, 1927, p. 223—226.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti contemporane. II. În căutarea fondului*, Bucureşti, 1934, p. 199.

[4] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Compendiu, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1963, p. 204.

[5] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, *Cavalerii*, Bucureşti, 1937, p. 272 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai veche [6], apoi Horia Ursu [7] şi, cu intenţii mai clare, autorii sintezei de istorie a României apărută în anul 1962 [8].

Cercetarea atentă a izvoarelor istorice arată însă clar că Ştefan cel Tînăr şi colaboratorii săi merită un loc deosebit în galeria marilor noştri oameni politici şi comandanţi de oşti, deoarece timp de zece ani, prin îndrăzneala şi calităţile lor şi în opoziţie cu puternice forţe reacţionare au reuşit să menţină integritatea şi independenţa ţării, deşi turcii şi puternicele state vecine au depus eforturi să atragă Moldova într-un conflict de proporţii uriaşe, care s-a terminat cu prăbuşirea regatului maghiar.

Rediscutarea întregii activităţi a celor care au condus destinele statului moldovenesc între anii 1517 şi 1527 se impune pentru a revizui integral judecata nedreaptă, de condamnare a unui domn viteaz şi a eforturilor şi sacrificiilor sale şi ale colaboratorilor săi.

Situaţia Moldovei înainte de urcarea pe tron a lui Ştefan vodă cel Tînăr. După cum scria, la 7 decembrie 1502, medicul veneţian Matteo Muriano, Moldova era „o ţară mănoasă, foarte frumoasă şi bine aşezată, plină de animale şi de toate roadele". Despre Ştefan cel Mare acelaşi medic şi-a informat compatrioţii că era „un om foarte înţelept, vrednic de multă laudă, iubit mult de supuşii săi..., îndurător şi drept, veşnic treaz şi darnic". Pe Bogdan, singurul fiu legitim în viaţă al lui Ştefan cel Mare, Matteo Muriano îl aprecia ca un „bărbat viteaz, prieten al virtuţilor şi al oamenilor virtuoşi", care avea să urmeze exemplul tatălui său [9].

Bogdan al II-lea, în anii în care a condus destinele Moldovei (2 iulie 1504 — 20 aprilie 1517) a trebuit să facă faţă unor situaţii politice şi militare deosebit de grele. Cei mai primejdioşi duşmani ai Moldovei erau tătarii, iar polonezii cu care a fost într-un conflict cvasipermanent, susţineau uneltirile pretendenţilor la tron şi ale altor nemulţumiţi de stăpînirea sa. El nu a acceptat suzeranitatea polonă, în condiţiile sugerate de regele Sigismund I, din care cauză conducătorii polonezi l-au calificat ca un „tovarăş al perfidiei", un „hoţ", care nu urmărea decît încălcarea păcii. Răspîndind asemenea zvonuri, polonezii îşi justificau incursiunile în Moldova [10] şi intenţiile consilierilor regali de a-l înlocui din domnie. Polonezii au fost totuşi nevoiţi să încheie tratatul de pace şi alianţă aprobat la 7 februarie 1510 de logofătul Ioan Tăutul, de pîrcă-

---

[6] N. Iorga, *Istoria lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1904, p. 275—276.

[7] Horia Ursu, *Domnia lui Ştefăniţă voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei, 1517—1527*, Cluj, 1940.

[8] *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, p. 613—616.

[9] *Călători străini despre Ţările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 149.

[10] N. Iorga, *op. cit.*, p. 272.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

labii tuturor cetăţilor, de portarul Luca Arbure, de postelnicul Cozma Şarpe şi de toţi ceilalţi boieri dregători [11].

Puterea Moldovei a simţit-o şi domnul din Ţara Românească unde uneori se adăposteau pretendenţi la tron [12]. Totuşi, în ultimii ani ai vieţii sale, Bogdan al II-lea a iniţiat o politică de bună vecinătate, mai flexibilă, atenţia sa fiind îndreptată îndeosebi către Transilvania, zguduită de grave frămîntări sociale, şi spre tătari, care au pricinuit Moldovei mari distrugeri de bunuri şi de vieţi omeneşti.

La 20 aprilie 1517 în timp ce se afla la Huşi, de unde probabil se putea informa mai uşor despre intenţiile ciambururilor tătăreşti, Bogdan al III-lea muri [13], lăsînd amintirea unui domn vrednic [14].

Lui Bogdan al III-lea i-a urmat fiul său, Ştefan cel Tînăr, denumit de unii istorici Ştefăniţă vodă, fiindcă la urcarea pe tron avea nouă [15] sau unsprezece ani [16] iar după alţii 13 [17] sau chiar 18 ani [18]. Se pare totuşi că la urcarea pe tron avea mai mult de 13 ani pentru că în anul următor, cum a consemnat Grigore Ureche în cronica sa, s-a căsătorit [19]. În anul 1517, Ştefan vodă cel Tînăr era cel mai mare fiu în viaţă al lui Bogdan al III-lea, născut dintr-o legătură cu o oarecare Stana, decedată în anul 1518 şi înmormîntată în biserica Sf. Nicolae din Rădăuţi [20]. Ceremonia de înscăunare a avut loc peste cinci zile de la moartea lui Bogdan al III-lea, ceea ce arată că au fost discuţii vii între factorii care au trebuit să aprobe noua domnie.

Deosebit de interesantă ni se pare relaţia transmisă de Dimitrie Cantemir că la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Tînăr sultanul a trimis la acesta un ambasador ca să-l felicite şi să-i înmîneze însemnele de onoare şi de recunoaştere ca domn, adică : „tuiurile, sangiacul (steagul),

---

[11] Mihai Costăchescu, *Documentele moldoveneşti de la Bogdan voievod (1504—1517)*. Bucureşti, 1940, p. 468 şi urm.

[12] Grigore Ureche. *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. a II-a, publ. de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 138—139.

[13] *Ibidem*, p. 143.

[14] *Ibidem*.

[15] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI publicate de Ion Bogdan.* Ediţie revăzută şi completată de P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 92. Cronicarul episcop Macarie scrie : „Şi a lăsat (Bogdan al III-lea) domnia fiului său, Ştefan voievod cel Tînăr, fiind atunci de nouă ani".

[16] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 248 : „...post mortem olim Bogdani voivode Moldaviae Stephanum eius filium undecim annos natum...".

[17] Iulian Marinescu, *Bogdan cel Orb. 1504—1517*, Bucureşti, 1910, p. 79.

[18] Horia Ursu, *op. cit.*, p. 10, 27 şi 113 ; Emil Virtosu, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1960, p. 224.

[19] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 144.

[20] Pe mormîntul ei, Ştefan cel Tînăr a pus o piatră funerară cu următoarea inscripţie : „Binecredinciosul şi iubitorul de Hristos Io Ştefan voievod, domnul Ţării Moldovei, fiul lui Bogdan voievod, a înfrumuseţat acest mormînt mamei sale Stana, în anul 7026 (1518), luna ianuarie 28, fiind episcop Pahomie".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cuca, caftanul domnesc" şi un cal „frumos împodobit" [21], cum i-au prezentat şi tatălui său Bogdan [22].

Trebuie subliniat că, deşi marea majoritate a consilierilor lui Bogdan al III-lea au fost de acord cu alegerea ca domn a fiului său Ştefan, regele polonez Sigismund I s-a simţit jignit fiindcă nu fusese avizat la timp ca să poată interveni pentru înscăunarea unui pretendent, Petru, aflat în Polonia, sub ocrotirea sa. Totuşi, regele polonez, socotind că adolescentul ajuns domn va deveni o marionetă în mîinile boierilor, a făcut cunoscut că nu voieşte o schimbare de domn în Moldova decît cu acordul moldovenilor şi al regelui maghiar [23], dar a dat dispoziţii cancelarului său să consulte şi alte persoane dacă nu poate fi ajutat pretendentul Petru pentru a prelua domnia Moldovei [24].

Izvoarele interne — în afară de cronica lui Grigore Ureche şi de „izvodul" ei de bază — nu precizează clar rolul avut de portarul Luca Arbure în administraţia Moldovei de la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Tînăr şi pînă la majorat. În general, marea majoritate a cercetătorilor, care s-au ocupat de evenimentele dintre anii 1517 şi 1527, referindu-se în special la conflictul dintre tînărul domn şi Luca Arbure au scris sub influenţa piesei amintite a lui Barbu Delavrancea şi a următoarelor aprecieri ale lui Grigore Ureche : „Ştefan vodă au tăiat pre Arbure Hatmanul pre carile zic să-l fi aflat în viclenie... ales un om ca acela, ce au crescut Ştefan vodă pre palmele lui, avîndu atîta credinţă şi în tinereţile lui Ştefan Vodă toată ţara otcîrmuia..." [25].

Dacă este adevărat că Luca Arbure a avut un rol hotărîtor în conducerea statului în timpul minoratului — de scurtă durată — al lui Ştefan vodă cel Tînăr nu este exclus însă ca în grupul marilor boieri consilieri să fi izbucnit neînţelegeri. Lui Luca Arbure şi grupului său i-au putut face opoziţie vornicul Petre Carabăţ, Cozma Şarpe, care se înrudea cu pîrcălabul Hărman, logofătul Trotuşan ş.a.

Cîteva date asupra familiei portarului Luca Arbure, a carierii şi a activităţii lui. Ascendenţii lui Luca Arbure ne sînt în parte cunoscuţi. Un Ioan Arbure e menţionat la 22 octombrie 1453 [26]. Probabil un fiu al acestuia, Cristea Arbure [27], apare ca pîrcălab de Neamţ, fiind numit în funcţie de Ştefan cel Mare înainte de 13 august 1471 [28], şi este menţionat

[21] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. G. Adamescu, Bucureşti, f.a., p. 65—66.

[22] P. P. Panaitescu, *Contribuţii la istoria lui Ştefan cel Mare*, extr. din „Analele Academiei Române", Mem. secţ. ist., seria a III-a, tom. XV (1934), p. 14.

[23] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 257—258.

[24] *Ibidem.*

[25] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 145.

[26] *Documente privind istoria României, A. Moldova* (în continuare se va cita *D.I.R., A)*, sec. XIV, XV, vol. I, nr. 322.

[27] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 55.

[28] *D.I.R., A*, vol. cit., nr. 450.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în pisania bisericii din satul numit astăzi Arbore, sub denumirea de Arbure cel Bătrîn [29]. El a deţinut această funcţie pînă în jurul datei de 22 mai 1476 cînd dispare din documentele interne [30]. Se poate să fi căzut în luptele cu turcii din 1476, deşi într-un document din 19 mai 1479 se menţionează hotarul unei părţi din satul Hlăpeşti, pe Pîrîul Alb fixat de către „pan Arbure şi pan Vîlcea" [31]. Înseamnă oare că „Arbure cel Bătrîn", poate înlocuit din pîrcălăbia Cetăţii Neamţului, trăia încă la această dată sau că hotărnicia se făcuse mai înainte? Fiul lui Crîstea Arbure, Luca, apare ca portar de Suceava la 14 septembrie 1486 [32], dar din noiembrie acelaşi an nu mai este menţionat în acte pînă la 24 septembrie 1498 [33]. Poate că Luca Arbure a avut o atitudine dubioasă în lupta de la Şcheia (6 martie 1486) iar Ştefan cel Mare, cercetînd după această luptă, în care el a fost la un pas de moarte [34], „credinţa" sfetnicilor săi, a crezut că este cazul ca să-şi înlocuiască portarul.

Luca Arbure a comandat totuşi garnizoana cetăţii Suceava între 25 septembrie şi 19 octombrie 1497, în timpul asediului condus de regele polon Ioan Albert [35]. Spre sfîrşitul lunii iunie a anului 1504, cînd Ştefan cel Mare, grav bolnav, se afla pe patul de suferinţă, boierii împărţiţi în două tabere nu puteau cădea de acord asupra persoanei care trebuia să-i urmeze la tron. O parte dintre ei urmînd sfatul şi hotărîrea lui Ştefan cel Mare îl susţineau pe Bogdan al III-lea, iar alţii pe un oarecare Ştefan aflat ostatec la Constantinopol [36]. În Polonia se ştia că pentru tronul Moldovei, în afară de Bogdan se iviseră încă doi candidaţi, un Ştefan, susţinut de turci şi „Herborusz" — adică Arbure — căpitanul Sucevii. Urmărit de ostaşii lui Ştefan cel Mare, Arbure a reuşit totuşi să scape [37].

Relaţiile moldo-polone şi frămîntările interne din Moldova de la urcarea pe tron a lui Ştefan cel Tînăr şi pînă la începutul anului 1523. Spre sfîrşitul domniei lui Bogdan al III-lea relaţiile moldo-polone erau reci, dar corecte datorită bunelor oficii ale regelui Ungariei, luat ca arbitru de ambele părţi [38].

---

[29] Eug. Kozak, *Die Inschriften aus der Bukowina*, Viena, 1903, p. 2.

[30] *D.I.R., A*, sec. XV, vol. II, nr. 2.

[31] *Ibidem*, nr. 13; „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi", fasc. 7 (1928), p. 311 şi 312. Soţia pîrcălabului Cristea Arbure se numea Nastasia.

[32] *D.I.R., A*, sec. XV, vol. II, nr. 56.

[33] *Ibidem*, nr. 267.

[34] *Cronicile slavo-române*, p. 36.

[35] N. Grigoraş, *Opoziţia marii boierimi faţă de politica lui Ştefan cel Mare*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Istorie, an. VII (1957), fasc. 1, p. 46—49.

[36] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 40—41. Date asupra familiei Arbure şi a înruditorilor ei vezi la Ştefan S. Gorovei, *Găneştii şi Arbureştii. Fragmente istorice (1538—1541)*, în „Cercetări istorice" (serie nouă), II (1971), p. 149 şi urm.

[37] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 15—17.

[38] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 208—209; G. Coriolan, *Petru Rareş înainte de urcarea sa pe tron şi Petru Pribeagul*, Bucureşti, 1909, p. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În fruntea sfatului domnesc al lui Ştefan cel Tînăr este menţionat permanent fratele său Petru, iar între consilieri l-a inclus numai pe Isac, fost vistiernic şi logofăt mare în timpul domniilor bunicului şi tatălui său [39]. Nu este exclus ca fostul vistiernic şi mare logofăt Isac să se fi înrudit prin alianţă cu familia domnitoare, deoarece la 22 februarie a cumpărat satul Dolheşti de la nepoţii fostului portar Şendrea, cumnatul lui Ştefan cel Mare [40].

Atitudinea de suspiciune şi de rezervă faţă de polonezi a lui Bogdan al III-lea [41] îşi găseşte explicaţia şi în evenimentele care au urmat după moartea sa. Boierii care au condus efectiv afacerile publice după înscăunarea lui Ştefan vodă cel Tînăr au inaugurat o politică de înţelegere cu Polonia prin concesii, crezînd că în felul acesta vor putea apăra interesele ţării faţă de tendinţele expansioniste şi de jaf ale turcilor şi ale tătarilor.

Indiscutabil că nici în acest sens nu a existat o unanimitate a membrilor sfatului domnesc. Rezerve serioase au barat calea unei înţelegeri totale deoarece familia regală poloneză purta ură urmaşilor lui Ştefan cel Mare, dar şi din cauza unui pretendent la domnie, Petru, ocrotit şi susţinut de oficialităţile regatului [42]. Un alt pretendent, care în septembrie 1521 susţinea că este frate cu Bogdan al III-lea şi că în 1519 servise pe lîngă împăratul Maximilian, s-a prezentat ambasadorului Veneţiei pe lîngă Carol Quintul, căruia i-a cerut sprijinul pentru a ocupa tronul Moldovei [43]. Consilierii lui Ştefan cel Tînăr nu au acceptat sugestia unei schimbări de domn.

Regele Sigismund I deşi voia domn pe pretendentul amintit [44], nu a acceptat o intervenţie armată pentru a nu intra în conflict cu Ungaria şi a nu se expune unor atacuri turco-tătare [45]. În aceste condiţii nu i-a rămas decît alternativa de a începe tratative pentru reglementarea chestiunilor în litigiu şi a reînnoirii tratatului încheiat cu Bogdan al III-lea în ianuarie-februarie 1510 [46]. Tratativele cu Polonia au început după înscăunarea lui Ştefan cel Tînăr. La cererea expresă a regelui Sigismund, discuţiile au fost duse şi continuate în numele Moldovei de Luca Cîrjă, un bun cunoscător al limbii poloneze. Motivul principal de reluare a tratativelor a fost primejdia otomană, deşi se ştia că Moldova avea relaţii bune cu Poarta.

---

[39] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 37, 77, 100 şi 196.

[40] *Ibidem*, nr. 9; N. Grigoraş, *Date şi observaţii asupra unui vechi monument de artă feudală din Moldova (Dolheştii Mari)*, în „Buletinul monumentelor istorice", an. XLI (1972), nr. 1, p. 41.

[41] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 210 şi urm.

[42] G. Coriolan, *op. cit.*, p. 8—10.

[43] N. Iorga, *Pretendentul „Iani rege al Moldovei" (1516—1521)*, în „Revista istorică", an. I (1915), nr. 2, p. 25.

[44] Hurmuzaki, *Documente*, vol. III$_3$, p. 257.

[45] Grigore Conduratu, *Relaţiunile Ţării Româneşti şi Moldovei cu Ungaria pînă în anul 1526*, Bucureşti, 1898, p. 502—503.

[46] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 260—261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu este de crezut că Luca Arbure a luat „imediat conducerea" ţării — cum a afirmat Nicolae Iorga [47] — deoarece în sfatul domnesc se aflau dregători cu merite mai mari decît ale lui şi deţinători ai unor funcţii mai importante, ca de exemplu vornicul Petru Carabăţ, mitropolitul Teoctist al II-lea şi marele logofăt Gavril Trotuşan. Deşi polonezii au făcut propuneri de reluare a discuţiilor în vederea încheierii unui nou tratat, au obiectat că în Moldova se adăposteau duşmani ai lor [48].

În toamna anului 1517 devenise public proiectul european de cruciată antiotomană, potrivit căruia în timp de trei ani trebuia înlăturată stăpînirea turcească din Europa. Se propusese ca în anul 1518 Moldova, Ţara Românească, Polonia şi chiar tătarii să atace şi să distrugă bazele militare turceşti de la nordul Mării Negre, iar în anii următori, împreună cu forţele celorlalte state europene să atace teritoriile ocupate de turci la sudul Dunării şi chiar Constantinopolul [49].

Discuţiile moldo-polone, terminate înainte de 2 decembrie 1517, s-au concretizat în tratatul încheiat la 17 ianuarie 1518 şi care propriuzis îl confirma pe cel din 22 ianuarie 1510, încheiat între Bogdan al III-lea şi regele polonez Sigismund I [50]. În preambulul tratatului s-a prevăzut ca politica ambelor părţi să aibă la bază relaţii de prietenie, obligaţia ca ambii suverani să-şi acorde ajutor reciproc „cu sfatul, sabia şi oamenii" împotriva tuturor neprietenilor, libertatea de comerţ şi de mişcare pentru negustorii ambelor state, cu obligaţia de a-şi plăti vămile legale, procedura specială referitoare la aplanarea neînţelegerilor de graniţă, fixarea datelor bîlciurilor anuale de la hotar, procedura de judecată cu martori, urmărirea hoţilor, pedepsirea celor prinşi cu mărfuri de furat, precum şi alte măsuri care favorizau relaţiile comerciale [51]. Clauzele referitoare la pretendenţii şi refugiaţii politici sînt reciproce, ca şi dreptul de azil în caz de forţă majoră, pentru ambii suverani, familiile, bunurile şi oamenii lor [52].

Tratatul, redactat în numele domnului Moldovei şi al fratelui său Petru, este din 4 mai 1518, avînd deci o dată destul de îndepărtată de a textului polonez. Ni se pare interesant faptul că în tratatul polonez sînt enumeraţi consilierii principali ai regelui pe cînd în textul moldovenesc nu se menţionează nici un boier şi nici chiar numele marelui logofăt [53]. Trebuie reţinut apoi că în textul polonez al tratatului sînt

---

[47] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 297.

[48] Horia Ursu, *op. cit.*, p. 16.

[49] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 1—2; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 182.

[50] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 468 şi urm.; idem, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod (1517—1527)*, Iaşi, 1943, p. 491 şi urm.

[51] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 703—705.

[52] M. Costăchescu, *loc. cit.*

[53] Idem, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, p. 501, 507 şi 513—514.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintiți Ștefan vodă cel Tînăr și fratele său Petru cu soțiile lor, ceea ce ar însemna că erau căsătoriți, deci ar fi trebuit ca în anul 1518 fiecare din ei să aibă cel puțin 16 ani [54].

Urmările acestui tratat puteau fi grave deoarece turcii, nemulțumiți de terminarea tratativelor, i-au îndemnat pe tătari să atace Moldova, ceea ce aceștia au și făcut la 9 august 1518 [55]. Ștefan cel Tînăr „a adunat oastea... și a pornit după dînsul (textul se referă la „Alb soltan", comandantul năvălitorilor) el însuși, pe Prut în sus" și a poruncit vornicului Țării de Jos, Petre Carabăț, „ca să treacă Prutul cu toată Țara de Jos" și să-i atace pe tătari „luni dimineața, în zori". Și „i-a nimicit și pe mulți i-au ucis și a prins vii foarte mulți" între care „și doi mîrzaci mari... încît abia cu puțini oameni a scăpat acel Alb soltan" [56]. Polonezii au pretins însă că au trimis în ajutorul armatei moldovenești 3 000 de oameni [57], informație care nu poate fi coroborată cu niciun izvor intern românesc; nefiind inclusă nici în textul cronicii moldo-polone, ea rămîne sub semnul întrebării. Este interesantă relatarea cronicii moldo-polone despre rolul tînărului domn în această luptă și totodată tăcerea asupra activității lui Luca Arbure.

Oastea condusă de vornicul Petre Carabăț a provocat tătarilor o înfrîngere catastrofală la Costești. La luptă a participat și domnul, care „s-au întors cu mare laudă la Hîrlău" de Sf. Dumitru și a dat un banchet ostașilor victorioși făcînd danii la „toți vitejii cei buni". Grigore Ureche ne mai informează că acuma tînărul domn s-a și căsătorit [58], cum s-a menționat și în tratatul din mai, același an.

Deși după victoria de la Costești Ștefan cel Tînăr pare a fi încercat să ia personal conducerea afacerilor publice, totuși sfatul domnesc rămîne în aceeași componență [59]. Sănătatea tînărului domn nu era satisfăcătoare, deoarece în vara anului 1519 (înainte de 24 iunie) a cerut să vină în țară un medic venețian [60].

Situația internă din Moldova a făcut și obiectul unor tratative dintre conducerile regatelor maghiar și polonez. Consilierii regelui Ludovic al II-lea au atras atenția celor polonezi că prietenia ambelor state românești le este folositoare. De aceea, în mai 1519, prin tratatul încheiat între sultan și regele maghiar, referitor la Moldova s-au prevăzut și următoarele: „De asemenea Karabogdan, cu alt nume Ștefan voievodul, cu toată țara Moldovei, împreună cu frații săi și cu cine ar fi

---

[54] M. Costăchescu, *Documente moldovenești de la Ștefăniță voievod*, p. 504.
[55] Horia Ursu, *op. cit.*, p. 22.
[56] *Cronicile slavo-române*, p. 183.
[57] Em. Picot, *Cronique de Moldavie... par Grégoire Urechi*, Paris, 1878, p. 262; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 302, nota 2; citează un izvor care se referă la 25 000 de tătari uciși.
[58] I. Minea, *Data de zi a luptei de la Ciuhur*, în „Cercetări istorice", an. XIII—XVI (1940), p. 694—695; Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 144; N. Iorga, *op. cit.*, p. 305.
[59] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 121 și urm.
[60] Hurmuzaki, *Documente*, vol. VIII, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

după el voievod... în această parte, totodată cu regele să fie cuprinşi, dar tributul, darurile şi serviciile, cum după obiceiu s-au dat... la fel şi de aici înainte... să dea şi nimic mai mult să nu se ceară" [61].

În iunie 1519, Neagoe Basarab şi Ştefan cel Tînăr, doritori să participe la cruciada preconizată, au cerut papei Leon al X-lea să-i admită ca parteneri, alături de ceilalţi şefi de state angajaţi în pregătiri. Ei şi-au luat obligaţia de a nu participa la nici o campanie fără aprobarea papei şi nici să încheie pace separată cu turcii [62].

Ca să se răzune pentru înfrîngerea suferită în august 1518, înainte de 29 iunie 1520, tătarii, înţeleşi probabil cu turcii, se pregăteau să atace Moldova. Potrivit prevederilor tratatului din 4 mai 1518, Ştefan cel Tînăr l-a înştiinţat pe regele Sigismund I despre pregătirile turceşti din anul 1520, arătînd amploarea, stadiul şi scopul lor imediat : cucerirea Belgradului [63].

În ultima fază a pregătirilor, sultanul Soliman al II-lea a cerut sprijin domnilor români. Înainte ca turcii să fi dezlănţuit atacul împotriva Belgradului se afla la Poartă un trimis al domnului Moldovei. La plecarea acestuia spre ţară, un oarecare Peri-paşa l-a chemat şi i-a spus să transmită domnului dispoziţia de a executa „porunca" sultanului pentru că „numai astfel se va bucura de graţia împărătească". Trimisul domnului, repetîndu-i acestuia, la întoarcerea în ţară, cele spuse de demnitarul turc, domnul şi-a concentrat oastea şi a deplasat-o la graniţa de răsărit, adică împotriva tătarilor, ca să nu fie obligat s-o trimită în Transilvania.

Un trimis turc a sosit curînd în Moldova şi a prezentat porunca sultanului prin care domnul era invitat să atace ţinuturile secuieşti împreună cu sangiacul de Nicopole şi cu domnul Ţării Româneşti. Delegatul turc, mituit de dregătorii lui Ştefan cel Tînăr cu suma de 60 000 aspri, s-a lăsat convins să raporteze sultanului că oastea Moldovei era trimisă împotriva tătarilor şi nu putea fi deplasată împotriva secuilor. Domnul Moldovei a înştiinţat imediat pe regele Ludovic al II-lea de intenţiile sultanului. După două săptămîni, în timp ce Ştefan cel Tînăr se afla în tabără, de unde supraveghea desconcentrarea oastei şi se pregătea să plece, sau era în drum de la Suceava spre Hîrlău, un curier al vornicului Ţării de Jos îl anunţa despre sosirea în ţară a altui trimis turc. Domnul a poruncit atunci, din nou, să fie adunată oastea şi trimisă tot spre graniţa de răsărit. Cînd trimisul turc s-a întîlnit cu domnul, el i-a înmînat acestuia un ordin categoric al sultanului prin care-i poruncea să ocupe ţinuturile secuieşti sub supravegherea trimisului său. Domnul şi boierii au căutat să-l convingă pe sol că o asemenea acţiune este imposibil de executat. Turcul nu s-a lăsat convins decît după ce a primit mari sume de bani şi cadouri de valoare.

---

[61] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 305.
[62] ***Ibidem***, p. 307—308.
[63] ***Ibidem***, p. 333—334.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ulterior, la o cerere a sangiacului de Silistra de a i se da voie să atace Polonia prin Moldova, Ștefan a intervenit la Poartă, prin vornicul Iurie și a obținut înlocuirea sangiacului [64].

Înainte de 2 iulie 1521, un curier al domnului moldovean l-a înștiințat pe regele polon că sultanul trecuse Dunărea și împreună cu tătarii se pregătea să atace Ungaria sau Polonia [65]. Sigismund I a mulțumit lui Ștefan vodă cel Tînăr pentru informație și l-a rugat să-l ajute cu trupele sale dacă va fi atacat [66]. Domnul Moldovei a trimis aceleași informații și regelui Ludovic al II-lea [67]. Regele polon a făcut cunoscut consilierilor săi că Polonia ar putea fi curînd atacată de turci și de tătari și le-a cerut părerea despre ajutorul ce ar trebui dat Moldovei, care era hotărîtă să reziste, deoarece în acest fel s-ar îndepărta pericolul de la țara lor [68]. Un sol polonez declara la Nürenberg că Soliman al II-lea intenționa să distrugă Moldova, să ocupe Camenița și să prade ținuturile de la marginea regatului polonez [69]. Sigismund I l-a rugat pe Ștefan ca să dea voie unui sol polonez să meargă la Poartă prin Moldova [70].

Belgradul n-a putut rezista atacurilor forțelor turcești. La 29 august 1521, Soliman al II-lea a reușit să deschidă poarta care-i oprea accesul spre centrul Europei. Domnul Moldovei n-a contribuit cu nimic la această victorie otomană, iar Ludovic al II-lea nu a primit nici un ajutor de la polonezi. Oastea moldovenească s-a deplasat în apropierea granițelor de apus deoarece după căderea Belgradului și în situația confuză din Țara Românească, prilejuită de moartea lui Neagoe Basarab, trupe turcești și-au extins acțiunile de pradă pînă în părțile Buzăului. Țara Românească era ca și anexată Imperiului otoman, iar după detronarea lui Teodosie, trupele turcești o străbăteau de la o margine la alta (aprilie-iunie 1522).

Turcii, supărați că Ștefan vodă cel Tînăr nu i-a ajutat în campania asupra Belgradului, au trecut la represalii ; ei ar fi ocupat chiar „partea de jos" a Moldovei, de unde s-au retras numai după ce trimisul sultanului a primit mari sume de bani și cadouri [71].

Relațiile comerciale dintre Moldova și Liov s-au menținut la nivelul din vremea lui Ștefan cel Mare. În octombrie 1523 reprezentanții negustorilor lioveni *examinteau tînărului domn al Moldovei despre* conținutul vechilor privilegii comerciale avute de la înaintașii săi [72], și i-au cerut confirmarea lor [73]. Negustorii moldoveni circulau liberi în Polonia

[64] „Arhiva istorică a României", I_1, p. 9—13.
[65] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 2—3.
[66] *Ibidem*, vol. II_3, p. 357—358.
[67] *Ibidem*, p. 359.
[68] *Ibidem*, p. 358.
[69] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 183.
[70] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 368.
[71] N. Iorga, *op. cit.*, p. 183.
[72] Idem, *Studii și documente*, vol. XXIII, p. 333.
[73] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3 p. 706—707.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi, potrivit indicaţiilor domnului, cumpărau blăni de sobol, cacom, „dinţi de peşte", stofe ş.a. pentru peşcheşul sultanului [74]. S-a obţinut şi aprobarea regelui ca moldovenii să poată cumpăra „50 măji de plumb" pentru acoperirea catedralei mitropolitane din Suceava, nou zidită [75].

În cursul anului 1522 numeroşi delegaţi din regatul maghiar, de la Braşov, din Moldova şi din Polonia s-au deplasat pentru tratative şi transmiteri de informaţii cu privire la intenţiile şi pregătirile armatelor turceşti. Evident, că după căderea Belgradului, Moldova era mai ameninţată de turci. Cîţiva din boierii „de frunte" ai lui Ştefan cel Tînăr contau, în cazul unui atac, pe un ajutor efectiv şi masiv polonez. În plus, chiar din anul 1522, regele Sigismund I, schimbîndu-şi atitudinea prin concesiile făcute Porţii, a început să-l acuze pe domnul Moldovei că s-a aliat cu turcii şi moscoviţii împotriva Poloniei [76].

Anul 1522 poate fi deci apreciat ca un an de răscruce, an în care s-a făcut o cotitură hotărîtă în relaţiile moldo-poloneze. Totuşi, regele Sigismund I a mulţumit domnului Moldovei pentru informaţiile date despre intenţiile turcilor şi ale tătarilor, promiţîndu-i în plus că nu va acorda azil politic boierilor emigranţi Isac şi Cîrlan [77], dar Ştefan cel Tînăr a luat poziţie hotărîtă împotriva partizanilor unei politici polonofile. Se menţionează chiar incursiuni de forţe moldoveneşti în Polonia. În acelaşi timp regele Sigismund I n-a voit să-şi dea consimţămîntul la căsătoria fiicei sale naturale cu domnul Moldovei, deşi se temea că din cauza acestui refuz vor reînvia conflictele din timpul domniei lui Bogdan al III-lea [78], şi nici nu a aprobat trecerea unei solii moldoveneşti spre Moscova [79].

Sînt informaţii despre o incursiune turcă în Moldova, acţiune explicabilă dacă ne gîndim că în anul 1521 Ştefan vodă a refuzat să execute dispoziţiile sultanului. Dintre turcii care au atacat Moldova, 1 700 au rămas pe cîmpul de luptă. În Polonia circula ştirea că în urma acestei expediţii Ştefan cel Tînăr fusese detronat, dar că a putut reocupa tronul după ce i-a înfrînt pe turci [80]. Deci, interesele majore ale Moldovei, legate de menţinerea independenţei statului erau contrare concepţiilor grupului de boieri în frunte cu Luca Arbure.

Ţara Românească condusă de Radu de la Afumaţi a luat poziţie hotărîtă împotriva infiltrării otomane. Succesele din anul 1522 ale noului domn împotriva trupelor turceşti au încurajat pe Ştefan cel Tînăr şi pe partizanii săi, care se opuneau politicii de abdicare şi de tratative practicată de Polonia. Totuşi, această politică era susţinută de o parte a bătrînilor consilieri ai lui Ştefan vodă. Pentru clarificarea intenţiilor

[74] Hurmuzaki, *Documente*, p. 714.
[75] *Ibidem*, p. 722—723.
[76] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 311.
[77] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 390.
[78] *Ibidem*, p. 403.
[79] *Ibidem*, p. 401 ; vezi şi Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 146.
[80] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 403.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poloneze domnul a trimis în Polonia pe Luca Cîrjă [81] cu misiunea de a expune clar regelui şi consilierilor săi atitudinea şi ţelurile politicii Moldovei. În decembrie 1522, la Cracovia, în faţa regelui Sigismund I, Luca Cîrjă s-a referit la politica domnului său faţă de Poartă şi a cerut realizarea grabnică a unei coaliţii împotriva turcilor, care, datorită neînţelegerilor dintre statele creştine, reuşiseră să cucerească ţară după ţară. Potrivit instrucţiunilor primite, Luca Cîrjă a atras atenţia regelui polon că Moldova nu se va despărţi de statele creştine. Luca Cîrjă a spus : „Domnul meu, prieten al Măriei Voastre (în expunere s-a ferit să pronunţe cuvîntul de suzeran) vă face cunoscută primejdia... şi vă îndeamnă să vă ridicaţi împreună cu toată creştinătatea împotriva păginului" [82]. Sigismund I, enervat de conţinutul şi tonul expunerii lui Luca Cîrjă şi mai ales de aluziile la politica sa, a răspuns referindu-se la pregătirile militare poloneze şi la grija sa, a papei, a împăratului şi a celorlalţi şefi de state europene de a-i opri şi a-i respinge pe turci [83].

Politica lui Ştefan cel Tînăr faţă de marea boierime opoziţionistă şi de Polonia. Domnul Moldovei, după ce a cunoscut rezultatul misiunii lui Luca Cîrjă, şi-a dat seama că înfeudarea politicii ţării sale Poloniei este inutilă şi dăunătoare. Totodată, el a fost şocat de atitudinea ostilă şi inconştientă a oficialităţilor poloneze, care au reluat planul de a-l înlocui din domnie cu unul din pretendenţii aflaţi în regatul lor. Partizani ai unei asemenea intenţii se aflau şi în Moldova, chiar între marii boieri dregători, cum au dovedit-o evenimentele ulterioare.

Un grup numeros de mari boieri, partizani hotărîţi ai alianţei cu Polonia, în orice condiţii, voiau un alt domn în locul lui Ştefan cel Tînăr, pe care-l calificau ca insolent şi tiran [84]. Deoarece domnul, deşi tînăr, „lucrul său îl ştia purta" [85], a luat măsuri energice împotriva uneltirilor boierilor opoziţionişti, la începutul anului 1523 numeroşi boieri au emigrat în Polonia, Transilvania şi în Ţara Românească. Prima confruntare dintre domn şi boierimea opoziţionistă a avut loc între 8 ianuarie şi 15 martie 1523, a doua între 15 martie şi 10 aprilie, iar ultima, terminată prin înăbuşirea răscoalei înarmate a boierilor, în septembrie acelaşi an.

După 8 ianuarie 1523 Ştefan cel Tînăr a înlocuit din dregătorii pe pîrcălabul Grincovici, iar pe Luca Arbure cu Petrică, fost pîrcălab de Cetatea Nouă [86]. Între 15 martie şi 10 aprilie, majoritatea boierilor dre-

---

[81] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 315 ; I. Nistor, *Luca Arbure hatmanul*, Cernăuţi, 1921, p. 10, susţine că Luca Cîrjă a fost trimis în Polonia de Luca Arbure, ceea ce este de necrezut dacă se urmăreşte conţinutul şi tonul discursului său ţinut în faţa regelui Sigismund I.

[82] „Arhiva istorică a României", I_1, p. 9 şi urm.

[83] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 721—723.

[84] N. Iorga, *op. cit.*, p. 319.

[85] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 147.

[86] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 191 şi 192.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gători în vîrstă, care probabil au protestat mai hotărît împotriva noii linii politice au fost înlocuiţi din funcţii, rămînînd însă membri ai sfatului domnesc [87]. Mai prevăzător, încă de la 20 martie 1523, postelnicul Cozma Şarpe, probabil unul dintre fruntaşii opoziţiei boiereşti, s-a refugiat în Polonia [88]. Nu este exclus ca el împreună cu Arbure să fi făcut parte din grupul celor care urmăreau detronarea lui Ştefan vodă. Din sfatul domnesc dispare şi logofătul Trotuşan care, ulterior, înainte de 8 noiembrie, a fost închis împreună cu unul din oamenii săi de încredere [89].

În aprilie 1523, boierimea, victimă a concepţiilor retrograde şi dornică de putere, a provocat o mişcare, încercînd înlocuirea lui Ştefan cel Tînăr cu fratele său Petru [90]. Acesta însă a refuzat să facă jocul boierilor şi i-a denunţat, domnul reuşind să înăbuşe complotul.

Dovedit viclean, Luca Arbure este decapitat în aprilie, la Hîrlău, iar la scurt timp după el sînt ucişi şi doi dintre fiii săi, Nechita şi Toader [91]. Ţelurile complotiştilor erau cunoscute regelui Sigismund I, care, încălcînd prevederile tratatului din mai 1518, a refuzat extrădarea lui Cozma Şarpe [92]. Boierii emigranţi în Transilvania au luat legătură cu postelnicul Cozma Şarpe pentru a-l antrena în mişcarea de înlocuire a domnului [93]. Un alt grup de refugiaţi, ca vistiernicul Gavril, Costea, Gheorghe ş.a. s-a instalat la Bistriţa [94]. La cererea de extrădare a domnului Moldovei ei s-au refugiat grabnic în Polonia, lăsîndu-şi cîţiva ani familiile la Bistriţa [95].

Informaţiile cunoscute în Polonia la 14 şi 15 iulie 1523 despre comportarea domnului Moldovei erau neliniştitoare şi neplăcute oficialităţilor [96]. Totodată, regele polonez, neliniştit de intenţiile duşmanilor ţării sale, a informat nobilimea din Boemia că forţe turceşti sprijinite de tătari au pătruns în Moldova [97]. Solia poloneză trimisă în Moldova — după cum îl informa Sigismund I pe nepotul său Ludovic al II-lea — fusese primită „rău şi obraznic" de domn, care reţinuse chiar pe unii din membri ei [98]. În urma izbucnirii unei „răscoale periculoase" (perni-

---

[87] *D.I.R.*, A. *sec. XVI. vol. I, nr. 192 şi 196*

[88] I. Minea, *Complotul boieresc împotriva lui Ştefăniţă vodă*, în „Cercetări istorice", an. IV_2 (1928), p. 203. Cozma Şarpe era un urmaş al pîrcălabului Hărman ; vezi şi Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. XXI, p. 109—111.

[89] N. Iorga, *Documente româneşti din Arhivele Bistriţei*, I, p. XIII ; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV_1, p. 274—275.

[90] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146.

[91] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 438.

[92] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 317.

[93] Horia Ursu, *op. cit.*, p. 78, nota 1.

[94] Ardrei Veress, *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaque cum Moldavia et Valachia*. vol. I, (1468—1540), Budapesta, 1914, p. 135.

[95] *Ibidem*, p. 135—136.

[96] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 434—435.

[97] *Ibidem*, p. 435.

[98] *Ibidem*, p. 439 şi 440.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciosissimum in Moldavia excitatum), domnul a decapitat mai mulţi boieri, iar alţii şi-au salvat viaţa trecînd în Polonia. Regele considera că nu este admisibil ca acest „tînăr" să-şi persecute nobilii „în asemenea măsură" şi l-a invitat pe Ludovic al II-lea să intervină pentru iertarea boierilor complotişti [99]. Sigismund I fusese informat greşit că domnul concentra împotriva Poloniei o oaste de moldoveni şi turci, pe care s-ar fi pregătit s-o înfrunte [100].

Într-o altă scrisoare adresată tot nepotului său Ludovic al II-lea, dar redactată într-un ton şi mai răutăcios, Sigismund I adăuga că domnul Moldovei era un tiran, iar supuşii săi se pregăteau să se răscoale, deoarece nu-i mai puteau suporta comportarea; el amintea şi intenţia boierilor moldoveni de a-l înlocui pe Ştefan vodă cu fratele său Petru. Domnul a trecut însă la represalii şi a ucis „cu mare cruzime numeroşi cetăţeni foarte nobili". Acum — scria Sigismund I — „supuşii săi nu-i mai pot suporta tirania", iar „toată ţara este în cea mai mare tulburare". Regele nu se îndoia că Ştefan cel Tînăr „va da seama în faţa supuşilor săi de toate crimele sale" şi că îşi va primi pedeapsa meritată. Sigismund I mai insinua că domnul Moldovei ca „o viperă" dăduse cale liberă turcilor să atace Polonia şi chiar împărţise prada cu ei [101]. Regele se referea probabil la atacarea Poloniei de mai multe mii de turci, care însă nu trecuseră prin Moldova, ci pe „cîmpiile dintre Moldova şi Marea Neagră" [102].

Numărul boierilor moldoveni refugiaţi în Polonia a crescut în continuare. Înainte de 3 august 1523 refugiaţii s-au prezentat regelui Sigismund I şi i-au propus anexarea Moldovei la regatul polonez. Dacă nu li se accepta oferta, ei ameninţau că se vor adresa regelui maghiar sau sultanului, fiindcă nu vedeau altă soluţie pentru a scăpa de tirania domnului [103].

Înainte de 7 septembrie 1523, regele polonez l-a primit în audienţă pe postelnicul Cozma Şarpe, care a propus ca Ludovic al II-lea să convoace o consfătuire a boierilor pribegi. Boierii pribegi în regatul maghiar urmau să comunice pe cine vor ca domn; şi aceştia însă ameninţau că dacă nu li se va satisface cererea, împreună cu ceilalţi refugiaţi, vor cere intervenţia sultanului. Regele polonez a aprobat sugestia lui Cozma Şarpe şi a ordonat cancelarului său să intervină în acest sens [104].

Boierii opoziţionişti refugiaţi în ţările vecine, în înţelegere cu cei rămaşi în ţară şi după lungi conciliabule cu regele polonez, au pregătit o răscoală de proporţii [105]. Înainte de 7 septembrie 1523 Sigismund I trimisese în Moldova o solie şi o scrisoare adresată lui Ştefan cel Tînăr,

[99] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 437.
[100] *Ibidem*, p. 439.
[101] *Ibidem*, p. 438—439.
[102] *Ibidem*, p. 437.
[103] *Ibidem*.
[104] *Ibidem*, p. 441.
[105] I. Minea, *op. cit.*, p. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prin care îl ruga din nou să ierte pe boierii pribegi, deoarece unii din ei îl crescuseră, iar alţii conduseseră şi apăraseră ţara în timpul minoratului său şi fuseseră sfetnicii lui Bogdan al III-lea, că erau oameni în vîrstă şi cu mai multă experienţă în afacerile publice decît tinerii de care se înconjurase. Totodată, regele i-a reamintit lui Ştefan că pînă acum Moldova fusese „un scut puternic" al întregii creştinătăţi împotriva „necredincioşilor" [106].

Textul cronicii lui Grigore Ureche referitor la activitatea boierimii opoziţioniste şi filopolone este confuz. Cronicarul afirmă că după decapitarea lui Luca Arbure şi a fiilor săi, „boierii *şi locuitorii ţării Moldovei... cu toţii s-au rădicat asupra lui* (subl. ns.)" [107], adăugînd însă că domnului „i-au venit ţara întru ajutoriu" [108]. Răscoala boierilor opoziţionişti din ţară susţinută de pribegii veniţi cu un pretendent [109], care potrivit unui document din 20 martie 1560 s-ar fi numit Alexandru [110], a izbucnit la începutul lunii septembrie 1523. Ciocnirea dintre răsculaţi şi forţele conduse de domn a avut loc lîngă Roman, în ziua de 7 septembrie. Răsculaţii au pierdut lupta; cei scăpaţi cu viaţă „s-au risipit printr-alte ţări", iar prizonierii, ca fostul pîrcălab de Neamţ Costea, logofătul Ivaşcu, vistierul Sima şi alţii au fost decapitaţi în oraşul Roman [111].

În cronica moldo-polonă se menţionează că la 7 septembrie „au trădat pe Ştefan voievod boierii lui şi au vrut să-l ucidă", dar el „i-a bătut şi i-a prins pe cîţiva : Costea pîrcălab de Neamţ, Maxim vistiernic, Ivaşcu logofăt şi a pus să fie tăiaţi în tîrgul Roman. Iar alţii au fugit în Ungaria" [112].

O parte dintre boierii scăpaţi cu viaţă după lupta din 7 septembrie s-au stabilit în Sighişoara şi în Braşov. La 19 septembrie 1523 administraţia oraşului Braşov le trimisese vin, pîine albă, peşte şi orz [113]. Poate că tot acum, dacă nu odată cu Cozma Şarpe, s-a refugiat în Ţara Românească şi vornicul Petre Carabăţ deoarece nu-l mai întîlnim în documentele interne de după 25 martie 1523 [114]. Vornicul (capitaneus inferioris Moldaviae), considerat ca unul dintre foştii dregători de cea mai mare autoritate, putea sprijini efectiv planurile boierilor pribegi. Pentru a-l pune de acord cu intenţia pribegilor, regele Sigismund a trimis la el un emisar, dar cînd acesta a ajuns în Moldova, a fost informat despre răscoala boierimii şi că Ştefăniţă vodă fusese ucis, iar pribegii erau urmăriţi de noul domn. Emisarul polonez a trecut în Transilvania, unde a luat

[106] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 434.
[107] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 145.
[108] *Ibidem*, p. 146.
[109] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 260.
[110] *Ibidem*, vol. II, nr. 127.
[111] Grigore Ureche, *loc. cit.*
[112] *Cronicile slavo-române*, p. 183.
[113] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 453.
[114] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 196 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

contact cu emigranţii moldoveni, care l-au informat că erau de acord să solicite ajutorul suveranilor Poloniei şi Ungariei pentru alegerea unui alt domn. Ei au declarat că dacă nu vor fi sprijiniţi imediat vor trece în Imperiul otoman, cerînd, totodată, ca regele Ludovic al II-lea să-l cheme în Transilvania pe vornicul Petre Carabăţ pentru a nu trece de partea turcilor. Regele polonez a fost de acord cu cererea lor [115].

Petre Carabăţ, care cunoştea slăbiciunea militară a regatelor polonez şi maghiar, în care pribegii boieri îşi puseseră toată nădejdea, i-a chemat în Ţara Românească pe cei din Transilvania, cu intenţia de a-i sfătui să meargă la turci de la care să solicite ajutor pentru a-l înlocui pe domn [116]. Înştiinţate, autorităţile maghiare s-au opus şi au cerut conducerii oraşului Braşov ca să reţină pe boierii care şi-ar manifesta intenţia de a pleca în Ţara Românească [117]. Boierii refugiaţi în Transilvania, care au avut totuşi convorbiri cu Petre Carabăţ, au fost însoţiţi de un delegat al autorităţilor braşovene [118].

Trimisul polonez a aflat de la emigranţii din Transilvania că în starea de confuzie creată de răscoala boierilor, Ştefan cel Tînăr putea fi uşor înlocuit [119]. Planul regelui Sigismund şi al boierilor emigranţi, deşi au avut promisiunea unui sprijin din partea voievodului Transilvaniei, nu a fost acceptat de consilierii regatului maghiar, care, înainte de 30 octombrie 1523, cînd în Moldova domnea liniştea l-au sfătuit pe Sigismund I să nu i-a nici o măsură pînă nu vor avea părerea episcopului de Strigoniu. Acesta însă s-a opus categoric oricărui amestec în afacerile interne moldoveneşti [120].

Ştefan cel Tînăr s-a arătat intransigent şi, în virtutea tratatului din mai 1518, a cerut polonezilor extrădarea postelnicului Cozma Şarpe. La refuzul regelui, domnul Moldovei a tratat nepoliticos solia poloneză [121] şi a reţinut pe Laurentius Miedzilieski, episcopul de Cameniţa, pe care l-a eliberat doar la intervenţia regelui Ludovic al II-lea [122].

Din corespondenţa cu regele maghiar sîntem informaţi că Sigismund I nu-şi schimbase intenţia de a-i înlocui pe Ştefan vodă cel Tînăr. „Ai văzut — scria regele Sigismund I lui Ludovic al II-lea — că domnul Moldovei, prin insolenţa şi nebunia lui, se pierde pe dînsul şi pe ai săi. *Noi, temîndu-ne în aceste împrejurări critice ca prin răzbunarea noastră* acea ţară să nu încapă mai curînd în puterea duşmanului nostru comun, sîntem nevoiţi să-i trecem cu vederea injuriile cărora am fost expuşi".

În octombrie 1525 regele polonez afirma că Ştefan cel Tînăr se comportase cu o „viperă" deoarece ucisese „cu mare cruzime" numeroşi

[115] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 441—442.
[116] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. I—II, p. 2.
[117] *Ibidem*, p. 442—443.
[118] *Ibidem*, p. 444.
[119] *Ibidem*, p. 442—443.
[120] *Ibidem*, p. 443—444.
[121] *Ibidem*, p. 444.
[122] *Ibidem*, p. 445.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„oameni foarte nobili", dar că pregătirile pentru înlocuirea lui erau avansate [123]. Din cauza comportării atît de dușmănoase a regelui, Ștefan vodă a ridicat imediat cu 9 aspri la ducat taxele vamale pe mărfurile poloneze [124]. Consilierii regelui Ludovic al II-lea, informați despre formidabilele pregătiri turcești, nu au luat în considerație sugestiile lui Sigismund I, încercînd chiar să-l calmeze și să-l convingă pentru a-și schimba atitudinea față de domnul Moldovei, a cărui țară fusese și era încă — cum se exprimau ei — „fortăreața ambelor... regate" [125].

Ludovic al II-lea a făcut eforturi de a menține relații bune cu Moldova. La 1 iunie 1523 a dat dispoziții brașovenilor să verse domnului un subsidiu de 1 000 florini [126]. În „Socotelile Brașovului" pe anul 1523 se menționează o solie prin care s-a trimis lui Ștefan cel Tînăr, sub formă de cadou, un arc cu 40 săgeți și o tolbă în valoare de doi florini și 12 aspri [127].

Cei mai numeroși pribegi moldoveni se instalaseră în orașele Brașov și Bistrița. Datorită intervenției lor s-au redus schimburile comerciale dintre Transilvania și Moldova. Tot la sugestia lor conducerea orașului Bistrița a oprit exportul spre Moldova al unei cantități de fier care fusese plătită, iar un număr de negustori moldoveni au fost arestați, în timp ce negustorii din Bistrița își puteau vinde mărfurile sau își puteau cumpăra produsele de care aveau nevoie. La protestele domnului se aștepta să vină în Moldova un trimis al regelui Ludovic al II-lea pentru a aplana neînțelegerile. Ștefan cel Tînăr a comunicat bistrițenilor, în jurul datei de 21 septembrie, că neînțelegerile lor cu moldovenii, și în general întreruperea unor comenzi, neonorarea lor și arestarea negustorilor săi se datorau activității unui oarecare Toma, omul logofătului Trotușan, pe care l-a arestat în ziua de 8 septembrie și în curînd urma să-și primească pedeapsa potrivit vinei sale [128]. Domnul însă l-a iertat pe logofătul Trotușan fiind convins că nu fusese amestecat în complotul condus de Cozma Șarpe și de Luca Arbure. În pisania bisericii din Părhăuți, ctitoria logofătului Trotușan, terminată la 15 iunie 1522, este amintit Ștefan cel Tînăr ca domn al Moldovei [129]. Eliberat din închisoare, Gavril Trotușan a rămas în țară, dar nu a mai fost inclus între membri sfatului domnesc; el va reapare, fără funcție, între boierii de

[123] N. Iorga, *Studii și documente*, vol. I—II, p. 438—439; Victor Motogna, *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928, p. 12—13.

[124] I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911, p. 55; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1925, p. 111, nota 4.

[125] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 445.

[126] *Ibidem*, p. 452 și vol. XV_1, p. 269; C. Moisil, *Douăsprezece scrisori domnești din Arhiva orașului Bistrița*, București, 1897, p. 25.

[127] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 317, nota 7.

[128] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV_1, p. 274—275; N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. XIII. Luna este septembrie, nu noiembrie cum propunea N. Iorga.

[129] Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 179.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfat ai lui Petru Rareş începînd cu data de 22 august 1530 [130]. În anul 1538 Trotuşan l-a trădat pe noul domn şi a ajuns mare logofăt al lui Ştefan Lăcustă [131]; l-a trădat apoi şi pe acesta şi a pus la cale asasinarea lui, sprijinind ridicarea la domnie a lui Alexandru Cornea [132]. Gavril Trotuşan l-a trădat însă şi pe noul domn, trecînd de partea lui Petru Rareş, care în 1538, înainte de a pleca din ţară îl închisese împreună cu alţi boieri trădători. La revenirea în scaun, Petru Rareş i-a arestat, la 11 martie 1541 [133] „şi cu grele munci i-au muncitu, mai apoi le-au tăiat şi capetile" [134]. Astfel şi-a terminat cariera acest boier care pornise pe drumul trădării încă din anul 1522.

Documentele interne indică doar că la 10 aprilie 1524 din sfatul domnesc dispare portarul Petrică [135], care îl înlocuise în dregătorie pe Luca Arbure, şi vistierul Ieremia [136]. În funcţia de portar, părăsită forţat de Petrică, domnul l-a numit pe fostul pîrcălab de Hotin, Barbovschi [137].

În documentul din 12 decembrie 1627 se menţionează că satul Şipote fusese al lui Luca Arbure „care s-au sculat asupra domnului său", Ştefan cel Tînăr, care „l-a ucis pe dînsul" şi i-a confiscat satul „pentru vicleniе" [138].

După 7 septembrie 1523, Ştefan vodă a adoptat o atitudine fermă. El a luat o serie de măsuri împotriva regatului nordic, ai cărui conducători îl reclamaseră chiar turcilor [139] şi, potrivit normelor obiceiului pămîntului, a confiscat proprietăţile tuturor boierilor vicleni. Primul dintre aceştia amintiţi în documentele interne păstrate a fost logofătul Ivancu [140]. Despre celelalte confiscări de bunuri ale boierilor „vicleni" din 1523 luăm cunoştinţă din documentele ulterioare, ceea ce arată că urmaşii lui Ştefan cel Tînăr le-au considerat legale.

Documentele referitoare la aceste confiscări îl menţionează (la 3 martie 1527) pe Sima vistierul, care a pierdut „în hiclenie" satul Paşcani din Cîmpul lui Dragoş, cînd „s-a ridicat" — scria Petru Rareş — „asupra nepotului de frate Ştefan voievod cel Tînăr" [141], pe Maxim Udrea şi Săcuian coeşnicul (8 aprilie 1528), care, de asemenea au „ridicat cu alţi necredincioşi domn pe un lotru asupra nepotului de frate al domniei

---

[130] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 292.

[131] *Ibidem*, nr. 354—365.

[132] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 160. Cronicarul îi califică pe Mihul hatmanul, Trotuşan logofătul şi pe alţii ca „lei sălbatici şi lupi încruntaţi".

[133] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 348.

[134] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 162—163.

[135] Gh. Balş, *loc. cit.* În biserica din Părhăuţi nu se află piatra de mormînt a logofătului Gavril Trotuşan.

[136] *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. I, nr. 198.

[137] *Ibidem.*

[138] *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova*, vol. XIX, nr. 270.

[139] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 320.

[140] *D.I.R., A*, sec. XVI, vol. I, nr. 196.

[141] *Ibidem*, nr. 202 şi vol. III, nr. 69.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mele Ştefan voievod şi asupra ţării noastre“ [142], pe pisarul, zis şi logofăt, Ivancu (8 aprilie 1528), care, pe lîngă că folosise acte false pentru a intra în proprietatea satului Boianu, a „ridicat cu alţi necredincioşi domni un lotru“ împotriva lui Ştefan vodă cel Tînăr [143], pe fostul mare vornic şi învingător al tătarilor la 9 august 1518, Petre Carabăţ (18 mai 1528) [144], pe Birtolan, fiul Fedcăi (26 martie 1532) [145], pe Ioan Crasneş fost vistier (30 aprilie 1542) [146], pe Pătraşcu Bran (7 aprilie 1546) [147], pe şetrarul Ioanăş (10 aprilie 1546) [148], pe ceaşnicul Săcuian (mai-iunie 1546) [149], pe Ieremia humelnic (15 aprilie 1547) [150], pe fostul ureadnic de Huşi Ioan Păstrăv (25 aprilie 1552) [151], pe un oarecare Şteful (17 iunie 1563) [152], pe Luca Arbure (23 aprilie 1529) [153], ale cărui proprietăţi au fost donate sau au rămas în proprietatea familiei domneşti, şi pe alţii [154].

În anul 1524 conducerile regatelor maghiar şi polonez erau neliniştite de pregătirile militare otomane [155]. Polonia a şi fost atacată în iunie 1524 de o oaste turco-tătară [156], care după unele informaţii număra 15 000 de oameni [157]. În incursiunea lor, tătarii şi turcii au ajuns pînă la Przemysl fără a întîlni vreo rezistenţă. Locuitorii din Podolia lăsaţi pradă turco-tătarilor ameninţau că dacă nu se iau măsuri grabnice de apărare se vor supune oricui [158]. Detaşamentele turceşti obosite şi încărcate de pradă — cele tătăreşti s-au întors pe alt drum — au fost atacate, în ziua de 11 iunie, de forţe moldoveneşti conduse de Ştefan cel Tînăr, la Tărăsăuţi, pe Prut. Potrivit unei relatări externe, 7 000 de turci au rămas pe cîmpul de luptă [159], în timp ce după Grigore Ureche „din patru mii de oameni, puţini au hălăduit la locurile sale“ [160]. Informaţii din Ţara Românească şi din Ungaria arătau, în acelaşi timp, că

---

[142] *D.I.R.*, A. sec. XVI, vol. I, nr. 260. Este primul document care ne informează că boierii răsculaţi au „ridicat“, adică ales, un alt domn.
[143] *Ibidem*, nr. 259.
[144] *Ibidem*, nr. 261, 452; Melchisedek, *Cronica Romanului*, Bucureşti, 1874, p. 170—173.
[145] *D.I.R.*, A, sec. XVI, vol. I, p. 314.
[146] *Ibidem*, nr. 370.
[147] *Ibidem*, nr. 411.
[148] *Ibidem*, nr. 426.
[149] *Ibidem*, nr. 443.
[150] *Ibidem*, nr. 495.
[151] *Ibidem*, vol. II, nr. 23.
[152] *Ibidem*, nr. 163.
[153] *Ibidem*, vol. I, nr. 285. Vezi şi nr. 332.
[154] „Arhiva istorică a României“, I_1, p. 35.
[155] N. Iorga, *op. cit.*, p. 183.
[156] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 3; vol. II_3, p. 463.
[157] *Ibidem*, vol. II_3, p. 483.
[158] *Ibidem*, p. 462—463.
[159] *Ibidem*, p. 483.
[160] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în această luptă, considerată ca o frumoasă victorie [161] a domnului Moldovei, pieriseră 7 000 de turci [162]. Ştefan cel Tînăr a anunţat că în luptă şi-au pierdut viaţa şi patru membri ai sfatului său [163]. Un cronicar polonez care dispreţuia pe moldoveni şi faptele lor de arme, deşi a consemnat victoria, a afirmat că învingătorii de la Tărăsăuţi fuseseră instruiţi şi înarmaţi de polonezi [164]; dar domnul Moldovei i-a acuzat pe polonezi de inactivitate şi trîndăvie [165].

Sigismund I nu a voit să ia în serios informaţiile despre victoria lui Ştefan vodă de la Tărăsăuţi, că acesta avea sentimente antiotomane şi că dorea să participe alături de polonezi la o campanie împotriva turcilor [166]. Totuşi, mai tîrziu, regele polonez a trebuit să se convingă de veridicitatea ştirilor care atestau victoria moldovenească de la Tărăsăuţi şi să-l felicite pe domn. Ştefan cel Tînăr a răspuns soliei poloneze că nu s-a luptat cu turcii pentru ţara şi oamenii săi, ci doar ca să spulbere învinuirile de necredinţă pe care i le puneau în seamă senatorii polonezi [167].

Regele polonez a căutat să-şi schimbe atitudinea faţă de domnul Moldovei, şi a încercat, într-o formă puţin politicoasă, să-l folosească în interesul său [168]. Desconsiderarea victoriei şi a eforturilor sale de a colabora la lupta antiotomană l-au supărat pe domnul Moldovei. La solicitarea lui Sigismund I, el a răspuns că nu şi-a sacrificat oamenii pentru Polonia şi a ajuns în conflict cu turcii numai ca să-şi dea seama de „perfidia" majestăţii sale; el i-a mulţumit ironic pentru ajutorul promis, adăugînd următoarele: „n-am văzut ca un om care se îneacă să-l ajute pe altul, ci el însuşi caută să ajungă la mal" [169]. Deoarece de multe ori regele nu dăduse crezare informaţiilor transmise despre pregătirile militare şi intenţiile otomane, domnul Moldovei s-a întrebat dacă mai are rost să-i mai dea altele [170]. Ştefan cel Tînăr aprecia situaţia din Polonia defavorabil, iar comportarea oamenilor politici ca inconştientă, fiindcă nu luau în consideraţie pericolele care le ameninţau ţara [171].

Ca să-şi amelioreze relaţiile cu turcii, regele polonez a trimis la Poartă pe Stanislav de Sprowa cu misiunea de a-l convinge pe sultan să nu creadă calomniile puse în circulaţie împotriva sa de domnul Mol-

---

[161] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 483.
[162] *Ibidem.*
[163] *Ibidem*, p. 724.
[164] Wapowki, *Chronicon*, în *Scriptores rerum polonicarum*, tom. II, Varşovia, 1872, p. 191.
[165] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 225.
[166] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 463.
[167] *Ibidem*, p. 724.
[168] Horia Ursu, *op. cit.*, p. 85.
[169] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 723—724.
[170] *Ibidem.*
[171] *Ibidem*, p. 466.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dovei [172]. Numai datorită intrigilor lui Ştefan voievod cel Tînăr — afirma solul polonez — s-au înrăutăţit atît de mult relaţiile dintre Polonia şi Poartă. În acelaşi timp, Sigismund I n-a avut nici faţă de regatul maghiar o atitudine mai corectă deoarece a încercat să încheie doar el pace cu turcii [173]. Este clar că după lupta de la Tărăsăuţi atît moldovenii cît şi turcii au început să se observe mai atent. Trimişii moldoveni la Poartă, care făceau oficiul de informatori, au fost opriţi [174]. Ştefan vodă a găsit totuşi alţi informatori, care l-au anunţat că turcii se pregătesc să atace Moldova sau Transilvania. În cazul unui atac împotriva Transilvaniei, domnul Moldovei se oferea să-i vină în ajutor cu 15 000 de călăreţi, dar în prealabil voia să se încheie un tratat de alianţă, fiindcă — susţinea el — cel cu Polonia nu avea nici o valoare, cu toate că ştia sigur că şi în regatul maghiar era „prea puţină ordine" [175]. Un asemenea tratat era considerat totuşi folositor pentru Moldova deoarece regele polonez îi era ostil [176].

La începutul lui aprilie 1525 domnul Moldovei a trimis la Buda pe un oarecare Toader, ca să se informeze despre măsurile ce ar trebui luate pentru a putea face faţă pregătirilor militare turceşti, care, la îndemnul pribegilor moldoveni, vizau şi Moldova. Trimisul domnului a stat la Buda pînă la 13 aprilie, iar la plecare, ca să i se evidenţieze atenţia de care se bucura Moldova, a fost condus cu onoruri pînă la Tisa [177]. Peste puţin timp, o altă solie moldovenească condusă de acelaşi Toader şi de paharnicul Anton a plecat din nou la Buda pentru a transmite lui Ludovic al II-lea alte informaţii despre pregătirile turceşti şi să ceară ajutor militar în eventualitatea că Moldova ar fi ameninţată [178]. Dacă turcii ar ataca regatul maghiar, Ştefan vodă a promis regelui un ajutor militar. Solia a făcut oficialităţilor maghiare observaţia că acestea au permis pribegilor moldoveni să plece din Transilvania, deşi domnul fusese asigurat că vor fi reţinuţi „în bună pază" [179]. La puţin timp, o solie a lui Ludovic al II-lea a fost trimisă în Moldova [180].

Relaţiile dintre Moldova şi Ţara Românească între anii 1525—1527. Se părea că se ajunsese în principiu la o înţelegere între domnul Moldovei, cel al Ţării Româneşti şi voievodul Transilvaniei pentru unirea forţelor lor împotriva turcilor. Planul nu a putut fi pus în aplicare fiindcă în luna august o oaste care număra 40 000 de turci a intrat în

---

[172] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 183.
[173] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 523 ; vezi şi p. 505—506.
[174] *Ibidem*, p. 499.
[175] *Ibidem*, p. 498.
[176] *Ibidem*, p. 500—501 şi urm.
[177] *Ibidem*, p. 497.
[178] *Ibidem*, p. 516 şi 518.
[179] *Ibidem*.
[180] *Ibidem*, vol. XV_1, p. 518—519.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ţara Românească, iar alta de 100 000 fusese concentrată în lungul Dunării [181]. Ar părea deci puţin chibzuită acţiunea întreprinsă de Ştefan cel Tînăr împotriva Ţării Româneşti, cînd pregătirile militare otomane luaseră proporţii şi se întrevedea data apropiată a încleştării dintre Imperiul otoman şi regatul maghiar, dacă s-ar admite doar versiunea că această acţiune a fost iniţiată pentru că Radu de la Afumaţi luase în căsătorie pe Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, care fusese promisă lui Ştefan vodă [182]. Ambele fete ale lui Neagoe Basarab locuiau în Transilvania şi deci se aflau sub autoritatea regelui Ludovic al II-lea, care a intervenit hotărît pentru împăcarea domnilor români [183]. Cauza majoră a conflictului dintre cei doi domni români trebuie căutată însă în sprijinul acordat de Radu de la Afumaţi unui număr de boieri fugiţi din Moldova [184]. Spre sfîrşitul anului 1525, aceşti emigranţi au atacat Moldova cu aprobarea domnului Ţării Româneşti. Nu este exclus ca incursiunea să fi fost iniţiată de Petre Carabăţ şi susţinută de turci. În sprijinul acestei supoziţii vine informaţia nunţiului apostolic, baronul Burgio, după care turcii intenţionau să-l înlocuiască din domnie pe Ştefan vodă pentru a putea trece prin Moldova [185] ca să ocupe Sibiul şi Braşovul [186].

Înainte de izbucnirea conflictului armat dintre cei doi domni români s-au dus tratative pentru aplanarea neînţelegerilor. Prima dintre condiţiile puse de Ştefan vodă a fost extrădarea pribegilor, iar a doua că se va căsători cu fiica cea mai mare a lui Neagoe Basarab, dacă Radu de la Afumaţi acceptă titlul de „voievodul cel mic", iar lui să i se acorde acela de „mare voievod al Valahiei" [187]. Pretenţia lui Ştefan vodă pare de neînţeles dacă nu s-ar fi bazat pe o situaţie anterioară, recunoscută prin tratate încheiate între cele două ţări, încă din timpul domniei bunicului său [188].

Trupele Moldovei comandate de Ştefan cel Tînăr au pătruns şi au înaintat în Ţara Românească ajungînd pînă la Tîrgşor, fără a întîlni vreo rezistenţă organizată. Urmînd politica bunicului său, el a sprijinit

[181] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV$_1$, p. 284 şi urm.
[182] T. Palade, *Radu de la Afumaţi*, Bucureşti, 1939, p. 53.
[183] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 523—524.
[184] A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 225.
[185] Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 3—4; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 324.
[186] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 526—527.
[187] *Ibidem*, p. 524; „ma da che era stato fatto cossi, si lo Vayuoda Transalpino era contento di chiamarsi Vayuoda minore di la Valacchia, lui era contento di pigliar la primogenita et di chiamarsi Vayuoda maggiore".
[188] P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, în vol. *Studii privind Unirea Principatelor*, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p. 60—61; *Istoria Ţării Româneşti. 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc.* Ediţie critică întocmită de C. Grecescu şi D. Simonescu, Editura Academiei, Bucureşti, 1960, p. 4—5; C. Stoide, *Legăturile dintre Moldova şi Ţara Românească în a doua jumătate a sec. XV-lea*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice". Istorie, an. VII (1956), fasc. 1, p. 71—72.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pe un pretendent la tronul Ţării Româneşti cu numele de „Dragodan" sau Dragoslav, poreclit Purcarul. Deşi sprijinit şi de forţe armate moldoveneşti, care numărau circa 2 000 de oameni, acest pretendent a fost înfrînt lîngă Brăila de trupele lui Radu de la Afumaţi. Urmărit de învingători, pretendentul şi o parte din sprijinitorii săi s-au înecat în Dunăre [189]. Radu de la Afumaţi, deşi învingător, a trebuit totuşi să părăsească ţara şi să se retragă în Transilvania. A urmat o intervenţie a regelui Ludovic al II-lea, care a dus la împăcarea beligeranţilor, deoarece se temea ca Radu de la Afumaţi să nu ceară ajutorul turcilor. Au intervenit însă şi turcii deoarece, în vederea campaniei pe care o pregăteau împotriva regatului maghiar, contau pe ajutorul militar al ambelor ţări române [190].

Înainte de 17 martie 1526 s-a ajuns la o înţelegere între domnii Moldovei şi Ţării Româneşti. Radu de la Afumaţi i-a predat lui Ştefan vodă cel Tînăr refugiaţii opoziţionişti adăpostiţi în Ţara Românească, care, aduşi în Moldova, au fost decapitaţi. Vina lor era clară, deoarece prădaseră ţara şi răspîndiseră zvonul că vor să aleagă un alt domn. Între ei a putut fi Petre Carabăţ, deoarece despre el nu mai avem nici o ştire. La rîndul său, domnul Moldovei a trebuit să-i predea lui Radu de la Afumaţi pe pribegii munteni adăpostiţi în Moldova [191]. Vestea împăcării celor doi domni români a produs o mare uşurare şi satisfacţie în capitala regatului maghiar [192].

Asemenea frămîntări şi neînţelegeri minore reţineau atenţia conducătorilor celor două state româneşti ca şi a celor din ţările vecine în timp ce turcii accelerau pregătirile militare în vederea atacării regatului maghiar. La 25 aprilie 1526, Ludovic al II-lea, care căuta aliaţi şi ajutoare în toate ţările Europei, fără a mobiliza forţele regatului său, fusese informat că în cazul unui iminent atac otoman, nu va putea obţine vreun ajutor din ţările române deoarece ambii domni primiseră dispoziţii categorice din partea lui Soliman al II-lea să i se alăture cu toate forţele lor [193]. Înainte de 1 iunie 1526 circulau zvonuri că trupe moldoveneşti, sprijinite de tătari şi conduse de Ştefan cel Tînăr se pregăteau să atace Polonia [194]. Erau doar zvonuri tendenţioase, răspîndite chiar de polonezi, ca să-şi justifice inactivitatea şi lipsa ajutorului pe care trebuiau să-l dea regatului maghiar, grav ameninţat de turci.

---

[189] Andrei Veress, *op. cit.*, p. 136 şi urm.; Ion Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec. XV şi XVI*, vol. I. 1413—1508, Bucureşti, 1905, p. 113; N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, p. 59; Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 345, nota 3; Jan Dlugosz, *Historia Polonicae* Leipzig, 1712, vol. II, col. 34.

[190] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II_3, p. 523—524.

[191] *Ibidem*, vol. XI, p. 3.

[192] *Ibidem*, vol. II_3, p. 525.

[193] *Ibidem*, p. 529—530.

[194] *Ibidem*, p. 537—538.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În tot cursul anului 1526 relaţiile dintre Moldova şi Polonia au rămas încordate. Cercurile oficiale poloneze nu numai că afişau o neîncredere nejustificată faţă de domnul Moldovei, dar îl acuzau şi de intenţii duşmănoase, între care şi pregătirea unui atac împotriva Cameniţei [195], de faptul că ar fi produs Poloniei mari pagube, direct şi în secret [196] şi că, pentru a produce haos financiar în regat, a falsificat o mare cantitate de monedă poloneză pe care a şi pus-o în circulaţie [197]. Totuşi, negustorii polonezi din Cameniţa, care aveau faţă de politica regelui lor puţină consideraţie, doreau în 1526 avizul lui Ştefan vodă, pentru a putea face comerţ cu turcii prin Moldova [198].

În iunie 1526 pregătirile militare ale lui Soliman al II-lea îndreptate împotriva regatului maghiar erau terminate. Deşi le cunoştea obiectivul Ştefan vodă se temea de un atac neprevăzut asupra ţării sale. Ca să evite lovitura, înainte de 9 iunie a trimis tributul la Poartă, ceea ce înseamnă că nu-l vărsase la timp, şi totodată l-a anunţat pe Ludovic al II-lea că nu-i va putea acorda nici un ajutor militar, ţara sa fiind ameninţată de o forţă tătărască de 50 000 de oameni. În acelaşi timp el i-a invitat şi pe polonezi să-l ajute pentru a-i putea respinge [199]. Ca să nu aibă o surpriză din partea domnului Moldovei, sultanul l-a avertizat să fie pregătit pentru a-l sprijini, dar totodată s-a înţeles şi cu tătarii ca să atace Moldova dacă ar încerca să vină în ajutorul regatului maghiar.

Planurile de campanie ale lui Soliman al II-lea păreau de neînţeles, pentru că informaţiile despre direcţiile de atac ale armatei sale erau puse în circulaţie chiar de el, ca să deruteze conducerea regatului maghiar. De exemplu, nu se ştia dacă intenţiona să atace mai întîi regatul maghiar sau Moldova [200]. Pe de altă parte, se zvonea că domnul Moldovei împreună cu tătarii se pregăteau să atace Polonia, iar regatul maghiar urma să fie invadat prin Transilvania [201]. Încă din martie 1526 se aflase că turcii construiseră un pod la Obluciţa şi că, după aceea, au început construirea altor trei poduri la Nicopole, pe care apoi le-au demontat şi transportat la Chilia [202]. Dar planul adevărat de campanie al lui Soliman al II-lea urmărea invadarea regatului maghiar prin nordul Serbiei, plan care a şi fost aplicat [203].

La 29 august 1526, sultanul Soliman al II-lea a reuşit să desfiinţeze regatul feudal maghiar. Tînărul rege Ludovic al II-lea, care avea doar

---

[195] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 555.
[196] *Ibidem*, p. 599, şi vol. XI, p. 851.
[197] *Ibidem*, vol. II$_3$, p. 596.
[198] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. XXIII, p. 334.
[199] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 358; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 325.
[200] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 519.
[201] *Ibidem*, p. 537—528.
[202] N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 183—184.
[203] Hurmuzaki, *Documente*, vol. II$_3$, p. 520 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20 de ani, în retragerea din faţa trupelor otomane s-a înecat în rîul Crasso (Czelle Patack). Cadavrul său a fost găsit ulterior pe locul cumplitului măcel. Transilvania, desprinsă de regatul dispărut, a devenit un stat independent. Relaţiile dintre noul stat, Moldova şi Ţara Românească s-au schimbat.

Anul 1526 a adus doliu în familia domnească deoarece la 20 septembrie, cum ne informează Grigore Ureche, „pristăvit-s-au Pătru Vodă, ...fratile lui Ştefan vodă cel Tînăr“ [204], la Hîrlău [205].

Sfîrşitul domniei lui Ştefan cel Tînăr. Cronicarul Macarie ne informează că în toamna anului 1526, domnul Moldovei, în fruntea armatei sale, a pătruns din nou în Ţara Românească „pînă unde au vrut“ [206]. Prin această incursiune, Ştefan vodă, deşi din iunie 1526 devenise cumnat cu Radu de la Afumaţi [207], ar fi urmărit răzbunarea unei incursiuni făcute de acesta în Moldova, în octombrie [208]. Ştefan cel Tînăr s-a întors din expediţie „purtînd în trupul său boala din care i s-a tras şi sfîrşitul vieţii“, cum scrie acelaşi cronicar [209]. În ianuarie 1527 se afla la Hotin, de unde supraveghea poate mişcările detaşamentelor poloneze sau pe tătari. Aici, la 14 ianuarie 1527, tînărul şi viteazul domn îşi sfîrşi zilele. El fu înmormîntat la Putna, lîngă bunicul şi lîngă tatăl său. Nu se pot da crezare zvonurilor că a murit otrăvit de soţia sa, care copleşită de durere, s-a călugărit [210].

În concluzie, trebuie reţinut faptul că plecînd de la piesa *Viforul* a lui Barbu Delavrancea, istoriografia noastră a pus sub semnul întrebării, şi a apreciat defavorabil întreaga activitate de conducător al statului moldovenesc a lui Ştefan cel Tînăr. Izvoarele istorice interne şi externe contemporane, ni-l prezintă însă pe acest domn ca un bărbat inteligent, de mare capacitate politică şi cu un real talent de comandant de oaste. De o densitate şi de o fizionomie proprie, domnia de 10 ani a lui Ştefan cel Tînăr, mult mai activă pe plan extern decît a tatălui său, s-a impus hotărît, deşi a avut de făcut faţă politicii expansioniste a sultanului Soliman al II-lea.

Politica externă dusă de Ştefan vodă, abilă, deşi plină de mari primejdii, a salvat Moldova de ameninţarea de a fi anexată la Imperiul otoman sau de a fi trecută la remorca statului polonez. El a reuşit s-o ţină în afara marelui conflict, care a dus la lichidarea regatului maghiar.

---

[204] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, p. 147.
[205] *Cronicile slavo-române*, p. 47 ; Macarie dă ziua de 25 septembrie.
[206] *Ibidem*, p. 95.
[207] T. Palade, *op. cit.*, p. 52—53.
[208] *Ibidem*, p. 61 ; Hurmuzaki, *Documente*, vol. XI, p. 851.
[209] *Cronicile slavo-române*, p. 95.
[210] N. Iorga, *op. cit.*, p. 326—327 ; vezi însă A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 225—226, care susţine că soţia lui Ştefan cel Tînăr ar fi fost îndemnată de polonezi ca să-şi otrăvească soţul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Analizînd evenimentele dintre anii 1517 şi 1527, bogate în varietatea lor politică, socială şi economică, ne putem da seama de fragilitatea alianţelor Moldovei, pe care însă domnul le-a apreciat la valoarea lor. Ştefan cel Tînăr a scos la suprafaţa vieţii publice, dîndu-le posibilităţi de manifestare — cu toată opoziţia lui Sigismund I şi a marii boierimi — forţe tinere şi dornice de a-şi pune toate capacităţile de muncă şi sacrificiu în slujba ţării. Datorită opoziţiei cadrelor vechi, el s-a văzut silit să dea la o parte, fără menajamente, tot ce îmbătrînise, pe cei ce nu îndrăzneau să ia iniţiative, dar gata oricînd la compromisuri sau la concesii inadmisibile pentru demnitatea ţării.

Prin politica sa, Ştefan cel Tînăr a dat statului moldovenesc posibilitatea de a se afirma pe arena internaţională, ceea ce reamintea domnia glorioasă şi de mare prestigiu a bunicului său.

Trebuie menţionat totuşi, deşi problema nu intră în vederile acestui articol, că şi în politica internă Ştefan cel Tînăr a urmat fidel pe bunicul său, fapt pentru care în afară de vechea boierime, el a avut alături întreaga ţară.

Între anii 1517 şi 1527, Ştefan vodă a reuşit să menţină autoritatea instituţiilor de stat şi nivelul culturii şi artei moldoveneşti [211]. El a reuşit cu succes să smulgă autoritatea instituţiei domniei din haosul spre care o împingea boierimea veche, care încerca să imite comportarea şleahtei poloneze. În schimb, celălalt personaj contemporan şi colaborator al său, Luca Arbure, cu care a fost un timp comparat defavorabil, ne apare, în mod izbitor, de o greşită viziune politică. El s-a impus atenţiei cercetătorilor doar prin încăpăţînarea manifestată de a duce o politică dăunătoare ţării şi prin sfîrşitul tragic cunoscut, poate meritat.

Lui Ştefan cel Tînăr, om al Renaşterii, i se potriveşte foarte bine portretul făcut de Grigore Ureche: „Acestu Ştefan vodă întru tot simăna cu firea moşu-său, lui Ştefan vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia şi lucrul său ştiia purta, măcar că era tînăr de zile“ [212].

ETIENNE LE JEUNE ET LUCA ARBURE

RÉSUMÉ

Etienne le Jeune, fils de Bogdan III et petit fils d'Etienne le Grand, a régné entre les années 1517 et 1527. Au moment de son avènement au trône il était agé de 12 à 15 ans. Son activité et son comportement ont été considérés par nos historiens en contradiction avec la vérité historique, puisque, généralement, ils se sont laissés influencés par le drame „Viforul“ de Barbu Delavrancea, qui a

[211] Sorin Ulea, *Datarea ansamblului de pictură de la Sf. Nicolae — Dorohoi*, în „Studii şi cercetări de istoria artei“, tomul 11 (1969), nr. 1, p. 79.

[212] Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 147. Nu am putut folosi lucrarea: *Moldova în contextul politic european* (1517—1527) de Horia Ursu, pentru că la apariţia ei studiul de faţă era sub tipar.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

presenté le prince comme un capriceux atteint de démence et comme un blasé jalou des qualités de tous ceux qui l'entouraient.

La recherche attentive des sources historiques nient qu'Etienne le Jeune et ses collaborateurs choisis par lui après son majorat — en lutte contre des puissantes forces réactionaires — ont réussi à défendre le pays contre les incursions turques et tartares, à maintenir l'intégrité de son territoire et à défendre son indépendance.

Les relations entre la Moldavie et la Pologne dès l'avènement au trône d'Etienne le Jeune étaient tendues, parce que le roi polonais Sigismond I voulait imposer comme prince en Moldavie un prétendant agréé par lui.

Jusqu'au majorat du jeune prince le pays a été dirigé par un groupe de boïards philopolonais, anciens conseillers de Bogdan III et ayant en tête Luca Arbure, commandant de la garnison de la cité Suceava.

En ce qui concerne l'Empire Ottoman, bien qu'il se trouvant à l'apogée de sa puissance, entrenait avec la Moldavie de bonnes relations. Le sultan Soliman II l'a felicité et lui a envoyé les cadeaux de rigueur dans de telles occasions. Le royaume magyar et le royaume polonais ne representaient plus une force qui pût faire front au puissant état ottoman, parce que la noblesse, qui était divisée en partis, luttait pour le pouvoir. Donc la Moldavie ne pouvait recevoir de ces deux états une aide efficace en cas d'un conflit avec les turcs.

Le mérite spécial du jeune prince de la Moldavie consiste en cela que, après avoir pris la direction de l'état il a écarté les éléments boyards réactionnaires et qui manquaient d'horizon politique, les remplaçant par des éléments avancés, jeunes, désireux de mettre au service du pays toute leur capacité et leur puissance de travail.

C'est grâce à cette politique que la Moldavie s'est imposée dans la politique du sud-est européen et a réussi à provoquer de graves défaites aux forces tartares quand celles-ci ont franchi les frontières du pays. Puisque la Moldavie disposait d'une puissante force militaire, comme le constatait les envoyés du sultan Soliman II, celu-ci n'a pas osé l'attaquer. Et malgré les sollicitations du Sultan, faites sur un ton menaçant, Etienne le Jeune refusa d'attaquer le royaume maghiar et de permettre aux turcs d'attaquer la Pologne par la Moldavie.

Le jeune prince de la Moldavie, par sa politique habile, réussit à sauver son pays d'un effondrement simillaire à celui de l'état magyar ou bien l'éventualité de le voir rattaché à la remorque de l'état polon.

Pour l'activité et les résultats de sa politique, on peut affirmer qu'Etienne le Jeune, à la différence de Luca Arbure qui menait et désirait continuer une politique nuisible aux interêts de l'état, mérite une place d'honneur dans la galérie de nos grands hommes d'état, ses qualités particuliérs étant l'intélligence, l'habileté, l'amour du travail et sa vaillance.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ARENDAREA OCNELOR ÎN MOLDOVA SUB REGIMUL REGULAMENTULUI ORGANIC (1832—1862) *

DE

D. VITCU

Problema arendării ocnelor de sare din Moldova, în secolele trecute, este complexă şi foarte puţin cunoscută în istoriografia noastră. Complexitatea ei rezidă în multitudinea de aspecte, nu numai de natură pur economică dar şi politice, juridice şi sociale, pe care le implică studiul unei atare chestiuni. Că aceasta este insuficient cunoscută ne-o dovedeşte faptul că pînă astăzi doar un singur autor a abordat problema arendării ocnelor în Ţările române şi acela însă numai dintr-un anumit punct de vedere, acordînd prioritate aspectului ei juridic. Ne referim la studiul lui Constantin Broşteanu, *Salinele noastre,* apărut în urmă cu şapte decenii [1], care, în pofida dimensiunilor impresionante, a rămas tributar scopului mărturisit al autorului. De altfel, o incursiune de-a lungul întregii istorii a exploatării salinelor de la noi — aşa cum şi-a propus amintitul autor — pe baza unui material documentar extrem de sărac, nu putea avea alt rezultat decît un studiu lipsit de profunzime şi incomplet.

Cercetările ulterioare întreprinse în domeniul istoriei noastre economice, cu excepţia unei note semnate de V. Mihordea [2], n-au atins decît rareori şi numai trecător problema administrării veniturilor ocnelor în Ţările române, în diferite perioade istorice. Şi dacă pentru secolele anterioare celui trecut acest lucru este mai anevoios, avînd în vedere insuficienţa sau inconsistenţa informaţiilor documentare, în schimb, pentru secolul al XIX-lea, şi îndeosebi pentru perioada poste-

* Acest studiu face parte dintr-o lucrare mai amplă, intitulată *Salinele Moldovei între anii 1832—1862.*

[1] Vezi Constantin Broşteanu *Salinele noastre. Studiu istoric, juridic şi economic asupra exploatării salinelor şi monopolului sării la romani şi români,* Bucureşti, 1901, 890 p.

[2] V. Mihordea, *Arendarea vămilor şi ocnelor din Ţara Românească la 1830.* în „Studii" nr. 2/1958, p. 145—149.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioară anului 1828, o cercetare sistematică a problemei, în toată complexitatea ei, este înlesnită de abundența materialului informativ păstrat în fondurile de arhivă de la Iași și București.

Este știut că exploatarea sării în Moldova din bogatele zăcăminte existente în regiunea Trotușului și Tg. Ocna s-a făcut din cele mai vechi timpuri de către locuitorii băștinași, care, ca și vrîncenii, își scoteau sarea necesară propriului consum, prisosul comercializîndu-l, probabil [3]. Dar, despre existența unor exploatării organizate, aflate pe seama „ocolașilor de Trotuș" [4], se poate vorbi abia către sfîrșitul secolului al XIV-lea [5], cînd veniturile realizate de întreprinzători au atras atenția domniei. Aceasta avea să preia — începînd, se pare, încă din secolul al XV-lea [6] — întregul proces de exploatare al ocnelor, veniturile rezultate, alături de produsul vămilor, dijmăritul oilor, porcilor, stupilor și vinului [7] constituind venituri ale cămării domnești, deosebite de cele ale tezaurului public.

În privința modalității de administrare a veniturilor ocnelor, cîtă vreme exploatarea acestora a constituit un monopol exclusiv al domniei, dispunem de informații puține și dintr-o epocă relativ tîrzie. Nu întîmplător întîlnim, în lucrările mai vechi și chiar mai recente, aprecieri întemeiate mai puțin pe izvoarele scrise (hrisoave domnești, contracte de arendare, documente de proprietate, catastife etc.) și mai mult pe tradiția orală păstrată din generație în generație printre locuitorii băștinași [8]. Acordînd creditul cuvenit „vechilor obiceiuri", ori de cîte ori acestea vin să suplinească penuria documentară, socotim că nu ne abatem de la reconstituirea adevărului istoric, de vreme ce chiar în unele documente oficiale de mai tîrziu întîlnim invocată tradiția [9].

Cert este că, după preluarea de către domnie a procesului de exploatare a ocnelor, a fost instituită o „osebită administrație cu nume de cămară, acolo, la fața locului, cu presustfuirea (numirea — n.a.) a

---

[3] Gh. Ghibănescu, *Tirgu Ocna, Studiu istoric*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare", Iași, II (1890—1891), p. 593 ; Gh. Ungureanu, *Rufetul ocnelor din Moldova și revolta șargăilor în 1843* în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. I, Editura Academiei, București, 1957, p. 111.

[4] A. Obreja, *Ocnele Moldovei*, în N. Suțu, *Notiții statistice asupra Moldovei*, Iași, 1852, p. 149.

[5] Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, Editura Științifică, 1970, p. 117—118.

[6] La 17 noiembrie 1502, Ștefan cel Mare confirma mănăstirii Putna o danie mai veche de 150 drobi de sare anual, din ocna de la Trotuș, care era a domniei (cf. *Documente privind istoria României, A., veac XVI, vol. I, p. 27).*

[7] C. Broșteanu, *op. cit., p. 85.*

[8] Al. Obreja, *op. cit.*, p. 149—190 ; C. Broșteanu, *op. cit., p. 82 ;* Gh. Iordache, *Icoane și privelești din Tg. Ocna*, 1940 (lucrare în manuscris păstrată la Arhivele Statului din Iași, cu nr. 1724).

[9] Astfel, la 30 ianuarie 1835, Vistieria Moldovei cerea fostului cămăraș al ocnelor, Iacovache Veisa, lămuririle necesare asupra „urmării păzită înainte vreme" în exploatarea ocnelor (Arh. St. Iași, Tr. 485 op. IV 528, dosar 91, f. 48).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două feţe de boieri, cămăraşi de ocnă. . ." [10]. În atribuţiile cămării intrau atît problemele legate de procesul de exploatare a sării cît şi cele privitoare la desfacerea ei în ţară sau în afara graniţelor [11]. Domnitorul exploata ocna, fie în regie — prin cămăraşul său, cunoscut sub numele de „vel-cămăraş de ocnă şi ispravnic de Trotuş" [12] — fie arenda acest venit la diverşi antreprenori.

În primul caz, cămăraşul era dator — în schimbul lefii pe care o primea şi al venitului suplimentar rezultat din vînzarea sării mărunte „pe la stările cele mai sărace a lăcuitorilor" [13] — a raporta, periodic, domnitorului sămile venitului ocnelor. Datorită însă imenselor cantităţi de sare ce erau împărţite, în dar, boierilor sau mănăstirilor, a vînzărilor efectuate fără ştiinţa domnului, a risipei incomensurabile de la groapa ocnei, îngăduite adesea de lipsa condicilor de socoteli, venitul încasat de domnie reprezenta doar o mică parte din venitul real al ocnelor. Un bilanţ a cărui exactitate trebuie privită prin prisma aprecierilor de mai sus, întocmit de către cămăraşul domnesc, pentru perioada iunie 1801 — iunie 1802, fixa venitul total al ocnelor Moldovei la suma de 569 000 lei, din care scăzînd suma tuturor cheltuielilor exploatării şi desfacerii sării (203 655 lei) rezulta venitul net al domniei de 365 346 lei [14]. Firește, din aceste cifre numai ultima nu poate fi pusă la îndoială, fiind corespunzătoare sumei intrate, potrivit calculelor, în cămara domnească. Celelalte erau adeseori falsificate de către cămăraşi, motiv pentru care domnitorii au poruncit în repetate rînduri cercetarea sămilor întocmite de către aceştia, prin oameni de încredere [15].

Celălalt procedeu, al arendării, a fost, pare-se, mult mai des utilizat [16], întrucît prin acest chip domnitorul era asigurat — indiferent dacă împrejurările erau sau nu favorabile procesului de exploatare şi de desfacere a sării — cu un venit fix (preţul arendării), lipsindu-l, totodată, pe cămăraş de posibilitatea de a micşora sistematic veniturile cuvenite domniei. Arendarea (otcupul) ocnelor de sare din Moldova, în vremea „căutării" lor de către domnie, se făcea după un obicei care avea să se păstreze şi după trecerea lor în categoria veniturilor statu-

[10] Arh. St. Iaşi, Fond Litere, M/512, f. 109.

[11] *Ibidem.*

[12] C. Broşteanu, *op. cit.*, p. 253. Cămăraşul, în calitatea sa de reprezentant al domniei, denumit de către domn pe un an de zile, avea în subordine întregul personal de la ocne, asupra căruia îşi exercita şi dreptul de judecată, (Cf. Aurora Ilieş, *Ştiri în legătură cu exploatarea sării în Ţara Românească pînă în veacul al XVIII-lea, în* „Studii şi materiale de istorie medie", vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1956, p. 176).

[13] Rezervele nesecate de sare, pe de o parte, cum şi dificultăţile legate de transportul ei, pe de alta, au determinat cămara domnească să renunţe definitiv, în folosul cămăraşului de ocnă, la sarea măruntă rezultată în cursul lucrărilor de extracţie (Arh. St. Iaşi, Litere, O/12, f. 47).

[14] Biblioteca Academiei R.S. România, Mss. rom. 880, f. 6—12.

[15] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1892, p. 266.

[16] Arh. St. Iaşi, Litere, M/512, f. 109.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui. Astfel, venitul ocnelor era scos la mezat de către Vistierie, instituție ce era datoare să facă cunoscut din vreme, în țară, prin mijloacele de care dispunea, zilele fixate pentru licitație. Licitația avea loc în cancelaria postelniciei (după 1832 în cancelaria Obștești Adunări) și, după cea de a treia strigare, venitul ocnelor era arendat acelui dintre amatori („mușterii") care oferea prețul cel mai mare [17]. Cu acesta, Vistieria încheia un contract alcătuit din mai multe „ponturi", pentru a căror respectare integrală cumpărătorul era îndatorat să prezinte garanția unui „negutător sigur" [18].

Contractul de arendare, avînd o durată variabilă de la 1 pînă la 3 ani, intra în vigoare abia după ce era întărit de domn cu pecetea sa. Banii cuveniți din vînzarea acestui otcup, eșalonați în „sferturi", erau adunați fie de către cămara domnească, fie de un funcționar special pe care „însuși domnitorul după plăcerea lui, îl însărcina cu aceasta" [19]. În afară de plata arenzii la termenele stabilite, antreprenorii ocnelor erau obligați să achite Vistieriei dările tuturor lucrătorilor de la ocnă, cum și milele de sare (în natură) pe care, obișnuit, domnitorii le acordau boierilor și mănăstirilor. În plus, în Țara Românească arendașii plăteau și dijma de sare, în bani sau în natură, cuvenită particularilor pe ale căror moșii se aflau ocne în exploatare [20]. În Moldova, asemenea dijmă nu s-a plătit vreodată întrucît moșia ocnii a fost de la început proprietate domnească [21]. Prețul arenzii înregistra fluctuații de la contract la contract, datorită nu atît sporirii sau scăderii producției de sare la ocnă ori a cheltuielilor legate de procesul de exploatare, cît mai ales datorită posibilităților mai mari sau mai reduse de desfacere a sării pe piața internă și externă. De pildă, dacă pentru anul 1785 arenda plătită cămării domnești fusese de 300 000 lei [22], prețul arenzii avea să scadă în cursul anilor 1810—1812 la 229 800 lei anual [23], pentru ca, numai peste un deceniu, să fie sporit din nou la 375 000 lei pe an [24]. Neîndoielnic, diminuarea valorică a arenzii, în condițiile în care prețul sării a înregistrat o curbă mereu ascendentă [25], iar producția și cheltuielile de producție n-au cunoscut variații prea mari, s-a datorat unor împrejurări politice interne, dar mai ales externe, nefavorabile, care au determinat reducerea considerabilă a mijloacelor de transport

[17] Arh. St. Iași, Litere, O/13. f. 51.
[18] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VII, București, 1898, p. 206.
[19] Arh. St. Iași, *Litere*, O/13. f. 51.
[20] C. Broșteanu, *op. cit.*, p. 178.
[21] *Chestia domeniului Tîrgului Ocna*, București, 1900, p. 17.
[22] Gr. Tocilescu, *Industria sării în România. Schiță economico-statistică*, în „Columna lui Traian", V, nr. 7/1874, p. 185.
[23] T. G. Bulat, *Ocnele de sare din Moldova. Organizația și producția lor în 1810*, în „Arhivele Basarabiei", X, nr. 1—4/1938, p. 122.
[24] Arh. St. Iași, Documente, pachet 315/3.
[25] La mijlocul secolului al XVIII-lea, prețul sării era de 53 parale și 1 ban/suta de ocale, pentru ca, după 1792, acest preț să urce la 2 lei (cf. T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 125), iar în 1815, la 5 lei (cf. *Uricariul*, vol. I, Iași, 1825, p. 222—229).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi închiderea a numeroase puncte de desfacere a sării (schele) pentru piaţa externă. Şi cum peste jumătate din producţia de sare extrasă în Moldova era destinată exportului în Turcia, Rusia şi Polonia [26], interesul antreprenorilor (şi, odată cu acesta, preţul arenzii) sporea numai atunci cînd graniţele respectivelor state erau deschise acestui produs şi cînd mijloacele de transport, şi aşa rudimentare, puteau fi exploatate într-o proporţie mai apropiată de necesităţi. De altfel, acest din urmă factor, transporturile, avînd un rol hotărîtor în valorificarea unei atari bogăţii, a stat în permanenţă în centrul atenţiei cîrmuirii Indiferent dacă ocnele erau arendate sau exploatate în regie, închirierea carelor pentru transportul la schele se făcea de către cămara ocnelor sprijinită efectiv de către dregătorii ţinuturilor, în baza poruncilor domneşti pe care aceştia le primeau.

Titular al contractului de arendare putea fi una sau mai multe persoane, nu întotdeauna recrutate din rîndul boierilor moldoveni, dar care ofereau garanţii sigure pentru cîrmuire. Constituirea unor „tovărăşii" la arendarea ocnelor, mai ales către sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea, atestă, pe de o parte, interesul sporit al unui cerc tot mai larg de amatori pentru acest otcup, iar pe de alta, posibilităţile financiare încă restrînse ale acestora în condiţiile desfăşurării lente a procesului de acumulare primitivă a capitalului. Riscurile unei atari întreprinderi erau destul de mari şi nu o dată s-a întîmplat ca în urma unei proaste administraţii, antrepriza să încheie scadenţa prin deficit. Aşa, de exemplu, contractul de arendare a ocnelor pentru anii 1823—1825, preluat de o companie de boieri moldoveni compusă din 20 de „părţi" (între care : beizade Iorgu Sturza, vistiernic Petrache Sturza, hatmanii Lascarachi Sturza şi Costachi Cerchez, spatarii Iancu Stavăr, Răducanu Cazimir ş.a.) [27], expira după trei ani cu o pagubă de 574 810 lei, revenind fiecărei părţi cîte un minus de 28 740 lei [28]. Firește, paguba era destul de mare în comparaţie cu arenda anuală plătită atunci cămării domneşti (375 000 lei) [29], dar ea se datora nu atît nerentabilităţii întreprinderii, cît mai cu seamă afacerilor particulare săvîrşite de către fiecare dintre copărtaşi în dauna celorlalţi.

Pe timpul arendării ocnelor cămara domnească nu era însă lezată de eventualele pagube ale antreprenorilor, fiind asigurată de primirea la timp a sumelor hotărîte prin contact. Neplata lor atrăgea după sine anularea contractului şi scoaterea la mezat a otcupului pe seama fos-

[26] Din suma de 17—18 milioane ocale sare, cîtă se extrăgea anual (cu aproximaţie) în Moldova înainte de 1811, numai 6—7 milioane ocale acopereau necesităţile de consum ale populaţiei întregii Moldove, restul exportîndu-se prin Movilău (7 mil. ocă), Creuleni (1 mil. ocă) sau Galaţi (2 mil. ocă). Vezi T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 125.

[27] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 315/2.

[28] *Ibidem*, pachet 315/4.

[29] *Ibidem*, pachet 315/3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului arendaş. Din acest punct de vedere administrarea unui venit atît de însemnat ca cel al ocnelor, prin sistemul arendării, s-a dovedit a fi avantajoasă pentru domni şi de preferat celeilalte modalităţi de administrare (în regie). Procedeul arendării avea să se impună apoi ca unică soluţie şi în deceniile care au urmat preluării de către Vistieria statului a unora dintre sursele de venit ale cămării domneşti.

În împrejurările politice cunoscute ale anului 1828 a avut loc un eveniment notabil pentru viitorul finanţelor publice ale Moldovei : veniturile ocnelor şi ale vămilor, cum şi rusumaturile (acestea din urmă aveau să fie desfiinţate prin Regulamentul Organic) — care pînă atunci aparţinuseră exclusiv domniei — au trecut în categoria veniturilor statului. Această schimbare, consfinţită apoi prin Regulament, privită prin prisma necesităţilor stringente pe care le reclama economia Principatelor în acea epocă, a avut ca efect sporirea responsabilităţilor faţă de soarta unei surse de venit atît de importante ca cea provenită din exploatarea ocnelor. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît bogăţiile subsolului românesc atrăgeau tot mai insistent atenţia unor întreprinzători străini.

La 1 mai 1828 unul dintre funcţionarii superiori ai Vistieriei Moldovei, serdarul Iacovache Veisa, prelua oficial din mîinile vechilor cămăraşi şi ale arendaşului, întreaga administraţie a ocnelor pe seama „stăpînirii de acum“ [30]. Cu acel prilej, el a întocmit cîteva rapoarte amănunţite [31] privind starea ocnelor din Moldova, asupra cărora nu vom mai stărui, ele fiind în majoritate cunoscute [32]. În condiţiile numeroaselor piedici impuse de războiul ruso-turc, venitul ocnelor a înregistrat între anii 1823—1829 o spectaculoasă cădere. Unul dintre rapoartele serdarului Veisa consemna, la sfîrşitul anului 1828, un beneficiu net al cămării de numai 25 958 lei (cînd cheltuielile unui an de exploatare erau apreciate la 50 000 lei) iar posibilitatea de valorificare a sării redusă la cifra de 2 000 000 ocale pe an [33]. Cauzele acestei anomalii constau în : închiderea schelelor Prutului şi Dunării, încartiruirea soldaţilor ruşi în Tg. Ocna, lipsa mijloacelor de transport — angrenate în tot felul de cărăuşii *pentru trupele de ocupaţie* — *lipsa magaziilor pentru depozitarea sării* extrasă şi prezenţa încă pe la punctele de desfacere din ţară a unor mari cantităţi de sare rămase nevîndute din anii precedenţi. Pentru moment redresarea acestui venit nefiind posibilă, Divanul împlinitor al Moldovei a recomandat cămăraşului să reducă volumul lucrărilor şi deci producţia de sare la o cantitate proporţională cu posibilităţile ei de desfacere [34]. Evident, soluţia nu era decît un paliativ menit să amîne rezol-

[30] Arh. St. Iaşi, Litere, O/2, f. 1.
[31] *Ibidem*, f. 1—624.
[32] Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 113 şi urm.
[33] Arh. St. Iaşi, Litere, O/2, f. 34 şi 365.
[34] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

varea acestei probleme de ordin economic pînă cînd împrejurările politice ar fi devenit favorabile.

Tratatul de la Adrianopol şi apoi Regulamentele Organice, acte a căror importanţă politică este de prisos să o mai subliniem, au deschis noi perspective exploatării şi valorificării bogăţiilor noastre naturale, între care sarea a continuat să deţină primul loc. Deplina libertate a comerţului pentru toate produsele pămîntului şi ale industriei, fără nici o restricţie[35], a stimulat, deopotrivă, interesul statului şi al particularilor pentru sporirea la maximum a producţiei-marfă destinată exportului. Nu întîmplător, aşadar, preocupările legate de prospectarea şi exploatarea subsolului s-au extins în deceniile următoare într-o proporţie mult mai mare decît pînă atunci.

Reglementînd din punct de vedere juridic exploatarea subsolului, legiuirea moldoveană din 1832 a înlesnit organizarea unor adevărate companii de exploatare, pregătindu-se, astfel, premizele tehnico-ştiinţifice ale valorificării bogăţiilor subterane[36]. Pe lîngă consfinţirea dreptului de monopol al statului asupra exploatării ocnelor de sare, Regulamentul (Cap. V, Secţia V-a, art. 165)[37] constrîngea pe fiecare proprietar ca, într-un termen limitat, să pună în valoare bogăţiile subsolului moşiei sale (în afară de sare) plătind zeciuială către stat sau să cedeze acestuia dreptul exploatării, primind din parte-i aceeaşi zeciuială. Cît priveşte zăcămintele de sare existente în proprietăţile particulare, acestea, potrivit articolului amintit, treceau în exploatarea exclusivă a statului, care, în schimbul „locului trebuincios pentru deschiderea ocnelor", atribuia proprietarului dreptul de a încasa zeciuiala plătibilă „pururе cu bani iar nu în natură". Dispoziţia din urmă n-a avut însă aplicare în Moldova unde, în perioada de care ne ocupăm, nu s-a deschis nici o ocnă pe vreo moşie particulară. Includerea ei în textul Regulamentului moldovean, însoţită şi de alte precizări recomandate sau nu situaţiei de aici, s-a făcut sub influenţa legiuirii similare din Ţara Românească unde asemenea dispoziţii erau, atunci, justificate. Faptul acesta vine să confirme comunitatea principiilor care au stat la baza elaborării celor două Regulamente şi, izvorînd de aici, necesitatea de a le analiza complementar atunci cînd întîlnim în vreunul din ele dispoziţii ambigue. Spunem aceasta întrucît Regulamentul Organic moldovean, spre deosebire de cel muntean, este lacunar în privinţa modalităţii de administrare şi percepere a venitului ocnelor, chestiune asupra căreia dorim să ne oprim în rîndurile următoare.

Am arătat deja că, pînă la preluarea ocnelor de către stat (1828), exploatarea lor s-a făcut fie în regie, fie prin arendare, cu preferinţa

---

[35] *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 929.

[36] L. Boicu, *Industria în Moldova între anii 1848—1864*, în *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848—1864*, Bucureşti, Editura Academiei, 1963, p. 172.

[37] *Regulamentul Organic al Moldovei*, în *Analele Parlamentare ale României*, tom. I_2, Bucureşti, 1893, p. 162 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniei pentru procedeul din urmă ; regia se impunea ca soluţie doar temporar, atunci cînd nu se găseau cumpărători sau cînd arendaşii întîrziau plata cîştiurilor şi erau, în consecinţă, abandonaţi.

*

Regulamentele Organice ale Moldovei şi Ţării Româneşti, consfinţind monopolul exploatării sării în favoarea statului şi eliminînd soluţia „căutării" ocnelor în regie, au statornicit, ca normă pentru viitor, arendarea venitului lor. Dispoziţia este clar formulată însă numai în cuprinsul legiuirii muntene : „Acest venit [venitul ocnelor — n. ns.] de acum înainte se va vinde prin cochii vechi [mezat — n. ns.] înaintea Obşteştii Adunări la cel ce se va arăta cu condiţii mai folositoare pentru stat şi contractul nu se va putea face pe mai puţin de 3 ani" (Secţia a III-a, art. 126) [38]. În Regulamentul moldovean deşi o atare dispoziţie lipseşte, norma reiese din conţinutul unor articole sau paragrafe consacrate, îndeosebi, finanţelor şi comerţului. Un prim indiciu îl aflăm în cuprinsul art. 63 din Cap. II în care se fixa termen pentru convocarea anuală a Adunării Obşteşti începutul lunii decembrie, invocîndu-se motivul că „vînzările vămii şi ocnii se fac la 1 ghenar" cînd trebuia să înceapă şi anul financiar [39]. Mai departe, art. 113 din Cap. III, precizînd atribuţiile vistiernicului statului, menţiona, între altele, „redacţia (alcătuirea) şi păzirea contracturilor încheete cu cumpărătorii vămilor, a ocnelor şi a altor ramuri a veniturilor statului în cuprinderea vînzării prin cochii vechi făcută de către Obştească Obicinuită Adunare".

O dovadă în plus că procedeul arendării ocnelor a fost statornicit prin Regulament o constituie includerea în lista anuală de venituri bugetare ale statului a sumei de 850 000 lei provenită din „orîndăluirea ocnelor" (Anexa Lit. D., IV). Suma respectivă reprezenta, în fapt, preţul cu care fuseseră arendate ocnele pe anul 1832 baronului Ştefan Meitani, titular al contractului încheiat încă din 1830 cu Divanul împlinitor al Moldovei [40]. Evident, beneficiul anticipat prin Regulament nu putea fi realizat decît prin menţinerea stării de fapt, respectiv sistemul arendării, care asigura statului, cel puţin teoretic, suma cuvenită prin contract. *Din pomenitele articole rezultă limpede că venitul ocnelor în Mol*dova, ca de altfel şi cel al vămilor sau poşlinii vitelor, era arendat cumpărătorilor prin contracte ale căror proiecte, întocmite de către vistiernic, erau dezbătute şi definitivate numai în cadrul Obşteştii Adunări (vezi, în acest sens, şi art. 60 din Cap. II). Cît priveşte durata unui asemenea contract de arendare, Regulamentul moldovean, spre deosebire de cel al Ţării Româneşti, nu face precizări. Dar practica urmată şi într-o parte şi în cealaltă a Milcovului a dovedit o similitudine perfectă. Termenul

[38] *Regulamentul Organic al Ţării Româneşti*, în *Analele Parlamentare ale României*, tom. I$_1$, Bucureşti, 1890, p. 172.
[39] *Regulamentul Organic al Moldovei*, în *loc. cit., p. 91.*
[40] Arh. St. Iaşi, Litere, S/730, f. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de arendare nu putea fi mai scurt de 3 ani, deşi, după cum vom vedea, o excepţie a existat totuşi, impusă de împrejurări speciale. Se aprecia însă că durata mai mare a contractului (minimum 3 ani) constituia o dublă garanţie : pe de o parte, pentru Vistieria statului, care putea conta — la capitolul venituri — pe un cuantum fix anticipat pentru mai mulţi ani şi, pe de alta, pentru antreprenori, care aveau astfel posibilitatea de a compensa eventualele pierderi dintr-un an în anii următori. Realităţile au evidenţiat că de cele mai multe ori limitele în timp ale contractelor erau fixate în funcţie nu de interesele majore ale statului ci de cele ale antreprenorilor.

Relativ la titularii contractelor de arendare, Regulamentul Organic (Anexa Lit. I, art. 1) interzicea tuturor funcţionarilor din „ramul administrativ", indiferent de postul pe care-l ocupau, de „a intra în oricare otcup a veniturilor obşteşti... înţelegîndu-se asemine oprire atît de-a dreptul cît şi indirect". Spre deosebire însă de Ţara Românească, aveau acces la tot felul de antreprize funcţionarii „ramului giudecătoresc... ca unii ce nu au nici o împărtăşire în lucrările părţii administrative de la care atîrnă acest feli de otcupuri". În cazul în care cîrmuirea ar fi fost pusă în situaţia de a chema în vreo funcţie administrativă o persoană angajată, prin contract, în vreun otcup, numirea în post nu era posibilă decît după ce respectiva persoană renunţa, în favoarea alteia, la antrepriză. Orice încălcare a acestei dispoziţii era socotită abuz şi pedepsită prin destituirea acelor funcţionari administrativi dovediţi implicaţi direct sau indirect în antreprize. Totodată, Regulamentul Organic acorda supuşilor străini dreptul de a intra în otcupuri cu condiţia expresă ca aceştia să prezinte angajamentul scris că „vor fi întru tot supuşi pravilelor şi obiceiurilor pămîntului" [41].

În sfîrşit, Regulamentul cuprindea şi alte dispoziţii privitoare la ocne între care ne mărginim a menţiona doar pe cele legate nemijlocit de aspectul care ne preocupă. Astfel, prin art. 70 (Cap. III, Secţia I) erau anulate toate hrisoavele anterioare prin care domnii dăruiau boierilor şi mănăstirilor anumite cantităţi de sare, care intrau astfel în circuitul comercial. Deşi erau apreciate ca fiind vătămătoare veniturilor statului, asemenea gesturi erau, totuşi, lăsate la latitudinea proprietarului, care, în Moldova, nu era altul decît însuşi statul. Un alt articol (art. 79, Cap. III, Secţia III-a), invocînd, pe de o parte, importanţa deosebită a sării „pentru toate stările locuitorilor", şi, pe de alta, devalorizarea monezii, prevedea sporirea preţului sării în Moldova de la 5 lei/100 ocale, cît se plătea pînă atunci, la 10 lei, preţ legiuit la „gura ocnei", iar în ţară (prin ţinuturi) preţul nu putea depăşi 25 lei/100 ocale, în care preţ erau incluse toate cheltuielile de transport şi desfacere. Dublarea preţului sării la ocnă şi limitarea lui, în funcţie de distanţe, în restul ţării, a avut serioase repercusiuni asupra desfacerii ulterioare a aces-

[41] *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediţia 1835.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tui produs pe piața internă, dar mai ales pe cea externă unde prețul sării era fixat, în funcție de împrejurări, de către vînzător.

Normele cu caracter general pe care le statornicea Regulamentul Organic în privința ocnelor erau menite să sporească cuantumul veniturilor statului, să învioreze una dintre sursele de bază ale acestora, care,potrivit constatărilor oficiale, era în „zăticnire" [42] și, în același timp, să lichideze cauzele care au împiedicat propășirea unei ramuri industriale de primă importanță pentru economia Moldovei. Evaluînd „folosurile" ce urma să le dobîndească țara, grație împrejurărilor create prin tratatul de la Adrianopol și prin punerea în practică a stipulațiilor regulamentare referitoare la ocne, Vistieria Moldovei consemna, într-unul din actele sale următoarele : a) dublarea venitului provenit din arendarea ocnelor ca urmare a sporirii prețului sării ; b) posibilitatea de a mări volumul exportului de sare, îndeosebi peste Dunăre, cu încă două milioane ocale sare, datorită libertății comerțului, consfințită prin tratatul din 1829 ; c) o economie de aproximativ 81 600 lei în folosul Vistieriei, provenită din desființarea tuturor „havaeturilor ci se da mai înainte din această slujbă, pe la osăbite fețe" ; d) un folos anual de peste 70 000 lei, trecut și acesta tot în contul Vistieriei, rezultat din anularea tuturor „hrisoavelor de sare" (mile — n. ns.) acordate mai înainte boierilor și mănăstirilor.

Acestor numărate avantaje ale Vistieriei statului le erau asociate și avantajele locuitorilor țării, în calitate de consumatori, izvorînd din interdicția urcării prețului sării peste limita maximă admisă (25 lei/100 ocale) cum și din reglementarea chestiunii angajării cărăușilor pentru transporturile de sare [43]. Așadar, atît suma avantajelor cît și natura acestora nu erau de neglijat, mai ales dacă se are în vedere criza prin care treceau finanțele statului în epoca respectivă [44]. Că foloasele anticipate erau realizabile și că, în majoritate s-au și înfăptuit, este iarăși de netăgăduit. Numai că beneficiarul lor n-a fost statul, cum ar fi fost firesc, ci cei cîțiva arendași ai acestui venit, care, în virtutea drepturilor dobîndite prin contractele încheiate cu stăpînirea, au reușit, în decursul anilor antreprizei, să scoată de sub controlul statului profitul real rezultat din exploatarea ocnelor, profit echivalent adeseori cu îndoitul preț al arendării. Și acest profit n-a fost folosit în procesul atît de necesar, al reproducției decît într-o infimă măsură și izolat, avînd de cele mai multe ori o cu totul altă destinație.

Socotim util ca înainte de a analiza clauzele contractelor încheiate între ocîrmuire, pe de o parte, și arendași, pe de alta — clauze ce au fost, în decursul timpului, doar completate nicidecum schimbate în esență — să facem cîteva precizări relative la modul de administrare a

[42] Arh. St. București, Microfilme U.R.S.S., rola 4, cadru 172—174.
[43] Arh. St. Iași, Litere, M/512, f. 109—110.
[44] Vezi *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, București, 1964, p. 935.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

venitului ocnelor din Moldova în momentul intrării în vigoare a Regulamentului Organic.

Căderea vertiginoasă a acestui venit după trecerea lui în categoria veniturilor statului, cădere datorată împrejurărilor politice şi economice amintite, a determinat Divanul împlinitor să recurgă la soluţia cea mai puţin riscantă pentru moment, arendarea ocnelor. Paradoxal, dar această modalitate de rezolvare a problemei, recomandată şi de reuşita unor experienţe anterioare şi preferată celei din anii 1828—1829, a atras, în pofida aşteptărilor, riscuri nebănuite materializate în pagube apreciabile pentru finanţele ţării.

Începînd de la 1 februarie 1830, venitul ocnelor Moldovei a fost arendat, „după condiţiile vechi“ [45], pe termen de trei ani (pînă la 31 ianuarie 1833) unui cunoscut afacerit al epocii, baronul Ştefan Meitani [46] din Bucureşti cu preţul de 605 000 lei pe fiecare an [47] Acesta, încă din 1827 încheiase contract, pe termen de doi ani, cu cămara domnească a Ţării Româneşti „pentru ţinerea în arendă a ocnelor de sare şi a vămilor“ de acolo [48]. Înainte de împlinirea scadenţei (sfîrşitul anului 1929). Meitani a cerut cu insistenţă autorităţilor centrale, drept compensaţie pentru pagubele suferite în lucrarea ocnelor în vremea ocupaţiei ruseşti. prelungirea vechiului contract cu încă cinci ani şi cu aceleaşi clauze. Propunerea Obşteştii Adunări a Ţării Româneşti de a i se acorda baronului otcupul ocnelor pentru încă trei ani, cu preţul de mai înainte. a fost încuviinţată de către preşedintele plenipotenţiar al Divanului, generalul Pavel Kiselev [49] şi, în consecinţă, contractul a fost reînnoit pentru anii 1830—1832. Deci, hotărîrea Divanului împlinitor al Moldovei. de a arenda venitul ocnelor de aici lui Ştefan Meitani, n-a fost luată la întîmplare.

Justificată de situaţia critică în care se aflau finanţele ţării, implicit venitul ocnelor, şi susţinută de credinţa că experienţa şi posibilităţile de pînă atunci ale unui antreprenor ca Meitani — de acum înainte comun pentru ocnele din Ţara Românească şi Moldova — avea să le reanime, această hotărîre a venit şi în întîmpinarea dorinţei baronului de a fi singurul care să decidă soarta uneia dintre cele mai fecunde surse de venit pentru ambele Principate. Contractul de arendare a venitului ocnelor din Moldova încheiat atunci între stat, prin Divanul împlinitor, şi baronul Ştefan Meitani, conţinea unele clauze, care, cu foarte puţine excepţii, au fost reproduse întocmai şi în contractele ul-

[45] Arh. St. Iaşi, Litere, M/512, f. 81.

[46] Ştefan Meitani, originar din Adrianopol, fusese mai întîi băiat de prăvălie, între anii 1819—1820, apoi proprietarul unei dugheni, în 1823, pentru ca nu mai peste doi ani să ajungă baron al imperiului habsburgic (cf. Hurmuzaki, *Documente*, vol. X, Bucureşti, 1897, p. 320). De la această dată apare implicat în diverse afaceri, în calitate de zaraf *(ibidem*, p. 347, 374).

[47] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 16—32.

[48] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Ţării Româneşti, dosar 21/1829, f. 12.

[49] *Ibidem*, f. 37—39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terioare. De fapt, singurele articole din acel contract, care au suportat modificări ori au fost abandonate în cuprinsul actelor similare de mai tîrziu se refereau la prețul de atunci al sării (5 lei/100 ocale), la plata havaeturilor și la acordarea milelor de sare la care era supus antreprenorul [50], dispoziții ce contraveneau spiritului Regulamentului Organic În rest, toate celelalte clauze ale contractului încheiat, potrivit condițiilor de mai înainte, la 1830, le întîlnim reluate sub forme aproape identice și în contractele de arendare întocmite pentru anii următori [51]. Adaosurile ulterioare, impuse de împrejurări speciale asupra cărora vom reveni, au consolidat, mai întotdeauna, poziția antreprenorului în detrimentul celeilalte părți contractante, statul.

Structura asemănătoare a tuturor contractelor, pe care le-a încheiat stăpînirea pînă la abrogarea dispoziției regulamentare relative la ocne, ne îngăduie a le analiza principiile în grup, folosind ca punct de plecare „Condițiile vînzării otcupului ocnelor din Prințipatul Moldovei pe trei ani ce se încep de la 1 februarie 1833" [52]. Fireşte, durata arendării și modul cum au fost aplicate principiile contractuale au diferit de la antreprenor la antreprenor, după cum diferențiate au fost și rezultatele antreprizelor. Asupra acestor aspecte ne vom opri însă în partea a doua a studiului nostru.

Una dintre condițiile de bază impusă, prin contracte, antreprenorilor, fixa prețul sării, atît la ocnă cît și în țară, conform art. 79 al Regulamentului Organic, între 10—25 lei/100 ocale, cu interdicția expresă de a-l spori. Aplicat diferențiat, în funcție de cheltuielile de transport, prețul sării era fixat pe ținuturi, astfel : Bacău — 15 lei/100 ocale ; Roman și Neamț — 18 lei ; Suceava, Cîrligătura, Hîrlău și Putna — 20 lei; Dorohoi, Botoșani, Iași, Vaslui, Fălciu, Tutova, Tecuci, Galați etc. — 25 lei [53]. De la acei dintre cumpărători care se deplasau la Tg. Ocna spre a lua sare, însă n-o ridicau de la „gura ocnei" ci de la locurile unde era depozitată („șuri"), antreprenorul avea voie să perceapă cîte două parale de fiecare drob și cîte o para de „bucată", drept „cheltuiala pogorîtului". Sarea cumpărată la ocnă, în orice cantitate — antreprenorul fiind obligat a asigura în permanență disponibilități — putea fi vîndută în țară de către oricine, dar cu respectarea riguroasă a prețurilor impuse (art. 1) [54].

---

[50] Arh. St. Iași, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 16—32.

[51] Vezi *Analele Parlamentare ale României*, tom. III_2, 1832—1833, p. 213—220; *ibidem*, tom. IV_2 1833—1834, p. 656 și urm. ; *ibidem*, tom VIII_2, 1837—1838, p. 549—554 ; „Buletin, foae oficială a Prințipatului Moldovei" nr. 48 din 28 iunie 1834 ; Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 69, f. 162.

[52] *Analele Parlamentare...*, tom. III_2, p. 213—220.

[53] După 1850, sporind prețul sării la ocnă, prețurile fixate prin contracte variau între 20—35 lei/100 ocale, („Buletin, foae a publicațiilor oficiale a Prințipatului Moldovei", nr. 68 din 23 august 1856).

[54] Poziția multor articole diferă uneori de la contract la contract, fără însă ca aceasta să afecteze fondul lor. Ordinea enunțării este cea existentă în contractul a cărui aplicare începea la 1 februarie 1833.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cît privește exportul sării, acesta era un monopol al arendașului, care, singur ori prin împuterniciții săi, avea dreptul de a trece sare peste hotar „cu orice prețuri va putea". Totodată, invocîndu-se art. 5 al tratatului de la Adrianopol, era acordată antreprenorului libertatea de a transporta sare pe Dunăre „în sus și în jos", fără vreo oprire sau plată și a o vinde „pe la toate schelele și limanurile unde va fi primită a se descărca" (art. 2). Această precizare trebuie pusă în legătură cu diferendele iscate între Moldova și Țara Românească pe tema concurenței păgubitoare ce o făcea sarea de la Tg. Ocna, mai ieftină și de calitate superioară, celei muntene, la exportul în sudul Dunării. După îndelungi tratative între cele două cîrmuiri, problema a fost soluționată pe cale de compromis, reflectat în contractele de arendare ulterioare, prin includerea în cuprinsul acestui articol a restricției de vînzare a sării „la țărmurile Valahiei".

Toți lucrători aflați în serviciul ocnei — numărul lor sporind simțitor în decursul anilor — erau scutiți de orice alte dări și obligații, rămînînd numai cu datoria slujbei (art. 3). Acest privilegiu fusese acordat refetașilor din vechime, întărit prin numeroase hrisoave domnești și consfințit apoi prin Regulamentul Organic.

Întrucît problema transporturilor de sare de la ocnă la punctele de desfacere era condiționată de starea căilor de comunicație, Cîrmuirea își asuma obligația reparării drumurilor ori de cîte ori sesizările antreprenorului, în acest sens, s-ar fi dovedit — de către revizori speciali — întemeiate (art. 4).

O clauză însemnată a contractului prevedea interdicția pentru oricare altă persoană de a exploata sare în afară de cea de la Tg. Ocna, fie pentru consumul propriu, fie pentru comercializarea ei. Doar locuitorilor din Vrancea li se recunoștea vechiul privilegiu de a scoate sare numai pentru „a lor trebuință", fiind îndatorați, în schimb, a supraveghea să nu fie trecută sarea de peste graniță în Moldova, interzicîndu-li-se, totodată, trecerea sării de acolo în afara hotarelor Moldovei. Încălcînd această interdicție, ei riscau să plătească antreprenorului contravaloarea dublă a sării ce s-ar fi dovedit că au vîndut și să piardă privilegiul de pînă atunci. De asemenea, proprietarii pe ale căror moșii s-ar fi aflat fîntîni de slatină erau îndreptățiți a le folosi numai pentru interesele gospodăriei lor, altminteri dreptul le-ar fi fost anulat, iar slatinele închise (art. 5).

Pentru înlesnirea desfacerii sării, antreprenorului i se da voie să angajeze cărăuși străini spre a ridica sarea de la ocnă și a o transporta peste graniță „la locurile ce avea trebuință" (art. 6). Ulterior, această dispoziție a fost completată cu interdicția de a angaja cărăuși în țările în care ar fi bîntuit vreo epidemie între oameni sau vite. Cărăușilor îndatorați — prin primirea anticipată a chiriei — să efectueze transporturi de sare de la ocnă la schele, în folosul antreprenorului sau al negustorilor, li se asigurau de către stat condiții speciale. Astfel, Cîrmui-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rea impunea, prin dregătorii ţinuturilor, tuturor stăpînilor de moşii aflate în preajma drumurilor de transport a sării, să lase de o parte şi alta a drumului cîte 20 prăjini de păşune pentru vitele cărăuşilor, fără a pretinde despăgubiri. Numai pentru locurile de popas — fixate (în contractele ulterioare) la o depărtare de 2 ceasuri unul de altul şi în suprafaţă de 12 fălci [55] — stăpînii moşiilor afectate primeau din partea cămării o despăgubire de 2 parale pentru fiecare jug (art. 7). Delimitarea precisă a acestor imaşuri era făcută din vreme de către dregătorii locali, verificată de către revizorii Cîrmuirii şi, deşi această clauză a fost menţinută în toate contractele următoare, se sublinia, de fiecare dată, caracterul ei strict temporar.

În privinţa cărăuşilor angajaţi prin bună învoială („rizapazar") de către oamenii cămării spre a transporta sarea de la ocnă la schele, cîrmuirea se obliga să supravegheze executarea angajamentelor în termenele stabilite şi, în cazul nerespectării lor, să perceapă despăgubirile, în funcţie de prejudiciile aduse otcupului, în folosul antreprenorului. Cămara era însă datoare a comunica din timp Vistieriei situaţia centralizată privind numărul, numele şi locul tuturor cărăuşilor care s-au învoit, pentru ce cantitate de sare şi pentru care schelă anume, spre a preveni pe dregătorii ţinuturilor respective (art. 11).

Strîns legată de problema desfacerii sării era şi chestiunea depozitării, a înmagazinării ei. În acest sens, contractul prevedea dreptul antreprenorului de a se folosi de magaziile — proprietate a statului — de la Galaţi, Iaşi şi schelele Prutului, în schimbul chiriei ce trebuia s-o plătească proprietarului. Toată sarea din aceste magazii antreprenorul putea să o vîndă fie în ţară, cu preţul legiuit, fie peste hotar, cu orice preţ, avînd drept de depozitare şi după expirarea contractului, vreme de o lună (art. 8). [56]

Relativ la inventarul ocnelor, contractul prevedea obligativitatea preluării de către antreprenor de la antecesor, pe bază de „izvod anume", a tuturor lucrurilor care alcătuiau aşa numita „chelărie" a ocnelor (fier, seu, piei, cai, orz ş.a.) şi care erau utilizabile, plătindu-le după preţul stabilit, cu bani în numerar. După aceeaşi modalitate urma să predea inventarul ocnelor, la expirarea termenului antreprizei, celui care-i succeda (art. 9).

Întrucît cea mai mare parte din sarea destinată consumului intern era împărţită satelor pe datorie („veresie") de către angajaţii speciali ai cămării, cîrmuirea se oferea ca, prin porunci către dregătorii ţinuturilor şi prin zapciii acestora, să înlesnească strîngerea la timp a banilor de la locuitorii satelor care ar fi primit sare în chipul arătat. Contractul prevedea însă şi obligaţia antreprenorului de a supraveghea ca să nu se dea sare pe veresie locuitorilor fără chezăşii sigure ori satelor

[55] Arh. St. Iaşi, Tr. 485, op. IV 528, dosar 69, f. 162 şi 689—696 ; *Analele Parlamentare...*, tom. VIII$_2$, p. 549—554.

[56] Termenul a variat, în funcţie de împrejurări, de la contract la contract.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

peste puterea lor de cumpărare (art. 10). Pentru datoriile bănești ale lucrătorilor de la ocnă către cămară, constatate „după izvod" la expirarea valabilității contractului, noul antreprenor era obligat să le cerceteze, să le împlinească și să le restituie celui dinainte, după cum aceeași îndatorire revenea și celui care avea să-i urmeze (art. 12).

O clauză deosebit de importantă pentru soarta nu numai a antreprizei, dar și a exploatărilor saline în genere, consta în obligația antreprenorului de a lăsa, la expirarea contractului, pe lîngă ocnele vechi, o gură de ocnă nouă în care să poată lucra concomitent 4 șavgăi (art. 13). Se urmărea, prin aceasta, asigurarea continuității în exploatare și evitarea unei eventuale pagube în timp, producție și venit, pentru antreprenorul care ar fi fost pus de la început în situația de a deschide o ocnă nouă. Atît plata șavgăilor (tăietori de sare — n. ns.) cît și celelalte așezăminte statornicite pentru lucrarea ocnelor urmau a fi respectate potrivit cuprinderii vechilor hrisoave domnești (art. 14), întărite apoi și de către Mihail Sturza prin hrisovul său din 24 decembrie 1834 [57]. Pentru vinovații trimiși să-și ispășească pedepsele la ocnă, antreprenorul era îndatorat „a le purta de grijă", adică a le asigura hrana și îmbrăcămintea necesară, fără a pretinde vreo despăgubire de la cîrmuire. În compensație, beneficia de roadele muncii lor (art. 15) deloc neglijabile, dacă se are în vedere numărul în continuă creștere și regimul de muncă al acestora [58].

Printr-un articol special (art. 16) se fixau : modalitatea de plată a arenzii către Vistierie stabilită prin contract, garanțiile pe care trebuia să le prezinte antreprenorul înainte de a prelua otcupul, ca și mijloacele de constrîngere la îndemîna primei părți contractante, în caz de nerespectare a condițiilor de plată impuse celei de a doua. Astfel, plata arenzii urma a se face în galbeni, eșalonată pe anii prevăzuți în contract. Drept garanție (zălog) pentru respectarea întocmai și la timp a obligațiilor de plată ce-i reveneau prin contract, antreprenorul trebuia să depună în Vistierie, pînă la expirarea termenului contractului, fie suma în numerar a cîștiurilor cuvenite pe 6 luni, fie documentele unei moșii evaluată la prețul echivalent acelei sume. În caz de nerespectare a obligațiilor de mai sus, cîrmuirea *își rezerva dreptul de a* numi din parte-i un împuternicit, pentru „a strînge venitul ocnelor" în locul antreprenorului rău platnic — instituindu-se astfel, temporar, sistemul regiei — de a scoate la mezat și de a vinde din nou acest otcup pentru perioada care mai rămînea pînă la expirarea contractului. Bineînțeles, toate pagubele ce ar fi izvorît dintr-o atare situație, Vistieria urma să le acopere din suma depusă, în prealabil, drept amanet, iar

[57] *Uricariul*, vol. I_2, p. 184—185.

[58] Problema folosirii muncii condamnaților la ocnă a necesitat reveniri ulterioare și a fost rezolvată printr-un regulament special al cărui proiect a fost elaborat de către căminarul I. Veisa la 1 aprilie 1834 (cf. Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 62, f. 33—42 ; *Analele Parlamentare...*, tom. IV_2, p. 658—663).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în cazul cînd aceasta ar fi fost insuficientă, „din orice altă avere a cumpărătorului" (art. 16).

În sfîrșit, contractul prevedea obligația antreprenorului care ar fi succedat deținătorului otcupului de pînă atunci, respectiv baronul Meitani, de a-i plăti acestuia din urmă, la prețul de 10 lei/100 ocale, contravaloarea a 1 189 085 ocale sare (art. 17). Cantitatea de sare și suma bănească menționate erau justificate prin aceea că la 1 ianuarie 1832, cînd au intrat în vigoare noile prețuri ale sării stabilite prin Regulament, baronul Meitani mai rămăsese cu cantitatea respectivă de sare în depozitele de la Tg. Ocna, pentru care prețul fusese sporit la 10 lei/100 ocale. Evident, în acest caz, nu era vorba de o despăgubire acordată vechiului antreprenor ci, mai curînd, de asigurarea unui minimum de fond, necesar debutului noii antreprize. Ulterior, această clauză a fost modificată, nu în principiu ci în detalii, cantitățile de sare sporind considerabil, iar prețurile de preluare, adeseori, reduse la jumătate [59].

Privite în ansamblu, condițiile înscrise în contractul de arendare a ocnelor Moldovei pentru perioada amintită, avînd la bază dispozițiunile Regulamentului Organic, nu se deosebeau, esențial, de cele cuprinse în actele similare pentru Țara Românească. Dacă totuși existau unele deosebiri, acestea priveau : prețul mai ridicat al sării, la ocnă, fixat prin Regulamentul muntean la 15 lei/100 ocale ; obligația antreprenorului de a plăti dijmă, pentru sarea extrasă, proprietarilor pe ale căror moșii existau ocne lucrătoare și, în fine, îndatorirea aceluiași antreprenor de a acorda „mile" de sare unor mănăstiri sau schituri [60]. Cu excepția dijmei, celelalte neconcordanțe enunțate se vor atenua în anii următori și, mai mult chiar, între contractele de arendare a ocnelor din Moldova și similarele lor din Țara Românească — în privința condițiilor de detaliu — se vor stabili raporturi de cauzalitate. Explicația este simplă : vreme îndelungată — ne referim la perioada care face obiectul preocupărilor noastre — ocnele de sare ale celor două Principate au fost arendate unuia și aceluiași antreprenor. Primul dintre ei, nu însă și cel mai reprezentativ, a fost, după cum am mai amintit, baronul Ștefan Meitani.

*

Intrarea în vigoare a Regulamentului Organic moldovean, la 1 ianuarie 1832, a necesitat modificarea uneia dintre condițiile fundamentale ale contractului încheiat la 1830 între Divanul împlinitor și Meitani, anume sporirea prețului arenzii pentru ultimul an al antreprizei de la 605 000 lei la 850 000 lei [61]. Aparent, această intervenție nu putea fi săvîrșită decît în interesul Vistieriei, ea fiind motivată prin înlesnirile a-

[59] Arh. St. Iași, Tr. 485, op. IV 528, dosar 69, f. 168, 712 ; *Analele Parlamentare...*, tom. VIII_2, p. 549—554.
[60] *Ibidem*, tom. V_1, p. 103 și urm.
[61] Arh. St. Iași, Litere, S/730, f. 86, 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cordate, în compensaţie, antreprenorului şi care decurgeau din : dublarea preţului sării la gura ocnei şi desfiinţarea tuturor havaieturilor şi a milelor de pînă atunci. Dar faptul că suma respectivă a fost inclusă în categoria veniturilor bugetare pe anul 1832 cu mult înainte de sfîrşitul anului precedent ne conduce la concluzia că problema „scumpirii ocnelor" Moldovei a fost disputată şi soluţionată încă din vremea redactării celor două proiecte de Regulament. Mărturie în acest sens stă şi contractul ocnelor Moldovei pe anul 1830, adnotat, în spiritul dispoziţiilor Regulamentului, la numai cîteva luni după punerea sa în lucrare (2 mai 1830) [62]. În plus, garanţiile oferite Vistieriei din partea baronului Meitani, pentru plata cîştiurilor sporite pe anul 1832, sînt edificatoare în privinţa părţii care era cea mai interesată atît în scumpirea sării din Moldova cît şi în administrarea comună a veniturilor ocnelor din cele două Principate. Neîndoielnic, aceasta era cîrmuirea Ţării Româneşti, care, prin Sfatul ei Administrativ, se constituia chezaşă, cu întregul venit al ocnelor de acolo, pentru respectarea obligaţiilor baronului faţă de Vistieria Moldovei [63]. Chezăşia era însoţită de cîteva precizări importante din care decurge limpede raţiunea acordării ei.

Astfel, asigurată solemn de neîntîmpinarea vreunei pagube în otcupul ocnelor, cîrmuirii Moldovei i se cerea „să nu se amestici şi pi nimeni să nu mai orînduiască din partea sa", sarcina administrării acestui venit rămînînd, exclusiv, în seama eforiei ocnelor Valahiei „compusă din otcupcicul baron Meitani şi căminarul Ştefan Ogrădeanu, orînduit de stăpînire" [64]. Aceştia urmau a-şi trimite vechili la ocnele Moldovei, cărora autorităţile centrale şi locale erau obligate a le da „legiuita agiutorinţă" potrivit prevederilor contractului. Relativ la datoriile pe care Meitani le-ar fi avut la sfîrşitul anului 1831 faţă de Vistieria Moldovei, acestea urmau „să se împlinească de la rămăşiţele ce şi el le are neîmplinite din acest otcup (din veresiile date locuitorilor — n.ns.) iar dacă acele nu vor fi deajunse atunci cusurul se va împlini din veniturile ocnelor Valahiei" [65]. Departe de a fi folositoare pentru economia ţării, în general, pentru exploatările saline, îndeosebi, amendamentele propuse au fost acceptate de către cîrmuirea Moldovei. În consecinţă, eforia ocnelor din Ţara Românească a numit, în ianuarie 1832, ca vechili la ocnele din Moldova pe serdarul Grigore Algiu — din partea baronului Meitani — şi pe medelnicerul Gheorghe Mancu — din partea stăpînirii [66] — cu misiunea de a plăti lunar cîştiurile cuvenite Vistieriei de aici şi de a întrebuinţa oameni de-ai lor „şi la ocnă şi pe la schelele Moldovei, fără a mai fi însoţiţi şi de orînduiţii cîrmuirii".

[62] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 16—32.
[63] Idem, Litere, O/147, f. 4 ; *ibidem*, S/730, f. 88.
[64] *Ibidem*, O/147, f. 15.
[65] *Ibidem*, f. 17.
[66] *Ibidem*, f. 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aşadar, în schimbul încasării cîştiurilor dinainte stabilite, producţia de sare a Moldovei a fost practic scoasă de sub controlul statului pentru perioada care mai rămînea pînă la expirarea contractului. Obţinută printr-o exploatare neraţională, ca,de altfel, şi pînă atunci, întreaga producţie a fost corelată intereselor financiare ale antreprenorului şi celor comerciale ale Ţării Româneşti.

Încă din vara anului 1832 cele două cîrmuiri s-au arătat preocupate de soarta otcupului ocnelor la expirarea contractelor încheiate cu Meitani (1 februarie 1833). După îndelungi tatonări, în care perioadă s-a evitat premeditat anunţarea licitaţiei — legiuită prin Regulament —, Sfatul Administrativ al Ţării Româneşti comunica omologului din Moldova, în decembrie 1832, următoarele : „încredinţat că doritori de a cumpăra aceste otcupuri nu sînt mai mult decît o ceată şi că aceea are hotărîre a nu da mai mult decît pe giumătate preţul cu care le-au avut dumnealui baronul Meitani... s-au găsit cu cale a se lăsa tot pe seama dumnealui baronului Ştefan Meitani încă pe doi ani, 1833 şi 1834, şi tot cu preţurile ce le-au avut pînă acum dar însă cu oareşcare condiţii deosăbite“ [67]. Faptul că preţul arenzii, după socotinţa Sfatului, s-ar fi redus îngrijorător de mult la o eventuală licitaţie, demonstrează fără putinţă de tăgadă că antrepriza adusese venitul ocnelor într-o accentuată criză. Soluţia preconizează pentru redresarea imediată a acestui venit s-a dovedit total neinspirată, întrucît înlesnirile acordate baronului Meitani prin acele „condiţii deosăbite“ pentru anii 1833 şi 1834 n-au avut efectul dorit, ci dimpotrivă : pagubele Vistieriei la împlinirea scadenţei aveau să atingă o cotă şi mai ridicată.

În esenţă, înlesnirile pomenite priveau amînarea plăţii cîştiurilor primului an către stat, dîndu-i-se posibilitate antreprenorului de a le achita în cursul celui din urmă, din veniturile realizate prin vînzarea sării peste hotar [68]. Celelalte cheltuieli ale otcupului (plata lucrătorilor, transportul sării, lefurile slujbaşilor ş.a.) urmau a fi amortizate din vînzarea internă a sării [69]. Pe temeiul acestor condiţii suplimentare, incluse în vechiul contract şi prin mijlocirea Vistieriei Ţării Româneşti în calitate de chezaşă [70], Sfatul Administrativ al Moldovei a încuviinţat, în ianuarie 1833, „a lăsa otcupul ocnelor tot baronului Meitani pentru următorii doi ani“ [71]. Pentru cele 23 de luni, cît era durata noului contract (începînd de la 1 februarie 1833), Vistieria Moldovei urma să primească de la antreprenor suma de 1 629 166 lei, socotită după preţul anterior al arenzii. Suma respectivă era însă cu mult inferioară profitului net realizat, în cursul antreprizei, de către Meitani. Dacă o evaluare precisă a acestui profit este greu de întreprins, avînd în vedere lipsa unor con-

[67] Arh. St. Iaşi, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 1.
[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem.*
[70] *Ibidem*, f. 76.
[71] Vezi *Analele Parlamentare* ..., tom. III_2, p. 221—224.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dici de socoteli ale cămărașilor ori corupția slujbașilor angajați în desfacerea sării, în schimb, cîteva aprecieri relative la producția de sare a Moldovei, întemeiate pe actele cămării din perioada respectivă, sînt edificatoare în privința beneficiilor dobîndite de arendași.

La 1 februarie 1833, potrivit informațiilor furnizate Vistieriei Țării Românești de către clucerul Iancu Arion [72], numit supraveghetor la otcupul ocnelor din partea Sfatului Administrativ al Valahiei [73], se aflau la Tg. Ocna, extrași și depozitați în mîgle (grămezi), 162 555 drobi de sare, ceea ce echivala cu 9 753 300 ocale [74], producție realizată pe seama contractului de pînă atunci și care urma a fi valorificată în limita de timp stabilită inițial. În cursul următoarelor 11 luni a fost extrasă cantitatea de 207 848 drobi (10 470 880 ocale), iar pînă la sfîrșitul anului 1834 încă 252 497 drobi (15 149 820 ocale) [75]. În total deci, antreprenorul a avut la dispoziție, în cei aproape doi ani cantitatea de 37 373 900 ocale sare, ceea ce reprezenta un capital de minimum 3 737 390 lei dacă socotim numai după prețul sării de la ocnă, (adică 10 lei/100 ocă). Cheltuielile unui an de exploatare, după aceleași informații, se ridicau la aproape 500 000 lei [76], sumă în care erau incluse nu numai plata lucrătorilor de la ocnă și lefile funcționarilor cămării, dar și toate cheltuielile legate de transport. Or, acestea din urmă erau în mod normal amortizate din vînzarea sării la preț liber peste hotar, încît cheltuielile reale, legate exclusiv de producție, erau incomparabil mai mici.

Admițînd că întreaga cantitate de sare de care a dispus în Moldova baronul Meitani în cei doi ani ai antreprizei ar fi fost valorificată la prețul de la ocnă și că din suma rezultată achita integral cîștiurile către stat, ar fi rămas în final cu un prisos de 2 108 224 lei, afectat doar de cheltuielile de producție nu și de cele de transport. Firește, calculele noastre sînt aproximative ; o apreciere exactă a veniturilor și cheltuielilor reale ale antreprizei nefiind posibilă datorită tendințelor evazioniste manifestate întotdeauna nu numai de către antreprenori, în dauna intereselor statului dar și de către slujitorii cămării, în detrimentul arendașului. Însă, chiar dacă cifrele nu corespund întrutotul realității — avînd în vedere că denaturările vizau în permanență subaprecierea veniturilor și supraaprecierea cheltuielilor — un fapt este cert : profitul net al antreprenorului depășea beneficiul statului stabilit prin prețul arenzii. În plus, se întîmpla adeseori ca statul să fie, parțial, frustat și de această cotă-parte a beneficiilor rezultate din exploatarea ocnelor. Cazul Meitani este ilustrativ în acest sens.

---

[72] Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 4933/1833, f. 23 ; Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar, 182, f. 191.

[73] Idem, Tr. 485, op. IV 528, dosar 22, f. 2.

[74] 1 drob = 60 ocă ; 1 ocă = 1,278 kg.

[75] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 182, f. 191.

[76] Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 4933/1833, f. 266.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În cursul anilor din urmă ai antreprizei, respectiv 1833 și 1834, Meitani și-a revendicat cu consecvență toate drepturile și înlesnirile ce îi fuseseră acordate prin contract de către cîrmuirea Moldovei [77] beneficiind, în această direcție, de sprijinul interesat al autorităților muntenești [78]. Mai mult decît atît, antreprenorul a încercat chiar anularea unor prescripții regulamentare, cerînd Vistieriei Moldovei să poruncească închiderea tuturor fîntînilor de slatină din țară, sub pretext că exploatarea acestora ar fi cauzat pagube otcupului [79]. Cererea sa, după cum era și firesc, n-a primit încuviințarea Sfatului Administrativ, contravenind principiilor statornicite prin Regulament.

În ce privește obligațiile antreprenorului față de stat, acestea au fost în mod sistematic încălcate, îndeosebi în latura lor esențială și anume, în plata cîștiurilor. Deselor amînări de termene fixate pentru achitarea acestora [80] li s-au adăugat încercările baronului Meitani de a transfera parte din obligațiile bănești ce le datora statului asupra unora dintre debitorii săi. Așa, de pildă, după ce obținuse încuviințarea Sfatului de a plăti cîștiurile cuvenite primelor șase luni ale anului 1833 (425 000lei) abia la sfîrșitul anului 1834, baronul cerea, prin mijlocirea Vistieriei Țării Românești, ca acea sumă să fie redusă cu 318 908 lei (reprezentînd datoria față de antreprenor a succesorilor în otcup) [81] urmînd ca statul să-i împlinească direct de la noul antreprenor [82]:

După moartea baronului Meitani, survenită în vara anului 1834, epitropia casei sale a cerut cu insistență Vistieriei Moldovei să accepte, în schimbul cîștiurilor ce-i datora, preluarea obligațiilor bănești ale locuitorilor către antreprenor (din sarea vîndută lor pe veresie în anii contractului), cum și cantitatea de sare extrasă ce-i rămînea la ocnă [83]. În același sens și loc intervenea Vistieria Țării Românești, arătînd că „acesta este mijlocul cel mai înlesnitor prin care poate acea Vistierie (a Moldovei — n. ns.) a se asigura și a se răfui de sumele de bani ce are să ia de la pomenita epitropie“ [84].

Cu toate protestele justificate ale cîrmuirii Moldovei însoțite de pretențiile de despăgubire emise către partea chezașă la contract, respectiv Vistieria Țării Românești [85], soluția recomandată de aceasta n a

---

[77] Arh. St. Iași, Litere, O/147, f. 265.

[78] Idem, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 182, f. 32, 35.

[79] Idem, Litere, F/280, f. 8.

[80] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 87, 91, 99.

[81] Suma respectivă reprezenta contravaloarea a 5 189 085 ocale sare, cantitate ce trebuia s-o lase Meitani la sfîrșitul anului 1834 la gura ocnii în seama noului antreprenor, plătită astfel: pentru 1 189 085 ocale, cîte 10 lei/100 ocale, iar pentru 1 000 000 ocale, cîte 5 lei/100 ocale (Idem, Secretariatul de stat, dosar 182, f. 35).

[82] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 266, f. 101.

[83] *Ibidem*, f. 120.

[84] *Ibidem*.

[85] Idem, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 182, f. 121—122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putut fi evitată. În consecinţă, isprăvniciilor ţinutale li s-au poruncit a executa pe toţi locuitorii ce aveau datorii faţă de fostul antreprenor şi a trimite banii la Vistierie [86]. Numai că sumele astfel dobîndite în cursul anilor 1835 şi 1836 n-au putut acoperi decît în mică măsură datoriile către stat ale fostului antreprenor [87]. În august 1836 aceste datorii se cifrau la 326 847 lei [88]. În vederea recuperării lor, domnul Moldovei a însărcinat pe spătarul Dimitrie Bran cu misiunea de a se deplasa la Bucureşti şi a obţine sprijinul consulului rus de acolo, baronul Ruckman, pentru executarea datornicilor [89]. Misiunea, deşi facilitată de atitudinea binevoitoare a consulatului rus, n-a avut rezultatul scontat datorită opoziţiei îndîrjite a epitropiei casei Meitani, urmînd ca chestiunea să fie rezolvată pe cale judecătorească [90]. La scurtă vreme însă, ca urmare a contractului survenit între cîrmuirea Ţării Româneşti şi prinţul Serbiei, Miloş Obrenovici (la 11 ianuarie 1837), prin care act toate datoriile băneşti ale epitropiei, provenind din antrepriza ocnelor — în sumă totală de 6 219 963 lei — erau preluate de către Miloş [91], Vistieria Moldovei a fost parţial despăgubită [92], dar ultimele pretenţii se vor stinge treptat, pînă la închiderea definitivă a acestui îndelungat diferend, abia în iunie 1857 [93].

Starea în care se afla venitul ocnelor din Moldoova la expirarea termenului de arendare prevăzut în contractul încheiat cu baronul Meitani era, datorită împrejurărilor amintite, alarmantă. Deşi încă din vara anului 1834 Vistieria se arăta preocupată de modificarea unor condiţii din contractul vînzării ocnelor pentru anii de după 1 ianuarie 1835 [94], făcîndu-le mai accesibile eventualilor cumpărători [95], aceştia, puţini la număr, s-au decis tîrziu să participe la licitaţie, oferind preţuri mult scăzute comparativ cu cel de pînă atunci. Demn de subliniat ni se

---

[86] Arh. St. Iaşi, Tr. 527, op. 572, dosar 463.

[87] La încheierea socotelilor otcupului, în martie 1835, epitropia casei Meitani datora Vistieriei Moldovei, potrivit unor calcule amănunţite, suma de 333 479 lei (idem, Tr. 875, op. 997, dosar 14, f. 249; vezi şi Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. V, 1894, p. 170, 331, 443, 511, 512).

[88] Arh. St. Iaşi, Tr. 1621, op. 1854, dosar 24, f. 34—35.

[89] Idem, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 182, f. 176.

[90] *Ibidem*, f. 185—186.

[91] Pentru condiţiile contractului vezi: Arh. St. Bucureşti, Vistieria Ţării Româneşti, dosar 6398/1837, f. 2, 3, 4, 18 şi 19. Relativ la raporturile existente pînă atunci între Miloş şi cîrmuirea Ţării Româneşti, vezi: Sava Iancovici, *Din legăturile lui Miloş Obrenovici cu Ţara Românească*, în „Romanoslavica", V, (Istorie), Bucureşti, 1962, p. 163—178.

[92] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 182, f. 205.

[93] *Ibidem*, f. 402.

[94] *Analele Parlamentare...*, tom. IV_2, p. 656—658.

[95] În urma discutării condiţiilor mai vechi, Adunarea Obştească a Moldovei a hotărît, în august 1834, modificarea unora dintre acestea şi anume: reducerea valorică a zălogului, sporirea cantităţii de sare pe care antreprenorul trebuia s-o predea succesorului în otcup, o contribuţie bănească din partea Vistieriei pentru întreţinerea condamnaţilor la ocnă, şi facerea din nou a chelăriei ocnei de către antreprenor (Arh. St. Iaşi, Tr. 485, op. IV 528, dosar 69, f. 162).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pare faptul că în noul „regulament" al vînzării ocnelor a fost inclus un articol special prin care se acorda dreptul participării la mezat şi al preluării otcupului oricărui supus străin, drept prevăzut de altfel şi în Regulamentul Organic, cu condiţia expresă a neamestecului vreunui consulat în caz de litigiu, „atît în curgirea vremii contractului cît şi după săvîrşirea lui". Singura instanţă competentă a le cerceta reclamaţiile era Sfatul Administrativ [96]. O altă condiţie înscrisă în regulament — aparent nouă, în realitate ea fiind respectată întocmai şi de vechiul antreprenor [97] — fixa o vamă de 3% după preţul de la ocnă pentru sarea exportată „pe la toate marginile".

Pînă la sfîrşitul anului 1834, singurul ofertant dispus să preia asupră-i otcupul ocnelor Moldovei pentru viitorii ani a fost principele sîrb Miloş Obrenovici. Din investigaţiile săvîrşite, în numele acestuia, de către Stojan Simič din Pozarevac cu concursul unui oarecare agă Teodorescu din Iaşi, rezultă că Miloş, antrenat în aceeaşi vreme în afaceri comerciale de amploare, era dispus să plătească Vistieriei Moldovei un preţ nu mai mare de 650 000 groşi pe an [98]. Se aprecia că respectiva sumă putea fi acoperită prin veniturile realizate din consumul intern plus exportul de sare în Rusia, iar profitul antreprizei ar fi fost asigurat prin exportul sării în Turcia şi Serbia [99]. Dar încercarea sa, din motive necunoscute încă, a rămas în stadiul de intenţie.

Îngrijorat de neaflarea altor „ahotnici" pentru cumpărarea otcupului ocnelor, Mihail Sturza cerea Sfatului Administrativ al Moldovei, în decembrie 1834, să chibzuiască soluţionarea problemei într-un „chip ce s-ar socoti mai priincios haznelii" [100]. În răspunsul formulat prin anafora către domn, Sfatul preconiza abandonarea sistemului de administrare a venitului ocnelor aplicat pînă atunci, arendarea, şi adoptarea celeilalte modalităţi, regia. În acest sens, cîrmuirea urma să numească direct un reprezentant al ei la ocnă, care trebuia să fie „un boier vrednic şi de credinţă", îndatorat a raporta lunar „socotelile ocnei" la Vistierie, iar aceasta, la rîndu-i, să prezinte Sfatului, trimestrial, situaţia [101]. Acceptată în principiu de către domnitor, propunerea a fost transpusă în fapt, încă din prima lună a anului următor. La recomandarea aceluiaşi Sfat, Vistieria Moldovei a numit ca împuternicit, din parte-i, la ocnă pe serdarul Scarlat Plitos [102]. La 13 ianuarie 1835

---

[96] *Analele Parlamentare ale României*, tom. IV_2, p. 658.

[97] *Ibidem* : vezi şi „Buletin, foae oficială a Principatului Moldovei", nr. 48, din 28 iunie 1834.

[98] Arh. St. Iaşi, Documente, pachet 117/72, orig., grecesc ; vezi şi traducerea în lb. română, *ibidem*, pachet 237/77.

[99] *Ibidem.*

[100] Idem, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 6.

[101] *Ibidem.*

[102] Idem, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 9. Uneori apare, greşit menţionat în documente, Grigori Plitos.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

i se comunicau acestuia instrucţiunile pe care trebuia să le respecte, instrucţiuni întocmite pe temeiul clauzelor contractuale de pînă atunci. Singura deosebire consta în faptul că persoana antreprenorului era înlocuită cu reprezentantul cîrmuirii, în rest toate drepturile şi îndatoririle primului treceau asupra Vistieriei [103].

*

Preluarea directă de către stat a administrării veniturilor provenite din exploatările saline a evidenţiat cu pregnanţă cîteva mari probleme de a căror rezolvare depindea însuşi viitorul acestei însemnate ramuri economice. E vorba, întîi de toate, de primitivismul nivelului tehnic al exploatărilor şi, în al doilea rînd, de haosul existent în domeniul relaţiilor de muncă de la ocnă. Amplele rapoarte, avînd caracter oficial, întocmite cu acel prilej de către serdarul Plitos, sînt în acest sens edificatoare [104]. Dar, cu toate că preocupări în vederea ameliorării tehnicii de producţie au existat chiar şi atunci, înfăptuirea lor a fost multă vreme amînată. Cauza acestei stări de lucruri rezidă în lipsa de credit, în nesiguranţa amortizării eventualelor investiţii, ca şi în goana după profituri imediate. Cît priveşte raporturile de muncă la ocnă, acestea erau stabilite după norme demult perimate, în totală contradicţie cu spiritul înnoitor al epocii. Semnificativ este faptul că pentru remunerarea ca şi pentru celelalte drepturi ale lucrătorilor, pentru volumul şi calitatea muncii ca şi pentru detalii specifice exploatării ocnelor, Vistieria a recurs, în acel moment, la „lămuririle" date de un vechi cămăraş, Iacovache Veisa [105].

Numeroasele dificultăţi izvorîte din situaţia deja existentă la ocnă şi care stăteau acum nemijlocit în faţa cîrmuirii au determinat-o pe aceasta să renunţe imediat la ideea de a continua noua modalitate de „căutare" a venitului ocnelor. În consecinţă, otcupul ocnelor a fost, din nou, scos la mezat în lunile februarie şi martie 1835 [106]. După oferta lui N. Privileghi (550 000 lei), mezatul a fost dobîndit de către colonelul Iordache Costache în tovărăşie cu hatmanul Anastase Başotă, la preţul de 706 000 lei pe an. Survenind însă neînţelegeri între cei doi asociaţi [107] după încheierea licitaţiei, soldată cu abandonarea afacerii, cum era şi firesc, otcupul ocnelor a fost repus în mezat, de astă dată pe seama cumpărătorilor precedenţi, fiind dobîndit de către căminarul Gheorghe Opreanu cu preţul de numai 650 000 lei pe an [108]. Diferenţa de preţ (56 000 lei anual) urma să fie acoperită în Vistierie, potrivit hotărîrii Logofeţiei mari a dreptăţii, din averile colonelului Iordache

[103] Arh. St. Iaşi, Tr. 485, op. IV 528, dosar 91, f. 9—11.
[104] *Ibidem*, f. 20, 25, 29, 48 şi 102.
[105] *Ibidem*, f. 48 şi 62.
[106] *Analele Parlamentare...*, tom. V_2, p. 545, 546, 621.
[107] Arh. St. Iaşi, Tr. 485, op. IV 528, dosar 102, f. 38, 52, 142.
[108] *Ibidem*, f .38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Costache şi a hatmanului Anastase Başotă [109]. Spre sfîrşitul lunii aprilie 1835, Vistieria poruncea împuternicitului de la ocnă, Scarlat Plitos, să predea, cu formalităţile de rigoare, întreaga administraţie în mîna noului antreprenor, care lăsase drept gaj pentru îndeplinirea obligaţiilor contractuale în cei trei ani documentele moşiei sale Işalniţa [110].

Diminuarea atît de simţitoare a arenzii a fost determinată nu de reducerea posibilităţilor de exploatare şi, implicit, a producţiei de sare — menţinută, în general, la nivelul anilor precedenţi — ci, mai ales, de greutăţile ce le implica transportul ei de la ocnă la schele (îngustimea şi starea proastă a drumurilor, lipsa imaşurilor, abuzurile proprietarilor etc.), care făceau ca desfacerea sării, atît în ţară cît şi peste graniţă, să devină tot mai anevoioasă. Din acest punct de vedere, anii arendăşiei căminarului Opreanu au marcat un reviriment în procesul exploatării şi desfacerii sării din Moldova.

Mai receptiv decît toţi ceilalţi antreprenori, care l-au precedat sau urmat, la ideile novatoare ale epocii, Gheorghe Opreanu a manifestat o constantă preocupare pentru „a se face şi la noi — după cum însuşi spunea — un lucru ivropinesc" [111] din exploatarea ocnelor. Mai întîi, spre a lichida „neorînduiala" pe care o găsise la ocnă, a cerut cîrmuirii să reglementeze juridic drepturile şi obligaţiile rufetaşilor în virtutea cărora aceştia să beneficieze (sau nu) de privilegiile de pînă atunci [112]. Apoi, întemeindu-se pe drepturile ce i se acordau prin contract şi făcîndu-i cunoscut Vistieriei „împiedicările" ce le întîmpina în exploatarea ocnelor, îi recomanda cu insistenţă soluţiile pentru ameliorare, constînd în : lărgirea, după măsura legiuită, a imaşurilor (pentru vitele cărăuşilor) şi a drumurilor, cum şi lichidarea abuzurilor proprietarilor, repararea tuturor drumurilor şi podurilor pe care se transporta sarea de la ocnă la principalele puncte de desfacere ; construirea magaziilor necesare la ocnă pentru depozitarea sării extrase ; sporirea numărului de lucrători la ocnă prin atragerea birnicilor din satele învecinate, cu condiţia achitării de către antreprenor a datoriilor lor către stat, şi, în sfîrşit, reorganizarea poştelor de la Tg. Ocna spre Iaşi şi Galaţi [113].

Eforturile noului antreprenor în direcţia asigurării condiţiilor pentru mărirea producţiei de sare şi pentru desfacerea ei mai lesnicioasă au fost doar parţial încununate de succes. Transporturile au constituit şi în continuare o dificultate de prim ordin pentru antreprenori şi pentru stat [114], necesitînd mari investiţii pe care nici una din părţi nu se

[109] Arh. St. Iaşi, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 102, f. 192—193.
[110] *Ibidem*, f. 50 ; idem, Tr. 766, op. 868, dosar 269, f. 124.
[111] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 3, 24.
[112] *Ibidem*, f. 31 ; idem, Tr. 373, op. 404, dosar 177, f. 1.
[113] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 3, 24.
[114] Vezi L. Boicu, *Căile de comunicaţie terestre în Moldova între 1834—1848*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" Iaşi, tom. IV, (1967), p. 82 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arata dispusă să le avanseze. Cu toate că Departamentul din Lăuntru a răspuns în repetate rînduri cererilor antreprenorului, poruncind isprăvniciilor ţinutale să asigure cu braţele de muncă repararea tuturor drumurilor şi a podurilor de la şi spre ocne, calitatea lucrărilor, atunci cînd acestea erau totuşi efectuate, nu oferea suficiente garanţii pentru securitatea transporturilor de sare. Refuzul locuitorilor de a presta cărăuşiile datorate cămării, refuz motivat fie prin starea proastă a drumurilor [115], fie prin abuzurile proprietarilor de moşii [116], a îngrijorat chiar şi pe domnitor, care, prin porunci către isprăvnicii, le făcea pe acestea direct răspunzătoare de eventualele pagube ale antreprenorului [117]. Astfel, cu sprijinul primit din partea autorităţilor centrale şi locale, Gheorghe Opreanu a reuşit, între anii 1835—1837, să asigure punctele de desfacere a sării din interior şi, mai ales, de la graniţe cu cantităţile necesare consumului intern sau exportului. Pentru sarea ridicată de către cărăuşi de la ocnă şi netransportată la schelele Prutului [118] ori la Galaţi [119], el pretindea a fi despăgubit doar cu banii ce-i avansase plus dobînda lor, deşi era îndreptăţit a le cere preţul curent de la schele, care era cu mult mai mare. Această înlesnire a permis viitorului cumpărător al venitului ocnelor să-l despăgubească, în numele locuitorilor datornici, pe Opreanu pentru ca, astfel, transporturile de sare în contul respectivei antreprize „să nu întîmpine zăticnire" [120].

Cea mai mare parte din producţia de sare a Moldovei realizată în cursul anilor 1835—1837 a fost orientată spre export, cu precădere în sudul Dunării, în Turcia şi Serbia. Întrerupte temporar în vara anului 1835, ca urmare a interdicţiei plutirii sării moldoveneşti pe Dunăre, hotărîtă de către cîrmuirea Ţării Româneşti [121], transporturile de sare spre Serbia au fost reluate în septembrie 1835 [122] şi intensificate ulterior datorită nu numai relaţiilor particulare pe care le avea Opreanu acolo [123] dar, îndeosebi, a preţului mai convenabil pentru negustorii sîrbi, la care se făcea vînzarea sării provenită de la Tg. Ocna precum şi a calităţii ei superioare [124]. Pagubele rezultate din interdicţia vre-

[115] Arh. St. Iaşi, Tr. 485, op. IV, 528, dosar 102, f. 192—193.

[116] *Ibidem*, f. 54.

[117] Idem, Tr. 928, op. 1069, dosar 107, f. 47 ; *ibidem*, dosar 119.

[118] Pentru anii 1835 şi 1836 antreprenorul reclama o cantitate de sare netransportată la schelele Sculeni şi Lipicani de numai 169 760 ocale (cf. *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 128).

[119] Pentru Galaţi „rămăşiţa" netransportată în cursul aceloraşi ani era de 2 558 188 ocale *(ibidem*, f. 52—53).

[120] *Ibidem*, f. 123.

[121] *Ibidem*, f. 2.

[122] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 267, f. 123.

[123] *Ibidem*, dosar 269, f. 1 şi urm.

[124] Sarea din Ţara Românească era uneori refuzată de către negustorii sîrbi pentru calitatea ei inferioară (vezi doc. din 26 iunie 1836, în I. Cojocaru, *Documente privitoare la economia Ţării Româneşti, 1800—1850*, vol. II, Bucureşti, 1958, p. 630).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

melnică a transportului de sare moldovenească pe Dunăre, invocate de către antreprenor, au fost recuperate prin hotărîrea Sfatului Administrativ al Moldovei de a i se îngădui exportul sării depozitată în schele și după expirarea contractului, pînă la sfîrșitul lunii mai 1838 [125]. Măsura aceasta a fost dictată poate și de faptul că Gheorghe Opreanu a fost singurul antreprenor care și-a îndeplinit integral și în termenele stabilite obligațiile ce-i reveneau către stat. Mai mult chiar, raportul către Vistierie întocmit de către revizorul acesteia însărcinat cu verificarea situației ocnelor la expirarea termenului antreprizei consemna, în ianuarie 1838, existența a trei guri de ocnă noi (în loc de una, cît prevedea contractul), încăpătoare și „în starea cea mai bună" [126]. Desigur, executarea acestora nu trebuie privită ca un exces de zel din partea antreprenorului ci ca un mijloc de a spori producția de sare și, implicit, venitul rezultat din desfacerea ei pe piața internă și externă. Important este însă faptul că Opreanu, urmărind realizarea propriilor interese, prin mijloacele ce i-au stat la îndemînă, n-a făcut abstracție de interesele economice ale statului. Și faptul n-a rămas fără urmări : s-a intensificat și extins procesul de exploatare a sării la Tg. Ocna ; a sporit numărul lucrătorilor și, odată cu acesta, producția ; în plus, creșterea veniturilor realizate de antreprenor a determinat o sporire a pretențiilor statului de la acesta ; o exigență mai mare reflectată în „condițiile" vînzării otcupului ocnelor din Moldova anunțate pentru următorii trei ani, 1838—1840 [127]. Aceste condiții, spre deosebire de cele anterioare, înscriau, într-un articol special, obligația cumpărătorului ocnelor de a executa, cu cheltuiala sa, chelăria ocnelor și osebite binale pentru cămărășie" după planul deja pregătit de către Departamentul din Lăuntru [128].

S-a încercat, totodată, desființarea privilegiului vrîncenilor, apreciat chiar în cadrul Obștești Adunări ca fiind păgubitor pentru stat, sugerîndu-se exploatarea și vînzarea sării din Vrancea, fie de către băștinași — dar în folosul Vistieriei — fie de către antreprenor, sporinduși-se, în acest caz, prețul arenzii [129]. Deși se sublinia că deschiderea unei ocne în Vrancea ar fi fost deosebit de folositoare țării și însuși cumpărătorului, pentru că de la această ocnă „s-ar putea cu mai multă înlesnire a să coborî sarea la schela Galați și Leova și s-ar face și vînzare la toate ținuturile părții din jos a Moldovei" [130], domnitorul n-a întărit propunerea Adunării, rămînînd, mai departe, în vigoare vechiul privilegiu al vrîncenilor. Momentul merită a fi reținut ca fiind ilustrativ pentru tendința, mereu accentuată în epocă, de a se extinde volumul exploatărilor saline.

---

[125] Arh. St. Iași, Tr. 1316, op. 1488, dosar 64, f. 2.
[126] Idem, Tr. 766, op. 868, dosar 269, f. 121.
[127] Vezi *Analele Parlamentare...*, tom. VIII$_2$ p. 549—554.
[128] *Ibidem*, p. 550.
[129] *Ibidem*, p. 559—560.
[130] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sporirea producției de sare din Moldova, dar mai ales intensificarea exportului acesteia în sudul Dunării, în vremea lui Opreanu, a provocat reacția deosebită a cîrmuirii Țării Românești, ale cărei interese comerciale, în aceeași zonă, erau serios lezate. Se știe că monopolul exportului de sare din Țara Românească în sudul Dunării fusese concesionat, pînă la sfîrșitul anului 1837, lui Miloș Obrenovici [131]. După acea dată dreptul respectiv urma a fi vîndut — potrivit uzanțelor din Țara Românească, separat de venitul provenit din desfacerea internă a sării — cumpărătorului care ar fi oferit prețul cel mai convenabil cîrmuirii. Or, abundența de sare în Balcani, datorată exporturilor masive efectuate de către Miloș Obrenovici și de către Gheorghe Opreanu pînă către sfîrșitul anului 1837 [132], constituia un serios motiv de îngrijorare pentru cei care doreau să preia concesiunea, temere reflectată în diminuarea substanțială a prețurilor la licitație [133]. Și dacă în privința stocurilor de sare aparținînd lui Miloș exista speranța lichidării lor într-un timp relativ scurt, sarea exportată din Moldova prevestea „primejdii de o simțitoare dărăpănare... în ramura cea mai de nădejde a veniturilor Vistieriei", Țării Românești (ocnele — n. ns.) [134]. Anticipația era motivată, pe de o parte, de prețul mai scăzut, și deci mai convenabil pentru cumpărători, al sării exportate din Moldova, și pe de alta, de posibilitatea creării, în cursul următorilor ani, a unor noi stocuri de sare în partea dreaptă a Dunării „îmbelșugînd și locurile Turciei", ceea ce ar fi compromis — potrivit aprecierilor oficiale — venitul ocnelor Țării Românești pe 3—4 ani [135].

Spre a înlătura o asemenea concurență, Vistieria Țării Românești a încercat, la expirarea termenului de arendare pentru Opreanu, să ia asupră-i, pentru o perioadă de minimum trei ani, venitul ocnelor Moldovei, arătîndu-se dispusă să ofere pentru aceasta prețul puțin obișnuit (raportat la cele anterioare) de 1 000 000 lei pe an [136]. Semnificative sînt argumentele marelui vistiernic al Țării Românești, Alexandru Ghica, privitoare la necesitatea imperioasă a cumpărării venitului ocnelor din Moldova pentru următorii ani : „deși, pe de o parte, s-ar întîmpla să se aleagă pagube pe fiecare an din capital, pe de alta, folosul ce să nădăjduiește, fără îndoială, că va izvorî din venitul celor de aici, va fi cu mult mai presus, căci cînd slobozirea sării Moldovei va

[131] Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6385/1837, f. 1.
[132] I. Cojocaru, *op. cit.*, vol II, p. 683 și 684.
[133] Arh. St. București, Vistieria Țării Românești, dosar 6385/1837, f. 1.
[134] *Ibidem.*
[135] In aprecierea situației se aveau în vedere, desigur, și condițiile înțelegerii survenite între cîrmuirea Țării Românești și Miloș Obrenovici în ianuarie 1837, care, fixînd prețul sării exportate din Țara Românească la 8 sfanțihi/100 ocale și acordîndu-i lui Miloș dreptul exclusiv de a recupera datoriile mai vechi de la negustorii turci, nu îngăduiau măsuri de preîntîmpinare a concurenței *(Ibidem).*
[136] *Ibidem*, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi în dispoziţia oblăduirii de aici, atunci va începe venitul ocnelor acestui Principat a se spori, fiindcă în Serbia şi în părţile Turciei se va vinde sarea Valahiei cu preţul cel după voinţa noastră. Acelaşi sistem — arata în continuare Al. Ghica — de a se cumpăra ocnele Moldovei în curgire de mai mulţi ani de-a rîndul, se cuvine să se îmbrăţişeze pînă cînd, de către înaltele voinţi în unire, s-ar hotărî odată cîtă sumă de sare să fie slobod a exporta fiecare Principat încît să nu fie vătămător unul altuia“ [137].

Guvernul moldovean a înţeles probabil semnificaţia ofertei ispititoare făcută de către Vistieria Ţării Româneşti, preferindu-l la mezat, pentru următorii trei ani (1838—1840), pe postelnicul Teodorache Ghica — cumpărătorul din aceeaşi vreme al poşlinei vitelor, seului şi cervişului — cu preţul de numai 765 000 lei pe fiecare an [138]. Contractul de arendare cu acesta n-a fost însă încheiat din pricina neprezentării în termen a garanţiilor cuvenite Vistieriei. Premeditat sau nu, gestul lui Teodorache Ghica a facilitat dobîndirea otcupului ocnelor Moldovei, cu acelaşi preţ şi în condiţiile de pînă atunci, de către unul din marii demnitari ai Ţării Româneşti, vistiernicul Alexandru Vilara, împlinindu-se astfel doleanţa exprimată, în numele cîrmuirii, de către Alex. Ghica [139]. Drept garanţie, acesta prezenta Vistieriei Moldovei documentele moşiei sale Clejani (Vlaşca) arendată la acea vreme cu preţul de 1 000 galbeni pe an [140], desemnîndu-şi vechil în Moldova pe fostul „rival“ la licitarea otcupului, postelnicul Teodorache Ghica, căruia avea să-i subarendeze, prin contract, dreptul de a exporta sarea peste Prut în cursul primilor ani ai antreprizei [141].

*

Începînd cu anul 1838, vreme de 15 ani, venitul ocnelor Moldovei a fost arendat prin contracte succesive, încheiate iniţial pentru trei ani (1838—1840), apoi pentru şase (1841—1846 şi 1847—1852) [142], uneia şi aceleaşi persoane, Alexandru Vilara. O asemenea concesiune de durată a fost posibilă datorită împrejurărilor speciale care s-au ivit în cursul anilor, îndeosebi în vremea scoaterii la mezat a venitului ocnelor din Moldova, asupra căror împrejurări o influenţă nu lipsită de importanţă a exercitat Al. Vilara în calitatea sa de ministru al Dreptăţii în Ţara Românească [143].

---

[137] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Ţării Româneşti, dosar 6385/1837, f. 2.
[138] *Analele Parlamentare...*, tom. VIII_2, p. 554, 556.
[139] Arh. St. Iaşi, Tr. 1621, op. 1834, dosar 365, f. 266.
[140] *Ibidem.*
[141] Idem, Tr. 875, op. 997, dosar 139, f. 8 şi 39.
[142] Pentru anii 1841—1846, vezi: idem, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 746, f. 1 şi urm., iar pentru anii 1847—1852, *Analele Parlamentare...*, tom. XIV_2, p. 161—167.
[143] *Analele Parlamentare...*, tom. XII_1, p. 237.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Rolul tot mai însemnat pe care l-au jucat exploatările saline în economia Moldovei în acești ani se desprinde, pe de o parte, din sporirea continuă a prețului arendării ocnelor, și, pe de alta, din încercările mereu mai insistente, prin mijloacele cele mai variate, ale cîrmuirii Țării Românești, de a pune stavilă concurenței moldovene la exportul sării în sudul Dunării. Astfel, dacă pentru fiecare din anii celui dintîi contract antreprenorul trebuia să plătească Vistieriei Moldovei suma de 765 000 lei, pentru următorii șase ani (1841—1846) prețul arenzii a crescut la 1 200 050 lei anual [144], ajungînd apoi, în cursul ultimului contract, la 1 630 501 lei pe an [145].Interesant este faptul că producția de sare a Moldovei în acest răstimp, deși a crescut, n-a atins totuși proporția corespunzătoare ascensiunii prețului de arendare a ocnelor. Aparent, fenomenul acesta ar putea avea mai multe explicații : micșorarea cotei de profit a antreprenorului în favoarea Vistieriei ; scumpirea sării ; devalorizarea monezii și, în sfîrșit, reducerea cheltuielilor de producție și desfacere. Or, dintre factorii enumerați mai sus numai scumpirea sării destinată consumului intern, începînd de la 15 septembrie 1850 [146], a fost o realitate incontestabilă, dar care factor n-a influențat sporirea prețului arenzii întrucît aceasta fusese deja consacrată odată cu încheierea contractelor respective.

Prin urmare, niciunul dintre elementele ce s-ar putea invoca, la prima vedere, drept determinante în creșterea valorică a arenzii nu s-a manifestat cu pregnanță în perioada antreprizei Vilara. Cel mult, scumpirea sării pe piața internă, survenită spre sfîrșitul acelei antreprize, putea influența evoluția ulterioară a prețului de arendare a ocnelor. Pînă atunci însă, explicația acelei discrepanțe, tot mai evidentă între prețul arenzii și producția de sare a Moldovei, trebuie căutată în altă parte. Ea rezidă în interesul mereu crescînd, manifestat în cursul epocii, față de o întreprindere atît de rentabilă și de puțin pretențioasă cum era exploatarea sării, în condițiile în care evoluția celorlalte ramuri ale industriei moldovene era afectată de lipsa de credit, de mîna de lucru calificată, de utilaje etc. Elocvente în acest sens sînt participările sporite la licitațiile otcupului, numărînd printre ofertanții unor prețuri superioare, în afara cîștigătorului (Al. Vilara), pe unii boieri moldoveni cum au fost : spătarul Vasile Alecsandri (1 200 050 lei) pentru contractul anilor 1841—1846 [147], sau Neculai Suțu, vornicul Iancu Canta și Alecu Sturza — Bîrlădeanu (1 621 900 lei) și Alecu Balș (1 622 400 lei) pentru antrepriza următorilor șase ani [148]. Dobîndirea otcupului de

[144] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat al Moldovei, dosar 746, f. 14. In aceeași vreme totalul veniturilor bugetare ale Moldovei a variat între 8 882 706 lei (1844) și 11 267 504 lei (1846), (cf. *Analele Parlamentare...*, tom. XII_2, p. 442 și tom. XIV_2, p. 388).

[145] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 120.

[146] Idem, Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 6.

[147] Idem, Secretariatul de stat, dosar 746, f. 1.

[148] *Analele Parlamentare...*, tom. XIV_2, p. 24—27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către Al. Vilara şi menţinerea acestuia pentru o perioadă atît de îndelungată trebuie privită şi apreciată nu numai prin prisma intereselor pur financiare ale părţilor contractante ci, mai ales, prin cea a intereselor economice generale angajate implicit. Şi dacă din punct de vedere fiscal antrepriza Vilara a constituit — teoretic numai, pentru că practica avea să infirme — o soluţie avantajoasă pentru Vistieria Moldovei (dat fiind preţul ridicat al arenzii), din celălalt punct de vedere ea a reprezentat o rezolvare fericită pentru exportul de sare al Ţării Româneşti în sudul Dunării. Mai presus însă decît avantajele reale cuvenite fiecăreia din părţi în decursul celor 15 ani de arendare a ocnelor s-au situat pagubele produse în economia ţării, socotită în ansamblu, prin neachitarea datoriilor antreprenorului către stat — provocînd astfel dese dificite bugetare — şi, mai ales, prin piedicile pe care acesta le-a creat cu regularitate progresului tehnic al exploatărilor saline din Moldova.

Preocuparea de căpetenie a lui Al. Vilara în întreaga perioadă cît a deţinut otcupul ocnelor Moldovei a fost sporirea la maximum a veniturilor proprii, prin mijloace cît mai simple, sigure şi mai puţin costisitoare. Prevalîndu-se de drepturile ce-i erau asigurate prin contract, el şi-a concentrat atenţia în direcţia asigurării transporturilor de sare de la ocnă spre principalul punct de desfacere pentru piaţa externă, Galaţi. Pentru celelalte schele, de la Prut, sarcina aceasta cădea exclusiv asupra vechilului său din Iaşi, Teodorache Ghica, căruia îi concesionase dreptul de a exporta sare în Rusia. Încă din primul an al antreprizei, Vilara a cerut şi obţinut anularea parţială a unei hotărîri luate de Sfatul Administrativ al Moldovei, potrivit căreia toţi locuitorii angajaţi în transporturile de mărfuri la Galaţi erau obligaţi „să care moloz pentru uliţele din oraş". La intervenţia sa, domnul Moldovei a încuviinţat scutirea de la această îndatorire a locuitorilor ce efectuau transporturi de sare [149].

Pentru Vilara, consumul intern de sare, destul de redus la începutul perioadei [150], constituia „un venit neînsemnător... din pricină că locuitorii ţărani se stingheresc a veni la ocnă să ridice sare" [151]. Transportul sării destinate consumului intern era serios afectat nu numai de starea proastă a drumurilor de prin ţinuturi, care sporea valoarea chiriei, ori de obligaţiile create cărăuşilor de către proprietarii moşiilor (silindu-i să le care produsele agricole la scheli), dar şi de „greutatea formalităţilor ce s-au legiuit ca să nu vie la ocnă a ridica sare fără chezăşie cu pecete sătească" [152]. Acestora li se adăugau abuzurile săvîr-

[149] Arh. St. Iaşi, Tr. 1615, op. 1848, dosar 227, f. 179.

[150] Cămăraşul ocnelor, Ion Lăceanu, informa Vistieria Moldovei că în anul 1838 „nu s-a putut face consumaţie de sare nici pînă la 3 000 000 ocă" (Arh. St. Iaşi, Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 873).

[151] *Ibidem*, f. 502.

[152] *Ibidem*, f. 873.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şite de către stăpînii de moşii, care percepeau pentru imaşuri nu cîte două parale de jug cum fusese stabilit, ci cîte 10—30 parale la un popas [153]. În plus, brudina, atingînd valori de pînă la doi sorocoveţi şi 1/2 carboavă [154] pentru fiecare car la o trecătoare, „mai cu asuprire în părţile de sus", îngreuia într-o măsură considerabilă desfacerea internă a sării, oferind în permanenţă prilej antreprenorului de a reclama Vistieriei „nemărginite pagube în otcup" [155]. Îngrijorarea antreprenorului era întemeiată şi pe faptul că profitul pe care l-ar fi putut obţine din vînzarea sării în ţară, în cazul unei desfaceri mai lesnicioase, era însuşit de o categorie restrînsă de negustori, care, cumpărînd sarea de la ocnă, cu preţul legiuit de 10 lei, o vindeau apoi locuitorilor la un preţ variind, în ţinuturile din nord (Dorohoi, Botoşani, Suceava), între 30-50 lei/100 ocale [156].

Al. Vilara a încercat să reducă multiplele neajunsuri pe care le întîmpina în desfacerea internă a sării, prin cîteva măsuri în a căror eficienţă a sperat zadarnic : simplificarea „formalităţilor" cerute la ocnă pînă atunci cărăuşilor care veneau să încarce sare ; intensificarea plăţilor anticipate făcute acestora pentru transporturile de sare ; sporirea preţului cărăuşiilor de la 5 la 6 lei/100 ocale, plus un adaos de 1 sorocovăţ la 1 000 ocale pentru brudină şi, în sfîrşit, extinderea sistemului de vînzare pe credit (veresie) a sării în ţară [157]. Urmările n-au fost cele aşteptate de antreprenor datorită nenumăratelor substituiri de persoane — devenite posibile prin reducerea acelor „formalităţi" obligatorii la încărcarea sării de la ocnă — a corupţiei celor însărcinaţi cu efectuarea plăţilor prin ţinuturi, ori a neputinţei locuitorilor de a răspunde în termen obligaţiilor create, cu sau fără voia lor, faţă de cămară. Nereuşita acestor măsuri l-au determinat pe antreprenor ca, spre a evita stagnarea procesului de producţie la ocnă, să vîndă sub preţul legiuit şi pe credit mari cantităţi de sare unor negustori din ţară, fie în bani, fie în materiale [158]. În paralel, a căutat să intensifice la maximum exportul, convins fiind că „avantajul otcupului ocnelor" este condiţionat de „aducerea banilor străini în Principat" [159]. Aşa se şi explică faptul că în mai puţin de zece luni ale anului 1839 fusese transportată la Galaţi o cantitate de 8,5 milioane ocale din cele peste 10 milioane

[153] Arh. St. Iaşi, Tr. 1621, op. 1854, dosar 539, f. 197.

[154] Un sorcovăţ = 2 lei 20 parale (cf. Arh. St. Iaşi, Tr. 1316, op. 1488, dosar 142, f. 676); 1 carboavă = 12 lei (cf. idem, Secretariatul de stat, dosar 1628, f. 3).

[155] Idem, Tr. 1621, op. 1854, dosar 539, f. 197.

[156] Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 140, f. 873.

[157] *Ibidem*, dosar 662, f. 542, 545.

[158] In cursul anului 1840 s-au vîndut, prin contracte, la preţul de 8 lei/100 ocale, cantităţi de sare variind între 30—150 000 ocale unor negustori ca : Iţic sîn Iosub Săboian (Roman), Avrum Moisă sîn Leiba (Piatra), Mendel sîn Moisă şi Smeer Leib (Iaşi), *(ibidem*, dosar 142, f. 304, 362, 676, 723).

[159] Idem, Tr. 1326, op. 1488, dosar 662, f. 542.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ocale al căror transport către aceeaşi schelă fusese asigurat pînă la acea vreme [160].

Preocupare similară manifesta şi postelnicul Teodorache Ghica la schelele Prutului. Dreptul ce-i fusese acordat prin contractul încheiat cu antreprenorul de a fi singurul exportator de sare în Rusia, îi îngăduia şi libertatea de a fixa, după voinţă, preţul de export. Or, Teodorache Ghica profitînd de lipsa de sare din stînga Prutului, lipsă ce determinase o reducere apreciabilă a vămii ruseşti la acest produs [161], a ridicat preţul sării la peste 6 ruble argint/100 ocale. Scumpirea excesivă a sării peste Prut a trezit unele proteste din partea autorităţilor de acolo, care au cerut intervenţia consulatului rus de la Iaşi pe lîngă cîrmuirea Moldovei pentru limitarea preţului sării la export [162]. Răspunsul Sfatului Administrativ a fost însă favorabil lui Teodorache Ghica, întrucît monopolul exportării sării aparţinea la acea dată concesionarului. Dar urcarea preţului la exportul acestui produs peste Prut a avut, pe lîngă avantajul sporirii considerabile a profitului, şi o altă faţetă, nedorită desigur de către concesionar: intensificarea comerţului clandestin la graniţă (contrabanda).

Extinderea contrabandei l-a neliniştit şi pe A. Vilara dar numai atunci cînd aceasta era dovedită la hotarul cu Muntenia ori cu Transilvania. Pentru curmarea ei, antreprenorul a cerut cîrmuirii Moldovei să încuviinţeze răspunderea colectivă a vrîncenilor faţă de orice act individual de vinovăţie dovedit, la care Vistieria a răspuns că pedeapsa urma a fi aplicată numai asupra acelor sate în care s-ar fi descoperit vinovaţi [163].

Intensificarea exportului de sare din Moldova, ca principală sursă de profit pentru antreprenor şi, mai ales, dirijarea acestuia în aceleaşi direcţii de mai înainte (Rusia şi Turcia), dar în funcţie şi de interesele comerciale ale Ţării Româneşti, a determinat cîrmuirile celor două Principate, la sugestia consulatului rusesc, să studieze posibilitatea arendării în comun a ocnelor din Moldova şi Valahia, la expirarea contractelor de atunci lucrătoare (1 ianuarie 1840, pentru Ţara Românească, şi 1 ianuarie 1841, pentru Moldova). În acest scop, o delegaţie moldoveană compusă din beizadea Gh. Suţu şi M. Kogălniceanu, s-a deplasat la Bucureşti în decembrie 1839 pentru studierea condiţiilor vînzării comune a ocnelor, stabilită în principiu pe termen de şase ani, pentru Moldova şi şapte ani pentru Ţara Românească (pînă la 1 ianuarie 1847) [164].

---

[160] Arh. St. Iaşi, Tr. 1326, op. 1488, dosar 662, f. 542.

[161] Pentru sare, vama rusească era de 23 copeici argint pentru 1 pud (1 pud = 12 ocă); cf. idem. Secretariatul de stat, dosar 924, f. 34.

[162] *Ibidem*, f. 34—35.

[163] *Ibidem*, dosar 672, f. 2.

[164] *Ibidem*, dosar 606, f. 16—17.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Condiţiile propuse de către cîrmuirea Ţării Româneşti [165] fiind dezavantajoase pentru Moldova, n-au fost integral acceptate de către cei doi delegaţi, ele fiind comunicate imediat la Iaşi. Partea moldoveană aprecia că vînzarea comună a ocnelor era necesară „pentru stabilirea exactă a cotei disponibile pentru vînzare din ambele Principate, în aşa fel încît să fie deajuns în consumaţia acelei părţi, spre a asigura astfel veniturile Vistieriei şi a preîntîmpina stocurile ce s-ar aduna fără a putea fi vîndute“ [166]. Or, proiectul întocmit după modelul vechilor contracte, limitînd exportul românesc de sare peste Dunăre la 22 milioane ocale pe an, stabilea o cotă de numai 1/4 (5,5 milioane ocale pentru exportul sării din Moldova, iar restul (16,5 milioane ocale) urmînd a fi exportat din Ţara Românească [167]. Cît priveşte vînzarea sării în ţară sau peste Prut (din Moldova), aceasta avea să se facă de către antreprenor după preţurile şi condiţiile de mai înainte stabilite pentru fiecare Principat.

Cu toate stăruinţele depuse pentru înlăturarea acelor paragrafe din „condiţiile vînzării comune“ ce nu corespundeau intereselor cîrmuirii Moldovei, „unirea vînzării ocnelor“ n-a avut loc atunci. Ceva s-a realizat totuşi ; condiţiile întocmite de către cele două cîrmuiri pentru vînzarea separată a ocnelor pe vreme de şase ani, pentru Moldova şi şapte ani, pentru Ţara Românească, n-au ignorat interesele comerciale ale fiecărui principat, limitînd exportul moldovenesc de sare peste Dunăre la 7 milioane ocale, iar cel al Ţării Româneşti la 16 milioane ocale [168]. Contractul, reînnoit cu Vistieria Moldovei pentru anii 1841-1846 şi asigurat cu documentele a încă două moşii (în afară de Clejani) Ostrovenii şi Băloiu (tot Argeş), preţuite împreună la 56 000 galbeni [169], însera cîteva clauze noi şi anume : îndatorirea otcupcicului de a plăti Vistieriei, la preţul de 50 lei/100 ocale, toată sarea ce ar fi depăşit suma celor 7 milioane ocale încuviinţate a le exporta anual prin Galaţi. În situaţia în care exportul prin Galaţi prevăzut într-un an nu s-ar fi înfăptuit integral, rămăşiţa putea fi trecută în anii următori ai contractului, dar după o evidenţă strictă. În sfîrşit, întreaga cantitate de sare ce s-ar fi găsit la 1 ianuarie 1847 în ţară (nevîndută) pe malul stîng al Dunării ori pe malul drept al Prutului, aparţinînd antreprenorului, rămînea guvernului moldovean, fără ca fostul proprietar să poată pretinde despăgubiri [170].

Limitarea cantitativă a exportului moldovenesc de sare prin Galaţi, în sudul Dunării, a reactivat interesul antreprenorului pentru ceilalţi doi

---

[165] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 606, f. 18—23.
[166] *Analele Parlamentare...*, tom. IX² p. 659.
[167] *Ibidem*, p. 652—658.
[168] *Ibidem*, p. 662—668.
[169] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 746, f. 14.
[170] *Analele Parlamentare...*, tom. IX₂, p. 662—668.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

factori care concurau la realizarea beneficiilor sale. Este vorba de exportul sării în Rusia şi de vînzarea internă a acestui produs. Cu operaţiunile vînzării sării peste Prut Al. Vilara l-a însărcinat, începînd din 1841, pe postelnicul Vasile Alecsandri [171]. Acesta a supravegheat executarea întocmai a „contractului de tovărăşie în vînzare" survenit la începutul anului 1841 între antreprenor şi postelnicul Ghica, pentru sarea ce o aveau amîndoi depozitată la magaziile de pe malul Prutului [172], cum şi respectarea celorlalte contracte încheiate de cămară cu negustorii din Moldova care treceau sarea peste Prut. Libertatea pe care antreprenorul o acorda tuturor acestor negustori a făcut ca valoarea exportului de sare în Rusia să crească într-atît încît să reprezinte, în acei ani, circa 40% din valoarea globală a exportului de mărfuri moldoveneşti în ţara vecină [173].

Pe plan intern comercializarea sării întîmpina neajunsurile manifestate şi în anii de mai înainte. Interdicţia obiceiului de a mai fi distribuită sarea la locuitori pe credit, interdicţie cerută şi obţinută de către antreprenor de la Vistierie, începînd cu anul 1843, a fost păgubitoare atît pentru locuitori cît şi pentru cămară. Pentru cei dintîi, paguba consta în preţurile foarte ridicate cu care luau sarea de la negustori — la ocnă nemaidîndu-li-se sare decît pe bani în numerar — pentru cea de a doua, în diminuarea preţului de vînzare la ocnă a sării către negustorii angrosişti, ajungîndu-se pînă la 7 lei/100 ocale [174]. O revenire la sistemul vînzării sării la locuitori, pe credit, nemaifiind acceptată de către Vistierie, cu toate insistenţele lui Al. Vilara în acest sens [175], singura soluţie practicabilă rămînea tot contractul cu diferiţii negustori. Nici această soluţie nu a fost însă prea fericită, întrucît adeseori partenerii de contract ai cămării nu-şi respectau obligaţiile. Semnificativ este faptul că, dacă pînă în 1843 valoarea datoriilor locuitorilor către cămară — provenite din veresii — fusese de numai 60 038 lei [176], în 1846 pagubele pricinuite cămării de către negustori ori diverşi particulari, care luaseră prin contracte sarea de la ocnă, se ridicau la suma de 383 065 lei [177]. Neîndoielnic, aceste pagube aveau un caracter temporar, ele fiind apoi recuperate de către antreprenor cu sprijinul autorităţilor centrale şi locale.

În aceeaşi vreme, cîrmuirea Moldovei, pătrunsă de importanţa mereu crescîndă a sării pentru economia naţională, a încercat să se apropie, într-o măsură mai mare decît pînă atunci, de cunoaşterea factorilor determinanţi ai producţiei, pregătind, astfel, terenul pentru o exploatare cît de cît raţională. În acest scop i s-a cerut inginerului francez Hommaire de Hell — angajat de către stat încă din 1841 pentru lucrările de

171 Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 1628, f. 2.
172 *Ibidem.*
173 Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 318.
174 Idem, Tr. 1621, op. 1854, dosar 76, f. 26.
175 Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 143, f. 659.
176 Idem, Tr. 1621, op. 1834, dosar 431, f. 852.
177 Idem, Tr. 1768, op. 2017, dosar 325, f. 118, 119 şi 134.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

navigabilizare a Siretului şi Prutului [178] — să studieze posibilitatea introducerii la Tg. Ocna a unui alt procedeu tehnic de extracţie a sării în locul celui rudimentar de pînă atunci. Lucrarea proiectată de către Hommaire de Hell, necesitînd însă o oarecare cheltuială, n-a fost acceptată de antreprenor, căruia, înfăţişîndu-i-se, făgăduia numai că, în cazul în care Vistieria finanţa lucrarea, folosul rezultat l-ar fi împărţit în două cu aceasta. [179] Nici extinderea exploatărilor saline, prin valorificarea rezervelor de sare descoperite de către Mihalic de Hodocin în munţii Neamţului [180], n-a fost posibilă atunci, datorită opoziţiei aceluiaşi antreprenor. Apreciind că deschiderea unei ocne lînă Neamţ „ar sminti din lucrarea ocnelor vechi", Al. Vilara recomanda Vistieriei că „o asemenea punere la cale s-ar putea face numai atunci cînd ocnele s-ar căuta pe socoteala statului. În consecinţă, el a cerut Vistieriei, în virtutea drepturilor ce-i erau asigurate prin contract, să poruncească localnicilor" a astupa acele locuri unde s-ar găsi sare la suprafaţa pămîntului „luînd şi chezăşii, în acest sens, de la aceştia [181]. Firește, Vistieria s-a conformat cererii antreprenorului, dictînd „părăsirea" lucrărilor proiectate de către Hodocin şi o severă supraveghere a acelor locuri.

Mereu preocupat de asigurarea condiţiilor realizării imediate a profitului întreprinderii, Al. Vilara n-a acordat aceeaşi atenţie obligaţiilor ce îi reveneau faţă de stat. Profitînd poate şi de faptul că, prin mijlocirea postelnicului V. Alecsandri, reuşise să-şi sustragă parte însemnată din garanţia oferită iniţial Vistieriei (documentele de proprietate ale moşiei Clejani) [182], Vilara a întîrziat apoi în mod sistematic plata cîştiurilor datorate acesteia. Abia în ultimul an al contractului (1846) el şi-a onorat în termen obligaţiile faţă de stat, dar nu fără interes ; era anul în care otcupul ocnelor Moldovei trebuia scos iarăşi la mezat.

Acordîndu-i iarăşi antrepriza, la preţul arătat de 1 630 501 lei pe an, pentru perioada 1847—1852, suplimentată în anul 1851 cu încă trei ani (1853—1855) — fără însă ca în aceştia din urmă titluar al contractului să mai fi fost Al. Vilara — cîrmuirea Moldovei i-a impus în contract cîteva noi condiţii şi anume : obligaţia antreprenorului de a nu se împotrivi lucrărilor pe care cîrmuirea le-ar fi socotit necesare pentru înfiinţarea eforiei orăşeneşti la Tg. Ocna, sau pentru împărţirea locurilor de hrană lucrătorilor de la ocne şi pentru „regularisirea" pădurilor de pe acea moşie ; obligaţia aceluiaşi de a nu emite vreo pretenţie asupra feredeilor (cu apă sărată) de la Slănic, care, după expirarea contractului de arendare încheiat cu hatmanul Alecu Aslan, aveau să rămînă „veşnic la dispoziţia spitalului din mînăstirea Sf. Spiridon din Iaşi" ; o contribuţie a-

[178] L. Boicu, *Incercări de navigabilizare a riurilor moldovenești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie „A. D. Xenopol" Iaşi, tom. II (1965), p. 111.

[179] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 870, f. 25—34.

[180] Idem, Tr. 1316, op. 1488, dosar 377, f. 3, 6.

[181] *Ibidem*, f. 9—13.

[182] Idem, Tr. 1621, op. 1834, dosar 366, f. 191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nuală din partea antreprenorului, în valoare de 24 000 lei, pentru înființarea și întreținerea unui spital la Tg. Ocna sub directa îngrijire a epitropiei spitalelor din Iași și, în sfîrșit, datoria de a construi la Galați, cu cheltuială proprie și după „anume plan", două magazii cu o capacitate de 5 milioane ocale pentru depozitarea sării și „două odăi pentru cantara exportației cu cerșutele comodități", magazii ce aveau să rămîie apoi guvernului, fără plata vreunei despăgubiri [183].

Sporirea obligațiilor antreprenorului față de stat n-a însemnat însă și o modificare a balanței profiturilor în favoarea acestuia din urmă. Este adevărat, prețul arenzii, echivalînd cu venitul ocnelor înscris în bugetele Moldovei pe anii respectivi, a crescut considerabil, dar înlesnirile acordate ulterior antreprenorului au anulat totalmente efectul scontat al clauzelor nou introduse în contract, inclusiv avantajul sporului de preț obținut de către stat. Înlesnirile amintite și asupra cărora ne vom opri au fost determinate de doi dintre factorii esențiali ai procesului de desfacere a sării : transportul și prețul de vînzare.

Problema transporturilor de sare, cu asigurarea și supravegherea cărora era îndatorată cîrmuirea prin contract, a constituit în permanență o sursă de neînțelegeri cu antreprenorul. Față de situația anterioară, ea prezenta acum un aspect nou. Intrînd în vigoare contractul de tovărășie încheiat în decembrie 1846 între Al. Vilara și maiorul sîrb Mișa Anastasievici pentru exportul sării din Țara Românească [184], dispărea acea clauză privind limitarea cantitativă a exportului moldovenesc de sare prin Galați, aplicată pînă atunci. Spre deosebire de situația exportului de sare în Rusia, reglementată prin concesia acordată pentru anii 1847—1852 vornicului Vasile Alecsandri [185], antreprenorul putea trece acum orice disponibilitate în sudul Dunării. Or, dacă în condițiile trecute rămășițele de sare netransportate la Galați, în contul celor 7 milioane ocale stabilite pentru un an, puteau fi exportate în cursul anului următor fără a păgubi pe antreprenor, în noile condiții de libertate absolută a exportului, orice cantitate de sare netransportată de la ocnă la schele putea fi și era socotită de către acesta ca un prejudiciu irecuperabil [186]. Așa se și explică de ce pagubele reclamate Vistieriei de către Al. Vilara, provenind din neefectuarea transporturilor, atingeau acum cote foarte ridicate [187]. Chestiunea s-a complicat și mai mult în cursul anilor 1848—1849 ca urmare a izbucnirii epizotiei și a închiderii parțiale a granițelor pentru export [188].

---

[183] *Analele Parlamentare...*, tom. XIV$_2$, p. 161—167.

[184] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 21.

[185] *Ibidem*, dosar 1215, f. 2. La rîndul său, V. Alecsandri a subconcesionat acest drept negustorului Leiba Cana. (*Ibidem*, dosar 572, f. 38.).

[186] Idem, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 108.

[187] De pildă, în 1847, Al. Vilara reclama o pagubă de 789 980 lei, datorată neexecutării transporturilor sării la schele. Precizăm însă că paguba era evaluată după prețul la care s-ar fi vîndut acea cantitate la export (*ibidem*).

[188] *Ibidem*, dosar 1626, f. 120.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La începutul anului 1849, Al. Vilara a comunicat Vistieriei Moldovei că, datorită împrejurărilor mai sus pomenite, fiind în imposibilitate de a transporta şi, deci, a desface sarea pentru piaţa externă, nu putea să-şi onoreze obligaţiile băneşti faţă de stat şi cerea o reducere a acestora, cum şi modificarea unor condiţii din contract. Supusă Sfatului Administrativ, cererea antreprenorului a fost socotită ca fiind îndreptăţită, acordîndu-i-se compensativ, la 18 aprilie 1849, următoarele înlesniri : o reducere a cîştiurilor cu 180 501 lei pe an pentru cei patru ani care mai rămîneau în contul antreprizei ; amînarea cu şase luni a plăţii fiecărui cişti stabilit prin contract ; concursul efectiv al isprăvniciilor ţinutale în angajarea şi executarea cărăuşilor prin „alcătuiri de bună voie" cu locuitorii şi, în sfîrşit, dreptul antreprenorului de a exporta 2 000 000 ocale sare după expirarea contractului pînă la 1 mai 1853 [189]. Evaluate laolaltă, înlesnirile acordate lui Vilara însemnau un prim prejudiciu pentru finanţele ţării de 1 275 708 lei [190].

La scurtă vreme după dobîndirea nesperatelor de mari avantaje în dauna Vistieriei Moldovei, antreprenorului i s-a oferit un alt prilej de a pretinde înlesniri de la stat. Astfel, printr-un firman împărătesc se hotărîse ca, începînd de la 15 septembrie 1850, preţul sării din Moldova destinată consumului intern să fie dublat (20 lei/100 ocale) şi egalizat cu cel din Ţara Românească [191]. Conformîndu-se, Vistieria a numit un funcţionar la ocnă însărcinîndu-l cu încasarea sporului de preţ pentru toată sarea ce ar fi fost vîndută după acea dată [192]. Acest lucru l-a nemulţumit însă pe antreprenor, care, pretextînd noi pagube în otcup, a anunţat încetarea plăţii cîştiurilor. Firesc ar fi fost ca, în situaţia respectivă, cîrmuirea Moldovei să fi anulat contractul lui Vilara şi să fi scos la mezat otcupul ocnelor pentru anii care mai rămîneau, pe răspunderea materială a antreprenorului care nu şi-a respectat obligaţiile înscrise în contract. Dar Vistieria a ales calea compromisului. Menţinînd concesiile anterioare, aceasta se învoia cu Al. Vilara ca, în schimbul renunţării la sporul de preţ, să primească de la antreprenor o despăgubire de numai 170 000 lei pe an. Mai important este însă faptul că, cu acelaşi prilej, i-a fost prelungit termenul contractului cu încă trei ani (1853—1855), perioadă în care suma cuvenită Vistieriei pentru sporul de preţ era fixată la 300 000 lei/an. În plus, Vilara obţinea de la Vistierie dreptul de

[189] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 1051, f. 1—1.

[190] *Ibidem*, dosar 1626, f. 131. Relativ la aceste înlesniri merită subliniat faptul că la numai cîteva luni de la acordarea lor, Sfatul Administrativ al Moldovei, într-o nouă componenţă, le-a apreciat drept „nelegiuite şi vătămătoare statului" înaintîndu-le, spre rejudecare, Divanului Obştesc. Acesta, prin anaforaua din 12 aprilie 1850, contesta valabilitatea hotărîrii luate de către Sfat cu un an mai înainte, cerea respectarea cu stricteţe a prevederilor contractului aprobat de Obştească Adunare şi recomanda domnitorului să soluţioneze modalitatea de recuperare a pagubelor Vistieriei. Din motive necunoscute încă, anaforaua n-a fost întărită de domn. („Monitorul Oficial al Moldovei", nr. 202, din 14 iunie 1860).

[191] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 632, f. 6.

[192] *Ibidem*, f. 16.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a-şi rezerva o cantitate de 10 000 000 ocale sare pe care să o vîndă în ţară, exclusiv în folosul său, după expirarea contractului [193].

Aşadar, pentru o sporire neînsemnată a cîştiurilor anuale, Vistieria oferea antreprenorului posibilitatea de a realiza un profit incomparabil mai mare, asigurîndu-i, totodată, şi durata necesară dobîndirii acestuia. Chiar dacă Al. Vilara n-avea să beneficieze pînă la capăt de aceste înlesniri, consecinţele acordării lor, pentru stat, au fost aceleaşi în cursul anilor care au urmat. Calculate, la scurtă vreme după încheierea scadenţei cu cei care au profitat de urmările tranzacţiei din 1850, prejudiciile reale ale statului s-au ridicat la suma de 5 347 353 lei, din care 1 290 100 lei au fost însuşiţi în 1851 şi 1852 de către Al. Vilara [194].

Netăgăduit, prin condiţiile ce i-au fost create în anii 1849 şi 1850, interesul antreprenorului pentru valorificarea integrală a producţiei de sare obţinută anual, nu putea fi decît maxim. Sugestivă este grija deosebită manifestată de Vilara în direcţia întăririi dreptului de monopol al exploatării sării ce-i era concesionat de către stat. Numeroasele sale reclamaţii adresate Vistieriei — fondate sau avînd numai caracter preventiv — vizau supravegherea cu stricteţe a rezervelor de sare şi slatină existente în cuprinsul ţării, îndeosebi în Vrancea şi în împrejurimile Tazlăului şi Neamţului, de către autorităţi, după exemplul urmat în Ţara Românească ori Galiţia [195]. Spre a avea deplină siguranţă că sub pretextul întrebuinţării slatinei la feredeile din ţară nu se comercializa acel produs, Vilara a hotărît să ofere gratuit doritorilor posibilitatea de a întrebuinţa izvoarele cu apă sărată de la Tg. Ocna, aflate sub controlul direct al cămării [196].

Concomitent, vînzarea sării la ocnă, prin contracte încheiate cu diferiţi negustori sau boieri, a atins cote foarte ridicate. Cantităţile prevăzute în contracte nu erau însă condiţionate de producţia de sare existentă în momentul angajării ei şi nici măcar de posibilităţile de exploatare apreciate cu aproximaţie. De regulă, orice negustor înstărit sau boier putea să cumpere la ocnă cantităţi nelimitate de sare pe credit. Numai în anul 1850 a fost angajată, spre vînzare prin asemenea contracte, suma de 26 374 000 ocale, din care părţile cuvenite agăi Nicu Ghica sau zarafului Leiba Meir Hofer din Iaşi depăşeau cifra de 5 000 000 ocale fiecare [197].

Asigurat, în perspectivă, de profiturile substanţiale provenind din vînzarea sării direct de la ocnă, Al. Vilara a acordat atenţia cuvenită şi exportului prin Galaţi, ca sursă nu mai puţin însemnată de sporire a veniturilor antreprizei. În aprilie 1851, interesele particulare, probabil,

[193] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 2052, f. 1—8; vezi şi „Monitorul Oficial al Moldovei", nr. 202 din 14 iunie 1860.
[194] *Ibidem*, p. 702.
[195] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 555, f. 6, 98, 99, 123.
[196] *Ibidem*, f. 99.
[197] *Ibidem*, dosar 632, f. 20—21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori nevoile băneşti, l-au determinat să renunţe, în favoarea lui Mişa Anastasievici, la partea ce i se cuvenea din „tovărăşia exportaţiei sării din Valahia“ [198]. La numai cîteva luni, în noiembrie acelaşi an, o nouă tranzacţie intervenea între cei doi, de astă dată referitoare la exportul sării moldoveneşti. Prin contractul încheiat [199], Al. Vilara se angaja să furnizeze maiorului Mişa, prin schela Galaţilor, cantitatea de 56 milioane ocale sare „cu a lor zeciuială“ (sporul pentru pierderi — n. ns.) în cursul a şapte ani, cu aplicare retroactivă începînd de la 1 ianuarie 1849 şi pînă la 31 decembrie 1855. Concesiunea acordată lui Mişa, la preţul general de 5 625 000 lei, excludea orice drept al antreprenorului de a mai trece sare în sudul Dunării în perioada amintită [200]. Cum şi exportul sării în Rusia era subconcesionat la acea dată vornicului V. Alecsandri [201], nu rămînea antreprenorului decît datoria de a urmări executarea întocmai a contractelor şi de a încasa drepturile ce i se cuveneau.

N-a apucat însă să mai vadă transpuse în fapt rezultatele acestei afaceri a ocnelor, întrucît spre sfîrşitul lui mai 1852, Alecu Vilara cădea, lovit de apoplexie, la Tg. Ocna, lăsînd urmaşilor săi o moştenire de care logofetesa Elena Creţulescu — fiica răposatului — a încercat imediat să se dispenseze [202]. Cîştiurile neplătite Vistieriei Moldovei, în valoare de 40 000 galbeni, împrumuturile contractate în ţară neachitate, transporturile de sare închiriate dar neefectuate, obligaţiile neonorate faţă de exportatorii sării din Moldova şi Ţara Românească, toate, laolaltă, au determinat ca „venitul ocnelor să vină — potrivit aprecierilor Sfatului Administrativ — în reală desfiinţare, complicînd nu numai fiscul, dar făcînd şi pentru locuitorii ţării un izvor de împilare ruinătoare“ [203].

Pentru ieşirea din impas existau două soluţii : cea dintîi, recomandată, era amortizarea despăgubirilor cuvenite Vistieriei Moldovei din licitarea moşiilor antreprenorului, ale căror acte fuseseră depuse drept garanţie, iar cea de a doua, posibilă, consta în preluarea datoriilor — prin înţelegere cu epitropia casei Vilara — odată cu otcupul ocnelor Moldovei pentru anii următori, de către persoana care s-ar fi oferit în acest sens. Prima soluţie, preferată se pare de către cîrmuirea Moldovei — care l-a însărcinat pe postelnicul Costache Negruzzi (directorul Departamentului Dreptăţii) să meargă la Bucureşti pentru „a scoate în vînzare zălogul“ [204] — prezenta inconvenientul că valoarea reală a amane-

[189] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 21.

[199] *Ibidem*, f. 21—22.

[200] Concesiunea, se pare, a fost condiţionată de acordarea de către Mişa a unui împrumut antreprenorului în valoare de 1 575 000 lei pe un an cu 12% dobîndă *(Ibidem)*.

[201] La 5 mai 1852, Al. Vilara îşi exprima intenţia ca, începînd cu 1 ianuarie 1853, să desfiinţeze monopolul vînzării sării peste Prut (subconcesionat pînă la acea dată lui V. Alecsandri) şi să lase, ca şi pentru consumul intern, libertatea vînzării tuturor celor ce cumpărau sarea de la ocnă, sperînd astfel să sporească volumul vînzărilor (*ibidem*, dosar 1215, f. 2).

[202] *Ibidem*, dosar 920, f. 5.

[203] *Ibidem*, dosar 929, f. 7 ; idem, Tr. 1772, op. 2020, dosar 29 283, f. 1—2.

[204] *Ibidem*, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 349.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tului n-ar fi acoperit, după aprecierea lui Negruzzi, decît abia jumătate din suma datorată Vistieriei [205]. În plus, şi ceilalţi creditori ai fostului antreprenor invocau despăgubiri din averea răposatului, în care erau incluse şi moşiile cu pricina. Aşadar, rămînea cea de a doua soluţie.

O primă ofertă, luată în seamă de către Vistierie, a fost făcută de către aga Constantin Ciocan din Ţara Românească (în toamna anului 1852), care făgăduia, în schimbul prelungirii cu un an a termenului de arendare rămas de la Al. Vilara (1853—1855), la preţul de mai înainte, achitarea tuturor obligaţiilor băneşti ale fostului antreprenor faţă de Vistierie cum şi plata regulată a cîştiurilor anuale. Cu toate că concesiunea a fost votată de Sfat şi apoi de Divanul Obştesc în forma cerută de Ciocan, n-a intrat în vigoare datorită, probabil, neînţelegerilor ivite cu epitropia casei Vilara [206].

Dar mai interesat decît aga Ciocan în privinţa soluţionării „afacerii" ocnelor după moartea lui Al. Vilara a fost concesionarul de atunci al exportului românesc de sare peste Dunăre, maiorul Mişa Anastasievici. Interesele comerciale ale acestuia în sudul Dunării fuseseră serios periclitate printr-o hotărîre a Vistieriei Moldovei, din noiembrie 1852, privind sistarea exportului de sare prin Galaţi (concedat de Vilara maiorului Mişa) pînă la deplina ei despăgubire din partea epitropiei casei Vilara [207]. Respectiva hotărîre a fost anulată de către domn — în urma plîngerii lui Mişa — dar îngrijorarea jăluitorului nu putea să dispară cîtă vreme relaţiile între primele părţi contractante se menţineau încordate. Mai mult decît atît, nici relaţiile sale cu epitropia casei Vilara, reprezentată prin logofătul Scarlat Creţulescu, nu erau prea amicale, datorită neachitării la vreme a unor cîştiuri acesteia din urmă [208]. Existau deci, atunci, suficiente motive de receptivitate a lui Mişa faţă de soarta otcupului ocnelor Moldovei pentru următorii ani.

Deşi, în decembrie 1852, Sfatul Administrativ extraordinar al Moldovei a luat hotărîrea de a scoate la mezat otcupul ocnelor „în condiţiile vechiului contract... la preţul de 1 750 000 lei pe an [209], licitarea n-a avut loc datorită intervenţiei oportune a maiorului Mişa pe lîngă guvernele de la Iaşi şi Bucureşti şi a înţelegeri survenite între dînsul cu epitropia casei Vilara. Prezentînd asigurările cuvenite Vistieriei Moldovei — iniţial tot moşiile ipotecate : Cleşani, Ostrovani şi Băloiu (Argeş) — întărite prin chezăşia vornicului Vasile Alecsandri [210], Mişa Anastasievici

[205] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 929, f. 7.

[206] *Ibidem*, f. 8—9, 21.

[207] *Ibidem*, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 284—283.

[208] *Ibidem*, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1056, f. 31—44, 52; idem, Tr. 1772, op. 2020, dosar 26 168, f. 1.

[209] „Buletin, foaea publicaţiilor oficiale...", nr. 99 din 14 decembrie 1852.

[210] La 26 februarie 1853, Mişa Anastasievici a cerut cîrmuirii Moldovei scoaterea de sub ipotecă a moşiilor amintite — urmare a înţelegerii sale cu casa Vilara — şi ipotecarea moşiei sale Hobaia (Ilfov). (Cf. Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 350, 385, 386).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a preluat, pe bază de inventar şi în prezenta revizorului cîrmuirii, întreaga administraţie a ocnelor, pe termen de trei ani (1853—1855), la 24 ianuarie 1853 [211].

*

Începutul noii antreprize a fost favorabil Vistieriei Moldovei, care a primit cu regularitate primele cîştiuri. Relativa normalizare a situaţiei a fost posibilă datorită unei măsuri legislative adoptate de către cîrmuire în folosul antreprenorului dar deosebit de păgubitoare pentru locuitorii ţării. Astfel, încă din primele zile ale anului 1853, vistiernicul V. Ghica prezenta Divanului Obştesc un proiect de lege relativ la reglementarea transporturilor de sare de la ocnă la Galaţi, proiect a cărui necesitate era reclamată — după spusele autorului — de obligaţiile ce şi le asumase statul faţă de fostul antreprenor prin amendamentele contractului aflat şi atunci în vigoare [212]. Votată de către Divan, la 14 ianuarie 1853, „legea pentru transportarea sării de la cămară la diferite scheli" [213] (aplicată în fapt numai pentru schela Galaţi — n. ns.), prevedea, în esenţă, îndatorirea pentru 1/3 din locuitorii birnici ai tuturor satelor din ţinuturile de jos ale Moldovei : Putna, Galaţi, Tecuci, Bacău, Neamţ, Roman, şi Tutova, de a transporta fiecare cîte 400 ocale sare anual de la Tg. Ocna şi Galaţi, pînă la împlinirea sumei de 8 000 000 ocale. Costul transportului, fixat la numai 8 lei/100 ocale, urma a fi achitat de către cămară prin mijlocirea sămeşiilor ţinutale, iar executarea lor — „de la încetarea plugăriei pînă la lunile septembrie—octombrie" — supravegheată de „înadinşi" dregători.

Aplicarea acestei legiuiri, imediat după adoptarea ei, a permis antreprenorului ca, pînă la sfîrşitul anului 1853, să transporte şi apoi să vîndă la Galaţi o cantitate de sare ce depăşea cu aproape 1 milion oca'e limita stabilită prin contract [214]. Prisosul transportat nu poate fi explicat, raportîndu-l la condiţii, decît prin aplicarea abuzivă a respectivei legiuiri. Numeroase sînt cazurile cînd, nu numai stăpînii de moşii — interesaţi deopotrivă a-şi transporta produsele la punctele de desfacere — dar înşişi locuitorii satelor protestau împotriva practicii autorităţilor locale de a le „lepăda bani pentru cărătura de sare", ignorîndu-li-se total nevoile gospodăreşti [125]. Neputînd efectua transporturile în care erau fără voie angajaţi, locuitorii erau îndatoraţi a despăgubi pe antreprenor nu prin restituirea banilor primiţi de la cămara ocnelor (cîte 8 lei/100 ocale, ci prin contravaloarea sării pe care trebuiau să o transporte, apreciată de regulă între 20 şi 40 lei/100 ocale. Procedeul, caracterizat nu peste

[211] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 867, f. 27.
[212] Idem, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 320, 323 ; idem, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1872, f. 46.
[213] Pentru textul legii, vezi : idem, Tr. 1772, op. 2020, dosar 29 067, f. 16.
[214] Idem, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1872, f. 144.
[125] *Ibidem*, f. 75.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

multă vreme de către însăşi Vistieria Moldovei drept „o operaţie de bancă cu dărîmătoare şi nelegiuită cămătărie“ [216], a provocat locuitorilor ţării o pagubă anuală, iar antreprenorului un profit suplimentar, de 1 280 000 lei [217].

Izbucnirea războiului Crimeii şi ocupaţia succesivă a Principatelor de către trupele ruseşti şi apoi austriece, afectînd grav economia ţării în ansamblul ei, au înrăutăţit raporturile, vremelnic restabilite, între cîrmuire şi antreprenorul ocnelor. Prohibirea exportului moldovenesc de sare, în vremea războiului, mai întîi în sudul Dunării [218] şi apoi în Rusia [219], a prilejuit nesfîrşite pretenţii de despăgubire din partea lui Mişa Anastasievici, care nu s-a sfiit să recurgă pentru aceasta şi la sprijinul autorităţilor de ocupaţie [220]. Este adevărat că guvernul Moldovei a încercat să amelioreze situaţia deosebit de critică în care se aflau, îndeosebi, locuitorii ţinuturilor din sudul ţării, întrebuinţaţi în feluri de transporturi oştineşti“, propunînd scutirea acestora de obligaţiile către cămară [221]. O asemenea măsură, deşi justificată de împrejurări, constituia însă o încălcare a drepturilor şi înlesnirilor ulterioare ce îi fuseseră recunoscute antreprenorului prin contract. De altfel, acesta a şi apreciat-o drept „o adevărată manifestaţie de prigonire a intereselor mele...“, acuzînd guvernul de neacordarea „protecţiei loiale ce este dator a da oricărui comersant din ţară“ [222]. Acuzaţia era gravă, iar guvernul n-a desconsiderat-o.

Acceptînd o reducere substanţială a obligaţiilor băneşti către stat, guvernul — prin Vistierie — i-a prezentat antreprenorului un interesant proiect de reorganizare a exploatărilor saline din Moldova întocmit de către inginerul S. Peytaven [223]. Esenţa noului proiect consta în raţionamentul că redresarea venitului ocnelor în condiţiile restrîngerii considerabile a exportului de sare (prin măsurile prohibitive de atunci) nu era posibilă prin mărirea producţiei, ci numai prin reducerea cheltuielilor de producţie. Proiectul, deşi anticipa însemnate economii de materiale, timp, bani, forţă de muncă, necesitînd investiţii din partea antreprenorului, n-a fost primit sub pretextul că era „o lucrare care nu priveşte pe subtînsemnatul“ şi, în consecinţă, acesta cerea „nevătămarea intereselor antreprizei şi paza nestrămutată a aşezămintelor întocmite...“ [224]

În primăvara anului 1855 raporturile între stat şi antreprenorul ocnelor deveniseră deosebit de critice. Pe de o parte, Mişa Anastasievici

[216] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 482.
[217] „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 202/14 iunie 1860.
[218] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 414.
[219] Idem, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2054, f. 33, 34, 56 şi 63.
[220] *Ibidem*, dosar 1979, f. 17 şi 23.
[221] Idem, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 405.
[222] *Ibidem*, dosar 2014, f. 5.
[223] Idem, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1347, f. 14—24.
[224] *Ibidem*, f. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reclama imposibilitatea de a efectua transporturile la circa 14 milioane ocale sare (în care intrau și rămășițele anilor precedenți) la schele [225], pe de alta, cîrmuirea — acuzată de nerespectarea îndatoririlor ce și le asumaseră față de antreprenor — era conștientă de „neputința de a se îndeplini cu locuitorii țării acele transporturi datorită greutăților războiului și ale înfurietei epizotii care au sărăcit de vite sate întregi" [226]. Cu toate că guvernul Moldovei a încercat, în împrejurările de atunci să opună rezistență pretențiilor antreprenorului și să scoată, cel puțin pentru moment, pe locuitorii țării de sub efectele acelei legi ruinătoare pentru ei (din 14 ianuarie 1853), tentativa nu a reușit. Devenise imperios necesară modificarea unora dintre dispozițiile contractului în vigoare și îndeosebi cea relativă la transporturi. O asemenea modificare nu se putea efectua însă decît cu consimțămîntul ambelor părți ; iar acordul lui Mișa de a renunța la un drept esențial pentru antrepriză nu putea fi obținut decît prin oferirea, în compensație, a unei despăgubiri sau înlesniri, cel puțin, echivalente.

La 28 iunie, Sfatul Administrativ al Moldovei a hotărît ca, „spre a scăpa și pe fisc de colosalele pretenții de despăgubire ce pomenita legiuire nepuindu-se în aplicație da dreptul antreprenorului de a face, și pe locuitorii săteni de o sarcină pe care ei nu mai erau în stare de a o îndeplini", să înfățișeze lui Mișa Anastasievici cîteva „articuli de împăcăluire" și anume : a) prelungirea duratei antreprizei cu un an (respectiv anul 1856) la prețul de numai 300 000 lei ; b) abolirea transportului obligatoriu instituit prin legea amintită, „pentru trecut, prezent și viitor" ; c) anularea tuturor pretențiilor de pînă atunci existente între stat și antreprenor și d) dreptul antreprenorului de a exporta, după 31 decembrie 1856, un milion ocale sare în Rusia [227].

Învoiala a fost primită de către antreprenor, intrînd în vigoare imediat ce a fost întărită de domn, la 30 iunie 1855 [228]. Este lesne de înțeles ce a însemnat pentru finanțele țării, în condițiile de atunci, reducerea de aproape șase ori a prețului de arendare a ocnelor și prelungirea dreptului de export peste termenul contractului. Numai din cele două concesii făcute antreprenorului a rezultat, într-un singur an (1856), potrivit unor competente aprecieri, o pagubă în Vistieria statului de 2 345 751 lei [229]. Adăugată pagubelor anterioare, izvorîte din concesiile acordate antreprenorului în cursul ultimilor zece ani (1847—1856), rezulta un deficit de 8 815 108 lei [230], ceea ce era echivalent cu bugetul țării pe un an. Acestea fuseseră doar pagubele materiale recunoscute ca atare de către oficialități, deosebite de cele mai puțin evidente, ce nu in-

[225] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar 1626, f. 487, 500.
[226] *Ibidem*, dosar 2052, f. 1—8.
[227] *Ibidem*, dosar 2014, f. 1, 4.
[228] *Ibidem ;* vezi și „Monitorul Oficial al Moldovei", nr. 202, din 14 iunie 1860, f. 702.
[229] *Ibidem.*
[230] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

traseră în calcule şi, mai ales, de pagubele morale ale statului în această ramură economică.

Important este că, prin proporţiile lor, chiar numai cele recunoscute, pagubele provocate finanţelor Moldovei în ultimii ani de către antreprenorii ocnelor au întărit acele convingeri exprimate în epocă — la început timid, apoi cu tot mai multă insistenţă — relative la necesitatea abandonării sistemului, devenit anacronic, al arendării. Însuşi Sfatul, care manifestase o solicitudine exagerată, şi nu lipsită de interes [231], faţă de Mişa Anastasievici, concomitent cu înlesnirile ce i le acorda acestuia, recomanda Vistieriei „să se pregătească pentru ocîrmuirea venitului ocnelor, în credinţă, pe socoteala statului" [232]. Ilustrativă pentru tendinţa mereu accentuată de abandonare a procedeului păgubitor al arendării a fost atitudinea ministrului, din aceeaşi vreme, al finanţelor Moldovei, Petre Mavrogheni. Acesta, încercînd a schiţa o imagine de ansamblu asupra a ceea ce însemnase practica arendării ocnelor pentru economia ţării, mărturisea, la 2 iunie 1856, domnitorului Grigore Ghica : „... este un adevăr netăgăduit că sistemul dării în antrepriză al salinelor a produs pînă acum nenumărate învăluiri guvernului, învăluiri care, de cîte ori s-au ivit, nu s-au aplicat decît cu paguba fiscului... Antreprenorii, nefiind interesaţi a pregăti viitorul, nu ţintesc decît la tragerea folosului de faţă după un mod de exploatare vicios şi cu totul înapoiat. Într-un şir de ani, salinele au trecut de la o antrepriză la alta fără a se fi introdus o îmbunătăţire cît de mică, fără ca să se fi ţintit cît de puţin la sporirea progresivă a acestui venit al statului" [233].

Abandonarea sistemului arendării părea, deci, inevitabilă. Încă din februarie 1856, Vistieria a început tratativele cu inginerul francez A. Gaildry — directorul „morii de vapori" din Iaşi — în vederea „alcătuirii unui proiect pentru căutarea veniturilor sărăriilor pe conta statului" [234], răspunzînd, în acest fel, şi recomandării ce îi fusese făcută de către Sfat. Proiectul întocmit de către Gaildry, pe baza „însemnărilor lămuritoare" ce i-au fost furnizate de către ing. S. Peytaven [235], avertiza însă cîrmuirea că, din pricina înlesnirilor ce fuseseră acordate lui Mişa Anastasievici [236], venitul ocnelor în primul an de exploatare în regie urma să fie „foarte mărginit" — producţia de sare nedepăşind cantitatea

---

[231] In octombrie 1855, guvernul Moldovei a solicitat şi a obţinut de la Mişa Anastasievici un împrumut de aproape două milioane lei, restituit abia în anul 1859 (cf. Arh. St. Bucureşti, Vistieria Moldovei, dosar 399/1858, f. 1—5).

[232] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 2052, f. 8.

[233] Bibl. Acad., Documente, pachet CMVI/18.

[234] *Ibidem*, pachet CMVI/8.

[235] Arh. St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 1951, f. 172, 173.

[236] La expirarea termenului contractului, Mişa Anastasievici păstra dreptul de a mai exporta prin Galaţi 2 milioane ocale de sare, pe la schelele Prutului încă 1 milion ocale, iar în ţară, dreptul de a vinde alte 10 milioane ocale (Bibl. Acad., Documente, pachet CMVI/18).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de 20—25 milioane ocale [237]. Găsind aplicabile principiile cuprinse în proiect şi acceptînd condiţiile impuse de Gaildry pentru ocuparea postului de director al salinelor statului [238] — între care : contract pentru cinci ani cu obligaţii reciproce pentru ambele părţi, salar anual de 64 800 lei, ameliorarea drumurilor de către cîrmuire [239] — Sfatul Administrativ a dispus începerea lucrărilor chiar în vara anului 1856. Dar, la numai cîteva zile după adoptarea hotărîrii, noul ministru de finanţe, Scarlat Roset, invocînd deficitul bugetar de peste 3,5 milioane lei, afară de împrumutul încă neachitat maiorului Mişa, a cerut suspendarea lucrărilor pentru minimum 20 de luni sau. eventual, anularea definitivă a contractului şi scoaterea ocnelor la mezat pentru încă trei ani [240].

Guvernul, în noua sa componenţă, a încuviinţat „desfacerea" contractului cu Gaildry şi a recomandat ministrului de finanţe să procedeze la despăgubirea titularului potrivit înţelegerii prealabile [241], punînd astfel capăt unei lucrări de maximă importanţă pentru economia Moldovei. Imediat după aceasta au fost întocmite condiţiile arendării venitului ocnelor, dar nu pentru trei ani cum recomandase Scarlat Roset, ci pentru un singur an, respectiv 1857 [242].

Condiţiile propuse de către Vistierie au fost completate de Sfat cu două importante precizări şi anume : în cazul în care cîrmuirea ar fi găsit de cuviinţă să introducă „un nou mod de exploatare a sărăriilor, antreprenorul nu va putea împiedica lucrările ce s-ar cere a se face în aplicarea acelui mod, de vreme ce această lucrare nu jigneşte exploataţia sa"; după elaborarea noului sistem de exploatare „vroind antreprenorul a profita de înlesnirea ce ar aduce acel sistem, spre a-l întrebuinţa în folosul antreprizei sale, va fi dator a se învoi cu cîrmuirea, iar la dimpotrivă, noul sistem va rămîne în nelucrare pînă la expirarea contractului ce urmează a se încheia acum" [243]. Se încerca, aşadar, instituirea unei formule de compromis — dictată de situaţia critică a finanţelor statului — care să permită, în perspectivă, reuşita unor eventuale iniţiative în direcţia modernizării exploatărilor saline de la Tg. Ocna.

Dar condiţiile şi durata scurtă stabilită pentru noua antrepriză n-au ispitit decît pe doi întreprinzători : ing. A. Gaildry şi Mişa Anastasievici. *Cel dintîi, interesat să dea viaţă proiectului preconizat, condiţiona*

---

[237] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, pachet 123, dosar 1/1856, f. 89.

[238] Ministrul de finanţe îl recomandase domnitorului drept „singura persoană capabilă" să deţină funcţia de director al salinelor *(ibidem)*.

[239] Bibl. Acad., Documente, pachet CMVI/37.

[240] Arh St. Iaşi, Secretariatul de stat, dosar 2052, f. 78, 89.

[241] În cazul în care Vistieria abandona contractul, după punerea lui lucrare, se angaja să despăgubească pe titular cu salarul cuvenit pe un an înainte, plus indemnizaţia lunară de pînă atunci, ceea ce reprezenta, în cazul de faţă, 70 200 lei. Prin mijlocirea consulatului francez din Iaşi, suma revendicată de Gaildry a fost redusă ulterior la 1 200 galbeni şi achitată de către Vistieria Moldovei (*Ibidem* f. 105).

[242] Vezi „Buletin foaea publicaţiilor oficiale...", nr. 68 din 23 august 1856.

[243] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 37, 38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

preluarea antreprizei cu încuviințarea aplicării noului sistem de exploatare, prin mijloace proprii dar cu scutirea de obligațiile bănești față de stat pînă la deplina amortizare a investițiilor ce le-ar fi făcut [244]. Cel de al doilea, maiorul Mișa, încercînd să profite de împrejurările ce-i erau deosebit de favorabile, oferea Vistieriei un preț a cărui valoare era doar simbolică : 600 000 lei pe un an [245]. Cum pentru redresarea finanțelor țării venitul ocnelor avea un rol covîrșitor, se înțelege că niciuna dintre oferte n-a putut fi acceptată de către cîrmuire.

Revizuirea condițiilor de vînzare și modificarea acestora în sensul prelungirii duratei antreprizei de la unu la cinci ani, precum și includerea unei clauze noi relative la extinderea dreptului antreprenorului asupra „veniturilor sărăriilor" din Moldova de sud [246] — a avut un efect neîntîrziat. Numărul ofertanților a sporit considerabil (bancherii Leiba Cahan și Iosef Hamburg, logofătul Neculai Milu și D. Cozadini, Mișa Anastasievici, aga Constantin Ciocan), iar prețul arenzii a sporit vertiginos de la 1 515 000 lei la 2 634 100 lei [247]. Prețul din urmă a fost oferit de către aga Constantin Ciocan din Țara Românească, care a dobîndit astfel antrepriza ocnelor pentru anii 1857—1861. Deși garanția depusă de către Ciocan în Vistieria Moldovei (documentele moșiilor sale Caraula și Hîrtopu, prețuite la 70 000 galbeni) nu reprezenta echivalentul valoric al unui cîști întreg, Sfatul i-a acceptat-o, recomandînd Vistieriei să publice prin foile oficiale această asigurare [248].

•

Perioada antreprizei lui C. Ciocan, mai zgomotoasă decît toate celelalte ce au precedat-o, s-a caracterizat printr-o nesfîrșită „răfuire" cu fostul antreprenor — dispută în care Sfatul a fost adeseori implicat — ca și prin strădaniile sale, parțial încununate cu succes, de a reglementa cea mai spinoasă dintre laturile acestei „afaceri", chestiunea transporturilor.

În momentul în care Constantin Ciocan devenea titular al otcupului ocnelor Moldovei pentru o perioadă de cinci ani, părțile contractante erau conștiente de faptul că profitul antreprenorului în primul an urma să fie serios afectat de mai vechile înlesniri acordate de către stat lui Mișa Anastasievici. Dispunînd de cele 13 milioane ocale sare, depozitată în magaziile din Bacău, Borzești, Tg. Ocna și Galați [249], din care numai trei milioane ocale erau destinate exportului, maiorul Mișa putea, practic, să asigure întregul consum intern de sare pe timp de minimum un an.

[244] Cheltuielile legate de transpunerea în practică a proiectului elaborat de A. Gaildry erau apreciate, cu oarecare aproximație, la suma de 800 000 lei (Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 36).
[245] *Ibidem*, f. 38.
[246] Pentru noile „condiții de vînzare", vezi: *ibidem*, dosar 1/1857.
[247] *Ibidem, f. 38, 77 și 89.*
[248] *Ibidem*, dosar 1/1856, f. 122.
[249] Arh. St. Iași, Documente, pachet 810/144.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Certitudinea acestui fapt fusese exprimată, de altfel, încă în vremea licitării otcupului [250]. Aşa încît, sarcina noului antreprenor, cel puţin pentru anul de început, se rezuma la pregătirea producţiei de sare şi asigurarea condiţiilor de desfacere a acesteia, cu precădere, pe piaţa externă. Cu supravegherea lucrărilor la Tg. Ocna, Constantin Ciocan l-a împuternicit pe aga Temistocle Bastachi, copărtaş — în locul cedat de logofătul N. Milu începînd din martie 1857 — la antrepriza vămilor unite pînă la 1 ianuarie 1860 [251]. Prin intermediul acestuia, ori direct, aga Ciocan a încercat să dobîndească sprijinul efectiv al autorităţilor centrale în conflictul a cărui izbucnire era iminentă cu maiorul Mişa Anastasievici.

Manifestînd o justificată grijă pentru soarta disponibilităţilor de sare, Ciocan şi-a trimis, mai înainte chiar de 1 ianuarie 1857, însărcinaţi prin ţinuturile Moldovei spre „a arvuni cărăuşii trebuincioşi" pentru transportul sării la Galaţi [252]. Avînd, mai curînd, caracter de sondaj, misiunea acestora s-a încheiat cu un eşec total ; fostul antreprenor, devansîndu-l pe Constantin Ciocan, ridicase într-atît preţul transportului pentru cele 13 milioane ocale ale sale, încît oamenii acestuia din urmă „n-au putut, cu nici un chip, să se lipească de cărăuşi" [253]. Situaţia s-a agravat în cursul primelor luni ale anului 1857. Împuternicitul antreprenorului, Temistocle Bastachi, reclama cu insistenţă imposibilitatea de a putea angaja necesarul de cărăuşi pentru transportul sării din depozitele de la Adjud pînă la Călieni — de unde urma a se încarca pe vase — din pricina concurenţei neloiale a oamenilor lui Mişa [254]. Izbucnit pe acest făgaş, conflictul între cei doi afacerişti avea să evolueze pe un altul, legat nu de procesul desfacerii ci de cel al producţiei sării.

În februarie 1857, Constantin Ciocan a înaintat Sfatului Administrativ al Moldovei un amplu memoriu privind starea precară a exploatărilor saline de la Tg. Ocna, document însoţit de pretenţii de despăgubire formulate la adresa fostului antreprenor. Acesta, potrivit actului de acuzare, ar fi lăsat la ieşirea din antrepriză, împotriva obiceiului, gropile (ocnele) de sare necurăţate de apă şi de sarea măruntă, unele impracticabile, limitînd astfel producţia şi productivitatea muncii lucrătorilor în contul noii antreprize. În plus, cele două guri de ocnă noi, pe care le-a lăsat la sfîrşitul anului 1856, erau necorespunzătoare. Pentru cercetarea acestor reclamaţii, ca şi pentru altele de mai mică însemnătate, caimacamul N. Conachi Vogoride a numit o comisie, la faţa locului, alcătuită din vornicul Iancu Cantacuzino, Alecu Rusu şi spătarul Petrache Tinca [255]. Aceasta, deplasîndu-se la Tg. Ocna, şi-a încheiat obser-

[250] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 51 şi 52.
[251] „Buletin, foae oficială", nr. 24, din 24 martie 1857.
[252] Arh. St. Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 1784, f. 357.
[253] *Ibidem.*
[254] *Ibidem*, dosar 2434, f. 11.
[255] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 131 ; Idem, pachet 139, dosar 1/1857, f. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vaţiile folosind atît documentele cămării (vechi şi noi) cît şi mărturiile şavgăilor — luate sub prestare de jurămînt — privitoare la condiţiile preluării ocnelor de către aga Ciocan de la Mişa Anastasievici [256].

Comisia constatase că, potrivit „vechiului obicei" (deci, nu contractului), ocnele trebuiau a se preda de către un antreprenor altuia „curate ca în faţa casei". Or, Mişa le lăsase, la 31 decembrie 1856, „pline cu apă şi cu sare măruntă". Obişnuit, curăţirea gropilor se făcea de patru ori pe an — „la vremea prăşitului, a coasei, la culesul viilor şi iarna" — cu întreruperea parţială sau totală a procesului de producţie timp de aproape o lună pentru fiecare curăţenie, dar Mişa nu le mai curăţase din iulie 1856. Din această cauză, noul antreprenor nu s-a putut folosi de întreaga capacitate de producţie a ocnelor, nici de totalul braţelor de muncă existent, fiind nevoit să înceapă tăierea sării doar cu 24 lucrători (în loc de 200). În privinţa gurilor de ocnă noi („ocniţe"), îndatorat prin contract a le lăsa fostul antreprenor, comisia le-a găsit „părăsite, pline de apă şi nelucrătoare" [257].

Referindu-se la pagubele in producţie pricinuite lui Constantin Ciocan din necurăţirea ocnelor vechi, ca şi din impracticabilitatea celor noi, predate de către Mişa Anastasievici, comisia le-a evaluat la un total de 5 484 800 ocale de sare. Înaintate Sfatului, constatările şi concluziile comisiei amintite au fost cuprinse în jurnalul acestuia din 15 noiembrie 1857, prin care Mişa Anastasievici a fost găsit vinovat şi obligat a-l despăgubi pe noul antreprenor cu suma stabilită ulterior de o altă comisie, de 1 008053 lei [258]. Parte din respectiva sumă a fost reţinută, în pofida protestelor fostului antreprenor, direct de către Vistierie în contul obligaţiilor băneşti pe care aceasta le avea faţă de Mişa, datorii amortizate şi pînă atunci din cîştiurile ce le încasa de la antreprenorii ocnelor şi a vămilor [259]. La numai cîteva luni, în iunie 1858, Sfatul Administrativ, reluînd în dezbatere reclamaţiile maiorului Mişa şi sub impulsul atitudinii binevoitoare a prinţului caimacam faţă de acesta, a hotărît : anularea „nefondatelor pretenţii întinse pînă astăzi de postelnicul Ciocan", ridicarea sechestrului pus în virtutea hotărîrii anterioare, pe sarea ce o avea înmagazinată şi nevîndută în ţară, restituirea integrală a banilor cuveniţi pentru împrumutul contractat de către stat şi, în sfîrşit, eliberarea ipotecii cu care asigurase Vistieria în cursul anilor antreprizei sale [260].

Noua hotărîre a Sfatului a provocat, cum era şi de aşteptat, reacţia deosebită a postelnicului Ciocan, care, cerîndu-i anularea, avertiza cîrmuirea că, în cazul aplicării ei, avea să pretindă „o despăgubire de 350 000 galbeni pentru reforme, îmbunătăţiri, construcţia caicelor, şlepurilor şi remorcherului, precum şi paguba rezultată din desfiinţarea con-

[256] Arh. M.A.E., pachet 139, dosar 1/1857, f. 63, 66.
[257] Idem, pachet 123, dosar 1/1856, f. 190.
[258] Idem, f. 215 şi 334.
[259] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Moldovei, dosar 267/1858, f. 2.
[260] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 324 şi 331.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tracturilor (de vînzare a sării — n. ns.) Basarabiei, Turciei şi Serbiei". Totodată, Ciocan anunţase sistarea plăţii cîştiurilor către Vistierie şi retragerea împuternicitului său de la Tg. Ocna [261]. Deşi tranşantă, decizia antreprenorului n-a fost respectată întocmai, ci dimpotrivă : în lunile imediat următoare Ciocan şi-a onorat, ca şi pînă atunci de altfel, obligaţiile faţă de Vistieria Moldovei [262]. Explicaţia unei atari schimbări de atitudini rămîne pentru noi, deocamdată, nelămurită.

În afara impedimentelor legate de condiţiile preluării otcupului şi a implicaţiilor acestora asupra procesului de producţie, Constantin Ciocan a avut de întîmpinat şi greutăţile, inerente pentru acea epocă, izvorînd din celălalt aspect al antreprizei, procesul desfacerii sării pe piaţa internă şi externă. Cum posibilităţile interne de transport, mai ales în ultimii ani, deveniseră extrem de reduse, Constantin Ciocan a căutat să rezolve prin propriile sale mijloace această complicată chestiune. La 21 ianuarie 1857, el se adresa Sfatului Administrativ al Moldovei cu un proiect de navigabilizare a rîurilor Prut şi Siret, cerînd o sumă de înlesniri pentru punerea lui în practică [263]. Limitîndu-se, pentru început, la lucrările de navigabilizare a Siretului, el pretindea, între altele : libertatea de a construi magazii pentru sare, oriunde ar fi avut nevoie, pe malul Siretului ; dreptul de liberă trecere pentru oamenii angajaţi „a trece cu edecuri sau cu cai spre a trage vasele în susul apei" ; deschiderea podurilor de pe Siret pe sub care ar fi urmat să treacă vasele sale ; scutirea de dări, faţă de stat sau proprietari, a lucrătorilor angajaţi pe vase ; libertatea ca vasele sale „să poarte bandiera cu marca ţării", iar lucrătorii, uniformă; dreptul de a asigura „limanuri pentru facerea sau dregerea şi adăpostirea vaselor" pe malul Siretului şi la Galaţi ş. a. Utilitatea acestei întreprinderi nu se limita doar la transporturile de sare (de la Adjud la Galaţi), ci putea fi extinsă, după părerea autorului proiectului, şi asupra „oricărui transport", înţelegîndu-se transportul cerealelor, lemnelor etc.

Pătruns de importanţa întreprinderii pentru economia ţării în ansamblu, pentru comerţ în speţă, Sfatul a încuviinţat concesia cerută de Ciocan pentru 50 de ani, cu precizarea că, pentru unele înlesniri trebuia „a se învoi cu proprietarii de moşii precum şi cu locuitorii" din zonele afectate. Totodată însă, Sfatul recomanda Vistieriei să ceară proprietarilor de pe malul Siretului şi a pădurilor" să dea lui Ciocan înlesnirile putincioase". În ce măsura recomandarea cîrmuirii a avut ecou în rîndul proprietarilor vizaţi e încă greu de stabilit. Sigur însă lucrările de navigabilizare proiectate de Ciocan au fost începute şi, parţial, înfăptuite. La 20 iunie 1858 Departamentul ostăşesc comunica Secretariatului de stat că „a trecut în sus, pe apa Siretului, un vas de vapori sub ban-

[261] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 372.
[262] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Moldovei, dosar 267/1858, f. 3, 20 şi 24
[263] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 157 şi 159 ; Arh. St Iaşi, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 154 şi 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dieră moldoveană a d«umnea»lui marelui postelnic de Moldova, Costandin Ciocan“ [264]. În aceeași vreme, administrația districtului Brăila raporta pîrcălăbiei Galați că „C. Ciocan a înființat un vapor trăgînd șlipuri dupe dînsul pentru încărcare de sare“ [265].

Întreprinderea s-a dovedit prosperă pentru antreprenor doar pînă în anul 1859, cînd a fost cuprinsă de puternica criză ce se abătuse asupra vieții economice în ansamblu. Investițiile pe care le făcuse în diversele afaceri, ca și sumele considerabile avansate cărăușilor pentru transporturile interne de sare neefectuate, l-au determinat pe Constantin Ciocan să întîrzie nepermis, în condițiile de criză, plata cîștiurilor către Vistierie. Cu toate că obținuse din partea Sfatului o amînare a termenelor de plată — în schimbul acceptării unei dobînzi și a suplimentării garanțiilor inițiale prin ipotecarea moșiei Moara Grecilor (Vaslui) a împuternicitului său, T. Bastachi [266] — Vistieria Moldovei, reclamînd la sfîrșitul anului 1859 o datorie de 615 070 lei, a hotărît a-l supune pe Ciocan „execuției polițienești“ prin vînzarea amanetului depus [267]. Dobîndindu-și, astfel, drepturile ce i se cuveneau, Vistieria rămînea însă fără garanții pentru viitorii ani întrucît, nu peste multă vreme, guvernul Țării Românești a scos la mezat și dreptul ce avea același Constantin Ciocan asupra exportului de sare peste Dunăre, drept adjudecat apoi lui Mișa Anastasievici [268]. Falimentul lui Ciocan fiind iminent, nu exista altă soluție decît preluarea nemijlocită a venitului ocnelor de către stat măsură preconizată cu cîțiva ani mai înainte. În decembrie 1859, ministrul de finanțe al Moldovei considera absolut necesară punerea în legătură a celor două ministere, de la Iași și București, „spre a studia condițiile cele mai favorabile pentru ambele țări spre introducerea unui mod de exploatație mai rațional și potrivit cu progresul științelor, care au produs și în alte state rezultatele cele mai folositoare nu numai în privința micșorării costului exploatației dar și în privința conservației unor așa bogate izvoare“. Pentru aceasta, ambele ministere urmau să caute în străinătate o persoană competentă „cu cunoștințe tehnice și practice pentru o asemenea specialitate“ [269].

Hotărîrea celor două ministere a fost pusă în aplicare prin legea din 1 iulie 1860 privind „adunarea de către guvern a veniturilor indirecte din vămi, saline, exportație și importație“ [270]. Prin aceasta se stabilea că veniturile amintite urmau a se „administra și strînge de către guverne pe conta lor“, fără a se mai putea arenda la particulari. De asemenea, „transportarea silnică și cu preț hotărît a sării de la groapa ocnei la schelele Dunării sau la orice alt punct „era interzisă, transporturile res-

[264] Arh. M.A.E., pachet 158, dosar 12/1858, nepaginat.
[265] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 2434, f. 162.
[266] Arh. M.A.E., pachet 123, dosar 1/1856, f. 379, 388 și 392.
[267] *Ibidem*, f. 394.
[268] *Ibidem*, pachet 211, dosar 23/1861, f. 1 și urm.
[269] *Ibidem*, pachet 123, dosar 1/1856, f. 394.
[270] „Monitorul Oficial al Moldovei“, nr. 219, din 6 iulie 1860, f. 767.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pective rămînînd a se efectua prin „tocmeli de bună voie". Legea intra în vigoare, însă, abia după expirarea termenelor contractelor încă lucrătoare.

In cursul ultimului an al antreprizei, cele două ministere, de la Iaşi şi Bucureşti, s-au arătat preocupate mai mult de viitoarea organizare a exploatării ocnelor sub administraţia comună [271] în regie şi mai puţin de problemele curente ale producţiei şi desfacerea sării, lăsate la discreţia antreprenorilor. Pentru Moldova, împrejurarea a îngăduit lui C. Ciocan în acest ultim an să extragă „o cîtime nepilduită de sare" şi să o desfacă „prin toată ţara cu preţuri foarte îngiosîte" [272], încît în cea mai mare parte a anului următor (1862) vînzarea sării de la ocnă a fost paralizată [273]. Odată cu încheierea anului 1861 a luat sfîrşit şi cea din urmă tranzacţie dintre stat şi particulari pentru strîngerea unora dintre veniturile sale, între care venitul ocnelor a avut ponderea cea mai mare. Prin „Regulamentul provizoriu al salinelor Moldovei" din 11 iuanuarie 1862 [274] se restabilea dreptul de monopol al statului, netransmisibil particularilor, asupra exploatării şi desfacerii sării, legiferîndu-se practica exploatării salinelor, în regie, de către stat. Se asigura astfel, una dintre condiţiile esenţiale fără de care progresul acestei ramuri economice nu putea fi realizat.

Procedeul arendării ocnelor, consfinţit prin Regulamentul Organic, s-a dovedit, de-a lungul anilor, a fi deosebit de păgubitor pentru stat. Creindu-i acestuia doar minime avantaje de moment, sistemul antreprizei a constituit, după cum am avut posibilitatea să vedem, o serioasă piedică în calea progresului tehnic al exploatărilor saline şi pentru acumulările de capital atît de necesare propăşirii economice în general. Sistemul a fost abandonat în momentul în care statul, trecînd la o politică economică corespunzătoare noului stadiu de organizare social-politică, a preluat asupra sa, integral, administrarea acestui însemnat venit, care va continua să deţină un rol de prim ordin în economia României şi în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

[271] Arh. St. Bucureşti, Vistieria Ţării Româneşti, dosar 26/1861, f. 2.
[272] Bibl. Acad., Mss. rom., 1033, p. 273.
[273] Arh. St. Bucureşti, Ministerul Finanţelor Ţării Româneşti şi Moldovei, dosar 371/1862, nepaginat.
[274] „Monitorul Oficial al Moldovei", nr. 8, din 11 ianuarie 1862.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'AFFERMAGE DES MINES DE SEL EN MOLDAVIE SOUS LE RÉGIME DU RÈGLEMENT ORGANIQUE (1832—1862)

RÉSUMÉ

Dans cette étude, l'auteur, se fondant sur un matériel en grande partie inédit, retrace l'évolution d'une des principales sources de revenus de l'Etat (l'exploitation des mines de sel) sous le régime juridique créé par le Règlement Organique.

En Moldavie, dont le sous-sol recélait de grandes richesses minières, notamment du sel, la seule localité, où, au cours des siècles, le sel fut extrait fut Tîrgu Ocna. À partir du XV-e siècle et jusqu'à la troisième décennie du XIX-e siècle, l'exploitation du sel à Tîrgu Ocna a été un monopole du prince régnant. Les revenus provenant de cette exploitation faisaient partie de la liste civile. Le prince administrait les mines en régie ou bien les affermait à des particuliers.

Après le règne de Jean Alexandre Stourdza, les mines de sel sont devenues la propriété de l'État et leur administration fut confiée au Ministère des Finances. Celui-ci, dans la periode qui suivit, désigna un de ses fonctionnaires pour surveiller l'exploitation des mines et la vente du sel en Moldavie. Les événements politiques qui survinrent contribuèrent à considérablement diminuer l'exploitation et, implicitement, les revenus. Pour redresser la situation, le Ministère des Finances de Moldavie décida d'affermer les salines pour une durée de trois ans à un entrepreneur ayant une riche expérience, et qui fut le baron Étienne Meitani, célèbre usurier de Bucarest. Alors que le contrat avec la baron Meitani était en cours d'exécution, furent mis en application, en Moldavie et en Valachie, les Reglements Organiques qui, pendant trois décennies, furent les lois fondamentales des deux principautéx.

Le Règlement Organique de Moldavie, entré en vigueur le 1 janvier 1832, maintint le droit de propriété de l'Etat sur les salines. Il décida qu'elles ne seraient pas administrées en régie, mais affermées.

L'auteur analyse les principales clauses des contrats qui furent conclus entre l'Etat et les fermiers pour l'exploitation des mines de sel. Ces clauses sont restées presqu'intactes dans les contrats successifs jusqu'en 1862, certaines dispositions découlant des circonstances leur ayant été ajoutées. Il n'y eut pas de differences importantes entre les contrats relatifs aux salines de Moldavie et ceux concernant les mines de sel de Valachie, souvent le même entrepreneur prenant en ferme les salines des deux principautés roumaines. Le premier de ces entrepreneurs fut le baron Étienne Meitani dont le contrat de 1830 avec le gouvernement moldave fut prolongé de deux ans au-delà du délai prévu initialement.

La seconde partie de cette étude est consacrée aux resultats obtenus par l'Etat et par les fermiers, notamment Étienne Meitani, Georges Opreanu (1835-1837), Alexandre Vilara (1838-1852), Misa Anastasiovici (1853-1856) et Constantin Ciocan (1857-1861). L'auteur met en évidence les nombreuses difficultés qui surgirent aussi bien pour l'Etat que pour les entrepreneurs. Ces difficultés eurent des repercussions sur les finances publiques. A l'exception de la période 1835—1837, l'Etat a subi d'importants dommages matériels et moraux.

Le système de l'affermage n'a procu é momentanément que fort peu d'avantages à l'Etat. Au cours des annés, il a prouvé qu'il était un obstacle sérieux pour le progrès technique de l'exploitation des mines de sel, ainsi que pour l'accumulation des capitaux. C'est pourquoi ce système a été abandonné et une politique économique plus rationnelle, correspondant à la nouvelle étape de l'organisation sociale et politique, a été adoptée. Par la loi du 1-er juillet 1860, suivie d'un règlement du 11 janvier 1862, le monopole de l'Etat a été étendu à l'exploitation des salines et à la vente du sel. Désormais les mines de sel ne seront administrées qu'en régie. En procédant ainsi, les conditions furent créées sans lesquelles le progrès n'aurait point été possible dans ce secteur de la vie économique.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA LUI N. IORGA PENTRU DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII DE STAT

NOI CONTRIBUȚII

DE

GH. BUZATU

Marea Unire de la 1 decembrie 1918 a semnificat împlinirea unui scump ideal la care au năzuit numeroase generații. Ea a fost posibilă, în primul rînd, datorită luptei îndelungate, plină de abnegație și sacrificiu, a maselor populare. În lupta pentru desăvîrșirea unității de stat, un rol deloc lipsit de importanță l-au jucat acele personalități eminente provenite din rîndurile poporului român și care, printr-o activitate neobosită și o încredere nestăvilită în destinul fericit al nației, au contribuit, de asemenea, la atingerea idealului național. În această privință trebuie consemnat, îndeosebi, aportul lui Nicolae Iorga.

Rolul strălucitului istoric pe tărîmul luptei pentru unitatea de stat a fost evidențiat, cu recunoștință și pioșenie, de către cei mai mulți dintre contemporanii săi. Unul dintre ei [1] a afirmat chiar că, dintre personalitățile de prestigiu de la noi, lui N. Iorga îi revine un merit considerabil în făurirea Unirii de la 1918, el fiind acela care, la începutul acestui veac, ar fi provocat esențialmente instalarea problemei naționale, dimpreună cu a celei țărănești, „în mijlocul preocupărilor noastre generale". Personalitate complexă, dominînd viața spirituală a epocii sale și atras pe tărîmul celei politice, N. Iorga a intuit în mod just necesitatea stringentă a împlinirii dezideratului național pentru progresul neîncetat al societății românești, consacrînd, în consecință, acestui ideal — după cum însuși a evidențiat — „toată viața" [2].

Prezentul studiu nu-și propune să îmbrățișeze toate aspectele, extrem de multiple și de variate, ale luptei purtate de N. Iorga pentru

---

[1] Cf. I. Petrovici, *N. Iorga — orator*, în I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, VII, p. XL.

[2] N. Iorga, *Memorii*, I, București, f.a., p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unitatea de stat. Această latură deosebit de importantă a activității lui N. Iorga a format obiectul unor cercetări mai vechi, precizările cele mai interesante aparținînd însuși savantului în sintezele și în lucrările lui memorialistice [3]. În cele ce urmează ne vom opri — în funcție de informațiile pe care ni le furnizează principala sursă consultată (arhiva personală a istoricului păstrată la Biblioteca Academiei R. S. România) — asupra raporturilor stabilite între N. Iorga și opinia publică românească în contextul respectiv.

*

Debutul, în anul 1899, al lui N. Iorga pe tărîmul luptei naționale a coincis cu înseși începuturile activității lui politice. Spre sfîrșitul vieții istoricul avea să noteze în autobiografia sa că motivele, serioase, care l-au determinat să intre în vîltoarea vieții publice, acționînd mai cu seamă pentru cauza națională, nu au fost dictate de niște „postulate metafizice" ori de ambițiile, deșarte, ale împlinirii vreunui „decalog" [4]. Dimpotrivă — a apreciat el — la confluența veacurilor al XIX-lea — al XX-lea poporul român se afla într-un moment de răscruce al evoluției sale : „Trebuia ori să dispărem — și ar fi fost păcat pentru atîta luptă și suferință, și pentru comorile închise în sufletul nostru — ori să devenim, cu orice risc, noi înșine" [5]. Istoricul era convins că se impunea să dovedim că „sîntem o națiie adevărată, că avem trecutul nostru, originalitatea noastră sufletească" [6]. Acest lucru reclama imperios desăvîrșirea unității statale a românilor, nobilă cauză pentru împlinirea căreia avea să militeze neobosit N. Iorga. Încă de pe atunci, pentru tînărul savant era neîndoielnic faptul că unirea românilor nu mai constituia „nici o amintire istorică așa de veche ca Traian, nici un vis așa de depărtat și nereal cum sînt cele mai multe dintre visuri, și nu este nici o teorie de drept ... ci devine o necesitate intimă, fundamentală a nației noastre" [7].

În atari împrejurări, zorile veacului al XX-lea îl găsesc pe N. Iorga ca luptător hotărît — prin faptă, cuvînt și scris — pentru înfăptuirea Unirii celei Mari. Istoricul a început prin a străbate regiunile locuite de români, dînd la iveală apoi memorabile pagini de călătorie și o impresionantă mărturie asupra trăiniciei unui ideal comun. Concomitent, el a îndrumat sau a colaborat la numeroase ziare și reviste politice, culturale și științifice, fără a pierde nici un moment din vedere să revendice unitatea de stat. În acest context se distinge, în 1902, colaborarea

[3] Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, X, București, 1939 ; idem, *Supt trei regi*, București, 1932 ; idem, *O viață de om așa cum a fost*, II, București, 1934 ; idem, *Memorii*, I—II, București, f.a.

[4] Idem, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 104.

[5] *Ibidem*, p. 105.

[6] *Ibidem*, p. 10.

[7] Idem, *Dezvoltarea ideii unității politice a Românilor*, București, 1915, p. 88.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoricului la ziarul conservator „Epoca", în paginile căruia a tipărit rînduri pline de semnificație. „Pentru noi — scria el într-un rînd — «România» nu înlocuiește românimea" [8] sau nota, altădată, că România liberă avea „datorii nu numai față de supușii săi, ci față de toți românii : pieirea ei ar fi pecetluirea pieirii lor..." [9]. Ca istoric, N. Iorga a fost preocupat îndeaproape de elaborarea unor lucrări de sinteză asupra trecutului comun al românilor. Aceste eforturi au fost în mod strălucit încununate în anul 1905, cînd a publicat la Gotha, într-o colecție celebră, o istorie a românilor [10]. Țelul urmărit prin această sinteză — avea să explice Iorga în Parlament în 1908 — era de a populariza „oarecum în mintea cetitorilor acel gînd al României unite pe care îl avem fiecare dintre noi în minte astăzi" [11].

Acțiunile desfășurate de N. Iorga au avut un puternic ecou în rîndurile opiniei publice românești. În arhiva istoricului se păstrează numeroase mărturii care atestă sprijinul și solidaritatea unor cercuri din cele mai largi — intelectuali, studenți, elevi, funcționari, muncitori, țărani — la cauza Unirii celei mari. Legăturile stabilite atunci între N. Iorga și opinia publică românească au evoluat apoi în permanență, în intensitate și ca arie a întinderii lor. Astfel, dintru început oameni de știință sau scriitori, intelectuali ai satelor sau țărani simpli, elevi și militari, preoți și diverși oameni politici și-au exprimat deschis — prin numeroase scrisori, telegrame, cărți poștale adresate istoricului — adeziunea deplină la cauza luptei naționale. Printre semnatarii scrisorilor se întîlnesc, de pildă, preotul Augustin Bunea din Blaj [12] și tinerii universitari români din Budapesta [13]. Un preot din Ciupercenii Noi (Dolj) aprecia în felul următor scrierile istoricului pătrunse de necesitatea realizării idealului național : „Fericiți... sînt acei ce au norocul să guste zilnic din cupa mîntuitoare ce le-o dați, atît pentru ei în special, cît și pentru neam în general. Cu asemenea profesori, merită o țară să progreseze și să-și definească hotarele..." [14]. Poetul Al. Vlahuță, făcîndu-se interpret al sentimentelor opiniei publice românești, ura la rîndu-i lui N. Iorga în 1/14 august 1905 : „Dumnezeu să te ție sănătos și voinic pentru binele acestui neam oropsit, pe care-l iubești și luminezi, ca nimeni altul" [15].

Prestigiul lui N. Iorga a sporit considerabil în anii 1903—1906. În acest răstimp, savantul a activat ca director al revistei „Sămănătorul", concentrîndu-și eforturile pe terenul „luptei literare". Direcția pe care

[8] Cf. N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, București, 1904, p. 109.
[9] *Ibidem*, p. 131—132.
[10] Idem, *Geschichte des rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen*, 2 vol., Gotha, Perthes, 1905.
[11] Idem, *Discursuri parlamentare*, I$_1$, București, 1939, p. 183.
[12] Biblioteca Academiei R. S. România, *Corespondența N. Iorga*, vol. 18, f. 79—80 (În continuare vom cita Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*).
[13] *Ibidem*, f. 253.
[14] Idem, vol. 20, f. 185.
[15] Idem, vol. 26, f. 172.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a imprimat-o mișcării sămănătoriste excludea — lucru care i s-a imputat, adesea, pe nedrept — reîntoarcerea la vremurile trecute, urmărind în principal „sădirea unei iubiri calde pentru tot ce ne dă pămîntul și viața acestui popor, pentru păstrarea curată a limbii lui" [16]. În concepția lui Iorga menirea „Sămănătorului" era de a redeștepta „conștiința unei literaturi naționale" [17]. Cercetări recente au relevat că, în acest mod, Iorga tindea la înfăptuirea unei veritabile reforme „morale și spirituale, cu scopul final : unitatea culturală a întregului popor român, urmată de cea națională în hotarele sale firești" [18].

Pentru atingerea țelului propus, N. Iorga a cerut colaboratorilor revistei să scrie despre viața neamului românesc, a încurajat și a sprijinit colaborarea tuturor scriitorilor români, a inițiat și a menținut o strînsă legătură între revistă și alte publicații din țară sau ale românilor aflați sub stăpînirea austro-ungară. În acest context, trei publicații („Sămănătorul", „Luceafărul" din Budapesta și „Făt-Frumos" din Bîrlad) au ajuns să militeze pe același front, sub îndrumarea nemijlocită a lui N. Iorga [19].

Activitatea lui N. Iorga a avut un larg răsunet îndeosebi în Transilvania. Raporturile dintre fruntașii ardeleni și tînărul istoric deveniseră imediat după 1901 un fapt obișnuit. Relații dintre cele mai strînse se stabiliseră între N. Iorga și editorii revistei „Luceafărul". Apărută la 1 iulie 1902, această publicație și-a propus să devină — după cum remarca unul dintre fondatorii ei — „un steag de luptă națională" [20]. În acest fel, editorii „Luceafărului" s-au întîlnit pe același tărîm cu ideile propovăduite de către N. Iorga. De altfel, istoricul a intuit din primul moment scopul tinerei publicații românești căreia i-a transmis, la apariție, următorul îndemn plin de semnificație : „Asupra românimii înstrăinate prin altă viață de Stat, vorbiți-ni ! Tipăriți poesii populare, povești, amintiri ! Nu imitați, fiindcă nu aduce nici un folos ; nu vă lăsați ispitiți de lucruri ce le-ați citit la alții. Scrieți de la D-voastră din țară și din sufletul românesc de acolo" [21]. La 26 noiembrie/9 decembrie 1903, Octavian Tăslăuanu și Octavian Goga aveau să comunice istoricului că îndemnul lui fusese „dăltuit cu sfințenie în mințile noastre", devenind o adevărată „stea călăuzitoare". Totodată, cei doi fruntași ardeleni apelau la sprijinul lui N. Iorga în lupta lor națională, deoarece nu se puteau lipsi „de sfatul mai marilor noștri, cari sînt chemați a purta în dreapta lor sceptrul culturii noastre" [22].

---

[16] Dan Smântânescu, *Mișcarea sămănătoristă*, București, 1933, p. 16.
[17] *Ibidem*, p. 31.
[18] Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, București, 1968, p. 162.
[19] Gh. Vrabie, *Bîrladul cultural*, București, 1937, p. 209—210.
[20] Oct. C. Tăslăuanu, *Amintiri de la „Luceafărul"*, București, 1936, p. 12.
[21] „Luceafărul", an. I, nr. 1 din 1 iulie 1902, p. 16.
[22] Cf. Gh. Buzatu, *N. Iorga și O. Goga*, în „Cronica" (Iași), nr. 19 din 18 VI 1966, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În octombrie 1906 N. Iorga a părăsit direcția „Sămănătorului". Anterior, însă, două evenimente memorabile — inițierea luptei pentru apărarea limbii românești (martie 1906) și scoaterea „Neamului Românesc" (mai 1906) — au fost de natură să consolideze poziția istoricului de militant pentru desăvîrșirea unității de stat.

În urma evenimentelor din 13 martie 1906, Iorga a pus bazele „Frăției bunilor români", organizație cu înalte scopuri naționale, sociale și morale [23]. Istoricul a primit imediat, din partea românilor aflați sub stăpînirea austro-ungară și din partea celor din țară, numeroase adeziuni la cauza națională. Relevarea conținutului unora dintre scrisorile și telegramele sosite pe adresa istoricului atestă ecoul profund stîrnit de acțiunile lui Iorga în rîndurile opiniei publice românești. Astfel, un „concetățean" din Botoșani îi transmitea : „Fericiți vor fi românii și idealurile lor se vor realiza în curînd, fără întîrziere, cînd în mijlocul lor se mai găsesc încă oameni conduși de principii și vederi așa de întinse pentru binele și fericirea națiunei" [24]. Istoricul a primit zeci de telegrame de adeziune la „cauza sfîntă" proclamată de „Frăție" de la : I. A. Bassarabescu din Ploiești [25] ; un grup de intelectuali din Craiova, în frunte cu I. Minulescu [26] ; Eugen Lovinescu [27]. Printre semnatarii telegramelor s-au numărat, de asemenea, elevii clasei a VII-a de la Liceul internat din Iași [28], un ceferist din stația Predeal [29] și un altul din Slatina [30]. O entuziastă scrisoare a sosit din partea unui grup de ieșeni : „Mergeți înainte pe drumul apucat și nu uitați că-n urma Dv. pășește neamul întreg, plin de încredere și de mari aspirații" [31].

N. Iorga a primit rînduri emoționante de la românii transilvăneni. Pentru toți aceștia acțiunile istoricului reprezentau noi manifestări simbolice pe calea afirmării necesității unității politice. Istoricul Ion Lupaș îi scria în acest sens la 7/20 iulie 1906 din Sibiu : „Rezultatul frumos al năzuințelor Dv. se va răsfrînge, desigur, în mod simțitor și ca o adevărată binefacere asupra românilor de pretutindeni, dînd celor înstrăinați și asupriți un îndemn puternic de a-și păstra limba și viața lor națională..." [32]. În același timp, studenții români în teologie din Viena au trimis o telegramă care se încheia cu îndemnul : „Înainte, fraților. Toți românii care își iubesc neamul sînt cu voi" [33].

---

[23] N. Iorga, *Lupta pentru limba românească*, București, 1906, p. 89—90.
[24] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 51, f. 1.
[25] Idem, vol. 32, f. 89.
[26] *Ibidem*, f. 91.
[27] *Ibidem*, f. 114.
[28] Idem, vol. 33, f. 117.
[29] *Ibidem*, f. 107.
[30] *Ibidem*, f. 112.
[31] *Ibidem*, f. 128.
[32] Idem, vol. 38, f. 70.
[33] Idem, vol. 32, f. 90.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Curînd după mişcarea de la 13 martie 1906, Iorga a început să editeze revista „Neamul Românesc". Noua publicaţie — transformată apoi în cotidian — a apărut la 10/23 mai 1906 şi avea menirea să contribuie la dezbaterea celor două mari probleme care frămîntau viaţa social-politică a României la începutul veacului — naţională şi ţărănească. Aşa după cum reieşea şi din titlul ales era o revistă *pentru* şi *despre* poporul român. Nu era, după cum a specificat istoricul în cuvîntul introductiv, o revistă ocazională sau de partid, ci o publicaţie care-şi propunea să vorbească deschis „despre lucrurile cele mari ale neamului mieu, despre nevoile lui adînci, despre suferinţele lui vechi şi sfinte, despre ţintele lui înalte şi grele de atins ..." [34].

Apariţia „Neamului Românesc" a fost salutată cu căldură de opinia publică românească. Din toate părţile, istoricul a primit ştiri, articole sau diverse alte materiale pentru a fi incluse în paginile publicaţiei ce se adresa întregului popor românesc. Au sosit numeroase cereri de abonament la tînăra publicaţie [35]. Un profesor din Slatina solicita de urgenţă revista, căci — menţiona el — „de citirea acestei reviste nu mă pot dispensa ... după cum nu mă pot dispensa de hrană pentru susţinerea vieţii" [36]. Ştiri provenite de la învăţătorii satelor atestau că „Neamul Românesc" era mult căutat şi apreciat în rîndurile păturilor rurale [37]. După unele informaţii, în unele sate revista „n-a fost citită, ci devorată" [38]. Cereri pentru „Neamul Românesc" au venit din toate părţile, inclusiv din cele de sub stăpînirea austro-ungară [39]. Succesul noii publicaţii se datora, după opinii cvasi-unanime, ţelurilor înalte pe care ea şi le propunea. În această privinţă D. Stoica comunica din Budapesta lui N. Iorga, în ajunul scoaterii primului număr, că „apariţia *Neamului Românesc*, care are menirea a contribui permanent la cultivarea simţului naţional şi de-a unifica aspiraţiile tuturor românilor, va fi primită şi salutată din toate părţile cu însufleţire" [40]. Iar în octombrie 1906 un învăţător din Prundeni (Vîlcea) mărturisea că „Neamul Românesc" reprezenta, „fără îndoială, o deşteptare, un drum de orientare spre drapelul ridicat de un suflet mare şi hotărît cu orice preţ a reînvia sentimentele româneşti în români ..." [41].

În anul 1907, în cursul marii răscoale a ţăranilor din România, N. Iorga s-a aflat printre intelectualii marcanţi ai timpului care s-au situat necondiţionat de partea celor răzvrătiţi [42]. Întreaga simpatie şi compasiune a istoricului s-au îndreptat asupra maselor rurale care alcă-

[34] „Neamul Românesc" din 10 VI 1906, p. 2.
[35] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 51, passim ; idem, vol. 53, passim.
[36] Idem, vol. 51, f. 267.
[37] *Ibidem*, f. 273—274.
[38] Idem, vol. 46, nepaginat.
[39] Idem, vol. 51, f. 169.
[40] Idem, vol. 38, f. 50.
[41] Idem, vol. 46, nepaginat.
[42] Cf. Gh. Buzatu, *N. Iorga şi răscoala ţăranilor din 1907*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, t. IV/1967, p. 5—29.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuiau enorma majoritate a populației țării. Marele istoric a insistat să li se acorde țăranilor drepturi politice și, înainte de toate, pămînt. El era convins atunci că idealul național era greu de atins, dacă nu chiar imposibil, fără soluționarea grabnică a problemei agrare. El a afirmat fără șovăială că nici un fel de speranțe nu puteau fi legate de țărănime atîta timp cît ea era lăsată să se zbată în mizerie și întuneric : „Viitorul României nu se poate răzima — după cum nu se poate răzima viitorul nici unei țări — decît pe mulțămirea celei mai mari părți dintre locuitorii pămîntului național, pe conștiința care unește pe cea mai mare parte dintre locuitorii acestui pămînt“ [43].

După înfrîngerea în sînge a răscoalei, savantul a continuat să fie alături de masele țărănești. În Parlamentul reunit după răscoală Iorga a fost ales la colegiul al II-lea de la Iași. Prima victorie parlamentară repurtată de Iorga s-a datorat, deopotrivă, prestigiului cîștigat ca apărător al drepturilor țărănimii și ca militant pe tărîmul luptei naționale. Acest lucru este dovedit de multe dintre scrisorile și telegramele care i-au parvenit imediat după alegerea lui în Parlament. Așa, de pildă, în scrisoarea expediată la 15/28 iunie 1907 de studenții români în teologie din Budapesta se spunea : „Inima ni săltă de bucurie și sufletul ni se umplù de veselie cetind știrea despre alegerea Dv. de deputat. Noi știm că Dv. întrupați idealurile cele mai curate și cele mai sfinte ale românismului ; știm că activitatea Dv. parlamentară va fi — trebuie să fie — începutul unui viitor luminos, mai bun“ [44]. O scrisoare din Constanța exprima nădejdea expeditorului că Iorga avea să facă să triumfe în Parlament punctul de vedere susținut de el „cu atîta convingere și energie în chestiunea națională“ [45]. Numeroase telegrame au sosit pe adresa celui care lupta pentru „redeșteptarea neamului românesc“ și pentru „izbînda românismului“ [46]. Iorga a fost aproape unanim considerat „apostolul românismului“ [47], reprezentantul „adevăratului românism în Camera română“ [48], „întruparea viitorului neamului românesc“ [49] sau „luptătorul pentru dreptate și pentru românism“ [50]. Un învățător vedea și el în Iorga pe „iubitul tîlcuitor al viselor României“ [51].

Prin întreaga sa activitate ulterioară desfășurată la Cameră N. Iorga a *justificat speranțele puse în el de opinia publică românească*. Paralel, istoricul și-a intensificat activitatea în cadrul „Ligii culturale pentru unitatea tuturor românilor“, în al cărui Comitet Central a fost cooptat la 11/24 iunie 1907 [52]. Lupta lui N. Iorga pentru desăvîrșirea unității

[43] N. Iorga, *În era „Reformelor“*, Vălenii de Munte, 1909, p. 60.
[44] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 72, f. 172.
[45] *Ibidem*, f. 234.
[46] Idem, vol. 86, f. 10.
[47] *Ibidem*, f. 11.
[48] *Ibidem*, f. 44.
[49] *Ibidem*, f. 37.
[50] *Ibidem*, f. 47.
[51] *Ibidem*, f. 63.
[52] Idem, vol. 72, f. 86.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de stat a intrat într-o nouă etapă — sporind în vigoare și amploare — începînd din anul 1908. Atunci el a fost ales secretar general al „Ligii Culturale", căreia i-a dat o hotărîtă orientare pentru atingerea țelului proclamat.

*

Îndată după desemnarea sa, la 2/15 iunie 1908, ca secretar general al „Ligii", N. Iorga a stabilit un program de activitate al societății corespunzător mai îndeaproape menirii ei. În ședința din 14/27 iunie 1908 a Comitetului Central istoricul a depus un „Memoriu pentru viitoarea activitate culturală a Ligii" [53], care a fost adoptat „în principiu" tot atunci [54]. Constatînd că „Liga" ajunsese „în ultimul stadiu al decăderii sale", fapt care impunea „înnoirea" ei, Iorga a propus ca „măsuri de îndreptare" printre altele : intensificarea propagandei„ pentru cunoașterea cauzei naționale supt toate raporturile" ; organizarea unor „Olimpice românești de poesie, cîntare, danțuri și gimnastică" ; reînființarea secțiilor dispărute și fondarea altora noi ; tipărirea unor broșuri ieftine pentru luminarea poporului, precum și editarea unor „calendare" ; deschiderea unei biblioteci în București [55]. În ansamblu, programul propus dezvolta opiniile istoricului referitoare la pregătirea Unirii prin făurirea unei legături culturale mai strînse a românilor. Pentru atingerea aceluiași scop, Iorga a inițiat, începînd din vara anului 1908, ținerea unor cursuri în cadrul „Universității Populare" de la Vălenii de Munte. Pînă la izbucnirea primului război mondial la Văleni s-au adunat an de an (mai puțin în 1913) români din țară și din provinciile nelibere pentru a audia instructive lecții de civilizație și istorie națională care au răspuns menirii inițiale, fixată de istoric, de a contribui la întărirea unității culturale a neamului ca o premisă a desăvîrșirii unității statului național [56].

În ajunul primului război mondial din 1914—1918, N. Iorga a apreciat că sosise momentul pentru ca și politica oficială a statului român să tindă deschis la atingerea idealului național. Socotind ca nefirească alianța României lui Carol I cu Puterile Centrale (Germania și Austro-Ungaria), istoricul a obținut — încă la congresul de făurire a partidului naționalist-democrat din 23—24 aprilie 1910 — înscrierea la primul punct din program a prevederii care recomanda ca politica externă a statului român în viitor „să plece de la conștiința unității neamului și a intereselor lui solidare în toate privințele" [57].

[53] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 265, f. 293.
[54] *Ibidem*, f. 294 (Proces-verbal nr. 2/1908 al ședinței C.C. al „Ligii Culturale")
[55] *Ibidem*, f. 293.
[56] Cf. V. Curticăpeanu, *Mișcarea culturală românească pentru Unirea din 1918*, București, 1968, p. 218—230.
[57] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 271, f. 357.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din anul 1914 acțiunile lui N. Iorga pe tărîmul luptei naționale au sporit în intensitate, împletindu-se strîns cu evenimentele politice generale. Se știe că, inițial, România nu a participat la războiul mondial, păstrînd pînă în 1916 o stare de neutralitate armată. În disputa dîrză care s-a angajat în perioada neutralității (1914—1916) între partizanii Antantei și filocentrali, istoricul s-a situat net de partea celor dintîi, insistînd pentru moment pentru abținerea țării de la război. Această poziție a fost exprimată în declarația tipărită în numele partidului naționalist-democrat la 20 iulie/2 august 1914 în coloanele „Neamului Românesc". Documentul respectiv preciza că, în „oribilul război general", era exclus ca „forțele, cu greu adunate, ale României să fie risipite în aventuri lîngă un Stat (Austro-Ungaria — n.n.) a cărui politică internă a fost totdeauna dominată de tendința scăderii și slăbirii elementului românesc cuprins în el" [58]. Într-o altă declarație a P.N.D., din 7/20 septembrie 1914, Iorga a insistat iarăși pentru neutralitate, menționînd însă că față de imperiul dualist ea însemna doar „o prelungire de termen și nu o renunțare, nu o abdicare, căci *nația care renunță ori abdică de la drepturile ei naturale nu merită să trăiască* (sublinierea lui N. Iorga — n.n.)" [59]. Convins că era „o imposibilitate morală" să mergem alături de imperiul dualist [60], Iorga reprodusese deja în „Neamul Românesc" [61] — după ziarul „Adevărul" — răsunătorul articol al lui A. D. Xenopol intitulat *Cu nici un preț cu Austria*.

În vremea neutralității României N. Iorga s-a pronunțat consecvent în sensul unei orientări favorabile atingerii în final a idealului național. Sentimentele sale și țelul urmărit l-au condus la înregimentarea în tabăra filoantantistă, alături de alte personalități marcante ale timpului (Barbu Ștefănescu-Delavrancea, N. Filipescu, N. Titulescu, Take Ionescu, Octavian Goga, Vasile Lucaciu ș.a.). Istoricul nu a cunoscut răgaz în activitatea sa. În presă s-a manifestat aproape zilnic, indicînd țelurile și mijloacele pentru atingerea lui. El a specificat că grija supremă consta în „mărirea" țării [62]. În conflictul general, revendicările României o îndreptau netăgăduit, după N. Iorga, spre Franța și aliații ei, orientare cu care istoricul a fost de acord și pentru care a militat, ceea ce nu l-a împiedicat să considere că era preferabil să izbîndim *„prin noi în rîndul întîiu* (subl. lui N. Iorga — n.n.)" [63]. Calea războiului nu a fost respinsă, cu rezerva numai ca el să fie bine și din timp pregătit [64]. Războiul României, care trebuia să fie al „unității" și al „voinței naționale", nu putea fi dus decît de masele populare, de către „cei mulți" cu care „se

[58] Cf. *Datoria României*, în „Neamul Românesc" din 20 VII 1914 p. 1.
[59] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, I, Craiova, „Ramuri", f.a., p. 30.
[60] *Ibidem*.
[61] Vezi „Neamul Românesc" din 10 VIII 1914, p. 4.
[62] N. Iorga, *Războiul nostru în note zilnice*, I. p. 131.
[63] *Ibidem*, p. 53.
[64] *Ibidem*, p. 139.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pot face lucruri de care lumea să se uimească“ [65]. Prevăzînd că „greaua biruință finală“ avea să fie dobîndită, în principal, prin efortul și jertfa „țăranilor noștri“ [66], marele istoric a venit în Parlament cu propunerea de a se proceda neîntîrziat la „împroprietărirea cea nouă, cea mare și definitivă“ [67], realizîndu-se astfel un neapărat act de dreptate socială față de partea cea mai numeroasă a nației — țărănimea —, aceasta înainte de a i se cere „sub arme jertfa supremă“ [68]. Iorga știa că țărănimea din România era pregătită să suporte tot greul unui război pentru eliberarea fraților din robia străină. La un sondaj efectuat, istoricul a primit un unanim răspuns : „*Mergem dacă trebuie* (subl. lui N. Iorga — n.n.)“ [69]. De asemenea, semnificative erau rîndurile versificate primite de la un sătean din Pungești (Vaslui) : „... Și, astfel, noi înarmați,/ Rupem lanțul la Carpați,/ Să scăpăm pe-ai noștri frați,/ Ce-s de veacuri apăsați .../ Vin la graniță, măi frate,/ S-o distrugem într-o noapte,/ Și apoi să ne unim ...“ [70].

Deși raporturile lui N. Iorga cu „Liga Culturală“ au abundat în sinuozități între 1914—1916, istoricul nu a încetat campania sa în slujba idealului unității de stat. Demisionat din „Ligă“ în urma unor intrigi [71], Iorga a fost reprimit ca secretar general la congresul extraordinar din 14/27 decembrie 1914. Cu acest prilej, societatea și-a precizat programul de acțiune față de evenimentele survenite și în conformitate cu noua denumire stabilită — „Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor“ [72]. În prima jumătate a anului 1915 istoricul a ținut, în cadrul unor manifestări organizate de „Ligă“, mai multe conferințe în diverse centre din țară. Trăsătura generală care se desprindea din întreg ciclul de conferințe [73] a fost încrederea neșovăită în triumful „dreptății imanente, eterne“ pentru omenire, în general, pentru poporul român, în special [74]. Între 1914—1916, rolul acțiunilor lui Iorga pentru pregătirea opiniei publice din țară în vederea intrării României în război alături de Antantă, pentru satisfacerea dezideratului unității de stat, a fost considerabil.

În cursul anului 1915 au intervenit noi fricțiuni nedorite între „Ligă“ și N. Iorga. Cererile istoricului de demisie din postul de secretar general au fost respinse, la 6 și 20 august 1915, de către Comitetul Central al „Ligii“ [75]. Demisia s-a acceptat numai după ce Iorga a insistat din

---

[65] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 66—67.
[66] Idem, *Pentru întregirea Neamului (Cuvîntări din războiu, 1915—1917)*, București, 1925, p. 197.
[67] *Ibidem*, p. 219.
[68] *Ibidem*, p. 82.
[69] Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, I, p. 149.
[70] „Neamul românesc pentru popor“ din 16 XI 1914, p. 682—683.
[71] Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 217.
[72] *Ibidem* ; V. Curticăpeanu, *op. cit.*, p. 217.
[73] Vezi N. Iorga, *Pentru întregirea Neamului...*, passim.
[74] *Ibidem*, p. 26.
[75] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 252, f. 180, 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nou pentru a rămîne doar membru al Comitetului Central [76]. Motivele demisiei au fost expuse de istoric într-o scrisoare expediată la 24 octombrie/6 noiembrie 1915 unui cititor din Cîmpina al „Neamului Românesc". Precizînd că societatea nu a respectat indicațiile trasate de ultimul ei congres (editarea unui ziar propriu și activitate în „afară de asociațiile politicianilor"), Iorga a apreciat că „de la *Ligă* n-am dezertat, ci a dezertat *Liga* de la datoria ei" [77]. Pe deasupra, istoricul s-a desolidarizat de procedeele utilizate de „Ligă" pentru a determina intrarea României în război de partea Antantei. Este vorba de faptul că Iorga, în acele momente, nu mai aproba multiplele manifestații (conferințe, întruniri, campanie în presă etc.) menite să grăbească intervenția țării, ci se pronunța ca să se lase guvernului condus de I. I. C. Brătianu libertatea de decizie. În cursul deselor contacte stabilite cu premierul Brătianu după declanșarea războiului general [78], Iorga a fost încunoștiințat îndeaproape asupra adevăratelor intenții ale guvernului de la București care, după cum este știut, optase hotărît pentru Antantă încă de la 18 septembrie/1 octombrie 1914, cu prilejul încheierii unei convenții secrete cu Rusia [79]. În această situație se înțelege precizarea făcută de istoric, într-o ședință a Camerei din 14/27 decembrie 1915, că pentru România alegerea aliaților în război era o „chestiune încheiată" [80], rămînînd în discuție doar „felul de intervenție, ... momentul de intervenție, ... condițiile de intervenție" [81].

Atitudinea adoptată de Iorga s-a făcut imediat resimțită în manifestările sale publice. Astfel, în publicațiile îndrumate de el s-a abținut să mai recomande intervenția imediată, cu orice preț, a țării în conflict, insistînd să se lase la latitudinea cabinetului liberal decizia supremă. Trebuie menționat că poziția istoricului a fost de natură să neliniștească unele cercuri ale opiniei publice românești care n-au fost departe de a crede într-o abandonare de către N. Iorga a cauzei naționale. Astfel, un ardelean refugiat în țară și-a exprimat fățiș neliniștea într-o scrisoare adresată istoricului la 17/30 iulie 1915 [82], ca și un cititor din Cîmpina care sublinia : „Nu cerem război numaidecît și cum o fi : cerem siguranța direcției pe care nu o avem și înspre care nu vedem că mergem" [83]. De asemenea, un alt corespondent se arăta nemulțumit deoarece „de la o vreme" istoricul vorbea „în simbole și parabole", evitînd „exprimarea clară, netă și precisă a judecății" [84].

---

[76] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 252, f. 285.
[77] Idem, vol. 254, f. 145—146.
[78] Idem, vol. 252, f. 266, 276 ; idem, vol. 256, f. 265, 275 idem, vol. 259, f. 116 ; idem, vol. 260, f. 195—196.
[79] Cf. Const. C. Giurescu, *România și primul război mondial. Știri noi din arhivele Vienei*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 347—348.
[80] N. Iorga, *Pentru întregirea Neamului* ..., p. 152.
[81] *Ibidem.*
[82] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga, vol. 252*, f. 73—74.
[83] Idem, vol. 254, f. 147.
[84] Idem, vol. 256, f. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Evident, N. Iorga nu abandonase lupta pentru desăvîrşirea unităţii de stat. Noua poziţie adoptată consemna modificarea într-o măsură a tacticii preconizate pentru atingerea ţelului urmărit, şi nicidecum renunţarea la el. În întreaga perioadă a neutralităţii României Iorga nu a încetat vreun moment să acţioneze în direcţia împlinirii idealului naţional. Activitatea pe care a desfăşurat-o în acest sens a avut un larg ecou şi a determinat într-o măsură apreciabilă curentul opiniei publice româneşti, tot aşa după cum îndemnurile primite din partea acesteia, contactul permanent şi nemijlocit cu masele, au impulsionat indiscutabil acţiunile istoricului. În acele momente decisive pentru atingerea idealului unităţii de stat istoricul a fost încurajat de numeroasele dovezi ce i-au parvenit, atestînd în marea lor majoritate efectul pozitiv al propovăduirilor sale, sprijinul deplin pentru cauza urmărită şi recunoştinţa pentru eforturile depuse în slujba luptei naţionale. Astfel, elevii liceului „Mihai Viteazul" din Bucureşti i-au transmis la 1/14 ianuarie 1915 „ani mulţi pentru binele şi propăşirea actualei şi viitoarei Românii" [85], iar preotul din Jiblea (Argeş) îi dorea la 6/19 iunie 1916 să ajungă să vadă pe români „într-o singură ţară" [86]. Din Transilvania, Iorga a primit încurajările vajnicilor locuitori din Valea Arieşului pentru continuarea luptei „în scopul emancipării oropsitului neam românesc" (29 martie/11 aprilie 1914) [87]. În pragul anului 1916, doi profesori craioveni au urat lui Iorga succes în „realizarea dorului cel mai scump al inimei" — unirea românilor [88], în vreme ce un corespondent din Bucureşti evidenţia contribuţia marelui cărturar la „consolidarea într-un stat frumos şi puternic a pămîntului pe care am convingerea nestrămutată că-l va cuceri cu baioneta, ca soldaţi, românii" [89]. Concomitent, maiorul Rahoviceanu îi comunica : „... Reînoiesc păgîna mea dorinţă ca la anul (în 1917 — n.n.) să vă felicit sau să vă felicite alţii de pe alte plaiuri neţărmurit de scumpe nouă" [90]. Un alt corespondent, din Bucureşti, vedea în istoric (27 martie/9 aprilie 1916) pe cel „trimis de providenţă de a continua şi desăvîrşi opera începută acum 50 şi ceva de ani de marele şi democratul Alexandru Ioan Cuza şi marele său consilier Mihalache Kogălniceanu" [91]. Opiniile celor mai mulţi dintre corespondenţii lui N. Iorga erau favorabile intervenţiei României în războiul alături de Antantă. Astfel, în septembrie 1915 un refugiat braşovean în Bucureşti îşi exprima speranţa că nu va întîrzia clipa cînd oastea noastră „o să ne scoată" o Românie întregită, alături de aliaţi [92]. Preotul din Jiblea insista ca să intrăm în război pentru ca „să ne

[85] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 252, f. 1.
[86] *Ibidem*, f. 34.
[87] Idem, vol. 256, f. 20.
[88] *Ibidem*, f. 305.
[89] *Ibidem*, f. 305.
[90] *Ibidem*, f. 312.
[91] Idem, vol. 258, f. 304—305.
[92] Idem, vol. 253, f. 26, 28.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mîntuim neamul“ [93]. Un corespondent din Flămînzi (Mehedinți) a exprimat în versuri următorul îndemn către români : „E ora-n care idealul sfînt, / Purtat de moși, strămoși prin veacuri, / Vă chiamă ... să-l înfăptuiți cu-avînt“ [94].

Asemenea îndemnuri s-au îmbinat de la un timp, tot mai frecvent, cu apeluri presante de ajutor lansate de către românii aflați sub stăpînirea austro-ungară care suportau din ce în ce mai greu jugul străin. Așa, de pildă, un refugiat transmitea lui Iorga, la 14/27 martie 1915, că ținuturile nelibere „plîng ... și se roagă la Dumnezeu ca să vie România“ [95]. Emoționante rînduri au fost așternute — în grabă, cu creionul pe o coală de hîrtie — de către „14 deportați“ ardeleni aflați în tranzit în gara Teiuș și care implorau pe istoric : „... Nu mai stați ! Veniți ! Veniți !“ [96].

Momentul intervenției României în război nu a mai întîrziat mult timp. Precipitarea evenimentelor interne și externe a condus, la 15/28 august 1916, la intrarea țării în conflictul mondial alături de Antantă. Purtat în scopul desăvîrșirii unității de stat [97], războiul României a întîlnit, se înțelege, aprobarea lui N. Iorga. Atitudinea istoricului a fost exclusiv dictată de propria-i convingere în privința rostului pasului întreprins pentru împlinirea idealului unității de stat.

*

Deși retras la Vălenii de Munte în vara anului 1916, N. Iorga a fost necontenit la curent cu evenimentele care au condus la intrarea țării în război. La 12/25 august 1916, G. T. Kirileanu îl informa că atmosfera din capitală era aceea din „ajunul zilelor grele“ ; toate faptele petrecute (convocarea Consiliului de Coroană, mișcările de trupe etc.) indicau că nu mai era vorba, ca pînă atunci, de „praf în ochii lumii“ [98]. Deja la 3/16 august 1916 istoricul fusese chemat în București de către premierul Brătianu [99], pentru a-l anunța că „în sfîrșit intrăm în luptă“ [100].

N. Iorga nu a întîrziat să descifreze semnificația acțiunii României, pe care a aprobat-o necondiționat. „A sosit — scria el, în momentul cînd trupele românești înaintau pe teritoriul Transilvaniei — un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră *viață națională*, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gîndit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii, cinstit, cu arma în mînă, cu jertfa a tot ce avem, ceia ce alte națiuni, mai fericite, au de atîta vreme, unele fără să fi vărsat o picătură de sînge pentru aceasta : *dreptul*

[93] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 256, f. 186.
[94] Idem, vol. 253, f. 192.
[95] Idem, vol. 254, f. 5.
[96] Idem, vol. 256, f. 195.
[97] Cf. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi*, București, Editura „Albatros“, 1971, p. 596.
[98] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 260, f. 269—270.
[99] *Ibidem*, f. 195—296.
[100] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a trăi pentru noi ... (subl. lui N. Iorga — n.n.)“ [101]. În același timp, în revista scrisă pentru țărănimea română, istoricul a definit astfel mobilul intervenției României : „... Țara-și cere *dreptul și cinstea pe lume* (subl. lui N. Iorga — n.n.)“ [102]. Nu avea vreo îndoială în privința triumfului final : „... Și vom avea, muncind și suferind, dînd tot, fără nici o cruțare și fără nici o părere de rău, vom avea biruința, răsplătirea, răscumpărarea din grea suferință a fraților robi“ [103].

În împrejurările survenite, N. Iorga a insistat dintru început pentru aflarea unor mijloace adecvate care să susțină moralul ostașilor de pe front. După opinia lui, presa trebuia să joace un rol important în această direcție. De aceea își propuse să facă din „Neamul Românesc — devenit „foaie“ zilnică — un ziar care „să vorbească în adevăr sufletelor și de cele bune și de cele rele, infiltrînd, forțînd credința în victoria neapărată, oricît de tîrziu, cu oricît de multe jertfe“ [104]. Pentru susținerea „Neamului Românesc“ în propagarea acestor idei istoricul a primit sprijin material din partea guvernului I. I. C. Brătianu [105].

Prin eforturile susținute ale istoricului, „Neamul Românesc“ va ajunge în timpul campaniei militare românești din 1916—1918 „organul de căpetenie“ al rezistenței României [106]. Dintre cotidienele din țară ale timpului nici unul nu s-a bucurat de influența celui îndrumat de Iorga și nici nu a exprimat mai bine rolul străduințelor neamului. În cursul războiului, „Neamul Românesc“ era așteptat, își va aminti istoricul, „cu nerăbdare și repede epuisat“ [107]. Despre ceea ce a însemnat ziarul în zilele grele ale războiului vorbesc numeroase mărturii contemporane aflate în arhiva lui N. Iorga. Dintr-o scrisoare primită de istoric de la un cititor din Odobești (17/30 septembrie 1916) aflăm că „Neamul Românesc“ era „singura foaie ce apare astăzi în numele conștiinței naționale luptătoare“ [108]. De asemenea, un ofițer din Divizia a 10-a comunica editorului, la 28 februarie/13 martie 1917 : *„Neamul Românesc* îmi pare acum că niciodată n-a fost mai bine și mai frumos scris. În el găsesc toată siguranța, toată liniștea și mîngîierea sufletească“ [109]. Potrivit altor informații, ziarul, care sosea regulat pe front, era „tălmăcit“ soldaților (Regimentul 28 Infanterie) cărora „le place așa de mult !“ [110]. Ziarul pătrundea și în rîndul soldaților Regimentului 13 Artilerie „unde este citit cu atîta bucurie“, comunica un ofițer [111]. Pe front, „Neamul Ro-

[101] N. Iorga, *Ceasul...*, în „Neamul Românesc“ din 21 VIII 1916, p. 1.
[102] Idem, *Către cetitori*, în „Neamul românesc pentru popor“ din 21 VIII 1916, p. 458.
[103] *Ibidem*.
[104] Idem, *Supt trei regi*, p. 213.
[105] Idem, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 227.
[106] *Ibidem*, p. 264.
[107] *Ibidem*, p. 263.
[108] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 264, f. 203.
[109] Idem, vol. 266, f. 119.
[110] *Ibidem*, f. 130.
[111] Idem, vol. 267, f. 302.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mânesc" era în general apreciat pentru că exprima — după o informaţie — „atîta sentiment naţional şi mîndrie de neam" [112].

Tipărirea „Neamului Românesc" l-a suprasolicitat pe istoric în cei peste doi ani ai campaniei militare a României. De altfel, el avea să noteze mai apoi că, în 1916—1918, a dat „şi ultima picătură de vlagă acelei foi („Neamul Românesc" — n.n.) în care mi se resuma acuma toată viaţa" [113]. Străduinţele marelui învăţat şi patriot nu au fost zadarnice; el a constatat cu bucurie că, spre deosebire de trecutul cu totul recent, sfaturile sale „nu se mai pierdeau în vînt" [114]. Într-adevăr, prins în cursul evenimentelor, istoricul le-a tălmăcit rosturile într-o manieră inegalabilă, simplu, pe înţelesul celor mulţi. El a explicat că „n-am pornit la război... din lăcomie pentru ce nu ni se cuvenia" [115] şi a întărit credinţa că, la sfîrşit, *„dreptul nostru îl vom avea* (subl. lui N. Iorga — n.n.)" [116].

Este cunoscut că, după un început promiţător, războiul a luat o întorsătură defavorabilă pentru România. Trupele româneşti, dotate necorespunzător şi inferioare ca număr, nu au putut rezista puternicei contraofensive iniţiate de către Puterile Centrale în septembrie 1916. A urmat, în consecinţă, în ultimele luni ale anului 1916, retragerea din Oltenia, Muntenia şi Dobrogea în Moldova. La sfîrşitul lui septembrie 1916, N. Iorga şi-a trimis familia la Iaşi. El a mai rămas un timp în Bucureşti, fiind ocupat în principal cu editarea „Neamului Românesc" [117]. Numai în faţa eşecului iminent al trupelor româneşti în Muntenia, istoricul a dispus mutarea redacţiei ziarului la Iaşi, iar apoi şi el — avertizat de prigoana ocupanţilor străini [118] — a pornit spre străvechea capitală a Moldovei. Aici, începînd de la 29 noiembrie/12 decembrie 1916, a continuat tipărirea „Neamului Românesc". Istoricul a fost întîmpinat cu bucurie la Iaşi [119]. Numeroşi corespondenţi şi-au exprimat satisfacţia pentru continuarea imprimării „Neamului Românesc" [120]. Înţelegînd rolul ziarului în îmbărbătarea ostaşilor care apărau, într-o sforţare supremă, înseşi porţile ultimei provincii româneşti libere — Moldova, guvernul a dispus neîntîrziat tipărirea, pentru fiecare tiraj, a încă 5 000 de exemplare în plus, pe seama statului, pentru a fi trimise pe front [121]. La 16 februarie/1 martie 1917, generalul Prezan, şeful Marelui Stat Major, a dispus expedierea regulată a „Neamului Românesc" ostaşilor din primele linii [122]. În tranşee, în chiar prima linie a frontului din sud-vestul Moldovei, ziarul

[112] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 267, f. 279.
[113] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, II, p. 264.
[114] *Ibidem*, p. 262.
[115] Idem, *Războiul nostru în note zilnice*, II, p. 239.
[116] *Ibidem*, p. 319.
[117] Cf. „Tribuna" (Cluj), nr. 47 din 25 XI 1965, p. 9.
[118] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 266, f. 120.
[119] Idem, vol. 264, f. 202.
[120] Idem, vol. 263, f. 320; idem, vol. 262, f. 119.
[121] N. Iorga, *O viaţă aşa cum a fost*, II, p. 261.
[122] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 266, f. 100.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lui Iorga ajungea să fie „sorbit ... cu nesaţ“ [123]. Un ofiţer din Regimentul 62 Infanterie îndeamnă pe istoric în anul 1917 : „Scrie, scrie mereu ... Pentru noi, care luptăm în continuu de mai bine de 7 luni, este una din marile mîngîieri sufleteşti. Mergi înainte şi ai încredere în sufletul şi vitejia românului căci ea e mare“ [124]. Pentru numeroşi alţi corespondenţi de pe front „Neamul Românesc“ devenise „ziarul nostru iubit“ [125]. Savantului patriot i-au parvenit curînd — „din fundul unei tranşee peste care zboară stoluri de obuze şi şrapnele“ [126] ori „din vîrful unui munte“ [127] — ştiri referitoare la efectul binefăcător al sfaturilor sale. Pentru cei mai mulţi dintre corespondenţii de pe front nu exista vreo îndoială — după credinţa adîncă săditä de N. Iorga — în privinţa victoriei României. Toţi credeau cu fermitate „în biruinţa dreptăţii“ [128] şi că vor „învinge marile greutăţi de acum“ şi apoi, strînşi laolaltă, vor „respinge vrăjmaşul cotropitor“ [129]. Pentru poetul Al. Lascarov-Moldovanu „pămîntul nostru cotropit ... e magnetul puternic care ne atrage cu putere uriaşă spre el. Vom merge ca zănatecii“ [130], iar colonelul C. Toplicescu, exprimînd convingerea „tuturor românilor“, opina că „nemţii vor fi bătuţi“ [131].

În momentele de grea cumpănă pentru ţară şi neam de la sfîrşitul anului 1916, N. Iorga — dînd glas voinţei întregului popor român — a proclamat în Parlament lozinca *„rezistenţei pînă la capăt“*. Într-o şedinţă istorică a Camerei reunită la Iaşi, în sala Teatrului Naţional, el a pronunţat, într-o atmosferă de mare entuziasm patriotic, memorabilul discurs din 14/27 decembrie 1916. Nicicînd în decursul evenimentelor din 1916 —1918 nu au fost expuse în cuvinte mai vibrante, mai simple şi, totuşi, mai convingătoare decizia fermă a României libere de a se opune triumfătorilor de moment, pînă la atingerea ţelului pentru care a intrat în luptă : „... Oriunde am fi, oricum am fi, sîntem hotărîţi — a declarat oratorul — să mergem pînă la capăt, în credinţa că nu se poate, cu nici un chip, ca, şi înaintea celei mai sălbatice forţe organizate, să piară drepturile unui popor de a trăi pe pămîntul în care nu este fir de ţarină care să nu fie acoperit de cel mai nobil sînge“ [132]. Soldaţii fuseseră numai momentan „copleşiţi de număr“, însă — aidoma oştenilor de pe vremurile lui Ştefan cel Mare — ei stăteau „gata ... să se întoarcă asupra biruitorilor“ [133], pentru a cîştiga „dreptul nostru întreg. Pentru atît, şi pentru nimic mai mult, nu“ [134]. Şi, încrezător în faptul că armata noastră,

[123] Vezi „Straja“ (Iaşi), nr. 18 din 17 XII 1922, p. 1.
[124] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 268, f. 92.
[125] Idem, vol. 263, f. 192 ; idem, vol. 266, f. 104.
[126] Idem, vol. 264, f. 223.
[127] Idem, vol. 267, f. 223.
[128] Idem, vol. 264, f. 223.
[129] Idem, vol. 266, f. 120.
[130] Idem, vol. 267, f. 170.
[131] *Ibidem*, f. 308.
[132] N. Iorga, *Pentru întregirea Neamului* ..., p. 230.
[133] *Ibidem*, p. 233.
[134] *Ibidem*, p. 234.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care reprezenta „un popor întreg“ [135], va repurta victoria finală, singura care onorează, oratorul, într-un moment de genială inspirație, a încheiat în aclamațiile asistenței amintind cuvintele rostite de Petru Rareș într-o situație similară cu cîteva secole mai devreme, și anume că *„vom fi iarăși ce am fost, și mai mult decît atît* (subl. noastră — G. B.)“ [136].

Discursul lui N. Iorga, care reprezintă „una din cele mai strălucite pagini de elocință din antologia oratorilor români“ [137], a avut un puternic răsunet în țară și peste hotare. Prin hotărîrea unanimă a Camerei, el a fost imprimat și afișat în toate satele și orașele din Moldova și distribuit trupelor pe front [138]. Se cunosc cazuri de solicitări pentru suplimentarea exemplarelor trimise armatei [139]. În presa din țările Antantei, mai ales din Franța, intervenția istoricului în Cameră din 14/27 decembrie 1916 a fost amplu comentată, reproducîndu-se și cele mai semnificative pasaje. Unele ziare nu au pregetat să califice în termeni din cei mai elogioși discursul lui N. Iorga : „un mare discurs“ („Gazette de Biaritz“ din 6 ianuarie 1917) [140] ; „un discurs magnific“ care răspundea, în acel moment, „sentimentelor tuturor românilor“ („Le Nouvelliste“ — Bordeaux, din 7 ianuarie 1917) [141] ; un „discurs patriotic“ („Le Matin“ — Paris, din 30 decembrie 1916) [142] ; un discurs în care s-a întreprins „procesul Germaniei“ („Le Figaro“ — Paris, din 30 decembrie 1916) [143]. Menționăm că însuși ministrul Franței la Iași, contele de Saint-Aulaire, a ținut să-l felicite pe Iorga, la 7/20 ianuarie 1917, pentru „emoționantul discurs ... în care, cu atîta elevație, sînt exprimate conștiința și speranța României“ [144].

Anul 1917 a fost unul dintre cei mai zbuciumați din cursul campaniei militare a României. Țara liberă, redusă doar la Moldova, a fost confruntată atunci cu numeroase și complexe probleme militare, politico-diplomatice, economice, sociale etc. Observator atent și lucid al realităților zilnice, N. Iorga nu a încetat să militeze pentru depășirea tuturor greutăților, pentru apărarea și salvarea Moldovei, acel „colț de țara românească“ care trebuia să ne dea țara întreagă înșăși. După eșecul campaniei militare din 1916, istoricul a insistat pentru refacerea și pregătirea armatei în vederea unei noi ofensive contra cotropitorilor străini [145]. În noile condiții intervenite, el a subliniat încă odată care era „datoria cea mare“ a tuturor [146] și și-a reafirmat convingerea în

[135] N. Iorga, *op. cit.*, p. 235.
[136] *Ibidem*, p. 240
[137] I. N. Lungulescu, *N. Iorga, Omul de muncă, oratorul, patriotul*, R. Vîlcea, 1931, p. 2.
[138] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 262, f. 365.
[139] Idem, vol. 266, f. 23.
[140] Idem, vol. 262, f. 366.
[141] *Ibidem*, f. 368.
[142] *Ibidem*, f. 396.
[143] Idem, vol. 263, f. 170.
[144] Idem, vol. 263, f. 170.
[145] Cf. „Neamul Românesc“ din 30 I 1917, p. 1.
[146] „Neamul Românesc“ din 12 I 1917, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„imposibilitatea biruinței germane“ [147]. Revenind la o revendicare anterior susținută, N. Iorga s-a pronunțat din nou pentru îmbunătățirea situației economice și politice a țărănimii. După evenimentele petrecute nimeni nu se mai îndoia că „partea cea mai largă“ de jertfe în campania militară o dăduse țărănimea, elementul „de bază“ al societății românești în acel moment [148]. Or, înainte de reluarea ofensivei împotriva cotropitorilor străini, Iorga a considerat că era imperios necesar să fie satisfăcute grabnic pretențiile țărănimii : împroprietărirea și acordarea de drepturi politice. Deja în discursul din 14/27 decembrie 1916 de la Cameră el a propus ca națiunea să întîmpine pe țărani la reîntoarcerea lor din război „cu darul însuși al pămîntului hrănitor pe care ei îl muncesc“ [149]. Contactele strînse păstrate atunci cu guvernul și curtea regală aflate în refugiu la Iași [150] i-au îngăduit să insiste pe lîngă cercurile conducătoare în sprijinul satisfacerii revendicărilor țărănimii. Așa după cum avea să-și amintească, istoricul a redactat „în plină stradă“, „pe palma mîinii, cu creionul“, proclamația prin care regele Ferdinand a făgăduit împroprietărirea țăranilor de pe front în aprilie 1917 [151]. Puțin mai tîrziu, cînd I. I. C. Brătianu a obiectat că reforma agrară va întîmpina numeroase piedici, făcînd chiar „«să se răscoale proprietarii»“, Iorga a cerut premierului pe un ton tranșant : „«Cum ai împușcat pe țărani pentru proprietari (în 1907 — n.n.), vei împușca, atunci, și pe proprietari pentru țărani»“ [152]. În cele din urmă, punctul de vedere susținut de istoric a triumfat și hotărîrea Parlamentului de la Iași, din vara anului 1917, de a înscrie în Constituție clauza exproprierii a intervenit și ca urmare a eforturilor marelui patriot [153]. Acțiunea istoricului a fost bănuită de către contemporanii săi. Un corespondent, adresîndu-i-se la 24 aprilie/7 mai 1917, a remarcat cu temei — după cele cunoscute — că manifestul regelui era „foarte frumos, dar de care bag mîna-n foc că a ieșit pe de-a întregul din condeiul Dv.“ [154].

În timpul refacerii armatei românești în prima jumătate a anului 1917 N. Iorga s-a preocupat să contribuie, pe măsura mijloacelor de care dispunea, la îmbunătățirea situației oștirii. În acel timp, cea mai mare parte a populației din Moldova, inclusiv armata, se zbătea în mari lipsuri. Istoricului i-au parvenit adesea știri că, în orașe, populația civilă umbla „în convoiuri întregi, ... tîrîndu-și de-a lungul străzilor durerea și mizeria“ [155] ori că, în armată, existau „oameni absolut desculți“ (Re-

[147] „Neamul Românesc“ din 16 I 1917, p. 1.
[148] „Neamul Românesc“ din 31 I 1917, p. 1.
[149] N. Iorga, *Pentru întregirea Neamului ...*, p. 236.
[150] Cf. Marie, Reine de Roumanie, *Histoire de ma vie*, III, Paris, Plon, 1938, passim.
[151] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 276.
[152] *Ibidem*, p. 278 ; idem, *Supt trei regi*, p. 244.
[153] Idem, *Memorii*, I, p. 11—39.
[154] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 267, f. 38
[155] Idem, vol. 266, f. 32—33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gimentul 8 Vînători) [156]. Pentru a atenua cît de cît situaţia existentă, Iorga a iniţiat o acţiune pentru colectarea de îmbrăcăminte pe care a expediat-o, la cererea „particulară" a autorităţilor militare, vitejilor luptători de pe linia frontului [157]. De asemenea, în septembrie 1917 istoricul a renunţat la drepturile de autor care i se cuveneau din reprezentarea piesei *Învierea lui Ştefan cel Mare* pe scena Teatrului Naţional pentru a contribui astfel la „ameliorarea" hranei răniţilor de la spitalul militar 271 din Iaşi [158]. Sprijinul acordat s-a făcut nu fără ca savantul să combată cu vehemenţă, în repetate rînduri, cercurile dominante româneşti vinovate de slaba pregătire materială a războiului. Pe istoric îl separa, de aceste cercuri, o lume întreagă şi el nu a ezitat să explice regelui motivul real pentru care nu a primit, în vara anului 1917, propunerea lui I. I. C. Brătianu de a intra într-un cabinet alături de politicienii vremii : „«Nu ştiu dacă am un viitor politic, dar sînt fericit că nu am trecutul celorlalţi ; cu ei alături aş fi jenat eu şi i-aş jena pe dînşii»" [159].

În mai 1917 armata română era aproape refăcută şi gata să treacă la contraofensivă pe frontul din regiunea Siretului mijlociu [160]. Starea de spirit în rîndurile soldaţilor era încurajatoare, ei fiind deplin încrezători şi hotărîţi să obţină biruinţa finală. Un subofiţer din Regimentul 47 Infanterie a comunicat istoricului : „Sînt ostaş al Ţării mele şi voi apăra-o şi voi muri pentru azvîrlirea nemernicilor (a ocupanţilor — n.n.) din Ţară" [161]. Elanul patriotic al armatei a fost exprimat, nu o dată, în minore încercări poetice expediate pe adresa „Neamului Românesc". Este cazul poeziei *Veniţi, copii* trimisă la 16/29 mai 1917 de către soldatul Gh. Iordache din Armata a II-a şi care se încheia : „... Veniţi, copii, că a sosit ceasul / Să ne răfuim cu ei (cu duşmanii — n.n.), / Să mînăm înainte pasul / Cu arma-n mînă, pui de lei" [162]. Un alt corespondent al ziarului „Neamul Românesc" adresa la 23 iunie/6 iulie 1917, chiar în ajunul ofensivei româneşti din Vrancea, acest îndemn către oşteni : „Sculaţi, porniţi spre vechile hotare, / Treceţi prin lumea durerilor amare, / Şi daţi libertatea Ardealului strivit, / Ce de mult aşteaptă ceasul preamărit" [163].

Moralul ridicat al soldatului român, spiritul lui de jertfă au ieşit cu prisosinţă la iveală în cursul „revanşei" strălucite [164] din iulie-august 1917. În condiţii în genere inferioare celor ale adversarului, ostaşul român a înscris — în cartea de aur a neamului — pagini memorabile de

---

[156] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 267, f. 195.
[157] *Ibidem*.
[158] *Ibidem*, f. 293—294.
[159] N. Iorga, *Memorii*, I, p. 56 ; idem, *Istoria Românilor*, X, p. 382.
[160] *Ibidem*, p. 384.
[161] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 267, f. 148.
[162] *Ibidem*, f. 130.
[163] *Ibidem*, f. 199.
[164] N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

eroism atît în cursul contraofensivei din Vrancea inițiată la 10/23 iulie 1917, cît și în îndîrjita bătălie de la Mărășești din iulie-august 1917, rezistența lui conducînd implacabil la „totala ruinare" a planurilor Comandamentului german [165]. Succesele repurtate în vara anului 1917 au întărit mai mult convingerea lui N. Iorga în privința resurselor inepuizabile ale poporului român în încleștările pentru apărarea patriei contra cotropitorilor străini. Dînd glas acestei realități incontenstabile, istoricul a relevat încă o dată „imposibilitatea cuceririi germane" [166], pentru ca, la cîteva zile după bătălia de la Mărășești, să afirme că nu pierduse nici „o clipă încrederea în dreptatea causei și în biruința ei la ceasul pe care nu calculele noastre de nimica îl pot fixa" [167]. Peste alte cîteva zile, el a reafirmat — cu referire specială la România — drepturile statelor „mici". Iorga a evidențiat că „a fi Stat mic nu înseamnă ... o dependență politică de unul singur (stat — n.n.) fiindcă e mai tare. «Tare» și «slab» sînt lucruri care se schimbă" [168] — sugera atît de plastic istoricul, gîndindu-se negreșit la ultimele evenimente de pe frontul românesc.

Din nefericire, succesele armatei române din vara anului 1917 nu au putut fi dezvoltate. În urma retragerii armatelor rusești de pe frontul din Moldova [169], trupele românești s-au aflat — dintr-o dată — față în față cu un inamic care copleșea sub raportul numeric și al tehnicii de luptă. Frontul nemaiputînd fi menținut mult timp, România s-a văzut silită în decembrie 1917 să consimtă la încheierea armistițiului, pentru început, iar în februarie 1918 a început negocierile de pace separată cu Puterile Centrale. Această evoluție a evenimentelor părea să indice că războiul se soldase cu un eșec total. Dezamăgirea a cuprins pe mulți, numărul celor care mai credeau în izbînda țării micșorîndu-se necontenit. Zi de zi se înmulțeau convoaiele de refugiați ce se îndreptau în părțile din sudul Rusiei ori spre Occident — zeci de familii, soldați și răniți, oameni politici [170]. Atunci glasul lui N. Iorga s-a făcut din nou auzit, îndemnînd la păstrarea calmului, la judecata rece și la menținerea încrederii în viitor. Istoricul și-a trimis familia la Odessa (în perioada august-noiembrie 1917), dar el nu a plecat din Iași și nu a abandonat cauza unității de stat. A refuzat să urmeze sfatul premierului Brătianu de a se grăbi să prindă „«unul din trenurile care pleacă»" spre Rusia și, la întrebarea malițioasă a acestuia : „«Ei bine, *și acum* crezi D-ta că nemții vor fi bătuți ?»" (subl. lui N. Iorga — n.n.), a ripostat : „«O cred și

[165] N. Iorga, *op. cit.*, p. 253.
[166] „Neamul Românesc" din 27 VII 1917, p. 1.
[167] N. Iorga, *Un an de război*, în „Neamul Românesc" din 15 VII 1917, p. 1.
[168] Idem, *Politică de Stat mic*, în „Neamul Românesc" din 19 VII 1917, p. 1.
[169] Cf. Andrei Oțetea și colaboratori, *Istoria poporului român*, București, 1970, p. 317.
[170] Vezi N. A. Bogdan, *Iașul — leagăn al Unirei neamului românesc, 1916—1918*, cap. XV (Arhivele Statului Iași, Colecția N. A. Bogdan).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

acum, dar n-am spus niciodată : cînd»“ [171]. N. Iorga rămîne încredinţat că desfăşurarea evenimentelor nu fusese nicidecum determinată de voinţa României, a cărei armată îşi făcuse datoria pînă la capăt, acreditînd singurul punct de vedere exact, şi anume că totul „a resultat *în chip mecanic* dintr-o hotărîre care n-a pornit de la noi (subl. lui N. Iorga — n.n.)“ [172]. În faţa perspectivelor sumbre care se întrevedeau în preajma semnării armistiţiului de la Focşani, Iorga a formulat o veritabilă profesiune de credinţă a ziarului „Neamul Românesc“, care-şi propunea — pe mai departe — să fie „expresia pe cît se poate independentă şi totdeauna sinceră a sentimentelor şi dorinţelor poporului românesc, în masele lui adînci şi curate“. Dezvăluind că *„în noi înşine, azi, nimic nu e schimbat din tot ce era ieri* (subl. lui N. Iorga — n.n.)“, istoricul a precizat : „Avem aceiaşi credinţă — ştiinţifică, am zice — că românii ... n-au mai puţin decît alte neamuri dreptul de a forma, din toate elementele lor risipite, un singur Stat, prin care să poată da în sfîrşit lumii, după o aşteptare de atîtea veacuri, tot ce cuprind însuşirile rasei“ [173].

Această reafirmare a credinţei în dreptatea şi în victoria „causei“ româneşti [174] s-a produs în momentul cel mai nimerit şi a contribuit la îmbărbătarea spiritelor, la încurajarea tuturor acelora care, retraşi într-un colţ din ţară, purtau cu ei destinele naţiei întregi. Îndemnurile istoricului au avut înrîurire îndeosebi în armată, unde „Neamul Românesc“ continua să sosească cu aceeaşi regularitate, constituind o veritabilă „hrană sufletească“ a trupelor [175]. La 24 octombrie/6 noiembrie 1917, un grup de ofiţeri şi subofiţeri (în frunte cu M. Manoilescu, viitorul ministru) comunica lui Iorga că „în foaia Dvs. ne-am deprins să găsim pînă acum zilnic singurul cuvînt care trebuie spus“ [176]. Comandantul Diviziei a 13-a, generalul I. Popescu, îl prenumăra la 20 noiembrie/3 decembrie 1917 pe N. Iorga printre „vitejii cauzei sfinte“, căci, ca un adevărat viteaz, „lupta cu condeiul“ [177]. O scrisoare primită de la un locotenent — „delegat“ al ofiţerilor Diviziei a 11-a din Munţii Vrancei — relatează ecoul articolului *Armistiţiul* pe front : „Pe această vreme, articolul Dv. de fond *Armistiţiul* a venit ca un balsam sufletesc, iar credinţele ce le arătaţi în el sînt pentru noi tot ce poate fi mai sfînt, sînt credinţele naţiei întregi“ [178]. În decembrie 1917, în ajunul zilei onomastice a istoricului, un ofiţer i-a transmis de pe front aceste urări

[171] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost*, II, p. 281.
[172] Idem, *Armistiţiul*, în „Neamul Românesc“ din 25 XI 1917, p. 1.
[173] *Ibidem*.
[174] *Ibidem*.
[175] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 268, f. 159.
[176] Idem, vol. 269, f. 201.
[177] *Ibidem*, f. 205.
[178] *Ibidem*, f. 214.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pline de tîlc : „... Să ne trăiţi... şi să ne purtaţi şi mai departe ecoul dorurilor şi aspiraţiilor noastre, cari sînt ale neamului“ [179].

Raporturile statornicite între N. Iorga şi luptătorii de pe front pentru salvarea ţării au dat vigoare acţiunilor istoricului. N. Iorga a cunoscut îndeaproape starea de spirit a ostaşilor, decişi să facă imposibilul pentru a alunga pe cotropitori. Informaţiile parvenite marelui patriot în această privinţă au fost din cele mai îmbucurătoare : armata era gata să continue lupta. Aşa, de pildă, de la Regimentul 12 Artilerie Iorga a primit asigurarea că ostaşii nu aveau de gînd să înceteze a lupta „pentru aceeaşi credinţă şi acelaşi ţel“ [180]. Din altă unitate, un subofiţer nota pe o carte poştală militară expediată în octombrie 1917 : „Vom putea vorbi de pace cînd aliaţii noştri vor fi la Berlin... Pînă atunci nu trebuie nicidecum, cu tot nenorocul şi suferinţele noastre, să ne plictisească războiul ; ci, din contra, trebuie să-l vrem din toată inima noastra. Am mare încredere în războiul aerian şi, dacă aş fi primit, m-aş face aviator, măcar o bombă s-arunc în Berlin“ [181]. În acelaşi timp, un soldat din cadrul companiei a II-a de telegraf (Corpul II de Armată) insista ca să nu se încheie pacea cu nemţii „decît atunci cînd... vor fi definitiv daţi afară din Ţară, prin puternica ofensivă ce sperăm că se va lua în curînd“ [182].

Este cunoscută evoluţia evenimentelor în 1918. Ameninţat în permanenţă cu ruperea armistiţiului de la Focşani, guvernul condus de generalul Al. Averescu a acceptat în februarie 1918 să înceapă tratative în vederea semnării unei păci separate cu Puterile Centrale şi aliaţii lor. Condiţiile puse de inamici, încă în cursul negocierilor preliminare de la Buftea, erau deosebit de înrobitoare şi jignitoare pentru un stat liber şi independent ca România (subjugarea economică, desfacerea unor părţi întregi din teritoriul naţional, demobilizarea armatei din Moldova etc.) [183]. Diplomaţii români nu au putut obţine, în nici un fel, vreo îndulcire a pretenţiilor Centralilor, care au impus la sfîrşit României „pacea de robire“ de la Bucureşti din 24 aprilie/7 mai 1918. N. Iorga s-a pronunţat cu fermitate contra angajării oricăror negocieri cu Centralii. Într-o scrisoare înmînată regelui la 19 februarie/4 martie 1918, el a subliniat că în tradiţiile poporului nostru „nu stă acceptarea unor condiţii de pace ruşinoase. Strămoşii noştri au preferat moartea, acestei umilinţi“. Istoricul — alături de „ce e mai bun în această ţară“ — a insistat în încheiere pentru „respingerea, orice s-ar întîmpla, a condiţiilor cari ni se pun astăzi şi mai ales a celei care priveşte sfîşierea, fie ea numai provizorie în gîndul nostru, a pămîntului Ţerii“ [184]. În aceeaşi

[179] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 268, f. 159.
[180] *Ibidem*, f. 108.
[181] Idem, vol. 267, f. 345.
[182] Idem, vol. 268, f. 50.
[183] Vezi Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond 71/1914, E_2 Petrol, vol 55, partea a II-a, passim.
[184] N. Iorga, *Memorii*, I, p. 187—288.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zi, în numele unui grup de deputaţi reuniţi la Iaşi, N. Iorga a redactat un apel către rege, încunoştiinţîndu-l, încă o dată, că „părerea tuturor oamenilor cari au simţul onoarei naţionale şi cari sînt imensa majoritate a ţării, de acord în această privinţă cu întreaga noastră armată biruitoare, este că nu se poate ceda nimic din pămîntul pe care ni l-au transmis strămoşii noştri şi pe care s-a vărsat din nou atîta sînge pentru cel mai legitim ideal“ [185].

Punctul de vedere expus regelui Ferdinand a fost neîntîrziat împărtăşit cititorilor „Neamului Românesc“. În zilele grele ce se anunţau pentru ţară şi neam, ziarul continua să se bucure de o largă audienţă în rîndurile opiniei publice româneşti. Motivul nu este greu de explicat, căci cititorii întîlneau în „Neamul Românesc“ — aşa după cum îi comunica lui Iorga un corespondent la 6/19 martie 1918 — încurajările care dovedeau „cea mai curată înţelegere“ a faptelor zilei [186]. Şeful misiunii militare franceze în România, generalul Berthelot, aprecia şi el orientarea „Neamului Românesc“, mai ales pentru atitudinea lui „leală“ faţă de Antanta [187]. Meritul publicaţiei, a cărei direcţie continua să fie determinată exclusiv de Iorga, a fost deosebit prin încrederea pe care şi-a propus s-o consolideze în rîndurile opiniei publice româneşti despre triumful cauzei României. Verbul profesorului a excelat în strălucitele sale articole de fond — mereu actuale şi la obiect — care apăreau cu aceeaşi regularitate, zilnică, în fruntea „Neamului Românesc“ Cenzura, care s-a înăsprit continuu în cursul anului 1918, nu a reuşit, în afară de cazurile cînd radia integral textul articolelor, admiţînd însă semnătura [188], să atenueze înţelesul adînc al rîndurilor izvorîte de sub pana strălucitului istoric, care privea departe. Astfel, el a dezvăluit sensul negocierilor preliminare de pace, semnalînd din vreme că germanii urmăreau să facă o Românie „ciocîrţită şi exploatată cu *tratat* (subl. lui N. Iorga — n.n.)“ [189], dar nu a omis să specifice că uneori „istoria are reveniri, şi ele pedepsesc grozav“ [190]. Cu alt prilej, el a avertizat că vor urma vremuri grele „cum nici nu le-am ştiut“ [191]. Paradoxal, istoricul le afla un rost, căci — tîlcuia el — *„numai în robiile acestea babiloniane se ridică, nebiruită, conştiinţa naţională a unui popor* (subl. lui N. Iorga — n.n.)“ [192]. Tratatul de la Bucureşti impus României nu l-a acceptat în nici un fel şi, apreciindu-l doar ca „un moment în dezvoltarea marelui război“, l-a categorisit ca atare : „El nu încheie un conflict provocat de România singură ... şi în el nu se întrupează raporturi de forţe permanente ... Istoria, cînd va fi făcut un pas mai departe

[185] N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 291.
[186] Bibl. Acad., *Coresp. N. Iorga*, vol. 276, f. 14.
[187] Idem, vol. 271, f. 291.
[188] Vezi „Neamul Românesc“ din 11 IX 1918, p. 1.
[189] N. Iorga, *Negocieri*, în „Neamul Românesc“ din 21 II 1918, p. 1.
[190] *Ibidem.*
[191] Idem, *Spre conştiinţa naţională*, în „Neamul Românesc“ din 6 III 1918, p. 1.
[192] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în logica ei nebiruită, îl va și aprecia. Comentariile noastre se opresc aici ..." [193].

După încheierea „păcii ticăloase" [194] din 7 mai 1918, activitatea istoricului s-a desfășurat în condiții din cele mai grele. Trecut pe „listele de proscripție" ale învingătorilor de moment, istoricul a scăpat de a fi „expulzat" din Moldova numai în urma intervenției alegătorilor săi din Prahova pe lîngă premierul Al. Marghiloman [195]. La un moment dat, guvernul păcii de la București a intenționat să suspende apariția „Neamului Românesc" [196], dar a preferat apoi să înăsprească cenzura. În consecință, ziarul va apare aproape permanent „forfecat la cenzură" [197], cu multe „locuri albe" [198]. Iorga s-a gîndit la un moment dat să înceteze editarea „Neamului Românesc" ori să-l transforme într-o publicație culturală [199]. Conștient însă de utilitatea ziarului, nu a renunțat la tipărirea lui și, în articolele publicate, a căutat să ascundă, „măcar în aparență, ce aveam să spun, supt tot felul de artificii" [200]. Această situație s-a prelungit pînă în toamna anului 1918, cînd România a repudiat tratatul de pace cu Puterile Centrale și a reintrat în război alături de Antantă. În acele clipe, istoricul, în același gînd cu națiia întreagă, a lansat singurul apel adecvat momentului : „La arme !" [201].

În zilele care au urmat, prin voința unanimă a maselor populare, s-a înfăptuit visul multisecular al desăvîrșirii unității de stat. Savantul a urmărit faptele cu atenție și, la aflarea hotărîrii adunării de la Alba Iulia, a consemnat — cu nestăvilită bucurie — consumarea „celei mai mari fapte din toată viața neamului nostru". Pentru unii — menționa acela care, neobosit și, fără răgaz, luptase timp de două decenii pentru împlinirea idealului național — „e un vis nebun care se îndeplinește. Pentru noi e o necesitate istorică ajunsă la recunoaștere și e o suferință mîngîiată, o muncă ce-și găsește răsplata. Și, astfel, avem dreptul de a crede acest fapt definitiv și etern" [202].

*

Din cele expuse se desprinde că, dintre marile personalități culturale de la începutul veacului care au militat pentru desăvîrșirea unității de stat (Barbu Ștefănescu-Delavrancea, A. D. Xenopol, Octavian Goga, Vasile Lucaciu ș.a.), N. Iorga s-a remarcat ca animator autoritar, de necontestat al campaniei extraguvernamentale și neoficiale tinzînd

[193] „Neamul Românesc" din 26 IV 1918, p. 1.
[194] N. Iorga, *Memorii*, I, p. 360.
[195] *Ibidem*, p. 317.
[196] *Ibidem*, p. 315.
[197] *Ibidem*.
[198] *Idem*, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 298.
[199] Idem, *Memorii*, I, p. 314—315.
[200] Idem, *O viață de om așa cum a fost*, II, p. 298.
[201] „Neamul Românesc" din 30 X 1918, p. 2.
[202] „Neamul Românesc" din 25 XI 1918, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la unirea românilor. Acțiunile inițiate și dirijate de marele cărturar și patriot au avut un puternic ecou în rîndul întregii opinii publice românești, au beneficiat de sprijinul nemijlocit al acesteia, iar, în unele momente, au influențat înseși deciziile guvernului român. Raporturile strînse statornicite, începînd din primii ani ai secolului nostru și apoi permanent consolidate, între N. Iorga și opinia publică românească au dat vigoare campaniei sale pentru făurirea unității depline, încheiată cu un total succes. Semnalînd marile merite ale lui N. Iorga în contextul luptei pentru desăvîrșirea unității de stat, nu trebuie pierdute din vedere limitele determinate de apartenența și de poziția de clasă a savantului român. Astfel, militînd pentru satisfacerea dezideratului unității naționale, N. Iorga era convins de necesitatea păstrării unei așa-zise „coeziuni naționale" a tuturor românilor, peste orice deosebiri de clasă. Este adevărat că istoricul a înțeles și a sesizat la timp rolul imens pe care aveau să-l joace masele populare în atingerea idealului național, dar niciodată nu a acceptat o acțiune independentă a acestora, fiind convins și propagînd necesitatea canalizării „de sus" a acțiunilor celor mulți. Evenimentele au luat, însă, nu o dată alt curs decît cel propovăduit de savant. Ceea ce nu trebuie să ne împiedice să apreciem adevărata importanță a aportului lui N. Iorga pe tărîmul luptei pentru desăvîrșirea unității de stat. Meritele cîștigate de N. Iorga pe acest tărîm sînt incontestabile, iar în amintirea generațiilor el va rămîne veritabilul „apostol" al luptei naționale triumfătoare la 1918.

L'ACTIVITÉ DE NICOLAS IORGA POUR L'ACHÈVEMENT DE L'UNITÉ DE L'ÉTAT ROUMAIN (NOUVELLES CONTRIBUTIONS)

RÉSUMÉ

L'étude présente l'attitude du grand historien et patriote Nicolas Iorga à l'égard de la lutte du peuple roumain pour l'achèvement de l'unité d'État de 1918. Utilisant des matériaux déjà publiés et des informations inédits extraites de l'archive personnelle de N. Iorga, conservée à la Bibliothèque de l'Académie de la République Socialiste de la Roumanie (Bucarest), l'auteur esquisse le rôle de l'historien dans le mouvement nationale au debut du XX-e siècle. On met en évidence que, dès 1899, Nicolas Iorga a été préoccupé par la question nationale et quie il a noué des puissantes relations avec les Roumains de la Transilvanie. Dans cette époque, il a pris la défense des Roumains opprimés par la monarchie austro-hongroise. Dans la revue *La nation roumaine* („Neamul Românesc"), qui paraissait sous sa direction, il a développé ses idées dans une série d'articles très éloquents et combatifs. Elu député aux élections générales de 1907, Nicolas Iorga soutiendra à la tribune de la Chambre de Bucarest la cause des Roumains opprimés et la nécessité de l'unité d'État. Le savant usait d'une grande autorité au cours des événements de 1916—1918 qui ont conduit à lachièvement de l'unité d'État roumain. La conclusion de l'auteur est que l'action nationale entreprise entre 1899—1918 par Nicolas Iorga relève son caractère d'historien militant. Ce n'est qu'en tenant compte de ce trait caractéristique qu'on peut apprécier d'une juste manière l'activité du grand historien et patriote roumain.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CONSTITUIREA CANCELARIEI STATULUI FEUDAL MOLDOVENESC (I)

DE

LEON ŞIMANSCHI şi GEORGETA IGNAT

Avînd ca domeniu fundamental de activitate înscrierea în acte publice a hotărîrilor luate de organele pe lîngă care a funcţionat : domnia şi sfatul domnesc, cancelaria centrală a statului feudal moldovenesc oferă investigaţiei ştiinţifice, după cum este bine ştiut, o problematică pe cît de bogată în semnificaţii istorice, pe atît de necesară prelucrării obiective a tuturor surselor documentare medievale. Tocmai de aceea, aspecte importante ale activităţii de cancelarie, ca de exemplu : organizarea internă a serviciului şi atribuţiile sau pregătirea personalului care l-a deservit, în special ale logofătului [1], sau dezvoltarea formularului diplomatic şi naşterea diferitelor tipuri de documente [2], au fost supuse unei analize minuţioase ori au format obiectul unor referiri cu caracter general în numeroase lucrări de specialitate. Datorită relativităţii şi sărăciei informative cu privire la cele dintîi momente ale existenţei acestui serviciu, procesul constituirii sale a rămas totuşi insuficient de lămurit, opiniile exprimate fiind deseori contradictorii şi inexacte.

Astfel, într-o serie de lucrări consacrate istoriei instituţiilor feudale, dîndu-se întîietate argumentelor logice pe care le implică corelaţia obiectivă dintre feno-

---

[1] Principalele lucrări în acest sens continuă să rămînă cele semnate de *N. Grămadă, Cancelaria domnească în Moldova pînă la domnia lui Constantin Mavrocordat*, în „Codrul Cosminului", IX (1935), p. 129—190, şi de C. C. Giurescu, *Contribuţii la studiul marilor dregătorii*, în „Buletinul Comisiei istorice a României", vol. V, Bucureşti, 1927, p. 25—37 şi 100—108. Pentru unele precizări ulterioare, cf. A. Sacerdoţeanu, *Sfatul domnesc al Moldovei pînă la Ştefan cel Mare*, în „Revista arhivelor", X (1967), nr. 2, p. 41—45 ; N. Stoicescu, *Sfatul domnesc şi marii dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV—XVII)*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968, p. 170—185 ; Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1968, p. 48—59 ; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Editura Academiei, Bucureşti, 1971, p. 244—255.

[2] Vezi îndeosebi, D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *Documente privind istoria României* (în continuare se va cita *D.I.R.), Introducere*, vol. II, Editura Academiei, 1956, p. 5—164 (tot aici, p. 6—8, şi bibliografia problemei), şi E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei şi a Ţării Româneşti*, în *D.I.R., Introducere*, vol. II, p. 333—437. Contribuţiile parţiale mai noi se vor cita pe parcursul lucrării.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mene, constitulrea cancelariei moldoveneşti a fost considerată fie concomitentă fie imediat posterioară întemeierii statului feudal [3]. Într-o altă categorie de studii însă, apreciindu-se ca singur element al realismului unei judecăţi istorice numai informaţia documentară directă, faptul în discuţie a fost, dimpotrivă, atribuit domniei lui Alexandru cel Bun, în vremea căruia s-au desăvîrşit atît organizarea internă a cancelariei, cît şi formularul diplomatic al actelor [4]. De asemenea, s-a exprimat uneori şi ideea că noul serviciu al puterii centrale de stat nu s-a putut forma decît în urma unui proces mai îndelungat şi complex [5], rămas însă, din păcate, neinvestigat.

Dată fiind tocmai această divergenţă de concepţii în abordarea, chiar şi tangenţială, a subiectului, o prealabilă discuţie referitoare la cîteva din aspectele sale teoretice, precum şi precizarea conţinutului propriei noastre intervenţii, devin mai mult decît necesare. Considerăm, astfel, că elementul definitoriu al noţiunii de cancelarie nu poate consta decît în nota comună a lucrărilor pe care ea le-a efectuat indiferent de epocă, loc şi organ deservit, adică în prelucrarea unor dispoziţii, în redarea acestora conform cerinţelor formale ale documentului scris şi în transmiterea lor ulterioară diverşilor destinatari. Evident, într-o asemenea accepţiune, cancelaria nu se identifică decît cu sensul larg al termenului de instituţie, ca orice formă organizatorică de activitate. Lipsită însă de prerogativele reglementării unor anumite raporturi ale vieţii societăţii omeneşti, oficiul pe care ea îl îndeplineşte nu poate fi socotit nicidecum ca decurgînd direct şi automat din natura organului instituţional deservit. Cu alte cuvinte, cancelaria nu a reprezentat faţă de puterea centrală de stat decît un serviciu intermediar, constituirea ei fiind determinată nu de apariţia acesteia, ci numai de o anumită modalitate a guvernării.

Pe de altă parte, soluţionările atît de diferite ale problemei relevă incertitudinea raportului în care a fost pusă cancelaria faţă de produsul ei firesc, documentul, iar acesta, faţă de realitatea arhivistică contemporană. Fără îndoială că în ambele cazuri nu se poate face abstracţie de acţiunea destructivă a factorilor externi asupra pergamentelor medievale şi deci de relativitatea bazei informative, mai ales cînd tocmai aceasta formează obiectul cercetării istorice. Dar, ar fi tot atît de greşit să se exagereze într-un sens sau altul, deoarece, demonstrată în obiectivitatea caracterului său pentru anumite epoci sau domenii, lacuna documentară devine un element la fel de sugestiv şi de valabil ca orice alt suport al construcţiei ştiinţifice. Dimpotrivă, odată făcută proba contrară, se impune ca deducţia istorică să utilizeze, cu prioritate, nu aspectul cantitativ al materialului, condiţionat de relativitatea penuriei informative, ci valenţele sale calitative. În această situaţie, atît presupunerea unei cancelarii centrale moldoveneşti încă de la întemeierea statului feudal, avîndu-se în vedere tocmai dispariţia ulterioară a

[3] Ioan Bogdan, *Scrieri alese*, ediţie G. Mihăilă, Editura Academiei, Bucureşti, 1968, p. 153 ; C. C Giurescu, *op. cit.*, p. 25—29 ; D. Ciurea, *Observaţii pe marginea documentelor latine româneşti*, Alba Iulia, 1945, p. 1 ; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 47 şi 172 (aici, însă, cu unele rezerve) ; D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 83 (vezi şi p. 32, unde se propune chiar o activitate de cancelarie anterioară întemeierii statelor feudale, propunere ce va fi acceptată în *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, Bucureşti, 1962, p. 181 — cap. redactat de Barbu Cîmpina şi M. Berza).

[4] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 137. Mai puţin explicită, dar în fond aceeaşi, ideea se întîlneşte şi la A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, vol. III, p. 172—173, sau la N. Iorga, *Scrisori de boieri. Scrisori de domni*, ed. a II-a, Vălenii de Munte, 1925, p. II—III, sau *Notes de diplomatique roumaine*, în „Academie Roumaine. Bulletin de la Section Historique", XVII (1930), p. 124—125.

[5] A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

produselor ei diplomatice[6], cît și constatarea existenței sale abia în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, invocîndu-se elementele tot așa de relative ale organizării serviciului și stabilității formularului, deduse numai pe baza materialului documentar conservat[7], apar, firește, ca îndoielnice prin înseși premizele lor.

Însumînd aceste observații preliminare, rezultă însă că singura metodă de lucru, justificată de specificul subiectului, constă în studierea proceselor din a căror convergență s-a realizat cancelaria statului feudal moldovenesc, adică, pe de o parte, procesul devenirii continue a instituțiilor reprezentînd puterea centrală: domnia și sfatul domnesc, iar pe de altă parte, cel al dezvoltării scrisului medieval, în general, și a celui diplomatic, în special. Numai în acest fel se va putea stabili, totodată, modul cum au evoluat în împrejurările concrete ale istoriei moldovenești formele scripturistice incipiente, ca scrisul întîmplător, activitatea temporară sau chiar permanentă și serviciul personal al unor scriitori de acte, pentru a se ajunge, în cele din urmă, la oficiul public al cancelariei centrale de stat[8]. De asemenea, pentru precizarea principiilor inițiale după care s-a constituit și a debutat cancelaria moldovenească se impune analizarea celor dintîi etape din istoria ei, cînd receptivitatea la inovații sau modificări a fost, firește, mai accentuată. În paragrafele următoare ne propunem să abordăm, în limita posibilităților de cunoaștere istorică existente pentru epoca de referință, tocmai o astfel de problematică.

•

Istoria statului feudal moldovenesc, de la întemeiere și pînă la domnia lui Alexandru cel Bun, reprezintă, fapt îndeobște cunoscut, un teren fertil încă de ipoteze și discuții, mai ales sub aspectul determinării conținutului unor evenimente sau al înlănțuirii cronologice și al ariei lor geografice de manifestare. Trecînd însă peste tot acest ansamblu de incertitudini și reținînd doar procesele esențiale ale dezvoltării[9], este de admis, credem, că înainte de 1365, deci în răstimpul pre-

[6] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 91, nr. 1, și p. 100; N. Grămadă, *op. cit.*, p. 131. Pentru împrejurări speciale care ar fi concurat la pierderea vechilor documente, cf. N. Iorga, *op. cit.*, p. 114, și Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII și XIV*, Sibiu, 1944, p. 41.

[7] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 136—137. Sugestive în acest sens sînt, mai ales, opiniile privind „secțiile" latine ale cancelariilor domnilor români, dat fiind tocmai numărul relativ redus de documente păstrate; cf. M. Holban, *Accente personale și influențe locale în unele scrisori latinești ale domnilor români*, în „Revista istorică", XXIX (1943), nr. 1—6, p. 52—53 (unde li se contestă existența); D. Ciurea, *op. cit.*, p. 1 și 5 (unde se admit „secții" încă din vremea domniilor de la Argeș și Baia, dar o „oarecare stabilitate" a serviciului abia sub Ștefan cel Mare, cum constatase N. Grămadă, *op. cit.*, p. 154); idem, *Diplomatica latină în țările române. Noi contribuții*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, VIII (1971), p. 3, 9 și 11 (evidențiindu-se, de această dată, condițiile „precare" ale activității diplomatice latine din cancelariile domnești). Vezi și R. Manolescu, *Scrierea latină în Moldova și Țara Românească în evul mediu*, în „Revista arhivelor", IX (1967), nr. 2, p. 67 și 69; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 45.

[8] Pentru comparație, vezi procesul de apariție al diferitelor cancelarii din Transilvania în Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în *D.I.R., Introducere*, vol. II, p. 238—251; idem, *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, în „Revista arhivelor", III (1960), nr. 1, p. 277; Sigismund Jakó, *Organizația cancelariei voievodale ardelene la începutul secolului al XVI-lea*, în „Hrisovul", VI (1946), p. 114—120, 130—131 și 144.

[9] Dintre principalele lucrări apărute în ultima vreme, care au abordat direct problematica constituirii statului feudal moldovenesc, citățm: Șt. Ștefănescu, *„Întemeierea" Moldovei în istoriografia românească*, în „Studii", XXI (1959), nr. 6, p. 35—54; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mergător consolidării poziției lui Bogdan în Moldova și a dobîndirii neatîrnării țării, nu poate fi vorba decît de o guvernare rudimentară a statului feudal, aflat el însuși în plin proces de formare. Într-adevăr, chiar în condițiile unei organizări politico-teritoriale generalizate a societății românești de la est de Carpați în pragul celui de al XIV-lea secol [10], apariția unor funcții calitativ superioare ale puterii de tip voievodal și crearea unui aparat corespunzător exercitării permanente a acestora sînt fenomene care nu s-au putut dezvolta decît de acum înainte, pe măsura diminuării continuie a stăpînirii tătărești. Pe de altă parte, trebuie avut în vedere că atît preluarea atribuțiilor de ordin economic și administrativ ale reprezentanților Hoardei de Aur [11], cît și dezvoltarea celor politice, militare sau juridice, caracteristice fazei anterioare, a așa-numitelor „țări" și „voievodate", s-au făcut sub controlul statului feudal ungar, care, urmărind instaurarea propriei sale dominații, a încercat desigur să le orienteze numai în sensurile ce-i conveneau [12].

Din păcate, penuria și relativitatea informațiilor de care dispunem astăzi nu permit încă nici stabilirea momentului cînd s-a declanșat procesul de constituire statală [13] și nici cunoașterea principalelor faze de evoluție instituțională și teri-

realizarea independenței lui, în „Studii și cercetări științifice. Istorie", Iași, XI (1960), fasc. 1, p. 61—81 ; *Istoria României*, vol. II, Editura Academiei, București, 1962, p. 159—172 (cap. redactat de B. Cîmpina și Șt. Ștefănescu) ; C. C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, Editura Academiei, București, 1967, p. 61—68 ; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, Editura științifică, București, 1968, p. 316—323 ; Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, Editura Academiei, București, 1970, p. 240—248.

[10] Vezi, în special, A. Oțetea, *La formation des États féodaux roumains*, în „Nouvelles études d'histoire", III, Editions de l'Academie Bucarest, 1965, p. 101—102 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62—66 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 292—302 și 316—317 ; Șt. Olteanu, *Evoluția procesului de organizare statală la est și sud de Carpați în secolele IX—XIV*, în „Studii", XXIV (1971), nr. 4, p. 766—767 ; Șt. Ștefănescu, *Reconstitution de la vie d'état sur la territoire de la Roumanie au cours du Haut Moyen Âge*, în „Revue roumaine d'histoire", IX (1970), nr. 1, p. 13—15.

[11] Reminiscențe tătărești se resimt, de exemplu, în cadrul sistemului fiscal moldovenesc, atît sub aspectul impunerii populației la dări cît și sub cel al vămuirii mărfurilor (cf. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, ed. a IV-a, București, 1945, p. 354).

[12] Ca mărturii ale acestei politici se pot menționa, cu oarecare probabilitate, constituirea unei „mărci" de graniță pe teritoriul moldovenesc (*Istoria României*, vol. II, p. 166—168 ; A. Oțetea, *op. cit.*, p. 102 ; C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 62 ; Șt. Ștefănescu, *op. cit.*, p. 16 ; rezerve manifestă însă C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 72 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 319—320 ; Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 767), numirea unui reprezentant al românilor maramureșeni la conducerea ei, identificat în persoana lui Dragoș din Bedeu (R. Popa, *op. cit.*, p. 198 și 241—242 ; vezi însă, pentru unele probleme de datare a evenimentului, și A. Sacerdoțeanu, *Succesiunea domnilor moldoveni pînă la Alexandru cel Bun*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, București, 1965, p. 227—228), și, implicit, obținerea de către acesta a prepondenței politice asupra celorlalți competitori posibili (din nordul Moldovei, dacă admitem, de exemplu, apariția formațiunii lui Dragoș pe cursul mijlociu și inferior al Siretului : cf. N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, București, 1937, p. 205—207 ; Al. I. Gonța, *Afirmarea existenței statului Moldovean în luptele dintre catolici și ortodocși pînă la întemeiere. Voievodatul lui Dragoș*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei", XXXVI (1960), nr. 9—12, p. 567—569 ; A. Sacerdoțeanu, *op. cit.*, p. 229).

[13] Pentru diferitele date propuse, vezi C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 61—62, și R. Popa, *op. cit.*, p. 240—241. Adăugăm însă și anul 1347, propus mai întîi de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torială a puterii care l-a inițiat. Singurul aspect care pare să rezulte totuși cu claritate este cel al existenței unui voievodat moldovenesc îndestul de maturizat spre sfîrșitul acestei perioade, pentru a oferi un teren prielnic tendințelor de realizare superioară a instituției asemănătoare din Maramureș [14]. Astfel, din cele relatate de cronicarul Ioan de Tîrnave (Küküllö), reiese că, înainte de Bogdan, *terra Moldaviae*, supusă coroanei maghiare, avea o întindere și, firește, o populație mai redusă. Datorită acțiunilor acestuia, ea s-a amplificat însă sub ambele aspecte, *in regnum est dilatata*, reușind astfel să-și obțină neatîrnarea. Ideea pe care autorul a intenționat s-o releve este deci tocmai transformarea naturii organismului statal și nu apariția acestuia abia acum, deoarece atît sensul primului termen, cît și continuitatea presupusă de cel de al doilea îi implică deja existența [15]. O reflectare mai tîrzie, dar tocmai de aceea extrem de semnificativă, a aceluiași proces se află și în *Cronica moldo-rusă*. Într-adevăr, aici se menționează că drujina maramureșeană, ajungînd la locul unde Dragoș ucisese bourul, **назвашя его сѣкѣ господаремъ и воєводою**; acesta **господствовалъ на воєводствѣ лѣта два и по нем воєводствова сынъ его, Сасъ воєвода, лѣта четыре**[16]. Străduința autorului de a diferenția, cu ajutorul lexicului slav, noțiuni al căror substrat real îi era, cel puțin în parte, cunoscut nu poate fi pusă, desigur, pe seama unor subtilități stilistice, mai ales că aceeași preocupare o dovedește și restul textului. De altfel, situația deosebită a lui Dragoș și a lui Sas, care, după părerea noastră, nu au reușit decît să „voievodeze" în „voievodatul" întemeiat sau doar preluat și extins de către ei, constituia, după cît se pare, un adevăr al conștiinței istorice moldovenești de la începutul veacului al XV-lea, de vreme ce nici Alexandru cel Bun, în actul din 7 ianuarie 1403 [17], unde-și amintește înaintașii, și nici călugării bistrițeni, în pomelnicul domnilor Moldovei [18], nu-i înglobează în rîndul acestora. Iar dăinuirea aceleiași conștiințe o dovedește relația transmisă de Misail Călugărul cu prilejul unei interpolări a textului cronicii lui Grigore Ureche, conform căreia „și-ntr-acea începătură a fost domniia ca o căpitănie" [19].

Dat fiind însă tocmai stadiul de dezvoltare al instituției voievodale prezentat mai sus, este de la sine înțeles că nici opera de administrație ce i se poate atribui nu comportă acele însușiri absolut necesare documentului scris. Astfel, diferitele ei acte de guvernămînt erau încă departe de a se întemeia pe dreptul de stăpînire superioară a patrimoniului asupra căruia se extindea de fapt autoritatea sa și, implicit, de a solicita consensul unui organ reprezentativ al feudalității. Ca atare, exercitarea atribuțiilor ce-i reveneau împrumuta un predominant caracter nemijlocit și imediat, fapt întru totul corespunzător insuficientei dezvoltări a aparatului de stat [20] sub aspectul generalizării, permanentizării și oficializării serviciilor

N. Iorga, *op. cit.*, p. 205 (acordînd ședierii lui Dragoș o durată de doi ani, autorul îl consideră pe acesta revenit în Transilvania înainte de 1350 — p. 210), și reluat de Ștefan Sorin Gorovei, *Dragoș vodă și-a lui ceată*, în „Magazin istoric", VI (1972), nr. 1, p. 4—6.

[14] *R. Popa, op. cit.*, p. 247.

[15] Pentru cele două interpretări, vezi D. Onciul, *Scrieri istorice*, vol. I, ediție A. Sacerdoțeanu, Editura științifică, București, 1968, p. 702 și 708—710, N. Iorga, *op. cit.*, p. 214—215, C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 67, și, respectiv, P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 323.

[16] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*, ediție P. P. Panaitescu, Editura Academiei, București, 1959, p. 156—157.

[17] M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I, Iași, 1931, p. 46 (nr. 16).

[18] D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941, p. 50.

[19] Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, de P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 72.

[20] Concluziile la care ajunge Șt. Olteanu, *op. cit.*, p. 772—773, privind existența unui aparat de stat, militar și administrativ, încă din secolul al XIII-lea,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sale interne. În sfîrșit, în același sens este de observat că tendințele de guvernare în spiritul noii concepții despre puterea centrală nu se exprimau inițial decît în cadrul domeniului supus direct controlului voievodal, celelalte sfere de activitate umană continuînd a fi conduse numai prin intermediul și cu consimțămîntul elementelor locale [21]. Or, dintr-o astfel de modalitate a guvernării este evident că nu putea decurge nici utilitatea înscrisului diplomatic, lipsit atît de valoarea juridică a conținutului său dispozitiv sau probatoriu, cît și de posibilitatea executorie a prevederilor acestuia. Mai mult încă, din punct de vedere formal, actul oficial nu dobîndea, datorită acelorași împrejurări, durabilitatea pe care însuși statutul de drept al puterii emitente i-o refuza, după cum, distanțele ce-l separau de destinatari îi îndreptățea cu atît mai puțin transmiterea sa pe calea scrisului.

Pe de altă parte, în sensul acelorași constatări este de observat că nici dezvoltarea generală a culturii medievale românești nu oferă pentru Moldova perioadei la care ne referim dovezi suficient de concludente privind posibilitățile folosirii creatoare a scrisului, în general [22]. Firește, întrebuințarea unor texte religioase, necesare oficierii cultului de către clerul ctitoriilor boierești și voievodale, sau de cel al comunităților monahale de sine stătătoare, este neîndoielnică. Dar, dacă cele mai vechi manuscrise slave aparținînd unor fonduri mănăstirești din Moldova oferă, într-adevăr, din punct de vedere paleografic, elemente databile aproximativ în secolele XIII—XIV, dovedindu-și astfel contemporaneitatea cu procesul de constituire statală, proveniența lor locală nu se poate demonstra nici măcar cu ajutorul particularităților lingvistice, care, atestînd originea copiștilor, nu lămuresc, în același timp, și împrejurările în care aceștia și-au realizat operele. Pe de altă parte, redusă în autonomia rezolvării intereselor sale specifice la drepturile implicite ori speciale, ca cel de hirotonie [23], ale eparhiatelor mănăstirești și protopopiale, instituția bisericii moldovenești nu se afla încă în faza acelor imperative care să-i impună asimilarea masivă și creatoare a culturii slave sud-dunărene. Chiar și în eventualitatea circulației unor manuscrise slave religioase în mediul clerical de la estul Carpaților, este mai mult decît probabil, deci, că fenomenul nu se datora încă unei activități autonome a acestuia, ci legăturilor permanente cu centrele de cultură slavă bisericească ale vremii [24]. Explicația ni se pare, de altfel, cu atît mai firească, cu cît situația politică bine cunoscută a regiunilor de la Dunărea de Jos a diminuat, pînă spre mijlocul secolului al XIV-lea, consecințele influenței nemijlocite a scrisului religios sud-slav.

Indirect, această difuziune restrînsă a scrisului chirilic în cadrul societății moldovenești se confirmă prin ascendența temporară pe care se dovedește a

---

credem că sînt valabile în cazul Moldovei abia pentru prima jumătate a secolului următor.

[21] Același stadiu de dezvoltare ilustrează, printr-un material informativ mai consistent însă, și situația voievodatului maramureșean în prima jumătate a secolului al XIV-lea (vezi R. Popa, *op. cit.*, p. 167—168, 201—206 și 244—247).

[22] Cf. *Istoria României*, vol I, p. 181—187 ; *Istoria literaturii române*, vol. I, ed. a II-a, Editura Academiei, București, 1970, p. 231—245 ; D. P. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, în *D.I.R., Introducere*, vol. I, p. 108—111 ; P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, Editura Academiei, București, 1959, p. VII—IX ; idem, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academici, București, 1965, p. 19—20 ; Ion Radu Mircea, *Relations littéraire entre Byzance et les pays roumains*, în *XIV-e Congrès international des études Byzantines, Raports IV*, Editions de l'Académie, Bucarest, 1971, p. 83—85.

[23] Cf. N. Iorga, *Istoria bisericii românești*, vol. I, ed. a II-a, București, 1928, p. 21—22, 29—30, 44 și 58 ; P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 329—330.

[24] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 335—336. Vezi și I. Iufu, *Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea*, în „Mitropolia Olteniei", XV (1963), nr. 7—8, p. 511—535.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fi avut-o asupra sa scrierea latină, ca și prin întîrzierea unora din efectele firești ale folosirii sale curente. Într-adevăr, în sensul primului aspect, chiar dacă se face abstracție de relatarea, poate gratuită, a lui Dimitrie Cantemir [25], pledează mai multe împrejurări cu implicații directe în răspîndirea generală a scrisului latin medieval. Este vorba, pe de o parte, de propaganda catolică efectivă dusă de reprezentanții scaunului apostolic în regiunile românești extracarpatice, iar pe de altă parte, de activitatea comercială întreținută de elementul etnic german al orașelor din zona de formare a statului feudal, realități care presupun, la rîndul lor, o cît de redusă corespondență scrisă. Folosirea limbii latine, în perioada imediat următoare, la redactarea primelor documente voievodale sau a legendelor sigilare și monetare [26] probează, de altfel, în mod grăitor, posibilitățile locale existente în acest domeniu. Iar relativa cunoaștere a scrisului latin în mediul maramureșean al primilor voievozi, care dispuneau ei înșiși de diplome regale [27] sau erau obligați uneori de calitatea lor oficială — cum s-a putut întîmpla în cazul lui Bogdan — să corespondeze cu puterea centrală [28], aduce în discuție factorul, deloc neglijabil, al unui eventual precedent și al unei oarecari obișnuințe de valorificare a acestor posibilități [29]. Firește, acceptînd un stadiu mai evoluat de utilizare a scrisului latin față de cel slav, a cărui cunoaștere se făcea simțită abia la copierea textelor religioase [30], nu înseamnă că din punct de vedere scripturistic existau totuși condițiile normale ale apariției documentului moldovenesc. Reprezentînd, prin cele două sfere de activitate menționate, o lume catolică pe care societatea feudală autohtonă o respingea, scrisul latin nu putea corespunde atunci acelor cerințe ideologice ce condiționau asimilarea organică a unui fapt de cultură și cu atît mai puțin nu putea rivaliza cu scrisul limbii consacrate de mai multe secole oficierii cultului ortodox [31]. Cu alte cuvinte, el nu putea conduce, prin simpla sa intensificare, la realizări diplomatice proprii societății moldovenești, ci, după cum se

---

[25] *Operele principelui Demetriu Cantemir*, Tom. I. *Descriptio Moldaviae*, ediția Societății Academice Române, București, 1872, p. 152. Este interesant de reținut, în același sens, că Miron Costin, *Opere*, ediție P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., București, 1958, p. 214 și 236, fără a afirma direct anterioritatea scrierii latine, întîrzie totuși introducerea „literelor și limbii sîrbești" în Moldova, pînă pe vremea lui Alexandru cel Bun, atribuindu-i, totodată, un caracter oficial.

[26] Vezi mai jos.

[27] I. Mihályi, *Diplome maramureșene din secolele XIV și XV*, Sighet, 1900, p. 13—15 (vezi și *D.I.R.*, C, veac. XIV, vol. III, p. 402—404, pentru drăgoșești) și p. 30—32 (pentru bogdănești). Vezi și R. Popa, *op. cit.*, p. 153, 170—171 și 196—198.

[28] I. Mihályi, *op. cit.*, p. 28—29 (vezi și *D.I.R.*, C, veac XIV, vol. IV, p. 505—506, nr. 736).

[29] Pentru întrebuințarea scrisului slav în Maramureș, cea mai veche atestare a sa datînd, după cum se știe, din 1404, vezi P. Olteanu, **Некоторые особенности славянского языка Трансильвании**, în „Romanoslavica", II (1958), p. 79—80, 90—91 și 113—114.

[30] Chiar în Țara Românească începuturile literaturii religioase originale nu coboară mai jos de a doua jumătate a secolului al XIV-lea (*Istoria literaturii române*, vol. I, p. 254—258). Pentru diferitele păreri privind gradul de cunoaștere a limbii și a scrisului slav, vezi și Lucia Djamo-Diaconiță, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV—XV*, Editura Academiei, 1971, p. 7—11.

[31] P. P. Panaitescu, *„Perioada slavonă" la români și ruperea de cultura apusului*, în vol. *Contribuții la istoria culturii românești*, ediție de Silvia Panaitescu, Editura Minerva, București, 1971, p. 34—43, și P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureș*, în „Romanoslavica", I, București, 1958, p. 169—197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

va vedea, doar la soluţionări temporare şi de o anumită factură ale imperativelor operei de guvernămînt întreprinse de puterea centrală.

Relativa întîrziere a răspîndirii scrisului slav este dovedită, totodată, de lacuna ce caracterizează tocmai acele categorii ale izvoarelor epigrafice care, datorită semnificaţiilor lor deosebite pentru mentalitatea feudală, ar fi trebuit să-l recepţioneze de timpuriu. Astfel, nu poate fi considerată deloc întîmplătoare, după părerea noastră, lipsa pisaniilor ctitoriceşti la bisericile construite acum la Volovăţ [32], Siret [33] şi Rădăuţi [34], sau chiar la cele mai tîrzii [35], întrucît, în ipoteza distrugerii lor ulterioare, ar fi trebuit totuşi să ne parvină, prin intermediul altor surse, măcar o singură informaţie precisă despre numele ctitorului sau despre data unei construcţii, după cum restaurările arhitectonice ale monumentelor ar fi trebuit să le depisteze locurile unde au fost încastrate în zid. De asemenea, este neverosimil ca toate inscripţiile de pe lespezile funerare puse iniţial pe mormintele predecesorilor lui Alexandru cel Bun să fi devenit, după numai aproximativ un veac, atît de ilizibile încît înlocuirea lor să fi fost absolut necesară. Dimpotrivă, acţiunea lui Ştefan cel Mare se impune, credem, a fi explicată tocmai prin inexistenţa unor elemente de acest fel pe mormintele celor dintîi voievozi moldoveni, aşa cum dovedeşte cea de a treia lespede funerară de pe latura sudică a bisericii din Rădăuţi [36] şi cu atît mai mult, cu cît conţinutul lor, chiar eludat de către meşterii lapicizi, s-ar fi reflectat totuşi în scrierile istorice ale vremii [37]. Iar apariţia precizărilor de natură cronologică

---

[32] Biserica de lemn de la Volovăţ, strămutată apoi la Putna, este atribuită, după cum se ştie, lui Dragoş voievod de către o tradiţie cu origini incerte. Oricum însă, raţiunea strămutării ei de către Ştefan cel Mare nu a putut consta decît în vechimea şi caracterul deosebit al monumentului (I. Solcanu, *Cu privire la datarea bisericii de lemn de la Putna*, comunicare susţinută în şedinţă publică la Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi, în ziua de 21 ianuarie 1972).

[33] Vezi pentru stadiul cercetărilor cu privire la vechimea bisericii Sfînta Treime, N. Grigoraş şi I. Caproşu, *Biserici şi mănăstiri vechi din Moldova pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, ed. a II-a revăzută, Editura Meridiane, Bucureşti, 1971, p. 26—29.

[34] *Ibidem*, p. 11—20.

[35] Este însă posibil ca, pentru această perioadă, rolul pisaniilor să fi fost îndeplinit parţial de către tablourile votive (cum sugerează situaţia de la biserica din Lujeni : cf. Gh. Balş, *Biserica din Lujeni*, în „Academia Română, Memoriile secţiunii istorice", seria a III-a, t. XI (1931), p. 40—41) sau de către pomelnicele care erau scrise sau pictate în interiorul altarelor (D. P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, p. 20—21).

[36] Vezi Dimitrie Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuţi*, Viena, 1912, p. 10. Tocmai de aceea, deşi logică, identificarea mormîntului de aici cu cel al lui Petru voievod (cf. Ştefan S. Gorovei, *Taina mormîntului domnesc de la Rădăuţi şi piatra de la Probota*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLV (1969), nr. 5—6, p. 369—371) devine incertă dacă se are în vedere că în timpul domniei lui Ştefan cel Mare nu se mai cunoştea exact numele persoanei înhumate. Altfel, care ar fi fost motivul lăsării ei în această stare, cînd toate celelalte au fost reînoite ? Cf. şi A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 234.

[37] Aşa cum dovedeşte menţionarea victoriei de la Hindău, sub aceeaşi formă, atît în inscripţia lespedei funerare puse pe mormîntul lui Ştefan *(Repertoriul monumentelor şi obiectelor de artă din timpul lui Ştefan cel Mare*, Editura Academiei, 1958, p. 255, nr. 59), cît şi textul unor variante ale „letopiseţului putnean" *(Cronicile slavo-române...*, p. 48 şi 69). Vezi şi P. P. Panaitescu, *Cronicile în limba slavă din Moldova în secolul al XV-lea*, în vol. *Contribuţii...*, p. 140, şi A. Balotă, *La littérature slavo-roumaine a l'époque d'Étienne le Grand*, în „Romanoslavica", I, p. 219—221.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în inscripțiile pietrelor tombale refăcute din porunca lui Ștefan cel Mare, începînd cu cea a doamnei Ana, soția lui Alexandru cel Bun [38], atestă probabil tocmai momentul în care practica epigrafică debutase și în Moldova, adică primele decenii ale secolului al XV-lea. Dealtfel, tot din prima jumătate a secolului al XV-lea datează și cele mai vechi inscripții funerare în limba latină [39], cuprinsul lor limitîndu-se, de asemenea, la numele persoanei inhumate și la data morții acesteia [40]. Or, este evident că o asemenea întîrziere nu se poate justifica numai prin succesiunea normală a scrisului pe pergament și în piatră, ci reclamă acceptarea unei răspîndiri mai recente a acestuia, în general.

Pe de altă parte, fenomenul probat de cele două categorii ale izvoarelor epigrafice menționate mai sus relevă o particularitate extrem de semnificativă a psihologiei sociale din perioada de început a statului moldovenesc, și anume, ignorarea consemnării faptelor „memorabile" pentru istoria de mai tîrziu a țării și a familiei sale domnitoare. Explicația nu poate consta, desigur, decît în preponderența, în mediile cultural-politice capabile de asemenea consemnări, a unei mentalități specific populare, de colectivitate, asupra celei singularizante, corespunzătoare intenselor solicitări individuale ulterioare în diferitele sfere de activitate umană [41], precum și în imposibilitatea intuirii de către puterea centrală de stat a propriei sale importanțe, atîta vreme cît ea nu devenise o reprezentantă a tuturor componentelor societății moldovenești. Tocmai de aceea, diferitele informații referitoare la epoca întemeierii statului feudal, îndeosebi de natură cronologică, părînd a reclama prin preciziunea lor utilizarea unor mărturii scrise directe, cum sînt, de exemplu: anul înscris pe clopotul bisericii de la Boureni (1352) [42], anul construirii bisericii de la Volovăț (mutată apoi de către

---

[38] *Repertoriul monumentelor...*, p. 271—272, nr. 78 (vezi, în același sens, și inscripția de pe piatra de mormînt a cneaghinei Anastasia, fiica lui Lațcu, *ibidem*, p. 262—263, nr. 68). Pentru stadiul plasticii decorative cu caracter funerar din Moldova, cf. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, Editura Academiei, 1959, p. 338—339.

[39] N. Iorga, *Pietrele de mormînt ale sașilor din Baia*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", XXIV (1931), fasc. 67, p. 1, fig. 2; Victor Brătulescu, *Pietrele mormîntale de la muzeul din Folticeni*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", XXXI (1938), fasc. 95, p. 44 și fig. 9, dar cu anul probabil (cf., pentru similitudine, N. Iorga, *op. cit.*, p. 1, fig. 1).

[40] În ceea ce privește piatra votivă, avînd în inscripție anul 1410, de pe mormîntul presupusei soții a lui Alexandru cel Bun cu numele de Margareta (V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice", seria a II-a, t. XVI (1893—1894), p. 243—244), credem că ea datează dintr-o epocă ulterioară, deoarece: inscripția dovedește nu numai un caracter funerar, ci și unul votiv, nefiresc pentru un raport de contemporaneitate; lungimea textului presupune dispunerea lui în cîmpul lespedei funerare, obicei care nu se verifică pentru secolul al XV-lea (cf., în schimb N. Iorga, *op. cit.*, fig. 5 și 12); iar lipsa datei la care a răposat Margareta nu se explică decît prin necunoașterea acesteia, anul 1410 reprezentînd fie o lectură greșită fie un calcul eronat al celor ce au pus lespedea. Așadar, nici identificarea Margaretei cu prima soție a lui Alexandru cel Bun (Carol Auner, *Episcopia de Siret*, în „Revista Catolică", II (1913), nr. 2, p. 238; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 49; N. Grigoraș și I. Caproșu, *op. cit.*, p. 59), știind, mai ales, că aceasta s-a numit Ana, nu prezintă încredere, apropierea dintre cele două nume trebuind a fi altfel interpretată (cf. P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Studii", IX (1956), nr. 4, p. 108).

[41] M. Ralea și T. Herseni, *Introducere în psihologia socială*, Editura științifică, București, 1966, p. 223—224, 251, 258—259 etc.

[42] *Marele dicționar geografic al României*, vol. I, București, 1898, p. 575—576 (sub voce).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştefan cel Mare la Putna), descoperit de ieromonahul Sevastian Gheorghiescul (1353)[43], şi chiar anul întemeierii Moldovei, transmis de cronicile slavo-române (1359), nu credem că reprezintă, în fond, decît produsul unor reconstituiri istorice ulterioare. Firește, în acest caz, exactitatea lor se impune a fi controlată printr-o riguroasă examinare a calităţii surselor de ştiri disponibile la datele respective; şi, dacă pentru vremea lui Ştefan cel Mare semnificaţia anului 1359 putuse supravieţui uitării, este neîndoielnic că proveniența celorlalte două date trebuie explicată prin circumstanţe de moment, ca, de exemplu, o lectură incompletă a văleatului 6967 <1359> şi apoi interpretarea faptelor în funcţie de noul an, 6960 <1352>, sau observarea neconcordanţei dintre numărul anilor de domnie ai predecesorilor lui Alexandru cel Bun şi intervalul cronologic absolut[44], fapt care impune, la rîndul său, plasarea lui Dragoş şi a lui Sas înainte de 1359, iar ca dată a întemeierii Moldovei, anul 1353.

Aşadar, sub ambele sale aspecte, retrospectiva pe care ne-am propus-o în paragrafele de mai sus îndreptăţeşte cu prisosinţă concluzia că începuturile documentului moldovenesc nu pot fi atribuite, în mod normal, perioadei de formare a statului feudal. Desigur, scrierea unor acte şi deci prezenţa temporară la curtea voievodală a autorilor acestora nu pot fi absolut contestate, dar nici într-o astfel de împrejurare semnificaţia lor n-ar depăşi, după părerea noastră, natura întîmplătoare a faptului. Iar, dacă se are în vedere că presupusele documente au putut fi redactate mai curînd în limba latină decît în cea slavă, cu atît mai puţin naşterea lor s-ar îndreptăţi prin imperative proprii societăţii şi statului moldovenesc.

•

Odată realizate principalele deziderate politice ale societăţii feudale moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XIV-lea: eliberarea de sub stăpînirea mongolă, constituirea unui organism statal propriu şi anihilarea tendinţelor de supremaţie ale regalităţii maghiare, nici o piedică serioasă nu mai putea întîrzia apariţia sau dezvoltarea instituţiilor de bază ale noii ordini. Statului feudal i-a revenit firește rolul hotărîtor în desăvîrşirea acestui proces, al cărui conţinut se reflectă sugestiv tocmai în perfecţionarea structurii şi în amplificarea funcţiilor puterii centrale[45]. Or, pentru apariţia documentului oficial, ca formă de exprimare a atribuţiilor unui organ de guvernămînt, lărgirea sferei de competenţă a acestuia prezintă o importanţă majoră, deoarece numai un astfel de context îi poate releva caracterul ei determinant. Şi într-adevăr, informaţia directă, ca şi cea decurgînd din corelaţia obiectivă a faptelor istorice, oferă, de această dată, probe convingătoare.

---

[43] D. Dan, *Mănăstirea şi comuna Putna*, Bucureşti, 1905, p. 125, nr. 1; Ştefan S. Gorovei, *Biserica de la Volovăţ şi mormîntul lui Dragoş Vodă*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XLVII (1971), nr. 5—6, p. 379, crede că ieromonahul Sevastian „a fost bine informat". Ne întrebăm însă ce fel de sursă putea să-l informeze atît de bine încît afirmaţiile sale să poată fi luate în seamă (vezi mai jos).

[44] Observaţie întru totul firească, dacă se are în vedere că încă de la începutul sec. al XVI-lea se încercau emendaţii în acest sens (cf. C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" — Iaşi, V (1968), p. 19).

[45] Pentru particularităţile noii perioade, vezi îndeosebi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 42—52 (tot aici şi o retrospectivă bibliografică); C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 11—41; A. Sacerdoţeanu, *Instituţiile supreme ale Moldovei...*, p. 23—39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Astfel, unul dintre cele mai timpurii documente moldovenești, rămas, pînă acum, în afara materialului de referință a studiilor de diplomatică [46], poate fi considerat scrisoarea pe care voievodul Lațcu a adresat-o, la sfîrșitul anului 1371, papei Grigore al XI-lea, în legătură cu trecerea sa la catolicism. Cunoscută numai prin intermediul epistoliei de răspuns a pontifului bisericii apusene, din 25 ianuarie 1372 [47], ea nu poate forma, desigur, obiectul unui studiu diplomatic propriu-zis, dar puținele elemente ce i se pot atribui comportă totuși unele semnificații demne de a fi remarcate. În primul rînd, scrisoarea din 1371 constituie un serios argument în favoarea reciprocității corespondenței moldo-papale nu numai în anii următori ai domniei lui Lațcu, ci și după aceea, cînd Margareta de Siret i-a continuat politica [48], iar fiul ei, Petru voievod, nu i s-a opus atîta vreme cît conjunctura internațională care determinase actul politic al predecesorului său s-a menținut. Dealtfel, este mai mult decît probabil, avînd în vedere răspunsul direct al cancelariei papale de la Avignon, din 30 ianuarie 1378 [49], că cererea Margaretei privind acordarea indulgenței plenare a fost, cel puțin cu acest prilej, formulată în scris.

Pe de altă parte, apariția scrisorii lui Lațcu confirmă fenomenul înlocuirii, de către voievodul Moldovei, în raporturile sale cu străinătatea, a solici verbale, atestată într-una din scrisorile papale anterioare [50], cu documentul scris, fenomen explicabil aparent numai prin prezența la Siret a noului episcop catolic, Andrei Jastrzębiec, însoțit de canonicul și cancelarul său, Nicola Andrei [51]. Dar, urmărindu-se îndeosebi posibilitatea materială de redactare a unui astfel de document s-ar ignora, nejustificat, deosebirea calitativă dintre acțiunile de pînă acum ale lui Lațcu — simple avansuri diplomatice pe care papalitatea s-a grăbit să le transpună în fapt — și hotărîrea înscrisă în document de a fi acceptat să treacă la credința catolică. Or, cum această trecere nici nu s-a săvîrșit, după cît se pare [52], pînă la urmă, cu atît mai mult era necesară garantarea consimțămîntului domnesc printr-un act oficial. Judecată prin această optică, apariția scrisorii voievodului moldovean nu mai poate fi pusă deci pe seama posibilității de realizare materială care se ivise, ci pe seama cerințelor de ordin formal ale oricărui act cu valoare de drept. Dealtfel, trecînd peste faptul că rezidarea la

[46] Singura lucrare unde informația referitoare la acest document este prelucrată din punctul de vedere al activității de cancelarie se datorește lui Șt. Pascu : *op. cit.*, p. 41.

[47] „Litteras tuae nobilitatis garanter recepimus, ad quarum contenta praesentibus respondemus..." (apud C. Auner, *op. cit.*, p. 242—243).

[48] Ilie Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 23—32 ; Gh. I. Moisescu, *Catolicismul în Moldova pînă la sfîrșitul veacului XIV*, București, 1942, p. 110 ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1943, p. 227—229, și *Din istoria luptei pentru independența Moldovei...*, p. 107—108 ; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 46—48.

[49] C. Auner, *op. cit.*, p. 244.

[50] Hurmuzaki, *Documente*, I, 2, p. 161—162.

[51] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 41.

[52] Ne asociem părerii conform căreia Lațcu a acceptat trecerea la noua credință, dar a reușit să se sustragă botezului oficial (Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 80, n. 1 ; vezi pentru unele elemente nefirești ale scrisorii, și I. Minea, *op. cit.*, p. 28). Este posibil, totodată, ca deformarea realității din Moldova să se fi datorat chiar episcopului Andrei, interesat în obținerea unei dieceze mai bune, deoarece, în corespondența sa cu papa, el își exagerează meritele, anunțînd, la un moment dat, trecerea în mare număr a populației la catolicism (C. Auner, *op. cit.*, p. 243—244). Or, dacă ar fi avut sprijinul ferm al domnului (presupus de Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 54) și al atîtor credincioși, nu s-ar fi plîns, desigur, de lipsa veniturilor și nici n-ar fi început imediat demersuri pentru obținerea altei dieceze (cf. Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 81—82).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Siret a episcopului Andrei este în general incertă [53], prezenţa sa la Liov, cel puţin începînd din luna noiembrie 1371 şi pînă în primăvara anului 1372 [54], deci tocmai în perioada cînd a avut loc schimbul de scrisori între Laţcu şi papa Grigore al XI-lea, este de natură să diminuieze valoarea relaţiei sugerate. Dimpotrivă, atît în această împrejurare, cît şi mai tîrziu, posibilitatea constantă a mediului catolic călugăresc din Moldova de a oferi astfel de servicii temporare dovedeşte că mobilul alcătuirii scrisorilor în cauză trebuie căutat, cum este şi firesc, în însuşi interesul semnatarilor lor. Iar faptul că epistolele de răspuns ale papei au intrat, în cele din urmă, în arhiva episcopatului de Siret nu poate confirma decît rolul său de mijlocitor şi nicidecum pe cel de iniţiator al scrisului documentar moldovenesc [55].

În sfîrşit, din chiar contextul de apariţie al scrisorii lui Laţcu voievod decurg şi semnificaţiile sale limitate pentru procesul elaborării documentului moldovenesc. Într-adevăr, expresie a unei politici religioase de conjunctură şi reflectînd, desigur, spiritul singurei cancelarii cu care era familiarizat redactorul ei, acela al cancelariei papale, scrisoarea adresată pontifului de la Avignon nu putea să fie un elaborat specific moldovenesc. Cel mult este de presupus că din alcătuirea ei şi, eventual, a celor ulterioare a rezultat necesitatea găsirii unor formule diplomatice proprii, corespunzătoare realităţilor interne, şi optime, totodată, oficializării lor în relaţiile internaţionale ale puterii centrale [56].

Spre deosebire de orizontul încă limitat al constatărilor pe care le permite scrisoarea din 1371, informaţiile de aceeaşi natură, provenind din a doua jumătate a domniei lui Petru voievod, oferă numeroase elemente noi, în măsură să probeze evoluţia care se produsese deja în acest domeniu. Astfel, dacă motivele unei corespondenţe directe cu scaunul papal dispăruseră treptat din aria preocupărilor majore ale puterii centrale, folosirea scrisorii în rezolvarea diferitelor interese ale acesteia din afara graniţelor statului feudal a fost nu numai menţinută, ci şi intensificată. Înainte de 3 februarie 1386 [57], fratele voievodului Petru, Roman, comunica, de exemplu, liovenilor, foarte probabil în scris, măsurile luate împotriva armenilor care prădaseră în Moldova pe cîţiva negustori germani, iar la începutul anului 1392 curierii domnului soseau la Cracovia cu scrisori [58] referitoare, desigur, la chestiuni politice de interes comun. Hotărîrea lui Petru de a desăvîrşi organizarea ierarhică a bisericii moldoveneşti, solicitînd, încă înainte de 1386, Patriarhiei din Constantinopol înscăunarea lui Iosif ca mitropolit al ţării [59], va fi provocat, de asemenea, un schimb de epistole, aşa cum sugerează corespondenţa ulterioară referitoare la aceeaşi problemă. Mai

---

[53] Vezi, în special, Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 81—83, şi, pentru contraargumente, Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 41 şi n. 137.

[54] Gh. I. Moisescu, *op. cit.*, p. 81.

[55] În ceea ce priveşte motivul pentru care răspunsul papal la scrisoarea lui Laţcu a ajuns în arhiva Iloveană, el nu se poate explica numai prin rolul de „logofăt" al canonicului Andrei (Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 41), ci, mai curînd, după părerea noastră, prin incorectitudinea cu care episcopul Andrei si-a îndeplinit rolul său de intermediar. Tocmai de aceea, este posibil ca epistola din 25 ianuarie 1372, a papei Grigore XI, nici să nu fi ajuns la destinatar.

[56] Reţine atenţia, din acest punct de vedere, mai ales calificarea Margaretei, probabil chiar pe baza scrisorii ei, ca „Domina Valachie Minoris", (cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 51—52).

[57] C. Racoviţă, *Începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei*, în „Revista istorică română", X (1940), p. 257; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 233. Vezi şi A. Sacerdoţeanu, *Succesiunea domnilor...*, p. 230.

[58] „cursores cum litteris Petris Moldaviensis", (apud C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 328; vezi şi P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 233).

[59] Scarlat Porcescu, *Iosif, cel dintîi mitropolit cunoscut al Moldovei*, în „Mitropolia Moldovei şi Sucevei", XL (1964), nr. 3—4, p. 129—130.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult încă, dintre scrisorile alcătuite cu prilejul acordării împrumutului de 3 000 ruble frînceşti regelui polon, Vladislav Iagello, cea din 10 februarie 1388 [60], cuprinzînd rectificarea sumei inițiale de către Petru, din Suceava, s-a păstrat pînă în timpul celui de al doilea război mondial [61], făcînd posibilă o apreciere concretă a stadiului de dezvoltare în care se afla scrisul documentar moldovenesc. Este adevărat că ductul asemănător al grafiei acesteia cu cel al scrisorii de garanție dată de Vladislav la Luțc, în 1388 februarie 27 [62], atestă serviciul temporar al aceluiași diac de origine ruteană [63]. Dar, nimic nu ne împiedică, după părerea noastră, să considerăm că acesta a prestat în ambele cazuri un serviciu personal pe lîngă voievodul moldovean, cu atît mai mult, cu cît prezența lui la Suceava devine altfel inexplicabilă, de vreme ce, la Luțc, Petru nu-și schimbase încă promisiunea [64]. Din păcate, lipsa unor piese similare din aceeași epocă, dar mai ales caracterul special al scrisorii din 10 februarie 1388 și redactarea ei de către o persoană formată în mediul unei cancelarii străine, diminuează sfera unei analize diplomatice comparative cu caracter intern. Se poate doar observa că scrisul neîngrijit al celor două documente [65] probează o experiență relativ recentă a diacului, ceea ce confirmă, dealtfel, încă o dată, posibilitatea existenței sale în serviciul temporar al voievodului Moldovei.

În afară de scrisori, domnia lui Petru marchează însă și apariția a două noi categorii de documente, omagiale și donative, care, prin semnificațiile lor, anunțau iminenta transformare a naturii acestei activități. Desigur, cele două acte omagiale din 26 septembrie 1387, al voievodului și al reprezentanților boierimii moldovene, scrise probabil în cîte un singur exemplar, în limba latină [66], nu depășesc caracterul condiționat și, tocmai de aceeea, sporadic al oricărui înscris juridic impus de împrejurări speciale. De asemenea, nici formularul lor, așa după cum s-a mai observat [67], nu poate dovedi decît o redactare conform normelor cancelariei polone, căreia i-a aparținut, probabil, însuși conceptul ambelor acte. Dar, chiar dacă importanța acestora s-ar reduce, din punctul de vedere al scrisului diplomatic moldovenesc, la un simplu contact cu o activitate de aceeași natură, însă superior organizată, exemplul nu a fost firește lipsit de urmări [68]. Mai mult încă, valoarea conferită actului de ambele părți însemna,

---

[60] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 603—604.

[61] D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, p. 9.

[62] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 605—606.

[63] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 148—149 ; D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 58.

[64] Notăm totuși posibilitatea ca scriitorul celor două documente, însoțindu-l pe panul Warszawski (cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 230, n. 30), să fi venit, probabil, chiar de la Luțc, odată cu Petru voievod. Vezi și mai jos, nota 85.

[65] Vezi J. Bogdan, *Album paléographique moldave*, București—Paris, 1926, pl. nr. 1.

[66] Nu credem că afirmația lui Dogiel privind „lingua valachica" a documentelor publicate de el în 1758 trebuie extinsă automat asupra întregului fond moldovenesc din arhiva regală din Cracovia (cum a presupus C. Racoviță, *op. cit.*, p. 253), și nu trebuie să se deducă, pe baza cazului incert din 1387, că toate actele s-au redactat în dublu exemplar. În fond, pentru prima perioadă a suzeranității polone, interesul păstrării acestora nu putea să-l manifeste decît regalitatea care urmărea îndeplinirea omagiului, după cum, din punctul de vedere al practicii cancelariei moldovenești ele au suferit regimul aplicat tuturor documentelor, adică păstrarea lor prin beneficiari (vezi și, mai jos, nota 114).

[67] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 154 ; C. Racoviță, *op. cit.*, p. 253—254.

[68] Pentru influența polonă asupra formularului, vezi, în special, N. Grămadă, *op. cit.*, p. 133—136 ; D. Ciurea, *Observații pe marginea documentelor latine românești*, p. 19—35, și D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 84, 90, 97, 110—112, 127 și 145. Substratul diplomatic ceh, presupus de Josef Macůrek, *A influențat actul ceh de cancelarie documentele moldovenești din a doua jumătate a secolului al XV-lea ?*,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în împrejurările de atunci ale rezolvării problemelor de guvernămînt, o modalitate pe care domnia nu putea decît s-o recepteze, iar consensul obţinut boierimii moldovene la prestarea omagiului indica totodată şi condiţia obligatorie a aplicării ei cu succes pe plan intern.

Actul donativ din 1 mai 1384, acordat de către Petru voievod călugărilor dominicani de la biserica Sf. Ioan Botezătorul din Siret [69], constituie dealtfel o dovadă concludentă că puterea centrală începuse deja să transpună în practică aceste principii. Tocmai de aceea, s-a şi presupus uneori existenţa unei cancelarii centrale moldoveneşti încă de acum [70], precum şi dispariţia fortuită a celorlalte probe materiale ale activităţii ei. Dar, dacă prin însăşi natura sa repetabilă, ca şi prin posibilitatea juridică sau scripturistică a emiterii sale, actul donativ îndreptăţeşte teoretic o astfel de încheiere, nu este mai puţin adevărat că specificul cazului de faţă îi delimitează tranşant gradul de generalitate. În acest sens, este de reţinut mai întîi constatarea că documentul din 1384 nu consfinţea, totuşi, o hotărîre în folosul feudalităţii autohtone, deşi clerul catolic existent la acea dată în Moldova nu poate fi exclus cu totul din rîndurile acesteia, după cum dispoziţiile sale nu privau alte drepturi de uzufruct al vămii [71] din Siret decît chiar pe cele domneşti. Posibilitatea donativă încă limitată de care dispunea Petru voievod se confirmă dealtfel şi prin cea de a doua danie a sa, în favoarea călugărilor de la mănăstirea Neamţ [72], făcută probabil în ultima parte a domniei. Într-adevăr, ambele sate de la gura Neamţului, denumite abia în actul din 14 septembrie 1427 : Temeşeşti şi Cîrstianeşti [73], erau aşezări de robi tătari, aflate deci în stăpînirea directă a familiei domneşti, situaţia celei dintîi fiind atestată documentar [74], iar a celeilalte decurgînd din numele ei, format pe baza unui onomastic mai puţin obişnuit în mediul moldovenesc şi a cărui temă trimite, tocmai de aceea, la acţiunea de creştinare a elementelor etnice tătăreşti supuse în vremea luptei de eliberare a ţării [75]. În sfîrşit, în sprijinul aceleiaşi idei remarcăm faptul că atît dania din 1384, cît şi cea pentru mănăstirea Neamţ aveau ca beneficiari ctitorii ale familiei domneşti, care în mod normal trebuiau să fie înzestrate cu mijloacele corespunzătoare rolului lor bisericesc şi totodată necesare subzistenţei călugărilor [76]. O hotărîre în acest sens nici nu impunea însă obţinerea consimţămîntului prealabil al boierimii, ale cărei interese nu erau cu nimic afectate, iar menţionarea în textul actului numai a cîtorva persoane şi doar în calitate de martori la donaţia efectuată îi atestă tocmai limita implicaţiilor sale juridice.

Pe lîngă elementele particulare ale donaţiei în sine, actul din 1384 vădeşte însă trăsături tot atît de speciale dacă se iau în consideraţie împrejurările certe

---

în „Studii", XXI (1968), nr. 1, p. 11—20, ni se pare firesc şi real totodată, dar judecat nu în afara unei filiere şi a unei experienţe de cancelarie generale şi comune lumii slave din vecinătatea Moldovei.

[69] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 4—6.

[70] C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, p. 447.

[71] Nu este vorba de „cîntar", cum a tradus M. Costăchescu, ci de „vamă" (cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228, n. 21).

[72] Menţionată în actul din 1407 ianuarie 7 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 53—54). Asupra vislujeniilor fără privilegii, atribuite uneori predecesorilor lui Alexandru cel Bun, se va insista în mod special în partea a doua a acestui studiu.

[73] *Ibidem*, p. 190—191.

[74] *Ibidem*, p. 494—495 (act din 30 noiembrie 1436 : „un sat tătăresc la gura Neamţului, anume Temişeşti, şi în acest sat zece bordeie de tătari").

[75] Vezi şi Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 234—236 (pentru semnificaţia toponimului „Cruce").

[76] Tocmai de aceea, pentru biserica Sf. Ioan Botezătorul din Siret exista în 1391 şi un „procurator" al voievodului Petru (cf. Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 60).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sau probabile ale emiterii sale ori trăsăturile formularului său diplomatic. În primul caz se disting mai ales mediul, de indiscutabilă influență catolică, al curții Margaretei de la Horlăceni [77], precum și obișnuința călugărilor misionari de a solicita autorității de stat, sub oblăduirea căreia activau, consfințirea în scris a sprijinului material dobîndit, iar în cel de al doilea, proporționarea, dispunerea și alcătuirea unor formule în spiritul unei cancelarii de limbă latină și rămase, tocmai de aceea, fără continuitate în activitatea diplomatică de mai tîrziu [78]. În acest sens, se pot menționa, de plidă, lungimea neobișnuită a narației, spre deosebire de caracterul lapidar al ultimelor paragrafe, inserarea preambulului între narație și dispoziție [79], iar a martorilor după coroborație, precum și enunțarea specifică a actului juridic donativ sau a modalităților sale de întărire. Singura formulă care pare să ateste într-adevăr un efort de individualizare este intitulația, elementele sale componente regăsindu-se ulterior atît în documentele slave cît și în cele latine, dar cu modificarea lui *dux*, care de fapt era o repetare a lui *waivoda*, în *dominus* și, respectiv, **господаръ** [80].

Așadar, contrar aparențelor, aspectele menționate mai sus conduc la o interpretare mai puțin categorică a semnificațiilor documentului din 1384, care, din punctul de vedere al unei activități de cancelarie, se plasează mai degrabă în grupul actelor emise condiționat și intermitent. De asemenea, este posibil ca redactarea lui să se fi datorat unui serviciu temporar prestat chiar de către beneficiari sau de către o persoană din anturajul Margaretei, mai ales că soluția era firească pentru un început scripturistic tardiv în raport cu altele și, ca atare, practicată [81]. Transmiterea unui apelativ slav: **порѣчьникъ, поржчьникъ**= mandatar, însărcinat [82], sub forma coruptă *poruczno*, ar fi tocmai un indiciu că scriitorul actului sau poate tălmăcitorul spuselor domnești nu a înțeles sen-

---

[77] Pentru această identificare, cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 228—229. n. 21, și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 29.

[78] Nu și în cea latină, firește, unde formularul occidental, prin filieră mai ales polonă, se va regăsi mereu (cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 19—34; autorul exclude însă din studiu formele neoriginale ale documentelor, chiar și atunci cînd acestea au o importanță deosebită, cum este cazul celui din 1384). Vezi și J. Macurek, *op. cit.*, p. 11.

[79] Prin factura sa, preambulul rămîne izolat pînă și în contextul diplomaticii latine moldovenești (D. Ciurea, *op. cit.*, p. 26), care însă, nu este mai puțin adevărat, s-a concretizat rareori în acel gen de acte propriu utilizării unei asemenea formule. De aceea, el sugerează, după părerea noastră, spiritul cancelariei papale, transmis prin însuși scriitorul actului, și nu prin mijlocirea unui model diplomatic maghiar, așa cum s-a presupus (P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei...*, p. 108), deoarece și în Ungaria, motivația retorică a actului juridic propriu-zis, practicată în secolele al XIII-lea și al XIV-lea (cf. Fr. Pall, *Diplomatica latină...*, p. 291), era susținută de același exemplu.

[80] *Dominus* nu era totuși un echivalent perfect al termenului slav. De aceea, în secolele XVI și XVII se vor utiliza și alți termeni, ca *princeps* și *heres*, singuri sau împreună cu *dominus* și chiar cu *waywoda* (cf. D. Ciurea, *op. cit.*, p. 23—24..

[81] N. Grămadă, *Documente scrise de destinatari*, în „Codrul Cosminului", IV—V (1927—1928), p. 567—568, unde observă redactarea de către brașoveni a privilegiului din 20 ianuarie 1368, dat de către Vladislav în favoarea lor; M. Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în „Studii", XV (1962), nr. 2, p. 343, acceptă ideea, punînd însă alcătuirea actului pe seama cancelariei regale. Vezi și N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 49—50.

[82] **И. И. Срезневский, Материалы для словаря древнерусского языка**, t. II, ed. a II-a, Moscova, 1958, p. 1 220—1 221 (sub voce).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sul cuvîntului, preluîndu-l întocmai [83]. Pe de altă parte, limita valorică a actului, relevată de specificul său, se dovedeşte a fi întru totul corespunzătoare stadiului general de dezvoltare a factorilor care au contribuit la apariţia scrisului documentar moldovenesc, atestînd o evoluţie treptată şi determinată în mod obiectiv a acestuia.

Într-adevăr, sintetizînd observaţiile prilejuite de analiza tuturor probelor concrete ale activităţii diplomatice din vremea domniilor lui Laţcu şi Petru, preponderenţa scrisorii asupra actului propriu-zis se impune ca o trăsătură evidentă a întregii perioade, deşi în a doua parte a domniei lui Petru sînt prezente şi alte categorii de documente. Or, unei astfel de activităţi îi corespunde, obişnuit, doar un serviciu personal, întrucît limita juridică a prevederilor transmise prin scrisori nu incumbă neapărat şi calitatea oficială a scriitorilor lor. Desigur însă că chiar sub semnul acestei caracteristici evoluţia activităţii diplomatice a continuat, spre sfîrşitul domniei lui Petru voievod făcîndu-se, după cît se pare, trecerea de la serviciile temporare ale unor scriitori ocazionali, la serviciul permanent al diacului angajat. Şi, este sugestivă apariţia primelor indicii în acest sens tocmai cu prilejul redactării scrisorii din 10 februarie 1388 în limba slavă, adică în limba care, datorită politicii religioase a lui Petru şi, desigur, a atragerii noului conducător spiritual al bisericii, mitropolitul Iosif [84], în opera de consolidare statală, devenea, în mod normal, limba oficială a scrisului moldovenesc. Legătura între cele două fenomene nu este, firească, cauzală, şi numai pe baza ei nu se poate susţine că serviciul diacului care a fost alături de voievodul Moldovei atît la Luţc, cît şi la Suceava reprezintă atestarea activităţii lui permanente [85]. Dar, este neîndoielnic, după părerea noastră, că reciprocitatea dintre politica de încurajare a catolicismului şi primele manifestări diplomatice în limba latină, pe de o parte, şi dintre noua orientare religioasă a domniei şi utilizarea scrisului slav [86], pe de altă parte, nu este deloc întîmplătoare.

Permanentizarea serviciului scripturistic personal de la curtea domnească a avut, la rîndul ei, o importanţă hotărîtoare pentru pregătirea acelui fond diplomatic absolut necesar elaborării unui formular propriu de document oficial. Astfel, dacă în perioada serviciilor temporare posibilitatea acumulării de cunoştinţe speciale şi mai ales de prelucrare a lor era minimă, orice experienţă dobîndită anulîndu-se odată cu încetarea obligaţiei contractate de scriitorul actului, continuitatea muncii acestuia oferea tocmai condiţia esenţială a unui astfel de proces. Mai

---

[83] Considerăm că „porucinicul" din acest act nu este altcineva decît „procuratorul" menţionat în 1391 (vezi mai sus, nota 76). De altfel, numai unei astfel de persoane i se potriveşte adjectivul *carrisimus*, căci de un membru al familiei voievodale nu poate fi, desigur, vorba şi cu atît mai puţin de un nume propriu (cf. M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 7, şi A. Sacerdoţeanu, *Sfatul domnesc.*, p. 46) sau de un staroste (I. Minea, *op. cit.*, p. 40, n. 3). În ipoteza că introducerea cuvîntului în text se datoreşte totuşi copistului de mai tîrziu, ceea ce pare însă mai puţin probabil, sensul său ar putea fi echivalentul actualului **порочный** din limba rusă, indicîndu-se prin el defectul pergamentului în acest loc.

[84] Pentru data sfinţirii lui Iosif ca mitropolit, cf. I. Marinescu, *Înfiinţarea mitropoliilor în Ţara Românească şi Moldova*, în „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice", sr. a III-a, t. II (1923—1924), p. 16—17, şi S. Porcescu, *op. cit.*, p. 129—130 şi 136—137.

[85] Ea a putut deveni însă permanentă, dacă diacul a fost reţinut în continuare la curtea domnească, aşa cum sugerează unele trăsături comune ale grafiei scrisorilor din 1388 şi a actului omagial din 1393 (vezi şi M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 609) sau a actului donativ din 30 martie 1392 (vezi şi D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 58, n. 4).

[86] Este util de observat, în acest sens, că manifestările creatoare ale scrisului religios slav au debutat la noi tot prin intermediul scrisorilor (cf. *Istoria literaturii române*, vol. I, p. 257).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mult încă, politica promovată de Petru voievod în ultima parte a domniei sale [87] a facilitat considerabil contactele cu experiența mai îndelungată a cancelariei polone sau cu cea mai recentă a Țării Românești, impunînd astfel și sursele diplomatice ale împrumuturilor necesare realizării formularului slav moldovenesc [88].

În sfîrșit, în strînsă legătură cu observațiile de mai sus se află și cea de a treia trăsătură pe care o dovedește activitatea diplomatică din această perioadă. Este vorba de caracterul condiționat al emiterii tuturor categoriilor de documente atestate, condiționare obiectivă, dar în cadrul căreia rolul hotărîtor l-au jucat factorii externi, de conjunctură. Firește, s-ar putea obiecta că negoțul liovean sau brașovean practicat pe teritoriul Moldovei nu constituia, de exemplu, un astfel de factor, debutul său producîndu-se încă înainte de întemeierea statului. De asemenea, sprijinul acordat de domnie clerului catolic moldovenesc nu izvora numai dintr-o conjunctură politică internațională, ci reflecta, într-o anumită măsură, însăși realitatea confesională a principalelor tîrguri din țară. Cu toate acestea, din punctul de vedere al politicii domnești comerțul străin nu presupunea, deocamdată, decît urmărirea desfășurării sale normale [89], deci o condiționare a activității scripturistice de elemente care surveneau cu totul întîmplător și a căror rezolvare nu necesita decizii scrise [90], ci doar un schimb de scrisori cu municipalitățile interesate [91]. Pe de altă parte, viața religioasă a comunităților catolice sau chiar ortodoxe nu reprezenta un domeniu de jurisdicție domnească, așa încît raporturile dintre puterea de stat și instituțiile bisericești, care se impuneau a fi consemnate în scris, apăreau sporadic și în funcție de împrejurări particulare. Într-un astfel de context este însă firesc să nu se poată atribui scrisului documentar din vremea voievozilor Latcu și Petru caracteristica unei activități de cancelarie, cu atît mai mult, cu cît actele externe, beneficiind de condiții de conservare mai bune, demonstrează prin însuși numărul atestărilor lor că nu au depășit cu mult cantitatea celor existente.

Unul din elementele diplomatice ale cărui implicații în aprecierea proceselor discutate nu este deloc neglijabilă constă în garantarea valorii probatorii a celor patru acte păstrate din domnia lui Petru voievod cu ajutorul sigiliilor atîrnate și anunțate, în prealabil, prin formula coroborației. Într-adevăr, simpla existență a sigiliilor domnești și boierești pare să justifice presupunerea unui stadiu relativ avansat al acestei practici diplomatice, întrucît confecționarea și răspîndirea lor nu putea corespunde decît unei necesități permanente. Dar, în ciuda legăturii indiscutabile, care s-a generalizat cu vremea, între cele două elemente, anterio-

---

[87] C. Racoviță, *op. cit.*, p. 254—258 ; P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, p. 227—233.

[88] Pentru originea diferitelor formule și elemente diplomatice ale documentului slav moldovenesc, cf. D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 74—113, și J. Macůrek, *op. cit.*, p. 4—8 și 20.

[89] Primele reglementări ale comerțului negustorilor din Liov și Brașov, apar, după cum se știe, abia în vremea lui Alexandru cel Bun. Privilegiul pentru brașoveni la care se referă actul lui Ștefan voievod din 26 mai 1435 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 676—677), nu s-a păstrat însă.

[90] În plus, trebuie avut în vedere că judecarea pricinilor a fost lăsată în perioada de preponderență a negustorilor străini asupra celor moldoveni, pe seama orașelor beneficiare ale privilegiilor domnești, mai ales că, dispunînd de dreptul de depozit, acestea controlau de fapt aproape toate afacerile comerciale din Moldova (P. P. Panaitescu, *Drumul comercial al Poloniei la Marea Neagră în Evul Mediu*, în vol. *Interpretări românești*, Editura de Stat, 1947, p. 108—112 ; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, Editura științifică, București, 1965, p. 65—67.

[91] Vezi C. Racoviță, *op. cit.*, p. 308—309 (după cum reiese însă din însemnările liovene, multe chestiuni se rezolvau, totuși, pe calea soliei verbale).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ritatea peceții față de actul scris [92] nu trebuie ignorată, mai ales că probele concrete ale unei astfel de situații nu lipsesc nici pentru Moldova. Astfel, apariția sigiliului tîrgului Baia, a cărui formă imprimată la 1421, sau mai tîrziu, la sfîrșitul secolului al XVI-lea, trebuie pusă evident în legătură cu acordarea calității de *civitas* așezării, în anul 1413 [93], nu a putut fi condiționată totuși de acest eveniment, întrucît, chiar făcînd abstracție de tradiționalismul inscripției, de arhaismul unor elemente ale emblemei sau de afinitățile motivului [94], constituirea colectivității umane de aici într-o comunitate urbană, cu un anumit statut al vieții interne și cu o personalitate juridică în raporturile sale cu ceilalți factori de drept — ambele de natură să impună elaborarea unui însemn sigilografic propriu —, dacă nu a precedat întemeierea statului [95], nu a putut să întîrzie prea mult după încheierea acesteia. Aceeași contemporaneitate se verifică, dealtfel, și în cazul peceții tîrgului Roman, a cărei inscripție în limba latină [96] sugerează confecționarea ei într-un moment cînd utilizarea limbii slave nu se impusese încă în domeniul sigilografiei, moment aproximativ corespunzător procesului de urbanizare al așezării și formării comunității orășenești de aici, datorită noii politici economice inaugurate de voievodul Petru și susținută activ de fratele său, Roman [96 bis]. Or, nici pentru Baia, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, și nici pentru Roman, la sfîrșitul aceluiași interval, imperativul redactării unor documente oficiale proprii nu poate fi, desigur, invocat ca factor esențial al apariției peceților lor.

De asemenea, în condițiile unui început încă precar al activității scripturistice de la curtea domnească și ale emiterii unor documente care nu angajau, de obicei, decît persoana sau familia domnească și solicitau, ca atare, numai folosirea sigiliului domnesc — căci despre însrisuri boierești nu poate fi vorba decît în mod excepțional [97] — nici apariția peceților particulare nu se dovedește a fi fost rezultatul cerințelor de această natură. Mai mult încă, nu este exclus ca practica atîrnării sigiliilor boierești cu ajutorul unor fîșii de pergament [98], pe care se înscriau, obișnuit, numele posesorilor lor, să ateste tocmai existența unei faze a sigiliilor inelare anepigrafe, cînd semnificația primordială a acestora aparținea însemnului heraldic și nu legendei scrise, fază întru totul corespunzătoare insuficientei cristalizări a raporturilor juridice din cadrul societății moldovenești înainte de constituirea deplină a statului feudal [99].

În ceea ce privește sigiliul domnesc, este dificil să încercăm în rîndurile de față o precizare a evoluției sale în raport cu activitatea scripturistică propriu-zisă.

---

[92] S. Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul secolului al XV-lea)*, în *D.I.R., Introducere*, vol. II, p. 563—564.

[93] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului. I. Documente privitoare la episcopatele catolice din principate*, București, 1913, p. 28—31.

[94] E. Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, p. 459—466.

[95] Cum par să indice, deocamdată, rezultatele cercetărilor arheologice (cf. Eug. Neamțu, V. Neamtu și St. Cheptea, *Contribuții la problema începuturilor orașului Baia*, comunicare prezentată cu prilejul dezbaterii științifice „Începutul orașului medieval din Moldova", care s-a desfășurat la Iași în ziua de 18 martie 1972 (vezi, în acest volum al „Anuarului", rubrica „Viața științifică").

[96] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 460 și 475—476.

[96 bis] Cf. Mircea D. Matei, Lucian Chițescu, *Probleme istorice în legătură cu fortificația mușatină și cu așezarea orășenească de la Roman*, în „Studii și materiale de muzeografie și istorie militară", nr. 1 (1968), p. 36.

[97] Cf. A. Sacerdoțeanu, *Instituțiile supreme...*, p. 26, n. 9. Adăugăm că cea mai veche vînzare-cumpărare este menționată în actul din 7 ianuarie 1407 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 53—54) și privește o vie pe care mitropolitul Iosif a dăruit-o apoi mănăstirii Neamț.

[98] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 609, 611, 624 etc. Vezi și D. P. Bogdan, *op. cit.*, p. 157, și E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 342—343.

[99] Pentru împrejurările generale ale apariției peceților, vezi și S. Jakó, *op. cit.*, p. 618—619.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ne asociem doar ipotezei, argumentată deja [100], privind contingențele dintre stema tîrgului Baia și stema Moldovei, contingențe care implică la rîndul lor o elaborare relativ recentă a celei din urmă, folosindu-se poate și unele elemente [101] din fosta pecete voievodală a lui Bogdan [102]. De asemenea, considerăm că n-ar fi fost nici nefiresc și nici imposibil [103] un text în limba latină al inscripției celei dintîi peceți a Moldovei, mai ales că exemplul Țării Românești atestă o astfel de situație [104], iar semnificațiile legendelor latine ale unor peceți boierești [105] și ale primelor monede moldovenești [106], îl sugerează întrucîtva [107].

Argumentele de natură să confirme justețea concluziilor din paragrafele de mai sus nu rezidă însă numai în probele materiale ale activității diplomatice. Lacuna informativă ce caracterizează categoria actelor donative interne nu este nici ea, după părerea noastră, cu totul întîmplătoare, ci reflectă o situație de fapt. Astfel, actele interne din ultimul deceniu al secolului al XIV-lea și de la începutul secolului următor, deși menționează deseori „slujba dreaptă și credincioasă" a boierilor beneficiari către înaintașii domnilor emitenți, sau definesc sate aflate deja în stăpînirea feudală drept „vislujenii", nu indică niciodată ca autor al unor înscrisuri juridice pe Petru voievod, iar atunci cînd numele lui este totuși amintit

---

[100] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 459—466.

[101] Ca de exemplu, motivul, întrucît, pentru maramureșeni bourul putea avea semnificații aparte (cf. P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, p. 321). O pecete a Sighetului (!), asemănătoare celei moldovenești, este menționată de M. Costin, *op. cit.*, p. 209. Pentru originile elementelor componente ale sigiliului moldovenesc, vezi și I. N. Mănescu, *Stema Moldovei*, în „Magazin istoric", VI (1972), nr. 5, p. 37—42.

[102] Existența ei se probează, indirect, prin validarea scrisorii din 21 septembrie 1349 (vezi mai sus, n. 28) de către Ioan, voievodul românilor din Maramureș și nepotul lui Bogdan, cu un sigiliu propriu.

[103] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 336 și 460, afirmă, fără a aduce însă argumente deosebite, că cele mai vechi sigilii domnești au avut legenda în limba slavă. Încercînd, la rîndul nostru, să citim măcar cîteva litere din textul, atît de neclar, al peceții atîrnate la actul omagial din 1387, rezultatul a fost cu totul neconcludent. Astfel, în partea dreaptă, puțin mai sus de axa orizontală a peceții, pare că se conturează, într-adevăr, un п slav, deci prima literă din numele domnului, dar spațiul rămas liber în acest fel la începutul inscripției este insuficient pentru a cuprinde cuvîntul **печать**. Conturul aceluiași semn ar putea, de aceea, să provină de la a doua jumătate a literei M dintr-un eventual SIM *(sigillum)*. De asemenea, aproximativ la mijlocul unghiului format de cele două axe ale peceții, spre stînga, sus, pare că se distinge un к slav, din **Молдавскои**, dar semnul se pretează și la interpretarea lui ca E, din MOLDAVIENSIS. Vezi și O. Iliescu, *Despre legendele celor mai vechi monede moldovenești*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie" — Iași, III (1966), p. 206.

[104] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 336 și 460.

[105] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 617.

[106] O. Iliescu, *op. cit.*, p. 205—207.

[107] În aprecierea acestei situații, cel puțin pentru primele momente de existență a statului moldovenesc, credem că nu trebuie neglijată nici dificultatea confecționării unui tipar sigilar cu inscripția în limba slavă, deoarece însuși exemplarul comandat de Roman voievod demonstrează incertitudinea specifică oricărui început, numele țării fiind redat **Молдъкъскоі** (C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. I, în mss.; sau **Молдъвскоі** după lectura lui E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 378, n. 6) în imprimarea sa de pe pecetea documentului din 1392 martie 30 (Arh. St. București, Peceți, nr. 111).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în calitate de donator, beneficiarul reprezintă o ctitorie bisericească a familiei domneşti : mănăstirea Neamţ. Nici cu acest prilej, însă, Petru voievod nu acordase un act de proprietate în favoarea mănăstirii, deoarece menţionarea lui nu credem că ar fi fost omisă într-un document în care situaţia acesteia era atît de clar înfăţişată [108]. De asemenea, urmărind în documentele ulterioare stăpînirile descendenţilor din boierii atestaţi în vremea domniilor lui Petru şi ale succesorilor săi imediaţi, firesţe, în limita permisă de materialul existent, tăcerea cea mai desăvîrşită domneşte cu privire la eventualele acte donative emise înainte de 1392 [109]. O dovadă indirectă în acest sens constă, dealtfel, şi în întîrzierea cu care apar primele menţiuni de acte interne mai vechi [110], primul caz fiind cel din 20 decembrie 1437 [111], cînd se confirmă un privilegiu de la Alexandru cel Bun.

S-a presupus uneori, avîndu-se în vedere prioritatea utilizării diplomatice a limbii latine, că penuria documentară a secolului al XIV-lea se explică tocmai prin această particularitate, întrucît actele scrise în latineşte au fost ignorate în mod conştient de către cancelaria slavă de mai tîrziu [112] sau, rămînînd în cancelaria domnească, au fost duse ulterior peste hotare chiar de către clericii catolici care au îndeplinit temporar funcţia de logofăt [113]. Trecînd peste faptul că eludarea limbii nu putea să anuleze o dispoziţie de drept, ci, cel mult, să provoace repetarea ei, sau că obiceiul păstrării documentelor la beneficiari era generalizat în epocă şi nu există nici un indiciu al unei situaţii deosebite pentru Moldova [114], reconstituirea istorică a stadiului de dezvoltare în care se aflau instituţiile ce condiţionau în ultimă instanţă apariţia presupuselor acte de donaţiune permite constatarea unei imposibilităţi de fapt a emiterii lor în această perioadă.

Firesţe, nu este locul să insistăm aici asupra tuturor aspectelor pe care le-a presupus metamorfoza organelor esenţiale ale puterii centrale moldoveneşti din a doua jumătate a secolului al XIV-lea : domnia şi sfatul domnesc. Lucrări spe-

---

[108] Nu ştim în care expresie a văzut N. Grămadă, *Cancelaria moldovenească*..., p. 136, n. 5, pomenirea actului de la Petru voievod, întrucît substantivul **КНИГЪ** din textul documentului (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 53), se referă, evident, la manuscrisele religioase ale celor două mănăstiri. Pentru o situaţie similară, în legătură cu un presupus act al mănăstirii Tismana, mai vechi decît cel cunoscut, al lui Dan I, vezi E. Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana şi rolul său în cultura veche românească. I (pînă la 1385)*, în „Romanoslavica", XI, Istorie. Bucureşti, 1965, p. 271—272.

[109] Mai mult încă, urmaşii boierilor Julă (cf. *D.I.R.*, A, veac. XVII, vol. II, p. 19), Borla (*ibidem*, veac. XV, vol. II, p. 298), Drăgoi (*ibidem*, vol. I, p. 327), Stanislav Rotompan (*ibidem*, vol. II, p. 28), Vîlcea (*ibidem*, p. 95), Stravici (*ibidem*, veac. XVI, vol. I, p. 8), Şandru (*ibidem*, p. 10), Ion vornic (*ibidem*, veac. XV, vol. II, p. 145) ş.a. dispuneau numai de documente de la Alexandru cel Bun, parte din ele cunoscute şi astăzi.

[110] Documentele de la Roman şi Ştefan voievozi, menţionate în confirmarea lui Iuga din 1399, nu pot fi luate în consideraţie, deoarece aceasta din urmă reprezintă un falsificat tîrziu (cf. L. Şimanschi, *Un pretins act moldovenesc de la Iuga voievod*, în curs de publicare în „Revista arhivelor").

[111] *D.I.R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 147. „Scrisorile ceale vechi" din suretul actului cu data 1429 ianuarie 10 (Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, XXI, Iaşi, 1929, p. 86), reprezintă, probabil, o lectură greşită a traducătorului, căci locul menţionării lor nu era aici.

[112] N. Iorga, *Notes de diplomatique roumaine*, p. 111.

[113] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 41.

[114] Un exemplu concludent în acest sens îl constituie poruncile interne domneşti în favoarea braşovenilor (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 677—678, 692—693), care s-au păstrat în arhiva oraşului interesat în îndeplinirea prevederilor lor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ciale au fost consacrate ambelor instituții [115], punîndu-se mai mult sau mai puțin în evidență tocmai caracterul treptat al lărgirii sferei de competență a domniei în guvernarea statului, pe măsură ce ea a reușit să-și formeze o bază socială proprie și să diminueze eficacitatea controlului la care era supusă de către reprezentanții vechii feudalități autohtone. De asemenea, s-a precizat că unul din domeniile raporturilor sociale supuse cel mai tîrziu autorității domnești a fost cel al proprietății feudale, ajungîndu-se din această cauză la o situație extrem de acută, pe care numai măsurile hotărîte ale lui Ștefan cel Mare vor reuși s-o remedieze parțial [116]. Din punctul de vedere al activității diplomatice nu interesează însă decît momentul cînd sfera prerogativelor domnești a început să înglobeze acest domeniu, inaugurînd un control superior asupra tuturor modificărilor sau transferurilor de proprietate și dispunînd de toate acele pămînturi libere de orice stăpînire feudală, adică momentul cînd veleitățile de drept ale puterii domnești au început să se transforme în atribuții de fapt. Și într-adevăr, informația existentă confirmă nu numai rolul deosebit pe care l-a avut în desfășurarea acestui proces domnia lui Petru voievod, ci și limita succeselor dobîndite.

Astfel, sursele documentare, sigilografice și numismatice ale epocii, cu caracter intern sau extern, sînt unanime în a atribui lui Petru calitatea de simplu voievod al Moldovei, deși unele indicii privind necesitatea completării acestuia nu lipsesc în chiar formularea lor. Intitulația actului din 1384 cuprinde, de exemplu, o repetare sugestivă a aceleiași calități : *Nos Petrus waivoda dei gratia, dux terre Moldavie* [117], raportată însă a doua oară la „țară" și atestînd astfel tendința de devenire a termenului din calitate în titlu [118], și, implicit, de înlocuire a lui cu un altul, adecvat noii situații. Notăm, de asemenea, că în documentul înțelegerii din 1389, de la Radom, dintre reprezentanții domnului Țării Românești și cei ai regelui Poloniei, la care a participat, după cum se știe și un trimis al lui Petru, calitatea acestuia este asemănătoare celei conferite lui Mircea cel Bătrîn, adică de „principe" [119]. Firește, asimilarea, intenționată sau din considerente pur formale, a situației voievodului Moldovei cu domnia deja maturizată a Țării Românești nu poate fi, în acest caz, ignorată, dar, chiar și numai posibilitatea asimilării dovedește că diferențele erau minime.

Insuficient de precise sub anumite aspecte, dar concludente în semnificațiile lor generale, mărturiile de mai tîrziu referitoare la calitatea lui Petru converg și ele spre aceeași încheiere. Astfel, lăsînd la o parte mențiunile generice ale „domnilor" răposați, din documentele lui Iuga sau ale lui Alexandru cel Bun, în măsură să confirme doar transformarea indiscutabilă a voievodatului în domnie, ca urmare a acțiunilor lui Bogdan, remarcăm prezența atributului teocratic | ω

[115] În afara lucrărilor deja citate, pentru unele aspecte tangente subiectului tratat, vezi și C. D. Arion, *Încercare asupra dominiului eminent în principatele Munteniei și Moldovei în sec. XIV—XV*, în vol. *Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vîrstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 12—31 ; idem, *Două studii de istorie a dreptului românesc... Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pămînt la începuturile voevodatelor*, București, 1942, p. 27—50 ; I. C. Filitti, *Proprietatea solului în Principatele române pînă la 1864*, București, 1935, p. 80—109 ; V. Costăchel, *Les immunités dans les Principautés roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles*, București, 1947, p. 72—94 ; Șt. Ștefănescu, *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească pînă în secolul al XVII-lea*, în „Studii", XI (1958), nr. 1, p. 53—65.

[116] Vezi, în special, Al. Gonța, *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare*, în „Studii", X (1957), nr. 4, p. 91—103 ; C. Cihodaru, *Refacerea ocoalelor cetăților și curților domnești în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, Editura Academiei, București, 1965, p. 267—273.

[117] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 4.

[118] E. Vîrtosu, *Titulatura domnilor...*, p. 106—108 și 296.

[119] *Documente-Hurmuzaki*, I, 2, p. 315.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

alături de numele lui Petru, în actul mitropolitului Iosif din 1407 [120], prezenţă care, tocmai datorită emitentului, ar putea să reflecte un raport real. În acelaşi sens, *Cronica moldo-rusă*, cu particularităţi semnalate deja, privind aspectul discutat, distinge voievozia primilor doi cîrmuitori ai statului moldovenesc, Dragoş şi Sas, de domnia succesorilor lor [121], pentru ca aşa-numitul *Letopiseţ anonim* să sugereze o nouă fază în dezvoltarea aceleiaşi puteri, prin inserarea subtitlului „Ţarii Moldovei" odată cu trecerea la domnia lui Alexandru cel Bun [122]. Desigur, exactitatea reflectării faptelor istorice în aceste din urmă surse poate suscita numeroase reţineri sau interpretări. Este interesantă, de pildă, utilizarea formei ґосѹдарьствова pentru domniile lui Bogdan, Laţcu, Petru şi Roman, spre deosebire de obişnuitul ґосподьствова nuanţă ce se înscrie şi ea în nota de subliniere a aceleiaşi ascendenţe sau reflectă, poate, doar lipsa oricărei forme în prototip şi deci o completare în spiritul altei mentalităţi. De asemenea, dacă termenul de „ţar", acceptîndu-i, fireşte, numai tendinţa, nu şi sensul propriu, poate fi pus în legătură cu epitetul „de sine stăpînitor", prin care domnii ambelor ţări româneşti au încercat să-şi marcheze caracterul stăpînirii lor interne [123], atunci situaţia din vremea lui Alexandru cel Bun [124] poate fi considerată o replică celei din domnia lui Roman, pe care împrejurări nefavorabile au întrerupt-o.

Aparent, elementele aduse mai sus în discuţie sînt contradictorii şi se opun chiar informaţiei scrise directe a epocii lui Petru voievod. Totuşi, conjecturarea lor atentă pune în evidenţă, după părerea noastră, doar rezultatul efortului politic al voievodului moldovean şi nicidecum atributul puterii pe care el a avut-o în întreaga sa activitate, deoarece începutul acesteia nu a putut depăşi cu mult moştenirea lui Laţcu [125]. Tocmai de aceea se şi impune interpretarea titulaturii atît de elocvente din documentele lui Roman ca ilustrînd un salt calitativ realizat de fapt în ultimii ani ai domniei lui Petru. Dealtfel, corelate prin prisma evoluţiei obiective a fenomenului, probele menţionate nu numai că nu se opun unei astfel de concluzii, ci, dimpotrivă, sînt în măsură să aducă chiar unele precizări. Aşa, de exemplu, avînd în vedere caracterul teocratic al epitetului |ѿ, înţeles în semantica sa primară de către contemporani, şi atribuirea sa probabilă de către biserică [126], rezultă că apariţia sa în intitulaţia lui Petru nu s-a putut produce, în mod normal, decît începînd din momentul cînd s-a întemeiat instituţia

---

[120] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. I, p. 53.

[121] I. Bogdan, *Vechile cronici moldoveneşti pînă la Urechia*, Bucureşti, 1895, p. 188 (citām după această ediţie deoarece reeditarea lui P. P. Panaitescu omite textul slav referitor la domnia lui Bogdan). În ceea ce priveşte situaţia lui Laţcu, este evident că ea trebuie corelată cu cea a tatălui său, şi nu cu cea a lui Sas, întrucît inversiunea succesiunii normale reprezintă o eroare de copist. Dar, chiar şi în cazul în care nuanţarea textului s-ar fi produs după producerea inversiunii, semnificaţiile ei rămîn aceleaşi.

[122] *Cronicile slavo-române...*, p. 6.

[123] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 204—210 şi 214—215.

[124] Însă, oricum, de după încetarea colaborării cu fratele său, Bogdan, în guvernarea statului (*ibidem*, p. 257—262) şi în strînsă legătură cu acordarea titlului de voievod, menţionat documentar începînd din anul 1414 (*D.I.R.*, A, veac. XIV—XV, vol. I, p. 33—34), fiului său, Iliaş.

[125] Nu este exclusă chiar o incompletă unificare a teritoriului ţării, cum pare să rezulte din unele informaţii de epocă (vezi Şt. Olteanu, *op. cit.*, p. 767, n. 49, referitoare la comunicarea susţinută la Institutul de istorie „N. Iorga" din Bucureşti, de Şerban Papacostea, în legătură cu o solie genoveză din 1386 la Constantin şi Petru voievod).

[126] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 98—99 ; I. Bogdan, *Scrieri alese*, p. 155—156, aprecia fenomenul ca un împrumut diplomatic al cancelariei statului moldovean din experienţa mai veche a Ţării Româneşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mitropoliei moldovenești, deci aproximativ în perioada 1388—1391 [127]. Faptul că însuși mitropolitul Iosif menționează în actul din 1407 acest nume-titlu al lui Petru, cînd obișnuința lui nu era încă formată [128], ni se pare extrem de sugestiv în sensul interpretării de mai sus, mai ales că, pentru Moldova, este greu de presupus rolul patriarhiei constantinopolitane în consacrarea religioasă a domnului, dat fiind tocmai refuzul ei de a accepta și apoi de a recunoaște demnitatea de mitropolit a lui Iosif, nu numai în vremea lui Petru, ci și a urmașului său, Roman, al cărui nume este precedat, totuși, încă din primul document, de vocabula |ѡ. Nu trebuie neglijată, de asemenea, nici calitatea conferită lui Petru cu prilejul înțelegerii de la Radom, deci tocmai în această perioadă, și nici chiar expresia, sisonimă lui |ѡ [129] *dei gratia*, din actul donativ al călugărilor dominicani din Siret, deoarece n-ar fi deloc exclusă posibilitatea unei transmiteri eronate a datei sale inițiale [130].

În sfîrșit, dacă elemente diplomatice noi, corespunzătoare unei amplificări a prerogativelor domnești, nu au putut să apară în titulatura lui Petru decît în ultimii ani ai cîrmuirii sale, nici stadiul de dezvoltare a celeilalte instituții centrale, sfatul domnesc, nu îndreptățește o altă presupunere. Astfel, în documentul acordat călugărilor dominicani în 1384 sînt menționați numai trei boieri, rolul lor fiind doar acela de martori la autentificarea danici, și nu de purtători ai consimțămîntului boierilor de sfat, pe care, dealtfel, specificul daniei nici nu-l reclama. De asemenea, cele două acte omagiale din 1387, consemnînd prezența fruntașilor boierimii moldovene pe lîngă domn, definesc, în mod expres [131], calitatea acestora de reprezentanți ai întregii feudalități moldovenești și nu numai ai unui sfat restrîns propriu-zis [132]. Din înșeși stipulațiile actelor rezultă, dealtfel, că în vederea acestui omagiu avusese loc o adunare specială a țării [133] — adunare cu atît mai necesară, cu cît, pînă la această dată, domnul nu avea în anturajul său decît dregători personali și consilieri recrutați din rîndurile boierimii ce-l sprijinea [134]. A considera însă sfatul domnesc ca preexistent și a susține pe această

[127] La începutul anului 1388 Petru nu purta încă acest nume-titlu, deoarece normal ar fi fost să-l folosească în scrisoarea sa adresată lui Vladislav.

[128] Chiar în cele două acte date de Ivașcu, la Brest, în 1400 (M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 117 și 119; pentru datare, vezi D. Onciul, *op. cit.*, vol. II, p. 169, n. 9, și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 39, n. 120), numele tatălui său este menționat fie simplu „Petru", fie doar însoțit de atributul „voievod".

[129] E. Vîrtosu, *op. cit.*, p. 86.

[130] Ne gîndim, de exemplu, la lectura greșită a unităților: IV pentru IX, avînd în vedere posibilitatea exprimării datei inițiale așa cum este ea redată și în copie, prin cifre (cf. N. Grămadă, *op. cit.*, p. 134). Pentru o menționare anterioară a bisericii Sf. Ioan Botezătorul, în 1380, vezi, totuși, R. Rosetti, *Despre unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în „An. Acad. Rom., Mem. Secț. Ist.", nr. II, t. XXVII (1904—1905), p. 293.

[131] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 601: „...nostro nomine et aliorum omnium terrigenarum terre Valachie, qui in nos ad ipsum faciendum autoritatem omnimodam transluerunt". Pentru înțelesul termenului „terrigenae", cf. V. Costăchel, *Contribuții la istoria socială a Moldovei în secolele XIV—XVII*, în „Romanoslavica", XI (1965), p. 155—165.

[132] Pentru diferitele categorii ale sfatului moldovenesc, vezi, C. Cihodaru, *Sfatul domnesc și sfatul de obște în Moldova (sec. XV—XVIII)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie" — Iași, I (1964), p. 55—85.

[133] M. Costăchescu, *op. cit.*, vol. II, p. 599: „...sed ex certa scientia et ultronea voluntate boyaronum nostrorum fidelium communicato consilio ymno specialiter accedente...", (pasaj tradus imprecis de M. Costăchescu în a doua jumătate a sa: „ținînd sfat și îndeosebi luînd parte...", cînd este evident că trebuia: „fiind întrunit un sfat în mod special..."; cf. C. Racoviță, *op. cit.*, p. 280, n. 1).

[134] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 48—49 și 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bază caracterul formal al expresiilor documentare [135], înseamnă a admite superioritatea argumentaţiei apriorice asupra celei informative directe, într-un moment cînd capacitatea acesteia de reflectare a faptelor particulare reprezenta una din trăsăturile principale ale elaborării diplomatice. Iar, în măsura în care se impune totuşi plasarea instituţionalizării sfatului domnesc înaintea înscăunării lui Roman, este evident că nici din acest punct de vedere nu pot fi reţinuţi decît aceiaşi ani de sfîrşit ai domniei lui Petru.

Încheind comentariul de mai sus referitor la posibilitatea emiterii unor documente donative în favoarea stăpînitorilor feudali de către Petru voievod, concluzia pe care o justifica analiza diplomatică a materialului documentar se confirmă, după părerea noastră, în mod concludent. Se poate aprecia, astfel, că pentru cea mai mare parte a domniei lui Petru au lipsit condiţiile de bază ale realizării actelor juridice şi, implicit, ale transpunerilor lor diplomatice, adică acel contract tacit dintre principalele instituţii ale puterii centrale, domnia şi sfatul domnesc, înglobînd în sine recunoaşterea reciprocă a importanţei lor în opera de guvernare a statului şi totodată o colaborare efectivă, cu atribuţii precis delimitate, în desfăşurarea acesteia. Ultimii ani ai domniei lui Petru s-au caracterizat probabil tocmai prin efortul de a impune această uniune necesară dezvoltării statului şi societăţii feudale moldoveneşti, consecinţele, dar şi limitele lui oglindindu-se în acordarea celor două danii menţionate. Împrejurări insuficient de bine cunoscute, dar de presupus uneori în logica faptelor [136], sau doar sfîrşitul firesc al domnului, au făcut însă ca desăvîrşirea operei sale şi, firesc, concretizarea ei din punct de vedere diplomatic să nu-i aparţină. În evoluţia activităţii scripturistice domnia sa rămîne, de aceea, ca o perioadă cînd serviciile temporare ale scriitorilor de acte au căpătat un caracter permanent, dar fără a depăşi, decît în mod excepţional, limitele tipologice ale fazei precancelariale, dominate de serviciul personal şi deci, din punct de vedere diplomatic, de documentul-scrisoare.

LA CRÉATION DE LA CHANCELLERIE DE L'ÉTAT FÉODAL MOLDAVE

RÉSUMÉ

Les circonstances dans lesquelles la chancellerie de l'État féodal moldave a été constituée n'ont pas encore fait l'objet d'une étude approfondie. C'est pourquoi les historiens roumains ont adopté différentes opinions quant à l'époque et aux conditions dans lesquelles ce service fut créé. Ils ne sont aussi pas d'accord sur le rang de la chancellerie dans l'ensemble des autres services publics. Les auteurs du présent article se proposent de résoudre ces problèmes. Leur exposé est basé sur plusieurs prémices.

Ils constatent que pour expliquer la pénurie des documents il ne faudrait pas toujours prétendre qu'ils ont été détruits, parce qu'à certaines époques et en certains domaines la transmission des décisions du prince ne s'est pas faite par écrit. La création d'une chancellerie suppose la présence d'écrivains qui antérieurement ont été au service personnel du prince. Enfin, la transformation de

[135] C. Racoviţă, *op. cit.*, p. 280; vezi şi C. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul marilor dregătorii*, p. 33.

[136] Ca, de exemplu, o încordare a relaţiilor dintre Petru şi Roman, în ultima parte a domniei. Retragerea lui Ivaşcu în Polonia ar fi, în acest sens sugestivă, mai ales că el se considera, după cum atestă actul dat la Brest, în 1400 (vezi mai sus, nota 128), „moştenitor" îndreptăţit al tronului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la chancellerie en un service permanent a eu lieu lorsqu'il fut nécessaire d'émettre en séries certains actes officiels et que l'institution dont ces actes émanaient eut acquis une telle possibilité.

Par conséquent, les auteurs procèdent à une analyse approfondie des sources pour préciser, en tenant compte de l'évolution générale de l'État moldave et de ses organes de gouvernement, quels furent les premiers actes officiels consignés par écrit en Moldavie. Ils distinguent plusieurs étapes.

Dans la première période, qui précéda d'une ou de plusieurs décennies le règne du prince Bogdan et ensuite durant ce règne (approximativement de 1359 à 1365), il est peu probable que des documents aient été rédigés par écrit, car l'État se trouvait alors à un stade rudimentaire et l'écriture slave etait utilisée seulement pour la reproduction des manuscrits religieux.

Durant la période suivante, qui dure jusqu'à la fin du règne de Pierre (date probable : le début de 1392), l'organisation de l'État et ses relations avec les puissances étrangères ont rendu nécessaire de communiquer par écrit certains actes. Dès lors, les gouvernants usèrent de l'écriture de plus en plus fréquemment, d'abord en latin et puis en slavon. Le plus ancien document connu date de 1371. Le type spécifique de toute cette période fut celui de la „lettre" *(littera)* et les services des écrivains ont eu un caractère personnel et temporaire. Les traités avec les États étrangers furent peu nombreux et ne pouvaient apporter une innovation. Quant aux actes de donation, ils n'ont été émis qu'en faveur de bénéficiaires spéciaux, tels que les moines dominicains du bourg de Sereth, en 1384. En outre, les auteurs remarquent que des bénéfices n'avaient pas encore été accordés provenant du patrimoine de l'État, mais de celui du prince, car le pouvoir central n'exerçait sur le patrimoine public qu'un droit limité de *dominium*.

Ce n'est que vers la fin du règne du prince Pierre qu'une modification est intervenue dans les rapports sociaux et politiques internes, modification que son successeur, Roman, mena à bonne fin. Ces transformations et leurs conséquences sur l'écriture diplomatique seront etudiées dans la deuxième partie de cet article.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN RELAȚIILE MOLDO-OTOMANE ÎN PRIMUL SFERT AL SECOLULUI AL XVI-LEA

(PE MARGINEA A DOUĂ DOCUMENTE DIN ARHIVELE DE LA ISTANBUL)

DE

TAHSIN GEMIL

Studiul istoriei relațiilor româno-otomane ar dobîndi, fără îndoială, noi dimensiuni, dacă la utilizarea izvoarelor interne românești s-ar adăuga, într-o măsură mai mare și într-o manieră metodică, și cunoașterea celor turcești. Sursele europene, pe care s-au bazat majoritatea cercetărilor consacrate acestor probleme, chiar dacă sînt contemporane cu faptele discutate, în raport cu cele menționate nu pot fi socotite decît de mîna a doua ; aceste izvoare conțin și o serie de erori, determinate mai ales și de neînțelegerea lumii turco-osmane. Considerăm că aceasta este și cauza pentru care istoriografia noastră nu poate încă afirma că toate aspectele acestor raporturi sînt bine cunoscute.

Sperînd să aducem o cît de mică contribuție la elucidarea unor laturi încă discutate ale relațiilor româno-osmane, cu prilejul unei călătorii de studii în Turcia* am făcut investigații în bibliotecile și arhivele acestei țări, reușind să adunăm o serie de informații care, nădăjduim, vor fi de folos cercetărilor privind aceste raporturi. Cu acest scop publicăm, în traducere integrală, două documente, aflate în colecțiile arhivelor sultanilor de la palatul imperial Topkapî din Istanbul (TKSM-Arș.).

Documentele reprezintă suretele, în limba turcă veche, a două scrisori ale domnilor Moldovei, adresate padișahilor otomani. Din nefericire, ele nu sînt datate, poate și datorită faptului că sînt contemporane cu originalele, pe care însă, spre regretul nostru, nu am reușit să le găsim. Aceasta credem însă că nu impietează asupra valorii lor istorice, dat fiind caracterul lor de traduceri oficiale și, în același timp, așa cum se va vedea, datorită faptului că exactitatea informațiilor cuprinse în ele fiind verificabile și prin alte surse.

Varietatea și felul știrilor pe care le transmit aceste documente, ca și însăși existența lor, sînt în măsură să suscite un interes deosebit. Intr-adevăr, în istoriografia noastră a fost și este încă mult discutată problema datei stabilirii domina-

---

* Ne facem o datorie de onoare exprimînd și pe această cale recunoștința noastră deosebită conducerii Asociației Internaționale de Studii Sud-Europene, academicienilor Emil Condurachi și Mihai Berza, precum și tuturor celor care ne-au sprijinit cu multă bunăvoință în timpul efectuării acestui stagiu de documentare și specializare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ției otomane asupra țărilor române [1]. Documentele pe care le prezentăm aduc, credem, prețioase contribuții în acest sens.

De la prima vedere este clar că ambele scrisori datează de dinaintea anului 1541, adică înaintea transformării Budei în beilerbeilic [2], căci în fiecare din ele acest oraș este desemnat ca reședință a regilor Ungariei.

Primul document, inventariat în arhivele de la Topkapî Saray sub cota E-6512, este scris în caracterele *ta'lik*-ului și, după cum se va arăta, el precede în timp pe celălalt. Elementele lui indică, cu cea mai mare probabilitate, domnia lui Bogdan al III-lea, mai bine zis perioada anilor 1510—1523, cînd relațiile polono-moldo-tătaro-otomane au cunoscut complicații deosebite. S. G. Longinescu studiind, pe baza principiilor dreptului roman, raporturile moldo-otomane din acei ani ajungea la concluzia că, în aprilie 1512, Moldova ar fi încheiat cu Imperiul otoman un tratat, care ar fi consfințit căderea ei sub dominația turcească [3]. Ipoteza a fost reluată relativ recent și de către M. Neagoe [4]. Nu avem aici intenția de a analiza această chestiune a tratatului „de închinare" către otomani, față de existența căruia, personal, exprimăm îndoieli, dar cercetarea situației politice a Moldovei în acești ani reliefează, totuși, o schimbare în atitudinea ei față de Imperiul otoman, fapt confirmat, într-adevăr, și de prezenta scrisoare a lui Bogdan al III-lea. Desigur, această modificare în raporturile moldo-otomane este strîns legată de împrejurările politice provocate de ridicarea prințului Selim, cu sprijinul hanului Crimeii Mengli Ghiray I, împotriva tatălui său, sultanul Bayezid al II-lea.

Faptul că voievodul anunță pe sultan că a luat măsuri de apărare împotriva tătarilor, care se îndreptau către granițele Moldovei, arată că scrisoarea sa nu era adresată lui Selim I, aliat cu tătarii, ci tatălui acestuia, Bayezid al II-lea, ceea ce înseamnă că a fost scrisă înainte de 24 aprilie 1512, cînd tatăl a cedat tronul fiului [5]. Totodată, credem că scrisoarea lui Bogdan reflectă situația de după 3 august 1511, cînd oștile lui Selim au fost înfrînte, la Karîșdîran, lîngă Çorlu, de armatele tatălui său. După această bătălie, sultanul Bayezid al II-lea s-a hotărît să cedeze tronul fiului său favorit Ahmed, pe care l-a chemat în grabă la Istanbul [6]. Selim, care se refugiase la Caffa și era la curent cu evenimentele din capitala imperiului, s-a neliniștit, desigur, de această perspectivă a pierderii tronului și a vieții [7]. O asemenea situație, după părerea noastră, l-a determinat pe Selim să pună în mișcare forțele de care mai dispunea — armatele hanatului Crimeii, pe care le-a îndreptat către hotarele Moldovei, probabil cu scopul de a pregăti condițiile prielnice unui marș înspre Rumelia, unde ar fi găsit puterea necesară atingerii scopului său [8]. Dar, către sfîrșitul lunii septembrie 1511 evenimentele au

---

[1] Menționăm doar ultimele studii care abordează această chestiune: Mustafa A. Mehmet, *Din raporturile Moldovei cu Imperiul otoman în a doua jumătate a veacului al XV-lea*, în „Studii", XIII (1960), nr. 5, p. 165—170; M. Neagoe, *Contribuții la problema aservirii Moldovei față de Imperiul otoman*, în „Studii", XVII (1964), nr. 2, p. 311—323.

[2] Termenul de „pașalîc", înrădăcinat în istoriografia noastră, este impropriu terminologiei administrative otomane.

[3] S. G. Longinescu, *Istoria dreptului românesc din vremile cele mai vechi și pînă în zilele noastre*, București, 1908, p. 78—111.

[4] M. Neagoe, *op. cit.*

[5] Ismail Hami Danișmend, *Izahli Tarihi Kronolojisi* (Cronologia explicativă a istoriei otomane), I. Türkiye Yayînevi 1947, p. 424.

[6] Ismail Hakkî Uzunçarșîlî, *Osmanli Tarihi* (Istoria otomană), II, ed. a II-a, a istoriei otomane), I. Türkiye Yayînevi, 1947, p. 424.

[7] Conform codului de legi *(Kanun-nâme)* al sultanului Mehmed al II-lea (1451—1481), prinții ajunși pe tron aveau dreptul și obligația de a-și suprima frații și nepoții, pentru a asigura astfel liniștea internă a imperiului.

[8] Vezi Ismail Hakkî Uzunçarșîlî, *op. cit.*, p. 242.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luat un alt curs, datorită răscoalei ienicerilor din Istanbul împotriva prințului Ahmed și în favoarea prințului Selim. [9]

Prin urmare, în lunile august-septembrie 1511 Moldova s-a aflat într-o situație deosebit de critică. Bogdan, urmărind cu multă neliniște lupta pentru putere din Imperiul otoman, și-a dat, firește, seama că, după înfrîngerea de lîngă Çorlu, șansele lui Selim de a dobîndi tronul scăzuseră foarte mult, crescînd însă, în același timp, agresivitatea sa. În acele împrejurări, Bogdan a considerat, desigur, oportun să obțină sprijinul lui Bayezid al II-lea și implicit al prezumtivului sultan Ahmed, mai ales împotriva planurilor lui Selim, care constituiau o amenințare și pentru țara sa.

Analiza elementelor documentului, în coroborare cu alte surse, este în măsură, de asemenea, să ne conducă la aceeași datare. Astfel, spre sfîrșitul verii anului 1511, regele Poloniei Sigismund comunica castelanului de Cracovia că voievodul Moldovei l-ar fi înștiințat despre trecerea tătarilor peste Nipru, cu intenția de a ataca Moldova sau Polonia [10]. În aceeași perioadă, într-o altă scrisoare, trimisă lui Ioan Laski, arhiepiscop de Gniezno, regele menționa întemnițarea, de către hanul Crimeii, a solului Moldovei [11], fapt pe care în documentul nostru Bogdan îl aduce și la cunoștința sultanului. În același interval de timp se confirmă și știrea, transmisă padișahului de către domn, referitoare la pregătirile militare din Transilvania. Într-adevăr, la 5 septembrie 1511, voievodul Ioan Zapolya a ordonat bistrițenilor să fie gata de apărare [12]. În ceea ce privește informația, comunicată de Bogdan, în legătură cu „adunarea de oști" a regelui Poloniei „mai jos de capitala sa Cracovia" și trimiterea de către acesta a unuia „din banii săi buni" la Camenița, „cu o oaste numeroasă", trebuie să se refere la măsurile luate de către Sigismund, în august-septembrie 1511, în vederea rezistenței față de tătari [13]. Cu același scop — se arată în scrisoare — însuși domnitorul Moldovei se deplasase cu oastea pentru apărarea hotarului răsăritean. Dar, pregătirile militare ale voievodului moldovean — scria Sigismund la 22 septembrie 1511 [14] — îi determinaseră pe tătari să renunțe la intenția de a devasta Moldova. Aceasta ne poate duce la presupunerea că scrisoarea lui Bogdan al III-lea este anterioară acestei date, deoarece din ea rezultă teama voievodului de iminența pericolului tătărâsc.

În sfîrșit, un alt element al documentului, privitor la solia otomană primită cu mari onoruri la Buda, credem că este în legătură cu insistențele lui Bayezid al II-lea pentru reînnoirea păcii din 1502 cu Ungaria. Așa cum se știe, în ciuda opoziției manifestate de către împăratul Maximilian, de regele Franței Ludovic al XII-lea și de către papă, regele maghiar a preferat să mențină bunele sale relații cu sultanul, acceptînd, în 1510, prelungirea tratatului de pace cu un an, iar în iarna anilor 1511—1512 cu încă cinci ani [15].

Admitem, deci, cu maximă probabilitate, că această scrisoare a domnitorului Moldovei a fost întocmită în cursul lunii septembrie 1511.

Analiza documentului demonstrează că politica lui Bogdan al III-lea privind Polonia nu suferise schimbări serioase în acel an, în pofida speranțelor, din vara aceluiași an, ale regelui, pentru o îmbunătățire a raporturilor sale cu domnul moldovean [16]. Voievodul, comunicînd despre pregătirile militare ale lui Sigismund, îl anunța în același timp pe sultan că nu știe dacă polonezii „intenționează să vină asupra noastră sau pentru a se opune armatei tătare". În acest fel, reiese

[9] Ismail Hakkî Uzuncarşîlî, *Osmanlî Tarihi*, p. 243—244.
[10] Hurmuzaki, *Documente* — II_3, p. 31—22.
[11] *Ibidem*, p. 32—33.
[12] Hurmuzaki, *Documente*, II_3, p. 33—34.
[13] *Ibidem*, p. 34—36.
[14] *Ibidem*, p. 36—37.
[15] Dr. Selâhattin Tansel, *Sultan II Bâyezit'in siyasi hayati* (Activitatea politică a sultanului Bayezid al II-lea), Istanbul, 1966, p. 168—170.
[16] Hurmuzaki, *Documente* — II_3, p. 27.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

limpede neîncrederea lui Bogdan în regele jagellon. Totodată, scrisoarea subliniază îngrijorarea domnitorului în fața primejdiei exercitate de către tătarii incitați de prințul Selim. „Hanul tătar — scrie domnul Moldovei — adunînd o armată numeroasă, se îndreaptă către părțile noastre... Pentru a ne feri de șiretlicul lor, am mers... la apărarea marginii... În toate privințele sîntem prudenți față de el". Bogdan a adoptat totuși o atitudine rezervată, acuzîndu-i doar pe tătari, cu toate că era conștient de faptul că în spatele lor se afla prințul Selim.

Într-o asemenea situație, deosebit de critică, voievodul Moldovei a fost nevoit să ducă o politică de echilibru. Căutînd să păstreze, cel puțin aparent, bunele relații cu Polonia, el a început să trimită și la Istanbul, bineînțeles fără știrea regelui, informații în legătură cu starea de lucruri din regiunile învecinate. Spera în acest fel că va beneficia de protecția lui Bayezid al II-lea, în primul rînd împotriva tătarilor și a planurilor lui Selim, care constituiau acum o amenințare directă pentru însăși existența de stat a Moldovei, cît și față de tendințele polonezilor, neuitate nici o clipă de către domnul român.

Elementul nou, care apare acum în cadrul raporturilor moldo-otomane, îl reprezintă trimiterea la sultan de către domnitor a unor știri despre situația ținuturilor vecine. Voievodul a adoptat o astfel de atitudine constrîns fiind de apărarea cerințelor fundamentale ale țării sale. Dealtfel, în același veac, orașele italiene, în special Veneția, aflîndu-se în fața pericolului otoman, au înțeles să-și salveze interesele economice oferind turcilor informații militare deosebit de prețioase pentru planurile mediteraneene ale acestora [17].

Cea de-a doua scrisoare, aflată în colecțiile aceleeași arhive (TKSM Arș. E—6519), este scrisă în caracterele stilului *neshi*. Deși nici ea nu are dată, totuși poate fi în mod sigur pusă în legătură cu campania otomană împotriva Belgradului din vara anului 1521 și aparține deci lui Ștefan cel Tînăr.

Documentul reprezintă răspunsul domnului moldovean la poruncile pe care le primise din partea sultanului, de a ataca și devasta „Țara secuilor". „Dar — motivează voievodul —, de multă vreme hanul tătar, punînd în picioare întreaga sa oaste... și privind către părțile noastre, așteaptă momentul prielnic... Din această cauză... nu am coborît de pe spinarea cailor ; nefiind liberi datorită prudenței față de tătari... am rămas departe de slujba împărătească. Însă — declară domnul — sîntem robul care, de la tată la bunic, am fost în slujba sinceră și devotată a înaltului padișah. Și, în afara acelei mărite curți, nu avem sprijin și loc de refugiu". În continuare, Ștefan cel Tînăr comunica sultanului despre pregătirile militare din Transilvania, Ungaria și Polonia.

Acest document este strîns legat de solia lui Luca Cîrje la regele polonez, prin care același domn solicitase ajutor împotriva turcilor și tătarilor. Relatarea acestei solii este bine cunoscută istoriografiei noastre [18]. Cu toate că nu este datată, Mihai Costăchescu a plasat solia lui Luca Cîrje către sfîrșitul anului 1522 [19].

Solul moldovean anunța pe rege că domnul său a primit din partea sultanului porunca de a ataca „Țara secuilor" ; Ștefan cel Tînăr neexecutînd ordinul, după „două săptămîni" ar fi sosit un nou curier, cu aceeași poruncă. Se pare că la acesta se referă și voievodul Moldovei în partea introductivă a scrisorii sale către sultan. Relatînd, în continuare, primirea celei de a doua porunci, solul moldovean arăta lui Sigismund că domnitorul „foarte tare s-a întristat și așa cum a putut, cu divanul său a răspuns că nu poate și s-a împotrivit ca și mai înainte..." [20],apoi ar fi trimis scrisoarea sultanului la regele Ungariei. După aceea, Ștefan, demobilizîndu-și oștirea, ar fi revenit în Suceava. Peste două săptămîni

[17] Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, London, Thames and Hudson, 1968, p. 131—132.

[18] Vezi Hurmuzaki, *Documente*, II$_3$, p. 708—720 ; Mihai Costăchescu, *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1942, p. 530—550.

[19] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 550—553.

[20] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 541.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

însă, pe drumul Hîrlăului, lîngă Siret, ar fi primit vestea sosirii „unui sol mare de la sultanul turcilor". Aflînd aceasta, domnul ar fi trimis „carte" pentru adunarea oastei împotriva tătarilor, întîrziind în același timp, sub diverse pretexte, întîlnirea cu solul, care adusese porunca fermă de a porni imediat asupra secuilor [21]. Prin urmare, între prima poruncă și primirea celei de a treia s-a scurs aproximativ o lună sau o lună și jumătate. Dacă avem în vedere faptul că la 29 iunie 1521 regele Ungariei scria, de la Buda, papei că Mehmed bey și oastea Țării Românești au pornit asupra Transilvaniei [22], trebuie să conchidem că aceste fapte s-au petrecut în jurul acestei date, căci este clar că ordinele date lui Ștefan cel Tînăr făceau parte din același plan de diversiune împotriva Transilvaniei.

Într-adevăr, într-un raport, din 15 iulie 1521, al ambasadorului Modenei la Cracovia, se comunica despre sosirea, la 2 iulie, a unui curier al voievodului Moldovei, cu știrea că sultanul otoman îi scrisese acestuia, „come tributario suo", să-și aibă armata pregătită [23]. Nu avem nici un temei să nu credem că aceasta reprezintă prima din cele trei porunci-scrise, la care se referă Luca Cîrje, cu atît mai mult cu cît, așa cum rezultă din același raport, domnul Moldovei se arăta nesigur în ceea ce privește scopul poruncii și al expediției sultanului. Totodată, știrea, din aceeași sursă, referitoare la faptul că o scrisoare asemănătoare fusese trimisă și hanului Crimeii, este confirmată de răspunsul către sultan al hanului Mehmed Ghiray I [24], probabil de la începutul verii aceluiași an, prin care hanul se scuza că nu poate îndeplini porunca de a ataca Polonia.

[21] M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 541—542.

[22] Hurmuzaki, *Documente* — II$_3$, p. 359—363.

[23] Hurmuzaki, *Documente* — XI, p. 2.

[24] Documentul, original, se află în colecțiile aceleiași arhive de la Topkapî Sarai—Istanbul (*TKSM Arș., E—1308/1*). Cu toate că nu este datat, elementele lui indică cu cea mai mare probabilitate lunile mai—iunie ale anului 1521. Fiind inedit și interesant prin conținutul său, am considerat util să-l redăm *in extenso*: „[...] Prin tînărul slujitor *(gulâm)* Hüseyin bey a sosit porunca imperială [...], care ne înștiința că războiul sfînt este îndreptat asupra afurisitului de ungur [...].

[...] Ne rugăm preagloriosului Allah [...] ca întoarcerea (din expediție — n. ns.) [...] să fie cu sănătate, cu prăzi bogate și cu victorie [...]

Acestui rob devotat (hanul Crimeii — n. ns.) i se poruncise: «mergeți asupra regelui!». Acest rob și fiii de robi (prinții ghiraizi — n. ns.) și oamenii simpli și nobilii și toate ajutoarele și auxiliarii sînt sărmanii robi credincioși și devotați ai padișahului întregului pămînt *(rub' meskun)* [...].

[...] Situația și poziția acestor părți este aceasta, pe care o aducem la cunoștință: fostul rege al Poloniei *(sabîka Leh kirali)* trimisese, de mult *(dîrîne)*, solie acestui rob, spunînd: «nu ne prădați țara!», și obligîndu-se să dea, în fiecare an, *djizie* fixă de 15 000 florini, pacea dintre noi a fost întărită prin jurămînt. Pentru ca ei (polonezii — n. ns.) să aibe încredere, pe baza cererii lor, acest rob, la rîndul său, întotdeauna le trimite ca ostatec pe unul din renumiții bei și mîrzale de frunte, denumiți *Șirîn*. Omul lui (al regelui — n. ns.), de asemenea, nu lipsește de lîngă noi. Și *harac*-ul fix, la care s-au obligat, îl plătesc în fiecare an. Unul din sus-numitele mîrzale [...] (ai Șirînilor — n. ns.) se află ostatec acolo (în Polonia — n. ns.). Pînă ce de la ei (de la Șirîni — n. ns.) nu ajunge lîngă rege un [alt] bey sau mîrza, el nu poate veni [înapoi]. Dacă noi, stricînd tratatul, vom merge asupra lor, ei (polonezii — n. ns.) vor întemnița sau îl vor omorî pe acel mîrza. [Atunci] întregul neam al Șirînilor și beii și mîrzalele lor vor întoarce fața de la noi, ordinea și armonia țării va fi tulburată; țara se va îndrepta către ruină.

Și răufăcătorul sîngeros al Crimeii, dușmanul nostru Șeyih Ahmed Han, hanul țării *Taht* (Hoarda de aur — n. ns.) se află întemnițat la rege. Dacă din această parte, ei (polonezii — n. ns.) vor vedea ceva potrivnic, îi vor da drumul: [atunci] ordinea din țară va fi distrusă (din Crimeia — n. ns.).

Și hanul țării denumită Gazan (Kazan — n. ns.), Muhammed Emin Han, era fratele nostru (în sensul de prieten — n. ns.). Deoarece, cînd [acesta] a murit,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În continuarea expunerii sale, Luca Cîrje arăta că domnul şi sfatul său au încercat să se sustragă şi acestei ultime porunci, motivînd pericole din partea polonezilor şi a tătarilor ; pînă la urmă situaţia s-ar fi rezolvat prin mituirea solului otoman [25]. De aceea, am putea presupune că scrisoarea domnului Moldovei, pe care o prezentăm, a fost trimisă împreună cu acelaşi sol turc, ca o explicaţie dată sultanului pentru neîndeplinirea poruncilor sale.

În orice caz, acest răspuns al lui Ştefan cel Tînăr nu a fost scris înainte de 26 iulie 1521, întrucît la acea dată se verifică informaţia din cuprinsul său referitor la faptul că voievodul Transilvaniei „se găseşte la Sas Sebeş". Într-adevăr, la acea dată Ioan Zápolya chema, de acolo, pe braşoveni în tabără militară [26]. De asemenea, credem că această scrisoare a domnului moldovean a fost redactată înainte de 29 august, cînd a căzut Belgradul. Ştefan cunoştea foarte bine că această cetate fusese vizată de întreaga desfăşurare de forţe otomane din 1521 şi, ca atare, la sfîrşitul scrisorii nu ar fi trecut aşa de repede peste acest fapt, în cazul în care ar fi ştiut de el. Mai mult decît atît, după căderea Belgradului, expediţia de diversiune în Transilvania nu ar fi avut o necesitate imediată. Cetatea „luată" de către turci, menţionată de voievod, nu poate fi decît Szabacz-ul, cucerit la 8 iulie 1521.

În concluzie, admitem cu cea mai mare probabilitate că această scrisoare datează de la sfîrşitul lunii iulie sau începutul lunii august a anului 1521.

---

beii şi mîrzalele lui trimiţînd 15 oameni demni, au cerut han de la acest rob (hanul Crimeii — n. ns.), îl trimisesem, cu un număr de oameni, pe fratele meu mai mic Sahib Ghiray. [Dar], înainte ca el să ajungă [în Kazan], beiul Moscovei, ridicîndu-l pe *kadi-ul* oraşului Kazan, a pus preoţii (ortodocşi n. ns.) să ţină predici musulmanilor ; [...] silea pe musulmani să se supună ritului *kâfirilor* (creştin — n. ns.) [...]. Atunci a ajuns (la Kazan — n. ns.) sus-numitul meu frate; a intrat în oraş şi s-a făcut han. Auzind aceasta, beiul Moscovei a trimis foarte mulţi oameni şi punînd stăpînire pe drumurile de trecere *(mi'berler)* şi nelăsînd deloc să treacă oameni de acolo încoace şi de aici către acolo, sus-numitul meu frate a rămas fără sprijin. [Totuşi un] om a reuşit să fugă de acolo, să vină la noi şi să ne aducă scrisoare. Cum am aflat de starea lucrurilor, pentru a fi sprijin fratelui meu, [...] am hotărît să mergem în acele părţi, asupra lor (a moscoviţilor — n. ns.), cu dorinţa cuceririi şi a victoriei [...]. Sînt trei luni de cînd oştirea noastră a primit instrucţiunea de a ieşi (în expediţie — n. ns.). Jumătate din armată, neamul Şîrîn, trecînd prin locul numit Inidjke (?), aşteaptă pe acest rob (pe hanul Crimeii — n. ns.) în locul cunoscut sub numele de Suvet(?). [Or], după ce oastea noastră porneşte undeva şi [apoi] se intenţionează întoarcerea ei, întoarcerea nu este posibilă, deoarece Şîrînii nu sînt supuşii noştri în serviciu activ *(muvazzif kullarîmîz degüldir)*, sînt nomazi *(beyâbânilerdir)*. Chiar şi oştenii noştri de aicea merg după ei, făcînd comandant *(serdar)* pe un bey dintre ei.

Şi în partea unde se aşezase neamul nogailor, pe care îi luasem [în supunere] mai înainte de aceasta s-a mutat, a venit şi s-a aşezat, cu hanul lor, un neam foarte numeros, cunoscut sub numele de *kazak;* stau cu privirile aţintite către această parte.

Chiar dacă, găsind posibilitatea, vom merge către părţile regelui, ei (Polonezii n. ns.) unindu-se cu vechiul nostru duşman, hanul Astrahanului, vor veni şi vor devasta ţara noastră .

În aceste părţi, în acest an, toţi duşmanii sînt pe cai. De asemenea şi acest rob (hanul Crimeii — n. ns.) a încălecat, şi cînd intenţiona să pornească, a sosit această poruncă, căreia i se supune întreg universul.

Adevărata stare este aceasta care s-a raportat.

În rest, porunca [...].

[25] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 542—543.

[26] Hurmuzaki, *Documente*, XV_1, p. 253.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Totuși, între scrisoarea voievodului către sultan și expunerea lui Luca Cîrje făcută regelui Poloniei există o nepotrivire, care pare să creeze nedumerire. Așa cum s-a văzut, solul moldovean la rege vorbea de aducerea celei de a treia porunci de către un „sol mare" numit Sinan și desemnat cu titlul de „bey". Dar, în documentul pe care îl prezentăm, se menționează un „gulâm" numit Șahî. *Gulâm* sau *gîlman* în accepțiunea otomană însemna „adolescent", „rob tînăr folosit în serviciile palatului imperial sau ale dregătorilor otomani" [27]. În acest fel este posibilă stabilirea unei eventuale legături între cele două mențiuni, prin aceea că Luca Cîrje vorbind de acest „Sinan bei" arăta că el „fusese prins de război, din țara noastră, de neam boieresc..." [28]. Tocmai pentru că titlul de „bey" era accesibil acestor „gulâmi" [29], se pare că „marele sol" „Sinan bei" este una și aceeași persoană cu „gulâmul Șahî". În orice caz, numele de Șahî din suretul turcesc nu poate fi pus la îndoială, deoarece se pare că el a fost întocmit imediat după primirea originalului, pentru a fi prezentat sultanului.

Neconcordanța cu relatarea lui Luca Cîrje ar putea să fi fost cauzată de o greșeală a acestuia (trecuse peste un an de atunci) sau a celor care au scris documentul.

În orice caz, considerăm că acest răspuns al voievodului nu a fost dat celei de a doua porunci, cum ar părea la prima vedere. În expunerea lui Luca Cîrje, acestui ordin, spre deosebire de primul și ultimul, mai ales, nu i se acordă însemnătate prea mare. Dealtfel, dacă am considera că prima poruncă a sosit către sfîrșitul lui iunie, a doua a fost primită la începutul lunii iulie, ceea ce ar presupune că și răspunsul datează din aceeași perioadă ; or, am văzut că de-abia după sfîrșitul lui iulie se verifică elementele din cuprinsul său. Mai mult, această scrisoare a lui Ștefan cel Tînăr are caracterul unei scuze și explicații finale pentru neîndeplinirea poruncilor, fiind, deci, în concordanță cu cele relatate de către Luca Cîrje, cu prilejul sosirii celei de a treia porunci.

Dealtfel, așa cum rezultă din același document, însuși domnul a dat o atenție deosebită acestei ultime porunci, readunîndu-și armata, chemînd boierii la sfat, întîrziindu-l pe aducătorul ei, încercînd să-i explice și, în sfîrșit, mituindu-l. De asemenea, și Luca Cîrje insistă asupra acestui episod, scoțînd astfel în evidență eforturile depuse de către domnul român pentru a împiedica ofensiva otomană către Europa centrală și, totodată, de a salva ființa țării sale.

În acest fel, între scrisoarea domnului către sultan din 1521 și solia la regele Poloniei din 1522, nu numai că nu există nici o contradicție, ci, dimpotrivă, ele se confirmă reciproc, constituind momente ale aceleiași politici abile de echilibru a Moldovei, dusă pentru apărarea intereselor sale fundamentale, fără a periclita însă și legăturile sale europene tradiționale.

Aceste două documente, pe care le considerăm datate în 1511 și, respectiv, în 1521, scot în evidență și o serie de aspecte mai puțin cunoscute sau încă discutate ale raporturilor moldo-otomane în acea perioadă.

Fiind vorba de traduceri, fie și oficiale, termenii utilizați nu pot fi acceptați, desigur, fără rezerve deosebite. Dar, în acest caz, în care avem două documente, relativ apropiate din punct de vedere cronologic, traduse deci în aceeași manieră, studiul comparat al terminologiei este în măsură să ne ofere elemente demne de reținut.

Faptul că spre deosebire de scrisoarea lui Bogdan, cea a lui Ștefan cel Tînăr excelează în declarații de supunere, arată odată mai mult gravitatea primejdiei ce amenința Moldova de atunci. Într-adevăr, în momentul în care un stat mare

---

[27] Ferit Devellioglu, *Osmanlica—Türkçe Ansiklopedic Lugat* (Dicționar enciclopedic osmano-turc), Ankara, 1970, p. 350 ; *Naimâ Tarihi*, ed. Zuhurî Danîșmani, cilt III, Istanbul, 1968, p. 1530.

[28] Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 543.

[29] Vezi nota 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca Ungaria primea lovituri decisive, opoziția fățișă față de forța care le aplica ar fi însemnat o gravă greșeală politică, cu consecințe nefaste imediate.

Ținînd seama de stilul specific al diplomaticii turco-osmane, în care au fost traduse aceste documente, se poate totuși admite că în scrisoarea originală a lui Ștefan cel Tînăr au existat asemenea afirmații de credință. Frazeologia aceasta urmărea să evite grava primejdie ce plana asupra Moldovei, cu atît mai mult cu cît primele porunci fuseseră lăsate fără răspuns, iar cea de a treia era categorică. Există în acest fel o deosebire între momentul emiterii scrisorii din 1511 și a celei din 1521. Dacă Bogdan a trebuit să trimită scrisoarea pentru a fi protejat de către sultan împotriva unor forțe care îl amenințau și pe acesta, Ștefan a fost nevoit să facă față unei amenințări venită direct din partea statului otoman însuși. Situația din 1521 apare cu atît mai gravă pentru Moldova, cu cît avem în vedere împrejurările internaționale care au generat-o.

Sultanul Suleiman Kanunî (Legislatorul), luînd tronul în 1520, a trecut imediat la înfăptuirea vechiului vis otoman de realizare a unei monarhii universale [30]. Dacă tatăl său, Selim I, urmărise acest plan în Asia și Africa, Suleiman și-a asumat sarcina de a-l continua în Europa. Obiectivul prim l-a constituit regatul maghiar, considerat atunci de către otomani obstacolul principal în calea expansiunii lor către Europa centrală și nord-vestică [31]. Așa se explică și puternica desfășurare de forțe din vara anului 1521, pentru cucerirea Belgradului, supranumit pe drept cuvînt și „Cheia regatului Ungariei". Sultanul era conștient de însemnătatea acestui punct strategic, fapt care l-a determinat să nu se limiteze doar la angajarea trupelor otomane, efectuînd în același timp și o largă acțiune de diversiune în regiunile învecinate și chiar mai îndepărtate de Ungaria. În acest context se încadrează, desigur, și poruncile trimise lui Ștefan cel Tînăr, ca și lui Neagoe Basarab din Țara Românească [32], pentru atacarea Transilvaniei. În același fel, mai ales pentru paralizarea acțiunilor poloneze în favoarea Ungariei, trebuie să se înțeleagă și porunca trimisă hanului Crimeii [33].

Aceste scrisori demonstrează odată mai mult faptul că procesul de aservire a Moldovei de către Imperiul otoman a fost favorizat și de atitudinea puterilor vecine, față de încercările sale de organizare a unei coaliții împotriva turcilor.

Ungaria, între 1510 și 1511, nu a fost doritoare să se angajeze în acțiunile antiotomane, dimpotrivă, ea a reînnoit în acest timp tratatul său cu Poarta [34]. După 1514, lovit puternic și de marele conflict social din acest an, regatul maghiar a rămas neputincios pînă în ultimul moment al existenței sale [35]. Polonia, în timpul lui Bogdan al III-lea și al lui Ștefan cel Tînăr, în pofida unor momente de relaxare, față de Moldova, în general, a continuat politica din ultimii ani de domnie a lui Ștefan cel Mare [36].

Astfel, izolată de nepăsarea și neputința Ungariei, constrînsă de neîncrederea față de Polonia și slăbită de tendințele centrifugale ale marii boierimi interne, Moldova a fost nevoită să se apropie mai mult de Imperiul otoman, fără însă a ceda efectiv presiunilor acestuia.

Aceasta nu înseamnă însă, după părerea noastră, că s-ar fi încheiat un tratat solemn, sau mai multe, cu Imperiul otoman și care să fi consfințit noile raporturi moldo-osmane ; deoarece considerăm că accentuarea dominației otomane în Moldova (ca și în Țara Românească) a fost un proces, relativ îndelungat, care

---

[30] Prof dr. Osman Turan, *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi* (Istoria idealului turc de dominație universală), II, Istanbul, 1969, p. 88—89.

[31] Prof. Osman Turan, *op. cit.*, p. 92—93 ; Paul Coles, *op. cit.*, p. 82.

[32] N. Iorga, *Istoria Românilor*, IV, București, 1937, p. 305.

[33] Vezi nota 24.

[34] Dr. Selâhattin Tansel, *op. cit.*, p. 170.

[35] *Istoria României*, II, Editura Academiei, p. 609.

[36] Vezi Hurmuzaki, *Documente* — II_3, p. 39, 43, 48—50, 53, 55, 59—64, 333 ș.a.; Iulian Marinescu, *Bogdan al III-lea cel orb* (1504—1517), București, 1910, p. 59—60.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a evoluat în funcție de împrejurările politice internaționale, de planurile otomane și de potențialul de apărare al Moldovei.

Astfel de factori au concurat pentru a crea Moldovei, atît în 1511, cît și în 1521, situații în care a fost pusă sub semnul întrebării însăși existența sa de stat; iar documentele discutate reprezintă expresia modalității de apărare, adoptate în aceste împrejurări dificile. Moldova a reușit să depășească și aceste momente de criză, fără însă a putea evita consecințele lor viitoare. Scrisoarea din 1521 marchează momentul emiterii primei porunci otomane către Moldova, pentru îndeplinirea unei obligații militare. Cu eforturi deosebite, ea a izbutit să se sustragă de la executarea ei. Dar precedentul fusese creat; Petru Rareș, urmărind și interese particulare, va începe să pună în aplicare și asemenea dispoziții.

Așa cum dovedesc și documentele prezentate, Moldova din vremea lui Bogdan al III-lea și a lui Ștefan cel Tînăr, în ciuda unor sacrificii, a reușit totuși să continue politica de echilibru din timpul lui Ștefan cel Mare.

ANEXĂ

I

*Suretul scrisorii venită de la voievodul Moldovei**

Ceea ce se raportează Înaltului Prag este aceea că, dacă se pornește întrebare în privința situației actuale a acestei regiuni, se aduce la cunoștința Măritului Prag că regele Ungariei se găsește încă la Buda, și nu s-a auzit nimic în privința adunării sale de oști; și pe solul Majestății Sale padișahul îl țin (ungurii n. ns.) în respect și onoare totală.

Și în părțile Ardealului există o anumită adunare de oaste; nu știm cu ce scop a fost strînsă.

Și regele Poloniei are o adunare de oști, mai jos de capitala sa Cracovia; și locul numit Camenița este apropiat țării noastre; a venit <acolo>, cu o oaste numeroasă, unul din banii săi buni (ai regelui polonez — n. ns.); nu știm dacă intenționează să vină asupra noastră sau pentru a se opune armatei tătare.

De asemenea, și hanul tătar, adunînd o armată numeroasă, se îndreaptă către porțile noastre. Robul acesta (voievodul Moldovei — n. ns.), de asemenea, pentru a se feri de șiretlicul lor [1], am mers către apa Nistru, la apărarea marginii. Din această cauză, de patru-cinci luni, solii noștri se găsesc închiși la hanul tătar. În toate privințele sîntem prudenți față de el. Este cunoscut la Înaltul Prag că țara lor este Kan-Kîrîmii [2].

II

Suretul scrisorii venită de la voievodul Moldovei **

Ceea ce se raportează Inaltului Prag, de la acest rob al domniei-voastre, este aceea că, acestui rob al vostru (voievodul Moldovei — n. ns.) se trimisese, prin tînărul slujitor *(gulâm)* Șahî, porunca împărătească, care în conținutul său glo-

---

* Arhivele Muzeului Topkapî Saray — Istanbul, E—6512.

[1] În text „anlarîn mekrinden hazer edüb".

[2] În text „anlarîn ili Kan-Kîrîm'lardîr".

** Arhivele Muzeului Topkopî Saray — Istanbul, E—6519.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rios cuprindea ordinul *(emr)* de a aduna oaste, şi mergînd asupra Ţării Secuieşti *(Sekület Memleketi)*, de a o devasta şi jefui. Această poruncă *(emr)* ilustră a domniei voastre, legîndu-ne mijlocul, din tot sufletul, de serviciile ilustre ale Inaltei Împărăţii a domniei-voastre, am avut dorinţa cea mai mare de a ne afla în astfel de slujbe credincioase *(kullük)*. Dar, de multă vreme, hanul tătar, punînd în picioare întreaga sa oaste, s-a aşezat într-un loc şi privind către părţile noastre, aşteaptă momentul prielnic. Oamenii noştri, care au venit din acele părţi, ne-au adus ştirea că intenţia lor este <să năvălească> înspre aceste regiuni. Din această cauză, noi, robii domniei-voastre, nu am coborît de pe spinarea cailor ; nefiind liberi datorită prudenţei faţă de tătari *(tatarun ihtiyatîndan)*, ne-am apărat ţara de răutăţile lor. Din această pricină, am rămas departe de slujba împărătească. Dar, noi sîntem robul care, de la tată şi bunic [3], am fost în slujba sinceră şi devotată a Înaltului padişah. Şi, în afara acelei Mărite Curţi (a sultanului — n. ns.), nu avem sprijin şi loc de refugiu [4].

Şi, dacă se porunceşte întrebare în privinţa părţilor regelui, <vă anunţăm> că oamenii noştri, care au venit dispre părţile Budei, ne-au adus ştirea că regele se găseşte încă la Buda, şi că este în pregătirea adunării armatei sale.

Şi, de asemenea, voievodul Ardealului fiind la Sas Sebeş *(Sas Sibeş)*, ni s-a spus că şi el îşi strînge oastea. Nu ştim în ce fel au ajuns la populaţia secuiască ştirile de la rege şi de la voievodul Ardealului, dar oştile lor sînt pregătite ; nu ştim <însă> în ce direcţie se vor îndrepta ; de asemenea, tăind trecătorile, stau în acest fel.

Şi regele Poloniei stînd în apropierea capitalei sale Cracovia, se spune că strînge armată ; că o parte din oastea sa o trimite în locul numit Cameniţa.

Aflînd de vestea că Înalta voastră putere împărătească a luat o cetate şi că nenumăraţi duşmani ai domniei-voastre au pierit sub sabia voastră, inima acestui rob al domniei-voastre s-a umplut de bucurie ; ne rugăm preagloriosului şi preaînaltului domn ca sfîrşitul duşmanilor domniei-voastre să fie întotdeauna în acest fel. Dă doamne să fie astfel !

În rest, Poarta statului să fie veşnică.

LES RELATIONS DE LA MOLDAVIE ET DE L'EMPIRE OTTOMAN DURANT LE PREMIER QUART DU XVIe SIÈCLE

(A PROPOS DE DEUX DOCUMENTS CONSERVÉS DANS LES ARCHIVES D'ISTANBUL)

RÉSUMÉ

A l'occasion d'un voyage d'études, l'auteur ayant fait des recherches dans les archives et les biblioteques de Turquie, a réussi à réunir une série d'informations concernant les relations roumano-turques. Il publie la traduction roumaine de deux documents conservés dans les Archives du Palais Impérial „ Topkapî" d'Istanbul *(Topkapî Sarayi Müzesi Arşivi)*.

Les deux documents sont la traduction en turc ancien de deux lettres adressées au Sultan par les princes régnants en Moldavie. Elle ne sont pas datées. Par l'analyse de leür texte et en ayant aussi recours à d'autres sources, l'auteur arrive à la conclusion que la prêmière lettre (TKSM Arş. E—6512) dâte de septembre 1511, que donc elle provient du prince Bogdan III (1504—1517). Quant à la se-

[3] În text „ata ve dede istikamet ile".

[4] În text „ol 'ali dergâhdan gayri mesnedümüz ve püşt-ü penahîmîz yokdur".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conde lettre (TKSM Arş. E—6519), elle daterait d'août 1521, étant rédigée par la chancellerie du prince Étienne le Jeune (1517—1527).

Se fondant sur les informations fournies par ces documents, l'auteur présente certains aspects des relations qui s'établirent à cette époque-là entre la Moldavie et l'Empire Ottoman. Il est d'avis que les deux lettres ont été écrites alors que la Moldavie se trouvait dans une situation difficile et que les princes régnants s'efforcaient par une habile politique d'équilibre de défendre leurs intérêts en adoptant une attitude que les circonstances leur imposaient.

La lettre de 1511 exprime la méfiance du prince moldave à l'égard du roi de Pologne. Elle exprime aussi sa préoccupation de parer les menaces des Tatares et les plans du prince Selim, qui s'était révolté contre son père, le sultan Bajazet II.

Par la lettre de 1521, le prince Etienne le Jeune a essayé de soustraire la Moldavie à l'obligation d'exécuter les ordres du Sultan concernant une intervention militaire.

En conclusion, l'auteur est d'avis qu'en 1511 et 1521, malgré d'inévitables sacrifices, la Moldavie a réussi à surmonter les difficultés auxquelles elle a eu à faire face, sans pouvoir pourtant éviter leurs conséquences dans un avenir assez proche.

Il est aussi d'avis que la suzeraineté de l'Empire Ottoman n'a pas été imposée à la Moldavie (ainsi qu'à la Valachie) par un traité, mais qu'elle a été le résultat d'un processus assez long qui s'est développé suivant les vicissitudes de la situation internationale et selon les plans politiques de l'Empire Ottoman et les possibilités de défense de la Moldavie. Ces éléments ont contribué, en 1511 et 1521, à ce que l'existence de la Moldavie, comme Etat, soit mise en discussion. Les deux documents publiés par l'auteur marquent donc des étapes de la vassalité imposée à la Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

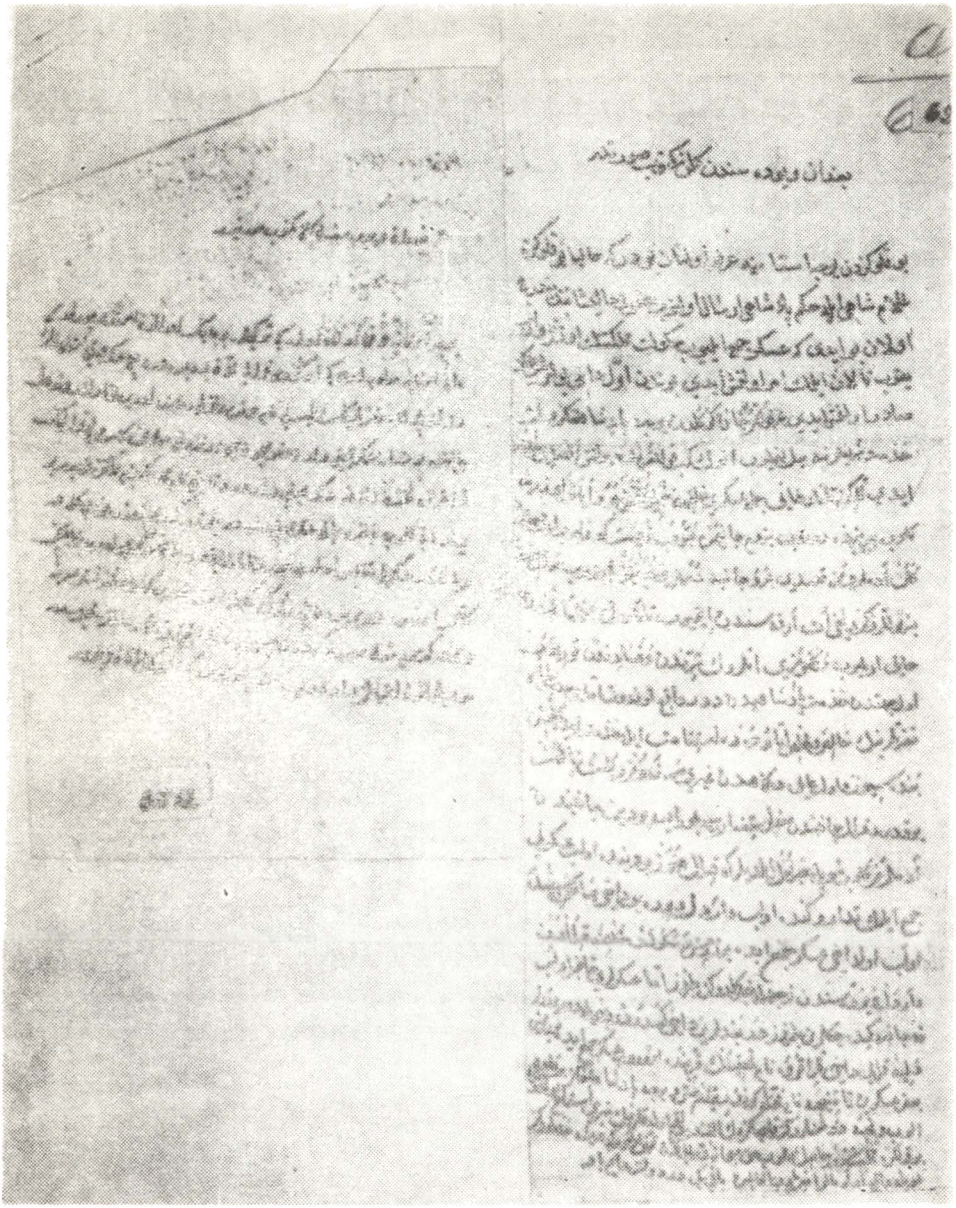

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INFORMAȚII PRIVIND COMERȚUL ORAȘULUI GALAȚI ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

DE

PAUL PĂLTĂNEA

Studiile din ultimii ani referitoare la economia Moldovei din secolul al XVII-lea nu au evidențiat, îndeajuns, rolul orașului și portului Galați în dezvoltarea pieței interne moldovene și creșterea comerțului extern și de tranzit [1].

Galații s-au format la o veche răscruce de drumuri internaționale, bogată în tot felul de produse naturale. Abundența și ieftinătatea produselor vîndute pe piață impresionează pe negustorii și călătorii străini care trec prin Galați.

Negustorul italian Tommaso Alberti, ajuns la Galați, la 3 decembrie 1612, notează în jurnalul călătoriei sale că a „găsit aici pești mulți și buni, adică moruni proaspeți, nisetri, știuci... și la un preț foarte ieftin, aproape pe nimic" [2]. Știrea este confirmată de relația din 1633 a lui Niccolò Barsi: „Este (la Galați n. ns.) un mare belșug de pește ca morun, icre negre, nisetru, crap" [3]. Episcopul catolic Petru **Bakšić**-Deodato amintește marile cantități de pește văzute la Galați cu ocazia vizitei din septembrie 1641 [4]. Interesantă, prin amănuntele

---

[1] Lia Lehr, *Comerțul Țării Românești în a doua jumătate a secolului XVI și prima jumătate a secolului XVII*, în „Studii și materiale de istorie medie", București, IV, 1960, p. 223—302; idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Studii", tom. 21 (1968), nr. 1, p. 29—51; *Istoria României*, III, București, 1964, p. 49—71, cap. redactat de M. Berza; M.M. Alexandrescu — Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (secolele XV—XVII)*, în „Studii" tom. 21 (1968), nr. 5, p. 843—864: Constantin Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieței interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat, secolele XV—XVIII*, în „Studii", tom. XVII (1964), nr. 1, p. 27—44.

[2] N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari în țările noastre*, București, 1899, p. 11; Maria Găzdaru, Dim. Găzdaru, *Călători și geografi italieni în secolul al XVII-lea. Referințele lor despre țările românești*, în „Arhiva", XLVI (1939), p. 186; Constantin C. Giurescu, *Istoria pescuitului și a pisciculturii din România*, I, București, 1964, p. 94, 240.

[3] Constantin C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633)*, în „Mélanges de l'École roumaine en France", Paris, 1925, p. 311—312; idem, *Istoria pescuitului*, p. 94.

[4] Gh. Vinulescu, *Pietro Diodato e la sua relazione sulla Moldavia (1641)*, în „Diplomatarium italicum", Roma, IV (1939), p. 106; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ei, este şi relatarea episcopului Bandini: „Moruni şi somni se prind aici (la Galaţi n. ns.) de o mărime de mirare, este atîta belşug de scoici, peşti şi raci, încît nu-ţi vine să crezi... De aici se transportă peşte la Iaşi şi la alte cetăţi, oraşe, sate ale Moldovei" [5]. Tot atît de valoroase sînt şi ştirile călătorului englez Robert Bargrave, care vizitează Galaţii în octombrie 1652. „Acest oraş — spune Bargrave, — este admirabil prevăzut cu diferite merinde, mai ales peşte" [6]. Preotul catolic Ioan Bărcuţă [7] notează într-o descriere a Moldovei că Galaţii sînt „un oraş comercial... bogat în peşte mai ales nisetru sau morun care se prinde pe acolo" [8]. Călugărul rus Leonte remarcă, în 1701, „la Galaţi peştele e ieftin, peştele mare şi proaspăt costă trei copeici; nici nisetrul nu e scump" [9].

Peştele adus spre vînzare provenea din Dunăre, Siret, Brateş, în apropierea căruia era Slobozia Munteni făcută de Vasile Lupu din „pajişte" şi dăruită „maistorilor de vînat peşte" [10]. Apostol pîrcălabul avea, în apropierea Galaţilor, lîngă Brateş, jumătate din satul Vorniceni „cu heleşteu şi cu bălţi de peşte" [11]. Rustea negutătorul stăpînea o baltă cu peşte la Şendreni şi vaduri cu peşte la Siret, iar Gheorghe bacalul îşi făcuse un iaz pe locul lui Rustea din Şendreni [12]. aveau „bălţi de peşte pescuitoare". Satele Dăneşti şi Şovîrcani, din ţinutul Co-

În piaţa tîrgului mai vindeau peşte şi ţăranii satelor din vecinătate, care vurlui, aveau un ezer de peşte la Prut [13], iar lîngă Feleştii de pe Bîrlad era balta Cătuşe [14]. Ţăranii de pe lîngă iezerele mănăstirilor pescuiau pe ascuns, nevoind să plătească dijma mănăstirilor. Ştefan Tomşa scria starostilor de Covurlui, că s-a jeluit mănăstirea Tazlău despre nişte „oameni care au prins peşte noaptea" în iezerul Dadovul, din sus de Brateş, fără ştirea mănăstirii [15].

Din dijma domnească strînsă la Galaţi se făceau danii mănăstirilor. Constantin Movilă poruncea vameşilor din Galaţi, la 13 decembrie 1608, să dea „jumătate de majă de peşte" călugărilor de la mănăstirea lui Aron Vodă din Iaşi [16].

---

[5] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, în „Analele Academiei Române, Mem. secţ. ist.", Seria a II-a, tom. XVI (1893—1894), Bucureşti, 1895, p. 204; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, p. 25.

[6] Franz Babinger, *Robert Bargrave, un voyageur anglais dans les Pays Roumains du temps de Basile Lupu (1652)*, în „Analele Acad. Rom., Mem. secţ. ist." Seria a III-a, tom. XVII (1936), p. 160, 180; Const. C. Giurescu, *Istoria pescuitului*, p. 94—95.

[7] Pentru alte variante ale numelui său, vezi G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în „Diplomatarium italicum", I, (1925), p. 72; Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situaţia ţărilor române la sfîrşitul secolului XVII*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", XII (1969), p. 237.

[8] V. I. Ghica, *Scrisoarea unui preot catolic pămîntean din veacul al 17-lea*, în „Revista catolică", I (1912), p. 582; idem, *Spicuiri istorice*, Seria I-a Iaşi, 1936, p. 27; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI, Bucureşti, 1904, p. 415.

[9] G. G. Bezviconi, *Călători ruşi in Moldova şi Muntenia*, Bucureşti, 1947, p. 73.

[10] Arh. St. Bucureşti, ms. 579, f. 149v.

[11] C. A. Stoide, D. L. Stăhiescu, *Vorniceni un sat dispărut din ţinutul Covurlui*, Galaţi, 1941, p. 9.

[12] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Brazi, XXVI/3.

[13] Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, vol. IV Iaşi, 1908, p. 215—216.

[14] *Documente privind istoria Romîniei*, A, Moldova, XVI, vol. III, p. 413 (în continuare se va cita D.I.R., A...).

[15] *Ibidem*, p. 186.

[16] *Ibidem*, vol. II, p. 248. Maja echivala cu un car mare de peşte tras de şase boi (N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, Bucureşti, 1971, p. 253). Pentru dania lui Constantin Movilă, vezi *Mănăstirea lui Aron Vodă din ţarina Iaşilor*, în „Buletinul Comisiei monumentelor istorice", II (1909), nr. 1, p. 7, cu precizarea că se dă un mertic de peşte.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Bogăției de pește i se adăugau și celelalte produse ce se găseau cu ușurință. **Bakšić** mărturisește : „Acest oraș este bogat... în animale de orice fel, ca boi, vaci și alte patrupede ; au vii multe, grîu se face îndeajuns“ [17].

Viile erau chiar în tîrg. Biserica catolică avea, în iulie 1682, trei vii în stăpînirea sa [18]. Alte vii erau în apropierea tîrgului, la „Vadul Ungurului“, unde erau și viile domnești. Paraschiva, feciorul popii Iane din Galați, vinde, la 4 martie 1644 egumenului de la „biserica domnească“, Sf. Dumitru, o vie la Vadul Ungurului. Alexa armeanul vinde lui Angheluță, la 16 ianuarie 1663, o vie la Vadul Ungurului, cu 17 ughi [20] iar Nicoară hatmanul dăruiește mănăstirii ridicate de el la Iași „o vie la Galați la vadul Ursilor“ [21].

După părerea lui Bandini, vinul era bun, iar grîul se făcea „din belșug“. Nu lipseau de pe piață păsări, animale sălbatice, oi, cai, boi, miere și unt [22]. Abundența mierei o remarcă și Bargrave. Ceara se găsea, de asemenea, în mare cantitate. Constantin Duca dăruia Patriarhiei din Constantinopol, în 1702, 500 litre ceară (212,5 kg) din „calemul Galaților“ [23]. Din pădurile Covurluiului, ca și din celelalte ținuturi ale țării, se aduceau la Galați mari cantități de lemne din care cea mai mare parte lua drumul Constantinopolului. Un raport din 6 aprilie 1697 amintește un firman trimis domnului Moldovei ca să „transporte o mare cantitate de cherestea la malurile Dunării“ [24].

Piața rămîne și în secolul al XVII-lea pe vechiul loc lîngă biserica Sf. Dumitru. Bargrave apreciază că „nu este mare“ [25], dar Giovani Battista Burgo o numește, peste trei decenii, „piața mare“ [26].

Tot în această piață avea loc și tîrgul săptămînal, mult mai vechi decît prima lui menționare, din 1641, făcută de Petru **Bakšić** În ziua de tîrg se adunau la Galați țărani din satele împrejmuitoare, cu tot felul de produse și alimente : grîne, fructe, păsări, vite, lapte, unt, miere etc., dar și mulți negustori turci, armeni, greci, munteni și „cîteodată creștini, însă rareori, pentru că nu sînt locuri vecine Turciei unde locuiesc creștinii“ [27].

În jurul pieței se aflau majoritatea prăvăliilor stăpînite de mănăstiri și biserici, negustori și meșteșugari. Mănăstirea Precista avea, în 1647, „un loc care este pentru carvasare și dughene“, dăruit de unul din ctitorii ei, gălățeanul

[17] Gh. Vinulescu, *op. cit.*, p. 105—106 ; M. M. Alexandrescu—Dersca, *op. cit.*, p. 861.

[18] I. Bianu, *Vito Pilutio. Documente inedite din arhivul Propagandei*, în „Columna lui Traian“, vol. IV (1883), p. 260. Misionarul Luigi Bevilacqua arată, în relația sa din 17 mai 1700, că cele trei vii dădeau un foarte bun vin, din care parohul avea un cîștig bun (Archivum Curiae generalis, Ordinis fratrum Minorum conventualium, XLVI, Moldavia, B. P. 8, comunicat de Padre Buonaventura Morariu, Vatican)

[19] Arh. St. București, Mănăstirea Sf. Sava-Iași, XXXIII/14.

[20] Bibl. Acad., *CCLXXX/3*.

[21] Arh. St. București, Mănăstirea Sf. Sava-Iași, XIV/24. S-ar putea să fie vorba, totuși, de Vadul Ungurului.

[22] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 204.

[23] Petre S. Năsturel, *Un hrisov nou de la Constantin Duca, 1702*, în „Hrisovul“, vol. V (1945), p. 101—102.

[24] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1914, p. 150.

[25] Fr. Babinger, *op. cit.*, p. 181.

[26] Giovanni Battista de Burgo, *Viaggio di cinque anni in Africa, Asia et Europa*, III, Milano, 1686, p. 156 ; P. P. Panaitescu, *Doi călători italieni necunoscuți în țările noastre*, în „Studii italiene“, I, București, p. 1—7.

[27] Gh. Vinulescu, *op. cit.*, p. 106. Socotim că acești „creștini“ sînt mai degrabă negustori români din Dobrogea și nu raguzani cum crede **Bakšić**. C. Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieței interne a Țării Românești și Moldovei*, p. 39—40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantin fiul lui Teodor [28]. Biserica catolică stăpînea în 1670, şapte prăvălii, închiriate fiecare cu cîte un taler (imperial) pe lună [29]. Dorinţa de a avea prăvălii chiar în piaţă i-a îndemnat pe cîţiva români, negustori sau meşteşugari, să cumpere locul cimitirului catolic, de lîngă piaţă, ca să-şi facă prăvălii. Numai intervenţia categorică a episcopului Bandini, aflat atunci la Galaţi, a stăvilit săvîrşirea acestei profanări [30].

Piaţa internă gălăţeană a cunoscut o activitate cu mult mai amplă decît cea pe care o ilustrează ştirile vremii.

Documentele amintesc pe cîţiva negustori români, dintre care unii credem că erau printre fruntaşii vieţii economice. La cumpărarea satului Tuluceşti de către Ghenghea logofătul. în 1623, au fost martori, printre alţii, Prohor cupeţ, Constantin sin Tudor cupeţ, poate ctitorul Precistei [31], şi Ilie cupeţ [32]. Un Constantin „cupeţ din Galaţi" scrie la 20 ianuarie 1646, actul prin care Iane zaraful dăruieşte o vie mănăstirii Sf. Dumitru [33]. Într-o altă mărturie gălăţeană, din 9 ianuarie 1686, iscălesc „dumnealui Angheluţă din Galaţi [34] şi dumnealui Manolache şi dumnealui Toderaşco şi alţi negustori" [35].

Negustorii brăileni Dia şi Şerbu, fiii lui Coman, ctitori şi ei la biserica Precista, se stabilesc în Galaţi. La 12 ianuarie 1663, „Dia de Galaţi" cumpără părţi de moşie în Crîngeni, ţinutul Tecuci [36]. Fratele lui, „Şerbul din Galaţi", cumpără ocine în ţinutul Bacău, la 25 aprilie 1670 [37], dar şi în ţinuturile Tecuci şi Covurlui [38].

---

[28] Melchisedec, *Notiţe istorice şi arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti, 1885, p. 314.

[29] G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 106—107. Într-o altă relaţie din 14 decembrie 1668, Vito Piluzio spune că biserica din Galaţi are cîteva prăvălii „şi acum s-au adăugat alte cîteva prăvălii" (I. Bianu, *Vito Pilutio*, p. 155). Casele de care vorbeşte preotul Antonio Rensi în relaţia sa din 1689 (V. Lascu, *Documente inedite*, p. 264) sînt tot prăvăliile amintite mai sus.

[30] V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, p. 204.

[31] Mai apare şi într-un act din martie 1644 împreună cu fratele său Miera (Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Sf. Sava-Iaşi, XXIII/14; N. Iorga, *Studii şi documente*, III, 1904, p. 198 n. 1.

[32] Paul Mihail, *Documente şi zapise moldoveneşti de la Constantinopol (1607—1806)*, Iaşi, 1948, p. 31; D.I.R.A., XVII, vol. V, p. 217—218, cu unele modificări.

[33] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Galata, VII/5.

[34] Angheluţă de Galaţi mai iscăleşte ca martor în zapisul cu care Şerbul de Galaţi cumpără ocine în Răfleşti (Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Precista — Răducanu, II/4). Mai iscăleşte, tot ca martor, în două zapise din 22 aprilie 1665 şi 23 septembrie 1668 date lui Rustea din Galaţi de pîrcălabii tîrgului (Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Brazi, XXV/9, XXVI/10).

[35] N. Iorga, *Studii şi documente*, I—II, p. 83; idem, *Marturi gălăţeni*, în „Revista istorică", *II (1916)*, p. 99.

[36] Bibl. Acad., CII/48. Pentru alte cumpărături în Crîngeni, vezi idem, IC/169; Arh. St. Bucureşti, ms. 1262, f. 28. Zapis din 5 mai 1650 în care este numit „Dic de Brăila" (ibidem, f. 29v). A mai stăpînit părţi din satul Iveşti („Teodor Codrescu", V, p. 133). În ţinutul Covurlui a avut moşia Cişmele, din apropierea Galaţilor, pe care o dăruieşte mănăstirii Precista (Melchisedec, *op. cit.*, p. 315). Alte date la Radu Perianu, *Un negustor brăilean prieten cu Matei Basarab*, în „Revista istorică română", XVI (1946), p. 352—353. Constantin C. Giurescu, *Istoricul oraşului Brăila*, Bucureşti, 1968, p. 29—30.

[37] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Precista — Răducanu, II/4.

[38] Pentru drepturile lui Şerbu în Crîngeni, vezi Bibl. Acad., IC/167, 170, 171; CII/41—48. Arh. St. Bucureşti, ms. 1262, f. 26—29; C. A. Stoide, *Prima domnie a lui Gheorghe Duca*, în „Revista istorică română", XV (1945), p. 64. A stăpînit şi satul Tomuzeni din Covurlui dăruit ginerelui său Manolache din Galaţi (Arh. St. Bucureşti, Episcopia Roman, XI/3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Un alt negustor de seamă este Tudori Arghiri Brăileanul care alege, împreună cu Dumitrașco Guțul pîrcălabul, la 3 iulie 1680, părțile de moșie din Curmezișeni, ținutul Tecuci, cumpărate de Constantin postelnicul [39]. În alte documente referitoare la această moșie semnează Tudori Brăileanul din Galați [40], Tudori neguțătorul din Galați [41], Tudor vameșul de Galați [42]. A stăpînit părți din satul Vorniceni pe care le dăruiește, la 1 noiembrie 1683, mănăstirii Cetățuia [43], dar și din satele Cinci Cîini, Tătarca și Scînteiești [44].

Tot negustor a fost și „Alecsa de Galați" [45] sau „Alecsa cel bătrîn", martor la o vînzare din 4 martie 1644 [46] sau „Alecsa cel mare ot Galați", cum semnează la 7 iulie pe zapisul de cumpărare a unei părți din Vorniceni [47]. Printre marii negustori ai tîrgului putem să-l enumerăm și pe „Tudor de Galați", care adeverește la 22 octombrie 1621, vînzarea unei părți din satul Tulucești [48]. Mare negustor era și hagi Mihalachi ctitorul mănăstirii Sf. Gheorghe [49]. Într-un zapis din 8 iulie 1664 se vorbește de un negustor din Galați care cumpăra o vie în satul Boloteşti din ținutul Putna [50].

Date foarte sporadice amintesc de negoțul pe care acești negustori îl făceau cu alte tîrguri din Moldova sau cu cele din Transilvania și din Țara Românească. Preotul catolic Benedetto da Cortona obișnuia să vîndă pește la Iași [51]. În toamna anului 1668 pleacă cu șapte butoaie cu vin [52]. Alți negustori catolici obișnuiau să meargă la București. Unul dintre ei plecase la București, înainte de 26 martie 1689, de unde adusese vești despre starea armatelor tătărăști. După Paști urma să vie la Galați, de la București, Ioan Sîrbul [53]. Un alt negustor, de data aceasta brăilean, venind de la Chilia, se oprește la Galați [54].

Mai erau și cîțiva zarafi, ca Ianc zaraful care la 26 aprilie 1646 dăruie mănăstirii Sf. Dumitru o vie din satul Fîntîna [55] și turcul Hagi Osman, de la care

---

[39] Arh. St. București, Mănăstirea Răchitoasa, V/9.

[40] *Ibidem*, V/8, 10.

[41] *Ibidem*, V/7.

[42] *Ibidem*, V/21, Alte mențiuni la C. A. Stoide, D. L. Stăhiescu, *op. cit.*, p. 18 (cu data 4 noiembrie 1682); Paul Mihail, *op. cit.*, p. 83—84 (1 noiembrie 1682). C.A. Stoide a crezut că acest negustor de origină brăileană este „Toderașco de la Galați" sau Toderașco Tudori, presupus pretendent brîncovenesc la tronul Moldovei *(Un pretendent brîncovenesc la tronul Moldovei Toderașco din Galați*, în „Arhiva românească", X (1945—1946), București, p. 276. În realitate sînt două persoane diferite : Tudori Arghiri și Toderașco Tudori, amîndoi negustori de frunte.

[43] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 83—84; C. A. Stoide, D. L. Stăhiescu, *op. cit.*, p. 18.

[44] C. A. Stoide, *Un pretendent brîncovenesc*, p. 275.

[45] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVI, Iași, 1926, p. 136.

[46] Arh. St. București, Mănăstirea Sf. Sava-Iași, XXXIII/14 ; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 198 n. 1.

[47] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 45.

[48] *D.I.R.A.*, XVII, vol. II, p. 67 ; Paul Mihail, *op. cit.*, p. 30, cu data greșită : 1622. Credem că nu are nici o legătură cu Tudor Arghiri Brăileanul.

[49] N. Velichi, *Inscripția bisericii Sfintul Gheorghe din Galați*, în „Buletinul Comisiunii monumentelor istorice", VII (1914), p. 34; N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 226 ; *Ibidem*, XV, p. 342—343, cu data greșită. 1665.

[50] Bibl. Acad., CDXLV.

[51] G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 26—27, 94—97.

[52] *Ibidem*, p. 95.

[53] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, XI, București, 1935, p. 335.

[54] *Ibidem*, p. 334.

[55] Arh. St. București, Mănăstirea Galata, VII, 6, 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

împrumută bani şi domnitorul Constantin Duca [56]. Bani cu camătă dau şi ceilalţi negustori, aşa cum obişnuia preotul catolic Benedetto da Cortona, care vindea vin, grîu şi fîn într-o dugheană făcută în cimitirul bisericii [57]. De la unii ca aceştia s-a împrumutat cu o mare sumă de bani, în 1690, misionarul Marc Antonio Giontoli pentru a se răscumpăra din robia tătarilor [58].

Ţăranii din împrejurimi sau chiar din sate mai depărtate se împrumutau tot de la cămătarii gălăţeani zălogindu-şi recoltele şi ocinele. Bolea din Milești, ţinutul Tecuci, luase bani pentru grîu de la un negustor din Galaţi [59], iar Ariona din acelaşi sat îşi vinde trei pămînturi ca să plătească o datorie de 3 lei „bani vechi" unui negustor din Galaţi [60].

Dobînda luată era, probabil, cea folosită în această vreme, de 10,12 ughi pe an, adică 20% [61].

Dintre negustorii străini stabiliţi în tîrg amintim, în primul rînd, pe Rustea din Şarhorod. Venit în ţară, prin 1648, fuge în domnia lui Gheorghe Ştefan, din cauza unor „bogate nevoi" şi se reîntoarce la Galaţi, la începutul domniei lui Eustratie Dabija [62]. La puţină vreme după aşezarea în Galaţi cumpără cu „nouă sute de lei bătuţi" ocini în două sate din apropiere, Şendreni şi Dănceni [63]. Reuşind să cîştige bunăvoinţa domnitorului, care-l numeşte „prietenul nostru", Rustea primeşte, la 5 aprilie 1662, un privilegiu prin care i se fixau dările ce urma să le plătească [64]. Afacerile lui Rustea au fost continuate de fiica lui, Safta. Ursachi vistiernicul împrumută la Constantinopol de la „omul" Saftei, Pintilie, 3 100 de lei „di s-au plătit nişte datornici". Împrumutul este menţionat într-un document din 13 aprilie 1686, dar el a fost făcut, probabil, în anii 1680-1682, adică în aceeaşi perioadă cu banii luaţi de la familia lui Frederic Warner, prin negustorii englezi Robert Hiett şi Alexandru Iacob [65].

---

[56] Bibl. Acad., CCVIII/49 ; Gh. Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VIII, 1914, p. 71—72 ; „Teodor Codrescu", V, p. 115—116 ; I. Caproşu, *Rolul capitalului cămătăresc în aservirea micii proprietăţi din Moldova, pînă la începutul regimului fanariot*", în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", VII, (1970), p. 118.

[57] G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 94, 96.

[58] Informaţia o datorăm amabilităţii profesorului universitar Francisc Pall, căruia îi mulţumim şi pe această cale.

[59] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Adam, IX/7 bis.

[60] *Ibidem*, IX/10.

[61] I. Caproşu, *Cămătă şi cămătari în Moldova în epoca fanariotă*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tom. VIII (1971), p. 48.

[62] Constantin A. Stoide, *Negustorii din Şarhorod în Moldova*, în „Revista istorică română" V—VI (1935—1936), p. 385 ; Constantin C. Giurescu, *Relaţiile economice dintre români şi ruşi pînă la Regulamentul organic*, Bucureşti, 1947, p. 19. Rustea a fost căsătorit cu o fată a lui Dediul spătarul, căci într-un document din 27 mai 1724 Anita, fata Rustii, este nepoata dumisale spătarului Deadiului" („Ion Neculce, Buletinul Muzeului Municipal Iaşi", IX, 2, p. 263—264).

[63] C. A. Stoide, *Negustorii din Şarhorod*, p. 385; Const. C. Giurescu, *Relaţiile dintre români şi ruşi*, p. 19; Paul Mihail, *op. cit.*, 57—59 ; Bibl. Acad. CCXXXVI/5, copie din 1817. La 14 iunie 1671 dăruieşte mănăstirii Galata părţi din aceste sate (Paul Mihail *op. cit.*, p. 74—76).

[64] C. A. Stoide, *Negustorii din Şarhorod*, p. 386 ; Const. C. Giurescu, *Relaţiile economice dintre români şi ruşi*, p. 19.

[65] Toma Gh. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec (1497—1836)*, Chişinău, 1939, p. 107—108. Pentru data împrumutului făcut de Ursachi de la familia lui Fr. Warner, vezi Paul Cernovodeanu, *An episode of the relations between England and Moldavia in 1685*, în „Revue roumaine d'histoire", VIII (1969), 3, p. 668. Safta, „fata Rustii din Galaţi", va primi în schimbul banilor satul Vultureşti, din ţinutul Vaslui, pe care-l vinde lui Iordache Ruset (Bibl. Acad. LXXXV/6 ; Toma Gh. Bulat, *Documentele mănăstirii Văratec*, p. 80—81, 113—114).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o relație a unui misionar catolic, din 1682, se spune despre Galați că este „plin de turci și greci“ [66]. În afara acelui Hagi Osman, negustor și mare cămătar, mai întîlnim pe „Ali neguțătorul de Galați [67], martor la vînzarea unei ocini din moșia Țigănești—Tutova, pe unde ajunsese cu afaceri negustorești. Tot negustor trebuie să fi fost și „Neculai grecul de Galați“ înaintea căruia se vinde la Iași, în 1670, o jumătate de sat din Coropceni de la ținutul Fălciului [68].

Negoțul reguzanilor se intensifică la Galați, devenit acum centrul influenței lor în Moldova. Misionarul catolic Remondi îi întîlnește în 1636. El remarcă în relația sa prețuirea de care se bucurau în tîrg pentru „negoțul și mărfurile lor“ [69]. Într-o declarație făcută în favoarea preotului catolic din Galați, Antonio Torre da Giorgini, semnează mai mulți negustori [70]. Printre ei era și Giorgio Medini, pe care preotul catolic îl numește „perfido raguseo“, într-o scrisoare din 15 iunie 1688 [71]. Cu toate acestea, este arătat, în februarie 1691, printre susținătorii bisericii catolice, alături de doi negustori italieni, Marco Tomaco, „destul de bogat“ și Pietro Barali [72].

O bună parte din comerțul gălățean era în mîinile armenilor constituiți într-o puternică colonie în jurul bisericii existentă în 1669 [73]. Îi amintește și o relație catolică din 23 mai 1670 [74]. Am văzut că unii dintre ei frecventau „tîrgul“ săptămînal, iar alții erau în relații cu marii negustori ai străinătății. Un armean din Galați, „fattore della natione ollandese“, cumpăra și depozita diferite mărfuri, transportate apoi cu corăbiile trimise de acești negustori [75].

Misionarul Antonio Giorgini relatează, într-o descriere a Moldovei din 1688, că negustorii străini stabiliți în Galați erau foarte bogați. Explicația acestei ușoare îmbogățiri o găsim în ieftinătatea produselor pe care le negutau, dar și în privilegiile domnești prin care erau scutiți de plata unor dări și „năpăști“.

Cadrul acestei intense mișcări economice interne se completează cu comerțul pe care întreaga Moldovă îl făcea, prin Galați, cu lumea Orientului.

---

[66] Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 133 ; D. Ciurea, *Cîteva date pentru istoricul Galaților* (sec. XVI—XVII), în „Studii și cercetări științifice, istorie“ Iași, an VIII (1957), fasc. 1, p. 228 n. 5.

[67] N. Iorga, *Actele moșiei Țigănești (Tutova)*, în „Revista istorică“ II, p. 261.

[68] Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III$_2$, Iași, 1912, p. 98—99.

[69] N. Iorga, *Acte și fragmente privind istoria românilor*, I, București, 1897, p. 79 ; I. Bărbulescu, *Relations entre les Principautés Roumaines, Raguse et les ragusains dans la période du slavonisme culturel*, extras din *Zbornik u cast M. Resetara : Iz Dubrovdcka proslosti, Dubranik*, 1931, p. 11 ; Al. Grecu (P. P. Panaitescu, *Relațiile Țării Românești și ale Moldovei cu Raguza (sec. XV—XVIII)*, în „Studii“, II (1949), 4, p. 109.

[70] Informație de la profesor universitar Francisc Pall.

[71] Francisc Pall. *Le controverse tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia*, în „Diplomatarium italicum“ IV, p. 294, n. 1.

[72] *Ibidem*, p. 294. Marco Tomaco era în Galați și în 1688. Într-o relație a lui Antonio Giorgini din acest an este trecut un Marco „foarte bogat“ (V. Lascu, *op. cit.*, p. 256).

[73] Alexandru Papadopol Calimah, *Notiță istorică despre orașul Botoșani*, în „Analele Acad. Rom. Mem., sec. ist.“, Seria a II-a, tom. VIII (1887), p. 105 ; N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 430 ; H. Dj. Siruni, *Armenii în România (cu prilejul unui centenar)*, în „Arhiva românească“, V. (1940), p. 182, cu data 1667 ; idem, *Bisericile armene din țările noastre*, în „Ani“ (1942—1943), p. 508.

[74] G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 105 ; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 228 n. 5.

[75] G. Battista de Burgo, *op. cit.*, p. 154; D. Ciurea *op. cit.*, p. 229 ; „Istoria României, III, p. 64 cap. redactat de M. Berza.

[76] V. Lascu, *op. cit.*, p. 256.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Schela tîrgului, cu bune condiții naturale pentru acostarea corăbiilor, a fost apreciată de mai toți călătorii. Misionarul catolic Paolo Bonici notează, de pildă, „Galați este portul Moldovei pentru mărfurile care vin din Turcia și Polonia" [77].

Bandini spune despre tîrg că este portul tuturor mărfurilor la care ancorează „biremes" venind din Marea Neagră. Peste cîteva decenii, Delacroix nota în jurnalul său, din 1676, că „după Iași, Galați este orașul cel mai important al Moldovei" [78]. Preotul catolic Battista del Monte scria despre tîrg, la 6 decembrie 1680, că este portul în care sosesc corăbii din toate părțile [79]. Importanța portului este subliniată de un memoriu din 1697 [80], dar și de misionarul catolic L. Bevilacqua, care întîlnește aici negustori din Marea Albă, Egipt, Marea Neagră și Raguza [81]. Dimitrie Cantemir considera Galații „piața cea mai vestită de pe toată Dunărea" unde „vin vase nu numai din locurile vecine ale Mării Negre" dar și din Crimeea, Trapezunt, Sinope, Constantinopol, Egipt și chiar din Barbaria [82].

Dezvoltarea pieței externe gălățene a fost limitată de accentuarea monopolului comercial otoman deoarece majoritatea produselor luate din Moldova pentru aprovizionarea Constantinopolului și a altor mari centre ale imperiului erau expediate mai ales prin Galați. Baksić a văzut la Galați corăbii mari venite să încarce grîne și alte mărfuri [83]. Călătorul armean Eremya Celebi Kömürcüyan notează și Galații printre porturile românești de unde corăbiile turcești încărcau grîne [84].

Din lipsa informațiilor, nu ne sînt cunoscute uriașele cantități de alimente și alte produse luate de turci, din Moldova, în secolul al XVII-lea. Unele indicații ale lui Dimitrie Cantemir ne permit totuși să cunoaștem marea varietate de produse expediate prin Galați pentru trebuințele imperiului otoman. Corăbiile care veneau din tot Orientul încărcau „lemne moldovenești, stejar, corn, brad..., miere, ceară, sare, silitră și grîu" [85].

În afara monopolului otoman, mulți negustori aduceau la Galați „frumoase mărfuri" de la Constantinopol și Trebizonda și luau în schimb unt, brînză și alte produse [86]. Battista del Monte notează într-o scrisoare trimisă din Galați, la 23 august 1678, că zilnic vin negustori străini „de diferite neamuri, ca sîrbi, bulgari, unguri și italienii noștri" [87]. Preotul Antonio Angelini relata într-o scri-

---

[77] G. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în „Diplomatarium italicum", II (1930), p. 333.

[78] V. Mihordea, *O descriere a Moldovei înainte de Cantemir*, în „Revista istorică", XXIII (1937), p. 132. Cornelio Magni notează, cam în aceeași vreme, că la Galați ajung șeice din Marea Neagră (N. Iorga, *Un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia*, în „Analele Acad. Rom. Mem. sec. ist.", Seria a II-a, tom. XXXIII (1910—1911), p. 59.

[79] I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, I, p. 113.

[80] N. Iorga, *Documente geografice*, I, București, 1900, p. 24.

[81] Archivium Curiae generalis, Ordinis fratrum Minorum conventualium, XLVI, p. 8.

[82] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, tradusă de Gh. Adamescu, București, 1942, p. 46—47.

[83] Gh. Vinulescu, *op. cit.*, p. 106.

[84] M. M. Alexandrescu—Dersca, *op. cit.*, p. 850.

[85] D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 47. Negustorii și slujbașii turci cumpărau sare de la Galați și o desfăceau la Silistra, Rusciuc și Nicopol. Un firman din 1695 interzice acest negoț pentru a nu se mai aduce prejudicii arendașilor din Țara Românească (M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, II, București, 1965, p. 206).

[86] Const. C. Giurescu, *Le voyage de Niccolò Barsi*, p. 311.

[87] G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici*, p. 130—131. Amănunt menționat și într-o altă scrisoare din 6 octombrie 1680 (I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanu-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soare, din 4 martie 1682, că Galații sînt locul de întîlnire al „negustorilor catolici din toate părțile“ [88].

În vremea domniei lui Vasile Lupu se stabilesc în Moldova și cîțiva negustori englezi veniți din Polonia care erau interesați în exploatarea cenușei de potasă („potașul“) făcută în ținuturile Hîrlău, Cîrligătura și Vaslui, pe care o trimeteau la Gdansk sau, prin Galați, la Constantinopol, unde o cumpărau negustorii englezi din Compania Levantului și cei olandezi [89]. Unul dintre negustori, Patrick Simson, a avut un îndelungat proces, în timpul domniei lui Ștefăniță Lupu (1659—1661) cu asociații săi Nemico Ververi și Francisco Pepano. În afara unor despăgubiri de 15 000 de florini, Ververi și Pepano, au obținut dreptul de a transporta spre Smirna, deci prin Galați, întreaga cantitate de potasă și o mare parte din cenușa de lemn [90]. Intervenind moartea lui Ștefăniță Lupu, Patrick Simson recăpătă jumătate din potasa depozitată la Galați (restul se stricase) pe care o duce la Iași [91]. Negoțul lui Simson prin Galați a continuat și în domnia lui Eustratie Dabija. Într-o scrisoare de recomandare a regelui Poloniei, din 3 noiembrie 1662, se stăruie asupra nedreptăților ce i s-au făcut de către fostul domn al Moldovei [92].

În comerțul cu potasă a fost amestecat și vistiernicul Gheorghe Ursachi, care vîndu̯se în 1671, la Constantinopol, 12 butoaie de potasă trimise, desigur, prin Galați [93]. Poate pentru aceste afaceri se împrumutase Ursachi de la Safta fata lui Rustea. Comerțul cu potasă al negustorilor englezi încetează în jurul anului 1690 din cauza întreruperii legăturilor cu Marea Baltică în urma războaielor turco-polone din anii 1672—1676 și 1683—1699 [94].

Negustorii olandezi aveau la Galați o mare magazie („un gran magazzeno“) în care depozitau mărfurile strînse, mai ales potasă și cenușa unor plante pentru colorat postavurile, pînă la sosirea corăbiilor trimise de la Constantinopol [95]. Rareori pătrundea pe Dunăre și cîte o corabie olandeză. Justin Colyer, ambasadorul Olandei la Constantinopol, ajunge la Galați cu corabia „Postillion“. De aici scria, la 16 august 1674, Statelor generale că marele vizir i-a făcut o favoare îngăduindu-i să navigheze cu un vas olandez pe Marea Neagră și pe Dunăre.

Despre negoțul cu cenușa de plante pentru vopsit avem o singură informație. Negustorii olandezi Mattheo von Loon, Gio Pellicy și Tomaho Croesen

---

lui, I, p. 113. Negustorii catolici veniți la Galați erau găzduiți într-o „casă foarte comodă“ a bisericii (Archivium Curiae generalis, Ordinis fratrum Minorum conventualium, XLVI, Moldavia, B.P. 8).

[88] Propaganda Fide, Scritture riferite nelle Congregazioni generali, anno 1680, vol. 485, f. 54—56v.

[89] Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III_2, p. 567 ; E. D. Tappe, *Patrick Simson : A Scottish Merchant in the Moldavian Potash*, în „The Slavonic and East European Review“, XXX, nr. 75, p. 495; Paul Cernovodeanu, *Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714*, în „Studii“, tom. 21, (1968), nr. 2, p. 261 ; Idem, *An episode relations between England and Moldavia in 1685*, p. 659.

[90] E. D. Tappe, *op. cit.*, p. 511—512.

[91] *Ibidem*, p. 497—498, 506.

[92] *Ibidem*, p. 508.

[93] Hurmuzaki, *Documente, Supliment*, II, vol. III, p. 201 CIII ; L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei*, p. 49. Alte informații asupra negustoriei făcută de vistiernicul Ursachi, vezi Paul Cernovodeanu, *An episode of the relations between England and Moldavia in 1685*, p. 659—671.

[94] Paul Cernovodeanu, *Relațiile economice ale Angliei*, p. 262, 270.

[95] G. Battista de Burgo, *op. cit.*, p. 154. Se pare că Galații nu erau totuși prea bine cunoscuți în Olanda, căci într-o descriere a Principatelor făcută de un olandez, în 1688, portul dunărean nu este amintit (I. C. Filitti, *Cărți vechi străine privitoare la români*, București, 1935, p. 1—3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

declarau la Amsterdam, în 15 iulie 1682, că primeau din Moldova, pe Dunăre, coloranți vegetali [96]. Exportul acestor coloranți a fost cu mult mai important. Carra notează, într-un memoriu adresat lui Vergennes, la 24 mai 1782, printre produsele care se pot cumpăra din țările române și „deux espèces de plante dont l'une appelée Weyd réussit parfaitement pour teindre en bleu et l'autre appelée jasba galben reussit également pour teindre en jaune" [97].

Drumul la Istanbul nu costa prea mult. Starețul Leonte, călătorind cu o corabie grecească, a plătit, în 1701, o levă [98].

Comerțul cu Polonia continuă, Galații fiind principala piață de unde negustorii polonezi se aprovizionau cu pește și alte produse. Episcopul Bandini însemna în relația sa că de la Galați se duc în Polonia în fiecare an mai mult de o mie de care încărcate cu pește [99]. În 1605 este întîlnit la Galați un negustor polonez venit să cumpere lemne [100]. Important este și comerțul de tranzit pe care Polonia îl face prin Galați, pe unde treceau caravanele care se îndreptau sau veneau de la Constantinopol. Tommaso Alberti s-a reîntors de la Camenița, în 1613, cu 60 de care trase fiecare de cîte șase cai. Mărfurile : blănuri, cîrmîz, cuțite, au fost descărcate și trecute cu bărcile peste Dunăre. Drumul pînă la Galați a durat 11 zile [101]. Tot prin Galați se aduceau și mărfurile levantine pentru Transilvania și Ungaria [102].

Tranzitul mărfurilor poloneze și transilvane prin Galați se reduce foarte mult în ultimele trei decenii ale secolului al XVII-lea, din cauza războaielor turco-polone. Caravanele negustorești în drum spre centrele levantine sînt mereu amenințate de desele pustiiri turcești și tătărăști. Drumul moldovenesc spre Constantinopol este acum mai puțin folosit, negustorii polonezi și cei sud-dunăreni transportîndu-și mărfurile prin Țara Românească și Transilvania [103]. Cu toate că acest drum capătă o oarecare importanță pentru economia Poloniei din ultimul sfert al secolului al XVII-lea, nu se renunță la căile comerțului moldovenesc. A fost în intenția lui Sobieski, în timpul campaniei din anii 1686—1688, să cucerească Brăila, Galați și Ismail, pentru a putea controla tot comerțul care se făcea cu Constantinopol pe Dunăre și Marea Neagră [104].

Conținutul unui tezaur de monede de aur, descoperit în 1954, la Vadul lui Rașcu, dovedește că legăturile economice cu Poarta constituiau ponderea comerțului gălățean. Din cele 126 monede ale tezaurului îngropat, probabil în 1610, 77 erau altîni turcești, iar în rest ducați, țechini venețieni și florini de Toscana [105].

Pentru mărfurile intrate sau ieșite din Moldova, prin Galați, vama se încasa de către vameșii din tîrg. Bakšić arată că aici lua domnul vamă de la

---

[96] Informație de la Dl. Dr. W. J. van Hoboken de la Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam.

[97] Hurmuzaki, *Documente*, *Supliment*, I, vol. II, p. 16, XXVII. Plantele folosite pentru obținerea coloranților erau „drobușor" (Isatis, tinctoria) și „lemn galben" (Berberis vulgaris).

[98] G. G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 73.

[99] V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 204.

[100] „Sinai", Iași, 1916, p. 75.

[101] N. Iorga, *Călători, ambasadori și misionari*, p. 15.

[102] Gh. Vinulescu, *op. cit.*, p. 106

[103] L. Demény, *Comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea)*, în „Studii", tom. 22, (1969), nr. 3, p. 466—467.

[104] N. Iorga, *Studii și documente*, XI, 1906. p. 164. Pentru planuri asemănătoare din 1689, vezi Hurmuzaki, *Documente*, V_1, 1885, p. 303, CCVII.

[105] O. Iliescu, *Însemnări privitoare la descoperiri monetare*, în „Studii și cercetări numismatice", I (1957), București, p. 464.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

călătorii „care trec din Turcia în Moldova, Polonia și Ungaria“ [106]. După informațiile lui Jean Baptiste Tavernier, la Galați se plătea 3,5 sau 4% din valoarea mărfii [107]. Datorită intensei activități comerciale de la Galați, tîrgul este și principalul punct de vamă al Moldovei [108].

Cunoaștem, din documente, cîțiva vameși din Galați. Domnitorul Constantin Movilă poruncește vameșilor din Galați, la 13 decembrie 1608, să dea „jumătate majă de pește“ călugărilor de la „sfînta mănăstire din deal, unde este hramul sfîntului Neculai din Iași“ [109]. Într-un zapis din 14 mai 1623 iscălește, ca martor, alături de alți gălățeni și Mechi vameș [110]. Gheorghe vameșul care cumpără, la 7 octombrie 1628, doi bătrîni din Dănceni, era, probabil, din Galați [111]. Negustorul Tudose „vameș de Galați“ cumpără, la 7 iulie 1644, un bătrîn din Vorniceni cu 40 galbeni [112]. Ginerii lui Tudose, Andrei și Tudor „negustorul din Galați“ au fost tot vameși [113]. Mera vameș, fiul lui Tudor de Galați este martor la vînzarea viilor lui Iane grecul, fost șoltuz de Galați, la 18 mai 1655 [114]. Iacomi și Pegerleton (sic) vameși sînt martori la o cumpărătură de moșie din 15 octombrie 1688 [115]. Angheluță vameș iscălește ca martor, zapisul din 12 ianuarie 1693, prin care Marcu vameș de Galați cumpără, de la Dumitrașcu Theodoru o vie cu casă, aflată „în afară de Sf. Gheorghe și Sf. Dumitru“ [116].

La Galați erau și vameși turci. N. Iorga crede că acești vameși au fost aduși o dată cu cucerirea Galaților din 1551 [117]. La această dată Galații nu erau sub stăpînirea turcilor, deci vameșii au fost stabiliți la o dată mai tîrzie, în secolul al XVII-lea. Miron Costin amintește de existența lor în Poema polonă [118].

Vama plătită turcilor era cu mult mai mare decît cea dată vameșilor moldoveni. Călugărului rus Leonte, ajuns în Galați, la 14 mai 1701, vameșul turc i-a cerut vamă 20 taleri [119]. După însemnările unor pelerini ruși, care trec spre

---

[106] Gh. Vinulescu, *op. cit.*, p. 105—106.

[107] *Beschreibung der sechs Reisen welche Johan Baptista Tavernier... in Türkei, Persien und Indien... geruf* 1681, I, p. 132. D. Ciurea folosește jurnalul lui Tavernier, dar susține că se plătea 5% din valoarea mărfii *(Noi considerații privind orașele și tîrgurile din Moldova în secolele XIV—XIX*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol“, tom. VII (1970), p. 31). N. Iorga crede că pentru unele mărfuri se încasa 3% *(Points de vue sur l'histoire du commerce de l'Orient à l'époque moderne*, Paris, 1925, p. 67).

[108] G. Călinescu, *Altre notizie*, p. 333 ; L. Lehr, *Comerțul Țării Românești și Moldovei*, p. 292—293.

[109] *D.I.R.*, A, XVII, vol. II, p. 187. Mănăstirea a fost, probabil, pe locul bisericii Sf. Nicolae cel sărac din Muntenime.

[110] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 45.

[111] *Documenta Romaniae historica*, A, XIX, p. 556—557.

[112] Paul Mihail, *op. cit.*, p. 45.

[113] Bibl. Acad., CD/138 ; Paul Mihail, *op. cit.*, p. 47, , 70 83 ; C. A. Stoide, D. L. Stăhiescu, *op. cit.*, p. 17. Tudori vameșul de Galați face, împreună cu Gheorghiță fost pitar și Serghei fost vornic de poartă, hotarnica moșiei Curmezișeni. Hotarnica este amintită într-un document din 30 noiembrie 1682 (Arh. St. București, Mănăstirea Răchitoasa, V/21).

[114] Arh. St. București, Mănăstirea Cașin, VIII/1.

[115] Idem, Episcopia Roman. XI/5.

[116] Bibl. Acad., III/242.

[117] N. Iorga, *Istoria românilor prin chipuri și icoane*, II, p. 99. Cu alt prilej susținuse că vameșul turc a apărut la Galați în secolul al XVII-lea *(Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1900, p. 251).

[118] Miron Costin, *Istoria în versuri polone despre Moldova și Țara Romînească*, în *Opere*, ediție critică... de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 234 ; N. Iorga, *Histoire des roumains et de la romanité orientale*, VI, 1940, p. 457.

[119] G. G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantinopol, în februarie 1704, la Galaţi trebuia să se dea turcilor cîte un leu şi jumătate de persoană, „fiindcă este aşa statornicit" [120]. Socotind că aceasta era vama obişnuită, înseamnă că vameşii turci făceau multe abuzuri luînd vama înzecit, ca în cazul stareţului Leonte. Plata vămii şi abuzurile vameşilor erau suportate mai ales de negustorii pămînteni, care nu aveau privilegii de scutire. Negustorii şi meşteşugarii mai plăteau în tîrg şi alte dări.

Nu avem menţiuni directe, dar este sigur că şi la Galaţi se plătea „pîrcălăbie" pentru mărfurile vîndute [121]. Darea era, probabil, tot de doi potronici, adică 20 de bani, „pre obiceiu", cum se plătea în vremea celei de a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat [122]. Din a treia domnie a lui Gheorghe Duca (noiembrie 1678—decembrie 1683) se instituie mortasipia. Se percepea la început pentru vitele vîndute în tîrg ; mai tîrziu s-a luat de pe „tot ce se vinde în piaţă cu număr sau cu măsură". Dintr-o mărturisire mai tîrzie ştim că mortasipia era de „24 bani de toată vita" [123]. Mortasipia strînsă la Galaţi aducea un mare venit cămării domneşti, căci Constantin Duca, putea să dăruiască Patriarhiei din Constantinopol, în 1702, 12 000 de aspri „de pe rodul mortasipiei din Galaţi" [124]. Un Toader mortasipiul este martor, la 8 aprilie 1685, pentru vînzarea unor părţi din satul Grădinari din ţinutul Covurlui [125]. În diferite împrejurări, negustorii mai plăteau cotărit şi cămănă. Cămănari erau şi la Galaţi. Constantin „ce au fost cămănar" vinde la 7 octombrie 1628, partea sa din Dănceni [126].

În istoria Galaţilor veacul al XVII-lea are o semnificaţie deosebită. Aceasta este perioada în care tîrgul se dezvoltă, devenind un important centru economic. Valoarea pieţei externe gălăţene creşte în mod simţitor, căci aproape tot comerţul din zona Dunării de jos se face numai prin Galaţi. Datorită acestui fapt, curînd, în secolul următor, Franţa, dar mai ales Austria, înfiinţează multe case comerciale la Galaţi, transformînd tîrgul într-un adevărat port internaţional.

INFORMATIONS CONCERNANT LE COMMERCE DE LA VILLE DE GALAŢI AU XVII-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'activité économique de la ville et du port de Galaţi, déjà mentionée dans des documents du XVI-e siècle, s'est développée particulièrement au siècle suivant, quand Galaţi devint un des principaux marchés de la Moldavie.

[120] *G. G. Desviconi, Călători ruşi...*, p. 75.

[121] „Pîrcălăbia" nu este tot una cu „mortasipia" cum crede N. Iorga (*Istoria românilor în chipuri şi icoane*", II, p. 150).

[122] Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*, ediţie îngrijită... de Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, p. 404. I. C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, Bucureşti, 1935, p. 21 ; Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III_2, p. 680 ; N. Grigoraş, *Instituţii feudale din Moldova*, Bucureşti, 1971, p. 382.

[123] Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III_2, p. 645. Este greşită părerea lui I. C. Filitti că „pîrcălăbia din sec. XVI pe marfa vîndută în tîrguri devine la finele sec. XVII-lea mortasipia" (*Consideraţii generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române, pînă la Regulamentul organic*, Bucureşti, 1935, p. 18.

[124] Petre S. Năsturel, *Un hrisov nou de la Constantin Duca*, p. 103.

[125] Arh. St. Bucureşti, Mănăstirea Adam, VI/24.

[126] *Documente*, A, XIX, p. 556—557.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

C'est l'abondance des poissons et d'autres produits, notée par la majorité des voyageurs étrangers, qui fut décisive pour l'impulsion du commerce de Galați. Tommaso Alberti (1612), Pierre **Bakšič**—Deodato (1641), l'évêque Marco Bandini (1646), Robert Bargrave (1652), le moine russe Leonte (1701) et encore d'autres voyageurs mentionnent l'abondance des poissons et d'autres marchandises qu'on pouvait acheter à Galați à bas prix. Des documents se réfèrent à de nombreux marchands roumains dont quelques-uns ont eu un rôle important dans la vie économique de cette région. Nous citons notamment Dia et Șerbu, marchands de Brăila établis à Galați, propriétaires de grands domaines et fondateurs, de concert avec un négociant de Galați, Constantin, du monastère de Precista. Le grand Alexa et Tudor Arghiri de Brăila furent aussi des marchands renommés. Les négociants étrangers venaient à Galați pour le jour de foire hebdomadaire, foire mentionnée dans les souvenirs de Pierre **Bakšič**—Deodato, mais qui datait déjà bien antérieurement. Des marchands de diverses nationalités étaient propriétaires de grands magasins à Galați. Des Ragusains, des Arméniens, des Grecs et des Turcs expédiaient de Galați à Constantinople, selon les informations de Démètre Cantemir, „du bois moldave, des bois de chêne, et de sapin, ainsi que du miel, de la cire, du sel, du salpêtre et du blé".

Des commerçants anglais s'occupaient du commerce de la potasse, et des Hollandais achetaient à Galați la cendre de certaines plantes qui était utilisée dans la teinturerie des draps.

Le commerce avec la Pologne continua durant le XVII-e siècle, mais il diminua pendant les dernières décennies à cause des guerres turco-polonaises. La route modave vers Constantinople fut moins fréquentée, les négociants polonais transportant de préférence leurs marchandises par la Valachie ou la Transylvanie.

Pour les marchandises importées ou exportées de Moldavie par Galați, des droits de douane était payés. Selon les informations de Jean Baptiste Tavernier, ces droits étaient de 3,5% ou de 4% de la valeur de la marchandise.

Pour l'histoire de la ville de Galați, le XVII-e siècle a été une période de remarquable extension : le marché intérieur s'est agrandi, la circulation des marchandises devenant plus active ; le commerce extérieur a enregistré lui aussi de grands progrès, malgré le monopole dont jouissaient les Turcs pour l'achat de certains produits du sol moldave. Persévérant dans cette voie, Galați deviendra au siècle suivant un port d'importance internationale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOLDOVA SI CONFLICTUL DIPLOMATIC POLONO—TURC DIN ANII 1764—1766

DE

VEN. CIOBANU

Starea de anarhie internă care a caracterizat cei treizeci de ani de domnie ai ultimului rege din dinastia saxonă, August al III-lea (1733—1763) [1], corespundea întrutotul planurilor politice ale unora din puterile europene. Ca urmare, nu numai Rusia, Prusia, Austria şi Turcia, dar chiar şi Franţa a constatat că orice schimbare a situaţiei politice a Poloniei ar fi fost nefavorabilă intereselor lor. În consecinţă, acele state se vor alarma ori de cîte ori unul dintre ele va încerca să obţină avantaje pe seama Poloniei [2]. Dar, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, situaţia Republicii nobiliare va fi puternic influenţată de noua conjunctură politică europeană [3]. Războiul de şapte ani (1756—1763) — consecinţă a antagonismului dintre puterile europene — a deplasat către est centrul de greutate al echilibrului politic european. După tratatul de la Hubertsburg din 1763, problemele Europei occidentale au trecut pe un plan secundar, întîietatea căpătînd-o problema orientală care în acea perioadă era strîns legată şi de evoluţia „crizei politice a statului polonez. . ." [4].

Or, interese deosebite avea în această zonă Rusia, fapt pentru care s-a şi dovedit a fi, mai ales după 1750, foarte activă pe arena politică a Europei orien-

---

[1] Pentru situaţia internă a Poloniei în secolul al XVIII-lea, vezi *History of Poland*, PWN — Polish Scientific Publishers, Warszawa, 1968, p. 290, 291—292; Matthew Anderson, *L'Europe au XVIII-e siècle*. Traduit de l'anglais par Marthe Chaumié, Editions Sirey, 1968, p. 188; *Historia Polski*, tom. II, 1764—1864. Czesc I, 1764—1795. Pod redakcja Stefana Kiniewicza i Witolda Kuli (Istoria Poloniei, tom. II, 1764—1864. Partea I, 1764—1795. Sub redacţia lui Stefan Kiniewicz şi Witold Kula), Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1968, p. 40—44; C. Andriescu, *La France et la politique orientale de Catherine II (d'après les rapports des ambassadeurs français à St. Petersbourg)*, în „Melanges de L'école roumaine en France", Paris, 1927, p. 15.

[2] Cf. *History of Poland*, p. 294.

[3] Vezi în acest sens Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 165—166; V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române în secolul al XVIII-lea — 1749—1760. După corespondenţa agenţilor de la „Secret du roi"*, Bucureşti, 1937, p. 329, 331—335.

[4] V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII siècle*, în „Revue Roumaine d'histoire", 1, 1970, p. 47.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tale[5]. Pentru atingerea obiectivelor sale politice, Ecaterina a II-a avea însă nevoie de aliaţi. Profitînd de situaţia precară în care se afla Prusia la sfîrşitul războiului de şapte ani[6] şi de o oarecare concordanţă a planurilor sale în legătură cu Polonia cu cele ale lui Frederic al II-lea, a reuşit să încheie, la 11 aprilie 1764, un tratat de alianţă ruso-prusian, menit să coordoneze acţiunile celor două state în problema poloneză[7]. În ce priveşte Franţa, evoluţia evenimentelor a fost cu totul opusă celei dorite de conducătorii politicii externe a acestui stat. Încoronarea Ecaterinei a II-a a făcut imposibilă continuarea colaborării Franţei cu Rusia în ceea ce priveşte Polonia, colaborare bazată pe aderarea Rusiei la alianţa franco-austriacă din anul 1756. Curtea de la Versailles nu putea face faţă puternicei ofensive ruso-prusiene, pentru că nici acum nu avea o politică externă unitară în problema poloneză[8]. De aceea, singura posibilitate care i-a mai rămas pentru contracararea acţiunilor Ecaterinei a II-a a fost lupta diplomatică pe malurile Bosforului[9]. Dar, cu toată abilitatea lui Vergennes, ambasadorul său la Istanbul, şi a sprijinului acordat de diplomaţia austriacă, Franţa nu va reuşi să împiedice alegerea lui Stanislaw Poniatowski, candidatul Rusiei, şi chiar recunoaşterea lui, în cele din urmă, de către Poartă[10]. Realizarea însă a tuturor planurilor politice făurite de aceste puteri mai depindea încă în mare măsură de atitudinea pe care avea s-o adopte Imperiul otoman faţă de problema poloneză.

Interesul manifestat de Poartă în secolul al XVIII-lea pentru independenţa şi integritatea Republicii nobiliare se explică, în primul rînd, prin poziţia geografică a acestei ţări. Aflîndu-se în spatele şi în coasta celor doi duşmani naturali ai Imperiului, Austria şi Rusia, ea putea constitui o ameninţare permanentă pentru ele. Pe de altă parte, supunerea ei de către una dintre acestea sau de către ambele ar fi creat un pericol direct la adresa intereselor europene ale Imperiului otoman. De aceea, Poarta era nevoită să ia atitudine împotriva intenţiilor celor două state, iar în cazul de faţă să împiedice ca pe tronul polonez să ajungă un rege dependent de Rusia şi Prusia.

Haosul produs în urma morţii, la 5 octombrie 1763, a lui August al III-lea a permis Rusiei şi Prusiei să-şi sporească eforturile pentru a împiedica Poarta să intervină în problema poloneză. Cînd Frederic Christian, unul din fiii lui August al III-lea şi candidatul partidei republicane, a murit, iar conflictul pentru tron dintre fraţii săi, Xavier şi Carol, a diminuat şansele saxonilor, partida republicană l-a desemnat drept candidat pe bătrînul hatman Branicki, acceptînd astfel cererea Porţii care dorea atunci aducerea pe tronul polonez a unui „Piast".

---

[5] Pentru evoluţia raporturilor ruso-polone pînă la 1764, vezi *Historia Polski*, p. 36—37 ; Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 182 şi 188.

[6] Vezi în acest sens, *Situation politique de la France et ses rapports actuels avec toutes les puissances de l'Europe...*, par M. de Peyssonnel, 1789, p. 68—69 ; C. Andriescu, *op. cit.*, p. 14 ; Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 192.

[7] C. Andriescu, *op. cit.*, p. 12—14 ; Peyssonnel, *op. cit.*, p. 68—69 ; V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române*, p. 510 ; Wladyslaw Konopczynski, *Polska a Turcja 1683—1792*, Nakladem Instytutu Wschodnego w Warszawie. Warszawa, 1936, p. 75.

[8] Cf. C. Andriescu, *op. cit.*, p. 19—22 ; Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române*, p. 507.

[9] C. Andriescu, *op. cit.*, p. 24.

[10] Pentru atitudinea Franţei şi a Austriei în problema poloneză, vezi Matthew Anderson, *op. cit.*, p. 182 ; V. Mihordea, *Politica orietnală franceză şi Ţările române*, p. 431, 464 şi 494 ; Dr. Selahâttin Tansel, *Osmanli-Leh Münasebetleri. 1764—1768* (Relaţiile otomano-poloneze. 1764—1768), în „Ankara Universitezi Dil ve Tarih Cografiya Fakültesi Dergisi", Türk Tarih—Kurumu Basîmevi, Cilt IV, Sayî 1—1945, Ankara, p. 73 (Traducerile din limba turcă le datorăm colegului Gemil Tahsin, căruia îi mulţumim şi pe această cale).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hotărîrea a fost însă tardivă şi ineficace, deoarece Frederic al II-lea, care acceptase candidatura lui Poniatowski, prevalîndu-se de influenţa pe care o avea la Poartă, a început demersurile pentru a-i combate [11]. Ca urmare, el l-a autorizat pe Rexin, ambasadorul său la Istanbul, să colaboreze cu Obrescov, ambasadorul Ecaterinei a II-a, care primise deja împuterniciri speciale în acest sens [12].

Deschiderea interregnului a provocat însă la Istanbul nu numai neliniştea, datorită manevrelor diplomaţiei ruso-prusiene, şi o puternică criză politică care s-a soldat cu aducerea în funcţia de mare vizir a unui partizan al acestei diplomaţii. Imediat, el a dat ordin hanului Crimeii, paşei de Hotin şi domnului Moldovei să nu se amestece în nici un fel în alegerile din ţara vecină şi să păstreze bunele relaţii cu magnaţii poloni. Totodată, marele vizir rusofil a întocmit un raport către sultan prin care arăta că problema poloneză nu prezintă nici un pericol pentru Imperiu şi că polonezii, conform tratatelor, au libertatea de a-şi alege singuri regele. În decembrie 1763, Poarta a remis o notă circulară lui Stankiewicz, trimisul marelui general al Poloniei la Istanbul, lui Vergennes şi lui Obrescov prin care arăta că le-a recomandat polonezilor să aleagă rege pe un „Piast" şi nu pe un străin. Această atitudine a mărit şansele partidei „familiei" — adversara partidei republicane — şi ale alianţei ruso-prusiene şi a spulberat speranţele Franţei şi Austriei de a obţine colaborarea otomană. Între timp, situaţia la Istanbul s-a schimbat din nou, funcţia de mare vizir ocupînd-o Mustafa Bachir paşa, adversar al politicii ruso-prusiene în Polonia. Totuşi, el nu a putut trece imediat la acţiune, deoarece a fost acuzat în divan de reis-efendi şi muftiu, cîştigaţi de diplomaţia ţaristă, că „vrea să verse sîngele musulmanilor pentru binele necredincioşilor". În acele împrejurări, marele vizir i-a răspuns foarte vag lui Stankiewicz, care prezentase un memoriu asupra situaţiei din Polonia, iar lui Vergennes i-a replicat că nu vede nimic rău în prezenţa trupelor ţariste pe teritoriul Republicii, de vreme ce acest lucru era foarte obişnuit şi polonezii nu s-au plîns niciodată [13].

Astfel, datorită inconstanţei diplomaţiei franceze şi a acţiunilor conjugate ruso-prusiene atît la Varşovia cît şi la Istanbul, alegerea lui Stanislaw Poniatowski a devenit un fapt împlinit la 7 septembrie 1764. Diplomaţia franceză nu a depus însă armele. Vergennes s-a prezentat la reis-efendi pe care a căutat să-l convingă că Poarta nu numai că nu trebuia să-l recunoască pe regele nou ales, ci trebuia să întreprindă totul pentru „revenirea la vechea situaţie" [14]. Intervenţia sa s-a produs într-un moment cînd la Istanbul se făcea simţită iritarea cauzată de abuzurile ţarinei în Polonia. Însuşi sultanul Mustafa al III-lea, convins că toate asigurările Ecaterinei au avut ca scop doar să-l împiedice de a lua sub protecţia sa pe Branicki şi partizanii săi, şi-a manifestat profunda nemulţumire faţă de evoluţia evenimentelor din Polonia [15].

În faţa faptului împlinit nu se mai putea însă întreprinde nimic, Porţii nemairăminîndu-i altceva de făcut decît să-i creeze o situaţie de instabilitate noului ales, prin refuzul de a-l recunoaşte şi de a-l primi la Istanbul pe trimisul său cu misiunea de a-i notifica alegerea şi încoronarea [16]. S-a declanşat astfel un conflict diplomatic între Poartă şi noile autorităţi ale Poloniei care ameninţa să distrugă opera începută de partida „familiei" cu sprijinul Rusiei şi Prusiei. În lupta diplomatică care a început pentru înlăturarea noilor piedici, un rol deosebit de important i-a revenit şi Moldovei.

Dar, cu toată importanţa pe care o prezintă pentru istoria acesteia evenimentele la care ne-am referit, problema raporturilor turco-polone dintre anii

[11] Cf. *Historia Polski*, p. 44—46.
[12] Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 174.
[13] *Ibidem*, p. 177—178.
[14] *Ibidem*, p. 183.
[15] I. C. Filitti, *Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Paris, 1901, p. 86.
[16] Vezi şi C. Andriescu, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1764—1766 și a rolului Moldovei în cadrul lor nu a fost încă abordată în istoriografia românească. Unele lucrări românești și străine care tratează evenimentele legate de problema poloneză din perioada amintită, fie că nu se referă deloc la aceasta, fie că mențiunile înserate sînt cu mult prea generale și insuficiente pentru ca cercetătorul să-și poată face o idee, chiar vagă, despre rolul care i-a fost atribuit Moldovei în acest conflict [17].

O serie de documente din arhivele poloneze, dintre care o bună parte inedite, coroborate și completate cu informațiile furnizate de unele colecții românești de documente externe, permit elucidarea unor aspecte deosebit de importante legate de această problemă.

Cum, în cea mai mare parte, evenimentele la care ne vom referi au avut loc în timpul primei domnii moldovenești a lui Grigore Al. Ghica (1764—1767), vom acorda o atenție deosebită rolului pe care l-a jucat acest domn în cadrul conflictului în discuție. Cea mai importantă problemă pe care vom încerca să o rezolvăm se referă, mai ales, la scopurile urmărite de Grigore Al. Ghica prin colaborarea cu diplomația ruso-prusiană în problema poloneză și pînă la ce punct se poate vorbi de această colaborare, dat fiind statutul juridic internațional al Moldovei.

Deși Imperiul otoman a rămas neutru atît în timpul războiului pentru succesiunea la tronul Austriei din anii 1741—1748, cît și în timpul războiului de șapte ani, Poarta nu a încetat să se intereseze de cursul evenimentelor din Europa. De un real folos în acest sens i-au fost domnii celor două țări române, care trimiteau cu regularitate rapoarte ample asupra a tot ceea ce se petrecea în țările vecine și chiar mai îndepărtate. Dar, pînă la deschiderea interregnului în Polonia, domnii români nu au avut reprezentanți permanenți în capitalele europene, și în primul rînd la Varșovia, deși încercări în acest sens se făcuseră, din partea unor domni, cu sprijinul și în interesul diplomației franceze, încă din 1751 [19]. Importanța noilor evenimente din Polonia a determinat Poarta să fie mai atentă la manevrele puterilor interesate în problema poloneză. Pentru a cunoaște exact situația, s-a luat hotărîrea ca domnii Moldovei și Țării Românești să trimită la Varșovia oameni capabili să se descurce în păienjenișul diplomatic care se țesea acolo, pentru a putea prezenta rapoarte corespunzătoare, care să permită domnilor să țină la curent Poarta cu tot ceea ce o interesa [20]. Ca urmare, în cursul anului 1764, mai ales, Grigore Al. Ghica a făcut eforturi considerabile

---

[17] Este vorba despre lucrările : I. C. Filitti, *op. cit.*; C. Andriescu, *op. cit.*; Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.* Cap. IV ; Dr. Selâhattin Tansel, *op. cit.*; V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII-e siècle*; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 191—192 ; *Historia Polski*, p. 35 și urm ; *History of Poland*, p. 289 și urm. Remarcabilă prin o serie de date inedite, extrase din arhivele turcești, lucrarea Dr. Selahattin Tansel lasă însă în suspensie probleme deosebit de importante ca, de exemplu, cea a recunoașterii, în cele din urmă, a lui Stanislaw Poniatowski și de către Poartă.

[18] Cf. V. Mihordea, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIIIe siècle*, p. 47—48.

[19] Cf. Idem, *Politica orientală franceză și Țările române*, p. 184 și urm. ; *Les pourparlers de Grigore Al. Ghica, prince régnant de Valachie, avec les confédérés polonais en 1769*, în „Revue Roumaine d'histoire", tom. IV (1965), nr. 4, p. 681.

[20] La 23 dec. 1763, Vergennes scria lui Praslin, ministrul de externe al Franței, că un emisar al Porții l-a informat că „domnii Valahiei și Moldovei au avut ordin să trimită la Varșovia emisari inteligenți însărcinați să vegheze la toate și să dea socoteală de tot ceea ce cred a fi interesant" (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 271).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a se informa cît mai precis asupra evenimentelor care aveau loc în Republică [21].

După cum se ştie, la 11 iunie 1761, Grigore Callimachi, a urmat în domnia Moldovei pe tatăl său, Ioan Theodor Callimachi. În cei trei ani de primă domnie, el a fost, ca şi tatăl său, în bune relaţii cu diplomaţia franceză, reprezentată la Istanbul de Vergennes. Prin omul său, Millo, care se afla în slujba domnilor moldoveni încă din timpul lui Matei Ghica [22], diplomatul francez a izbutit să imprime ştirilor transmise de domn la Poartă sensul convenabil scopurilor pe care le urmărea. În ultima perioadă a anului 1763 şi prima parte a celui următor, cînd diplomaţia franceză la Varşovia aproape că nu mai avea nici un reprezentant, Millo, profitînd şi de înclinaţia filo-franceză a domnului său, se pare că a fost unul din cei mai de seamă colaboratori ai Versailles-ului. Se poate spune că, în această perioadă, în problema poloneză, Moldova s-a aflat în mod efectiv sub influenţa acestei diplomaţii, pe care a căutat, în funcţie de împrejurări, să o servească cît mai bine. Mărturie în acest sens stă în primul rînd activitatea lui Millo. El s-a străduit nu numai să asigure securitatea şi operativitatea corespondenţei diplomaţilor francezi din Varşovia şi Istanbul, care trecea prin Moldova, nu numai să-i furnizeze lui Vergennes toate ştirile din Polonia, ci să şi le comenteze pentru a-i facilita ambasadorului demersurile pe lîngă dregătorii otomani [23]. Fără îndoială că Millo nu ar fi putut să-şi arate zelul în serviciul lui Vergennes dacă domnul, la rîndul său, nu ar fi avut aceleaşi înclinaţii [24].

---

[21] În „Sama vistieriei Moldovei" din 1764, la capitolul „Cheltuieli", paragraful „Celor trimişi în ţări străine", se menţionează că „s-au plătit 1779 lei pentru coroerii trimişi la Liov, la Varşav, la Stanislav...". Pentru procurarea „gazeturilor" de la Varşovia, starostele de Cernăuţi a trimis în capitala Poloniei 1233 lei şi 40 bani (cf. Gh. Ghibănescu, *Sămile vistieriei Moldovei pe lunile iulie şi august 1764*, în „Ioan Neculce", fasc. 9, partea I, 1931, p. 51).

[22] În 1755, Matei Ghica l-a numit staroste de Cernăuţi (cf. V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române*, p. 483 şi urm.). În 1764, Grigore Al. Ghica l-a făcut spătar (cf. N. Iorga, *Documente şi cercetări asupra istoriei financiare şi economice a Principatelor române*, partea I, extras din „Economia naţională", Bucureşti, 1902, p. 40, 41.

[23] La 22 noiembrie 1763, Millo îi scria lui Vergennes că „je me ferai un devoir d'avoir tous les soins, *suivant les ordres de Votre Excellence*, pour notifier à Votre Excellence les nouvelles remarcables qui pourront arriver (în Polonia — n. ns.). Mais, jusqu'à ce que la diete de convocation ne se tiendra pas, l'on ne peut rien savoir au juste" (s. ns.). Douăsprezece zile mai tîrziu, îl informa că veştile care vin din Polonia vorbesc despre „l'apparition d'un nouveau candidat sur la scène" în persoana contelui Poniatowski, marele stolnic al Lituaniei, pe care împărăteasa Rusiei doreşte să-l plaseze pe tronul Poloniei. În scrisoarea *din 7 dec. 1763* îl înştiinţa că contele Kaiserling, ambasadorul Rusiei la Varşovia, a precizat „qu'il fallait choisir un jeun Piast pour éloigner, tant qu'il sera possible, un nouvel interregne" şi adăuga că „si cela est le véritable sentiment de la Russie, c'est donnes l'exclusion formelle à la maison de Saxe". La 11 ianuarie 1764, Millo îi comunica că şi rezidentul Rusiei a declarat că polonezii trebuiau să-şi aleagă „un Roi parmi eux" (cf. *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés roumaines avec la France (1728—1810)*, puliés par Jean C. Filitti, Bucureşti, 1915. p. 450—454.

[24] Un serviciu deosebit l-a adus Grigore Callimachi partidei republicane la 26 ianuarie 1764, cînd a expediat personal lui Vergennes un pachet din partea marelui general care cuprindea scrisori cu instrucţiuni pentru trimisul acestuia la Poartă, colonelul Stankiewicz (cf. *Lettres et extraits...*, p. 454—455). Într-un raport adresat Ministerului de Externe francez, la 14 februarie 1764, Vergennes arăta că pachetul pe care l-a trimis domnul Moldovei cuprindea toate cele necesare pentru acreditarea în continuare a lui Stankiewicz. Exprimîndu-şi nedu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ştirile transmise de Millo şi Callimachi ambasadorului francez i-au oferit desigur acestuia posibilitatea să creeze multe dificultăţi la Istanbul diplomaţiei ruso-prusiene. De aceea, Rusia şi Prusia, după încheierea tratatului din 1764, îşi vor uni eforturile pentru a determina Poarta să-l înlăture pe Grigore Callimachi de pe tron ca unul ce era ataşat Franţei. Demersurile lor au fost încununate de succes, Poarta înlocuindu-l cu Grigore Al. Ghica care deţinuse funcţia de mare dragoman [25]. Odată cu el a fost înlocuit şi Millo cu grecul Panagiodor, făcut mare postelnic de către Grigore Al. Ghica [26]. Cu aceste schimbări începea o nouă etapă a conflictului diplomatic polono-turc, în cadrul căreia Moldovei i-a revenit un rol mult mai activ, bineînţeles, în măsura în care i-a îngăduit-o statutul său juridic internaţional.

Plecat din Istanbul la 14 mai 1764, Grigore Al. Ghica a găsit la Iaşi o mare boierime care nu mai era obişnuită să se supună autorităţii domneşti [27]. În ce priveşte situaţia internaţională, numirea lui s-a făcut într-un moment de evidentă încordare, mai ales în Polonia. Poziţiile cîştigate de Rusia şi Prusia erau în măsură să alarmeze nu numai Franţa şi Austria, ci şi Imperiul otoman. Grigore Al. Ghica, ca mare dragoman, a fost în direct contact cu toate marile probleme care frămîntau răsăritul Europei în acea vreme. Această calitate îl făcea deosebit de util în primul rînd pentru Poartă care, prin prezenţa lui la Iaşi, putea fi mai bine informată asupra adevăratelor interese care se ciocneau în Republică şi a repercusiunilor pentru Imperiul otoman decurgînd din întărirea uneia sau alteia din tabere. Este foarte probabil ca, din punct de vedere politic, tocmai această necesitate să fi fost hotărîtoare pentru marele vizir Mustafa Bachir paşa, adversar, aşa cum s-a arătat, al politicii ruso-prusiene, atunci cînd a hotărît să-i dea domnia Moldovei lui Grigore Al. Ghica. Pe de altă parte, nu se poate exclude nici partea de contribuţie la această numire a diplomaţiei ruso-prusiene, dacă se au în vedere legăturile mai vechi dintre noul domn şi această diplomaţie [28]. În acest caz, trebuie să se admită că atît Ecaterina a II-a cît şi

---

menirea faţă de întîrzierea cu care au venit acele instrucţiuni, fapt ce a jenat desigur demersurile diplomatului francez, preciza că nu credea că aceasta s-ar datora domnului de la Iaşi, ci, mai degrabă, însuşi marelui general care ar fi dorit să adauge noi instrucţiuni emisarului său (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_1, p. 732). Pentru relaţiile lui Grigore Callimachi cu diplomaţia franceză, vezi şi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, Bucureşti, 1902, p. 369—370.

[25] Cf. I. C. Filitti, *Role diplomatique des Phanariots*, p. 86.

[26] La 19 iunie 1764, Millo îi comunica lui Vergennes că „comme je présume, que la direction des afferes étrangérs poura être confiée à Mons. Panayodoro grand caminari, Votre Exellence aura la bonté d'adresser ses lettres à ce Monsieur, outre que mes affaires domestiques me privent de cette corespondance *dont je faisais mon plus grand bonheur*" (s. ns.) (cf. *Lettres et extraits...*, p. 466).

[27] Noul domn şi-a manifestat însă chiar de la început intenţia restabilirii acestei autorităţi (cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 189).

[28] Vezi în acest sens şi V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române*, p. 528. Merită a fi menţionat faptul că atitudinea lui Grigore A. Ghica faţă de diplomaţia ruso-prusiană a fost privită în mod diferit în cercurile diplomatice ale vremii. În raportul din 24 aprilie 1764 către dogele Veneţiei, Pietro Correr, bailul Republicii veneţiene la Poartă, arăta că sultanul, sub pretextul sărbătorilor Ramazanului, dar, în realitate, pentru a menaja suspiciunile ambasadorilor Prusiei şi Rusiei, a refuzat să-l primească pe Stankiewicz. În schimb, el i-a recomandat să comunice marelui dragoman misiunea cu care a fost însărcinat. Cu ocazia întrevederii dintre cei doi, colonelul i-a înmînat doar o scrisoare din partea marelui general, dar „s-a abţinut să-i facă confidenţe deoarece nu avea încredere, fiind cunoscut că dragomanul Ghica, actualmente principe de Moldova, era bun prieten cu rezidentul rus" (cf. Hurmuzaki, *Documente*, IX,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Frederic cel Mare vor fi căutat să-l determine să acţioneze în conformitate cu propriile lor interese. Ba mai mult, se poate spune că înseşi cercurile politice poloneze legate de Rusia şi Prusia au urmărit acelaşi scop.

Aşadar, atît împrejurările politice interne, dar mai ales cele externe, în care şi-a început domnia fostul mare dragoman, erau dintre cele mai complicate. Înzestrat cu deosebite calităţi de om politic şi diplomat, Grigore Al. Ghica a încercat, folosindu-se de situaţia internaţională, să evite, pe cît i-a stat în putinţă, înrăutăţirea situaţiei, şi aşa detsul de precară a ţării în fruntea căreia se afla, dar, mai ales, să-şi realizeze propriile ţeluri [29]. De aceea, Grigore Al. Ghica îşi va alege colaboratorii printre persoanele capabile să-l ajute să-şi realizeze planurile. Astfel, în funcţia de mare postelnic, foarte importantă în cazul de faţă pentru atribuţiile care-i revenea, l-a numit, aşa cum am arătat, pe grecul Nicobulo Panagiodor, pe care l-a adus, împreună cu alţi greci, din Istanbul [30], şi care a sprijinit demersurile cercurilor guvernante poloneze pentru recunoaşterea lui Stanislaw Poniatowski de către Poartă. La Varşovia, în schimb, l-a trimis pe francezul La Roche, în calitate de rezident, poate tocmai pentru a-l contraba-

---

p. 64). Aceeaşi părere a avut-o, cum vom vedea, şi hanul tătarilor. Chiar oficialităţile poloneze au fost înclinate, la un moment dat, să creadă că Grigore Al. Ghica a îmbrăţişat întrutotul cauza lor (cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 192). O altă versiune a convorbirii lui Grigore Al. Ghica cu Stankiewicz a dat-o Vergennes în raportul său din 1 aprilie 1764 către ducele de Praslin, ministrul de externe al Franţei. Conform acestei versiuni, Stankiewicz a manifestat, într-adevăr, la început, o rezervă evidentă faţă de marele dragoman. În cele din urmă a trebuit însă să cedeze deoarece a constatat că acesta era foarte bine informat în legătură cu problemele ce urma să le trateze şi că informaţiile pe care le avea Poarta erau în plină concordanţă cu cele pe care era el însărcinat să le transmită. Între timp, Grigore Al Ghica a fost numit domn al Moldovei. Înainte de a părăsi funcţia de mare dragoman i s-a cerut să facă sultanului un raport amănunţit asupra conversaţiei pe care a avut-o cu Stankiewicz. Într-o discuţie cu Vergennes, Grigore Al. Ghica l-a asigurat că nu a omis nimic esenţial şi că a inclus în raport chiar lucruri pe care Stankiewicz nu ar fi îndrăznit să le spună. Deşi nu cunoştea conţinutul raportului, ambasadorul francez nu se îndoia de veracitatea afirmaţiilor domnului, care ar fi riscat prea mult în cazul în care ar fi trecut sub tăcere unele aspecte esenţiale ale problemei poloneze (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 733). Trebuie amintit de asemenea faptul că sentimentele rusofile ale lui Grigore Al. Ghica au fost evidenţiate fără comentarii şi în unele lucrări de specialitate. I. C. Filitti este atît de categoric în această privinţă, încît afirmă că numirea acestuia în Moldova, în 1774, poate fi privită „ca un prim act de complezenţă a Porţii faţă de Rusia, căreia este notoriu că acest om s-a vîndut de mult timp" (cf. I. C. Filitti. *Role diplomatique des Phanariots*, p. 99 ; vezi şi p. 86). Pentru sprijinul acordat de Grigore Al. Ghica diplomaţiei lui Frederic al II-lea, în timpul cît a fost mare dragoman, vezi V. Mihordea. *Politica orientală franceză şi Ţările române*, p. 508 şi 511. Pentru legăturile politice cu Rusia în timpul domniei sale din Ţara Românească, vezi *Istoria României*, vol. III, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 476.

[29] Unul dintre acestea a fost, fără îndoială, asigurarea, dacă nu a domniei ereditare, cel puţin a domniei pe viaţă. Tratativele purtate, în 1769, cu conducătorii Confederaţiei de la Bar în acest scop ne fac să presupunem că acest obiectiv era mai vechi, fiind urmărit, propabil, şi în timpul primei sale domnii din Moldova (cf. pentru tratativele cu confederaţii, V. Mihordea, *Les pourparlers de Grigore al Ghica... 1769*. Pentru direcţiile principale ale activităţii diplomatice a Ţărilor române în secolul al XVIII-lea, vezi idem, *Les lignes du développement de la diplomatie roumaine au XVIII-e siècle*, p. 48 şi urm.

[30] Cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 190.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lansa pe Panagiodor care, din exces de zel pentru interesele lui Poniatowski, i-ar fi putut produce domnului grave prejudicii [31]. În afara acestuia, domnul a mai avut în Polonia, cel puțin în vara anului 1764, un alt agent care, dintr-un raport către stăpînul său, reiese că era împotriva planurilor diplomației ruso-prusiene și a partizanilor ei din Republică [32]. Apoi, printre cei care au ocupat funcția de secretar pentru corespondența externă a fost și Giovani P. Negni care, la 4/15 decembrie 1766, îi reînnoia lui Vergennes promisiunea de a-i înlesni corespondența cu Polonia prin Moldova [33].

Încă din timpul Seimului de convocare s-a hotărît rechemarea de la Istanbul a lui Stankiewicz deoarece fusese acreditat în ultimul an al domniei lui August al III-lea, în calitate de reprezentant al partidei adverse. În locul lui, prințul August Czartoryski, voievodul Rusiei și unul din principalii conducători ai partidei „familiei", a hotărît să fie trimis lituanianul Thomas Aleksandrowicz. Inițial, el urma să plece la Istanbul doar în calitate de internunțiu al primatului Poloniei și al regimentarului general. Stanislaw Poniatowski, ca viitor rege, i-a adăugat însă o serie de instrucțiuni care priveau direct raporturile dintre cele două state [34]. În toate problemele, Aleksandrowicz trebuia să mențină o strînsă colaborare cu Obreskov și Rexin. Înarmat cu aceste instrucțiuni, care-i făceau și mai dificilă misiunea, Aleksandrowicz a plecat, în iunie 1764, la Zaleszczyki, pentru a aștepta sosirea firmanului care să-i permită plecarea la Istanbul [35].

Între timp, situația din Polonia se schimbase în favoarea „familiei". Datorită presiunilor armatei țariste, marele general Branicki a trebuit să se refugieze în Ungaria, iar prințul Radziwill s-a retras din fața armtaei ruse comandată de Dașkov în Moldova, unde a rămas cîteva săptămîni. La rîndul lor, turcii au luat măsuri pentru fortificarea Hotinului și, la cererea lui Radziwill de a primi azil în Moldova pentru el și oamenii săi, domnului Moldovei i s-a ordonat să-i asigure toate cele necesare [36]. În luna august 1764, Poarta a dispus însă ex-

---

[31] Asupra misiunii pe care a avut-o La Roche din partea diplomației franceze și a felului în care s-a achitat de ea în cei peste zece ani cît s-a aflat în serviciul domnilor Țărilor române a se vedea Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 882—883 ; N. Iorga, *Documente și cercetări...* p. 41, nota 1. Pentru acreditarea lui La Roche la Varșovia vezi *ibidem*.

[32] Acest agent, al cărui nume nu este cunoscut, îi atrăgea atenția lui Grigore Al. Ghica că, în cazul în care Stanislaw Poniatowski va fi ales rege, el va deveni, prin forța împrejurărilor, instrumentul Ecaterinei a II-a și al aliaților ei, situație din care atît Imperiul otoman, cît și alți vecini ai Poloniei, vor avea de pierdut (cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 349—350).

[33] *Lettres et extraits...*, p. 475.

[34] Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 180.

[35] După istoricul polonez citat mai sus, misiunea lui Aleksandrowicz urma să nu fie „întrutotul rusofilă". Pentru a putea pune în practică reformele pe care le preconiza, familia Czartoryski, care se afla în frunțea partidei „familiei", sprijinită de Rusia, era conștientă de necesitatea urgentă a stabilirii unor bune relații cu Imperiul otoman. Numai astfel se putea evita dependența exclusivă de „protectorii nordici" și se putea lua „nemulțumiților speranța unei insesizabile protecții turcești" (cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 180, 182).

[36] În ceea ce-l privește pe Grigore Al. Ghica, acesta, cu o zi înainte, a scris lui Giuliani, interpretul polon la Istanbul, spre a-i mulțumi pentru felicitările pe care i le-a adresat cu ocazia urcării sale pe tronul Moldovei. El a profitat de ocazie pentru a-i aminti de „vechea prietenie și bunele sentimente", cerîndu-i să continue corespondența cu guvernul său prin intermediul Moldovei, „împrejurările de față fiind favorabile" (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 734 ; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 348).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pulzarea lui Karol Radzwil din Moldova [37], în timp ce Grigore Al. Ghica continua să se arate favorabil autorităţilor poloneze [38]. Totuşi, paşa de Hotin a făcut cunoscut că Poarta era nemulţumită de rangul de „internuţiu" acordat lui Aleksandrowicz şi că, de altfel, „nu va primi niciodată pe reprezentanţii Republicii numiţi în timpul interregnului", tolerarea lui Stankiewicz la Istanbul datorîndu-se doar faptului că a fost numit „încă în timpul vieţii lui August al III-lea" [39]. La intervenţia ambasadorilor Rusiei şi Prusiei, Poarta a replicat că, de vreme ce în Polonia nu există încă un rege, venirea unui ambasador polonez era considerată ca inoportună. Acceptarea acestuia putea fi posibilă numai după alegerea regelui, cu condiţia ca trimiterea lui să se facă cu asentimentul întregii nobilimi [40]. După alegerea din 7 septembrie 1764 şi încoronarea din 25 noiembrie acelaşi an, St. Aug. Poniatowski şi guvernul său au început să desfăşoare o susţinută activitate diplomatică în vederea obţinerii recunoaşterii sale de către curţile europene. Eforturi deosebite au fost făcute, cum era şi de aşteptat, pentru obţinerea asentimentului Porţii. Fiind convins propabil de faptul că drumul spre recunoaşterea Porţii trebuia pregătit prin cîştigarea, mai întîi, a domnilor Ţărilor române şi a hanului, noul rege a hotărît să le notifice şi acestora încoronarea sa. În conceptul scrisorii către domnul Moldovei, din 3 dec. 1764, după ce îl informa în legătură cu alegerea şi încoronarea, desfăşurate „în cea mai deplină armonie", îşi exprima dorinţa ca Polonia să aibă din partea vecinei sale aceeaşi linişte de care s-a bucurat în timpul domniei regilor anteriori. Mai extins decît acesta, conceptul scrisorii către domnul Ţării Româneşti se deosebeşte şi prin insistenţa cu care pledează pentru bunele relaţii de vecinătate dintre cele două ţări. Explicaţia pare s-o constituie dorinţa de a-l atrage de partea sa şi pe domnul de la Bucureşti care, spre deosebire de Grigore Al. Ghica, era de multă vreme partizan declarat al diplomaţiei franceze. Nici una din cele două scrisori întocmite din ordinul regelui, de Hyacynt Malachowski, referendarul coroanei, nu au fost însă expediate [41]. Cauza a constat desigur în faptul că în consiliul regelui va fi învins concepţia potrivit căreia Moldova şi Ţara Românească erau state ale sultanului şi că a le trata altfel decît din acest punct de vedere ar contraveni uzanţelor protocolare şi ar dăuna poziţiei poloneze la Istanbul.

În noile condiţii, Thomas Aleksandrowicz a devenit reprezentantul „oficial al regelui şi Republicii cu misiunea formală de a notifica Porţii schimbările petrecute pe tronul polonez" [42]. Poarta, din motivele arătat, a hotărît însă să nu-l recunoască pe noul rege şi să nu admită venirea la Istanbul a trimisului său.

---

[37] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 179. În „Sama vistieriei Moldovei" este menţionat că s-au cheltuit 100 de lei cu „conacele prinţului Racivil, mergînd în ţara ungurească". Din indicarea „conacelor" reiese că acesta a trecut prin Tîrgu Frumos, Roman, Şcheia, Dumbrava Roşie, Bacău, Teţcani, Comăneşti (cf. Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 51); Wlawyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 181.

[38] Cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 348.

[39] Wladyslaw Konopczynsky, *op. cit.*, p. 181.

[40] Cf. Dr. Selâhattin Tansel, *op. cit.*, p. 79.

[41] Arh. St. Bucureşti, Microfilme Polonia, Rola 70/21, cadrele 376—379. Pentru atitudinea lui Constantin şi Ştefan Racoviţă, domnii Ţării Româneşti din această perioadă, faţă de problema poloneză, vezi V. Mihordea, *Politica orientală franceză şi Ţările române*, p. 169 şi urm.; Gh. Duzinchevici, *Jean-Baptist Linchou (Contribuţii la istoria românilor în secolul al XVIII-lea)*, Extras din „Arhiva", Iaşi, 1935.

[42] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 181. Schimbările petrecute pe tronul polonez şi numirea lui Aleksandrowicz ca „trimis extraordinar" la Istanbul în scopul comunicării acestora au fost notificate de Poniatowski şi sultanului şi marelui vizir (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 70/21, c. 374—376).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca urmare, aga însărcinat să-i aducă lui Aleksandrowicz firmanul a primit ordin să se întoarcă din drum [43].

Situația devenise foarte critică pentru Poniatowski și guvernul său. Nerecunoașterea din partea sultanului constituia un permanent pericol de intervenție armată din partea Imperiului otoman și încuraja în același timp opoziția din țară. În noile împrejurări trebuia, mai întîi, să fie obținut consimțămîntul pentru admiterea lui Aleksandrowicz la Istanbul. Dar drumul către capitala Imperiului trecea și prin capitala Moldovei, de atitudinea căreia, dată fiind importanța pe care Poarta o acorda informațiilor venite de aici, depindea, în bună măsură, succesul misiunii lui Aleksandrowicz.

Sarcina de a netezi drumul lui Thomas Aleksandrowicz i-a fost încredințată lui Karol Boskamp, care mai înainte fusese în serviciul lui Frederic al II-lea [44]. La 9 decembrie 1764, Boskamp se afla deja la Iași [45].

Încă din această perioadă, Grigore Al. Ghica, cu toată atitudinea sa binevoitoare față de recunoașterea de către Poartă a regelui, care a fost, de altfel, și singura problemă în care a colaborat cu diplomația ruso-prusiană, a ținut să arate oficialităților poloneze că nu este dispus să le satisfacă toate pretențiile. Această atitudine de dîrză rezistență față de insistențele poloneze caracterizează întreaga sa politică externă, dacă se poate numi așa, din acei ani. Una din primele măsuri în acest sens a constituit-o hotărîrea domnului de a nu-i permite lui Aleksandrowicz să treacă prin Iași. Știrea l-a indignat pe trimisul polonez. După el, atitudinea domnului era cu atît mai nejustificată, cu cît atențiile care i se acordau lui La Roche la Varșovia „ar merita o purtare mai bună a domnului". El era însă hotărît ca, în cazul în care domnul va continua să-i facă dificultăți, să se plîngă, prin intermediul lui Boskamp, marelui vizir [46]. Totuși, o săptămînă mai tîrziu, Boskamp a fost chemat de către domn pentru a trata problemele aflate în litigiu [47]. În cadrul discuției oficiale care a avut loc la 26 dec. 1764/7 ian. 1765, domnul l-a informat că atitudinea Porții se explica prin neliniștea acesteia față de zvonurile privind limitarea libertăților poloneze și lipsa mențiunii din scrisoarea Seimului de convocare adresată Porții privind inviolabilitatea Republicii [48].

---

[43] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 182.

[44] În iulie 1764, Boskamp a sosit la Varșovia și a intrat în serviciul lui Stanislaw Poniatowski în calitate de consilier privat. Alegerea lui nu a fost întîmplătoare. În perioada cît fusese în serviciul regelui Prusiei, îndeplinise funcția de reprezentant al acestuia în Crimeea și cunoștea bine subtilitățile diplomației orientale. În plus, prin căsătoria sa în Moldova cu Bălășica, „fiica românizată a ceasornicarului iețean Arlaud", Boskamp și-a creat, desigur, legături în capitala Moldovei, care-i vor fi fost, credem, de folos în misiunea pe care a avut-o (cf. I. C. Filitti, *Role diplomatique des Phanariots*, p. 85; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 191; Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 182).

[45] N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 351.

[46] Într-un raport din 16 dec. 1764 el comunica „nedemnul procedeu al prințului Valahiei..." (pentru Moldova — n. ns.) care i-a spus că va trebui să meargă la Tulcea pe „drumurile cele mai înspăimîntătoare din Tartaria..., pe unde nici un ministru nu a trecut niciodată". Boskamp era sigur că domnul s-a înțeles, în acest scop, cu pașa de Hotin, fără știrea Porții. Aleksandrowicz era hotărît să treacă totuși prin Iași, unde vroia să arate, „pentru jignirea suferită, ce este Republica sub noul rege" (cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 351).

[47] *Ibidem*. Se pare că această hotărîre a domnului a fost urmarea presiunilor poloneze, deoarece Alexsandrowicz menționa în raportul său că „nu se cîștigă niciodată nimic dacă nu se adoptă față de ei un anumit ton".

[48] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 183; N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 192. Un răspuns identic i-a dat Grigore Al. Ghica, printr-o scrisoare întocmită la aceeași dată, și lui Aleksandrowicz (cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 352).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Boskamp a mai avut însă cu domnul şi o discuţie strict confidenţială, cu care ocazie a aflat de la acesta că se ţeseau intrigi pentru răsturnarea marelui vizir Mustafa Bachir, la care credem, cum afirma şi Boskamp, că a participat şi Grigore Al. Ghica. Cu toate că informaţia privind participarea sa la aceste intrigi este unică şi provine de la Boskamp, considerăm că afirmaţia de mai sus nu este lipsită de temei, deoarece Grigore Al. Ghica era, desigur, conştient de faptul că colaborarea sa cu diplomaţia ruso-prusiană nu era posibilă atîta timp cît la conducerea politicii otomane era un mare vizir potrivnic planurilor acestei diplomaţii. Pentru a-i uşura misiunea, domnul i-a dezvăluit, după afirmaţia lui Boskamp, „multe lucruri foarte importante pentru curtea noastră şi cea rusă, printre altele maşinaţiunile episcopului de Kamenica (Adam Krasinski)...". În sfîrşit, Boskamp sublinia „serviciile bune" pe care i le-a făcut „grecul Panagiodor, consilier secret al prinţului şi prietenul meu confidenţial" [49]. Pe de altă parte, domnul Moldovei continua să menţină, desigur din ordinul Porţii, legăturile şi cu adversarii din Polonia ai lui Poniatowski [50].

Aşadar, atît timp cît la Istanbul se afla un mare vizir potrivnic Rusiei, Grigore Al. Ghica a evitat ca, prin atitudinea sa, să se expună învinuirilor Porţii şi Franţei. De aici şi explicaţia legăturilor sale cu partida adversă din Polonia. Această atitudine o va menţine şi în perioada următoare, cînd se vor ivi însă noi probleme care vor pune în discuţie bunele raporturi dintre domn şi guvernul lui Stanislaw August Poniatowski. Ca urmare, colaborarea cu cercurile guvernante poloneze pentru obţinerea recunoaşterii regelui o va lăsa, în cea mai mare parte, pe seama marelui său postelnic Nicobulo Panagiodor.

La sfîrşitul anului 1764 şi începutul celui următor, situaţia lui Poniatowski s-a complicat din nou la Istanbul, datorită intrigilor adversarilor săi. Era necesară o nouă intervenţie din partea domnului Moldovei, ceea ce acesta a şi făcut, asigurîndu-l pe Boskamp că totul se va rezolva imediat, datorită demersurilor pe care le-a făcut la Poartă. Ca urmare, acesta era de părere că „l'Hospodar parait avoir tout à fait epousè nos interets", şi că sosirea firmanului pentru Aleksandrowicz era doar o chestiune de timp [51]. Curînd, Aleksandrowicz avea să constate că Boskamp se grăbise cu aprecierile. Vergennes, prin o serie de insinuări, reuşise să trezească bănuielile Porţii faţă de noul tratat încheiat între Rusia şi Republică, bazat, în general, pe prevederile celui din 1686. La Roche, vizitîndu-l pe trimisul extraordinar la începutul lunii februarie 1765, a încercat să afle conţinutul tratatului, dîndu-i a înţelege că şi Poarta ar dori să încheie un tratat asemănător, deoarece, după La Roche, aceasta era convinsă că în cel din 1686 erau prevederi nefavorabile Imperiului otoman. Trimisul polonez a evitat să dea amănunte şi l-a rugat doar să comunice domnului Moldovei numai „realitatea" în legătură cu situaţia din Polonia, pentru a „contribui la risipirea atmosferei nefavorabile pe care i-au creat-o ştirile false" [52].

Înlăturarea hatmanului Branicki, principalul exponent al opoziţiei din Polonia, a diminuat mult posibilităţile partidei republicane de a-l combate la Istanbul pe Poniatowski şi partizanii săi, dat fiind faptul că reprezentantul hatmanului pe lîngă Poartă a trebuit să-şi părăsească postul [53]. La toate acestea s-au

---

[49] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 184.

[50] Dintr-o scrisoare a marelui general al coroanei către Vergennes, din 23 dec. 1764, reiese că Grigore Al. Ghica îi scrisese şi lui (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 714—715.

[51] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c. 84—87 (cu un regest publicat în N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 352, cu adresa greşită „Aleksandrowicz către ministeriu").

[52] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c. 97—100.

[53] Lipsit de instrucţiuni şi, desigur, şi de teama repercusiunilor, în audienţa avută la 20 februarie 1765, cu ocazia plecării sale definitive din Istanbul, Stankiewicz a răspuns de aşa manieră întrebărilor puse de marele vizir, încît a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adăugat şi demersurile făcute de domnul Moldovei pentru a determina Poarta să accepte noile schimbări survenite în ţara vecină. Sesizată de unele neconcordanţe — strecurate, bineînţeles, cu bună ştiinţă, — dintre adevărata stare de lucruri din Republică şi cea prezentată de domn în rapoartele sale, Inalta Poartă a decis însă mazilirea lui. Grigore Al. Ghica s-a salvat doar graţie intervenţiei prietenilor săi din divan care i-au obţinut confirmarea cu condiţia de a prezenta pe viitor numai adevărul în rapoartele sale asupra evenimentelor din Polonia [54].

În ce priveşte soarta misiunii lui Aleksandrowicz, Poarta urma să decidă numai după plecarea lui Stankiewicz de la Istanbul [55]. Alarmat, în cele din urmă, de prelungirea reţinerii sale în capitala Moldovei, Boskamp i-a prezentat domnului, la 4 aprilie 1765, o amplă notă de protest [56], care nu a avut însă ecoul scontat. Modificarea atitudinii Porţii, ce părea a fi din nou posibilă, avea să se datoreze unor noi mutaţii destul de importante în înaltele dregătorii ale Imperiului otoman.

Lipsind, pentru moment, un pretext acceptabil pentru declanşarea războiului împotriva Rusiei pe care-l preconiza, marele vizir Mustafa Bachir paşa, înfrînt de opoziţia din divan, în spatele căreia se afla, de fapt, diplomaţia ruso-prusiană, a fost nevoit să demisioneze la 31 marie 1765, iar după o lună a fost executat. Locul său a fost ocupat de Mehmed paşa Muhsin-zade, potrivnic războiului. În cei trei ani ai săi de mare vizirat (1765—1768), Poarta a cedat, aproape în toate problemele poloneze, în favoarea Rusiei şi Prusiei [57]. Vestea acestei neaşteptate schimbări în înalta dregătorie otomană, ce părea să fie de cel mai bun augur pentru Stanislaw August şi partizanii săi, a fost primită ca „evenimentul cel mai fericit" de către Aleksandrowicz, care s-a grăbit s-o comunice regelui şi şefului cancelariei sale, Ogrodzki [58].

Dar, deocamdată, nici noile schimbări survenite la Istanbul nu erau în măsură să-l determine pe Grigore Al. Ghica la o acţiune în sensul dorit de autorităţile poloneze. De teama unei noi prelungiri a şederii sale la Iaşi, Boskamp i-a prezentat, la 12 şi 26 februarie 1765, alte două note de protest. Dacă prima repeta, în linii generale, argumentele precedentei, cea de a doua era redactată în termeni mult mai categorici. Important în această notă este şi faptul că, deşi se recunoştea că domnul nu ar lua nici o măsură în privinţa lui Boskamp fără ordinul Porţii, Grigore Al. Ghica era totuşi prevenit asupra impresiei nefavorabile pe care şi-ar putea-o crea la Varşovia, prin tărăgănarea plecării sale. Se urmărea, astfel, atragerea fără rezerve a domnului de partea guvernului polonez. Pentru a înlătura eventualele piedici izvorîte din lipsa de informare a Porţii în le-

încercat să demonstreze că noile schimbări din patria sa nu lezează cu nimic libertăţile poloneze şi că au adeziunea întregului popor (cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 185—186).

[54] N. Iorga, *Acte şi fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. II, Bucureşti, p. 394. Nu ar fi exclus ca la denunţarea lui Grigore Al. Ghica să fi contribuit şi propriul său agent de la Varşovia, aflat în slujba diplomaţiei franceze. Acesta declara mai înainte că „prietenia grecească, fie şi cea mai mare, nu plăteşte nici cît indiferenţa altor creştini" (cf. N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. VII, p. 192, nota 6). N. Iorga considera însă că era vorba de o neînţelegere din partea lui von Zegelin, viitorul ambasador al Prusiei la Poartă, care făcuse un raport în acest sens regelui său *(ibidem*, p. 192).

[55] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c. 128—130.

[56] *Loc cit.*, c. 50—52.

[57] Wladyslaw Konopczynski numeşte această perioadă din istoria Poloniei „era lui Repnin" (cf. idem, *op. cit.*, p. 186).

[58] În scrisoarea către rege îşi exprima regretul că, fiind obligat să stea pe loc, a fost lipsit de „plăcerea de a contribui cît de cît la căderea sa" (a lui Mustafa Bachir paşa — n. ns.). Cît priveşte Austria, Franţa şi Spania, căderea marelui vizir constituia, după părerea lui, o adevărată înfrîngere diplomatică (cf. Arh. St. Bucureşti, Fon. cit., Rola 69/10, c. 140, 145—146.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gătură cu noile ordine pe care le primise de la Varşovia, îl ruga să trimită de urgenţă la Istanbul un călăraş care să comunice că scrisoarea Senatului către marele vizir, care i-a fost încredinţată, nu putea să fie predată la destinaţie decît de el personal. În sfîrşit, îl avertiza că promptitudinea sau întîrzierea răspunsului vor fi considerate la Varşovia ca „atitudini ale Sublimei Porţi faţă de Serenisima Republică, căreia acestea îi vor servi ca regulă de conduită..." (faţă de Poartă — n. ns.) [59]. Notele de protest ale lui Boskamp au fost susţinute şi de o scrisoare comună a marilor cancelari ai coroanei şi Lituaniei, Andrej Zamojski şi, respectiv, Mihail Czartoryski, precum şi de una a lui Aleksandrowicz, prin care se cerea, de asemenea, libertatea de plecare a lui Boskamp la Istanbul pentru a-şi îndeplini misiunea care i-a fost încredinţată [60]. Grigore Al. Ghica a adoptat însă şi de această dată aceeaşi atitudine prudentă. Pe marii cancelari i-a asigurat de buna dispoziţie faţă de misiunea consilierului privat şi că se va strădui să-i dea cît mai repede un răspuns din partea Porţii. Lui Aleksandrowicz, în schimb, i-a confirmat doar primirea scrisorii sale, fără a face vreo menţiune în legătură cu Boskamp [61].

Planul porţii era însă altul. Prin intermediul domnului Moldovei i-a dat asigurări lui Aleksandrowicz numai referitoare la securitatea şi primirea sa la Istanbul, fără a mai accepta însă şi alte condiţii ale guvernului polonez. Se urmărea, astfel, să se evite, cel puţin pentru un timp, şi fără alte complicaţii, recunoaşterea lui Poniatowski [62]. Sesizat, guvernul polonez a luat măsuri pentru dejucarea, cu ajutorul Rusiei, a acestui plan [63].

Aşadar, schimbarea produsă la Istanbul n-a avut, cel puţin pentru o perioadă, alt rezultat pozitiv pentru Polonia decît slăbirea opoziţiei interne, susţinută de Franţa prin intermediul lui Vergennes [64]. Dar, opoziţia nu a depus încă armele. Sub pretextul aplanării unei neînţelegeri generată de o datorie neachitată, un emisar al palatinului de Kiovia a fost trimis cu daruri la han. După părerea lui Boskamp, misiunea acestuia era însă cu totul alta, şi anume încercarea de a-l determina pe han să reia apărarea opoziţiei poloneze în faţa sultanului [65]. Eforturile opoziţiei păreau a fi favorizate şi de faptul că, la începutul anului 1765, un alt eveniment avea să complice situaţia internă şi externă a noului guvern polonez. Pretextînd instituirea vămii generale în Polonia de către seimurile de convocare şi de încoronare, Frederic al II-lea, urmărindu-şi planurile sale faţă de Republică, a hotărît înfiinţarea unei vămi la Marienverder. Măsura nu numai că ameninţa cu ruina comerţul Gdanskului, dar putea servi, în acelaşi timp, ca pretext adversarilor pentru a-şi relua acţiunile şi nemulţumi totodată pe colaboratori, fapt pentru care autorităţile au prezentat energice proteste la Berlin, cerînd în acelaşi timp sprijinul Ecaterinei a II-a şi a altor state interesate în comerţul prin Gdansk [66]. Dar Prusia nu s-a limitat doar la atît.

---

[59] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., c. 53—55 ; Rola 69/10, c. 152—153.

[60] *Loc cit.*, c 1, 163—164.

[61] *Loc cit.*, c. 163—164, 176.

[62] În acest sens pledează şi faptul că Poarta continua încă să-l trateze cu destulă consideraţie pe Stankiewicz. La sfîrşitul lunii aprilie 1765, Grigore Al. Ghica a primit chiar ordin să suporte toate cheltuielile necesitate de întoarcerea lui în Polonia (cf. Başbakanlîk Arşivi—Istanbul, Hariciye, nr. 3772).

[63] N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 354—355.

[64] Acesta întreţinea corespondenţă cu marele hatman (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 146).

[65] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c. 160, 169—171.

[66] *Loc cit.*, c. 2—4, 169—171. Pentru reforma vamală din Polonia vezi şi Jörg K. Hoensch Tülingen, Der *Streit um dem polnischen Generalzoll 1764—1766. Zur Rolle Preusens und Rusland beim Scheitern der Finanzreform Stanislaw Augustus*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Heft 3, september 1970, p. 357 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vroind să cunoască exact demersurile lui Aleksandrowicz, pentru a şti în ce măsură planurile Prusiei în legătură cu Polonia ar putea fi stînjenite, Rexin i-a scris domnului Moldovei rugîndu-l să-i dea informaţiile necesare. Totodată l-a trimis pe maiorul Zegelin la Zaleszczyki, pentru a afla cele dorite direct de la Aleksandrowicz [67].

Instalarea oficială a noului mare vizir, la 28 aprilie 1765, a impulsionat demersurile autorităţilor poloneze pentru a obţine recunoaşterea regelui, neînţelegerile cu Prusia rămînînd pe plan secundar. Paralel cu aceste demersuri, autorităţile poloneze au făcut eforturi pentru a obţine din partea Porţii şi rezolvarea în favoarea magnaţilor poloni a unor diferende ce le aveau în Moldova. Ca urmare, Boskamp i-a cerut lui Aleksandrowicz să intervină la Varşovia pentru a i se trimite toată documentaţia referitoare la convenţiile privind vecinătatea cu Moldova, la trecerea Nistrului, la imunităţile preoţilor franciscani şi iezuiţi din Moldova, la dreptul de păşunare în Moldova a vitelor şi cailor negustorilor poloni, la comerţ în general, vămi şi alte „lucruri susceptibile de certuri între vecini". Deoarece arhivele poloneze nu conţineau nimic referitor la cele cerute de consilierul privat, cancelaria regală i-a comunicat lui Aleksandrowicz că Boskamp va trebui să abordeze aceste probleme pe baza tratatului de la Karlowitz [68].

Dar preluarea puterii de către noul mare vizir a avut ca urmare doar faptul că Grigore Al. Ghica a primit ordin să permită plecarea lui Boskamp la Istanbul [69]. Domnul nu va părăsi însă nici în noile împrejurări atitudinea sa ambiguă faţă de autorităţile poloneze, dată fiind oscilaţia conduitei Porţii în această problemă. Acesta era, de altfel, şi singurul mijloc de a se pune la adăpost de orice pericol şi care-i înlesnea atingerea scopurilor sale. De aceea, rolul principal în facilitarea demersurilor oficialităţilor poloneze i-l va lăsa lui Panagiodor. Acesta s-a şi grăbit să-i scrie, la 18 mai, lui Stanislaw August Poniatowski, pentru a-i comunica avizul Porţii pentru plecarea lui Boskamp şi a-l asigura că, în pofida tuturor pericolelor, doreşte cu „ardoare" să-l slujească. Îl ruga, totodată, să-l ia sub protecţia sa, pentru a avea unde se refugia în cazul unui pericol din partea Porţii [70]. Prin alte două scrisori, din 22 mai/2 iunie, comunica autorităţilor Republicii alte ştiri despre noi şi importante schimbări de dregători otomani, care păreau a fi favorabile lor, şi dorinţa de a schimba cu ele informaţii de interes comun, pentru a contribui astfel la realizarea ţelurilor urmărite [71].

Noile schimbări survenite la Istanbul nu au fost însă nici de această dată în măsură să imprime politicii turceşti o linie constantă. Otomanii, de teamă de a nu lăsa impresia că au acceptat ocuparea Poloniei de către Rusia, condiţionau acum recunoaşterea regelui şi primirea ambasadorului său de răspunsul marelui general al coroanei la întrebările puse de ei în legătură cu rolul şi scopurile Comisiei de război a cărei înfiinţare fusese preconizată de rege şi colaboratorii săi. Apoi, pentru a lăsa republicanilor speranţa unui ajutor din partea Porţii, i s-a permis lui Stankiewicz să stea la Iaşi, de unde va mai menţine încă legăturile cu şefii opoziţiei poloneze.

În acest fel, lui Grigore Al. Ghica îi parveneau ştiri contradictorii în legătură cu situaţia din Polonia. Pentru a afla adevărata stare de lucruri de acolo, domnul a hotărît să-l retrimită grabnic la Varşovia pe La Roche, care-şi pără-

[67] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c. 160—162.
[68] *Loc cit.*, Rola 69/10, c. 7—8, 160—162, 169—171.
[69] *Loc cit.*, c. 165.
[70] *Loc cit.*, Rola 69/12, c. 104.
[71] Este vorba de înlocuirea lui reis-efendi cu secretarul lui Kiaja bei, Omar efendi, primul numit paşă cu trei tuiuri de Peloponez şi de reînscăunarea lui Crîm Ghierai. „Toate acestea — arăta Panagiodor — sînt, fără îndoială, o urmare a întorsăturii favorabile pe care, slavă domnului, au luat-o afacerile după disgraţia lui Mustafa paşa (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/12, c. 105—110).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sise postul pentru cîtva timp, în vederea rezolvării unor probleme personale [72]. Boskamp, care plecase spre Istanbul la 30 mai, îl sfătuia pe Aleksandrowicz ca, pînă ce va veni firmanul, să cultive prietenia lui Panagiodor şi La Roche, ca unii ce pot avea un cuvînt important de spus în problemele care-i interesează. Dar, în aşteptarea instrucţiunilor de la Varşovia, trimisul regelui a continuat să păstreze aceeaşi atitudine rezervată faţă de reprezentanţii domnului, considerînd că nu era necesar să înceapă corespondenţa cu ei [73]. La Roche, în drum spre Varşovia, l-a vizitat pe Aleksandrowicz, cu care ocazie l-a pus în curent cu noutăţile de la Istanbul şi zvonurile pe care le răspîndeau în Moldova adversarii regelui şi ai Rusiei [74]. Deoarece, nici în urma acestei discuţii, Aleksandrowicz nu a început corespondenţa cu Panagiodor [75] şi în Moldova circula zvonul că trupele ruse intrau în Polonia prin Ucraina [76], marele postelnic s-a adresat, la 20 iunie/2 iulie, direct lui Ogrodzki. După ce i-a arătat efectele negative pe care le aveau zvonurile privind rectificarea frontierelor ruso-poloneze, zvonuri pe care, datorită justelor informaţii primite de la el, va şti să le combată, l-a rugat insistent să menţină cît mai secretă prietenia lor. Precauţiile marelui postelnic nu erau gratuite, dat fiind faptul că favorizarea deschisă a noilor autorităţi îi atrăseseră numeroase animozităţi în chiar capitala Moldovei [77]. Pe de altă parte, serviciile lui Panagiodor erau destul de preţioase şi nu puteau fi ignorate la Varşovia. Ca urmare, atît regele cît şi Ogrodzki, care era de fapt conducătorul întregii acţiuni diplomatice pentru recunoaşterea regelui, s-au grăbit să-i răspundă spre a-i mulţumi pentru bunele sale sentimente. Şeful cancelariei regale îi comunica deplinul său acord faţă de corespondenţa propusă de el, pe care o considera foarte utilă „pentru interesele comune şi pentru toate afacerile în împrejurările prezente" [78]. Totodată, autorităţile poloneze l-au înconjurat cu deosebită atenţie şi pe La Roche, după sosirea sa la Varşovia. Prin aceasta vroiau să demonstreze stima de care se bucura Grigore Al. Ghica şi speranţa că acesta va contribui la înţelegerea reciprocă, prin transmiterea la Poartă a unor ştiri cît mai „exacte" asupra situaţiei din Polonia [79]. Principala preocupare din acea perioadă a lui Poniatowski era de a-i convinge pe turci că proiectata comisie pentru „verificarea" frontierelor ruso-poloneze, de care se foloseau atît de mult adversarii, nu vizează cîtuşi de puţin interesele otomane în această regiune. Or, acest scop putea fi atins mai ales prin felul în care domnul Moldovei prezenta situaţia la

---

[72] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 8—9, 177—179. În scrisoarea din 30 mai/11 iunie Panagiodor îşi exprima convingerea că autorităţile poloneze îi vor da acestuia tot concursul şi că acest demers va contribui la zădărnicirea planurilor adversarilor (cf. Rola 69/12, c. 56—57, 111—112.

[73] *Loc cit.*, Rola 69/10, c. 187—188. Ogrodzki îşi exprima convingerea că, date fiind împrejurările favorabile în care a fost chemat consilierul la Istanbul, în curînd va sosi şi firmanul aşteptat. Panagiodor, pe de altă parte, promitea că va face totul pentru ca Boskamp să plece cît mai repede (cf. *loc. cit.*, Rola 69/10, c. 9, 1937).

[74] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 180—189. Vizita sa a fost urmată de alte două vizite ale lui Linchou, emisarul domnului Ţării Româneşti, care i-a făcut unele oferte din partea stăpînului său, respinse însă de Alexandrowicz *(loc cit.*, c. 191—192.

[75] S-a limitat doar la a-i trimite o scrisoare a lui Stankiewicz, primită de la şambelanul de Halicz, pentru a o expedia marelui interpret al Porţii *(loc. cit.*, c. 191—192).

[76] *Loc. cit.*, c. 194—195.

[77] *Loc cit.*, Rola 69/12, c. 116—117. Îşi exprima totuşi satisfacţia că a reuşit să facă „aşa mari fapte spre ruşinea unor duşmani aşa mari", deşi nu avea alte mijloace decît „pana şi călimara".

[78] *Loc cit.*, c. 90—92.

[79] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/12, c. 92 ; Rola 69/10, c. 10—11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Istanbul. De aici grija deosebită a lui Ogrodzki de a-i sugera lui Panagiodor felul în care ar trebui să abordeze domnul această problemă în rapoartele sale [80].

După sosirea lui Boskamp la Istanbul şi prima audienţă la marele vizir, se părea că trimiterea firmanului pentru Aleksandrowicz era iminentă, în ciuda eforturilor făcute de Franţa şi Austria pentru a-i contracara acţiunile [81]. Panagiodor, convins de succesul misiunii lui Boskamp, şi-a dat demisia din serviciul domnului, pentru a-l putea însoţi pe Aleksandrowicz, cerere care i-a fost însă respinsă [82].

Dar, cu toate serviciile pe care domnul le adusese pînă atunci, direct, sau indirect Poloniei, autorităţile de la Varşovia nu numai că nu au luat măsuri pentru curmarea abuzurilor săvîrşite de magnaţii de la margini, dar au continuat să susţină la Poartă o serie de pretenţii dăunătoare Moldovei [83]. Toate acestea au dus, fără îndoială, la scăderea interesului lui Grigore Al. Ghica pentru rezolvarea grabnică a problemei poloneze în favoarea regelui [84]. De aceea nu ar fi exclus ca Grigore Al. Ghica să nu fi fost străin cu totul de noile obstacole ivite la Istanbul în calea recunoaşterii regelui [85], ceea ce ar fi constituit o reacţie a domnului la atitudinea neamicală faţă de Moldova a guvernului polonez [86].

Totuşi, întemniţarea lui Stavrache, capuchehaia domnului Ţării Româneşti, şi depunerea acestuia din urmă, fapt ce atrăgea şi disgraţia lui Linchou, considerat la Varşovia drept unul din factorii responsabili pentru atitudinea ostilă a Porţii datorită informaţiilor sale trimise la Bucureşti şi de acolo la Istanbul, dădeau noi speranţe autorităţilor poloneze că recunoaşterea şi firmanul nu vor mai întîrzia [87]. În plus, se aflase despre apropiata recunoaştere a regelui de către

---

[80] Ogrodzki îl asigura totodată pe Panagiodor de secretul legăturilor lor „de prietenie personală" şi că, dacă va avea să-i comunice ceva în secret, o va face „cu toate precauţiile necesare" (cf. *loc. cit.*, Rola 69/12, c. 93—94).

[81] *Loc cit.*, Rola 69/10, c. 12—13, 189—190, 205 ; Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 186—187.

[82] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 199—200, 205.

[83] Aleksandrowicz a primit instrucţiuni să prezinte Porţii o serie de plîngeri împotriva Moldovei. Sub pretext că podul construit de moldoveni în faţa localităţii Zaleszczyki prejudiciază, pe de o parte, domeniile pe care le avea acolo regele, iar pe de alta, constituia o încălcare a unor prevederi ale tratatului de la Karlowitz, în acele instrucţiuni, date la 14 august 1765, problema podului ocupa un loc foarte important. Cu toate că Grigore Al. Ghica arătase mai înainte netemeinicia pretenţiilor poloneze, ei nu au renunţat. În lipsă de alte probe bazate pe dreptul internaţional, guvernul polonez îl sfătuia pe Aleksandrowicz să abordeze problema pe baza „posesiunii imemoriale" a dreptului exclusiv al polonezilor de a avea poduri plutitoare pe Nistru (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 70/21, c. 382—389; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 356, 357 ; Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 14—17, 199—200).

[84] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 14—17. Pentru a evita orice surpriză, regele a căutat să-l lege şi mai strîns pe Panagiodor de interesele sale hotărînd ca, în trecere prin Iaşi, Aleksandrowicz să-i dea 300 de ducaţi şi să-l asigure de cele mai bune sentimente din partea sa.

[85] Cu toate asigurările date de marele vizir că regele va fi recunoscut în curînd de Poartă şi că Aleksandrowicz avea să primească firmanul de plecare, zvonul că trupele ruseşti ar fi intrat din nou în Polonia a fost de natură să amîne aplicarea acestei hotărîri. Totuşi, Panagiodor, care, a comunicat cele de mai sus, a asigurat guvernul polonez că toate se vor rezolva în urma raportului contrar al domnului Moldovei (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/12, c. 210).

[86] De altfel, autorităţile poloneze erau sigure că, în noua etapă, modificarea opticii otomanilor se datora informaţiilor false cu care domnul „abuzează de credulitatea sultanului şi a miniştrilor..." (cf. *loc cit.*, c. 42—43).

[87] *Loc cit.*, c. 14—17, 44—46 ; Rola 69/12, c. 95—96.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Austria, Franţa şi Saxonia şi despre faptul că Poarta era nemulţumită că nu a fost prevenită în legătură cu aceasta de către aliaţii săi [88]. Pentru a se urgenta expedierea firmanului şi rezolvarea altor probleme privind raporturile Republicii direct cu Imperiul otoman sau cu Moldova, s-a încercat acreditarea lui Boskamp la Istanbul cu rangul de însărcinat permanent de afaceri. În această nouă calitate urma să solicite o nouă audienţă la marele vizir, cu care ocazie să ceară explicaţii în legătură cu atitudinea Porţii faţă de misiunea lui Aleksandrowicz. Pe de altă parte, Aleksandrowicz, în urma ordinului primit de la Varşovia, i-a scris lui Grigore Al. Ghica, arătîndu-i surpriza faţă de faptul că era nevoit să-şi prelungească şederea la Zaleszczyki, fapt contrar „demnităţii Majestăţii Sale şi onoarei naţiunii" [89]. Domnul i-a răspuns însă vag, asigurîndu-l de loiala sa prietenie şi exprimîndu-şi speranţa de a-l revedea în curînd [90]

La începutul lunii noiembrie 1765, s-a aflat că a fost numit un mihmandar (persoană care se ocupa cu primirea oaspeţilor) în persoana agăi Sajd Mehmed [91], cu misiunea de a aduce firmanul lui Aleksandrowicz. În plus, potrivit informaţiilor date de Boskamp, Poarta a numit chiar şi un „ministru" cu rang mai mare decît capugi-baş pentru a-l felicita pe rege cu ocazia încoronării [92]. La 10 decembrie 1765, paşa de Hotin l-a înştiinţat pe Alexandrowicz că însoţitorul său a sosit în cetate [93]. Curînd însă, guvernul polonez avea să constate că nu putea fi încă vorba de recunoaşterea regelui de către Poartă.

Boskamp, care, spre nedumerirea autorităţilor Republicii a fost îndepărtat din Istanbul şi trimis la Varşovia odată cu mihmandarul Sajd Mehmed, a adus din partea marelui vizir o scrisoare către demnitarii Republicii, prin care se arăta că Poarta a hotărît să-l accepte pe Aleksandrowicz numai în calitate de trimis al Republicii. Imediat, marele cancelar al coroanei i-a scris lui Aleksandrowicz să nu părăsească Zaleszczykul pînă ce nu va avea copia firmanului adus de mihmandar, pentru a se convinge dacă şi în acel document este numit tot numai trimis al Republicii. În acest caz, trebuia să scrie paşei de Hotin şi domnului Moldovei pentru a le arăta că atitudinea neobişnuită a Porţii îl determina să nu plece pînă ce nu va primi un firman corespunzător rangului său. Pe de altă parte, Ogrodzki îl avertiza să păstreze cel mai mare secret în legătură cu noul incident, pentru a nu da posibilitatea unor speculaţii din partea adversarilor [94]. Începea, astfel, o nouă etapă a conflictului turco-polon, etapă în care aplanarea diferendului i-a fost încredinţată, în mod expres, lui Grigore Al. Ghica.

În noile împrejurări, Aleksandrowicz şi-a îndreptat eforturile spre obţinerea unei copii cît mai exacte a firmanului emis pentru el de sultan, în care scop a scris în repetate rînduri, în prima jumătate a lunii decembrie 1765, atît paşii de Hotin, cît şi mihmandarului [95]. Apoi, după ce a intrat în posesia copiei cerute şi s-a convins că, într-adevăr, documentul a fost emis numai pentru trimisul extraordinar al Republicii Polone, a scris domnului Moldovei în conformitate cu dispoziţiile primite. Exprimîndu-şi surpriza pentru faptul că nu se făcea nici o menţiune despre Stanislaw August „rege al Poloniei şi mare duce al Lituaniei, liber ales, unanim încoronat, domnind fericit şi recunoscut de către toate puterile vecine", îi reamintea că „Republica Poloniei nu are nici cel mai mic drept de a expedia vreun ministru la curţile străine în timpul domniei regelui şi a suvera-

[88] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 212—214 221—222, 223—224.

[89] *Loc cit.*, c. 52—54, 227—229.

[90] *Loc. cit., Rola* 69/10, c. 233.

[91] Sajd Mehmed plecase deja din Istanbul la 6 nov. 1765 (cf. *loc cit.*, c. 239, 244).

[92] *Loc cit.*, c. 236—237, 240. Ogrodzki era de părere că Panagiodor îl aştepta pe Aleksandrowicz la Iaşi, fiind convins că are să-i aducă veşti bune (cf. *loc cit.*, c. 55—60).

[93] *Loc cit.*, c. 55—56, 56—59.

[94] *Loc cit.*, c. 60—61, 62—63.

[95] *Loc. cit.*, Rola 69/10, c. 256—257, 258, 259, 260, 267—263.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nui său". Deoarece procedeul întrebuințat de Poartă era „în totală contradicție cu uzanțele noastre", îl informa că a primit ordin să nu plece pînă ce nu i se va emite un alt firman în calitate de trimis extraordinar al regelui și Republicii și îl ruga să informeze în acest sens Poarta otomană [96]. Pe de altă parte, Obreskov și Zegelin, noul ambasador al Prusiei la Poartă, l-au convins pe Poniatowski că Panagiodor „putea să dea o declarație în scris pentru ca Poarta, bazîndu-se pe stipulațiile de la Karlowitz, să-l primească pe Aleksandrowicz ca trimis al regelui și Republicii cu toate onorurile corespunzătoare" [97]. Către sfîrșitul lunii dec. 1765, Ogrodzki i-a comunicat lui Aleksandrowicz că guvernul a hotărît ca el să scrie o nouă scrisoare domnului Moldovei, copiind întocmai conceptul întocmit în cancelaria regală. Scopul celei de a doua scrisori era, în primul rînd, să-l determine pe domn să-i dea lămuriri în legătură cu noua modificare a atitudinii Porții. La 28 dec. 1765, în urma unei noi verificări a termenilor folosiți în firman, Aleksandrowicz, constatînd că numele regelui este cu totul omis, a expediat scrisoarea destinată domnului Moldovei și o alta pașei de Hotin.

În scrisoarea ce i-a fost adresată, Grigore Al. Ghica era solicitat să comunice autorităților poloneze care ar putea fi cauzele pentru care marele vizir nu a mai răspuns la scrisoarea suveranului polonez, l-a expediat pe Boskamp din Istanbul și a omis numele lui Poniatowski atît din scrisoarea către demnitarii Republicii, cît și din firman, hotărînd ca Aleksandrowicz să fie admis numai în calitate de trimis extraordinar al Republicii. Deși autoritățile poloneze nu sperau prea multe din partea domnului, considerau totuși intervenția acestuia deosebit de utilă. Combinată cu cea făcută de Boskamp pe lîngă reis-efendi și marele dragoman, ea putea să determine Poarta ca, cel puțin, să se explice [98].

În răspunsul său la ultimile scrisori ale lui Aleksandrowicz, domnul a dat dovadă de o atitudine foarte prudentă, a cărei explicație trebuie căutată în oscilațiile Porții în această problemă. De aceea nu ar fi exclus ca, înainte de a fi trimis răspunsul, domnul să se fi consultat cu pașa de Hotin asupra modului în care trebuia conceput, așa cum, de altfel, bănuia și Ogrodzki [99]. Oficial, domnul era de părere că nu mai exista nici un obstacol real pentru plecarea ambasadorului, din care cauză se arăta surprins de propunerile poloneze făcute în cele două scrisori. Conținutul firmanului, după părerea domnului, nu putea fi un ar-

[96] Arh. St. București, Fond cit., c. 255.

[97] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 188. Pe baza unei părți a corespondenței lui Panagiodor cu Aleksandrowicz, istoricul polonez a tras concluzia că Panagiodor a început, pur și simplu, „să-l slujească pe Stanislaw August..." (cf. *ibidem*, nota 43).

[98] Dar, în afară de inconvenientul amintit, firmanul mai avea și un altul, care constituia de asemeni o „lezare" a demnității regelui și Republicii. Era vorba de faptul că, în loc să i se permită să treacă prin Iași, așa cum se procedase cu toți ceilalți ambasadori la Poartă, lui Aleksandrowicz i se impunea să meargă *prin ținuturile „tătărăști"*. În opinia lor, motivul acestei dispoziții îl constituia grija capuchehaielelor domnului de a-și scuti stăpînul de cheltuielile necesitate de protocol. Conform ordinului sultanului, primit la 29 decembrie 1765, ambasadorul trebuia să treacă prin Bender și de acolo la Ismail. Domnul era însă obligat să-i asigure nu numai cele necesare din „contribuțiile și tributul orașelor", dar și cea mai deplină securitate (cf. Arh. St. București, Fond. cit., Rola 69/10, c. 64, 69—73, 263—264, 286—287; Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 376). Desigur, cauza acestei abateri de la vechea uzanță poate fi pusă pe seama domnului, însă nu exclusiv din motivele presupuse de autoritățile poloneze. Nemulțumit de atitudinea neprietenească a polonezilor, el va fi obținut includerea acestei clauze în firman pentru a le arăta atît considerația de care se bucura el la Istanbul, cît și faptul că nu vroia să admită nici o știrbire a drepturilor Moldovei din partea magnaților poloni. Evoluția ulterioară a relațiilor moldo-polone confirmă aceste presupuneri.

[99] Arh. St. București, Fond cit., Rola 69/10, c. 279—280.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gument în acest sens, deoarece era întrutotul conform „vechilor uzanţe ale Imperiului otoman şi cu conţinutul registrelor imperiale unde nu se face decît menţiunea rangului ministrului şi a naţiunii care-l trimite". Neavînd nici o însărcinare sau autorizaţie a Porţii în legătură cu noile probleme ridicate de ambasador, domnul îl sfătuia să se adreseze mihmandarului său care avea „ordin să se îngrijească de tot ceea ce vă priveşte" [100]. Totuşi, la 12 ian. 1766, Aleksandrowicz îi comunica lui Ogrodzki că Komaszewski, secretarul şi interpretul său, care i-a adus răspunsul domnului, l-a informat că acesta i-a declarat verbal că a scris scrisoarea în termenii cunoscuţi de teamă de a nu se compromite, dar că, în realitate, era foarte „încurcat" de noua întorsătură a lucrurilor. Pe de altă parte, Panagiodor i-a spus în mod confidenţial că acestea sînt lucruri minore, fără consecinţe practice, şi spera să-l vadă în curînd pe ambasador la Iaşi [101]. În acest caz este limpede că, cu toate nemulţumirile pe care i le cauzau magnaţii poloni, domnul Moldovei nu a renunţat cu totul la colaborarea cu diplomaţia ruso-prusiană şi autorităţile poloneze pentru obţinerea recunoaşterii regelui de către Poartă [102]. Explicaţia trebuie căutată în dorinţa lui Grigore Al. Ghica de a cîştiga bunăvoinţa ţarinei, care îl sprijinea pe Stanislaw August Poniatowski. Bunele servicii pe care i le-a făcut şi urma să i le facă la Istanbul lui Poniatowski puteau constitui un argument în plus pentru a determina pe Ecaterina a II-a să-i promită, cel puţin, că-i va obţine de la sultan domnia pe viaţă. Pe de altă parte, pentru înfăptuirea reformelor pe care le iniţiase, domnul avea nevoie nu numai de timp, ci şi de linişte în ţară. Or, aceasta era adeseori tulburată, printre altele, şi de abuzurile şi încălcările săvîrşite de magnaţii poloni din provinciile de margine. Cum programul politic preconizat de Stanislaw August Poniatowski şi partizanii săi urmărea înlăturarea anarhiei interne din Polonia şi întărirea puterii centrale, era în interesul lui Grigore Al. Ghica şi al Moldovei ca regele să fie cît mai repede recunoscut de Poartă, deoarece era de aşteptat că va lua măsuri şi pentru a curma abuzurile pe care le săvîrşeau aceşti magnaţi pe seama Moldovei.

Atitudinea intransigentă a guvernului polonez, sprijinit şi de Rusia [103], secondată de rapoartele binevoitoare ale domnului Moldovei, la care trebuie adăugată, desigur, şi recunoaşterea lui Poniatowski de către unele state europene, au determinat, în cele din urmă, Poarta să accepte primirea lui Aleksandrowicz şi în calitate de trimis al regelui [104]. Aceasta însemna, pe de o parte, recunoaşterea

[100] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 374—376. Publicat cu mici schimbări şi de N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 360.

[101] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 368—369.

[102] În aşteptarea răspunsului Porţii, Senatul Republicii a hotărît să se încerce din nou ca Boskamp să fie acreditat la Istanbul în calitate de însărcinat de afaceri permanent. De data aceasta, în atribuţiile lui urmau să intre asigurarea bunei desfăşurări a comerţului polonez în regiunile sud-estice, dincolo de Zaleszczyki, obţinerea pentru Polonia a dreptului exclusiv de trecere pe Nistru, protejarea călugărilor catolici din Imperiul otoman, în general, şi din Moldova, în special, ş.a. (cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 188—189).

[103] Pentru demersurile Rusiei, vezi şi Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 276—278.

[104] La 26 ianuarie 1766, Grigore Al. Ghica i-a scris lui Aleksandrowicz că, fiind convins că refuzul său de a pleca se datoreşte insuficienţei explicaţiilor date în scrisorile sale precedente, considera de datoria lui să facă totul pentru înlăturarea greutăţilor care se mai aflau în calea plecării sale la Istanbul. Ca urmare, avînd certitudinea sinceritătii prieteniei Porţii faţă de Polonia, îl asigura că toate îndoielile sale sînt fără obiect. Sublima Poartă a hotărît să-l primească nu numai în calitate de reprezentant al Republicii, ci şi al regelui şi să-l trateze cu aceleaşi onoruri ca şi pe predecesorii săi. Sultanul şi marele său vizir au hotărît să răspundă scrisorilor regelui. În consecinţă, l-a trimis pe marele său postelnic pentru a-i comunica toate acestea şi verbal, şi-l sfătuia să plece fără

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

implicită a lui Stanislaw August Poniatowski ca rege al Poloniei, iar pe de alta, succesul diplomației ruso-prusiene în problema poloneză și înfrîngerea celei franco-austriece. În ce privește aportul domnului, Aleksandrowicz își exprima, la 15 februarie 1766, părerea că pașa de Hotin nu era în curent cu „manevrele" domnului și mai puțin cu „misiunea cu care Poarta l-a însărcinat pentru a termina interesele noastre prin bună înțelegere". El își întemeia afirmația pe faptul că în scrisorile primite atît din partea pașei, cît și a mihmandarului, nu se pomenea nimic despre noua hotărîre a Porții, ci doar era rugat să plece cît mai repede. De altfel, pașa nici nu a îndrăznit să trimită la Istanbul scrisorile lui Aleksandrowicz, pretextînd că nici el și nici mihmandarul nu au dreptul să indice marelui vizir conduita pe care trebuia s-o aibă față de regele Poloniei [105]. Pe de altă parte, la 14 martie 1766, Vergennes i-a raportat ministrului său de externe că s-a confirmat faptul că „Poarta a remis în mod efectiv domnului Moldovei grija de a aplana dificultatea pe care o fac polonezii de a trimite aici pe reprezentantul lor..." [106].

În acest timp, Panagiodor, care se afla la Zaleszczyki, se străduia să-l determine pe Aleksandrowicz să-și fixeze ziua plecării, ceea ce exprima graba Porții de a pune capăt cît mai curînd acestei situații. Sesizînd faptul, autoritățile poloneze au căutat să exploateze cît mai mult în folosul lor noua stare de spirit a demnitarilor otomani. De aceea, în instrucțiunile date ambasadorului, la 19 februarie 1766, de marii cancelari și cancelarii coroanei și ai Lituaniei, i se arăta că regele i-a ordonat să nu-și mai amîne plecarea. Îi atrăgeau însă atenția că, pentru a preîntîmpina orice neplăcere ce s-ar putea ivi, în ciuda dispozițiilor favorabile ale Porții „și a celor mai bune intenții ale domnului Moldovei", trebuia să trateze toate problemele legate de plecarea sa cu Panagiodor, căruia, stăpînul său, în urma noilor dispoziții primite de la Poartă, îi dăduse plenipotența necesară. Se accentua din nou asupra necesității de a lua toate măsurile pentru a nu se „știrbi" onoarea regelui și republicii [107]. Mult mai cuprinzătoare erau însă instrucțiunile secrete pe care le-a primit, la 20 februarie 1766, din partea cabinetului regelui. Acestea cuprindeau, în primul rînd, conceptul unei scrisori pe care trebuia s-o înmîneze, ca din partea sa, lui Panagiodor pentru domnul Moldovei. El trebuia să declare că este convins de sinceritatea declarațiilor domnului și de executarea lor, cu atît mai mult cu cît erau în conformitate cu stipulațiile articolului X din tratatul de la Karlowitz și că va trece frontierele țării sale în calitate de trimis extraordinar al regelui și Republicii. Preciza că misiunea sa la Istanbul consta în notificarea în mod solemn, mai întîi în audiența publică la marele vizir, apoi la sultan, alegerea și încoronarea lui Stanislaw August Poniatowski. Cerea să fie asigurat că, după expirarea termenului misiunii sale care nu va trebui să fie sub nici un motiv scurtat, va avea audiențe de plecare atît la sultan, cît și la marele vizir și că va primi răspunsul la scrisoarea regelui său. În schimbul acestei declarații, domnul trebuia să-i dea un salv-conduct în care să se specifice că totul va fi respectat. Cum se prevedea că,

---

înîrziere, din partea lui fiind totul pregătit (cf. Arh. St. București, Fond cit, Rola 69/10, c. 385—387; cu un regest în N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 361).

[105] *Loc cit.*, c. 391—392. Panagiodor i-a confirmat că „oamenii aceștia se tem pentru capul lor și sînt înspăimîntați de cel mai mic lucru" care ar putea să-i compromită (cf. *loc. cit.*).

[106] Diplomatul francez pretindea că decizia Porții era valabilă numai „dacă nu vor cere calitatea de trimis al regelui, care a fost omisă în pașaportul acordat domnului Aleksandrowicz" (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 736). Judecînd după prudența cu care a acționat Grigore Al. Ghica nu credem că scrisoarea care anunța deplina recunoaștere a Porții să fi fost scrisă din proprie inițiativă și să-și fi depășit în mod oficial mandatul.

[107] Arh. St. București, Fond cit., Rola 69/10, c. 327—328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru a se ajunge aici, vor trebui purtate multe discuţii cu Panagiodor, „om şiret şi abil", nu trebuia să cedeze decît atunci cînd s-ar fi convins că plenipotenţiarul domnului era hotărît să rupă tratativele, dar şi atunci numai în ce priveşte unele expresii neesenţiale ale declaraţiei sale. Cît despre rută, trebuia să insiste din nou să treacă prin Iaşi, pentru a nu se crea astfel un precedent în viitor. Apoi, trebuia să se convingă personal că şi în salv-conductul dat de paşa de Hotin este numit în mod expres „trimis extraordinar al regelui şi al Republicii Poloniei" [108]. De data aceasta, ambasadorul a primit dezlegarea ca, în cazul în care turcii vor insista asupra etichetei lor, să cedeze „asupra acestui punct şi să se mulţumească simplu cu expresia trimis polonez, fără să se numească nici regele, nici Republica". Într-o scrisoare separată, Ogrodzki îl sfătuia să dea dovadă de fermitate faţă de Panagiodor. După ce tratativele cu el se vor încheia, în conformitate cu vederile poloneze, trimisul urma să-i dea cei 300 de ducaţi pe care-i primise în acest scop, precum şi tabacherea cu monograma regelui în briliante, pe care i-a trimis-o atunci „ca o dovadă de stimă şi bunăvoinţă a Majestăţii Sale pentru persoana sa, făcîndu-l să întrevadă perspectiva ulterioară a graţiilor suveranului nostru" [109]. Nu ştim în ce măsură atenţiile şi promisiunile regelui au influenţat atitudinea şi hotărîrile reprezentantului Moldovei. Cert este că tratativele au durat o zi şi o noapte. Cum Aleksandrowicz nu a cedat, Panagiodor i-a dat salv-conductul solicitat [110]. Cît despre trecerea prin Iaşi, trimisul polonez nu a obţinut satisfacţie. În schimb, a fost asigurat că, atunci cînd va trece pe lîngă capitala Moldovei, îl va întîmpina pentru a-i pune sigiliul domnesc pe declaraţia pe care a semnat-o pentru şi în numele domnului Moldovei şi din ordinul Porţii. Exprimînd graba acesteia pentru a-l determina pe Aleksandrowicz să plece mai repede, i s-a oferit chiar şi un supliment de tain din partea paşei de Hotin. Ambasadorul a refuzat însă, cerînd să i se dea doar cota pe care au primit-o cei doi miniştri precedenţi — Mniszech şi Podoski — şi l-a rugat pe Panagiodor să-l convingă pe însoţitorul său să rezolve totul cît mai repede pentru a nu sta prea mult la Zwaniec. Aceste preliminarii fiind terminate [111], Aleksandrowicz a primit dezlegarea de a pleca la Zwaniec şi de acolo la Hotin, dar a trebuit să-şi amîne plecarea pentru ziua de 6 martie 1766 [112]. Boskamp plecase deja înaintea lui la Istanbul cu scrisori de acreditare în calitate de însărcinat de afaceri. Mai avea asupra lui şi o scrisoare din partea palatinului Rusiei, în calitate de preşedinte al Comisiei de război, pentru paşa de Hotin şi alta pentru domnul Moldovei [113]. De data aceasta, între misiunile însărcinatului de afaceri

---

[108] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., c. 329—355.

[109] *Loc. cit.*, Rola 69/10, c. 281—185 ; cu un regest în N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 362.

[110] Se specifica că documentul i-a fost remis de el „din ordinul şi în numele domnului meu, însărcinat să facă aceasta din partea sublimei Porţi... pentru a-i promite şi a-l asigura, în virtutea puterii mele şi în numele prinţului meu, autorizat de Sublima Poartă să o facă, că aceasta este intenţia Porţii de a admite, a primi, a recunoaşte şi a trata peste tot şi în toate ocaziile solemne, ca şi la intrarea şi ieşirea din audienţele publice, pe Excelenţa Sa trimisul extraordinar pe acelaşi picior şi fără vre-o excepţie sau condiţie oarecare, în totul cum s-a desemnat în declaraţia menţionată..." (cf. *loc. cit.*, c. 436—439).

[111] Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c. 288—290. Ogrodzki îl ruga pe Panagiodor să-i asigure corespondenţa sa cu Aleksandrowicz şi Boskamp, ceea ce acesta a şi făcut, fapt pentru care a primit asigurări de stima, prietenia şi recunoştinţa sa (cf. *loc. cit.*, c. 291—292).

[112] *Loc. cit.*, c. 399—402.

[113] *Loc. cit.*, c. 286—287. Între timp, bunele relaţii dintre Moldova şi Polonia au fost puse din nou în discuţie de abuzurile magnaţilor de la margini. Cu toate că Grigore Al. Ghica s-a străduit să evite orice prilej de neînţelegere, aceştia nu numai că nu au secondat eforturile domnului, dar au săvîrşti chiar

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se afla şi aceea de a trata problema înfiinţării unor legături poştale între Poartă şi Polonia [114].

Între timp, Alecsandrowicz a ajuns la Tabăra, unde a primit o delegaţie de boieri venită să-l salute din partea domnului [115]. De acolo, a plecat la Ţuţora, unde i-a fost înmînat atît salv-conductul semnat şi parafat de domn, cît şi o asigurare scrisă că renunţarea sa la trecerea prin Iaşi nu va constitui un precedent pentru misiunile poloneze ulterioare la Poartă [116].

Însă eforturile lui Grigore Al. Ghica, care fusese, între timp, confirmat în scaun [117], pentru aplanarea în favoarea polonezilor a conflictului lor cu Poarta, l-au nemulţumit pe han, asupra căruia diplomaţia franceză mai avea încă influenţă. Într-un raport către Vergennes, privitor la medierea domnului Moldovei, Fornetti, consulul Franţei în Crimeea, arăta că „hanul nu se îndoieşte deloc că, dacă domnul Moldovei a fost însărcinat să concilieze dificultăţile survenite cu ocazia acestui trimis (Alecsandrowicz — n. ns.), polonezii nu pot să fie decît încîntaţi de a avea un astfel de mediator" [118].

La 14 iunie 1766, Aleksandrowicz a intrat în Pera. Reprezentanţii puterilor străine acreditaţi la Istanbul l-au primit în general bine, mai ales Obreskov. Rezidentul Austriei i-a dat chiar să înţeleagă că avea ordin să evidenţieze prietenia dintre curţile din Viena şi Varşovia. Mai puţin binevoitor s-a arătat repre-

---

acte de violenţă împotriva locuitorilor din unele sate de margine (cf. Gh. Duzinchevici, *O încălcare de graniţă a Moldovei în 1766 pricinuită de doi evrei din Polonia refugiaţi în Moldova*, în „Revista critică", an. XII, nr. 4, Iaşi, 1938, p. 217 şi urm.) şi altele (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/12, c. 60, 82-83, 88 ; Rola 69/10, c. 393).

[114] Arh. St. Bucureşti, Fond cit., Rola 69/10, c. 288—289. La 1 aprilie, trimisul polonez la Paris, pentru notificarea încoronării regelui, a fost bine primit la Versailles (cf. *loc. cit.*, c. 293—294).

[115] *Loc. cit.*, c. 410.

[116] *Loc. cit.*, c. 411. Aici a rămas mai multe zile deoarece s-a îmbolnăvit şi a fost tratat de medicii domnului (cf. N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 363).

[117] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 737 ; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. II, p. 362.

[118] Consulul presupunea că hanul a făcut un raport la Poartă în legătură cu serviciile aduse de domn polonezilor. În plus, arăta că dregătorii hanului sînt „surprinşi că sultanul se încrede într-un prinţ grec care pune atît de mult la inimă interesele ruşilor" (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 738). Cu toate asigurările domnului, drumul lui Aleksandrowicz către Istanbul n-a fost întrutotul conform dorinţelor sale. De la Ţuţora el a plecat la Bîrlad şi de acolo, urmînd drumul obişnuit al ambasadorilor polonezi, a ajuns, la sfîrşitul lunii *aprilie 1766, la Galaţi, unde a avut două incidente neplăcute* (cf. Arh. St. Bucureşti, Fond. cit., Rola 69/10, c 412, 295—296, 415—416, 422—426, 427—428 ; Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 189). Totuşi, în întreg acest timp, corespondenţa lui Aleksandrowicz şi Boskamp cu Varşovia a fost asigurată de Panagiodor care, la 15 mai 1766, primea mulţumiri din partea lui Ogrodzki (cf. *loc. cit.*, c. 496—497, 425 ; N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol II, p. 363). Pe de altă parte, potrivit unui raport al lui Fornetti din 2 iunie 1766, Grigore Al. Ghica ar fi trimis hanului o scrisoare în care arăta că ştirile privind delimitarea frontierelor ruso-poloneze sînt false şi fără fundament. Fornetti mai adăuga că zvonul după care domnul ar fi scris în această scrisoare despre intenţia Austriei de a se apropia din nou de Rusia, dar că aceasta ar fi refuzat pînă ce nu va denunţa tratatul cu Franţa, era o invenţie a Rusiei şi a partizanilor ei. Domnul Moldovei se străduia, după el, în folosul acestora, să distragă „atenţia Porţii de la adevăratul subiect asupra căruia trebuie să se fixeze în mod exclusiv" (cf. Hurmuzaki, *Documente*, Supliment, I_1, p. 739—740).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zentantul Suediei, care pretindea să aibă întîietate față de Aleksandrowicz, iar Vergennes l-a tratat *quasi non esset*. Cînd a fost primit în audiență la marele vizir, reis-efendi i-a înmînat o notă în care i se cereau mai multe explicații legate de relațiile polono-ruse. În răspunsul pe care l-a dat, trimisul regelui Poloniei a asigurat Poarta că relațiile dintre cele două state sînt foarte corecte și că Rusia nu urmărește să aducă nici un prejudiciu Republicii. La 13/14 iulie 1766, Obreskov a comunicat la Petersburg că Poarta l-a recunoscut pe regele Poloniei [119]. În urma audienței pe care a avut-o la sultan, acesta, la 11/22 iulie, i-a scris regelui Poloniei anunțîndu-l că trimisul său a fost primit la Istanbul cu cele mai mari onoruri. Întrucît, continua sultanul, din informațiile pe care le avea, s-a convins că a fost ales cu consimțămîntul întregii Republicii și că se străduiește să mențină bunele relații care existau între Imperiul otoman și Polonia, îl asigura că la rîndul său nici el nu va întreprinde nimic care ar putea să le tulbure [120].

Totuși, misiunea lui Aleksandrowicz nu a fost pe deplin încununată de succes. Pe lîngă unele discuții legate de protocol, de micșorarea tainului destinat lui și suitei sale, refuzul de a i se acorda obișnuita zonă de securitate pentru ambasadele străine la Istanbul [121], el nu a reușit nici să determine acreditarea lui Boskamp în calitate de reprezentant permanent al Poloniei la Istanbul, cu toată risipa sa de argumente [122]. Pe de altă parte, Poarta nu a mai trimis la Varșovia pe reprezentantul său desemnat anterior pentru a-l felicita pe rege cu ocazia încoronării [123]. Prin aceasta, credem că sultanul și marele său vizir au ținut să arate lui Aleksandrowicz că, deși au acceptat să-l recunoască pe rege, nu erau totuși dispuși să reia legăturile normale cu un stat al cărui rege a fost ales în împrejurări nu tocmai favorabile pentru interesele europene ale Imperiului otoman. Desigur că diplomația franceză nu a fost străină de această decizie a Porții. În schimb, Aleksandrowicz a obținut satisfacerea unora din pretențiile magnaților poloni pe seama Moldovei [124].

La începutul lunii octombrie 1766 a fost primit în audiență de plecare de către marele vizir Muhsin-zade pașa. Referindu-se, cu această ocazie, la natura relațiilor stabilite între Imperiul otoman și Polonia, înaltul demnitar turc le-a denumit cu un termen echivalent cu cel francez *„sous les auspices"*. După îndeplinirea acestor formalități protocolare, trimisul extraordinar al regelui și Republicii a plecat din Istanbul, fiindu-i acordate toate onorurile cuvenite [125].

În schimb, în ceea ce-l privește pe Grigore Al. Ghica se poate afirma că, în timpul celor aproape doi ani cît a durat acest conflict, a contribuit efectiv la aplanarea lui în avantajul lui Stanislaw August Poniatowski. Este de presupus că, în perioada cît a fost mare dragoman al Porții, a avut prilejul să se convingă de ascensiunea tot mai puternică a Rusiei și Prusiei pe arena internațională, ascensiune ce era paralelă cu decăderea manifestă a Imperiului otoman. Izolată aproape complet prin răsturnarea aliaților din 1756, Poarta nu mai putea face față noilor situații create pe arena politică europeană. De aceea, lipsită,

---

[119] Arh. St. București, Fond. cit., Rola 69/10, c. 345—346. C. Andriescu dă greșit ca dată a acestei comunicări luna septembrie 1765 (cf. C. Andriescu, *op. cit.*, p. 26).

[120] Arh. St. București, Fond. cit., Rola 70/21, c. 406—409.

[121] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 191; Selâhattin Tansel, *op. cit.*, p. 80.

[122] Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 191.

[123] Abia în anul 1778, Poarta l-a trimis pe Numan Enis Bey la Varșovia cu scopul de a atrage pe polonezi de partea Imperiului otoman în cazul în care ar fi izbucnit un nou război între Imperiul otoman și Rusia (cf. Faik Reșit Unat, *Osmanli sefirleri ve sefaret-nameleri* (Soliile și scrisorile de solii otomane), Türk Tarih Kurumu Basimevi—Ankara, 1968, p. 233, tabel XIII).

[124] Cf. Arh. St. București, Fond cit., Rola 69/10, c. 314—320.

[125] Cf. Wladyslaw Konopczynski, *op. cit.*, p. 191.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în primul rînd, de sprijinul vechii sale aliate, Franța, a cărei politică în problema poloneză a eșuat lamentabil, ea avea să ajungă în mod inevitabil la discreția noii sale competitoare la dominația orientală. Devenit în acele împrejurări domn al Moldovei, Grigore Al. Ghica va căuta să profite cît mai mult de slăbiciunea Porții și interesele Rusici pentru a-și realiza propriile sale planuri. Între acestea se numără, probabil, obținerea domniei, dacă nu ereditare, cel puțin pe viață, lucru dovedit și de tratativele purtate în acest scop cu confederații de la Bar, în 1769, cînd era domn al Țării Românești. Pe de altă parte, dacă avem în vedere reformele preconizate și în parte începute [126], se poate presupune că Grigore Al. Ghica spera ca Rusia să-i asigure nu numai răgazul, dar și condițiile necesare pentru ducerea lor la bun sfîrșit. De aici și colaborarea sa cu diplomația ruso-prusiană. Diplomat abil, el a încercat, și în parte a reușit, ca în tot acest timp să evite orice prilej de a se expune animozităților pe care i le-ar fi putut crea la Istanbul o fățișă favorizare a intereselor uneia sau a alteia dintre puterile care se aflau în spatele acestui conflict. Iată pentru ce s-a înconjurat de colaboratori capabili să-i secondeze eforturile. Ne referim, în primul rînd, la marele postelnic Nicobulo Panagiodor, cu ajutorul căruia a și sprijinit, de altfel, demersurile diplomației ruso-prusiene pentru a determina Poarta să-l recunoască pe Stanislaw August Poniatowski. Trebuie subliniat însă că colaborarea cu amintita diplomație domnul nu a înțeles-o ca o subordonare a intereselor sale și ale țării celor ale magnaților poloni. Promptitudinea și demnitatea cu care a reacționat ori de cîte ori acestea au fost lezate sînt o dovadă evidentă în acest sens. Deși încadrată în limitele impuse de statutul său juridic internațional, contribuția Moldovei la aplanarea conflictului diplomatic turco-polon, prin rezultatele sale, constituie totuși o confirmare a rolului nu lipsit de importanță pe care l-au avut țările române în viața politică a Europei răsăritene în secolul al XVIII-lea.

LA MOLDAVIE ET LE CONFLICT DIPLOMATIQUE ENTRE LA POLOGNE ET LA TURQUIE DE 1764 A 1766

RÉSUMÉ

La Russie et la Prusse ont été très attentives, surtout pendant la seconde moitié du XVIIIe siècle, aux transformations qui se produisirent en Pologne. Préoccupée de résourdre la question orientale selon les intérêts de l'Empire des tsars, Catherine II, alliée au roi de Prusse Frédéric II, s'efforça d'obtenir que la couronne de Pologne fut accordée à un roi dévoué a sa politique.

L'interrègne qui eut lieu en Pologne à la mort d Auguste III suscita une grande inquiétude à Constantinopole. La Turquie pourtant ne prit au début aucunne mesure contre la Russie et la Prusse à cause de l'attitude adoptée par la majorité des grands dignitaires de l'Empire ottoman dont Catherine II avait réussi à „acquérir" les sympathies. C'est pourquoi, lorsque Stanislaw Poniatowski fut élu roi de Pologne, la Turquie ne trouva d'autre solution que de refuser de le reconnaîntre comme chef de l'Etat polonais. Par conséquent, elle ne voulut pas recevoir à Constantinople le représentant de Stanislaw Poniatowski. Un conflit diplomatique entre la Porte et le nouveau régime de Pologne fut ainsi déclanché, conflit qui menaçait de mettre fin à la politique inaugurée, avec l'appui de la Russie et de la Prusse, par le parti polonais favorable à la Russie. Dans

[126] Cf. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, București, 1944, p. 271—273.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

l'action diplomatique qui fut entreprise contre les obstacles surgis, un rôle assez important revint à la Moldavie.

Se fondant sur des documents conservés dans les archives polonaises et sur des documents publiés en Roumanie, l'auteur s'est proposé de préciser le rôle et la contribution de la Moldavie pour aplanir ce conflit.

Les complications produites dans la situation internationale par les événements de Pologne ont déterminés la Porte à nommer hospodar de moldavie un prince ayant les qualités nécessaires pour informer correctement le gouvernement de Constantinople sur les divers partis en lutte en Pologne. Cette difficile mission fut confiée à Grégoire Alexandre Ghyka, ancien grand drogman de la Porte, qui, en cette qualité, était au courant de tous les grands problèmes concernant l'Europe de l'Est. Tenant compte des anciennes relations du prince Grégoire Alexandre Ghyka avec les représentants de la Russie et de la Prusse, l'auteur n'exclut pas la possibilité que la diplomatie russo-prussienne ait aussi contribué à cette nomination. Dans un tel cas il est évident que Frédéric II et Catherine II songèrent pouvoir décider Grégoire Alexandre Ghyka à manevrer selons leurs intérêts.

Pourvu de réelles qualités d'homme politique et de diplomate, Grégoire Alexandre Ghyka s'est efforcé, autant que possible, à éviter que la situation de la Moldavie déjà très précaire, ne s'aggrave davantage. Sa principale préocupation a été de servir ses propres intérêts. Il voulait obtenir des garanties suffisantes pour régner en Moldavie jusqu'à sa mort. En outre, il avait conçu un vaste plan de réformes et il avait aussitôt commencé à le réaliser. L'auteur suppose que Grégoire Alexandre Ghyka comptait obtenir de la Russie les moyens nécessaires pour mener à bonne fin ses plans. Poursuivant ce but, il s'assura les services de collaborateurs très distingués. L'auteur se réfère surtout au grand postelnic Nicobulo Panagiodor avec le concours duquel Grégoire Alexandre Ghyka accorda son soutien aux démarches de la diplomatie russo-prussienne visant à décider la Porte à reconnaître Stanislaw Poniatowski. En prêtant son appui à la diplomatie russo-prussiene, Grégoire Alexandre Ghyka n'a nullement eu l'intention de subordoner ses propres intérêts et ceux de la Moldavie aux intérêts des magnats polonais. La promptitude et la dignité avec lesquelles il a répliqué toutes les fois lorsqu'il s'est considéré lésé, lui personnellement ou la Moldavie, constituent une preuve évidente dans ce sens.

Quoique limitée dans le cadre qui lui était imposé par sa situation juridique internationale, la contribution apportée par la Moldavie pour aplanir le conflit diplomatique polono-turc confirme le rôle (qui ne fut pas sans importance) des Principautés Roumaines dans la vie politique de l'Europe de l'Est au XVIIIe siècle.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMANITATEA ŞI CONTINUITATEA ÎN LITERATURA ISTORICĂ DIN SECOLELE XVIII—XIX

DE

D. CIUREA

Robert Roesler (1836—1874), geograf de profesie, a fost, în realitate, numai în parte făuritorul „teoriei", care a generat o polemică, dusă, cu intermitenţe şi recrudescenţe, timp de un secol. Aparent corect ştiinţific, R. Roesler se referea la istoricul francez Amédée Thierry, apărătorul continuităţii, care i-a acordat prestigiul numelui său [1]. R. Roesler invoca argumentul lipsei surselor istorice care să ateste prezenţa românilor la nord de Dunăre din secolul III pînă în secolul XIII, cu excepţia lui *Anonymus*, descoperit în 1746 şi publicat în acelaşi an, pe care-l subaprecia [2]. Cu noi pretinse „argumente" şi constatări a susţinut teza lui R. Roesler în 1880 istoricul englez Edward A. Freeman (Oxford), pe care A. D. Xenopol (1885) nu l-a utilizat sau citat. E. A. Freeman, cu deviza „Politica istoria prezentului, istoria politica trecutului", influenţat de unii istorici, afirma că „emigraţia" a readus numele şi limba vechii Rome în „teritoriul care a văzut primul dispărînd dominaţia sa". Este imposibil, scria E. A. Freeman, să se găsească urme de populaţie română la nord de Dunăre înainte de secolul XIII. Românii erau consideraţi de E. A. Freeman „noi ocupanţi în vechea ţară a Cumanilor". Ei au lăsat ceva resturi în vechea lor patrie şi şi-au făcut în marea lor „colonie" de la Dunăre un loc printre naţiunile europene. E. A. Freeman, trecut neobservat, a fost reluat de F. Lot într-o lucrare cu conţinut similar, sub un titlu datorat în parte lui A. D. Xenopol [3].

---

[1] R. Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Leipzig, 1871, p. 65, nota 1. Cf. şi I. Hurdubeţiu, *Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen*, Breslau, 1943; SCIV, tom. 22 (1971), nr. 3, p. 428 (Vl. Iliescu). Continuitatea apărea un fenomen natural la toţi istoricii şi publiciştii francezi din secolul XIX (începînd cu Bois le Comte). Cf. şi V. Duruy, *Histoire des Romains*, tom. IV, Paris, 1882, p. 758 (V. Duruy considera „latinizarea" Daciei „la plus grande oeuvre de colonisation que l'histoire connaisse"); cf. şi Malte Brun, *Précis de la Géographie universelle*, IVe éd., tom. VII, Paris, 1856, p. 803—806; E. Sayous, *Histoire générale des Hongrois*, Budapest—Paris, 1900, p. 21—22 (combate „argumentarea abilă" a lui Roesler).

[2] R. Roesler, *loc. cit.*, p. 66—67, 144—145 şi 149.

[3] E. A. Freeman, *Histoire générale de l'Europe par la géographie politique*, Paris, 1886 (ed. engl. 1880), p. 450—451, 470. Pentru continuitate se pronunţase Th. Thornton (1807). Cf. F. Lot, *Les invasions barbares et le peuplement de l'Europe*, vol. I, Paris, 1937, p. 278—289. Noile sale teze au fost publicate de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este cunoscută eflorescența de știri din literatura istorică a secolelor XVI și XVII, în continuarea lui Bonfini, privind romanitatea și continuitatea. Menționăm, între altele, *Cosmografia* lui Sebastian Münster (1527—1598, Basel—Paris), scrierile unor autori ca Paolo Giovio, copiat de Gorecius, Gromo, Ruggiero, Blaise de Vigenère, care cunoștea pe Eutropius, Lazaro Soranzo, Jacques Auguste Thou (Thuanus), Giorgio Tomasi Veneto. Expresia „colonia italica" („colonia d'Italiani"), apărea frecvent în documente și în scrieri din secolul XVI (reluată și în sec. XVII). În aceste secole controversa continuității n-a existat, deși textele clasice au fost cunoscute și utilizate de autori.

Punem în relief pasaje și mențiuni din unele scrieri din secolele XVIII—XIX, care n-au fost în atenția specialiștilor problemei și care proiectează o nouă lumină asupra mobilului scrierii geografului austriac. Peyssonnel, emisar al regelui francez la tătarii din Crimeea, în 1755, a făcut și „cercetări" asupra românilor, pe care-i califica tendențios „ultimii barbari". Sublinia că majoritatea autorilor, pe care i-a utilizat, inclusiv *Anonymus*, consideră pe „valahi" urmași ai romanilor. („Les Valaques se donnent encore aujourd'hui le nom de Romains", scria Peyssonnel) [4]. Ligne scria în 1788 că limba atestă originea romană [5]. Raicewich sublinia și el că „localnicii" spun „Țara Românească" și țăranii sînt numiți rumâni sau români, spre deosebire de nobili sau boieri [6]. În 1793 un alt călător (emisar) se referea la „descendenții romanilor" din „colonia" lui Traian, oprimați de dominația barbară, „totuși numele român și limba română s-au menținut aici totdeauna. Locuitorii se numesc încă romani" [7]. Iezuitul Samuel Timon (1754), utiliza și el pe Bonfini și explica sensul termenului maghiar Olah (sl. vlach), considerîndu-l egal cu „italian". Se referea și la constituirea statului Moldovei de Bogdan, plecat din Maramureș cu „valahii" săi („relicto clam sterili natali solo") [8]. Iezuitul „Georgius" Pray, într-o prolixă compilație (1761), se referea la *Anonymus* (ed. Schwandtner), la valoarea știrilor inserate, multe din tradiție, și critica pe Bonfini. Deriva pe secui din pecenegi și considera pe „valahi" foști supuși sau „federați" ai acestora. Într-o hartă a Europei orientale la sfîrșitul secolului IX avarii erau plasați în Transilvania și „blachi" la sud de Carpați [9]. Fr. Ios. Sulzer (1781), discutat amplu de Xenopol, nu apare cel mai reprezentativ, în raport cu această literatură, la care ne referim, ignorată sau trecută cu vederea. Într-o *Introductio ad politica regni Hungariae* (1790), românii erau prezentați ca niște oameni înapoiați, gata de prădăciuni, dar care-și țineau „posturile". Se scria, totuși, cu compasiune, despre „miser rusticus", care constituia grosul „nației" și susținea majoritatea sarcinilor publice și se condamna nobilimea, care trăia în lux și rodea ca un vierme măduva „colonului" ungar [10]. Într-un *Compendium Hungariae geographicum* (1792) „valahii" erau considerați „inquilini tolerati", în afara celor trei „nații", neam de oameni necivilizați, care trăiesc compact în zone muntoase și a căror limbă, compusă din elemente „italice" și slave, este răspîndită în întreaga Transilvanie [11]. Ios. C. Eder, în scrierile sale din 1792 (Viena) și 1800 (Sibiu), asuma aceeași atitudine și considera că „valahii" nu vor putea constitui

G. I. Brătianu, cu care a polemizat la nivel de obiectivitate. F. Lot nu se situa pe vechile poziții de intransigență și rigiditate. Pentru continuitate se pronunța M. Besnier, *Histoire Romaine*, PUF, 1937, p. 243—244.

[4] *Observations historiques et géographiques...* Paris, 1765, p. 9, 192, 194—210.

[5] *Lettres et pensées...*, Londres, 1809, p. 48.

[6] *Osservazioni*, Napoli, 1788, p. 38.

[7] *Voyage en Krimée*, Paris, 1802, p. 274—275.

[8] S. Timon, *Imago antiquae Hungariae*, Vienna, II, 1754, p. 84, 87—88.

[9] G. Pray, *Annales veteres Hunorum, Avarum et Hungarorum...*, Viena, 1761, p. 157, 195, 307, 310, 387—388.

[10] Cf. p. 62. 160, 163 și 164.

[11] Cf. p. 113, 116 și 118; J. Fr. Bastien, *Dictionnaire géographique...*, Paris, 1795, p. 704 („...habitants originaires du pays qu'ils habitent").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

o a patra „naţie" pentru că s-ar răsturna „sistemul principatului" [12]. În alte două scrieri, apărute anterior la Sibiu, în 1780 şi 1791, ale saşilor Martin Felmer şi Michael Lebrecht, „plebs valachica" era considerată continuatoarea daco-romanilor. Românii, care astfel se numesc în limba lor, (secretarul lui Sigismund Bathory, Giorgio Tomasi Veneto scria că românii se considerau insultaţi cînd li se spunea valahi, ca şi W. Wilkinson) vorbesc o limbă latină aproape mai curată decît se vorbeşte în Italia însăşi. Românii erau consideraţi „monumente vii" ale antichităţii în Transilvania, dar nu erau admişi între „naţiile legale" şi meritau a fi amintiţi *ratione multitudinis*. Martin Felmer se pronunţa categoric pentru continuitate, deşi utiliza textele clasice, argumentele fiind preponderenţa numerică, limba şi numele [13]. Michael Lebrecht, poate şi sub influenţa aprecierilor favorabile ale lui L. F. Marsigli [14], lua atitudine faţă de poziţia altor autori, subliniind că românii nu erau oameni „aşa de răi", cum se afirmă. Un alt autor sas, Johann Michael Ballmann (1801) se distanţa net şi apare un adevărat precursor al lui R. Roesler. Xenopol îl considera pe Sulzer precursor. Ballmann pretindea că prima „urmă sigură" a valahilor în Transilvania apare abia în primul sfert al secolului al XIII-lea, fără a cita autori. Cine-i consideră vechi locuitori ai Transilvaniei nu cunoaşte istoria ţării, afirma sentenţios Ballmann (referindu-se probabil la Felmer). Limba şi naţia valahă s-au format la sud de Dunăre, în Bulgaria, şi la munţii „Haemus". Acelaşi autor recunoştea că românii constituiau în Transilvania 4/7 din populaţie, că erau răspînditi peste tot, ca şi limba lor, care era cea mai cunoscută acolo şi „fiecare locuitor înţelege şi vorbeşte în valahă". I. M. Ballmann îşi exprima deschis teama că românii, prin creşterea lor rapidă („schnelles Wachstum"), puneau în pericol „existenţa" elementelor etnice dominante atunci în Transilvania [15].

Ulterior se tindea să se afirme autohtonia saşilor prin acceptarea confuziei geţi-goţi din scrierea lui Jordannes, înlăturată de Bonfini, aşa cum s-au falsificat şi tablete cerate romane din minele de la Roşia Abrudului. Istoricul maghiar dr. I. A. Fessler (1812) nu s-a raliat acestei polemici tendenţioase şi, cu deviza „nur erwiesene oder erweisliche Thatsachen und Begebenheiten werden erzählet", acceptînd valabil pe *Anonymus*, menţiona, în „harta statului ungar în secolele X—XI", ţara lui Gelu (contestat mai recent şi de Gy. Györffy, NEH — 1965, dar reluînd şi pe Iorga), cu localitatea şi pe „vlahi sau români" în Transilvania şi Valahia. „Cnezii", capi ai valahilor, sublinia Fessler, au fost găsiţi de unguri în Transilvania în fruntea unor localităţi sau chiar „districte" întregi şi se bucurau de „drepturi nobiliare", la care se referea şi I. C. Eder, în 1800, pentru „valahli" din comitatul Hunedoarei [16] (Gerando pentru Maramureş). K. F. Merleker

---

[12] *De initiis iuribusque primaevis Saxonum Transsilvanorum commentatio*, Viena, 1792; *Breviarium juris transsilvanici*, Sibiu, 1800. Cf. şi *Cercetări istorice*, 1940, p. 634, 639. Cf. şi Anzeiger OAW, 1972, p. 43—56.

[13] *Primae lineae M. Principatus Transilvaniae...*, Sibiu, 1780, p. 19, 47 şi 63; *Geschichte der aboriginen dazischen Völker in Abend Unterhaltungen*, Sibiu, 1791, p. 65—66.

[14] A. F. Marsili, *Danubius Pannonico-Mysicus*, Haga, 1726, p. 24—25. L. F. Marsigli, pe baza observaţiei directe şi a deducţiei ştiinţifice, s-a referit la nume (români), limbă (latină sau italiană) şi locuirea în zonele muntoase, unde au fost siliţi de „naţiile dominante" să se retragă şi de unde au trecut la sud şi est de Carpaţi.

[15] *Statistik von Siebenbürgen*, Sibiu, 1801, p. 30, 31, 36—38, 44. Cf. şi M. De Serres, *L'Autriche...*, t. 3, Paris, 1821, p. 96.

[16] I. A. Fessler, *Die Geschichte der Ungern*, Leipzig, 1815, p. 72—73, 256—257; ed. a II-a, 1867, p. 463. *Alexius Horányi* (1792) a considerat pe Anonymus contemporan al regelui Béla IV, s-a întrebat dacă era un *„Paulus dictus magister"* şi se adresa lui *„Nicolaus"* arhiepiscop de Strigoniu şi cărei „naţiuni" îi aparţinea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(1848) se referea la Dacia, la dependența Transilvaniei de Ungaria începînd din secolul al XI-lea, la „cele 3 națiii", care își împărțeau teritoriul transilvan, fără a face o mențiune despre români, referindu-se numai la populația din „Valahia" și Moldova [17]. Un alt autor al epocii, A. De Gerando (1845), deși în relații cu nobilimea maghiară, se referea la continuitatea „valahilor", considerați „cei mai vechi locuitori", acceptînd pe *Anonymus*, la majoritatea numerică (peste 2 milioane) în Transilvania, la numele „român" pe care-l folosesc. El sublinia, ca și Stephan Ludwig Roth (1842), că românii n-au nevoie să învețe altă limbă și maghiarii și sașii o vorbesc pe a lor [18]. Era tendențioasă afirmația, Ubicini o desmințea, lui Charles Rolland (1854), care scria că „valahii" se intitulau „români" „pour demander à l'Occident ses sympathies" [19]. Și A. Balleydier, ca și A. Ubicini, se referea la majoritatea numerică a românilor din Transilvania [20]. J. A. Vaillant, convins de continuitate, scria că Traian a exterminat pe daci (R. Paribeni, A. Alföldi) și a adus romani din toate părțile Imperiului, dar mai ales din Italia. Acești „coloni romani" s-au retras ulterior în munți (Ch.-L. Chassin), din cauza presiunii „barbarilor", cum scrisese și Johann Thunmann (1774). Cînd a încetat „la tourmente des peuples", românii au coborît din munți și au întemeiat „cele trei ducate". În legătură cu „evacuarea" Daciei, J. A. Vaillant făcea o reflecție referitoare la Canada și Louisiana, pierdute de Franța, dar cu populație franceză (colons), și-și exprima convingerea că masa populației romanizate a rămas la nord de Dunăre. J. A. Vaillant preconiza „une grande Roumanie, un état dacoroumain par la réunion de toutes les provinces de la Dacie trajane", „reunion en un corps de nation indépendante" [21]. În 1867 Errico Amante propunea și el alipirea Transilvaniei la România. Românii, scria E. Amante, „sono del pari antichi italiani", „i nostri italiani del Danubio", „quel baluardo superstite e provvidenziale di latina razza sul Danubio, ch'è il popolo rumeno", scria Errico Amante [22]. Fostul consul prusian la Iași, I. F. Neigebaur, scria (după Billecocq) că „urmașii vechilor daci și ai coloniștilor romani, cu care s-au contopit, nu și-au uitat limba maternă" și acest fapt se poate explica prin refugierea elementului romanizat în munți (E. Gamillscheg), în fața cuceritorilor străini. După un mileniu, românii au coborît din Țara Făgărașului la poalele Carpaților. Noul stat romanic s-a numit Valahia, români s-au numit ei înșiși [23]. Imaginea a fost reluată de X. Marmier și de Albrecht Wirth și Jacques Ancel. Un autor francez anonim, care a întreprins în 1870 călătorii de studii în Sud-Estul european (J. A. Vaillant ?), considera pe românii din Transilvania și din Banat „les anciens maîtres du pays, qui forment les deux tiers de la population", „déchus, déshérités", „privés de tous droits politiques." Același se referea la aspirațiile reunirii „en un seul corps

acest „regius notarius". Cf. *Nova memoria Hungarorum et provincialium...*, Vesta, 1792, p. 97—133. Pentru I. A. Fessler, considerat primul istoric al Ungariei, cf. și ZOF, 1971, p. 777—779.

[17] *Kosmographie...*, Leipzig, 1848, p. 409 și 490.

[18] A. De Gerando, *La Transylvanie et ses habitants*, Paris, 1845, p. 3, 64, 309, 339, 170 și 307. Cf. și M. De Serres, *L'Autriche...*, t. 3, Paris, 1821, p. 94.

[19] *La Turquie contemporaine...*, Paris, 1854, p. 348—349.

[20] *Histoire des révolutions de l'Empire d'Autriche, années 1848 et 1849*, Paris, 1853, p. XXIII ; Ubicini, *L'Univers*, Paris, 1856, p. 5.

[21] J. A. Vaillant, *La Romanie*, tom. I, Paris, 1844, p. 41—42 ; idem, *Solution de la Question d'Orient... dans la vallée du Danube*, Paris, 1853, p. 5—6 ; idem, *L'empire c'est la paix*, Montmartre, 1856, p. 61.

[22] *La nouva carta d'Europa în relazione colle razze latine*, Torino, 1867, p. 43, 56, 91 și 104.

[23] *Die Donau-Fürstenthümer*, Breslau, 1855, II, p. 3—4. Și în 1862 I. F. Neigebaur admitea continuitatea în „vechea Dacie centrală".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de nation... à reconstituer l'ancienne Dacie romaine, qui comprenait tous ces pays aujourd'hui démembrés. Ce peuple a le caractère vif et démocratique, porté au républicanisme..." [24]. Un alt autor francez propunea, în 1885, capitală a statului român unitar Sibiul, situat în centrul teritoriului locuit de români „la vaillante population latine" [25].

Această vastă literatură favorabilă, cu caracter de referendum, din secolul al XIX-lea, punea în minoritate pe autorii tendenţioşi precursori şi pe epigonii roeslerieni. Important de subliniat este faptul că şi într-o recentă sinteză de istorie a Germaniei, apărută în 1967, se iau din nou în considerare ca valabile şi informaţiile din *Anonymus*, referitoare şi la români, şi în harta „Europa la sfîrşitul secolului IX", „valahii" apar prezenţi în zona carpatică la 895 [26].

În concluzie, se poate aprecia, şi pe baza acestor materiale prezentate, că «problema continuităţii» a fost generată spre sfîrşitul secolului XVIII de teama provocată de acţiunea tumultoasă a românilor din Transilvania de a li se recunoaşte „existenţa legală" şi de superioritatea numerică, teamă exacerbată după 1848 de perspectiva unificării totale a românilor, reflectată în literatura epocii, care viza prăbuşirea inerentă a Imperiului austro-ungar [27].

LA ROMANITÉ ET LA CONTINUITE DANS LA LITTÉRATURE HISTORIQUE DES XVIIIe—XIXe SIÈCLES

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques données tirées des travaux de certains historiens des XVIIIe et XIXe siècles et qui offrent la possibilité d'obtenir d'importantes conclusions pour la genèse de la „théorie" de Roesler (1871), qui marquât le paroxysme de la polémique sur la continuité en Transylvanie.

La crainte provoquée par la lutte des Roumains de Transylvanie pour obtenir le statut de „nation", a divisé les milieux saxons en deux factions : l'une avec Felmer et Lebrecht pour la „continuité", l'autre avec Eder et Ballmann, précurseurs de Roesler.

Les auteurs français et italiens du XIXe siècle à l'unanimité ont admis et soutenu la „continuité", ainsi que l'union de la Transylvanie à la Roumanie. L'historien anglais E. A. Freeman, qui a adopté la thèse de Roesler, est resté isolé.

L'apparition du livre de Roesler (1871) marquait le commencement du processus de la désintégration totale de la monarchie des Habsbourg qui ouvrait les perspectives de l'unité roumaine complète

[24] Cf. *L'Europe orientale, son état présent, sa réorganisation*, Paris, 1873, p. 189—190.

[25] Léon de Rosny, *Les Romains d'Orient. Aperçu de l'ethnographie de la Roumanie*, Paris, 1885, p. 9 ; cf. şi E. Reclus, *Nouvelle Géographie universelle*, I, Paris, 1876, p. 247.

[26] *Deutsche Geschichte*, Berlin, 1967, I, p. 162.

[27] M. Block, *L'Europe politique et sociale*, Paris, 1869, p. 441 ; A. D. Xenopol, *Les Roumains au Moyen Age*, Paris, 1885, p. 14. Cf. şi F. G. Schultheiss, *Siebenbürgen*, München, 1898, p. 11, 87.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LUPTA ŢĂRANILOR DORNENI ÎMPOTRIVA STĂPÎNIRII BOIEREŞTI

DE

CORNELIU ISTRATI

Pînă la pacea de la Kuciuc Kainargi (1774), satele Dorna, Şarul şi Păltinişul au făcut parte din vechiul ocol al Cîmpulungului din nordul Moldovei, care fusese alcătuit din sate libere, asemenea Vrancei, iar locuitorii lor se bucurau de anumite privilegii fiscale în schimbul obligaţiei de a păzi hotarul ţării. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, ţăranii din cele trei sate au dus o luptă îndîrjită împotriva stăpînirii boiereşti. Unele momente din această luptă au fost studiate deja, destul de sumar, de către istorici [1], dar în urma cercetărilor recente în arhive au ieşit la lumină noi aspecte din istoria zbuciumată a satelor dornene.

Cotropirea boierească a Cîmpulungului a început încă de la anul 1761, cînd domnitorul Grigore Ioan Callimachi, el însuşi cîmpulungean la origine, a dăruit mătuşii sale, jitnicereasa Maria Cananău, munţii Cocoşul, Găina, Porşescul, Pietrişul, Mestecănişul, Muncelul Străjii şi Faţa Cîmpulungului, pe motivul că aceste pămînturi „au fost loc domnesc" [2]. Întîmpinată cu o vie rezistenţă din partea cîmpulungenilor deposedaţi de pămînturile lor, jitnicereasa Maria Cananău şi-a dat seama că va fi foarte greu să păstreze o asemenea proprietate. De aceea, atunci cînd, la 1775, a intervenit şi stăpînirea habsburgică, ea s-a folosit de influenţa fratelui său, mitropolitul Gavril Calimachi care a determinat mănăstirile Voroneţ şi Solca să-i dea în schimbul munţilor arătaţi două moşii, Vlădeni şi Costeşti, din ţinutul Botoşani [3].

Noua graniţă cu Austria — „cordonul" — lăsa în partea Moldovei satele Dorna, Şarul şi Păltinişul, ale cărora locuitori şi-au urmat viaţa de ţărani liberi pînă la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Îndată după anul 1800, domnitorii fanarioţi, în înţelegere cu marea boierime, au procedat la acapararea pămînturilor

---

[1] Gh. T. Kirileanu, *Hotarnica răzeşilor dorneni, 1800—1801*, extras din revista „Apostolul", Piatra Neamţ, 1941, p. 1—12. T. G. Bulat, *O danie domnească urmată de o insurecţie ţărănească în munţii Sucevei şi o jurisprudenţă a Divanului Moldovei în anul 1810*, în „Arhivele Basarabiei", anul III (1931), nr. 3, în care publică documente cu privire la răscoala din anii 1810—1812. P. G. Dimitriev, *Из историй крестиянского движения в Молдавии во второй половине XVIII—начала XIX вв*, în „Известия Молдавского Филиала Академии Наук СССР", nr. 2 (56), 1959, p. 39—51.

[2] T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cimpulungului Moldovenesc*, Bucureşti, 1915, p. 63; N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI-2, p. 529 şi *Documente privitoare la familia Callimachi*, Bucureşti, 1903, p. 182—189.

[3] T. V. Stefanelli, *op. cit.*, p. 144—145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„domneşti", pe motivul că acestea încă nu fuseseră dăruite nimănui şi că ţăranii care le locuiau nu aveau documente de stăpînire cum aveau boierii şi alţi ţărani răzeşi pentru moşiile lor. Domnitorii au dăruit asemenea pămînturi fie membrilor familiilor lor, fie unora dintre boierii înrudiţi cu ei. Cazul cel mai elocvent l-a constituit acela al ocolului Vrancea pe care, la anul 1801, domnitorul Constantin Ipsilanti l-a dăruit marelui vistiernic Iordache Roset Roznovanu [4]. Aşa cum a mărturisit mai tîrziu vistiernicul Roznovanu, o înţelegere secretă asupra daniei stabilea ca venitul ocolului Vrancea să se împartă între el şi familia domnitorului Ipsilanti, pentru ca la anul 1803, cînd dania a fost confirmată şi de către domnitorul Alexandru Moruzi, familia acestuia să apară ca al treilea părtaş al prăzii [5]. Tot la anul 1801, domnitorul Constantin Ipsilanti a dăruit vornicului Şerban Negel, care era căsătorit cu Catinca Văcărescu, sora soţiei domnitorului, tîrgul Fălciu şi moşia alăturată Bogdăneştii [6]. La fel s-a procedat şi cu jumătatea domnească a satului Comăneşti din ţinutul Bacău, pe care, la anul 1804, domnitorul Alexandru Moruzi a dăruit-o cumnatului său, logofătul Costache Ghica, boier care mai înainte reuşise să cumpere părţi din jumătatea răzăşească a moşiei [7].

În privinţa satelor de la Dorna, procedeul a fost mult mai direct: printr-o cercetare făcută la anul 1797, se constatase că locuitorii lor nu aveau nici un act de stăpînire şi, prin urmare, acestea erau considerate domneşti [8]. De aceea, domnitorul Constantin Ipsilanti „îşi făcu milă" [9] cu ţăranii aflaţi fără stăpîn şi, la 6 august 1800, a dăruit satele Dorna, Şarul şi Păltinişul fiului său cel mai mare, beizade Alexandru. Aşa cum arăta Nicolae Iorga, „ipocrisia adause o batjocură la despoiare, căci dornenii fură chemaţi în toată forma de ispravnic, ca să li se vestească binefacerea stăpînului, pe care, ca oameni fără ştiinţă de carte, nu vor fi înţeles-o pe deplin" [10].

Dar acesta era numai începutul stăpînirii boiereşti asupra Dornei, cum erau numite, în general, cele trei sate, iar cel care avea să pricinuiască ţăranilor nenumărate suferinţe era logofătul Constantin Balş. El se infiltrase deja în vecinătatea Dornei, acaparînd Chirilul, cel din urmă sat răzăşesc de pe valea Bistriţei, la care, în anul 1807, a mai adăugat satele Broşteni, Holda şi Crucea, cumpărate de la mănăstirea Voroneţ, ca şi satul Cotîrgaşi, fost al mănăstirii Slatina [11]. Între timp, familia Ipsilanti, plecată din ţară, îi încredinţase administrarea moşiei Dorna, sarcină care, de la anul 1805, a trecut asupra hatmanului Săndulache Sturza [12]. La 5 septembrie 1809, moşia Dornei a fost vîndută cu suma de 40 000 lei serdarului Gheorghe Leondari, om de casă al familiei Ipsilanti. De la acesta a

---

[4] Această chestiune a fost expusă complet de C. Constantinescu-Mircești și Ion Dragomirescu, *Marele proces al Vrancei*, în „Studii și articole de istorie", VII (1965), p. 163—189.

[5] *Ibidem*, p. 170—171.

[6] Arh. St. Iaşi, pach. 241, doc. nr. 29 şi 90.

[7] Ecaterina Negruţi, *Luptele ţăranilor de pe domeniul Ghica-Comăneşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, vol. I, Bucureşti, 1957, p. 81—87.

[8] Bibl. Acad. R. S. România, pach. CLXXXVII, doc. 184. Vezi şi Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 4.

[9] N. Iorga, *Studii şi documente*, vol. VI-2, p. 529.

[10] *Ibidem*, p. 529—530.

[11] Logofătul Constantin Balş a făcut parte din grupul de boieri care, la 1798, a cumpărat moşiile mănăstirilor din Bucovina obligate să se desfacă de proprietăţile lor din Moldova. Satele mănăstirii Voroneţ veniseră în partea baronului Teodor Musteaţă care, fiind supus austriac, a trebuit să le cedeze logofătului Balş (vezi şi A. Popovici şi Gh. T. Kirileanu, *Descrierea moşiei regale Broşteni*, Buc., 1905, p. 12).

[12] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 170.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fost cumpărată de către hatmanul Săndulache Sturza, care a invocat dreptul de preempțiune pe motivul rudeniei cu beizadea Alexandru Ipsilanti, pentru ca la 13 octombrie același an moșia să intre în stăpînirea logofătului Constantin Balș, pe baza faptului că Dorna era vecină cu celelalte moșii ale sale [13]. După cum aveau să arate mai tîrziu înșiși țăranii dorneni [14], au fost atunci, în mai puțin de patruzeci de zile, niște „așa grabnici petreciri di multi mîini cu stăpîniri", fără ca ei să fi cunoscut pe careva dintre aceștia și fără să fi știut felul cum ei le hotărau soarta. Logofătul Constantin Balș a reușit astfel să constituie pe valea Bistriței un întins domeniu care cuprindea nu mai puțin de opt sate : Dorna, Șarul, Pălținișul, Broșteni, Holda, Crucea, Chirilul și Cotîrgașii, cu 376 de gospodării țărănești [15].

În primăvara anului 1810, logofătul Balș a pretins dornenilor prestarea obligațiilor care i se cuveneau din partea lor față de stăpînul moșiei, dar a fost întîmpinat cu o vie rezistență. Așa cum aveau să arate boierii Divanului la anul 1811, atîta vreme cît moșia fusese domnească — „a coroanei" —, țăranii nu lucraseră boiereșc pentru nimeni, întrucît locul nefiind dat cuiva, „nu aveau către cine să facă slujbele stăpînului" [16] ; de la ei se luau numai dările cuvenite vistieriei, ca de la oricare alte sate răzășești. De aceea au și intervenit actele de danie, într-o formă directă sau deghizată, în favoarea familiilor domnitorilor fanarioți, pentru că după ele boierescul, dijmele și celelalte îndatoriri „negreșit urmează a fi, spre păzire și întărire pronomiilor pămîntului" [17]. Ca atare, boierii Divanului îi obligau să și le achite acum față de logofătul Balș.

Încă de la anul 1803, cînd logofătul Constantin Balș era doar „vechil" al moșiei lui beizadea Ipsilanti, țăranii nu au voit să se supună la prestarea obligațiilor, iar el a fost nevoit atunci să le dea moșia în arendă pe termen de șase ani [18]. Plătind arenda de 1 500 lei pe an, țăranii au reușit să înlăture amestecul boierului „vechil" în treburile moșiei, ceea ce a constituit un succes în prima etapă a luptei lor pentru menținerea libertății. Cea de a doua etapă a fost revolta fățișă care a izbucnit la anul 1810, după ce logofătul Balș a devenit proprietar al satelor Dornei.

Cauza care a dus la izbucnirea răscoalei a fost aceea că noul stăpîn al moșiei a încercat să le impună obligația celor 12 zile de boieresc pe an, conform „ponturilor", și respectarea monopolului vînzării băuturilor în cîrciumile de pe moșie [19], ceea ce, în comparație cu sarcinile pe care țăranii fuseseră nevoiți să le accepte pînă atunci, însemna o sporire considerabilă. În afară de aceasta, cele 12 zile de boieresc pe an erau în total dezacord cu plata numai a unui leu pe an ce fusese hotărîtă la anul 1800, în baza unor vechi privilegii, pentru locuitorii celorlalte sate de pe valea Bistriței [20], sumă care era socotită ca echivalentul a numai șase zile de boieresc pe an. Boierii Divanului aveau să spună că nesupunerea dornenilor nu se datora decît neobișnuinței, „în cît au fost a coroanei, a nu sluji stăpînului" [21], încercînd astfel să minimalizeze incidentul și să-l considere ca ceva trecător. În realitate însă era o acțiune susținută, dusă pentru recîștigarea libertății, într-o vreme cînd, datorită și condițiilor create de războiul ruso-turc, crescuse intensitatea luptei de clasă a țărănimii. Dornenii sperau că vor

[13] Arh. St. Iași, Condici K, nr. 375, f. 133. Vezi și Gh. T. Kirileanu, *Hotarnica răzeșilor dorneni*, p. 5 și T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 149.

[14] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, dosar 275, f. 40.

[15] După „Condica liuzilor" din anul 1803, *Uricarul*, vol. VII, p. 255.

[16] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 160.

[17] *Ibidem*, p. 161.

[18] *Ibidem*, p. 170.

[19] *Ibidem*, p. 171.

[20] Acad. R. S. România, *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, București, 1966, p. 717 și 719.

[21] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 161.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

găsi un sprijin și din partea administrației vremii, astfel că nu au acceptat nici un fel de obligații feudale [22]. Ei au contestat dreptul de stăpînire al logofătului Balș asupra moșiei, arătînd că aceasta le-a aparținut lor de totdeauna, iar nu domniei, astfel că actul de danie de la anul 1800 era ilegal. Cu acest prilej s-au manifestat două concepții opuse cu privire la dreptul de proprietate asupra pămîntului: una era aceea a boierimii care pretindea că, în baza dreptului feudal, întreg pămîntul țării aparținea domnitorului și dreptul de proprietate particulară putea fi dovedit numai cu acte de danie domnească; la rîndul lor, țăranii susțineau că dreptul de proprietate asupra pămîntului izvorăște din munca depusă pentru ca acesta să devină roditor. Această concepție, aproape revoluționară, a țărănimii își avea originea în faptul că, datorită condițiilor naturale din regiunea de munte, puținele terenuri cultivabile (curăturile, lazurile) erau obținute în urma unei munci grele de defrișare a pădurii și înlăturare a pietrelor.

În fața atitudinii țăranilor, în luna aprilie 1810, logofătul Balș a apelat la sprijinul cîrmuirii și, în urma cererii boierilor Divanului, s-au trimis trupe în satele Dorna, Șarul și Păltinișul. Soldații aveau misiunea ca, împreună cu dregătorii ținutului Suceava, să supună la ascultare pe locuitori și să prindă pe instigatorii mișcării pentru a fi strămutați în alte sate din ținut. Dar ispravnicii au raportat că, în loc de supunere, dornenii i-au întîmpinat înarmați cu topoare și furci și i-au pus pe fugă. Cuprinși de îngrijorare, boierii Divanului au cerut să se ia măsuri energice, deoarece nesupunerea acelor „oameni sălbateci, locuitori ai muntelui", cum îi caracterizau ei pentru dîrzenia lor specifică țăranilor trăiți în locuri aspre, „poate să aducă pildă foarte ră, nu numai lăcuitorilor ce sînt șezători pe ceilalți munți, care sînt a altor stăpîni, dar și de obște să poate întinde nesupunere către moștenii stăpîni a moșiilor" [23]. Cu alte cuvinte, exemplul dornenilor putea declanșa o răscoală generală a țărănimii moldovene.

Împotriva răsculaților au fost îndreptați și conducătorii clerului: în vara anului 1810, mitropolitul Gavril Bănulescu a poruncit protopopului de Suceava să meargă la satele din Dorna spre a-i povățui pe oameni la supunere, căci altfel „vor fi pedepsiți groaznic" [24]. Drept răspuns, sătenii au amenințat că vor tăia cu toporul pe aceia dintre dînșii care se vor supune, fiind îndemnați la aceasta de preotul Ioniță din Dorna. Numitul preot a început a rosti cuvinte „atingătoare <...> și alți proasti vorbi" la adresa cîrmuirii boierești și bisericești, despre a cărora hotăriri a spus că erau „fără de ispravă" [25].

Nesupunerea locuitorilor a continuat și în anul următor, 1811, cînd Divanul nu s-a mai putut mărgini doar să dea porunci pentru aducerea lor la ascultare față de boierul Balș, ci a fost nevoit să judece pricina lor cu pretinsul stăpîn al moșiei. La proces, alături de dorneni, s-au înfățișat și reprezentanți ai țăranilor din Cîmpulungul stăpînit de austrieci, care revendicau și ei drepturi de răzeșie în moșia Dornei. Aceasta dovedește că granița austriacă nu a constituit o piedică în calea unității cîmpulungenilor în lupta dusă împotriva exploatării, fie că ei se aflau de o parte sau de alta a hotarului care îi despărțea [26]. Se înțelege însă că, împotriva oricăror argumente invocate de țărani, boierii Divanului, între care la loc de frunte se afla și vistiernicul Iordache Roset Rozno-

[22] P. G. Dmitriev, *op. cit.*, p. 43.

[23] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 154, 157—158.

[24] Const. N. Tomescu, *Diferite știri din arhiva Consiliului eparhial Chișinău*, în „Arhivele Basarabiei", anul II (1930), p. 438—439.

[25] *Ibidem.*

[26] În anul 1805, unii țărani din Cîmpulung nu s-au supus recrutării, au încercat un început de răscoală, revendicînd și pămînturile ce le fuseseră luate, apoi au trecut în Moldova de unde nu s-au întors pînă nu li s-a acordat amnistia (T. Bălan, *Răscoala țăranilor din ocolul Cîmpulungului Moldovenesc, din anul 1805*, 1923).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vanu, cel care stăpînea atunci Vrancea tot în urma unei danii domnești, au dat dreptate logofătului Constantin Balș.

Hotărîrea judecății a îndîrjit și mai mult pe dornenii care au răspuns oamenilor stăpînirii, trimiși pentru a-i liniști, că ei de bunăvoie nu vor da nici un „adet". Atunci, logofătul Constantin Balș a încercat să atragă de partea sa pe unii din țăranii mai puțin hotărîți, pentru ca ei să îndemne și pe ceilalți la supunere [27], dar majoritatea sătenilor, avînd în fruntea lor conducători energici și pricepuți, între care se aflau Chiril Niculiță din Șaru, preotul Ioniță din Dorna, Ioan Monahu, scriitorul satului, și Leonte Ortoianu [28], au rămas fermi în atitudinea lor.

Cîrmuirea și-a dat seama atunci că, pentru a putea înfrînge mișcarea, trebuiau înlăturați conducătorii ei. Boierii Divanului au poruncit ca aceștia să fie prinși pentru a li se aplica pedepse corporale, după care să fie strămutați „la alte ținuturi, în mijlocul țării, dezrădăcinîndu-se din părțile acele" [29]. S-a ordonat ca arestarea să se facă fără vîlvă, pentru care scop dregătorii au încercat să-i atragă într-o cursă, chemîndu-i la isprăvnicie pentru plata dărilor, însă dornenii au refuzat să părăsească moșia, strigînd că „ispravnicii să nu-i amăgească prin zapcii ca să-i prindă" [30]. Văzîndu-se că nici în acest mod nu pot fi aduși la supunere, s-a decis folosirea forței : în luna septembrie 1812, la satele Dorna, Șarul și Păltinișul au fost trimiși arnăuți și slujitori ai isprăvnicei [31], care au prins și au dus la închisoare pe capii răsculaților, astfel că, pentru moment, mișcarea a fost înăbușită.

Dornenii au continuat să-și apere libertatea și, în anul 1813, au redeschis procesul împotriva logofătului Constantin Balș, arătînd cu acest prilej modul în care a condus represiunea împotriva lor [32]. Ei reclamau că, împreună cu un căpitan Ioniță Leancă, boierul Balș a prins pe zece dintre consătenii lor, pe care, „dîndu-i în butuci și în cătușe", i-a trimis la Iași, unde „îndată i-a pus la temniță cu ucigașii de oameni la un loc", iar dintre ei au murit șase oameni și un preot, „a cărora copii și femei au rămas sărace". Cu alte cuvinte, țăranii pretindeau că, în cazul cînd li se putea aduce vreo învinuire, era ilegal să fie tratați ca niște criminali de rînd. Ei au cerut să li se facă dreptate, iar despre logofătul Balș au arătat cu sufletele pline de obidă „că de era moșia a dumisale, să o fi luat cu judecată, dar să nu-i fi pedepsit cu temnița și cu alte multe, că ei nu i-au fost datori cu nimica dumnealui, nici ucidere de om n-au făcut <ca> să-i pedepsească cu temnița pînă la moarte, cum i-au pedepsit" [33]. Au mai cerut să li se restituie documentele moșiei, pe care boierul le-a luat de la ei prin înșelăciune [34], pentru ca, împreună cu cele care le-au mai rămas, să-și poată dovedi drepturile lor de stăpînire asupra moșiei. Voind să demonstreze că își apără doar sărăcia, dornenii arătau atunci că puținele locuri de hrană existente pe moșie erau rezultatul muncii lor, „cu crunte sudori, <...> din pădure verde, din pietre și stînci" [35]. Acestea nu le ajungeau decît pentru ținerea vitelor, iar hrana lor erau nevoiți să și-o aducă de peste munți, de la partea cîmpului [36].

---

[27] P. G. Dmitriev, *op. cit.*, p. 42.

[28] *Ibidem.* Împreună cu ei, în fruntea răscoalei se mai aflau încă alți 7—8 oameni (T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 172).

[29] T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 172.

[30] P. G. Dmitriev, *op. cit.*, p. 43.

[31] *Ibidem.*

[32] Arh. St. Iași, Condici K, nr. 375, f. 133—147.

[33] *Ibidem.*

[34] La 6 aprilie 1812, Crasno-Milașevici arăta că aceste documente se refereau la plata dărilor către vistierie și la judecățile dintre ei pentru locurile de hrană (*loc. cit.*, pach. 431, doc. 86).

[35] Idem, condici K, nr. 375, p. 133—147.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Este interesant faptul că, spre deosebire de modul cum se proceda în alte judecăți, de data aceasta boierii Divanului au prezentat în anaforaua înaintată domnitorului numai plîngerile și argumentele țăranilor, fără a-și exprima și opinia lor. Cauza credem că era delicatețea pricinii care se discuta tocmai atunci cînd în Divan se judeca un proces asemănător, acela intentat de vrînceni cotropitorilor moșici lor în persoana vistiernicului Roznovanu. Dar, spre deosebire de vrîncenii care și-au recîștigat moșia și libertatea [37], dornenilor nu li s-a făcut dreptate nici de data aceasta. Totuși, hotărîrea dată la proces de către domnitorul Scarlat Alexandru Callimachi [38] cuprinde o serioasă contradicție: pe de o parte, se da dreptate logofătului Constantin Balș, pe motivul că a cumpărat moșia Dorna „cu bună credință", tocmai de la a treia mînă, de unde se înțelege că, în fond, actul de danie de la anul 1800 ar fi fost considerat ca ilegal în cazul cînd țăranii s-ar fi judecat acum cu beizadea Alexandru Ipsilanti și ar fi cîștigat procesul; pe de altă parte însă, nici dreptul de proprietate al țăranilor nu era pe deplin recunoscut, deoarece ei nu aveau hrisoave domnești care să arate că „această moșie este dreaptă a lor, strămoșească avere, neîntemeindu-se numai pe cuvîntul curăturii și al delniților și a stăpînirii pe care au avut-o ei de atîția ani" [39]. Cu toate că respingea concepția țărănească a dreptului de stăpînire asupra pămîntului izvorînd din muncă, domnitorul a căzut într-o oarecare dilemă în fața documentelor prezentate de către dorneni și a trebuit să recunoască faptul că ei „au stăpînit moșia atîția ani și din vremea strămoșilor lor s-au hrănit pe dînsa". În consecință, a fost nevoit să le acorde dreptul de a răscumpăra moșia de la logofătul Constantin Balș, căruia să-i dea banii plătiți la cumpărarea ei împreună cu dobînda lor. Hotărîrea judecătorească din 1 octombrie 1813, pe lîngă faptul că a consfințit o ilegalitate, a fixat termenul de răscumpărare a moșiei de către dorneni la numai șase luni, timp în care ei nu au putut aduna banii de care aveau nevoie. De aceea, la 10 iulie 1814, domnitorul a poruncit ca țăranii din satele Dorna, Șarul și Păltinișul să fie supuși la toate obligațiile față de stăpînul moșiei [40].

Două decenii mai tîrziu, dornenii relatau un episod interesant petrecut cu prilejul acestei judecăți și anume că ei ar fi trimis la Constantinopol pe preotul lor Ioniță, pentru a prezenta însuși sultanului o jalbă despre cazul lor [41]. De acest lucru a aflat bătrînul Alexandru Callimachi, tatăl domnitorului Scarlat, care a insistat pe lîngă preot pînă l-a convins să nu mai înfățișeze sultanului jalba, promițîndu-i că-i va da o scrisoare către fiul său ca să le facă dreptate. Dornenii mai arată că preotul Ioniță s-a întors la Iași cu scrisoarea făgăduită și erau convinși că domnitorul Scarlat Callimachi ar fi voit să le dea lor cîștig de cauză, dar apucase a pronunța hotărîrea în favoarea logofătului Balș. Bineînțeles că țăranii au dat dovadă de multe naivitate în acest caz, deși erau încredințați că domnitorul „tot supuși nu ne-au dat", probabil interpretînd astfel dreptul de răscumpărare ce li se acordase pe un termen atît de limitat și pe

---

[36] În „Condica liuzilor" din anul 1803 se arată pentru locuitorii de la ocolul Muntele din ținutul Suceava că „alișverișul lor esti cu oi, scînduri și alte lemne, neavînd loc de hrană și hrana lor o aduc pe cai din alte părți" (*Uricarul*, vol. VII, p. 225. În termeni asemănători se arată și la anul 1816, Arh. St. Iași, mss. nr. 57).

[37] C. Constantinescu-Mircești și I. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 180.

[38] Arh. St. Iași, Condici K, nr. 375, p. 133—147 și Gh. T. Kirileanu, *Hotarnica răzeșilor dorneni*, p. 7—8.

[39] *Ibidem.*

[40] Idem, Condici K, nr. 377, p. 49. A fost trimis și un împuternicit domnesc, „ca să le facă așezare pentru adeti și alte venituri a moșiilor, întocmai după cum urmează și la alți lăcuitori de pe alte moșii de acolo".

[41] Idem, Secretariatul de Stat, dosar nr. 275, f. 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care mai tîrziu boierii aveau să-l considere ca o ilegalitate [42]. Realitatea a fost că, în iunie 1815, domnitorul a cerut mitropolitului să dea o pedeapsă canonică preotului Ioniță, ca unui „dovedit pricinuitor a toată răzvrătirea și bîntuirea locuitorilor dorneni" [43]. În felul acesta, țăranul cu cin preoțesc și-a luat răsplata domnească pentru osteneala drumului pînă la Țarigrad și pentru naivitatea de a fi dat crezare făgăduințelor făcute de către tatăl lui vodă. Dar importanța pe care au acordat-o țăranii hotărîrilor domnești din anii 1813 și 1814 rezultă din cuvintele lor, atunci cînd spun că „am rămas noi cu moșia și răposatul <logofătul Constantin Balș> cu hîrtiile" [44].

Așadar, nesupunerea dornenilor a continuat, iar la anul 1820 logofătul Balș a cerut sprijin noului domnitor, Mihail Șuțu, pentru a-i aduce la ascultare. Bineînțeles că, după ce a fost cercetată din nou toată pricina și locuitorilor li s-au luat și celelalte documente ce le mai aveau, în vreme ce unii dintre ei au fost închiși pentru a fi siliți să recunoască pe boier de stăpîn [45], domnitorul a dat dreptate tot logofătului Balș, rînduind și un zapciu, pe cafegibașa, care să aducă hotărîrea la îndeplinire [46]. Au urmat însă evenimentele din anul 1821, cînd mulți boieri au fugit peste graniță, moșiile din țară au rămas „întru necăutare", astfel că nici noua hotărîre judecătorească nu a putut fi aplicată. După cîtva timp a murit și logofătul Constantin Balș, iar fiii săi, Constantin, Teodor și Alecu, s-au adresat la 8 septembrie 1829, administrației din Moldova, cu cererea de a fi puși în stăpînirea moștenirii [47].

Abia la 31 decembrie 1830, cererea lor a fost cercetată de către Obștească Adunare a Divanurilor, instanța supremă a timpului. Membrii ei au considerat drepturile de stăpînire ale fraților Balș ca perfect legale și au calificat ca nulă și neavenită discutarea fondului pricinii de către domnitorii Scarlat Callimachi și Mihail Șuțu [49]. Boierii din Adunare mai arătau însă că țăranii dorneni „n-au contenit a-și urma a lor sîlnică și samavolnică stăpînire" asupra moșiei, printr-o „semeață și de sine slobozită iertare", împiedicînd astfel „legiuita stăpînire" a boierilor Balș [50]. Rezultă de aici că, datorită îndîrjitei rezistențe opusă de către țărani vreme de trei decenii, stăpînirea boierească asupra Dornei nu s-a putut exercita în mod efectiv nici o clipă.

Într-adevăr, țăranii tăiau cherestaua din pădurile moșiei și o vindeau la diferiți negustori, astfel că o nouă hotădîre a Divanului, tot din anul 1830, interzicea oricui de a mai încheia cu dornenii „alcătuiri de alișveriș de cherestea" [51]. Cu toate acestea, nici pînă la anul 1833 nu a putut fi aplicată vreo una din hotărîrile judecătorești de mai înainte și în încercările lor de a intra în stăpînirea moșiei frații Balș s-au lovit de aceeași rezistență din partea țăranilor, așa că au apelat din nou la sprijinul cîrmuirii.

La începutul lunii septembrie 1833, Departamentul de interne a ordonat ispravnicului de Suceava să cheme pe dorneni la Fălticeni, pentru a le pune în *vedere să plătească fraților Balș venitul moșiei* [51]. Atunci rezistența țăranilor a reizbucnit cu multă tărie, mergînd pînă aproape la răscoală. Privighetorul ocolului Muntele, trimis fiind să-i aducă la isprăvnicie, a urcat la satele Dornei, dar nu a avut cu cine sta de vorbă, fiind plecați în munți, la cositul ierburilor.

---

[42] Așa a fost considerată hotărîrea de către boierii din Obștească Adunare a Divanurilor, la 28 decembrie 1830 (idem, Litere, dosar D, nr. 2, f. 19).

[43] *Ibidem*, f. 16, rezumat.

[44] Idem, Secretariatul de Stat, dosar nr. 275, f. 41.

[45] *Ibidem*, f. 12.

[46] Idem, Litere, dosar D, nr. 2, f. 16.

[47] *Ibidem*, f. 7—8.

[48] *Ibidem*, f. 19.

[49] *Ibidem*, f. 4 și 20.

[50] Idem, Secretariatul de Stat, dosar nr. 275, f. 7.

[51] *Ibidem*, f. 14.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cei pe care i-a găsit acasă au refuzat să asculte de orice poruncă înainte de a se fi adunat toate trei satele și a se sfătui cu privire la hotărîrea ce urmau să o ia. Atunci cînd a reușit să strîngă pe țărani la un loc, „toți într-un glas au strigat că moșiile odată cu capul <nu> li vor da" și nici pe delegații ceruți de isprăvnicie, în locul cărora au trimis un răspuns scris considerat de către ispravnic drept o mare îndrăzneală din partea lor [52].

În acest răspuns scris [53], din 9 septembrie 1833, dornenii arată plini de demnitate că nu vor da „adeti" pentru moșiile lor ce le au de baștină, așa cum nu au dat nici strămoșii lor. Ei atrag atenția fraților Balș că tatăl lor, atîta vreme cît s-a „acolisit" de ei și de moșia Dorna, „alta n-au cîștigat decît blăstăm și lacrămile săracilor asupra dumisale și nouă mare sărăcie cu cheltuielile prin giudecăți". Țăranii mai adaugă că atunci „cînd va plăti adeti Cîmpulungu și Vatra Dornei, care este trupul moșiei, atuncea vom plăti și noi", voind astfel să-și argumenteze drepturile lor pe situația de sate libere pe care și-au menținut-o celelalte părți din vechiul ocol al Cîmpulungului. Însă ei făcea distincție între pretențiile nelegitime ale boierilor Balș și îndatoririle pe care le aveau față de stat, arătînd că „alte poronci împărătești, la toate sîntem supuși cinstitei stăpiniri".

Ispravnicul ținutuli Suceava, care raporta Divanului rezultatul intervenției ce i se ordonase, arăta că evita să aplice alte măsuri polițienești ce îi fuseseră recomandate. El motiva că, pe de o parte, nu avea „panțiri" suficienți, iar pe de altă parte că nu voia să „dea un prilej de mai multă obrăznicie a unor țărani așa de nesupuși și care lăcuiesc în niște locuri de munți foarte grele și tocmai asupra graniței Bucovinei" [54]. Dar, cu toate că ispravnicul a atras atenția cîrmuirii asupra situației foarte delicate din Dorna, aceasta nu a ezitat să ia unele măsuri indirecte, anume să împiedice pe țărani de la exploatarea pădurilor și să vîndă băuturi în cîrciumile moșiei. Punerea în practică a unor astfel de măsuri era facilitată de faptul că legătura Dornei cu restul țării se făcea trecînd pe celelalte moșii de pe valea Bistriței stăpînite de boierii Balș. Astfel, satul Broșteni a fost pus să oprească la gura Negrei și la Hărăoaia coborîrea cherestelei dinspre Dorna, iar satele Borca și Crucea trebuiau să împiedice trecerea băuturilor spre Dorna [55]. Dar aceste măsuri au atițat și mai mult spiritul de revoltă al dornenilor care, la 20 septembrie 1833, cînd privighetorul ocolului Muntele a mers la ei să le citească poruncile cîrmuirii, au răspuns aproape cu o răscoală. S-au adunat circa două sute de oameni din Șarul și Dorna, „gătiți pentru război", cu ciomege, cu puști, cu furci și cu lănci de fier și au năvălit după privighetor în casa vornicului. Preoții care erau în fruntea lor l-au mustrat pentru încercarea de a le lua moșiile din stăpînire, lucru pe care arătau că n-a reușit să-l facă nici răposatul boier Balș în cei douăzeci de ani cît s-a judecat cu ei. I-au smuls hîrtiile din mînă și au început a citi poruncile pe care oamenii le întîmpinau cu strigăte și cu ocări la adresa cîrmuirii, după care l-au alungat amenințîndu-l cu moartea. De teama țăranilor, nici negustorii turci care se aflau la Dorna nu au vrut să semneze că au luat cunoștință de poruncile prin care li se interzicea să mai cumpere cherestea de la dorneni [56].

Două zile mai tîrziu, la 22 septembrie, neuitînd să precizeze și de această dată că sînt „supuși cinstitei vistierii cu toate dările", țăranii protestează în scris împotriva măsurilor luate de cîrmuire împotriva lor [57]. Ei arătau că în felul acesta li se lua posibilitatea de a cîștiga bani pentru cumpărarea hranei și plata dărilor. În ceea ce privește drepturile fraților Balș asupra moșiei, aceștia nu trebuiau să-și închipuie că, dacă vor reuși să prindă pe doi-trei dintre săteni, ceilalți

[52] Arh. St. Iași. Secretariatul de stat, dosar nr. 275, f. 23.
[53] *Ibidem*, f. 12.
[54] *Ibidem*, f. 23.
[55] *Ibidem*, f. 17.
[56] *Ibidem*, f. 17 și 23.
[57] *Ibidem*, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se vor supune, deoarece sînt hotărîți să nu se lase intimidați și să reziste în continuare. Ei vor recurge din nou la judecată și, dacă va fi nevoie, vor apela chiar la împărații Austriei și Rusiei, ca să cerceteze în protocoalele Cîmpulungului Mol dovenesc, din care vor constata că Dorna a fost totdeauna răzășească, dăruită de Ștefan cel Mare hatmanului Albotă [58] și căpitanilor săi. De asemenea, invitau și pe frații Balș să caute în condicile țării, pînă la descălecatul lui Dragoș, dacă vor putea găsi menționat vreun drept al lor pentru stăpînirea moșiei Dorna. În afara acestor argumente, mai mult de domeniul legendei, dornenii invocau și pe acelea de ordin moral, arătînd că răposatul logofăt Constantin Balș și-a încărcat sufletul cu păcate și și-a lăsat memoria pătată cu viețile celor nouă oameni care au murit în temniță din cauza sa. De aceea, ei îi sfătuiesc pe frații Balș să nu procedeze la fel, ci să le lase liberă calea judecății, unde erau ferm convinși că li se va face dreptate.

Cu prilejul acestor frămîntări s-a manifestat un fenomen important, care aruncă o lumină deosebită asupra compoziției clasei țărănești și a luptei ei împotriva cotropirii boierești. El este consemnat în raportul vornicului Alexandru Roset, care a fost delegat de către Departamentul de Interne pentru a liniști pe țăranii din Dorna. La 4 octombrie 1833, acesta arăta că nesupunerea dornenilor „este alcătuită numai din intrigile a cîțiva fruntași din satele Dorna și Șarul, acei care stăpînesc acele mai mari locuri și munți întregi, avînd acei fruntași unii și peste una mie fălci loc" [59]. Îndată ce aud de vreo poruncă privitoare la stăpînirea moșiei, ei „întartă pe sărăcime" dîndu-le rachiu de băut și de aici îndată se stîrnesc tulburarea și nesupunerea, ajungînd la fapte nepermise. El mai arăta că, dimpotrivă, în satul Păltinișul, unde erau numai vreo 50—60 de case, neavînd între dînșii „din acei care să stăpînească aseminea locuri mari și toți stăpînesc deopotrivă", oamenii se lăsaseră convinși la supunere față de boierii Balș, dar au sărit celelalte sate care i-au oprit cu forța de a merge la isprăvnicie pentru a încheia vreo învoială cu vechilii boierilor. Ținînd seama de această situație, el nu a mai insistat ca isprăvnicia să aplice vreo măsură polițienească.

Relatarea vornicului Alexandru Roset redă lucrurile văzute din punctul de vedere al boierimii, dar din cuprinsul ei rezultă că, la acea vreme, în sînul țărănimii din Dorna exista o pronunțată diferențiere economică și socială. Această diferențiere era specifică regiunii de munte a Moldovei, la începutul secolului al XIX-lea [60], unde, datorită îndeletnicirilor legate de exploatarea meșteșugărească a pădurii și creșterea vitelor se ajunsese la o producție de mărfuri dezvoltată mai timpuriu față de restul țării, în cadrul gospodăriei țărănești. Stăpînirea unor întinse terenuri de pășune și fînaț de către țăranii mai înstăriți era rezultatul unei îndelungate activități de defrișare a pădurii, practicată cu mai multă ușurință de către acei care au putut utiliza în acest scop și munca plătită. Ca urmare, ei puteau crește un număr mai mare de vite, sau puteau arenda o parte din aceste terenuri celorlalți consăteni. Toate acestea duceau la accentuarea diferențierii țărănimii în regiunea de munte a Moldovei în perioada de destrămare a relațiilor feudale și de dezvoltare a elementelor capitaliste în relațiile economice și sociale.

În cazul cînd s-ar fi instaurat efectiv stăpînirea boierească asupra Dornei, se înțelege că toți țăranii ar fi avut de suferit: plata veniturilor moșiei către boierii Balș ar fi apăsat asupra întregii obștii sătești, dar cu mai multă greutate asupra păturilor mijlocie și săracă, și de aceea trebuiau să se unească toți pentru

[58] Se referă, probabil, la spătarul, apoi pîrcălabul Albu sau Albotă (vezi N. Stoicescu, *Lista marilor dregători moldoveni (1384—1711)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", VIII (1971), p. 410 și 416).

[59] Arh. St. Iași, Secretariatul de stat, dosar nr. 275, f. 29—20.

[60] Vezi și Corneliu Istrati, *Despre diferențierea țărănimii clăcașe în regiunea de munte a Moldovei la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și cercetări științifice — Istorie", XII (1962), fasc. 1, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a-şi apăra libertatea. Era normal însă ca cei mai activi în această luptă să fie fruntaşii satelor, cărora boierii le-ar fi luat îndată întinsele terenuri de păşune şi fînaţ ce deţineau, sau le-ar fi lăsat în continuare în schimbul unor însemnate sume de bani. Desigur că tot fruntaşii erau acei care exploatau pădurea şi prefăceau lemnul în cherestea la ferăstraiele lor, sau deţineau crîşme, ceea ce însemnau tot atîtea activităţi care, practicate de ei în cadrul relaţiilor — mult deformate acum — de stăpînire devălmaşă a moşiei, ar fi constituit apoi apanajul boierilor proprietari ai Dornei. De aceea, din punctul lor de vedere, atitudinea ţăranilor înstăriţi din Dorna era pe deplin justificată, venind în acelaşi timp să sprijine eficient lupta comună împotriva stăpînirii boiereşti.

În fruntea mişcării s-au aflat şi preoţii din Dorna, proveniţi, de sigur, tot din rîndurile ţărănimii înstărite. Dar ei erau şi primii ştiutori de carte din sate, cunoşteau conţinutul documentelor moşiei, cîte ceva din istoria ţării cu toate legendele ei, şi erau păstrătorii tradiţiilor pe care le propovăduiau în rîndurile enoriaşilor. Atunci cînd era nevoie, ei scriau jalbele către stăpînire [61], cu o argumentaţie destul de întemeiată, dar totdeauna bazate pe un bun simţ specific ţărănesc. Aşadar, viitoarea burghezie sătească juca la acea vreme un rol progresist în lupta pentru libertatea socială dusă de ţăranii satelor din Dorna.

În ceea ce priveşte pe oamenii din satul Păltiniş, unde se menţinea încă o oarecare nivelare de avere la o treaptă mai redusă, ei manifestau mai curînd teama de pedepsele cu care îi ameninţa cîrmuirea pentru a se supune stăpînirii boiereşti, însă, pînă la urmă, ei îşi dădeau seama că trebuiau să fie alături de ceilalţi săteni în lupta comună împotriva fraţilor Balş.

Revenind la desfăşurarea evenimentelor din Dorna, s-a văzut că, datorită îndîrjitei rezistenţe opusă de ţărani, stăpînirea boierească nu s-a putut instaura nici în toamna anului 1833 [62]. În primăvara anului următor, fraţii Balş au reluat şirul intervenţiilor pe lîngă cîrmuirea ţării, pentru a împiedica pe dorneni să mai vîndă cherestea din pădurile moşiei. O circulară a Departamentului de Interne [63], din 10 mai 1834, arăta că moşia ar fi trecut definitiv în stăpînirea numiţilor boieri şi lor le aparţinea cheresteaua care se tăia din păduri, astfel că se interziceau orice tocmeli încheiate de negustori cu ţăranii. Negustorii turci care cumpărau cherestea de la ţăranii din Dorna au fost siliţi să se angajeze faţă de fraţii Balş ca, pînă la 26 octombrie acelaşi an, să-şi ridice toată marfa pe care dăduseră bani locuitorilor. De la acea dată înainte, contractele de cumpărarea cherestelei puteau fi încheiate numai cu boierii proprietari ai moşiei sau cu împuterniciţii lor [64]. Se înţelege că, în urma acestor măsuri, posibilităţile ţăranilor de a se opune fraţilor Balş erau diminuate, dar aceasta încă nu însemna supunerea lor totală.

Între timp, a fost instalat primul domn regulamentar al Moldovei, Mihail Sturza, căruia, la 13 septembrie 1834, dornenii i-au adresat o jalbă în care fac o lungă expunere a pricinii lor cu boierii Balş [65]. Ei încearcă şi acum să aducă în sprijinul drepturilor lor argumente istorice, arătînd că, potrivit documentelor ce le-au fost luate la 1820 de către domnitorul Mihail Şuţu, moşia Dorna le-a fost dăruită lor de către Ştefan cel Mare şi confirmată apoi de către domnitorii Neculai <sic, probabil Mihai> Racoviţă şi Ioan Callimachi, cîmpulungeanul, ca răsplată pentru apărarea hotarului ţării. În cuvinte care constituie un aspru rechizi-

[61] Jalba din 9 septembrie 1833 către isprăvnicia Suceava a fost scrisă de către „ierei Gheorghie ot Dorna, pameşnic, poftit de către toţi răzeşii" (Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat, dosar nr. 275, f. 12).

[62] Nici în februarie 1834 cîrmuirea nu reuşise să întreprindă vreo măsură poliţienească împotriva dornenilor (*ibidem*, f. 32).

[63] Idem, tr. 629, dosar 625, f. 1 şi 15.

[64] În luna noiembrie 1834 a fost publicată expirarea termenului de 26 octombrie pentru lichidarea stocurilor de cherestea cumpărate de către negustori de la ţăranii din Dorna (*ibidem*, f. 17).

[65] Idem, Secretariatul de Stat, dosar nr. 275, f. 40—41

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toriu la adresa prădalnicei danii domnești din anul 1800 și a stăpînirii boierești care i-a urmat, dornenii fac istoricul judecății lor cu răposatul logofăt Balș și cu fiii acestuia. Ei arată că domnitorul Ipsilanti a trebuit să-i cheme și pe dînșii cu documentele lor, atunci cînd a vrut să dăruiască moșia fiului său; ei nu numai că nu au știut nimic despre această danie, dar nici nu i-a stăpînit vreun cumpărător ulterior, pentru că toate acele vînzări succesive au fost ilegale, deoarece domnitorul Ipsilanti, cînd a plecat din țară, „au putut vindi toată Moldova". Cît despre răposatul logofăt Balș, el nu a făcut alta decît i-a purtat prin judecăți și i-a ținut prin temnițe, căci el „nici n-au știut satile noastre, dar nici cu picioarele n-au călcat, nici cu ochii n-au văzut, ci precum i-au fost di cu dreptul cumpărătura așa i-au fost și cu statornicia". Ei protestează împotriva confiscării produselor moșiei de către frații Balș, care astfel îi împiedică să-și cîștige cele necesare traiului și, în încheiere, cer să fie lăsați să-și stăpînească moșia în pace, pentru a putea veni să-și apere dreptatea în fața judecății.

O altă jalbă, într-o versiune prescurtată, a fost înaintată de către dorneni, la 20 septembrie [66], și fiindcă nu au primit răspuns la nici una din ele, au mai adăugat și pe a treia, în luna ianuarie 1835. Între timp, frații Balș au prezentat și ei o petiție domnitorului [67], cerînd să fie puși în stăpînirea moșiei Dorna, deoarece, cu toate măsurile luate pînă atunci, locuitorii continuau să se folosească singuri de veniturile ei. Se înțelege că, și de data aceasta, cîrmuirea a dat dreptate tot boierilor Balș, iar vistiernicul Neculai Șuțu a interzis din nou încheierea învoielilor pentru cherestea cu țăranii și a ordonat să se ia măsuri de pedepsire a celor care i-ar mai îndemna la nesupunere. Tot atunci s-a dat și rezoluția la ultima jalbă a țăranilor dorneni, arătîndu-se că se va urma conform rezoluției pusă pe cererea fraților Balș, „care fiind hotărîtoare, nu să poate da vreun alt osăbit curs pricinilor acestora" [68]. Astfel, Mihai Sturza a comis un act arbitrar: el nu a luat în considerație primele două jalbe ale țăranilor, din 13 și 20 septembrie 1834, ci a așteptat timp de patru luni, pînă la 14 ianuarie 1835, cînd frații Balș i-au înaintat cererea lor pe care le-a pus o rezoluție favorabilă într-o cauză discutabilă după mai bine de trei decenii. În cazul în care ar fi ținut seamă de jalbele țăranilor, ar fi trebuit să dispună rejudecarea procesului, iar nu aplicarea unor hotărîri anterioare, cum au cerut frații Balș. Ca urmare, țăranilor nu le-a mai rămas decît calea răscumpărării moșiei, soluție la care s-a ajuns curînd după aceea.

În acest scop, dornenii au trebuit mai întîi să recunoască de stăpîni pe boierii Balș care, în urma intervenției domnitorului, au consimțit să le vîndă moșia. Prețul răscumpărării a fost stabilit la suma de 12 000 galbeni [69], plătibili în trei rate anuale, la 1835, 1836 și 1837. Cum dornenii nu aveau bani pentru plata primei rate, domnitorul Mihail Sturza s-a oferit să le împrumute el suma necesară, cu condiția de a-i fi cedată pe timp de un an exploatarea subsolului moșiei Dorna. De aici rezultă însă cu claritate intenția lui Mihail Sturza de a se infiltra în cuprinsul moșiei de unde, prin manevra răscumpărării, voia să înlăture pe boierii Balș, pentru ca apoi să o acapareze pentru sine. În fața noii primejdii, țăranii au arendat moșia lui Iancu Rusu și A. Chefneux, pe termen de zece ani, pentru ca la 1838 să vîndă celui dintîi partea numită Negrișoara, care a trecut apoi în stăpînirea vornicului Costache Conachi. Actul formal de răscumpărare a moșiei Dorna, astfel ciuntită, a fost dat la 23 decembrie 1837, iar lui Mihail Sturza nu i-a rămas

---

[66] Arh. St. Iași. Secretariatul de stat, dosar nr. 275, f. 43.

[67] La 14 ianuarie 1835, *ibidem*, f. 37.

[68] *Ibidem*, f. 43.

[69] Gh. T. Kirileanu, în *Hotarnica răzeșilor dorneni*, p. 9—10, datează actul 27 martie 1837, care trebuie să fie data cînd răscumpărarea era considerată ca lichidată, odată cu plata ultimei rate, prima dintre ele fiind în 1835, cînd trebuie să se fi încheiat un act special în acest sens.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

decît să-şi facă un merit al său din această acţiune [70]. Dornenii au scăpat cu greu de datoriile contractate pentru răscumpărarea moşiei. La anul 1847, ei mai aveau încă de achitat 106 830 lei [71] şi a fost nevoie de o comisie specială, instituită din ordinul domnitorului, care să verifice socotelile şi să-i scape din ghiarele cămătarilor.

Cheltuielile mari făcute cu prilejul răscumpărării au fost repartizate între locuitori, după care s-a procedat la redistribuirea pămînturilor de hrană în raport cu contribuţia bănească a fiecăruia [72]. Aşadar, s-a întîmplat ca şi în Vrancea, unde, după înlăturarea stăpînirii vistiernicului Roznovanu, moşia a fost reîmpărţită şi fiecare vrîncean a primit pămînt după contribuţia sa la cheltuielile pentru purtarea procesului [73]. De această dată deci, consecinţele procesului de diferenţiere a ţărănimii dornene s-au manifestat în mod negativ, deoarece pămîntul nu a fost dat pe baza drepturilor de răzeşie a fiecăruia, ci *pe bani:* cel care a avut de unde da mai mulţi bani pentru răscumpărarea moşiei a primit mai mult pămînt, înţelegîndu-se că celor săraci le-a revenit mai puţin, sau chiar deloc. În felul acesta, moşia Dornei, dintr-o proprietate răzăşească, cu drepturi de folosinţă mai mult sau mai puţin egale a locuitorilor ei, a trecut în cea mai mare parte în proprietatea absolută a ţăranilor înstăriţi.

•

Acestea au fost momentele mai importante din lupta dusă de ţăranii satelor Dorna, Şarul şi Păltinişul pentru apărarea libertăţii împotriva cotropirii boiereşti. Întrucît lor nu li s-a recunoscut dreptatea printr-o hotărîre judecătorească, asemenea vrîncenilor, lupta lor a fost mai îndelungată şi grea. Totodată, ea a fost continuă şi plină de atîta dîrzenie, încît vreme de trei decenii şi jumătate stăpînirea boierească asupra moşiei nu s-a putut instaura nici o clipă, ceea ce constituie un rezultat deosebit de important obţinut în lupta de clasă din Moldova la acea vreme.

Acţiunea dornenilor şi rezultatele ei au fost înlesnite, în oarecare măsură, de condiţiile economice din regiunea de munte a Moldovei, unde ţăranii au devenit mai de timpuriu mici producători de mărfuri precapitalişti, în comparaţie cu cei din restul ţării. De aceea, ei au dus o luptă vie şi permanentă împotriva instaurării relaţiilor feudale pe moşia lor, spre a fi împiedicaţi în practicarea liberă a activităţilor prin care îşi cîştigau existenţa în condiţiile vieţii aspre de la munte. Ei au recunoscut doar formal stăpînirea boierească, atunci cînd au trebuit să-şi răscumpere moşia. Răscumpărarea moşiei a fost o soluţie de compromis la care cîrmuirea şi fraţii Balş au fost constrînşi să recurgă în faţa drepturilor evidente ale ţăranilor, dar care nu puteau fi recunoscute în mod oficial.

Elementele active în lupta dornenilor au fost ţăranii înstăriţi, care au jucat un rol progresist atîta vreme cît s-au opus boierilor Balş, mobilizînd în jurul lor şi pe cei mai şovăielnici. Aspectul negativ al diferenţierii ţărănimii a apărut cu prilejul redistribuirii pămîntului în raport cu participarea bănească la răscumpărarea moşiei. Este un fenomen caracteristic perioadei de destrămare a feudalismului şi apariţie a elementelor capitaliste în viaţa economică şi socială a Moldovei şi care a dus mai tîrziu la descompunerea clasei ţărăneşti.

---

[70] Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 10.

[71] Arh. St. Iaşi, tr. 1 772, dosar nr. 11 118, f. 97. În acest an ei au mai achitat 84 400 lei din datorie.

[72] Cu acel prilej s-au întocmit şi condici în care a fost înscrisă împărţeala moşiei, dar care s-au pierdut (Gh. T. Kirileanu, *op. cit.*, p. 11).

[73] C. Constantinescu-Mircești şi I. Dragomirescu, *op. cit.*, p. 187—188.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA LUTTE DES PAYSANS DE DORNA CONTRE LES BOYARDS QUI VOULAIENT LES DÉPOSSEDER

RÉSUMÉ

Anciennement, les habitants des villages de Dorna, Şarul et Păltinişul du département de Suceava furent des paysans libres et propriétaires en indivision des terres sur lesquelles étaient situés ces villages.

En 1800, le prince régnant en Moldavie, Constantin Ipsilantès, fit donation à son fils Alexandre des trois villages. Ils furent ensuite vendus et le dernier acheteur fut la grand logothète Constantin Balş. Celui-ci exigea des paysans le paiement des redevances auxquelles étaient assujettis les serfs. Les paysans refusèrent de payer et furent prêts à se révolter. Le décidant pour la voie légale, ils s'adressèrent aux tribunaux, demandant, en qualité de proprietaires de la terre quils cultivaient, qu'il soit mis fin aux exactions du logothète Balş et, ensuite, à celles de ses fils, car entre temps le logothète Balş était mort et ses fils, en qualité, d'héritiers, exerçaient ses prétendus droits.

Ces procès durèrent de 1811 à 1834 et les juges moldaves, qui faisaient partie de la classe des boyards, se prononcèrent en faveur de la famille Balş. Les paysans apposèrent une farouche résistance à la mise en exécution de l'arrêt judiciaire. Les boyards Balş furent ainsi empêchés d'exercer les droits que les tribunaux leur avaient reconnus. Quant aux pay-sans, non seulement ils ne payaient aucune redevance et n'effectuaient aucune corvée, mais aussi ils vendaient le bois des forêts à des commerçants et dans les débits de boissons des trois villages ils ne permettaient que la vente du vin qu'eux-mêmes fournissaient.

Finalement, en 1835, le chef de l'Etat, Michel Stourdza, eut recours à une solution de compromis. Il décida que les paysans des trôis villages racheteraient aux boyards Balş la terre qu'ils n'avaient cessé de cultiver. La surface totale devait être ensuite divisée en lots qui seraient attribués individuellement aux paysans, chaque lot étant arpenté proportionnellement à la somme payée par le paysan respectif. Ainsi la terre de Dorna qui auparavant avait été la propriété en indivision de tous les paysans, devint en grande partie la propriété des paysans les plus riches. Ce fut une conséquence du processus de différenciation économique intervenu au sein de la classe paysanne qui caractérisa la dissolution graduelle du régime féodal en Moldavie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

INFORMAȚII NOI PRIVIND ȘANTIERUL NAVAL DIN GALAȚI
(SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA — PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

DE

I. TODERAȘCU

Importanța orașului-port Galați pentru economia Moldovei este îndeobște cunoscută. El asigura acestei țări, în perioada la care ne referim, legătura permanentă cu lumea comercială orientală și occidentală [1].

La Galați a existat, din perioade mai vechi, un șantier naval, care, către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a sec. al XIX-lea, funcționa după principii specifice manufacturii capitaliste. Se construiau aici vase de diferite tipuri și mărimi, comerciale și de război ca și ambarcațiuni mijlocii și mici. În secolul al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea (pînă la pacea de la Adrianopol, 1829), acest șantier producea mai mult pentru necesitățile flotei comerciale și de război otomane și mai puțin pentru nevoile țării. Deși tehnica navală românească nu fusese adaptată la cerințele tehnicii navale mondiale, noile condiții istorice create după pacea de la Adrianopol au determinat o intensificare a activității acestui șantier. Desființarea monopolului turcesc asupra comerțului românesc și obținerea libertății de navigație sub pavilion național au putut stimula construcția de nave pentru Moldova [2].

În lucrarea de față ne propunem să discutăm cîteva informații noi privitoare la activitatea acestui șantier naval. Ele vor contribui, credem, într-o mai bună măsură, la cunoașterea stadiului de dezvoltare a industriei moldovenești din perioada cercetată și a obligațiilor Moldovei față de Imperiul otoman.

În războaiele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Rusia și Turcia au pus un accent deosebit pe flotă. Lucrul pare cu atît mai firesc dacă avem în vedere cauzele acestor conflicte armate și scopurile urmărite de puterile beligerante.

Pentru întărirea flotei militare și comerciale, Turcia a folosit toate mijloacele posibile. Teritoriile aflate sub dominația sa au trebuit să suporte sarcini noi. Prin-

---

[1] Vezi mai nou în această privință, P. Păltănea, *Comerțul Moldovei cu Apusul Europei prin Galați în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Danubius", IV (1970), p. 197—218.

[2] I. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați în ultimul sfert al sec. al XVIII-lea*, în „Danubius", II—III (1969), p. 95—110; Idem, *Din activitatea șantierului naval Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, Istorie, fasc. 1, 1970, p. 67—76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cipatele Române livrau anual Porții cantități enorme de lemn pentru Arsenalul din Constantinopol. Șantierele navale din Principate erau asaltate cu comenzi pentru flota de război otomană [3].

Ca principală rivală în această parte a continentului, Rusia nu rămînea pasivă la pregătirile făcute de Turcia. Înființarea consulatului general al Rusiei în Principate i-a dat acesteia posibilitatea să supravegheze cu mai multă ușurință mișcările Turciei.

Între informațiile oferite de rapoartele consulare rusești nu lipsesc cele privitoare la construcția de bastimente pentru flota otomană în șantierul de la Galați. Astfel, la începutul anului 1786, I. I. Severin, consulul general al Rusiei în Principatele Române, informa pe I. I. Bulgakov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, despre construcția de fregate la Galați pentru flota turcă [4]. În martie 1787, consulul rus revenea cu unele știri referitoare la stadiul lucrărilor [5], iar în luna august informa că cele trei fregate construite la Galați urmau să fie grabnic trimise la Constantinopol [6]. Războiul avea să izbucnească curînd (octombrie 1787), fapt care justifică insistențele cu care erau solicitate vasele comandate în Principate.

Războiul ruso-austro-turc dintre 1787—1792 a luat sfîrșit prin tratatul de pace de la Iași, semnat la 9 ianuarie 1792. Între altele, articolul al IV-lea al tratatului prevedea suprimarea oricăror sarcini față de Poartă pe următorii doi ani [7]. Încălcînd prevederile păcii, Turcia, cu concursul domnilor Al. Moruzi și M. Șuțu a impus Principatelor Române obligații care au agravat situația existentă după război [8]. În anii de scutire, informațiile referitoare la construcția de bastimente pentru Turcia sînt extrem de puține. În schimb, ele abundă începînd cu anul 1794. În luna aprilie a acestui an, I. I. Severin informa colegiul afacerilor externe că Imperiul otoman a poruncit Țării Românești să construiască „trei mari corăbii și 16 vase mici pe Dunăre, la Silistra și Brăila". În Moldova, o astfel de poruncă nu fusese anunțată deoarece aici eforturile erau concentrate pentru procurarea de lemn și alte materiale în vederea refacerii cetății Bender. La Galați, precizează raportul, erau deja în construcție două corăbii și mai multe vase mici [9]. La numai cîteva zile după aceea consulul aflase că, în realitate, la Galați se construiau patru corăbii de 30 arșini [10] și că domnii Principatelor au primit un ordin expres să expedieze în Turcia lemnul necesar pentru construirea a două vase de linie [11].

Cu un plus de amănunte, informațiile lui I. I. Severin sînt confirmate de un raport al căpitanului Pondikie, dragoman al consulului rus din Iași. În scurta sa ședere la Galați, el constatase că Poarta a cerut domnului Moldovei să trimită de urgență la Constantinopol „meșteri de corăbii" și materialul necesar pentru construirea a două vase de linie. La Galați, consemnează dragomanul, se construiau patru vase de război pe numele și cheltuiala unui demnitar turc, Niuman-bei „care dorește să obțină stima poporului și are gînduri ascunse de a produce noi schimbări în sistemul de conducere otomană". Cu puțin timp în urmă a fost lansat pe Dunăre un vas de 25 tone, construit cu cheltuiala fostului ispravnic Dimitrie Hangerli pentru folosință proprie. Multe alte vase, a căror

[3] T. Toderașcu, *Construcții navale la șantierul din Galați*... în „Danubius", II—III, (1969), p. 99 și urm.

[4] Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă), vol. I, p. 355, 370, 394.

[5] *Ibidem*, p. 447—448.

[6] *Ibidem*, p. 457—458.

[7] Al. Vianu, *Introducere* la *ibidem*, p. 38.

[8] *Ibidem*, p. 40—43.

[9] Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă) vol. I, p. 534—535.

[10] 30 arșini = 21,50 m. Arșinul era o măsură rusească, ceva mai mare decît cotul, egală cu 0,718 m (Cf. N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, Editura științifică, București, 1971, p. 91).

[11] Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă), vol. I, p. 540.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

destinaţie n-o cunoaştem, se construiau în acest şantier naval. Pondikie aflase că Poarta intenţionează să ceară domnilor din Moldova şi Ţara Românească construirea cîtorva vase pentru transportul proviziilor pe Dunăre şi pe Marea Neagră. La toate acestea se adaugă un ordin transmis de sultan paşei de Silistra ; acesta urma să se îngrijească de reparaţia unei corăbii de război care suferise mai multe avarii în momentul lansării la apă, precizînd că vasul fusese construit cu cheltuiala Moldovei [12].

În iunie 1794, cîrmuirea Moldovei expedia un ordin pîrcălabului de Galaţi prin care i se cerea să urgenteze lucrările pentru o mai grabnică lansare pe Dunăre a două vase solicitate de Turcia (probabil dintre cele comandate în primăvara acelui an). Raportul consular care consemnează ordinul citat ne face cunoscut că tot acolo îşi construiau vase cîţiva funcţionari turci şi greci [13].

Cererile Imperiului otoman au continuat să crească, vrînd parcă să compenseze perioada de scutire care a urmat păcii de la Iaşi. Consulul general al Rusiei nota în raportul său din august 1794 că la Galaţi au intrat în lucru zece vase de război, cheltuielile fiind suportate de Moldova şi Ţara Românească. Raportorul face precizarea, atît de utilă, că este vorba de o comandă nouă, deosebită de cele comunicate anterior [14]. În luna septembrie se lucra intens la cinci vase mari şi patru fregate mici care, după dimensiuni, nu pot fi aceleaşi cu cele menţionate de raportul din august [15].

În următorii doi ani, şantierul de construcţii navale de la Galaţi a trebuit să facă faţă şi altor comenzi urgente ale puterii suzerane [16]. În vara anului 1796 se construia aici „cu mare grabă" o fregată de 90 picioare veneţiene [17] care, după aprecierile consulului rus, avea să satisfacă orice exigenţe [18].

Mulţimea comenzilor la care ne-am referit ne permite să apreciem, fără riscul de a exagera, că şantierul naval de la Galaţi avea o capacitate de producţie destul de ridicată. Faptul că aici se executau şi o parte din bastimentele impuse spre construcţie Ţării Româneşti este o dovadă în sensul afirmaţiei de mai sus [19]. Aprecierea noastră trebuie înţeleasă în limitele nivelului general de dezvoltare a industriei moldoveneşti în această perioadă. Judecînd în acest context, nu trebuie să surprindă imposibilitatea executării la timp a unor vase comandate de puterea otomană. Astfel, în februarie 1795, Schilling, agentul austriac în Moldova, informa pe cancelarul Thugut că cele şase şalupe canoniere care se aflau în lucru la Galaţi trebuiau terminate încă din 1794 ; doar una, pre-

---

[12] Hurmuzaki, *Documente* (serie nouă), vol. I, p. 541—542.

[13] *Ibidem*, p. 550—551.

[14] *Ibidem*, p. 556.

[15] *Ibidem*, p. 584. Cele din august 1794 trebuiau să fie lungi de 24 şi 27 arşini (aprox. 17 m şi, respectiv, 19 m) şi urmau să fie înarmate cu 12—13 tunuri. Vasele mari la care se lucra în septembrie erau lungi de 70 picioare (aprox. 26 m). Fregatele trebuiau dotate cu 20 tunuri (*ibidem*, p. 556 şi 584). În acelaşi timp, la Brăila se lucrau cinci vase de 70 picioare (aprox. 26 m), iar la Silistra patru fregate de 20 tunuri (*ibidem*, p. 584).

[16] *Ibidem*, p. 675, 702 ; I. Toderaşcu, *op. cit.*, în „Danubius", II—III (1969), p. 103—105.

[17] Aprox. 52 coţi = aprox. 35 m. Pentru transformarea piciorului veneţian în coţi ne-am ghidat după o relaţie documentară în care se spune că 48 picioare veneţiene = 28 coţi (Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 116). De aici, prin calcul, 90 picioare=aprox. 52 coţi, adică aprox. 35 m. (cotul la valoarea 0,68 m).

[18] Hurmuzaki, *Documente*, (serie nouă), vol. I, p. 766.

[19] La 7 octombrie 1785, un ordin din Istanbul impunea domnului muntean să construiască la Galaţi un vas de linie cu 60 tunuri. Domnul Moldovei trebuia să asigure construcţia unui vas similar cu 50 de tunuri (*ibidem*, p. 334).

[20] Hurmuzaki, *Documente*, XIX, 1, p. 729.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cizează Schilling, fusese lansată la apă. Pentru celelalte cinci, Poarta dăduse ordin să fie executate „în mare grabă" [20].

Informațiile noi de mai sus sînt deosebit de valoroase. Ele constituie o nouă dovadă în sprijinul opiniei, exprimată altădată [21], că la sfîrșitul secolului al XVIII-lea șantierul de construcții navale de la Galați lucra aproape numai pentru Turcia. Pentru nevoile țării s-a construit puțin. Moldova nu dispunea în vremea aceea de o flotă comercială și cu atît mai puțin de una militară. Deși nu figura printre obligațiile permanente față de Poartă, construcția de nave a influențat creșterea datoriilor bănești ale țării. Sistemul de abuzuri practicat de autoritatea turcă în materie financiară ne face să privim cu neîncredere o eventuală ușurare a sarcinilor bănești ale Moldovei prin scăderea sumelor cheltuite de visterie în acest sens.

Această situație s-a menținut și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. O schimbare s-a produs în perioada care a urmat încheierii tratatului de la Adrianopol. Scutirea Principatelor Române de nenumărate sarcini, desființarea monopolului turcesc asupra comerțului românesc și obținerea libertății de navigație sub pavilion românesc mai întîi pe Dunăre (1834) și apoi pe mare (1836) au creat condiții favorabile înființării flotei românești. Boierimea pămînteană, producătoare de cereale-marfă, era interesată în împlinirea acestui deziderat. Activitatea șantierului naval de la Galați a fost orientată, în deceniile care au urmat, în acest sens [22]. Este bine cunoscut faptul că numai în doi ani (1839—1840) s-au construit aici 17 vase cu care, spunea domnitorul M. Sturza în Ofisul către Obștească Obișnuită Adunare din 22 februarie 1841, „pavilionul Moldovei a avut prilej a se împărtăși de plutirea comercială" [23]. În anii care au urmat, numărul vaselor comerciale lucrate la Galați a crescut continuu. Eliberarea unui număr tot mai mare de patente proprietarilor de vase pentru arborarea pavilionului național al Moldovei, constituie un indiciu în acest sens [24].

În 1843 s-a construit la Galați un vas de poliție fluvială care trebuia să asigure respectarea regulilor de disciplină ale carantinei. Vasul, numit „Emma", a fost realizat de meșterii locali, după ce autoritățile solicitaseră detalii de ordin tehnic porturilor sarde, Marsiliei și Ismailului. Staționarul a fost înarmat cu cinci tunuri procurate de la arsenalul din Torino [25]. Lansarea vasului la apă era anunțată cu vădită mîndrie de gazeta oficioasă a timpului [26].

În 1844, cu prilejul unei vizite făcute la Galați, colonelul Sîngurov de la Inspectoratul miliției pămîntene a constatat că vasul de pază fluvială nu corespunde scopului deoarece, fiind prea mare, nu putea fi acționat și cu vîsle. El trebuia modificat, ceea ce ar fi costat foarte mult. Colonelul a propus atunci construirea unei șalupe canoniere, idee acceptată de hatmanul miliției pămîntene Dimitrie Mihai Sturza [27].

---

[21] I. Toderașcu, *op. cit.*, în „Danubius", II—III, (1968), p. 106, 109.

[22] Vezi pentru aceasta, idem, *op. cit.*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, p. 71 și urm.; „Albina Românească. Gazetă politică și literară", 22 iunie 1839, 17 septembrie 1839, 12 octombrie 1839, 3 decembrie 1839, 6 iunie 1840, 5 septembrie 1840 și 10 octombrie 1840.

[23] *Analele parlamentare ale României, tom.* X, partea a II-a, București, 1899, p. 512. În „Icoana Lumii. Foaie pentru îndeletnicirea moldo-românilor", din 4 mai 1841, se arată că „în acești doi din urmă ani (1839—1840 — n.ns.) s-au durat în schela Galaților 71 vase". Este, evident, o greșeală de tipar, o inversare a cifrelor.

[24] I. Toderașcu, *op. cit.*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, fasc. 1, 1970, p. 72 și urm.

[25] *Ibidem*, p. 73—75.

[26] „Albina Românească", 16 mai 1843.

[27] Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942, dosar 221, f. 1—2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constatări similare cuprinde şi raportul Comitetului sănătăţii, din august 1845, înaintat Departamentului de interne. Se propunea şi de această dată, construirea unei şalupe canoniere, cu pînze şi vîsle, care să preia serviciul de pază fluvială [28]. Vasul „Emma" urma să fie vîndut chiar în acel an, înainte de închiderea navigaţiei, pentru a se economisi astfel cheltuielile de iernare [29]. În zilele de 20, 22 şi 25 octombrie 1845, cînd s-a organizat vînzarea, niciunul dintre doritorii de a-l cumpăra n-au oferit însă mai mult decît a treia parte din suma cheltuită pentru construirea lui. Abia în 1847 a fost cumpărat de către negustorul Evangheli Caravia (cu preţul de 400 galbeni) [31] după ce fusese supus unei reparaţii generale [32], executată de maistrul Hristudor Stamatadas [33].

La realizarea noului vas de pază fluvială s-a pornit cu multă prudenţă. S-au întreprins, ca şi altădată, investigaţii la şantiere navale cu tradiţie în construcţia vaselor militare. Mai întîi, comandantul miliţiei din Galaţi, colonelul Miscenco, a fost trimis la Ismail (octombrie 1845) pentru a afla unele detalii privind planul, costul şi timpul necesar construirii unei şalupe canoniere potrivită scopului. Dar acolo „n-au aflat nici vase, nici meşteri şi nici n-au putut afla vreo ştiinţă mulţumitoare" [34]. În aceeaşi lună hătmănia Moldovei s-a adresat amiralului Lazarev, comandantul flotei ruseşti de la Marea Neagră, în vederea construirii vasului la arsenalul din Nicolaev [35].

În aşteptarea răspunsului s-a făcut şi un sondaj între meşterii corăbieri din Galaţi. Primul care şi-a oferit serviciile a fost un italian, Francesco Foretici. În 1843 el fusese angajat ca supraveghetor la construirea vasului „Emma", iar după terminarea lucrării, ca instructor pe acest vas [36]. Foretici se angaja să lucreze o şalupă canonieră mai lungă cu patru coţi (aproximativ 2,70 m) [37] decît vasul

[28] Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 2. În legătură cu această iniţiativă trebuie pusă cererea hatmanului Dimitrie Mihai Sturza către Secretariatul de Stat, din 29 septembrie 1845, pentru a i se trimite planul de brandwachtă primit de la Marsilia în decembrie 1841, atunci cînd se cereau lămuriri pentru construirea vasului de pază pus acum în vînzare (idem, Secret. de St. al Moldovei, dosar 910, f. 34).

[29] Idem, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 2—3.

[30] *Ibidem*, f. 8, 13.

[31] *Ibidem*, f. 41, 47—47 v. În martie 1848, negustorului Evangheli Caravia i se acorda dreptul să poarte bandiera naţională a Moldovei *(ibidem*, f. 112).

[32] În februarie 1847 comandantul brandwachtei a înaintat un raport comandamentului miliţiei din Galaţi, prin care prezenta starea vasului „Emma", precizînd reparaţia ce o necesită : o parte din coverta trebuia schimbată, multe macarale sînt deteriorate ; la fel, frînghiile şi odgoanele ; de asemenea, pînzele trebuiau reparate iar armătura se învechise. Se impunea carosirea şi călăfătuirea „precum urmează toate corăbiile la al doilea, cel mult la al treilea an de la slobozirea pe apă". Barca vasului trebuia şi ea supusă unei reparaţii generale. Un deviz de cheltuieli alcătuit de un *meşter de corăbii* însoţea raportul comandantului. Toată reparaţia costa 3 479 lei, cursul visteriei (5 208 lei, cursul Galaţi); *(ibidem*, dosar 401, f. 8—11, 13 şi 15). În scopul reparării vasului staţionar, încă din februarie 1846 se trimitea din capitala Moldovei, la Galaţi, 300 lei, iar în luna aprilie încă 900 lei (idem. Tr. 1760, op. I/2009, dosar 1203, f. 20, 45, 49).

[33] Idem, Tr. 1710, op. 1942, dosar 401, f. 21—22.

[34] *Ibidem*, dosar 224, f. 6, 46.

[35] *Ibidem*, f. 184.

[36] *Ibidem*, f. 190, 191.

[37] Iniţial, vasul „Emma" trebuia să aibă 12 coţi (aprox. 9 m) lungime şi 5 coţi (aprox. 3,5 m) lăţime (idem, Secret. de St. al Moldovei, dosar 910, f. 2). În realitate, vasul „s-au făcut cu mult mai mare şi mai trainic" *(ibidem*, f. 100, 114—114 v). El avea 28 coţi (aprox. 19 m) lungime măsurat pe coverta şi 24,5 coţi (aprox. 17 m) măsurat pe carină (idem. Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 118). Lăţimea era de 7 coţi (aprox. 4,70m) iar adîncimea de 5 coţi (aprox. 3,5 m).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Emma" și mai puțin înaltă pentru a putea fi acționată și cu vîsle „precum sînt și în toate porturile Europei" [38]. În luna decembrie 1845, Francesco Foretici nu prezentase încă planul și devizul cerute cu insistență de Inspectoratul miliției pămîntene [39].

Un alt constructor de vase, Anton Deltavelius, care avea și „atestaturi mărturisitoare de bun maistor", s-a prezentat în decembrie 1845 la Comandamentul garnizoanei din Galați cu planul, modelul și devizul unei șalupe canoniere pe care se oferea s-o lucreze pentru cordonul sanitar [40]. De noua ofertă a fost înștiințat și marele hatman, dar nici de această dată nu s-a ajuns, probabil din motive financiare, la încheierea unui contract de execuție [41].

La scurt timp după eșuarea acestor încercări a sosit și răspunsul, solicitat încă din luna octombrie, de la Amiralitatea Mării Negre. La sfîrșitul lunii decembrie 1845, Direcția generală a flotei din Marea Neagră a expediat hătmăniei Moldovei planurile unei șalupe militare (vezi Anexa), căptușită cu aramă, a cărei construcție atingea suma de 22 000 ruble argint (aproximativ 7 333 galbeni [42]). Costul era mult prea ridicat pentru posibilitățile financiare ale țării, ceea ce a determinat abandonarea intenției de a se construi vasul în arsenalul de la Nicolaev.

În ianuarie 1846, speranțele se îndreptau din nou către constructorii de nave din Galați. Conducerea miliției pămîntene a dispus atunci ca Giovanni Englezi, căminarul, să alcătuiască un comitet din trei mari comercianți care să se îngrijească de alegerea celor mai buni maiștri, a celui mai bun material și să vegheze la construcția unui vas corespunzător misiunii, cu o cheltuială cumpătată [43]. Alături de căminar alegerea s-a oprit asupra a doi cunoscuți șefi de case comerciale: Francesco Pedemonte și Epaminonda Panas [44]. Acestora li se solicita de urgență alcătuirea devizului în baza unui plan trimis tot atunci de Hătmănie pentru a se putea trece, cît mai curînd, la executarea lucrării. Se nădăjduia ca în primăvara aceluiași an vasul să fie terminat și lansat pe Dunăre [45]. Evaluarea lucrării la 6 000 colonați (aproximativ 2 742 galbeni) n-a convenit, de asemenea, cîrmuirii [46]. Construirea vasului atît de necesar respectării regulilor de carantină era din nou amînată.

În august 1847 s-a hotărît construirea a două șalupe canoniere după modelul acelora care asigurau paza fluvială la Brăila. S-a solicitat de la comandamentul

(*ibidem*, f. 116—116 V). Am avut în vedere, pentru convertirea în sistemul metric, *cotul halep* care măsura 0,68 m (Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 88 și 92).

[38] Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 10.

[39] *Ibidem*, f. 11.

[40] *Ibidem*.

[41] *Ibidem*.

[42] *Ibidem*, f. 18, f. 184. Construcția corpului acestui vas căptușit cu aramă costa 13 000 ruble. Catargele, pînzele, armamentul, ancora, bărcile, odgoanele și altele necesare unui vas de război însumau 9 000 ruble (*ibidem*, f. 18). Pentru planurile trimise de Amiralitatea Mării Negre, vezi *Ibidem*, f. 19—20, 22—23, 24—25 (vezi Anexa).

[43] *Ibidem*, f. 26.

[44] *Ibidem*, f. 26 v. Francesco Pedemonte era reprezentantul firmei comerciale cu același nume din Genova, care avea sucursale și în Principate, sediul fiind la Galați (D. Bodin, *Politica economică a regatului Sardiniei în Marea Neagră și pe Dunăre în legătură cu Principatele Române*, extras, București, 1940, p. 9 și urm.). Epaminonda Panas era, de asemenea, șeful unei case comerciale (Arh. St. Iași, Secret. de St. al Moldovei, dosar 1716, f. 74 bis; Constantin Bușe, *Comerțul exterior al Moldovei prin portul Galați între 1856—1861*, în „Studii", nr. 2, 1970, p. 339). Pe la 1851—1852, o casă comercială greacă cu același nume exista la Brăila (D. Bodin, *Documente privitoare la legăturile economice dintre Principatele Române și regatul Sardiniei*, București, 1941, p. 254).

[45] Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 26 V.

[46] *Ibidem*, f. 34, 184.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

miliţiei muntene o copie după planurile acestora, o notă asupra cheltuielilor şi recomandarea meşterilor care le-au lucrat [47]. Cu multă operativitate, cancelaria oştirii din Ţara Românească a făcut cunoscut că şalupele de la Brăila au fost construite în Austria, pe baza unei înţelegeri survenite între guvernul valah şi ministerul de război austriac [48].

Prin intermediul agenţiei austriece din Iaşi [49], Hătmănia a stabilit legătura cu ministerul de resort din Austria. Însuşi cancelarul Metternich a intervenit pentru satisfacerea acestei dorinţe manifestată de conducerea Moldovei [50]. Vasele urmau să fie construite la arsenalul din Titel, în Slavonia Sirmică [51].

La începutul anului 1848, s-au primit din Austria două planuri de şalupe, similare cu cele folosite pentru ambarcaţiunile cordonului de la Brăila (vezi Anexa), urmînd să se comunice la batalionul şaichiştilor din Titel opţiunea conducerii Moldovei [52]. Planurile erau însoţite de anexe detaliate care cuprindeau lămuriri privind costul execuţiei şalupelor la acel arsenal. Şalupa de dimensiuni mai mari (planul litera A, în Anexă) cu 18 vîsle şi două catarge putea fi terminată în 43 de zile, iar cea mai mică (planul litera B, în Anexă), cu 16 vîsle şi un catarg, în 35 de zile. Fără tunuri, prima era evaluată la 2 561 florini, dacă se lucra iarna, şi 2 300 florini, dacă se lucra vara. A doua se ridica la 1 489 şi respectiv 1 328 florini [53]. Se arăta, totodată, că materialul de construcţie nu este din cel mai bun, ceea ce presupune mai multă migală. Apoi, meşterii teslari erau aduşi de la Neusatz sau Seghedin şi plătiţi scump [54]. Fără îndoială, aceste motivaţii trebuiau să justifice sumele pretinse pentru onorarea comenzii. Constructorii din Titel cereau unele precizări privind modul în care conducerea miliţiei din Moldova doreşte să fie amplasate tunurile pe vas şi, totodată, să li se comunice culorile naţionale [55].

În răspunsul său, Hătmănia Moldovei şi-a exprimat dorinţa ca deocamdată să se lucreze o singură şalupă, după planul litera A, fără tunuri, vasul urmînd să fie dotat cu tunurile de pe staţionarul „Emma", procurate de la arsenalul din Torino [56].

---

[47] Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 45.

[48] *Ibidem*, f. 49. Ţara Românească procurase din Austria, în 1845, trei şalupe canoniere, una după planul A şi două după planul B (vezi Anexa) *(ibidem*, f. 67). Despre construirea acestor vase ştia şi Sakellario, consulul Prusiei la Bucureşti. În raportul din 2 mai 1844, el informa pe de Coq, ministrul prusian la Consantinopol, că la Brăila se va construi o flotilă din trei şalupe canoniere pentru serviciul carantinei. Şalupele urmau să fie executate după modelul unor vase similare vieneze (Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 489). De asemenea, consulul general francez din Principate, Billecocq, într-un raport din iunie 1844, informa pe ministrul de externe Guizot că guvernul valah urma să construiască şase şalupe canoniere care să staţioneze pe *Dunăre* (Hurmuzaki—Hodoş, *Documente*, XVII, p. 1020). Posibil ca iniţial să se fi preconizat construirea vaselor de poliţie dunăreană în şantierul naval de la Brăila, după planuri austriece. Ideea a fost părăsită ulterior, desigur din motive tehnice.

[49] Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 59, 60, 61.

[50] *Ibidem*, f. 62.

[51] *Ibidem*, f. 66, 105, 106, 127. Titel, la vărsarea rîului Bega în Tisa, (Cf. Friedrich Umlauft, *Die oesterreichisch-ungarische Monarchie*, Viena, 1897. Harta Ungariei, p. 1104—1105 ; Carl Freiherrn von Czoernig, *Oesterreichs Neugestaltung* (1848—1858), Stuttgart und Augsburg, 1858, p. 334.

[52] Arh. St. Iaşi, Tr. 1720, op. 1942, dosar 224, f. 66.

[53] *Ibidem*, f. 66, 184—184 v. 2 300 florini = 493 galbeni, 1 328 florini = 285 galbeni (*ibidem*, f. 184).

[54] *Ibidem*, f. 67.

[55] *Ibidem*, f. 68.

[56] *Ibidem*, f. 66, 106—106 v, 184. Deoarece de la Arsenalul din Titel se solicitau detalii privind forma şi mărimea tunurilor ca şi dimensiunile vasului

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

De unde existau speranțe ca pînă în luna mai 1848 șalupa să fie terminată și adusă pe Dunăre la Galați [57], printr-o adresă din 19 septembrie 1848, Ministerul de externe al Austriei comunica că „după împrejurările de față nu se poate face vasul pînă nu se vor liniști treburile în batalionul șaichiștilor" [58]. Revoluția de la 1848 era în plină desfășurare. Dacă totuși guvernul Moldovei, preciza nota informativă, își va menține comanda, ea va putea fi satisfăcută după trecerea valului revoluționar [59]. Fără să prevadă durata evenimentelor, domnia și-a reafirmat dorința ca vasul brandwacht să fie construit în Imperiul habsburgic [60].

Perpetuarea amînării a impus căutarea de soluții noi. În iulie 1849, o comisie care inspecta cordonul sanitar de la Galați a constatat că un singur vas de poliție fluvială era insuficient [61]. Traficul mare de vase comerciale din acest port, pericolul permanent el epidemiilor de ciumă și holeră, în fața cărora omenirea era încă neputincioasă, impunea existența unei flotile formate din patru vase : unul mai mare în port, altul în aval de port, iar celelalte două la gura Prutului și Siretului [62]. Comisia a stabilit legătura cu un maistru de corăbii, Hristudor, care s-a angajat să le lucreze în patru luni [63] prezentînd și devizul de cheltuieli [64]. Întreaga lucrare era evaluată la 94 668 lei (2 160 galbeni)[65] din care 25 300 lei costa materialul lemnos iar salariile meșteșugarilor și salahorilor însumau 33 000 lei [66]. La cererea Inspectoratului miliției, maistrul Hristudor revenea cu detalii suplimentare privind forma și dimensiunile șalupelor. El promitea să lucreze ambarcațiunea cea mare destinată portului „după cel mai frumos model american" foarte potrivit pentru viteza Dunării. Celelalte trei urmau să fie executate după planul *litera B* primit de la Viena „adică întocmai ca cele ce sînt aduse la Brăila cu deosebire că ale noastre vor fi mult mai frumoase" [67]. Șalupa mare era proiectată în lungime de 27 coți moldovenești (aproximativ 17 m) iar celelalte trei de cîte 18 coți moldovenești (aproximativ 11,50 m) [68]. Maistrul

---

„Emma" pe care fuseseră amplasate, subofițerul Ioan von Goldbach a întocmit o schiță care să fie expediată de urgență la Ministerul de război din Austria (*ibidem*, f. 66, 93, 103, 104, 116 și 118).

[57] *Ibidem*, f. 66.

[58] *Ibidem*, f. 143.

[59] *Ibidem*.

[60] *Ibidem*, f. 144.

[61] *Ibidem*, f. 164.

[62] *Ibidem*, f. 164, 184.

[63] *Ibidem*, f. 162.

[64] *Ibidem*, f. 169.

[65] *Ibidem*, f. 184.

[66] *Ibidem*, f. 169. Cuiele și scoabele, 8 640 lei, smoala, 1 100 lei, calafatul 1 200 lei, pînza, 400 lei, frînghiile, 3 600 lei, parîmele, 2 148 lei, vopselele, 370 lei, *uleiul, 25 lei, 4 ancore, 9 200 lei etc. (ibidem).* În această sumă se include și construirea unei bărci pentru șalupa brandwachtă. În afara devizului urmau să fie construite alte trei bărci mai mici, pentru celelalte trei șalupe (*ibidem*, f. 161, v).

[67] *Ibidem*, f. 161 v. După părerea maistrului gălățean, șalupa brandwachtă (destinată portului) nu putea fi construită după planul A primit de la Viena deoarece un asemenea vas „este prea greu împotriva repejunei apei Dunării și cu mare greutate va umbla cu vîsle și totodată va costisi o sumă mare de bani" (*ibidem*).

[68] *Ibidem*, f. 161—162. Pentru convertirea în sistemul metric am avut în vedere lungimea *cotului moldovenesc* deoarece devizul precizează că este vorba de această unitate. Un cot moldovenesc = 0,637 m. (Cf. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 92). Cotul moldovenesc era deci mai mic decît *cotul halep* (0,68 m) folosit adesea în țările noastre și pe care l-am utilizat în calculele noastre atunci cînd documentul nu preciza felul cotului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Hristudor cerea să i se comunice cît mai curînd hotărîrea Inspectoratului miliţiei pămîntene pentru a nu se angaja să lucreze *„la alţi negustitori care voiesc a face corăbii aici în port"* [69] (subl. ns.).

În pofida tuturor garanţiilor şi argumentelor cu care Hristudor îşi susţinea proiectul, oferta nu i-a fost acceptată. I se imputa, ca şi celorlalţi maiştri locali care s-au oferit în anii din urmă, că este prea costisitoare. Conducerea manifesta astfel o continuă pendulare între grija împotriva flagelului care ameninţa Moldova şi politica de parcimonie financiară. Au existat, desigur, şi suficiente rezerve faţă de şansele realizării unor ambarcaţiuni cît mai trainice şi mai adecvate pentru a nu se repeta eşecul suferit cu construcţia vasului „Emma". Drept urmare, în septembrie 1849 s-a suplimentat comanda la arsenalul din Titel cu încă două şalupe canoniere mici (după planul austriac litera B) care costau cu tot cu tunuri 33 075 lei [70]. Dar, la 2 ianuarie 1850, Ministerul de externe al Austriei comunica prin agenţia sa din Iaşi că în cursul anului 1850 nu poate onora cererea Moldovei din pricina pierderilor suferite în anii de revoltă, a lipsei materialului şi a necesităţii de a-şi completa flota proprie [71]. Conducerea miliţiei Moldovei era rugată să comunice dacă este dispusă să aştepte pînă cînd la batalionul şaichiştilor din Titel se vor putea lucra vasele pentru carantina de la Galaţi [72].

După primirea acestui răspuns, maistrul Hristudor a revenit, pentru scurt timp, în atenţia Comitetului sănătăţii care, într-un raport către suveranul statului, cerea aprobarea spre a i se încredinţa lucrarea [73]. Grigore Alexandru Ghica voievod a hotărît, la 1 februarie 1850, să se aştepte pînă cînd şalupele pentru paza Dunării la Galaţi vor putea fi lucrate în Austria, deoarece se pot realiza cu un preţ mai acceptabil şi vor fi „mai trainic lucrate" [74]. Nu peste mult timp, în mai 1850, au survenit noi schimbări în această privinţă. La 4 mai, Secretariatul de Stat al Moldovei înştiinţa Hătmănia despre hotărîrea Sfatului extraordinar prezidat de domn „ca să se înfiinţeze numai o brandwachtă din numărul de trei" [75].

După aproape trei ani de corespondenţă inutilă s-a renunţat şi la intenţia de a se construi vasul staţionar într-un arsenal străin. Noul vas de pază, numit *Natalia*, a fost construit la Galaţi în 1851 [76]. El a asigurat paza fluvială pînă în anul 1853 [77]. Totodată s-au construit şi două bărci militare care au îndeplinit aceeaşi misiune în sectoarele de la vărsarea Prutului şi Siretului [78].

•

Pertractările în jurul acţiunii de înlocuire a vasului de poliţie fluvială „Emma", construit în 1843 la şantierul din Galaţi, cu alte vase mai potrivite, oferă infor-

---

[69] Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 162.

[70] *Ibidem*, f. 163, 164 şi 184. Construcţia propriu zisă se ridica la aprox. 17 937 lei, înarmarea cu cîte trei tunuri, unul de trei calibre şi două de un calibru, costa 12 181 lei, iar cheltuielile de transport 2 956 lei (*ibidem*, f. 164). La 11 septembrie 1849, domnia a dispus să se livreze la timpul potrivit această sumă (*ibidem*, f. 165). Se cerea ca, de va fi posibil, vasele să fie căptuşite cu aramă pentru o mai bună rezistenţă la apă (*ibidem*, f. 163).

[71] *Ibidem*, f. 179.

[72] *Ibidem*.

[73] *Ibidem*, f. 180—181 şi 186.

[74] *Ibidem*, f. 186.

[75] *Ibidem*, f. 187.

[76] C. Ciuchi, *Istoria marinei române*, Constanţa, 1906, p. 93; N. A. Bogdan, *Din trecutul comerţului moldovenesc şi mai ales al celui ieşean*, Iaşi, 1925, p. 122.

[77] C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 94. Între 1847—1851 paza fluvială a fost asigurată de două bărci militare. În 1849 ele au fost supuse unei reparaţii generale făcute de maistrul Dumitru Mihail „cunoscătorul unei asemenea lucrări". Reparaţia a costat 1 200 lei şi a durat 30 de zile (Arh. St. Iaşi, Tr. 1760, op. I/2009, f. 7—8).

[78] C. Ciuchi, *op. cit.*, p. 93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maţii valoroase privitoare la activitatea acestui şantier naval. Cu prilejul investigaţiilor făcute de autorităţi s-a putut constata existenţa a numeroşi meşteri de corăbii care lucrau aici vase pentru negustorii autohtoni şi străini [79]. Aceştia îşi cunoşteau temeinic meseria de vreme ce aduceau unele îmbunătăţiri proiectelor străine. Faptul că autorităţile au preferat multă vreme să achiziţioneze vasele militare de pază din străinătate nu estompează într-o măsură prea mare competenţa specialiştilor locali. Într-un asemenea caz se poate presupune că constructorii din Titel, unde urmau să se construiască vasele pentru cordonul sanitar de la Galaţi, erau specializaţi în astfel de bastimente. De asemenea, preţul de cost, mult mai scăzut, a fost un factor determinant în acceptarea şi stăruinţa cu care s-a susţinut procurarea vaselor militare din Austria. În cele din urmă *staţionarul* a fost realizat tot de constructorii de la Galaţi deoarece afluenţa vaselor în acest port nu mai tolera tergiversări.

NOUVELLES INFORMATIONS CONCERNANT LE CHANTIER NAVAL DE GALAȚI
(À LA FIN DU XVIII-e SIÈCLE ET DURANT LA PRÊMIERE MOITÉ DU XIX-e SIÈCLE)

RÉSUMÉ

Dans la présente étude, l'auteur communique une série d'informations, pour la plupart inédites, concernant le chantier de constructions navales de Galaţi. Ces informations confirment les conclusions d'un précédent article de l'auteur que ce chantier naval, à la fin du XVIIIe siècle travaillait presque exclusivement pour la Turquie. On construisait fort peu pour la Moldavie qui, à cette époque-là, n'avait ni flotte commerciale ni flotte militaire. La construction de navires pour l'Empire ottoman, quoique ne figurant pas parmi les charges permanentes de la Moldavie à l'égard de la Porte, a accru les obligations de cette Principauté.

La situation s'est maintenue pendant les trois premières décénnies du XIX-e siècle. Un changement est intervenu durant la période qui a suivi la conclusion du traite d'Andrinople. L'exemption d'obligations pour les Principautés Roumaines, la suppression du monopole turc sur le commerce roumain, l'obtention de la liberté de navigation sous pavillion roumain d'abord sur la Danube et ensuite sur la mer, ont engendré des conditions favorables pour la création d'une flotte roumaine. Les boyards, propriétaires de grands domaines dont les produits étaient exportés, furent directement intéressés à l'expansion de cette flotte.

L'activité du chantier naval de Galaţi a été orientée pendant les décénnies suivantes, dans cette direction. Le nombre des navires de commerce construits dans ce chantièr a continuellement augmenté.

---

[79] Maistrul Hristudor cerea, în iulie 1849, atunci cînd se oferise să lucreze patru vase de poliţie fluvială, să i se comunice cît mai curînd hotărîrea oficială pentru a nu se angaja să lucreze *„la alţi neguţitori care voiesc a face corăbii aici în port"* (Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 162). În februarie 1852, Pandeli Lazor, supus elinesc obţinea dreptul de navigaţie sub pavilion moldovenesc pentru corabia sa, Sf. Nicolae, construită la Galaţi, cu o capacitate de 5 500 chile de Constantinopol (Arh. St. Iaşi, Tr. 1621, op. 1854, dosar 328, f. 3). În luna mai 1852, un alt negustor, Pano Patriciu obţinea acelaşi drept pentru corabia sa, „Elena", construită, de asemenea, la Galaţi şi avînd o capacitate de 5 000 chile de Constantinopol (*ibidem*, f. 19).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

L'auteur a recueilli des informations précieuses dans les dossiers concernant la construction, en 1851, d'un navire de police fluviale sur le Danube. Des renseignements réunies par les autorités moldaves, il résulte qu'à cette époque là, il y avait à Galaţi plusieurs entreprises qui construisaient des navires pour les marchands roumains ou étrangers. Les ouvriers de ces entreprises connaissaient à fond leur métier, car ils perfectionnaient les procédés pratiqués dans d'autres Etats. Les entreprises autochtones ont notamment construit un navire de surveillance pour les services de quarantaine, après trois années de démarches inutiles du gouvernement moldave auprès du Ministère des Affaires étrangères autrichien pour la construction d'un navire militaire de garde fluviale dans un chantier d'Autriche.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

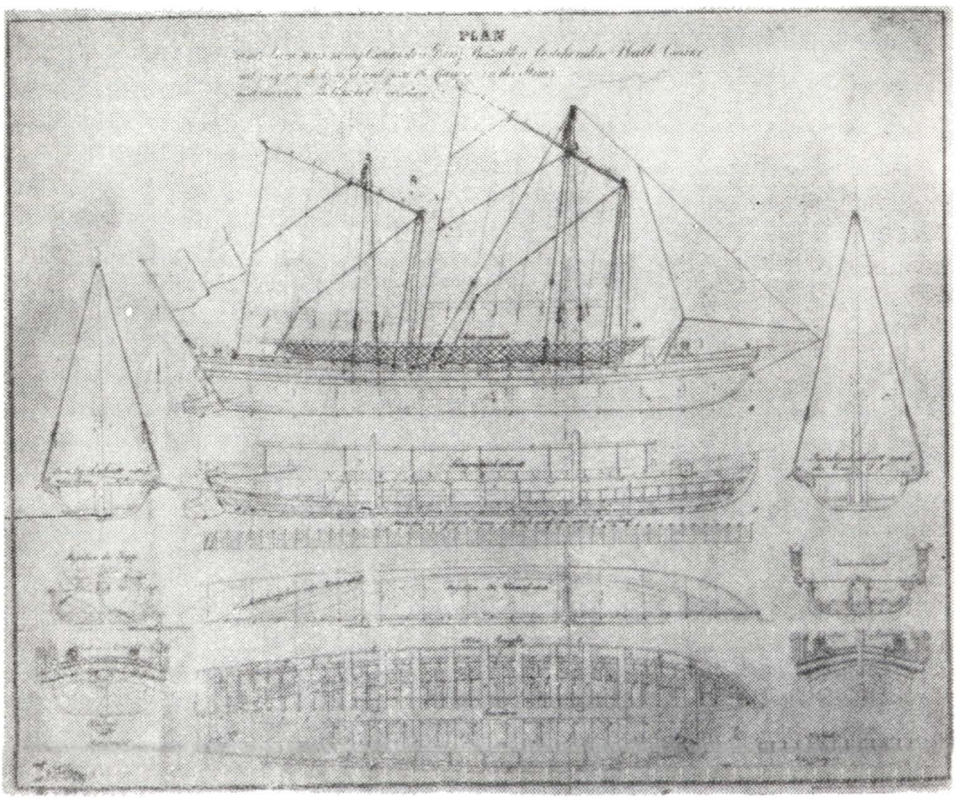

Planul (litera A) unei șalupe canoniere primit de Hătmănia Moldovei din Austria (Arh. St. Iași, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 72—73).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

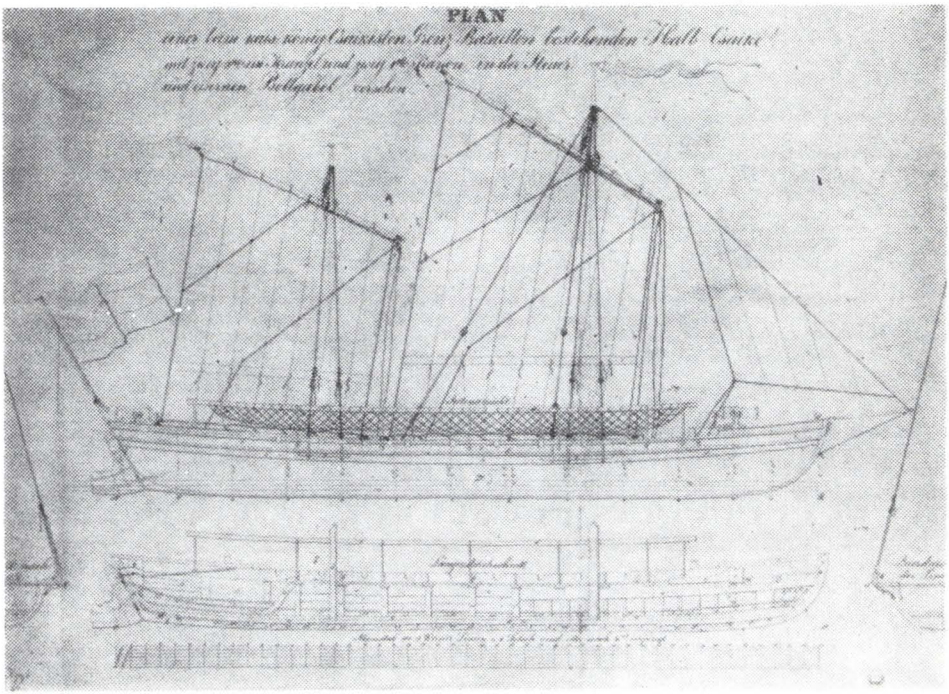

Planul litera A. Detaliu *(Ibidem)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

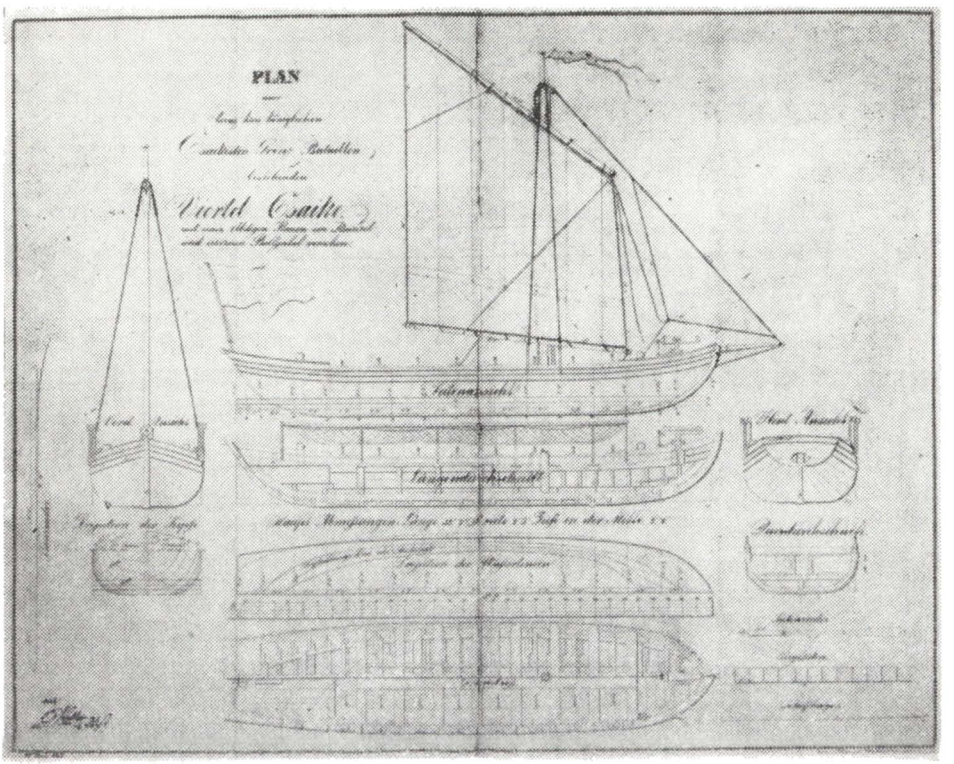

Planul (litera B) unei şalupe canoniere primit de Hătmănia Moldovei din Austria (Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 74).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

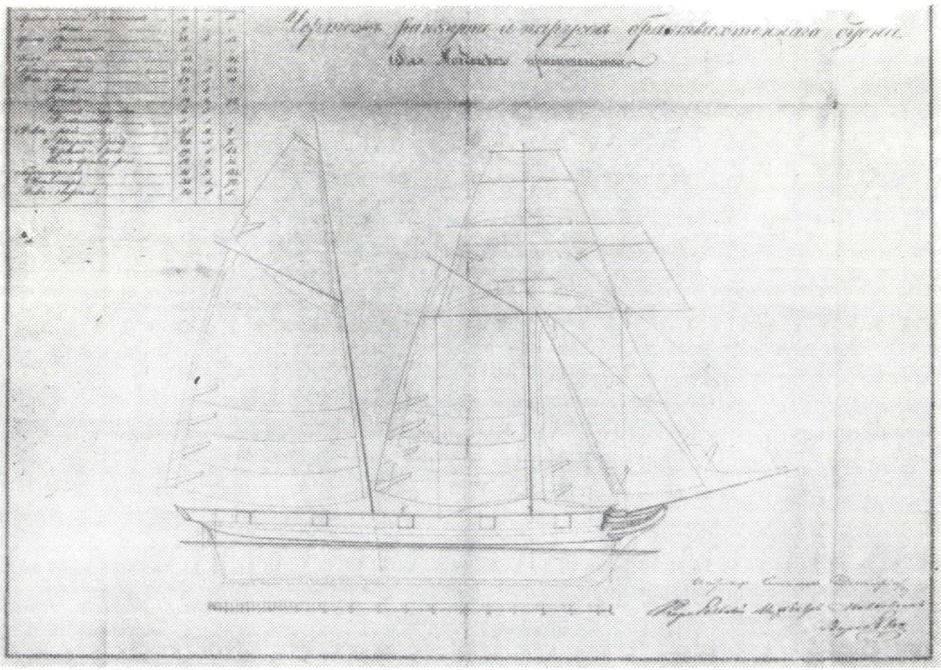

Planul arboradei şi al pînzelor, al unui vas de pază fluvială, primit de Hătmănia Moldovei de la Amiralitatea Mării Negre (Arh. St. Iaşi, Tr. 1710, op. 1942, dosar 224, f. 19—20).

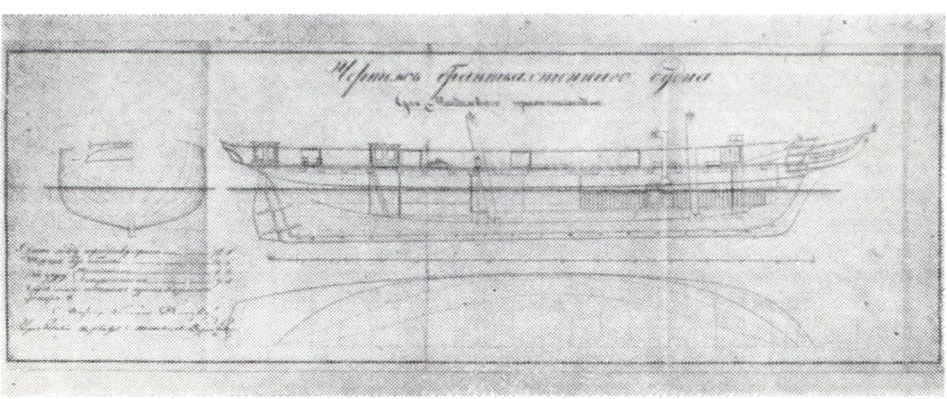

Planul unui vas de pază fluvială primit de Hătmănia Moldovei de la Amiralitatea Mării Negre (*Ibidem*, f. 22—23).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

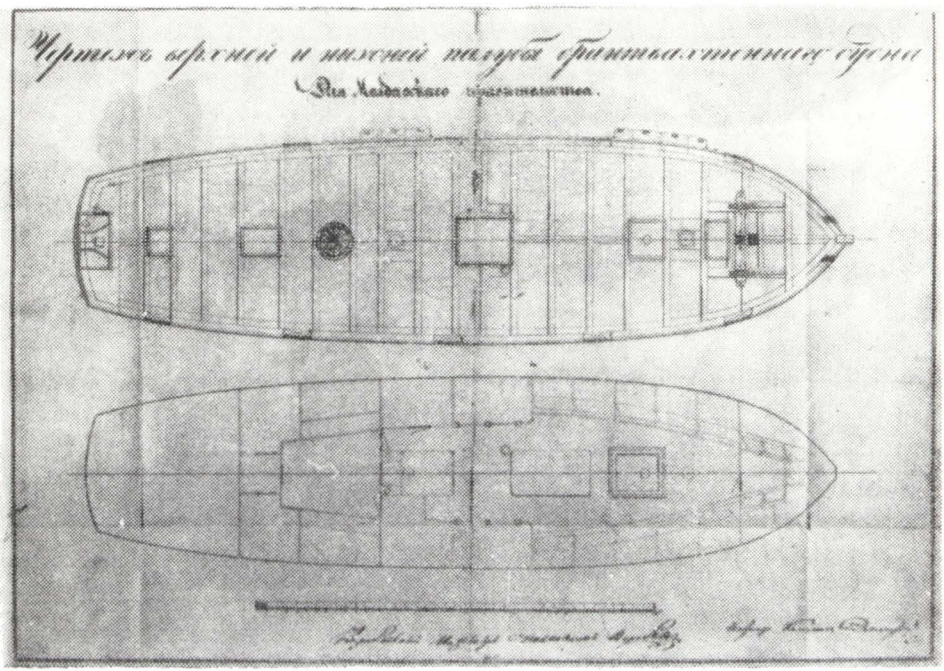

Planul punţii superioare şi inferioare al unui vas de pază fluvială, primit de Hătmănia Moldovei de la Direcţia generală a flotei din Marea Neagră. (Arh. St. Iaşi, T). 1710, op. 1942, dosar 224, f. 24—25).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DESFIINȚAREA BOIERESCULUI ÎN ȚINUTUL SUCEVEI

DE

IONEL DÎRDALĂ

Pînă în anul 1775, data anexării Bucovinei la Austria, pămînturile din ținutul Sucevei, exceptînd orașele și ocolul Cîmpulungului, erau proprietate feudală. Stăpînii feudali erau: episcopia, mănăstirile și nobilimea. Țăranii aveau numai un drept de folosință asupra unei părți din această proprietate pentru care datorau renta feudală.

După anexare, prin patenta imperială din 24 februarie 1784, pămînturile aflate în folosința țărănimii au fost separate de restul proprietății nobiliare și transformate în pămînturi rusticale, deosebite de rezerva feudală, devenită proprietate dominicală [1]. Proprietari dominicali au devenit: Fondul religionar creat în 1783 prin secularizarea moșiilor episcopale și mănăstirești, domeniile statului și boierii feudali.

Pămînturile rusticale au trecut în stăpînirea obștiilor sătești. În unele sate, țăranii și-au păstrat în cadrul obștii loturile de dotație avute la data delimitării proprietății; în altele, distribuirea se făcea anual prin vornicii satelor. Și într-un caz și în altul loturile primite în dotație, adică în folosință, s-au micșorat necontenit. Dominiile [2] aveau dreptul să retragă dotații și să îngusteze proprietatea rusticală, în cazul cînd țăranii făceau datorii mai mari de 2/3 din valoarea lotului, cînd lăsau pămîntul necultivat timp de trei ani și mai ales pentru cazurile de ațîțare la revoltă [3]. Acest drept a creat dominiilor posibilitatea să sustragă în mod samavolnic părți din pămînturile rusticale, reducînd loturile țărănimii. Scăderea suprafețelor rusticale a făcut ca din an în an să crească numărul țăranilor fără pămînt ca și nemulțumirile și frămîntările țărănești.

Tendința dominiilor de a spori rezerva dominicală cu cele mai bune pămînturi pentru cultură în vederea creșterii producției de cereale și de vite pentru piață, ca și profundele nemulțumiri ale țărănimii produse de desele încălcări și răpiri din proprietatea rusticală, nesiguranța deci a loturilor aflate în dotație, a impus o nouă reglementare agrară în Bucovina. Era necesar ca țăranii să fie înzestrați cu pămînturi stabile, date în folosință definitivă cu dreptul de a le vinde și a le lăsa moștenire. Se impunea deci o reformă care să asigure dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură. Această reformă a fost înfăptuită prin patenta imperială din 24 octombrie 1835. Prin această patentă, țăranii au primit un drept

[1] Nicolae Grămadă, *Sătenii și stăpînii în Bucovina între 1775 și 1848*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei", seria a II-a, an. I—II (1943—1944), Cernăuți, 1944, p. 15—16.

[2] Proprietarii dominicali.

[3] Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 46.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de folosință veșnică asupra loturilor avute în dotație la data emiterii ei [4]; dar, în urma măsurătorilor și a delimitării acestor pământuri efectuate de comisii, în anul 1836, unii țărani au primit suprafețe mai mici decît cele avute înainte, iar alții, în special cei din zonele muntoase, au fost deposedați cu totul.

În urma acestei reforme, pământurile țărănești au fost considerabil reduse; dar și după această reformă, prin noi sisteme abuzive, ele au continuat să se reducă. Dominiile, prin repetate alte măsurători și hotărnicii, încalcă și cotropesc pământurile țăranilor, pînă la revoluția din anul 1848. În zonele muntoase, din timpurile străvechi se crease o categorie de pământuri pe care țăranii le puteau transmite prin moștenire, sau prin vînzare-cumpărare, în cadrul aceluiași sat. Aceste pământuri erau lazurile obținute prin defrișarea pădurilor. Prin constituirea proprietăților domeniale ale statului și prin repetatele lor hotărnicii, pînă la 1848, aceste pământuri au fost în majoritate cotropite și incluse în aceste domenii. În memoriul adresat parlamentului din Viena la 1848, Miron Ciupercovici, deputatul Cîmpulungului, arăta că țăranii din zonele muntoase au fost deposedați de către domeniu de pământurile lor și lăsați la voia bunului plac al opresorilor: „Am rămas astfel despuiați de pământurile noastre, de pădurile noastre, de drepturile noastre și avutul nostru. Nu putem să ne folosim de cele mai necesare resurse de trai și sîntem lăsați pe seama bunului plac al opresorilor noștri, pentru care nu există nici lege, nici constituție, fiindcă Dumnezeu e sus și parlamentul departe" [5].

Țărănimea din ținuturile Sucevei a fost în întregime aservită. Răzeșii din ținuturile de munte și în special cei din ocolul Cîmpulungului au fost transformați în iobagi ai satului. Coloniștii aduși din diferite ținuturi ale statului austriac, după o perioadă de scutire erau și ei impuși la dijme, robotă și toate sarcinile urbariale [6]. Așa cum rezultă din patenta imperială pentru desființarea boierescului, la 1848 țărănimea dependentă din județul Suceava era împărțită în mai multe categorii: gospodarii sau podanii adică iobagii propriu-ziși, căsașii și chiriașii [7]. Iobagii propriu-ziși erau cei care aveau pămînt în dotație; căsașii erau cei care posedau o casă pe pămînt rustical și o grădină, iar chiriașii, denumire provenită din limba poloneză, erau țăranii nedotați și fără casă proprie, care trăiau pe la curțile boierilor sau ale gospodarilor înstăriți [8]. Din patenta amintită rezultă că toate cele trei categorii de țărani erau supuși obligațiilor iobăgești. Chiriașii, care nu dispuneau de nici un fel de pămînt, aveau obligații provenite din diferite contracte încheiate cu dominiile. Pînă și cei care la 1848 mai erau considerați răzeși plăteau stăpînilor o dare în bani [9].

În totalitatea lor țăranii au fost supuși obligațiilor feudale. Acestea, fie că rezultau din relațiile de supușenie, fie din urbarii sau din contracte, erau constituite din muncă sau robotă, dijmă și adăușaguri. Unele din ele erau plătite și în bani. În general, țăranii de la munte, foști răzeși iobăgizați, plăteau obligațiile în bani. La toate acestea se adăugau și dările către stat și comună.

Robota constituia obligația în muncă la arătură, prașilă, seceriș, cositul și strînsul finului ca și la transportul lor. În ținuturile de munte, țăranii erau obligați să taie și să transporte lemn din pădure. Pe unele domenii ale satului, deși

---

[4] Raimund Fr. Kaindl, *Das Unterthanswesen in der Bukowina*, în „Archiv für Östereichische Geschichte, 86 Band, Wien, 1899, p. 650.

[5] Teodor Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, București, 1960, p. 322—330.

[6] *Ibidem*, p. 143.

[7] Arh. St. Suceava, Fond parohia Putna-Rădăuți, dosar nr. 33/1848. Patenta pentru desființarea boierescului în Bucovina, în foi volante, cu textul pe două coloane în limbile germană și română (Anexa 2).

[8] Nicolae Grămadă, *op. cit.*, p. 47.

[9] „Bucovina, gazeta românească pentru politică, religie și literatură", vineri, 4 noiembrie 1849, nr. 37.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arendarea robotei era oprită, țăranii erau siliți de arendași să efectueze diferite transporturi de mărfuri. Țăranii mai prestau un număr de zile de robotă pentru repararea clădirilor domeniilor, a morilor, iezăturilor și altele. Pe unele domenii, ei mai erau siliți și la clăci „benevole" pentru transportul recoltei de pe cîmp și chiar la diferite munci agricole. Unii țărani erau obligați să facă robotă și în zilele de duminică, la vînătoare sau în tîrguri, pentru vînzarea produselor sau băuturilor stăpînilor. Din declarațiile unor comitete sătești, din 1857, făcute în fața comisiilor districtuale însărcinate cu stabilirea despăgubirilor cuvenite dominiilor pentru ridicarea boierescului, ca și din declarațiile unor experți, podanii fruntași erau obligați la 133 de zile de robotă cu 4 boi pe an, mijlocașii la 129 zile cu 2 boi, iar codașii la 125 de zile de robotă cu brațele. Căsașii sau colibașii erau obligați la 18 zile, la muncile agricole pe moșie și la o zi cu brațele la reparația acareturilor dominiului [10].

Mihai Bodnar, deputatul țăranilor din Rădăuți, declara în ședința Reichstagului din 1848, în care se dezbătea problema țărănească, că iobagii au fost siliți să lucreze 150 de zile, boieresc pe an și chiar mai multe [11].

Dijma se dădea din toate produsele agricole și ale grădinilor. Dijma din fîn fusese convertită în bani, țăranii din ținuturile muntoase cu fînețe plătind cîte 6 creițari de fiecare stînjen. Căsașii sau colibașii erau obligați la dijmă din produsele grădinii. Peste robota și dijma impusă, țăranii mai erau obligați să dea anual boierului o găină, un fuior tors de in sau cînepă și să transporte la curte un car de lemne. Cei ce nu aveau vite, în locul carului de lemne trebuiau să facă o zi de lucru la repararea clădirilor.

Din declarația deputatului Mihai Bodnar rezultă că țăranii erau obligați și față de preoți cu cîte două zile de robotă pe an, iar dintr-un decret al șefului districtului Bucovinei, din 2 ianuarie 1848, mai rezultă că țăranii datorau preoților și numeroase alte „jertve" din miere, unt, brînză, varză, cartofi, fuioare de in sau cînepă, grîne și chiar bani. Același decret arăta că unii preoți mai încasau de la țărani taxe pentru serviciile de cult. În cazul cînd nu aveau cu ce plăti aceste taxe, țăranii erau obligați să zălogească unele bunuri [12]. Povara dărilor creștea și prin obligația satelor de a întreține numeroși soldați aduși pentru a sili pe țărani să execute îndatoririle față de dominii. Creșterea exagerată a obligațiilor, la care s-au adăugat abuzurile și silniciile funcționarilor, a transformat pe țăranul iobag într-un „sclav cu spinarea încovoiată", așa cum declara un deputat în ședința Reichstagului din 7 august 1848 [13]. „Ar însemna să abuzăm de răbdarea onoratului parlament, dacă am povesti toate fărădelegile comise" declara Miron Ciupercovici, deputatul țăranilor din Cîmpulung. „Totuși, nu putem omite, nu putem șterge din memoria noastră tratamentul neomenesc aplicat nouă și desonoranta rușine care ni s-a făcut de către acei zbiri care au procedat împotriva multora dintre noi, aruncîndu-i în închisori, silindu-i la munci și maltratîndu-i în mod revoltător, fără să facă deosebire de vîrstă și sex... S-a procedat împotriva noastră în așa fel, încît doream întoarcerea stăpînirii turcești, care ne pare mai blîndă decît mult trîmbițata dreptate austriacă" [14].

---

[10] Nicolai Grămadă, *Sătenii și stăpînii în Bucovina între 1775 și 1848*, în „Anuarul Muzeului Bucovinei", seria a II-a, an. I—II (1943—1944), Cernăuți, 1944, p. 70—78.

[11] T. Bălan, *Împămîntenirea țăranilor din Bucovina din anul 1848*, în „Convorbiri Literare", nr. 2, februarie 1944, p. 210.

[12] Arh. Protopopiatului Cîmpulung, Protocolul poruncilor, tom. IV, anii 1834—1835, decretul din 2 ianuarie 1848, nr. 102.

[13] T. Bălan, *op. cit.*, p. 210.

[14] T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului Moldovenesc*, p. 328.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Supuși unei intense exploatări și tratamentului neomenos, iobagii, sub influența revoluției de la 1848 din monarhia habsburgică, au declanșat lupta pentru dezrobirea de sub jugul iobăgiei și petnru autonomia țării [15].

Sarcinile urbariale excesive, impuse de regimul feudalo-absolutist austriac, au adîncit contradicțiile de neîmpăcat dintre masele țărănești expoatate și clasa stăpînitoare în rîndurile căreia se înscriau și mandatarii domeniilor statului și fondul religionar. Mișcarea națională începută în prima jumătate a secolului al XIX-lea și infiltrată în masele țărănești, însuflețită în ultima vreme și de mișcarea poloneză, ca și suflul ideilor de libertate și emancipare aduse de anul 1848, au creat și la Suceava prilejul soluționării problemei dintre țărani și dominii, și a deschis calea „pentru doborîrea boierescului, a aservirii muncii, a clăcii sau a iobăgiei", așa cum se exprimă un filolog bucovinean, martor al evenimentelor [16].

În primăvara anului 1848, în teritoriile poloneze a reizbucnit mișcarea națională pentru eliberarea de sub dominația străină. Concomitent au început și mișcările țărănești de dezrobire socială. De teamă ca revoluția poloneză să nu ia amploare, și pentru ca mișcarea națională să fie înfrîntă, din ordinul împăratului Ferdinand, guvernul din Liov a emis la 17 aprilie 1848 decretul de desființare a boierescului în Galiția [17], la care era încorporată cea mai mare parte a actualului județ Suceava.

Știrile cu privire la această patentă s-au răspîndit cu repeziciune producînd puternice frămîntări țărănești. Țărănimea suceveană a cerut aplicarea ei imediată și desființarea sarcinilor urbariale față de stăpîni, dar boierii s-au împotrivit invocînd argumente istorice [18], politice și, în ultimă instanță, cerînd guberniului din Liov să amîne aplicarea patentei pînă în luna martie 1849, pe motivul că situația țăranilor din ținut era mai bună decît a iobagilor din celelalte provincii austriece ; apoi, ei au mai arătat că suprimarea boierescului într-o regiune agricolă ar compromite recolta anului 1848, stăpînii de moșii fiind lipsiți de brațele de muncă [20]

Încurajați de deputații lor trimiși la Viena, țăranii însă au încetat să se mai supună sarcinilor urbariale [21]. Ei s-au ridicat împotriva mandatarilor domeniilor statului și ai Fondului bisericesc, au mînat vitele în pădure și pe pășuni, și au început să cosească fînul și să ocupe moșiile boierilor. Țăranii de pe Domeniul Cîmpulungului au amenințat cu formarea unui „comitet de salvare", după modelul celui din Viena, și cu revoluția în cazul cînd autoritățile vor continua cu atrocitățile împotriva lor [22].

La 21 iulie 1848 Gheorghe Isăcescu, prefectul Bucovinei, constată că în multe sate încă de la 20 aprilie 1848 țăranii ocupă cu forța pămînturile și pășunile domeniale și refuză să se mai supună orînduielilor iobăgești [23].

---

[15] Teodor Bălan. *Impămîntărirea țăranilor din Bucovina din anul 1848*, loc cit., p. 209—210.

[16] I. G. Sbiera, *Aron Pumnul, voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1889, p. 57.

[17] Raimund Fr. Kaindl, *Der Unterthanswesen in der Bukowina*, în „Archiv, für Ostereichische Geschichte", 86 Band, Wien, 1899, p. 650 ; ca și T. Bălan, *Impămîntenirea țăranilor*, p. 206.

[18] Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 206 și 215—217.

[19] *Ibidem*, p. 207.

[20] *Ibidem.*

[21] T. Bălan, *Din istoricul Cîmpulungului moldovenesc*, p. 267.

[22] *Ibidem*, p. 270—271.

[23] Arh. St. Suceava, Fond. Parohia Putna-Rădăuți, dosar nr. 33/1848, fila 1. (anexa 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În aceeași zi, boierul Alexandru Grigorcea scria lui Eudoxiu Hurmuzaki, la Viena, că țărănimea se află în plină anarhie [24], iar două zile mai tîrziu, la 13 iulie, episcopul Bucovinei cerea preoților să readucă țărănimea răzvrătită la ascultare și supunere față de dominii și de puterea politică [25].

Desființarea iobăgiei, cu alte cuvinte, a fost consecința ofensivei țărănești împotriva proprietății feudale și a robotei, favorizată de revoluția de la 1848. Accentuarea asupririi feudale a adîncit contradicțiile de neîmpăcat dintre boieri și țărani. Dezrobirea țăranilor n-a fost o urmare a „necurmatei îngrijiri" a împăratului, așa cum se afirmă în patenta pentru desființarea boierescului din 7 septembrie 1848, ci a unor „năsălnice atacuri asupra persoanelor sau a proprietății" boierești. Nu dorința de a întemeia starea bună a poporului, a împins pe împărat să emită patenta, ci „scopul cel mai binevoitoriu de a ocroti cît este cu putință pe stăpînii de moșii împotriva stricăcioaselor struncinări" provocate de iobagi, așa cum se afirma, mai departe, în aceeași patentă [26].

De ofensiva țărănească n-au fost cruțați nici boierii români. Încercările Hurmuzăcheștilor de a ajunge la un compromis cu țăranii n-au constituit o soluție. Țăranul nu mai putea fi înșelat cu o promisiune sau cu cîteva mici avantaje. Iobagii se aflau în stare de răscoală și desființarea boierescului nu mai putea fi întîrziată. „Să așteptăm", spunea deputatul Hans Kudlich, fiu de țăran din Silezia, în ședința Reichstagului din 7 august 1848, „pînă ce iobagul își va lua cu forța ceea ce i se cuvine"? Era un lucru cunoscut că „vechile legi nu mai existau, în cele mai multe provincii ele nu se mai respectau" așa cum se întîmpla și la Suceava. „Sclavul cu spinarea încovoiată nu mai poate fi garantul libertății", arăta Hans Kudlich, „n-a fost o priveliște frumoasă cînd vedeai pe țăranii noștri cu fruntea plecată la munca boierescului și lingînd mîinile boierilor" [27]. Din cauza atitudinii lor potrivnice, țăranii nu au ales nici un boier în parlamentul convocat pentru rezolvarea problemei agrare.

Desființarea sarcinilor urbariale s-a făcut prin patenta imperială, sancționată de împărat la 9 august și publicată la 7 septembrie 1848, completată cu instrucțiunile pentru aplicarea ei din 14 august 1849 [28]. Patenta prevedea desființarea boierescului și a tuturor obligațiilor feudale începînd cu 1 iulie 1848, dată cînd împăratul a dispus aplicarea patentei din 17 aprilie. Desființarea obligațiilor s-a făcut prin răscumpărare, adică prin despăgubirea dominiilor. Legea din 15 august 1849 pentru aplicarea patentei preciza că desființarea boierescului și a tuturor celorlalte dări urbariale ale țăranilor care aveau unmai casă sau cîte un jugăr de pămînt, se făcea fără răscumpărare. De asemenea, legea scutea de plata despăgubirii pe țăranii cărora li se recunoscuseră libertatea personală înainte de apariția patentei [29].

Pentru ca stăpînii să nu fie stingheriți în strîngerea recoltei anului 1848, țăranii au fost obligați ca partea de boieresc în natură neîmplinită pe anul în curs, după legile urbariale, să fie îndeplinite cu o plată, ce urma să fie stabilită de administrația țării după prețurile locale.

Patenta desființa sarcinile urbariale izvorîte din dreptul de folosință a pămînturilor rusticale, trecute în proprietatea țăranilor, dar nu se atingea de pămînturile folosite pînă atunci de țărani din proprietatea dominicală și nici de obligațiile ce decurgeau din această folosință [30]. Se recunoaște țăranilor dreptul de a se folosi mai departe de pămînturile dominicale cu obligația de a plăti foștilor lor stăpîni o despăgubire stabilită la libera învoială dintre stăpîni și ță-

[24] T. Bălan, *Împămîntenirea țăranilor*, p. 222.
[25] Arh. Protopopiatului Cîmpulung, loc. cit., doc. 2247 din 1849.
[26] Arh. St. Suceava, Fond cit., dosar 33/48, Patenta, (anexa 2).
[27] T. Bălan, *Împămîntenirea țăranilor*, p. 209—210.
[28] „Bucovina", nr. 35 din 21 octombrie 1849.
[29] Idem, din 4 noiembrie 1849, nr. 37.
[30] Patenta. (Anexa 2).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rani. În caz de neînțelegere, patenta obliga pe țărani să achite anual dominiilor o sumă care putea să se ridice pînă la valoarea de răscumpărare a obligațiilor desființate pentru pămînturile rusticale [31]. Țăranii nu s-au răscumpărat direct de la stăpîni, ci prin intermediul statului. Patetna obliga vistieria statului să despăgubească pe stăpînitorii de moșii cu 2/3 din valoarea de răscumpărare a obligațiilor desființate.

Legea din 15 august 1849 preciza că diferența de 1/3 pînă la valoarea integrală a despăgubirii era compensată prin scutirile acordate de stat stăpînitorilor de moșii, la care se adăugau cheltuielile operate pentru încasarea de la țărani a sumelor de răscumpărare și, în fine, prin veniturile pe care urmau să le realizeze stăpînii din servituțiile țăranilor pe moșiile lor [32].

Valoarea despăgubirilor a fost stabilită de comisii locale dirijate așa cum prevedea patenta de o comisie guvernamentală cu sediul la Liov, aflată sub președinția Guberniului țării și formată din reprezentanți ai Guberniului, ai Administrației camerale, ai Dietei provinciale și ai Procuraturii de cameră [33]. Comisiile districtuale pentru fixarea acestor despăgubiri au fost înființate pe baza legii de aplicare a patetnei abia în anul 1857 [34]. Pînă la această dată patenta stabilea ca dominiile să primească pe seama despăgubirilor, sub formă de avans, o rentă anuală, stabilită în raport cu starea de stăpînire, adică cu suprafața de pămînt emancipată, trecută în proprietate țărănească. În cazul cînd una din părți era nemulțumită cu cuantumul de despăgubire, avea dreptul să se adreseze judecătoriilor civile.

Prin legea din 15 august 1849, dominiile au fost despăgubite de către stat în rate semianuale, iar țăranii au fost obligați să achite statului, în rate anuale adăugate la birul personal, valoarea acestor despăgubiri. Legea a silit pe țărani să garatneze plata ratelor de răscumpărare cu drepturile lor de proprietate asupra pămînturilor cîștigate odată cu desființarea sarcinilor urbariale. Prin mijlocirea unor bilete de ipotecă emise de stat, pămînturile țăranilor au fost ipotecate foștilor stăpîni [35]. Statul garanta foștilor proprietari plata ratelor de răscumpărare. În același timp, foștii proprietari, avînd drept de ipotecă asupra pămînturilor țărănești, trebuiau să garanteze statului încasarea banilor de la țărani. În cazurile cînd țăranii nu puteau achita statului, la vreme, ratele de despăgubire, proprietarii posesori ai biletelor de ipotecă au fost obligați să plătească singuri dar și împuterniciți să se despăgubească de la datornici sub garanția solidară a întregii comune. Legea a dat foștilor proprietari dreptul să încaseze în „cîtime de lucru", adică în muncă, contravaloarea acestor rate, prețul zilelor de muncă fiind în funcție de lucrările agricole pe care trebuiau să le efectueze țăranii. Prin lege, țăranii puteau fi constrînși să presteze foștilor stăpîni această muncă, prin mijloace polițienești. Pe această cale statul asigura pe stăpîni de „o grabnică execuție" [36].

În spirit capitalist, legea din 15 august 1849 lăsa țăranilor și calea de a se răscumpăra imediat, cu obligația de a achita suma de răscumpărare [37]. Pentru ca țăranii să aibă de unde obține creditele necesare, legea preconiza înființarea și dezvoltarea unor instituții de credit [38].

Din analiza patentei și a legii pentru aplicarea ei, rezultă că reglementarea raporturilor dintre țărani și dominii s-a făcut în interesul și în favoarea celor

[31] Patenta. (Anexa 2).
[32] „Bucovina" din 21 octombrie 1849, nr. 35.
[33] Anexa 2. (Patenta).
[34] N. Grămadă, *op. cit.*, p. 74.
[35] „Bucovina". Supliment din 15 iunie 1849, nr. 2. *Causa disdăunării în Bucovina.*
[36] *Ibidem.*
[37] *Ibidem*, nr. 35 din 21 octombrie 1849.
[38] „Bucovina", Supliment din 15 iulie 1849, nr. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din urmă. Patenta nu rezolva nici problema înpământenirii țăranilor, nici nu asigura desființarea reală și completă a sarcinilor urbariale. Prin desființarea boierescului au trecut în proprietatea țărănească numai pământurile rusticale; proprietatea dominicală a rămas neatinsă. Sarcinile urbariale au fost desființate numai pentru loturile avute de țărani în dotații din proprietatea rusticală, pentru cele folosite de ei pînă la apariția patentei din pământurile dominicale, au rămas absolut în vigoare. Căsașii fără dotații și chiriași,i, care constituiau o pătură însemnată a țărănimii, au rămas mai departe fără pământ. Patenta asigura țăranilor un drept de servitute asupra pământurilor dominicale, dreptul de folosință a pădurilor, a pășunilor și a fînețeleor, dar pentru acest drept au fost obligați să presteze muncă și să dea stăpînilor dijmă. Țăranii deveniți de drept proprietarii fostelor lor loturi de dotație de fapt nu erau proprietarii lor, nu puteau dispune liber de ele, foștii stăpîni avînd drept de ipotecă asupra acestor pământuri, ca o garanție pentru plata despăgubirilor. Din lipsă de mijloace pentru plata sumelor de răscumpărare, treptat, o bună parte din aceste pământuri au trecut în proprietatea foștilor stăpîni sau a unor „capitaliști mai mici" [39].

Pentru neplata la vreme a ratelor de răscumpărare, țăranii au fost obligați să presteze foștilor stăpîni zile de robotă, în valoarea ratelor neachitate, garantate de stat prin execuție silită. Ținînd seama, așa cum scria ziarul „Bucovina" din 22 iulie 1849, de „cunoscuta lipsă de mijloace a țăranilor care, cu puține excepții, abia ajung spre satisfacerea mijloacelor de viețuire și spre subsistență restrînsă nici singuri nu au sumele trebuitoare pentru răscumpărare, nici le pot găsi cu împrumut sub condiții favorabile" practic, țăranii nu erau dezrobiți. Țăranii nu dispuneau de pământurile dezrobite și sub o formă transformată rămîneau mai departe supuși foștilor stăpîni. Legea desființa, scria ziarul, robota „lucru zilnic boieresc" dar „introducea din nou lucrul zilnic" de data aceasta, „ca mijloc de desdăunare" [40]. Legea „voiește să emancipeze pe vechiul supus de stăpînul său și dă acestuia din urmă un drept asupra celuia dintii care aduce aminte de abusurile vechii stăpîniri proprietărești" [41].

Patenta nu s-a atins de obligațiile feudale față de biserică. La 29 martie 1849 țăranii continuau să fie obligați să presteze preoților zile de lucru [42].

Atît patenta din 7 septembrie, cît și legea pentru aplicarea ei, apărau interesele proprietarilor de moșii, asigurau dezvoltarea relațiilor capitaliste în agricultură și mijloacele necesare pentru creșterea productivității pămîntului moșieresc. Cu toate acestea, legea din 15 august 1849 considerată de foștii stăpîni neîndestulătoare și fragmentată, a fost viu comentată [43]. Prin presă și memorii către împărat, boierii au protestat împotriva dispoziției legii cu privire la „pierderea dreptului de despăgubire de la supușii care au obținut iertare de sarcinile urbariale fără răscumpărare, înainte de apariția patentei și a legii [44], împotriva sistemului de despăgubire în bani, a ipotecii și a sistemului de garanție a statului. În principiu, prin desființarea boierescului, boierii au urmărit, menținerea proprietății moșierești. Încercînd să obțină eliberarea țăranilor fără împroprietărire, ei au tins la extinderea domeniului și asupra unei părți din fosta proprietate rusticală și totodată la crearea unei rezerve de brațe de muncă ieftine, în vederea dezvoltării unei agriculturi capitaliste.

Viu comentată a fost dispoziția cu privire la despăgubirea băncească. Glasul stăpînilor a răsunat prin paginile ziarului „Bucovina" și în petiții către împărat.

---

[39] A. Hurmuzaki, *Despre urmările desființări boierescului în Bucovina*, în „România Literară", nr. 24 din 25 iunie 1855, p. 284.

[40] „Bucovina" din 22 iulie 1849.

[41] *Ibidem.*

[42] Arh. Protopopiatului din Cîmpulung Molodvenesc, Protocolul poruncilor, anii 1833—1852, doc. din 17/22 maric 1849.

[43] „Bucovina", nr. 35 din 21 octombrie 1849.

[44] Idem, nr. 37 din 4 noiembrie 1849.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

„Interesele economiei naciunale, au pretins ei, cît şi prudenţa cer neapărat, ca desdăunarea să nu se facă în forma unei rente sau altimintrelea în bani şi numai prin darea unei părţi amăsurate de pămînt“ [45]. După sistemul aplicat în Prusia, în anul 1811, ei au pretins să fie despăgubiţi cu a treia parte din pămînturile ţărăneşti, sau pe principiul aplicat în Westfalia, în 1829, să se lase ţăranului 2/3 din pămîntul primit, sau atît cît să-i ajungă de nutreţ pentru două vite de lucru. De fapt, boierii pretindeau o deposedare a ţăranilor de o parte din pămînturile primite. Elementele înaintate ale vremii au respins categoric această pretenţie, arătînd că în acest sistem „zace desproprierea ţăranilor“. Boierii n-au contestat acest adevăr, dar au susţinut că pierderile suferite de ei prin desfiinţarea sarciinlor urbariale obligă pe ţărani să jertfească şi ei o parte din pămînturile lor [46].

În coloanele ziarului „Bucovina“ din 15 iulie 1849, boierii susţin că despăgubirea în bani e posibilă numai în ţările unde relaţiile capitaliste sînt mai dezvoltate. Acolo unde sînt căi ferate, drumuri naţionale, mări navigabile sau canale, şi unde agricultura a ajuns la un înalt grad de dezvoltare, iar industria a făcut progrese însemnate. Sub raport spiritual, despăgubirea monetară nu e concepută de boieri decît numai acolo unde poporul s-a ridicat pe o treaptă mai înaltă de cultură spirituală şi materială, cînd „s-au deprins a preţui şi a întreţinuţa după putinţă însemnatul capital al timpului“ [47].

Boierii încearcă să convingă cercurile guvernamentale că în ţările unde moşiile sînt foarte întinse, unde populaţia este rară, cultura pămîntului extensivă, comerţul slab dezvoltat, şi redus numai la consumul intern, mijloacele de comunicaţie nedezvoltate, iar masa populaţiei „departe de acea treaptă a culturii, care ar simţi şi ar recunoaşte necesitatea şi preţul disgreuierii şi calea spre binecuvîntatele rezultate din asemenea reforme radicale“, dezrobirea ţăranilor nu s-a putut face în bani, ci numai „prin luarea înapoi a pămînturilor“ avute în folosinţă [48]. O situaţie asemănătoare, după părerea boierilor, era şi în ţinuturile Sucevei, deci dezrobirea ţăranilor trebuie făcută fără împroprietărire. Un argument în plus, susţineau ei, îl constituia şi faptul că relaţiile de dependenţă ale ţăranilor bucovineni s-ar fi deosebit de cele ale ţăranilor din celelalte ţări ale Austriei [49].

Boierii au supus unei critici aspre prevederile legii din 15 august, cu privire la garatnarea despăgubirilor prin ipotecarea pămînturilor ţărăneşti eliberate. Încrederea lor în trăinicia coroanei habsburgice începuse să se clatine. Garantarea de către statul austriac a biletelor ipotecare a fost considerată insuficientă, drepturile lor putînd să se reducă sau să dispară în urma unei revoluţii, a unei răsturnări politice, sau în caz de bancrută, cînd, datorită unei puternice crize, statul în stare falimentară n-ar fi putut să-şi respecte obligaţiile financiare faţă de creditorii săi [50].

Legea pentru aplicarea patentei, ca şi patenta de altfel, au fost neîndestulătoare şi incomplete, dar nu pentru boieri, ci pentru ţărani. Scăderile lor au produs profunde nemulţumiri în rîndurile foştilor iobagi şi în mod deosebit ale colibaşilor şi chiriaşilor, a căror situaţie nu se schimbase aproape de loc. Nemulţumirile ţăranilor au fost sporite de faptul că episcopia întîrzia desfiinţarea obligaţiilor feudale faţă de biserică, de tendinţa boierilor de a răşlui o parte din pămînturi, de seceta din vara anului 1848, de invazia lăcustelor şi de creşterea dobînzilor.

---

[45] „Bucovina“, nr. 37 din 4 noiembrie 1849.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem.*
[48] „Bucovina“, nr. 37 din 4 noiembrie 1849.
[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem.* Supliment din 15 iulie 1849, nr. 21. *Causa disdăunării în Bucovina.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Profund nemulțumiți, țăranii s-au răzvrătit împotriva boierilor, a bisericii și a stăpînirii austriece. Mișcările lor, începute în primăvara anului 1848, au continuat pînă în toamna anului viitor, cînd revoluția maghiară a fost definitiv înăbușită. Țăranii au refuzat să se mai supună obligațiilor față de stăpîni, au ocupat cu forța pămînturile stăpînilor și au intrat cu vitele în pășunile și pădurile domeniilor statului în ținuturile de munte [51]. Într-o circulară din 3/15 februarie 1850, episcopul scria că țăranii în loc să se silească să respecte legile și să păzească pacea și liniștea „s-au împotrivit la fiecare prilej celor bune și folositoare orînduiri, au răpit străină avere, n-au cinstit autoritatea, nici orice cin și au adus prin nelegiuite pășiri pacea publică și siguritatea în cea mai mare primejdie" [52].

De teama reintroducerii sarcinilor urbariale, mai ales prin obligația de a se răscumpăra prin muncă de la foștii stăpîni, țăranii au refuzat să îndeplinească cu plată obligațiile feudale pe cea de a doua jumătate a aunlui 1848, așa cum prevedea patenta. Ei au refuzat și orice lucru cu plată pe moșia foștilor stăpîni. Într-o circulară din 29 iunie 1849, Eduard Bach, șeful provizoriu al Ducatului Bucovinei [53], își exprima îngrijorarea că țăranii din ținut nu vor „a se înțelege la lucru într-un chip de învoială" de teamă că prin aceasta „s-ar scoposi un lucru silnic" [54].

Îndemnurile și amenințările lui Bach, repetate la 20 iulie 1849, n-au folosit la nimic [55]. Pentru a-și lucra moșiile, boierii au fost obligați să aducă muncitori agricoli din Galiția [56].

Deoarece pînă în martie 1849 nu se desființaseră obligațiile față de biserică, țăranii au ridicat glasul împotriva episcopului acuzîndu-l că s-a unit cu boierii țării pentru a reintroduce jugul iobăgiei [57].

Dispăruse încrederea și în coroana imperială. În timpul revoluției Habsburgii și-au desvăluit adevărata lor înfățișare față de interesele social-naționale ale popoarelor subjugate. În primăvara anului 1849, sfidînd măsurile represive ale guvernului, țăranii au refuzat să lupte împotriva trupelor revoluționare maghiare, de sub comanda generalului Bem [58]. Neacceptînd lupta împotriva revoluției maghiare, țărănimea a susținut, de fapt, lupta ei de dezrobire socială și națională.

ANEXA 1

11 iulie 1848

ORDINUL CIRCULAR AL LUI GHEORGHE ISĂCESCUL, PREFECTUL BUCOVINEI, CU PRIVIRE LA RĂSCOALA ȚĂRANILOR

Kraisamtul cu mare părere de rău au înțeles, cum că și mai multe sate a Bucovinii din vreme publicației a constituției pozvolite țărilor împărăției la 25 april 1848 și de cînd li s-au dat nădejde de rădicare boierescului și altor

---

[51] Arh. St. Suceava, fondul citat, dosar 33/1848, fila 1, (Anexa 1).

[52] Arh. St. Cîmpulung Moldovenesc. Protocolul poruncilor, anii 1833—1852, doc. 3983.

[53] Prin constituția din martie 1849, Imperiul Habsburgic recunoscuse autonomia Bucovinei, acordîndu-i denumirea de Ducat.

[54] Arh. St. Suceava, fondul citat, dosar an. 1849, doc. 2558. (Anexa 3).

[55] *Ibidem*, doc. 3213. (Anexa 4).

[56] P. S. Aurelian, *Bucovina. Descriere economică*. București, 1876, p. 28.

[57] Arh. St. Suceava, fondul citat, dosar an. 1849, doc. din 17/29 martie 1849.

[58] Arh. St. Cîmpulung Moldovenesc, loc. cit., anii 1833—1852, p. 155—157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

datorii țărănești, după cum să vede de oamenii răi și fără cuget întărîtați fiind, să dau a socoti fără dreptate cum că prin bunăvințele ce li s-au pozvolit au cîștigat cuvînt a cere și locurile stăpînești și a nu să supune mai departe jurisdicției dominicalnice.

Unele sate au și îndrăznit cu putere a intra cu vitele pe locurile stăpînești, și a să trage de supunere la orînduialele dominicalnice, în privire străjilor de noapte și ținerii de odihnă, de orînduială și de siguranție în hotarul dominicalnic.

Kraisamtul au făcut orînduială trebuincioasă ca stricătorii de odihnă să fie supuși pravelilor ; însă pe lîngă aceasta să află îndatorit a da de cunoscut sătenilor cum că pravilele împărătești apără avere stăpînească asemine ca și a sătenilor ; așa dar, fieștecare atingere de lucruri străine iaste tare vrednic de pedeapsă și să va popri prin aspre măsuri ; cum că jurisdicție dominicalnică încă nu iaste rădicată, și pentru aceea fieștecare sătean iaste îndatorit a să supune supt gre pedeapsă orînduielilor dominicalnice înprivire binelui de obștie, și afiștecăruia lăcuitor.

Dar și fieștecare sătean are voia, avînd temelnică pricină spre jalobă pentru vreo asuprire despre parte stăpînirii, a cere agiutor de la K. K. Kraisamtul care cu cei mai putincioasă grabă îl va cîștiga.

Mai pe urmă așteaptă Kraisamtul de la săteni, cum că nu vor răbda să piară pîine stăpînească pe cîmp, ci o vor strînge cu o plată cuviincioasă, măcar de ar fi și lucrat datorie de boieresc.

Arh. St. Suceava, Fondul
Parohia Putna-Rădăuți,
dosar 33/1848, fila 1.

ANEXA 2

Viena, 9 august 1848

PATENTA IMPERIALĂ PENTRU DESFIINȚAREA BOIERESCULUI ÎN BUCOVINA

Noi, Ferdinand întîiul, împărat constituțional al Austriei, Cralul Ungariei și Boemiei etc. etc.

De la susirea noastră pe tronul împărăției fericirea a crăiilor Galiției și Lodomeriei celor încredințate îngrijirii noastre și a provinciei Bucovina celii împreunate cu dînsele întru privire la administrație, au fost unul din cele mai alese obiecturi a noastrei necurmate deosăbite cumpătări.

Mainaintea de toate ca o neapărată precondiție a oricăreia ființătoare îmbunătățiri, ni s-au înfățoșat înlăturarea acelor împiedecări, care întimierea și dezvolvirea prosperității (binelui obștesc) și o bine întocmită administrație dinlăuntru aceștii țări le împiedică.

Ca una cele mai însemnate împiedicări o am aflat într-o nepotrivire ce întru o mare parte al aceștii țări între mărimea podaniceștilor îndatoriri cătră stăpînii de moșii și între posesia locului, de care aceste îndatoriri au să se împlinească eczastirisește.

Întru cumpătarea acestor împrejurări și fiind îmbieți de cea mai vie dorință de a întimiea și în Bucovina, așa precum în Galiția starea bună a poporului de țară prin totalnică desființarea îndatoririi de lucru boieresc în natură și acelorlalte datorii podanești, ce au să le împlinească de la stăpînirea sau posesia locurilor rusticalnice mai depărtate în scopusul cel binevoitoriu, de a ocroti

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît este cu putință pe stăpîni de moșii împrotiva stricăcioaselor struncinări în împrejurările de starea lor, apoi poruncim, precum urmează :

1. Desființarea lucrului boieresc și celorlalte îndatoriri podănești atît a gospodarilor cît și a căsașilor și șezătorilor în chirie, ce s-au hotărît cu patentul nostru de la 17 aprilie 1848 pentru crăiile Galiția și Ladomerie, se lățește și pe țara Bucovinei, totuși pentru ceasta, zioa 1 a lui iulie 1848, din care zioa pomenitele îndatoriri după punerea la cale a scaunelor au încetat acumă, să hotărăște ca terminul sau sorocul, de la care are să se înceapă lucrarea acestii miluiri cu despăgubire viitoare de către statul.

Însă pentru ca stăpînii de moșii în Bucovina prin neașteptata resuflare a boerescului ce o lucra, pînă acumă podanii, să nu fie stăngăriți la strînsură productelor lor celor de anul acesta ,apoi podanii îndatoriți sînt, partea de boieresc în natură, cea neîmplinită încă pe anul curgătoriu 1848 după legile urbarialnice cele eczastirisite pînă acum pentru Bucovina, spre siguripsirea regolatei adecă strînsurei pe anul acesta a rodurilor de cîmpu și în interesul adică folosul a tuturor lăcuiorilor a ținutului a o împlini lucrînd stăpînilor de moșii cu potrivită plată pe zi ce să va hotări de către Kraisamtul cu păzirea împrejurărilor localnice în deosăbite ocoluri, care plată la vremea sa hotărîndu-să despăgubirea pentru stăpînii de moșii, să va regardisi și li să va da.

2. Servitutățile cele eczastirisitoare au să rămîie neatinse, totuși podanii îndatorați sînt, voind a să folosi cu servituțile pe locuri sau moșii boierești, a da pentru aceea o potrivită despăgubire sau plată, a căreia așezare mainaintea de toate să lasă la învoială de bunăvoie a podanilor cu boierii adecă stăpînii lor.

Iară neputîndu-să învoi, apoi plata în bani gata are să se așeze cu o soamă anuală în cale cea prescrisă pentru tractarisirea trebilor podănești cu slobozenie de a apuca protedura judecătorească care soamă însă nici o dată nu poate să se suie peste prețul a datoriilor de dăjme cele urbarialnice și cele boierești, ce să cuvin pînă acumă legiuit.

La întîmplările, unde acumă după pravilă așezat este bezmăn că are să se plătească pentru folosirea cu o servitute ca aceasta, apoi are să rămîie la așezarea aceasta.

3. Încît podani cu o servitute provenitoare din legătură de podanie după împărțirea moșiilor se folosesc cu dînsa pe locuri altii decît a lor nemijlocite stăpîniri de moșie, apoi această servitute are să rămîie în puterea ei, totuși podani îndatorați sînt, bezmen pentru folosirea cu această servitutia, în măsura aceia care după închiatură de mai sus să va așeza a-l plăti la vistierie statului, prin care să răscumpără de datoriile lor cele urbarialnice.

4. Dară și stăpînii de moșii începînd de la 1 iulie 1848 să scutesc:

a) de plata dăjdii urbariale și de dijma celii acumă prescrise împreună cu dăjdie de pămînt, care cu privire la fasiile cele date de către stăpînirii de moșii la cea di pe urmă regulație birurilor, se va hotărî și să va deosebi ;

b) de îndatorirea pentru sprijinirea podanilor lor celor nevoiași ;

c) de îndatorirea, acolo unde pînă acumă nu exastirisesc condici de locuri a le înființa și a le purta ;

d) de datorie a substitui pe podanii lor în pricini de judecată ;

e) de purtarea cheltuielilor celor împreunate cu darea recruților, adecă cu ducerea recruților la locul de aseitu și cu ținerea lor, care cheltuieli de acumă înainte au să le deae grămăzile ;

f) de darea ajutorinței la cheltuieli, de tămăduirea adecă vindecarea la epidemice boalele oamenilor, la boale venerice și și la boale de vite.

5. Prin așezările despre viitoare întocmirea Instanțiilor întîie să vor mai scuti stăpînii de moșii cu cea mai putincioasă grăbirea de sarcină administrației și scoaterii a birurilor directe ,cum și de cheltuielile și de chizășluirea ce sînt legate cu plinirea fără de plată la iurisdicției țivile și cu politicești purtarea trebelor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6. Din vremea cînd să va introduce scutirea stăpînirilor de moşii de sarcină iurisdicţiei şi de purtarea trebelor politiceşti, va înceta şi chizeşluirea cu o a opta parte (octavă) ce au eczastirisit pînă acumă pe fieşcare moşie dominicalnică ca un legiuit amanet pentru toate pretensiile provenitoare din legătură de podănie şi din administraţia averii sirimanilor, iară pînă atunce această chizăşluirea pentru toate pretensiile care să nasc dintru o faptă sau nebăgare de seamă urmată mai în urmă de 1 iulie 1848 să va scade pe şesesprezece partea.

7. Întru toate aceste înlesniri află stăpînii de moşii o partitivă despăgubire pentru pierderea boerescului şi a celorlalte dări podaneşti care la aşezarea răsplătirii celii luate de cătră vistieria statului asuprăşi să va lua în socoteală cu o a treea partea preţului a datoriilor ezastersite pînă acumă.

O mai departivă despăgubire să află în preţul a servituţilor cu care au a să folosi podanii pe moşie boerească fără a da vreo osăbită plată pentru aceea, pînă acumă împuterniciţi dacă aceste servituţi după învoială de bună voie înceteazâ, sau dacă exzastirisesc mai departe, apoi în răsplătire ce au să deae podanii pentru folosirea cu aceste servituţi. Pentru rămăşiţă al urbarialnicilor şi boereştilor folosuri de dijmă sau zeciuială legiuit cuvenite, care rămîn nerăscumpărate, apoi stăpînirilor de moşii şi autorităţilor de a lua urbarialnice adetiuri li să va da despăgubirea după aşezarea preţului socotită după preţul provizpriului despre dajdie de pămînt din care însă să va scăde o somă partitivă de 5 procenturi pentru cheltuielile şi pierderi la scoaterea.

8. Mijloacele şi căile pentru împlinirea aceştii despăgubiri ce au să să socotească după preţuri urbarialnice, şi care au să o deae statul la stăpîniri de moşii, apoi aceste să vor aşeza pe calea constituţională.

9. Pînă cînd defintivă statornicirea cvantului sau măsurei a despăgubirii după mai înaintivă acurată aflarea acelii stări de datorii care după propisuri pînă acumă eczastirisitoare cu legiuită cuviinţă are să se socotească, nu va pute să urmeze, apoi pînă atunce stăpînirilor de moşii şi autorizaţilor de a lua adetiuri urbarialnice, li să va da avansu (forsuşu) pe socoteală viitoarei cuviinţe a despăgubirei, un venit hotărît (rentă), care să va aşeza după starea de stăpînirea ce au eczastirisit pînă la 1 iulie 1848, dacă nu cumva împrotiva acurităţii eczastirisitoarelor datorii să arată o temeinică pricină întru privire la cuviinţă sau mărimea îndatoririi.

10. Hotărîrile întru privire la aşezarea pomenitului avansu, la chipul dării lui şi la vadelele întru care va să urmeze aceasta, să vor da mai în urmă la ştirea obştească, întru o vreme cea mai scurtă, cu un ţircular deosăbit.

11. Despăgubirea, ce o dă vistieria statului pentru scăderea la datorie boerescului, cît să atinge de relaţie a dritului apoi ea intră în locul însuşi acestii datorii, aşadară supusă este driturilor realnice cu care însărcinată este însuşi mosia.

12. Pentru aşezarea despăgubirii să va înfiinţa la Leov sub preziednţie Gubernatoriului ţării o comisie provincialnică ce să va alcătui din mădulari a Guberniului ţării, al Administraţiei cameralnice despre venituri Vistieriei, a Dietei provinţialnice şi a Procuraturei de cameră.

13. Părţile cesă vor socoti a fi asuprite cu definitivă aşezarea cvantului de despăgubire, li va fi slobod, cererea lor pentru mai bună măsurarea despăgubirii după hotărările ce vor ieşi despre aceea la vremea sa, a o produce înaintea judecătorului ţivilu.

Aşteptăm dară ca stăpînirii de moşli şi podani întru aceste după acurată cumpătarea acelora, ce privesc binelul obştesc, şi în luarea de samă la împrejurările grabnice pentru folosul comunu a le lor de noi slobozite orînduieli, vor cunoaşte un nou semn a noastrei necurmate îngrijiri pentru binele lor, şi că mai ales stăpînii de locuri podăneşti (gospodari) căsaşi şi şezători în chirie a cărora datorii noi le desfiinţăm adecă la răsuflăm tocma cu jertva a vistieriei statului, să vor face vrednici de înlăsniri adecă miluiri herizite lor, ascultînd le-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gile, țiind liniște și rînduială cu fereală de or ce năsălnici atacuri asupra persoanelor sau a proprietății, rămînînd cu neclătită credință și plecarea cătră noi și cătră ocărmuirea noastră, împlinind voioși lucru boieresc, la care îi pe anu curgătoriu după întîea închietură al acetsui a nostru patentu, al lucra cu o potrivită plată îndatorită sînt și sprijinind la viitorimea pe stăpînii de moșii cu lucrarea cîmpului lor cu măsurată plată pe zi.

Datu-s-au în capitalie și rezidenție noastră. Vieana, în zi a noua a lui august una mie opt sute patruzeci și opt.

Ferdinand (m. p.)
Anton Baron de Doblhoff.
Ministru din lăuntru

Arh. St. Suceava, fond parohia Putna — Rădăuți, dosar 33/1848, (documentul nenumerotat)

ANEXA 3

29 iunie 1849
Nr. 2558

CIRCULARA LUI EDUARD BACH, ȘEFUL PROVIZORIU AL DUCATULUI BUCOVINEI PRIN CARE CHEAMĂ ȚĂRĂNIMEA SĂ STRÎNGĂ RECOLTELE BOIERILOR CU PLATĂ

În curînd vine strîngerea grînelor de tot feliul, care Dumnezeu în acesta an așa de cu îmbielșugare ne-au dăruit.

Ca să adunăm însă toate cum se cuvine, ce ne-au dat bunul Dumnezeu, trebue ca să punem amîndouă mînele la lucru și aceia la vreme. Trecuții doi ani sînt încă prea aproape de noi încît ar pute fi uitate toate acele nevoi, care ici și colo lipsa de hrană le-au fost pricinuit. Foamete, boli și alte necazuri au certat însemnate părți a Bucovinei, care almintrele este așa binecuvîntată.

Ceriul acum ni se arăta cu îndurare și, deși sînt lăcustele, care între Prut și între Nistru s-au încuibat, o nouă plagă (pedeapsă) pentru noi, totuși se va stărpi prin mijloacele care acum sînt în lucrare, și aceasta nenorocire, și celelalte părții a țării, nădăjduiesc pînă acum frumoase secerișe.

Dacă este o primejdie adecă, întinsele holde a foștilor stăpîni nu vor pute afla destui lucrători, spre a aduna darul lui Dumnezeu, cum se cuvine bine, de vreme ce ici și colo țăranii ori din lene, ori din pricina relei sfătuiri, nu vreau să lucre pentru o simbrie amăsurat ci cer plată care prețul rodurilor cu totul întrec.

Spre a feri pe țărani de asemine urmare, care lor le-ar scurta o agonisință însemnată, și ar lăsa fără cuget, darul lui Dumnezeu ca să piară, este scopul acestui bine ginditoriu circulariu.

Țăranilor! Voi sînteți ușurați din mila împăratului nostru de greul (robota). Folosul din aceia ușurare aveți, că puteți pămîntul vostru cu atîta mai bine a lucra și, că vremea, ce vă mai rămîne, o puteți să vă strîngeți bani pentru doamne ferește! la o vreme de nevoe.

Fiți harnici și sîrguincioși și nevoea nu vă va găsi. Fostelor stăpîni și moșinașilor a intinselor holde le trebuește ajutoriul vostru și vă dau pentru un lucru cuvenit o agonisință cu belșug.

Nu vă întreceți cu cererea prețului simbriei, gîndiți că și întru aceia este o urîtă cămătărie, dacă pentru amprumuntarea mînilor sale se cere o plată fără de samă și prea întrecută. Aceasta ar fi și în paguba voastră, căci stăpînii ar chiema lucrători din Galiția carii pentru o mai eftină simbrie s-ar năimi și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așa, s-ar înmulți numărul lucrătorilor, prin care voi ați pierde cîștigul care l-ați pute ave voi în timpul (vremea) cel slobod, agonisind alții rodurilor acelui lucru care voi l-ați pute isprăvi. Mai socotiți și aceasta că mulți din voi au luat de la stăpîni arvonă pe lucru înainte.

Aceste arvone să le plătiți, aceasta poruncește datoria fieștecărui om de cinste. De vă aduce așa dar aminte, apoi fiți gata și neîmprotivitor, deși cu oftină plată, va împuțina datoria voastră și va plăti arvona cît de mare cugetați.

Cît de mulțumiți vă veți simți, dacă veți plăti datoria și dacă încă un prisos vă va mai rămînc.

Stăpînii nu vă vor neîndreptăți, ei vă vor plăti cu cinste sîmbria cea pe zi obicinuită (după cum zioua de lucru se plătește) învoindu-vă voi mai întîi cu dînșii slobod și fără silă, căci nu se cere de la voi lucru cu sîla.

Luați în samă aceste cuvinte a șefului (diregătoriului) vostru, care numai binele vostru îl voiește, și care este încredințat, că voi în folosul vostru și în binele obștesc, veți asculta sfătuirea cea bine gînditoare.

Arh. St. Suceava, Fondul
Parohia Putna-Rădăuți, dosar
an. 1849, doc. 2558.

ANEXA 4

20 iulie 1849
Nr. 3212

CIRCULARA LUI EDUARD BACH CĂTRE TOATE DOMINIILE ȘI COMUNELE DIN BUCOVINA CU PRIVIRE LA NESUPUNEREA ȚĂRANILOR

Cu țircularîul din 29 iunie a.c. nr. 2558 pr. am făcut la locuitorii țărani a Bucovinei bineținîtoare prochiemare ca să deie stăpînilor la strîngerea țarinei mînă de ajutoriu nelăsîn(d) ca să piară așa de binecuvîntatul seceriș dintr-acesta an.

Însă cu toate acestea eu sînt îngrijeat că țăranii în multe locuri, din rea sfătuire dedați fiind deșertei credințe, că prin aceasta s-ar scoposi un beilic (lucru siluit) nu vor voi a să înțelege la lucru de ajutoriu într-un chip de învoială și că totuși stă primejdia înainte, că vor perî grînele pe cîmp.

Ca să se depărteze așa dară toată îndoiala de la țărani, spun prin aceasta *poftoritoriu, cum că boerescul (robota) este pentru totdeauna răducat, și că nici* într-un chip, și nici cînd nu se va mai întroduce.

Țăranii să nu fie așadar în grijă și să nu se oprească de o frică așa de netemeinică, a da ajutoriu pentru plata amăsurată foștilor lor stăpîni și posesorî la strîngerea holdelor. Lor li se îndemnează prin aceasta un mijloc, spre a-și agonisi un căștig însemnat, a-și îmbunătăți starea lor și a-și strînge cîteva parale pentru vreme de nevoie și de lipsă.

Eu fac mai departe pre țărani și la aceasta luător de samă, că ocărmuirea este îndatorită a griji pentru aceea, ca tot feliul de grîne la vremea lor să fie strînse, și fărșindu-se pînea din anii trecuți, să nu lase, ca iarăși să se nască lipsă de hrană și scumpete. Ocîrmuirea este întru acesta an cu atîta mai mult spre aceia îndatorită, cu cît ea o mulțime de armii are de hrănit, care împrotiva rebelilor unguri se luptă.

Din acest temeiu, trebuie ocîrmuirea într-acesta an aspre mijloace să întrebuințeze, ca să întîmpene primejdie și nevoe. Spre acest fîrșit, sînt craiscomisari de mine dispuși, la întîmplări, dacă însemnate cîtimi de grîne pe la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stăpîni din pricina lipsei de lucrători ar fi în primejdie a se pirde, pre acele comune (grămezi) care din lenevire, sau din re voe n-ar voi un ajutoriu cu plată la strîngerea țarinei să dea, să le aducă la aceea prin amăsurate mijloace siluitoare și din altă parte pentru aceia să se grijească ca acelor comunități îndată de stăpîni să se plătească pentru lucrul lor peșin simbria amăsurată după împregiurările locului.

Eu aștept încă de buna cugetare și de la dovedita probitatea țăranilor bucovineni, că ei după putere, de bună voe se vor împărtăși la strîngerea secerișului de acum, care și în folosul lor și într-a țării este, și că nu vor lăsa să vie pînă la siluire care numai pentru acele comunele care-s lenevoase și răuginditoare.

Aduc aminte încă odată și acelor săteni carii au luat arvone de la stăpînii lor, ca să împlinească lucrul făgăduit, și să nu aștepte mijloace aspre și siluitoare.

Arh. St. Suceava, Fondul
Parohia Putna-Rădăuți, dosar
an. 1849, doc. 3212

L'ABOLITION DU SERVAGE DANS LE DISTRICT DE SUCEAVA

RÉSUMÉ

Le district de Suceava a été annexé à l'Autriche en 1775. Peu après l'annexion, les paysans, jusqu'alors libres, des régions montagneuses sont devenus des serfs sur les domaines de l'Etat, que les Autrichiens constituèrent en sécularisant les grandes propriétés ayant appartenu aux monastères. Quant aux serfs des propriétés seigneuriales, des corvées supplémentaires leur furent imposées.

Un demi-siècle après l'annexion, les paysans furent dépossédés d'une grande partie des terres qu'ils avaient cultivé jusqu'alors librement de père en fils. Les dispenses et les privilèges que les princes moldaves leur avaient accordés furent supprimés. Ils furent soumis aux servitudes féodales en vigueur en Autriche.

L'aggravation intervenue dans la vie des paysans dont la liberté avait été ravie et l'asservissement était devenu total, fut suivie de troubles. En 1848, des émeutes eurent lieu.

Au cours de la révolution de 1848 les paysans s'affranchinent eux-même et obligèrent l'empereur à abolir les servitudes seigneuriales par une patente impériale du 9 août 1848, complétée par des instructions du 15 août 1849.

Quoique publiées le 7 septembre 1848, les dispositions de la patente furent appliquées rétroactivement à partir du 1 juillet 1848.

L'émancipation des paysans fut accordée en échange du paiement d'une indemnité. Le taux de cette indemnité fut définitivement fixé par une loi de 1857.

Les ci-devant seigneurs furent dédommagés en argent, quoiqu'ils eussent demandé que le tiers des terres paysannes leur soit attribué, selon le sistème appliqué en Prusse en 1811, ou selon le système adopté en Westphalie en 1829, suivant lequel ne fut laissée au paysan que la terre nécessaire pour deux bêtes de somme. Les boyards voulaient ainsi maintenir le servage, sous une autre forme.

L'abolition des servitudes seigneuriales à été mise en application conformément à l'esprit de la patente et des lois pour son aplication. Le problème agraire n'a pourtant pas été résolu. Privé de terre, ou ne possédant qu'une surface insuffisante n'ayant pas de ressources pour acquitter l'indemnité dûe au boyard, le paysan fut oblig de payer cette indemnité par des corvées. Il resta donc asservi au seigneur, sous une autre forme.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mécontents de la réforme et de son application, craignant le retour aux anciennes obligations du servage, les paysans n'ont cessé de se révolter jusqu'à la défaite totale de la révolution hongroise. Ils refusèrent de travailler, même lorsqu'un salaire en argent comptant leur fut offert, et ils obligerent ainsi leurs anciens maitres à faire appel à des ouvriers agricoles étrangers. Ils ne changèrent d'attitude que lorsque la maison des Habsbourg eut anéanti ses adversaires à l'interiéur de l'Empire.

Pourtant, malgré ses défauts, la réforme agraire de 1848 a favorisé le développement économique du district de Suceava. Elle a crée les bases capitalistes de l'agriculture et de l'exploitation des forêts.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ȚĂRANI DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ LA MUNCI AGRICOLE ÎN DOBROGEA (SECOLUL AL XVIII-LEA — PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

DE

TUDOR MATEESCU

Printre obligațiile impuse Țărilor române de către Poartă, un loc important îl ocupă furnizarea de brațe de muncă pentru îndeplinirea diferitelor trebuințe ale Imperiului otoman. Această obligație apare în documente în secolul al XVI-lea [1], odată cu deplina aservire a Țării Românești și a Moldovei, în cadrul unei suzeranități turcești tot mai apăsătoare. De la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ca urmare a începutului decăderii iremediabile a Imperiului otoman și a numeroaselor războaie defensive pe care acest stat este nevoit să le susțină, cererile turcești de brațe de muncă devin tot mai frecvente. În secolul al XVIII-lea, anual, mii de locuitori ai Țărilor române erau siliți să muncească luni în șir pentru turci, îndeosebi la repararea și fortificarea de cetăți [2], dar și la diverse alte lucrări [3]. Cei mai mulți erau muncitori necalificați, așa numiții salahori *(cerahor)* [4]; erau trimiși însă și meșteri de felurite specialități [5].

---

[1] Cea mai veche știre în acest sens datează din anul 1560, cînd sultanul Soliman Magnificul cere, printr-un firman, domnului Țării Românești, Petru cel Tînăr, trimiterea de salahori la Giurgiu pentru repararea cetății. Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turcești întocmit de...*, vol. I., București, 1960, doc. 33, p. 34. (În continuare se va cita **C.D.T.**, *I.*). Pentru Moldova, cea mai veche informație privind furnizarea de brațe de muncă datează din 1587, cînd Petru Șchiopul trimitea la Özü 15.000 de salahori. (Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. IV, partea a 2-a, București, 1884, doc. 69, p. 134).

[2] Este vorba, în primul rînd, de cetățile din jurul țărilor române, dar și de cetăți mai depărtate, cum ar fi Camenița, Özü (Vozia) sau Kîlburun.

[3] Ca, de pildă, la construirea de hambare, menziluri, drumuri, poduri, corăbii, la tăierea și transportarea lemnelor etc. Alți oameni erau folosiți ca vîslași, ca timonieri și, în general, la alcătuirea întregului echipaj al unor corăbii turcești, iar alții la munci mai grele, cum ar fi tragerea la edec a unor vase încărcate. Vezi pentru toate acestea M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegii în limitarea obligațiilor către Poartă (1774-1802)*, în „Studii" XI (1958), nr. 6, p. 117—118; Mustafa A. Mehmet, *O condică de firmane turcești din timpul domniei lui Alexandru Ipsilanti în Moldova (1786-1788)*, în „Studii", XV (1962), nr. 2, p. 416-418; N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și față de turci ale populației din Moldova (secolele XIV—XVIII)*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 4,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Există totodată şi o serie de ştiri care atestă, pentru secolul al XVIII-lea şi prima jumătate a secolului al XIX-lea, folosirea unor secerători din Ţara Românească şi Moldova la recoltarea cerealelor în Dobrogea. Este un fenomen care intră de asemenea în cadrul obligaţiei ţărilor române de a furniza braţe de muncă statului turcesc suzeran.

Dobrogea a fost socotită ca una dintre cele mai bogate provincii agricole ale Imperiului otoman. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea, Charles de Peyssonel, consul al regelui Franţei pe lîngă hanul Crimeii, aprecia că regiunea era „o sursă inepuizabilă de grîne" [6].

Încă din secolul al XV-lea, statul otoman, din motive strategice, trecuse la o puternică colonizare cu elemente musulmane a Bulgariei răsăritene, acţiune care a cuprins treptat şi Dobrogea, pînă la gurile Dunării [7]. Românii sînt împinşi astfel cu timpul spre Dunăre, fără a dispărea însă vreodată din interiorul provinciei sau de la ţărmul mării [8]. Colonizarea s-a făcut cu tătari şi cu turci aduşi din Asia Mică, unii dintre ei fiind organizaţi, pe la sfîrşitul secolului al XVI-lea, în categoriile militare ale akîngiilor, *djebellü*-ilor şi ienicerilor [9]. Ei erau aşezaţi după sistemul militar al timarelor, cu obligaţii militare faţă de stat, în schimbul deţinerii pămîntului [10]. În secolul al XVIII-lea, se constată în Dobrogea existenţa unor domenii feudale întinse, sub forma *hass*-urilor, *zeamet*-urilor şi *timar*-elor [11]. Cea mai mare parte a pămîntului, şi îndeosebi loturile deţinute de ţărani, aparţinea însă fiscului otoman *(beit-ül-mal)*, constituind terenurile numite *miriye*, pentru care statul percepea ca dijmă o parte din produse [12].

Populaţia musulmană colonizată în Dobrogea, datorită obligaţiilor militare, era, în general, puţin legată de pămînt şi puţin preocupată în treburile agriculturii propriu-zise, situaţie pe care o constatăm pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea [13]. De aceea, lipsa braţelor de muncă se făcea tot mai simţită, pe măsura sporirii inerente a producţiei agricole. Această lipsă devine acută în special în perioada recoltării cerealelor, cînd trebuia efectuat un volum mare de muncă într-un timp cît mai scurt.

Pe de altă parte, statul otoman era interesat în obţinerea unor recolte cît mai mari în provinciile care făceau parte din imperiu. Cu timpul se ajunge chiar

---

p. 899—901, 907, 909—910; C. C. Giurescu, *Construcţii navale în Principatele române în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iaşi cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 318—319, 323—325.

[4] Pentru evoluţia sensului acestui cuvînt, vezi Lazăr Şaineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*, Bucureşti, 1900, vol. II, p. 309—310.

[5] Vezi, de exemplu, V. A. Urechia, *Istoria românilor*, vol. I, Bucureşti, 1891, p. 274; Mihail Guboglu, *Catalogul documentelor turceşti...*, vol. II, Bucureşti, 1965, doc. 1097—1098, p. 315—316; (în continuare se va cita *C.D.T.*, II).

[6] Charles de Peyssonel, *Observations sur le commerce de la Mer Noire et des pays qui la bordent*, Amsterdam—Leyda—Rotterdam—Utrecht, 1787, p. 258.

[7] Al. P. Arbore, *Contribuţiuni la studiul aşezărilor tătarilor şi turcilor în Dobrogea*, în „Arhiva Dobrogei", II (1919), nr. 3—4, p. 215.

[8] C. C. Giurescu, *Ştiri despre populaţia românească a Dobrogei în hărţi medievale şi moderne*, [Constanţa], [1966], p. 48 şi urm.

[9] Al. P. Arbore, *art. cit.*, p. 218.

[10] P. P. Panaitescu, *Originea populaţiei în Dobrogea Nouă*, Bucureşti, 1940, p. 13.

[11] Mustafa A. Mehmet, *Aspecte din istoria Dobrogei sub dominaţia otomană în veacurile XIV—XVII. (Mărturiile călătorului Evlia Celebi)*, în „Studii", XVIII (1965), nr. 5, p. 1108—1110. Vezi şi *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 35.

[12] Pentru formele proprietăţii funciare otomane, vezi, mai ales, Ioan N. Roman, *Studiu asupra proprietăţii rurale din Dobrogea*, Constanţa, 1907, p. 14 şi urm.

[13] Dintre toţi locuitorii Dobrogei, românii au fost, de fapt, singura populaţie cu caracter rural-agricol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la instituirea unui adevărat monopol de stat asupra producției agricole a provinciilor pontice și danubiene, avînd drept scop, mai cu seamă, asigurarea cerealelor necesare pieții Constantinopolului [14]. În secolul al XVIII-lea, după cum ne transmite Peyssonel, turcii numeau Dunărea „tatăl care hrănește Constantinopolul" [15]. El adaugă că exportul cerealelor din Bulgaria și Dobrogea era oprit sub pedepse foarte riguroase ; grînele nu puteau merge decît spre capitala Imperiului otoman [16].

Provinciile care făceau parte integrantă din imperiu erau supuse obligației numite *iștira*, care consta în aceea că, prin sistemul rechizițiilor și al furnizărilor forțate, populația era silită să livreze statului, la un preț neînsemnat, întregul surplus de cereale [17]. De această problemă se ocupa un funcționar special numit comisarul aprovizionării *(zahire mübaşiri)* [18]. Cumpărarea grînelor din provincii se făcea prin intermediul unor armatori și rechizitori sau colectori publici, care, în schimbul unui drept de 10%, cutreierau satele, obligîndu-i pe țărani să le vîndă produsele și, totodată, să le transporte ei singuri la locurile de încărcare [19]. În Dobrogea, strîngerea cerealelor se făcea în porturile de la Marea Neagră, de unde erau încărcate apoi pe vase închiriate în contul sultanului însuși [20]. La mijlocul secolului al XVIII-lea, după cum ne informează Peyssonel, *aga* comandant al orașului Köstendje era însărcinat, în același timp, cu trimiterea la Istanbul a grîului care se aduna în cantitate foarte mare în acest port dobrogean [21]. Mai tîrziu, în primul sfert al secolului al XIX-lea, această atribuție va trece asupra unui *mübaşir* (mumbașir) cu sediul la Alcecaklar (Balcic), port de care depindeau în acest sens cele mai multe dintre cazalele Dobrogei [22].

Lipsa brațelor de muncă în Dobrogea, pe de o parte, ca și interesul statului otoman în strîngerea la timp a recoltei, pe de altă parte, au determinat intervenția autorităților turcești, inclusiv a sultanului, pentru aducerea de secerători din alte locuri, în vederea recoltării cerealelor din regiunea dintre Dunăre și mare [23]. La început, acest lucru se petrecea probabil numai în anii de belșug, cînd, în același timp, locuitorii musulmani ai Dobrogei erau angajați în număr mare în acțiuni militare, ca și atunci cînd holdele erau amenințate de vreo calamitate naturală, ca, de pildă, de invazia lăcustelor, fenomen destul de frecvent

---

[14] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Contributions à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinopole au XVIII-e siècle*, în „Studia et acta orientalia", vol. I, București, 1957, p. 13 și urm.

[15] Charles de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, Paris, 1787, vol. II, p. 170 : „le père nourricier de Constantinople".

[16] *Ibidem*, p. 170—171.

[17] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Contributions à l'étude de l'approvisionnement en blé de Contantinopole...*, p. 18.

[18] Așa reiese din firmanul sultanului Mustafa III, datînd din anii 1757—1758, care va fi analizat pe larg mai jos. (Bibl. Acad., Ms. orient. nr. 25, f 8b—9a, nr. 20).

[19] M. M. Alexandrescu-Dersca, *Contributions à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople...*, p. 19.

[20] *Ibidem*, p. 18—19, 24.

[21] Charles de Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, vol. II, p. 159.

[22] Vezi, de exemplu, *C.D.T.*, I., doc. 2056, 2058, 2070, p. 413, 416.

[23] Pentru celelalte lucrări agricole principale, respectiv pentru arat și semănat, care nu cereau un timp prea limitat de realizare, se putea face față mai ușor cu brațele de muncă existente în Dobrogea. Au existat însă și cazuri de folosire a secerătorilor aduși din țările române și la alte munci al cîmpului, așa cum aflăm dintr-un firman al sultanului Mustafa al III-lea din iunie 1765. [Arh. St. București, Microfilme Turcia 13 (IV—25)].

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în aceste ținuturi [24]. Mai tîrziu, aducerea de secerători din afară în Dobrogea va avea loc din ce în ce mai des, pînă cînd va ajunge un lucru cu totul obișnuit, pe care îl vom constata în fiecare an, așa cum se va întîmpla la începutul secolului al XIX-lea.

Secerătorii (tc. *orakçı* de la *orak* = seceră) folosiți în Dobrogea proveneau, în mod obișnuit, din Țara Românească și Moldova [25], atît din cauza apropierii, cît și datorită faptului că turcii n-ar fi putut găsi în nici o provincie europeană a imperiului oameni atît de pricepuți la muncile agricole ca țăranii români. Trimiterea acestor lucrători se făcea în cadrul obligației celor două țări române de a furniza brațe de muncă Imperiului otoman.

Informații foarte interesante în legătură cu aceasta și cu celelalte aspecte ale problemei înfățișate mai sus găsim într-o notă a Patriarhiei ecumenice din anii 1774—1782, intitulată „Despre oracci": „Oracciii sînt români secerători, pe care prin firman în timpul verii e orînduit domnul să-i trimeată în partea aceastălaltă a Dunării în porțile Dobrogii, ca să secere grîiele și oarzele locuitorilor acelei părți, ca să poată și ei să se hrănească și să trimeată la Constantinopol, deoarece nu sînt locuitorii din acea parte destui ca să secere..." [26].

Cea mai veche știre privind aducerea de secerători din Principate în Dobrogea datează din anii 1757—1738, cînd Scarlat Ghica, domnul Moldovei [27], primește, prin ciohodarul Porții, aga Seyyid Mustafa [28], o poruncă vizirală, emisă pe baza unui firman al sultanului Mustafa al III-lea, prin care i se cer secerători pentru strîngerea recoltelor *(ekin)* de pe pămînturile musulmanilor din cazalele dobrogene Karahaman, Dobrice [29], Köstendje și altele [30]. Se specifică totodată că acesta era un „vechi obicei", ceea ce ne arată o practică intrată deja în tradiție, datînd poate de la începutul secolului al XVIII-lea sau chiar din secolul al XVII-lea. După terminarea lucrului și după primirea simbriei *(ücret)*, secerătorii urmau să se întoarcă în Moldova. Autoritățile turcești din Dobrogea fuseseră anunțate în legătură cu acest fapt, pentru ca lucrătorii respectivi să aibă drept de liberă trecere. De buna desfășurare a treburilor se ocupa un comisar al aprovizionării *(zahire mübaşiri)*, care, după rezolvarea însărcinării, urma să raporteze direct sultanului [31].

În document se menționează că secerătorii erau trimiși pe terenurile musulmanilor, prin care trebuie să înțelegem, în primul rînd, feudalii turci, așa

---

[24] Vezi, de exemplu, *C.D.T.*, I., doc. 2067, p. 415 și doc. 2362, p. 474.

[25] Numai în situații cu totul deosebite erau aduși secerători din alte părți, așa cum s-a întîmplat în anul 1822, cînd nu s-au putut trimite oameni din țările române, din cauza mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu și a evenimentelor care i-au urmat. (Arh. St. București, Doc. turc., VI/744).

[26] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIV, partea a 3-a, p. 222 (textul grecesc și traducerea lui N. Iorga).

[27] *Documentul menționează numai secerători din Moldova, dar presupunem* că o poruncă asemănătoare fusese trimisă și domnului Țării Românești, deoarece, în firmanul amintit din 1765, se arată că ambele principate erau supuse acestei obligații. (Arh. St. București, Microfilm 13 (IV—25).

[28] De obicei, obținerea secerătorilor se făcea printr-un trimis special al autorităților locale din Dobrogea sau chiar al sultanului.

[29] *Dobrice* (Dobrige) era o caza situată în sudul Dobrogei, avînd ca centru orașul *Haci-Oglu Bazarı* (M. Tayyib Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân* (Turcii nomazi, tătarii și „copiii cuceritorilor" în Rumelia), Istanbul, 1957, p. 116).

[30] Bibl. Acad., Ms. oriental nr. 25, f. 8b—9a, nr. 20. (A fost rezumat în *C.D.T.*, II, doc. 864, p. 257). Mulțumim și pe această cale domnului Aurel Decei pentru bunăvoința cu care ne-a ajutat în consultarea documentelor referitoare la tema de față.

[31] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cum ni se spune de altfel, în mod expres, într-un act din 1826 [32]. Este vorba apoi și de țăranii mahomedani, tătari sau turci, ale căror holde, din motivele arătate mai sus, puteau rămîne uneori nesecerate. Nu există însă nici o știre despre folosirea acestor secerători la recoltarea grînelor aparținînd populației creștine a Dobrogei, care, îndeosebi în ceea ce privește românii, elementul etnic predominant al provinciei, putea face față cu forțele proprii la toate muncile agricole.

Spre deosebire de salahori, care erau plătiți totdeauna de domnii români în contul haraciului [33], secerătorii care mergeau în Dobrogea primeau pe loc drepturile bănești cuvenite, așa cum se specifică în aproape toate documentele, probabil chiar direct de la beneficiari. Plata salahorilor a constituit o adevărată povară pentru Țările române. Din cauza aceasta, Constantin Brîncoveanu fusese nevoit să instituie, începînd din 1696, un bir suplimentar asupra contribuabililor [34]. În afară de aceasta, așa cum se spune în *arz-mahzarul* Țării Românești din aprilie 1783, turcii, pentru a-i atrage pe salahori și pentru a-i determina să meargă la depărtări mai mari, atribuiau fiecăruia dintre ei o sumă de 60 de taleri pentru toată perioada de muncă, plus plata separată a fiecărei zile de lucru, care se ridica la 10 lei pe lună [35]. În memoriul domnului Țării Românești, Nicolae Caragea, din 6/17 aprilie 1783, adresat lui I. Bulgakov, ambasadorul rus de la Constantinopol, se arăta însă că aceste sume nu erau recunoscute decît parțial de Defterdariat, iar ceea ce se recunoștea nu era niciodată rambursat [36]. Spre deosebire de această situație, plata secerătorilor nu greva în mod direct finanțele Țărilor române. Drepturile lor bănești se pare că erau totuși destul de reduse [37].

Documentul conține totodată specificarea, pe care o vom găsi și în alte izvoare [38], că, după terminarea lucrului, secerătorii se vor întoarce în țară. Era, de fapt o asigurare că acești supuși ai domnilor români nu vor fi reținuți în Dobrogea [39], unde nevoia de brațe de muncă era de-a dreptul stringentă.

În iulie 1762, sultanul însuși poruncea, printr-un firman, domnului Moldovei, Grigore Callimachi, dat fiind că se apropia vremea recoltei, să trimită „după vechiul obicei" și „în număr suficient" secerători pentru strîngerea grînelor din Dobrogea [40]. Se arăta că, în fiecare an, în sezonul recoltei, numeroși locuitori ai

---

[32] *C.D.T.*, I, doc. 2303, p. 461.

[33] Vezi, de exemplu, *C.D.T.*, II, doc. 1083, p. 312; Mustafa A. Mehmet, *O condică de firmane turcești...*, p. 417—418.

[34] *Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei de la leatul 7202—7212 (1694—1704)*, în „Revista istorică a Arhivelor României", București, 1873, p. 202, 319—322, 401—412, 475—478, 483—485, 544—546. Vezi și Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a vistieriei lui Constantin Brîncoveanu*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. V, București, 1962, p. 415, 419, 471. În 1699, „birul salahorilor" se ridica la considerabila sumă de 39.966 de taleri sau 80 de pungi de bani. (C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a 2-a, București, 1946, p. 703).

[35] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 276.

[36] Hurmuzaki, *Documente privind istoria României*, serie nouă, vol. I, *Rapoarte consulare ruse (1770—1796)*, București, 1962, p. 207—208. Vezi și Al. Vianu, *Geneza senedului din 1783*, în „Revista Arhivelor", III (1960), nr. 1, p. 225, 232.

[37] În document se menționează ca, după primirea simbriei, secerătorii „să facă cumpărături", ceea ce s-ar putea interpreta ca o obligație impusă în vederea dezvoltării comerțului în Dobrogea. (Bibl. Acad., Ms. oriental nr. 25, f. 8b—9a, (nr. 20).

[38] *C. D. T.*, I, doc. 1877, p. 376—377; doc. 2058, p. 423; doc. 2253, p. 451; doc. 2256, p. 452; doc. 2263—2264, p. 453.

[39] În ciuda acestor asigurări, astfel de reținere se făceau în mod frecvent, așa cum aflăm din firmanul din 1765. (Arh. St. București, Microfilm 13 (IV-25)).

[40] *Ibidem*, Microfilme Turcia, cutia VI—167 (9).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldovei „treceau grupuri-grupuri pentru cîştigurile lor proprii peste fluviul Dunărea pe la Isaccea şi, fixînd după vechiul obicei suma de plată, secerau pe oasta Mării Negre la Karaharman şi Köstendje, Mangalia, Balcic, Cavarna, Bazargic şi Dobrice [41] şi în alte cazale şi schele ce se află în părţile acelea" [42]. Se iviseră însă unele „situaţii neconvenabile" [43], care făcuseră ca secerătorii să refuze a mai veni în Dobrogea. În momentul acela, situaţia fusese însă remediată şi, în plus, se dăduse firman pentru asigurarea transportului secerătorilor. [44]

Alte aspecte ale problemei ne sînt relevate de documentul turcesc pomenit mai sus, din iunie 1765. Este vorba de un firman prin care sultanul Mustafa al al III-lea porunceşte vizirului muhafiz de Vidin, valiului de Özü (Vozia) [45] şi altor dregători ai acestor două eyalete să respecte condiţiile fixate anterior pentru obţinerea de secerători din Moldova şi Ţara Românească, necesari cazalelor sud-dunărene [46]. Se aflase că secerătorii veniţi fuseseră opriţi de „mai marii" locurilor [47] şi aşezaţi „pe moşiile lor, în satele lor", fiind ţinuţi pentru diverse „lucrări şi culturi din împrejurimi şi de mai departe". Se numise un comisar special care să cerceteze această situaţie, iar supuşii domnilor români veniţi pentru seceriş în imperiu şi reţinuţi în felul acesta urmau să fie trimişi imediat în ţările lor [48].

Rezultă de aici că existaseră contracte între Ţările române şi Imperiul otoman, prin care se impusese Ţării Româneşti şi Moldovei o nouă obligaţie vasalică şi anume aceea de a trimite oameni pentru secerarea grînelor. Rezultă totodată că se stipulase condiţia ca lucrătorii respectivi să fie folosiţi numai la seceriş *(orakçılık)*, iar după terminarea recoltării să fie înapoiaţi în ţările lor, deoarece, după cum e şi firesc, domnilor români nu le putea conveni pierderea de supuşi. Se făcuseră însă abuzuri pe plan local, prin reţinerea forţată a secerătorilor pe ciflicuri şi prin întrebuinţarea lor şi la alte munci agricole [49]. Drept urmare, domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei sistaseră la un moment dat trimiterea secerătorilor, iar ţăranii înşişi refuzaseră să mai vină în Imperiul otoman, aşa cum aflăm din firmanul din 1762.

În documentul din iunie 1765 se prevedea ca, pe viitor, înainte de vremea recoltei, să se stabilească pentru fiecare caza numărul de secerători necesari şi să se desemneze cîte doi oameni care să se prezinte la domnii Ţării Româneşti şi ai Moldovei cu un certificat de la şeriat pentru a obţine lucrătorii de care avea nevoie cazaua respectivă. După terminarea treburilor şi după primirea simbriei, oamenii trebuiau să se înapoieze în ţara lor. Se adăuga însă că dacă

---

[41] Mai apoi însă, după cum deducem din mai multe documente, secerătorii moldoveni vor fi folosiţi numai în cazalele din nordul Dobrogei.

[42] Arh. St. Bucureşti, Microfilme Turcia, cutia VI—167 (9): „ceste ceste nehr-i Tunayı ubûr ve Isakçi'dan Karadeniz sevahili ile Karaharman ve Köstence ve Mankalya ve Balçik ve Kavarna ve Hacioglu Bazari ve Dobrice ve sair olhavalide vâki kazalar ve iskelerin ekinlerini ücret...". Se menţiona aici că semnăturile aparţineau *musulmanilor* („*robii lui Allah*").

[43] Faptul s-a petrecut, desigur, între 1759 şi 1761.

[44] Arh. St. Bucureşti, Microfilme Turcia, cutia VI—167 (9).

[45] În acel timp, toate cazalele Dobrogei făceau parte din sandjacul Özü. (Cf. H. Dj. Siruni, *Acte turceşti privitoare la hotarele dunărene ale Ţării Româneşti*, în „Revista Arhivelor", V (1942), nr. 1, p. 130).

[46] Arh. St. Bucureşti, Microfilm 13 (IV—25). A fost rezumat şi în *C.D.T.*, II, (doc. 923, p. 272). Vezi şi Mihail Guboglu, *Despre arhiva turco-orientală din Biblioteca de stat «V. Kolarov» — Sofia*, II, în „Revista Arhivelor", III (1960), nr. 1, p. 156, unde a fost semnalat mai întîi acest document.

[47] Este foarte probabil că acestea erau „situaţiile neconvenabile" de care vorbeşte firmanul din 1762 şi care nici după trei ani nu fuseseră deci remediate.

[48] Arh. St. Bucureşti, Microfilm 13 (IV—25).

[49] Se arată că sultanul dăduse şi în anul precedent o poruncă pentru curmarea acestor abuzuri, dar se vede că nu fusese respectată *(Ibidem)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vreunul ar rămîne (de bunăvoie, desigur), „acela să fie considerat totdeauna ca făcînd parte din populația cazalei" [50].

Acest din urmă amănunt era legat de emigrarea unor români din Țara Românească și Moldova în Dobrogea [51], cauzată mai cu seamă de exploatarea de pe moșii și de obligațiile excesive față de domnie, pe care trebuiau să le suporte țăranii; interveneau totodată și condițiile ceva mai bune oferite de turci [52]. Emigrarea aceasta avea loc și în alte regiuni ale Imperiului otomani, dar fugarii se așezau mai ales în Dobrogea, atît datorită bogăției pămîntului, cît și datorită numărului mare de români, care formau de altfel elementul autohton și majoritar al acestei provincii. Autorităților turcești le convenea desigur această situație și e foarte probabil că unii dintre secerători rămîneau definitiv în Dobrogea, devenind supuși otomani și sporind astfel numărul românilor din această regiune [53].

Remarcăm și faptul că trimiterea de secerători în Imperiul otoman devenise, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o obligație permanentă a țărilor române, un obicei de fiecare an, impus de poruncile sultanului, așa cum se notează de altfel în mod expres în firmanul din 1765 [54]. Din document rezultă totodată că acești secerători erau utilizați nu numai în Dobrogea, ci și în alte provincii turcești sud-dunărene, cum ar fi de pildă, regiunile pașalîcului de Vidin. Alte știri nu mai avem însă în acest sens, ceea ce dovedește că, foarte curînd, folosirea acestor lucrători a fost limitată exclusiv la secerarea cerealelor din Dobrogea. Acest lucru este atestat, în chip expres, de nota din 1774—1782 a Patriarhiei de la Constantinopol.

Constatăm, de asemenea, că obligația aceasta o aveau, în mod sigur, ambele principate. S-ar putea însă ca și în acest domeniu să se fi aplicat „regula treimilor", pe care o avem atestată la trimiterea de salahori [55] și care devenise probabil treptat o tradiție. Ea consta în aceea că, în cele mai multe cazuri, Țara Românească trebuia să furnizeze două treimi din numărul total al oamenilor ceruți de turci, restul de o treime revenind Moldovei. Această situație ne este înfățișată foarte clar de mai multe firmane din anul 1787 ale sultanului Abdul Hamid I, privind expedierea de salahori din țările române la cetatea Özü [56]. „Regula treimilor" avea ca temei posibilitățile economice mai mari ale Țării Românești în comparație cu Moldova și ea se aplica poate, într-o măsură mai mare sau mai mică, la stabilirea cuantumului tuturor obligațiilor față de Imperiul otoman ale celor două principate.

După 1765 nu mai avem știri directe despre trimiterea de secerători din Moldova în provinciile turcești, dar acest lucru se datorește, cel mai probabil, pierderii documentelor respective. Credem, totuși, că ambele principate au fost obligate să furnizeze în continuare secerătorii ceruți de turci, așa cum rezultă, pentru Țara Românească, din mai multe documente de la începutul secolului al XIX-lea, în care se face din nou apel la obiceiul stabilit „din vechime" în acest sens [57]. Este vorba, de fapt, de un aspect al obligației Țărilor române de a da

[50] Arh. St. București, Microfilm 13 (IV—25).

[51] Al. P. Arbore, *O incercare de reconstruire a trecutului românilor din Dobrogea*, extras din „Analele Dobrogei", III, (1922), nr. 2, Constanța, 1922, p. 21—22; C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei...*, p. 7.

[52] Șerban Papacostea, *Contribuție la problema relațiilor agrare în Țara Românească în prima jumătate a veacului al XVIII-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", vol. III, București, 1959, p. 265.

[53] Vezi această presupunere și la C. C. Giurescu, *Știri despre populația românească a Dobrogei...*, p. 11—12.

[54] Arh. St. București, Microfilm 13 (IV—25).

[55] Mustafa A. Mehmet, *O condică de firmane turcești...*, p. 417.

[56] *C.D.T.*, II, doc. 1102, p. 317; doc. 1123, p. 322—323. Vezi și Mustafa A. Mehmet, *O condică de firmane turcești...*, p. 417.

[57] *C.D.T.*, *I*, doc. 2058, p. 413; doc. 2256, p. 452; etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

braţe de muncă Imperiului otoman şi atîta vreme cît constatăm existenţa acestei obligaţii, (mult mai bogat documentată în ceea ce priveşte furnizarea de salahori), trebuie să presupunem exercitarea ei şi în domeniul trimiterii de secerători pentru recoltarea grînelor din cazalele Dobrogei. Întreruperi au fost numai în timpul războaielor care au afectat teritoriul Ţărilor române şi al provinciei dintre Dunăre şi mare, în perioadele de ocupaţie străină a principatelor, ca şi atunci cînd recolta în Dobrogea, din cauza secetei sau a altor calamităţi naturale, era prea săracă, nemaifiind nevoie de oameni din afară pentru strîngerea ei.

Firmanul din 1765, amintit mai sus, cuprindea şi condiţia ca secerătorii ceruţi să fie dintre raiale[58], probabil în sensul că trebuiau să fie din rîndurile ţăranilor, oameni pricepuţi deci la recoltarea cerealelor, mai cu seamă că timpul de lucru era foarte scurt. Această condiţie este exprimată mai clar într-un document din anul 1823, unde se specifică, în chip expres, ca lucrătorii care urmau să fie trimişi în Dobrogea să facă parte „din obştea agricultorilor" *(taife-i rencberane)*[59]. Nu era nicidecum o menţiune de prisos, deoarece, din cauza nevoii de braţe de muncă în interior, domnii Ţărilor române vor fi trimis ca secerători şi oameni de alte profesii : orăşeni sau robi ţigani. Se ştie că şi lucrătorii oraşelor, cu excepţia celor care se bucurau de scutiri speciale, participau la îndeplinirea unor obligaţii în muncă faţă de turci : la cărături sau chiar la lucrul la cetăţi ca salahori[60]. Folosirea robilor ţigani era poate şi mai frecventă. În anul 1795, la cetăţile Ismail şi Chilia au fost trimişi şi ţigani pentru completarea numărului de salahori ceruţi de turci[61]. Autorităţile otomane constataseră, probabil, printre secerătorii veniţi în Dobrogea, prezenţa unor oameni care nu se pricepeau îndeajuns la muncile agricole şi mai cu seamă a robilor ţigani, care, pe atunci, erau, în general, străini de agricultura propriu-zisă. Acest lucru a dus la introducerea condiţiei ca lucrătorii trimişi pentru strîngerea recoltelor să fie agricultori de profesie.

Recrutarea acestor secerători se făcea, ca şi a salahorilor, din unele sate, care aveau, poate, obligaţii în această privinţă, în schimbul scutirii de vreunele angarale faţă de domnie[62]. Dat fiind faptul că plata secerătorilor nu cădea în sarcina domniei, trimiterea ţăranilor pentru muncile agricole în Imperiul otoman avea totuşi un caracter mai puţin silnic. Obligaţia trebuia însă oricum îndeplinită. Se apela probabil, în mare măsură, la cei care erau dispuşi să plece de bunăvoie[63]. În satele de moşneni şi răzeşi dinspre munte, unde a existat totdeauna un surplus demografic, se vor fi găsit, încă de pe atunci, ţărani care să accepte să meargă la lucru în Dobrogea, în schimbul unei plăţi. Fenomenul va căpăta amploare după reintegrarea la România a provinciei dintre Dunăre şi mare, dar nu este exclus ca originea lui să stea tocmai în această obligaţie faţă de turci a Ţărilor române.

---

[58] Arh. St. Bucureşti, *Microfilm 13 (IV—25)*.

[59] *Ibidem*, Documente turceşti, VI/744.

[60] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 907—910.

[61] Hurmuzaki, *Documente...*, *serie nouă, vol. I, doc. 362, p. 659*. A fost nevoie totuşi atunci şi de angajarea cu plată a unor tătari *(ibidem*, p. 659—660).

[62] În primăvara anului 1721, fiecare casă ţărănească din Moldova a trebuit să dea un om ca salahor pentru Hotin. (N. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea în ţerile noastre după corespondenţe diplomatice străine, I., 1700—1750*, extras din „Analele Academiei Române. Mem. Secţ. ist.", seria a II-a, tom. XXXII, Bucureşti, 1909, p. 22). Ştim, de asemenea, că, în Ţara Românească, se instituise, încă din timpul lui Constantin Brîncoveanu, un „bir al salahorilor" pentru cei care nu mergeau să lucreze la cetăţile turceşti.

[63] La un moment dat, ţăranii din Moldova, aşa cum se spune în firmanul din 1762, refuză să mai meargă la seceriş în Imperiul otoman, din cauza ivirii unor „situaţii neconvenabile", respectiv din cauza reţinerii lor forţate în Dobrogea.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Erau folosiți totuși și țărani șerbi și, mai apoi, clăcași, de unde grija pentru întoarcerea lor în țară după terminarea lucrului, precum și asigurările date în acest sens de autoritățile otomane. Într-un document din 1826, se menționează venirea în Dobrogea a 300 de secerători din județul Ialomița [64], deci dintr-o regiune în care numărul moșnenilor era, pe vremea aceea, de-a dreptul infim. Uneori dregătorii turci luau legătura, în mod direct, în acest scop, cu unii boieri sau dregători din Țara Românească, așa cum reiese, de exemplu, dintr-un document din anul 1819 [65]. S-ar putea, de asemenea, să se fi trimis ca secerători în Dobrogea și unii emigranți din Transilvania, stabiliți de curînd în Țările române. Știm, în chip sigur, că aceștia erau utilizați în unele cazuri ca salahori, ca, de pildă, în anul 1785 [66] și, mai apoi, în 1817, cînd ne este documentată prezența lor la repararea cetăților turcești de la Brăila și Hîrșova [67].

Pentru mai multă siguranță, țăranii trimiși în Imperiul otoman erau însoțiți probabil, ca și salahorii [68], de unii oameni ai domniei [69] sau se numeau din rîndurile lor un fel de vătafi pentru supraveghere [70]. De asemenea, ca și salahorii, secerătorii erau supravegheați și de reprezentanții autorităților otomane, care aveau grijă de efectuarea în bune condițiuni și la timp a lucrărilor.

Trimiterea de lucrători în Imperiul otoman cauza însă mari pagube economiei Țărilor române. Mii de oameni apți de muncă, probabil exclusiv bărbați, erau siliți să-și părăsească gospodăriile tocmai în perioada muncilor agricole. Atunci aveau loc lucrările de reparare sau fortificare a cetăților turcești, așa cum se arată de altfel și în memoriul din 6/17 aprilie 1783 al domnului Nicolae Caragea [71]. Mai cu seamă furnizarea de secerători se făcea chiar în momentul în care era cea mai mare nevoie de brațe de muncă pentru strîngerea grînelor în Țara Românească și Moldova, fapt care aducea adesea însemnate prejudicii recoltelor celor două țări [72]. Într-un raport din 4 iulie 1783 al consulului austriac Raicevich se arăta că, în acel an, recolta de cereale a Țării Românești era deosebit de bogată, dar că nu se putea strînge din cauză că un număr enorm de oameni erau ocupați cu diverse munci cerute de turci [73].

Tocmai de aceea, domnii țărilor române nu s-au grăbit niciodată cu expedierea secerătorilor. În nota amintită a Patriarhiei de la Constantinopol din anii 1774—1782, se menționa că, dacă domnul nu se îngrijea de trimiterea lucrătorilor, locuitorii musulmani ai Dobrogei puteau „cu plîngere să facă înștiințare și să aducă lucrul către Înălțimea sa" [74]. Astfel de plîngeri către sultan au avut loc în mod sigur, așa cum apare în corespondența asupra acestei probleme din deceniul al treilea al secolului al XIX-lea. Cererile autorităților turcești din Do-

[64] *C.D.T.*, I, doc. 2263, p. 453.

[65] *Ibidem*, doc. 1359, p. 268.

[66] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea I, București, 1922, doc. 203, p. 231.

[67] *Ibidem*, serie nouă, vol. II, București, 1967, doc. 407, p. 396.

[68] Încă din timpul lui Constantin Brîncoveanu ne sînt atestați „căpitanii" de salahori, care erau însărcinați și cu plata simbriei: un Petru căpitan la 1697, un Sterie căpitan la 1700 ș.a. (*Condica de venituri și cheltuieli a vistieriei...*, p. 322, 546, etc.).

[69] În 1825, cei 1300 de secerători trimiși în Dobrogea au fost însoțiți de logofătul boier Iamandi, dar acesta se va fi întors poate în țară imediat după predarea lor. (*C.D.T.*., I, doc. 2070—2071, p. 416).

[70] Într-un document din 1826, se vorbește de „dragomanul" fiecărei cete de secerători, care avea poate și rol de vătaf, nu numai de tălmaci (*ibidem*, doc. 2303, p. 461).

[71] Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. I, doc. 81, p. 207.

[72] Poate de aceea domnii Țărilor române n-au admis trimiterea de oameni în mod special sau folosirea secerătorilor și pentru celelalte munci agricole.

[73] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea I, doc. 96, p. 111.

[74] *Ibidem*, vol. XIV, partea a 3-a, p. 222.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

brogea rămîneau, de regulă, fără răspuns şi era nevoie, uneori, de porunca expresă a sultanului pentru ca domnul să se conformeze în cele din urmă. De obicei însă, se trimitea un număr de oameni inferior celui pretins de turci. De pildă, pentru anul 1826 au fost necesare numeroase intervenţii de acest fel pe lîngă domnul Ţării Româneşti Grigore Ghica, dintre care una chiar a sultanului Mahmud al II-lea [75], fără ca pînă la urmă să se trimită întregul număr de secerători pretins [76].

De o natură cu totul diferită este obţinerea de către Mitropolia Dîrstorului, poate încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, a dreptului de a strînge anual 50 de oameni din Ţara Românească, „cu ruptoare osebită de la vistierie", pentru care trebuia să plătească statului doar 10 taleri pe an de fiecare : 5 la Sf. Gheorghe şi 5 la Sf. Dumitru [77]. În actul de întărire din 8 iunie 1793 al lui Alexandru Moruzi se arată că Mitropolia a avut acest drept de la Alexandru Ipsilanti (1774—1782), de la Nicolae Caragea (1782—1783) şi „de la alţi răposaţi domni de mai nainte". Era luat ca temei hrisovul din 18 iunie 1792 al lui Mihai Suţu, care, din păcate, nu ni s-a păstrat, ca şi cele precedente de altfel. Se adăuga condiţia ca aceşti oameni să nu mai fie birnici, „ci numai din cei ce sînt fără stanişte, fără legătură şi fără căpătîi nicăieri..., oameni din cei nemernici". Ei erau daţi „pentru ajutor numitei sfintei Mitropolii" [78], care, ca şi celelalte eparhii ortodoxe din Imperiul otoman, poseda şi bunuri imobiliare [79]. Presupunem deci că cea mai mare parte a celor 50 de oameni erau folosiţi pe pămînturile din Dobrogea ale acestei mitropolii.

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea are loc o luare de poziţie din partea domnilor români, în vederea anulării sau cel puţin a uşurării obligaţiei celor două principate de a furniza braţe de muncă Imperiului otoman. O acţiune mai energică în acest sens are loc în luna aprilie 1783, concretizată în *arz-mahzarul* Ţării Româneşti înaintat sultanului Abdul Hamid I [80] şi în memoriile domnului Nicolae Caragea, adresate lui I. Bulgakov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol [81]. Într-unul din aceste memorii, se cerea, în chip expres, ca ţara să nu mai fie forţată să trimită lucrători peste hotare [82]. Măsurile luate în consecinţă prevedeau însă numai stăvilirea abuzurilor şi îmbunătăţirea retribuirii lucrătorilor, aşa cum găsim în senedul din 1783 [83] ,ca şi în hatişeriful din 1802 [84]. Obligaţia Ţărilor române de a da braţe de muncă pentru lucrările necesare Imperiului otoman va continua pînă la tratatul de la Adrianopol din anul 1829.

---

[75] *C.D.T.*, I, p. 449—456.

[76] Nemaipunînd la socoteală faptul că o parte din corespondenţa respectivă nu a ajuns pînă în zilele noastre.

[77] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. VI, Bucureşti, 1893, p. 246.

[78] *Ibidem.*

[79] Josef Kabrda, *Les documents turcs relatifs aux impôts ecclésiastiques prélevés sur la population bulgare au XVII-e siècle*, în „Archiv Orientální", XXIII, Praga, 1955, nr. 1—2, p. 139, 148—249.

[80] V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 275—278.

[81] Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. I, doc. 81, p. 205—211 ; anexa I la doc. 83, p. 213—215.

[82] *Ibidem*, anexa I la doc. 83, p. 215.

[83] *Acte şi documente relative la istoria renaşterei României*, publicate de G. Petrescu, D. A. Sturdza şi D. C. Sturdza, vol. I, Bucureşti, 1888, p. 194.

[84] Lazăr Şăineanu, *op. cit.*, vol. I, p. CCCIV. Vezi şi *C. D. T.*, II, doc. 1441, p. 409.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Deosebit de semnificativ în acest sens este pasajul intitulat „Despre secerători" din memoriul înfățișat de boieri domnului Țării Românești în primii ani ai secolului al XIX-lea : „După firmanurile împărătești se trimiteau din partea țării pe fiecare an trei și patru mii secerători în părțile Dobrogei, Mangaliei și Pazargicului, etc. ca să secere semănătorile d-acolo. Chipul dar al trimiterei secerătorilor era foarte nesuferit, fiindcă acel rău nu-l încercau numai acei săraci cari cu sila se trimiteau, dar suferia toată țeara. Pînă și pe de o parte începuse abuzul din partea ispravnicilor și beșliilor, iar pe de altă parte semănăturele rămîneau nesecerate și se perdeau pe cîmpii. Mare bine dar și folos se va face țării cînd Vodă ar scuti-o și de acest rău". [84] bis.

•

După întreruperile din timpul războaielor ruso-turce și din perioadele de ocupație străină în principate de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, aducerea de secerători din stînga Dunării în Dobrogea se face iarăși an de an. Nu s-a păstrat decît o parte din documentele referitoare la această problemă, dar, din cele rămase, ne putem da seama de importanța acordată acestui fapt de autoritățile turcești și de locul pe care-l ocupa în economia agrară a Dobrogei folosirea de lucrători din Țările române.

Primul document de la începutul secolului al XIX-lea, din care putem extrage informații în acest sens, este o teșcherea din 24 iunie 1819, prin care domnul Țării Românești, Alexandru Suțu, solicită drept de liberă trecere și sprijinul autorităților otomane pentru un țăran român *(Eflak reaya'-sından)*, care mergea peste Dunăre ca secerător *(orakçı)* [85]. Înscrisul este adresat autorităților turcești din Rumelia, respectiv celor din Dobrogea, unde, în mod sigur, secerătorul urma să se oprească pentru lucru [86]. Este interesant faptul că uneori se trecea și individual la dreapta Dunării, probabil numai în cazul țăranilor care se angajau de bunăvoie în această activitate. De obicei însă, se mergea în grupuri care numărau adesea mii de oameni [87]. În același timp, este vorba de singurul document care ne-a parvenit, emis de autoritățile românești, cu privire la problema trimiterii de secerători în Dobrogea. Toate celelalte materiale documentare care ni s-au păstrat provin de la oficialități otomane. De altfel, după terminarea secerișului, fiecare lucrător primea, pentru întoarcerea în țară, o teșcherea similară (un fel de bilet de liberă trecere) și din partea autorităților turcești [88].

În același an, se făcuseră intervenții exprese în vederea expedierii de secerători din Țara Românească pentru strîngerea recoltei din Dobrogea. Două dintre ele rămîn însă fără răspuns, situație care-l determină pe Mehmed Abdullah Memeș, aian de Hîrșova, să se adreseze, la 3 august 1819, unui boier ispravnic din Țara Românească, rugîndu-l să-i trimită 100 de secerători [89]. De regulă, aceste intervenții aveau loc în luna iunie, înainte de începerea secerișului, dar, datorită neîmplinirii cererilor turcești, ele se repetau, ca în acest caz, pînă tîrziu în luna august, cînd recolta era, desigur, compromisă.

[84] bis V. A. Urechia, *Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786 însoțit de documente cu totul inedite*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunei istorice", seria II, tom. XII (1889—1890), p. 712—712. Memoriul a fost redactat în greceşte ; traducerea românească aparține lui G. Murnu.

[85] Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, București, 1958, doc. 144, p. 154 (textul turcesc și traducerea românească) ; facsimilul la p. 283. A fost rezumat și în *C.D.T.*, I, doc. 1353, p. 267.

[86] Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomatica turco-osmană*, p. 283.

[87] Trecerea fluviului se făcea pe la Isaccea pentru secerătorii din Moldova [Arh. Stat. București, Microfilme Turcia, cutia VI—167 (9)] și pe la Stanca (sat în județul Ialomița, situat aproape de vărsarea Călmățuiului în Dunăre) sau prin alte locuri, pentru cei din Țara Românească *(ibidem*, Doc. turc. VI/744).

[88] *C.D.T.*, I, doc. 2303, p. 461.

[89] *Ibidem*, doc. 1359, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ca și pentru perioada anterioară anului 1819, trebuie să presupunem și pentru 1820, deși ne lipsesc știrile, prezența în Dobrogea, la recoltarea cerealelor, a unor țărani din stînga Dunării. În anii 1821 și 1822, din cauza mișcării revoluționare a lui Tudor Vladimirescu și acțiunii eteriștilor în principate, precum și datorită urmărilor acestor evenimente, turcii renunță la aducerea de secerători din Țara Românească, (fapt valabil, bineînțeles, și pentru Moldova). Acest lucru îl aflăm dintr-un document din anul 1823, în care se spune că, din pricina răscoalei care avusese loc, se hotărîse ca în anul precedent (1822) să se aducă în Dobrogea secerători din alte locuri [90]. Este vorba, fără îndoială, de mișcarea revoluționară din Țara Românească [91].

Documentul amintit este o scrisoare, adresată, la 3 iulie 1823, domnului Țării Românești, Grigore Ghica, de către un Hasan [92] care este, cu siguranță, aceeași persoană cu Hasan-bei, pe care în 1824 și 1825 îl constatăm ca mumbașir al schelei Alcecklar (Balcic), însărcinat cu strîngerea recoltei în Dobrogea [93]. Balcicul devenise, în vremea aceea, un port de prim rang la Marea Neagră, deținînd un loc de frunte în aprovizionarea cu cereale a capitalei otomane [94]. Grînele de pe aproape întreg teritoriul Dobrogei, sau cel puțin din partea ei centrală și de sud, erau trimise la Balcic, de unde erau încărcate apoi pe corăbii. De aceea, aceste ținuturi mai erau numite și „cazalele schelei Alceaklar" [95]. Dregătorul turc care avea în grijă recoltarea cerealelor din Dobrogea intervenea așadar direct pentru obținerea de secerători din Țara Românească. Solicitarea brațelor de muncă se făcea probabil pentru întreaga regiune care ținea de portul Balcic.

În scrisoare se arată că anul precedent (1822), cînd fusese nevoie să se aducă secerători din alte locuri, respectiv din alte provincii ale Imperiului otoman, aceștia nu putuseră ajunge la timp în Dobrogea datorită distanțelor mari, ceea ce dusese la pierderea recoltei [96]. Acum, fiindcă răscoala din Țara Românească fusese potolită, se puteau angaja din această țară muncitori secerători *(orakçı amelesi)*, „după vechea formă" și „în număr îndestulător" pentru cazalele Dobrogei, așa cum era stabilit acest obicei „prin sublima voință" *(irade)*. Cei angajați nu trebuiau să aibă „vreo îngrijorare sau teamă în privința simbriei" ce li se cuvenea, deoarece se asigura plata în mînă a drepturilor lor după terminarea lucrului,precum și întoarcerea în țară. Pentru rezolvarea problemei, așa cum constatăm și pentru alți ani, era trimis în Țara Românească un delegat al mumbașirului. Se sublinia că aceasta era „una dintre importantele treburi ale Înaltei Porți, care nu au nevoie de explicații". În concluzie, se cerea un număr de „cel puțin 2500 de secerători", care trebuia să facă parte „din obștea agricultorilor" *(taife-i rencbeane)* și să fie oameni pricepuți la muncile agricole. Se adăuga totodată ca acest număr să nu fie scăzut și ca angajarea lucrătorilor să

[90] Arh. St. București, Documente turcești, VI/744.

[91] Vezi și *C.D.T.*, I. doc. 1653, p. 332. Interpretarea eronată a rezumatului de acolo a dus însă la concluzia falsă a existenței unei răscoale în Dobrogea la 1823 (cf. *Istoria României*, vol. III, p. 621). Un astfel de eveniment nu este însă atestat de nici o informație.

[92] Arh. St. București, Documente turcești, VI/744. Nu se menționează nici un titlu al emitentului. Numele apare de altfel numai în sigiliu.

[93] *C.D.T.*, I, doc. 1877, p. 376 ; doc. 1897, p. 380 ; doc. 2056, p. 413.

[94] Ion Ionescu de la Brad, *Escursiune agricolă în Dobrogea făcută de... în anul 1850*, trad. de F. Mihăilescu, în „Analele Dobrogei", III (1922), nr. 1, p. 121.

[95] C. D. T., I, doc. 2056, p. 413 ; doc. 2058, p. 413 etc. Exista și o unitate de capacitate pentru cereale numită „chila de Balcic", care era de trei ori mai mare decît cea de Galați și Brăila. *(C.D.T.*, II, doc. 1845, p. 519). Vezi și Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 123, unde învățatul român arată că această chilă de Balcic este „de 4 ori mai mare ca cea de la Constantinopol, adică de 88 ocale". De asemenea, evaluarea grînelor ridicate ca zaherea din Țările române se făcea după prețul stabilit la Balcic *(C.D.T.*, II, doc. 1634, p. 463).

[96] Arh. St. București, Documente turcești, VI/744.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se facă „cu o clipă mai devreme". Locul de adunare a oamenilor era satul Stanca *(Istanka)*, pe unde urma de altfel să se facă trecerea peste Dunăre, în Dobrogea [97].

În realitate însă, așa cum aflăm dintr-o altă scrisoare a aceluiași Hasan-bei către Grigore Ghica, domnul a trimis numai 1 200 de secerători, din care doar 1 080 au ajuns în Dobrogea și au putut fi folosiți [98]. Se menționa că ceilalți 120 de oameni angajați nu s-au prezentat din cauză că în Țara Românească, în vremea aceea, era „secetă și foamete" [99]. Scrisoarea datează din 29 august 1823 [100], deci dintr-un moment cînd secerișul, oricum, se încheiase, și trebuie să presupunem că recolta avusese în orice caz de suferit de pe urma reducerii brațelor de muncă programate. Am văzut însă că obligația trimiterii de oameni peste hotare, chiar în momentul cînd țara însăși avea mare nevoie de secerători, era deosebit de grea, ceea ce făcea ca domnii români să răspundă la ea cît mai puțin posibil.

În 1824, cererea de secerători se face mai din vreme decît în anul precedent. La 17 iunie, același Hasan-bei, mumbașirul schelei Alceaklar, cerea printr-o *istid'a* domnului Țării Românești să-i trimită, prim omul său, Selim-aga, un număr de 4 000 de lucrători pentru recoltarea grînelor din cazalele dobrogene de la Marea Neagră. Se arăta că era nevoie de mai mulți secerători datorită recoltei bogate din vara aceea [101]. Cei 4 000 de oameni erau destinați deci numai ținuturilor dinspre mare. Aceasta ne face să credem că pentru restul Dobrogei se ceruse, separat, alt număr de secerători, poate tot din Țara Românească, așa cum se va întîmpla în 1826. Brațele de muncă existente în Dobrogea erau oricum insuficiente, cu atît mai mult cu cît era vorba de o recoltă bogată.

S-ar putea totuși, mai de grabă, ca restul secerătorilor să fi fost cerut de la domnul Moldovei. Am arătat că, după 1765, nu mai avem știri directe despre trimiterea de țărani din Moldova la muncile agricole în Dobrogea. Pentru Țara Românească, întîmplarea a făcut să se păstreze cea mai mare parte a corespondenței primite de Grigore Ghica din partea autorităților otomane cu privire la această problemă. Observăm însă că secerătorii din Țara Românească nu erau utilizați niciodată în ținuturile din nordul Dobrogei, din jurul Tulcei, Isaccei și Măcinului [102], ceea ce ne face să credem că pentru strîngerea recoltelor de acolo erau aduși moldoveni. Știm, pe de altă parte, că, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Moldova furniza, ca și Țara Românească, Imperiului otoman brațe de muncă pentru alte lucrări și îndeosebi pentru repararea cetăților. Putem afirma deci, cu toată certitudinea, că, pentru recoltarea grînelor din Dobrogea, paralel cu secerătorii din Țara Românească, au fost folosiți tot timpul și moldoveni, în cadrul obligației celor două principate de a trimite oameni la diverse munci în Imperiul otoman. Cei din Țara Românească, în număr mai mare, mergeau în părțile de centru și de sud ale Dobrogei, în timp ce moldovenii se opreau în cazalele din nordul provinciei [103].

Hasan-bei adăuga în scrisoarea amintită că cererea de secerători se făcea „potrivit cu înalta poruncă" [104], ceea ce înseamnă că domnul Țării Românești pri-

[97] Arh. St. București, Documente turcești, VI/744. Vezi și *C.D.T.*, I, doc. 1653, p. 332.

[98] *C.D.T.*, I, doc. 1692, p. 339.

[99] *Ibidem*, p. 339—340.

[100] *Ibidem*, p. 339.

[101] *Ibidem*, doc. 1877, p. 376—377.

[102] Pentru cauza Babadag folosirea lor ne este documentată într-un singur an, și anume în 1826 *(ibidem*, doc. 2253, p. 451).

[103] În secolul al XVIII-lea, secerătorii din Moldova au mers totuși în părțile de centru și de sud ale Dobrogei. Au existat însă plîngeri împotriva trimiterii oamenilor la distanțe mari, ca de pildă, în *arz-mahzarul* din aprilie 1783 (V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 275—276).

[104] *C.D.T.*, I, doc. 1877, p. 376.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mise în prealabil un firman în acest sens din partea sultanului. Se menționa și faptul că se dăduseră ordine ca nimeni să nu facă vreo greutate acestor lucrători la venirea în Dobrogea sau la înapoierea lor în țară [105]. Ca de obicei însă, nu s-a trimis tot numărul cerut, fapt care-l determină pe Hasan-bei să-i scrie din nou lui Grigore Ghica, la 16 iulie 1824, arătînd că cei 1 300 de secerători primiți nu erau de ajuns și că i-ar fi trebuit încă vreo 2 000, deoarece vremea secerișului se apropia de sfîrșit [106]. Se cerea ca domnul să se grăbească cu expedierea acestor oameni, pentru a nu fi compromisă recolta. Altfel, Hasan amenința că va fi nevoit să raporteze această situație la Poartă [107]. Se pare că de astă dată Grigore Ghica a trimis oamenii ceruți, fiindcă, într-un document din anul următor, se vorbește despre întîrzierea cu care sosiseră lucrătorii agricoli în 1824 [108]. E foarte probabil că domnul a așteptat terminarea mai întîi a secerișului în Țara Românească și numai după aceea a trimis restul de oameni.

În vara anului 1825, corespondența legată de această problemă începe cu o scrisoare din 25 iunie, prin care Hasan-bei, rămas în continuare mumbașir însărcinat cu strîngerea recoltei din cazalele schelei Alceaklar, cere domnului Țării Românești 2 000 de secerători, prin același om al său, Selim-aga. Se menționează totodată necesitatea evitării întîrzierii, făcîndu-se apel la situația negativă din anul precedent [109]. Cererea este repetată la 1 iulie 1825 de muhafîzul de Silistra, Mehmed Ahmed-pașa, specificîndu-se că secerătorii erau destinați cazalelor pendinte de schela Alceaklar [110]. Intervenția aceasta pornea de la o autoritate superioară, tocmai pentru a da mai multă greutate cererii. În plus, domnul era rugat să se grăbească și să expedieze în întregime numărul cerut de lucrători [111].

La 13 iulie 1825, Hasan-bei se plîngea lui Grigore Ghica că secerătorii nu sosiseră încă. Selim-aga se întorsese în Dobrogea fără oamenii ceruți, iar mumbașirul fusese nevoit să trimită un al doilea om în Țara Românească, probabil chiar pe aducătorul scrisorii. Se cerea urgentarea rezolvării acestei probleme, mai ales că holdele erau primejduite de lăcuste. Se adăuga amenințarea, ca și în anul precedent, că, în cazul unei noi întîrzieri, această situație va fi comunicată Porții [112]. La 21 iulie 1825, Hasan-bei îl anunța pe domn de primirea, în sfîrșit, a 1 300 de secerători, prin boierul logofăt Iamandi [113]. O nouă confirmare era adresată lui Grigore Ghica de către același Hasan-bei, peste cîteva zile, la 25 iulie, adăugîndu-se că solicitarea acestor lucrători se făcuse „potrivit unui înalt ordin" [114].

Cea mai bogată corespondență din tot ceea ce ni s-a păstrat privește recolta anului 1826. Mai întîi, la 21 iunie, muhafîzul de Hîrșova, Emin Mehmed, ruga pe domnul Țării Românești să-i trimită 300 de oameni pentru secerarea cerealelor din cazaua sa, „potrivit firmanului împărătesc" [115]. Probabil au fost date mai multe firmane în acest sens, deoarece cel care ni s-a păstrat datează de la sfîrșitul lunii iunie sau începutul lunii iulie [116]. Este vorba de o poruncă a sultanului Mahmud II, prin care se cerea lui Grigore Ghica trimiterea cetei de secerători *(orakçı taifesi)* pentru cazalele Hîrșova și Babadag. Sultanul se adresa totodată și dregătorilor turci din dreapta Dunării, ordonîndu-le să „ocrotească" ceata se-

[105] *C.D.T.*, I, doc. 1877, p. 377.
[106] *Ibidem*, doc. 1897, p. 380—381.
[107] *Ibidem*, p. 381.
[108] *Ibidem*, doc. 2056, p. 413.
[109] *Ibidem.*
[110] *Ibidem*, doc. 2058, p. 413.
[111] *Ibidem.*
[112] *Ibidem*, doc. 2067, p. 415.
[113] *Ibidem*, doc. 2070, p. 416.
[114] *Ibidem*, doc. 2071, p. 416.
[115] *Ibidem*, doc. 2243, p. 449.
[116] Ibidem, doc. 2253, p. 451. (Firmanul este emis la Zilkâde evr. 1241 = 27 iunie — 6 iulie 1826).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cerătorilor și să aibă grijă de plata și de întoarcerea acasă a acestora după terminarea lucrului. Se atrăgea atenția domnului ca nici unul dintre oamenii ceruți să nu lipsească [117].

Curînd după aceea, Emin Mehmed confirma lui Grigore Ghica, prin două scrisori, primirea celor 300 de secerători, care fuseseră adunați din județul Ialomița [118]. Dintr-o altă scrisoare a aceluiași muhafîz, din 28 septembrie 1826, aflăm că acești oameni au fost repartizați pe domeniile *ciorbagiilor*, dar numai unii dintre ei au rămas pînă la sfîrșitul secerișului, cînd au primit și plata cuvenită, „după prețul dobrogean" [119]. Cei mai mulți însă au fugit la numai 3 zile, fără teșcherea. Se cerea, de aceea, ca dregomanul fiecărei cete să fie trimis în Dobrogea pentru a cerceta această situație după defter [120].

Sîntem aici în fața unei manifestări a rezistenței lucrătorilor trimiși în Imperiul otoman, care, după știrile pe care le posedăm în ceea ce privește salahorii, pe lîngă caracterul silnic al muncii depuse, erau siliți adesea să suporte un tratament cu totul neomenesc din partea vătafilor turci, precum și condiții de lucru extrem de grele uneori [121]. Fuga, ca formă a acestei rezistențe, apare încă din secolul al XVI-lea [122], iar apoi o avem atestată de diverse știri, îndeosebi în secolul al XVIII-lea [123]. Împotrivirea aceasta, manifestată prin fugă, are loc așadar și din partea țăranilor trimiși în Dobrogea ca secerători, cu toate că ei lucrau, oricum, în condiții mai bune decît salahorii.

Tot în vara anului 1826, Ibrahim, noul mumbașir al sechelei Alceaklar, scria domnului, la 1 iulie, să-i trimită în grabă 2 500 de secerători pentru recoltarea grînelor din cazalele care țineau de Balcic. Se menționa că așa era obiceiul „din vechime" și că anul acela se dăduse pentru aceasta și „o înaltă poruncă împărătească" [124]. Este vorba deci de un alt firman al sultanului Mahmud al II-lea, privind, de astă dată, ținuturile sudice ale Dobrogei. La 17 iulie 1826, *molla* Ali, scribul mumbașirului Ibrahim, confirma sosirea a 1 300 de secerători, cerînd totodată trimiterea a încă 500 de oameni cel puțin, dacă nu se va putea ajunge la completarea numărului total de 2 500, stabilit de firman [125]. Cererea era repetată în aceeași zi, printr-un *tahrir* al aceluiași *molla* Ali, adăugîndu-se însă ca cei orînduiți să aibă grijă ca secerătorii să nu fugă cumva [126], lucru care se întîmplase, după cum am văzut, cu cei trmiși în cazalele Hîrșova și Babadag. Se arăta că despre restul de 500 de oameni ceruți se scrisese și mumbașirului de la Poartă [127]. O nouă confirmare a primirii celor 1 300 de muncitori secerători *(orakçı amelesi)* este dată de *molla* Ali printr-un sinet de plată *(eda seredi)* din 21 iulie 1826 [128]. Cu privire la ceilalți 500 de oameni solicitați de la domnul Țării Româ-

[117] *C.D.T.*, I, doc. 2253, p. 451.
[118] *Ibidem*, doc. 2263—2264, p. 453.
[119] *Ibidem*, doc. 2303, p. 461.
[120] *Ibidem*.
[121] Hurmuzaki, *Documente...*, vol. XIX, partea I, doc. 96, p. 111; *Ibidem* serie nouă, vol. I, doc. 81, p. 207; doc. 362, p. 660; V. A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 275—276.
[122] C. C. Giurescu, *Construcții navale în Principatele române...*, p. 318—319.
[123] Vezi, de pildă, M. M. Alexandrescu-Dersca, *Rolul hatișerifurilor de privilegii...*, p. 118. În unele cazuri, această rezistență a căpătat și forme superioare, ca, de exemplu, în noiembrie 1783, cînd cei 1 100 de salahori aflați la Rusciuc au refuzat să meargă la Ismail, iar în momentul în care autoritățile turcești au vrut să-i trimită cu forța, s-au împotrivit în mod fățiș, ajungîndu-se chiar la un început de răscoală (Hurmuzaki, *Documente...*, serie nouă, vol. I, anexa II la doc. 110, p. 256).
[124] *C.D.T.*, I, doc. 2256, p. 452.
[125] *Ibidem*, doc. 2268, p. 454.
[126] *Ibidem*, doc. 2269, p. 454.
[127] *Ibidem*.
[128] *Ibidem*, doc. 2275, p. 455.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşti nu mai avem nici o ştire. Credem totuşi că ei n-au mai fost trimişi, cu atît mai mult cu cît, la 21 iulie, vremea secerişului era deja pe sfîrşite.

Cu toate acestea, tot la 21 iulie 1826, se făcea o nouă cerere de secerători din Ţara Românească, de astă dată din partea *chehaiei* valiului de Silistra. Cererea nu mai era adresată domnului, ci unui boier român, făcîndu-se apel tot la firmanul sultanului. Se cereau 300 de oameni, (probabil clăcaşi de-ai boierului respectiv), deoarece se semnalase apariţia lăcustelor, care puneau în primejdie recolta [129]. Aceşti secerători erau destinaţi, desigur, părţilor din jurul Silistrei, unde, în anul acela, se întîrziase poate cu strîngerea cerealelor. Nu cunoaştem însă felul cum a fost rezolvată această cerere.

Rezultă că secerarea holdelor s-a efectuat în cea mai mare parte, în 1826, cu oameni aduşi din Ţara Românească, lucru pe care trebuie să-l presupunem şi pentru alţi ani, pentru care informaţiile directe în acest sens ne lipsesc. În cererile de secerători din Ţara Românească, unde, după cum am văzut, este specificată şi destinaţia acestora, nu se face nici o menţiune despre cazalele din nordul Dobrogei. Recoltarea cerealelor de acolo revenea, după cum am presupus, lucrătorilor aduşi din Moldova.

O situaţie asemănătoare constatăm şi pentru anul 1827 [130]. La 30 iunie, muhafîzul Hîrşovei se adresa lui Grigore Ghica cu rugămintea de a-i trimite încă 500 de secerători, pe bază de firman, ceea ce înseamnă că cererea aceasta fusese precedată de alta şi că oamenii solicitaţi prima oară sosiseră, ca de obicei, în număr insuficient. Aceşti secerători erau destinaţi holdelor din ţinutul Hîrşovei şi de pe malul Dunării. Se adăuga rugămintea ca domnul să se grăbească cu expedierea lucrătorilor deoarece grînele erau ameninţate de lăcuste [131].

La 12 iulie 1827, domnul Ţării Româneşti era solicitat şi de noul mumbaşir al schelei Alceaklar, Halil Hamdi, care-i cerea, în temeiul unei „înalte porunci", prin omul său Ahmed-aga, 4 200 de secerători. Trimiterea lor trebuia să se facă însă cu 15 zile înainte de începerea secerişului [132], o măsură de precauţie menită să preîntîmpine prejudicierea recoltei din cauza întîrzierii strîngerii cerealelor. Nu cunoaştem urmarea acestei intervenţii, dar e aproape sigur că un asemenea număr mare de oameni n-a putut fi trimis în întregime.

Acesta a fost de altfel ultimul an în care ţările române au trebuit să-şi îndeplinească obligaţia de a furniza braţe de muncă Imperiului otoman. În primăvara anului 1828 izbucneşte un nou război ruso-turc, urmat de ocupaţia rusească a celor două principate. La încheierea păcii, prin „Actul osăbit pentru prinţipaturile Moldova şi Ţara Românească", declarat ca dezvoltare a articolului al V-lea din tratatul de la Adrianopol din septembrie 1829, se prevedea, printre altele, ca Ţările române să nu mai fie obligate să dea turcilor lucrători pentru repararea cetăţilor sau pentru oricare altă muncă, de orice natură ar fi [133]. Cu

---

[129] *C.D.T.*, I, doc. 2378, p. 450.

[130] În cronica domniei lui Grigore D. Ghica, atribuită lui Apostol Arsachi, se afirmă că, „în ciuda convenţiei de la Akerman, Poarta a cerut anul următor <din Ţara Românească> secerători pentru cîmpurile din Dubniţa". [M. Regleanu, *O cronică necunoscută cu privire la domnia lui Grigore D. Ghica (1822—1828)*, în „Revista Arhivelor", XLVIII (1971), nr. 1, p. 58]. Este vorba, fără îndoială, de vara anului 1827, deoarece convenţia de la Akerman a fost semnată la 7 octombrie 1826 *(Acte şi documente relative la istoria renaşterei României*, vol. I, p. 314—317). Ştirea se referă cu siguranţă la Dobrogea (în text *Doubnitza)*, a cărei denumire apare în cronică sub o formă alterată, nu la localitatea Dupniţa din Bulgaria, cum crede editorul.

[131] *C. D. T.*, I, doc. 2362, p. 474.

[132] *Ibidem*, doc. 2364, p. 474.

[133] *Acte şi documente relative la istoria renaşterei României*, vol. I, p. 327 : „Il ne sera de même requis de ces provinces, en aucun cas, des ouvriers pour les travaux de forteresses, ni aucune autre corvée de quelque nature que ce soit".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta încetează şi trimiterea silită în Dobrogea de secerători din Ţara Românească şi Moldova.

Acest fapt a avut urmări din cele mai serioase pentru economia agrară a Dobrogei, cu atît mai mult cu cît războiul din 1828-1829 dusese la o catastrofală scădere a populaţiei acestei provincii [134]. Agricultura propriu-zisă cunoaşte o decădere simţitoare, trecînd pe planul al doilea, în urma păstoritului [135], şi acest lucru se datora, după cum sublinia Ion Ionescu de la Brad în repetate rînduri, la 1850, lipsei braţelor de muncă de care suferea provincia dintre Dunăre şi mare [136]. La vremea secerişului, *aianii* şi demnitarii otomani locali recurgeau acum, în mod abuziv, la românii dobrogeni, singurii locuitori ai regiunii care se pricepeau la cultivarea cerealelor, silindu-i să lucreze pe pămînturile lor, în schimbul unei plăţi derizorii, cîte trei zile la seceră şi trei zile la coasă, în timp ce bucatele lor rămîneau nestrînse pe cîmp [137]. Abia după reintegrarea Dobrogei la România, agricultura acestei provincii va cunoaşte o nouă dezvoltare, ajungînd, într-un timp relativ scurt, la un nivel necunoscut vreodată în timpul stăpînirii otomane.

Trebuie relevat însă că, în ciuda caracterului silnic pe care l-a avut, în general, folosirea ţăranilor din Moldova şi Ţara Românească la recoltarea cerealelor de pe cîmpiile dobrogene, acest fenomen istoric de lungă durată a jucat un rol de seamă în stabilirea de contacte şi în strîngerea legăturilor între românii din stînga Dunării şi cei care erau locuitori ai Dobrogei.

PAYSANS MOLDAVES ET VALAQUES TRAVAILLANT COMME OUVRIERS AGRICOLES EN DOBROUDJA (XVIIIe SIÈCLE ET PREMIÈRE MOITIÉ DU XIXe SIÈCLE)

RÉSUMÉ

L'obligation imposée à la Moldavie et à la Valachie par les Turcs de fournir des ouvriers à l'Empire Ottoman, impliquait aussi l'obligation d'envoyer des ouvriers agricoles pour la récolte du blé en Dobroudja. Cette province, située entre le Danube et la mer Noire, a été colonisée partiellement, dès le XVe siècle, par des éléments turcs et tatars, qui, en échange de lots de terre, avaient des obligations militaires envers l'Etat. Cette situation, ainsi que la faible densité de la population de la Dobroudja, ont déterminé l'Empire Ottoman à faire appel à la main d'oeuvre étrangère pour l'agriculture de cette province, surtout à l'époque de la moisson, quand était nécessaire un grand nombre d'ouvriers pour une période très courte.

En outre, la Dobroudja était une des principales provinces produisant des céréales pour l'Empire Ottoman. Elle a eu un rôle important dans l'approvisionnement de Constantinople avec du blé. C'est pourquoi les autorités ottomanes avaient un grand intérêt que la moisson soit effectuée dans de bonnes conditions

[134] După acest război, întreaga populaţie a Dobrogei se ridica abia la 40000 de locuitori (Al. P. Arbore, *Contribuţiuni la studiul aşezărilor tătarilor şi turcilor in Dobrogea*, p. 227).

[135] Cf. Ion Ionescu de la Brad, *op. cit.*, p. 118, 158—159, 180, etc.

[136] *Ibidem*, p. 118, 158 ; Victor Slăvescu. *Corespondenţa între Ion Ionescu de la Brad şi Ion Ghica, 1846—1847, publicată de ...*, Bucureşti, 1943, p. 74.

[137] Victor Slăvescu, *op. cit.*, p. 106, 112, 129—130. Românii dobrogeni erau folosiţi, în acelaşi mod, şi la celelalte lucrări agricole *(ibidem*, p. 112).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

et la meilleure solution était d'engager des moissonneurs des territoires moldaves et valaques, situés dans le voisinage de la Dobroudja. L'envoi de ces travailleurs était d'ailleurs prévu parmi les obligations de vassalité incombant aux deux principautés envers la Porte.

La plus ancienne information concernant ce problème se trouve dans un document qui date du milieu du XVIIIe siècle et qui precise que l'envoi des moissonneurs en Dobroudja était une „habitude ancienne", ce qui prouve l'existence antérieure de cette obligation. À la différence des autres ouvriers employés par les Turcs, surtout de ceux qui travaillaient à la construction ou à la réparation des citadelles (les soi-distans „salahori", c'est-à-dire hommes de peine) et qui étaient payés par les princes roumains sur les fonds du tribut des principautés, les moissonneurs étaient payés directement par les bénéficiaires. Ils travaillaient les terres des musulmans de la Dobroudja et d'abord les terres des seigneurs féodaux turcs. Les Roumains de la Dobroudja, qui constituaient l'élément ethnique majoritaire et autochtone de cette province, faisaient face avec leurs propres forces à tous les travaux agricoles sur leurs propres terres. Les moissonneurs recevaient d'infimes salaires et, par surcroît, ils étaient souvent victimes des abus des autorités locales ottomanes. L'exploitation à laquelle ils étaient soumis les déterminaient parfois à fuir et à rentrer dans leur pays, avant la fin de la moisson et le paiement du salaire.

En outre, l'envoi de ces millers de travailleurs chaque année avait lieu à l'époque de la moisson en Valachie et en Moldavie, ce qui causait des préjudices considérables à l'economie des deux principautés. C'est pourquoi les princes roumains ne se sont jamais pressés à expédier les moissonneurs. Peut-êntre n'ont-ils jamais envoyé tous les ouvriers éxigés par les Turcs. Il fut souvent nécessaire que le sultan même intervienne pour que les princes roumains se soumettent, en satisfaisant au moins partiellement les exigences des autorités turques de la Dobroudja.

À la fin du XVIIIe siècle les princes valaques et moldaves ont fait de nombreuses démarches à Constantinople pour obtenir l'annulation ou au moins l'allégement de l'obligation imposée aux deux principautés de fournir des ouvriers à l'Empire Ottoman. Cette obligation fut quand-même maintenue. Elle fut suspendue seulement au cours des guerres entre la Russie et la Turquie et alors que les pays roumains étaient occupés par des armées étrangères.

Une de ces suspensions a été accordée à l'époque du mouvement révolutionnaire dirigé par Tudor Vladimirescu et lors des actions entreprises par l'Hétérie en Valachie et en Moldavie, en 1821. À partir de 1823, pour une période de 5 ans, nous avons à notre disposition de nombreuses lettres reçues par le prince de la Valachie Grigore IV Ghica de différentes autorités de la Dobroudja, ou même du sultan, concernant l'envoi d'ouvriers en cette province pour la moisson.

L'obligation des deux pays roumains de fournir des ouvriers à l'Empire Ottoman et en même temps des moissonneurs en Dobroudja fut abrogée en 1829, par une disposition du traité de paix d'Andrinople. Les conséquences furent très importantes pour l'économie de la Dobroudja, où, à cause de la diminution massive de la population après la guerre russo-turque de 1828—1829, l'agriculture subit une régression sensible, le premier rang dans la vie économique de cette province étant conquis par l'élévage des brebis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MOLDOVA ÎN ANII 1821—1822 *

DE

D. CIUREA

Zenitul efervescenței revoluționare din Europa, care a crescut continuu în intensitate, în condițiile politice de după 1815, era marcat, în anii 1820—1822, de „congresele" de la Troppau (1820), Laybach (mai 1821) și Verona (1822) [1], în cadrul cărora forțele reacțiunii, alarmate, luau măsuri supreme de intervenție și pentru jugularea „carbonarismului", manifestat de la un capăt la altul al continentului. „Carbonarii" italieni, francezi, germani și de alte nații luptau pentru libertate națională, egalitate, umanitate, monarhie moderată sau republică. În „Valahia", ca și la Madrid, Lisabona și Neapol, revoluționarii „rătăcesc popoarele" și caută să ia puterea, scria din Laybach, Capodistria lui Pini, la 23 februarie/7 martie 1821 [2]. Tudor Vladimirescu poate fi comparat, prin rolul și dinamismul său, cu Guglielmo Pepe și cu Riego. Pini, într-o depeșă la Laybach, din 1821, considera pe Tudor Vladimirescu „un carbonar", cu vederi egalitare [3]. Acțiunea lui Tudor Vladimirescu, cu obiectivele ei, era menționată și în literatura istorică străină a epocii [4].

Domnia lui Mihail Suțu (urmată de căimăcămia de scurtă durată a lui Ștefan Vogoridi hatman) a marcat punctul culminant al decadenței economice și al crizei interne din Moldova [5], comparată cu un promontoriu amenințat de valurile a două mări (Malte-Brun). Starea deplorabilă a țării a fost redată și în pamflete în circulație. În orașele Moldovei (Iași, Botoșani, Bîrlad, Bacău, Vaslui, Huși, Fălticeni) s-au manifestat în serie revoltele populatici contra oprimării și abuzurilor domniei și contra exploatării bisericești și boierești, în anii 1819—1822,

---

* Comunicare prezentată la sesiunea din 31 martie 1971, de la Institutul de istorie „N. Iorga" — București.

[1] Cf. A. Stern, *Geschichte Europas* (1815—1830), vol. II, 1913, p. 180.

[2] *D. I .R., Rev. 1821*, vol. I, 1959, p. 297.

[3] *Uricarul*, vol. VIII, p. 371 ; „Revue Roumaine d'Histoire" 1/1962.

[4] Cf. și K. Hagen (Heidelberg), *Geschichte der neuesten Zeit* (1815—1840), I. Bd., Braunschweig, 1850, p. 321, 326 și 327. Se referă la apartenența la Eterie ca membru și la planul lui Tudor Vladimirescu de a deveni domn al „Valahiei", recunoscut de Poartă. Cf. și „Studii", an. IX_3, 1956, p. 132—133 ; „Studii", 1/1971 ; N. Iorga, *La place des Roumains dans l'histoire universelle*, III, București 1936, p. 82—90.

[5] *D.I.R., 1821*, III, p. 272 (1823) ; Hurmuzaki, *D.I.R.*, II, p. 86—87, 968 ; „Revista Arhivelor", vol. III, 1937, p. 168 ; *Uricarul*, IV, p. 345—346 ; *Uricarul*, vol. VI, p. 54—56 ; „Revista Arhivelor", 2/1970, p. 607—612.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi au continuat şi ulterior [6]. În 1822 locuitorii din Iaşi („raelele creştini") cereau domniei, dacă este necesar şi cu sprijinul sultanului Mahmud II, să se restituie oraşului locul acaparat de „mănăstirile greceşti", deci restabilirea vechiului „hotar domnesc" [7]. În aceste mişcări au avut un rol şi elemente străine active din oraşele Moldovei, care reclamau libertatea relaţiilor economice şi înlăturarea abuzurilor şi exploatării. Situaţia tragică a ţărănimii a fost impresionant redată şi în relatări ale străinilor, în particular de agenţii Franţei, Parant (1798) şi Fornetti (1816): mizerie, infometare, corvezi pentru turci, abrutizare, ignoranţă [8]. Slujitorii la frontiere, codri şi în sate, neferii şi arnăuţii din oraşe aveau dispoziţii să intervină şi să contribuie la stoarcerea exacţiunilor, să reprime manifestările de nesupunere şi să prevină exodul ţăranilor. În anii 1821—1822, seceta din vara anului 1821, lăcustele, atrocităţile, „zapcilîcurile" de cereale şi de fîn au dus la abandonarea satelor şi la haiducie, la jefuirea curţilor boiereşti [9]. Mitropolitul Veniamin Costache îndemna, în martie 1821, ca şi Mihail Suţu, pe ţărani să nu se alarmeze şi „să-şi caute de plug şi de hrana pămîntului fără cea mai puţină frică despre cevaşi" [10]. Canta spătar scria, la 24 octombrie 1821, mitropolitului Veniamin: „Turcii tot vin... averile noastre se risipesc... ţara toată se salahoreşte, nimic nu se mai cruţă şi nimic nu mai ajunge. Moldova, cu un cuvînt, se prăpădeşte" [11]. În martie 1822, Costache Conachi, în „pribegie" la Leova, acuza pe „nelegiuiţii şi hainii de vechili de la moşii (Ţigăneşti) că nu i-au trimis „nici o para de cheltuială", lăsîndu-l „în lipsă desăvîrşită" [12].

Evenimentele tragice din Moldova, din anii 1821—1822, dezordinea şi anarhia şi represiunea turcească (în documente ulterioare se amintea de „răzvrătirea din 1821", de „spargerea" tîrgurilor şi de jafurile şi incendierile comise de ieniceri sau „răscumpărate" cu mari sume de populaţie la Bîrlad şi alte localităţi) [13] au contribuit la generarea şi potenţarea fenomenului redeşteptării naţionale, la nivel european, la care se referea şi Alecu Russo [14], prin delimitarea unei fracţiuni progresiste în rîndurile boierimii, care, în timp ce elementele reacţionare s-au refugiat la Cernăuţi (Sturza, Ghica, Rosetti, Balş), a rămas în ţară şi, prin investigarea raporturilor istorice cu Poarta Otomană, discuţii şi elaborări de proiecte, căuta să contribuie la refacerea statului adus la limita extremă a existenţei. Patrioţii luptă pentru renaştere, scria şi Raab lui Metternich în 1822 [15]. Însuşi Alexandru Sturza din Odessa, într-o scrisoare, din 10 octombrie 1822, adresată vărului său Mihail Sturza, îşi manifesta nemulţumirea că monarhii hotărăsc singuri soarta popoarelor: „să ne arătăm odată ca naţiune" (etnos), scria el: „din frică şi tăcere nu iese nici un rod" [16]. Între aceşti „oameni noi", „patrioţi", con-

---

[6] „Studii", I, 1968, p. 63—81; Hurmuzaki, *D.I.R.*, vol. II, p. 533 (1819); Arh. St. Iaşi, 434/75 (1823).

[7] *D.I.R., 1821*, vol. III, 1960, p. 207—209 („pînă în depărtare de patru ceasuri").

[8] Hurmuzaki, vol. XVI, p. 1002, 1051; Hurmuzaki, Supl. I_2, p. 184, 245; Hurmuzaki, vol. XVII, p. 361.

[9] D.I.R., 1821, vol. II, 1959, p. 173, 251. 363; vol. III, p. 164; „Revista Arhivelor", I, 1926, p. 47 (1823). Secetă şi lăcuste au fost în Moldova şi în august 1827 (cf. *Uricarul*, XIV, p. 297).

[10] C. Erbiceanu, *Ist. mitrop. Mold.*, p. 108—109, 122, 167, 185—186, 214, 234—235, 241, 248, 252 şi 278; *Uricarul*, vol. II, p. 205.

[11] *Ibidem.*

[12] „T. Codrescu", I_3, 1916, p. 116—117.

[13] Arh. St. Iaşi, 548/23 (1835); dosar 2019 (1843); Hurmuzaki, *D.I.R.*, vol. II, p. 831 (1822); „Revista Arhivelor", s. n. 1/1958, p. 237—239; *D.I.R.*, 1821, vol. I, p. 439, II, p. 150; *Man. Adm.*, tom. I, Iaşi, 1855, p. 83 (1835); „Arhiva Românească", X, 1946, p. 437—439.

[14] Alecu Russo, *Scrieri alese*, ESPLA, 1959.

[15] Hurmuzaki, *D.I.R.*, vol. II, p. 824, N. Iorga, *Ist. Rom.*, VIII, 1938, p. 281, 285.

[16] *D.I.R., 1821*, vol. III, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

taminați de „carbonarism", inițiatori ai „spiritului novator", care „au răzvrătit duhul oamenilor", stigmatizați de „magnații" conservatori și reacționari, s-a afirmat că un rol proeminent a avut și tînărul Ioan (Ionică) Tăutu comis (1795—1829), cu o existență meteorică [17], descendent din Ioan Tăutu fost mare logofăt al lui Ștefan cel Mare, cum sublinia și N. Iorga, un reformist moderat, căruia i s-a atribuit elaborarea proiectului de constituție păstrat în copia din 13 septembrie 1822, descoperit de Xenopol la consulatul Rusiei din Iași, cu 77 „ponturi", care, după expresia lui Alecu Russo, personifica „România reînviată", „partida țării" [18]. Din examinarea comparativă a proiectului, cu titlul „Cererile cele mai însemnate ce se fac din partea obștii Moldaviei... spre a sluji pămînteștii ocîrmuiri de temei pînă ce se va putea înființa pravila țării într-o desăvîrșită alcătuire", după copia publicată de A. D. Xenopol, în 1898 [19], rezultă că a fost o elaborare în raport cu ideile avansate ale epocii și cu realitățile obiective din Moldova. Proiectul conținea prevederi de drept internațional („pontul" 1 relativ la autonomia Moldovei, reprodus și în anaforaua din 1827), public, civil, penal și administrativ. Se definea calitatea de „pămîntean al Moldovei" (ponturile 14 și 16), în sensul cetățeniei care asigura egalitatea în fața legilor țării (pontul 53), se introduceau prevederi cu sens contractual (de care făceau caz unii boieri în broșurile lor publicate după convenția de la Paris, din 1858), în raporturile stăpînilor de moșii și „lăcuitori" („nici stăpînii moșiilor să nu se păgubească din dreptul ce li s-ar cădè de pe drept pămîntul lor, ce-l dau lăcuitorilor de se hrănesc, dar nici lăcuitorii să nu se asuprească") și în legătură cu ameliorarea situației populației *„tîrgurilor și politiilor"* (prevederi reproduse și mai concis în anaforaua din 1827). Se făcea mențiunea „tîrgurilor ce au fost drepte ale pămîntului și le-au înstrăinat domnii prin danii". În partea finală era elogiat sultanul Mahmud al II-lea, pentru bunele sale intenții față de Moldova, și se exprima speranța de a se putea „alcătui pravila țării". Agentul Lippa se referea, în rapoartele către Metternich la această „constituție nouă", cu 79 puncte (ulterior 75), la care au subscris unanim boierii din categoriile a II-a și a III-a, prezentată domnului Ioan Sandu Sturza, care, ezitant, n-a acceptat-o, apreciind-o ca fiind o inovație contradictorie cu relațiile cu Poarta și cu vechea organizare a statului. Dar Poarta însăși era înclinată în iulie 1822 să pună „cu grăbire în execuție regulamentele" în ambele principate [20]. Același Lippa considera proiectul de constituție a Moldovei o imitație servilă după constituțiile spaniolă și napoletană, reproduse în ziare [21], ceea ce nu constitula însă realitatea. Ioan Sandu Sturza (1762—1842) relata în 1836 că desemnarea sa ca domn, la 1 iulie 1822, s-a făcut „fără să se publicarisească pentru pricinile știute" (adică fără asentimentul țarului Alexandru I). În confesiunile sale, Ioan Sandu Sturza se referea la eforturile făcute la

---

[17] „Studii", 3/1958, p. 51—53 ; „Bul. I. Neculce", VII/1928, p. 150 ; „Anuarul de lingvistică și istorie literară", Iași, XIX, 1968, p. 195—196.

[18] „Revista Istorică Română", XIV/1944, p. 449—456 ; N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VIII, 1938, p. 281—285 și 297 ; „Revue Roumaine d'Histoire", IV$_2$, 1965, p. 261—285. Ioan Tăutu n-ar putea fi comparat cu „iacobinul polonez" F. Gorzkowski, „geometru" și el, care desfășura o propagandă revoluționară printre țărani, începînd din 1795, („Annales Historiques de la Revolution française", 177/1964, p. 288).

[19] A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, vol. XI, ed. a III-a, 1930, p. 30 și 52 ; cf. și Gh. Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, vol. X, p. 330—333 (arzul din 24 aprilie 1822 cu 15 puncte, semnat de cei 6 boieri (I. Sturza log., Ioan Tăutu vornic, Gh. Cuza vornic, Iordache Rășcan vornic, Ioan Greceanu agă, Costache Cerchez hatman).

[20] *Urîcarul*, vol. VI, p. 56.

[21] Cf. și V. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines* (1769—1830), București, 1970 ; D.I.R., Hurmuzaki, vol. II, p. 741—909 *passim* ; G. Véill, *L'éveil des nationalités et le mouvement libéral*, (1815—1848), Paris, 1930, p. 163—167 („Le réveil des Roumains").

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Constantinopol, în 1822, pentru a convinge cercurile turceşti de fidelitatea faţă de Poartă („pentru a vă arăta drepţi moldoveni cîte sudori de sînge am vărsat...") [22]. Numirea lui Ioan Sandu Sturza ca domn s-a făcut ca rezultat al „arzului ciocoilor", cum scria la 11 iulie 1822 spătarul Iordache Bucşănescu mitropolitului Veniamin Costache. Un alt arz a fost trimis Porţii de boierii moderaţi din Iaşi, la care se referea vornicul Negel în 1822 [23].

Boierii emigranţi la Cernăuţi, care, formal, manifestau fidelitate faţă de Poartă, în relaţii directe cu Metternich şi cu anturajul ţarului Alexandru, au dus o acţiune net ostilă faţă de proiectul de constituţie. În 1823 M. Minciaki (consul general ţarist) asigura pe Mihail Sturza că ţarul nu va admite inovaţii sau schimbări în vechile instituţii ale ţării şi că principiile sale conservatoare şi salutare trebuie respectate [24] (Deviza lui Francisc I era „regiere und verändere nicht"). În 1824, din Cernăuţi, boierii protestau la Ioan Sandu Sturza pentru încălcarea „privilegiilor şi imunităţilor de care s-au bucurat totdeauna" [25]. Încă în iulie 1826 Ioan Sandu Sturza lansa un nou apel la boierii rămaşi în Cernăuţi şi Suceava să răspundă la „chemarea patriei" şi să revină pentru că „prepusurile s-au împrăştiat şi liniştirea este în ochi văzută" [26]. Ioan Sandu Sturza a fost determinat să recurgă le expediente financiare, între acestea şi arendarea bunurilor imense ale mănăstirilor închinate, în anii 1823—1826, pentru a obţine remedii în finanţele continuu defecitare şi, firesţe, i s-au adus acuzaţii [27]. Acelaşi a rechemat pe zaraful grec Andrei Pavlu, să revină să ajute domnia, cu experienţa şi relaţiile sale. În 1823 se aflau încă în Moldova 5 000 neferi, pentru „paza ţării".

Ienicerii au fost retraşi din Moldova în mai—iunie 1822, după o ciocnire cu „tiulemenii" lui Cuciuc Ahmet, pentru a fi ulterior nimiciţi cu artileria în 1826, pe Etmeidan, din ordinul lui Mahmud al II-lea, numit de ulemale „sultan-ghiaur", iniţiatorul „Tanzimatului" [28]. Poarta se arăta generoasă, în aceste condiţii, admiţînd cu „raialele" Moldovei să dea haraciul la „hazne" „după a sa putere" (firmanul din 1822) [29]. Într-un memoriu, în limba franceză, din 1826, cu date asupra situaţiei financiare a Moldovei, se arăta că deficitul bugetar era de 1 949 172 piaştri şi se cerea libertatea relaţiilor economice şi a fixării preţurilor. Din cifrele memoriului rezultă că numai comerţul cu Austria era mai rentabil şi contribuia la restabilirea echilibrului financiar [30].

Ioan Sandu Sturza, care şi-a fixat ca deviză „înflorirea patriei" cum se arăta şi în inscripţia sa funerară din 1842, a căutat, constant, să reprime abuzurile şi a luat măsuri de reorganizare a întregii administraţii a ţării [31]. El a acceptat, în final, compromisul, nu capitularea (G. Zane), cu „veliţii boieri", concretizat prin „anaforaua pentru pronomiile Moldovei", din 1827, care avea drept obiectiv reconsolidarea statului nobiliar şi ale cărei „ponturi" au fost utilizate pentru elabo-

---

[22] „Revista Arhivelor", III. p. 167—168 ; III_2, 1939, p. 208—209 ; VI_2. 1945, p. 49—52 : *Uricarul*, vol. V. p. 98—115, 129 ; VI, p. 54—56 ; „Revista Arhivelor" s.n. 1/1958, p. 234—236.

[23] C. Erbiceanu, *Ist. Mitrop. Mold.*, 1888. p. 233, 240

[24] Hurmuzaki, D.I.R., Supl. I_4, p. 17.

[25] *Ibidem*, p. 31.

[26] *Ibidem*, p. 37. „Arhiva Românească", X, 1946, p. 355.

[27] „Revista Arhivelor", III, 1939, p. 169 ; Hurmuzaki, D.I.R., Supl. I_4, p. 37 ; „Cercetări istorice", IV_2, 1928, p. 10—38 ; „Bul. I. Neculce", VII/1928, p. 139 ; „Revista Arhivelor", I, p. 48 ; „Bul. I. Neculce", III, p. 130—131 ; „Arhiva Românească", X, p. 355 ; Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, X, p. 330—333.

[28] *D.I.R., 1821*, vol. III, p. 272 ;„Revista Arhivelor", I, 1926, p. 47 ; M. Drăghici, *Ist. Mold., I*, Iaşi, 1857, p. 129—131.

[29] *Uricarul*, vol. III, p. 226—239.

[30] „Bul. I. Neculce", vol. VIII/1929, p. 291—296, (Arh. St. Iaşi, 462/95).

[31] „Revista Arhivelor", 1/1926, p. 51—54 (1823) ; Erbiceanu, *op. cit.*, p. 249—262 ; Gh. Ghibănescu, *Surete şi Izvoade*, X, p. 283—284.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rarea Regulamentului Organic. Anaforaua, cu 20 de „ponturi", era o replică la proiectul de constituție din 1822, „o nouă legiuire următoare". Se amintea de cele 17 veacuri de existență istorică a „neamului moldovenesc" a cărui „slobozenie" era menționată la punctul 1, ca și în proiectul din 1822. Neafectate rămîneau privilegiile „neamului boieresc", în sensul prevederilor hrisovului lui Constantin Mavrocordat din 1734 [32], iar situația țărănimii, neschimbată. În 1826, din 121 625 locuitori ai Moldovei, numai 47 036 erau „birnici havalegii", 28 864 erau *scutelnici*, 11 769 *breslași*, 21 936 *slugi la ranguri*. Pontul 18 prevedea interzicerea plecării „lăcuitorilor" de pe moșiile boierești, mănăstirești „și altora" care se va menține pînă la Regulamentul Organic. La punctul 8 se prevedea sistarea atribuirii orașelor sau tîrgurilor care au rămas încă „slobode" ca niște „obștești orașe a pămîntului", „chiar de nu vor avea documenturi" [33], o precizare care lipsea în proiectul din 1822. Populației acestor orașe „slobode" i se asigurau, în sensul vechilor doleanțe și prevederilor articolului 53 din proiectul din 1822, posibilități de existență prin practicarea liberă a comerțului și a meseriilor. În 1833, cînd se înființau „eforiile" orășenești, locuitorii din aceste orașe erau considerați „clas a soțietății" [34].

În 1837, Ioan Sandu Sturza, simplu particular, se referea la ingratitudinea connaționalilor săi („este știut și din istoria veacurilor vechi și din cele ce astăzi vedem dovedit că nici un domn cît de bine ar vroi să facă nu-și află mulțumire la sămpatrioții săi") [35].

Eforturile și manifestările progresiștilor moldoveni din anii 1821—1822, redate inegal de materialul documentar, la nivelul celor din alte țări, unde s-au elaborat proiecte de constituții, n-au schimbat efectiv situația, dar reacțiunea a fost silită la unele concesii importante, care au contribuit la determinarea accentuării ritmului adaptărilor.

LA MOLDAVIE EN 1821—1822

RÉSUMÉ

L'auteur présente quelques nouvelles considérations concernant le réveil national dans l'Etat roumain de Moldavie pendant les années qui ont marqué le paroxysme de la politique réactionnaire en Europe après le Congrès de Vienne.

En Moldavie, les patriotes ont élaboré des projets d'organisation ayant à la base des principes de réformisme modéré. Leur préoccupation était de sauver l'existence de l'Etat, avec un territoire reduit en forme de promontoire (Malte—Brun), en faisant des „concessions" à la population des villes et des campagnes, compte tenu de l'affaiblissement de la domination turque sous le règne du sultan progressiste Mahmoud II.

[32] „Arhiva Românească", III, ed. a II-a, Iași, 1862, p. 190—194.
[33] *Uricarul*, vol. II, p. 195—200.
[34] Arh. St. Iași, 296/7.
[35] „Revista Arhivelor", 3/1937, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CURSUL DE ISTORIE NAȚIONALĂ AL LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU DATE NOI ȘI PRECIZĂRI

DE

V. CRISTIAN

Atunci cînd se fac referiri la cursul de istorie națională predat de Mihail Kogălniceanu la Academia Mihăileană se are în vedere, deobicei, doar remarcabilul *Cuvînt de deschidere* prin care efemerul profesor își începea prelegerile. În parte, situația este justificată prin valoarea deosebită a acestui *Cuvînt*, prin importantul loc pe care el îl ocupă în evoluția istoriografiei noastre ca și în cadrul manifestărilor culturale din perioada pașoptistă, la care se adaugă și faptul că singură lecția introductivă s-a păstrat. Sînt însă mai puțin cunoscute împrejurările în care Kogălniceanu și-a început activitatea la Academia Mihăileană, modul în care s-a desfășurat cursul său, ca și condițiile întreruperii acestuia. Sînt tocmai chestiunile asupra cărora ne vom opri în rîndurile de față, încercînd, mai ales pe baza unor materiale de arhivă dar fără a neglija informațiile edite, să aducem unele date noi și precizări. Evident, nu avem pretenția unei rezolvări complete a chestiunii, pretenție care ar contraveni caracterului de permanentă perfectibilitate a cercetării și care, de altfel, nu este permisă nici de stadiul actual al documentării. Prin forța lucrurilor deci, expunerea noastră nu poate fi decît lacunară și, în anumite privințe, bazată mai mult pe ipoteze decît pe constatări certe. Dacă, chiar în asemenea condiții, ne-am permis să abordăm amintitele probleme, am făcut-o avînd în vedere deosebitul interes pe care îl are prezența lui M. Kogălniceanu la catedra Academiei Mihăilene, articolul de față putînd aduce, astfel, o contribuție, fie ea și modestă, la cunoașterea unui important moment din istoria culturii noastre.

Este de la sine înțeles că, pentru a determina reala însemnătate și semnificație a cursului inaugurat la 24 noiembrie 1843, trebuie să avem în vedere evoluția de pînă atunci a învățămîntului nostru istoric. Iată de ce, ne vom referi, mai întîi, la locul pe care, în perioada anterioară, istoria îl avusese în școala românească, urmărind, firește, nu o prezentare detaliată a problemei, ci sublinierea acelor elemente care sînt de natură să precizeze contextul în care s-a produs inițiativa lui Kogălniceanu.

Ceea ce trebuie remarcat, de la început, este locul deosebit de important care se acordă istoriei în programele primelor noastre instituții moderne de învățămînt. Afirmația este valabilă pentru toate cele trei țări române. La Blaj, istoria era eșalonată pe mai mulți ani de studiu [1], la Goleşti ea avea principala pondere în pro-

[1] Romul Munteanu, *Contribuția Școlii ardelene la culturalizarea maselor*, București, Editura didactică și pedagogică, 1962, p. 74.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

gramul anunțat de „școlarhul" Aaron Florian [2], iar la colegiul de la Sf. Sava ea constituia una dintre cele mai importante discipline [3]. Situația este asemănătoare și pentru școlile din Moldova ; istoria este predată încă în Seminarul de la Socola, posibil chiar de la înființarea acestuia, sigur însă după 1812 [4], după cum ocupă un loc important în programul de învățămînt de la Gimnaziul Vasilian, ca și de la Academia Mihăileană, fiind predată în toate cele patru, apoi cinci, clase gimnaziale ca și în clasele de filosofie. Prețuirea de care se bucura acest obiect este atestată și de numărul mare de ore, variind între 3 și 9 pe săptămînă, care îi este afectat [5].

Făcînd aceste constatări, să observăm însă că, la începutul perioadei regulamentare, disciplina la care ne referim este, de fapt, istoria universală. Atît regulamentul școlar din Țara Românească (1832), cît și acela din Moldova (1835) nu prevăd, din motive care pot fi lesne explicate prin momentul redactării lor, istoria națională ca obiect de sine stătător pentru nici o categorie de școli [6]. Elemente ale ei sînt prezente totuși în învățămînt. Ele pregătesc introducerea istoriei naționale ca disciplină independentă, direcție în care impulsionau și viile preocupări pentru trecutul propriu, preocupări ce dețin o importantă pondere în cultura vremii [7]. Asemenea elemente sînt întîlnite atît în școlile începătoare, cît și în cele mai înalte.

Referitor la modul cum este prezentată istoria națională în prima categorie, pentru Moldova avem o informație sigură oferită de *Întîiele cunoștințe*, manualul elementar întocmit de Gh. Săulescu pentru primele două clase ale școlilor ținutale [8]. Dintre capitolele acestuia, două se referă la istorie. Primul face o prezentare a „neamurilor celor vechi", celălalt privește istoria românilor [9]. Acesta din urmă se ocupă, îndeosebi, de problema originii românilor, dînd și cîteva elemente despre evoluția lor ulterioară amplificate în edițiile următoare. Să mai amintim și faptul că, în 1841, cînd, pentru cei care nu urmau gimnaziul, la școala începătoare din Iași se adaugă o nouă clasă, a patra, se stabilea ca aici să se învețe, printre altele, „geografia și istoria țării" [10].

Elemente de istorie națională s-au predat și în școlile începătoare din Țara Românească. Cînd, în 1837, Eforia hotăra alcătuirea unei noi ediții a tablelor lancastrice, dintre profesorii de la Sf. Sava care urmau să le alcătuiască, Aaron Flo-

---

[2] V. Cristian, *Activitatea istoriografică a lui Aaron Florian*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (Serie nouă)", s. III, a. Istorie, XVI (1970), fasc. 1, p. 43—44.

[3] V. A. Urechia, *Istoria școlelor*, tom. IV, București, 1902, p. 280.

[4] *Ibidem*, I, p. 106.

[5] La Sf. Sava, unde se predă doi ani consecutiv, istoria are rezervate patru ore și jumătate săptămînal, într-un semestru ajungîndu-se însă la nouă (*ibidem*, IV, p. 316—317). La Iași, unde istoria se predă mai mulți ani, numărul orelor care îi sînt afectate este, în general, de trei.

[6] „Le système d'enseignement est suranné [...] Il n'y a pas même à l'Académie une chaire d'histoire nationale, tant on craint d'éclairer les esprits et de leur inspirer l'amour de la patrie", observa Felix Colson, *De l'état présent et de l'avenir de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 170.

[7] Vasile Maciu, St. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu, P. P. Panaitescu, *Introduction à l'historiographie roumaine jusqu'en 1918*, Bucarest, 1964, p. 36 și urm. ; Pompiliu Teodor, *Evoluția gîndirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. XXXIII și urm. ; V. Cristian, *Premisele și trăsăturile istoriografiei pașoptiste*, în „Cercetări istorice", II (1971), p. 173—181.

[8] V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 327.

[9] *Întîiele cunoștințe de litere și de idei pentru tinerimea școalelor începătoare*, Eșii, 1832, p. 32—37. Cele două lecții se făceau în clasa a doua, întrucît în prima se ajungea pînă la pagina 24, (V. A. Urechia, *op. cit.*, IV, p. 327).

[10] A. D. Xenopol în *Serbarea școlară de la Iași*, Iași, 1885, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rian era însărcinat cu partea din ele privind catehismul, istoria sfîntă şi „istoria ţării" [11].

Informaţiile sînt mult mai precise pentru prezenţa elementelor de istorie naţională în învăţămîntul gimnazial. Ele au fost predate, într-o primă perioadă, în cadrul istoriei universale. Stabilind împărţirea acesteia, regulamentul şcolar din Ţara Românească prevedea că „cea după urmă epocă [„istoria veacului nou"] va cuprinde şi istoria românească, care se va dezvolta cu mai multă întindere decît istoria particulară a celorlalte state, făcîndu-se iscodiri a se găsi în fieşcare veac din istoria neamurilor de prin prejur, obiceiurile şi pravilele cele mai însemnate ale acestei ţări" [12]. O prevedere asemănătoare era făcută şi pentru cursul de cronologie, care trebuia să prezinte „cronologia tuturor neamurilor, fără a perde dinaintea ochilor starea Ţării Româneşti în fieşcare veac" [13].

Este vorba deci de două maniere de prezentare a istorlei românilor în cadrul istoriei universale. Pe de o parte, trebuia să se stabilească o legătură între fapte din trecutul propriu şi cel al altor popoare, în capitolele consacrate acestora din urmă, iar pe de altă parte să se facă o prezentare separată, în capitole speciale, a istoriei românilor. De altfel, regulamentul prevedea că „istoria se va scrie pentru Ţara Rumânească deosebit" şi că ea „se va da mai întîi în cercetarea Eforiei" [14], evident în scopul verificării unui conţinut care putea ridica probleme foarte delicate pentru acel moment. Aceste prevederi se referă la Ţara Românească dar, cel puţin în parte, ele au fost reluate şi în Moldova, spiritul în care au fost întocmite cele două regulamente şcolare fiind în mod vădit unitar.

Despre modul în care au fost aplicate, un prim indiciu ne oferă manualele de istorie universală ale lui Gh. Săulescu şi Aaron Florian [15]. Autorii lor consacră unele capitole speciale istoriei naţionale ; în acelaşi timp, atunci cînd subiectul o permite, se fac şi referiri la fapte de importanţă universală din trecutul naţional. Pentru spiritul în care se face predarea este important de menţionat că, în paragrafele consacrate istoriei proprii, tonul este mult mai înflăcărat decît în celelalte şi că autorii se străduiesc să reliefeze contribuţia românilor la istoria universală, mai ales în privinţa luptei lor antiotomane. Şi profesorul de cronologie de la Sf. Sava, I. Genilie, încearcă găsirea unor momente din trecutul nostru care să fie comparabile cu acelea mai importante pe plan universal ; în programa anunţată pentru examenele din 1836, unul din capitole cuprinde perioada de la „marele Carol" pînă la Radu Negru [16].

Nu putem reduce însă elementele de istoria românilor la cele pe care le întîlnim în amintitele manuale de istorie universală, care, prin caracterul lor, trebuiau să respecte o anumită proporţie a capitolelor. Ponderea reală a cunoştinţelor despre trecutul propriu a fost, şi în spiritul regulamentului şcolar, mult mai mare. Din cele 14 capitole ale programei cursului de istorie universală, anunţată pentru examenele din 1838, ultimile două privesc istoria românilor, primul dintre ele referindu-se la istoria noastră veche, al doilea la istoria propriu-zisă a Ţării Româneşti [17]. Mărturia cea mai importantă o oferă însă manualul de istorie a Ţării Româneşti, publicat de Aaron Florian în 1839 [18]. După cum indică titlul şi o spune însuşi autorul, primul motiv al tipăririi acestui manual l-a constituit „nea-

[11] V. A. Urechia, op. cit., I, p. 359—360.
[12] *Ibidem*, IV, p. 280.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*.
[15] Gh. Săulescu, *Hronologhia şi istoria univesrală pe scurt*, vol. I—II, Eşii, 1837 ; Aaron Florian, *Elemente de istoria lumii*, Bucureşti, 1845.
[16] V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 13.
[17] *Ibidem*, p. 15.
[18] *Manual de istoria Prinţipatului României de la cele dintîi vremi istorice pînă în zilele de acum*, Bucureşti, 1839, II+212, p. Este interesant că *Elemente de istoria lumii* au un număr inferior de pagini (176).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

părata trebuință ce o simte tinerimea care se îndeletnicește la învățătura istoriei patriei sale" [19]. Ținînd seama de amintitele prevederi ale regulamentului școlar, este probabil că manuscrisul care a stat la baza acestui manual fusese folosit și pînă atunci pentru necesitățile predării.

Este mai dificil de precizat situația pentru Moldova. Judecînd după programele anunțate pentru examene, se pare că predarea istoriei propriu s-a limitat un timp la capitolele care îi sînt consacrate în manualul lui Săulescu. Și la Iași constatăm totuși o anumită preocupare a școlii pentru trecutul național, fapt firesc dacă avem în vedere atenția acordată acestui domeniu de referendarul Gh. Asachi, ca și de profesorul de istorie universală Gh. Săulescu. Dintr-o afirmație a Epitropiei ar rezulta chiar că „istoria patriei" a fost introdusă ca obiect de învățămînt încă în 1837. Solicitînd domnitorului să aprobe tipărirea *Manualului de istoria Prințipatului Moldovei* al lui Ioan Albineț, conducerea școlilor moldovene arăta, la 24 ianuarie 1845, că autorul, „care după ce au săvîrșit învățăturile cu laude și vrednicie s-au numit acum opt ani ca profesor la Academie de istoria universală și *a patriei* (subl. ns.), în desétima aceasta îndeletnicindu-să cu toată sîrguința spre lucrarea istoriei patriei" [20]. În 1837—1838 însă, I. Albineț, care apare și printre elevii trecuți „în clasul filosofiei" [21], este „adiunt la clasul pregătitor" [22]. În această calitate, el îl ajută pe Săulescu la predarea istoriei universale, așa cum rezultă din două chestionare destinate elevilor din clasele umanioare [23]. O singură întrebare a acestora se referă la istoria Moldovei [24]. În anul următor, I. Albineț apare ca profesor de „ritorică și hronologhie" [25], post pe care îl deține și în continuare.

În această calitate, el s-a preocupat totuși și de istoria românilor. Între manuscrisele sale din 1838, figurează și o istorie a Moldovei [26], alcătuită evident din rațiuni legate de necesitățile predării. Mai tîrziu, la 14 iunie 1843, el arăta că a compus o istorie universală pentru clasele începătoare și una pentru clasele gimnaziale, ca și *Istoria Prințipatului Moldovei pe scurt* [27]. Chiar dacă pentru aceasta din urmă nu se face precizarea că servește drept manual — ca pentru celelalte două — este indiscutabil că ea servea ca material didactic.

De altfel, tocmai acum, în vara anului 1843, „istoria patriei" apare pentru pentru prima dată în planurile de învățămînt ale claselor colegiale și filosofice din Iași. Introducerea sa ca obiect de sine stătător este legată, în parte, de numele lui Ioan Maiorescu.

După cum este cunoscut, în urma unui diferend cu conducerea școlilor muntene, profesorul transilvănean de la Craiova a trebuit să părăsească temporar Țara Românească, stabilindu-se pentru un timp la Iași. În anul școlar 1842—1843 îl întîlnim predînd istoria și retorica la Seminarul de la Socola [28]. În vara anului 1843, în urma unor neînțelegeri cu noul rector Filaret Scriban [29], Maiorescu renunță

---

[19] *Manual de Istoria „Prințipatului" României. Precuvîntare.*

[20] Arh. St. București, Fond *Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice* Moldova I). 207/1844, f. 79.

[21] Arhivele Statului Iași, Fond Academia Mihăileană, D. 3/1837, f. 42. Este posibil însă ca el să fi asistat numai, întrucît nu este notat la nici un examen iar, pe de altă parte, îl întîlnim printre „auditorii filosofiei" în 1836, cînd susține și examene (*Ibidem*, D. 1/1835, f. 1 v.; D 1836, f. 1v).

[22] *Analele Parlamentare*, t. X, partea II, București, 1898, p. 233.

[23] Arh. St. Iași, Academia Mihăileană, D 3/1837, f. 95, 101.

[24] În legătură cu Imperiul otoman se întreba și „la ce an a fost supusă Moldova ?", Ibidem, f. 95 v.

[25] Analele Parlamentare, tom. X, partea II, p. 563.

[26] V.A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 57.

[27] *Ibidem*, p. 274.

[28] *Ibidem*, II, p. 219—220.

[29] Filaret Scriban (fost Vasile Popescu) urmase teologia la Kiev și fusese călduros recomandat domnitorului moldovean, la 16 august 1842, de Alexandru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la postul de profesor al seminarului [30]. Cum Săulescu trebuia să iasă la pensie, conducerea şcolilor moldovene a făcut toate eforturile pentru a aduce în locul lui pe profesorul transilvănean. La începutul lui iunie 1843, Maiorescu este numit la Academia Mihăileană, raţiunile acestei numiri reieşind, pentru Epitropie, aşa cum se spunea în hotărîrea acesteia, „din atestatele ce dumneata ai înfăţişat, prin care te mărturisesc că ai săvîrşit cu laudă cursul învăţăturilor în vestita universitate a Ungariei, pentru care ai şi dat îndestule dovezi în vremea cît D-umnea-ta ai fost profesor la Seminaria Veniamină" [31]. Ceea ce atrage atenţia este faptul că Maiorescu nu era numit pentru istoria universală „raţională" sau „pragmatică", aşa cum apărea ea la Săulescu, ci pentru „istoria universală şi a patriei", care trebuia să fie predată în „clasele filosofiei" [32]. Este pentru prima dată cînd întîlnim această denumire între obiectele predate în Academia Mihăileană şi, în general, în învăţămîntul mai înalt din Principate.

Maiorescu nu a mai rămas totuşi decît puţină vreme la Iaşi, neajungînd să predea la Academia Mihăileană. El s-a pregătit totuşi în acest scop, o dovadă constituind-o un manuscris de istoria Moldovei, care îi poate fi atribuit în mod sigur [33]. Expunerea nu ajunge decît pînă la 1432, întocmirea cursului fiind întreruptă probabil în momentul cînd Maiorescu s-a decis să-şi reia postul de la Craiova [34].

Avem motive să credem că, pregătindu-se să predea „istoria Patriei" la Academia Mihăileană, profesorul transilvănean beneficia de experienţa pe care o acumulase în acest sens la Seminarul de la Socola. Un argument în acest sens îl poate constitui şi modul cum este alcătuită amintita hotărîre a Epitropiei ; ar fi fost greu ca aceasta să atribuie cursul de istoria Moldovei unui transilvănean care nu mai predase această materie. De altfel, chiar dacă avem în vedere rapiditatea cu care se alcătuiau pe atunci manualele şcolare, este dificil de imaginat cum Maiorescu ar fi putut redacta cele 120 de pagini ale manuscrisului său într-un răstimp atît de scurt, mai ales că în perioada în care a mai rămas la Iaşi a fost şi foarte ocupat ca membru al Sfatului acaedmic. O dovadă este însă un alt manuscris de „istoria patriei", alcătuit în 1843 [35], care prezintă importante similitudini cu

---

Sturza, care avea şi el preocupări istorice şi care considera că „studiul teologiei ar trebui să fie inseparabil de acela al istoriei ecclesiastice şi naţionale" (Hurmuzaki, supl. I, vol. IV, Bucureşti, 1891, p. 241).

[32] Vezi în legătură cu aceasta scrisoarea lui Maiorescu către Bariţiu în N. Bănescu şi V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă la centenarul naşterii lui*, Bucureşti, 1912, p. 481—482.

[31] Arh. St. Bucureşti, M.C.I.P. Moldova, D. 209/1843, f. 9. Documentul nu poartă decît indicarea lunii ; Maiorescu îi scrla însă lui Bariţiu despre numirea sa la 12 iunie 1843, N. Bănescu şi V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 483.

[32] *Ibidem.*

[33] Bibl. Acad., Mss. rom. 5786, 62 f. Că este în mod cert vorba despre un manuscris al lui Ioan Maiorescu rezultă clar atît din compararea grafiei acestuia cu scrisorile sale păstrate la B.A.R.S.R., cît şi dintr-o informaţie existentă în text. Vorbind despre achizionarea manuscrisului *Hronicil* lui Sincai, ajuns la Gherman Vida, el arată că acesta l-a cumpărat fiind ajutat de „un iubitoriu al istoriei naţiei", după care urma, în paranteză, numele Ion Malor, şters apoi şi înlocuit cu precizarea „/eu/" (*ibidem*, f. 5).

[34] Nu cunoaştem data precisă a plecării lui Maiorescu ; ea trebuie plasată pe la începutul lui August. Ultima sa scrisoare din Iaşi datează din 15 iulie 1843, dar plecarea nu putea avea loc imediat întrucît soţia era bolnavă iar fiul său abia se însănătoşise (N. Bănescu şi V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 487). La 17 august el scrie lui Bariţiu din Bucureşti, unde se afla de mai multe zile, *(ibidem).*

[35] Bibl. Acad., Mss. rom. 2622, 70 f. Felul cum este alcătuit acest manuscris — se scrie numai pe jumătate de coală, conform prevederilor regulamentului şcolar — ca şi organizarea materiei atestă în mod sigur că este vorba de notiţe

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cel amintit anterior. Organizarea materialului, inclusiv a introducerii, este asemănătoare, începutul şi multe formulări sînt identice, ca şi criteriile periodizării. Există totuşi şi două importante deosebiri, care se explică prin caracterul diferit al celor două şcoli.

În manuscrisul pe care îl considerăm ca fiind cursul ţinut la Socola, subliniindu-se importanţa cunoaşterii istoriei patriei, se insistă în mod deosebit asupra rolului pe care l-a avut religia în trecutul Moldovei, fapt cît se poate de explicabil dacă avem în vedere că auditoriul era compus din viitori preoţi. Fără a fi eliminată complet, această parte este mult mai restrînsă în manuscrisul pregătit pentru Academia Mihăileană. În schimb, nivelul acestuia este mai ridicat, situaţie la care a contribuit nu numai mai buna familiarizare a autorului cu materia, ci şi faptul că el se adresa unor elevi din clasele superioare. Atrage atenţia, mai ales, maniera amplă în care sînt prezentate „izvoarele istoriei patriei" [36], una din cele mai largi priviri asupra istoriografiei române făcute pînă atunci şi în care sînt incluşi istorici din toate cele trei ţări.

Ideea de la care porneşte cursul este, în concordanţă cu spiritul vremii, aceea a necesităţii indispensabile de cunoaştere a istoriei patriei, „cartea vieţii pentru veacurile trecute şi mai cu seamă pentru cele de faţă şi pentru viitor" [37]. Pentru Maiorescu, o bună lucrare în acest sens trebuia să depăşească graniţele unei singure provincii istorice, să se ocupe de „istoria întregii naţii româneşti" [38]. La baza acestei cerinţe, el punea raţiuni metodologice, imposibilitatea de a trata istoria separată a unei singure provincii, dar nu aici trebuie căutat sensul real al acestei maniere de a pune problema.

De altfel, numirea lui Maiorescu ca prim profesor de istoria patriei, chiar dacă nu a fost materializată, ne apare ca prezentînd o adevărată valoare simbolică. Noul curs, aşa cum o dictau împrejurările, se limita la istoria Moldovei, dar el urma să fie predat de un transilvănean, venit din Ţara Românească.

Numele lui Maiorescu, membru al Sfatului academic, este legat şi de reorganizarea învăţămîntului moldovean [39], reorganizare prin care istoria patriei devine obiect le studiu în şcolile de toate gradele din Moldova, începînd din anul şcolar 1843—1844. Felul în care era organizată predarea acestei materii rezultă dintr-un răspuns al Epitropiei, datat 30 decembrie 1843, la o adresă a Secretariatului de Stat din 16 decembrie prin care se cereau informaţii despre situaţia şcolară [40]. Din anexa privind „Împărţirea obiectelor ce se învaţă în şcoalele publice din Moldova" rezultă că în clasa a treia şi a patra începătoare se preda „Istoria patriei pe scurt", iar în prima clasă a şcolii începătoare de doi ani era prevăzută „gheografia şi istoria prinţipatului" [41]. Istoria patriei era inclusă şi în programul noii clase, a cincea, gimnazială, titular fiind I. Albineţ [42], care predă şi istoria universală la

---

de curs. Momentul cînd au fost ele luate rezultă clar din paragraful consacrat periodizării, ultima parte cuprinzînd istoria Moldovei „pînă la timpul de faţă 1843" *(ibidem,* f. 10). Este probabil că pentru a-l deosebi de acest curs, intitulat „Istoria patriei", I. Maiorescu a preferat pentru manuscrisul pe care intenţiona să-l utilizeze la Academie denumirea de „Istoria Moldovei", deşi cea oficială era „istoria patriei".

[36] Bibl. Acad., Mss. rom. 5786, f. 2—6.

[37] *Ibidem,* f. 2. „Ca să putem vieţui şi de aici înainte ca naţie nu vom puté /.../ dacă nu vom pute cunoaşte istoria Patriei", *ibidem,* f. 1 v).

[38] *Ibidem,* f. 5 v.

[39] N. Bănescu şi V. Mihăilescu, *op. cit.,* p. 484—485.

[40] V. A. Urechia, *op. cit.,* II, p. 257, dă data, luată probabil după ciornă, de 29 decembrie; originalul adresei este datat însă 30 decembrie (Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat, D. 329/1834, f. 94).

[41] *Ibidem,* p. 263.

[42] În situaţia alcătuită de Epitropie publicată de V. A. Urechia, *op. cit.,* p. 259, la clasa a V-a gimnazială apare „istoria naţională" predată de serdarul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate primele patru clase gimnaziale [43]. În sfîrşit, la clasa a doua „filosofică" apare „istoria patriei pragmatică" [44].

De acest din urmă curs este legat numele lui Mihail Kogălniceanu, a cărui iniţiativă, după cum observăm, se încadrează, astfel, într-o acţiune mai largă. Cînd anume a conceput el proiectul de a deveni profesor de istorie naţională este dificil de precizat; se pare totuşi că cel care, încă în timpul studiilor, a redactat cunoscuta sa *Istorie*, trebuie să se fi gîndit curînd şi la o asemenea modalitate de a folosi, într-un scop militant, cunoştinţele sale asupra trecutului [45]. După cum rezultă idntr-o scrisoare a sa către Ion Ghica, încă în 1842, probabil înainte de începerea anului şcolar, Kogălniceanu a încercat să devină profesor de istorie naţională la Academie, iniţiativa sa nematerializîndu-se însă atunci întrucît, după cum singur o spune, „am văzut greutăţi spre împlinirea ei" [46]. Intenţia de a ajuta la dezvoltarea învăţămîntului este atestată şi de o adresă a sa către Epitropie, prin care arăta că a tradus geografia lui Balbi şi propunea tipărirea ei ca şi a unui dicţionar istoric, „în care se cuprinde viaţa domnilor şi bărbaţilor străluciţi ai românilor" şi la care lucra [47].

Plecarea lui Maiorescu este probabil aceea care a determinat reluarea iniţiativei, mai ales că, după cum am văzut, dascălul transilvănean trebuia să predea şi istoria patriei. De data aceasta, iniţiativa a venit de la Ion Ghica, devenit, din 1842, profesor la Academia din Iaşi. Răspunzînd unei scrisori a profesorului şi prietenului muntean de la Academia Mihăileană, Kogălniceanu îi arăta, la 2 octombrie 1843, că pentru a nu i se reproşa că „am lipsit de bunăvoinţă într-o pricină care, precum şi tu zici, este importantă pentru naţia noastră, iată, îţi trimet o adresă către Epitropia învăţăturilor publice, prin care îi propun dorinţa mea de a fi însărcinat cu cursul istoriei naţionale", pe care îl va putea începe la 15 octombrie, „dentîi cu istoria cea veche a ţărilor româneşti etc. etc.", rugîndu-l să intervină în acest sens şi pe lîngă cîteva oficialităţi [48].

Ion Ionescu (de la Brad). Este evident vorba fie de o lectură greşită, fie de o greşeală de tipar; în originalul păstrat la Arh. St. Iaşi, Secretariatul de Stat, D. 328/1834, f. 75, apare limpede că Ion Ionescu preda „istoria naturală". I. Albineţ apare ca predînd „istoria" la clasa a V-a (V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 259), care, după cum rezultă din tabloul obiectelor alcătuit de Epitropie, este „istoria patriei" *(ibidem*, p. 264). De altfel, numai în această situaţie el putea să prezinte, spre sfîrşitul anului şcolar 1843—1844, manualul său spre publicare „după însărcinarea pusă asupră-mi de către cinstita Epitropie de a prelucra un manual de istoria Principatului Moldovei pentru t/ine — rupt în original/rimé naţională", (Arh. St. Bucureşti, M.C.I.P. Moldova. D. 207/1844, f. 68).

[43] V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 263—264. În anul următor, „istoria patriei" a fost predată la clasa I, (Arh. St. Iaşi, Academia Mihăileană, D. 9/1844—1845, f. 29—30).

[44] *Ibidem*, p. 264. Denumirea de „pragmatică" a fost întrebuinţată (ca şi în cazul istoriei universale) pentru a sublinia nivelul superior la care se preda acest obiect la Academie în raport cu clasele gimnaziale.

[45] La începutul anului 1835, Kogălniceanu scria surorilor sale „j'ai vu avec plaisir que le prince a ordoné l'établissement d'une Académie", *(Scrisori 1834—1849)*, ediţia P. Haneş, Bucureşti 1913, p. 24), iar într-o scrisoare către tatăl său se interesa cine vor fi profesorii, *(ibidem*, p. 59). Să menţionăm şi faptul că traducerea *Istoriei* sale de către un elev al Academiei trebuia să se facă sub îndrumarea autorului.

[46] M. Kogălniceanu, *Scrieri. Note de călătorie*, ediţia Augustin Z. N. Pop, Dan Simionescu, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1967, p. 23.

[47] V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 274.

[48] M. Kogălniceanu, *Scrieri, Note de călătorie*, p. 23. Mavrocordat, despre obţinerea sprijinului căruia se vorbeşte în scrisoare şi pe care Augustin Z.N. Pop îl consideră a fi Alexandru Mavrocordat, viitorul revoluţionar *(ibidem*, p. 24, notă), nu poate fi decît Constantin Mavrocordat, unul dintre epitropii şcolilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Aceeași afirmare a dorinței de a contribui la dezvoltarea obștească o întîlnim și în cererea adresată Epitropiei, datată 1 octombrie 1843. Kogălniceanu începe prin a arăta că „dorind a contribua dupre putință la luminarea tinerimii, eu propun cinstitei Epitropii a învățăturilor publice ca să binevoiască a mă însărcina cu cursul istoriei naționale, cu care mă îndeletnicesc de mai mulți ani și care *socot că ar trebui să fie unul din cursurile cele neapărate într-o Academie națională* (subl. ns.)[49]. Pentru a preveni un refuz din motive (sau sub pretexte) financiare, el preciza în continuare că „dacă cinstita Epitropie s-ar găsi împiedicată din neagiunsuri bănești spre așezarea acestei noue catedre[50], eu mă primesc la această sarcină fără nici o plată, pînă s-ar putea închipui mijloacele spre remunerația mea"[51]. Din motive pe care nu le cunoaștem, dar pe care le-am putea pune în legătură cu încercările lui Ghica de a obține o aprobare prealabilă a cererii, aceasta nu a fost predată la Epitropie decît la 18 octombrie[52], deși Kogălniceanu a revenit asupra problemei de mai multe ori în scrisorile către Ghica[53].

Primind cererea lui Kogălniceanu, Epitropia a acceptat-o, hotărînd „să se răspundă că Epitropia cu mulțumire și recunoștință primește propunerea dumisale"[54]. Printr-o adresă din 23 octombrie, păstrată într-o ciornă cu multe ștersături, care dovedesc intenția de a i se da o formă cît mai adecvată împrejurărilor, se răspundea tînărului dar prețuitului cărturar că „Epitropia cu mare plăcere au primit cerirea d«omnia»voastră ce faceți prin înscrisul de la 1 oct«ombrie» de a paradosi[55] istoria patriei — să observăm păstrarea denumirii mai vechi și nu a acelela din cerere de „istorie națională" — în clasele Academiei și prețuind sentimentele cele patriotice[56] ce vă povățuesc a contribui la obștescul bine, vă poftește a veni cît mai în grabă spre a începe prelecțiile"[57]. În același timp, încredințîndu-l de recunoștința sa, Epitropia promitea că „îndată ce mijloacele o vor ierta" îi va asigura și o remunerație „potrivită ostenelilor Dumneavoastră"[58].

La 28 octombrie, Kogălniceanu răspunde că „cu adînc respect am primit împărtășirea cinstitel Epitropii prin care îmi arată că, în încreedrea în slabele mele talente, mi-au încuviințat cerirea de a preda istoria națională în clasele Academiei. Binevoiască cinstita Epitropie a primi rostirea recunoștinței mele cele mai vii pentru însărcinarea nobilă ce mi-au încredințat și să fie sigură că în propunerea ce i-am făcut, depărtat de orice interes al meu, eu nu am avut în privire decît binele public și dorința de a fi folositor junimei patriei. Aceste vor fi și de acum înainte singurul țăl a rîvnii și a ostenelilor mele"[59], ținea să adauge proaspătul profesor. El ruga totuși „ca pentru începerea prelecțiilor să fiu păsuit pînă la 20 noiembrie, avînd trebuință de această vreme spre punerea la cale a oarecare interesuri casnice și spre pregătirea cursului de istorie"[60]. Primind această nouă adresă, epitropii C. Mavrocordat și Gh. Asachi hotărau ca ea „să se păstreze ca un act ce aduce laudă iscălitului"[61].

[49] Arh. St. București, M.C.I.P. Moldova, D. 209/1843, f. 33.

[50] Pentru importanța acestui aspect este interesant de menționat că I. Ghica primea, în 1842, un salar anual de 7875 lei (*Analele Parlamentare*, tom. XII, partea a II-a, București, 1902, p. 183).

[51] Arh. St. București, M.C.I.P. Moldova, D. 209/1843, f. 33.

[52] „Primit la 18 oct. 1843" *(ibidem)*.

[53] M. Kogălniceanu, *Scrisori. Note de călătorie*, p. 24 și urm.

[54] Arh. St. București, M.C.I.P. Moldova, D. 209/1843, f. 33. Rezoluția este semnată de N. Suțu și Gh. Asachi.

[55] „Fără plată", șters.

[56] În prima formă, în loc de „patriotice" apărea „cele naționale".

[57] *Ibidem*, f. 34.

[58] *Ibidem*.

[59] *Ibidem*, f. 35.

[60] *Ibidem*. Kogălniceanu se afla atunci la Botoșani. El a venit la Iași la 7 sau 8 noiembrie („Albina Românească", XIII (1843), p. 356).

[61] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Kogălniceanu și-a inaugurat cursul de istorie națională la 24 noiembrie 1843 [62], prin celebrul *Cuvînt de deschidere*. Ideile care stau la baza acestuia, idei care sînt ale timpului dar cărora tînărul profesor le-a dat o formă mai înaltă, sînt bine cunoscute pentru a mai reveni asupra lor. Să menționăm doar că, în lunile care au urmat, *Cuvîntului* i s-a asigurat o largă audiență [63].

Pentru restul cursului, predat de două ori pe săptămînă [64], care a ajuns pînă la întemeierea Principatelor [65], este cît se poate de probabil că noul și efemerul profesor a utilizat *Istoria* sa. Firește, este greu de presupus că el s-a limitat la obișnuita metodă a dictării cunoștințelor, metodă care contravenea atît temperamentului cît și scopului său. O dovadă o poate constitui și modul cum este alcătuit *Cuvîntul de deschidere*, ale cărui calități oratorice ar fi fost aproape complet estompate printr-o simplă dictare, timpul rezervat unei lecții fiind, dealtfel, insuficient pentru aceasta. Potrivit însă unui procedeu frecvent întrebuințat în școlile vremii, este probabil că elevilor care nu cunoșteau limba franceză li s-a pus la dispoziție o traducere a *Istoriei* redactate anterior de profesorul lor.

Faptul pare să fie atestat de un manuscris păstrat în fondul Bibliotecii Centrale Universitare din Iași [66]. O dovadă certă pentru proveniența sa este ștampila Academiei Mihăilene, aplicată pe prima pagină. O alta este indicația „de Co : Jan tradusă" [67]. Or, Constantin (Costache) Jan era anunțat de Asachi ca fiind elevul care se îndeletnicește cu traducerea *Istoriei* lui Kogălniceanu [68], el fiind elev la Academie în anii 1839—1840 [69].

Manuscrisul cuprinde o traducere fidelă a începutului *Istoriei* lui Kogălniceanu. Traducerea diferă însă de aceea din manuscrisul păstrat la B.C.S., semnalat

---

[62] V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 239.

[63] Încă în 1843 el a fost publicat la Cantora Foii Sătești. La începutul lui ianuarie 1844, Aaron Florian îl întreba pe Barițiu dacă l-a citit (N. Bănescu, *Din corespondența lui Gh. Barit*, „Neamul românesc", III (1908), p. 1472). La rîndul său, cărturarul brașovean l-a publicat în „Foaie pentru minte, inimă și literatură", VII (1844), p. 81—85, 88—93, 97—102, după cum a apărut și în „Propășirea", I (1844), p. 292—296, 297—302.

[64] Marți de la 14 la 15, sîmbătă la aceeași oră, (Analele Parlamentare, XII, p. 637). Orele nu sînt plasate în modul cel mai fericit ; în momentul în care își începea Kogălniceanu prelegerile, cursurile începuseră de aproximativ o lună, orarul fiind deja întocmit, aceste ore fiind, cu o singură excepție, singurele libere (Arh. St. Iași, Academia Mihăileană, D. 8/1842, f. 23). Este probabil că ele îi conveneau și lui Kogălniceanu, datorită celorlalte obligații ale sale.

[65] Prima informație în acest sens, în „Propășirea", I (1844), p. 292, notă.

[66] B.C.U.I., Mss. VI—33. Este vorba de un manuscris în două fascicole, cuprinzînd, prima 28 p., a doua 11 p., restul filelor acestuia din urmă fiind albe.

[67] *Ibidem*, f. 1. Precizarea este făcută de altă mînă.

[68] Asupra acestei informații ne-a atras atenția autorul excelentei *Bibliografii* a lui M. Kogălniceanu, Al. Zub., căruia îi aducem și aici mulțumirile noastre.

[69] Fără a figura anterior în clasele gimnaziale, C. Jan a absolvit anul I de filosofie cu rezultate foarte bune (Arh. St. Iași, Academia Mihăileană, D. 4/1838, f. 33 v. ; D. 5/1839, f. 32). În anul al II-lea de filosofie a dat numai un examen în iarna anului 1840 (*Ibidem*, D. 5/1839, f. 63) în vară nemaifiind notat la nici un examen (*ibidem*, D. 6/1840, f. 36), fără a putea preciza cauzele retragerii sale ; informația din vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, Iași, 1936, că el ar fi absolvit Academia în 1839 este astfel inexactă. Const. Jan, în vîrstă de 18 ani la 1838, este fiul orfan (Arh. St. Iași, Academia Mihăileană, D. 4/1838, f. 33 v.) al „Profesorului Jan", fiind intern la Institutul Academiei unde fusese „așezat de D. comis V. Carp", (*Ibidem*, f. 46) v). Numele său ar putea indica o origine franceză; trebuie menționat că cel care traducea lucrarea lui Kogălniceanu nu figurează în clasele de franceză.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Dan Simionescu [70]. În afara deosebirilor de stil, atrage atenția faptul că manuscrisul de la B.C.U.I. reproduce, în original, și aparatul critic al lucrării [71] ca și inscripția din primul capitol. Nu poate fi deci acceptată ipoteza lui Dan Simionescu că traducerea anunțată de Asachi ca realizîndu-se la Academia Mihăileană este aceea de la B.C.S., elementele menționate atestînd că ea nu poate fi decît cea de la B.C.U.I.

Nu putem preciza însă dacă manuscrisul la care ne referim reprezintă originalul traducerii lui C. Jan sau este numai o copie a acesteia. Anumite elemente par să indice totuși cea de a doua ipoteză. După primele trei capitole, care expun evenimentele pînă la întemeierea Principatelor, este lăsat un spațiu gol, spațiu în care există un semn ce pare să marcheze sfîrșitul unei anumite părți a materiei (așa cum se procedează frecvent în notițele elevilor și studenților). În continuare, a fost începută transcrierea capitolului al patrulea, întreruptă pe la mijlocul acestuia. Fără a avea o certitudine deplină, considerăm că acest manuscris a fost alcătuit aproximativ paralel cu expunerea materiei, el fiind continuat în timpul vacanței sau după reluarea cursurilor, autorul renunțînd însă la munca sa, devenită inutilă pentru activitatea didactică, în momentul în care s-a anunțat întreruperea cursului lui Kogălniceanu.

Împrejurările în care s-a făcut această întrerupere nu sînt încă bine lămurite. În general, se consideră că plecarea lui Kogălniceanu de la Catedra de istorie națională a fost, de fapt, o înlăturare a sa de către oficialitate, cursul său, judecat, de obicei, numai prin prisma *Cuvîntului de deschidere*, fiind „inoportun pentru oameni și vremuri" [72]. S-a ajuns la o asemenea interpretare pornindu-se de la însești afirmațiile lui Kogălniceanu care însoțesc reeditările succesive ale *Cuvîntului*. Publicîndu-l în „Propășirea", el preciza, referitor la cursul său, că „diferite împrejurări m-au silit să-l întrerup. Dumnezeu știe cînd ele nu vor mai fi, pentru ca să poată urma o materie atît de importantă, mai ales în vremile de față" [73]. Începutul afirmației era reluat și în prima ediție a Letopisețelor [74]. În cea de a doua ediție a acestora, apărută în alte condiții, el înlocuia expresia „deosebite împregiurări" cu „deosăbite persecuțiuni politice" [75]. Ideea că întreruperea a fost cerută de oficialitate a fost acceptată cu atît mai ușor cu cît *Cuvîntul de deschidere* conținea unele pasaje care nu puteau conveni fie puterilor suzerană sau, mai ales, protectoare, fie boierimii moldovene. Uneori s-a considerat chiar că întreg cursul s-a rezumat doar la prima lecție [76].

Că prelegerile nu se puteau bucura de o primire unanim favorabilă ni se pare un fapt foarte probabil și atestat, indirect, de alte persecuții a căror țintă a fost cărturarul în această perioadă. Nu credem totuși că i s-a cerut în mod oficial întreruperea cursului, afirmațiile în acest sens nesprijinindu-se pe dovezi concrete, ci numai pe supoziții [77]. De altfel, dacă autoritatea ar fi cerut întreruperea

---

[70] Dan Simionescu, *O traducere manuscrisă necunoscută a „Istoriei" lui Mihail Kogălniceanu*, „Studii", X (1957), p. 173—177.

[71] Singura omisiune, explicabilă, este lămurirea lui Kogălniceanu privind înțelesul cuvîntului *țînțari* în limba română.

[72] D. Popovici, *Concepția istorică a lui Mihail Kogălniceanu*, „Arhiva Românească", X (1945—1946), p. 40.

[73] „Propășirea", I (1844), p. 292, notă.

[74] *Letopisețele Țării Moldovei*, I, Iași, 1852, p. XXV, notă.

[75] *Cronicele României*, I ,București, 1872, p. XXXI, notă.

[76] A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu. Discurs de recepție la Academia Română*, București, 1895 ; Lucreția Rădulescu-Pravatz, Activitatea lui Mihail Kogălniceanu pînă la 1866, I, Iași, p. 73, 97—78. Această părere este întîlnită încă la Gh. Georgescu—Buzău, *Mihail Kogălniceanu înnoitorul*, București, 1947, deși informațiile documentare apărute între timp infirmaseră această ipoteză.

[77] Chiar C. Andreescu, în vol. *De la Academia Mihăileană la Liceul Național*, p. 105, care cunoaște cererea de întrerupere a cursului făcută de Kogălni-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cursului — al cărui conținut, în treacăt fie spus, trebuia să fie cunoscut de Epitropie, conform regulamentului școlar — aceasta trebuia să se producă după lecția de deschidere, cuprinzînd atîtea idei îndrăznețe, expuse totuși într-o formă diplomatică [78] și nu ca urmare a predării istoriei românești pînă la întemeierea Principatelor, perioadă a cărei expunere, pentru împrejurările politice ale vremii, nu prezenta nici un pericol. Evident, perioada ce trebuia tratată în continuare punea probleme mult mai dificile și s-ar putea admite intenția oficialității de a întrerupe cursul, tocmai pentru a le evita. Cîteva elemente pledează totuși împotriva acestei eventualități.

Primul dintre ele este chiar cererea prin care Kogălniceanu solicită întreruperea cursului, împreună cu rezoluția pusă de Epitropie. Dată fiind importanța lor pentru problema la care ne referim, ne permitem să le reproducem în întregime, mai ales că publicarea lor, făcută de C. Andreescu [79], cuprinde cîteva inexactități și, mai ales, omite ultima parte a rezoluției, adică partea cea mai revelatoare a acesteia.

Adresîndu-se Epitropiei, la 7 aprilie 1884, Kogălniceanu arăta că „potrivit însărcinării puse asupră-mi, în semestrul de iarnă am avut cinste a preda în Academia Mihăileană istoria națională pînă la întemeerea Principatelor, rămînînd încă istoria modernă. Însă spre a putea preda după vrednicie și această parte care este și cea mai importantă îmi trebuie neapărat oareșcari pregătiri și cercetări îndelungate ; căci din nenorocire istoria patriei nefiind încă culeasă, profesorul n-are alte mijloace înlesnitoare de a-și face cursul său, decît de a compune întreg această istorie. Aceste fiind greutățile care se oppunu urmării deîndată a cursului meu, și pe de altă parte o boală cumplită a unii din surorile mele cerînd neapărat ca să o întovărășesc în o călătorie ce face spre depărtarea primejdiei, plecat arăt cinstitei Epitropii că pe semestrul de vară îmi va fi de toată neputința de a urma prelecțiile mele. Dacă însă cinstita Epitropie va socoti de cuviință, cu voi fi gata și cu cea mai mare bucurie a-mi îndeplini însărcinarea îndată după întoarcerea mea care va fi odată cu începerea anului nou scolastic. Călătoria mea va avea de țăl și cercetarea multelor documente ce se află în bibliotecile străine și fără a cărora întrebuințare nici odată nu vom putea avea o istorie ceva completă" [80]. În rezoluția semnată de N. Suțu și Gh. Asachi se arăta că „Epitropia nu poate decît a mulțămi dumisale pentru cursul ce au făcut și a-l pofti ca, așa precum să făgăduește, îndată ce împregiurările îl vor ierta, să săvîrșească lucrul început pentru care și Epitropia și compatrioții săi au să-i fie recunoscători" [81].

Analizînd acest document nu este greu să credem că întreruperea cursului de istorie națională a fost rezultatul unei dorințe expres afirmate anterior a Epitropiei. Este adevărat, una din formulările lui Kogălniceanu („Dacă însă cinstita Epitropie etc.") ar putea permite o eventuală supoziție în acest sens ; restul cererii sale ca și, îndeosebi, sfîrșitul rezoluției o exclud însă. Credem deci că inițiativa a venit din partea profesorului, ea fiind însă explicată, în afara amintitei situații, reale, din familie, și prin împrejurările în care își desfășura în acel moment activitatea.

Mai întîi, trebuie observat că școala nu putea să ofere, în condițiile din perioada regulamentară, instrumentul cel mai eficient al luptei naționale, așa cum o concepea Kogălniceanu. Chiar dacă, nefiind remunerat, el avea un statut întrucîtva aparte față de cel al altor profesori, controlul exercitat de Epitropie asupra

ceanu, s-a mulțumit să reia, fără a o justifica documentar, ideea că Epitropia este aceea care „îi dă a înțelege să întrerupă cursul".

[78] P. V. Haneș, *Prefață* la M. Kogălniceanu, *Cuvint introductiv la cursul de istore națională*, București, 1909, p. III—IV. P. V. Haneș considera că M. Kogălniceanu a predat, în cele cîteva luni, istoria *Țării Românești*, (*ibidem*, p. IV), avînd în vedere, probabil, conținutul *Istoriei* acestuia.

[79] C. Andreescu, *op. cit.*, p. 105.

[80] Arh. St. București, M.C.I.P. Moldova, D. 218/1843, f. 43—43 v.

[81] *Ibidem*, f. 43.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

conținutului cursurilor nu putea să lipsească tocmai în ceea ce privește acela de istorie națională. Apoi, numărul auditorilor nu putea fi decît relativ restrîns; clasa a doua „filosofică", la care era prevăzut cursul, avea în anul școlar 1843—1844 doar zece elevi [82]. Afirmația lui I. Ghica, făcută, de altfel, mult mai tîrziu, că la lecțiile lui Kogălniceanu amfiteatrul „era totdeauna plin" [83], trebuie privită cu rezervă. Rezultatele obținute în asemenea condiții nu puteau fi astfel proporționale cu volumul eforturilor cerute de predarea cursului, mai ales că, în primăvara anului 1844, titularul său trebuia să facă față unor multiple obligații. Dacă pentru perioada de pînă la întemeierea Principatelor dificultățile predării erau relativ limitate, materia fiind deja tratată în *Istoria* sa, ele sporeau considerabil pentru perioada următoare, afirmațiile lui Kogălniceanu din amintita cerere fiind cît se poate de reale. După cum este cunoscut, intenția sa de a da și o istorie a Moldovei, în continuarea aceleia a Țării Românești, nu a fost materializată. În afara activei participări la viața politică a lui Kogălniceanu, nerealizarea acestui proiect trebuie pusă în legătură și cu dificultățile documentare; este revelator faptul că, proiectată pentru 1840 [84], publicarea *Letopisețelor* a început în 1845, primul lor volum, care cuprindea tocmai principalele cronici moldovene, fiind publicat doar în 1852 [85]. În același timp însă, era vorba și de sporitele dificultăți de ordin politic pe care le presupunea tratarea acesteia, ceea ce putea duce, mai ales în cadrul unui curs, la importante concesii care nu puteau răspunde adevăratelor intenții ale lui Kogălniceanu [86].

Dealtfel, a fi profesor într-o școală publică însemna și o importantă îngrădire a libertății de acțiune, și așa destul de limitată în vremea lui Mihail Sturza. O dovedește, printre altele, o adresă a Epitropiei, trimisă atît Sfatului academic cît și redacțiilor gazetelor moldovene, în care era blamat Ion Ionescu de la Brad

---

[82] V. A. Urechia, *op. cit.*, II, p. 259. Nu am reușit să găsim catalogul anului II de filosofie din 1843—1844. În anul I de filosofie din 1842—1843 frecventau însă Albert Grigore, Morțun Dimitrie, Antip Vasile, Alexandrescu Ștefan, Bonciu Teodor, Filipescu Gh., Sion Neculai, Capșa Constantin, Papadopol Constantin, Praja Ion (Arh. St. Iași, Academia Mihăileană, D. 8/1842, f 44 v.). Probabil aceeași formează și anul II din 1843—1844. Pentru primii șase, afirmația este sigură, ei frecventînd, în 1844—1845, anul I de legi (*ibidem*, D. 9/1844—1845, f. 32 v.), pe care nu puteau să-l urmeze decît după absolvirea celor doi ani de filosofie. Și N. Sion urmează anul II în noiembrie 1843, relele sale purtări constituind obiectul unui raport al lui I. Ghica, în calitatea acestuia de inspector, adresat Sfatului Academic (*ibidem*, D. 8/1842, f. 26).

[83] I. Ghica, *Scrisori*, București, 1887, p. 254. Această afirmație, făcută în 1881, este plasată într-un context care trădează evident dorința lui Ghica de a releva trecutele sale merite ca și cele ale lui Kogălniceanu. Și acesta din urmă proceda într-o manieră asemănătoare cînd, în 1877, declara în fața Senatului că „mai cu seamă învățămîntul de peste Milcov nu putea și nu poate să aibă un amic mai sincer decît eu, care mica mea carieră, alăturea de amicul meu I. Ghica, am început-o cu profesoratul" ceea ce este inexact, după cum și datarea „la 1840" este imprecisă (M. Kogălniceanu, *Cestiunea Universității din Iași înaintea Senatului*, București, 1877, p. 25).

[84] „Albina Românească", XI (1840), p. 162.

[85] De altfel, în perioada cît a fost profesor, Kogălniceanu continua acțiunea de stringere a cronicilor (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondență*, ediția G. Zane București, 1964, p. 39 și urm.), unele dintre cele mai importante manuscrise fiind obținute în 1845.

[86] Apreciindu-l favorabil pe Kogălniceanu, F.Colson considera că *Istoria* acestuia cuprindea unele pasaje care nu puteau rezulta dintr-o convingere a autorului, informîndu-ne și asupra speranței („on espère") existente atunci că el „donnera une édition pugée, et que, dedaignart la censure, il publiera en Europe le reste de ses importants travaux" (F. Colson, op. cit., p. 175—176).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru faptul că își permisese să critice organizarea școlilor publice [87]. Faptul era de natură să stimuleze hotărîrea lui Kogălniceanu — care ținea acum neapărat și să plece la Paris — mai ales dacă avem în vedere că articolul lui Ion Ionescu de la Brad fusese publicat tocmai în „Propășirea" ; nu putem omite aici amănuntul că această adresă a Epitropiei este din 30 martie 1844, cu cîteva zile deci înaintea cererii lui Kogălniceanu privind întreruperea cursului.

Tot în legătură cu problemele legate de „Propășirea", trebuie amintită și intervenția oficialității referitoare la publicarea aici a materialelor privind dezrobirea țiganilor. La 17 martie 1844, Mihail Sturza cerea Secretariatului de Stat „ca să aibă cea mai pătrunzătoare privigheri ca deacum înainte Foaia siantifică și literară să nu cuprindă nimic atingătoriu de politica sau de lucrările cîrmuirei din lăuntru, ce să se mărginească numai în cît privește literatura și celelalte articole propusă prin prospectus ce i s-au încuviințat, căci pentru cea mai mică abatere din partea redacției, foaia siantifică și literară va fi desființată" [88]. Secretariatul de Stat se adresează lui Kogălniceanu în calitatea sa de redactor al „Foii sătești" [89], ceea ce îi dă acestuia posibilitatea să răspundă, abil, că „redacția Foei sătești plecat face cunoscut Secretariatului de Stat că acea împărtășire nu o priviște nimică pe dînsa, ca una ce nu are altă relație cu redacția Foiei științifice decît numai acum că amîndouă jurnalele se tipăresc în aceeași tipografie", cerînd ca Secretariatul de Stat „această împărtășire să o facă redactorilor Foiei științifice carii figură în prospectul publicat în nr. 1 a foiei și carii negreșit vor da cuvenitul răspuns" [90]. Nu poate să nu atragă atenția că acest răspuns este din 10 aprilie 1844 — aceeași zi în care protesta împotriva hotărîrii ca profesorii să nu poată publica în periodice decît cu aprobarea Epitropiei [91] — imediat deci după cererea de întrerupere a cursului.

Hotărîrea sa în acest sens putea fi dictată, astfel, de mai multe împrejurări. Chiar dacă ele sînt cele care, în ultimă instanță, o explică, inițiativa rămîne totuși a lui Kogălniceanu. Afirmația ni se pare justificată prin prisma argumentelor de mai sus, deși ele sînt mai mult de natură logică decît documentară ; acestora le putem adăuga însă altele, care ni se par deosebit de revelatoare, ele privind raporturile dintre oficialitate și fostul profesor după încetarea cursului de istorie națională.

Este vorba, mai întîi, de republicarea *Cuvîntului de deschidere* în „Propășirea", în numerele din 24 septembrie și 1 octombrie 1844 ; or, dacă oficialitatea ar fi fost aceea care ar fi cerut suspendarea cursului de istorie națională, este greu de presupus că ea ar fi permis apariția (mai ales într-un periodic atît de sever controlat) într-o formă neschimbată, tocmai a unei lecții cuprinzînd atîtea idei radicale.

Un alt element este legat de *Manualul de istoria Prințipatului Moldovei*, în care influența lui Kogălniceanu este atît de evidentă, redactat de I. Albineț. La cererea profesorului de la clasele gimnaziale, din 20 iunie 1844, prin care se solicita îndeplinirea formalităților obișnuite pentru publicarea *Manualului*, pe care îl întocmise conform însărcinării Epitropiei, aceasta hotăra, în aceeași zi, ca Sfatul academic să cerceteze „cu multă luare aminte această alcătuire de mare interes pentru români îndeobște" [92], precizînd în continuare ca „la această cercetare să se poftească a se întregi cu mădularele Sfatului și Dl. M. Kogălniceanu, a

[87] N. Cartojan, *Documente noi privitoare la suprimarea „Propășirii"*, în „Revista istorică", XII (1926), nr. 10—12, p. 344.

[88] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat, D. 522/1834—1848, f. 41.

[89] *Ibidem*, f. 42.

[90] *Ibidem*, f. 45. Adresa Secretariatului către redacția „Propășirii" a fost trimisă la 27 aprilie 1844 ,deci după plecarea lui Kogălniceanu la Viena, *Ibidem*, f. 46.

[91] N. Cartojan, *op. cit.*, p. 345.

[92] Arh. St. București, M. C. I. P. Moldova, D. 207/1844, f. 68.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cărui socotință în ramul istoriei, mai ales într-a patriei, este de mare preț". Peste patru zile, în continuarea aceleeași rezoluții, se preciza „să se facă Dumisale M. Kogălniceanu poftire spre a fi de față la sesia cea dintîi cînd se va trata despre acest obiect" [93]. Probabil din cauza vacanței nu s-a mai întreprins nimic în această privință pînă în toamnă. Abia la 20 octombrie — deci după cunoscutul proces al tîrgoveților din Botoșani cu călugării greci de la Popăuți în urma căruia Kogălniceanu a fost surghiunit la Rîșca [94] — Sfatul academic făcea cunoscută fostului profesor redactarea lucrării lui Albineț și hotărîrea Epitropiei „care au recomenduit-o cercetării Sfatului academic, adăugînd că întru asemenea obiect însemnător fiind opinia D«omniei»voastre de mare preț, să binevoiți a fi conlucrător la cercetare. Întru încredere de plecările binevoitoare către cele folositoare luminării tinerimei, Sfatul vă poftește să bineveniți a veni la Academie" [95]. Întrucît Kogălniceanu fusese între timp surghiunit („este absent" după cum spunea o rezoluție a Sfatului academic), „spre a nu împedeca această lucrare folositoare", în locul său a fost chemat Gh. Săulescu [96], „fostul profesor de istorie, carele, de asemenea, s-au îndeletnicit vreme îndelungată tot cu lucrarea acestei materii" [97].

Am insistat asupra acestui episod întrucît el pare să dovedească nu numai că întreruperea cursului de istorie națională nu a fost urmarea unei intervenții a Epitropiei, ci și că aceasta avea motive să creadă într-o continuare a lui. Semnificativ ni se pare faptul că numai pentru că „D-lui Maiorul lipsea din capitalie" [98] a fost cerut avizul lui Săulescu, deși acesta, pensionat în acel moment, fusese profesor de istorie începînd din 1828, fiind strîns legat de Academia Mihăileană, iar Albineț, care îi fusese și elev, își începuse activitatea profesorală tocmai sub îndrumarea lui. Era, firește, și o dovadă a autorității în materie de care se bucura Kogălniceanu.

Se poate considera, credem, că repetatele afirmații ale acestuia privind împrejurările care l-au silit să-și întrerupă cursul se referă nu numai la momentul aprilie 1844 ci și la neputința de a le relua în toamna aceluiași an [99]. Se impune, de altfel, menționea că în anul școlar 1844—1845 clasa a doua „filosofică", la care era prevăzut cursul, nici nu a mai funcționat, datorită lipsei unui număr suficient de elevi [100]. „Persecuțiunile politice" la care se referă Kogălniceanu în prefața ediției din 1872 a *Cronicilor* nu puteau privi decît măsurile luate împotriva sa din momentul călătoriei la Viena ; în perioada anterioară, deși nu a fost

[93] Arh. St. București, M.C.I.P. Moldova, D. 207/1844, f. 68.

[94] In privința împrejurărilor acestuiavezi N. Cartojan, *Surghiunul lui Kogălniceanu la mînăstirea Rișca*, în „Convorbiri literare", XLIX (1915), p. 40—45.

[95] Arh. St. București, M. C. I. P. Moldova, D. 207/1844, f. 70.

[96] Chemarea lui Săulescu era prevăzută și în rezoluția pusă de Epitropie pe amintita cerere a lui Albineț ; mențiunea se făcea însă de altă mînă și cu altă cerneală, ea fiind probabil adăugată ulterior, în momentul cînd Kogălniceanu nu mai putea veni, pentru a da un caracter legal verificării făcute de Săulescu.

[97] *Ibidem*, f. 75. „Potrivit cu rezoluția cinst. Epitropii [...] ca Sfatul academic împreună cu D-lui maiorul Kogălniceanu să reveduiască și să cerceteze manuscritul de istoria patriei ce D. Albineț voește a tipări pentru paradosirea tinerilor în clasele coleghiale, Sfatul au păsit către această lucrare și fiindcă D-lui Maiorul lipsea din capitalie, apoi l-au poftit pe D-lui cam. Seulescu" etc. Este evident deci că acesta din urmă a fost chemat doar atunci cînd prezența lui Kogălniceanu devenise imposibilă.

[98] *Ibidem.*

[99] Dorința de a le relua este dovedită și de amintita notă din „Propășirea" care însoțea *Cuvîntul de deschidere.*

[100] C. Andrieescu, *op. cit.*, p. 107. Situația este o urmare directă a faptului că în 1843—1844 nu funcționase anul I de filosofie (Arh. St. Iași, Academia Mihăileană, D. 8/1842, f. 23).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

scutit de anumite neplăceri, el s-a bucurat de încrederea oficialității, așa cum era și firesc în cazul unui aghitant domnesc. Nu trebuie să punem semnul egalității între atitudinea față de aghiotantul lui Sturza și profesorul din iarna anului 1843—1844 [101] și aceea față de surghiunitul de la Rîșca — ce are, totuși, ulterior posibilitatea să se manifeste intens în domeniul cultural și în anii următori — sau, mai ales, față de revoluționarul de la 1848. Și în această privință, pentru a înțelege exact un anumit eveniment, trebuie să avem în vedere situația din momentul respectiv, poziția diferitelor personalități care iau parte la el, cu atît mai mult cu cît ne aflăm într-o perioadă de rapide transformări, ceea ce duce nu numai la o accelerată evoluție generală ci și la accentuate modificări ale atitudinilor individuale și, firesc, ale raporturilor dintre ele.

Făcînd observațiile de mai sus, să subliniem, în același timp, că efemerul curs de istorie națională al lui Mihail Kogălniceanu prezintă o deosebită importanță în dezvoltarea învățămîntului nostru istoric. Era pentru prima dată cînd un asemenea curs se preda la un nivel academic și singura dată, pînă la înființarea universităților, cînd acest obiect constituia unica obligație a unui profesor. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere că cel care îl preda, avînd o pregătire mult superioară majorității contemporanilor și bucurîndu-se de multă apreciere în rîndurile lor [102], putea conferi, prin însăși prezența sa voluntară la catedră, un mai mare prestgiu învățămîntului istoric, ca și învățămîntului în general. Nu putem omite, în sfîrșit, ecoul de care trebuia să se bucure inițiativa sa în epocă [103], mai ales prin larga răspîndire a *Cuvîntului de deschidere*, cea mai reprezentativă creație a istoricului Kogălniceanu și una dintre cele mai importante ale istoriografiei noastre în general, creație care este tocmai un rezultat al scurtei dar valoroasei sale activități profesorale. Cursul de istorie națională al lui Mihail Kogălniceanu constituie astfel, în același timp, o continuare a unor tendințe existente în epocă, dar și o încununare a lor, un adevărat moment de apogeu al învățămîntului istoric românesc din perioada sa inițială.

[101] După cum văzut, inițiativa acestuia de a ține cursul de istorie națională fusese elogiată de Epitropie în amintita adresă către Secretariatul de Stat, din 30 *decembrie 1843 ; la fel, mai tîrziu, la 11 martie 1844, Epitropia prezenta în termeni* identici inițiatva lui Kogălniceanu în raportul adresat Adunării obștești referitor la situația școlilor. (Analele Parlamentare, XII, p. 631—632).

[102] Să observăm, de exemplu, diferența de ton între adresa prin care Epitropia primea cererea lui Kogălniceanu și cea prin care i se comunica lui Maiorescu numirea la Academie, redactată într-un stil administrativ, deși în scrisorile sale acesta din urmă vorbește de susținutele strădanii ale Epitropiei de a-l păstra ca profesor la Iași (N. Bănescu și V. Mihăilescu, *op. cit.*, p. 484). Nu trebuie să uităm însă că M. Kogălniceanu, care se oferea să predea fără plată, aparținea boierimii, el și I. Ghica fiind singurii profesori care proveneau din această categorie.

[103] „J'ai appris avec plaisir que M. Kogalnitzeano s'est décidé à faire un cours d'histoire moldave. Il est à espérer qu'il dotera le pays d'une bonne histoire" scria de exemplu, N. Bălcescu, *Opere*. IV. *Corespondență*, p. 39. Scrisoarea, adresată lui I. Ghica, este din 2 noiembrie 1843, deci înaintea începerii cursului, Bălcescu fusese înconștiințat probabil despre aprobarea acestuia prin același Ghica.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LE COURS D'HISTOIRE NATIONALE PROFESSÉ PAR MIHAIL KOGĂLNICEANU EN 1843—1844. NOUVELLES DONNÉES

RÉSUMÉ

Le cours d'histoire nationale que Mihail Kogălniceanu a professé pendant le premier semestre de l'année 1843—1844 à l'Académie du prince Michel de Jassy a eu une grande importance pour la culture roumaine avant 1848. Mais les circonstances dans lesquelles a été tenu ce cours, exception faite pour la remarquable *Leçon inaugurale*, ne sont que fort peu connues. En se fondant particulièrement sur des informations puisées dans les archives, l'auteur se propose de les préciser.

Quoique l'histoire ait été une des principales matières enseignée, dans nos premières écoles, l'histoire nationale n'apparaît comme discipline indépendante dans les plans d'enseignement que pendant l'été de 1843, quand elle fut introduite dans les écoles moldaves de tous les degrés. Dans de telles conditions, Mihail Kogălniceanu a sollicité l'autorisation de faire un cours d'histoire nationale à l'Académie du prince Michel, en soulignant, dans une lettre de ler octobre 1843, qu'à son avis cette matière devait être „une des principales dans une Académie nationale". Obtenant l'autorisation de la direction des écoles, il a inauguré le nouveau cours le 24 novembre 1843.

Pour ses leçons, il est probable qu'il a utilisé son *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, parue à Berlin, en 1837. Une traduction manuscrite de celle-ci en est la preuve. Cette traduction provient de la bibliothèque de l'Académie de Iassy et a été effectuée par un élève de celle-ci.

Le cours a été suspendu au début du mois d'avril 1844. On a affirmé que cette suspension fut le résultat d'une démarche officielle. Les preuves dont nous disposons nous permettent de soutenir que Kogălniceanu lui même en a pris l'initiative. Il a été contraint d'agir ainsi à cause des conditions assez peu favorables pour le réussite de son intention de collaborer éfficacément à l'éducation nationale, sociale et politique de ses contemporains par l'intermédiaire de l'école. Malgré cette décision, la présence de Mihail Kogălniceanu, quoique éphémère, à la chaire d'histoire nationale de l'Académie du prince Michel a eu d'importantes conséquences, par l'influence que ce grand professeur a exercée non seulement sur son auditoire, mais aussi sur ses lecteurs. La leçon inaugurale a eu une large diffusion. Elle a été publiée quatre fois en dix mois.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE „SOCIETĂȚII ȘTIINȚIFICE ȘI LITERARE DIN IAȘI"

DE

AL. ZUB

În perioada care a urmat transferării *Junimii* la București (1885), inițiativa cea mai importantă și mai durabilă pe tărîmul culturii la Iași a fost, desigur, *Societatea științifică și literară*. Înființată în 1888, la stăruințele unui grup de profesori, ea a desfășurat o activitate notorie, de intensitate variabilă, pînă în 1940, constituind astfel una dintre instituțiile cele mai longevive din istoria noastră culturală. Cu toate acestea, nu dispunem pînă acum de o monografie sau măcar de un studiu cuprinzător asupra ei. Faptul ar părea inexplicabil dacă nu s-ar cunoaște cît de adînc înrădăcinate sînt uneori prejudecățile în această materie și cît de mult discreditul aruncat asupra unei etape din viața unei instituții se repercutează asupra destinului ei întreg.

Societatea științifică și literară din Iași a fost confundată adesea cu organul ei de publicitate „Arhiva", apărut aproape fără întrerupere pînă la stingerea Societății. Și nu cu publicația întreagă, încă necercetată sistematic, ci cu un moment din existența ei cincantenară, acela în care a dat naștere la unele polemici literare neinspirate. „Arhiva" nu reprezintă totuși decît o parte — chiar dacă cea mai rezistentă — din activitatea Societății, ale cărei manifestări pe tărîm științific, cultural și social-politic s-ar cuveni cercetate metodic. Din nefericire, nu s-a păstrat, după cunoștința noastră, arhiva instituției, astfel încît cercetarea trebuie să se întemeieze doar pe examenul publicației amintite, a presei, a *știrilor epistolare și memorialistice*. Doar un registru de procese-verbale, consemnînd parțial activitatea desfășurată în ședințele Societății (27 nov. 1888—21 mai 1893; 29 apr.—13 mai 1894; 17 sept.—8 oct. 1903) [1], împreună cu cîteva acte din aceeași perioadă, înlesnesc deocamdată lămurirea genezei și a primelor demersuri întreprinse de „Societatea științifică și literară". Este vorba de acele începuturi enciclopedice, timide, mereu contrariate de apatia științifică a forurilor conducătoare de care se plîngeau la un moment dat D. A. Sturdza și A. Odobescu. Absența unui sprijin eficient din partea statului era suplinită întrucîtva de eforturile unor individualități dispuse să-și sacrifice resursele proprii în interesul științei.

Relația de succesiune funcțională ce se stabilește de obicei între *Junimea* și *Societatea științifică și literară din Iași*, relație întemeiată pe „succesiunea" cronologică, nu e justificată totuși decît în parte. Se înțelege că mutarea „Convorbirilor literare" la București a lăsat un gol sensibil în viața culturală a urbei.

[1] Biblioteca Centrală Universitară Iași, Ms. VI—235.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

S-a vorbit chiar de „criza" provocată de acest transfer [2]. Dar încă înainte de 1885 se simțea nevoia unei instituții mai cuprinzătoare, în care să se poată desfășura activitatea științifică și culturală a cărturarilor ieșeni, îndeosebi a celor din mediul universitar. „Societatea de medici și naturaliști" care împlinise multă vreme această funcțiune (din ea făceau parte nu numai naturaliști și medici, cum indica titulatura, ci și literați) trecea, mai ales după retragerea lui I. Cihac (1861), printr-o eclipsă prelungită, care a făcut să se vorbească de „letargia" și de completa ei „somnolență" [3].

Cu toate acestea, Societatea avea un muzeu, dispunea de mai multe colecții prețioase, de o bibliotecă, iar cîțiva dintre membrii ei se dovedeau foarte activi: P. Poni, Gr. Cobălcescu, Dr. Eugen Rizu, N. Beldiceanu ș.a. [4]. Îndeosebi ultimul încerca să extindă sfera de activitate a Societății spre științele istorico-sociale și obținuse chiar, în 1885, însărcinarea de a efectua cercetări arheologice la Cucuteni, cu obligația de a depune obiectele descoperite la „Muzeul natural" [5]. Apariția, în 1887, a „Buletinului Societății de medici și naturaliști" care debuta cu o schiță istorică a societății, întocmită de N. Beldiceanu și în paginile căruia aveau să fie tipărite, pe lîngă opera postumă a lui V. Conta, *Origine des espèces*, studii asupra materialismului evoluționist, controverse științifice, prelegeri inaugurale cu conținut orientativ, relatări critice asupra stării sanitare a populației etc., era semnul unei înviorări stimulatoare.

Preocuparea de a insufla Societății o nouă viață, transformînd-o într-o „mică Academie de provincie" (Eug. Rizu), a făcut ca în aceeași toamnă să fie promovați cîțiva membri noi, de diferite specialități, între care Gr. C. Buțureanu, P. Rășcanu, Aron Denususianu, Al. Brandia, V. Burlă, A. D. Xenopol. O înviorare sensibilă s-a produs în activitatea vechei instituții. Ședințele erau animate, „se citeau lucrări, se discutau chestiuni etc., începuse o viață nouă în sînul acelei societăți" [6]. Exista deja o propunere mai veche de revizuire a statutelor Societății. O nouă comisie, în care intrau și membrii amintiți, întocmi un proiect de statut care fu supus dezbaterilor.

Încercarea de a reprofila *Societatea de medici și naturaliști*, a întîmpinat însă opoziția unora dintre vechii membri, între care dr. Ludovic Russ, care nu admiteau încălcarea scopului ei inițial [7]. Ei s-au adresat bătrînului fondator I. Cihac, acum retras la Aschaffenburg, de la care primeau sfatul de a aduce Societății „orice întindere științifică" s-ar crede necesară, „fără însă de a ataca numele și statutele ei" [8]. Atitudinea era motivată de îndelunga tradiție a instituției, care avea nevoie de înviorare și consolidare, iar nu de modificarea sructurii, astfel că acuza de reacționarism ce i s-a adus mai tîrziu, nu se justifică. Noii mem-

---

[2] Cf. „Convorbiri literare", LXX (1937), nr. 1—5, p. 29—30.

[3] Cf. V. Răscanu, C. Năstase, D. Ciurea și E. Ciurea, *Istoricul Societății de medici și naturaliști din Iași*, București, [1961], p. 24. Vezi și *N. Beldiceanu, Societatea de medici și naturaliști din Iași*, „Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași", I, 1887, nr. 1, p. 7—8.

[4] *Ibidem*, p. 28. Preocupările sale în acest domeniu erau însă mai vechi, datînd de prin 1880, cînd a făcut primele investigații pe teren. În 1882, el a început să efectueze, cu mijloace proprii, săpături arheologice la Cucuteni, antrenîndu-l treptat în cercetările sale și pe Gr. Buțureanu. Cf. Gr. C. Buțureanu, *Neculai Beldiceanu*, „Arhiva", VII (1896), nr. 1—2, p. II—III.

[5] „Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași", I, 1887, nr. 1, p. 3—8.

[6] V. Rășcanu ș.a., *op. cit.*, p. 27.

[7] Cf. Gr. C. Buțureanu, *Cuvîntare rostită la 7 mai 1898, cu ocazia împlinirii a zece ani de existență a Societății științifice și literare din Iași*", „Arhiva", XXV (1914), p. IX—X, nota.

[8] *Ibidem*, p. X.

[9] V. Rășcanu ș.a., *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

bri, înscriși în Societate cu gîndul de a crea o secție literară, în care să-și desfășoare activitatea, își dădură demisia, împreună cu dr. E. Rizu [9], întemeind peste un an un nou așezămînt.

*

Geneza Societății științifice și literare o lămurește Gr. C. Butureanu, primul ei secretar general, în discursul festiv de la 7 mai 1898, rostit cu ocazia împlinirii unui deceniu de activitate: „Cît timp am fost ca membri la Societatea medicilor și naturaliștilor, în înțelegere cu Beldiceanu m-am apucat de lucru în arhelogie preistorică, mai ales că la muzeu era o mică colecțiune, iar Beldiceanu avea o colecție a sa de la Cucuteni. Nevoit să ies din Societate, toată încercarea noastră rămînea zadarnică. În iarna anului 1887—88, am făcut fel de fel de combinații cu Beldiceanu pentru a începe studiul colecțiunii ce avea el, dar nu ne puteam dumiri, trebuia să fie între noi și alții, care să ne puie pe cale sau să ne arate greșelile de păreri și apropriere, fiindcă ajunsesem cu Beldiceanu la păreri opuse. Așa au mers lucrurile, continuă Butureanu, pînă în primăvara anului 1888 cînd, fiind la dr. Rizu, s-a luat vorba de studiul nostru și nedumerirea în care ne aflam. Și cum Rizu ne întreba ce gîndim să facem, eu atuncia i-am spus că voim să facem o societate științifică și literară" [10].

Întîmpinat, la început cu scepticism, planul capătă repede aderenți. „În septembrie 1888, după un sfat cu Beldiceanu, am hotărît — precizează mai departe Butureanu — să mă pun pe lucru și să încheg o societate". Împreună cu acesta, cu dr. Rizu și dr. C. Botez, întocmi o convocare, invitînd la ședința de constituire circa 40 de persoane, între care și pe bătrînul Teodor Codrescu. După două luni de zile statutele erau alcătuite și se constituia, la 27 noiembrie, primul birou al *Societății științifice și literare din Iași* [11]. Erau de față, sub președinția provizorie a lui T. Codrescu: Gr. Cobălcescu, Aron Densușianu, A. D. Xenopol, Al. Suțu, Leon Cosmovici, H. Tiktin, M. Vlădescu, Al. Brandia, Eug. Rizu, C. Meissner, C. Știubei, Gr. C. Butureanu, Corneliu Codrescu. Funcția de președinte i-a fost încredințată, prin vot, savantului Gr. Cobălcescu, profesor de geologie la Universitatea din Iași, al cărui prestigiu științific și autoritate morală puteau să asigure o bună îndrumare noului așezămînt. Secretar general fu ales Gr. C. Butureanu, iar casier Corneliu Codrescu, fiul bătrînului publicist și editor al *Uricarului*.

Cu vechea *Societate de medici și naturaliști* relații normale par a se fi statornicit destul de repede. În tot cazul, la 28 oct. 1890 Societatea „Arhiva", cum i se spunea îndeobște, însărcina pe A. D. Xenopol, A. Suțu și Ed. Gruber să o reprezinte la banchetul oferit de vechea societate cu ocazia împlinirii a 58 ani de existență [12]. Xenopol a și rostit, cu acel prilej, un toast în care evidenția rolul eminent al primei societăți științifice din Moldova, în contextul istoriei naționale: „Tînăra *Societate științifică și literară*, încheia el, vine să ureze ani mulți și fericiți bătrînei sale mume" [13].

*

Scopul și structura societății. Potrivit statutelor, noua societate urmărea „cultivarea și răspîndirea științelor și literilor" [14]. Ea cuprindea, de aceea, două secți-

[9] „Arhiva", XXV (1914), p. X, nota.

[10] *Ibidem*, p. X—XI, nota. Vezi și N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și Muzeul istorico-natural*, Iași 1919, p. 107; N. Leon, *Amintiri*, I, Iași, p. 160—162; C. Motaș, *Societatea de medici și naturaliști din Iași*, „Boabe de grîu", București, IV (1933), nr. 8, p. 471—472.

[11] Registrul de procese-verbale, f. 20 v.

[12] „Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași", IV (1890), nr. 4 bis, p. 140.

[13] *Statutele Societății științifice și literare din Iași*, „Arhiva", XVII (1906), nr. 1, p. 3.

[14] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

uni (științifică și literară), care puteau fi subîmpărțite la nevoie. În prima secțiune se avea în vedere: „medicina, studiul științelor exacte, celor fizice și naturale, precum și aplicațiunile lor". În cealaltă: „studiul limbii române, filologia în genere, istoria cu științele ajutătoare și filozofia cu pedagogia" [15].

Societatea avea, așadar, aceeași structură și finalitate ca și *Academia Română* sau Societatea *Astra* de peste munți. Comparația poate fi împinsă și mai departe, în privința membrilor (ordinari, corespondenți și onorari) ca și în privința desfășurării lucrărilor: fiecare secțiune era condusă de un președinte și de un secretar, care întocmeau, anual, rapoarte de activitate, supuse dezbaterii în plenul Societății. Un casier, și acesta ales, se îngrijea de administrarea veniturilor, iar un bibliotecar, care putea fi totodată și arhivarul Societății — de cărți, colecții etc. O comisie alcătuită din trei membri ordinari examina activitatea desfășurată de birou și întocmea un raport la sfîrșitul fiecărui an academic. Alegerile se făceau prin vot secret și cu majoritate absolută. Fiecare membru avea a plăti, la intrare, o taxă de 5 lei, apoi — lunar — cotizația de 1 leu și costul abonamentului la revista Societății, care era mijlocul principal de valorificare a muncii desfășurate de membrii ei.

Ceremonialul ședințelor, cu totul deosebit de cel al *Junimii*, imita în bună măsură pe acela al Academiei. În lipsa președintelui Societății, prezida unul din președinții secțiilor sau cel mai vîrstnic dintre membri. Un proces-verbal trebuia să consemneze prezența, desfășurarea dezbaternilor, propunerile și deciziile luate.

Revista urma să fie condusă de doi directori, desemnați prin vot, unul pentru partea științifică și unul pentru partea literară, iar un regulament, care n-a mai fost întocmit, trebuia să fixeze drepturile și îndatoririle fiecăruia. În caz de dizolvare, întreg avutul trebuia să treacă în patrimoniul Universității din Iași, cu obligația ca aceasta să-l întrebuințeze pentru reallzarea scopului consemnat în statute [16]. Se vădește astfel că nu numai „Arhiva", dar *Societatea științifică și literară* însăși era, în esență, o creație universitară, [17] al cărei destin era legat cum se va vedea, prin membrii săi și prin inițiativele cele mai importante, de acela al Universității ieșene.

•

Recunoașterea ca persoană morală și juridică. Societatea științifică și literară exista așadar în mometnul în care și-a constituit biroul de conducere și statutele (27 nov. 1888), dar ca persoană morală și juridică ea n-a fost recunoscută decît peste aproape șase ani, prin legea de la 22 martie 1894 [18]. Această întîrziere neobișnuit de lungă, în ciuda demersurilor repetate ale Societății, s-ar putea explica (ipoteză încă neconfirmată documentar) prin faptul că în acest răstimp țara a fost guvernată de conservatori, ministerul de resort fiind condus, în cea mai mare parte a perioadei, de junimiștii T. Maiorescu și Th. Rosetti. Fapt este că abia în *ultima etapă a acestei guvernări, cînd Ministerul Instrucțiunii a fost preluat de* Tache Ionescu, legea respectivă a putut fi adoptată.

Chestiunea recunoașterii legale nu era lipsită de importanță, fiindcă numai devenind persoană morală Societatea putea beneficia de legate și donații. Încă la 1 dec. 1889 Andrei Vizanti, fruntaș liberal, cerea să se facă apel la reprezentanții

---

[15] *Statutele Societății...*, p. 3—11.

[16] Cf. D. Berlescu, *Universitatea din Iași de la 1860 pînă la 1918*, în vol. *Contribuții la istoria dezvoltrăii Universității din Iași, 1860—1960*, I, București, 1960, p. 223.

[17] Legea a fost votată de Adunarea deputaților la 19 mai 1893, sub președinția generalului G. Manu, iar de către Senat, la 10 martie 1894, președinte fiind G. Gr. Cantacuzino. A fost publicată în „Monitorul oficial" din 2 aprilie 1894. Textul a fost reprodus în „Arhiva", XVI (1906), nr. 1, p. 1—2.

[18] Cf. Registrul de procese-verbale, f. 13.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Iașului în Cameră, pentru a se alcătui, din inițiativă parlamentară, proiectul de lege respectiv [19]. Soluția întîrzia însă și la 5 oct. 1890 T. Codrescu stăruia din nou, în ședință publică, pentru recunoașterea Societății [20]. Ca urmare, la 30 noiembrie același an, se trimitea o adresă către președintele Camerei, cu rugămintea de a urgenta formalitățile [21]. Nu s-a obținut nici de data aceasta un răspuns favorabil, astfel că la 1 febr. 1891, bătrînul Codrescu, foarte activ încă de la începuturile Societății, insista ca președintele să facă noi intervenții [22]. Peste două săptămîni se lua hotărîrea ca A. D. Xenopol să întocmească un memoriu asupra stării Societății spre a fi trimis unui deputat, ca suport pentru demersul legiferator [23].

Mai insistent decît primul președinte al Societății, Xenopol prezenta, la 28 febr. 1892, un proiect de adresă către ministerul de resort prin care solicita recunoașterea ei ca persoană morală [24]. Legiferarea ei ar fi înlesnit promovarea fondurilor menite să asigure tipărirea regulată a revistei și buna desfășurare a celorlalte activități. Trebuie adăugat că venirea lui Tache Ionescu la conducerea ministerului, în toamna lui 1891, sporea șansele finalizării acestor demersuri, date fiind legăturile personale cu noul președinte al Societății. La 16 oct. 1892, președintele arăta starea precară a acesteia, iar peste două săptămîni P. Rășcanu propunea ca biroul să insiste din nou la minister pentru legalizarea ei, condiție fără de care nu-și putea procura mijloacele menite să o pună la adăpost de fluctuații financiare [25].

La 12 febr. 1893, Xenopol își putea înștiința colaboratorii că ministerul a făcut deja raportul prin care se înainta corpurilor leguitoare proiectul de lege respectiv [26]. Totuși, proiectul întîmpina opoziție, sub cuvînt că Societatea avea în sînul ei „străini mozaici", ceea ce a făcut ca H. Tiktin și alți membri să-și dea demisia. Obiecția n-a influențat esențial activitatea ulterioară a Societății și ea venea, după cît se pare, de la A. C. Cuza, deputat de Iași, căruia Xenopol i se adresa la 4 martie 1893 : „E o chestie de viață și de moarte de a fi recunoscută Societatea în seslunea aceasta. Avem promisiunea de la cineva de 50 000 lei, dacă contăm ca persoană juridică" [28]. La 1 aprilie el putea anunța, în sfîrșit, că proiectul ajunsese la comitetul delegaților [29].

Votată în Adunarea deputaților la 19 mai 1893, iar de Senat în anul următor, la 10 martie, legea prin care se conferea *Societății științifice și literare din Iași* statut de persoană morală a fost promulgată abia la 22 martie 1894 [30]. Consemnînd evenimentul, „Arhiva" însera o notiță prin care invita ca eventualele donații să fie trimise pe adresa președintelui, A. D. Xenopol [31].

•

Etape și orientări. O periodizare a istoriei *Societății științifice și literare din Iași*, care să se întemeieze pe criterii obiective, nu e ușor de întreprins, dată fiind absența studiilor analitice, și n-o vom face aici, limitîndu-ne doar la cîteva note asupra etapelor și orientărilor principale ce se desprind mai ales din cercetarea revistei „Arhiva". Se înțelege că activitatea unei societăți care a funcționat atît de îndelung (între 1888—1940, cu o scurtă întrerupere în timpul primului

[19] Registrul de procese-verbale, f. 19.
[20] *Ibidem*, f. 23.
[21] *Ibidem*, f. 32.
[22] *Ibidem*, f. 33.
[23] *Ibidem*, f. 42.
[24] *Ibidem*, f. 48.
[25] *Ibidem*, f. 51.
[26] *Ibidem*, f. 51.
[27] Bibl. Acad., Coresp. 71 076.
[28] Cf. Registrul de procese-verbale, f. 52.
[29] *Ibidem*, f. 1. Vezi „Arhiva", XVII, (1906), nr. 1, p. 1—2 ; „Monitorul oficial" din 7 martie 1894 și „Arhiva", XVII, (1906), nr. 1, p. 1—2.
[30] „Arhiva", V, (1894), nr. 3—4, p. 244.
[31] în care Gr. Cobălcescu vedea „leviarul lumii" („Arhiva", I, 1889, nr. 1, p. 1).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

război mondial), n-a putut fi unitară şi s-ar putea distinge, urmărindu-i manifestările publicistice, cîteva etape în evoluţia ei.

O primă etapă, a genezei, trebuie considerată aceea înscrisă între 1888—1891, cînd preşedinţia savantului Gr. Cobălcescu i-a asigurat predilecţia pentru ştiinţele pozitive. Scopul însuşi al noului aşezămînt trebuia să fie, după cum se afirma în prefaţa primului număr al „Arhivei", acela de a contribui „la cultura ştiinţelor [32], la deşteptarea gustului ştiinţific şi la răspîndirea luminilor în ţara noastră". Revista trebuia să comunice în primul rînd rezultatele cercetărilor ştiinţifice şi numai în al doilea rînd „consideraţiuni generale" asupra diverselor domenii [33]. Nu se făcea însă nici o menţiune în privinţa preocupărilor literare, prin care fondatorii înţelegeau, de fapt, preocupări umaniste, aşa cum rezultă din conţinutul primelor volume şi din manifestările ocazionate de prima aniversare a Societăţii [34].

A doua etapă, cea mai reprezentativă pentru întreaga evoluţie a Societăţii, trebuie socotită aceea de sub conducerea lui A. D. Xenopol (1891—1908, cu o scurtă întrerupere în 1903—1906), etapă în care interesul se deplasează sensibil spre disciplinele umaniste şi spre beletristică. „În urma retragerii lui Cobălcescu [35], intrînd eu, în 1891, ca preşedinte [36], am început să dau un nou cuprins organului Ssocietăţii, «Arhiva», deschizîndu-i coloanele şi părţii curat belestristice" [37].

Afirmaţia lui Xenopol este exactă întrucît priveşte promovarea cu precădere, în revistă, a preocupărilor umaniste, inclusiv a producţiilor literare. Ea trebuie privită însă cu oarecare rezervă atunci cînd ne referim la punctul de plecare al noii orientări. Fiindcă cel care s-a rostit primul pentru deplasarea accentului ătre belestristică a fost N. Beldiceanu. La 20 martie 1892, neobositul cercetător care îşi cheltuise aproape toate resursele în explorarea unor străvechi aşezări, cu rezultate care n-au fost încă suficient puse în lumină, propunea publicarea unui supliment beletristic, invocînd deplina conformitate a acestui desiderat cu scopul societăţii, care nu era numai ştiinţific, ci şi literar. Trebuiau tipărite aşadar nuvele, poezii, note de călătorie etc., mai ales că, lărgind profilul revistei, se putea aştepta ca şi numărul abonaţilor să sporească. Propunerea a stîrnit opoziţia lui M. Vlădescu, atunci profesor de botanică la Universitatea din Iaşi, care îşi exprima îngrijorarea că la un moment dat partea literară ar putea să precumpănească, „Arhiva" decăzînd în rîndul revistelor lipsite de orice demnitate ştiinţifică. „«Arhiva» — argumenta tînărul profesor — este lucrarea unei Societăţi, este rezultatul muncii serioase a membrilor ei şi se poate ca prin direcţia ce i se va da să iasă din acest cadru". V. Buţureanu adăuga la aceasta că, publicînd şi literatură, „Arhiva" nu va mai putea fi organul unei societăţi care tinde să creeze o „şcoală ştiinţifică" [38]. Li s-a replicat însă că suplimentul beletristic, cel mult o coală, va permite multor scriitori să se exteriorizeze într-o publicaţie respectabilă. „Societatea, declara Gr. Buţureanu sprijinind propunerea, are nevoie să strîngă-n jurul său pe toţi acei ce lucrează serios şi de aceea crede

[32] „Arhiva", I, (1889), nr. 1, p. 3—4.

[33] „Arhiva", II, (1890), nr. 1, p. 1—13. Vezi şi A. D. Xenopol, *Douăzeci de ani de muncă*, „Arhiva", XX, nr. 12, p. 478.

[34] Savantul avea să se stingă curînd după aceea, la 21 mai 1892, în plină activitate. S-a putut spune astfel că „ultima rază de lumină ajunge la ochiul aproape să se închidă pentru veşnicie, după ce trece prin lentilele microscopului". (I. Simionescu, *Evoluţia culturii ştiinţifice în România*, Bucureşti, 1913, p. 24—25).

[35] A. D. Xenopol, a fost ales preşedinte la 15 nov. 1891. Cf. Registrul de procese-verbale.

[36] A. D. Xenopol, *Douăzeci de ani de muncă*, „Arhiva", XX, (1909), nr. 12, p. 478.

[37] Registrul de procese-verbale, f. 43.

[38] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că e bine să se primească suplimentul beletristic"[39]. H. Tiktin adăuga, în același sens, că operele literare ce se vor tipări în revistă vor putea constitui în același timp material pentru cercetări lingvistice. Apreciind că „Arhiva" era, pentru Iași, o continuare a „Convorbirilor literare", Gh. Ghibănescu observa, la rîndul său, necesitatea suplimentului beletristic[40]. Pentru întîia oară se făcea, în cadrul *Societății științifice și literare*, această apropiere, evident circumstanțială, și ea va fi invocată de aici înainte mereu[41]. Xenopol, care apreciase altădată *Societatea de medici și naturaliști* drept „bătrîna mumă" a noii societăți[42], iar în conferința privitoare la *Importanța asociațiunilor în dezvoltarea culturei* socotea *Junimea* ca „înmormîntată" de la anul 1885[43], fără să stabilească o legătură de filiație cu noua societate ieșeană, observa la rîndul său necesitatea unui supliment literar, asigurînd însă că lucrările fără valoare nu vor fi tolerate și că Societatea va aviza asupra fiecăreia[44]. Aceeași poziție a adoptat I. Tanoviceanu, astfel că se putu lua o hotărîre în sensul dorit de Beldiceanu: „Se va adăugi la «Arhiva» un supliment beletristic formînd parte din corpul «Arhivei», însă al cărui material să nu treacă de o coală de număr"[45].

S-ar părea că lărgirea preocupărilor revistei era în adevăr o necesitate ce izvora din însăși structura Societății, iar dezvoltarea ulterioară a acesteia exprimă desigur preocupările reale ale membrilor ei. La 24 aprilie 1892, Xenopol se adresa secțiunii științifice, invitînd-o să depună mai multă stăruință, fiindcă „Arhiva" dispunea de prea puține lucrări de știință[46].

În cadrul acestei etape s-ar putea deosebi, credem, două subperioade: una, mai unitară, pînă în 1898 și alta după această dată cînd Xenopol, devenind pentru trei ani și rector, trecu asupra *Societății Universitare Române** (1899) și asupra revistei „Annales scientifiques de l'Université de Iassy" (1900) o parte din sarcinile *Societății științifice și literare*. „Arhiva" capătă acum un caracter larg enciclopedic, punînd un accent deosebit pe funcția social-educativă. Ea tinde să lărgească preocupările celor ce nu au posibilitatea de a se instrui sistematic și sînt pîndiți de unilateralitate. Enciclopedismul ei e așadar o replică la tendința de excesivă specializare, iar diminuarea părții științifice din „Arhiva" nu va întîrzia să producă reacții. În toamna lui 1903 s-a pus chiar problema reorganizării Societății[47], în sensul unei întoarceri la profilul inițial, reproșîndu-se (Gr. Buțureanu) tocmai rămînerea în urmă, „din diferite motive", a laturii științifice. Aceste motive îl priveau, evident, pe A. D. Xenopol, care își dădu demisia numaidecît, refuzînd — cu toate insistențele unora dintre membri — să revină asupra ei[48].

„Arhiva" cunoaște în anii următori o substanțială diminuare a părții literare și „speculative". Xenopol nici nu mai figurează, la un moment dat, printre colaboratori[49], iar „Semănătorul" anunța cu maliție că „Arhiva" a fost preluată

[39] Registrul de procese-verbale.

[40] A. D. Xenopol, *Douăzeci de ani de muncă*. „Arhiva", XX, (1909), nr. 12, p. 477—478.

[41] „Buletinul Societății de medici și naturaliști din Iași", IV, (1890), nr. 4 bis, p. 140.

[42] „Arhiva", II, (1891), nr. 9, p. 541.

[43] Registrul de procese-verbale, f. 43.

[44] *Ibidem*, f. 43.

[45] *Ibidem*, f. 44.

* Vezi G. T. Kirileanu, *Societatea Universitară Română*, „Arhiva", X, (1899), nr. 5—6, p. 346—354.

[46] „Evenimentul", XI, (1903), nr. 181 (19 septembrie, p. 3: ședința din 17 septembrie 1903.

[47] *Ibidem*, nr. 193 (3 octombrie), p. 2: ședința din 1 octombrie 1903.

[48] Vezi „Arhiva", XIV, (1903), nr. 9—10 și urm.

[49] „Semănătorul", III, (1904), nr. 30 (25 iulie), p. 479. „Reînvierea" apăruse într-un singur număr, la Botoșani, în decembrie 1903.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Gr. Buţureanu şi Gh. Ghibănescu, în timp ce fostul director trecu la „răposata «Reînviere»“ [50]. Revenirea acestuia la conducerea Societăţii şi a „Arhivei“, în 1906—1908, nu mai prezintă interes pentru dezvoltarea lor viitoare [51].

Începe astfel a treia etapă, mai puţin semnificativă, sub preşedinţia lui T. T. Burada (aug. 1903—apr. 1906, oct. 1908—1916), etapă în care direcţia „Arhivei“ au avut-o, pe rînd, Gr. Buţureanu (1903), A. D. Atanasiu (1905), Ilie Bărbulescu (1906), Gh. Ghibănescu (1915).

La începutul lui 1905 revista apărea cu un cuvînt înainte care merită a fi relevat : „Sînt şaisprezece ani de cînd «Arhiva» reprezintă, fără întrerupere, cultura Moldovei şi nimic nu poate fi mai nedrept ca atitudinea unor capete eminente şi a unor reviste, de curînd născute, cari ne ignorează. Dacă n-am avut genii şi mari talente — accidente fericite, pe cari natura le samănă în orbul ei mers — nu-i vina noastră ; bunele intenţii şi voinţa cea mai stăruitoare a omului nu le poate naşte. Totuşi, fără reclamă şi zgomot, credem a fi îndeplinit o operă modestă şi lipsită de strălucire, dar desigur utilă şi rodnică“ [52]. În perspectiva timpului această apreciere este exactă pentru întreaga activitate a *Societăţii ştiinţifice şi literare.*

Interesantă, din această etapă, este hotărîrea, rămasă deocamdată fără urmări, de a se crea o secţiune arheologică autonomă [53]. În ciuda declaraţiei că va acorda mai mult spaţiu criticii şi studiilor de artă, urmînd desigur îndemnul lui A. D. Atanasiu [54], „Arhiva“ devenise de fapt o revistă de istorie, în înţeles larg, cu stăruitoare preocupări privind disciplinele auxiliare : etnografie, diplomatică, genealogie etc. Cu ocazia banchetului din 1912, se făcea dealtfel urarea ca ea să lupte cu toate forţele pentru a fi cît mai puţin un „magazin literar“ şi cît mai mult o publicaţie ştiinţifică, deschisă sincer celor mai variate dezbateri [55]. Un anunţ redacţional prevedea, la sfîrşitul lui 1914, că în anul următor „Arhiva“ intenţiona să dea, „pe lîngă lucrările de ştiinţă, litere şi arte, *o deosebită atenţie filologiei* [subl. n.] şi publicării documentelor, cu toate studiile necesare“ [56]. Războiul a împiedicat-o să-şi continuie activitatea, în anii următori, dar noua orientare a publicaţeii se anunţa de pe acum.

A patra etapă, unitară prin predilecţia categorică pentru studiile filologice, este cuprinsă între 1921—1940, cînd *Societatea ştiinţifică şi literară*, precum şi „Arhiva“, au fost conduse fără întrerupere de Ilie Bărbulescu, în intenţia căruia sarcina principală a revistei era aceea de a combate tot ceea ce era „superficial şi fals în domeniul istoriei şi limbii românilor“. Era nevoie de o adîncire critică, de revizuirea metodică a spaţiilor parcurse prea grăbit sau cu mijloace insuficiente : „noi vom aprofunda în toate direcţiile şi cu toate elementele ştiinţei istorice şi filologice de astăzi problemele pe care cei de pînă acum, fii rîvnă lor de

[50] Vezi „Arhiva“, XVII, (1906), nr. 5, coperta ; „Românul literar“, t. IV, (1906), nr. 21, p. 356 ; „Opinia“, V, (1908), nr. 556 (10 octombrie), p. 3.

[51] *În al XVI-lea an.* „Arhiva“, XVI, (1905), nr. 1 ,p. 1.

[52] „Opinia“, V, (1908), nr. 556 (10 octombrie), p. 3 : şedinţa din 8 octombrie 1908.

[53] *În al XIX-lea an*, „Arhiva“, XIX, (1908), nr. 1, p. 1.

[54] *Banchetul Arhivei*, „Evenimentul“, XX, (1912), nr. 96 (26 iunie), p. 2.

[55] „Arhiva“, XXV, (1914), nr. 9—10, p. 415.

[56] *Un cuvînt înainte*, „Arhiva“, XXVIII, (1921), nr. 1, p. 1. Asupra acestei etape vezi „Arhiva“, XLI, (1934), nr. 1—2, p. 104 ; XLII, (1935), nr. 3—4, p. 245—246; XLIII, (1936), nr. 1—2 ; p. 157—159 ; nr. 3—4 ; p. 316—318 ; XLIV, (1937), nr. 1—2, p. 172—173 ; nr. 3—4, p. 344 ; XLV, (1938), nr. 1—2, p. 196—197.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a scrie mult, le-au soluționat numai prin cercetare la suprafață a unor izvoare și prin necunoașterea altora" [57].

Reprofilarea „Arhivei" era justificată de apariția unor publicații specializate, care luaseră asupra lor parte din sarcinile inițiale ale Societății. Pentru științele pozitive existau în localitate „Annales scientifiques de l'Université de Jassy" și „Revista științifică *V. Adamachi*", iar pentru istorie, „Buletinul *Ioan Neculce*" și revista „Teodor Codrescu", amîndouă editate de Gh. Ghibănescu, iar mai tîrziu, „Cercetări istorice" sub conducerea lui Ilie Minea.

S-ar cuveni desigur să abordăm, în legătură cu începuturile *Societății științifice și literare din Iași*, numeroase alte probleme: membri, colaboratori, problematică științifică, cursuri libere, muzeu, bibliotecă, preocupări de istorie locală, dezbateri social-politice și culturale etc. Cadrul limitat al acestor rînduri ne obligă să amînăm pentru altă ocazie tratarea chestiunilor enunțate.

SUR LES DÉBUTS DE LA „SOCIÉTÉ SCIENTIFIQUE ET LITTÉRAIRE DE JASSY

RÉSUMÉ

Dans la période suivant le transfert de la société „Junimea" à Bucarest (1885), l'initative la plus importante et durable sur le terrain de la culture de Jassy a été sans-doute la „Société scientifique et littéraire". Fondée en 1888, grâce aux insistances de quelques professeurs, elle a déployé une activité d'intensité variable jusque en 1940. Dans l'absence d'une étude compréhensive sur l'histoire de cette institution, l'auteur essaie de mettre en évidence les démarches préliminaires, la genèse, le but, la structure, la légalisation, les étapes et les orientations principales de la „Société scientifique et litteraire", utilisant les données fournies par l'examen de son bulletin „Arhiva", de la presse, de la correspondance de l'époque et surtout des procès-verbaux des séances (1888—1894) et de quelques actes conservés dans la Bibliothèque Centrale Universitaire de Jassy. Il distingue dans l'histoire de la Société quatre étapes, dont les orientations ont été imprimées par ses présidents: Gr. Cobălcescu (1888—1891), A. D. Xenopol (1891—1908), T. T. Burada (1908—1916), I. Bărbulescu (1921—1940). Plusieurs problèmes concernant les débuts de l'ancienne institution culturelle de Jassy, dépassant les limites imposées à ces pages, restent encore à son attention: membres et collaborateurs, projets et réalisations scientifiques et littéraires, cours libres, musée, bibliothèque, initiatives d'histoire locale, débats social-politiques et culturels.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PROBLEMA AGRARĂ DIN ROMÂNIA ÎN 1914 *)

DE

ADRIAN MACOVEI

În anul 1914, politica agrară a partidelor burghezo-moşiereşti din România a intrat într-o nouă fază, marcată prin aducerea în discuţia Parlamentului a necesităţii revizuirii Constituţiei, modificare ce viza înscrierea în legea fundamentală — potrivit conceptului Partidului naţional liberal aflat la cîrma ţării — a unei clauze în virtutea căreia să se poată obţine o suprafaţă de pămînt — limitată bineînţeles — pentru împroprietărirea ţăranilor.

Necesitatea unei reforme agrare care, alături de cea electorală, a constituit platforma liberalilor în alegerile de la începutul lunii februarie 1914, s-a datorat evenimentelor ce au avut loc pe plan intern şi, în primul rînd, frămîntărilor ţărăneşti în „condiţiile creşterii greutăţii specifice a mişcării muncitoreşti în viaţa politică a ţării" [1].

Din acest punct de vedere [2], o revizuire a repartiţiei proprietăţii funciare a fost considerată ca oportună şi pentru a salva proprietatea moşierească subminată de anacronisme, prin adaptarea ei la obiectivele reale ale evoluţiei capitalismului din România [3]. rol pe care nu întîmplător şi l-a asumat P.N.L., exponent al capitalului industrial şi financiar şi al unei părţi din moşierime cu vederi mai evoluate. În concepţia liberalilor, principalul mijloc care să preîntîmpine o nouă ridicare la luptă a ţărănimii consta în crearea şi întărirea poziţiei economice a elementelor burgheze din mediul rural, a aşa numitei „ţărănimi fruntaşe", care să înlăture prăpastia existentă dintre marea proprietate reprezentată de o mînă de moşieri şi masa ţărănimii sărace lipsită de pămînt. Alegerea acestei soluţii corespundea întrutotul intereselor de clasă ale burghezo-moşierimii române, în-

*) În prezentul studiu ne vom opri numai asupra aspectului politic al problemei agrare în anul 1914, fără a ne referi la latura economică cu toate implicaţiile ei, de altfel, pe larg tratată în istoriografia noastră.

[1] V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovacs, V. Bozga, *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1967, p. 155 (în continuare se va cita *Relaţii agrare...*).

[2] Vintilă Brătianu scria, în 1913, că pentru consolidarea statului se impunea o „acţiune hotărîtă pentru aplicarea reformelor", menită să înlăture o repetare a „răului de care am suferit pînă în 1907", ale cărui învăţăminte „se agravează prin faptul că, în viitor, trebuie să ţinem seama şi de masele muncitoare de la oraşe mai lesne de aprins şi de revoltat" (*Crize de stat, 1901—1907—1913*, Bucureşti, 1913, p. 19, 21).

[3] *Relaţii agrare...*, p. 155.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trucît, pe de o parte, ar fi salvat marea proprietate între 500 şi 1 000 ha cu preţul transferării pămîntului latifundiarilor ce depăşeau limita amintită pentru consolidarea burgheziei săteşti, iar pe de altă parte, se lăsa în păstrarea moşierimii o suprafaţă de pămînt suficientă ca să-i asigure continuitatea dominaţiei asupra gospodăriei ţărăneşti.

În ceea ce priveşte situaţia repartiţiei proprietăţii funciare din România, o privire succintă asupra statisticilor vremii ne îndreaptă spre constatarea, revelatoare de altfel, că între cele două categorii de proprietăţi, ţărănească şi moşierească, exista o mare discrepanţă. Astfel, potrivit statisticii din 1913, din cele 1 336 624 familii a căror ocupaţie principală o constituia agricultura, 917 972, adică 81% aveau mai puţin de 5 ha [4], iar 368 727 capi de familie erau lipsiţi complet de pămînt [5]. Între această categorie a ţăranilor fără pămînt sau cu pămînt insuficient şi marea proprietate se interpuneau 161 563 gospodării ţărăneşti cu 5—10 ha şi ţăranii înstăriţi al căror număr, conform statisticii amintite, se ridica la 48 694 gospodării, cu suprafeţe variind între 10—50 ha de pămînt [6].

Deşi statistica din 1913 este incompletă, ea redînd numai situaţia suprafeţelor însămînţate, a fineţelor naturale şi artificiale, se poate constata cu uşurinţă decalajul enorm ce a existat între proprietatea mică ţărănească şi cea moşierească. Din totalul de 5 840 621 ha cultivate, gospodăriile cu mai puţin de 5 ha deţineau 2 118 480 ha, adică o medie de 2,35 ha, în timp ce cele 1 044 de proprietăţi de peste 500 ha însumau 1 093 699 ha, în medie 1 047,10 ha [7]. În anumite regiuni ale ţării, dar mai ales în Moldova, marea proprietate poseda aproape jumătate din suprafaţa judeţelor. Aceasta era situaţia judeţelor Botoşani (50,1%), Dorohoi (46,8%), Iaşi (46,5%) [8].

Legiuirile agrare elaborate între anii 1907 şi 1912 nu au avut drept rezultat decît să menţină situaţia precară a ţărănimii nevoiaşe. Aceasta s-a datorat, în primul rînd, concepţiei pe care au avut-o legiuitorii despre modul şi calea rezolvării crizei regimului agrar din România, generată şi de contradicţia dintre relaţiile capitaliste ce jucau un rol hotărîtor în industrie şi natura proprietăţii funciare, colportoarea unor rămăşiţe feudale. Înlăturarea acestei contradicţii presupunea o radicală transformare a proprietăţii moşiereşti. Referindu-se la o situaţie asemănătoare, Lenin scria că esenţa problemei şi crizei agrare „nu constă în înlăturarea piedicilor care stau în calea progresului agriculturii, ci în altceva şi anume: *în ce mod* vor fi înlăturate aceste piedici şi care clasă şi prin ce metode va proceda la înlăturarea lor" [9]. Calea pentru care au optat cercurile conducătoare nu putea fi decît cea a reformelor, menite să transforme în mod lent şi să pună de acord caracterul anacronic al marii proprietăţii cu factorii specifici modului de producţie capitalist. Ritmul şi formele de promovare a căii prusace de dezvoltare a capitalismului în agricultură, au constituit însă izvorul divergenţelor în rîndul claselor dominante [10].

Deşi în ultima vreme au fost tipărite numeroase lucrări referitoare la diverse aspecte economice, sociale şi politice ale României din primele două decenii ale secolului XX [11], unele dintre acestea au fost mai puţin aprofundate. În prezentul

---

[4] *Agricultorii şi repartizarea pămîntului cultivat în 1913*, Bucureşti, 1915, p. 16.
[5] *Ibidem*, p. 11.
[6] *Ibidem.*
[7] *Ibidem*, p. 23.
[8] *Ibidem*, p. 26.
[9] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. XVII, Editura politică, Bucureşti, 1963, p. 130.
[10] *Relaţii agrare...*, p. 89.
[11] Ne rezumăm să amintim doar lucrările ce ne-au reţinut în mod special atenţia pentru studiul nostru: Tr. Lungu, *Poziţia partidelor politice din România faţă de problema agrară între anii 1913 şi 1921*, în „Studii, revistă de istorie", an. IX (1956), nr. 2—3, p. 19—33; N. Copoiu, *Partidul social-democrat din România*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

studiu intenționăm să ne ocupăm de problemele legate de programul economic și politic elaborat de P.N.L. în toamna anului 1913, de discuțiile purtate în Parlament în prima jumătate a anului 1914 și atitudinea celorlalte partide politice față de mijloacele propuse de partidul de guvernământ, menite să rezolve, chipurile, printr-o evoluție lentă, dirijată, spinoasa problemă agrară ce a frământat cercurile conducătoare românești înainte de primul război mondial.

•

Chestiunea unei revizuiri a repartiției proprietății funciare a reținut atenția P.N.L. încă înainte de izbucnirea războaielor balcanice. C. Stere recunoștea că „prăpastia care ne izolează de satele noastre" trebuie înlăturată prin lărgirea dreptului de vot pe baza colegiului unic pentru toți știutorii de carte și trecerea fără întîrziere în stăpînirea țărănimii, chiar prin expropriere silită dacă situația o va cere, a cel puțin 2 000 000 ha pămînt [12].

Fără îndoială că problema agrară din România a fost influențată, în sensul trecerii la o reformă mai radicală, și de evenimentele din Balcani, împroprietărirea țăranilor impunîndu-se nu numai ca o necesitate social-economică, ci și națională [13].

Pentru a evita o „greșeală a momentului" legată de starea generală de spirit a țărănimii sărace, după pacea de la București (28 iulie/10 august 1913), Ion I. C. Brătianu a anunțat prin scrisoarea de la 7 septembrie, introducerea în programul politic al P.N.L., aflat în opoziție, a reformei agrare și electorale [14].

De altfel, existența unui „viciu constitutiv" al vieții sociale a țării, datorat unui regim „conservatorist" ce deținea supremația economică și politică prin natura repartiției pămîntului și a sistemului electoral al colegiilor restrînse, a fost recunoscut public de unii din membrii de vază ai P.N.L. [15]. În același timp, pentru a împrăștia norii neliniștii create de spectrul unei exproprieri, de la bun început au fost date toate asigurările că nu poate fi vorba nici pe departe de o distrugere a marii proprietăți, ci numai de o reducere în suprafață a latifundiarilor [16]. Expropriere, pe lîngă o aplicare parțială în cazul marilor proprietăți pe care le-ar limita

---

în ajunul izbucnirii primului război mondial, (*ibidem*, an. XI (1958), nr. 4, p. 35—54); D. Hurezeanu, *Poziția mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta de clasă a țărănimii între 1907 și 1917*, (*ibidem*, an. XVI (1963), nr. 4, p. 783—803); D. Hurezeanu, *Privire critică asupra studierii problemei agrare în România la începutul secolului al XX-lea*, în *Studii privind istoria economică a României*, vol. I, București, 1961, p. 47—137; M. Iosa, *Acțiuni țărănești în România, 1907—1918*, în „Studii, revistă de istorie" an. XV (1962, nr. 4, p. 837—868; *Relații agrare și mișcări țărănești în România, 1908—1921*, (lucrare colectivă), București, 1967; N. N. Constantinescu, *Trăsăturile caracteristice ale dezvoltării economice a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Studii și articole de istorie", XVI (1970), p. 15—47.

[12] „Viața Românească", an. VIII (1913), nr. 1, p. 106—107.

[13] E. Negruți-Munteanu, *Războaiele balcanice și problema agrară în România* (lucrare în manuscris), p. 29.

[14] „Revue économique et financiere", an. X (1913), nr. 454, p. 334.

[15] Așa, de pildă. I. Gh. Duca, explicînd că în materie de politică agrară liberalii au căutat să nu se îndepărteze de limitele evoluționismului și că prin legiuirile adoptate în perioada anilor 1907—1910 au urmărit o destindere a raporturilor încordate dintre marea proprietate și țărănime, era de părere că de la bun început trebuia să se imprime prefacerilor sociale un ritm mai alert, să se recurgă la o politică mai reală (I. Gh. Duca, *Programul Partidului Liberal*, în „Democrația", an. I (1913), nr. 4 din 15 octombrie, p. 529—530, 533—534).

[16] M. D. Berlescu, *Congresul Partidului liberal* (în *idem*, nr. 12—13, din 1 octombrie, p. 471).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la 500—1 000 ha, a fost propusă să fie folosită şi pentru comasarea micii proprietăţi ţărăneşti în vederea prevenirii fracţionării excesive [17]. Mai mult, ideea lansată de unul din fruntaşii Partidului conservator, N. Filipescu, ca statul să răscumpere ipotecile ce grevează moşiile mari, nu a fost acceptată de liberali, fiind considerată ca o expropriere deghizată, în cazul moşiilor înglodate în datorii [18].

Iată deci, că încă de la anunţarea reformelor menţionate în scrisoarea program, coordonatele în cadrul cărora urmau să fie puse în practică au căpătat contururi destul de precise, proprie legiuirilor făcute de cercurile guvernante, care, în cazul nostru, urmărind să armonizeze funcţia socială pe care pretindeau că o are proprietatea mare, cu interesul general al societăţii, nu admiteau în acelaşi timp, o „apropiere individuală nelimitată" [19]. Şi în moţiunea votată la congresul P.N.L. din 20 octombrie 1913, „întărirea ţărănimii" şi o „solidarizare reală" cu viaţa statului a tuturor cetăţenilor lui au fost considerate condiţiuni absolute în vederea „unei propăşiri liniştite şi sigure a României" [20].

Intrată în criză, coaliţia conservatoare este înlocuită la cîrma ţării, la 4 ianuarie 1914, de un cabinet liberal prezidat de Ion I. C. Brătianu, care deţinea şi portofoliul Ministerului de Război [21].

Desigur că atît în noul cabinet cît şi în cadrul P.N.L. nu a existat o unitate de vederi în privinţa înfăptuirii programului. Legiferarea şi aplicarea celor două reforme anunţate a stîrnit cele mai diverse păreri, explicabile atît prin pluralitatea concepţiilor, cît şi prin multitudinea de legături şi interese particulare pe care le aveau membrii P.N.L., ceea ce a făcut să se reliefeze şi mai mult două curente distincte : unul, format în jurul foştilor socialişti trecuţi la liberali [22], care vedeau în legiferarea exproprierii parţiale singura cale de rezolvare a problemei agrare, neadmiţînd, în acelaşi timp, niciun fel de concesii sau tergiversări ; cel de al doilea curent era cel al liberalilor bătrîni, sau al vechilor liberali, legaţi mai de mult prin interese economice de marea proprietate şi adepţi ai unor transformări „liniştite", „cumpătate", dar care, în ochii ţăranilor, să treacă drept nişte reforme radicale.

Noul program lansat de P.N.L. prin scrisoarea din 7 septembrie 1913, folosit şi ca platformă în alegerile din 26 ianuarie—12 februarie 1914, a determinat şi celelalte partide politice să treacă la o revizuire a programelor lor faţă de cele mai acute probleme ce frămîntau ţara în acel timp : problema agrară şi cea electorală.

Partidul conservator, reprezentant al marii proprietăţii, prin poziţia sa negativă faţă de expropriere şi colegiul unic propuse de liberali, şi-a pierdut mult din creditul politic [23]. În expunerea de motive a programului alcătuit de Al. Mar-

[17] M. D. Berlescu, *Congresul Partidului liberal*, în „Democraţia", an. I (1913) nr. 12—13, din 1 octombrie, p. 474.

[18] N. O. Popovici-Lupa, *Reforma agrară* (în *idem*, nr. 15 din 1 nov., p. 585).

[19] M. Berceanu, *Utilitatea şi modalitatea exproprierii* (în *idem*, nr. 17, din 1 decembrie, p. 722).

[20] I. C. Băicoianu, *Ideile conducătoare ale politicii noastre agrare* în „Economia naţională", an. XXXVII (1913), nr. 10, octombrie, p. 405.

[21] În comparaţie cu formula ministerială a liberalilor din anii 1907—1910, nu este lipsită de semnificaţie, mai ales pentru ceea ce P.N.L. intenţiona să realizeze, nici componenţa guvernului în care alături de Em. Porumbaru la externe, Em. Costinescu la finanţe, Al. Constantinescu la agricultură şi domenii, dr. C. Angelescu la lucrări publice, au mai intrat şi foştii socialişti V. Gh. Morţun la interne, Al. Radovici la industrie şi comerţ şi I. Gh. Duca la culte şi instrucţiune publică (*Dezbaterile Senatului*, 1913—1914, p. 267).

[22] N. Copoiu, *Refacere P.S.D. din România, 1900—1910*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 64—70.

[23] La aceasta au mai contribuit şi divergenţele din sînul lui, generate şi de lupta pentru şefie dintre N. Filipescu, Al. Marghiloman, I. Lahovari, în condiţiile unei iminente retrageri a lui T. Maiorescu (C. Gane, *P. P. Carp, şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. II, Bucureşti, 1936, p. 498).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ghiloman pe temeiul căruia Comitetul executiv al Partidului conservator a formulat programul politic în ședințele din 11—14 decembrie 1913 [24], acesta a declarat că partidul său este dispus să analizeze orice propunere în legătură cu reforma agrară, fără atingerea însă a dreptului de proprietate [25]. Recunoscînd existența unei acute probleme țărănești, conservatorii au propus pentru rezolvarea ei trei căi : prima consta în desprinderea treptată din marea proprietate a unei suprafețe de pămînt ; a doua avea în vedere ca cele 500 000 ha proprietate de stat, la care se adăugau cca. 100 000 de ha ce se vindeau anual voluntar, să fie transferate „legal" țăranilor ; în sfîrșit, a treia cale se referea la crearea unei instituții de credit care, prin garantarea plății, să faciliteze cumpărarea de către mica proprietate a moșiilor scoase în vînzare [26]. Cît privește reforma electorală se preconiza ca, înainte de a se agita modificarea legii în vigoare, să se aștepte realizarea celor propuse mai sus [27].

Opoziția conservatorilor față de reformele anunțate de liberali s-a manifestat și cu prilejul adunării Uniunii sindicatelor agricole din 19 ianuarie 1914, din care făceau parte numai marii proprietari. Și de această dată împroprietăririi țăranilor i-a fost opusă o soluționare evolutivă, expropierea — calificată ca mijloc violent — nefiind admisă sub pretextul existenței pămînturilor disponibile ale statului. De altfel, în moțiunea adoptată, marii proprietari s-au declarat solidari în lupta împotriva știrbirii inviolabilității proprietății, văzînd în folosirea exproprierii pentru alte cauze decît cele de utilitate publică o primejdie pentru stat [28].

Pînă unde intenționa să meargă guvernul liberal în soluționarea problemei agrare, a ieșit și mai mult în evidență cu prilejul declarației de la Ploiești a lui Ion I. C. Brătianu, făcută, nu întîmplător, cîteva zile după desfășurarea adunării sindicatelor agricole. Expropierea — arăta el — va fi făcută în așa fel încît nu va desființa proprietatea mare și nici nu va leza principiul dreptului de proprietatate [29].

Erijîndu-se în rolul unui partid de control — cum îl denumise șeful său, Take Ionescu [30] — Partidul conservator-democrat a considerat că la baza modificării Constituției trebuie pusă înțelegerea dintre partide [31]. Așa cum reiese dintr-un manifest electoral din timpul campaniei de la începutul anului 1914, conservatorii-democrați au imputat liberalilor că, „evocînd mirajul reformelor", au greșit prin lipsa explicațiilor detaliate asupra chipului cum acestea se vor înfăptui. Expropierea nu au considerat-o necesară atîta timp cît nu au fost epuizate rezervele de pămînt existente. Au acceptat-o, totuși, în ultimă instanță, ca un mijloc de rezolvare imediată a problemei agrare, condiționînd însă ca folosirea exproprierii să nu constituie o „înfrîngere a marii proprietăți", ci să joace rolul unui regulator în „armonizarea" intereselor ridicate de transformarea ei [32]. Cît privește reforma electorală, Partidul conservator-democrat a opus colegiului unic insti-

---

[24] „Revista economică și financiară", an. X (1914), nr. 470 din 9 22 ianuarie, p. 591—592.

[25] „Săptămîna politică și culturală", an. IV, (1914), nr. 1 din 4 ianuarie, p. 2.

[26] *Ibidem*, p. 3—4. Întrucît în concepția conservatorilor problema agrară nu trebuia privită numai din punct de vedere al relației pămînt-proprietar, au mai propus alături de cele de mai sus, și ameliorarea moravurilor administrative și a stării culturale precare de la sate, prin măsuri menite să acorde o autonomie comunală și o stabilitate a funcțiilor elective *(Ibidem*, p. 4).

[27] *Ibidem*, p. 5.

[28] „Buletinul Uniunii centrale a sindicatelor agricole" an. III (1914), nr. 1 din 20 februarie, p. 4—9.

[29] „Voința națională", an. XXVIII (1914), nr. 8259 din 27 ianuarie, p. 2.

[30] „La Roumanie", an. XVII (1914), nr. 4386 din 22 ianuarie, p. 1.

[31] „Acțiunea" an. XIII (1914), nr. 3196 din 4 februarie, p. 1.

[32] „Opinia" an. XI (1914), nr. 2086 din 25 ianuarie, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tuirea a două colegii, care ar fi cele mai indicate pentru realizarea în viitor a votului universal [33].

Partidul naționalist-democrat, cu mare priză mai ales în rîndul intelectualității sătești datorată personalității lui N. Iorga, nu se declarase de acord cu modul în care partidul de guvernămînt intenționa să realizeze reformele. Cu excepția lui A. C. Cuza, care a făcut opinie separată și pentru care dreptul de proprietate era inatacabil, acest partid s-a pronunțat pentru „reforme serioase și întregi" [34], prin care înțelegea împroprietărirea generală a țăranilor fără avansuri bănești. Acest partid s-a pronunțat împotriva colegiului unic și pentru votul universal, egal, direct, secret și obligatoriu, și reprezentarea țărănimii în Parlament proporțional cu numărul și însemnătatea ei pe plan economic, social, național, politic și militar [35].

Singurul partid care la începutul anului 1914 a formulat soluții înaintate pentru reformele inițiate de liberali a fost Partidul social-democrat. Pronunțîndu-se pentru exproprierea totală a marii proprietăți și votul universal [36], el a dezvăluit întregului popor, prin intermediul oficiosului său, că înființarea colegiului unic nu este o reformă democratică, conformă cu interesele maselor muncitoare. Exproprierea preconizată de liberali nu va aduce foloase reale țăranilor, întrucît „cunoscînd legăturile pe care Partidul liberal le are cu marii proprietari, el nu va face o reformă care să rezolve marea chestiune țărănească din România" [37]. Fundamentarea necesității realizării exproprierii totale a marii proprietăți a constituit dovada radicalizării poziției mișcării muncitorești față de cea mai acută problemă a României înaintea izbucnirii primului război mondial [38].

Modificarea Constituției a fost necesară deoarece exproprierea era admisă numai într-un singur caz, cel de utilitate publică (în care figurau : căile de comunicații, salubritatea și lucrările de apărare națională) [39]. În ceea ce privește reforma politică, trebuiau modificate toate articolele ce limitau numărul alegătorilor în cele trei colegii după criteriul censului [40].

Parlamentului, cu o majoritate liberală, i-a fost prezentat, trei zile de la convocarea sa la 21 februarie 1914, propunerea de revizuire a Constituției. Întemeiate pe expunerile de motive, cu un conținut identic [41], susținute de C. Costescu-Comăneanu în Senat și de M. Orleanu în Cameră, în propunerile de revizuire se pleca de la situația arhicunoscută a repartiției anormale a pămîntului ce a creat un adînc dezechilibru între proprietatea mare și cea mică. Singurul mijloc pentru înmulțirea numărului micilor proprietari consta în a autoriza statul ca, în schimbul unei drepte și prealabile despăgubiri și în anumite condițiuni, să poată recurge la expropriere. Aplicarea ei era reclamată din două motive : primul, pentru că moșiile

[33] „Opinia", an. XI (1914), nr. 2086 din 25 ianuarie, p. 1.

[34] Ioan Căpreanu, *Partidul naționalist-democrat din România*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" Iași. Istorie", tom. XVI (1970), fasc. 2, p. 182.

[35] „Neamul românesc pentru popor", an. V (1914), nr. 2 din 2 februarie, p. 24—25.

[36] N. Copoiu, *Partidul social-democrat din România în ajunul izbucnirii primului război mondial*, în „Studii, revistă de istorie" an XI (1958), nr. 4, p. 44.

[37] „România muncitoare", an. X (1914), nr. 2 din 9 ianuarie, p. 1.

[38] D. Hurezeanu, *Relații agrare din România la începutul secolului al XX-lea, și atitudinea mișcării socialiste față de țărănime*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", an VI (1960), nr. 3, p. 66—76.

[39] Art. 19 din Constituția României promulgată la 1 iulie 1866 (C. Hamangiu, *Codul general al României*, vol. I, București, 1900, p. 6).

[40] Art. 59—75 (*ibidem*, p. 14—18). Este edificator credem dacă menționăm că la alegerile din 26 ianuarie—12 februarie 1914, datorită existenței celor trei colegii, din totalul de 7 243 000 locuitori cîți avea România în acea vreme, doar 128 166 au participat în calitate de alegători direcți (*Dezbaterile Senatului*, 1913—1914, p. 56).

[41] *Ibidem*, p. 17—18 ; *Dezbaterile Adunării Deputaților*, 1914, p. 23—24.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

statului şi ale aşezămintelor nu erau suficiente, iar pămîntul aparţinînd ultimei categorii n-ar putea fi vîndut fără ca titlurile în virtutea cărora au fost înfiinţate să fie expuse situaţiei de a fi revocate, şi, al doilea motiv, pentru completarea suprafeţei necesare împroprietăririi ţăranilor pe seama exproprierii unor părţi din proprietatea mare. Şi cu acest prilej caracterul limitat al reformei agrare a ieşit în evidenţă, ceea ce, printre altele, o vădeau şi asigurările că exproprierea nu a fost propusă pentru a lovi în dreptul de proprietate [42]. Cît priveşte reforma electorală, cei doi raportori au acreditat opinia că prin înfiinţarea colegiului unic vor scădea influenţele personale şi că, totodată, se va face o operă de „consolidare politică şi înfrăţire socială".

Cum era şi de aşteptat, discuţiile privind stabilirea urgenţei pentru dezbaterea în cadrul corpurilor legiuitoare a propunerii de revizuire a Constituţiei au avut un caracter furtunos. Din partea Partidului conservator, C. C. Arion, în Cameră, şi Al. Marghiloman, în Senat, şi-au exprimat surprinderea că numai la trei zile de la deschiderea Parlamentului, guvernul liberal a cerut în mod precipitat modificarea aşezămîntului constituţional [43]. De la bun început trebuie remarcată tendinţa partidului de guvernămînt de a găsi un limbaj comun cu opoziţia conservatoare pe tema reformelor. Astfel, Ion I. C. Brătianu şi-a exprimat dorinţa ca discuţiile asupra propunerii de revizuire să aibă loc într-o atmosferă prielnică elaborării unor soluţii care să satisfacă, dacă nu pe toţi, „dar cel puţin să-i apropie", fără însă ca acestea să ducă la o diluare a programului liberal [44].

În ceea ce priveşte urgenţa cerută de discuţiile pe marginea propunerii de revizuire a Constituţiei şi acceptarea ei de către Camerele legiuitoare, ea poate fi explicată, în primul rînd, prin starea de spirit a ţărănimii, generată de politica agrară falimentară de după 1907 a partidelor burghezo-moşiereşti [45].

Alături de sporirea numărului proprietăţilor mici care vor întări dreptul de proprietate şi vor pune la adăpost de noi convulsiuni marea proprietate, în cadrul „operei de conservaţiune socială" a liberalilor un loc important l-a ocupat şi reforma electorală. Conştienţi de reprezentarea foarte slabă a maselor în Parlament, necesitatea lărgirii bazei electorale a devenit imperioasă fiind în strînsă legătură cu realizarea reformei agrare. Potrivit formulei liberale a colegiului unic, acesta trebuia să cuprindă şi pe proprietarii rurali creaţi prin reforma agrară, cu ajutorul cărora, din punct de vedere politic, lumea satului putea fi mai uşor controlată şi ţinută în frîu. Nu mai era un secret pentru nimeni că ţărănimea, ca urmare şi a intensificării activităţii socialiştilor la sate, era străbătută de „curente anarhice", care, potrivit concepţiei liberalilor, prin intermediul colegiului

---

[42] *Dezbaterile Adunării Deputaţilor*, 1914, p. 23—14 (în continuare se va cita *D.A.D.*).

[43] *Ibidem*, p. 25 ; *Dezbaterile Senatului*, 1913—1914, p. 21 (în continuare se va cita *D.S.)*; Cf. Al. Marghiloman, *Note politice*, vol. I, Bucureşti, 1927, p. 213—215. Motivînd această atitudine, în ziarul „Conservatorul" din 27 februarie 1914 se afirma că nu revizuirea şi cuvîntul în sine îi sperie pe conservatori, ci ceea ce urmează să se înfăptuiască : „Ne sperie prefacerea prea radicală, prea necugetată, prea lipsită de judecată a ceea ce este astăzi fundamental" (*loc. cit.*, p. 1).

[44] *D.A.D.*, p. 25.

[45] *Ibidem*, p. 27. De altfel, în primăvara anului 1914, unii prefecţi au semnalat ministrului de interne izbucnirea unor mişcări simptomatice ale ţăranilor („Acţiunea", an. XIII (1914), nr. 3215 din 26 februarie p. 1). Acţiunile ţărăneşti au fost îndreptate împotriva moşierilor, arendaşilor şi a autorităţilor locale, înregistrîndu-se refuzuri în executarea învoielilor agricole, încheierea contractelor pentru izlazuri etc. (*Relaţii agrare...*, p. 191). Ţăranii de pe moşia lui Marin Ionescu din judeţul Ialomiţa l-au înştiinţat că aşteaptă să li se dea pămîntul promis de guvern („Acţiunea", an. XIII (1914), nr. 3215 din 26 februarie, p. 1), iar cei de pe moşia Izimşa (Mehedinţi) s-au opus parcelării pămîntului pentru ogoarele de primăvară, ameninţîndu-l cu arma pe proprietar (*Relaţii agrare...*, p. 190).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unic, trebuiau canalizate spre întronarea unei „armonii" și solidarități a tuturor claselor sociale [46].

La 27 februarie 1914 au fost prezentate corpurilor legiuitoare rapoartele comisiilor alcătuite din delegații însărcinați cu cercetarea propunerii de revizuire pornită din inițiativa majorității parlamentare. În Adunarea Deputaților raportul a fost prezentat de C. Stere [47].

Fără a se îndepărta de conținutul scrisorii program a P.N.L., raportorul s-a referit, în prima parte a expunerii, la necesitatea unificării celor trei colegii electorale în unul singur, care, în concepția liberalilor, trebuia să marcheze „începutul unei trainice solidarități sociale și naționale" [48]. Această reformă politică însă nu putea da rezultatele scontate fără o reformă agrară, interdependența lor fiind unanim recunoscută în cercurile liberale. C. Stere a evidențiat, în partea a doua a raportului, excesiva creștere a marii proprietăți funciare, care a avut drept rezultat crearea unui primejdios dezechilibru economic și social. În vederea lichidării hiatusului dintre mica și marea proprietate și înlăturarea primejdiei ce amenința însăși existența statului burghezo-moșieresc, dreptul acestuia din urmă de a interveni pentru instaurarea „liniștii sociale" a fost considerat ca justificat și având prioritate față de principiul prevăzut în Constituție, prin care proprietatea era declarată sacră și inviolabilă. Aceasta nu trebuie interpretată ca o încălcare a principiului ce stătea la baza regimului burghezo-moșieresc, ci, în fața gravității și a urgenței cu care s-a pus rezolvarea problemei agrare, cercurile conducătoare din România au fost nevoite să recunoască necesitatea unui „sacrificiu", care, de fapt, trebuia să le garanteze continuitatea pozițiilor dominante și privilegiate.

Raportul prezentat în Senat de N. Săveanu nu a cuprins elemente noi față de cel susținut în Cameră, el fiind, dintr-un anumit punct de vedere, schematic [49]. De aceea am și preferat să ne ocupăm numai de raportul întocmit de C. Stere.

În conformitate cu prevederile constituționale, lectura rapoartelor urma să se repete de trei ori la intervale de 15 zile, în decursul cărora aveau să se desfășoare dezbaterile privitoare la necesitatea revizuirii Constituției.

•

Discuțiile care au avut loc în camerele legiuitoare aveau să evidențieze și mai mult punctele de vedere ale partidelor politice din România anului 1914 față de reformele pe care guvernul liberal intenționa să le realizeze.

Pentru a înlesni înțelegerea pozițiilor partidelor burghezo-moșierești față de necesitatea revizuirii Constituției, vom prezenta, pentru fiecare partid sau grupare politică în parte, atitudinea desprinsă în cursul dezbaterilor Parlamentului din

---

[46] *D.A.D.*, p. 49.

[47] Cunoscutul om politic și scriitor, profesor de drept constituțional și administrativ la Facultatea de drept a Universității din Iași, C. Stere (1865—1936), din punct de vedere ideologic, a fost protagonistul curentului poporanist, ale cărui principii au fost dezvăluite de el în paginile revistei „Viața Românească". Prin concepțiile sale, receptate mai ales de unele pături de intelectuali, C. Stere, fost socialist trecut la liberali, a polarizat în jurul său o parte din membrii acestui partid, aflîndu-se în fruntea grupului liberal de stînga, care era intransigent în ceea ce privește realizarea reformelor. Puternica influență exercitată de gruparea liberalilor de stînga asupra conducerii partidului în ceea ce privește înfăptuirea programului adoptat în septembrie 1913 explică de ce în Adunarea Deputaților, unde de obicei se dădea tonul discuțiilor pe marginea problemelor aduse în dezbatere și aveau loc cele mai aprige bătălii politice, C. Stere a fost însărcinat cu prezentarea raportului asupra propunerii de revizuire a Constituției (*D.A.D.*, p. 65—71).

[48] *Ibidem*, p. 68.

[49] *D.S.*, p. 33—35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

primăvara anului 1914. Totodată, ținem să precizăm că, atît în Cameră, cît și în Senat, au fost prezentate o serie de propuneri concrete, fie din partea liberalilor, fie a conservatorilor, sau a conservatorilor-democrați, care, cu toate deosebirile de conținut, în esență nu s-au îndepărtat de programul politic al partidului respectiv. De asemenea, cum pe autorii reformelor propuse, cît și pe opozanții lor, îi legau aceleași interese de clasă, o ruptură decisivă nu putea avea loc, și nici nu a fost dorită, astfel că s-a urmărit stabilirea unor punți de legătură menite să apropie pozițiile adversarilor politici pe terenul înfăptuirii reformei agrare și electorale.

Pentru argumentarea existenței unei chestiuni țărănești, deputații liberali, în intervențiile lor, au invocat cele mai diverse cauze : de ordin economic, politic, social și chiar moral. Lipsa de instrucție în mediul rural, a împărțirii „rigide" a societății românești în clase sociale, a mutilării dreptului de vot al țăranilor lăsați la discreția jocului fenomenelor economice, inexistența unei industrii naționale dezvoltate și urmările legii agrare din 1864 și ale învoielilor agricole au fost prezentate ca principale izvoare ale stării precare în care se afla țărănimea, de care — după N. Basilescu — numai marii proprietari se fac vinovați pentru că s-au opus necontenit măsurilor ce trebuiau să creeze o supapă de siguranță, care să evite „timpurile furtunoase" ca cele din 1907 [50].

Exproprierea, cu ajutorul căreia se spera o schimbare în repartiția pămîntului în favoarea micii proprietăți, s-a impus dintr-o necesitate reală ca o măsură excepțională — arăta Ion I. C. Brătianu — care trebuie legalizată prin revizuirea Constituției, căci altă „cale sănătoasă, legală, cuviincioasă, conservatoare, decît o expropriere hotărîtă cu toate garanțiile pe care Constituțiunea noastră le cere, nu există" [51].

Ca mijloc pentru întărirea regimului social burghezo-moșieresc, exproprierea a fost considerată posibilă și necesară atunci cînd statul o folosește din „motive de înaltă considerațiune de ordine publică", căci, în ultimă instanță, o nedreptate în dauna cîtorva sute de proprietari mari poate fi admisă pentru a se evita o remediere a situației existente prin mijloace violente ale loviturii de stat de sus, sau ale revoltelor de jos [52]. Din acest punct de vedere exproprierea va trebui să aibă un caracter general pentru a stinge toate focarele de agitație de la sate, căci altfel — atrăgea atenția Camerei Constant Georgescu, invocînd exemplul răscoalelor din 1907 — flacăra răzvrătirii izbucnită într-un loc se va întinde în toată țara [53].

Taxată de către Partidul conservator ca un principiu subversiv ce atentează la sacrosanta proprietate, prezumtiva adaptare a exproprierii a creat neliniște în rîndurile marilor proprietari. Caracterul ei „inofensiv" a fost subliniat alături de unii deputați liberali și de președintele Consiliului de Miniștri, care a garantat că odată acceptată, singura grijă cu adevărat „conservatoare", va fi să se facă cu o despăgubire dreaptă, fixată prin justiție [54].

În concepția liberalilor, proprietatea mare exercita un rol social, moral și educativ în lumea satelor, mult diminuat însă prin existența latifundiilor, vizate a fi reduse ca întindere prin expropriere, pentru că proprietarii lor, absenteiști, nu se ocupau de administrarea lor și pe care nu se putea practica nici o agricultură intensivă. De aceea unii deputați liberali s-au pronunțat pentru exproprierea par-

[50] *D.A.D.*, p. 76—77.
[51] *Ibidem*, p. 136.
[52] *Ibidem*, p. 104, 705.
[53] *Ibidem*, p. 208. Un spirit prevăzător — arăta G. I. Diamandi — trebuie să „facă timpului concesiuni la timp", căci altfel clasa stăpînitoare riscă să fie „măturată" în cazul cînd revendicarea va veni de jos în sus *(ibidem*, p. 105).
[54] *Ibidem*, p. 136.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țială, în primul rînd, a latifundiilor și reorganizarea proprietății mari în așa fel încît să răspundă la „adevăratul ei rol social" [55].

Atenți față de marea proprietate, liberalii nu au acceptat ideea împărtășită de conservatori că exproprierea ar putea fi evitată dacă, pe lîngă pămîntul statului și al moșiilor de mînă moartă, Casa rurală ar cumpăra proprietățile mari scoase în vînzare. Faptul a fost motivat prin prelungirea în timp a răscumpărării întinderii de pămînt necesară pentru a fi împărțită țăranilor și, apoi, prin acest proces de cumpărare-vînzare s-ar ajunge la pulverizarea marii proprietăți, în favoarea căreia s-au preconizat toate măsurile pentru a o întări și pe care „interesul economic al țării îl cere să o menținem" [56].

Părerile deputaților liberali în ceea ce privește suprafața de pămînt necesară pentru a fi transferată țăranilor, ca și asupra mărimii și criteriilor de împărțire a loturilor, au fost din cele mai diferite. Propunerile lor au variat între 1 000 000 și 1 500 000 ha ce urmau să fie realizate, în primul rînd, din moșiile statului, a așezămintelor de binefacere și completate apoi din marea proprietate [57]. Se poate constata cu ușurință că P.N.L. nu avea intenția de a împroprietări pe toți cei peste 300 000 de țărani lipsiți de pămînt. Obiectivul principal îl forma categoria țăranilor ce aveau inventar agricol dar pămînt puțin. Potrivit acestui criteriu selectiv, pămîntul distribuit unei anumite categorii de țărani trebuia să completeze loturile pe care le dețineau, a căror suprafață, în final, să nu depășească 5—15 ha [58].

Între cei care și-au expus opinia cu privire la modalitatea împroprietăririi, N. Basilescu ocupă un loc aparte, fiind singurul deputat liberal ce s-a pronunțat pentru împroprietărirea tuturor țăranilor. El era de părere că exproprierea proiectată nu constituie decît o restituire *in integrum*, cu despăgubire, a vechii proprietăți țărănești, pe ruinele căreia, de-a lungul veacurilor și cu diferite mijloace, s-a format marea proprietate [59]. Poziția profesorului universitar N. Basilescu este explicabilă datorită unor legături pe care le-a întreținut cu mișcarea țărănistă din România de la începutul secolului al XX-lea [60].

Față de cele din Cameră, intervențiile din Senat ale liberalilor n-au avut darul să aducă elemente noi. Totuși, în mod deosebit, reține atenția discursul ministrului de finanțe, Emil Costinescu, care făcea parte din grupul vechilor liberali, atitudinea lui mai puțin tranșantă fiind explicabilă. Reforma agrară nu este decît o măsură de prudență în fața unor eventuale mișcări sociale, căci spiritele din țară au ajuns la o asemenea încordare — se adresa Costinescu senatorilor conservatori — încît dacă liberalii ar părăsi guvernul „ați fi nevoiți să faceți d-voastră reformele pe care le propunem noi, căci altfel ați fi spulberați" [61]. Exproprierea — după părerea sa — trebuie privită ca un mijloc cu ajutorul căruia statul intenționează să procure pămîntul necesar la un preț convenabil țăranilor. Ea ar putea fi chiar evitată dacă marii proprietari s-ar oferi, nu prin simple declarații verbale, ci scrise, să dea pămîntul cerut. Dar, cum la asemenea angajamente nu se poate aștepta, Costinescu era de părere că exproprierea trebuie aplicată în mod progresiv, lăsîndu-se o parte intangibilă de 1 000 de pogoane de fiecare proprietate mare [62].

Deși reforma agrară proiectată urma să rezolve, după părerea autorilor ei, chestiunea țărănească, liberalii din parlament s-au ocupat, în intervențiile lor,

---

[55] *D.A.D.*, p. 90, 125, 204, 210.

[56] *Ibidem*, p. 753.

[57] *Ibidem*, p. 134, 265, 753.

[58] *Ibidem*, p. 80, 247, 264—265.

[59] *Ibidem*, p. 90.

[60] I. Scurtu, *Contribuții privind mișcarea țărănistă din România în perioada 1907—1914*, în „Studii, revistă de istorie", an. XXI (1968), nr. 3, p. 516.

[61] *D.S.*, p. 288.

[62] *Ibidem*; vezi și „Voința națională", an XXVIII (1914), nr. 8257 din 19 ianuarie, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai mult de avantajele pe care marii proprietari le vor avea în urma exproprierii. Potrivit opiniei lor, în afară de evitarea „convulsiunilor sociale", ar crește valoarea pămîntului ce le va rămîne datorită sporirii cererilor de cumpărare și a posibilităților materiale ale țăranilor înstăriți prin împroprietărire, care vor deveni clienți permanenți ai marii proprietăți[63]. Totodată, pe un domeniu mai puțin întins, marele proprietar va putea aplica o cultură intensivă și rațională, îl va administra mai bine, iar capitalul rezultat în urma exproprierii îi va da posibilitatea de noi cîștiguri prin plasarea lui în industrie. Dezvoltarea acesteia este absolut necesară pentru că va trebui să absoarbă surplusul brațelor de muncă din mediul rural, astfel că „împroprietărirea nu se va repeta, se va face acum odată pentru totdeauna".[64]

Cît privește reforma politică, P.N.L. a propus unificarea celor trei colegii electorale, stabilite în 1884, într-un colegiu unic. Renunțarea la criteriul anacronic al censului și constituirea unui corp electoral lărgit erau deziderate mai vechi ale burgheziei românești, care urmărea, ca o dată cu antrenarea la viața politică a tuturor cetățenilor știutori de carte, să-și formeze, mai ales în mediul rural, o bază electorală care, manevrată cu abilitate, să-i poată oferi un sprijin de nădejde.

În timpul discuțiilor propunerilor de revizuire, unii deputați și senatori liberali nu au ezitat să recunoască urmările nefaste pe care le-a avut în viața politică a țării corpul electoral restrîns[65]. Mai mult încă, au fost voci care s-au pronunțat pentru limitarea puterilor coroanei, limitare ce nu putea fi obținută decît printr-o lărgire a bazei electorale, căci concedierea unui guvern cu majoritate parlamentară prin simpla voință a palatului a fost calificată drept o anomalie[66].

Dar unul din cele mai importante țeluri urmărite conștient de burghezo-moșierimea română, era cel al siguranței pe care trebuia să o ofere o mai largă participare a maselor la viața politică, ale căror interese exprimate pe cale legală, prin dreptul de vot, nu mai puteau fi neglijate[67]. Este neîndoielnic că noul sistem al colegiului unic avea să furnizeze P.N.L., după efectuarea reformei agrare, o forță electorală în mediul rural care să constituie un ascendent politic în fața celorlalte partide. Faptul însă că a opinat numai pentru înființarea colegiului unic pe baza criteriului științei de carte (deși unii, între care și Ștefan Meitani, s-au pronunțat pentru votul universal[68]), explica teama burghezo-moșierimii de a pune în mîna maselor, dintr-o dată, fără nici un control, arma dreptului de vot universal, o dată cu extinderea folosirii principiului exproprierii și în alte domenii decît cel al utilității publice.

•

Cum era de așteptat, Partidul conservator, prin deputații și senatorii pe care a reușit să-i trimită în Parlament, a făcut cea mai puternică opoziție propunerilor de revizuire a Constituției. Ceea ce i-a neliniștit pe marii proprietari înregimentați mai ales în acest partid, a fost nu revizuirea în sine, ci exproprierea și colegiul unic. Partidul conservator nu a ezitat să facă cunoscut, prin unul din oficioasele sale, că o bază de discuție și o înțelegere între partide s-ar fi putut obține, dacă liberalii s-ar fi mărginit să anunțe o revizuire a Constituției numai pentru a lărgi colegiile electorale și că „este nevoie de o solicitare mai vie față de țărănime".[69]

Propunerea de a lărgi aplicarea principiului exproprierii era în măsură să sperie pe marii proprietari pentru că, potrivit motivelor invocate de liberali, vor fi mereu amenințați în viitor de mirajul unei exproprieri. Asigurările date de

[63] *D.A.D.*, p. 212, 718.
[64] *Ibidem*, p. 262, 251.
[65] *Ibidem*, p. 124, 696.
[66] *Ibidem*, p. 246—247.
[67] *Ibidem*, p. 696.
[68] *Ibidem*, p. 200.
[69] „Conservatorul", an. XIV (1914), nr. 45 din 27 februarie, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

guvern că se cere un sacrificiu parțial marilor proprietari odată pentru totdeauna. nu pot fi luate în considerare — arăta I. N. Lahovari în Senat — deoarece colegiul unic „are să spargă imediat ușa ce vreți s-o închideți".[70].

Între cei mai înverșunați adversari ai reformelor a fost P. P. Carp, care demisionase din partidul conservator la sfîrșitul anului 1912. Reprezentînd cea mai reacționară concepție, el nu a acceptat nici un fel de modificări în ceea ce privește repartiția funciară pe care o găsea fără cusur[71]. Partizan al orientării politicii externe a României alături de Puterile Centrale[72], P. P .Carp susținea — avînd în vedere evoluția evenimentelor internaționale — că datoria guvernanților zilei este de a întări armata, întrucît România trebuie să se pronunțe pentru o politică europeană și nu una balcanică. Pe acest temei a căutat să demonstreze că reformele proiectate vor avea darul să dezbine și să slăbească țara, tocmai în momentele cînd aceasta va avea nevoie de sacrificii reale din partea marii proprietăți și nu de cele iluzorii invocate cu acest prilej de liberali[73]. Singura concesie pe care o admitea și pe care o considera cea mai nimerită, era să se împartă țăranilor numai pămîntul disponibil al statului și al așezămintelor de binefacere[74].

Spre deosebire de P. P .Carp, ceilalți deputați și senatori conservatori au recunoscut necesitatea rezolvării problemei țărănești, privită, bineînțeles, din unghiul lor de vedere conservatorist. De altfel, în Senat, Al. Marghiloman a afirmat că Partidul conservator recunoaște existența disproporției dintre marea și mica proprietate, care o punea pe seama prelungirii în timp a inalienabilității lotului împroprietăriților reformei din 1864 și inexistenței unei industrii dezvoltate, capabilă să absoarbă brațele de muncă disponibile din mediul rural, unde pămîntul a devenit insuficient[75].

Crearea unei pături țărănești mijlocii era acceptată de conservatori pentru că în acest fel se înființa acea verigă destinată să facă legătura dintre interesele micii și marii proprietăți. În acest sens, intențiile pentru o rezolvare a problemei agrare în spirit burghezo-moșieresc au făcut să se întîlnească pe aceleași poziții cele trei partide politice. Ceea ce le deosebea însă, erau căile și mijloacele pentru care au optat, conform intereselor și ideologiei fiecărui partid în parte. Însuși Ion N. Lahovari remarcase în Senat că, în ceea ce privește reforma agrară, între opoziție și majoritatea Parlamentului sînt unele puncte comune și anume : necesitatea menținerii marii proprietăți, atenuarea disproporției dintre proprietatea mare și cea mică și, legat de aceasta, mărirea proprietății țărănești[76].

Prezentînd în numele Partidului conservator propunerile cu privire la reforma agrară, Al. Marghiloman arăta că o îndreptare a disproporției amintite se poate face numai în cadrul unui proces lent de evoluție, în cursul căruia proprietățile de mînă moartă și ale statului vor trebui împărțite țăranilor. La aceasta, el a mai adăugat introducerea dreptului de preemțiune, statul avînd întîietate în cumpărarea moșiilor scoase la vînzare, care apoi, parcelate, să fie transferate țăranilor[77]. Numai după aplicarea practică a acestor două căi, în final, Partidul conservator își lua angajamentul, prin Marghiloman, că, pentru completarea suprafeței de pămînt, marea proprietate „este dispusă să facă sub forma de concesiuni de loturi, sacrificiul necesar"[78]. Posibilitatea realizării acestor propuneri a fost legată nemijlocit de existența unei instituții de credit, care să asigure plata anuităților pămîntului scos în vînzare de marii proprietari. Instituția asupra căreia s-au oprit conserva-

[70] *D.S.*, p. 183.
[71] *D.A.D.*, p. 701.
[72] C. Gane, *op. cit.*, p. 507.
[73] *D.A.D.*, p. 703.
[74] *Ibidem*, p. 94.
[75] *D.S.*, p. 155
[76] *Ibidem*, p. 265—266.
[77] *Ibidem*, p. 156.
[78] *Ibidem*, p. 157.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torii a fost Casa centrală a băncilor populare şi nu Casa rurală, deoarece ultima nu le-a inspirat încredere din cauza capitalului liberal ce deţinea jumătate din acţiunile ei[79]. Soluţia Partidului conservator în problema agrară, menită să evite tăiuşul principiului exproprierii, nu viza decît a lăsa, ca şi în chestiunea izlazurilor, la latitudinea marilor proprietari trecerea unor suprafeţe limitate de pămînt în mîinile unei anumite categorii de ţărani şi aceasta numai cînd interesul lor era în joc. Prin propunerea de a se epuiza mai întîi pămîntul din moşiile statului şi aşezămintelor de binefacere, ca, de altfel, şi sistemul întregii operaţiuni de transfer prin despăgubire a pămîntului de la marea la mica proprietate, nu se urmărea decît prelungirea în timp a reformei proiectate de liberali, alături de reluarea aplicării legilor din 1889 şi 1912, opera unor guverne conservatoare. Desemnarea Casei centrale a băncilor populare drept instituţia cea mai indicată să înlesnească operaţiile financiare şi modalităţile de plată ale despăgubirii, nu era decît o abilă escamotare a intenţiilor ca, odată deplasată pe plan local, la nivelul băncilor populare, transferarea pămîntului către ţărani să fie direct influenţată în sensul intereselor marii proprietăţi.

Cît priveşte reforma politică, conservatorii s-au declarat împotriva creării colegiului unic, întrucît sistemul cenzitar — după concepţia lor — este singurul care permite o selecţionare a alegătorilor după criteriul valorii lor intelectuale. Ei au acceptat o lărgire a colegiilor, o schimbare a proporţiei candidaţilor, dar nu au fost de acord cu colegiul unic, calificat drept un pericol iminent al marii proprietăţi, pentru că oferea posibilitatea ca „pe deasupra capului înţelepciunii să se mai poată face şi altă expropriere"[80].

*

Atitudinea intransigentă a conducătorilor Partidului conservator faţă de orice fel de modificări în structura economică şi politică a ţării pe seama marii proprietăţi[81], nu a fost împărtăşită de toţi membrii lui. Nemulţumiţi de refuzul categoric din partea fruntaşilor Partidului conservator de a conlucra cu guvernul liberal, un grup de profesori universitari s-a desprins din acest partid, acţiune cunoscută sub denumirea dezidenţa conservatorilor — universitari. Ruptura s-a datorat, în primul rînd, lipsei de maleabilitate şi orientare a conducătorilor interimari (T. Maiorescu fiind plecat în străinătate încă de la sfîrşitul lunii ianuarie 1914), care s-au dovedit rigizi şi neclintit din poziţia de *non posumus* cu care au întîmpinat reformele liberalilor.

Tonul acestei rupturi avea să-l dea M. B. Cantacuzino, profesor la Universitatea din Iaşi, a cărui demisie din partid a fost motivată de „simptomele morbide" ce-l străbăteau, situaţie generată aparent de lupta pentru şefie[82], dar care, în realitate, avea cauze mult mai profunde.

Conducătorii Partidului conservator au fost criticaţi de Em. Pangrati, profesor la Universitatea din Bucureşti[83], nemulţumit de atitudinea lor faţă de problema agrară. Învinuind pe locţiitorii şefului partidului (Al. Marghiloman şi I. Lahovari) că s-au îndepărtat de la programul stabilit în decembrie 1913, Em. Pangrati a recunoscut că problema agrară s-a pus sub o formă prea gravă ca să poată fi soluţionată printr-o simplă ofertă a moşiilor statului şi aşezămintelor de binefacere. Proprietatea mare trebuie să facă sacrificii reale şi imediate,

[79] *D.S.*, p. 156.

[80] *Ibidem*, p. 163, 177, 184.

[81] Pentru a răspunde cu aceeaşi monedă, conservatorii au ameninţat în Senat, că în cazul în care se va uza totuşi de mijlocul exproprierii, o dată cu venirea lor la putere, vor proceda la exproprierea citadelei financiare a P.N.L. — Banca Naţională a României (*ibidem*, p. 271—272).

[82] „Viitorul", an. VI (1914), nr. 2133 din 18 ianuarie. p. 3.

[83] Vezi scrisoarea din 20 ianuarie 1914 („Universul" an. XXXII (1914), nr. 91 din 3 aprilie, p. 2 ; „Viitorul", an. VI (1914), nr. 2208 din 3 aprilie, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai ales că exproprierea putea fi evitată dacă Partidul conservator ar fi votat o sancțiune îndreptată împotriva unora dintre marii proprietari care, refractari, s-ar opune transferării unei anumite suprafețe de pămînt țăranilor[84].

Această atitudine a lui Pangrati avea să fie susținută și împărtășită de un grup de profesori universitari ca D. Onciul, Em. N. Antonescu, P. P. Negulescu, I .G. Longinescu, dr. Proca, C. Litzica și Al. Bacaloglu, care, prin scrisoarea din 29 martie 1914, au adus la cunoștința locotenenței de la conducerea partidului că ei se consideră demisionați[85].

Acțiunea grupului conservatorilor dezidenți a adîncit criza internă ce a măcinat șubredul Partid conservator, prevestindu-i desmembrarea, ce avea să aibă loc numai după cîțiva ani. Ea poate fi cotată ca o încercare nereușită de a redresa politica partidului marilor proprietari, aflat pe poziții închistate, retrograde, față de cele mai vitale probleme ale României anului 1914 : chestiunea agrară și cea electorală. Îndemnul spre o politică mai realistă și o „rechemare la program" nu au avut nici un efect. Neputincioasă în fața acestei rupturi, locotenența de la conducerea partidului nu a luat nici un fel de măsuri împotriva universitarilor conservatori. Încercările repetate de a se ajunge la o înțelegere au eșuat[86], mai ales că, în perspectivă, dezidența conservatoare preconiza crearea unei grupări politice sub numele de gruparea conservatorilor progresiști[87].

•

Format în cea mai mare parte din avocați și mari proprietari cu vederi moderate, Partidul conservator-democrat, în veșnică căutare a unui suport politic, naviga cu prudență în apele aparent liniștite ale reformelor liberale, cu scopul nedeclarat al cîștigării de noi aderenți, care să-i asigure o precumpănire în viața politică a țării. Atît în Cameră, cît și în Senat, reprezentanții acestui partid s-au pronunțat pentru revizuirea Constituției, pentru că cele două reforme vizau „conservarea socială" a regimului burghezo-moșieresc din România. Aceasta nu înseamnă însă că în cadrul acestui partid nu au existat și puncte de vedere diferite care s-au manifestat și în Parlament.

În calitate de șef al partidului, Take Ionescu a susținut, în Cameră, întărirea proprietății mici prin sporirea numărului gospodăriilor țărănești cu ajutorul exproprierii, justiția fiind chemată a se pronunța asupra valorii pămîntului, iar despăgubirea expropriaților să se efectueze în bani lichizi[88].

Chestiunea agrară, ca una din principalele componente ale problemei economice și sociale a țării, nu va putea căpăta o soluție satisfăcătoare — după părerea lui N. Titulescu — atîta timp cît nu vor fi mobilizate toate energiile productive pentru sporirea venitului național, al cărui sorginte stă în crearea unei industrii mari și în sporirea proprietății țărănești[89]. Considerînd că exproprietatea este justificată de „necesitățile prezentului și de insuficiențele legislației trecutului", N. Titulescu accepta legitimitatea acestui mijloc, ce trebuia să întrunească trei condiții : să nu desființeze marea proprietate, să fie întovărășit de toate înlesnirile de organizare efectivă a proprietății țărănești, iar despăgubirea, arbitrată de justiție, să fie plătită în bani[90].

Convins că raportul dintre marea și mica proprietate trebuie modificat, dr. C. Istrati acorda prioritate reorganizării Casei rurale, căreia urma să i se im-

[84] „Universul", an. XXXII (1914), nr. 91 din 3 aprilie, p. 2.
[85] „Viitorul" an. VI (1914), nr. 2206 din 1 aprilie, p. 3 ; vezi și nr. 2168 din 22 februarie, p. 3.
[86] *Ibidem*, nr. 2234 din 2 mai, p. 3.
[87] *Ibidem*, nr. 2280 din 17 iunie, p. 3.
[88] *D.A.D.*, p. 111, 113.
[89] *Ibidem*, p. 759—760.
[90] *Ibidem*, p. 763.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prime un ritm mai susținut în activitatea de cumpărare și distribuire, prin vînzare, a pămîntului către țărani. Alături de aceasta, Centrala băncilor populare trebuia transformată într-o instituție de credit rural cu dreptul de a achiziționa și vinde țăranilor suprafețe mici de pămînt. De aceste „înlesniri" — potrivit concepției dr. Istrati — urmau să beneficieze țăranii lipsiți de pămînt, căci statul, folosind exproprierea pentru a da un minimum de 10, 15 sau 20 ha. fiecărui împroprietărit, va limita, în acest caz, numărul proprietăților mici ce se vor înființa[91]. Cu alte cuvinte, dr. Istrati nu a făcut decît să împărtășească sub alte forme ideile liberalilor în legătură cu împroprietărirea selectivă.

Recunoscînd necesitatea curmării dezvoltării inegale a marii proprietăți față de cea mică, conservatorii — democrați au acceptat, ca un remediu de ultimă instanță, principiul exproprierii pentru formarea unei pături țărănești intermediare, care să servească de „simbol" și, totodată, de „barieră între țărănimea muncitoare și proprietatea mare"[92]. Ceea ce însă i-a neliniștit, a fost nesiguranța în viitor a existenței marii proprietăți, odată admisă sabia cu două tăiușuri a exproprierii, alături de o serie de preciziuni făcute de banca guvernamentală[93]. Grija pentru neștirbirea dreptului de proprietate a ieșit și mai mult în evidență cu prilejul propunerii — venită din partea lui A. Bădărău — ca alături de exproprierea unei părți din marea proprietate să fie supuse aceluiași regim și proprietățile mici țărănești, care, comasate, urmau să fie date „sub altă formă culturii"[94]. În acest chip se urmărea, pe de o parte, ca micilor proprietari să li se demonstreze că, în fața exproprierii, toți sînt egali și chemați să se supună, ascunzîndu-se astfel adevăratele cauze ce au generat lipsa de pămînt a țărănimii și au dus la fărîmițarea loturilor lor de pămînt, iar pe de altă parte, prin comasarea proprietăților cu o suprafață sub 1 ha se tindea la anihilarea pe viitor a luptei țăranilor pentru pămînt.

Dacă asupra proiectatei reforme agrare conservatorii-democrați au susținut, în linii generale, punctele de vedere ale P.N.L. și ale guvernului, în ceea ce privește însă reforma electorală ei s-au declarat, cu unele excepții, împotriva formării unui colegiu unic pentru toți știutorii de carte. Atît în Cameră, cît și în Senat, parlamentarii conservatori-democrați și-au manifestat îngrijorarea că unificarea celor trei colegii va avea ca rezultat un transfer al puterii politice din mediul urban în cel rural, unde — după ei — conștiința unei vieți politice nu era încă formată[95]. De aceea, numai în înființarea a două colegii, conservatorii-democrați vedeau garanția păstrării inițiativei politice, în care atît marii proprietari, cît și industriașii și comercianții vor veni în contact cu masele pentru a le cîștiga încrederea, pentru a le face „pretinsa" educație politică și a le dirija[96].

De pe o poziție ceva mai avansată, deși nu s-a desprins total de platforma ideologică a partidului, N. Titulescu a considerat că o reformă electorală serioasă nu putea fi decît aceea care are drept țel votul universal, la care să se ajungă

---

[91] *D.A.D.*, p. 225.

[92] *Ibidem*, p. 565—566.

[93] Acestea se refereau la maximul de „jertfă" cerută marii proprietăți, a instituțiilor ce vor stabili despăgubirile și modul cum vor fi plătite, la felul administrării pămînturilor expropriate pînă la faza parcelării și împărțirii la țărani, a ritmului exproprierii și mărimea loturilor și, în sfîrșit, asupra selecției celor ce vor fi împroprietăriți (*D.S.*, p. 239, 534).

[94] *Ibidem*, p. 244.

[95] *D.A.D.*, p. 115. Aceasta l-a determinat pe Barbu Păltineanu să atragă atenția în Senat că dacă exproprierea în sine înseamnă un lucru foarte grav, „unirea ei cu o reformă electorală, care ar da supremația și direcțiunea politică unui partid țărănesc, ar fi un mare pericol" (*D.S.*, p. 535).

[96] *D.A.D.*, p. 257.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

printr-un proces lent, formarea a două colegii întruchipînd formula cea mai potrivită a momentului[97].

În schimb, dr. C. Istrati şi B. M. Dimitropol[98] s-au rostit în favoarea colegiului unic, fiind cotaţi, în consecinţă, ca singurii care au înfrînt disciplina de partid[99].

Conştienţi de slăbiciunea propriului corp electoral ce nu le putea asigura o poziţie politică preponderentă şi, totodată, dorind să stîrbească atotputernicia partidelor rivale angajate la rotativa guvernamentală, conservatorii-democraţi au urmărit să folosească şi calea contenciosului administrativ — propusă să fie consfinţită prin Constituţie — pentru a atenua din presiunile exercitate în timpul campaniilor electorale de viitoarele partide de guvernămînt asupra salariaţilor statului[100].

•

Intervenţiile pe marginea necesităţii revizuirii Constituţiei ale celor doi deputaţi ai Partidului naţionalist-democrat au evidenţiat şi mai mult divergenţele ce au existat în sînul acestuia. N. Iorga a apreciat că reformele pe care intenţiona să le realizeze P.N.L. pot fi identificate cu o măsură de „cuminte oportunitate", datorită situaţiei grele în care se afla ţărănimea. Recunoaşterea ei a obligat cercurile burghezo-moşiereşti să schiţeze unele măsuri, pentru că altfel — se adresa N. Iorga liberalilor — cine „ştie ce s-ar alege nu numai din viaţa partidului d-voastră, dar din viaţa întregii clase suprapuse" [101]. El a mai remarcat şi lipsa deosebirilor de fond între concepţiile conservatorilor şi ale liberalilor în problema agrară, întrucît în soluţionarea ei nu porneau de la „recunoaşterea plenară de drept" a situaţiei ţărănimii, ci de la anumite sentimente de compasiune, „faţă de o clasă care suferă" [102]. N. Iorga nu a văzut în reforma agrară proiectată decît o repunere în dreptul său a vechiului proprietar de pămînt [103]. În ceea ce priveşte însă propriile sale soluţii pentru înfăptuirea acestei reforme, N. Iorga s-a abţinut să le împărtăşească Camerei, rezervîndu-se pentru viitoarea Constituantă. Totuşi, în linii generale, poziţia lui faţă de reformele proiectate poate fi reconstituită pe baza articolelor şi a diverselor cuvîntări publicate în paginile „Neamului românesc".

Convins de necesitatea creării unei pături de mici proprietari rurali, N. Iorga a considerat că cel mai eficace mijloc în realizarea acestui scop era arendarea şi vînzarea silită către ţărani a marilor proprietăţi ai căror stăpîni se „îndepărtează vremelnic sau pleacă pentru totdeauna" [104]. Legiferarea acestei măsuri trebuie să prefaţeze pe cea a exproprierii, în care N. Iorga nu vedea o cale suficient de eficientă, dar pe care o accepta numai sub rezerva ca despăgubirile să fie acoperite prin instituirea unui impozit progresiv pe averi, indiferent de natura lor, astfel ca şi clasele avute să fie îndatorate a suporta „rigorile" răscumpărării [105]. Cît priveşte reforma politică, N. Iorga era partizanul votului universal pentru toţi cetăţenii români, cu reprezentarea minorităţilor, însă s-a pronunţat pentru o reprezentare proporţională — numărul candidaţilor aleşi pe colegii fiind stabilit

[97] *D.A.D.*, p. 765.
[98] Liderul conservatorilor-democraţi din judeţul Dîmboviţa.
[99] *D.A.D.*, p. 231, 284—286.
[100] *Ibidem*, p. 114.
[101] *Ibidem*, p. 121.
[102] *Ibidem*.
[103] *Ibidem*, p. 122.
[104] „Neamul românesc", an. IX (1914), nr. 17 din 4 mai, p. 1 ; vezi şi nr. 10 din 16 martie, p. 1.
[105] *Ibidem*, nr. 4 din 2 februarie, p. 1 ; vezi şi *Relaţii agrare...*, p. 159—160.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în funcție de „însemnătatea națională a clasei ce reprezintă" [106]. Cu alte cuvinte, din totalul locurilor Parlamentului ales pe baza sufragiului universal, 50% să revină candidaților țărănimii, 20% marilor proprietari, 20% meseriașilor și negustorilor și 10% intelectualilor [107].

Și A. C. Cuza, în ultimă instanță, a opus colegiului unic votul universal, deși se declarase împotriva oricărei reforme electorale, invocînd necesitatea educării încă a celui de-al treilea colegiu [108]. Dar, spre deosebire de N. Iorga, care acceptase exproprierea unei părți din marea proprietate, A. C. Cuza s-a ridicat împotriva ei, calificînd-o drept o metodă violentă îndreptată împotriva ideii de proprietate [109]

*

O poziție aparte, fără deosebiri esențiale însă față de intențiile inițiatorilor reformelor, au avut-o și grupul independenților alcătuit din oameni politici neînregimentați oficial în vreunul din partidele zilei, dar ale căror convingeri și legături îi făceau să graviteze mai ales în jurul partidului de guvernămînt. Din pricina ideilor și intereselor lor eteroclite, independenții nu au format un grup politic unitar, reușita lor în ocuparea unui loc pe băncile Parlamentului anului 1914, datorîndu-se în cele mai multe cazuri, largului concurs oferit în alegeri de P.N.L.

Exprimîndu-și opinia în Cameră în legătură cu reforma agrară, N. Fleva a recunoscut necesitatea rezolvării chestiunii țărănești și a unei revizuiri a repartiției proprietății funciare. A împărtășit și folosirea exproprierii, fără desființarea marii proprietăți, a cărei creștere nemăsurată nu putea fi admisă [110]. Prin formarea colegiului unic, N. Fleva era convins că ingerințele și corupțiile guvernelor vor fi curmate. Această reformă politică însoțită și de o descentralizare administrativă — propunere susținută și de conservatori — ar aduce după sine o mai mare libertate și autonomie locală [111].

Prof. Paul Bujor, reprezentantul în Senat al Universității din Iași, a fost de părere că ceea ce ar fi trebuit să preocupe pe legiuitori era nu modalitatea exproprierii, care se rezumă în ultimă instanță la o simplă „tocmeală", ci stabilirea pentru viitor a raportului dintre proprietatea mare și cea mică, cu scopul de a împiedica procesul de absorbție al celei din urmă [112]. Acceptînd ideea exproprierii parțiale a moșiilor marilor proprietari, Paul Bujor era, în schimb, împotriva împroprietăririi țăranilor [113], poziție susținută în coloanele ziarului său și de un alt independent din afara Parlamentului, C. Mille [114]. Singurul mijloc de rezistență a gospodăriei țărănești îl constituia, după Paul Bujor, arendarea de către stat a pămîntului expropriat asociațiilor și obștiilor sătești, care vor putea concura marea proprietate în ceea ce privește cantitatea și calitatea producției [115]. Numai datorită sufragiului universal — era convingerea lui Paul Bujor — vor putea fi

[106] „Neamul românesc", an. IX (1914), nr. 1 din 13 ianuarie, p. 2; nr. 18 din 11 mai, p. 5.

[107] *Ibidem*, nr. 10 din 16 martie, p. 2.

[108] *D.A.D.*, p. 349.

[109] *Ibidem*, p. 334—335, 337—338.

[110] *Ibidem*, p. 189, 192. După N. Fleva exproprierea, însoțită și de o colonizare, trebuia să fie aplicată ca o sancțiune a legii mai vechi din 1907 de constituire a izlazurilor, împotriva proprietarilor care s-au opus să dea țăranilor locurile pentru pășunatul vitelor. A fost și partizanul unei anchete care să stabilească nevoile urgente ale țărănimii *(ibidem*, p. 192, 193, 730).

[111] *Ibidem*, p. 195, 198.

[112] *D.S.*, p. 127.

[113] *D.A.D.*, p. 127—128.

[114] „Adevărul", an. XXVII (1914), nr. 8840 din 25 aprilie, p. 1.

[115] *D.S.*, p. 128, 481.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprezentate în Parlament toate clasele sociale. Colegiul unic, deşi va înlătura censul, va amîna fără termen realizarea acestui important deziderat politic, prin însăşi natura criteriului care este pus la baza formării lui, oferind posibilitatea politicienilor să se folosească în continuare la sate de practicile lor, favorizaţi de impresionantul număr al neştiutorilor de carte [116].

După cum lesne se poate constata, nici independenţii n-au atacat în esenţa ei reforma agrară proiectată, limitîndu-se la unele corective. Doar prof. Paul Bujor, cu orientarea lui spre stînga, a fost partizanul declarat al introducerii votului universal.

*

Cea mai avansată poziţie pentru acel timp faţă de problemele interne vitale ale României a avut-o Partidul social-democrat, care, deşi aflat încă sub influenţa ideologică al spiritului reformist al Internaţionalei a II-a şi a ideilor neoiobăgismului ale lui Dobrogeanu-Gherea [117], datorită elementelor înaintate [118], a prezentat cel mai progresist program.

Lipsit de reprezentanţi în Parlament, P.S.D. a desfăşurat o largă propagandă pentru demascarea adevăratului sens al poziţiei de clasă de pe care a fost proiectată realizarea celor două reforme, agrară şi electorală. Aşa, de pildă, în manifestul din 9 ianuarie 1914 adresat cluburilor şi grupărilor social-democratice din întreaga ţară, se arată că o rezolvare radicală a chestiunii ţărăneşti va fi împiedecată de legăturile pe care P.N.L. le are cu marii proprietari, exproprierea, din această cauză, neputînd constitui decît un simulacru [119]. Liberalii — se făcea cunoscut într-un apel adresat ţărănimii intitulat sugestiv „Pentru votul universal ! Pentru expropriere totală !" — „sub cuvînt că vă cheamă la viaţă politică şi că vă dă pămînt, vor înfiinţa o burghezie mijlocie, cu ajutorul căreia apoi vă vor lovi tot pe voi. Nu permiteţi o astfel de batjocură. Cereţi drepturi şi pămînt pentru toţi" [120].

Poziţia P.S.D. faţă de reformele proiectate a fost definitivată la Congresul al III-lea, desfăşurat la Bucureşti între 6—8 aprilie 1914 [121]. Raportul prezentat de M. Gh. Bujor cu privire la reforma agrară şi cea electorală, tributar unor influenţe reformiste, a fost aprig combătut [122]. Respingînd tezele formulate în raportul amintit, Congresul P.S.D. a elaborat un program în legătură cu revizuirea Constituţiei, stabilindu-şi ca principală îndatorire să „demaşte scopurile dictate de interese de clasă şi partid care au făcut pe liberali să ceară" modificarea Constituţiei. P.S.D. s-a angajat să facă cunoscut ţăranilor că interesele comune care-i

---

[116] *D.S.*, p. 483.

[117] D. Hurezeanu, *Poziţia mişcării muncitoreşti faţă de problema agrară (1907—1917)*, în „Studii, revistă de istorie", an. XVI (1963), p. 793—795 ; vezi de *acelaşi autor şi studiul introductiv la C. Dobrogeanu-Gherea. Scrieri social-politice*, Editura Politică, Bucureşti, 1968, p. 5 şi urm.

[118] N. Copoiu, *Afirmarea aripei de stînga din Partidul social-democrat din România în anii 1914—1916*, în „Analele Institutului de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al P.M.R.", an. X (1964), nr. 1, p. 38 şi urm.

[119] „România muncitoare, an. X (1914), nr. 2, din 9 ianuarie, p. 1.

[120] *Ibidem*, nr. 24 din 4 martie, p. 1 ; vezi şi „Viitorul social", an. II (1914), nr. 8—9, martie, p. 349—355.

[121] „România muncitoare", an. X (1914), nr. 40 din 13 aprilie, p. 1 ; vezi şi „Dimineaţa", an. XI (1914), nr. 3627 din 9 aprilie, p. 2.

[122] Cu acest prilej, dr. Ecaterina Arbore a criticat conducerea P.S.D. că, în perioada anterioară, s-a abţinut de la o atitudine fermă faţă de problema agrară şi nu „s-a apropiat mai mult de ţărănime", unica soluţie a reformei agrare fiind socializarea mijloacelor de producţie prin expropriere, sau confiscarea totală a marii proprietăţi („România muncitoare", an. X (1914), nr. 39 din 10 aprilie, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

leagă de proletariat reclamă o luptă comună împotriva marilor proprietari, a „întregului sistem agrar existent și să convingă țărănimea că numai cu ajutorul proletariatului va putea căpăta exproprierea totală a marii proprietăți și arendarea prin comune la obștii și individual, pe termene lungi și arende mici" [123].

Alături de alte revendicări mai vechi [124], programul a prevăzut introducerea votului universal, egal, direct și secret atît pentru adunările legiuitoare, cît și pentru consiliile județene și comunale.

După încheierea lucrărilor, în întreaga țară s-au desfășurat, alături de luptele greviste din București, Galați, Brăila, Constanța, Iași, Craiova și alte orașe, numeroase mitinguri și întruniri organizate de P.S.D., conform hotărîrilor Congresului al III-lea [125], care au avut ca principal obiectiv înfierarea reformelor limitate proiectate de partidul de guvernămînt. Astfel, la București, cu prilejul mitingului organizat în cinstea lui 1 Mai din sala Dacia, a fost adoptată o moțiune în care se protesta împotriva „reformelor interesate și înșelătoare" ale P.N.L., cerîndu-se legiferarea exproprierii [126]. Cîteva zile mai tîrziu, la 4 mai 1914, tot în sala Dacia s-a desfășurat adunarea pentru stabilirea candidaților din partea P.S.D. în alegerile pentru Adunarea Constituantă. În rezoluția adoptată se menționa că țintă reală a P.N.L. de a revizui Constituția pe bazele înguste ale exproprierii parțiale și ale colegiului unic, o constituie cîștigarea de noi aderenți politici și că „ar fi o naivitate de a aștepta reforme democratice de la partidele de guvernămînt, care n-au dat nimic de bunăvoie" [127]. O altă acțiune organizată de P.S.D. pentru susținerea și popularizarea programului său a constat în editarea și răspîndirea în întreaga țară a zeci de mii de foi volante și manifeste, prin al căror conținut se demonstra întregului popor că singurele reforme capabile să aducă schimbări fundamentale în viața economică și politică a țării sînt cele ale votului universal și ale reformei agrare înfăptuite pe baza exproprierii totale a marii proprietăți [128].

Confuzia ideologică, desigur, inerentă perioadei de organizare a mișcării muncitorești ce se desfășura din plin, a determinat ca să nu ofere chestiunii agrare cea mai potrivită rezolvare, conformă cu condițiile interne concrete din țara noastră. Dacă în ceea ce privește reforma politică, P.S.D. a opus colegiului unic votul universal, în schimb, reforma agrară, așa cum a fost prevăzută în programul său, a prezentat și unele limite [129]. Prin exproprierea proprietăților funciare de la 100 ha în sus, proprietatea mijlocie, chiaburească, rămînea aproape intactă, astfel că unul din principalii factori social-economici din mediul rural, ce a contribuit alături de marii proprietari și arendași la exploatarea și înrăutățirea situației țărănimii sărace, nu numai că i se asigura existența, dar i se oferea posibilitatea lărgirii sferei de influență, odată dispărut marele proprietar. Apoi, față de dorința maselor țărănești nevoiașe de a intra în stăpînirea deplină a pămîntului expropriat fără nici o despăgubire, programul socialiștilor s-a oprit

[123] „România muncitoare" ; an. X (1914), nr. 40 din 13 aprilie, p. 1.

[124] El. Georgescu, *Revendicări general-democratice în programele mișcării socialiste din România*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", an. XIII (1967), nr. 4, p. 119—129 ; Elisabeta Hurezeanu, *Evoluția ideilor programatice ale mișcării socialiste din România în problema agrară la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, în „Studii și articole de istorie", XV (1970), p. 39—53.

[125] „România muncitoare", an. X (1914), nr. 40 din 13 aprilie, p. 1.

[126] *Ibidem*, nr. 44 din 22 aprilie, p. 1.

[127] „Seara", an. IV (1914), nr. 1543 din 6 mai, p. 2 ; vezi și „Epoca", an. XX (1914), nr. 122 din 6 mai, p. 2.

[128] „România muncitoare", an. X (1914), nr. 50 din 6 mai, p. 1 ; vezi și „Seara", an. IV (1914), nr. 155 din 17 mai, p. 4.

[129] N. Copoiu, *Partidul social-democrat din România în ajunul izbucnirii primului război mondial*, în „Studii, revistă de istorie", an. XI (1958), p. 48—49.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi la formula arendării pe termene lungi şi cu arenzi mici la obştiile săteşti. In sfîrşit, P.S.D., în documentele elaborate în această perioadă, datorită înrîuririi exercitate de curentul reformist din sînul său, nu a reuşit să ajungă la înţelegerea reală a lichidării marii proprietăţi, folosind ca soluţie unică răsturnarea puterii burghezo-moşiereşti şi desăvîrşirea revoluţiei burghezo-democratice sub conducerea proletariatului [130].

*

La 22 aprilie 1914, după încheierea discuţiilor pe marginea ultimei lecturi a rapoartelor prezentate corpurilor legiuitoare privind necesitatea revizuirii Constituţiei şi acceptarea prin vot deschis de către majoritatea deputaţilor şi senatorilor a modificării Constituţiei (procedură aplicată de altfel şi la încheierea dezbaterilor celorlalte două lecturi, soldate cu acelaşi rezultat), Parlamentul a fost dizolvat [131]. Locul lui urma să fie luat de o Adunare Constituantă, pentru alegerea căreia colegiile electorale au fost convocate în faţa urnelor între 18—20 mai [132].

Fără a-şi modifica programele din alegerile anterioare, partidele politice s-au angajat în timpul campaniei electorale într-o aprigă luptă pentru cîştigarea a cît mai multe locuri în Constituantă. Partidul conservator, în speranţa de a împiedeca revizuirea Constituţiei s-a folosit, fără suces, de toate mijloacele pentru a trimite în viitoarea Adunare cît mai mulţi reprezentanţi, mai ales că orice propunere de revizuire a pactului fundamental, conform art. 128, trebuia să întrunească cel puţin 2/3 din numărul voturilor exprimate atît în Cameră, cît şi Senat [133].

Convocată în sesiune extraordinară pentru constituire, Adunarea Constituantă şi-a început activitatea la 5 iunie 1914 [134].

Discuţiile în jurul celor două reforme proiectate au fost declanşate cu prilejul dezbaterilor proiectului de răspuns la mesajul tronului, în care se exprimase nădejdea că realizarea lor va avea loc într-un climat liniştit, de deplin acord al intereselor şi al „armoniei sociale" [135].

Şi în Constituantă conservatorii s-au opus reformelor propuse de P.N.L., guvernul fiind acuzat de insuficienta pregătire a revizuirii Constituţiei, nutrindu-se speranţa că, la fel ca şi în 1866, modificările care vor avea loc se vor face cu acordul tuturor partidelor [136]. Prin C.C. Arion, Partidul conservator a condiţionat discutarea rezolvării problemei ţărăneşti de organizarea vînzărilor voluntare de pămînt ţăranilor de către marii proprietari şi de admiterea exproprierii numai ca o sancţiune individuală, îndreptată împotriva proprietarilor recalcitranţi, fiindcă — se recunoştea deschis — „trebuie să se dea pămînt ţăranilor" [137].

Ceea ce a preocupat însă în mod deosebit pe conducătorii celor două partide burghezo-moşiereşti, era găsirea unor posibilităţi pentru folosirea unui limbaj comun în ceea ce priveşte soluţionarea — din punctul lor de vedere — chestiunii ţărăneşti. Iniţiative aveau să pornească din ambele sensuri. Dacă C. I. Arge-

[130] *Relaţii agrare* ..., p. 163.
[131] *D.A.D.*, p. 847 ; *D.S.*, p. 592—593.
[132] *Ibidem.*
[133] Const. Hamangiu. *op. cit.*, p. 28. Cf. Al. Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituţiunii şi legii electorale din România*, Bucureşti, 1883, p. 307.
[134] *D.A.D., Sesiunea extraordinară*, 1914, p. 1.
[135] Atitudinea şefului statului este explicabilă dacă avem în vedere întinsele suprafeţe de pămînt pe care le poseda, ce-l plasau în fruntea proprietarilor mari din România.
[136] *D.A.D., Sesiunea extraordinară*, 1914, p. 102.
[137] *Ibidem*, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toianu a declarat în Senat că Partidul conservator recunoaşte existenţa unei probleme ţărăneşti şi că este gata să colaboreze cu liberalii la aflarea unui mijloc de rezolvare [138], Ion I. C. Brătianu a arătat în Cameră, două zile mai tîrziu, că şi partidul de guvernămînt nu înţelege să folosească exproprierea împotriva acelor proprietari mari care vor vinde pămîntul de bunăvoie [139]. În mod practic deci, şi după placul conservatorilor, exproprierea ca principiu era redusă la o simplă sancţiune.

Neputincioase de a da ţării ceea ce se cere, lucide însă de necesitatea creării unei supape de siguranţă pentru acel vulcan social aflat într-o fierbere continuă, partidele politice burghezo-moşiereşti au ajuns la o „conspiraţiune" — cum o denumise C. Mille, ales deputat la colegiul II Ilfov [140] — ascunsă sub expresia armoniei sociale. Reformele se vor face numai pe jumătate, nu vor putea fi decît „bastarde", căci, arăta cu justeţe C. Mille, ele nu se vor putea îndeplini cu adevărat decît de clasa muncitoare şi ţărănime cînd, „conştiente de sine, vor legifera în interesul lor propriu" [141].

De altfel, tendinţele de apropiere ale celor două partide politice rivale pe tărîmul reformelor îşi găsesc explicaţia, pe de o parte, în atitudinea vechilor liberali, ce vedeau în expropriere acelaşi pericol ca şi conservatorii, iar pe de altă parte, a complicaţiei intervenite pe plan extern, după atentatul de la Sarajevo, cînd evenimentele se precipitau în direcţia izbucnirii unui iminent conflict mondial.

Lucrările sesiunii extraordinare a Adunării Constituante s-au încheiat la 21 iunie 1914. Din iniţiativă parlamentară au fost desemnate două comisii ce urmau să studieze şi să elaboreze, pînă la sesiunea din toamnă, proiectul privitor la articolele din Constituţie declarate de corpurile legiuitoare dizolvate ca susceptibile de a fi revizuite [142].

Întrunite pentru prima dată la 29 iunie 1914, comisiile parlamentare au ales două subcomisii (alcătuite fiecare din nouă membri), însărcinate cu coordonarea şi întocmirea studiilor preliminare ce trebuiau să fie încheiate în septembrie, cînd urmau să fie convocate din nou în plenul lor [143]. Activitatea acestor subcomisii a fost efemeră. În cele cîteva şedinţe care au avut loc în prima decadă a lunii iulie 1914, în afară de un bogat material bibliografic comandat şi adus de la Paris, s-a cerut întocmirea unor situaţii şi statistici generale, considerate ca indispensabile lucrărilor acestor subcomisii [144], dar care, în schimb, necesitau mult timp pentru executarea lor.

Izbucnirea primului război mondial şi presiunile exercitate asupra României pentru definirea poziţiei faţă de cele două blocuri de state beligerante au oferit guvernului un excelent prilej de a amîna soluţionarea spinoasei probleme agrare. De altfel, acest lucru a şi fost propus Adunării Constituante, convocată în sesiune ordinară la 15 noiembrie 1914. Atît în Cameră, cît şi în Senat, în numele guvernului şi invocînd situaţia internaţională, Ion I. C. Brătianu a cerut amînarea discuţiilor pe marginea reformelor pentru „vremi prielnice", căci în împrejurările date „se cuvine să înlăturăm tot ceea ce ne-ar putea dezbina" [145]. La apelul

---

[133] *D.S., Sesiunea extraordinară*, 1914, p. 83.

[139] *D.A.D., Sesiunea extraordinară*, 1914, p. 171.

[140] *Ibidem*, p. 5.

[141] *Ibidem*, p. 98, 100.

[142] *Ibidem*, p. 173. Comisia alcasă de Cameră a fost compusă din 43 membri (*ibidem*, p. 175), iar cea a Senatului din 35 membri (*D.S., Ses. extr.*, 1914, p. 11). Cu excepţia lui N. Iorga, componenţa comisiilor a fost în exclusivitate liberală.

[143] „Viitorul", an. VII (1914), nr. 2293 din 30 iunie, p. 1, 3.

[144] „Conservatorul", an. XIV (1914), nr. 146 din 5 iulie, p. 1; „Viitorul", an. VII (1914), nr. 2295 din 2 iulie, p. 3; şi nr. 2299 din 6 iulie, p. 3.

[145] *D.A.D., Sesiunea din noiembrie*, 1914, p. 16; *D.S., Sesiunea din noiembrie*, 1914, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

adresat de Ion I. C. Brătianu, cele două partide conservatoare s-au grăbit, nu fără temei, să declare prin reprezentanții lor că împărtășesc din plin această propunere [146]. Astfel, una din cele mai importante probleme, cea a reformelor agrară și electorală, a fost radiată, pentru o perioadă de timp, din agenda guvernanților zilei.

Totuși, în una din ședințele Senatului, prof. Paul Bujor a interpelat guvernul dacă nu considera că tocmai în momentul cînd la ordinea zilei se afla dezideratul realizării unității statului național, înfăptuirea celor două reforme nu va contribui, pe lîngă diminuarea inechității sociale, la cimentarea unei armonii a tuturor energiilor țării în vederea atingerii țelului propus. Acordul artificial între partidele politice — observa prof. Paul Bujor — nu e de natură să ofere garanția unei unități pe plan intern, așa cum s-ar cere în fața luptei pentru transformarea în realitate a visului de unitate națională împărtășit de întregul popor român [147]. Dar încercarea lui de a menține pe ordinea de zi reforma agrară și electorală avea să fie temerară. Răspunsul primului ministru a avut darul să împrăștie orice speranțe a acelor care credeau sincer în îmbunătățirea situației țăranilor [148].

•

După cum am mai arătat, P.N.L. a fost frămîntat de unele dezacorduri asupra realizării reformelor, ce aveau să se contureze tot mai mult pe măsură ce s-au apropiat de sfîrșit discuțiile din Parlament cu privire la necesitatea revizuirii Constituției. Dacă aripa vechilor liberali, neliniștită de consecințele viitoare ale eventualei înscrieri în Constituție a principiului exproprierii cu o arie de aplicare lărgită, era gata să întindă mîna celor care s-au opus cu înverșunare, aripa stîngă liberală, a „proprietarilor de idei", cum i se mai spunea, s-a manifestat pentru înfăptuirea reformelor cu orice preț. Reprezentată în guvern prin V. G. Morțun, I. G. Duca și Al. Radovici, și deținînd însemnate poziții în Cameră, stînga liberală s-a impus ca un curent politic puternic de care Ion I. C. Brătianu a trebuit să țină seamă și care i-a servit tactic pentru a determina pe conservatori să accepte revizuirea Constituției și a demonstra tuturor factorilor politici, chiar și unora din propriul său partid, că guvernul, fiind silit de majoritatea Camerei, nu mai poate da înapoi, odată anunțate reformele [149].

Simultan cu discuțiile din Parlament din sesiunea de primăvară, stînga liberală a inițiat și desfășurat o susținută activitate pentru a torpila, încă din față, un acord sau o înțelegere cu opoziția conservatoare, care să se soldeze cu o „conspirație" pe seama reformelor. Astfel, întîlniri bisăptămînale ale stîngii liberale, prezidate de C. Stere, ne sînt semnalate încă de la mijlocul lunii martie 1914 [150]. Se presupune chiar constituirea în secret a unei Ligi a reformelor ce ar fi avut loc imediat după discursul lui C. Stere din Cameră (5 martie, 1914) [151]. Mișcarea începe să cîștige în suprafață, alăturîndu-i-se noi aderenți. Un săptămînal bucureștean anunța că tinerii liberali, în dorința de a vedea cît mai curînd realizate reformele, s-au pronunțat, într-una din întruniri, împotriva unei înțelegeri cu adversarii reformelor, care ar micșora însemnătatea lor și au decis să declanșeze o campanie de propagandă contra oricărei tranzacții [152].

Oficial, intenția de a întemeia o Ligă a reformelor a fost dezvăluită de C. Stere la Iași, la 27 mai 1914, cu prilejul unei adunări a clubului liberal. În cuvîntarea rostită cu această ocazie, C. Stere a făcut cunoscut că victoria libe-

[146] *D.S., Ses. din nov.*, 1914, p. 21—22; *D.A.D., Ses. din nov.*, 1914, p. 16, 29.
[147] *D.S., Ses .din nov.*, 1914, p. 38.
[148] *Ibidem.*
[149] „Seara", an. IV (1914), nr. 1495 din 17 martie, p. 3.
[150] *Ibidem.*
[151] „Dreptatea", an. II (1914), nr. 69 din 15 martie, p. 3.
[152] „Viața cetățenească", an. I (1914), nr. 1 din 20—27 aprilie, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ralilor în alegerile pentru Constituantă şi realizarea celor 2/3 din mandatele necesare revizuirii Constituţiei nu sînt suficiente, mai ales în faţa unor adversari ce se opun cu înverşunare reformelor. Liga reformelor, ce urma să se înfiinţeze, trebuia să ofere guvernului şi factorilor constituţionali o platformă largă de sprijin, cu misiunea de a organiza acţiuni „paşnice", care să neutralizeze „conştiinţele şovăielnice şi voinţele timide" [153]. În faţa simptomelor ce prevesteau încheierea unui acord tacit pe tema reformelor între principalele partide burghezo-moşiereşti, nucleul stîngii liberale de la Iaşi a opus organizarea Ligii amintite, cu scopul de a obliga atît guvernul, cît şi conducerea P.N.L. să părăsească poziţia tranzacţionalistă şi să treacă hotărît la revizuirea Constituţiei. Pe de altă parte, nu trebuie pierdut din vedere că prin propaganda pe care Liga urma să o desfăşoare, mai ales în mediul rural, se urmărea şi realizarea unei largi popularităţi a P.N.L. care, prin simpla enunţare a reformelor, nu a reuşit să si-o facă [154].

Reacţiile conservatorilor de toate nuanţele faţă de intenţiile stîngii liberale nu s-au lăsat aşteptate. De pildă, interpretînd alegerile pentru Constituantă ca o manifestare a „voinţei ţării" (dacă mai putea exista aşa ceva în condiţiile celor trei colegii electorale !), conservatorii-democraţi s-au arătat alarmaţi de intenţia de a se impune Parlamentului şi guvernului înfăptuirea reformelor printr-un marş al ţăranilor asupra Bucureştilor, ceea ce ar aduce ţara într-o situaţie deosebit de gravă [155].

Înfiinţarea Ligii reformelor a avut loc la 3 iulie 1914 [156], cu ocazia consfătuirii organizaţiei din Iaşi a P.N.L. Rostul ei, subliniat de altfel şi de C. Stere, era de a sprijini P.N.L. în realizarea reformelor, de a găsi ajutor în afara cadrelor sale pentru înlăturarea eventualelor dificultăţi ce le-ar întîmpina. Necesitatea colaborării tuturor partidelor politice a fost reafirmată, însă, condiţionată de recunoaşterea legăturii indestructibile între reforma agrară şi cea electorală. Fără o modificare esenţială a legii electorale — mai ales că P.N.L. nu putea sta veşnic la putere — reforma agrară „ar risca să fie redusă la un mijloc de căpătuială a cîtorva partizani" [157]. De aceea, organizatorii Ligii şi-au îndreptat atenţia asupra necesităţii înfiinţării colegiului unic, propunere neacceptată şi combătută vehement de conservatori şi conservatorii-democraţi încă de la publicarea programului de reforme al P.N.L. prin scrisoarea din 7 septembrie 1913.

Liga reformelor — afirma preşedintele ei ales în persoana lui C. Stere — nu va urmări o „acţiune revoluţionară", ci va lucra la „lumina zilei", scopul ei constînd şi în apărarea realizării integrale a reformelor preconizate, prin desfăşurarea unei intense propagande în vederea atragerii şi participării active a cît mai mulţi aderenţi [158].

Este interesant de remarcat că din Comitetul central al Ligii au făcut parte şi A. D. Xenopol şi Paul Bujor, ambii în calitate de vicepreşedinţi, deşi, în materie de reforme, convingerile lor se deosebeau întrucîtva de cele ale liberalilor [159].

A. D. Xenopol, fără a se pronunţa în favoarea colegiului unic sau a votului universal, era pentru lărgirea dreptului de vot, căci aşa cum „sabia apără ţara în afară, votul o apără înlăuntru" [160]. Deşi nu a împărtăşit ideea împărţirii la ţărani a bunurilor statului şi aşezămintelor de binefacere, pe motiv că exproprierea trebuie aplicată marii proprietăţi, A. D. Xenopol considera că Ligii îi revine îndatorirea de a aduce la cunoştinţa ţărănimii limitele în care va fi

[153] „Adevărul", an. VI (1916), nr. 115 din 28 mai, p. 1.
[154] „Dimineaţa", an. XI (1914), nr. 3708 din 1 iulie, p. 1.
[155] „La Roumanie", an. XVII (1914), nr. 4484 din 28 mai/10 iunie, p. 1; „Acţiunea", an. XIII (1914), nr. 3288 din 31 mai, p. 1.
[156] „Mişcarea", an. VI (1914), nr. 146 din 4 iulie, p. 3.
[157] „Viitorul", an. VII (1914), nr. 2296 din 3 iulie, p. 4.
[158] „Mişcarea", an. VI (1914), nr. 147 din 5 iulie, p. 1—2.
[159] *Ibidem*, nr. 146 din 4 iulie, p. 3.
[160] *Ibidem*, an. VI (1914), nr. 147 din 5 iulie, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

înfăptuită reforma agrară, îndepărtîndu-i de la gîndul că vor primi toți pămînt, iar cei care vor fi împroprietăriți nu vor putea intra în deplină proprietate a loturilor decît atunci cînd vor fi deprinși a le lucra [161].

Dacă în ceea ce privește conținutul celor două reforme, „ligiștii" aveau convingeri ce nu s-au suprapus întrutotul programului P.N.L., în schimb, pentru aplicarea integrală a acestuia din urmă, au manifestat intransigență, sperînd ca prin propaganda desfășurată la sate să obțină sprijinul „pașnic" al țărănimii, pe care să-l folosească ca un mijloc de intimidare a celor ce se împotriveau cu cerbicie reformelor. De altfel, acestea ne sînt atestate și de unele dispoziții ale statutului adoptat cu prilejul înființării Ligii [162].

Cum era și de așteptat, înființarea Ligii reformelor a fost urmată de o serie de proteste și dezaprobări din partea nu numai a conservatorilor, dar și a curentului vechilor liberali. Din partea acestora din urmă, atacurile au fost declanșate de deputatul de Mehedinți, Burileanu, care a învinuit mișcarea de la Iași ca fiind îndreptată împotriva acordului întregii clase conducătoare pentru realizarea reformelor și împotriva ordinei interne, încălcată prin apelul la masele țărănești [163]. Acțiunea concentrică a criticilor adresate Ligii a fost de natură să stabilească cu mai multă preciziune contururile dintre cele două curente ale P.N.L. Dacă Ion I. C. Brătianu a luat oficial o atitudine de expectativă, unele indicii ne fac să afirmăm că în realitate nu a aprobat nici el mișcarea de la Iași. In sprijinul supoziției noastre invocăm publicarea atacurilor lui Burileanu chiar în paginile oficiosului principal al P.N.L., ca și părăsirea lui Stere de către Vintilă Brătianu, care la început simpatizase cu acțiunea celui dintîi [164].

Ceea ce a alarmat în mod deosebit, mai ales pe marii proprietari, a fost, fără îndoială, gîndul că Liga reformelor, apelînd la masele de țărani ce așteptau cu nerăbdare o reformă agrară generală, scăpate de sub control, vor rupe printr-o acțiune unită zăgazurile pozițiilor privilegiate ale burghezo-moșierimii, și-și vor impune voința lor. Avînd în fața experiența trecutului nu prea îndepărtat, inșiși inițiatorii Ligii intenționau să canalizeze de astă dată pe direcțiile dorite, spiritul de nemulțumire al țărănimii lipsite de pămînt [165].

Ar fi fost interesant de urmărit în ce măsură activitatea Ligii reformelor ar fi reușit să-și atingă țelurile pentru care a fost întemeiată. Oare activitatea ei propagandistică ar fi determinat o urgentare a legiferării reformelor așa cum au fost ele concepute de P.N.L. ? Ar fi putut oare să bareze calea încheierii unui acord între liberali și conservatori pe tema revizuirii Constituției, care s-ar fi

---

[161] „Mișcarea", an. VI (1914), nr. 147, din 5 iulie, p. 2 ; „Viitorul", an. VII (1914), nr. 2299 din 6 iulie, p. 4.

[162] Compus din 11 articole, statutul prevedea între altele : Liga, ca o asociație politică, va desfășura o propagandă pentru pregătirea opiniei publice în vederea participării active la acțiunea de sprijinire a înfăptuirii reformelor (art. 1) ; mijloacele de agitație pentru atingerea acestui țel sînt : broșurile, conferințele și ședătorile, întrunirile publice (art. 2) și editarea unui periodic cu titlul „Colegiul unic pentru toți știutorii de carte" (art. 3) ; conducerea Ligii a fost încredințată unui Comitet central cu sediul la Iași (art. 4) ; înființarea în fiecare reședință de județ a unor comitete județene (art. 6) ; putea deveni membru al Ligii orice cetățean care accepta ca bază pentru reforma electorală colegiul unic (art. 9) ; fondurile Ligii urmau să fie formate din contribuția și subscripția benevolă a membrilor ei (art. 11) *(ibidem ;* „Mișcarea" an. VI (1914), nr. 146 din 4 iulie, p. 3).

[163] „Viitorul", an. VII (1914), nr. 2298 din 5 iulie, p. 3.

[164] „Acțiunea", an. XIII (1914), nr. 3318 din 6 iulie, p. 1.

[165] C. Stere, în scrisoarea de răspuns lui Burileanu, afirma între altele, că rolul Ligii nu este de a antrena așa numitele „instincte anarhice", ci, tocmai, de a controla manifestările de acest gen („Viitorul", an. VII (1914), nr. 2299, din 6 iulie, p. 3).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

soldat, desigur, cu un simulacru de reforme? Aceste întrebări şi altele asemănătoare rămîn fără răspuns, căci prin comunicatul dat publicităţii la 20 iulie 1914, Comitetul central al Ligii aducea la cunoştinţa membrilor ei că împrejurările externe impun ca orice acţiune, ca şi editarea oficiosului, să fie amînate pînă la restabilirea situaţiei normale [166]. A fost o hotărîre ce a devansat şi prevestit, totodată, intenţia guvernului liberal de a amîna discuţiile din Adunarea Constituantă pe marginea revizuirii Constituţiei.

Liga reformelor a fost o manifestare a aripii stîngi a P.N.L. la şovăielile şi tendinţele conciliante ale vechilor liberali dispuşi să renunţe la realizarea integrală a programului stabilit de propriul lor partid. Mişcarea de la Iaşi, apogeul activităţii stîngii liberale, ceva mai lucidă în faţa necesităţilor stringente ale ţării, avea intenţia de a recurge chiar şi la soluţia antrenării maselor ţărăneşti pentru a convinge spiritele închistate de necesitatea realizării, în special, a unei reforme agrare. În acelaşi timp însă, propaganda pe care Liga şi-a propus să o desfăşoare în mediul rural, avea drept scop să canalizeze în direcţii dorite şi controlabile, clocotul nemulţumirii ţărănimii lipsite de pămînt.

•

Aducerea în discuţia camerelor legiuitoare din iniţiativa guvernului şi P.N.L. a celor două reforme, agrară şi electorală, pentru a căror înfăptuire era necesară modificarea unor articole din Constituţie, a demonstrat, pe de o parte, recunoaşterea de către clasele conducătoare a existenţei de fapt şi de drept a unei acute probleme ţărăneşti, iar pe de altă parte, incapacitatea acestora de a da o rezolvare corespunzătoare, incapacitate dictată de limitele egoismului de clasă a burghezo-moşierimii române.

Deşi, cu mici excepţii, a fost recunoscută aproape în unanimitate necesitatea modificării raportului repartiţiei proprietăţii funciare dintre mica şi marea proprietate, poziţiile de pe care a fost abordată rezolvarea problemei agrare, atestă intenţiile autorilor proiectatelor reforme de a nu ceda nimic, sau aproape nimic, din condiţiile privilegiate ale clasei dominante. Astfel, pe lîngă faptul că P.N.L. nu avea intenţia de a proceda la o împroprietărire generală a ţăranilor, suprafaţa cerută drept „jertfă" marilor proprietari nu ar fi redus aproape deloc ponderea economică deţinută de marea proprietate.

Folosirea exproprierii, aplicabilă şi marii proprietăţi ca principiu ce urma să fie prevăzut în Constituţie, nu a fost acceptată de conservatori pentru că putea fi folosit de reprezentanţii colegiului unic pentru a trece în stăpînirea ţăranilor noi suprafeţe de pămînt. De altfel, din acelaşi raţionament, Partidul conservator s-a opus şi formării colegiului unic.

Părerile şi propunerile dintre cele mai diverse exprimate în timpul dezbaterilor pe marginea necesităţii revizuirii Constituţiei, au evidenţiat şi mai mult luptele dintre diferite curente şi opinii din cadrul partidelor politice burghezo-moşiereşti.

Singurul care a pus în mod deschis şi tranşant problema exproprierii totale a marii proprietăţi şi a votului universal a fost Partidul social-democrat la congresul său din aprilie 1914.

Amînate din cauza izbucnirii primului război mondial, cele două reforme, agrară şi electorală, au fost readuse, după puţin timp, prin voinţa maselor populare, din nou în faţa claselor dominante, dar o rezolvare justă, nu o vor primi decît după 23 August 1944.

Anul 1914 a marcat o nouă fază a politicii agrare a partidelor burghezo-moşiereşti din România pentru soluţionarea problemei agrare, întrucît punerea în discuţia Parlamentului a necesităţii revizuirii Constituţiei a precedat reluarea dezbaterilor şi votul Constituantei din 1917, cînd, împrejurările impuse de război,

[166] „Mişcarea", an. VI (1914), nr. 160 din 20 iulie, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au determinat cercurile guvernanente să consimtă modificarea unor articole din legea fundamentală a țării, în vederea realizării unei reforme agrare și instituirea votului universal.

LA QUESTION AGRAIRE EN ROUMANIE EN 1914

RÉSUMÉ

L'auteur n'étudie pas la question agraire en Roumanie au point de vue économique, ce sujet ayant déja été traité dans maints ouvrages d'histoire contemporaine. L'auteur expose seulement l'aspect politique de ce problème.

Au début de l'année 1914 de profondes modif.cations sont intervenues dans l'attitude adoptée à l'égard de la question agraire par certains partis politiques dont des adhérents appartenaient à la bourgeoisie et aux grands propriétaires fonciers. Une proposition de révision de la Constitution fut présentée à la Chambre des députés et au Sénat. Elle avait pour objet de modifier la Constitution afin de rendre possible l'expropriation d'une surface limitée de terre qui devait être distribuée aux paysans en lots ind.viduels.

Le parti national-libéral, qui disposait alors de la majorité dans les deux Chambres, prit l'initiative de cette réforme. La proposition de révision de la Constitution mit en évidence que les classes qui détenaient le pouvoir politique reconnaissaient enfin l'existence en fait et en droit du problème agraire. En même temps, cette proposition de révision prouvait que les classes sociales qui gouvernaient la Roumanie ne pouvaient résoudre définitivement un tel problème, à cause de l'égoisme de classe qui animait la bourgeoisie et les grands propriétaires fonciers.

Le parti national-liberal croyait que le principal remède pour empêcher l'éruption de nouvelles jacqueries était de consolider la position économique des riches paysans lesquels formeraient ainsi une classe de transition entre la grande propriété rurale, possédée par un petit nombre de privilégiés, et la masse des paysans ne possédant presque rien.

Les debâts sur la proposition de révision de la Constitution eurent lieu à la Chambre et au Sénat pendant le printemps de 1914. Le parti conservateur, par ses représentants dans les deux Assemblées, s'opposa énergiquement à toute réforme. Il ne voulut pas consentir à une mod fication des textes de la Constitution, modification qui, selon lui, était une atteinte inacceptable au principe du droit de propriété. Les opinions et les propositions émises au cours des discussions furent la manifestation des dissentiments et des contradictions entre les partis politique de la bourgeoisie et des grands propriétaires fonciers.

Le seul parti politique qui éxigea alors ouvertement et sans arrabages l'expropriation totale des grands domaines ainsi que le suffrage universel fut le parti social-démocrate, à son congrès d'avril 1914.

La déclaration de la première guerre mondiale amena la suspension de la procédure entamée pour la révision de la Constitution. En 1917, apres l'entrée en guerre de la Roumanie, les masses populaires contraignirent les classe au pouvoir à consentir à la modification de certains textes de la Constitution, modification dont les conséquences furent le suffrage universel et la réforme agraire.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PARTIDELE POLITICE ÎN ALEGERILE PARLAMENTARE DIN 1919

DE

GH. I. FLORESCU

La sfîrșitul primului război mondial, adoptarea reformei electorale, alături de reforma agrară, se impunea ca o necesitate a realităților obiective existente în țară.

Introducerea votului universal a dus la organizarea, în noiembrie 1919, a primelor alegeri pe baza sufragiului universal și a reprezentării proporționale, desfășurate în condițiile specifice desăvîrșirii statului național unitar român, ale creșterii avîntului revoluționar și ale crizei politice manifestate în această perioadă. Confruntarea electorală din toamna anului 1919, la care au participat atît vechile partide politice, cît și grupările nou create, toate încercînd să se impună în viața politică a țării prin atragerea corpului electoral, a avut o influență deosebită asupra stabilirii raporturilor dintre principalele formațiuni politice din primii ani de după război.

În articolul de față vom încerca să relevăm lupta partidelor politice în alegerile organizate în condițiile primei aplicări a sufragiului universal, prezentînd atît evoluția campaniei electorale și desfășurarea alegerilor, cît și urmările acestora asupra vieții politice din perioada imediat următoare.

•

La 5 noiembrie 1918, înainte ca noua lege electorală să fi fost publicată, *Adunările legiuitoare au fost dizolvate*, iar *corpul electoral* a fost convocat pentru 3 și 9 ianuarie 1919, în vederea noilor alegeri generale „prin vot universal, egal, direct și obligatoriu și cu scrutin secret, pe baza reprezentării proporționale"[1]. Noile alegeri urmau să se desfășoare conform unui decret lege ulterior.

Președintele Consiliului de Miniștri, motivînd actul dizolvării vechiului Parlament, declara că la alegerile de constituire a acestuia nu se aplicase principiul votului universal, înscris deja în constituție, iar Dobrogea nu fusese reprezentată în aceste Corpuri legiuitoare[2]. Se arăta totodată că ultimele alegeri, fiind ținute sub ocupație străină, n-au dat posibilitatea alegătorilor să-și exprime liber voința. În consecință, lucrările Adunărilor dizolvate erau anulate, urmînd ca toate legile adoptate în viitor să fie întocmite sub rezerva ratificării ulterioare a Corpurilor legiuitoare.

---

[1] „Monitorul Oficial", nr. 183 din 6/9.XI.1918, p. 3201.
[2] *Ibidem*, p. 3202.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Toate aceste hotărîri [3], aprobate sau dezaprobate de unele formaţiuni politice [4], au dus la întocmirea şi publicarea, la 14/27 noiembrie 1918, a decretului de reformă electorală [5]. Se stabileau astfel principiile de desfăşurare a alegerilor ce urmau a fi organizate în Vechiul Regat, în ianuarie 1919, fiind deschisă în acelaşi timp campania electorală [6].

Noua lege introducea sistemul reprezentării proporţionale, cunoscut sub numele de sistemul Hondt [7], adoptat însă numai pentru Cameră, deoarece alegerile pentru Senat se efectuau tot pe bază de scrutin de listă, dar după principiul majorităţii relative [8]. Cu toate că acorda drept de vot numai bărbaţilor, legea electorală din noiembrie 1918 reprezenta totuşi un progres faţă de sistemul electoral cenzitar, lărgind considerabil drepturile politice ale maselor [9], aşa încît alegerile ce urmau să aibă loc se anunţau deosebite faţă de confruntările electorale anterioare.

De la început trebuie să evidenţiem faptul că pentru alegerile din toamna anului 1919, campania electorală, acea „urgie electorală" cum o caracteriza N. Iorga [10], prelungită aproape un an, va avea o importanţă deosebită, influenţînd în mare parte rezultatele acestora. Noua experienţă, cum mai era numită legea electorală [11], atrăgea după sine lupta electorală a tuturor partidelor, aceasta fiind considerată drept una din laturile luptei politice [12].

Partidul naţional liberal, aflîndu-se cea mai mare parte a campaniei electorale la guvern, va folosi acest avantaj pentru a-şi asigura succesul în alegeri. Declaraţia guvernului, din 30 noiembrie 1918, în care I. I. C. Brătianu arăta că îşi va concentra toată activitatea pentru desăvîrşirea votului obştesc [13], nu-l împiedica pe şeful liberal să se folosească de campania electorală în scopul asigurării victoriei formaţiunii politice pe care o conducea.

Partidul conservator, căruia înlăturarea de la guvern în toamna anului 1918 i-a accelerat procesul de destrămare lentă, început încă înaintea războiului, şi-a dat

---

[3] Alexandru Marghiloman, *Note Politice. 1897—1924*, Bucureşti, Editura Institutului de Arte Grafice «Eminescu» S. A., 1927, p. 145.

[4] „Îndreptarea" din 27.V.1918, p. 1; „Evenimentul" (Iaşi) din 7.XI.1918, p. 1.

[5] „Monitorul Oficial", nr. 191 din 16/29.XI.1918, p. 3357—3365. Decretul-lege nr. 3402 din 14/27 noiembrie 1918 a fost completat şi modificat prin decretele-legi nr. 3675 din 13 decembrie 1919 („Monitorul Oficial", nr. 220 din 22.XII.1918/4.I.1919, p. 4017), nr. 1040 din 4 martie 1919 („Monitorul Oficial", nr. 273 din 5/18.III.1919, p. 6063—6064), nr. 2087 din 2 iunie 1918 („Monitorul Oficial", nr. 37 din 3.VI.1919, p. 2033—2034), nr. 3600 din 21 august 1919 („Monitorul Oficial", nr. 103 din 26.VIII. 1919, p. 5722—5724), nr. 4396 din 18 octombrie 1919 („Monitorul Oficial", nr. 151 din 23.X.1919, p. 8597) şi instrucţiunile din 26 ianuarie/8 februarie 1919 („Monitorul Oficial", nr. 243 din 26.I/8.II.1919, p. 4788—4812).

[6] Vezi N. T. Ionescu, *Statistica electorală. Alegerile parlamentare din Noiembrie 1919. Prima aplicaţiune a votului obştesc în România*, în „Buletinul statistic al României", seria a IV-a, vol. XV (1920), nr. 3, p. 4.

[7] *Ibidem*.

[8] Matei Dogan, *op. cit.*, p. 19.

[9] C. Cuşnir-Mihailovici, dr. Fl. Dragne, Dr. Gh. Unc, *Mişcarea muncitorească din România. 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, Editura politică, Bucureşti, 1971, p. 143 şi 146.

[10] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, Editura „Naţională" S. Ciornei, p. 132.

[11] N. T. Ionescu, *op. cit.*, p. 4.

[12] D. C. Filip, *Politica şi realităţile sociale. Integralismul*, Bucureşti, Tipografia „I. C. Văcărescu", 1934, p. 41; M. Theodorian-Carada, *Efimeridele. Însemnări & Amintiri. 1908—1928*, Tipografia „Serafica", Săbăoani-Roman, 1937, p. 91.

[13] „Monitorul Oficial", nr. 202 din 30.XI/18.XII.1918, p. 3541; vezi şi dr. M. Muşat, I. Ardeleanu, *Viaţa politică în România. Partidele politice. 1918—1921*, Editura politică, Bucureşti, 1971, p. 76—78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

seama că a greșit amînînd aplicarea reformei electorale [14] și, în consecință, încă înainte de decretarea reformei hotăra să facă tot ceea ce se putea pentru a pătrunde în noul Parlament [15].

Dar, pentru Alexandru Marghiloman și partizanii săi lupta electorală urma să se ducă în condiții deosebite, deoarece fuseseră desființate privilegiile lor electorale, iar corpul electoral le era potrivnic. Cu toate că s-a încercat în decembrie 1918, prin adoptarea unui nou program în care era inclusă și reforma electorală și prin schimbarea numelui partidului, să se atragă masa de alegători, Partidul conservator-progresist — după noua titulatură — rămînea în continuare compromis, iar influența forței sale politice în campania electorală aproape că nu se va simți.

Cealaltă grupare conservatoare, condusă de Take Ionescu, suferind din cauza aceluiași proces de compromitere a ideilor conservatoare, anunța încă din octombrie 1918 că pentru înfăptuirea reformelor va acționa paralel cu Liga poporului [16]. În noiembrie 1918, la puține zile după decretul de convocare a corpului electoral, se ridica împotriva stării de asediu și a cenzurii, cerînd libertatea alegerilor [17]. Sprijinindu-l pe Alexandru Averescu și declarîndu-se împotriva aducerii guvernului liberal [18], întreaga campanie electorală a Partidului conservator-naționalist va fi dusă sub influența Ligii poporului, așa încît rolul său în cadrul luptelor politice din alegerile anului 1919 va fi destul de neînsemnat.

N. Iorga și formațiunea sa politică, deși formulaseră unele rezerve asupra reformei electorale [19], se declarau totuși pentru votul universal, cerînd chiar drept de vot și pentru femei. Pînă la încheierea cartelului electoral cu țărăniștii însă, naționaliștii-democrați nu vor desfășura o luptă prea susținută în vederea participării la alegeri.

În campania electorală din 1918—1919, alături de partidele vechi, acționa și noua grupare politică Liga poporului, a cărei experiență a luptelor electorale se reducea la timida campanie inițiată cu ocazia alegerilor organizate de Partidul conservator în vara anului 1918 [20]. Această grupare politică, care urmărea mai mult scopuri electorale, cerea încă din august 1918 ca viitoarele alegeri să fie făcute în baza votului universal [21], încercînd astfel să se prezinte în fața alegătorilor ca o grupare cu vederi democratice.

Popularitatea generalului Averescu, speculată în direcția cîștigării voturilor populației satelor, obținea deja primele succese în lupta electorală în noiembrie 1918, cînd un grup de cetățeni din județul Ilfov depuneau candidatura generalului, înainte ca noua lege electorală să fi fost cunoscută [22].

Pregătindu-se pentru alegeri, Liga hotăra, la 8 decembrie 1918, constituirea comitetelor electorale și a unui comitet central pentru conducerea luptei electorale, dirijat de Constantin Argetoianu [23], pentru ca puțin mai tîrziu să publice *Manifestul Ligii Poporului în vederea alegerilor generale*, în care erau reluate unele

---

[14] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 149.

[15] *Ibidem*, p. 144 (imediat după publicarea decretului-lege electoral, Alexandru Marghiloman hotăra redactarea unui anteproiect al proclamației către alegători); vezi și *Relații agrare și mișcări țărănești în România. 1908—1921*, Editura politică, București, 1967, p. 329.

[16] „Evenimentul" (Iași) din 28.X.1918, p. 1.

[17] Idem din 10.XI.1918, p. 1, 16.XI.1918, p. 2.

[18] Idem din 1.XII.1918, p. 1.

[19] N. Iorga, *op. cit.*, p. 121.

[20] „Îndreptarea" din 25.V.1918, p. 1 și 4.VIII.1918, p. 2.

[21] Idem din 19.VIII.1918, p. 1.

[22] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 189; „Evenimentul" (Iași) din 16.XI.1918, p. 2.

[23] „Îndreptarea" din 8.XII.1918, p. 2 și 13.XII.1918, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

puncte, înscrise în *Actul de constituire* din aprilie 1918, privitoare la necesitatea aplicării unor reforme democratice [24].

Încă din primele zile ale luptelor electorale, Liga Poporului a desfășurat o susținută campanie împotriva liberalilor, care la rîndul lor se foloseau de orice mijloc pentru compromiterea Ligii și a șefului acesteia.

Partidul țărănesc, abia înființat în decembrie 1918, nu reușise încă să se organizeze pentru a participa la campania electorală.

O atitudine deosebită față de alegeri, în toată perioada de pregătire a acestora, a adoptat Partidul socialist, singurul dealtfel, care nu s-a folosit de campania electorală decît pentru a face cunoscute maselor de alegători ideile programului și a principiilor sale de luptă. Cu toate că apreciau importanța reformei electorale și erau hotărîți să participe la noile alegeri, reprezentanții Partidului socialist își exprimau rezerva asupra libertății acestora, arătînd că cenzura și starea de asediu nu puteau asigura „o chemare a națiunii spre a-și spune liber cuvîntul asupra noilor așezări politice ce ar voi să și le dea" [25].

Acestea erau, deocamdată, formațiunile politice angajate în lupta electorală care se va accentua pe măsură ce data desfășurării alegerilor va fi mereu amînată. Dar, aceste amînări succesive, așa cum vom vedea, menținеau lupta electorală în actualitate, din care cauză activitatea multor partide politice, desfășurată în această perioadă, se reducea la pregătirea alegerilor.

Desigur că, fără aceste amînări rezultatele alegerilor ar fi fost altele. Întrucît însă la începutul confruntărilor electorale, guvernul întîmpina opoziția tuturor celorlalte forțe politice, la care se adăugau greutățile de pregătire a alegerilor și complicațiile intervenite în politica externă, I. I. C. Brătianu nu găsea altă soluție mai bună decît amînarea acestora [26].

---

[24] „Îndreptarea" din 23.XII.1918, p. 1 ; vezi și *Actul constitutiv al Ligii Poporului și apelul d-lui general Al. Averescu*, Iași, 1918, p. 5.

[25] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1916—1921*, Editura politică, București, 1956, p. 119.

[26] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 192 ; *Cronica politică*, în „Democrația", an. VII (1919), nr. 1, februarie, p. 53.

Prima amînare a alegerilor a fost anunțată la 13 decembrie 1918. În loc de începutul lunii ianuarie 1919, cum se stabilise inițial, convocarea corpului electoral era fixată acum pentru 15—17 martie 1919 la Cameră, 20—21 martie la Senat și 22 martie la Colegiile universitare. („Monitorul Oficial", nr. 213 din 14/27.XII.1918, p. 3781). Ca motivare a acestei amînări, guvernul reclama imposibilitatea îndeplinirii formalităților cerute de noua procedură electorală pînă în ianuarie 1919.

La 18 februarie 1919, guvernul liberal amîna pentru a doua oară alegerile, stabilindu-le pentru 15—17 mai la Cameră, 20—21 mai la Senat și 20 mai la Colegiile universitare („Monitorul Oficial", nr. 261 din 19.II.1919, p. 5492-5493). De data aceasta primul ministru arăta că alegerile nu puteau fi ținute la datele fixate întrucît în Transilvania nu fuseseră terminate pregătirile pentru alegeri. Totodată, se arăta că încheierea Conferinței de pace de la Paris putea influența legislația electorală a provinciilor eliberate și că pentru organizarea alegerilor pe întreaga țară, reprezentanții noilor provincii cereau această amînare. (*Cronica politică*..., p. 58).

La 2 mai 1919, campania electorală a fost din nou întreruptă de guvern prin amînarea alegerilor pentru 28—30 iulie 1919 la Cameră, 2 și 3 august la Senat și 4 august la Colegiile universitare. („Monitorul Oficial", nr. 14 din 3.V.1919, p. 745). Raportul primului ministru, care cerea această amînare, arăta că alegerile nu puteau fi ținute în întreaga țară în urma declarării unor regiuni ale țării drept zone de operații militare și, în consecință, nu putea avea loc consultarea corpului electoral la data fixată în februarie 1919.

Dar și de data aceasta, la 8 iulie 1919, alegerile au fost amînate pentru 15, 16 și 17 septembrie 1919 la Cameră, 20 și 21 septembrie la Senat și 22 septembrie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

n-au mai apucat a fi retrase, cît și de abținerea, în numele socialiștilor, a unui mare număr de alegători [174].

În sfîrșit, alegerile din noiembrie 1919, demonstrînd succesul electoral al partidelor naționale din provinciile eliberate, mai ales al Partidului național român, a determinat și o schimbare a relațiilor între aceste forțe politice și partidele Vechiului Regat.

•

Consultarea corpului electoral din noiembrie 1919, considerată drept act esențial al vieții constituționale, a scos în evidență frămîntările vieții politice din acea perioadă, precum și tendința fiecărei grupări politice de a ajunge la guvern în condițiile primei aplicări a sufragiului universal.

Alegerile din 1919 au dus la redistribuirea corpului electoral în favoarea unor noi forțe politice, verificînd totodată situația politico-electorală reală a tuturor formațiunilor politice participante la alegeri.

Noul sistem electoral a contribuit la mobilizarea politică a unor importante forțe electorale provenite din rîndul populației satelor și orașelor care nu avuseseră drept de vot pînă în 1918. S-a realizat astfel o primenire a vieții politice și sociale din România, indicîndu-se, în același timp, care va fi orientarea alegătorilor în viitoarele alegeri.

Confruntarea electorală din toamna anului 1919 a constituit prefața transformărilor politice ce au urmat după ce opinia publică românească se declarase, în noiembrie 1919, pentru o democratizare a vieții politice și sociale.

LES PARTIS POLITIQUES ROUMAINS ET LES ÉLECTIONS DE 1919

RÉSUMÉ

En novembre 1918 eurent lieu, en Roumanie, les premières élections sous le régime du suffrage universel et de la représentation proportionnelle. L'auteur décrit la campagne électorale, la lutte que livrèrent les principaux partis politiques, le résultat des élections et l'influence que ce résultat a éxercé dans la vie politique pendant la période qui suivit.

Les élections pour la Chambre et le Sénat furent d'abord fixées au mois de janvier 1919. Pour différents motifs, le gouvernement de l'époque ajourna le scrutin à diverses reprises, si bien que le corps électoral ne fut réuni qu'en novembre 1919, donc après dix mois d'atermoiements. Ce long délai fut propice à la campagne électorale et eut une grande influence sur le résultat final. Tous les partis politiques profitèrent de ces ajournements successifs pour se livrer à une propagande de plus en plus intense. Des négociations furent menées entre les divers groupes politiques et aboutirent, dans plusieurs cas, à une alliance électorale.

Les thèmes qui firent l'objet de l'agitation entreprises par les partis politiques, les buts poursuivis par cette agitation sont mis en évidence par l'auteur du présent article. Evidemment, chaque candidat s'est efforcé d'obtenir le plus de suffrages possibles et de remporter la victoire dans cette compétition.

Aucun des partis politiques en présence ne réussit à conquérir la majorité des mandats dans les deux Assemblées. De nombreux groupements furent repre-

[174] *Dezbaterile Adunării Deputaților* (ședința din 12 decembrie 1919), p. 98—100; vezi și N. Iorga, *Memorii*, vol. II, Editura „Națională" S. Ciornei, p. 261.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sentés à la Chambre et au Sénat. Tel fut le résultat de la première consultation du suffrage universel en Roumanie : une profonde crise politique s'est produite à la fin de la guerre et elle s'est accentuée au cours de l'année 1919. Le résultat des élections en fut la manifestation.

La solution qui s'imposa alors fut celle des alliances et du „bloc parlementaire", constitué par les partis dont le programme n'était pas inconciliable.

Malgré les anciennes moeurs électorales qui subsistèrent, les deux Chambres élues en novembre 1919 furent très différentes de celles du suffrage censitaire. Le nombre des députés et des sénateurs fut beaucoup plus grand qu'auparavent. Le suffrage universel donna la possibilité à de nouveaux partis politiques d'être representés au Parlement. Par suite de la composition de ce Parlemnet, de nouvelles relations s'établirent entre les partis, ainsi qu'entre ceux-ci et les groupements politique qui s'étaient abstenus de participer aux élections. Dans ces condition, les premières élections saus le régime du suffrage universel ont été la „préface" des transformations politiques qui se produisirent après que les électeurs se furent prononcés, en novembre 1919, pour la démocratie politique et sociale en Roumanie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

APLICAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN DELTA DUNĂRII

DE

D. ŞANDRU

La sfîrşitul primului război mondial, suprafaţa judeţului Tulcea era — după împărţirea administrativă de atunci a României — de 862 600 ha. Din aceasta, o întindere de 430 000 ha, adică circa 50%, o forma Delta Dunării. Terenul arabil al judeţului reprezenta 27,30% din suprafaţa totală, în cifre : 235.529 ha ; pădurile se întindeau pe 78 995 ha, restul fiind ocupate de păşuni, fîneţe, vii şi terenuri necultivabile [1].

Cea mai mare parte din Delta Dunării, 379 000 ha, era ocupată de bălţi, stufăriş, lacuri şi gîrle, fiind scoasă din circuitul propriu-zis al agriculturii ; restul de 51 000 ha erau formate din pămînturi inundabile la ape joase. O întindere de 14 000 ha, compusă din păduri şi păşuni (6 000 ha) şi terenuri arabile (8 000 ha), reprezenta terenul uscat al Deltei, care era inundabil numai la ape mari [2].

Deşi era unul dintre cele mai întinse judeţe ale ţării, cu o populaţie mică, de numai 185 000 de locuitori [3], avantajele densităţii scăzute pe unitatea de suprafaţă pentru împroprietărirea locuitorilor erau anihilate de doi factori importanţi : existenţa unui fond redus de teren arabil şi ponderea neînsemnată a marii proprietăţi în structura proprietăţii funciare din judeţ.

În întregul judeţ au fost expropriate şi distribuite la împroprietărirea individuală doar 19 126 ha arabile [4]. Cum această întindere trebuia să asigure necesităţile unui număr de 18 492 de ţărani înscrişi în tabele, plus rezervele de interes obştesc şi de stat, aproape pretutindeni împroprietărirea s-a efectuat pe loturi mici, uneori, ca în regiunea agricolă Măcin, chiar de 0,75 ha [5], fără ca pe această cale

[1] *Enciclopedia României*, vol. II, p. 481 şi 483 ; Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 182—183 şi 240.

[2] Dr. Gr. Antipa, *Dunărea şi problemele ei ştiinţifice, economice şi politice*, Bucureşti, Cartea Românească, 1921, p. 63 ; idem, *Pescăriile şi regiunea inundabilă a Dunării în cadrul economiei naţionale şi mondiale*, Bucureşti, Imprimeriile Statului, 1933, p. 16 ; *Minerva. Enciclopedie română*, Cluj, Editura Minerva, 1929, p. 376—377.

[3] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 240 ; dosar 273/1931—1934, f. 36.

[4] Idem, dosar 113/1930—1937, f. 114.

[5] În alte regiuni agricole, precum în Babadag, s-au creat loturi de împroprietărire de 3 ha (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 113/1930—1937, f. 114 ; idem, dosar 26/1930—1931, f. 20) ; în unele comune, ca Turcoaia şi Făgăraşu Nou, chiar de 5 ha (Idem, dosar 557/1936—1937, f. 81 şi 89), dar în cele mai multe comune din judeţ lotul a fost de 2 ha.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

să se poată distribui pămînt tuturor ţăranilor cu drepturi. Din cei 17 738 capi de familie rămaşi în tabele după revizuirea lor, au primit terenuri cultivabile, pînă în decembrie 1942, doar 11 122 [6]. De altfel, judeţul Tulcea era încadrat pe aceste temeiuri în categoria regiunilor cu cereri de împroprietărire nesatisfăcute [7]. La reducerea lotului de împroprietărire şi la nerezolvarea problemei pămîntului pentru mulţi ţărani a contribuit aici într-o oarecare măsură şi practica destinării unor întinse suprafeţe ca rezerve, care se exploatau prin sistemul arendării cu ajutorul sătenilor [8].

Situaţia nu se prezenta mulţumitor nici în privinţa islazurilor. Pînă la intrarea în vigoare a legii păşunilor comunale din septembrie 1920 şi a celei de reformă agrară din iulie 1921, în judeţ existau două categorii de păşuni : prima, cea a islazurilor domeniale, administrate de Consilieratul agricol, de 14 383 ha, provenite din terenuri despădurite şi degradate în decursul anilor, care nu mai puteau fi replantate, dar care trebuiau numaidecît ameliorate ; cea de-a doua, a islazurilor stăpînite în indiviziune de ţărani, create în baza legii din 3 aprilie 1882, relativă la organizarea proprietăţii imobiliare din Dobrogea, în suprafaţă de 10 788 ha, aparţinînd la 7 042 coproprietari [9]. Islazurile stăpînite în indiviziune din toate satele judeţului, cu excepţia celui din comuna Malcoci, fuseseră transformate în teren cultivabil [10]. Cum statul nu a făcut o delimitare pe teren între păşunile sale şi cele ale comunelor, islazurile domeniale au fost, la fel ca şi cele comunale, acaparate de localnici şi însămînţate cu diferite plante [11].

Prin aplicarea lucrărilor de reformă agrară, statul a destinat comunelor 37 197 ha de păşune [12]. Sporul mare înregistrat în această privinţă a asigurat locuitorilor din judeţ condiţii mai bune pentru creşterea vitelor [13]. Dar, ca şi în cazul împroprietăririi individuale, şi aici unele comune nu au fost înzestrate cu islaz, în special cele din zonele de şes sau de deal ale judeţului unde s-a refuzat, în

---

[6] Arh. St. Buc., fond Reforma agrară din 1921, Vechiul Regat, Generale, dosar 172/1932, f. 1 ; Arh. St. Tulcea, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. ad-tiv, dosar 1512/1943, f. 38.

[7] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 113/1930—1937, f. 114.

[8] Vezi *Idem*, Vechiul Regat. Generale, dosar 171/1932—1933, f. 78—80. În 1923, de pildă, o serie de loturi date în folosinţa provizorie a ţăranilor din judeţ au fost reluate şi cedate ca rezerve societăţii „Motocultura" („Dezbaterile Adunării Deputaţilor", şedinţa din 1 noiembrie 1923, p. 22).

[9] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 170/1931—1947, f. 22.

[10] *Ibidem*. La Malcoci, la fel ca şi în celelalte localităţi, păşunea a fost partajată în baza legii din 24 martie 1916, dar ulterior a fost reconstituită întrucît terenul nu era bun pentru cultură şi pentru că în apropiere nu exista păşune domenială. Procesul transformării păşunilor în terenuri de cultură a continuat şi după aplicarea legii de reformă agrară din 1921 în multe comune (Vezi Idem, dosar 113/1930—1937, f. 86—87 ; Arh. St. Tulcea, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. ad-tiv, dosar 899/1932, f. 198 şi 210 ; dosar 949/1933, f. 54).

[11] Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al judeţului Tulcea, dosar 14/1924, f. 266.

[12] Idem, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. ad-tiv, dosar 1512/1943, f. 39.

[13] Vezi cazul comunei Caramanchioi, aflată în 1931 în judeţul Constanţa, unde după multe intervenţii, locuitorii au obţinut, în 1930, o suprafaţă de păşune de aproape 800 ha din pădurea Babadag, sporindu-se astfel păşunea comunală la 1 037 ha şi asigurîndu-se cota după calculul numărului de vite existente (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Constanţa, dosar 121/1930—1931, f. 2—4).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

marea majoritate a cazurilor, exproprierea pădurilor pentru pășuni sau distribuirea la împroprietărirea comunelor a poienilor din pădure [14].

O situație specială apărea în privința aplicării reformei agrare în Delta Dunării unde împroprietărirea locuitorilor pe loturi individuale și mai cu seamă constituirea pășunilor comunale erau nemijlocit legate de un fond funciar disponibil extrem de slab ca valoare de producție. Ca și în celelalte zone ale județului și aici o parte din terenuri se aflau în proprietatea locuitorilor, fiind distribuite acestora în baza vechilor legi de împroprietărire [15].

Exproprierea și împroprietărirea prevăzute prin reforma agrară s-au realizat în Delta Dunării într-un număr mare de ani, aplicarea lucrărilor de reformă de aici cunoscînd unul din tempourile cele mai lente din țară. Cauza principală care a contribuit la amînarea înfăptuirii pe teren a reformei a fost determinată de contradicțiile manifestate între instituțiile agricole din județ, la care au fost direct sau indirect angrenate ministerul de resort și autoritățile județene, contradicții generate de dorința funcționarilor fiecăreia dintre ele de a păstra stăpînirea asupra pămîntului expropriabil pentru a obține beneficii personale prin exploatarea lui cu ajutorul țăranilor neîmproprietăriți.

Prin aplicarea decretului-lege nr. 3697/1918 s-au expropriat de la marii proprietari privați 1 954 ha arabile, din care au fost distribuite 1 877 ha unui număr restrîns de locuitori din satele situate în Deltă [16]. După intrarea în vigoare a legii de reformă agrară pentru Vechiul regat, din iulie 1921, s-au expropriat numai porțiunile de teren din apropierea satelor propice pentru pășune și cultură, care au fost destinate fondului de împroprietărire [17]. La judecarea cererilor de revizuire introduse de Casa Pădurilor și Direcțiunea Pescăriilor Statului, care administrau pămînturile din Deltă, împotriva hotărîrilor instanțelor de fond, Comitetul agrar a admis, în cele mai multe cazuri, lucrările acestora [18], dar, pe de altă parte, Ministerul Agriculturii și Domeniilor le-a lăsat în folosința organelor silvice și a Direcțiunii Pescăriilor, care le arendau locuitorilor prin contracte anuale, pentru cultură sau pășunatul vitelor [19].

Faptul că țăranii din Delta Dunării nu au beneficiat prin reformă decît de o întindere mică de teren arabil și că în multe localități nu se constituiseră pășuni comunale au avut ca rezultate contestarea neîntreruptă de către săteni a deciziei ministeriale și solicitarea la împroprietărire a pămîntului inundabil [20]. Repetatele cereri ale țăranilor și Consilieratului agricol județean Tulcea au obligat, la 13 noiembrie 1928, Direcțiunea Funciară de pe lîngă Casa Centrală a Împroprietăririi să dispună, cu ordinul nr. 39211, atribuirea imediată la împroprietărire a terenurilor ținute pînă atunci de săteni cu embatic, în conformitate cu art. 7 din legea agrară, și să admită totodată trecerea pămînturilor menținute de Direcția Pescăriilor și recunoscute de aceasta ca neinundabile în proprietatea Casei Centrale a Împroprietăririi pentru a se opera pe ele lucrările de reformă [21].

Împreună cu terenul expropriat de la moșieri în baza legii agrare din 1921 totalul suprafeței, formată din pămînturi cultivabile, pășune, vetre de sat și emba-

[14] Vezi Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Constanța, dosar 10/1926, f. 12 ; idem, jud. Tulcea, dosar 6/1932. f. 6—7, 41.

[15] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 7.

[16] *Ibidem*, f. 182.

[17] *Ibidem*, f. 7.

[18] Idem, fond Comitet agrar, jud. Tulcea, dosar 29/1924—1926 ; 5/1927—1930 ; 3/1929—1930 ; 6/1932.

[19] Idem, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 12.

[20] Ibidem, f. 8 și 12 ; Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea, Serv. ad-tiv, dosar 312/1924, f. 94 și 108.

[21] Idem, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 102/1930, f. 46 ; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 2 și 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ticuri, expropriate prin hotărîri definitive de la Casa Pădurilor (28 843 ha) şi Direcţiunea Pescăriilor (11 609 ha) în Delta Dunării se ridica la 42 952 ha, din care 10 570 ha arabile şi 32 382 ha păşune [22]. Astfel, cea mai mare parte din pămîntul inundabil al Deltei urma să intre în posesia Consilieratului agricol pentru a-l distribui ţăranilor şi comunelor.

Direcţia Pescăriilor s-a opus însă aplicării ordinului ministerial motivînd că nu recunoştea ca legală nici o hotărîre, întrucît la Curtea de Casaţie s-ar fi creat o jurisprudenţă potrivit căreia terenurile administrate de ea nu puteau fi expropriate. Dar conducerea pescăriilor a refuzat să precizeze numărul deciziei Curţii de Casaţie [23]. Încurajată de aceasta, Casa Pădurilor a adoptat o poziţie similară.

În urma refuzurilor Administraţiei Pescăriilor şi organelor silvice, Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi Sătenilor, Direcţiunea Funciară, a cerut din nou, prin decizia nr. 49037/1928, acestora să predea Consilieratului agricol terenul pentru a-i da destinaţia hotărîtă prin decizia anterioară [24]. Cele două instituţii s-au conformat doar parţial ordinului ministerial. Pînă în februarie 1929, dintr-un total de 11 609 ha, Direcţiunea Pescăriilor predase Consilieratului agricol numai 437 ha, ce reprezentau pămînturile embaticare ; Casa Pădurilor însă predase o întindere mai mare : 22 898 ha, din cele 28 843 ha expropriate de la ea [25].

Consilieratul agricol intrase pe această cale în posesia a 26 156 ha, dintre care 5 610 ha cultivabile şi 20 546 ha păşuni expropriate de la proprietarii din Delta Dunării, urmînd să preia şi restul pămîntului expropriat, de 16 796 ha cultivabile şi păşune [26]. Dar Direcţia Pescăriilor, invocînd jurisprudenţa Curţii de Casaţie, iar Casa Pădurilor existenţa arborilor pe sol, au refuzat să predea această diferenţă de teren pe care îl ardendau ţăranilor [27].

Suprafeţele de pămînt expropriate după 1921, în baza legii de reformă agrară, nu au fost însă distribuite imediat ţăranilor şi comunelor. Cu cîteva excepţii în care terenul a fost dat în folosinţă provizorie, în rest în judeţul Tulcea pămîntul expropriat pentru împroprietărire a rămas pînă în 1929, cînd a început de fapt aici aplicarea operaţiilor de împroprietărire, în administrarea Consilieratului agricol. O altă cauză care a ţinut în loc împroprietărirea în judeţ trebuie căutată în sistemul de lucru al cadastrului. Inspectoratul cadastral Constanţa, care avea în sarcină executarea lucrărilor tehnice de reformă în Dobrogea, dispunea de un personal redus : nouă operatori, din care doi îndeplineau funcţii de control [28]. Or,

---

[22] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 26, 182—183.

[23] *Ibidem*, f. 182.

[24] *Ibidem*, f. 2.

[25] *Ibidem*, f. 26.

[26] *Ibidem*, f. 182.

[27] *Ibidem*, f. 27, 182—183, Practica arendării terenurilor statului către ţărani este cunoscută aici în întreaga perioadă interbelică. De ea au uzat şi alte instituţii din judeţ. Astfel, în 1932 cele 18 loturi demonstrative aflate în administraţia Camerei agricole, avînd un total de 234,5603 ha, erau arendate cu preţuri care oscilau între 60 şi 625 lei pe ha, iar cele 77 de loturi zootehnice, de 165,1750 ha, ale aceleeaşi instituţii, se arendau cu preţuri între 100 şi 400 lei pe ha (Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, Vechiul Regat. Generale, dosar 171/1932—1933, f. 78—80) ; vezi mai pe larg Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al judeţului Tulcea, dosar 58/1927, f. 23 şi urm. ; dosar 66/1928, f. 17 şi urm. ; fond Camera agricolă a judeţului Tulcea, dosar 16/1939, f. 86 ; dosar 64/1943 ; dosar 80/1943.

[28] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai pentru executarea lucrărilor de împroprietărire din județul Tulcea erau necesare cel puțin 5—6 echipe de operatori topometri [29], adică un personal mai numeros decît avea întregul Inspectorat din Constanța.

Inginerii topografi au început operațiunile de defalcare și parcelare abia în anii 1926—1927 [30]. Dar, Direcția Generală a Cadastrului a dispus ca înaintea distribuirii terenului în stăpînirea țăranilor și comunelor să se verifice la fața locului în întreaga provincie Dobrogea situația proprietății. Explicațiile pentru această măsură au fost găsite în faptul că o parte din pămîntul statului fusese acaparat de către țărani prin îngrădiri și că, pe de altă parte, trebuiau revizuite lucrările de măsurătoare a proprietății funciare din Dobrogea ce fuseseră verificate în perioada 1882—1886 în baza legii pentru organizarea proprietății imobiliare din 3 aprilie 1882, întrucît ele se executaseră cu lanțul, din care cauză statul ar fi fost frustat de întinse suprafețe care s-ar fi aflat acum în stăpînirea țăranilor [31].

Procesul acaparării de către țărani prin îngrădiri a pămînturilor statului înainte și după reforma agrară din 1921 a fost o realitate în județul Tulcea [32], dar el nu a cunoscut o amploare atît de mare încît să justifice o revizuire generală a măsurătorilor de la sfîrșitul veacului trecut. Acțiunea inițiată de Direcția Generală a Cadastrului în Dobrogea a fost dictată de dorința de îmbogățire a unor funcționari superiori ai Casei Centrale a Împroprietăririi. În 1927, subsecretarul de atunci al Ministerului Agriculturii și Domeniilor, G. Cipăianu și ginerele acestuia, Al. Nasta, director general al Casei Centrale, au dat în antrepriză fratelui celui din urmă, Egon Nasta, lucrările de reambulare pentru a se rectifica pe această cale greșelile ce s-ar fi efectuat prin parcelările din anii 1882—1886, cînd în Dobrogea s-au executat împroprietăriri. Cu ocazia noilor reambulări s-au găsit la unii țărani pămînturi stăpînite în plus în întinderi ce variau între jumătate și un hectar, ale căror prinsori aveau o vechime de peste 30 de ani. În total au fost descoperite în județ circa 700—800 ha acaparate. Operația reambulării a costat ministerul circa zece milioane de lei, sumă ce depășea cu mult valoarea suprafeței reintrată pe această cale în stăpînirea statului [33]. Paralel, s-a făcut ridicarea în plan a merelelor comunale cu scop de a se cunoaște exact întinderea terenurilor domeniale. Ridicarea în plan s-a realizat în numai 11 din totalul de 78 de comune ale județului și numai în acele comune cu teren neaccidentat [34]. În același timp însă operațiile de parcelare în vederea împroprietăririi s-au efectuat în numai 2—3 comune [35].

În primăvara anului 1929 au început în satele din Delta Dunării lucrările de reformă agrară, prin punerea țăranilor îndreptățiți la împroprietărire în posesia provizorie asupra pămîntului [36]. Inginerii cadastrului au executat operațiunea pe baza tabelelor de împroprietărire întocmite imediat după legiferarea reformei agrare, care nu fuseseră supuse revizuirii și în care figurau, fără a avea drepturi, numeroși locuitori înscriși în partidul național-liberal. Mai mult, confirmînd, acolo unde se executaseră, vechile lucrări de împroprietărire, ei au lăsat în stăpînirea

[29] Arh. St. Buc., fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 175.

[30] *Ibidem*, f. 184.

[31] *Ibidem*, f. 172—174 și 184.

[32] Idem, dosar 113/1930—1937, f. 3; Arh. St. Tulcea,, fond Consilieratul agricol al județului Tulcea, dosar 112/1931, f. 218; fond Prefectura județului Tulcea, Serv. ad-tiv, dosar 1143/1938.

[33] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 172—173.

[34] *Ibidem*, f. 173—174.

[35] Cf. *Ibidem*, f. 174.

[36] *Ibidem*, f. 26; Idem, dosar 273/1931—1934, f. 32.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor funcţionari ai instituţiilor dependente de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor pămîntul, deşi aceştia stăpîneau de fapt terenuri întinse. Administratorul pescăriilor din Tulcea în timpul guvernărilor liberale din primul deceniu postbelic, de pildă, a fost împroprietărit cu un lot de 5 ha la Sarinasuf, sub pretext că fusese demobilizat, deşi în timpul războiului locuise la Chilia Veche şi deşi era proprietar a 80 ha în acea comună ; fostul girant al Consilieratului agricol Tulcea în aceiaşi perioadă a primit, de asemenea, 5 ha la Sarinasuf [37].

Pe de altă parte, operaţiile de împroprietărire începute în 1929, pe lîngă faptul că s-au desfăşurat într-un ritm lent, nu s-au realizat decît pe o mică parte din suprafaţa destinată acestui scop. Cea mai mare parte din teren a fost dată în arendă ţăranilor, Consilieratul agricol procedînd la fel ca şi Casa Pădurilor şi Direcţiunea Pescăriilor, cu deosebirea că preţul arenzii era mult mai redus, de numai 85 lei pe ha [38].

Cum fondul funciar deţinut de Consilierat era insuficient pentru împroprietărirea locuitorilor şi pentru crearea păşunilor comunale şi cum cele două instituţii refuzau să se conformeze ordinului ministerial de a preda întregul pămînt expropriat de la ele, la 19 februarie 1929 deputatul N. Georgescu-Tulcea a solicitat, printr-o cerere, Ministerului Agriculturii şi Domeniilor să intervină pentru aplicarea hotărîrilor sale şi să ia măsuri împotriva Direcţiei Pescăriilor şi Casei Pădurilor care sabotau sistematic şi persistent împroprietărirea *„în dispreţul legilor şi al hotărîrilor judecătoreşti cu autoritate de lucru judecat“* [39].

Ca urmare, la 3 aprilie 1929, ministrul agriculturii a dispus a se institui o comisie mixtă de anchetă, compusă din prefectul judeţului Tulcea, un delegat al Casei Centrale, directorul Regiunii Silvice Constanţa şi delegatul Direcţiei Pescăriilor Statului. Comisia a întreprins cercetări pe teren în iunie, iulie şi noiembrie 1929 [40], cu care ocazie s-a constatat că funcţionarii *Administraţiei Pescăriilor şi Ameliorăţiunilor din Regiunea Inundabilă a Dunării* (P.A.R.I.D.) — care fusese constituită prin legea din 11 iulie 1929 şi preluase funcţiile Direcţiei Pescăriilor desfiinţată acum [41] — reţineau şi cultivau, direct sau prin interpuşi, mii de ha de grinduri şi ostroave, în timp ce locuitorii erau lipsiţi de pămînt [42]. Ea a decis ca circa 50 000 ha să treacă din administraţia P.A.R.I.D.-ului în cea a Consilieratului [43].

---

[37] Arh. St. Buc., fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 175.

[38] *Ibidem*, f. 26. În anii 1928—1930, de pildă, aproape pretutindeni Consilieratul agricol dădea în arendă ha de teren arabil cu 85 lei, iar cel de păşune cu 40 lei, timp în care preţul arenzii perceput de Direcţia Pescăriilor era cuprins între 300 şi 640 lei (Vezi Idem, dosar 4/1927—1928, f. 9, 19 şi urm ; dosar 14/1929—1930, f. 4, 10 şi 24 ; dosar 113/1930—1937, f. 9 ; Arh. St. Tulcea, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. Ad-tiv., dosar 700/1929, f. 61) ; în anii următori s-au menţinut aceleaşi diferenţe în privinţa preţurilor percepute de instituţiile ce arendau terenuri la săteni (Idem, fond Serviciul agricol al judeţului Tulcea, dosar 65/1936, f. 12 şi urm. ; Idem, fond Prefectura judeţului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 1066/1936).

[39] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 172 şi 175.

[40] Vezi Idem, dosar 113/1930—1937, f. 114 ; dosar 112/1930—1931, f. 1 ; dosar 273/1931—1934, f. 32 ; Arh. St. Tulcea, fond Consilieratul agricol al judeţului Tulcea, dosar 102/1930, f. 31—45.

[41] Ing. agr. Const. I. Ciulei, *Îmbunătăţirile funciare şi comasarea pămînturilor în regiunea Jijiei din nordul Moldovei*, Bucureşti, Imprimeria Centrală, 1940, p. 6.

[42] Cf. Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 273/1931—1934, f. 32.

[43] Idem, dosar 113/1930—1937, f. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cum măsurile inițiate de comisie întîmpinau rezistența Casei Autonome a Pădurilor Statului (C.A.P.S.) și P.A.R.I.D.-ului, ministrul Ion Mihalache a instituit în toamna anului 1929 o nouă comisie pentru cercetări, sub președinția subsecretarului de stat la departamentul agriculturii și domeniilor, Virgil Potîrcă. Aceasta, consemnînd rezultatele în procesul-verbal din 3 decembrie 1929, a admis trecerea pămîntului Casei Pădurilor și P.A.R.I.D-ului în administrația Consilieratului agricol pentru a fi distribuit țăranilor și comunelor. Dar nici de data aceasta P.A.R.I.D-ul nu s-a conformat dispoziției ministeriale [44]. În aceste condiții, la 23 ianuarie 1930, ministrul agriculturii a ordonat pentru a treia oară celor două instituții să cedeze Serviciului agricol pămînturile neinundabile prevăzute în procesul-verbal al comisiei de anchetă [45].

La 17—18 martie 1930, P.A.R.I.D.-ul a predat, sub supravegherea membrilor comisiei, în mod definitiv, toate terenurile înserate în decizia ministerială din 23 ianuare 1930, dar chestiunea nu se putea rezolva prin soluția dată [46]. Pe această bază, urmau a se distribui locuitorilor următoarele suprafețe : în comunele Pecineaga și Traian : 800 ha pășune ; Turcoaia și Carcaliu : 600 ha pășune ; Măcin : 400 ha pășune și Ostrov : 600 ha islaz și teren cultivabil [47]. Or, într-un număr de 13 sate locuitorii rămîneau total lipsiți de teren cultivabil și de pășune. În alte sate, unde se efectuase împroprietărirea prin aplicarea hotărîrilor instanțelor, suprafețele distribuite ca pășune erau mici în raport cu numărul vitelor existente. La Mahmudia, de pildă, unde pășunea fusese creată pe numai 461,15 ha, totalul necesar era de 713 ha [48]. Împreună cu terenul cultivabil, pentru asigurarea cererilor de împroprietărire în localitate, suprafața calculată era de 2.950 ha [49]. Numai pentru cele 13 comune erau necesare cel puțin 7 000 ha cultivabile și circa 5 000—6 000 ha pășune [50].

În toamna anului 1930, Serviciul agricol a procedat la împroprietărirea provizorie a 868 de țărani pe o suprafață de 1 650 ha preluate de la C.A.P.S. și P.A.R.I.D. Prin terminarea operațiilor de împroprietărire în primăvara anului 1931 autoritățile de resort considerau încheiată problema împroprietăririi individuale în Delta Dunării [51].

Cu această ocazie, la ilegalitățile săvîrșite în anii anteriori s-au adăugat altele izvorîte din maniera în care au lucrat operatorii cadastrului [52]. Astfel, la Mahmudia, unde fuseseră expropriate prin hotărîrea instanței județene 1 272 ha pentru pășunea comunală, fără a se specifica limitele geografice ale terenului, inginerii topografi au refuzat să le reconstituie prin măsurătoare predînd comunei, la 19 februarie 1931, doar 461 ha pe care le apreciau ca apte pentru pășune, iar restul de teren l-au scos de sub expropriere, fără ca ei să fi avut această calitate juridică [53]. Concomitent, operatorii topometri au încasat, peste taxa legală de măsurătoare, sume de bani de la țărani, obligîndu-i totodată să le plătească întreținerea și cazarea [54].

[44] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 273/1931—1934, f. 32.

[45] *Ibidem ;* idem, dosar 112/1930—1931 ,f. 1—7 ; dosar 407/1933, f. 1.

[46] Idem, dosar 273/1931—1934, f. 33.

[47] Idem, dosar 112/1930—1931, f. 1—7 ; dosar 407/1933, f. 1.

[48] Idem, dosar 407/1933, f. 1.

[49] Idem, dosar 7/1928—1931, f. 25.

[50] *Ibidem*, f. 182—183.

[51] *Ibidem*, f. 44, 48 și 53 ; dosar 112/1930—1931, f. 15 și urm. ; dosar 113/1930—1937, f. 2.

[52] Vezi cazurile de la Jurilofca și Caramanchioi (Idem, dosar 20/1929—1931, f. 9).

[53] Idem, dosar 170/1931—1947, f. 9 ; dosar 407/1933, f. 1.

[54] Idem, dosar 113/1931—1937, f. 2 ; dosar 557/1937.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În acelaşi timp însă, operatorii topografi au sprijinit acţiunile ţăranilor prin care cereau majorarea lotului tip de împroprietărire de la 2 la 5 ha [55], împotriva iniţiativelor Consilieratului agricol judeţean care, deşi în primii ani de aplicare a reformei agrare intervenise în numeroase rînduri pentru împroprietărirea ţăranilor şi comunelor, după ce devenise administratorul pămînturilor expropriate, nu a predat pentru împroprietărire decît o parte redusă din teren, şi aceasta numai arabilă, nu şi păşuni, restul reţinîndu-l pentru fondul de colonizare [56].

La 19 ianuarie 1931 însă, P.A.R.I.D.-ul şi C.A.P.S.-ul au obţinut decizia semnată de titularul departamentului agriculturii şi domeniilor, Virgil Madgearu, prin care se admiteau delimitarea vetrelor de sat, distribuirea islazurilor către comune, după necesităţile lor, şi împroprietărirea individuală pe loturi de cîte 2 ha pentru locuitorii înscrişi în tabele, urmînd ca restul suprafeţei ce rămînea disponibilă din terenul predat Serviciului agricol să fie retrocedat P.A.R.I.D.-ului [57].

Decizia ministerială nu putea fi aplicată literalmente în privinţa împroprietăririi atîta vreme cît Casa Pădurilor refuza în continuare să predea o parte din teren, motivînd că era compus din pădure, deşi în realitate era păşune cu arbori izolaţi pe ea, iar P.A.R.I.D.-ul justifica acelaşi refuz prin necesitatea păstrării terenului pentru organizarea pescăriilor. Dar ambele instituţii continuau să învoiască vitele locuitorilor la păşunat pe terenurile reţinute de ele [58].

Pe de altă parte, cum între decizia ministerială din 1931 — care nu o anula pe cea din 1930 semnată de Ion Mihalache — şi cea din 1930 erau contradicţii evidente, de ele s-a folosit P.A.R.I.D.-ul care a păstrat posesiunea asupra restului de pămînt exploatîndu-l în continuare prin arendare. În aceste condiţii, Direcţia Aplicării Reformei Agrare i-a solicitat, cu ordinul nr. 75710 din 2 aprilie 1931 să predea Serviciului agricol întregul teren destinat pentru împroprietărire [59]. Dar P.A.R.I.D.-ul s-a amestecat în mod arbitrar şi în administrarea terenurilor ce le predase anterior pentru împroprietărire. Astfel, a stricat măsurătoarea făcută în toamna anului 1930 de cadastru în satele Carasuhat de Sus şi Carasuhat de Jos împărţind din nou, la 29 şi 30 aprilie 1931, pămînturile ce fuseseră distribuite ţăranilor [60].

În aceste condiţii, ministrul agriculturii din guvernul Iorga-Argetoianu, G. Ionescu-Siseşti, a reluat în studiu problema dispunînd, prin decizia din 11 mai 1931, să se distribuie locuitorilor 10 022,50 ha din terenul ce urma să fie preluat de la P.A.R.I.D. [61]. Cele circa 10 000 ha au trecut în administraţia Serviciului agricol la 14—15 mai 1931 [62]. Dar pentru satisfacerea locuitorilor şi comunelor din Deltă erau necesare 16 916,35 ha. Astfel, numai pentru cei 1 411 îndreptăţiţi, inclusiv cei înscrişi în tablourile întocmite în baza legii de împroprietărire cu preferinţă a orfanilor, invalizilor şi văduvelor de război, publicată în „Monitorul oficial", nr. 148 din 7 iulie 1930, după calculul făcut la 2 şi nu la 5 ha, cîte fuseseră iniţial stabilite pe cap de familie, era nevoie de 2 822 ha. Decizia ministerială prevăzuse crearea păşunilor în numai 14 din cele 20 de comune. Astfel, în calculul suprafeţei nu fuseseră incluse pămînturile necesare ca păşune pentru comunele: Chilia Veche, Periprava, Sfîştovca, C. A. Roseti, Caraorman şi Sfîntu Gheorghe. Or,

[55] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 113/1930—1937, f. 1.

[56] *Ibidem*; Idem, dosar 7/1928—1931, f. 56 şi urm.; dosar 407/1933, f. 1.

[57] Idem, dosar 273/1931—1934, f. 33.

[58] Idem, dosar 7/1928—1931, f. 48.

[59] *Ibidem*, f. 44, 56 şi urm.

[60] *Ibidem*, f. 48.

[61] Astfel, pentru împroprietărirea individuală şi pentru rezerve se calculaseră 3 320,50 ha, pentru vetre de sat 1 010 ha şi pentru islazuri comunale 5 692 ha (*Ibidem*, f. 56, 159 şi 165).

[62] *Ibidem*, f. 159; Idem, dosar 113/1930—1937, f. 114.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pentru cei peste 15 000 de locuitori din cele 20 de comune păşunea calculată la 0,80 ha de fiecare dădea o cotă globală de 12 093 ha. La aceasta se adăugau rezervele de interes obştesc : 727 ha, terenul pentru majorarea sau crearea vetrelor de sat : 1 098,35 ha, plus drumurile [63]. Împroprietărirea pe baza celor 10 000 ha punea nouă comune în situaţia de a nu primi islaz, pentru care necesităţile lor minime erau de 4 250 ha [64].

Conducerea P.A.R.I.D.-ului, deşi a cedat terenul pentru împroprietărirea ţăranilor şi comunelor, a continuat să submineze reforma agrară. Astfel, în mai 1932, cînd apele Dunării erau în creştere, administratorul pescăriilor din Tulcea a deschis digul între localităţile Lascăr Catargiu, Pardina şi Principesa Ileana, fapt ce a dus la înecarea vitelor aflate la păşunat şi la inundarea gospodăriilor şi culturilor locuitorilor. La ancheta iniţiată ulterior de prefectul judeţului, administratorul a motivat acţiunea sa ca fiind determinată de necesitatea „valorificării bălţilor", refuzînd totodată să permită refacerea digului [65].

Pe de altă parte, Serviciul agricol Tulcea a predat, în noiembrie 1932 Oficiului Naţional al Colonizării, pentru colonizare, peste 5 900 ha de teren [66]. Acest fond funciar s-a realizat prin reducerea ilegală a lotului de împroprietă-ire în numeroase comune. Astfel, în comuna Lascăr Catargiu embaticarilor li s-au distribuit loturi mai mici, de numai cîte 3 ha, de pe urma cărei operaţii au rămas în localitate peste 1 000 ha ce se arendau la ţărani de către Serviciul agricol [67]. De altfel, în acel an, după datele Direcţiei Aplicării Reformei Agrare, în judeţ Serviciul agricol arenda în total 1 380, 7 904 ha din pămîntul disponibil nepredat la împroprietărire [68]. Deşi pentru unele comune, precum Sarichioi, Mihai Bravu, Turda şi Jurilofca, organele agricole au admis majorarea lotului de împroprietărire de la 2 la 3 ha, refuzîndu-se sporirea lui la plafonul maxim de 5 ha [69], nu în toate localităţile s-a respectat această dispoziţie. Astfel, la Jurilofca s-au distribuit ţăranilor doar cîte unul sau două ha [70]. În unele cazuri, precum la Paşa Cîsla şi chiar la Jurilofca, s-au repartizat loturi de cîte o jumătate de ha, rămînînd disponibile sute de ha de teren cultivabil expropriat ce au fost distribuite Oficiului Naţional al Colonizării (O.N.A.C.). La 29 noiembrie 1932, prefectul judeţului raporta Ministerului Agriculturii şi Domeniilor că măsura reducerii lotului de împroprietărire pentru ţăranii din unele sate din Deltă, sub pretextul că aceştia erau pescari, cînd în realitate se ocupau cu plugăria şi cu creşterea vitelor, spre a se crea un fond de teren disponibil, nu reprezenta altceva decît un abuz din partea organelor agricole, menit să menţină în judeţ o stare de spirit încordată [71].

În faţa unei asemenea practici, în noiembrie 1932, deputaţii N. Georgescu-Tulcea, D. I. Nistor şi senatorii C. N. Spiru şi I. Ionescu au solicitat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor să ia măsuri pentru urgentarea împroprietăririi locuitorilor şi comunelor din Delta Dunării [72]. Intervenţia acestora a avut un oarecare efect asupra accelerării ritmului de aplicare a lucrărilor de reformă agrară. Pînă la 1 iulie 1933, Serviciul agricol, care preluase de la P.A.R.I.D. în baza deciziilor ministeriale semnate de Virgil Madgearu şi G. Ionescu-Siseşti,

[63] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 7/1928—1931, f. 159, 161, 165 ; dosar 113/1930—1937, f. 123.

[64] Idem, dosar 7/1928—1931, f. 165.

[65] Idem, dosar 423/1933—1934, f. 26—27. Raportul Prefecturii judeţului Tulcea, nr. 9001 din 5.VII.1933 către Ministerul de Interne.

[66] Idem, dosar 303/1932—1934, f. 66.

[67] *Ibidem*, f. 58.

[68] Idem, Vechiul regat. Generale, dosar 172/1932, f. 3.

[69] Idem, jud. Tulcea, dosar 303/1932—1934. f. 58.

[70] *Ibidem*, f. 68.

[71] *Ibidem*, f. 57 (Raportul prefectului, nr. 9529 din 29.XI.1932 către Ministerul Agriculturii şi Domeniilor).

[72] Idem, dosar 273/1931—1934, f. 25—28 şi 41.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8 641 ha, distribuise locuitorilor şi comunelor 8 439 ha, restul aflîndu-se atunci în curs de predare [73].

Pe acest teren s-a efectuat punerea în posesie provizorie a îndreptăţiţilor pe loturi de două ha, cu excepţia comunelor Regele Carol şi Principesa Ileana, unde lotul a fost stabilit la 5 ha ; s-au destinat terenuri pentru majorarea sau constituirea vetrelor de sat, iar 8 632 ha s-au distribuit pentru constituire de islazuri în 13 comune [74]. De fapt, pînă la acea dată păşuni comunale fuseseră create în 28 de localităţi din Delta Dunării. În multe sate ele fuseseră formate însă din fîşii lungi de 5—6 km, cu lăţimi ce variau între 10 şi 30 m şi numai în rare cazuri depăşeau aceste lăţimi. Situate în mijlocul unor porţiuni de pămînt aflate în proprietatea nemijlocită a P.A.R.I.D.-ului, islazurile nu puteau fi utilizate decît dacă vitele erau învoite la păşunat şi pe pămîntul acestei instituţii, plătindu-se astfel un preţ dublu. Mai mult, păşunile — care erau create pe terenuri des inundabile — erau date nu în proprietate absolută, ci în folosinţa comunelor, în conformitate cu art. 28 din legea păşunilor comunale din 24 septembrie 1920, care dispunea că în zonele inundabile islazurile rămîneau în nuda proprietate a statului [75]. În acelaşi timp, păşunile comunale create pe pămînturile expropriate de la C.A.P.S. erau formate din terenuri accidentate, care prin defrişarea arborilor s-ar fi degradat şi mai mult [76].

După constituirea păşunilor comunale în satele din Delta Dunării, P.A.R.I.D-ul a continuat să se amestece în administrarea acestora sub pretextul că terenurile în cauză îi erau necesare pentru pescării. Conducerea pescăriilor a săpat o serie de canale pe păşunile comunale din ostrovul Domniţa Maria, din satul Beştepe şi altele inundînd nu numai islazurile, ci şi loturile de cultură ale locuitorilor [77] ; în comuna I. C. Brătianu a mers pînă acolo încît a pus stăpînire, începînd din anul 1928, pe o parte din islazul comunal constituit în 1888, pe care l-a arendat vreme de mai mulţi ani ţăranilor din alte localităţi [78]. În acelaşi timp, P.A.R.I.D.-ul împiedica pe locuitori să-şi adape vitele în apele sale, obligîndu-i să plătească taxe pentru aceasta [79].

În aproape toate cazurile pe păşunile comunale constituite pe terenurile expropriate de la Casa Pădurilor sursele de apă au rămas în stăpînirea C.A.P.S.-ului [80]. Locuitorii din satele Alibechioi, Nalbant, Trestenic şi altele erau nevoiţi să ducă vitele la adăpat în sate la distanţe care ajungeau pînă la mai mulţi kilometri [81]. Ocoalele silvice amînau exploatarea arborilor de pe solul distribuit ca păşune comunală astfel că locuitorii nu puteau să introducă vitele pe ele [82].

Paralel, ţăranii din cele mai multe comune situate în Delta Dunării au fost impuşi, începînd din anul 1933, cînd s-au definitivat operaţiile de împroprietărire, la plata speselor de măsurătoare, cu toate că ei achitaseră aceste taxe în anii

[73] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 299/1932—1936, f. 2.

[74] *Ibidem* ; idem, dosar 170/1931—1947, f. 9, 22—23.

[75] Idem, dosar 170/1931—1947, f. 23 ; dosar 407/1933, f. 1 ; vezi şi „Monitorul oficial", nr. 138 din 24 septembrie 1920.

[76] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 170/1931—1947, f. 23.

[77] Vezi Arh. St. Tulcea, fond Serviciul agricol al judeţului Tulcea, dosar 36/1934, f. 93.

[78] Idem, fond Prefectura judeţului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 992/1936, f. 133 ; dosar 1072/1936.

[79] Idem, fond Serviciul agricol al judeţului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94—95.

[80] *Ibidem*, f. 95 ; idem, fond Prefectura judeţului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 1026/1935.

[81] Idem, fond Serviciul agricol al judeţului Tulcea. dosar 36/1934, f. 94.

[82] Idem, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serv. Ad-tiv., dosar 899/1932, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

1929—1932, cînd Serviciul agricol județean procedase la punerea sătenilor în posesia provizorie a loturilor de împroprietărire [83].

Reacția țăranilor față de această stare s-a concretizat în introducerea sistematică a vitelor pe pășunile rămase în administrația P.A.R.I.D.-ului, în trecerea la defrișarea arborilor din pădurile distribuite ca pășuni comunale și în refuzul de a plăti arenzile către P.A.R.I.D. și spesele de măsurătoare [84]. Dar desele procese intentate de cele două instituții locuitorilor și, în special, comunelor și amenzile la care au fost supuse au determinat administrațiile comunale să renunțe la dreptul de a administra pășunile ce le fuseseră acordate în folosință. Începînd din 1932 pînă la 1 iunie 1933 țăranii dintr-un număr de 15 sate din Delta Dunării au refuzat să mai ia în primire islazurile, găsind condiții mai avantajoase în învoirea vitelor pe terenurile administrate de P.A.R.I.D., decît în situația ce li se crease în urma reformei [85].

La aceeași dată, 1 iunie 1933, din suprafața predată de P.A.R.I.D., Serviciul agricol mai păstra aproape 916 ha, din care 586 ha le-a destinat O.N.A.C.-ului pentru împroprietărirea a 32 de coloniști, din care numai doi se stabiliseră pe loturi [86]. De altfel, fondul funciar vărsat în întregul județ pentru colonizare era în august 1932 de circa 6 000 ha [87]. Din cauza slabei calități a terenurilor, în aproape toate satele țăranii împroprietăriți prin colonizare le-au refuzat, întorcîndu-se în comunele de baștină. Astfel, deși fondul funciar destinat acestui scop era mare, pînă în 1930 doar 30 de țărani se stabiliseră aici [88]. O parte din cei colonizați, în special în comunele Ciamurlia de Jos, Caramanchioi și Lunca, au luat loturile în folosință provizorie, subarendîndu-le localnicilor [89]. Această stare de lucruri a determinat, în decembrie 1938, Ministerul Agriculturii și Domeniilor să reia în unele localități, precum în Ceatalchioi, Lascăr Catargiu și Tulcea, terenul destinat colonizării și să îl retrocedeze Direcției Comerciale a Pădurilor [90].

Profitînd de lipsa unei evidențe precise asupra modului cum era administrat fondul de colonizare, mulți funcționari din județul Tulcea au devenit proprietari ai unor loturi de colonizare. Astfel, în primăvara anului 1933, în comuna Bașchioi (Satu Mare), unde lotul de împroprietărire fusese stabilit la numai 3 ha și unde Serviciul agricol intervenise pentru a fi deposedați localnicii de terenurile ținute cu embatic de peste 50 de ani și pentru care ei plătiseră după 1921 ca rate de răscumpărare 480 000 lei, au primit pămînt doi notari, un prim pretor, un per-

---

[83] Arh. St. Tulcea, fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 94; fond Prefectura județului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 899/1932, f. 220.

[84] Idem, fond Prefectura județului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 899/1932, f. 39; fond Serviciul agricol al județului Tulcea, dosar 36/1934, f. 95.

[85] *Vezi* Idem, *fond Prefectura județului Tulcea*. Serv. Ad-tiv., dosar 943/1933, f. 91; Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea dosar 170/1931—1947, f. 9, 22—23; dosar 299/1932—1936, f. 2; dosar 407/1933, f. 36; dosar 20/1929—1931, f. 9.

[86] Vezi Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 299/1932—1936, f. 2.

[87] Idem, Vechiul regat. Generale, dosar 39/1923—1933, f. 241.

[88] Constantin P. Rotaru, *Reformele agrare în Dobrogea Veche (1878—1930)*, Iași, Tipografia Sf. Gheorghe, 1930, p. 93.

[89] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 303/1932—1934, f. 5.

[90] Idem, dosar 622/1938—1940, f. 20—24. Este vorba de 420 ha expropriate în 1922 de la stat, care le-a folosit P.A.R.I.D.-ul pînă în 1933, cînd, cu decizia nr. 43799/1933, au fost vărsate Direcției Aplicării Reformei Agrare, împreună cu alte 1 868 ha. Prin decizia ministerială din 22 decembrie 1938 terenul a fost scos de sub expropriere.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ceptor şi un agronom ce posedau fiecare loturi între 40 şi 80 ha, exploatîndu-l cu ţăranii din sat în dijmă [91].

După distribuirea provizorie a pămîntului din Delta Dunării, organele de execuţie tehnică a reformei agrare nu au luat măsuri pentru definitivarea operaţiunilor de împroprietărire a localnicilor. În urma memoriilor din 20 martie şi 15 iunie 1934 înaintate Ministerului Agriculturii şi Domeniilor de senatorul T. N. Gabrov, prin care se arătau că în comunele Jijila, Garvăn, Văcăreni, Rachelu, Ion Brătianu, Luncaviţa, Pisica, Turcoaia şi Carcaliu, ţăranii şi comunele nu intraseră încă în posesia terenului, în septembrie şi octombrie 1934 au lucrat în Deltă două comisii de anchetă, prima sub îndrumarea directorului Inspectoratului agricol Constanţa, cea de-a doua, din octombrie, avînd în componenţa sa pe reprezentaţii P.A.R.I.D.-ului, C.A.P.S.-ului şi pe însuşi senatorul Gabrov [92].

S-a constatat cu acea ocazie că în toate comunele menţionate sătenii nu intraseră în mod definitiv în stăpînirea pămîntului expropriat de la C.A.P.S. şi P.A.R.I.D. Pretutindeni, unde a executat operaţii tehnice, cadastrul lucrase foarte puţin. În comunele Luncaviţa, Rachelu şi Văcăreni loturile de împroprietărire fuseseră trase la sorţi, dar ţăranii nu au putut să le cultive întrucît organele silvice nu ridicaseră materialul lemnos ce trebuia defrişat; opt din totalul celor nouă comune se aflau în litigii cu P.A.R.I.D.-ul, judecîndu-se pentru folosinţa terenului, din care cauză în patru din ele nu începuse parcelarea, iar în celelalte parcelarea, deşi executată, nu putuse fi recepţionată [93]. Serviciul agricol al judeţului Tulcea a solicitat Ministerului Agriculturii şi Domeniilor în numeroase rînduri să ordone definitivarea parcelărilor. Cum organul tutelar nu a dat curs favorabil acestor cereri, directorul Serviciului agricol a acceptat perimetrările şi parcelările nedefinitive şi neverificate şi a pus pe săteni şi comunele în posesie pe baza acestor parcelări. Dar neridicarea materialului lemnos de către organele silvice lăsa în unele localităţi împroprietărirea fără efecte practice [94].

În alte sate, pe măsură ce se executa punerea în posesie a sătenilor şi comunelor pe terenuri de slabă calitate, ei se vedeau în mod firesc nevoiţi să renunţe din această cauză la împroprietărire. A fost cazul comunelor Sarinasuf, în septembrie 1933 cu cele 200 ha islaz comunal [95], Mahmudia, în iunie 1933 şi apoi în martie 1936 cu cele 410 ha păşune [96], ambele inundabile, a 55 de locuitori din Caraorman şi a altor 28 din Sfîntu Gheorghe în 1937, împroprietăriţi pe pămînturi nisipoase cu loturi de cîte 2 ha [97].

Pe unele din pămînturile refuzate la împroprietărire nu s-a mai aplicat ulterior exproprierea, rămînînd în stăpînirea P.A.R.I.D.-ului [98]; altele au rămas însă în administraţia Serviciului agricol judeţean. Nu cunoaştem suprafaţa exactă a terenurilor retrocedate de către ţărani şi comune. Fapt este că în 1939, din 36 de judeţe care dispuneau încă de pămînt pentru împroprietărire, judeţul Tulcea

---

[91] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 303/1932—1934, f. 49 şi 51. Această situaţie fusese adusă la cunoştinţa ministrului subsecretar de stat la agricultură şi domenii, Mihail Ghelmegeanu, cu ocazia vizitei întreprinsă în vara anului 1932 în judeţ, dar vechea stare de lucruri nu s-a modificat ulterior.

[92] Idem, dosar 273/1931—1934, f. 17 şi 22 (Vezi procesele-verbale de anchetă din 19 septembrie şi 18 octombrie 1934).

[93] *Ibidem.*

[94] *Ibidem.*

[95] Idem, dosar 407/1933, f. 56.

[96] Idem, dosar 170/1930—1937, f. 9.

[97] Idem, dosar 136/1931—1938, f. 3—4; Arh. St. Tulcea, fond Serviciul agricol al judeţului Tulcea, dosar 76/1938, f. 34, 40 şi 44.

[98] Arh. St. Bucureşti, fond Reforma agrară din 1921, jud. Tulcea, dosar 407/1933, f. 36.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ocupa locul al doilea ca suprafață nepredată, cu 8 219 ha, întindere care depășea suma disponibilului din multe alte județe luate împreună [99].

Renunțarea comunelor din Delta Dunării la islazurile expropriate de la ocoalele silvice a complicat în localitățile respective problema păşunatului, mai ales cu începere din anul 1938, după ce Casa Autonomă a Pădurilor Statului a interzis învoirea vitelor în păduri [100]. În celelalte localități s-a menținut pînă în anii celui de-al doilea război mondial inclusiv sistemul învoirii duble a vitelor, atît pe păşunea comunală, cît şi pe terenurile P.A.R.I.D.-ului sau în poienile de pădure deținute de C.A.P.S. [101].

Dacă problema împroprietăririi individuale a țăranilor din satele Deltei Dunării poate fi considerată ca încheiată în anii celui de-al doilea război mondial, în schimb cea a păşunilor comunale, în special a celor create pe terenurile expropriate de la organele silvice, se complicase prin intervenția Ministerului Agriculturii şi Domeniilor din vara anului 1942 care a încercat să anuleze toate exproprierile de păduri din județul Tulcea. Legea pentru reforma agrară din 1921 pentru Vechiul regat interzicea exproprierea pădurilor din zonele de şes şi transformarea lor în păşuni comunale. Se permitea totuşi, în baza art. 7, al. f. din aceiaşi lege, a se expropria pămînturile pe care existau tufişuri şi arboret considerate că nu vor putea deveni niciodată pădure compactă [102]. În Delta Dunării toate exproprierile de terenuri operate în defavoarea ocoalelor silvice s-au făcut în baza acestei excepții [103].

Cu ocazia unor cercetări întreprinse în 1942 de Ministerul Agriculturii şi Domeniilor în județul Tulcea, organele de anchetă, probabil influențate de funcționarii ocoalelor silvice de aici, au considerat ca ilegale exproprierile de păduri efectuate de către instanțele reformei. Ca urmare, s-a dispus retrocedarea celor circa 20 000 ha de păduri ce fuseseră expropriate de la Casa Pădurilor. Dar Consiliul de avocați din Ministerul Agriculturii şi Domeniilor a apreciat că nu se mai putea reveni asupra unor hotărîri de expropriere devenite definitive, întrucît s-ar fi încălcat autoritatea de lucru judecat [104].

Din analiza făcută de organele ministeriale în vara anului 1942 în legătură cu această problemă, rezulta că în 69 de comune din județ se expropriaseră în total 19 587 ha de pădure pentru a fi destinate ca păşuni comunale ; studiile de transformare fuseseră întocmite pînă atunci pentru o suprafață de 6 400 ha din 26 de sate, dar acestora nu li se calculaseră încă debitele [105].

În octombrie 1942, Ministerul Agriculturii şi Domeniilor, însuşindu-şi avizul Consiliului de avocați, a dispus să lase pădurile în folosința comunelor şi să le pună cît mai repede posibil în posesie, cu condiția ca administrațiile comunale să achite valoarea materialului lemnos, — care nu putea fi defrişat — valoare ce urma a fi socotită de la data cînd hotărîrile de expropriere deveniseră definitive [106].

Pe această cale, problema păşunilor comunale în județul Tulcea şi în special în satele din Delta Dunării nu a fost soluționată. Prefectul județului Tulcea, referindu-se la stadiul reformei agrare din județ existent la sfîrşitul lunii de-

[99] Arh. St. București, fond Reforma agrară din 1921, Vechiul regat. Generale, dosar 249/1939, f. 8 şi urm.

[100] Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 1144/1938.

[101] Idem, dosar 1512/1943, f. 39.

[102] „Monitorul oficial", nr. 82 din 17.VII.1921.

[103] Vezi Arh. St. București, fond Comitet agrar, jud. Tulcea, dosar 6/1932, f. 22, 28, 32, 59—60.

[104] Arh. St. Tulcea, fond Prefectura județului Tulcea. Serv. Ad-tiv., dosar 1571/1943.

[105] *Ibidem.*

[106] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cembrie 1942, menţiona că păşunile fuseseră constituite pe terenurile împădurite cele mai slabe, adeseori cu un sol sărac în hrană şi că chiar prin această formulă nu s-a putut asigura necesarul în comparaţie cu numărul vitelor, din care cauză a continuat să se menţină aceeaşi dependenţă a comunelor faţă de C.A.P.S. şi de P.A.R.I.D. [107].

In concluzie, în satele din Delta Dunării împroprietărirea individuală a locuitorilor şi înzestrarea comunelor cu păşuni nu au putut fi soluţionate, în primul rînd, datorită fondului funciar insuficient existent pentru aceste scopuri. Suprafeţele reduse de pămînt cultivabil sau păşunabil ar fi putut asigura totuşi împroprietărirea unei părţi din totalul locuitorilor din satele Deltei cu pămînt arabil şi a majorităţii comunelor cu păşune. Dar organele din subordinea Ministerului Agriculturii şi Domeniilor, care administrau acele terenuri, au făcut uz de întreaga lor influenţă pentru a păstra pămîntul. Cum intervenţiile unor factori de răspundere au obligat Casa Centrală a Cooperaţiei şi Împroprietăririi să respecte hotărîrile instanţelor de judecată ale reformei agrare şi cum terenul a trebuit să fie predat Consilieratului agricol pentru fondul de împroprietărire, Direcţia Pescăriilor Statului şi Casa Pădurilor s-au opus vreme de mai mulţi ani respectării acestor hotărîri. Faptul a avut drept consecinţă tergiversarea operaţiilor de expropriere şi împroprietărire pînă în anii celui de-al doilea război mondial. Suprafeţele destinate locuitorilor şi comunelor din Delta Dunării au fost însă insuficiente în raport cu necesităţile de trai.

L'APPLICATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921 DANS LE DELTA DU DANUBE

RÉSUMÉ

Dans le delta du Danube, dont la surface est de 379 000 hectares, la plupart des terrains n'ont pas été utilisés pour les travaux de l'agriculture. C'est pourquoi seulement un petit nombre de paysans ont pu bénéficier de l'application des dispositions de la loi de 1921 pour la réforme agraire, loi qui prévoyait l'attribution de lots de terre en propriété individuelle aux bénéficiaires. Cependant, sur une partie des terrains du delta du Danube le bétail aurait pu paître. Les communes situées dans ces régions ont obtenu des organes chargées de l'application de la réforme agraire l'autorisation d'utiliser pour le pâturage les terrains qui avaient été expropriés. Les services publics qui avaient jusqu'alors administré ces terrains — notamment la Direction des Pêcheries de l'Etat et la Direction des Forêts — refusérent de céder au conseiller agricole du département les surfaces expropriees, sous prétexte qu'il s'agissait de terres exposées à l'inondation et qui, conformément à une disposition spéciale de la loi, ne pouvaient être attribuées aux paysans comme propriétés individuelles.

A la suite de nombreux rapports du conseiller agricole et d'incessantes démarches des députés et des sénateurs du département, le Ministère de l'Agriculture et des Domaines décida, en 1929, que ces terrains devaient être distribués aux paysans y ayant droit. En 1930, en automne, la procèdure prévue par la loi pour la réforme agraire fut entamée. Finalement, les communes ont reçu des lots de terre, mais la plupart étaient inondables. Fort peu de ces terrains devinrent des pâturages et ils étaient enclavés dans les domaines administrés par la Direction

[107] Arh. St. Tulcea, fond Prefectura judeţului Tulcea, Serviciul Ad-tiv, dosar 1512/1943, f. 39.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

des Forêts ou par la Direction des Pêcheries de l'Etat. Les paysans de ces communes dépendirent donc du bon vouloir de ces deux administrations et, pour pouvoir faire paître les bestiaux, ils furent obligés d'obtenir l'agrément de la Direction des Forêts et de la Direction des Pêcheries de l'Etat. A cause de ces conditions, une partie des communes fut contrainte de renoncer aux terrains répartis.

Ainsi, dans le delta du Danube, à la suite de l'entrée en vigueur de la loi de 1921, les habitans et les communes ont reçu de très réduites surfaces de terre et de qualité inférieure. La réforme agraire n'a produit que de faibles resultats dans cette région.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎMPREJURĂRILE VENIRII LIBERALILOR LA PUTERE ÎN IANUARIE 1922

RELAȚII ÎNTRE PARTIDELE POLITICE BURGHEZE

DE

I. CIUPERCA

Observatori ai vieții politice în primii ani postbelici remarcau contrariați dezacordul dintre sarcinile pe care desăvîrșirea unității de stat le punea în fața claselor conducătoare românești și comportarea acestor clase. Înverșunarea luptei dintre partidele politice constituie unul din aspectele activității burgheziei și mașierimii din România care a stîrnit cele mai multe dezaprobări contemporane [1]. Cum se explică intensificarea luptelor dintre partidele politice? Care sînt consecințele acestei stări de fapt asupra regimului politic din România și, în sfîrșit, care sînt împrejurările care favorizează preluarea puterii de către liberali în ianuarie 1922? Sînt întrebări al căror răspuns merită stăruința cercetătorului.

O dată desăvîrșită unitatea statului național, burghezia românească ar fi trebuit să tindă la o bună gospodărire a bogățiilor României, la o organizare temeinică și la un regim politic stabil. După primul război mondial se întîmplă tocmai contrariul: o prelungită criză politică manifestată prin instabilitate guvernamentală, schimbarea configurației partidelor politice, și regruparea lor, apariția în viața politică a unor noi partide și grupări, modificarea bazei lor sociale și de clasă. Condițiile noi în care activau partidele politice decurgeau atît din reintegrarea în viața statului național a unor teritorii românești care fuseseră nevoite să se acomodeze la o viață de stat în multe privințe deosebită de aceea a Vechiului Regat, cît și din înfăptuirea celor două reforme fundamentale (agrară [2] și electorală) cu ample consecințe asupra vieții noastre politice. Desăvîrșirea unității naționale a adăugat partidelor politice existente în Vechiul Regat noi partide

---

[1] Înțelegem să abordăm aceste divergențe fără a eluda contradicția fundamentală a regimului politic din România, cea dintre forțele înaintate în frunte cu clasa muncitoare și clasele dominante. V. I. Lenin sugera un unghi interesant de cunoaștere a acestor clase dominante *de pe pozițiile și în interesul proletariatului* (subl. ns.) sesizînd că „în cadrul unor asemenea controverse se spun fără voie lucruri care, în general vorbind, sînt tăinuite cu grijă" (*Opere complete*, vol. IV, București, Editura Politică, 1961, p. 313).

[2] Apreciată în mai multe lucrări drept cea mai radicală decît în oricare altă țară cu excepția Uniunii Sovietice (vezi, de exemplu, Frederich Hertz, *The Economic Problem of the Danubian States. A Study in Economic Nationalism*, London, 1947, p. 45).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca Partidul național român din Transilvania și altele. Carențele regimului burghezo-moșieresc din România subliniate de participarea la primul război mondial au produs un val de nemulțumire populară, așa numitul „spirit al tranșeelor“ [3], pe care a crescut vertiginos popularitatea generalului Averescu și pe ale cărei baze fragile se va alcătui un nou partid denumit al poporului. Întemeietorii acestui partid intenționau să evite unirea luptei țăranilor pentru pămînt cu luptele muncitorești pentru drepturi și libertăți democratice.

Perioada legiferării reformei agrare, atragerea țărănimii în viața politică prin acordarea dreptului de vot universal și nemulțumirile lăsate de război dau naștere ideii reluării acțiunii de organizare politică a țărănimii într-un partid țărănesc. N. Iorga surprindea momentul apariției noilor partide în cuvinte de o deosebită plasticitate notînd că primul război mondial „izbind în mucavaua aurită a edificiului nostru politic, a năruit și a pulverizat, scoțînd la iveală energii noi“ [4].

Aceste realități vor determina burghezia satelor și mica burghezie orășenească să-și formeze un instrument politic propriu — Partidul țărănesc — „care să le reprezinte cu mai multă fidelitate interesele lor... în această epocă de profunde prefaceri sociale și economice“ [5]. Slăbit de curente contradictorii, dezavantajat de poziția progermană adoptată de-a lungul primului război mondial, lovit de reforma agrară [6], Partidul conservator pierde considerabil din forța cu care se manifestase înainte de război. În jurul lui Marghiloman se mai menține un grup de oameni cu experiență, dar ale căror servicii, ca și ale șefului, nu sînt decît vag solicitate de coroană sau discutate în lumea politică în perioade de criză prelungită ca cea de la sfîrșitul guvernării averescene, o dată cu toate combinațiile posibile [7]. Schimbarea titulaturii de partid conservator cu cea de conservator progresist, în intenția de a sublinia mai pregnant compatibilitatea cu ideea de progres (concepută însă numai ca o evoluție ce are drept bază de plecare tradiția [8]), de a relua locul în viața politică și de a părăsi cu timpul termenul de conservator [9], incomod în condițiile funcționării votului universal, n-a contribuit la creșterea suprafeței electorale a partidului. A mai dăinuit doar ca o ficțiune destrămîndu-se o dată cu moartea lui Alexandru Marghiloman (1925).

O grupare similară se păstra în jurul personalității lui Take Ionescu sub denumirea de Partid conservator-democrat adoptată încă de la înființare (februarie 1908). Desfășurarea vieții politice în condițiile exercitării dreptului de vot universal a incomodat deopotrivă ambele partide conservatoare; dacă partidul condus de Take Ionescu a avut o participare mai intensă la viața politică — ne referim la colaborarea cu generalul Averescu în guvernarea din 1920—1921 și la guvernarea de o lună (17 decembrie 1921—17 ianuarie 1922) — faptul se explică și prin relațiile pe care Take Ionescu și unii membrii ai partidului le aveau cu cercurile diplomatice și financiare europene.

O altă personalitate, care aspira la un rol politic în România interbelică, era N. Iorga. Spre un asemenea rol nu-l putea ridica decît un mare partid politic,

---

[3] P. P. Negulescu, *Partidele politice*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială“, an. VI (1924), nr. 1—2, p. 36. Victor Slăvescu, *Probleme economice și financiare*, București, 1940, p. 37.

[4] „Neamul Românesc“, nr. 126 din 17 iunie 1919.

[5] Mircea Mușat, *Principalele partide ale claselor dominante și activitatea lor între anii 1918—1921* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1969, p. 16.

[6] N. Iorga, *Supt trei regi*, București, 1932, p. 306; vezi și Robert Lee Wolff, *The Balkanus in Our Time*, Harward University Press, Cambridge Massachusetts, 1956, p. 103.

[7] Charles Upson Clark, *Greater Roumania*, New Jork, 1922, p. 387.

[8] Al. Marghiloman, *Doctrina conservatoare*, în *Doctrinele partidelor, politice*, București, Cultura Națională, 1924, passim. C. Rădulescu-Motru, *Concepția conservatoare și progresul*, în *Doctrinele...* p. 56.

[9] M. Theodorian-Carada, *Efimeridele*, Săbăoani—Roman, 1937, p. 88—89.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar Iorga n-a putut aduna în jurul ideilor de regenerare morală, solidaritate și unitate națională [10] și de domnie a poporului prin cultură decît un grup relativ mic [11] de entuziaști, unii fascinați de personalitatea istoricului. Adeseori el mărturisește slăbiciunea Partidului naționalist-democrat și este nevoit s-o recunoască drept cauză a participării minime în calculele politice [12]. Ceea ce ar fi putut spori considerabil suprafața politică a lui N. Iorga ar fi fost ralierea la ideile sale a maselor țărănești, acum proprietare și cu drept de vot. De aici dezacordul său față de ideea lui Ion Mihalache de a organiza un partid țărănesc, eforturile perseverente de a trata de la egal la egal după ce veto-ul său eșuase și preocupările de fuzionare cu celelalte partide asupra cărora vom reveni.

În peisajul politic românesc de după primul război mondial Partidul liberal rămînea nu numai cel mai mare partid burghez, dar, așa cum observa Iorga, care nu simpatiza pe liberali, „singurul adevărat" [13] — adică puternic; el constituia expresia politică a marii burghezii industriale și financiare românești. Puterea acestui partid era dată de posesiunea unei întinse rețele bancare avînd în centrul ei Banca Națională a României și Banca Românească. Prezența în fruntea partidului a personalității puternice a lui Ionel Brătianu, ca și existența unui stat major format din oameni politici cu experiență explică, de asemenea, prestigiul de care se bucura Partidul liberal în viața politică. Problema adaptării la condițiile statului român unificat se punea pentru toate partidele vechi. Pentru Partidul liberal era întrevăzută din unghiuri diferite de Ionel Brătianu și de alte personalități între care considerăm reprezentativ pe sociologul D. Drăghicescu. Sextil Pușcariu amintește că, într-o discuție cu Ionel Brătianu din toamna anului 1918, acesta emitea părerea că „noile provincii nu trebuie să se amestece un timp în luptele dintre partidele Vechiului Regat", că, apoi, trebuie să activeze în cadrele partidelor „istorice" care „trebuiau să se împrospăteze cu elemente viguroase din noile provincii sau să crape" [14]. Persistența acestei păreri va constitui un real obstacol în fața colaborării cu transilvănenii din Partidul național condus de Iuliu Maniu. Se cerea însă și o altfel de adaptare și anume la condițiile create de aducerea pe arena politică a unor mase largi ale populației prin acordarea — cu limitele inerente regimului burghez — a dreptului de vot universal. Sesizînd un fenomen care, mai tîrziu, va atrage atenția mai multor autori [15] și anume că dispariția treptată a Partidului conservator și înfăptuirea reformelor fundamentale a căror înscriere în programul liberal îi dăduse un caracter de avangardă, a deplasat pe liberali spre dreapta dîndu-le aspectul „unui Partid conservator în fața noilor formații politice mai ales" [16], Drăghicescu [17] se înscria între autorii care, în 1921, preconizau înnoirea programului Partidului liberal cu prevederi care să vină în întîmpinarea aspirațiilor maselor populare. De asemenea, tot Drăghicescu remarca faptul că urmările războiului mondial, acelea ale aplicării votului universal și efectele reformei agrare, pe care le complică și le adîncesc frămîntă-

[10] N. Iorga, *Doctrina naționalistă*, în *Doctrinele...*, p. 40.

[11] Barbu Teodorescu, *Nicolae Iorga*, București, Editura Tineretului, 1968, p. 169.

[12] N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 325.

[13] N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 306; vezi și Robert Les Wolff, *op. cit.*, p. 103.

[14] Sextil Pușcariu, *Problema ardeleană în politica românească*, Cluj, 1931, p. 8—9.

[15] Al. Papacostea, *România politică, Doctrină — idei — figuri, 1907—1925*, București, ș.a., p. 207—209. Henri Prost, *Destin de la Roumanie*, Paris, Editions Berger Levrault, 1954, p. 8; vezi și V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării P.C.R. Sistemul partidelor politice*, în „Studii" tom. XIX, 1966, nr. 3, p. 452.

[16] Henri Prost, *op. cit.*, p. 8.

[17] V. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 79—87; 98—99. Al. Marinescu, *Partidele politice și democrația*, în „Democrația", an. IX (1921), nr. 10, p. 476; vezi și I. Agrigoroaiei, *Considerații privind interpretarea cri-*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rile firești izvorîte în noua situație „au intensificat viața noastră politică, au complicat-o și au trezit-o din lîncezirea și superficialitatea vremurilor normale [18]: o complica în sensul că existența mai multor interese și ambiții de a cuceri și păstra puterea făcea mai anevoioasă schimbarea echipelor de guvernare stîrnind uneori regrete în legătură cu rotativa guvernamentală suficient de blamată la timpul ei. Această împrejurare determina și creșterea rolului coroanei de arbitru al luptei dintre partide și, așa cum scria C. Stere, de indicator al unui raport real de forțe între curentele dominante ale opiniei publice" [19].

Dacă una din tendințele firești ale coroanei în perioada respectivă era preferința pentru guverne de coaliție [20] în ideea strîngerii tuturor energiilor capabile a ușura traversarea greutăților postbelice [21], reluarea rotativei guvernamentale — soluție comodă pentru timpuri normale — rămînea un obiectiv vrednic de atins; în acest sens, disproporție evidentă dintre Partidul liberal și celelalte a făcut să se nască ideea realizării unui al doilea mare partid, „de schimb", care să fie în stare a prelua succesiunea liberalilor. Cum alegerile pentru constituantă, din noiembrie 1919, n-au indicat nici un partid cu o popularitate suficient de puternică pentru a forma singur guvernul, s-a constituit așa numitul „bloc parlamentar" format din cinci partide între care Partidul național român. Partidul țărănesc, Partidul naționalist democrat etc. Blocul a luat ființă în jurul transilvănenilor nu numai pentru faptul că în timpul alegerilor obținuseră cel mai mare număr de locuri în Parlament [22], dar și datorită unei stări psihologice speciale potrivit căreia de la ei se aștepta o regenerare a vieții politice românești [23]. Neinteresîndu-ne în mod special guvernarea „blocului", vom stărui numai asupra divergențelor care i-au adus căderea și care s-au prelungit în opoziție, cînd „blocul" a luat denumirea de Federație națională, dînd prilejul să se contureze ideea că experiența comună și, acum, după îndepărtarea de la guvern, nemulțumirea comună, pot constitui impulsuri

---

tică a literaturii burgheze despre situația politică din România între anii 1918—1921, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), secțiunea a III-a, Istorie, tom. XV (1969), fasc. 1, *passim*, Idem, *Observații privind programul Partidului național liberal din perioada 1918—1921*, în „Analele științifice...", tom. XVI, 1970, fasc. 1. Idem, *Programul Partidului național liberal din perioada 1918—1921, și unele probleme referitoare la dezvoltarea economiei naționale* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", tom. VIII, 1971.

[18] D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 3.

[19] C. Stere, *Documente și lămuriri politice. Preludii: P.N.T. și „Cazul Stere"*, București, 1930, p. 182.

[20] În aprecierea creditului de care se bucura această formulă trebuie avut în vedere și faptul că în timpul războiului își dovedise adeseori eficiența.

[21] Pentru moment, această soluție convenea și regelui Ferdinand deoarece venea în întîmpinarea dorinței lui de a avea asentimentul tuturor partidelor la încoronare.

[22] Marcel Ivan, *Evoluția partidelor noastre politice în cifre și grafice, 1919—1932*, Sibiu, 1932, (tabloul II).

[23] „Axioma curentă la București era: «să vie ardelenii»", notează Octavian Goga, ... *Aceiași luptă, Budapesta—București*, București, 1930, p. 37. De asemenea C. Argetoianu arăta că „în politica românească anul 1919 a fost anul ardelenilor. Toți am alergat după ei..." (apud M. Mușat și V. Puică, *Activitatea Partidului național român din Transilvania în preajma și în primii ani după desăvîrșirea făuririi statului național român*, în „Revista muzeelor", an. VI (1969), nr. 1, p. 16; vezi și *Memoriile Sabinei Cantacuzino. Plicul III. Amintiri din războiul 1914—1919* (Bibl. Acad., Secția Manuscrise, mapa V, mss. 1, p. 436—487). De asemenea, trebuie subliniată unitatea românilor în momentul semnării tratatelor de pace (vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 330).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

către evoluția spre un mare partid. Astfel, grupările de dreapta ale partidelor care compuneau Federația, sprijinite de rege și mai ales de liberali au constituit principala cauză a căderii guvernării Vaida [24]. Să amintim numai că divergențele în jurul proiectului de lege privind reforma agrară întocmit de Ion Mihalache au determinat retragerea din guvern a miniștrilor A. Vlad și V. Bontescu [25] și au prilejuit „lucrătura" (cuvîntul lui N. Iorga) care a grăbit sfîrșitul guvernării.

Rezultatul a fost demiterea guvernului la 13 martie 1920, în lipsa președintelui consiliului, sub acuzația de a fi favorizat anarhia. Încredințarea conducerii noii echipe guvernamentale condusă de generalul Averescu însemna pînă la un anumit punct o guvernare liberală deghizată deoarece un armistițiu politic [26] încheiat între liberali și C. Argetoianu trasa liniile generale ale acestei guvernări. Cum atenția noastră nu se îndreaptă în primul rînd asupra guvernului Averescu, vom aborda aspecte ale relațiilor dintre partidele politice în perspectiva succesiunii guvernării averescane, ale eforturilor făcute în vederea formării unui al doilea mare partid care să constituie un adversar pe măsura celui liberal, ca, apoi, după instalarea guvernării liberale, să putem aprecia mobilurile și structura opoziției față de această guvernare.

Grupările care au format „blocul parlamentar", imediat ce au fost îndepărtate de la putere, s-au constituit într-o opoziție necruțătoare față de guvernarea averescană care se uza rapid, datorită, pe de o parte, lipsei de experiență [27], iar, pe de altă parte, tendinței de îmbogățire concretizată în atîtea afaceri [28] care au constituit prilejuri de scandal. Din punctul nostru de vedere interesează cît de unite se prezentau ele în această opoziție și ce eforturi s-au făcut spre închegarea unui al doilea mare partid care să poată concura cu liberalii la preluarea conducerii țării după îndepărtarea guvernării Averescu. N. Iorga notează că la banchetul care întrunea reprezentanții „blocului" imediat după demisia guvernului Vaida, „supt impresia loviturii nedrepte dată fără a observa formele constituționale... s-a petrecut acolo o strîngere de rînduri, care, menținută, ar fi îngăduit, *pe baza proiectului de lege agrară* (subl. ns.), o mare campanie electorală contra unui guvern ce afișa dictatura... deși era incapabil de aceasta" [29]. Entuziasmul acestei adunări a generat ideea de a se da luptei comune o conducere, și N. Iorga a fost proclamat „șef al unui *partid țărănesc* (subl. ns.) în care s-ar fi topit și ardeleni și celelalte partide provinciale [30]. Organizarea campaniei împotriva guvernului Averescu a risipit din entuziasmul acestor hotărîri lui N. Iorga nerăminîndu-i decît un fel de conducere neoficială a viitoarei opoziții [31]. Denumirea

---

[24] D. Mușat și V. Puică, *op. cit.*, p. 17—18.

[25] Gh. Buzatu, *Guvernarea „blocului democratic" (decembrie 1919—martie 1920)*, p. 27, (în manuscris, la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași).

[26] C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani*, București, Editura Politică, 1968, p. 346—347; Gheorghe I. Florescu, *Despre împrejurările aducerii la putere a guvernului Al. Averescu (martie 1920)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", an. VI (1969), p. 61. Arh. St. București, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 9/1921, f. 1—3.

[27] Partidul Poporului, *Revizuirea programului. Expunere de motive*, București, 1922, p. 6. „Îndreptarea", nr. 29 din 8 februarie, 1922.

[28] Arh. St. București, Fond Casa Regală, Principele Carol, dosar nr. I/1921, *passim*. „Viitorul", nr. 3869 din 10 februarie 1921.

[29] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, București, 1934, p. 18.

[30] *Ibidem*, p. 37.

[31] Pînă la 15 iunie 1921 „Neamul Românesc" se va subintitula *Foaia Partidului Național Democrat. Organ al Federației Național Sociale*. După această dată rămîne doar *Foaia Partidului Național Democrat*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de Federație națională [32], adoptată acum, în opoziție, de grupările fostului „bloc parlamentar", este edificatoare prin ea însăși în privința modului în care se concepea colaborarea. Autonomia fiecărei grupări lăsa posibilitatea încercării oricărei acțiuni proprii, ceea ce s-a și întîmplat. Maniu, Iorga, Mihalache, precum și alți politicieni care făceau parte din Federația națională ar fi dorit fiecare să o transforme într-un partid puternic sub conducerea sa în stare să-și impună cuvîntul în politica românească. Firește, eterogenitatea concepțiilor și orientarea contradictorie a ambițiilor sporeau vulnerabilitatea Federației în fața adversarilor și contribuiau la întîrzierea evoluției spre un partid unitar și puternic. Cercetarea raporturilor dintre partidele politice burgheze în perspectiva preluării puterii de către liberali în ianuarie 1922 impune cîteva precizări în privința Partidului național român și a Partidului țărănesc, partide componente ale Federației naționale. Ambele partide vor contribui, fiecare într-un fel propriu, la eșecul ideii de a transforma Federația într-un partid unic. Astfel, în cadrul Federației, Partidul național român avea întrucîtva o situație aparte. Problema fundamentală a acestei formațiuni politice cu o mare experiență opozițională acumulată în timpul activității desfășurate sub stăpînirea străină era depășirea caracterului regional, transformarea într-un partid de anvergură națională în cadrul statului român unificat. Fiecare dintre conducătorii partidului înțelegeau această necesitate ,dar într-un sens propriu [33]. Remarcăm doar că Iuliu Maniu a pendulat între ideea unei autonomii transilvănene și ideea unirii cu un partid din Vechiul Regat sub conducerea sa. Conflictul dintre burghezia transilvăneană și cea din Vechiul Regat, ca și ambițiile manifestate în egală măsură de Ionel Brătianu și Iuliu Maniu de a se afla în fruntea unui mare partid au împiedicat apropierea dintre cele două formații politice de mai multe ori încercată și, în același timp, au contribuit la sporirea ambiguității poziției Partidului național român în cadrul Federației.

În privința Partidului țărănesc, a locului său în Federație și a raporturilor cu celelalte partide burgheze, se impune să subliniem că în momentul creării Federației naționale se profilau cel puțin două direcții ale evoluției sale: fie transformarea Federației într-un Partid țărănesc (idee care se găsește de multe ori în centrul preocupărilor fruntașilor țărăniști), fie întărirea Partidului țărănesc din Vechiul Regat în sensul extinderii organizațiilor sale în întreaga țară și a unirii cu alte grupări de orientare țărănistă.

Ideea luptei de clasă prezentă în concepția [34] și în programul țărănist [35] a complicat raporturile cu celelalte partide din Federație și, concomitent, a contribuit la amplificarea tendinței țărăniștilor din Vechiul Regat de a crea un mare partid țărănesc în afara Federației.

---

[32] I s-a mai zis Federația democrației naționale și sociale, Opoziția națională sau *Opoziția unită* (adversarii au ajuns s-o denumească „opoziția unită și nu prea...").

[33] Octavian Goga va milita pentru încadrarea Transilvaniei în eforturile de consolidare a unității românești prin intrarea transilvănenilor în unul din partidele Vechiului Regat (Octavian Goga, *op. cit.*, *passim*. Idem, *Mustul care fierbe*, București, 1927, *passim*. Asupra poziției lui V. Goldiș ca și asupra celei adoptate de V. Bontescu și de alți conducători ardeleni vom reveni.

[34] Asupra ideii luptei de clasă la țărăniști: V. N. Madgearu, *Țărănismul*, București, ș.a.. p. 5; 31. Idem, *Doctrina țărănistă*, în *Doctrinele...*, p. 68—87. Șt. Zeletin, recenzie la „Țărănismul" de V. Madgearu, în „Arhiva pentru...", 1921, nr. 2—3, p. 348 și urm. Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, ed. a III-a, București, Forum, 1945, p. 25. Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura Politică, 1969, p. 272—288. C. Stere, *op. cit.*, p. 258. N. Tertulian, *C. Stere-doctrinarul*, în *Eseuri*, București, Editura pentru literatură, 1968, *passim*.

[35] *Norme de organizare a Partidului țărănesc*, în „Țară Nouă" din 4 octombrie 1920. Anteproiectul de program discutat în cadrul congresului Partidului țărănesc din 21—23 noiembrie 1921 (vezi „Aurora", nr. 23 din 19 noiembrie 1921).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Opoziția față de guvernul Averescu [36] a cunoscut o intensificare treptată, terminîndu-se printr-o campanie de răsturnare care, într-adevăr, a reușit dar spre folosul liberalilor. Explicarea acestei împrejurări pornește de la observația că în mod normal ar fi trebuit ca paralel cu desfășurarea campaniei de răsturnare declanșată mai ales după ce guvernul Averescu a anunțat intenția trecerii legii de reformă agrară pentru Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina [37], să se desfășoare tratativele pentru contopirea partidelor din Federație într-un partid omogen și puternic. Or, între concluziile asupra situației politice din România prilejuite de alegerile parțiale din februarie 1921, cea cu privire la stadiul nesatisfăcător al negocierilor partidelor din Federație, pe linia apropierii lor, era neîndoielnică. Federația nu era pregătită pentru guvernare [38]. Aceleași alegeri parțiale evidențiau încă un aspect semnificativ : Partidul liberal s-a străduit să obțină succese care să constituie indicii ale formării unui curent proliberal în opinia publică [39], și eventual, argumente în favoarea părăsirii rezervei binevoitoare liberale față de guvernarea Averescu. Aprecierea noastră este confirmată și de faptul că membri ai guvernului, intuind pericolul, sugerează mai întîi grăbirea clarificării situației în Federație în ideea constituirii unei contraponderi față de Partidul liberal [40], iar, apoi, fac propuneri de colaborare și chiar fuziune [40] bis. În sfîrșit, intrarea în Partidul țărănesc și alegerea lui C. Stere ca deputat în 1921 va contribui la complicarea raporturilor dintre partidele politice care compuneau Federația națională. Discuțiile purtate cu prilejul validării mandatului de deputat vor accentua disensiunile în Federație, contribuind la îndepărtarea lui Iorga, atît de pornit împotriva comportării lui C. Stere în timpul primului război mondial [41]. Încercarea lui Stere de a lua legătura cu Iorga prin Pan Halipa [42] a eșuat. De asemenea, a eșuat și încercarea făcută de Ion Mihalache și Ion Inculeț cu prilejul căreia venind vorba de Stere, Iorga observa că „această feroce ambiție nu vine în Cameră numai pentru un rol de figurant, dar nu pot împiedica Federația și opoziția unită de care mă simt deslegat, de a se sinucide" [43]. De altfel, Iorga nu excludea posibilitatea ca Argetoianu să fi folosit procedeul alegerii lui Stere „pentru a împinge din Ministeriu pe Take Ionescu" [44]. Dacă nu trebuie exagerată importanța validării lui C. Stere în destrămarea Federației, nu trebuie totuși scăpat din vedere că pătrunderea lui în Partidul țărănesc [45] însemna un cîștig sub raport doctrinal pentru acest partid, o accentuare a deplasării spre stînga, prin consecvența cu care era afirmată ideea luptei de clasă atît de antipatică lui N. Iorga. În sfîrșit, Stere era incomod, datorită părerilor sale, nu numai pentru Iorga, dar și pentru unii fruntași țărăniști

---

[36] Alegerile din iunie 1920 aduseseră guvernului o majoritate confortabilă (vezi Marcel Ivan, *op. cit.*, tabloul II—a).

[37] La 26 ianuarie 1921, C. Garoflid depusese în parlament proiectul reformei agrare care va deveni lege la 17 iulie 1921.

[38] „Românul", Arad, nr. 25 din 5 februarie 1921. „Îndreptarea" nr. 64 din 20 martie 1921.

[39] „Îndreptarea" nr. 28 din 5 februarie 1922.

[40] „Îndreptarea" nr. 25 din 3 februarie 1921. Idem, nr. 46 din 27 februarie 1921.

[40] bis „Patria", Cluj, nr. 47 din 6 martie 1921.

[41] *La Trahison de Stéré*, Bucarest, 1921, *passim*. Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. V, 1920—1924, București, 1927, p. 122—123.

[42] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 121.

[43] *Ibidem*, p. 127.

[44] *Ibidem*, p. 118. În altă parte exprimă ideea că nu era exclus ca și Alexandru Constantinescu să fi avut contribuția lui în reușita alegerii lui C. Stere.

[45] Datorită lui Grigore Coandă, Stere ajunge președintele organizației țărănești de la Argeș și, prin aceasta, cooptat în conducerea centrală a Partidului țărănesc (vezi N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 354—355 ; „Democrația", an. IX, (1921). nr. 3, p. 81.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și alți oameni politici ; am aminti în acest sens pe V. N. Madgearu, sau, mai tîrziu, Iuliu Maniu [46].

Momentul validării lui C. Stere și consecințele lui asupra relațiilor dintre partidele politice pot prilejui formularea întrebării : țineau oamenii politici români atît de mult la principii ? Firește ,orice apreciere globală riscă. S-au făcut, totuși, asemenea caracterizări fie de autori străini [47] tentați a găsi note distincte ale desfășurării vieții politice în spațiul nostru geografic, în raport cu cel vest-european luat drept clasic, fie, mai ales ,de autori români, ce-i drept de cele mai multe ori angajați direct în lupta politică [48].

În cazul de față am putea nota că aversiunea față de principiul luptei de clasă cu care era identificat C. Stere [49] era generală. Împrumutat din doctrina marxistă și enunțat în numele intereselor unei presupuse clase omogene — țărănimea [50] — principiul ca atare era respins de politicienii burghezi ai vremii care simțeau instinctiv că lupta ar amenința însăși societatea burgheză, ieșind din cadrul ei, depășind limitele parlamentarismului burghez ; de fapt, principiul luptei de clasă. inclusiv oamenii care-l foloseau, ar fi preocupat mai puțin dacă n-ar fi fost folosit la agitarea maselor populare împotriva regimului burghez ; aici este punctul esențial. Am arătat că motive complexe, care țineau de convingerile cele mai profunde, făceau pe N. Iorga mai sensibil în raport cu ideea luptei de clasă adoptată de țărăniști fapt care a determinat înmulțirea dificultăților în relațiile cu ceilalți parteneri din Federație și, mai ales, dintre N. Iorga și Partidul național român dispus să se arate mai îngăduitor cu țărăniștii atunci cînd interesele politice o cereau. Încă pe timpul discutării validării mandatului de deputat al lui C. Stere, s-a luat inițiativa formării unui *bloc al fuziunii* la care au aderat „toți parlamentarii iorghiști, țărăniști din toată țara și ardeleni din Partidul național român“ [51]. La aluziile oficiosului Partidului național [52] în legătură cu efectul dizolvant al conflictului Iorga-Stere asupra Federației este invocat procesul verbal semnat de 39 parlamentari și fruntași politici care ,,se legau să lupte din toate puterile lor pentru înfăptuirea unui partid unic“, iar neprimirea lui Stere era un lucru bine stabilit „de întreaga opoziție națională, cu excepția a trei parlamentari basarabeni“ [53]. Așa cum va spune Iorga, mai tîrziu [54], „Federația și cu atît mai mult Partidul ce ar fi rezultat din ea, trebuia să constituie un obstacol atît împotriva revoluționarismului excesiv (referindu-se la țărăniști)

[46] „Adevărul“, nr. 11590 din 15 ianuarie 1922.

[47] Henri Prost, *op. cit.*, p. 36 ; 42—43. Hugh Seton Watson, *Eastern Europe between The Wars 1918—1941*, Cambridge, 1946, p. 157—158. Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, New York, Archon Books, 1969, p. 89—91.

[48] Octavian Goga, *Mustul care fierbe...*, p. 182. M. I Costian, *Regele Carol al II-lea, și partidele politice*, București, 1933, p. 174. Pamfil Șeicaru, *Istoria partidelor național, țărănist și național țărănist*, vol. I, Madrid, Editura „Carpații“, 1963, p. 282—283. St. Antim, *Alte studii și portrete*, București, 1939, p. 98. Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 146—147. C. Stere, *op. cit.*, p. 24. Horia Furtună, *Criza morală a timpului de față*, în „Democrația“, an. IX (1921) nr. 4, p. 129—135.

[49] Identificarea se produce de-a lungul practicii politice în care se opera curent cu noțiunile : «partide de ordine» și «partidele anarhiste ale luptei de clasă». Pentru cea de a doua categorie se impun, firește, nuanțări : C. Stere, spre exemplu, fiind, în genere, împotriva revoluției sociale. Țărănismul de fapt nu era anticapitalist așa cum pretindea (vezi și N. Tertulian, *op. cit.*, p. 138).

[50] Vezi Z. Ornea, *op. cit.*, p. 272—273, 351.

[51] „Neamul Românesc“, nr. 102 din 8 mai 1921.

[52] „Patria“, Cluj, nr. 95 din 1 mai 1921.

[53] „Neamul Românesc“, nr. 102 din 8 mai 1921.

[54] „Adevărul“, nr. 11599 din 15 ianuarie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cît şi împotriva conservatorismului plutocratic excesiv (aici viza pe liberali şi averescani).

Intrarea lui Stere în Partidul ţărănesc a contribuit la eşuarea acestei idei, şi la o strîngere a rîndurilor ţărăniste concretizată în formarea unui partid ţărănesc unitar (proces terminat în iulie 1921) [55]. După intrarea lui C. Stere în Parlament, alternează rapid momente de solidarizare a partidelor ce compun Federaţia (cazul retragerii din Parlament din martie 1921 pe motivul eliminării a cinci deputaţi cu prilejul discutării afacerii Schuller) [56], propuneri deschise de fuziune făcute de Ion Mihalache şi tratative duse pe cont propriu cu liberalii. Vom stărui asupra tratativelor cu liberalii deoarece prilejuiesc sesizarea mai multor aspecte ale raporturilor dintre partidele politice burgheze. Am putea nota că Federaţia naţională ca prezenţă efemeră în viaţa politică din primii ani postbelici a preocupat şi pe liberali. Poziţia Partidului liberal faţă de Federaţie şi chiar în raport cu celelalte partide burgheze, era mereu alta dar totdeauna cea indicată de momentul politic apreciat în perspectiva necesităţii de a ajunge la guvern. În sfîrşit, pentru a se crea acestor tratative un cadru mai puţin vulnerabil în faţa guvernului şi a opiniei publice obişnuită şi cu altfel de relaţii între Partidul liberal şi Federaţie, N. Iorga sugerase formula „blocului partidelor care au făcut războiul" [57], întîmpinînd astfel şi dorinţa coroanei de a se realiza colaborarea între partide.

O atmosferă prielnică tratativelor dintre liberali şi transilvănenii conduşi de Iuliu Maniu fusese pregătită cu grijă şi prin nenumărate mijloace. De la interviul acordat de Emanoil Porumbaru, fost ministru de externe şi membru marcant al Partidului liberal, oficiosului naţional „Patria" [58], în care sublinia că Partidul naţional român este Transilvania şi că „a fost şi este o forţă care trebuie conservată", la cointeresarea în întreprinderile liberale a fruntaşilor transilvăneni, se întinde gama de mijloace folosite de liberali în vederea asocierii acestei forţe cu care să poată prelua conducerea statului român. Tratativele s-au desfăşurat în mai multe etape : martie—iunie 1921, septembrie 1921—22 ianuarie 1922 şi după venirea liberalilor la putere. Concomitent şi Iorga a luat legătura cu Vintilă Brătianu, exprimîndu-şi satisfacţia faţă de maleabilitatea întîlnită la interlocutorul său [59]. Toate aceste negocieri, mereu reluate şi abandonate, nu duc, de fapt, la nici un rezultat. Inventarierea lor ar fi cu totul inutilă. De-a lungul lor, apar totuşi luări de poziţie întrucîtva semnificative pentru raporturile dintre partidele politice. Astfel, tonul presei urma sinuozităţile negocierilor. Într-un moment dificil al tratativelor cu liberalii apărea un *mic studiu politic* [60], aparţinînd unui fruntaş al Partidului naţional român, revelator în privinţa organizării relaţiilor Partidului naţional cu celelalte partide. Studiul purta titlul semnificativ *Unitatea şi păstrarea Partidului naţional român* şi încerca să demonstreze că nu un interes de partid, ci unul de stat cerea „concentrarea românilor într-o singură organizaţie politică", că această organizaţie ar servi cel mai bine descentralizării forţelor naţionale (şi explicaţia pare a fi dată pentru liberali), că este o eroare psihologică şi o greşită strategie politică a se crea organizaţii ale partidelor din Vechiul Regat în Transilvania şi că, în sfîrşit, „cu timpul s-ar putea pune problema dacă mai este nevoie să existe Partidul naţional", dar că deocamdată este absolut

---

[55] Grupul Ion Inculeţ va păstra o oarecare autonomie trecînd apoi la liberali.

[56] Bibl. Acad. Secţia Manuscrise, Arhiva Palatului LXXXII, varia II, Diverse.

[57] N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost...*, p. 64 ; vezi şi M. Theodorian-Carada, *După 15 ani 1916—1931*, Bucureşti, 1931, p. 6 şi *Efimeridele...*, p 84—86, 108.

[58] „Patria", Cluj, nr. 15. din 15 ianuarie 1921.

[59] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 147.

[60] „Patria", Cluj, nr. 155 din 17 iulie 1921. Studiul avea şi menirea de a risipi numeroasele reproşuri adresate Partidului naţional în urma controversatei formule rostită de Al. Vaida-Voievod : „Ardealul al ardelenilor".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

util. Evident, nu toți fruntașii politici ardeleni erau de acord cu eficiența acestei linii tactice. Tratativele pe care le ducea V. Goldiș cu liberalii [61] au evidențiat dezacordul acestuia cu Partidul național; el cerea mai multă maleabilitate. Pe lîngă faptul că a dezavuat procedeul retragerii din Parlament, apreciind că o autentică opoziție colaborează cu guvernul și, deci, nu-și poate părăsi misiunea așa cum a procedat în martie 1921 opoziția federată [62], a dat și soluția controversată a „blocului ardelean", care să reunească pe toți transilvănenii — membri ai altor organizații politice. Intenția declarată a lui V. Goldiș era ca, în acest fel, Transilvania să participe efectiv la politica României alături de oricare din guvernele care ar veni în fruntea statului [63]. Recunoscînd că intrarea tuturor transilvănenilor în Partidul național ar fi de dorit, găsește soluția „blocului ardelean" ca singura posibilă. Polemica purtată între fruntașii politici din Arad și Cluj în care părțile se acuzau reciproc de afaceri comune cu liberalii, pe lîngă că acreditează ideea, notată și în memoriile lui N. Iorga [64], potrivit căreia Goldiș „vrea să refacă Partidul național pentru liberali", se răsfrînge și asupra Federației, același Goldiș subliniind că Federația a sporit cu greșelile ei pe cele ale guvernului, că ideea fuzionării partidelor din Federație în vederea clarificării situației politice" a evidențiat nevoia desfacerii ei" și că deoarece Partidul național român n-a putut da țării tot ce putea lucrînd cu Federația, acest partid avea obligația morală să caute să se manifeste pe altă cale, reconstituindu-și forțele pentru a lucra singur, sau căutînd „apropierea între propria sa mare activitate și între aceea a unui alt mare partid" [64] bis.

Au contribuit aceste luări de poziție la clarificarea situației politice? Pentru că, în ultimă instanță, o asemenea clarificare era dorită atît de coroană cît și de liberali și chiar de averescani. Desigur că nu. În aprilie 1921 Federația continua să mențină o unitate destul de fragilă, mai ales în perspectiva unei opoziții prelungite deoarece regele declarase că „Federația, incapabilă de a da un partid, nu poate cere puterea" [65]. În aceste împrejurări transilvănenii încurajați de succesul lui Valeriu Branișteu la Oravița (alegerea parțială din aprilie 1921) deveneau mai optimiști scontînd pe o eventuală chemare a lor la putere, Maniu mai ales emițînd această pretenție. Într-o discuție cu Iorga [66], regele aprecia că ardelenii, pregătiți pentru lupta de opoziție, „politica pozitivă rămîne s-o învețe de acum înainte", iar o săptămînă mai tîrziu se arăta și mai potrivnic acestei pretenții și mai ales împotriva lui Maniu [67]. În această atmosferă confuză, regele ascultă și soluția lui Marghiloman a unui minister de doi ani cu Maniu ministru al Unificării și cu alți țărăniști și ardeleni în combinație. În timpul acestui ministeriat tranzitoriu, „partidele *ar relua jocul lor normal* (subl. ns.) [68]. Tot în această perioadă, țărăniștii hotărăsc, probabil și sub influența lui C. Stere, să abandoneze pentru moment lupta pentru putere [69], să fie lăsați liberalii să preia de la Averescu conducerea și într-un an vor fi compromiși. Concomitent, Averescu legifera pe linia necesităților obiective ale consolidării statului român și depunea eforturi *pentru a face din aceste acte un capital politic. Cum cei mai mulți dintre oamenii* politici ai timpului judecau exact ce înseamnă sprijinul țărănimii în condițiile exercitării dreptului de vot universal, trecerea proiectelor de lege pentru reforma

[61] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 114.
[62] „Românul", Arad, nr. 71 din 10 martie 1921.
[63] Idem, nr. 97 din 11 mai 1921; vezi și *Memoriul d-lui V. Goldiș către d-l Iuliu Maniu*, în „Țara Noastră", an. VI, (1925), nr. 3 din 18 ianuarie.
[64] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 144.
[64] bis „Românul", Arad, nr. 97 din 11 mai 1921.
[65] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 147.
[66] *Ibidem*, p. 140—141.
[67] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 128.
[68] *Ibidem*.
[69] C. Stere, *op. cit.*, p. 66—67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

agrară a prilejuit o intensificare a luptelor dintre partidele politice [70]. De fapt, în 1921, împotriva principiului reformei nu mai era nimeni [71]. Lozinca zilei în timpul discutării proiectelor era „decît bolşevism rural, mai bine expropriere legală" [72]. Unii contemporani vor observa că, în perioada la care ne referim, clasele conducătoare au legiferat „sub impresiunea unei *neexplicabile frice* (subl. ns.) [73]. Observaţia, deşi se încadrează în limbajul obişnuit al oamenilor politici angajaţi în lupta pentru putere, surprinde cu destulă exactitate, după părerea noastră, comportarea claselor dominante între anii 1918 — şi 1921. La puternicul val de nemulţumiri venit de jos şi care constituie cauza principală a neliniştii claselor dominante (teama de „bolşevism" cunoscută în toate ţările europene) se adăuga înfruntarea diferitelor curente şi grupări ale acestor clase în privinţa suprafeţei ce urma să fie expropriată şi acordată ţărănimii [74], a preţului de expropriere şi împroprietărire [75], a modului de înfăptuire a împroprietăririi etc.

Din punctul nostru de vedere, prezintă interes faptul că Federaţia a reuşit să facă front comun în jurul proiectului Mihalache, preocuparea lui N. Iorga de a evita pericolul trecerii intereselor unei singure clase în faţa intereselor statului [76] trecînd temporar pe un plan secund. Discutarea proiectului de lege pentru reforma agrară a prilejuit, pe de o parte, orientarea atacurilor averescane [77] şi liberale mai ales asupra ţărăniştilor, iar pe de altă parte, a subliniat existenţa unor divergenţe chiar în cadrul majorităţilor averescane ; a apărut astfel o „stîngă averescană" [78] dispusă uneori să colaboreze cu opoziţia ; însăşi dificultatea numirii raportorului legii este concludentă în acest sens. Acceptarea lui V. M. Kogălniceanu din Partidul naţionalist democrat de a fi raportorul proiectului de lege, şi, mai ales, gestul lui Iorga de a-l exclude din partid dădeau guvernului posibilitatea să vadă aici „dovada exclusivismului de partid şi a opoziţiei neprincipiale" [79]. Atît la Senat, unde a fost discutat mai întîi proiectul Garoflid, cît şi la Cameră, senatorii şi deputaţii Federaţiei în frunte cu ţărăniştii au luptat cu îndîrjire propunînd modificări care, acceptate riguros, ar fi înlocuit proiectul Garoflid cu proiectul Mihalache. *Declaraţia Partidului ţărănesc şi a partidelor unite cu dînsul* (să se observe evitarea acum — 17 iunie 1921 — a denumirii de Federaţie), citită după încheierea dezbaterilor Senatului [80], arăta lipsurile proiectului Garoflid, exprima speranţa „în spiritul mai omenos al Camerei" [81] şi nădej-

---

[70] C. Dron, *Legea pentru reforma agrară*, în „Viaţa Românească", Iaşi, an. XIV (1922), nr. 5, p. 264. Dezbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 15 iunie 1921, p. 2983—2994.

[71] *Relaţii agrare şi mişcări ţărăneşti în România, 1908—1921*, Bucureşti, Editura Politică, 1967, p. 553—558.

[72] „Neamul Românesc", nr. 200 din 3 septembrie 1921.

[73] Gr. Antipa, *Paralizia generală şi progresivă a economiei naţionale şi remediile ei*, Bucureşti, 1923, p. 54—55 ; Octavian Goga, *Mustul care fierbe...*, p. 204.

[74] *Dreptul ţăranilor la pămînt, islazuri şi păduri. Discursuri ţinute la Cameră în 1921 cu prilejul discuţiei legii agrare*, Bucureşti, 1922, *passim*.

[75] D. Sandru, *Preţurile de expropriere şi împroprietărire în legile agrare din 1918—1921*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol", tom. VII (1970), p. 197 şi urm.

[76] N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 359—360 ; *Dreptul ţăranilor...*, p. 61 ; vezi şi „Neamul Românesc", nr. 280 din 7 decembrie 1921.

[77] „Viitorul" nr. 3994 din 10 iulie 1921. „Îndreptarea" nr. 99 din 30 aprilie 1921.

[78] *Relaţii agrare...*, p. 556.

[79] „Îndreptarea", nr. 81 din 9 aprilie 1921 şi nr. 79 din 7 aprilie 1921.

[80] După votarea legii agrare la Senat, C. Argetoianu spunea : „Şi acum să-i fie ţărina uşoară Partidului ţărănesc" (vezi *Dreptul ţăranilor...*, p. 58).

[81] *Ibidem*, p. 164.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dea că „toți deputații *fără culoare de partid* (subl. ns.) vor primi propunerile menite să desăvîrșească legea agrară pentru a nu rămîne mai îngustă decît reformele din provinciile unite“ [82] și, de asemenea, rezerva deputaților opoziției dreptul de a acționa cum vor crede de cuviință în cazul cînd propunerile lor vor fi respinse de Cameră.

Nemulțumiți de modul cum s-au desfășurat dezbaterile Camerei în această problemă, deputații opoziției vor vota împotriva proiectului de lege agrară întocmit de C. Garoflid. O nouă declarație a Partidului țărănesc și a opoziției naționale [83] justifica votul potrivnic legii agrare prin aceea că, așa cum era întocmită „conține jumătăți de măsură și nu rezolvă chestiunea țărănească ; ... că este rea pentru țărani“ [84].

Trecerea legii de reformă agrară dăduse prilejul să se acuze opoziția, — care n-o votase mai ales din cauza prețului de expropriere și împroprietărire [85] — de rea voință în raport cu interesele țăranilor. Mai mult, C. Argetoianu numise opoziția, după acest vot împotriva legii de reformă agrară, „cimitir politic“, și personalități ale partidelor Federației subliniau că de acord cu reforma agrară fiind, nu pot să nu fie împotriva felului cum guvernul a realizat-o ; explicația lui Iorga era și mai revelatoare cînd arăta că „ei (deputații Federației — n.ns.) nu puteau să dea nici într-un chip aprobarea lor unei contrafaceri interesate a operei pe care voiau și erau în măsură a o realisa“ [86] (era vorba de proiectul Mihalache — n. ns.)

Acuzația cădea mai greu asupra Partidului național român ai cărui deputați au părăsit Camera o dată cu cea mai mare parte a opoziției în urma scandalului provocat de încercarea de trece prin Parlament proiectul de lege pentru Societatea Reșița, „de care se legau atîtea pofte afișate cu cinism“ [87]. Proiectul de lege pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș nu se votase încă [88], așa încît din cercurile politice legate de Banca Agrară de la Cluj în frunte cu V. Bontescu se atrăgea atenția lui Iuliu Maniu că a părăsit Camera „tocmai în momentul cînd se ia în discuție acest proiect“ [89], că orice schimbare de guvern înseamnă și amînarea reformei agrare și aceasta pentru Ardeal este periculos“ [90]. Poziția acestor cercuri trebuie privită și în perspectiva interesului de a încheia un acord cu guvernul Averescu prin care să se încredințeze Băncii Agrare operațiunea finanțării reformei în Transilvania [91].

În sfîrșit, merită subliniat faptul că chiar atacurile presei Partidului național român împotriva legii Garoflid au fost temperate și de împrejurarea că exista pericolul unei denaturări a obiectivelor politice ale acestui partid. Situația

---

[82] *Drepturile țăranilor...*, p. 164.

[83] *Ibidem*, p. 176.

[84] *Legea pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova și Dobrogea* adoptată la 17 iulie 1921 (vezi C. Hamangiu, *Codul general al României. Legi uzuale*, vol. IX—X, p. 653 și urm.).

[85] D. Sandru, *op. cit.*, p. 22 și urm.

[86] „Neamul Românesc“, nr. 155 din 13 iulie 1921.

[87] N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 360—361.

[88] În iulie 1921 s-au retras aproximativ 111 deputați („Patria“, Cluj, nr. 157 din 20 iulie 1921). Proiectul va fi votat la 30 iulie 1921 (C. Hamangiu, *op. cit.*, p. 753 și urm.).

[89] „Voința“, Cluj, nr. 257 din 20 iulie 1921.

[90] Idem, nr. 260 din 23 iulie 1921.

[91] Vasile C. Osvadă, *Reforma agrară pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, București, 1921, p. 56. „Patria“, nr. 161 din 24 iulie 1921 ; idem, nr. 163 din 27 iulie 1921 ; Victor Slăvescu, *Organizația de credit a României*, București, „Cartea Românească“, 1922, p. 362. Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 142.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arăta că o precizare de poziții era necesară din punct de vedere politic și ea s-a și făcut [92].

Dacă reforma agrară n-a reușit totuși să coalizeze într-un front comun toate partidele din opoziție — liberalii, se știe, au adoptat o atitudine echivocă fiind chiar acuzați de *duplicitate politică* [93] — afacerea Reșița a provocat, așa cum am arătat mai sus, retragerea întregii opoziții. Momentul subliniază influența factorilor economici asupra relațiilor dintre partidele politice burgheze; combaterea necinstei guvernului în conducerea treburilor statului de către aceste partide ascunde și reacția în fața pericolului sporirii influenței Partidului poporului în viața economică a țării. Reținem drept semnificative în privința raporturilor între partidele politice două aspecte: mai întîi, opoziția federată n-a reușit să cadă de acord asupra unei declarații comune prin care să se justifice părăsirea parlamentului Averescu, și apoi, audiența la palat din 16 iulie 1921 era cerută atît de reprezentanții partidelor din Federația națională [94], cît și de liberali; aici frontul împotriva lui Averescu era comun [95]. Că partidele Federației au prezentat declarații separate se explică prin aceea că unitatea ei se mai păstra doar formal. Între declarațiile [96] care conțin ideea, exprimată mai mult sau mai puțin explicit, a necesității plecării guvernului Averescu și a dizolvării Parlamentului, cea țărănistă atăca și pe liberali numindu-i „oligarhi" [97]. Cu părăsirea Parlamentului, în iulie 1921, atitudinea opoziției va lua forma unei campanii de răsturnare care va determina îndepărtarea guvernării Averescu. Din punctul nostru de vedere interesează că momentul audienței comune (liberali și Federație) la Palat (16 iulie 1921), dădea numai impresia unui consens al opoziției în privința soluționării crizei politice. Reprezentanții opoziției n-au prezentat regelui o listă a noului guvern pe care să se poată discuta. Soluția guvernului de concentrare, obișnuită în asemenea împrejurări și neconcretizată, ascundea cu greu divergențele între reprezentanții opoziției. Cum toate partidele rîvneau puterea, sarcina regelui prezenta reale dificultăți. Pentru partidele politice începe o perioadă de negocieri în vederea soluționării crizei. Momentul audienței comune a creat impresia unui acord în privința acestei soluționări. Cel care se va prevala cel mai des de călcarea acordului existent în momentul audienței va fi N. Iorga, care, în preajma venirii liberalilor la putere, va declara că o dată ce s-a ajuns la înlăturarea guvernului Averescu prin înțelegerea mai multor partide în vederea unui guvern de concentrare națională, Partidul liberal „nu poate exploata în folosul său propriu ceea ce ar cîștiga prin prestigiul unei înțelegeri politice" [98].

Așa dar, întreaga campanie împotriva guvernului Averescu va folosi exclusiv liberalilor și acest aspect va avea rolul său în înrăutățirea relațiilor dintre parti-

---

[92] „Patria", Cluj, nr. 171 din 6 august 1921. Se preciza că reforma agrară din Transilvania — operă de dreptate socială — este deplin rezolvată și mai necesită reviziuri numai în amănunte și nu în principii.

[93] „Patria", Cluj, nr. 149 din 10 iulie 1921. (Liberalii au votat pentru proiect cu rezerve asupra prețului și constituționalității).

[94] După retragerea din 16 iulie 1921 se va numi și „opoziție constituțională".

[95] Virgil Madgearu declara în Cameră că țărăniștii s-au găsit doar întîmplător pe același front cu Partidului liberal în problema Reșiței; că Reșița nu trebuie să fie a nici unui partid ci a națiunii întregi; trebuie socializată — în sensul trecerii în patrimoniul statului capitalist (Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 9 decembrie 1921, p. 91).

[96] „Viitorul" nr. 4008 din 27 iulie 1921. Vezi textele declarațiilor partidelor la retragerea din Parlament (15 iulie 1921), în „Democrația, an. IX (1921) nr. 6—8, p. 376—380. Declarația Partidului țărănesc (I. Mihalache), nepublicată în „Democrația", apare în „Dimineața", din 18 iulie 1921.

[97] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 186.

[98] „Neamul Românesc", nr. 2 din 2 ianuarie, 1922. Bibl. Acad., Serviciul Manuscrise, mapa II, ms. 5. Însemnări despre Iorga 1920—1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dele politice la începutul guvernării liberale în 1922. Se impune explicarea acestei împrejurări semnificative pentru judecarea raporturilor cu celelalte partide de-a lungul anilor ce vor urma. Rolul principal totuşi în răsturnarea guvernului Averescu l-au avut liberalii. Forţa lor economică şi în special marile bănci [99] le asigura posibilitatea de a domina şi din opoziţie. Faptul că şi celelalte partide rîvneau la un control similar cu cel liberal asupra afacerilor din România subliniază componenta economică a luptei dintre ele. Unele tindeau chiar la formarea unui aparat bancar asemănător. Să amintim numai că în 1919, Iuliu Maniu îşi exprima intenţia de a forma la Blaj o instituţie financiară în legătură cu Londra şi Parisul ; el mai concepea înfiinţarea unor sucursale ale băncilor pariziene la Sibiu, Braşov, Oradea Mare şi Alba Iulia [100]. Apoi, mai era lupta dîrză a transilvănenilor pentru păstrarea privilegiilor Băncii Agrare [101] şi rezistenţa tenace opusă extinderii reţelei bancare liberale peste munţi. Partidul conservator progresist (Marghiloman) dorea să folosească în scopuri similare [102] Banca Naţiunii care, angrenîndu-se în operaţiuni necinstite şi nesprijinită de nici o altă bancă [103], va da faliment la 8 noiembrie 1921, dată cînd leul românesc înregistrează cel mai scăzut curs din perioada de care ne ocupăm (0.06 centime) [104].

Exista o legătură între Partidul ţărănesc şi Casa Blank [105], liberalii obişnuind mai ales s-o sublinieze. Însuşi Virgil Madgearu, scria despre „inferioritatea materială" a structurii organizării politice a ţărănimii în raport cu cea a partidelor numite de el „oligarhice" şi sublinia necesitatea organizării economice a ţărănimii" în special pe baza cooperaţiei" [106].

O asemenea preocupare a existat şi la Partidul poporului. Venit la putere cu acordul mai multor partide şi cu ajutorul liberal, generalul Averescu a intuit că acest ajutor poate sista înainte de vreme. De aceea, în convorbirea cu regele, premergătoare venirii la guvern, a cerut dizolvarea Parlamentului, deoarece guvernul nu va putea lucra cu unul ostil în care singurul reazem ar consta „în sprijinul echivoc pe care Brătienii l-ar acorda în propriul lor interes" [107]. Intenţiile apropierii averescane de Marghiloman au fost adeseori secondate de atenţii speciale faţă de Banca Naţiunii. Astfel, în 1920, a existat proiectul unei fuziuni între această bancă şi Banca Agricolă (director general Golescu) iar ministrul Domeniilor, Garoflid, „ar fi fost dispus să acorde băncilor astfel contopite privile-

---

[99] Victor Slăvescu, *Marea finanţă din România în vreme de război*, Bucureşti, 1922, *passim*, idem. *Băncile Comerciale, 1914—1919*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1920, p. 253—256. Idem, *Organizaţia de credit a României*, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1922 *passim*. „Independenţa economică", an. VIII (1925), nr. 2, p. 37.

[100] Ion Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului faţă de sufletul Vechiului Regat*, Bucureşti, 1930, p. 449—450.

[101] Vezi V. Slăvescu, *Marile bănci româneşti din Ardeal în 1922*, în „Arhiva..." an. V, (1924), nr. 1—2, p. 152—154.

[102] M. Theodorian-Carada, *Efimeridele...*, p. 98—99.

[103] Tăcerea „Viitorului" în timpul crahului Băncii Naţiunii pare să confirme eforturile lui M. Theodorian — Carada în direcţia obţinerii unui ajutor liberal.

[104] Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice şi financiare a României şi împrumuturile contractate 1823—1933*, Bucureşti, 1934, p. 433.

[105] Şt. Zeletin, *O enigmă socială : evreii români şi ţărănismul*, în „Utopia", an. I (1929), nr. 10. p. 234—240. Şt. Antim, *op. cit.*, p. 39 şi urm. Dr. Cl. Blumenfeld-Scrutator, *Greşeli în politica evreiască*, Bucureşti. 1929, p. 44. V. Slăvescu, *op. cit.*, *passim*. N. Iorga, *op. cit.*, p. 206.

[106] V. N. Madgearu, *Ţărănismul...*, p. 40.

[107] *Documents on British Foreign Policy*, First Series, 1962 (doc. 313 din 23 februarie 1920, Ratigan către Curzon).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

giul de a cumpăra moşii ca să le vîndă în loturi de 50—100 ha." [108]. De asemenea s-a vorbit de o eventuală salvare a Băncii Naţiunii în noiembrie 1921, cînd Averescu încerca să-şi prelungească guvernarea prin alăturarea personalităţilor proeminente din alte partide (inclusiv Marghiloman). Un timp, averescanii au reuşit să menţină un regim al afacerilor convenabil şi liberalilor [109], iar cînd au încercat să-şi asigure un profit mai mare (cazul Societăţii Reşiţa, Gazul metan etc.), campania liberalilor a devenit necruţătoare [110]. În acest sens, amintim că în noiembrie 1921, B.N.R. a refuzat să acorde statului (respectiv guvernului) creditul de 500 milioane lei [111]. La întrunirea Partidului poporului de la Brălia, C. Argetoianu declara : „liberalii au făcut din piaţa financiară teatrul luptelor politice. Mărturisesc că din toate mijloacele de luptă întrebuinţate nici unul nu a fost mai greu asupra noastră" [112]. Este interesant că, în preajma căderii guvernului, generalul Averescu primea de la prietenii săi politici sugestia de a începe „o acţiune de distrugere a organizaţiei economice liberale care otrăveşte viaţa politică a ţării" [113]. Un moment, Averescu s-a gîndit să schiţeze represaliile împotriva Băncii Naţionale. În acest context merită atenţie discutarea înfiinţării unei bănci de emisiune pentru Transilvania, privilegiu care urma să fie încredinţat Băncii Agrare de la Cluj condusă de V. Bontescu [114] ; mai ales după eşuarea tratativelor Maniu-Brătianu transilvănenii se bucurau de atenţii speciale din partea lui Averescu preocupat să-şi refacă guvernul cu elemente ale altor partide. Este punctul în care actele generalului ar fi putut dăuna ideii unităţii statului român prin favorizarea unor tendinţe autonomiste şi, probabil, lunga audienţă a lui I. I. C. Brătianu la Palat, ca şi mesajele schimbate între rege şi şeful Partidului liberal prin ministrul Palatului, N. Mişu, au avut în centrul lor discutarea acestei idei. Presa vremii stabilea o legătură între discuţiile privind banca de emisiune pentru Transilvania şi dificultăţile pe care generalul Averescu a trebuit să le depăşească cu prilejul întocmirii mesajului deschiderii Parlamentului la 28 noiembrie 1921 [115].

Obiectivul politic care determina o atenţie deosebită a partidelor faţă de succesiunea guvernării Averescu era pregătirea şi promulgarea noii Constituţii a României. În măsura în care ideea preluării puterii de către un mare partid democratic rezultat din Federaţia naţională a trecut pe un plan secund datorită divergenţelor apărute în cadrul Federaţiei, şi-a făcut loc, şi ca un reflex al fricii

---

[108] M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 99. Const. Garoflid, *Rolul social al proprietăţii mijlocii*, în Arhiva...", an VI (1926), nr. 1—2, p. 53. Alexandru Marghiloman, *opt. cit.*, p. 138, 145 şi urm.

[109] Ing. C. Hoisescu, *Documente ale vremii. Camuflarea averilor inamice (scrisori deschise d-lui Vintilă Brătianu)*, Bucureşti, 1923, p. 12—13.

[110] Vezi şi aprecierile lui V. N. Madgearu, în Parlament (Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Şedinţa din 9 decembrie 1921, p. 91), George Clenton Logio, *Rumania its History, Politics and Economics*, Manchester. Sherratt and Hughes, 1932, p. 33. Vezi şi „Democraţia", an. IX (1921), nr. 9, p. 421.

[111] „Viitorul", nr. 4106 din 20 noiembrie 1921 ; vezi şi „Bursa" nr. 896, an. XX (1921) din 27 noiembrie, p. 785.

[112] „Îndreptarea", nr. 270 din 23 noiembrie 1921. Explicaţia pe care o dă V. Slăvescu acestui moment din istoria B.N.R. este evazivă (Victor Slăvescu, *Istoricul Băncii Naţionale a României 1880—1924*, Bucureşti, 1925, p. 296).

[113] Arh. Şt. Bucureşti, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 9/1921, f. 3. *B.N.R. şi Partidul liberal. Memoriu privitor la necesitatea politică a scoaterii Băncii Naţionale de sub înriurirea partidelor politice şi a mijloacelor de realizare* — Bibl., Acad., Serviciul Manuscrise, Arhiva Palatului, pachet XVIII, Mss. 7, f. 4—5.

[114] „Argus" nr. 2584 din 25 noiembrie 1921 ; idem, nr. 2585 din 26 noiembrie 1921 ; „Aurora", nr. 29 din 26 noiembrie 1921 ; „Bursa", nr. 896, an. XX (1921) din 27 noiembrie, p. 785.

[115] N. Iorga, *op. cit.*, p. 365 şi urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

față de dominația liberală exclusivă, ideea că toate partidele trebuie să-și aducă contribuția la înfăptuirea acestui act [116]. Liberalii înșiși, în perspectiva preluării puterii, erau sensibili la acordul noilor provincii față de eventualele lor măsuri politice [117] — punct în care se întîlneau cu intențiile regelui Ferdinand — și, de aici, o nouă încercare de apropiere între ei și Partidul național în toamna anului 1921. Formula întrebuințată de-a lungul acestor tratative era aceea a „partidelor unirii" (partidele provinciilor istorice) [118]; spre deosebire de cea dată de N. Iorga (a „partidelor care au făcut războiul"), excludea și colaborarea cu conservatorii; de Iorga nu se mai amintea nimic [119]. Eșecul acestei formule [120] pe de o parte a contribuit la amplificarea incertitudinii în viața politică românească [121], iar pe de altă parte, a întărit convingerea liberalilor — mai ales a cercului lui Vintilă Brătianu — că este necesară trecerea puterii în mîna liberalilor singuri. Cristalizarea părerii de mai sus dă de gîndit oamenilor politici din celelalte partide care-și intensifică eforturile în vederea găsirii unei formule de colaborare cu liberalii sau, mai ales, împotriva lor. Concomitent, sporesc eforturile generalului Al. Averescu în vederea unei remanieri de așa natură încît să-și poată duce la bun sfîrșit „misiunea", adică trecerea legilor electorală și administrativă și „efectuarea strigărilor" în vederea modificării Constituției, după care el declara că s-ar fi retras [122], ca alegeri libere să indice noua echipă ministerială. Firește, legile electorală și administrativă promulgate de averescani urmau să confere un sens mai „practic" libertății acestor alegeri.

Aprecierea momentului din perspectiva presiunii exercitată de liberali pentru preluarea puterii explică multe din componentele situației politice de la sfîrșitul anului 1921. Astfel, partidele fostei Federații retrase atît de zgomotos din Parlamentul averescan se găseau în situația de a nu putea reveni asupra acestui act, deși guvernarea liberală care se profila nu constituia o perspectivă mai favorabilă. Singuri țărăniștii au acceptat să-și reia locurile în parlamentului Averescu [123] și asupra rațiunilor acestui act politic trebuie stăruit mai mult. Mai întîi, cît timp relațiile dintre partide s-au desfășurat în direcția „blocului partidelor care au făcut războiul" și a „blocului partidelor unirii", țărăniștii erau întrucîtva izolați. Din punct de vedere politic, colaborarea cu Averescu se prezenta ca o șansă cu atît mai mult cu cît erau convinși că pentru ei încredințarea conducerii nu putea veni de la coroană dată fiind aversiunea pe care regele și-o manifesta curent [124] și uneori jignitor ca în cazul omisiunii Partidului țărănesc de la consultările efectuate la începutul lunii noiembrie 1921 în vederea soluționării crizei politice [125]. În acest act politic rolul lui C. Stere și a doctorului N. Lupu a fost

[116] V. I. Lenin, *Opere complete* ed. a II-a, vol. XVII, București, Editura Politică, 1963, p. 355—356: ... „toate chestiunile constituționale nu sînt altceva decît raporturi de forță istorice constituite între diverse pături și clase sociale ...".

[117] „Revista vremii", an. I, (1921), nr. 1, p. 10—11.

[118] Dr. Lupu critica aspru această formulă arătînd că nu partidele au făcut unirea ci poporul (vezi „Aurora", nr. 19, din 14 noiembrie 1921).

[119] „Democrația", an. IX (1921) nr. 6—7—8, p. 371.

[120] „Patria", Cluj, nr. 262 din 20 noiembrie 1921; idem, nr. 263 din 23 noiembrie 1921. „Voința", Cluj, nr. 68 din 4 noiembrie 1921. „Aurora" nr. 19, din 14 noiembrie 1921.

[121] „Neamul Românesc", nr. 271, din 26 noiembrie 1921. „Aurora", nr. 36 din 4 decembrie 1921 (interviul lui I. Mihalache). „Patria", nr. 269 din 30 noiembrie 1921.

[122] „Îndreptarea" nr. 25 din 2 februarie 1922; „Viitorul" nr. 4060 din 25 septembrie 1921.

[123] „Aurora" nr. 36 din 4 decembrie 1921 (interviul lui I. Mihalache). „Patria" nr. 269 din 30 noiembrie 1921.

[124] Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, ... p. 160—161.

[125] „Adevărul" nr. 11597 din 25 ianuarie 1922. Arh. Șt. București, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar nr. 13/1924, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

hotărîtor. Ei subliniau pericolul venirii liberalilor la putere în condiţiile inexistenţei unei legi electorale care să oprească falsificarea voinţei alegătorilor, ceea ce ar dăuna democraţiei burgheze (respectiv ţărănismului). De aceea, declaraţia [126] citită la deschiderea parlamentului [127] de dr. N. Lupu, exprimă hotărîrea ţărăniştilor de a participa ca partid de opoziţie la lucrările Parlamentului averescan „veghind în primul rînd ca să se dea ţării legea electorală..." [128]. Asupra proiectului de lege averescano-ţărănist trebuie făcute cîteva observaţii. De la început liberalii şi-au sporit ostilitatea faţă de guvernul Averescu, apreciind că legea electorală pregătită de acest guvern urmăreşte dezavantajarea partidelor puternice prin folosirea unui abil sistem de calcul [129]. Partidul naţional român se plasa pe o poziţie similară avantajat de decretul-lege electoral în vigoare. Se justifica această poziţie prin invocarea pericolului favorizării exagerate a minorităţilor peste elementul românesc [130]. Iorga era pentru legea electorală, cînd se gîndea la liberali, şi împotriva ei, atunci cînd îşi amintea că este rezultatul conlucrării cu ţărăniştii [131]. În sfîrşit, se aprecia că promulgarea unei asemenea legi ar influenţa cursul evenimentelor spre o nouă confruntare electorală şi mulţi oameni politici de toate nuanţele îşi exprimau părerea că trebuie făcut totul pentru a evita o nouă chemare la urne care în asemenea tensiune politică poate aduce surprize [132]. Gruparea elementelor politice era greu de realizat în jurul generalului Averescu. O asemenea remaniere însemna înainte de toate acceptarea riscului preluării unei situaţii economice devenită îngrijorătoare [133] şi atacată de liberali a căror ostilitate, după cum am văzut, putea spori dificultăţile. Desigur, aşa cum s-a arătat la vreme — şi averescanii insistau asupra acestui aspect — toate ţările europene traversau perioada dificilă a refacerii. Guvernul Averescu însă, aşa cum remarca Grigore Gafencu, dădea dovadă „de o lipsă de dibăcie specială, zdrobind prin măsuri economice şi fiscale absurde, puterea noastră de rezistenţă [134]. Această lipsă de „dibăcie" fusese exploatată de opoziţie [135] contribuind, alături de impresiile aduse de rege în urma călătoriei făcută în străinătate [136], la sublinierea necesităţii unei politici economice unitare [137]. Recunoaşterea acestei necesităţi avea implicaţii pe plan politic: ea presupunea acceptarea ideii că liberalii, expresia politică a celor mai dezvoltate pături ale burgheziei româneşti — burghezia bancară şi industrială —, trebuie să preia conducerea ţării. Existau însă suficiente raţiuni ca aducerea liberalilor la

---

[126] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, şedinţa din 29 noiembrie 1921, f. 4—5.

[127] Trecem aici peste aşa numita „criză de mesaj" care la rîndul ei a prilejuit o atmosferă încordată între primul ministru şi coroană, folosită din plin de partidele din opoziţie.

[128] Pentru amănunte asupra tratativelor dintre averescani şi ţărănişti vezi: „Aurora" nr. 36 din 4 decembrie 1921; „Îndreptarea" nr. 301 din 29 decembrie 1921; „Viitorul" nr. 4046 şi 4047 din 9—10 septembrie 1921; „Aurora" nr. 38 din 7 decembrie 1921. Liviu T. Ghilezan, *În toiul luptelor politice. Fapte, reflexiuni, şi orientări*, Cluj, 1922, p. 64.

[129] Radu Patrulius, *Reprezentarea proporţională*, Bucureşti, 1922, p. 7—8, 60, 73. „Îndreptarea", nr. 302 din 30 decembrie 1921. Al. Marghiloman, op. cit., p. 156—157.

[130] „Patria", nr. 256 din 13 noiembrie 1921.

[131] „Neamul Românesc", nr. 289 din 17 decembrie 1921.

[132] Arh. St. Bucureşti, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 9/1921, f. 1—3.

[133] Gh. M. Dobrovici, *op. cit.*, p. 405.

[134] „Revista vremii", an. I (1921) nr. 2, p. 8—9.

[135] Ardelenii ţinuseră o serie de congrese economice (martie-mai 1921) în care protestau energic împotriva politicii economice averescane.

[136] N. Iorga, *op. cit.*, p. 221—223; Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 146—147.

[137] Memorii ale Camerelor de comerţ din ţară şi ale băncilor din capitală, adresate regelui, (noiembrie-decembrie 1921), subliniau cu tărie riscurile neaplicării unei asemenea politici economice (Vezi „Democraţia", an. IX (1921), nr. 11—12, p. 603—610).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

putere să se facă într-o formă care să menajeze cît mai mult posibil suspiciunile celorlalte partide. Notăm în primul rînd puternica ostilitate a cercurilor politice din Transilvania față de perspectiva unei guvernări liberale, similară pentru ele cu accentuarea brutalității acțiunilor de consolidare a unității statului român [138]. Tensiunea politică de la sfîrșitul guvernării averescane nu era lipsită nici de manifestări antidinastice [139], așa încît intervențiile regelui în reglarea mecanismului constituțional trebuiau să se facă cu suficientă prudență — teren prielnic pentru nehotărîrea atît de des manifestată de Ferdinand. Sub presiunea opoziției și mai ales a liberalilor, care prin I. I. C. Brătianu declarau la congresul din noiembrie 1921 că sînt în stare să ia puterea [140], regele este nevoit să ceară lui Take Ionescu [141] și M. Antonescu să demisioneze din guvernul Averescu în vederea ușurării unei schimbări de regim. Astfel, la 13 decembrie 1921, Averescu demisionează la dorința regelui de a realiza o destindere politică, indicînd succesor pe generalul Coandă în speranța realizării unei remanieri largi și continuării guvernării.

Una din primele reacții ale partidelor politice după demisia lui Averescu s-a concretizat în încercarea formării unui „bloc constituțional" [142] între Averescu, Marghiloman și Iuliu Maniu, urmînd ca cei trei oameni politici să iscălească un manifest către țară în care să arate că și-au dat mîna spre a împiedeca desființarea de fapt a regimului parlamentar și pentru a se revizui Constituția, respectîndu-se toate formele cerute în acest sens [143]. Intra în vederile acestei grupări și sprijinirea soluției Coandă propusă de Averescu [144].

Existau mai multe soluții pentru rezolvarea crizei. Cea mai bună socotită de opoziție — nu însă și de liberali — era chemarea unui guvern neutru care să facă alegeri „cinstite" din care să iasă guvernul viitor, oricare ar fi fost el. Acest guvern urma să fie ultimul din categoria celor aduse de rege împotriva voinței parlamentului și el avea să facă „alegeri curate", care aveau să fie temelia întregii vieți parlamentare ulterioare. O altă soluție posibilă era încredințarea dizolvării parlamentului unui preferat al regelui, ca acesta să guverneze, bine sau rău. Chemîndu-l pe Take Ionescu fără a-i da dizolvarea, regele sporea confuzia politică. Take Ionescu nu putea guverna cu un parlament ostil fapt pentru care i s-a acordat de către rege prorogarea parlamentului pînă la 17 ianuarie 1922 [145]. În aceste împrejurări, sarcina lui Take Ionescu era să-și cîștige majorități cu care să poată guverna. Socotit trădător de către averescani datorită demisiei care a dus la căderea guvernului [146], Take Ionescu era urît de majoritățile parlamentare și voia să le convingă, amenințîndu-le cu perspectiva venirii liberalilor și, deci, a dizolvării în condițiile inexistenței unei legi electorale democratice pe care el s-ar obliga s-o treacă prin Parlament.

Iuliu Maniu va condiționa concursul de obținerea dizolvării Parlamentului sau a acordului cu Averescu și Argetoianu [147]. Rînd pe rînd, celelalte partide își

---

[138] C. Stere sublinia că „sub această concepție de consolidare violentă se ascunde de fapt o luptă feroce pentru putere" (vezi C. Stere, *op. cit.*, p. 258—259).

[139] Arh. St. București, Fond Casa Regală, Principele Carol, dosar nr. 2/1921, f. 21. „Viitorul" nr. 4069 din 6 octombrie 1921.

[140] „Viitorul", nr. 414 din 30 noiembrie 1921.

[141] C. Xeni, *Take Ionescu*, ed. a III-a, București, 1933, p. 430.

[142] M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 113, N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 242.

[143] M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 113.

[144] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 153—156.

[145] „Monitorul oficial", nr. 211 bis din 17.XII.1921, p. 9078.

[146] „Adevărul" nr. 11584 din 7 ianuarie 1922. Dezbaterile Adunării Constituante a Deputaților, ședința din 17 ianuarie 1922, p. 244. „Aurora", nr. 54 din 25 decembrie 1921.

[147] „Patria", nr. 285 din 18 decembrie 1921.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

exprimă neîncrederea față de guvernul Take Ionescu [148]. Singurul sprijin pe care l-a găsit Take Ionescu a fost la N. Iorga care își explica astfel atitudinea politică: „Domnul Take Ionescu reprezintă pentru mine ceva care poate deschide și alte perspective; domnul Brătianu, singur, le închide pe toate. Aceasta a determinat alegerea mea" [149].

În aceste împrejurări criza politică era deschisă, constituind terenul discutării tuturor soluțiilor. Astfel, s-a vorbit de un guvern care să fie condus de Iancu Flondor, de N. Iorga, de Al. Marghiloman, de un magistrat sau de mitropolitul primat [150]; de un guvern care să fie de concentrare, neutru sau neutralizat, de un guvern „mozaic" pe tema căruia „Viitorul" polemiza cu N. Iorga. Între soluțiile preconizate pentru rezolvarea crizei politice, liberalii se pronunțau pentru „un guvern de partid național — în cazul cînd partidul este solid constituit și reprezintă interesele naționale —, adică „ale tuturor claselor". Guvernul de coaliție ar fi ineficient deoarece atunci cînd datoria țării este de 20 miliarde experimentările sînt riscante [151], iar unul neutru nu este neutru „decît împotriva cuiva anume și în favoarea altcuiva anume" [152]. A venit în discuție chiar vechea Federație și la o întrunire iorghistă ținută în sala Dacia, la care participa și Al Vaida, s-a făcut afirmația că spargerea blocului guvernului Vaida și a Federației „se datorește domnului Stere și că dacă l-ar exclude, unirea cu el fiind o imoralitate, blocul s-ar reface" [153].

La 17 ianuarie 1922 guvernul Take Ionescu se prezintă în fața Parlamentului. Moțiunea Goga declară neîncrederea Camerei în guvernul Take Ionescu și exprimă hotărîrea de a sprijini înfăptuirea legii electorale și votarea legilor cerute de împrejurări „oricărui guvern alcătuit pe baza curentelor politice reprezentate în adunările legiuitoare prin aleșii partidelor care au pătruns în Parlament numai cu ajutorul propriilor lor forțe" [154]. Prin votarea moțiunii de neîncredere în echipa condusă numai o lună de Take Ionescu se termina o etapă complexă din istoria partidelor politice burgheze, de-a lungul căreia Partidul liberal își pregătise momentul preluării puterii. De cea mai mare utilitate politică pentru liberali era destrămarea opoziției, lipsa ei de unitate, lipsa unui al doilea mare partid care să concureze cu ei. Tentativa Federației naționale de a evolua spre un partid democratic se năruise. Partidul liberal contribuise la acest eșec mai ales prin inițierea tratativelor de colaborare cu Partidul național român din Transilvania, sporind astfel ambiguitatea atitudinii ardelenilor și divergențele lor cu celelalte partide.

Complexitatea structurii statului român unificat și a situației create după primul război mondial de înfăptuirea marilor reforme influențează asupra activității partidelor politice, silindu-le la o adaptare cît mai rapidă la noile realități. Desăvîrșirea unității naționale, reprezentînd în momentul realizării o întărire a statului român burghez, ea trebuia să aibă drept corolar întărirea burgheziei românești în sensul accentuării tendinței acestei burghezii spre o stăpînire cît mai deplină a pieții naționale. Această transformare n-a avut loc spontan, ci a

[148] „Aurora" nr. 50, din 21 decembrie 1921. „Îndreptarea" nr. 293, din 20 decembrie 1921.

[149] „Adevărul", nr. 11590 din 15 ianuarie 1922.

[150] Marghiloman primise misiunea să înfățișeze regelui soluția care „poate rezolva într-un mod parlamentar criza actuală" (Al. Marghiloman, *op. cit., p. 168).*

[151] „Viitorul", nr. 4143 din 2 ianuarie 1922.

[152] D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale...*, p. 54—55. La validări un punct de vedere similar este susținut de Em. Antonescu (vezi Dezbaterile Adunării Constituante a Deputaților, ședința din 28 martie 1922, p. 9).

[153] „Adevărul", nr. 11591 din 17 ianuarie 1922.

[154] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților, ședința din 17 februarie 1922, p. 233; C. Xeni, *op. cit.*, p. 430—432.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

luat un caracter procesual, realizîndu-se concomitent cu îngustarea terenului reminiscențelor feudale din agricultura românească, fapt reflectat în viața politică prin diminuarea rolului celor două partide conservatoare și sporirea preocupărilor pentru reprezentarea intereselor țărănimii. Dificultățile acestui poces constituie fundamentul multor divergențe dintre partidele politice, intensificarea luptei dintre ele fiind reflexul tendinței fiecăruia de a domina procesul în sensul scoaterii unui profit material și politic maxim din desfășurarea lui. Logica luptei în condițiile consolidării unității statului român și, nu mai puțin, persistența în atmosfera europeană a ideii că războiul odată terminat cu armele se continuă între popoare pe teren economic, determina scoaterea în prim plan a partidului ce reprezenta interesele celei mai puternice grupări a burgheziei [155]. Fără îndoială că nu neglijăm influența unor factori subiectivi ca lipsa de autoritate a regelui Ferdinand și nerăbdarea membrilor Partidului liberal [156] de a ajunge la putere numai că necoroborați cu observațiile de mai sus acești factori explică puțin deoarece, în ianuarie 1922, dorința de a prelua puterea era generală. În condițiile sporirii numărului semnelor dezastrului financiar și economic, din cercurile liberale emana ideea că „numai *producția* (subl. ns.) este salvarea valutei noastre, cheia de boltă a edificiului nostru economic" [157]. Nu s-ar putea spune că numai ele intuiau această soluție ; era văzută și de alți oameni politici numai că spre deosebire de celelalte partide, dispuneau de cel puțin două instrumente de realizare : băncile cele mai mari din România și Partidul politic cel mai bine organizat în acel moment. Aceeași logică explică furia neputincioasă a celorlalte partide burgheze. Această diversitate de interese și, undeva, calitățile și defectele oamenilor politici care conduceau partidele, contribuie la explicarea lipsei de unitate în lupta împotriva liberalilor.

Mărturisirea făcută de rege lui Marghiloman că va lua o hotărîre dictată mai mult de o cuminţenie politică, şi nu de sentimente [158], era reflexul situației politice din preajma venirii liberalilor. Firește, hotărîrea luată de rege la 22 ianuarie 1922, nu era lipsită de riscuri. Pornirea celorlalte partide politice, chiar neunite, împotriva liberalilor se răsfrîngea și asupra coroanei, supusă la necruțătoare critici. Rațiuni de stat însă indicau pentru perioada consolidării unității statale pericolul cel mai puternic în tendințele autonomiste ale partidelor provinciilor noi fapt pentru care s-au dus tratative cu Partidul național român pînă în ultimul moment, ruptura producîndu-se la discutarea ministerului pentru Transilvania dorit de Iuliu Maniu și acceptat de I.I.C. Brătianu sub rezerva de a fi condus de el [159].

Care au fost reacțiile celorlalte partide burgheze în momentul venirii liberalilor ? Am văzut că întreaga campanie împotriva lui Averescu dusă de partidele fostei Federații avea și o orientare antiliberală, destrămarea Federației și tratativele cu ardelenii constituind perioade de acalmie. Țărăniștii luaseră hotărîrea, prematură după părerea lui C. Stere și a lui Marghiloman, de a se măsura în luptă dreaptă cu „oligarhia", Virgil Madgearu arătînd într-un discurs la Cameră că țărăniștii nu doresc lichidarea unei guvernări, ci „să se sfîrșească un regim

[155] „Liberalii au un plan de muncă. Acest lucru îi deosebește dealtminteri de toate celelalte partide... superioritatea de metodă, în această privință, este incontestabil de partea liberalilor" („Revista vremii", an. II (1922), nr. 7, p. 10).

[156] N. Iorga, *Supt trei regi...*, p. 367.

[157] Horia Furtună, *Spre o politică financiară*, în „Democrația", an. IX (1921), nr. 11—12, p. 560. Vezi traducerea acestei idei în programul Partidului liberal din noiembrie 1921 (Biblioteca Centrală de stat, Fond Al. Saint Georges, Pachet XLV/4-P.N.L. Programe și declarații, 1863—1933). Vezi și Ion Agrigoroaie, *Programul P.N.L....*, *passim*.

[158] Alexandru Marghiloman. *op. cit.*, p. 168.

[159] M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 116 ; vezi și interviul lui Iuliu Maniu dat ziarului „Adevărul" nr. 11595 din 22 ianuarie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politic, să dispară un sistem de guvernare care a adus țara pe marginea prăpastiei unde se găsește azi" [160]. Atunci, în decembrie 1921, Madgearu se declara de acord cu părerea exprimată de Grigorovici la Senat că venirea liberalilor „ar fi semnalul pentru un război civil", argumentînd că dacă misiunea averescanilor a fost lovirea mișcării socialiste, „a aceleia ce s-a numit comunistă", „misiunea Partidului liberal este distrugerea mișcării politice a țăranilor" [161]. Această atitudine va determina pentru o perioadă lupta de unul singur a Partidului țărănesc din ale cărui calcule nu trebuie exclusă ideea că victorii palpabile în alegeri vor legitima preluarea succesiunii guvernării liberale de către ei. În consecință, se vor declara și împotriva ideii abținerii de la alegeri ajunsă un moment în discuția partidelor de opoziție. Între celelalte partide, o anemică strîngere de rînduri copleșită de calcule personale și divergențe. În imediata perspectivă a venirii liberalilor, cînd majoritățile averescane victorioase împotriva lui Take Ionescu, propuneau prin I.N. Angelescu, Virgil Potârcă și Gr. N. Filipescu lui N. Iorga formarea unui guvern parlamentar, șeful naționaliștilor-democrați exprima părerea că în cazul unui guvern Brătianu „trebuie o Ligă pentru apărarea libertăților publice" [162]. Adeseori, inițiativele vor porni de la N. Iorga afectat, așa cum am arătat mai sus, de politica liberalilor, considerată de el neloială [163]. În primul moment transilvănenii au luat inițiativa formării unui „bloc pentru alegerile generale", în care scop erau invitați la clubul Partidului național din București (sala teatrului „Majestic") șefii partidelor de opoziție pentru o consfătuire ce urma să aibă loc la 18 ianuarie 1922. Șefii de partide n-au mai venit ci au trimis cîte doi delegați, și nu dintre cei mai cu autoritate. Apoi, „averescanii și takiștii nici nu admiteau ca să stea într-o sală ceea ce era de rău augur" [164]. Drept rezultat convocarea s-a amînat *sine die*, un comunicat anodin [165], păstrînd aparențele. Era o dovadă certă că în fața liberalilor nu se găsea o opoziție puternică și hotărîtă. Alexandru Marghiloman nota că atitudinea opoziției a dovedit că „personal slab se află la dispoziția partidelor" [166], iar liberalii denunțau opiniei publice „neputința lor de a se uni chiar în opoziție, necum la cîrma țării" [167]. În fața acestei situații, N. Iorga declara război „naționalismului fără orizont, acestui capitalism politic" [168] și propune să se opună, listelor liberale, *liste cetățenești* [169], care să cuprindă oameni cu suprafață culturală și politică, indiferent de partidul din care fac parte", capabili de o acțiune folositoare unei țări ruinate și compromise [170].

Acestea sînt singurele inițiative importante în vederea prezentării unite a întregii opoziții în campania electorală din martie 1922. Ele au eșuat însă datorită imposibilității coordonării intereselor partidelor de opoziție nici chiar în condițiile în care Partidul liberal la conducere le-ar fi obligat la acest lucru. Ideea listelor cetățenești a lui Iorga n-a fost acceptată decît de partidul tot așa de neinsemnat al lui Take Ionescu. Dintre celelalte colaborări realizate în campania electorală [171] din 1922 merită atenție cartelul realizat de Partidul național

[160] Dezbaterile Adunării Deputaților, ședința din 9 decembrie 1921, p. 82.
[161] *Ibidem.*
[162] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 260—261.
[163] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, vol. III, p. 75.
[164] M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 117.
[165] „Adevărul", nr. 11594 din 21 ianuarie 1922.
[166] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 173—174.
[167] „Viitorul", nr. 4173 din 11 februarie 1922.
[168] Adevărul", nr. 11597 din 25 ianuarie 1922.
[169] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 262.
[170] Se sugera lui N. Iorga transformarea *blocului cetățenesc* într-un al doilea mare partid (vezi „Revista vremii", an. II (1922), nr. 8, p. 12).
[171] Și Partidul conservator progresist (Marghiloman) a fost în cartel electoral cu Averescu ; au mai fost înțelegeri electorale locale.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu cel țărănesc [172]. Această colaborare este simptomatică în privința modului cum vor evolua raporturile dintre partidele politice după 1922. Tratativele inițiate între cele două partide în perioada crizei produsă în Federație de validarea mandatului de deputat a lui C. Stere (martie-mai 1921), tratative care vizau formarea unui mare *partid țărănesc* (subl. ns.) s-au oprit tocmai în momentul în care regele dăduse de înțeles că n-ar dori existența unui asemenea partid [173]. Se vor relua doar în momentele eșecului tentativelor de apropiere între Partidul național român și Partidul liberal, discuțiile purtîndu-se în direcția diminuării importanței stîngii țărăniste și mai ales a lui C. Stere [174]. Înțelegerea electorală pentru alegerile din 1922 s-a realizat împotriva voinței lui C. Stere care considera că Partidul țărănesc nu trebuia să aspire deocamdată la putere, acum fiind doar un curent popular și nu un partid ; că trebuie mai întîi să se facă educația alegătorului nepregătit pentru exercitarea dreptului de vot universal [175]. Între delegații Partidului național și ai Partidului țărănesc se hotărîse ca Partidul național să nu opună candidați țărăniștilor în 14 din cele 77 circumscripții electorale din Transilvania și Banat, urmînd ca țărăniștii să nu candideze în celelalte [176]. Nu rezultatele înțelegerii trebuiesc discutate. Ele sînt puțin palpabile și dacă au fost de vreun folos, naționalii au fost primii avantajați, țărăniștii nereușind să obțină nici un mandat în Transilvania. Important este faptul că alegerile din 1922, cu toată vitregia condițiilor în care s-au desfășurat, subliniază forța electorală a celor două partide în Transilvania și, respectiv, în Vechiul Regat [177] condiție care va contribui la înfăptuirea viitoarei fuziuni. În atmosfera politică încărcată de după alegerile liberale reapărea ideea „reintrării treptate în legalitate" cu ajutorul unui al doilea mare partid care „există dar poartă două nume : național peste munți și țărănesc în Vechiul Regat. Este destul un moment de luciditate politică, și cîștigul pentru stat ar fi imens : Partidul național ar scăpa de ponosul regionalismului iar cel țărănesc de bănuiala bolșevismului" [178]. Soluția de mai sus apărea în cadrul unei nemulțumiri generale care opunea, firește nuanțat, toate celelalte partide, Partidului liberal. Desigur, era vorba de o tensiune între partidele burgheze puțin neobișnuită, care depășea divergențele firești între partidele învingătoare și cele înfrînte într-o campanie electorală. Explicăm această tensiune prin afectarea unor interese de primă importanță și mai ales a celor legate de făurirea cadrului juridic al dezvoltării României prin promulgarea noii Constituții. La suprafața conflictului acut de interese lupta se desfășura sub forma apărării legalității și constituționalismului burghez ; dădea impresia unei lupte de principii. De la începutul guvernării Brătianu au apărut suficiente pretexte pentru declanșarea campaniei antiliberale. Unul din cele mai viu discutate este convocarea corpului electoral pentru alegerea unor adunări constituante [179]. La acest act guvernamental opoziția a protestat energic întîi pentru încălcarea procedurii indicate de vechea constituție din 1866 și, apoi,

[172] Cartelul văzut din punct de vedere geografic Transilvania, consecvența hotărîrii țărăniștilor de a lupta singuri păstrîndu-se pentru restul teritoriului României.

[173] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 181—182 ; 221—224. Vezi și *Un răspuns la mesaj din partea Parlamentului dizolvat*, raportor S. Dan în „Patria". Cluj, nr. 44 din 1 martie 1922.

[174] Pamfil Seicaru, *op. cit.*, p. 10. „Adevărul", nr. 11648 din 26 martie 1922.

[175] C. Stere, *op. cit.*, p. 71 ; vezi și declarațiile făcute lui Alexandru Marghiloman trimis de Vaida și Averescu să-l consulte în privința unei lupte comune (Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 176).

[176] „Adevărul", nr. 11604 din 3 februarie 1922.

[177] Marcel Ivan, *op. cit.*, p. 10.

[178] S. Mehedinți, *Singura cale*, în „Dacia", nr. 83 din 18.III.1922.

[179] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 267. Vezi Decretul de convocare a adunărilor naționale constituante în M.O. nr. 239 din 23 ianuarie 1922, p. 10389.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mai ales, pentru precedentul periculos al întocmirii Constituției de către un singur partid — și acesta era punctul esențial — ceea ce ar deschide calea unei proceduri similare pentru partidele care ar veni la conducere după liberali. Politicienii vremii, în preocuparea lor constantă pentru *ordine*, exprimau temerea că dată fiind nesiguranța relativă a scontării rezultatelor campaniilor electorale în condițiile exercitării dreptului de vot universal, țara ar putea fi aruncată în necunoscut [180]. Așadar, în perspectiva întocmirii unei constituții care să favorizeze interesele de partid liberale, campania electorală se anunța și mai violentă, confruntarea având loc între parlamentarismul „adevărat" reprezentat de partidele de opoziție și regimul „quasi-absolutist" reprezentat de Partidul liberal [181].

Fără îndoială că în această confruntare liberalii au avut puțină încredere în popularitatea lor [182] și aceasta i-a determinat să sporească măsurile destinate să prevină insuccesul electoral. Atitudinea liberalilor în timpul campaniei electorale [183] cu importante consecințe asupra relațiilor dintre partidele politice burgheze și, respectiv, asupra vieții parlamentare în primul deceniu de după război, fusese pregătită și prin apariția lucrării lui D. Drăghicescu *Evoluția ideilor liberale* [184] în care, între altele, se afirmă că „pentru a garanta interesele mari ale țării (și respectiv ale liberalilor — n.ns.) nu este decît un remediu, un singur corectiv la votul universal de azi: ingerința guvernamentală, *intervenția administrativă*" (subl. ns.) pentru a se ajunge la „votul universal domesticit de administrație", deoarece, conchide autorul, „experiența a dovedit că cu votul universal de azi nu se poate guverna" [185]. Părerile formulate în lucrare erau expresia unei stări de spirit împărtășită, firește nuanțat, de cei mai mulți membri ai Partidului liberal. Afirmația lui Ion Nistor, spre exemplu, convertit nu de mult la liberalism, că trebuiesc „alegeri cu armata, pe urmă administrație bună și toată lumea va fi mulțumită" [186], nu trădează aceeași mentalitate? N. Iorga notează că însuși regele afirmă, sub influența șefului Partidului liberal — n. ns. —, că preferă „alegeri barbare care să salveze civilizația unor alegeri civilizate care să întroneze barbaria" [187].

Din punctul nostru de vedere interesează că acest mod de a concepe organizarea alegerilor — discutarea mijloacelor folosite de liberali depășește scopurile noastre [188] —, și aplicarea lui au contribuit la înăsprirea relațiilor dintre partidele politice burgheze. Un contemporan nota: „În alegerea armelor de luptă opoziție și guvern nu se deosebesc. Caracteristica momentului este excesul" [189].

[180] Arh. St. București, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar 13/1923, fila 23. „Adevărul", nr. 11597 din 25 ianuarie 1922. „Patria", Cluj, nr. 25 din 4 februarie 1922; vezi și interviul lui Al. Marghiloman („Îndreptarea" nr. 24 din 1 februarie 1922).

[181] „Adevărul", nr. 11595 din 22 ianuarie 1922.

[182] Arh. St. București, Fond Casa Regală, Ferdinand, dosar nr. 13/1923, f. 24. Vezi și interviul lui C. C. Arion în „Adevărul", nr. 11636 din 12 martie 1922.

[183] Precizăm că ne oprim asupra alegerilor numai în măsura în care ele afectează raporturile dintre partidele politice burgheze. Subiectul a mai fost tratat. Vezi Ion Bitoleanu, *Formarea guvernului liberal și alegerile parlamentare din 1922*, în „Studii și articole de istorie", tom. XV (1970), p. 55—70.

[184] D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, Editura „Independența", 1921, p. 36.

[185] Vezi și Henry L. Roberts, *Rumania*... p. 341.

[186] „Adevărul", nr. 11635 din 11 martie 1922.

[187] N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 284.

[188] A se vedea în acest sens: *Cartea neagră a alegerilor generale din 1922*, Bîrlad, 1922; Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 180. Discuțiile purtate cu prilejul validărilor (Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a deputaților din perioada 29 martie — 5 aprilie 1922); *La lutte contre l'absolutisme en Roumanie*, Bucarest, 1923; „Adevărul" nr. 11635 din 11 martie 1922.

[189] „Revista vremii", an. II (1922), nr. 9, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dintre acțiunile de rezistență a partidelor politice față de măsurile brutale luate de guvern în timpul campaniei electorale — rolul ponderator al generalului Văitoianu, numit la dorința regelui [190], fiind greu de apreciat — o rezonanță deosebită a avut memoriul telegrafic al lui Iuliu Maniu [191] trimis regelui, în care califica alegerile drept un „scandal european", declarînd că nu va recunoaște autoritatea Parlamentului care va fi ales. Gestul lui Maniu nu aducea nimic nou ca manieră; adeseori fruntași ai opoziției își exprimaseră în mod similar nemulțumirile, regele fiind, principial, arbitru între partide [192]. Ceea ce conferea o semnificație aparte memoriului lui Iuliu Maniu era mai ales, identificarea pînă la un anumit punct cu Transilvania, identificare atît de perseverent combătută de Octavian Goga [193].

Reacțiile determinate de memoriul lui Iuliu Maniu sînt contradictorii. Pentru gruparea liberală în fruntea căreia se afla Al. Constantinescu [194], înclinată de-a lungul tratativelor spre concesii față de transilvăneni și, respectiv, spre mai multă ponderație în dirijarea alegerilor din Transilvania, memoriul lui Maniu putea constitui un argument că linia politică a grupării adverse, condusă de Vintilă Brătianu, implică nenumărate pericole. Nu este cu totul exclus ca în urma acestui memoriu propunerile liberalilor de colaborare cu Partidul național să se fi reînnoit [195]. În jurul semnificației aceluiași memoriu, C. Rădulescu-Motru polemizează cu un fruntaș ardelean, N. Ghulea, primul acuzîndu-l pe Maniu de „fugă după avantagii" (aluzia vizează tratativele cu liberalii) și de a fi „adăugat un scandal european nou, pe lîngă cele multe pe care le oferea România veche [196], iar cel de al doilea, apărîndu-l [197] proferînd blesteme împotriva balcanismului Vechiului Regat și vorbind, la viitor, chiar de... revoluție. În sfîrșit, Iorga [198] făcea eforturi să risipească impresia că gestul lui Maniu poate fi socotit un act al întregii opoziții, întrebîndu-se cum ar putea sta Maniu lîngă averescani sau țărăniști, și sugera liberalilor să calmeze situația renunțînd la caracterul de constituantă al Parlamentului. Fără îndoială că nu trebuiau așteptate efecte spectaculoase de pe urma unei telegrame. Probabil însuși Maniu trebuie să se fi gîndit întîi la pregătirea terenului pentru acțiuni viitoare. Neexistînd o unitate de vederi, fie și temporară, cu celelalte partide de opoziție, acțiunile proiectate de ardeleni vor căpăta o coloratură și mai intensă de regionalism îndărătnic [199]. Atitudinea partidelor de opoziție, față de Parlamentul liberal era deci problema la ordinea zilei, după ce alegerile aduseseră liberalilor un mare succes

[190] N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 369—370. Vezi și „Adevărul" nr. 11670 din 29 aprilie 1922.

[191] Bibl. Acad., Serviciul Manuscrise, dosar LXXXII, Varia 1, (Proteste contra guvernelor și alegerilor); vezi și „Patria", Cluj, nr. 47 din 4 martie 1922.

[192] Octavian Goga trimisese o telegramă similară de la Rășinari („Îndreptarea", nr. 63 din 19 martie 1922).

[193] „Patria", Cluj, nr. 23 din 2 februarie 1922.

[194] Asupra acestor divergențe vezi *Programul Partidului naționalist-democrat*, București, 1922, p. 3; D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 82; „Îndreptarea" nr. 57 din 13 martie 1922; „Adevărul", nr. 11640 din 17 martie 1922, nr. 11647 din 25 martie 1922, nr. 11680 din 9 aprilie 1922, nr. 11665 din 15 aprilie 1922, nr. 11670 din 21 aprilie 1922; „Revista vremii", an. II (1922) nr. 14 din 7 mai 1922, p. 9.

[195] „Îndreptarea", nr. 58 din 14 martie 1922.

[196] „Ideea europeană", an. III (1922), nr. 88, p. 30. Autorul considera între aceste „scandaluri europene" și arestarea congresiștilor comuniști în mai 1921 precum și modul desfășurării procesului intentat comuniștilor.

[197] „Ideea europeană", an. III, (1922), nr. 89, p. 50.

[198] „Neamul Românesc", nr. 59 din 15 martie 1922.

[199] N. Iorga, *Supt trei regi*, p. 368. Ion Rusu-Abrudeanu, *op. cit.*, partea a III-a, capitolele I—X. Octavian Goga, *... Aceiaș luptă: Budapesta — București*, București, 1930, p. 55, 80—83. „Îndreptarea", nr. 29 din 8 februarie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

concretizat în obținerea unei majorități ce depășea 2/3 din numărul mandatelor, Parlamentului fiindu-i astfel asigurată posibilitatea de a legifera ca adunare constituantă.

Cîteva observații asupra situației partidelor imediat după alegerile din martie 1922 vor fi utile la nuanțarea pozițiilor adoptate de aceste partide în momentul începerii lucrărilor Parlamentului liberal. De-a lungul unei campanii electorale în care numai liberalii au avut succese pe măsura așteptărilor [200], fiecare partid înțelegea să adopte măsuri utile și în alternativa unei opoziții de durată, și în aceea a unei succesiuni liberale apropiate. Înfrînt total în alegeri, însuși Alexandru Marghiloman neeușind să intre în Parlamentul din 1922 deși fusese în cartel electoral cu Averescu. Partidul conservator progresist era scos de pe arena politică. Ceea ce n-a vrut să înțeleagă Marghiloman, atunci cînd, la sfîrșitul anului 1921, i s-a propus înlocuirea lui I. Bibicescu în postul de guvernator al Băncii Naționale [201], era nevoit să înțeleagă acum. La 2 aprilie 1922 convoacă Comitetul executiv dîndu-și demisia pe care o motivează : „prin atitudinea coroanei și inaptitudinea partidului de a se pleca la cerințele politicii noi" [202]. Al. Marghiloman recunoaște că „un partid care nu se arată nici macar la alegeri, este o academie politică, dar nu mai este un factor constituțional" [203]. Convins de prietenii politici să nu demisioneze, i se acordă și depline puteri pentru a negocia alianțe „sau a rămîne cum sîntem". Aceeași ședință a Comitetului executiv sublinia părerea aproape unanimă că se impunea o apropiere față de transilvăneni, mai sublinia dificultățile pe care titulatura le aduce partidului și răceala față de o eventuală apropiere de Partidul poporului.

Îndepărtat de la putere, Partidul poporului condus de Alexandru Averescu traversa un dificil proces de dezagregare [204]. Rîndurile averescane se răreau confirmînd ipoteze formulate anterior [205] potrivit cărora, odată îndepărtat de la putere partidul se va risipi.

Fără îndoială că procesul era sesizat și din interiorul partidului. Este suficient să amintim observațiile formulate de C. Argetoianu în expunerea de motive din 10 martie 1922 [206] privind revizuirea programului Partidului poporului. Fruntașul averescan aprecia că partidul trebuie să aibă în vedere interese generale, reale și permanente ale societății românești și propunea : „tutelarea intereselor agrare ale României întregite". Firește, nu era în intenția lui Argetoianu transformarea Partidului poporului în partid țărănesc și mai ales în sensul acceptării principiului luptei de clasă. Argetoianu precizase chiar că Partidul poporului urmărește înfrățirea românilor din diversele straturi. Că partidul — chiar în ipoteza adoptării unui program cu orientarea de mai sus — va avea nevoie de o perioadă de consolidare și va fi nevoit să desfășoare o politică de alianțe în cadrul căreia Partidul țărănesc, cu toate divergențele acumulate între cele două partide, nu era de

---

[200] *Asupra succesului liberal găsim mai multe explicații* : vezi Ion Bitoleanu, *op. cit.*, p. 68 ; „Revista vremii" an. II, (1922), nr. 9, p. 11 ; „Ideea europeană", an. III, (1922), nr. 89, p. 15. D. Drăghicescu, *op. cit.*, p. 114 ; „Adevărul", nr. 11735 din 11 martie 1922 ; „Viața Românească", Iași, an. XV (1922), nr. 1, p. 131 etc. Să se fi datorat succesul liberal și intuiției corpului electoral că nepotrivirea între intenții și mijloacele de realizare este mai mică la liberali decît la celelalte partide burgheze în condițiile în care dezacordul între promisiuni și realizări era o trăsătură generală ?

[201] Alexandru Marghiloman, *op. cit.*, p. 141. M. Theodorian-Carada, *op. cit.*, p. 105.

[202] Al. Marghiloman, *op. cit.*, p. 180.

[203] *Ibidem.*

[204] „Îndreptarea" nr. 8 din 11 ianuarie 1922.

[205] Arh. St. București, Fond Casa Regală, Principele Carol, dosar 1/1921, p. 12. Vezi *Programul Partidului naționalist democrat*, București, 1922, p. 3.

[206] Partidul poporului, *Revizuirea programului*, București, 1922, p. 3—4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neglijat, nu credem să fi scăpat perspicacității politicianului român. Este semnificativ faptul că în ajunul deschiderii parlamentului liberal (27 martie 1922), oficiosul averescan „Îndreptarea", publica sub semnătura fostului deputat Mihai C. Vlădescu articolul intitulat *Datoria Democrației față de dictatura brătienistă* [207] în care se afirma că păcatul originar al democrației române a fost lupta între averescani și țărăniști în jurul reformei agrare. Autorul apreciază că această luptă „s-a dovedit că n-a fost politică deoarece ea ne-a slăbit pozițiile noastre și le-a întărit pe ale altora" [208]. Este cert însă că pozițiile Partidului poporului erau mai slăbite decît ale țărăniștilor. Contrar părerii lui C. Stere, Partidul țărănesc a participat la alegeri obținînd 40 de mandate de deputat din 369 [209] care urmau să compună Camera. În lupta împotriva liberalilor țărăniștii se întîlneau cu toate celelalte partide din opoziție ; se deosebeau de ele, însă, în privința concepției asupra guvernului ce urma să ia locul liberalilor [210]. De aici, nesfîrșite greutăți pentru coordonarea eforturilor partidelor de opoziție, alegerile arătînd pe țărăniști ca fiind cei mai puternici în Vechiul Regat, iar pe ardelenii grupați în Partidul național, în Transilvania și Banat [211].

În timpul alegerilor din martie 1922, Iorga și Take Ionescu fuseseră cartelați, eficiența fiind însă minimă. Mai mult, a produs serioase nemulțumiri în rîndurile Partidului naționalist democrat din care se desprinde și o disidență al cărui ziar „Naționalistul democrat", condus de Eugen Melik, milita pentru fuziunea cu Partidul național român [212]. Mulți dintre prietenii politici ai lui Iorga păreau să nu prea înțeleagă rațiunea colaborării cu un partid tot așa de puțin însemnat ca al lui Take Ionescu. Coroborarea cîtorva observații ale contemporanilor evenimentelor poate contribui la formularea unei explicații în legătură cu această colaborare. Astfel, n-a scăpat presei vremii preocuparea timpurie a takiștilor în privința succesiunii liberalilor și nota optimistă a declarațiilor făcute de Take Ionescu după votul de blam din 17 ianuarie 1922 la clubul partidului cînd a afirmat că „niciodată de la 1919 încoace situația Partidului conservator democrat n-a fost atît de bună ca cea de astăzi" [213]. S-a acreditat atunci ideea că Ionel Brătianu ar fi întîmpinat preocuparea regelui de a găsi un partid care să preia guvernarea după liberali, indicînd pe Take Ionescu [214]. În privința colaborării cu N. Iorga ni se pare semnificativ faptul că la 14 aprilie 1922, furios pe liberali și pe prințul Știrbei de a-l fi înlăturat de la succesiunea averescană, Iorga estima că regele se va putea adresa numai coaliției lui „cînd liberalii nu vor putea merge înainte" [215]. „Pe țărăniști nu-i poate chema — continua Iorga —, Maniu s-a pus rău cu regele și *Take fără mine nu înseamnă nimic* (subl. ns.). Prin urmare, nu se mai poate zice că n-am eu drept la președinția consiliului" [216]. Sînt observații care justifică pînă la un punct apropierea dintre N. Iorga și Take Ionescu în timpul campaniei din 1922.

---

[207] „Îndreptarea", nr. 69 din 26 martie 1922.

[208] *Ibidem.*

[209] Marcel Ivan, *op. cit.*, (tabloul nr. 2).

[210] „Adevărul", nr. 11745 din 23 martie 1922.

[211] Marcel Ivan, *op. cit.*, (tabloul nr. 2).

[212] „Îndreptarea", nr. 80 din 8 aprilie 1922.

[213] „Adevărul", nr. 11647 din 25 martie 1922. Altă dată declara : „să vă gîndiți la ziua cînd va pleca Partidul liberal. Atunci va fi ziua noastră" („Adevărul", nr. 11599 din 27 ianuarie 1922).

[214] „Adevărul", nr. 11600 din 28 ianuarie 1922.

[215] Bibl. Acad., Serviciul Manuscrise, Arh. Gh. Kirileanu, mapa II, mss. 5, (Însemnări despre Iorga, 1920—1929). Vezi și aprecierile făcute de „Revista vremii" an. II, (1922), nr. 14, p. 9.

[216] Bibl. Acad., Serviciul Manuscrise, Arh. Gh. Kirileanu, mapa II, mss. 5, (Însemnări despre Iorga, 1920—1929).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cercetarea presei timpului arată că momentul încheierii campaniei electorale din martie 1922 nu este lipsit de o anumită apatie în privința activității partidelor din opoziție; urmărirea relațiilor dintre partidele politice burgheze în Parlamentul liberal prezintă un interes deosebit deoarece partidele de opoziție erau hotărîte să folosească din plin tribuna Parlamentului. O sesiune extraordinară de numai 17 zile (27 martie 1922 — 12 aprilie 1922) de-a lungul căreia să se valideze alegerile, să se constituie birourile Camerelor și comisiile pentru constituantă, urma să rezolve și cîteva probleme considerate a fi de mare urgență ca cea a întocmirii unui buget provizoriu, a chiriilor, ratificarea Statutului Dunării etc. [217].

Violențele folosite de liberali în timpul alegerilor contribuiseră la crearea unei atmosfere încordate în țară, atmosferă în care fruntași ai partidelor de opoziție amenințau cu retragerea din Parlamentul ale cărei lucrări nici nu începuseră [218]. În guvernul liberal, I.I.C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, înclina spre curentul care preconiza folosirea unui ton academic în timpul validărilor și chiar invalidarea mandatelor acolo unde va fi cazul [219]. „Adevărul", prin C. Bacalbașa, sfătuia oamenii politici ai partidelor de opoziție în numele viabilității regimului parlamentar, să nu-și părăsească locurile, deoarece, odată slăbit acest regim, „poate aduce fie dominația coroanei (tirania), fie a străzii (anarhia)" [220]. Tot în această direcție se orientează și poziția lui N. Iorga, temperîndu-se pornirea lui antiliberală [221]. Șeful Partidului naționalist-democrat arăta că „nu putem adăugi la suferințele tiraniei spasmele revoluției" și propunea „să aducem partidului care s-a lăudat că poate singur orice probă ucigătoare a propriei lui incompetențe" [222].

Validarea alegerilor constituia prilejul cel mai nimerit pentru dezvăluirea abuzurilor liberale. De aceea, deputații partidelor de opoziție vor hotărî să participe la validări, urmînd să părăsească Parlamentul imediat după terminarea lor. Prin declarații separate, partidele de opoziție țin să-și precizeze din prima zi poziția asupra alegerilor și a parlamentului rezultat în urma lor. Din punct de vedere al raporturilor între partidele politice burgheze interesează în primul rînd neunitatea opoziției concretizată în formularea separată a declarațiilor. Considerăm nelipsite de interes cîteva observații asupra acestor declarații. Nota lor comună constă în aceea că toate au atacat felul în care s-au efectuat alegerile. De aici decurge o a doua trăsătură comună constînd în nerecunoașterea caracterului de constituantă pentru parlamentul liberal. În privința atitudinii față de lucrările acestui parlament, pozițiile se nuanțează. Astfel, N. Iorga, în numele Partidului naționalist-democrat se declară „simplu spectator la dezbateri" [223], în sensul neparticipării efective la discuția și votarea legilor și a constituției. P. Dragomirescu, în numele Partidului poporului, pune problema validității tuturor alegerilor, în bloc, în caz contrar considerînd toate lucrările acestor adunări ilegale [224]. Prin Ion Mihalache Partidul țărănesc declară că va lupta cu ultima energie pînă la dizolvarea acestui parlament și convocarea unei adevărate constituante unica-

[217] „Adevărul", nr. 11635 din 11 martie 1922.

[218] „Viitorul", nr. 4199 din 13 martie 1921; nr. 4200 din 15 martie 1922; Dezbaterile Adunări Naționale Constituante a Deputaților, ședința din 1 aprilie 1922, p. 99—100.

[219] „Adevărul", nr. 11640 din 17 martie 1922.

[220] „Adevărul", nr. 11641 din 18 martie 1922.

[221] S-a vorbit de o anumită influență ce ar fi avut-o Al. Constantinescu asupra poziției lui N. Iorga (vezi Bibl. Acad., Serviciul Manuscrise, Arh. Gh. Kirileanu, mapa II, mss. 5 — Însemnări despre N. Iorga, 1920—1929).

[222] „Neamul Românesc", nr. 59 din 17 martie 1922.

[223] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților, ședința din 28 martie 1922, p. 3.

[224] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

merale. Este unica declarație care amintește că congresul partidului „va statua asupra mijloacelor și condițiilor de luptă *în înțelegerea cu celelalte grupări ale opoziției* (subl. ns.)" [225]. Transilvănenii din Partidul național român, prin Mihai Popovici, acuză guvernul de a fi săvîrșit „o adevărată crimă contra intereselor noastre superioare de unitate și consolidare națională", și declară că nu recunoaște legalitatea corpurilor legiuitoare actuale, nici legalitatea și obligativitatea hotărîrilor acestor adunări și consideră Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul ca nefiind reprezentate în corpurile legiuitoare. De asemenea, nu recunoaște calitatea de judecători al acestor întruniri în problema validărilor [226]. În sfîrșit, Pavel Brătășanu, în numele Partidului conservator democrat, socotește că „pînă la discutarea problemei constituționale, cea mai legală și mai eficace atitudine față de cele petrecute nu poate fi retragerea din aceste adunări ci, din contră, lupta hotărîtă de la tribuna parlamentară, pentru edificarea opiniei publice și împiedicarea de noi abuzuri" [227].

Acuzațiile partidelor de opoziție n-au rămas fără replică. Em. Antonescu, în numele majorității parlamentare, și Ionel Brătianu, de pe banca ministerială, au făcut un adevărat rechizitoriu al comportării opoziției. Asprimea cuvintelor primului ministru a fost orientată mai ales împotriva membrilor Partidului național român, atunci cînd a afirmat că mulți dintre cei ce neagă constituționalitatea guvernului ar avea o atitudine favorabilă „dacă două sau trei portofolii și-ar fi schimbat titularii și dacă în cîteva cercuri electorale s-ar fi modificat repartiția candidaturilor" [228]. De-a lungul validărilor, atît la Senat cît și la Cameră, dialogul dintre deputații partidelor politice burgheze a continuat cu o neobișnuită violență. Contestarea fiecărei alegeri cu lux de amănunte, ca și replica băncii ministeriale sau a reprezentanților majorității determinau prelungirea discuțiilor. Grăbiți să încheie cît mai repede procesul alegerilor, liberalii calificau drept obstrucționistă activitatea opoziției [229] și se străduiau să aplice cît mai riguros regulamentul întocmit de N. Iorga pentru funcționarea Camerei ; de asemenea, plata unei singure diurne, indiferent de numărul ședințelor ținute, era tot un mijloc de presiune în vederea comprimării discuțiilor. Și așa numărul invalidărilor a fost foarte mic. La Senat, nici un mandat nu a fost invalidat. Toate eforturile depuse de senatorul de Dorohoi, N. Buțureanu — iorghist — pentru instituirea unei anchete parlamentare care să cerceteze modul cum s-au efectuat alegerile în județul Tecuci au eșuat [230]. Discutînd, la Cameră, la validarea alegerilor din Fălciu, Virgil Madgearu, în dialog cu parlamentarii majorității, abia reușea să spună liberalilor că dacă n-ar fi forțat nota alegerilor pentru a obține neapărat o majoritate de 2/3, ar fi avut un lucru care era mai mult decît cea mai puternică majoritate, și anume colaborarea și a Transilvaniei și a Partidului Țărănesc în orice operă de legiferare în folosul acestei țări. Amintea liberalilor de cancerul care a ros organismul politic al Partidului poporului și al guvernului Averescu concretizat tocmai în majoritatea docilă a guvernului [231]. Cele cîteva contestații admise (Sighet, Șomcuța Mare, Moldova Nouă și Oravița) au fost trimise spre studiere comitetelor de 11 alcătuite conform art. 7 din Regu-

[225] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților, ședința din 23 martie 1922, p. 5.

[226] *Ibidem.*

[227] *Ibidem*, p. 6.

[228] *Ibidem*, p. 10.

[229] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Senatului, ședința din 30 martie 1922, p. 51. Vezi și „Viitorul", nr. 4215 din 1 aprilie 1922.

[230] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Senatului, ședința din 30 martie 1922, p. 45—47, 49—50.

[231] Dezbaterile Adunării Naționale Constituante a Deputaților, ședința din 1 aprilie 1922, p. 153. N. Iorga, *Memorii*. vol. III, p. 287.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lamentul Camerei. Ele vizau cazuri cu totul evidente, ca cel de la Oraviţa, unde lui Valeriu Braniştе i s-au nesocotit 1 800 de voturi [232] sau de legături cu autorităţile maghiare prelungite după declaraţia lui Al. Vaida Voievod din octombrie 1918 (cazul lui Petre Mihaly) [233].

Odată terminate validările, majoritatea deputaţilor opoziţiei (ardelenii din Partidul naţional, ţărăniştii, averescanii etc.) au încetat să mai participe la lucrările Parlamentului liberal, fără să-şi dea demisia. Nemaifiind 20 de şedinţe pînă la închiderea sesiunii, locurile lor nu puteau fi declarate vacante şi presa guvernului îi numea „diurnişti". Rămînerea lui N. Iorga în Camera liberală a constituit evenimentul cu o oarecare rezonanţă în atmosfera primăverii anului 1922. Deoarece era perioada unor intense tatonări între iorghişti şi Partidul naţional român [234], nemulţumirile transilvănenilor faţă de atitudinea lui Iorga au fost clar exprimate. Iorga le răspundea că „toate camerele pînă acum au fost tot aşa de legal alese, dar că durerea şi nevoile naţiei trebuie să aibă public un glas înaintea guvernelor" [235].

Aşadar, urmărirea relaţiilor dintre partidele politice burgheze în perspectiva instalării liberalilor la putere în ianuarie 1922, subliniază ideea că preluarea puterii de către liberali a fost posibilă datorită eşecului evoluţiei Federaţiei Naţionale spre un partid democratic care, concurînd cu cel liberal la succesiunea guvernării Averescu, să dea posibilitatea regelui să aleagă ; a mai fost posibilă datorită eşuării succesive a tuturor tentativelor de colaborare orientate spre realizarea unui guvern de coaliţie („blocul partidelor care au făcut războiul", „blocul partidelor unirii", „blocul constituţional" etc.). Fără îndoială că în prepararea acestor eşecuri lucrarea liberalilor în materie de intrigă politică — acea capacitate manevrieră sesizată de N. Iorga — a avut importanţa ei. Apărea necesară încredinţarea puterii Partidului liberal în măsura în care gravitatea situaţiei economice determina preferinţa pentru soluţii verificate şi, respectiv, prudenţa în raport cu experienţele politice („n-avem timp de experienţe cînd datoria ţării este de 20 miliarde", afirma oficiosul liberal, „Viitorul", din 21 ianuarie 1922). Mai părea necesară în măsura în care procesul adaptării partidelor la noua situaţie creată în România după primul război mondial a fost mai uşor suportat de Partidul liberal aşa încît forţa lui materială şi organizarea erau, în 1922, superioare celorlalte partide.

Cercetarea situaţiei politice în preajma instalării guvernării liberale în 1922 şi în primele luni ale acestei guvernări evidenţiază o intensificare a luptelor dintre partidele politice burgheze, intensificare ce se explică atît prin dificultăţile procesului de adaptare a partidelor burgheze la condiţiile noi create în România după primul război mondial (şi aici vizăm în primul rînd implicaţiile acordării votului universal, cu limitele cunoscute, şi afirmarea tot mai hotărîtă a clasei muncitoare), cît şi prin importanţa unor obiective ce trebuiau atinse ca : noua constituţie a României, legea electorală, legea administrativă etc. Menţionăm că accentuarea divergenţelor între partidele politice burgheze în a doua jumătate a anului 1921, ia tot mai mult forma unei opoziţii, temporar ireductibile, între aşa zisele „partide de ordine" şi „partidele anarhiste ale luptei de clasă", reflex pe plan politic al contradicţiei fundamentale a regimului politic din România. Încredinţarea puterii Partidului liberal şi primele acte de guvernămînt deter-

[232] Dezbaterile Adunării Naţionale Constituante a Deputaţilor, şedinţa din 3 aprilie 1922, p. 188.

[233] *Ibidem*, şedinţa din 1 aprilie 1922, p. 146.

[234] N. Iorga, *Cuvîntare la Congresul Partidului naţionalist-democrat din 22 aprilie 1922*, Bucureşti, 1922, p. 3, 10.

[235] N. Iorga, *op. cit.*, p. 289. Asupra motivelor rămînerii lui N. Iorga în Cameră, vezi şi : Bibl. Acad. Secţia Manuscrise, Arh. Gh. Kirileanu, mapa II, mss. 5, (Însemnări despre N. Iorga, 1920—1929), şi „Îndreptarea" nr. 89 din 20 aprilie 1922).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mină restructurarea opoziției burgheze în sensul orientării, nuanțate, a tuturor celorlalte partide împotriva celui liberal. În investigarea cauzelor care au determinat, pe rînd, eșuarea formării unui al doilea mare partid care să permită reintrarea în funcțiune a rotativei guvernamentale, a tentativelor spre realizarea unui guvern de coaliție, a cauzelor care au determinat neunitatea opoziției față de guvernul Averescu și, apoi, a opoziției față de guvernul liberal, atrage atenția prezența constantă și, concomitent, dizolvantă, a aversiunii, firește nuanțată, a partidelor politice burgheze față de Partidul țărănesc și, mai ales, față de principiul luptei de clasă adoptat de țărăniști. N-ar prezenta atîta importanță acest aspect dacă n-ar fi totuși vorba de un partid ale cărui idei, urmărite consecvent și în limitele posibilului, puteau în acel moment să contribuie la adîncirea democrației burgheze în România, la apropierea ei de tipul clasic, occidental, al democrației burgheze — oricum mai favorabilă activității proletariatului și celorlalte pături de oameni ai muncii. Partidul liberal la conducerea României va contribui la depărtarea democrației românești de autenticitatea ei burgheză. Putem spune că împrejurările venirii liberalilor la putere în ianuarie 1922 și, mai ales, înăsprirea relațiilor dintre partide prilejuită de acest eveniment, au sporit vulnerabilitatea regimului politic din România în fața atacurilor de la dreapta ; se vor acumula argumente împotriva partidelor politice și a democrației românești, în genere, argumente care vor avea rolul lor în involuția acesteia către regimul de dictatură personală și apoi fascistă.

LES CIRCONSTANCES DANS LESQUELLES FUT CONSTITUÉ LE CABINET LIBERAL EN JANVIER 1922

RÉSUMÉ

L'auteur indique quelles furent les relations entre les partis politiques bourgeois en Roumanie jusqu'à janvier 1922, lorsque fut constitué un cabinet homogène par les représentants les plus qualifiés du parti national-libéral.

Avant la première guerre mondiale, la vie politique en Roumanie a été caractérisée par le système de deux grands partis politiques — le parti conservateur et le parti national-liberal — qui alternaient au gouvernement. Le régime électoral censitaire fut remplacé, en 1919, par le suffrage universel et la représentation proportionnelle. Aux élections de 1919 se produisit l'effondrement du parti conservateur, effondrement dont il n'a plus pu se relever, et l'apparition de nouveaux partis politiques.

Les nouveaux partis politiques s'allièrent en une „Fédération nationale". Cependant, cette „Fédération" ne réussit pas à faire fusionner les divers groupements qui la composaient et à former un parti de gouvernement. Elle ne put empêcher les antagonismes de se manifester en son sein.

De cette situation profita le parti national-libéral. Il fut l'émanation de la haute bourgeoisie financière et industrielle. De tous les groupements politiques bourgeois de l'époque il fut certainement le plus puissant et le mieux organisé. C'est pourquoi, an début de 1922, il sembla être le plus indiqué pour faire face à une situation économique fort grave, créée par l'inflation, par un considérable déficit budgétaire et par l'état rudimentaire de l'appareil de production. Il lui incombait aussi une mission politique fort difficile, car il s'agissait de consolider l'union nationale récemment réalisée entre les différentes provinces de la Roumanie.

Les intérêts en jeu furent considérables et imprimèrent aux luttes politiques un caractlre special. La création du cadre juridique dans lequel la nouvelle Rouma-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nie se développerait constituait un problème essentiel pour la classe bourgeoise et pour ses représentants groupés dans le parti national-libéral. Il fallait doter la Roumanie d'une nouvelle constitution, d'une nouvelle organisation administrative et judiciaire, d'un nouveau système d'impôts, etc. Une lutte acharnée fut livrée entre les libéraux et leurs adversaires. Il devait en résulter la déformation de la démocratie roumaine.

L'auteur retrace les phases principales de cette lutte et met en évidence l'inimitié de la bourgeoisie roumaine contre le parti paysan qui avait fait son apparition sur l'arène politique après la première guerre mondiale et avait basé son programme sur la lutte des classes.

Cette inimitié se manifesta dans les mesures que prirent les gouvernements à la dévotion de la bourgeoise contre l'influence grandissante des masses populaires et surtout du prolétariat dans la vie politique.

L'auteur du présent article accorde une attention spéciale à l'activité que déployèrent souvent en commun, durant cette période le parti paysan et le parti national roumain de Transilvanie. Ces deux partis vont fusionner en 1926 et créer le parti national-paysan.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OPINII DIN PERIOADA 1922—1928 PRIVITOARE LA DEZVOLTAREA ECONOMIEI NAȚIONALE[1]

DE

I. SAIZU

Desăvîrșirea statului național a pus în fața partidelor politice sarcini complexe spre rezolvare, incomparabil mai mari și mai importante ca în trecut. Complexitatea lor a sporit și prin faptul — subliniat și de unii contemporani[2] — că România trăia, pe lîngă toate consecințele și prefacerile determinate de primul război mondial, comune cu celelalte state, trei mari transformări interne care nu s-au pus simultan la nici un alt popor : desăvîrșirea unificării statului, legiferarea votului universal și aplicarea reformei agrare, care au jucat un însemnat rol în modificarea structurii social-politice a țării.

Faptul că viața politică, în comparație cu situația antebelică, s-a diversificat prin apariția de noi partide cu aspirații la hegemonie a obligat pe fiecare în parte să stăruie în enunțarea și documentarea cît mai clară a programului său economic. Mai mult, reprezentanții lor, unii oameni de știință, mai cu seamă economiști, au declanșat o amplă dezbatere asupra unor probleme cruciale ale dezvoltării economice și social-politice a României. Sub raport economic, aceste forțe s-au confruntat în problemele legate de fixarea sarcinilor de bază ale României postbelice, precum : stabilirea caracterului economiei, necesitatea refundamentării politicii economice și precizarea direcțiilor ei, posibilitățile și limitele de înfăptuire. În procesul aprecierii genezei, structurii, caracterului și perspectivelor economiei, combatanții s-au încadrat în diferite curente, potrivit intereselor pe care le apărau : pentru stat industrial sau agrar, pentru liber-schimbism sau protecționism, pentru neoliberalism, conservatorism, țărănism sau socialism. Legat de aceasta, o semnificație deosebită a avut-o ținerea în 1922—1923, sub egida Institutului Social Român, a unui ciclu de 19 prelegeri publice, cu care prilej reprezentanții diferitelor partide și grupări politice au expus opinia lor asupra căilor de dezvoltare a țării și a rolului ce-l pot juca partidele. Varietatea opiniilor, unele strîns legate de tradițiile progresiste ale secolului trecut, ne-au determinat să stăruim pe larg asupra expunerii lor și aceasta cu atît mai mult cu cît pentru perioada 1922—1928 un asemenea subiect nu a fost încă tratat în istoriografia noastră.

---

[1] Articolul reprezintă un subcapitol din lucrarea *Situația economică a României între anii 1922 și 1928*, înscrisă în planul de cercetare al Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași.

[2] D. Drăghicescu, *Evoluția ideilor liberale*, București, 1921, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Caracterul neunitar și contradictoriu al preocupărilor pentru dezvoltarea economiei naționale. Din capul locului trebuie să relevăm că dezbaterile programatice, teoretice și ideologice s-au desfășurat sub regimul contradicțiilor între clase și al divergențelor din sînul cercurilor conducătoare, asupra cărora, mai cu seamă exprimate în practica economică, ne-am referit și noi [3]. Precizarea orientării tendințelor opuse nu se poate face fără înțelegerea în toate amănuntele ei a situației social-politice, fără observarea atentă a ciocnirilor de orice natură produse între guvern și oricare pătură socială și fără a se lua în considerație — fapt subliniat recent [4] — deosebirile de sensuri ale capitalismului pe plan mondial și național. Dacă pe scară internațională acesta intrase în criza sa generală, la nivel național asistăm, după 1 decembrie 1918, la o intensitate a dezvoltării capitalismului și a contradicțiilor lui. Pe fondul capitalist, combinat cu importante rămășițe feudale, a trebuit să aibe loc refacerea postbelică, stimularea capitalistă a industriei și a agriculturii, a trebuit să se producă intervenția activă a statului în economie.

Trebuie, de asemenea, subliniat că din cauza intereselor extrem de variate ale fracțiunilor burgheziei, politica economică a partidelor de guvernămînt din perioada 1922—1928 — fie P.N.L., fie Partidul Poporului — s-a găsit într-o încordată contradicție, dar la diferite niveluri, cu partidele aflate în opoziție. Pe de altă parte, se cuvine să menționăm că disputa privind programele economice ale partidelor burgheze, nu s-a desfășurat în scopul rezolvării integrale și complexe a cerințelor fundamentale ale României, deși fiecare partid s-a considerat prin titulatură sau program exponentul cel mai fidel al acestor cerințe. Opoziția burgheză, indiferent cum a fost exprimată și ce forțe sociale a antrenat, nu avea în vedere o modificare radicală a regimului economic și social-politic, ci numai forțarea marii burghezii de a încorpora între beneficiarele dezvoltării României și alte categorii ale burgheziei și de a comprima monopolul economic și politic al P. N. L.

Se impune să menționăm, totodată, ca o trăsătură a vieții politice a României, că în urma falimentului Partidului Conservator, care vreme de decenii fusese unul dintre partenerii „rotativei guvernamentale", contradicțiile dintre acesta și P.N.L. au dispărut făcînd loc contradicțiilor, de dimensiuni sporite, dintre P.N.L. și noile partide, mai cu seamă partidele național și țărănesc, care au fuzionat în 1926. Contradicțiile dintre partidele burgheze aveau să fie amplificate de teoreticienii lor.

Este semnificativ faptul că în această dispută s-a intensificat opoziția dintre ideologia marxistă și ideologia burgheză. În interesul „perfectării" societății capitaliste, economiștii și sociologii burghezi au căutat să cunoască ideologia proletariatului, cu care trebuia să se confrunte pe plan teoretic în definirea unor fenomene esențiale din viața societății (evoluție, revoluție, reformă, rolul social-politic al proletariatului și al burgheziei etc.). Poziția lor față de marxism a fost diferită: unii l-au studiat pentru a-l denigra, alții pentru a-l folosi în interesul burgheziei. Cei mai reprezentativi exponenți din a doua grupă au fost St. Zeletin și M. Manoilescu, care au preluat unele teze și teorii marxiste și le-au transformat din arme teoretice ale clasei muncitoare în instrumente de apărare ale burgheziei [5] Situați pe diferite trepte ale ierarhiei sociale și politice, ideologi ai burgheziei, deși s-au folosit de marxism, nu au ajuns la aceleași rezultate în aprecierea trecutului,

---

[3] I. Saizu, *Contradicții între partidele burgheze din România în domeniul politicii economice (1922—1928)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași", tom. VIII (1971), p. 299—316.

[4] N. Ivanciu, *Doctrina marxistă și teoriile unor economiști burghezi români*, în „Probleme economice", an XX (1967), nr. 7, p. 31; Ilie Rădulescu, *Idei înaintate cu privire la intervenția statului în economie*, în idem, an XIX (1966), nr. 7, p. 79—85.

[5] N. Ivanciu, *Doctrina marxistă...*, p. 33.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prezentului și viitorului economic și social-politic al României. Astfel, în timp ce V. Madgearu considera România ca o țară cu o structură specific agrară, în care rolul precumpănitor trebuia să-l joace țărănimea, St. Zeletin absolutizează caracterul capitalist al României [6]. Mai mult, acesta din urmă, cum s-a demonstrat recent [7], folosind unele teze marxiste (caracterul istoric necesar al acestei orînduiri, rolul primordial al factorului economic și explicația cauzală a opoziției și a dezvoltării ei) reușește să demonstreze necesitatea istorică a capitalismului în România.

În timpul unor astfel de confruntări, unii oameni de știință burghezi au afirmat și alte idei care concordă cu cele ale ideologiei marxiste. N. Iorga, de pildă, declarase că Partidul Național-Liberal nu putea întîmpina o rezistență serioasă decît din partea opoziției revoluționare [8]. St. Zeletin arătase, de asemenea, că dictatura politică a burgheziei putea fi primejduită cu adevărat numai de proletariat, pe care însă îl considera în germene [9].

Poziția diferită a economiștilor față de problemele dezvoltării economiei naționale a produs îngrijorare în unele cercuri. „În loc ca economiștii din toate partidele politice să formeze *un front unic* în dezvoltarea economică și financiară a țării, sau în apărarea ei de presiunile din afară — scria unul din contemporani —, în măsurile luate de ei au lucrat cu totul disparat" [10]. Nici în teorie, nici în practică un asemenea front nu se putea produce din cauza deosebirilor de interese între partide, reliefate nu numai de programele lor, dar și de teoreticienii angajați în dispută.

În timpul confruntării, în temeiul unei documentații foarte variate, s-a îmbogățit conținutul politicii economice a claselor dominante, dîndu-i noi direcții și noi intensități. Gîndirea economică, ca formă a conștiinței sociale, a devenit mai activă, fiind un instrument de luptă, care a acționat asupra dezvoltării social-economice a României. Ea a dus mai departe ideea necesității gospodăririi chibzuite a avuției naturale și a valorificării ei intensive, superioare, pe calea industrializării. Deși diferite, concepțiile economiștilor și ale partidelor politice burgheze, trebuie privite în strînsă legătură cu interesele lor de clasă.

La nivelul gîndirii economice se manifestă numeroase trăsături demne de remarcat și care, prin valoarea lor științifică, nu și-au pierdut actualitatea. Datoria de a le delimita, ne-a impus ca în paginile referitoare la fiecare aspect din programele economice ale partidelor să stăruim pe larg, tocmai din acest considerent.

În disputa pentru asigurarea dezvoltării economiei naționale, pe o cale sau alta, teoreticienii partidelor burgheze au căutat să fundamenteze sau să refundamenteze doctrinele — ca totalități de principii, teze și învățături de bază ale unui sistem politic sau științific. Caracterul eterogen al acestora subliniază contradicțiile din sînul claselor dominante, ca expresie a diversității de interese.

Doctrina conservatoare. În cadrul prelegerilor publice organizate de Institutul Social Român, doctrina conservatoare a fost prezentată cel mai puțin concludent. La aceasta contribuise faptul că prin cele două reforme postbelice — agrară și electorală — s-a redus treptat, pînă la desființare, rolul politic și economic al Partidului Conservator. Expunerea doctrinei nu este fundamentată, iar ideile cu valoare de directivă politică sînt exprimate foarte anemic, în raport cu faza de agonie în care se aflau doctrina și partidul respectiv. Înșiși ideologii conserva-

[6] St. Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, București, 1925, p. 52 și 251.

[7] N. Ivanciu, *Doctrina marxistă...*, p. 36.

[8] „Socialismul" din 9 și 12 martie 1924.

[9] St. Zeletin, *Burghezia română...*, p. 166.

[10] Thoma I. Gâlcă, *Politica economică și financiară a României. Industria națională și tarifele vamale*, București, 1926, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

torismului au recunoscut că timpul lucra împotriva acestui curent [11], că organizarea Partidului Conservator s-a dovedit inferioară în lupta cu P.N.L. şi de aceea „ea este astăzi la pământ" [12], că, din această cauză, în momentul în care se dezbătea noua constituţie, în parlament nu a existat „un singur om măcar care să se dea drept reprezentant al concepţiei conservatoare" [13]. Înţeleasă ca o doctrină tradiţionalistă care genera o politică de apărare a marii proprietăţi moşiereşti şi de asigurare a primatului factorului psihologic în realizarea progresului [14], ea nu a putut rezista timpului şi noilor sarcini complexe, care se puneau spre rezolvare. C. Rădulescu-Motru mărturisise în legătură cu aceasta că omenirea nu se putea crampona de astfel de prevederi, că ea urma progresul tehnic, dinamica economică [15].

Doctrina liberalismului. Liberalismul, considerat ca o şcoală a energiei individuale [16], semnifică pe plan economic, recunoaşterea independenţei activităţii individuale ca mod de organizare economică a societăţii [17]. Categoria economică cea mai importantă şi pe care se rezema doctrina individualistă o reprezenta proprietatea privată. Ceea ce a asigurat ascensiune liberalismului a fost naţionalismul său economic, ridicat la rangul de postulat, de afirmare în procesul economic înainte de toate a factorilor interni. Spre deosebire de liberalismul secolului trecut, care a fost eclipsat de aplicarea greşită a doctrinei [18], cel al secolului nostru, îndeosebi de după primul război mondial, cuprinde unele elemente noi : de sporire a intervenţionismului statului în economie şi de accentuare a scopului de utilitate publică, a unei organizări industriale şi a unui regim de circulaţie şi distribuire de bunuri, apropiate de idealul de „dreptate" [19], de comprimare a principiului individualismului în folosul statului capitalist.

Problema perspectivelor liberalismului a fost mult discutată în rîndul unor teoreticieni. Unii dintre ei au susţinut că forma clasică a acestei doctrine era, în România, departe de a-şi fi încheiat misiunea [20]. „Credem — scria în acest sens unul din autori — că întreg cîmpul economic al ţării trebuie lăsat liber pentru marea bătălie a muncii şi a capitalului de oriunde, prin care bunăstarea să se realizeze în mijlocul poporului" [21]. Imposibilitatea aplicării stricte a liberalismului era dată, pe de o parte, de caracterul competitiv al economiilor naţionale, ceea ce în perioada contemporană nu-l putea asigura decît statul, iar pe de altă parte, de criza generală în care intrase capitalismul.

Doctrina neoliberalismului. Neoliberalismul, căruia i s-a făcut o largă expunere în cadrul ciclului de prelegeri publice organizate de Institutul Social Român, a fost considerat ca expresia intereselor tuturor claselor, ca o formă regenerată a liberalismului care *„condiţionează însăşi vitalitatea sa în viitor*, ca o nouă adaptare, fără de care n-ar putea să urmeze decît dispariţia acestui sistem politic şi a doctrinei care îl reprezintă" [22] (subl. autorului). Neoliberalismul se caracteriza prin

[11] *Doctrinele partidelor politice*, Bucureşti, (1923), p. 58.
[12] *Ibidem*, p. 63.
[13] *Ibidem*, p. 47.
[14] *Ibidem*, p. 58, 117.
[15] *Ibidem*, p. 58.
[16] Gheorghe Tătărescu, *Discursuri — program, expozeuri, cuvîntări*. Bucureşti, (1946), p. 54.
[17] Paul Horia Suciu, *Evoluţia gîndirii economice*, Bucureşti, 1946, p. 7.
[18] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 92, 95, 96, 101.
[19] *Ibidem*.
[20] Gheorghe I. Brătianu, *Liberalism şi democraţie*, Bucureşti, 1935, p. 22.
[21] G. Marinescu, *Plăţile în valută forte. Moratoriul*, vol. I, Bucureşti, 1924. p. 13.
[22] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 141.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

reprimenirea bagajului teoretic al liberalismului, cu renunțarea la unele teze, semnificînd : adaptarea teoriilor economice burgheze la cerințele apărării intereselor clasei dominante în condițiile crizei generale a capitalismului ; promovarea intervenției statului în economie într-un cadru limitat, sprijinind inițiativa privată și rezolvînd unele probleme legate de menținerea capitalismului, pe care acesta nu le-a putut încă soluționa ; susținerea ideii valorificării bogățiilor solului și subsolului prin industrializarea țării, prin care se stimulau interesele de înavuțire a burgheziei industriale și financiare ; promovarea ideii dezvoltării „prin noi înșine", în înțelesul susținerii cu precădere a intereselor capitalului național și admiterea participării capitalului străin numai în măsura în care acesta nu afecta interesele celui autohton ; respingerea ideii luptei de clasă și a revoluției și susținerea tezei armoniei sociale, a evoluționismului [23]. Neavînd o structură unitară, doctrina neoliberalismului a fost exprimată prin mai multe nuanțe, cele mai clare fiind formulate de I. N. Angelescu, la care întîlnim aprecieri apologetice, dar și unele elemente realiste, de St. Zeletin, fățiș apologetic, și de M. Manoilescu. Neoliberalismul a fost pus în slujba P.N.L., fără a se confunda cu acesta [24]. fapt pentru care nu toți partizanii doctrinei respective sînt membri ai partidului liberal. St. Zeletin, de pildă, deși face apologia P.N.L., militează pentru un naționalism economic și susține „patriotismul economic" al burgheziei române, nu a fost membru al acestui partid, ci al Partidului Poporului, pe care îl considera un hotărît reprezentant al ideii neoliberale. St. Zeletin nu se împăca cu metodele de guvernare ale P.N.L., nu aprobase multe din măsurile fraților Brătianu, cărora le obiecta în primul rînd că nu înțeleg menirea propriului partid [25]. Ca doctrinar al unei burghezii plină de aspirații după actul de la 1 decembrie 1918, Zeletin preconiza un nou regim economic și politic, diferit de liberalismul clasic. În concepția sa, noul regim era neoliberalismul, al cărui act de naștere îl vede în constituția din 1923, unde se încorporează două principii esențiale ale acestei doctrine : intervenția puterii de stat și libertățile individuale ca „funcții sociale" [26]. Dacă prin lucrarea *Burghezia română*, el a căutat să demonstreze că liberalismul român se trage din rădăcini istorice proprii, aflate în trecut, că dezvoltarea sa se află în legătură directă, cu însuși procesul formării României moderne, în a cărei osatură liberalismul alcătuiește „piesa cea mai de seamă", *Neoliberalismul* a venit să dovedească în esență că această doctrină era expresia cea mai potrivită a nevoilor momentului istoric postbelic [27].

Plecînd de la convingerea că neoliberalismul interesa clase și fracțiuni sociale de cele mai diferite nuanțe, și M. Manoilescu ajunge la concluzia că doctrina respectivă putea servi drept bază pentru crearea unui partid politic, care va fi cu atît mai indicat să reprezinte neoliberalismul, cu cît va fi mai puțin grefat de anumite interese materiale. El credea că între partidele susceptibile de a reprezenta spiritul neoliberal în România puteau fi incluse numai Partidul Poporului, Partidul Național și Partidul Național-Democrat. Reformele agrară și fiscală au fost considerate de același politician drept pietrele de bază ale neoliberalismului român. Ținînd cont de cerințele obiective ale ridicării prestigiului material și spiritual al țării, el ajunge la ideea exclusivistă că acestea nu puteau fi satisfăcute decît prin neoliberalism, care înlesnea valorificarea maximă a bogățiilor, permitea o încordare a puterilor fără excluderea, știrbirea sau umbrirea

---

[23] *Istoria doctrinelor economice*, Editura didactică și pedagogică, București, 1970, p. 507—508.

[24] *Ibidem*, p. 507.

[25] Cezar Papacostea, *Ștefan Zeletin. Viața și opera lui*, București, 1935, p. 19—20.

[26] St. Zeletin, *Neoliberalismul*, București, 1927, p. 93.

[27] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 13 ; Cezar Papacostea, *op. cit.* p. 17—18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

energiilor şi valorilor [28]. Tot la M. Manoilescu întîlnim şi ideea că, dată fiind legătura strînsă între libertarea individuală şi libertatea naţională, liberalismul ar fi căpătat pentru naţiunea română înţelesul său adevărat şi deplin după desăvîrşirea statului [29].

Prin urmare, neoliberalismul nu este propriu liberalilor şi nu aparţine numai P.N.L., ci tuturor curentelor care doreau o înnoire a structurii social-economice. Aspecte ale sale au fost îmbrăţişate de alte partide burgheze, reprezentînd, cu anumite nuanţe, o nouă soluţie pentru ele. Aceasta este şi explicaţia pentru care în programele lor întîlnim şi unele aspecte pozitive. Nefiind o doctrină exclusivistă, neoliberalismul îşi asuma menirea de a polariza toate forţele sociale şi politice în efortul dezvoltării României, de pe urma căreia avea de profitat în primul rînd burghezia. Sub raport social, neoliberalismul căuta să fundamenteze teza că lupta de clasă nu avea nici o raţiune în societatea românească, că era lipsită de o bază obiectivă şi că, în consecinţă, măsurile represive împotriva maselor populare erau justificate.

Doctrina solidarismului social-economic. Expus ca o cerinţă a „civilizaţiei timpului", solidarismul social-economic nu apare ca expresia unui partid politic cu această denumire, ci ca o doctrină care, cuprinzînd în sine „idealul" social ce se impune şi conduce masele, poate cuceri programele unor partide politice cu alte denumiri. Această doctrină nu era proprie României [30]. După cum s-a subliniat recent [31], solidarismul social-economic, care-l avea ca teoretician de bază la noi pe I. N. Angelescu, era o variantă a reformismului burghez, cu menirea de a realiza pe plan mondial solidarismul între popoare, iar pe plan intern solidarismul între clase. Fundamentul acestei concepţii îl constituia *echilibrul forţelor economice*, bazat pe admiterea principiilor de bază ale capitalismului : libertatea de acţiune şi proprietatea privată [32]. Luînd în consideraţie dezechilibrul forţelor economice, solidarismul consideră ca necesară o anumită limitare, prin intervenţia statului, a principiului libertăţii de acţiune şi chiar a principiului proprietăţii private, cînd se urmăreşte restabilirea sau asigurarea unui echilibru între forţe [33].

Solidaritatea ca simţămînt social şi solidarismul ca doctrină politică se puteau realiza, potrivit concepţiei lui I. N. Angelescu, în instituţiile economice ale cooperaţiei, prin asigurări sociale şi sindicalism [34]. În cooperaţie sau în alte forme de asociaţie, care ar fi îngăduit micilor producători să beneficieze de progresul tehnic, să-şi întărească puterea de concurenţă, I. N. Angelescu vede unul din pilonii solidarismului social-economic.

Solidarismul pornea de la premisa greşită că statul burghez se afla deasupra claselor şi avea capacitatea de a ţine echilibrul între forţele economice şi clasele sociale. În realitate, statul era un instrument al marii burghezii, folosit înainte de toate în interesul ei. I. N. Angelescu recunoaşte şi el acest lucru, dar, ca teoretician lucid, angajat în apărarea poziţiilor burgheziei, cere concesii pentru clasa muncitoare, în ideea că clasa dominantă să nu piardă totul [35]. Prin urmare, solidarismul apare ca o doctrină menită să realizeze armonia socială între clase, prin reducerea, de pe o parte, a principiului libertăţii de acţiune şi chiar a proprietăţii private, care formează în fapt temelia organizaţiei social-economice capita-

[28] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 160—161.
[29] *Ibidem*, p. 156—157.
[30] Vezi, între alţii, la Charles Gide, *La coopération. Conférences de propagande*, Paris, 1922, p. 105—127.
[31] *Istoria doctrinelor economice...*, p. 509.
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem.*
[34] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 206—207, 211.
[35] *Istoria doctrinelor economice...*, p. 509—510.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

liste, iar pe de altă parte, prin atenuarea mizeriei și a spiritului combativ al maselor, mai cu seamă al proletariatului. Lupta pentru a realiza un echilibru între forțele economice și clasele sociale, trebuia să aibă ca rezultat contracararea activității teoretice și practice a partidelor clasei muncitoare, a influenței socialiste și comuniste.

Doctrina solidarismului, înțeleasă de unii ca o formulă juridică, un cvasicontract social [36], care să reliefeze datoria omului față de semenii săi, nu a revoluționat știința economică, cum se spera, ci a rămas doar un cuvînt de efect la întrunirile publice.

Doctrina țărănistă. Concomitent cu fixarea programului, mai ales de către C. Stere, căruia i se datorau îndeosebi accentele sociale, s-a conturat mai bine și doctrina țărănistă, exprimată prin concepția lui I. Mihalache, învestmîntată sub raport economic și filozofic de V. Madgearu [37]. Cel mai aprig apărător al doctrinei s-a dovedit V. Madgearu, ale cărui teorii și lucrări economice care depășesc limitele doctrinei, cunosc în general trăsăturile — limitele și contradicțiile — caracteristice gîndirii economice burgheze. În domeniul cercetărilor de specialitate însă, el a ajuns — după cum s-a reliefat în zilele noastre [38] — la unele rezultate prețioase, dînd un tablou destul de veridic asupra stărilor de lucruri studiate. Tot el subliniase [39] cu dreptate, dar incomplet, că dezvoltarea claselor sociale are loc în sfera raporturilor economice.

Fruntașii politici ai Partidului Țărănesc și îndeosebi doctrinarii săi (C. Stere, V. Madgearu, I. Mihalache, I. Răducanu, apoi M. Ralea, E. Ene, Gh. Zane și alții) au făcut apel, pentru a da contur programului, la unele teze de bază ale poporanismului, adaptate, bineînțeles, condițiilor economice și social-politice postbelice, cărora le-au fost asociate alte teze împrumutate din sociologia și economia politică burgheză [40]. Țărănismul se prezenta cu o înfățișare mai radicală decît a poporanismului pe care-l continua [41].

Nefiind o doctrină unitară, țărănismul avea contingențe nu numai cu cooperatismul, cu liberschimbismul, fapt care a dus la susținerea politicii „porților deschise", ci și cu unele soluții reformiste social-democrate. El încorpora sub raport teoretic o sumă importantă de limite și deficiențe, ilustrate înainte de toate în faptul că a încercat, îndeosebi prin V. Madgearu, să susțină că analiza și critica marxistă a capitalismului nu putea fi aplicată agriculturii, mai cu seamă din estul Europei, întrucît evoluția economiei agrare „confirma" superioritatea micii producții. O asemenea teză avea implicații social-politice nefaste asupra dezvoltării societății românești. Susținerea primatului țărănimii și concluzia că viitorul stat român nu putea fi altul decît unul țărănesc, conveneau de minune capitalului străin și forțelor retrograde din interior care sortiseră României un caracter economic eminamente agrar.

Elaborată de pe pozițiile burgheziei sătești, doctrina țărănistă a căutat să analizeze și să dea o anumită apreciere realităților din țara noastră, propovăduind idealul social al statului țărănesc. Deși se considera o ideologie a țărănimii, doctrina respectivă interpreta, în realitate, interesele acesteia „prin prisma pro-

---

[36] G. Tașcă, *Liberalism și corporatism. Studiu critic*, București, 1937, p. 2.

[37] Aron Petric, *Trăsăturile generale ale dezvoltării României în primul deceniu interbelic*, I în „Cumidava", II, Brașov, 1968, p. 324.

[38] N. Ivanciu, *Contribuția lui V. Madgearu în domeniul cercetării economice*, în *Studii și cercetări economice*, vol. I, București, 1966, p. 233.

[39] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 66.

[40] Z. Ornea, *Țărănismul. Studiu sociologic*, București, Editura politică, 1969, p. 8.

[41] Gheorghe Matei, *Partidul Comunist Român și gîndirea social-politică din România în primul deceniu de activitate*, în „Anale de istorie", an. XVII, (1971), nr. 2, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prietarului, a burghezului și lega soarta țărănimii de cea a regimului burghezo-moșieresc"[42]. Pornind de la faptul că țărănimea reprezenta marea majoritate a populației țării s-a încercat să se demonstreze că evoluția economiei agrare conducea în mod inevitabil la preponderența micii exploatări. De asemenea, căutînd să asigure primatul agriculturii și rolul determinant al țărănimii în transformarea socială, doctrina respectivă, ignorînd realitățile, a ajuns la concluzia falsă că România avea o structură specific agrar-țărănească, fără relații capitaliste în sectorul agriculturii, cu o pondere mică a industriei în economie. Țărănismul din acea perioadă considera că era necesar să se „reechilibreze" politica investițiilor, în așa fel încît cea mai mare parte a capitalului să fie îndreptată spre finanțarea agriculturii (cooperației) și a industriei prelucrătoare de produse agricole[43]. Aproximativ pînă în 1930 conceptul de industrializare la țărănism a fost în linii generale identic cu cel formulat de C. Stere[44]. După cum se știe, el a insistat mult asupra inexistenței debușeului extern pentru desfacerea produselor industriale. V. Madgearu avea să stăruie și el, însă asupra îngustimii pieții interne, explicînd-o prin nivelul de trai coborît impus majorității populației[45]. Deși țărănismul a înțeles că îngustimea pieții a constituit o frînă în dezvoltarea industriei, a folosit acest argument numai pentru teza menținerii României în stadiul agrarian, căruia i se admiteau mici meșteșuguri și industrii de prelucrare a produselor agricole. În programul Partidului Țărănesc însă, accentele de industrialism sînt mai puternice decît în formulările cuprinse în doctrină. Potrivit doctrinei țărăniste, în fața României stăteau alte sarcini spre rezolvare decît cele puse înaintea unui stat capitalist. În consecință, doctrina țărănistă s-a aflat în contradicție structurală și de fond cu ideologia marxistă, care urmărea înfăptuirea obiectivelor legate de progresul rapid și complex al României.

Fiind expresia, pe plan teoretic, a politicii de menținere a României în situația de țară eminamente agricolă,[46] de asigurare a primatului agriculturii și de condiționare a propășirii celorlalte clase sociale de progresul agriculturii[47], statul țărănesc și doctrina țărănistă a fost supusă unei critici severe în epocă, venită din mai multe direcții. Ca doctrină nouă, ea a fost chiar contestată, iar trăinicia bazei sale ideologice — negată. Deosebit de aceasta, avînd o bază socială foarte variată — grupări ale burgheziei orășenești și sătești, mica burghezie și îndeosebi țărănimea proprietară de mijloace de producție —, țărănismul în sine nu putea fi expresia unei doctrine unitare. În sînul ei au existat diferite curente, fiecare cu partizanii săi. Între acestea, se numără și curentul intelectualilor democrați (Paul Bujor, Ion Borcea, C. Stere, dr. N. Lupu, Petre Andrei, ș.a.), care au constituit nucleul aripei de stînga a Partidului Țărănesc[48].

În baza unor prevederi programatice și concepții social-politice propii sau împrumutate, sociologia țărănistă și-a cîștigat temporar popularitate în rîndul maselor țărănești, ale intelectualității, micii burghezii și ale unor grupări ale burgheziei orășenești și sătești. Aflată în opoziție în perioada la care ne referim, doctrina țărănistă avea să-și trădeze caracterul de clasă de apărătoare a intereselor și idealurilor chiaburimii satului românesc în perioada istorică următoare,

---

[42] *Istoria doctrinelor economice...*, p. 495.

[43] Z. Crnea, *op. cit.*, p. 60.

[44] *Ibidem*, p. 251.

[45] Virgil Madgearu, *Țărănism sau neoliberalism*, în „Revista vremii", nr. 8/1923, p. 8.

[46] *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, Editura politică, 1969, p. 149.

[47] *Discursul d-lui Ion Mihalache ținut la congresul Partidului Național Țărănesc la 4 aprilie 1937*, București, (1937), p. 14.

[48] Gheorghe Matei, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd P.N.Ț. a ajuns pentru prima dată la guvern. Pe parcurs, ea a renunțat la unele postulate sau și le-a modificat.

Doctrina cooperatistă. Ca și în cazul neoliberalismului și solidarismului social-economic, doctrina cooperatistă nu apare în structura gîndirii economice burgheze ca expresia teoretică și ideologică a unui partid cu o asemenea titulatură. Cum s-a remarcat recent [49], diferite partide politice burgheze, ocupîndu-se de problemele mișcării cooperatiste, au formulat și propagat asemenea postulate, care se aflau în concordanță cu interesele claselor și păturilor sociale din partidele respective. Astfel, doctrina țărănistă, care nu înțelegea că mica gospodărie era exploatată în mod inevitabil de marea proprietate, a propovăduit cooperația, îndeosebi cea agricolă, ca forma cea mai potrivită de sporire a capacității de rezistență a țărănimii față de exploatarea capitalistă [50]. Privite, de pe o parte, ca forme de organizare a desfacerii produselor industriale în mediul rural, iar pe de altă parte, ca posibilități de lichidare a neajunsurilor economice și culturale din gospodăria țărănească, cooperativele sătești au servit în practică, într-o anumită măsură, țăranilor săraci și mijlocași. Cît privește poziția liberalilor față de cooperatism, ei nu au făcut nici o deosebire esențială între întreprinderile privat capitaliste și întreprinderile cooperatiste [51]. Constituirea acestora în capitalism nu semnifică fărîmițarea marelui capital, ci, dimpotrivă, *„întărirea puterii* marelui capital, care dispune chiar de cele mai mici fărîmițe ale economiilor populare" (subl. autorului) [52].

În disputa de idei din primul deceniu interbelic, *doctrina social-democrată* a jucat un rol bine cunoscut, mai cu seamă pe linie reformistă. Sub raport doctrinar, social-democrația s-a menținut în cadrul teoretic trasat de Dobrogeanu-Gherea [52] a. Cei mai mulți din teoreticienii ei au susținut în esență transpunerea în condițiile țării noastre a teoriilor proprii Internaționalei a II-a. Doctrinarii respectivi, îndeosebi Ilie Moscovici [53] și Șerban Voinea [54], în baza unor argumente șubrede, au căutat să demonstreze că în România capitalismul abia începea să se dezvolte, să creeze industria mare și să îngăduie concentrarea capitalului. Din asemenea argumente, unii social-democrați au enunțat teza că în România, în condițiile inexistenței unui proletariat puternic, revoluția nu se putea produce decît într-o epocă îndepărtată, după ce mai întîi va fi triumfat în statele înaintate. Deosebit de această poziție, unii publiciști social-democrați, mai cu seamă Lothar Rădăceanu, intervenind în polemica dintre Șt. Zeletin, cel mai mare apologet al marii burghezii, și V. Madgearu, cel mai aprig susținător al țărănismului, a adus în dezbatere puncte de vedere marxiste, relevînd erorile metodologice și pseudomarxismul celui dintîi și fragilitatea tezelor sociologice romantic-agrariene ale celui de-al doilea. Cu argumente temeinic fundamentate, Lothar Rădăceanu a demonstrat caracterul necesar al evoluției capitalismului în țara noastră [55].

Gîndirea economică marxistă. În cadrul confruntărilor de clasă din epoca postbelică, *singura orientare ideologică care exprima consecvent interesele* maselor populare a fost învățătura marxist-leninistă. Procesul răspîndirii ei s-a înteit ca urmare a dezvoltării și întăririi mișcării muncitorești, a maturizării elementelor revoluționare, a creării partidelor clasei muncitoare și mai cu seamă a Partidului

---

[49] *Istoria doctrinelor economice...*, p. 502.

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem*, p. 503.

[52] V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 6, Editura politică, București, 1961, p. 286.

[52 a] Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ediția a III, București., 1946 p. 264.

[53] *Doctrinele partidelor politice...*, p. 302—303.

[54] Șerban Voinea, *Socialism oligarhic. Contribuție la problema dezvoltării capitaliste a României*, București, 1926, p. 5—7, 217, 218, 238, 239.

[55] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 127.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Comunist Român. Prin traducerea și punerea în circulație a operelor clasicilor marxism-leninismului, ca și prin lucrări originale, s-au dezbătut probleme economice și social-politice de pe pozițiile clasei muncitoare. Au fost puse în lumină teze potrivit cărora proprietatea privată a mijloacelor de producție stă la baza relațiilor capitaliste ; problema agrară nu poate fi rezolvată altfel decît în favoarea țărănimii ; industrializarea condiționa progresul economic și social al țării ; răsturnarea capitalismului și victoria socialismului au caracter inevitabil etc.

Legată de interesele fundamentale ale poporului român, gîndirea economică a proletariatului, a dat, în cele mai multe cazuri, o dezlegare problemelor dezvoltării, conform cerințelor obiective ale istoriei. Analiza și caracterul științific al gîndirii marxist-leniniste avea să influențeze în timpul disputei ideologice cu doctrinele burgheziei pe unii din teoreticienii ei, așa cum am arătat mai sus, în procesul înțelegerii corecte a trecutului, prezentului și viitorului societății românești.

Caracteristicile programelor economice ale partidelor politice. Pentru a avea un credit cît mai mare în corpul electoral, a beneficia într-un mai înalt grad de binefacerile actului de la 1 decembrie 1918 și a corespunde cerințelor timpului, partidele politice burgheze au căutat să cunoască nevoile țării și să le dea o formulare în programele lor, fără însă a-și propune să rezolve integral și complex problemele ei fundamentale. Datorită intereselor diferite ale partidelor și grupărilor politice, înțelegerea cerințelor țării s-a făcut însă diferențiat.

Prevederile din programele partidelor, cum bine s-a reliefat atunci [56], nu aveau la bază punctele cardinale ale legilor economice, ci erau expresia transformării chestiunilor economice în probleme de partid, de satisfacere a tendințelor acaparatoare ale partidelor vechi sau noi. Ca expresie concentrată a postulatelor doctrinelor, ele au suferit, ca și doctrinele înseși, modificări de la o etapă la alta, din care cauză valoarea lor trebuie apreciată în raport cu cadrul istoric în care au fost enunțate sau schimbate și cu oportunitatea lor față de cerințele fundamentale ale dezvoltării statului român.

În concordanță cu directivele doctrinei conservatoare, prevederile economice ale Partidului Conservator nu au mai putut polariza decît un număr din ce în ce mai restrîns de partizani, întrucît reforma agrară și legea electorală, ca și incapacitatea sa de a se adapta cerințelor timpului îi grăbeau lichidarea. Mai mult, legat de disputa economică dintre state, și în cadrul ei, principiile care inspirau politica economică a lui Take Ionescu nu puteau să garanteze independența economică a țării, ci, dimpotrivă, s-o pericliteze [57].

Partidul Național-Liberal, cel mai puternic și mai organizat partid al burgheziei, experimentat în afaceri și în aplicarea unei politici economice de partid, cu cadre proprii și cu o bază materială care întrecea pe a celorlalte partide burgheze luate la un loc, avînd ca citadele financiare Banca Națională a României, *Banca Românească și Banca Generală a Țării Românești*, s-a dovedit singur ca cel mai competent factor politic de conducere a țării [58]. P.N.L. — sublinia D. Drăghicescu [59] — era într-adevăr puternic și temeinic organizat, atît prin ceea ce era în epoca postbelică, cît mai ales prin ceea ce a fost și a realizat pînă atunci. Patrimoniul material îl făcea să fie tot atît de puternic în timpul guvernării, cît și în opoziție [60].

Programul economic al P.N.L. se caracteriza, în comparație cu al celorlalte partide politice burgheze, ca o sumă de prevederi mai bine definite de dezvoltare a forțelor productive naționale, de punere în valoare a lor, de conservare față

[56] Thoma I. Gâlcă, *op. cit.*, p. 3.
[57] D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale*, București, 1922, p. 62.
[58] V. N. Madgearu, *Bazele nouei politici economice*, București, 1929, p. 65.
[59] D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale...*, p. 70—71.
[60] *Din viața politică a României. Ce este Partidul Național*, Timișoara, 1925, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de năzuințele de acaparare ale străinilor, de satisfacere într-un mai înalt grad a cerințelor românilor. El a preconizat ca punerea în valoare a bogățiilor solului și subsolului să se facă în primul rînd prin forțele proprii și apoi cu ajutorul capitalului străin, în condiții satisfăcătoare pentru interesele și demnitatea națională de popor independent și civilizat. România — conform acestui program — nu putea fi dată în exploatare, ca o colonie, capitalului internațional [61]. P.N.L., ancorat mai bine în realități și pregătit să realizeze cerințe doctrinare, putea să asigure succesul luptei, fie și parțial pentru apărarea independenței economice, de care depindea neatîrnarea politică, în goana pe care străinătatea o intensificase pentru acapararea bogățiilor naționale [62]. În înfăptuirea lui erau luate în considerație coloanele fundamentale care susțineau templul doctrinei liberale : ordine, naționalism și armonie socială.

Elaborarea programului economic, dar mai ales aplicarea lui, s-a dus în condițiile în care P.N.L., ca oricare partid burghez, a fost măcinat de o puternică criză internă. Criza din P.N.L. s-a datorat — după părerea lui D. Drăghicescu [63] — insuficienței programului său, faptului că nu s-au adus schimbări în program conform cerințelor epocii. După Al. Papacostea [64], criza din P.N.L. se datora, pe de o parte, unor cauze istorice, derivate din dezvoltarea istorică necesară a condițiilor generale, sociale și politice ale țării, iar pe de altă parte, imediate, decurgînd din curentele de idei și din normele de organizare dominante în partid. St. Zeletin [65], dimpotrivă, afirmă că nu era vorba de o criză a P.N.L., ci de o criză a liberalismului român. La nivelul partidelor burgheze opoziționiste, ca și în alte foruri, programul P.N.L. nu a fost apreciat decît ca o etichetă nouă aplicată pe un conținut vechi [66], de creare a „unei aparențe favorabile în jurul acțiunii sale economice și politice" [67].

Atitudinea liberalilor de a-și asuma singuri și exclusiv misiunea de a reprezenta interesele dezvoltării economice a țării prin naționalismul economic a impus, prin reacție — relevă M. Manoilescu [68] — ca alte partide să-și asume și ele misiuni tot cu caracter exclusivist. Dar opoziția antiliberală a partidelor burgheze s-a manifestat mai mult pentru a ajunge în situația de a guverna, decît de a apăra interesele statului [69].

Programul economic al Partidului Poporului ajunge la ideea dominantă a încurajării energiilor și a inițiativelor de producție. Acest program reprezenta astfel o reîntoarcere la „bunele tradiții" ale liberalismului. Cu M. Manoilescu — remarcă unul din autori [70] —, se poate spune că programul Partidului Poporului, de concepție neoliberală, devine mai generos, mai suplu decît unul întocmit exclusiv pe baza liberalismului clasic. Programul său era formal însă, reprezentînd mai curînd un program electoral decît o intenție reală de transpunere în viață a neoliberalismului. Mai mult, datorită structurii eterogene a Partidului Poporului, formată din oameni grăbiți de a ajunge la putere [71], programul lui economic nu

[61] Corvin M. Petrescu, *Opera Partidului Național-Liberal 1925*, București, 1925, p. 15.

[62] D. Drăghicescu, *Partide politice și clase sociale...*, p. 87.

[63] *Ibidem*, p. 81.

[64] Alexandru Papacostea, *România politică. Doctrină. Idei. Figuri 1907—1925*. București, 1932, p. 209—210.

[65] St. Zeletin, *Neoliberalismul...*, p. 90—93, 95—98.

[66] „Adevărul" din 17 ianuarie 1919.

[67] V. N. Madgearu, *Bazele nouei politici economice...*, p. 58.

[68] „Dezbaterile Adunării Deputaților", 30 decembrie 1926, p. 294—295.

[69] N. Negulescu, *Scurtă privire asupra operei de guvernămînt a Partidului Național-Liberal de la 1922—1926*, Constanța, 1926, p. 13.

[70] Florin Em. Manoliu, *La reconstruction économique et financière de la Roumanie et les partis politiques*, Paris, 1931, p. 200.

[71] *Din viața politică a României...*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost scutit de disensiuni. Opozanţii, mai cu seamă în anii guvernării 1926—1927, au fost încadraţi în două curente reprezentate, pe de o parte, de Garoflid, pe de alta, de Lapedatu, care s-au confruntat îndeosebi în problema taxelor de export. În timp ce Garoflid era adeptul protejării şi încurajării producţiei agricole, Lapedatu se manifestă ca partizan al concepţiei bancar-industriale liberale, de crearea unei puternice industrii care să asigure independenţa economică a ţării.[72].

Programul economic al Partidului Ţărănesc, subordonat în esenţă tezelor doctrinei ţărăniste, concepe întreaga structură, organizare, exploatare şi perspectivă a economiei prin prisma asigurării primatului ţărănimii. În domeniul agrar, programul era axat pe trei teze principale şi anume: producătorul să fie stăpîn pe mijloacele de producţie, regimul să fie al micii proprietăţi individuale, iar baza producţiei s-o formeze cooperaţia[73]. Înainte şi după fuziunea cu Partidul Naţional, programul economic ţărănist era călăuzit de principii constînd în: îndrumarea treptată a economiei naţionale pe baza cooperaţiei; asigurarea celei mai largi protecţii şi dezvoltări proprietăţii ţărăneşti pe temeiul utilităţii sociale şi naţionale, ca mijloc de ridicare a producţiei ţării şi de „apărare" a ţăranului contra exploatării capitaliste; înlesnirea dezvoltării industriei naţionale prin măsuri de intensificare a producţiei izvoarelor de energie (cărbuni, petrol, gaz metan, căderi de apă), prin organizarea raţională a valorificării şi distribuirii forţei motrice produse în interesul economiei naţionale, prin aplicarea de măsuri, îndeosebi în legătură cu valorificarea muncii şi îndemînării în toate formele de organizare a industriei mici şi mijlocii, cu excluderea producţiei interesate a industriei lipsite de bazele naturale de dezvoltare; crearea de condiţii de stabilitate, egalitate de tratament în faţa legii şi administraţiei şi garanţii de drept pentru respectarea contractelor, pentru ca astfel capitalul naţional şi străin să poată contribui la refacerea utilajului economic şi punerea în valoare a bogăţiilor ţării; ocrotirea muncii prin legislaţie după normele stabilite în statutul internaţional al muncii, stipulate în tratatele de pace[74]. Ulterior, ţărăniştii vor deveni adepţii economiei de schimb, ca şi ai ideii că prin activarea pieţii interne, în spiritul politicii „porţilor deschise", se va ajunge la bunăstarea generală.

Concesiile făcute ideii de industrializare n-au schimbat în esenţă conceptul ţărănist despre structura, caracterul şi perspectivele economiei româneşti. Aspecte pozitive din programul Partidului Ţărănesc (aşezarea izvoarelor de energie: petrol, cărbuni, gaze naturale, căderi de apă — sub conducerea şi controlul public) au fost reliefate şi în trecut[75]. Laturile pozitive erau din capul locului irealizabile, de vreme ce Partidul Ţărănesc, înainte şi după fuziunea cu Partidul Naţional, s-a declarat pentru acceptarea necondiţionată a capitalului străin şi aplicarea formulei „porţilor deschise", care contravenea aşezării izvoarelor de energie sub conducerea şi controlul public.

În cadrul programului Partidului Ţărănesc, ca şi în rîndul partizanilor lui, se manifestau două curente diametral opuse, care n-au ajuns la concilierea nici un moment: individualistă, aproape identică cu a tuturor partidelor politice burgheze, în problema ţărănească; de nuanţă socialistă în problema muncitorească şi a producţiei izvoarelor de energie. P.N.Ţ. — după cum se arată în chemarea din 1928 a Partidului Socialist al Muncitorilor din România — şi-a însuşit părţi din programul partidelor de stînga, nu cu alt scop decît de a deţine un mijloc ieftin de captare a maselor muncitoare[76]. După mărturiile lui C. Argetoianu, V.

[72] „Adevărul", 29 iulie 1926.

[73] Mircea Muşat, *Unele consideraţii privind activitatea, doctrina şi ideologia Partidului Ţărănesc în perioada 1918—1921*, în „Cumidava", II, Braşov, 1968, p. 307.

[74] *O dată istorică. Zece ani de la fuziunea partidelor naţional şi ţărănesc, 1926—1936*, Bucureşti, 1936, p. 20—22.

[75] D. Drăghicescu, *Partide politice şi clase sociale...*, p. 101.

[76] Arh. St. Bucureşti, Fond M.A.I., dosar 700/1928, f. 7.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Madgearu a introdus în programul din 1924 exproprierea, de pildă, „ca să nu se zică că țărăniștii au primit fuziunea fără o vorbă despre expropriere" [77]. Dat fiind că obiectivul său central era asigurarea primatului agriculturii, venirea la putere a Partidului Țărănesc nu semnifica altceva decît întîrzierea progresului economic și social-politic al țării [78].

Programul Partidului Țărănesc, ca și al P.N.Ț. a suferit o serie de modificări determinate de schimbarea orientării partizanilor lui. Vom aminti, doar cu titlul informativ, că în 1926, odată cu fuziunea sa cu Partidul Național, Partidul Țărănesc renunță la o serie de prevederi pozitive cuprinse în programul de pînă atunci. De asemenea, faptul că de unde în 1926 centrul de greutate al programului cădea pe factorul politic, element remarcat și în programul acestuia din 1935 [79], mai tîrziu el pune accent pe factorul economic, pe necesitatea intervenției statului de a raționaliza și limita excesele individualismului.

La celelalte partide politice burgheze, caracteristicile programului economic sînt mai puțin evidente. Remarcăm că în structura politică, programul Partidului Național-Democrat, al cărui președinte era istoricul N. Iorga, are ca notă dominantă înlăturarea politicii economice de cointeresări și comercializări de partid [80], iar programele partidelor naționalităților conlocuitoare amintesc numai formal problemele care preocupau celelalte partide politice burgheze, accentul căzînd asupra propriei individualități naționale, cu scopul afirmării depline în stat.

Partidul Comunist Român, deși a fost privat, prin ilegalizarea sa în 1924, de dreptul de a participa la disputa care frămînta gîndirea postbelică, s-a restituit, bazat pe cunoașterea și înțelegerea istoriei patriei, a condițiilor și particularităților economiei, cu toată competența pentru elucidarea problemelor economice, social-politice, științifice și artistice. Prin documente, manifeste, presă, reviste (îndeosebi „Lupta de clasă" și „Cultura proletară"), transformate în tribună de dezbatere de pe pozițiile ideologice ale clasei muncitoare și ale partidului ei comunist a problemelor respective, s-a întreprins o operă de analiză și critică științifică a societății capitaliste, s-au dezvăluit cauzele care frînau progresul economic, social și politic, subliniindu-se că acestea puteau fi înlăturate numai prin răsturnarea claselor dominante de la putere de către clasa muncitoare în strînsă alianță cu celelalte pături sociale muncitoare, în primul rînd cu țărănimea.

P.C.R. a subliniat că nu se putea concepe un progres social și economic al țării fără lichidarea rămășițelor feudale din agricultură. În cadrul programului și acțiunilor sale, a luptat pentru înfăptuirea cît mai grabnică a naționalizării industriei, acordînd atenție nu procesului de producție din acest sector, ci proceselor sociale din cadrul lui, conjugate cu manifestările din celelalte compartimente, în primul rînd din agricultură [81]. Publicațiile sale, demascînd faptul că burghezia, în loc să se ocupe de punerea în valoare a bogățiilor spre a realiza un progres efectiv și complex al economiei, își canaliza preocupările spre afaceri speculative, care aduceau beneficii imediate, demonstrau că numai clasa muncitoare putea să deschidă un cîmp larg de valorificare superioară a acestor avuții pentru bunăstarea tuturor [82]. Adesea punctul de vedere al comuniștilor a fost expus prin organizațiile sale legale și ilegale.

---

[77] Arhiva C. C. al P.C.R., Fond C. Argetoianu, Partea VII, nr. 1, caiet 37, f. 125—126.

[78] Cezar Papacostea, *op. cit.*, p. 15.

[79] Vezi *Programul Partidului Național-Țărănesc votat de Comitetul Central Executiv*, București, 1935, p. 4, 6—7.

[80] Partidul Național, *Programul și congresul partidului de la 5 februarie 1928*, Vălenii de Munte, 1928, p. 49.

[81] Slobodan Kovacevici, *Unele aspecte ale problematicii social-economice în „Socialismul" (1921—1924)*, în „Studii de istorie a gîndirii economice", nr. 7, București, 1970, p. 35.

[82] „Socialismul", 29 octombrie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Însuşirea mecanică a unor teze elaborate de Internaţionala Comunistă, îndeosebi în problemele agrară şi naţională, avea să constituie un obstacol în înţelegerea veridică a procesului istoric. La aceasta avea să contribuie şi faptul că chiar în partid erau disensiuni în legătură cu aprecierea stadiului de dezvoltare a societăţii. În timp ce unii militanţi apreciau că România se afla abia în faţa revoluţiei burghezo-democratice şi, în consecinţă, burgheziei îi revenea rolul de hegemon, alţii declarau că ea se găsea în faţa revoluţiei socialiste. Din aceste puncte de vedere au apărut aprecieri greşite asupra etapei istorice şi a raportului de forţe. Astfel, în rezoluţia celui de-al III-lea congres al său (1924), pe lîngă faptul că nu se face o analiză amănunţită şi precisă a etapei respective, se subapreciază forţa burgheziei române. Marea burghezie — se scrie în rezoluţie — „a epuizat de acum economiceşte toate rezervele de mărfuri şi posibilităţile de producţie ale industriei“ [83]. Subaprecierea forţei burgheze într-o perioadă cînd ea îşi lărgea poziţiile prin dezvoltarea economiei a atras după sine — cum s-a remarcat recent [84] — şi o evaluare necorespunzătoare a forţelor care trebuiau şi puteau fi opuse burgheziei. De altfel, trebuie menţionat că documentele de epocă reflectă o împotrivire categorică faţă de orice măsură a burgheziei, inclusiv Constituţia din 1923, deşi în ea erau incluse importante prevederi burghezo-democrate. În acest spirit, oprirea căderii leului, creşterea producţiei petrolifere, concentrarea unor importante întreprinderi industriale în mîinile capitalului financiar sînt apreciate ca neavînd nici o putere de a schimba situaţia generală a crizei economice din România [85]. Aprecieri de aceeaşi factură s-au săvîrşit şi la nivelul unor foruri comuniste internaţionale. „Frica de a-şi pierde profiturile — se arată în Rezoluţiile celei de-a şasea conferinţe a Federaţiei Comuniste Balcanice — împinge această oligarhie să vîndă ţara ca colonie capitalului Antantei“ [86]. În realitate, burghezia română putea să-şi asigure sporirea profiturilor prin eliminarea sau restrîngerea influenţei capitalului străin. În acest sens, burghezia a susţinut şi a desfăşurat o luptă activă în spiritul politicii „prin noi înşine“, a limitării penetraţiei capitalului internaţional în economie.

Deasupra deosebirilor dintre partidele politice exista o politică de stat, condiţionată de economia naţională şi de posibilităţile ei de dezvoltare în viitor [87].

Partidele politice şi cerinţele obiective, fundamentale ale dezvoltării economiei. Datorită distrugerilor şi dezorganizării producţiei şi circulaţiei în timpul războiului, a jafului ocupanţilor germani, cerinţa fundamentală, imediată şi dominantă era aceea a refacerii şi repunerii în funcţiune a potenţialului economic de pe întreg cuprinsul ţării pentru a se asigura dezvoltarea ulterioară a forţelor de producţie prin accelerarea şi diversificarea industriei şi a întregii economii, prin creşterea capitalului investit, prin îmbunătăţirea înzestrării tehnice, prin sporirea ponderii produsului social şi a venitului naţional şi prin apărarea intereselor economiei româneşti în faţa politicii acaparatoare a capitalului străin. „Problema fundamentală vitală a generaţiei noastre, pretutindeni, şi mai ales la noi, este — scriau unii din contemporani — refacerea economică a patriei“ [88].

---

[83] *Documente din istoria Partidului Comunist din România, 1923—1928*, Editura pentru literatură politică, Bucureşti, 1953, p. 240.

[84] Clara Cuşnir-Mihailovici, *Consideraţii privind unitatea mişcării muncitoreşti din România între anii 1921—1929*, în „Anale de istorie“, an. XVI (1970), nr. 3, p. 124.

[85] „Lupta de clasă“, nr. 8—9/1928, p. 3.

[86] „Socialismul“ din 27 februarie 1924.

[87] I. N. Angelescu, *Politica economică a României faţă de politica economică imperialistă*, Bucureşti, 1923, p. 6.

[88] M. N. Constantinescu, Alex. Velescu şi M. N. Pesseacov, *Memoriu privitor la cointeresarea statului în întreprinderile de valorificare a avuţiei naţionale*, Bucureşti, 1921, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Refacerea și organizarea economiei naționale într-un stat unitar și fixarea căilor de urmat domină viața politică și gîndirea economică de după război. Evenimentele interne și externe — scria „Socialismul" — au pus clasele stăpînitoare în fața unor probleme, de la care nu se puteau sustrage : financiare, economice și muncitorești, și față de care, în interesul conservării lor, partidele burgheze au trebuit să ia o atitudine [89]. În consecință, programele lor economice au fost inspirate în linii generale, dar diferențiat, de cerințele reale. În programul Partidului Țărănesc sau P.N.Ț. această cerință este considerată ca fiind satisfăcută prin asigurarea stabilității regimului, fără de care nu se putea aștepta o sporire a producției și creșterea nivelului de trai al maselor muncitoare [90].

Legată de cerințele fundamentale, o teză valoroasă, demnă de remarcat, era aceea a necesității valorificării superioare a surselor de materii prime și de energii existente, pe care o întîlnim, la unii oameni politici și de știință, îndeosebi economiști. Cerința administrării chibzuite și a valorificării intensive a patrimoniului natural al țării pe calea industrializării constituise una din problemele de bază ale gîndirii economice [91].

O sarcină de cea mai mare însemnătate pentru dezvoltarea economică a țării era aceea de a i se asigura independența economică, de care depindea neatîrnarea politică. Faptul era posibil numai prin promovarea progresului tehnic în economie, prin intensificarea procesului de industrializare, prin diversificarea producției, prin asigurarea dezvoltării tuturor ramurilor productive. În acest proces se impunea să se acorde o mai mare importanță factorilor autohtoni — capital, forță de muncă, conducere — și o restrîngere a penetrației capitalului internațional. Faptul era cu atît mai necesar cu cît însuși progresul forțelor de producție o reclama și cu cît primul război mondial făcuse dovada că statele care n-au știut să se organizeze pentru lupta economică dintre ele au avut de suferit.

Poziția diferită a burgheziei în societate se va ilustra, după cum vom vedea, în apărarea diferențiată a cerințelor fundamentale ale țării, fapt care în mod inevitabil a constituit o permanentă sursă de alimentare a contradicțiilor dintre grupările sociale și politice care compun clasa dominantă.

În fața sarcinilor fundamentale postbelice, P.C.R. s-a pronunțat cu fermitate pentru dezvoltarea forțelor de producție și ridicarea patriei la un înalt nivel de civilizație și pentru asigurarea unei reale independențe economice și politice.

Necesitatea coordonării economiei naționale. Opera de refacere și dezvoltare cerea o politică economică întemeiată pe realități și bine definită. Faptul că prin desăvîrșirea statului piața s-a lărgit și că trebuiau satisfăcute mult mai multe nevoi, a impus ca economia să fie reorganizată și dezvoltată. Problemele economice, care preocupau atunci toate cercurile conducătoare și de specialitate, nu se puteau rezolva la întîmplare. Încă din 1919, Vintilă Brătianu, subliniase, în conformitate cu principiile politicii „prin noi înșine", că în condițiile în care statul, prin desăvîrșirea unității sale, a devenit nu numai o entitate politică, dar și una economică, erau necesare noi directive în politica economică a țării [92]. În legătură cu aceasta, mulți economiști burghezi (C. Garoflid, M. Manoilescu, I. N. Angelescu, G. Tașcă, V. N. Madgearu, N. G. Leon, G. Mladenatz și alții) și-au lărgit preocupările lor. Plecînd de la teza că bogățiile naționale determină politica eco-

[89] „Socialismul" din 27 octombrie 1919 ; vezi și V. Liveanu, *Situația politică internă a României în momentul creării Partidului Comunist Român. Sistemul partidelor politice*, în „Studii", tom. XIX (1966), nr. 3, p. 443—472.

[90] Partidul Țărănesc, *Programul și statutele*, București, 1922, p. 11 ; *Programul și statutele Partidului Național-Țărănesc 1926*, Simleul — Silvaniei, 1926, p. 10.

[91] Alexandru Puiu, *Valorificarea superioară a resurselor naturale*, Editura Academiei, București, 1969, p. 23—45.

[92] Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României*, în „Democrația", an. VII (1919), nr. 4, p. 195.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nomică a statului [93], I. N. Angelescu şi alţi economişti şi oameni politici s-au pronunţat pentru o cunoaştere temeinică a realităţilor, pentru fundamentarea ştiinţifică a politicii economice şi pentru respingerea fermă a reţetelor propuse de specialiştii străini. Numai „cunoaşterea realităţii economice de la noi — spunea I. N. Angelescu — poate să ne servească drept călăuză" [94] în alegerea unei politici economice legată de interesele ţării. O politică economică — relevă acelaşi autor [95] — cere utilizarea maximă şi optimă a bogăţiilor ţării şi energiei poporului, fapt care nu se poate dobîndi decît supunînd-o legilor vieţii economice, necesităţilor hotărîtoare, fără spirit de imitaţie. Numai aceasta putea să susţină lupta de interese, de întrecere cu alte popoare, „pentru a nu fi înlocuiţi pe pămîntul nostru şi excluşi de la viaţa şi civilizaţia vremii" [95]. În baza concepţiei că manifestările economice nu sînt fenomene cu apariţie întîmplătoare, ci elemente componente ale naţiunii, care-i pot asigura triumful sau pieirea, că prosperitatea ţării depinde de dezvoltarea forţelor de producţie, s-a cerut să se fixeze şi la noi o politică bine chibzuită în materie economică pentru a obţine protecţia şi sporirea producţiei de orice fel [97]. Apărînd aceeaşi teză, s-a subliniat că România nu mai putea aştepta „în linişte" sau să lase ca economia să evolueze de la sine, şi aceasta cu atît mai mult cu cît orice bogăţie se judeca acum, mai mult ca în trecut, în lumina valorii ei mondiale. „Problemele economice ale ţării noastre — scria în acest sens Gr. Antipa — nu mai pot fi dar nici ele judecate decît din punctul de vedere mondial şi al rolului ce are această ţară a-l îndeplini în producţia şi comerţul mondial" [98].

Valorificarea bogăţiilor patriei însă nu putea fi asigurată, în condiţiile în care întreaga lume capitalistă intrase în cursa de refacere şi dezvoltare decît printr-o politică de exploatare raţională, cu apărarea intereselor superioare ale ţării. În acele împrejurări trebuiau afirmate, mai hotărîte ca oricînd, ţelurile politicii economice naţionale: protejarea muncii, valorificarea bogăţiilor şi a situaţiei geografice (îndeosebi deschiderea la mare şi colectorul internaţional — Dunărea), făcîndu-se să se înţeleagă că *„zonă de influenţă a vreunei mari puteri, oricare ar fi ea, nu putem şi nu trebuie să fim"* (subl. autorului) [99]. Evident, în spatele acestei teze progresiste, exprimînd o cerinţă obiectivă a epocii, se ascundeau în primul rînd interesele de partid şi de clasă ale marii burghezii. Necesitatea coordonării era dictată şi de interesul de a recupera rămînerea în urmă, de a recîştiga timpul pierdut prin vitregia vremurilor. Greutatea consta în a satisface nevoile de bază ale României păstrînd neatîrnarea pe toate planurile [100]. Aceasta însemna că politica economică a României nu se putea hotărît excluzînd legăturile ei cu economia internaţională, dar nici supunînd-o tendinţelor ei acaparatoare.

Coordonarea economiei a fost înţeleasă ca o necesitate nu numai la nivelul naţional, dar şi la nivelul fiecărui compartiment, al fiecărei ramuri, ca o cale de a asigura progresul. Coordonarea este necesară — scria unul din autori — întrucît „vedem că în fiecare ramură se lucrează independent de cealaltă şi prea de multe

---

[93] I. N. Angelesco, *L'accroissement de la production et son influence sur les variations du change en Roumanie*, Bucarest, 1924, p. 5.

[94] Idem, *Politica economică a României faţă de politica economică imperialistă...*, p. 39.

[95] Idem, *Politica economică a României*, Bucureşti, 1919, p. 6—7, 22.

[96] *Ibidem*, p. 22.

[97] G. Popescu, *Dunărea din punct de vedere economic*, Bucureşti, 1928, p. 5.

[98] Gr. Antipa, *Problemele evoluţiei poporului român*, Bucureşti, 1919, p. 298.

[99] I. N. Angelescu, *România şi actuala politică economică internaţională*, în „Buletinul Institutului Economic Românesc", an. VI, (1927), nr. 2, p. 109.

[100] Vintilă I. Brătianu, *Situaţia financiară a României*, Bucureşti, 1925, p. 8—9.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ori una în dauna celeilalte" [101]. În asemenea condiții, chestiunea coordonării și educației naționale a devenit vitală pentru popor și țară [102]. Coordonarea economiei trebuia să aibă ca obiectiv major valorificarea completă și intensivă a bogățiilor naționale [103].

Ținînd seama de importanța coordonării economiei s-a enunțat teza necesară, dar imposibil de realizat în condițiile orînduirii capitaliste, cînd clasa dominantă este măcinată de diverse interese, ca partidele politice să nu aibă decît o singură țintă finală: satisfacerea necesităților evoluției României, care nu sînt inventate de partide, ci „izvorăsc din cauze cu mult mai profunde și care își au originea lor în firea poporului și aspirațiunile care decurg din aceasta, în natura țării și în rostul ei între țările și popoarele lumii" [104]. După concepția lui Gr. Antipa, constatarea și formularea precisă a necesităților, în fiecare moment al evoluției țării, era o îndatorire a omului de știință, iar înfăptuirea lor trebuia să cadă în sarcina partidelor politice [105].

În consecință, pentru conducerea unitară a politicii economice s-a propus constituirea unui Consiliu Economic Superior, cu menirea de a studia, coordona, sistematiza și armoniza întreaga activitate a tuturor departamentelor și factorilor economici interesați, de a fixa directivele, de a dispune de măsuri și de a supraveghea executarea lor. De asemenea, el urma să studieze necesitățile fiecărei ramuri de producție și să stimuleze crearea de organizații și întreprinderi pentru punerea grabnică în valoare a tuturor izvoarelor de bogăție ale țării [106]. Alții au numit acest organism Consiliul Economic Național cu sarcina de a asigura controlul organizării și funcționării întreprinderilor cointeresate, fie direct, fie prin delegații săi din diferite consilii, să centralizeze datele experimentale spre a fi ținute în seamă la elaborarea de noi norme legislative și tehnice. În componența lui urmau să intre cei mai buni economiști, tehnicieni și juriști, delegați de stat, de camere de comerț, industrie și de muncă, de asociațiile tehnice profesionale și de comisiile parlamentare [107]. S-a mai recomandat și crearea imediată a unui Oficiu Special al Economiei Naționale sau a unei Administrații Speciale a Economiei Naționale, puse sub controlul Consiliului Economic Superior. Oficiul sau administrația respectivă trebuia să aibă libertatea de inițiativă și să fie investită cu largi puteri de execuție, urmînd să concentreze specialiști din toate ramurile de activitate economică; în compartimentele deficitare sub acest raport, specialiștii trebuiau să fie aduși din străinătate [108]. La nivelul programelor partidelor, numai Partidul Poporului înserează prevederi în legătură cu un asemenea organism. Pentru conducerea unitară a politicii economice se va institui — se arată în programul acestuia — un Consiliu Economic pe lîngă Președinția Consiliului de Miniștri, care va avea numai el căderea să fixeze întreaga politică economică, controlînd în același timp aplicarea ei. În plus, același partid înțelegea să ajute constituirea și consolidarea asociațiilor pur profesionale ale producătorilor cu scopul de a face din acestea factori de organizare economică și adevărați auxiliari ai politicii de stat.

---

[101] P. N. Panaitescu, *Îndrumarea economică și educația economică națională*, în „Buletinul Institutului Economic Românesc", an. VII (1928), nr. 1—2, p. 13.

[102] *Ibidem*, p. 4.

[103] Paul Niccresco, *La Roumanie nouvelle*, Bucarest, 1924, p. 154—155.

[104] Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă a economiei naționale și remedierea ei*, București, 1923, p. 3.

[105] *Ibidem*, p. 3—4.

[106] Gr. Antipa, *Paralizia generală progresivă...*, p. 46—47.

[107] M. N. Constantinescu, Alex. Velescu și M. N. Pesseacov, *op. cit.*, p. 29.

[108] Gr. Antipa, *Necesitatea înființării unei organizații a economiei naționale*, București, 1918, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Tezele susținute în legătură cu necesitatea coordonării economiei naționale, deși formulate și apărate singular, dezvăluie un aspect pozitiv al gîndirii economice burgheze, nu atît pe linia alcătuirii unor planuri economice, cît mai cu seamă a fixării unor directive economice și a controlării modului de îndeplinire a lor.

Considerații asupra caracterului și perspectivelor economiei naționale. Elementul principal în agravarea contradicțiilor în sînul cercurilor conducătoare l-a constituit poziția diferită a partidelor în problema aprecierii caracterului și perspectivelor economiei naționale, ca și a mijloacelor de înfăptuire a progresului economic, și aceasta pentru faptul că, înainte de a fixa direcțiile economice, partidele, oamenii politici și de știință au pornit de la analiza deosebită a structurii sale.

După cum se știe, cu tot aportul industrial determinat de actul de la 1 decembrie 1918, caracterul agrar al țării nu s-a schimbat. Dacă avem în vedere forța motrice exprimată în H.P., care constituie un criteriu de bază în aprecierea capacității industriale, observăm o creștere cu 235% a acestei categorii în România postbelică față de nivelul Vechiului Regat. Transilvania și Banatul veneau să accentueze caracterul, mai bine zis perspectivele profilului industrial al României. Pe ansamblul țării, însă, intensitatea vieții industriale exprimată în medie H.P. pe cap de locuitor era cu puțin mai mare (1 H.P. la 35 locuitori) față de situația existentă în Vechiul Regat (1 H.P. la 37 de locuitori) [109]. Dar, deși nu putea fi considerată țară industrială, România avea resurse naturale pentru a dobîndi un asemenea profil. Țara noastră — constata Vintilă Brătianu — „are toate condițiile naturale pentru a fi *un stat industrial complet*" (subl. autorului) [110].

Cu toate că au fost făcute asemenea aprecieri, nici unul din partidele politice burgheze nu și-a fixat ca sarcină în program să schimbe caracterul economiei naționale. Astfel, Partidul Poporului socotea agricultura ca cea mai temeinică ramură a economiei, singura capabilă să asigure prosperitatea României. El însă nu nesocotea celelalte ramuri de producție [111]. Mai pregnantă apare această teză la țărăniști, care căutau să asigure primatul agriculturii și să pună în raport direct dezvoltarea claselor cu prosperitatea agriculturii. Nici chiar P.N.L., care preconiza în mai mare măsură necesitatea industrializării țării, nu a prevăzut în programul său un asemenea obiectiv. „Pentru noi — arăta I. G. Duca în acest sens — prin structura ei economică, România este desigur în primul rînd un stat agricol și ea trebuie vrînd nevrînd să păstreze acest caracter" [112]. Cu toate acestea, la nivelul P.N.L. s-a documentat neîncetat nu numai necesitatea dezvoltării nelimitate a industriei, dar și cerința obiectivă ca în complexul economic să i se rezerve un loc important. „Dar, dacă nu ne gîndim să schimbăm caracterul specific al economiei noastre naționale — sublinia în continuare I. G. Duca — nu pricepem pentru ce anume cuvînt ar trebui să persecutăm celelalte ramuri ale producției. Nu ni se pare de loc că este o incompatibilitate între propășirea agriculturii și dezvoltarea industriei. Pe lîngă aceasta, numeroase industrii sînt ele în strînsă legătură cu agricultura ; nu sînt ele chiar o condiție indispensabilă a progresului ei ? În fine, țara noastră are nenumărate bogății. Aceste bogății nu pot rămîne

[109] Mihail Manoilescu, *Importanța și perspectivele industriei în noua Românie*, București, 1921, p. 14 ; Mircea A. Badareu, *Păreri asupra politicii agricole de după război*, Iași, 1927, p. 4 ; State Ionescu, *Activitatea internațională a României rezultată din tratatele încheiate*, București, 1933, p. 78 ; N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, Ed. a II-a, București, 1936, p. 146—147.

[110] Vintilă I. Brătianu, *Economia națională a României...*, p. 200 ; vezi și „Buletinul Institutului Economic Românesc", an. I (1922), nr. 2, p. 161.

[111] „Adevărul" din 9 aprilie 1926 ; „Societatea de mîine", Cluj, 25 aprilie 1926, p. 326.

[112] I. G. Duca, *Partidul Național-Liberal, partid industrial* (o nouă legendă), în „Democrația", an. XV (1927), nr. 4, p. 4—6.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neproductive. Punerea lor în valoare se impune și prin această punere în valoare, industrii noi se creează în mod fatal. O atare evoluție naturală poate ea să fie oprită pentru motivul că sîntem o țară agricolă și că trebuie să rămînem o țară agricolă ? Desigur că nu" [113].

Problema caracterului ce trebuia imprimat politicii economice — industrial sau agrar — a fost mult mai larg dezbătută la nivelul oamenilor politici și de știință, îndeosebi al economiștilor. Gîndirea economică burgheză s-a concentrat în perioada pe care o cercetăm pentru a răspunde unor probleme capitale în legătură cu caracterul și profilul economiei naționale : trebuia România să rămînă o țară agrară, iar dacă nu, avea ea condițiile necesare (resurse naturale, piață internă, capital, cadre etc.), pentru a se industrializa ? Ce forță socială avea menirea de a îndeplini misiunea istorică a industrializării ? Problema „pe ce cale evoluăm", încorpora nu numai o problematică strict economică, ci și una social-politică și cultural-artistică.

Confruntarea de idei pentru fixarea caracterului și profilului economiei — industrial sau agrar, — polemică veche, cu rădăcini în gîndirea economică din secolul trecut, a căpătat în perioada ce o cercetăm o mare intensitate. Desăvîrșită prin actul de la 1 decembrie 1918, cu o piață internă lărgită, cu un potențial economic amplificat, care permitea prin bogăția și varietatea materiilor prime o accelerare a procesului de industrializare, România se afla în fața unor perspective care puteau modifica structura ei economică și social-politică. Tocmai acest fapt a potențat rezistența forțelor sociale interesate în păstrarea vechii structuri.

Plecînd de la realitatea că cel puțin 12 milioane de locuitori ai țării trăiau în exclusivitate din munca pămîntului, adepții păstrării caracterului agrar al României au enunțat teza că de agricultură depindea o balanță comercială activă, echilibrarea bugetului, precum și prosperitatea industriei și comerțului. Mai mult, ei au arătat că însăși opera de refacere economică nu se putea înfăptui decît după obținerea unei producții agricole sporite, care să reverse belșugul. Producția agricolă, dînd un mare procent în formarea venitului național, constituia — în concepția unora — „cheia întregii noastre mișcări comerciale și în marea lor majoritate, toate celelalte ramuri de activitate economică și mai ales industria, nu sînt decît anexele ei... Agricultura domină pînă într-atîta viața noastră economică, încît nu există problemă economică, care să poată fi soluționată, fără a se ține seama de această legătură" [114]. Este adevărat faptul că pentru România producția agricolă constituia una din cele mai mari bogății cu care apărea pe piața internațională și constituia un element de apreciere a economiei naționale [115]. Dar de aci, pînă la o permanentiza caracterul exclusiv agrar al României era o mare deosebire.

Teza menținerii caracterului agrar al țării avea să fie apărată de mulți din partizanii teoriei „România — stat eminamente agricol", într-o formă oarecum îndulcită la unii autori. Agricultura — scria Al. Topliceanu, la care întîlnim

---

[113] I. G. Duca, *Partidul Național-Liberal...*, p. 4—6.

[114] Mircea A. Badareu, *op. cit.*, p. 5. Legat de teza că de îndrumarea agriculturii depindea întreaga viață economică, s-a susținut că numai prin introducerea mașinismului în sectorul agricol, firește prin import, putea înflori o mare industrie (Paul Theodoru, *Reflecțiuni asupra nevoilor agriculturii noastre în legătură cu economia generală a țării*, București, 1923 p. 3, 6). Împotriva acestei idei s-a ridicat hotărît I. N. Angelescu, care, cu argumente științifice, a demonstrat că progresul agriculturii era stînjenit de dependența absolută de industria altor state, care furnizau instrumentele, mașinile și piesele de schimb. Și mai dependentă de industria străină era întreaga industrie de transformare a produselor agricole (I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă...*, p. 52—53).

[115] I. N. Angelescu, *L'accroissement de la production...*, p. 7—8.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

şi opinii favorabile dezvoltării industriei uşoare — imprima un caracter definitiv economiei şi de acest lucru trebuia să se ţină seama în elaborarea politicii economice [116]. Într-o altă formulare, aceeaşi idee o întîlnim şi la alţi autori. *„În atmosfera agricolă* — scria unul din aceştia — *trebuie să se aşeze toate preocupările politicii noastre economice.* Oricare ar fi credinţele sau tendinţele politice, se impune să avem pentru ţară un program economic, care să fie real, numai în cadrul vieţii agricole" (subl. autorului) [117].

Teoria reacţionară „România — ţară eminamente agricolă" nega întreaga evoluţie capitalistă la noi şi forţa creatoare a poporului în domeniul producţiei materiale cu mijloace moderne şi propaga imposibilitatea industrializării, rezervînd ţării doar perspectiva de a exporta produse agricole şi de a importa produs industriale finite, ceea ce în ultimă instanţă însemna aservire faţă de capitalul străin. Această teorie, care tindea să păstreze economia în stare de înapoiere, de anexă agrară, a statelor industriale occidentale, condamna masele la mizerie, analfabetism, incultură, justificînd în esenţă interesele de clasă ale moşierimii. Este adevărat că odată cu aplicarea reformei agrare forma clasică a acestei teorii reacţionare s-a diminuat, iar numărul partizanilor ei s-a redus. În schimb s-a pus în circulaţie teza necesităţii asigurării primatului agriculturii, propăvăduită îndeosebi de doctrina ţărănistă [118]. V. Madgearu, teoreticianul de frunte al doctrinei statului ţărănesc, arăta în 1927 cît de „necesară" era ca România să părăsească iluzia că „poate şi trebuie să devină un stat industrial" [119].

Economişti lucizi au relevat la timp pericolul teoriei reacţionare „România — ţară eminamente agricolă", ca şi a asigurării primatului agriculturii în cadrul economiei. Dacă România ar continua să-şi păstreze profilul agrar — remarca pe bună dreptate I. N. Angelescu — atunci nu i-ar rămîne decît „să se înglobeze economiceşte în altă ţară, cu care să acătuiască o economie integrală" [120].

Cercetînd raportul dintre industrie şi agricultură, economişti de mare prestigiu au desprins numeroase concluzii în favoarea industrializării. Deşi majoritatea considerau că agricultura trebuie să rămînă ramura de bază a economiei, ei au înţeles totuşi, au susţinut şi au documentat neîntrerupt nu numai nevoia dezvoltării nelimitate a industriei, dar şi cerinţa ca în cadrul complexului economic să i se rezerve un loc important. S-a demonstrat astfel că, deşi România continua să găsească şi după război în agricultură principala ei ramură de producţie, nu putea admite să neglijeze dezvoltarea sectorului industrial. Începînd prin actul de la 1 decembrie 1918 de a mai fi o ţară eminamente agricolă şi devenind una agricolă şi industrială [121], s-a susţinut teza colaborării dintre cele două ramuri principale ale economiei, datoria de a se sprijini reciproc în procesul producţiei bunurilor materiale. Trebuie precizat aici că mulţi au înţeles colaborarea dintre cele două ramuri ca avînd loc pe o bază foarte îngustă: agricultura să pună la dispoziţia industriei plante tehnice, iar aceasta să transforme produsele agricole (vegetale şi animale) şi forestiere, putînd astfel concura mai bine pe piaţa mondială, decît în forma lor brută [122]. Pornind de la teza îngustă că România nu era menită să

[116] Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*. Bucureşti, 1923, p. 12—13.

[117] Vasile C. Osvadă, *O revizuire a situaţiei economice*, Cluj, 1928, p. 9.

[118] Vezi şi C. Garoflid, *Păreri economice şi financiare...*, p. 6—7.

[119] V. N. Madgearu, *Agrarianism*, Bucureşti, 1927, p. 7.

[120] I. N. Angelescu, *România şi situaţia politică economică internaţională*, în „Analele economice şi statistice", nr. 1—2/1927, p. 6.

[121] *La Roumanie économique en 1926*, Bucarest, (1927), p. 28; C. R. Mircea, *Organizarea industriei româneşti din punctul de vedere al exploatării*, Bucureşti, (1932), p. 10; *A XXI-a adunare generală a Uniunii Camerelor de Comerţ şi Industrie*, Bucureşti, 1937, p. 174.

[122] A. Nasta, *Agricultura noastră faţă de criza agricolă mondială*, Bucureşti, 1930, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devină un stat industrial — totuși de preferat aceleia susținută de doctrina țărănistă —, dar nici să rămînă un stat agrar [123], s-a subliniat că în mod fatal economia națională trebuia să devină o economie integrală [124], că statul va dobîndi „un caracter industrial bine hotărît" [125], fără însă a se schimba caracterul economiei [126]. Oricum, economia Vechiului Regat, cu profil agrar, depinzînd aproape în exclusivitate de industria străină, nu putea constitui — cum bine s-a remarcat [127] — un ideal pentru statul unitar național, în care, pe lîngă bogățiile solului, existau alte categorii de avuții naturale (căderi de ape, cărbuni, gaze naturale, petrol, minereuri și altele) ce permiteau, prin valorificarea lor superioară cu ajutorul industrializării, intensificarea vieții economice și sporirea randamentului ei în procesul ridicării României în rîndul statelor civilizate.

Cu alte cuvinte, paralel cu convingerea că România trebuia să rămînă o țară agrară, s-a demonstrat că o perseverare în boicotarea activității industriale însemna o greșeală enormă de pe urma căreia statul s-a resimțit în trecut și avea să sufere foarte mult în viitorul cel mai apropiat. Încrederea în creșterea rolului și importanței industriei în ansamblul economiei [128], încredere sporită prin desăvîrșirea statului național, a slujit ca pîrghie morală în tendința de emancipare de piața și capitalul străin.

Teza accentuării caracterului industrial al economiei avea să cîștige în practica economică pe unii din adversarii ei, nu atît pentru avantajele pe care industria le oferă pentru economie și independența statului, cît mai ales pentru că accelera obținerea imediată a unor însemnate profituri pentru capitalul investit.

În concluzie, dezbaterea de către factorii politici și oamenii de știință a problemelor dezvoltării economiei naționale, la care ne-am referit în articolul de față, pune în lumină existența unor teze foarte variate și contradictorii, unele de o certă valoare, ce trebuie avute în vedere în cercetarea perioadei istorice 1922—1928.

OPINIONS ÉMISES DURANT LA PÉRIODE 1922—1928 CONCERNANT LE DÉVELOPPEMENT DE L'ÉCONOMIE NATIONALE DE LA ROUMANIE

RÉSUMÉ

Après la première guerre mondiale, tenant compte de la situation dans laquelle se trouvait la Roumanie, un ample débat eut lieu entre les représentants des partis politiques et les économistes relativement à des problèmes fondamentaux pour le développement de notre patrie. Dans les discussions concernant la nécessité d'assurer la marche ascendante de la vie économique, les théoreciens des partis

[123] I. N. Angelescu, *Politica economică a României față de politica economică imperialistă* ..., p. 52.

[124] *Ibidem*, p. 53.

[125] Vintilă I. Brătianu, *Problemele ce se pun pentru unificarea și consolidarea României*, în „Democrația", an. VII (1919), nr. 1, p. 26—27.

[126] Constantin D. Bușilă, *Necesitatea și rolul unei politici industriale*, București, 1931, p. 5.

[127] I. N. Angelescu, *op. cit.*, p. 53.

[128] Șt. Zeletin, *Burghezia română* ..., p. 132—133 ; Alexandru Topliceanu, *Locul ocupat de industrie*..., p. 3 ; Vintilă I. Brătianu, *Situația economică creată României după război*, în *Politica externă*, București, 1925, p. 171.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

politiques bourgeois ont invoqué certaines doctrines. Ainsi, en 1922—1923, sous l'égide de l'Institut Social Roumain, dans une série de conférences publiques, les représentants les plus qualifiés des différents partis ont fait connaître quelles étaient, à leur avis, les meilleures voies à suivre pour obtenir d'importants progrès économiques et politiques. Les conférenciers se sont alors prononcés en faveur des doctrines qui correspondaient le mieux aux intérêts qu'ils soutenaient : pour l'Etat industriel ou pour l'Etat agraire, pour le libre échange ou pour le protectionnisme, pour la doctrine de conservation politique et sociale au pour celle dénommée néolibérale, pour la doctrine agraire ou pour le socialisme, etc. Au point de vue économique, ils se sont préoccupés des problèmes essentiels de la Roumanie d'après guerre, tels que préciser les traits caractéristiques de l'économie, les directions du développement, les possibilités de réalisation et leurs limites.

Les débats qui eurent lieu en d'autres occasions mirent en évidence les contradictions entre les classes sociales et les divergences qui s'étaient produites au sein même des milieux qui gouvernaient l'État. L'auteur souligne le caractère contradictoire des solutions proposées pour le développement économique, les traits caractéristiques des programmes économiques des partis politiques, les nécessités essentielles de la Roumanie d'après guerre, la coordination indispensable de l'économie nationale, les opinions relatives à son caractère et à ses perspectives.

Des opinions qui furent émises — opinions d'ailleurs très différentes les unes des autres — se dégage la constatation que l'économie de la Roumanie d'avant-guerre à prédominance agraire ne pouvait être l'idéal pour l'État unitaire roumain. En effet, dans la Roumanie nouvelle, à côté des richesses du sol, existaient aussi d'autres catégories de richesses naturelles (telles que les chutes d'eau, le charbon, le gaz naturel, le pétrole, les minerais, etc.) qui offraient la possibilité d'intensifier l'activité économique et d'augmenter la contribution de l'industrie à l'oeuvre de redressement national dont le résultat esperé etait que la Roumanie arrive à égaler les États civilisés. Quoique chacun des partis politiques bourgeois ait affirmé sa conviction que notre patrie devait rester un État agraire, il fut prouvé que persévérer à déconsidérer l'industrie constituait une lourde faute dont le Roumanie autrefois avait souffert les conséquences et dont elle risquait de souffrir beaucoup plus à l'avenir.

La confiance dans l'augmentation du rôle et de l'importance de l'industrie dans l'ensemble de la vie économique a décidé la grande bourgeoisie à préconiser l'émancipation des marches étrangers et des capitaux étrangers. C'est ce qui ressort des discussions concernant les procédés pour développer l'économie nationale. A cette occasion, la bourgeoisie roumaine s'est divisée en plusieurs factions : une d'entre elles considérait nécessaire la collaboration loyale et illimitée avec les capitaux étrangers ; une autre faction proposait de laisser entrer sans entraves les capitaux étrangers en Roumanie ; enfin, une troisième faction n'admettait le collaboration des capitaux étrangers que sous certaines condition et dans certaines limites, imposées par les interets de l'économie nationale.

Le conclusion de l'auteur est que ces débats ont mis en pleine lumière des thèses variées et contradictoires, dont les unes ont eu une grande influence. Pour ce motif elles doivent être prises en considération, lorsqu'on étudie, au point de vue historique, la période qui s'étend de 1922 à 1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ROMÂNIA ŞI ACTIVITATEA COMISIEI INTERNAŢIONALE A STRÎMTORILOR (1924—1936) *

DE

I. SEFTIUC

În conformitate cu prevederile articolelor 10—16 ale Conferinţei de la Lausanne [1], urma ca la Constantinopol să se instituie o Comisie Internaţională a Strîmtorilor. Ea avea drept misiune să vegheze la aplicarea strictă a dispoziţiilor Convenţiei Strîmtorilor, să asigure respectarea stipulaţiilor privitoare la trecerea prin strîmtori a bastimentelor de război şi a aeronavelor militare.

Comisia Internaţională a Strîmtorilor (vom folosi în continuare prescurtarea C.I.S.) s-a întrunit pentru prima oară la Constantinopol, la 25 octombrie 1924, sub preşedinţia reprezentantului Turciei [2]. Puterile participante la Conferinţa orientală şi care ratificaseră Convenţia de la Lausanne au numit la timp reprezentaţii lor în C.I.S., aceasta începîndu-şi propriu-zis lucrările la începutul lunii noiembrie 1924 [3].

Interesele româneşti în problema strîmtorilor explică preocuparea ce au vădit-o oficialităţile de la Bucureşti faţă de noua instituţie de la Istanbul, faţă de buna ei funcţionare şi îndeplinirea misiunii pentru care a fost creată. Încă înainte de deschiderea oficială a lucrărilor C.I.S., ministrul României în Turcia scria la Departamentul Externelor că ar fi fost de dorit ca şi statul român să-şi desemneze cît mai repede un reprezentant în Comisia Strîmtorilor, „spre a-şi spune cuvîntul său la nevoie şi a nu se găsi apoi în faţa unor hotărîri la care nu a colaborat şi pe care va trebui să le respecte, deşi făcute de alţii" [4]. Primul reprezentant al României în C.I.S. a fost George Filality [5], care a deţinut acest post în perioada 1924—octombrie 1929. Succesorul său a fost G. C. Ionescu [6], consul general la Istanbul, care a onorat-o pînă la data de 1 mai 1932, cînd în funcţia de delegat

---

* Prezentul articol reprezintă o parte dintr-un studiu mai întins intitulat *Problema strîmtorilor de la Lausanne la Montreux (1924—1936).*

[1] *Interesele şi drepturile României în textele de drept internaţional public* (Cu un studiu introductiv de N. Daşcovici), Iaşi, 1936, p. 34—35.

[2] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (în continuare Arhiva M.A.E.), Fond 8, Convenţii S_1, vol. VIII, V. Anastasiu, lucrarea *Regimul strîmtorilor (Bosfor, Marea Marmara şi Dardanele), 1933*, p. 39.

[3] *Ibidem*, vol. I, Legaţia de la Constantinopol, tel. 1592/30.IX.1924.

[4] *Ibidem*, tel. 193/4.X.1924, înregistrată la M.A.E. cu nr. 57400/31.X.1924.

[5] *Ibidem*, M.A.E. către Legaţia de la Constantinopol, tel. 57346/30.X.1924.

[6] *Ibidem*, vol. IV, M.A.E., către Delegaţia României în Comisia Strîmtorilor (în continuare se va cita prescurtat D.R.C.S.), tel. 62495/14.X.1929.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

al guvernului român în C.I.S. a fost numit V. Anastasiu, consilier de legație [7]. Constantin Crețu, consul general la Istanbul, încheia seria diplomaților români care au reprezentat statul român în organismul internațional al strîmtorilor de la Constantinopol. El a deținut calitatea de delegat-supleant al României în C.I.S. din septembrie 1934 [8] pînă la desființarea acesteia, în conformitate cu hotărîrile Conferinței de la Montreux din 1936.

Comisia Strîmtorilor și oficialitățile turce au făcut la început demersuri pentru a afla dacă U.R.S.S. avea intenția de a trimite un delegat în C.I.S. La aceste intervenții diplomatice, guvernul sovietic a răspuns că, întrucît nu ratificase Convenția strîmtorilor de la Lausanne, nu crede că ar putea, deocamdată, să desemneze un reprezentant în Comisia instituită conform stipulațiilor acestei convenții [9]. Prin lipsa U.R.S.S. și a Iugoslaviei [10], care n-au semnat sau ratificat, din motive diferite, tratatul de la Lausanne, Comisia a rămas compusă din reprezentanții următoarelor state : Marea Britanie, Franța, Bulgaria, Grecia, Italia, Japonia, România și Turcia. Sediul Comisiei a fost stabilit la Constantinopol în palatul Tophané, pus la dispoziție de către guvernul turc [11].

Analiza activității desfășurate de Comisie vreme de 12 ani duce la concluzia că această instituție a avut o existență lipsită de importanța ce i se atribuise inițial, transformîndu-se, în cele din urmă, într-un simplu organism statistic [12]. În ciuda neînzestrării ei cu prerogative prea întinse, Turcia a considerat C.I.S. ca o posibilitate în plus de imixtiune a marilor puteri în treburile ei interne [13] și de aceea Comisia s-a aflat într-o continuă dispută cu autoritățile turcești. Acest lucru s-a făcut simțit încă în primele luni ale activității Comisiei, din momentul în care delegatul român era nevoit să constate realitatea că „turcii neapărat nu văd cu ochi buni Comisia Strîmtorilor, instalată în casa lor și nu va lipsi o ocazie pentru a căuta să o micșoreze" [14].

Delegații guvernului român în C.I.S., dovedind competență, și-au adus contribuția, prin intervențiile lor, la măsurile luate de autoritățile turcești pentru îmbunătățirea navigației, pentru respectarea clauzelor Convenției de la Lausanne. Ei au acționat, în majoritatea cazurilor, potrivit instrucțiunilor primite de la București, neignorînd, desigur, atitudinea celorlalți reprezentanți ai Comisiei, și în special poziția delegaților marilor puteri — ai Angliei, Franței și Italiei. Afirmațiile de mai sus trebuie completate cu precizarea că unii diplomați români — e cazul mai ales al lui G. Filality — avînd o optică deformată despre principiul egalității în drepturi dintre state, ignorînd faptul că Turcia milita pentru respectarea principiilor independenței naționale și a suveranității, au dovedit prea mult zel în preconizarea unor măsuri care puteau leza principiile menționate și tindeau să facă din C.I.S. un mic stat în stat, un organism care să devină un

[7] Arhiva M.A.E., vol. VII, D.R.C.S., tel. 726/8.IV.1932, vezi și vol. VIII, M.A.E. către Ministerul Apărării Naționale, adresa nr. 8119/23.II.1933.

[8] *Ibidem*, vol. IX, Legația de la Ankara către M.A.E., tel. 1421/20.IX.1934.

[9] *Ibidem*, vol. VIII, V. Anastasiu, *lucr. cit.*, p. 57—58.

[10] *Ibidem*, vol. I, D.R.C.S., tel. 131/29. XI. 1924.

[11] *Ibidem*, Legația de la Constantinopol, tel. 1427/2.IX.1924.

[12] *Ibidem*, vol. XIII. Dare de seamă analitică asupra Conferinței privitoare la regimul Strîmtorilor, p. 30.

[13] În 1930, Tewfik Rüstü bey, ministrul de externe al Angorei, spunea în acest sens : „Guvernul turc nu poate să admită nici cel mai mic început de atingere a suveranității Turciei, pentru dobîndirea căreia s-au sacrificat viețile a sute de mii de oameni. Regimul capitulațiunilor este una din paginile cele mai dureroase ale fostului Imperiu otoman și opinia publică de astăzi se îngrozește la cel mai simplu gest ce ar părea că tinde la reînvierea acelui regim". (*Ibidem*, vol. V, Consulatul general al României de la Istanbul, Raport f.n. către M.A.E. din 16.XI.1930).

[14] *Ibidem*, vol. I, D.R.C.S., tel. 35/5.I.1925.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mijloc eficace de ingerinţă în afacerile interne ale statului deţinător al strîmtorilor. A fost nevoie, uneori, chiar de intervenţia Departamentului Externelor de la Bucureşti pentru a combate astfel de tendinţe [15], de natură a avea repercusiuni defavorabile asupra evoluţiei relaţiilor dintre România şi Turcia.

Primele şedinţe ale C.I.S. s-au concentrat în jurul rezolvării unor probleme de ordin organizatoric: stabilirea rangului delegaţilor, a limbii oficiale în care urmau să se poarte discuţiile, elaborarea Regulamentului interior de funcţionare a Comisiei, stabilirea bugetului [16]. În toate aceste chestiuni, delegatul român şi-a afirmat poziţia, fiind solicitat de colegii săi să primească a face parte din Comisia pentru alcătuirea Regulamentului Comisiei [17]. Vorbind despre contribuţia sa la elaborarea Regulamentului interior, George Filality raporta la Bucureşti că l-a alcătuit „aproape în întregime ... singur" [18].

Cele dintîi dispute între autoritatea teritorială şi Comisie le-a antrenat chestiunea pavilionului şi a imunităţilor diplomatice pentru membrii C.I.S.

În şedinţa sa din 25 februarie 1925, Comisia Strîmtorilor a hotărît ca să aibă un drapel distinctiv să adopte, deci, un pavilion special după cum făcuse Comisia Europeană a Dunării [19]. Un zel deosebit, dar întru nimic justificat, a depus în această privinţă şi reprezentantul României, G. Filality: „Am fost printre delegaţii cei mai dîrzi în a susţine necesitatea pentru Comisia Strîmtorilor, după exemplul Comisiei Internaţionale a Dunării, de a avea pavilionul său propriu, pentru a-l arbora atît pe sediul Comisiei, cît şi pe ambarcaţiunile proprii sau pe bastimentele pe care s-ar fi găsit în mod oficial unul sau mai mulţi membri ai săi" [20]. Toţi delegaţii statelor reprezentate în C.I.S. au îmbrăţişat aceeaşi poziţie, cu excepţia preşedintelui Comisiei, amiralul turc Vassif paşa, care a refuzat categoric să accepte o asemenea măsură, apreciind-o ca un prejudiciu adus suveranităţii teritoriale a Turciei [21]. De altfel, el a smuls de pe clădirea C.I.S. drapelul ridicat fără consimţămîntul autorităţilor turceşti [22].

Nu s-au soldat cu rezultate pozitive nici intervenţiile delegaţilor C.I.S. pe lîngă guvernul turc pentru a se acorda membrilor Comisiei imunităţii diplomatice [23]. Comentînd refuzul Ministerului de Externe de la Angora în chestiunea acordării beneficiului tuturor imunităţilor diplomatice (scutiri de vamă etc.) [24], delegatul României dovedea din nou acelaşi nejustificat exces de zel [25].

În conformitate cu articolul 15 din Convenţia Strîmtorilor, Comisia a adresat anual Societăţii Naţiunilor, pe întreaga durată a funcţionării ei, un raport general, prin care o înştiinţa despre îndeplinirea misiunii sale, comunicîndu-i, totodată, informaţii care interesau comerţul şi navigaţia.

Comisia Strîmtorilor a însoţit aceste informaţii de lămuririle necesare, formulîndu-şi observaţiile sau rezervele sugerate de unele dintre dispoziţiile regu-

---

[15] Arhiva M.A.E., Arhiva de la Istanbul (1924—1936) (Comisia Strîmtorilor, vol. 167, M.A.E. către D.R.C.S., tel. 24364/21.V.1925.

[16] *Ibidem*, Fond 8, Convenţii S_1, vol. I, D.R.C.S., tel. 5 şi 6/7.XI.1924; tel. 10/14.XI.1924.

[17] *Ibidem*, tel. 34/29.XII.1924.

[18] *Ibidem*, tel. 48/20.I.1925;

[19] *Ibidem*, tel. 79/28.III.1925.

[20] *Ibidem*, tel. 85/10.IV.1925.

[21] *Ibidem*, tel. 79/28.III.1925.

[22] *Ibidem*, tel. 96/20.V.1925.

[23] *Ibidem*, Fond 8, Convenţii S_1, vol. I, D.R.C.S., tel. 83/3.IV.1925.

[24] *Ibidem*, tel. 135/14.XI.1925.

[25] „E o chestiune care ar trebui studiată de toate cancelariile reprezentate în Comisie — arăta el — căci este la mijloc o jignire adusă caracterului internaţional al Comisiunii — pentru ca să intervină laolaltă pe lîngă guvernul turc, cerîndu-i stăruitor să revină asupra hotărîrii luate" (*ibidem*, Arhiva de la Istanbul, vol. 167, D.R.C.S., tel. 121/2.X.1925).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lamentelor turceşti aplicate navigaţiei internaţionale în strîmtori. În acelaşi timp, au fost semnalate în mod regulat îmbunătăţirile aduse de autoritatea teritorială diferitelor servicii în legătură cu navigaţia comercială. În ceea ce priveşte mişcarea maritimă comercială în strîmtori, C.I.S. a prezentat în permanenţă, în rapoartele sale anuale către Liga Naţiunilor, un tablou anexă cu toate indicaţiile necesare (pavilionul, numărul de vase care au operat la Constantinopol, numărul navelor aflate în tranzit, tonajul etc.). Raportul mai conţinea, de asemenea, lista forţei navale cea mai puternică din Marea Neagră, precum şi o dare de seamă detaliată asupra trecerii prin strîmtori a bastimentelor de război şi a aeronavelor aparţinînd diferitelor puteri, atît riverane cît şi neriverane la Marea Neagră.

Începînd din anul 1927, autorităţile turceşti au continuat, în fiecare an, să acorde diferite înlesniri vaselor de comerţ în tranzit prin strîmtori. S-au adus, în general, importante ameliorări serviciilor în legătură cu navigaţia comercială. Vasele care efectuau operaţiuni comerciale în strîmtori erau supuse la vizita sanitară la intrarea în Dardanele (Ceanak) sau la intrarea în Bosfor (Buyuk-Dere), după cum veneau din Marea Egee sau Marea Neagră. Aceste vase trebuiau să fie prevăzute cu o patentă de sănătate vizată, care era prezentată Serviciului Sanitar competent şi pe baza căruia se obţinea libera practică. Controlul poliţienesc şi vamal al vaselor care făceau un serviciu regulat, transportînd numai călători sau călători şi mărfuri, se făcea la bord pînă la sosirea vaselor la Istanbul, de către agenţii respectivi, îmbarcaţi, la Ceanak, dacă vasul venea din Marea Egee, sau la Buyuk Dere, dacă vasul venea din Marea Neagră. Serviciile competente turceşti au adus, treptat, multe ameliorări condiţiilor în care se făcea acest triplu control : sanitar, vamal şi poliţienesc, care a fost continuu simplificat. Toate aceste ameliorări erau prevăzute în noul regulament al portului Istanbul, intrat în vigoare la 25 iulie 1933 [26].

În noiembrie 1927, G. Filality transmitea la Bucureşti textul unei circulare a Oficiului Sanitar prin care se admitea o revendicare mai veche a C.I.S. şi anume ca vizita sanitară pentru vasele care soseau în tranzit din Marea Neagră să se poată efectua la Buyuk-Dere, la orice oră din zi şi noapte „fără vreun aviz sau autorizaţie specială de aici, ci numai în urma unui semnal dat de către vasul interesat [27]. „E un mare pas ce fac turcii în seria ameliorărilor ce le reclamăm" — conchidea delegatul român în Comisie, adăugînd, în plus, că s-au exprimat autorităţilor de la Angora sincere mulţumiri pentru „înlesnirea foarte sensibilă pe care au adus-o comerţului în tranzit" [28]

În decembrie 1927, Oficiul Sanitar aducea o altă mare înlesnire vaselor în tranzit, prin Bosfor, permiţîndu-le să se oprească în portul Constantinopol pentru a se aproviziona cu alimente, apă, cărbune, fără ca această operaţiune să aducă vreo ştirbire caracterului lor de tranzit direct [29].

O decizie a Consiliului de Miniştri al Turciei din 16 august 1928 stabilea că controlul sanitar, poliţienesc şi vamal, care pînă atunci nu se efectua decît pînă la apusul soarelui, să poată fi făcut pe viitor de la răsăritul soarelui şi pînă la orele 12 noaptea. Această dispoziţie, la luarea căreia C.I.S. a contribuit într-o mare măsură prin stăruinţele reiterate, aducea o mare înlesnire vaselor de comerţ, care, în acest chip, cîştigau un timp preţios şi evitau o serie de cheltuieli cu totul inutile [30].

Tot pe linia unor măsuri favorabile navigaţiei, oficialităţile de la Ankara au luat hotărîrea ca începînd de la 15 noiembrie 1928 să se semnalizeze la Mezar — Bournou (extremitatea de nord a Bosforului, la intrarea în Marea Neagră), starea meteorologică prin aparate de semnalizare, a căror descriere şi poziţie se găseau bine lămurite în instrucţiuni — anexă, care trebuiau distribuite autori-

[26] Arhiva M.A.E., Fond 8, *Convenţii* S_1, vol. VIII, V. Anastasiu, *op. cit.*, p. 70.
[27] *Ibidem*, vol. III, D.R.C.S., tel. 329/20.XI.1927.
[28] *Ibidem*, tel. 328/10.XI.1927.
[29] *Ibidem*, vol. IV, D.R.C.S., tel. 352/29.XII.1927.
[30] *Ibidem*, tel. 403/23.X.1928.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tăţilor interesate ale fiecărei ţări. „Măsură nu se poate mai bună şi de natură a aduce mari servicii navigatorilor — comenta G. Filality — căci aceştia din urmă nu se vor mai aventura să pătrundă în Marea Neagră, cînd li se va semnala furtună" [31].

Exact peste un an, C.I.S. lua cunoştinţă şi discuta circulara Direcţiei Generale Sanitare a Frontierelor şi Litoralului prin care se autorizau, sub anumite condiţii, operaţiunile de încărcare şi descărcare, şi în timpul nopţii, pentru vapoarele care veneau din porturi contaminate [32]. În unanimitate, C.I.S. a constatat înlesnirea ce se făcea prin această dispoziţie, din partea autorităţilor turceşti, vapoarelor care soseau seara în portul Constantinopol [33].

În octombrie 1930, în aceeaşi intenţie de îmbunătăţire a condiţiilor de navigaţie, Direcţia Serviciului de Salvare anunţa repararea şi reinstalarea în afară de Bosfor a unui vas-semafor [34].

Tot în direcţia asigurării transporturilor maritime şi a evitării incendiilor în port, s-au adus modificări — în aprilie 1931 — regulamentului portului Istanbul, cu privire la natura materiilor inflamabile, transportul, încărcarea şi descărcarea lor în acest port. Prin restricţiile introduse, guvernul turc dorea să înlăture pe viitor, atîta cît era posibil, provocarea de incendii datorită exploziei diferitelor materii inflamabile etc., care se manipulau, în trecut, fără nici o atenţie din partea celor interesaţi [35].

În primăvara anului 1931 încă o măsură a guvernului de la Ankara echivala cu înlăturarea unei piedici în calea navigaţiei comerciale prin strîmtori: era vorba despre circulara din 27 aprilie, adresată agenţiilor de navigaţie, cu privire la modificarea unor dispoziţii ce se impuneau vaselor de comerţ care se duceau în portul Ismidt. Portul Ismidt fusese declarat de către guvernul turc, „punct fortificat" şi intrarea în acest port ca şi în porturile învecinate a vaselor de comerţ nu se putea admite decît cu condiţia ca navigatorii să fi anunţat, cu 24 ore mai înainte, pe comandantul acelei baze navale, prin mijlocirea Direcţiei Maritime din Constantinopol şi a Căpităniei Porturilor respective. După îndeplinirea acestei formalităţi, vasele trebuiau să se oprească în larg, la Daridja, unde se îmbarca un ofiţer de marină şi astfel puteau să-şi continue călătoria pentru Ismidt sau una din escalele dimprejurul golfului [36]. Autorităţile turceşti au hotărît ca aceste măsuri restrictive să intre în vigoare la 1 iunie 1927 [37]. Delegatul României, G. Filality, a atras atenţia Comisiei asupra noii hotărîri a turcilor şi a cerut să se adreseze o notă la Angora pentru a se cere lămuririle necesare. C.I.S. s-a raliat acestei propuneri [38] şi intervenţia conţinea rugămintea unui demers pe care guvernul turc trebuia să-l facă pe lîngă Amiralitate pentru suprimarea piedicilor ce se aduceau navigaţiei în golful Ismidt [39]. Guvernul de la Angora, ca şi reprezentantul său în C.I.S., erau de părere că măsurile ce fuseseră luate ar fi fost legale, Ismidt-ul fiind bază navală turcească şi că organismul internaţional de la Istanbul n-ar fi avut dreptul să se ocupe de această chestiune, ci doar misiunea de a asigura tranzitul prin strîmtori al vaselor de comerţ [40].

Unii dintre membrii C.I.S. au fost de părere că restricţiile aduse de turci navigaţiei în golful Ismidt erau în contradicţie cu dispoziţiile articolului 1 din Convenţia Strîmtorilor. Ei opinau că din momentul în care Ismidt-ul făcea parte

---

[31] Arhiva M.A.E., tel. 409/14.XI.1928.
[32] *Ibidem*, raport 4919/28.X.1929.
[33] *Ibidem*, tel. 5054/8.XI.1929.
[34] *Ibidem*, vol. V, D.R.C.S., tel. 542/23.X.1930.
[35] *Ibidem*, vol. IV, D.R.C.S., tel. 612/22.IV.1931.
[36] *Ibidem*, tel. 619/3.V.1931.
[37] *Ibidem*, vol. III, D.R.C.S., tel. 298/15. VI. 1927.
[38] *Ibidem*.
[39] *Ibidem*, tel. 301/25.VI.1927.
[40] *Ibidem*, tel. 298/15.VI.1927 ; tel. 311/7.XI.1927.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din Marmara şi aceasta din urmă din Strîmtori, guvernul turc n-avea dreptul să aducă nici cea mai mică ştirbire libertăţii de navigaţie [41]. De data aceasta, Filality a avut o opinie diferită de a reprezentantului Angliei şi Italiei, cei mai zeloşi în apărarea punctului de vedere mai sus expus. El considera că Comisia Strîmtorilor n-avea „nici puterea, nici căderea", de a împiedica pe turci să ia măsurile de precauţie pe care le găseau necesare pentru siguranţa statului, mai ales dacă prin aceasta nu se aducea nici o piedică serioasă libertăţii de trecere prin strîmtori. Delegatul român adăuga însă că C.I.S. avea, în schimb, dreptul să ceară Turciei ca, în cazul cînd s-ar fi adus stînjeniri libertăţii navigaţiei în apele strîmtorilor, să prevină şi Comisia, explicînd motivele pentru care a luat o hotărîre de asemenea natură [42]. De data aceasta, guvernul de la Bucureşti, ca şi Inspectoratul General al Marinei, n-au împărtăşit vederile lui G. Filality, considerînd că dispoziţiile guvernului turc de a interzice intrarea liberă a navelor comerciale în Golful Ismidt erau arbitrare şi constituiau o atingere a stipulaţiilor tratatului de la Lausanne [43]. În consecinţă, reprezentantul României primea instrucţiuni să susţină punctul de vedere al Angliei în chestiunea navigaţiei prin Golful Ismidt, apreciindu-se că teza britanică convenea intereselor statului român [44]. Intransigenţa oficialităţilor turceşti [45] ca şi lipsa unităţii de vederi între diferite puteri în această privinţă [46] au împiedicat luarea unei decizii şi lucrurile au rămas în acest stadiu pînă la noua hotărîre a guvernului Republicii, din mai 1931. Suprimarea dispoziţiilor din 1927 era şi urmarea acţiunilor C.I.S. şi deci poate fi cotată şi ca un succes al ei, dar şi consecinţa hotărîrii guvernului turc de a facilita, prin diverse mijloace, navigaţia comercială prin Bosfor, Marea Marmara şi Dardanele.

În sfîrşit, este demnă de consemnat, prin avantajele ce le aducea navigaţiei, circulara Direcţiei Generale Sanitare a Turciei din 2 ianuarie 1936. Prin această circulară se făcea cunoscut că yachturile private, vapoarele de turism care vor sosi în porturile turceşti, precum şi vasele utilizate în scopuri ştiinţifice vor fi scutite, în baza unei legi din decembrie 1935, de taxele de viză, de pasaj, de ancorare, de pilotaj, remorcaj etc., la care ar fi fost supuse în conformitate cu legile şi regulamentele speciale. De asemenea, taxele şi vizitele sanitare, de cheiaj şi de faruri, percepute pentru orice vas, urmau să fie reduse cu 50% [47].

Îmbunătăţirile aduse de către Turcia navigaţiei comerciale prin strîmtori demonstrau buna intenţie a statului turc de a ţine seama de interesele comerţului internaţional, de a veni în întîmpinarea unor insistente cerinţe ale statelor care practicau o intensă navigaţie prin Bosfor şi Dardanele. Totuşi, facilităţile menţionate nu compensau dificultăţile numeroase de care se lovea încă navigaţia maritimă în zona strîmtorilor. Trecerea vaselor prin strîmtori era supusă din punct de vedere administrativ şi sanitar controlului autorităţilor turceşti şi nimeni nu putea contesta drepturile Turciei în această privinţă. Dar unele dispoziţii existente în legislaţia turcă ori în circulare ale unor servicii ce ţineau de Marină sau numeroasele taxe care se percepeau de la vasele comerciale aflate în tranzit nu puteau să nu cauzeze greutăţi navigaţiei comerciale şi să nu încalce, fie şi indirect, principiul deplinei libertăţi de trecere prin Bosfor şi Dardanele. Aceste dificultăţi s-au aflat continuu prezente pe agenda dezbaterilor din C.I.S. şi au născut numeroase dispute între Republica turcă şi ţările reprezentate în Comisie.

---

[41] Arhiva M.A.E., vol. IV, D.R.C.S., tel. 378/14.III.1928.

[42] *Ibidem*, tel. 350/29.XII.1927 şi tel. 356/6.I.1928.

[43] *Ibidem*, nota lui I. G. Duca de pe tel. 378/14.III.1928 ; vezi şi Ministerul de Război, Inspectoratul General al Marinei, către M.A.E., adresa nr. 01501/5.VI.1928.

[44] *Ibidem*.

[45] *Ibidem*, tel. 404/23.X.1928.

[46] *Ibidem*, tel. 385 şi 386/21.IV.1928 ; tel. 404/23.XI.1928.

[47] *Ibidem*, Arhiva de la Istanbul, vol. 169, D.R.C.S., tel. 1074/8.I.1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ele se raportau, în principal, la următoarele chestiuni : măsurile sanitare practicate de Turcia care antrenau perceperea unor taxe exagerate şi pierdere de vreme ; lipsa mijloacelor de transport necesare diferitelor servicii de control ; întîrzieri provocate vaselor comerciale, aflate în tranzit ; fixarea limitelor apelor teritoriale turceşti la 10 km, cînd în majoritatea ţărilor ele erau de 3 mile marine ; interdicţia pentru bastimentele de comerţ de a se servi de telegrafia fără fir, chiar pentru lansarea semnalului de alarmă ; refuzul autorităţilor competente de a furniza — mai ales în primul an de activitate a C.I.S. — informaţii de ordin tehnic şi economic de care Comisia avea nevoie ; obligaţia impusă vaselor de comerţ de a poseda certificatul Lloydului englez (pentru cunoaşterea cu precizie a capacităţii vasului, legat de plata taxelor — n.ns.) ; aplicarea regulamentului turc privitor la navigaţia aeriană, care interzicea zborul avioanelor în porţiuni ale strîmtorilor (un spaţiu de 10 km deasupra Mării Marmara, în zonele de la Ceatalgea şi Ismidt), unde survolul era admis fără restricţii prin Tratatul de la Lausanne [48].

O chestiune de primă însemnătate care a preocupat C.I.S. a fost chestiunea taxelor foarte numeroase care se percepeau vaselor comerciale, atît atunci cînd operau la Istanbul, cît şi atunci cînd se aflau doar în tranzit ; taxa sanitară, taxa de far, taxa de salvare, taxa de pilotaj, taxa de cheiaj, taxa de geamandură, taxa de remorcaj, taxa de port.

În cursul anilor, în cadrul a numeroase şedinţe, membrii Comisiei Strîmtorilor, au ridicat problema acestor taxe — prevăzute de regulamentele turceşti aflate atunci în vigoare — reclamînd reducerea sau înlăturarea lor completă.

Discuţii foarte numeroase au antrenat mai ales vizita şi plata taxelor sanitare impuse bastimentelor de comerţ în tranzit prin Bosfor şi Dardanele.

Vizita sanitară dublă avea loc la Ceanak (Dardanele) pentru vasele venind din Marea Mediterană şi la Kavak (Bosfor) pentru navele care soseau din Marea Neagră.

Încă în februarie 1925, Comisia Strîmtorilor, şi-a exprimat dorinţa să nu se mai supună la vizite şi taxe sanitare vasele comerciale în tranzit prin Bosfor şi Dardanele, fără a se opri la Constantinopol [49], căci un astfel de regim antrena piedici şi cheltuieli navigaţiei comerciale.

După opinia membrilor C.I.S., un astfel de regim contravenea prevederilor Convenţiei Strîmtorilor din 1923 [50].

---

[48] Pentru toate aceste dificultăţi, vezi Arhiva M.A.E., Fond 8, Conventii S_1, vol. II, D.R.C.S., tel. 42/9.I.1925 ; tel. 216/21.VI.1926 şi tel. 223/5.VII.1926 ; M.A.E. către N. Petrescu-Comnen, la Geneva, adresa nr. 40134/5.VIII.1926 ; vol. III, D.R.C.S., tel. 314/7.XI.1927 ; vezi şi Arhiva M.A.E., Arhiva de la Istanbul (1924—1936), Comisia Strîmtorilor, vol. 167, D.R.C.S., tel. 84/10.IV.1925.

[49] Arhiva M.A.E., Fond 8, Conventii S_1, vol. I, D.R.C.S., tel. 45/17.I.1925. Comisia nu-şi propunea să ridice chestiunea cînd era vorba de intrarea vaselor marinei comerciale într-un port turcesc ; în această situaţie, ele erau obligate să se conformeze tuturor prescripţiilor izvorîte din legile şi regulamentele turceşti.

[50] Convenţia de la Lausanne la Anexa articolului 2 punctul a, stipula pentru navele de comerţ „deplină libertate de navigaţie şi de trecere, ziua şi noaptea, oricare ar fi pavilionul şi încărcătura, fără nici o formalitate, taxa sau impunerea oarecare, sub rezerva dispoziţiunilor sanitare internaţionale şi numai pentru servicii aduse direct, precum şi taxe de pilotaj, faruri, remorcaj sau altele de aceeaşi natură..." Pentru navele contaminate, paragraful 6 al Anexei la articolul 2 supunea vasele care aveau un medic la bord la regula prescrisă de paragraful precedent pentru vasele de război, adică ele trebuiau să străbată strîmtorile în carantină şi să aplice, prin mijloace de bord, măsurile profilactice necesare pentru a înlătura orice posibilitate de contaminare a strîmtorilor. Pentru navele care n-aveau un medic la bord, acelaşi text prescria că ele „vor trebui... să satisfacă prescripţiunile sanitare internaţionale" *(Interesele şi drepturile României în*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Exact peste un an, adică în februarie 1926, Comisia Strîmtorilor a discutat, într-una din şedinţele sale, chestiunea de a se şti dacă n-ar fi fost posibil să se admită ca vapoarele de comerţ să nu mai fie ţinute a suferi o îndoită vizită sanitară, la intrarea lor în strîmtori (Ceanak şi Kavak) şi la Constantinopol [51]. A fost admisă propunerea reprezentantului român, ministrul Filality, ca să se adreseze o notă guvernului turc cu rugămintea de a se interveni pe lîngă Serviciul Sanitar al Republicii pentru ca acesta din urmă să hotărască ca bastimentele de comerţ care aveau nevoie să se oprească în acest port să li se îngăduie a-şi face formalităţile şi să-şi plătească numeroasele taxe la care sînt supuse, la sosirea lor în Constantinopol [52].

Interesată într-un regim de libertate la strîmtori, România a căutat să folosească orice prilej pentru a reclama găsirea mijloacelor propice în vederea înlăturării piedicilor care stînjeneau, în parte, navigaţia comercială prin Bosfor şi Dardanele, piedici de care se sesizase şi Serviciul Maritim Român [53].

---

textele de drept internaţional public, p. 34—35). Membrii C.I.S. erau de părere că supunerea vaselor la respectarea exclusivă a prescripţiilor sanitare internaţionale s-a făcut cu scopul de a le sustrage măsurilor locale de acelaşi fel.

[51] Arhiva M.A.E., Fond 8, Convenţii S_1, vol. II, D.R.C.S., tel. 173/13.II.1926.

[52] *Ibidem*, tel. 174/13.II.1926.

[53] Serviciul Maritim Român, prin Agenţia sa generală de la Constantinopol, se plîngea împotriva unor practici turceşti care stînjeneau comerţul pe mare. Astfel Oficiul Sanitar obliga toate vapoarele care treceau în tranzit şi care practicaseră odată la Dardanele, ca la sosirea lor în portul Constantinopol să obţină din nou libera practică şi această obligaţie atrăgea după sine ancorarea vaporului la locul indicat. Odată vaporul ancorat, fatalmente urma să fie supus controlului poliţienesc şi vamal, cel dintîi pentru a constata dacă nu există pasageri la bord şi cel de al doilea pentru a verifica mărfurile aflate la bord, deşi la trecerea prin Dardanele vaporului respectiv i se făcuse menţiunea pe patentă că avea drept destinaţie un port neturcesc din Marea Neagră. După terminarea acestor formalităţi, vaporul putea comunica cu uscatul, dacă avea nevoie, iar la plecare urma să facă din nou controlul poliţienesc. Deci un vapor care traversa Dardanelele şi care nu avea nimic de operat în portul Constantinopol era totuşi obligat să ancoreze, iar dacă declara la Oficiul Sanitar din Dardanele că se află în tranzit, fără să oprească în oraşul de pe Bosfor, deşi nu venea dintr-un port contaminat, i se dădea la bord doi gardieni sanitari pe care îi debarca la Kavak (Marea Neagră). Aceşti gardieni erau plătiţi la cîte o liră turcească fiecare, plus 8 lire de fiecare — cheltuieli pentru înapoierea lor la locul de îmbarcare. Vapoarele din această categorie plăteau în urma obligaţiunii ce aveau de a ancora în portul Constantinopol 25 piaştri, taxa de ancorare, plus 25 piaştri, taxa permisului (mourrourié).

Controlul poliţiei, care urma să se exercite vapoarelor respective, nu dispunea de mijloace de transport şi de aceea întrebuinţa şalupa controlului vamal; interesate să dea drumul cît mai repede vapoarelor spre porturile lor de destinaţie (spre Marea Neagră), agenţiile diferitelor state puneau, ele, de multe ori, la dispoziţia poliţiei portului, mijloacele de transport, întrucît controlul vamal nu se mai exercita la plecarea vaselor. (Arhiva M.A.E., Arhiva de la Istanbul, vol. 167, Serviciul Maritim Român, Agenţia Generală de la Constantinopol, raport nr. 491/12.IV.1925, către G. Filality, delegatul României în C.I.S.).

Tot Serviciul Sanitar al Turciei, printr-o circulară din 9 octombrie 1924, preciza că navele cu încărcătură care traversau strîmtorile şi care proveneau dintr-un port contaminat de pestă erau obligate să facă deratizarea, chiar dacă nu trebuiau să atingă nici un port turcesc. Această dispoziţie lovea foarte mult vapoarele care traversau strîmtorile, avînd ca destinaţie un port din Marea Neagră, exclusiv porturile turceşti, şi atrăgea după sine o mulţime de cheltuieli: plata gardienilor sanitari, taxa de deratizare într-un lazaret, fie cel de la Touzla (Golful Ismidt), fie cel de la Monastir-Aghzy (Marea Neagră), pierdere de timp şi consum de combustibil *(ibidem)*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Recomandarea făcută de Oficiul Internaţional de Igienă Publică — cu prilejul sesiunii sale din mai 1926, de la Paris — şi inclusă chiar, sub forma unui articol, în Convenţia Sanitară Internaţională (semnată în 1926, la Barcelona), ca guvernele statelor semnatare ale acestei Convenţii — printre care şi Turcia — să se abţină de la orice vizită sanitară a vaselor care doar tranzitează apele lor teritoriale; consemnarea în toate rapoartele C.I.S. către Societatea Naţiunilor atît a practicilor stînjenitoare pentru navigaţie cît şi constatarea realităţii că taxele au sporit continuu, ajungînd să fie în 1932 de aproape două ori mai ridicate decît cele percepute înainte de război [55]; intervenţiile Comisiei şi ale guvernelor interesate pe lîngă oficialităţile turce în chestiunea îmbunătăţirii navigaţiei prin strîmtori — toate acestea nu au rămas fără nici un rezultat. În problema regimului sanitar al strîmtorilor s-au luat unele măsuri de natură să-i atenueze efectele negative, să-l facă mai suportabil. Astfel, în iunie 1931, Direcţiunea Generală Sanitară a Turciei informa că taxele ce se plăteau de către vapoarele de comerţ în tranzit, obligatoriu sau facultativ, prin strîmtori, agenţilor, gardienilor sanitari etc., care însoţeau vasele ce traversau Bosforul şi Dardanelele, pentru supravegherea sanitară, au fost suprimate. Se menţineau numai taxele de dezinfectare în lazareturi precum şi acoperirea cheltuielilor ce se făceau cu deratizarea vapoarelor în porturi, care urma să se perceapă, ca şi în trecut, conform legii referitoare la asemenea taxe sanitare [56].

Această măsură a guvernului turc nu a împiedicat C.I.S. să insiste în continuare pentru suprimarea taxei sanitare duble de la vasele aflate în tranzit. În anul 1933 — an de puternică criză economică — chestiunea suprimării sau reducerii unor taxe la strîmtori se punea cu mai multă acuitate. În lupta diplomatică pentru realizarea dezideratului menţionat s-au dovedit mai active unele state riverane — cazul României — sau ţărilor neriverane care făceau un trafic intens prin strîmtori, cum era Anglia, Italia, Grecia; toate au acţionat, atît prin intermediul membrilor lor din Comisie, dar şi direct, prin demersuri repetate făcute pe lîngă guvernul Republicii Turcia [57].

Problema taxelor a rămas nesoluţionată pînă în 1936 şi a fost discutată cu prilejul Conferinţei de la Montreux, căpătînd, atunci, o rezolvare satisfăcătoare [58].

O altă chestiune care a preocupat C.I.S. pe linia găsirii celor mai potrivite mijloace pentru facilitarea navigaţiei comerciale prin strîmtori a fost aceea relativă la modernizarea Serviciului de Salvare.

Toate vasele de comerţ care treceau prin Bosfor spre Mediterană trebuiau să plătească o taxă specială pentru întreţinerea serviciului de Salvare, pe care Turcia îl poseda în Marea Neagră, la intrarea în Bosfor şi de-a lungul coastelor Anatoliei şi Traciei. Veniturile acestui serviciu erau foarte însemnate, întrucît taxa care se încasa în 1927, de pildă, era de 5 piaştri (4 lei) de tonă netă [59], şi potrivit unei noi legi votată de Parlamentul turc la începutul anului 1931, se menţinea aceeaşi taxă în loc ca ea să fi fost micşorată [60]. Comisia Strîmtorilor a reclamat reducerea taxei de salvare [61]. Dezideratul său se baza pe faptul că potrivit informaţiilor culese [62], numărul cererilor de salvare adresate Serviciului respectiv

[54] Arhiva M.A.E., Fond 8, Convenţii S_1, vol. II, Legaţia de la Paris către M.A.S., tel. 7519/22.V.1926.

[55] *Ibidem*, vol. VI, D.R.C.S., tel. 582/16.II.1931; vol. VIII, D.R.C.S., tel. 828/11.II.1933.

[56] *Ibidem*, tel. 622/25.VI.1931; tel. 707/30.I.1932.

[57] *Ibidem*, vol. VIII, D.R.C.S., tel. 823/2.II.1933; tel. 854/24.III.1933.

[58] I. Seftiuc, *România şi Conferinţa de la Montreux (1936)*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", vol. VI, 1969, pag. 111–117.

[59] Arhiva M.A.E., Fond 8, Convenţii S_1, vol. III, D.R.C.S., tel. 330/20.XI.1927.

[60] *Ibidem*, vol. VI, D.R.C.S., tel. 593/16.XII.1931.

[61] *Ibidem*, tel. 674/7.XI.1931.

[62] *Ibidem*, tel. 580/13.II.1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în decurs de 5 ani (1925—1930) de către vasele de sub pavilion străin era foarte mic şi că profitul cel mai mare îl aveau mai ales vasele turceşti cu pînze, după cum au dovedit înseşi constatările făcute de autorităţile turceşti [63].

În mai 1932, s-a votat o lege prin care s-a redus taxa de salvare la 4 piaştri de registru — tonă, cu începere de la 1 ianuarie 1932, pentru vasele care treceau în Marea Neagră [64].

Tot legat de serviciul de Salvare, se punea chestiunea modernizării sale, a găsirii mijloacelor celor mai adecvate pentru a se veni în ajutorul navigaţiei. Încă în 1927, guvernul turc se convinsese că starea în care se găsea Serviciul de Salvare nu mai putea dăinui şi că plîngerile Societăţilor de Navigaţie, despre care se ocupase C.I.S. în rapoartele anuale adresate Societăţii Naţiunilor, erau fondate. Aşa se explică angajarea, în noiembrie 1927, a unui specialist olandez care — potrivit propriilor sale declaraţii — venise la Constantinopol pentru a reorganiza acest serviciu, a-l pune pe baze moderne şi deci în măsură de a aduce foloasele pentru care a fost creat [65].

Prea mare grabă în chestiunea ce o discutăm nu s-a depus ; îmbunătăţiri substanţiale nu se aduseseră Serviciului de Salvare. Mărturie în această privinţă sînt numeroasele discuţii care au avut loc în cadrul C.I.S., în anii 1931—1933, pentru găsirea celor mai bune mijloace după care să se orienteze comandanţii vaselor de intrare în Bosfor pe vreme rea. Era o perioadă cînd numărul naufragiilor, al accidentelor produse vaselor crescuse [66]. Multe din aceste accidente se datorau dificultăţilor ce întîmpinau vapoarele pentru găsirea intrării în Bosfor pe vreme rea (ceaţă, viscol), cînd veneau din Marea Neagră. Comandanţii vaselor susţineau că aceste accidente ar fi putut fi evitate dacă de fiecare parte a Bosforului (coasta europeană şi coasta asiatică), s-ar fi instalat un anumit sistem de radiofaruri. Comisia Strîmtorilor se ocupase de această chestiune şi în anii precedenţi (1925—1928 şi 1930), dar situaţia rămăsese aproape neschimbată. În momentul cînd Comisia relua în discuţie situaţia Serviciului Salvării, în mai 1931, intrarea în Bosfor era semnalată printr-un „vapor-far", care staţiona în permanenţă într-un anumit punct, şi prin staţiuni cu sirene şi tunuri. Comisia aprecia că aceste mijloace erau insuficiente pe timp de ceaţă, ninsoare şi viscol, cînd nu se vedea farul şi nu se putea auzi nici un semnal. Accidentele numeroase ce se întîmplau vapoarelor, în timpul iernii, în apropiere de intrarea în Bosfor, erau o dovadă a insuficienţei mijloacelor existente pentru prevenirea naufragiilor. Se impunea remedierea situaţiei şi intervenţia făcută de C.I.S. în mai 1931 către Departamentul Externelor de la Ankara n-a rămas fără rezultat : la 1 iunie 1931 autorităţile maritime româneşti erau informate despre instalarea unei geamanduri luminoase automate, cu clopot, la intrarea în Bosfor, în locul vaporului-far, care exista pînă atunci [67]. Comisia Strîmtorilor a apreciat că Direcţia Generală de Salvare, prin dispoziţia de mai sus, manifesta receptivitate faţă de sugestiile sale şi faţă de stăruinţa pe care Comisia o depunea pentru perfecţionarea mijloacelor prin care s-ar fi putut evita naufragiile la intrarea în Bosfor [68].

În cursul anului 1932 şi în prima jumătate a anului 1933, chestiunea instalării unor radiofaruri pentru regiunea de la intrarea Bosforului — deşi mult discutată în cadrul Comisiei şi în afara ei — n-a fost, totuşi, soluţionată de către

---

[63] Arhiva M.A.E., tel. 582/16.II.1931.

[64] *Ibidem*, Fond 8, Convenţii S_1, vol. VII, D.R.C.S., tel. 743/28. V. 1932 şi vol. VIII, D.R.C.S., tel. 854/24.III.1933.

[65] *Ibidem*, vol. III, D.R.C.S., tel. 330/20.XI.1927.

[66] *Ibidem*, vol. VI, D.R.C.S., tel. 609/10.IV.1931, vezi şi Arhiva M.A.E., Arhiva de la Istanbul, vol. 169, D.R.C.S., tel. 692/26. XII. 1931.

[67] Arhiva M.A.E., Fond 8, Convenţii S_1, vol. V, D.R.C.S., tel. 627/15.V.1931.

[68] *Ibidem*, tel. 642/1.VI.1931.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

autorităţile competente turceşti, din motive tehnice şi financiare [69]. Abia în toamna anului 1933, Comisia Strîmtorilor a primit de la Ankara un răspuns favorabil în privinţa înlăturării insuficienţei mijloacelor de semnalizare în zona menţionată [70].

Atît în cadrul Comisiei cît şi prin convorbiri particulare cu reprezentanţii Turciei, delegatul României a susţinut necesitatea şi oportunitatea unor măsuri menite să amelioreze condiţiile navigaţiei, să sporească gradul de siguranţă a transporturilor maritime pentru vremurile nefavorabile. Tocmai de aceea informaţia relativă la instalarea de radiofaruri a fost primită cu satisfacţie. Transmiţînd ştirea la Bucureşti, V. Anastasiu arăta că „a trebuit să insistăm cu toţii mult în această privinţă pentru a ajunge la rezultatul obţinut acum". El recunoştea că şi delegatul turc în C.I.S. a dat tot concursul, intervenind direct, în mai multe rînduri, pe lîngă autorităţile turceşti competente, pentru a le face să înţeleagă temeinicia cererii Comisiei [71]. Delegatul român n-a scăpat prilejul, în şedinţa C.I.S. din 25 octombrie 1933, să mulţumească preşedintelui Vassif paşa pentru sprijinul acordat în soluţionarea unei chestiuni de primă însemnătate pentru navigaţia internaţională prin strîmtori [72].

Activitatea Comisiei Internaţionale a Strîmtorilor, şi poziţia ocupată de România în cadrul ei n-a constituit, pînă în prezent, obiectul unor preocupări speciale în istoriografia română. Consultarea arhivei româneşti care oferă date bogate despre această instituţie ne-a dat posibilitatea să stăruim asupra unor laturi mai importante ale activităţii C.I.S., în special asupra celor care au avut în vedere îmbunătăţirea navigaţiei prin strîmtori, şi să conchidem că organismul de la Istanbul, neînzestrat cu prerogative prea întinse şi aflat într-o luptă continuă cu autorităţile Turciei republicane, s-a transformat, mai ales după 1933, într-un simplu organism statistic.

Prerogativele exagerat de mari cu care tratatul de la Sèvres înzestrase Comisia Strîmtorilor n-au mai putut fi incluse în Convenţia Strîmtorilor din 24 iulie 1923 : condiţiile istorice în care se semnaseră cele două documente erau diferite, în ultimul caz, la Lausanne, tratativele nemaifiind purtate cu Turcia sultanilor, ci cu reprezentanţii unui nou stat care-şi cîştigaseră, prin luptă, inclusiv armată, dreptul la o existenţă liberă şi independentă. Această stare de lucruri, ca şi condiţiile complexe în care s-au desfăşurat tratativele pentru pacea orientală, multitudinea de interese ale marilor puteri imperialiste şi intransigenţa delegaţiei kemaliste — sînt factorii principali care explică fizionomia pe care a căpătat-o Comisia Strîmtorilor în Convenţia de la Lausanne. Deşi lipsită de la origine de prerogative administrativ-militare prea întinse, de natură să sporească, în intenţia celor care au preconizat-o, eficacitatea măsurilor şi acţiunilor ei, marile puteri reprezentate în Comisia Internaţională a Strîmtorilor n-au pierdut din vedere, totuşi, calculul că ar putea-o folosi ca mijloc de ingerinţă în treburile interne ale statului turc. Încercări în direcţia din urmă n-au lipsit şi, din păcate, unii diplomaţi români — certaţi cu realităţile istorice sau ignorîndu-le premeditat, nevoind a se debarasa de practici valabile pe vremea „Sublimei Porţi" — s-au asociat, dacă n-au fost chiar autori, la unele măsuri care puteau leza suveranitatea statului turc. Incidentul legat de arborarea drapelului pe clădirea C.I.S. era tocmai rezultatul unei măsuri samavolnice pe care organismul de la Istanbul voia să-l impună Turciei kemaliste. Este adevărat că intenţia, tendinţa recurgerii la unele practici arbitrare, contrare principiilor care trebuiau să guverneze relaţiile dintre state, s-au făcut simţite mai ales în primii ani de activitate a C.I.S. Dacă astfel de măsuri vexatorii n-au putut deveni o realitate atunci, cu atît mai dificil ar fi fost impunerea lor mai tîrziu, dacă nu ignorăm îmbunătăţirile aduse

[69] Arhiva M.A.E., vol. VII, D.R.C.S., tel. 707/30.I.1932, vol. VIII, D.R.C.S., tel. 812/12.I.1933.

[70] *Ibidem*, vol. VIII, *lucr. cit.*, p. 69 ;

[71] *Ibidem*, D.R.C.S., tel. 910/27.X.1933.

[72] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de guvernul turc navigației prin strîmtori, ca și alți factori care țineau de consolidarea internă a Republicii, de cursul politicii sale externe, de realitățile politice internaționale. Este un merit al diplomației turce că a reacționat prompt și hotărît, reușind să curme tentativele de intervenție brutală în treburile sale interne. Justețea cauzei pentru care luptase Turcia în anii 1920—1922 și rezultatele obținute, pașii pe care-i făcea pe calea progresului, politica externă pașnică ce o promova și mai ales faptul că era stăpîna căii de trecere din Marea Mediterană în Marea Neagră — reprezintă tot atîtea temeiuri care concură la înțelegerea intransigenței manifestate de guvernul turc față de autoritatea internațională denumită Comisia Strîmtorilor. În plus, interesele diferite ale marilor puteri occidentale în Turcia și modul de abordare, oarecum diferit, a unor chestiuni intrate în focarul dezbaterilor C.I.S., divergențele de păreri sau de acțiune într-o problemă sau alta, au fost abil exploatate de către Oficialitățile turce și intransigența despre care vorbeam trebuie căutată și în această realitate.

În decursul anilor, Republica turcă, prin măsurile luate, a adus o serie de ameliorări și facilități comerțului maritim internațional. Ele erau, pe de o parte, dovada înțelegerii de către guvernul turc a realității că un comerț prosper, eliberat de piedici și măsuri vexatorii, servea chiar interesele economico-financiare ale statului turc, procurînd importante venituri visteriei și contribuia, totodată, la îmbunătățirea relațiilor dintre state, la întărirea legăturilor dintre țări aflate pe diferite meridiane ale globului. Pe de altă parte, suita de îmbunătățiri adusă navigației prin strîmtori era și rezultatul activității C.I.S., care, prin diverse procedee, prin intervenții directe sau prin demersurile guvernelor pe care delegații Comisiei le reprezentau, au convins autoritățile turcești că promovarea acestor măsuri nu afecta întru-nimic independența și suveranitatea statului teritorial, că ele slujeau, în același timp, unui interes mondial — acela pe care-l reprezenta navigația liberă pe căile maritime intercontinentale.

Cu toate acestea, din motive de ordin financiar, uneori, sau din tendința, alteori, de a ignora C.I.S., de a-și dovedi ostilitatea și dezaprobarea față de organism, care, în concepția Republicii turce amintea de vremurile Imperiului Otoman, ale regimului capitulațiilor, nu s-a manifestat, totdeauna, receptivitate suficientă față de unele măsuri îndreptățite, preconizate de Comisie, pentru a înlătura obstacole existente în calea navigației comerciale ,pentru respectarea, în spiritul și litera sa, a principiului deplinei libertăți de trecere și navigație prin Bosfor și Dardanele. Chestiunea vizitei sanitare și a taxelor numeroase percepute, inclusiv vaselor aflate în tranzit, ca și necesitatea modernizării unor servicii legate de navigația maritimă au antrenat numeroase discuții, care n-au fost însă urmate, în multe cazuri, de hotărîri sau de măsuri adecvate menite a veni în întîmpinarea doleanțelor exprimate de atîtea state interesate.

Atît în acțiunile soldate cu măsuri favorabile navigației cît și în discuțiile pe marginea altor ameliorări ce se impuneau, delegații guvernului de la București și-au adus partea lor de contribuție, intervenind adesori în dezbateri, propunînd unele măsuri sau susținîndu-le pe cele înfățișate deja, demonstrînd eficacitatea soluțiilor preconizate și semnificația lor pentru valorificarea muncii și bogățiilor popoarelor, pentru crearea de condiții optime comerțului maritim internațional, pentru însuși interesele economice și politice ale Republicii turce și ale slujirii de către ea a unui interes mondial, ca deținătoare a strîmtorilor Mării Negre.

Pe fondul preocupărilor legate mai ales de găsirea unor modalități de îmbunătățire și ușurare a navigației prin strîmtori s-a axat întreaga activitate a Comisiei vreme de un deceniu ; după 1933, informațiile despre activitatea ei propriu-zisă devin tot mai sumare și mai puțin numeroase. Atitudinea oficialităților turce ca și situația internațională de după 1933, relațiile dintre Turcia și vecinii săi, dintre guvernul de la Ankara și „democrațiile" occidentale, fac ca instituția creată la Lausanne să fie tot mai mult ignorată, să intre în anonimat, să revină în discuție la Montreux și apoi să dispară definitiv, prin hotărîrea Conferinței Strîmtorilor din 1936.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

LA ROUMANIE ET LA COMISSION INTERNATIONALE DES DÉTROITS (1924—1936)

RÉSUMÉ

Se fondant sur un riche matériel inédit puisé dans les archives roumaines, l'auteur traite un sujet qui, jusqu'à présent, n'a pas fait l'objet des préoccupations des historiens roumains : l'activité de la Commission Internationale des Détroits (C.I.D.), la position et le rôle de la Roumanie dans le cadre de l'organisme d'Istanbul.

Les grandes puissances de l'Ouest de l'Europe, représentées dans cette Commission, voulaient l'utiler pour maintenir leur domination dans la zone de la Mer Noire et pour s'immiscer dans les affaires intérieures de l'Etat turc. La tendance de quelques membres de la C.I.D. de recourir à certaines pratiques abusives, arbitraires, à l'égard de la Turquie, s'est manifestée surtout dès les premières années d'activité de la Commission. La République turque a réagi promptement et fermement contre de telles tentatives, son attitude étant dictée par le nécessité de défendre son indépendance.

L'auteur énumére les facilités que l'Etat turc a accordées, au durant cette période, au commerce maritime international, et considére que les améliorations dont la navigation par les détroits a bénéficié fut aussi l'oeuvre de la C.I.D.

L'auteur relate les négociations qui eurent lieu entre la C.I.D. et les autorités turques relativement à une série de questions de grande importance pour facilitér les transports par le Bosphore et les Dardanelles telles que les négociations concernant les visites sanitaires et les nombreuses taxes perçues — même si les navires étaient en transit — et celles concernant les mesures indispensables pour moderniser certains services de navigation maritime.

Au cours de discussions qui aboutirent à des résultats favorables, les délégués de la Roumanie à la C.I.D. ont apporté leur contribution par des interventions fréquentes en suggérant certaines solutions ou en soutenant celles déjà envisagées. C'est ainsi qu'ils ont soutenu les solutions préconisées pour la mise en valeur du travail et des richesses des États intéressés, pour la création de meilleures conditions en faveur du commerce maritime international, qui d'ailleurs correspondaient aux intérêts économiques, financiers et politiques de la République turcque à laquelle incombait une importante mission mondiale conformément aux droits qu'elle exerçait sur les détroits.

La consolidation par étapes de la République turque, sa politique étrangère pacifique, l'amélioration graduelle, sur le plan général, de ses relations avec ses voisins et avec les Etats de l'Europe de l'ouest, les transformations survenues dans la situation internationale, tous ces éléments ont contribué à transformer la Commission crée à Lausanne en 1923 en un simple organisme statistique ,si bien qu'elle fut de plus en plus ignorée, et que son existence fut mise en question. Dans ces conditions, la Conférence réunie à Montreux, en 1936, décide la suppression de la Commission Internationale des Détroits.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

OPERAȚIA „FELIX"

DE

J. BENDITER

În suplimentul de informații dat de mareșalul Keitel Tribunalului de la Nürenberg, el notează că în luna decembrie 1940, Comandamentul Suprem al armatelor germane lucra intens la pregătirea unui atac combinat contra Gibraltarului. După relatările sale, elaborarea planului fusese terminată la 1 ianuarie 1941 și el urma să fie supus aprobării lui Hitler. O serie de personalități politice și militare spaniole — scrie Keitel — între care citează în primul rînd pe mareșalul Vigon, nu numai că „au închis ochii asupra recunoașterilor tactice făcute de trupe germane asupra stîncii Gibraltarului, ci chiar le-au favorizat". În aceste condiții, singurul punct delicat — după părerea sa — era acela „de a convinge Spania neutră să admită trecerea trupelor necesare" [1].

Aide-Memoirul elaborat de generalul Jodl la 30 iunie 1940 în legătură cu modalitățile directe sau indirecte de purtare a războiului cu Anglia sublinia importanța lărgirii războiului spre periferia imperiului englez, cu concursul sau colaborarea țărilor interesate în distrugerea dominației engleze. Printre aceste țări, Spania și Italia ocupau un loc însemnat. Activizarea acestora, considera Jodl, era treaba politicii. În ceea ce privește contribuția militară a Germaniei la ajutorarea Italiei și a Spaniei, după părerea generalului german, ea era pe deplin posibilă. Italia, în conformitate cu planul său, ar fi trebuit să se ocupe de operația împotriva Canalului de Suez, iar Spania trebuia să colaboreze la atacarea Gibraltarului. În felul acesta, arăta Jodl, ar fi fost închisă Mediterana, ceea ce ar fi constituit o gravă lovitură pentru Anglia [2].

Cu ocazia discuției purtate în cadrul Comandamentului Suprem al armatelor germane, în 13 august 1940, despre executarea operației „Leul de mare", generalul Jodl propunea ca în cazul cînd invazia pe teritoriul Angliei nu va putea avea loc, să fie ocupat Gibraltarul „cu concursul Italiei și al Spaniei" [3]. A doua zi propunerea a fost prezentată lui Hitler, care a apreciat-o drept una din „marile soluții". În a doua jumătate a lunii iulie a fost trimisă la Madrid o misiune germană sub conducerea lui Canaris, care trebuia să studieze condițiile pentru ocuparea Gibral-

---

[1] Le Maréchal Keitel, *Souvenirs, lettres, documents*, presentés par W. Gorlitz, Fayard, 1963, p. 161—162.

[2] *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht*, Band I, 1 aug. 1940—31 Dezember 1941, 1965, Bernard et Graeff Verlag für Wehrwesen, Frankfurt/a.M.p. 60 E ; H. Greiner, *Die Oberste Wehrmacht Führung*, 1939—1943, Limes Verlag, Wiesbaden 1961, p. 152.

[3] K. Klee *Dokumente zum Unternehmen „Seelöwe"*, Goetingen, 1949, p. 298.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tarului. Pe baza informațiilor aduse, la începutul lunii august au fost elaborate cîteva propuneri în vederea realizării operației de atacare a Gibraltarului. În primul rînd, generalul Franco trebuia să fie de acord, în urma unor tratative, ca, împreună cu Germania, să lupte pentru alungarea englezilor din Gibraltar. În al doilea rînd, aviația germană care staționa la Bordeaux trebuia să atace pe neașteptate vasele de război engleze care se aflau în portul Gibraltar. În același timp se propunea să fie aduse baterii de coastă și aviație germană în sudul Spaniei. Cea de a treia propunere se referea la folosirea aviației și a bateriilor de coastă pentru alungarea ultimelor trupe engleze. În sfîrșit, cea de a patra propunere se referea la atacarea stîncii Gibraltarului de pe uscat și de pe mare. Întreaga conducere a operației trebuia să revină armatelor germane [4]. La 14 august, Hitler, de acord cu propunerile făcute, a hotărît împreună cu șeful Comandamentului Suprem să fie elaborat un plan care, la 24 august a și fost aprobat.

Trebuie subliniat că în toată această perioadă Hitler a atras mereu atenția asupra faptului că pentru realizarea planului de atacare a Gibraltarului, se impunea ca Spania nu numai să se arate interesată, ci și să fie gata să-și dea concursul.

Operația „Felix" înscrisă în Directiva nr. 18 [5] departe de a însemna numai intervenția germană în Peninsula Iberică, pentru izgonirea englezilor din Mediterana occidentală, avea în vedere să atragă Spania și Franța în război, după ocuparea Gibraltarului, să creeze Germaniei o bază puternică în zona Africii de Nord, să amenințe căile de comunicație în Atlantic și să asigure astfel și în această zonă poziții favorabile celui de al treilea Reich. Directivei nr. 18 elaborată în noiembrie 1940 i-a urmat în aceeași lună alta, nenumerotată, prin care se hotăra ca intrarea trupelor germane în Spania să aibă loc la 10 ianuarie 1941, iar atacarea Gibraltarului în jurul datei de 1 februarie.

La 10 decembrie 1940 a apărut un ordin prin care se decreta că Operația „Felix" nu va mai avea loc, deoarece „condițiile politice care au justificat-o nu mai existau" [6]. În vara anului 1941, cînd lui Hitler i se părea că victoria împotriva U.R.S.S. era apropiată, în Directiva nr. 32, în care se prevedeau pregătirile pentru epoca posterioară realizării planului Barbarossa, adică atunci cînd „Germania și Italia vor domina din punct de vedere militar continentul, exceptînd provizoriu Peninsula Iberică" [7], se hotăra ca Operația „Felix" să fie reluată.

Noi ne propunem să urmărim în cele ce urmează numai tratativele duse de Germania pentru atragerea Spaniei în război, condiție absolut necesară pentru aplicarea Operației „Felix".

În vara anului 1940 forurile de conducere militare și politice ale Germaniei au fost obligate să revadă planurile lor strategice. Cîteva operații de importanță secundară trebuiau nu numai să acopere imensele pregătiri pentru războiul din răsărit, ci și să asigure slăbirea în continuare a Angliei, și stăpînirea de către Germania a spațiului balcanic.

Înlăturarea flotei engleze din Mediterană, prin stăpînirea Gibraltarului, a Canalului de Suez, a Maltei și a Insulelor Canare, a fost considerată de amiralitatea germană drept una din sarcinile importante ale Germaniei în vara și toamna anului 1940 [8]. Această operație, după părerea amiralului Raeder, trebuia realizată cît mai repede pentru ca Statele Unite și forțele gaulliste să nu poată ajuta Anglia să stabilească baze de atac contra țărilor Axei în Africa de nord. Se impunea — după părerea lui Raeder — ca Germania să ocupe Africa de Nord, stăpînită

[4] H. Greiner, *op. cit.*, p. 153.
[5] Trevor-Roper, *Hitler, Directives de guerre*, Arthaud, Paris, 1965, p. 67—68.
[6] *Ibidem*, p. 71.
[7] *Ibidem*, p. 105.
[8] E. Raeder, *Mein Leben von 1935 bis Spandau*, Band II, Tübingen, 1957, p. 247.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

atunci de Franța. Practic, aceasta însemna stăpînirea Marocului, Algerului și a Tunisiei, cu principalele lor porturi : Casablanca, Bongie, Philipville, Bonne, Oran, Bizerta și Tunis.

În cadrul acestui plan, Gibraltarul căpăta o deosebită importanță. Situat la extremitatea meridională a Peninsulei Iberice, Gibraltarul controlează intrarea occidentală în Mediterană și formează în același timp o poziție cheie, care exercită influență asupra Africii de Nord, pînă la Senegal și Dakar.

Stăpînirea Insulelor Canare trebuia să ofere Germaniei noi puncte de sprijin iar ocuparea Maltei și a Canalului de Suez aveau să asigure distrugerea legăturilor dintre insulele britanice și imperiul său colonial.

De la început ținem să precizăm că realizarea acestui plan se va lovi de mari greutăți, în primul rînd de ordin politic. Asigurarea participării și colaborării Spaniei, Italiei și Franței la curățarea Mediteranei de englezi a fost practic imposibilă din cauza intereselor lor divergente, ca și a celor dintre cele trei state și Germania. Această situație poate produce nedumerirea acelora care știu că în anul 1940, Germania hitleristă era stăpîna Europei și avea o incontestabilă superioritate militară. În aceste condițiuni s-ar părea că era firesc ca țări ca Spania, Italia sau Franța învinsă să fie mai docile față de Germania. S-a ivit ocazia să subliniem că interesele divergente care au existat în întregul sistem de alianțe al Germaniei au contribuit la slăbirea poziției politice încă de la începutul războiului. Cunoscutul istoric vest-german Iacobsen, unul dintre puținii cercetători ai acestei probleme [9], crede chiar că din cauza acestor deosebiri de interese, Germania a pierdut războiul din punct de vedere politic, înainte de a trage un singur glonte. Atrăgînd atenția asupra tendinței de a exagera a autorului, este cert însă că în analiza cauzelor care au dus la înfrîngerea Germaniei, nu trebuiesc subapreciate cele generate de interesele divergente care au existat între Germania și aliații și sateliții ei. Aceste divergențe au fost mult adîncite și de politica agresivă dusă de Germania hitleristă împotriva propriilor ei aliați.

Aplicarea acestei „mari soluții" impunea — după părerea O.K.W.-ului — „o colaborare mult mai strînsă decît pînă acum între puterile Axei" [10]. Aceasta însemna, în primul rînd, o întărire a legăturilor cu Italia. Ori, în toamna anului 1940 poziția Italiei nu oferea o bază pentru o colaborare așa cum o dorea Hitler, din cauză că cercurile fasciste aveau proiectul lor cu privire la spațiul balcanic.

În privința participării Franței la războiul contra Angliei, la Berlin se considera că sarcina ei cea mai importantă ar fi fost „asigurarea securității ofensive și defensive a posesiunilor ei coloniale contra Angliei și contra mișcării gaulliste" [11] În acest scop au fost duse chiar o serie de tratative cu guvernul de la Vichy, fie de către unii membri ai comisiei de armistițiu germane, fie de reprezentanții Ministerului de Externe, în strînsă legătură cu O.K.W.-ul.

Participarea Spaniei la atacul asupra Gibraltarului avea o importanță deosebită. În nici un caz Hitler nu era de acord ca Spania să fie forțată la această acțiune. Consecințele ocupării Spaniei de către armatele germane, cu o populație vădit dușmănoasă fascismului, cîteva luni după terminarea războiului civil, au determinat pe Hitler să nu dea curs nici unei propuneri de ocupare forțată a Spaniei. La aceasta trebuie adăugată și siguranța lui Hitler că Franco nu a uitat că el era dictatorul Spaniei datorită ajutorului dat de Germania și Italia, în anii războiului civil. În cea mai mare măsură însă, Hitler sconta pe strînsele relații economice și financiare care existau între cele două țări și care creau Germaniei importante poziții în Spania. Protocolul secret din 20 martie 1937, prin care cele

[9] H. A. Iacobsen, *Der Zweite Weltkrieg, Grundzüge der Politik und Strategie in Documenten*, Fischer Bücherei, 1965, Frankfurt am Mein, p. 20.

[10] *Kriegstagebuch*, Band I, p. 31.

[11] Trevor — Roper, *op. cit.*, p. 66—67.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

două țări se angajau să se consulte în problemele internaționale [11], ca și cel încheiat în iulie același an, care asigura prioritatea Germaniei la importul și exportul Spaniei, strînsele legături în domeniul politic și propagandistic, au întărit convingerea cercurilor naziste că guvernul spaniol se va alătura fără întîrziere intereselor germane.

Nu poate exista nici o îndoială că regimul franchist dorea să participe la război alături de puterile Axei, fie chiar și numai pentru a-și lărgi posesiunile sale coloniale. Situația economică a Spaniei nu îngăduia însă participarea ei la un război, chiar de scurtă durată. Producția agricolă și industrială a țării în 1940 era cu 30% sub nivelul celeia din anul 1929, iar rația zilnică de pîine pe cap de locuitor nu depășea 200 pînă la maximum 400 de grame.

Lipsa alimentelor, a materiilor prime strategice, a mijloacelor de transport creau regimului franchist uriașe greutăți și o stare de nesiguranță. Mai mult de un sfert din importul spaniol în valoare de peste 620 milioane pesatos aur, zahăr, ulei, orez, cereale, bumbac și benzină nu provenea din Germania, ci din Statele Unite și Anglia. Firme engleze și americane se bucurau de toată bunăvoința guvernului spaniol în ceea ce privește vînzarea de aluminiu și a altor produse ale subsolului spaniol [12]. Aceasta subliniază faptul că cercurile franchiste legate din punct de vedere politic și ideologic de Axă, nu puteau sconta în aceeași măsură și pe relațiile economice, pe ajutorul economic al Germaniei îndeosebi. Exportul de vinuri, fructe, grăsimi, conserve din Spania către Germania în 1940 scăzuse simțitor. Țările care puteau ajuta Spania din punct de vedere economic erau interesate în neutralitatea ei.

Condițiile create de situația grea a economiei au impus cercurilor spaniole care doreau să intre în război, cele ale Falangei, cele militare sau cele din jurul lui Suner să fie foarte atente și tot atît de circumspecte.

În acest timp, la Berlin au fost hotărîte o serie de măsuri politice cu ajutorul cărora să fie determinat guvernul spaniol să se alăture Axei în războiul contra Angliei. Statul Major al forțelor navale și aeriene germane, au primit ordinul să studieze într-un timp scurt dacă Spania era sau nu în stare să apere Insulele Canare, precum și condițiile în care armata germană ar putea să ocupe Insulele Capului Verde. Cam în același timp a fost pus în studiu de către Statul Major al forțelor navale și operația „Isabelle" care urmărea ocuparea Maderei, a insulelor Azore și chiar eventualitatea ocupării Portugaliei.

În momentul cînd au început pregătirile pentru realizarea colaborării între cele trei țări, la Berlin era cunoscut că între ele existau interese divergente, atît în zona Mediteranei, cît și în cea a Africii de Nord. Spania, ca și Italia, aveau pretenții teritoriale față de Franța învinsă și amîndouă erau împotriva tratamentului pe care naziștii îl aplicau Franței. Nu greșim poate dacă credem că intenția Germaniei de a menține o Franță relativ puternică în coasta Italiei și a Spaniei a îngreunat discuțiile purtate îndeosebi cu Spania.

De mult știa Berlinul despre pretențiile Italiei de a fi stăpîna Mediteranei, precum și cele legate de lărgirea posesiunilor ei coloniale din Africa de Nord, ca și despre dorința ei de a domina Marocul.

Pretențiile teritoriale ale Spaniei exprimate încă înainte de sfîrșitul războiului civil aveau în vedere ocuparea întregului Maroc, a părții de est a Algeriei, a unor teritorii din Africa Occidentală, franceză și britanică, precum și încorporarea Gibraltarului [13]. Cercurile financiare spaniole își puneau mari speranțe în

[11] *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918—1945*, Serie D : 1937—1945, Imprimerie Nationale Baden-Baden, Band II, p. 219.

[12] *Otfried Dankelmann, Franco Zwischen Hitler und den Westmächten*, V.E.B., Deutscher Verlag der Wischenschaften, Berlin, 1970, p. 171.

[13] T. Hamilton, *Rêves impériaux espagnols*, în „Affaires étrangeres", XXII, nr. 3 (avril 1944), p. 466.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zona Africii de Nord-Est. Ele doreau ca Spania să servească ca intermediară între Europa, țările Orientului Apropiat și Mijlociu, cu țările Africii". Dominația Africii de Nord, se spera la Madrid, avea să asigure Spaniei controlul unora dintre drumurile maritime și aeriene internaționale [14].

Să amintim deocamdată numai faptul că însăși Germania urmărea să-și asigure posesiuni atît în Africa, cît și Orientul Apropiat.

Se poate aprecia că în perioada de pregătire a Operației „Felix" situația diplomației germane nu era deloc de invidiat. Convingerea lui Hitler, a amiralității și a unor generali că se va putea realiza „o coaliție continentală" — cum a fost ea pompos intitulată din cele trei țări sub conducerea Germaniei, într-un timp scurt și fără multe complicații, nu a corespuns realității. Așa se explică de ce, în cele din urmă, cercurile naziste au ajuns la concluzia că „armonizarea" intereselor spaniole, franceze și italiene fiind aproape imposibilă, trebuia să se recurgă la o „gigantică excrocherie" [15] — cum a numit-o Hitler fără însă a fi știrbite interesele proprii ale Germaniei.

Primele încercări făcute de Berlin pe lîngă guvernul spaniol, nu au fost deloc încurajatoare. Cercurile germane, care erau convinse că Spania se va lăsa repede atrasă în această acțiune au fost obligate să constate existența unor suspiciuni și chiar a unei neîncrederi a cercurilor politice spaniole în „sinceritatea" Germaniei.

Noua ordine europeană, așa cum era ea concepută de regimul nazist, nu prea a fost întîmpinată pe toate planurile cu entuziasm, de cercurile dominante spaniole. Ele se temeau că o Germanie stăpînă a Europei, va nesocoti interesele Spaniei fie în Africa de Nord, fie în Maroc. Opoziția unor mari monopoluri germane față de încercările de a se construi în Spania unele industrii subliniau hotărîrea celui de al treilea Reich de a subordona Spania în întregime intereselor germane. Hotărîrea cercurilor spaniole de a menține în continuare legături economice și comerciale cu Anglia, Statele Unite și unele țări ale Americii Latine, dictată mai ales de situația economică foarte grea a țării ca și de anumite interese politice a stînjenit în mare măsură mersul tratativelor hispano-germane. Trimișii germani au trebuit să constate convingerea fermă a unor factori de răspundere de la Madrid în inevitabilitatea reacției militare a Angliei în cazul intrării Spaniei în război.

Mersul tratativelor dintre cele două țări, a fost mult influențat și de desfășurarea evenimentelor internaționale. Cea mai mare parte a cercurilor conducătoare spaniole erau partizanele unei „prudențe abile" formulă folosită de Franco cu ocazia unui discurs din iunie 1939, și care considerau necesară o politică alături de Axă, cu condiția însă ca Spania să-și păstreze o anumită libertate de hotărîre și de mișcare.

Încercarea făcută de guvernul spaniol de a se apropia ceva mai ferm de Germania, în iunie 1940, cînd a schimbat starea de neutralitate în nebeligeranță, cu speranța de a putea să participe mai efectiv la împărțirea coloniilor franceze, nu a mai exercitat efectele pozitive asupra tratativelor germano-spaniole, duse în toamna aceluiași an. Faptul că Anglia lupta mai departe contra Germaniei a determinat pe Franco ca și pe Salazar să devină mai sceptici în privința șanselor Germaniei.

Ei erau din ce în ce mai convinși că Anglia sconta pe o apropiată alianță cu Statele Unite. Pentru cele două țări, orice reacție a Angliei și a Statelor Unite însemna foamete, blocadă economică și pierderi teritoriale. Franco era convins că

[14] G. Woobert, *L'Espagne puissance Africaine*, în „Affaires étrangers", XXIV, nr. 4 (juillet 1946), p. 728.

[15] *Kriegstagebuch*, Band I, p. 66 E; G. Geschke, *Die Deutsche Frankreichpolitik 1940 vom Compiegne bis Mointoire*, 1960, Verlag E. S. Mittler et Sohn, Frankfurt/M., p. 78.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

orice zguduire ar fi pus în pericol însăşi existenţa regimului său, care făcea eforturi disperate atunci să se consolideze. Poziţia guvernului spaniol dovedea că la Madrid erau evaluate cu justeţe factori ca: posibilităţile Angliei de a continua războiul, capacitatea flotei britanice de a asigura legătura cu flota americană, fie în golful Persic, dar mai ales în Atlantic, că Turcia îşi păstra încă neutralitatea şi că nici Uniunea Sovietică şi nici Japonia nu se aflau încă în război. Guvernul spaniol era conştient de nepregătirea militară a ţării, ca şi de incapacitatea de mobilizare a potenţialului militar spaniol [16].

Fără îndoială că guvernul spaniol era hotărît să profite de victoriile repurtate pînă atunci de Germania nazistă în Europa. Vîrfurile Falangei se arătau hotărîte să tragă toate foloasele de pe urma insistenţelor Germaniei, ca Spania nu numai să colaboreze la ocuparea Gibraltarului, ci să participe la război alături de Axă. Cercurile politice scontau mult pe concesiile pe care Germania ar fi trebuit să le facă, după părerea lor, partenerilor care ar fi participat la combinaţia politică proiectată de O.K.W. în lupta împotriva Angliei.

Ambasadorul german la Madrid, Stohrer, care cunoştea bine situaţia din Spania, sfătuia Berlinul să fie dusă cu atenţie activitatea pentru cîştigarea Spaniei pentru ca astfel cercurile politice să fie convinse că Germania şi Italia erau hotărîte să asigure Spaniei „rezultate bune, sigure şi nu prea periculoase".

Nici nu se terminase încă bine războiul cu Franţa cînd guvernul spaniol s-a grăbit să acţioneze la Berlin în sensul dorinţei sale de a ocupa întreg Marocul. În planurile sale expansioniste, Spania punea o mare bază pe dominaţia bogăţiilor Marocului, după care urmărea să ocupe regiunea Oran din Algeria. Reţinem interesul Spaniei pentru stăpînirea în întregime a Marocului, unde se va ciocni de pretenţiile Italiei şi chiar de cele ale Germaniei.

Pentru a preveni presiunile Germaniei, dar mai ales pentru a-şi asigura un loc la împărţirea prăzii franceze, la 19 iunie 1940, guvernul spaniol a trimis celui german un memorandum prin care se declara dispus să intre în război alături de Axă. Spania, aşa cum arăta memorandumul, sconta pe ajutorul material al Germaniei, pe participarea ei la împărţirea prăzii de război franceze. În acelaşi timp, în memorandum au fost precizate cîteva din revendicările ei teritoriale. În afară de încorporarea Gibraltarului, era vorba de ocuparea zonei franceze a Marocului, de cedarea părţii locuite de coloniştii spanioli din Algeria (Oran) şi o serie de colonii din Golful Guineia [17]. Memorandumul, care a făcut o impresie proastă la Berlin, a rămas fără răspuns. Atîta timp cît Hitler aştepta sfîrşitul războiului cu Franţa şi mai ales apropiata încheiere a păcii cu Anglia, oferta Spaniei nu prezenta încă importanţă. În momentul cînd Anglia continua războiul, interesul O.K.W.-ului pentru o apropiată intrare a Spaniei în război a crescut. De data aceasta, Germania nazistă dorea nu numai colaborarea Spaniei la atacarea Gibraltarului, care nu putea să rămînă o acţiune izolată, ci participarea ei la război, cu toate obligaţiile care decurgeau pentru o membră a Axei. Această dorinţă a fost comunicată Madridului de către misiunea militară germană care a vizitat Spania în iulie 1940.

Discuţiile purtate în cadrul Comandamentului Suprem al forţelor armate germane, la 20 august, în legătură cu intrarea Spaniei în război, ne prilejuiesc să aflăm, între altele, şi informaţia că unele cercuri spaniole ar fi fost de acord ca Germania să atace Gibraltarul „prin surprindere", după care guvernul spaniol ar fi răspuns printr-un „protest formal". O asemenea soluţie a fost respinsă în primul rînd de Hitler sub motivul că ea nu serveşte interesele Germaniei. Trebuia cerut Spaniei să intre de la începutul operaţiei în mod deschis alături de Germania. Mai mult, Spania trebuia să întărească legăturile sale cu Portugalia, încît, Anglia să nu mai găsească acolo nici un punct de sprijin [18]. În cali-

[16] *A.D.A.P.*, Band XI_1, p. 379—381, Ge br. Hermes K. G., Bonn, 1964.
[17] C. J. H. Hayes, *Wartime, Mission in Spain*, New—York, 1945, p. 161.
[18] *Kriegstagebuch*, Band I, p. 40.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tate de aliată ea trebuia, de asemenea, să înțeleagă și faptul că Germania avea nevoie pentru continuarea războiului de unele din bogățiile Marocului francez.

Perspectiva unui război de lungă durată, în condițiile unei economii puternic slăbite și a presiunilor exercitate de guvernele Angliei și Statelor Unite, a pretențiilor Germaniei asupra Marocului, au determinat ca cea mai mare parte a cercurilor politice spaniole să fie cuprinse de o reală îngrijorare. Această stare a exercitat o mare influență și asupra tratativelor ulterioare dintre cele două țări.

În iunie 1940, Hitler cerea generalului Richtenhofen, fostul comandant al Diviziei Condor, să stea de vorbă cu generalul Vigon de care îi lega o veche prietenie, pentru că — îi spunea Hitler — „el (Hitler, n.ns.) nu vrea să se roage de Franco" și să-l anunțe că Germania ar fi dispusă să facă unele concesii în ceea ce privește Marocul [19]. Întrevederea care a avut loc la Biarritz între cei doi generali, nu a dat nici un rezultat. Discuțiile purtate de Canaris cu unele personalități ale guvernului spaniol au arătat că existau „multe motive care indică că Spania nu se va angaja în operația de atacare a Gibraltarului". După părerea lui Canaris, cu greu va putea fi angajată Spania într-un viitor război. Părerea șefului Abwerului, care coincidea de altfel și cu cea a generalului Halder, era că Franco ar fi fost dispus să participe la război, numai după înfrîngerea Angliei, dat fiind că cea mai mare parte a cercurilor conducătoare spaniole se temeau încă de puterea ei [20].

Tratativele germano-hispane s-au intensificat în luna iunie și au durat pînă în septembrie 1940. Ele au subliniat că cercurile franchiste erau în mod deosebit preocupate de consolidarea regimului fascist și de apărarea „ordinii interne". Prin atitudinea lor față de propunerile germane, ele au dat dovadă că erau conștiente că orice nouă zdruncinare ar fi putut duce la reizbucnirea luptei maselor. De aceea, regimul lui Franco se temea să se aventureze într-o acțiune care ar fi produs noi frămîntări interne. Discuțiile au pus de asemenea în evidență interesele divergente în ceea ce privește țelurile expansioniste ale celor două țări. În plus, a reieșit că, la Madrid cercurile conducătoare au înțeles că Germania va folosi situația foarte grea a economiei pentru a împinge Spania în război, pe baze mai puțin sigure și mai puțin avantajoase pentru ea. Cu ocazia tratativelor s-a putut constata că reprezentanții Spaniei nu prea erau dispuși să creadă declarațiile făcute de germani despre înfrîngerea Angliei și mai ales despre incapacitatea S.U.A. de a intra în război. În sfîrșit, s-a putut constata că guvernul spaniol căuta să cîștige timp prin prelungirea tratativelor.

În ziua cînd operația „Leul de mare" a fost amînată, de către înaltul Comandament german, au sosit la Berlin Serrano Suner, pe atunci ministru de interne, însoțit de omul de afaceri Demetrio Carceller și de ambasadorul german la Madrid. Înainte ca delegația spaniolă să ajungă la Berlin, ambasadorul german a trimis Ministrului de externe unele recomandațiuni care, cum credea el, ar fi trebuit să fie în atenția celor care aveau să discute cu spaniolii. El reamintea, între altele, despre sărăcia și mizeria care domnea în Spania, despre lipsa de unitate în rîndul celor care se aflau la conducerea țării și despre starea de nepregătire a armatei spaniole. După părerea sa, Spania nu putea să participe la un război decît maximum cîteva luni. Cunoscînd neîncrederea ce domnea la Madrid în legătură cu sinceritatea Germaniei, Stohrer sublinia următoarele: „Noi trebuie să promitem Spaniei relații prietenești și să o asigurăm că dorim să contribuim la crearea unei Spanii puternice din toate punctele de vedere. Să o asigurăm de dorința noastră ca ea să devină o parteneră a Axei, ca și de faptul că noi germanii suntem hotărîți să o sfătuim, să o ajutăm și nu să o stăpînim" [21].

---

[19] Donald S. Detwiller, *Hitler, Franco und Gibraltar*, Franz Steiner Verlag, Weisbaden, 1962, p. 30.

[20] Halder, *Voennii dnevnik*, Tom 2, Moskva, Voenoe Izdatelstvo, 1969, p. 116.

[21] *A.D.A.P.*, Band XI_1, p. 33—35.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Despre această întrevedere aflăm date interesante din documentele germane, dar mai ales din cele scrise de translatorul oficial al Cancelariei, Schmidt, cît și din cele scrise de Serrano Suner [22].

Vizita aceasta avea drept obiectiv un sondaj în legătură cu ceea ce ar avea de cîștigat Spania în urma unei eventuale intrări în război. Ea trebuia, de asemenea, să prilejuiască delegației spaniole posibilitatea să expună în fața căpeteniilor naziste dorințele și pretențiile Spaniei. Delegația spaniolă la Berlin trebuia să abordeze deocamdată următoarele probleme : eșalonarea datoriilor făcute de Spania în Germania în anii războiului civil pe un timp cît mai îndelungat ; cedarea către Spania a Marocului francez, a regiunii Oran, precum și anumite rectificări de graniță de la sudul coloniei spaniole Rio de Oro pînă la punctul Bahia del Galgo ; participarea Spaniei la împărțirea prăzii de război de pe urma înfrîngerii Franței și a Angliei ; asigurarea unor poziții avantajoase în Africa de Nord ; încadrarea Spaniei în economia țărilor Axei din momentul reorganizării economiei europene postbelice ; cedarea insulelor din golful Guineea, precum și asigurarea unor condiții care să dea dreptul Spaniei de a se socoti printre marile puteri [23]. Întîlnirea cu Ribbentrop a prilejuit lui Suner să afle, între altele, că Hitler dorește ca Spania să cedeze imediat Germaniei una din insulele Canare, pentru a stabili acolo o bază germană. De asemenea, Germania mai avea nevoie de două orașe portuare din Marocul Francez și anume : Mogadarul și Agadirul. Reprezentantul Spaniei a respins aceste cereri și a precizat că în ceea ce privește Marocul guvernul spaniol este gata să aibă „o mare înțelegere" față de interesele economice ale Germaniei, însă de aluminiul, fosfații și cobaltul din Maroc avea nevoie în primul rînd Spania. Guvernul spaniol, arăta Suner, ar fi dispus să acorde Germaniei în Maroc doar un regim de „comerceo exceptional" și nu mai mult. Referindu-se la aluziile lui Ribbentrop la Portugalia, Suner s-a grăbit să precizeze că ea trebuie considerată o zonă de influență numai a Spaniei. Răspunsurile date de Suner au supărat pe Ribbentrop, iar spusele și amenințările ministrului nazist l-au dus pe reprezentantul Spaniei la concluzia că „nu trebuie să ne facem nici o iluzie, ci trebuie să ne menținem intransigenți în cererile noastre" [24].

Discuția cu Hitler a fost și mai edificatoare ; după ce a minimalizat acțiunea asupra Gibraltarului, dat fiind — cum spunea el — că înfrîngerea Angliei era un fapt împlinit, Hitler a precizat că, în lupta sa, Germania a hotărît să meargă pînă la capăt împotriva Angliei. În acest scop, dominarea Gibraltarului era o necesitate pentru care — după părerea sa — ar fi fost deajuns o grupă de Stukas-uri și una de vînătoare grea, pentru a fi alungat ultimul vas englez din această zonă. În consecință, lăsa el să înțeleagă pe Suner, de la Spania nu se cereau prea mari sacrificii și că oferta făcută de Germania ca Spania să se alăture acestei acțiuni trebuia considerată ca un semn de prețuire și de prietenie a Germaniei. Tot de la Hitler a aflat Suner că Germania urmărea să-și asigure în Africa „einem grossen Kolonialraum" [25] *în vederea asigurării ei cu materii prime. Ca și la întrevederea cu Ribbentrop*. Hitler, a cerut ca imediat Spania să cedeze Germaniei una din insulele Canare. Răspunsul lui Suner a fost același, adică, un refuz categoric. În cele din urmă, la întrebarea pusă de Hitler în legătură cu data intrării Spaniei în război, ministrul spaniol a precizat că aceasta depinde în primul rînd de gradul de pregătire a țării.

Istoriograful O.K.W.-ului, H. Greiner notează, după discuțiile purtate, că „ele au fost nesatisfăcătoare" din cauza pretențiilor spaniole asupra întregului Maroc

---

[22] *A.D.A.P.*, Band XI_1, p. 72—80, p. 81—85 ; P. Schmidt, *Statist auf diplomatischer Bühne 1923—1945*, Bonn, Athenäum Verlag, 1950, p. 496—497 ; S. Suner, *Zwischen Hendaye und Gibraltar*, Zürich, Thomas Verlag, 1948, p. 169.

[23] *A.D.A.P.*, Band XI_1, p. 75 ; D. S. Ditwiller, *op. cit.*, p. 38.

[24] S. Suner, *op. cit.*, p. 170.

[25] S. Suner, *op. cit.*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și a unei părți din Algeria. Deocamdată — scrie el — „baza unei colaborări militare necesare stăpînirii Gibraltarului continuă să nu existe" [26].

De la Berlin, Suner a plecat la Roma, unde a împărtășit lui Ciano proastele sale impresii despre discuțiile purtate cu Ribbentrop și Hitler. El s-a plîns de „absoluta lipsă de tact" cu care Germania tratează Spania. Ciano nota atunci că „Suner are dreptate. Germanii nu sînt maeștri în ceea ce privește amabilitatea, iar Ribbentrop îi întrece pe toți. Parcă Suner nu a înțeles pînă acuma că germanii de mult au avut ochii ațintiți asupra Marocului" [27]. De altfel, și Hitler și-a exprimat regretul în fața lui Ciano, cu ocazia vizitei acestuia la Berlin, în legătură cu faptul că spaniolii au prea multe și prea mari pretenții. Cu aceeași ocazie Hitler a subliniat că nu este deloc hotărît să înrăutățească relațiile sale cu Vichy-ul din cauza cererilor spaniole. Franco, conchidea Hitler, se comportă „ca un negustor care nu are nimic sfînt" [28].

În acest timp între diplomații de la Madrid, Londra și Washington se desfășura o intensă activitate în vederea perfectării unor livrări de cereale, benzină și alte produse necesare economiei Spaniei. Ministrul de externe de atunci al Spaniei, Beigbeder, asigura pe Cordell Hull, că Spania nu se gîndește la război decît în cazul cînd va fi atacată. Spania arăta el, avea nevoie în primul rînd de pîine. Guvernul englez, se arăta dispus să continue față de Spania o politică de ajutorare [29]. La Berlin aceste tratative erau în mare cunoscute.

Scrisoarea lui Hitler, către Franco, de la 18 septembrie 1940, un fel de amestec de promisiuni și amenințări, scoate în evidență, pe de o parte, îngrijorarea Germaniei față de întărirea legăturilor dintre Anglia și Statele Unite, iar pe de altă parte, frica față de apropiata intrare în război a celui mai puternic stat de pe continentul american. Pe un ton amenințător, Hitler amintea lui Franco că „nici un stat din Europa nu va putea să-și hotărască singur soarta, pentru că războiul pe care eu îl port va fi cel care va hotărî soarta Europei". Reieșea deci că pentru a evita unele consecințe neplăcute în viitor, Spania trebuia să intre fără întîrziere în război. În schimb, Germania se angaja prin Hitler, să stea alături de Spania, „pînă la victoria finală, așa cum am făcut-o și în războiul civil" [30].

Despre „mărinimia" lui Hitler față de Spania a vorbit și Ribbentrop cu Mussolini la întîlnirea din 19 septembrie 1940 de la Roma. Deși Mussolini a fost informat în legătură cu greutățile pe care Franco le face Germaniei, Ribbentrop l-a minții însă atunci cînd a dat ca sigură intrarea Spaniei în război și a cedării uneia din Insulele Canare către Germania. Cu aceeași ocazie, demnitarul nazist și-a exprimat speranța că Italia, și mai ales Ducele, va avea o atitudine mai înțelegătoare la viitoarea conferință a păcii în cazul cînd Marocul francez va trebui cedat Spaniei.

La 24 septembrie 1940, Suner, aflat din nou la Berlin, aducea răspunsul lui Franco la cererile făcute de Germania. El preciza că Franco și guvernul spaniol refuză să cedeze vreuna din insulele Canare. În ceea ce privește cererile Germaniei în legătură cu Marocul, el a repetat din nou înțelegerea Spaniei față de nevoile economice ale Germaniei [31]. Cu această ocazie el a expus din nou pretențiile economice și militare ale Spaniei în eventualitatea intrării sale în război. Aceste cereri au fost apreciate de Hitler în fața lui Ciano, la 28 septembrie, drept imposibil de îndeplinit. Hitler arăta lui Ciano că Spania cere sute de mii de tone de grîne, benzină și armament, trupe speciale de artilerie și aviație, întreg Ma-

[26] H. Greiner, *Die Oberste Wehrmachtführung 1939—1943*, Limes Verlag Wiesbaden, 1951, p. 154.
[27] Ciano, *L'Europa verso la Catastrofa*, Verona Mondadori, 1948, p. 592—593.
[28] „The Journal of Modern History", Band XXV, december, 1953, p. 390—406.
[29] O. Dankelman, *op. cit.*, p. 141.
[30] *A.D.A.P.*, Band XI_1, p. 92—94.
[31] *Ibidem*, Band XI_1, p. 145.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rocul, Oranul, diverse corecturi de graniță, oferind în schimb numai prietenia spaniolă. Supărat de atitudinea Spaniei, Hitler mărturisea lui Ciano că în cele din urmă ar fi mult mai comod pentru Germania ca Marocul să rămînă sub stăpînire franceză. Dacă Marocul francez ar fi fost ocupat de Spania, spunea el, tot armatele germane și cele italiene ar trebui să-l apere. Considerînd că situația trebuia analizată „cu mare răspundere" Hitler, cu ocazia întîlnirii sale cu Mussolini la Brenner (la 4 oct. 1940) [33], între altele, a cerut ajutorul lui Mussolini pentru a convinge pe Franco să nu mai facă atîtea greutăți și să înțeleagă importanța Gibraltarului în cazul purtării pe mai departe a războiului. În cazul cînd Spania nu va fi convinsă — mărturisea Hitler lui Mussolini — el era hotărît să se întîlnească cu Franco. La întrevederea de la Brenner, Mussolini a fost încunoștiințat despre proiectul german de a constitui o alianță împotriva Angliei, la care să participe Franța, Spania și Italia. Convins fiind că un asemenea proiect nu putea să fie pe placul bănuitorului său partener, Hitler îl asigura că Spania a cărei putere militară — după părerea sa — era „nulă", va fi chemată să contribuie numai la atacarea Gibraltarului ceea ce însemna că partea ei la împărțirea prăzii va fi mică. Hitler mai știa că Mussolini trebuia liniștit chiar și în ceea ce privește pretențiile Germaniei. De aceea, i-a precizat că după înfrîngerea Angliei, Germania se va mulțumi cu cîteva puncte strategice cum ar fi Agadirul și Casablanca, precum și cu fostele ei colonii pierdute în urma primului război mondial.

În timp ce în Germania au fost luate noi măsuri, Spania nu dăduse nici un fel de răspuns, nici pe calea oficială și nici pe cale neoficială. Acest lucru s-a putut constata și la întîlnirea dintre Hitler și Mussolini de la Florența din 28 octombrie 1940 [34]. Cu această ocazie Hitler a repetat că pretențiile Spaniei sînt mult prea mari și că tratativele cu Madridul vor trebui încă să mai continue.

După întîlnirea cu Mussolini, Hitler a hotărît să discute cu reprezentanții Franței, apoi cu Franco, cu scopul evident de a realiza un compromis între pretențiile Spaniei și iluziile guvernului Petain.

La 23 octombrie 1940, la punctul Hendaye pe granița spaniolă, a avut loc întîlnirea între Hitler și Franco [34]. Istoricul O.K.W.-ului ne lasă să înțelegem că Hitler punea mare preț pe această întîlnire și că nici pe departe rezultatele ei nu au corespuns dorințelor sale [35]. De la începutul întrevederii, Hitler s-a grăbit să afle dacă Spania era de acord să participe împreună cu Franța la o „coaliție continentală" împotriva Angliei. În răspunsul său, Franco nu a refuzat să participe la război, ci a cerut timp necesar pentru a se pregăti, dar mai ales a cerut un masiv ajutor economic și militar de la Germania. În același timp, Franco a mai adăugat cîteva pretenții de natură teritorială. Practic, pretențiile teritoriale ale lui Franco nu puteau fi satisfăcute nu numai pentru că ele loveau în Franța, pe care Germania spera să o atragă în războiul împotriva Angliei, ci și pentru că ele lezau interesele Germaniei.

Peste toate pretențiile expuse de Franco la Hendaye, Hitler a făcut tot ce se putea face pentru a-l convinge pe Franco să intre în război. A prezentat uriașa putere militară a Germaniei, a trecut în revistă victoriile repurtate pînă atunci, a încercat să-l convingă că Statele Unite nu vor putea intra în război decît peste cel puțin doi ani și, în sfîrșit, a vorbit despre Anglia ca și cum această țară ar fi fost în pragul dispariției de pe continentul european. Din dorința de a scurta

---

[33] *A.D.A.P.*, Band XI_1, p. 120.

[34] *Ibidem*, Band XI_2, p. 348—357.

[34] *Ibidem*, Band XI_1, p. 315—319 ; *Spanisch Governement and the Axis, Documents*, Departament of State, Washington 1946, p. 21—25 ; Schmidt, *op. cit.*, p. 500 ; E. Kordt, *Wahn und Wirklichkeit*, Stutgard, 1947, p. 261 ; D. Detwiller, *op. cit.*, p. 113—118 ; G. Geschke, *op. cit.*, p. 89 ; E. Kordt, *Nicht aus den Akten*, Stuttgard, 1959, p. 407.

[35] G. H. Greiner, *op. cit.*, p. 156.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

războiul, pentru că „orice lună de război în plus costa bani și sacrificii", și din dorința de a împiedeca extinderea mișcării gaulliste care sprijinea Anglia, el considera că era absolut necesar ca Spania să intre imediat în război. În ceea ce privește Franța, Hitler considera că ea trebuia să participe la lupta contra Angliei. Deși Hitler știa că Spania avea pretenții teritoriale față de Franța, Franco trebuia să înțeleagă că ele nu vor putea fi satisfăcute decît o dată cu încheierea păcii. Pînă atunci, Franco era încredințat că Franța „nici nu-și închipuie ce o așteaptă în viitor cînd i se vor dicta condițiile de pace". Din cauza acestei nesiguranțe pentru ceea ce va fi mîine, Franța era obligată — după părerea sa — să fie concilantă și ascultătoare. Deocamdată, pentru a o atrage, mărturisea el, s-a promis lui Laval că dacă Franța se va alătura axei, condițiile de pace vor fi mult mai ușoare. În caz contrar, ea va fi ocupată în întregime. După părerea lui Hitler, Franco nu avea de ce să se teamă pentru că pretențiile sale vor fi satisfăcute în primul rînd, în calitate de membră a Axei Roma — Berlin — Tokio. Deocamdată, însă, mai trebuia așteptat. Momentan, Germania nu putea să satisfacă pretențiile Spaniei în ceea ce privește posesiunile coloniale franceze, între altele, și pentru că au fost făcute promisiuni exprese guvernului francez, în sensul că imperiul său colonial din Africa de Nord nu va fi atins. Pornit pe mărturisiri, Hitler i-a destăinuit chiar că au fost purtate discuții cu Laval în legătură cu eventualitatea cedării unor colonii, pentru care Franța avea să primească compensații pe spinarea Angliei, în urma totalei ei înfrîngeri. Acestea erau numai promisiuni — lăsa el să înțeleagă pe Franco — pentru că nu era posibil de crezut că, coloniile franceze să rămînă chiar neatinse. Deocamdată însă, sublinia el, ar fi periculos pentru interesele Germaniei și ale aliaților ei dacă francezii ar afla că nu peste mult timp vor trebui să-și părăsească coloniile. Hitler cerea deci ca Spania să micșoreze pretențiile față de Franța, și să semneze un protocol prin care să adere la pactul tripartit și la pactul de oțel, după care avea să urmeze intrarea ei în război. Răspunsul lui Franco a dovedit că nu prea s-a lăsat el influențat de perspectivele trandafirii prezentate de Hitler. El a vorbit din nou despre situația foarte grea a Spaniei, despre lipsa alimentelor, a pîinii, despre lipsurile în înzestrarea armatei. Spania, — spunea el, — are nevoie de masive cantități de cereale și de un mare ajutor pentru înzestrarea armatei. Spania, arăta el, trebuie să se teamă că odată intrată în război, nu va putea face față armatelor engleze, care vor ocupa nu numai Insulele Canare, ci și insulele Azore. Spania, menționa el, refuză să primească Gibraltarul „cucerit de soldați streini" pentru că această acțiune trebuia realizată numai de armata spaniolă. Cei doi dictatori s-au despărțit fără ca data intrării Spaniei în război să fie fixată. Hitler a plecat de la Hendaye „indignat de sărăcia rezultatelor" [36]. El a păstrat o atît de proastă impresie despre această întrevedere, încît i-a declarat mai tîrziu lui Ribbentrop că dacă ar trebui să mai asiste la o asemenea întîlnire, ar prefera să i se scoată trei sau patru dinți [37]. Translatorul lui Hitler a povestit lui Kordt că Hitler și Ribbentrop au stat foarte mult de vorbă cu Franco : „este pentru prima oară în activitatea mea cînd asist la așa ceva" [38]. După întîlnire, generalul Halder nota în jurnalul său despre Franco, că este „eine Jesuiten Schwein" [39].

Atacarea Greciei de către Italia, și eșecurile armatelor italiene în Egipt au încurcat și mai mult aplicarea planului „Felix". Situația în Mediterană s-a înrăutățit simțitor. Generalul Halder aprecia atunci în fața lui Hitler că conducerea militară a Italiei era mizerabilă și că în urma atacului asupra Greciei ea nu prezenta nici un fel de garanție pentru Germania, în Mediterana [40].

[36] G. H. Greiner, *op. cit.*, p. 157.
[37] Ciano, L'Europa verso..., p. 604.
[38] E. Kordt, *Nicht aus dem Akten*, p. 407.
[39] Halder, *op. cit.*, p. 213.
[40] *Ibidem*, p. 220.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La 18 noiembrie Suner, care în preajma întîlnirii de la Hendaye devenise ministru de externe, a fost din nou invitat la Berlin. Timp de 4 ore, Hitler a căutat să-l convingă că oricît de proastă ar fi situaţia internă a Spaniei, ea nu se va îmbunătăţi prin aşteptare [41]. El a cerut atunci ca Spania să intre în război maximum într-o lună sau o lună jumătate pentru că „este posibil ca în martie-aprilie armatele germane să lupte în altă parte" [42]. Drept răspuns, Suner l-a informat pe Hitler, că, în Spania, foametea a devenit ameninţătoare şi că firmele engleze şi americane, singurele în stare să furnizeze Spaniei cerealele necesare, după întîlnirea dintre Franco şi Hitler au încetat să respecte contractele. Conversaţiile de la Hendaye — arăta el — nu au fost pe placul cercurilor politice spaniole. Concluzia la care au ajuns aceste cercuri şi la care se ralia cea mai mare parte a guvernului, era că Spania trebuia să primească imediat compensaţii în contul Franţei. Conducătorii spanioli, spunea el, „nu se puteau mulţumi numai cu precizări scrise". Spania ar putea să intre în război, după părerea sa, numai dacă i s-ar asigura realizarea obiectivelor ei în Africa de Nord. Enervat, Hitler a precizat că numai Germania are puterea şi dreptul de a hotărî asemenea compensaţii. Spre sfîrşitul întrevederii, Suner a avut îndrăzneala să arate că în condiţiile în care Spania nu-şi poate realiza interesele sale, „va fi mult mai bine ca Gibraltarul să rămînă în continuare la englezi" [43]. Nici cu această ocazie deci, nu s-a hotărît nimic concret în legătură cu intrarea Spaniei în război.

Cu toată nesiguranţa care exista în legătură cu Spania şi poziţia sa, arată istoricul O.K.W.-ului, Hitler a ordonat ca pregătirile pentru atacarea Gibraltarului să continuie [44]. Ordinul avea în vedere, de data aceasta, şi studierea într-un timp scurt a posibilităţilor de ocupare a insulelor spaniole şi portugheze din Oceanul Atlantic. Se prevedea ca posibilă ocuparea insulelor Canare, Capul Verde, Azore şi Madera.

Istoriograful O.K.W.-ului, probabil neinformat, scrie că, la începutul lunii decembrie, tratativele cu Spania păreau atît de înaintate încît se putea trece la punerea în aplicare a Operaţiei „Felix" [45]. Din documente reiese că, la începutul lunii decembrie, Canaris a fost trimis din nou în Spania pentru a-l anunţa pe Franco despre dorinţa lui Hitler ca Spania să intre în războiu în jurul datei de 10 ianuarie 1941. De fapt, această vizită poate fi considerată ca sfîrşitul tratativelor hispano-germane din anul 1940, pentru că, de data aceasta răspunsul lui Franco a fost mai clar. Refuzînd să se supună dorinţei lui Hitler, Franco a expus în faţa lui Canaris, situaţia proastă a economiei, faptul că Spania nu era dispusă să piardă Insulele Canare şi, în sfîrşit, faptul că după părerea sa flota engleză era de-ajuns de puternică pentru a apăra Gibraltarul şi, împreună cu flota Statelor Unite, să ocupe Madera, Azorele şi Capul Verde. La întrebarea pusă de Canaris dacă mai tîrziu Spania va intra în război, Franco nu a fixat nici o dată şi a explicat numai că aceasta depinde de felul cum se va dezvolta situaţia internă şi de felul cum va evolua războiul cu Anglia. El considera că refuzul său de a intra în război era în folosul nu numai al Spaniei, ci şi al Germaniei [46].

Răspunsul lui Franco dat la 7 decembrie lui Canaris a fost considerat la Berlin ca expresia „neîncrederii Spaniei în victoria Germaniei", iar în jurnalul O.K.W.-ului s-a scris că, „la întîlnirea din 7 decembrie, Franco a contramandat

---

[41] *A.D.A.P.*, Band XI_2, p. 488 ; S. Suner, *op. cit.*, p. 237.
[42] S. Suner, *op. cit.*, p. 237.
[43] *Ibidem*, p. 243 ; *A.D.A.P.*, Band XI_2, p. 502—508.
[44] H. Greiner, *op. cit.*, p. 157.
[45] *Kriegstagebuch*, Band I, p. 146.
[46] H. Greiner, *op. cit.*, p. 169.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

intrarea Spaniei în război"[47]. La 10 decembrie, Hitler a hotărît suspendarea Directivei nr. 18, cu numele codificat Operația „Felix".

Noile încercări de presiune ale Germaniei[48] după 7 decembrie s-au soldat cu trimiterea la Berlin a unui „program minimal"[49] de tot ce avea nevoie Spania pentru a putea intra în război. Cînd a fost primit la Berlin acel document, Ribbentrop, furios, a ordonat lui Stohrer să înceteze orice acțiune pe lîngă guvernul spaniol. Cererile Spaniei, scria el, erau atît de mari încît apărea evident că Franco vrea să amîne intrarea în război „ad calendas graecas"[50].

În anul 1943, Hitler declara celor apropiați că „mi se urcă sîngele în cap numai cînd aud de numele lui Franco. Dacă el nu s-ar fi comportat așa de idiot, Gibraltarul ar fi căzut în cinci zile. iar englezii și americanii nu ar fi ocupat Africa de Nord". Din aceași sursă aflăm că în anul 1945, Hitler spunea că „în anul 1940 ar fi fost cel mai ușor lucru din lume să atragi Spania în război"[51].

Chiar generalii germani au recunoscut că atacarea Gibraltarului nu se putea face în cinci zile, iar tratativele dintre Germania și Spania nu prea dovedesc că ar fi fost cel mai ușor lucru din lume să fie atrasă Spania în război.

În Europa, Italia, aliata Germaniei, suferise grele pierderi, în aproape toate țările ocupate începuse „războiul civililor" contra ocupantului și a fascismului. Mobilizarea întregii economii germane în vederea atacului în răsărit adîncea criza economică și politică nu numai din Germania ci și din țările aliate și satelite ei. Toate acestea au contribuit ca pentru Germania să se încheie perioada marșurilor victorioase.

Incontestabil că cercurile franchiste doreau să participe la război alături de Axă. În 1940 însă, ea nu putea face față din punct de vedere economic, financiar și politic unui război. Orice aventură militară putea avea în primul rînd rezultate catastrofale pentru regimul franchist.

Intrarea Spaniei în război însemna în primul rînd acordarea unui uriaș ajutor economic pe care Germania nu și-l putea permite atunci cînd toate resursele sale erau îndreptate spre pregătirea războiului din răsărit. În același timp, intrarea Spaniei în război ar fi însemnat „împăcarea" intereselor atît de deosebite ale „rudelor sărace" ceea ce Germania nu era în stare să realizeze.

L'OPÉRATION FÉLIX

RÉSUMÉ

„L'opération Félix" fut le plan d'une intervention allemande dans la peninsule Ibérique, pour occuper Gibraltar et chasser l'Angleterre de la Méditerranée occidentale et qui devait entraîner la participation de l'Espagne et de la France à la guerre aux côtés de l'Allemagne. Après Gibraltar, le Maroc espagnol aurait été également occupé, afin de fermer le détroit, et une invasion du Portugal était envisagée.

A l'aide de documents allemands, d'ouvrages historiques et de mémoires, l'auteur souligne l'importance politique des conversations qui eurent lieu entre

[47] *Kriegstage Buch*, Band I, p. 170 ; *A.D.A.P.*, Band XI_2, p. 681.
[48] *A.D.A.P.*, Band XI_2, p. 962—963.
[49] *A.D.A.P.*, Band XI_2, p. 1005—1007.
[50] *A.D.A.P.*, Band XII_1, p. 43.
[51] *Le testament politique de Hitler*, Notes recueilles par M. Bormann, Paris, Plon, 1959, p. 71—76.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

les représentants de l'Allemagne et ceux de l'Espagne pour amener la prochaine entrée en guerre de l'Espagne.

Le refus obstiné de Franco d'accepter l'invasion allemande a constitué un des éléments de la crise politique qui a affaibli le système d'alliances des Etats fascistes, dès la première année de la deuxième guerre mondiale.

La grande bataille aérienne au-dessus de l'Angleterre qui atteignit son point culminant en septembre 1940, convainquit le gouvernement allemand que l'invasion des territoires situés sur l'autre rive de la Manche était impossible. Cet échec fut particulièrement pénible à l'Allemagne. Plus elle se trouvait contrainte à continuer la guerre contre l'Angleterre, plus elle craignait que ne fussent minées sur ses arrières ses conquètes initiales à l'Est qui devaient servir de base à sa future politique de domination. C'est alors que Hitler et l'O.K.W. ont considéré essentiel de trouver une solution pour affaiblir l'Angleterre. La réalisation de leurs plans stratégiques en Méditerranée, par lesquels l'Angleterre aurait été complètement isolée, nécessitait la domination de la péninsule Ibérique par les armées allemandes, et la participation de l'Espagne, de l'Italie et de la France à la guerre. Le projet allemand de constituer avec ces trois pays une „coalition continentale" avorta à cause de l'impossibilité de concilier les intérêts divergents de ces Etat en Méditerranée et dans l'Afrique du Nord.

L'Espagne de Franco était en principe l'alliée du Troisiemme Reich depuis la guerre civile d'Espagne. Le géneral Franco était désireux de profiter du patronage de Hitler. Cependant le gouvernement espagnol refusa d'entrer en guerre. L'Espagne était incapable de s'engager dans un nouveau conflit. A peine sorti et mal remis de la guerre civile, le régime de Franco devait éviter a tout prix un nouveau combat avec les adversaires du régime. L'impossibilité pour l'Allemagne de satisfaire les prétentions économiques et territoriales de l'Espagne et la dépendance de l'économie espagnole de l'Angleterre et des Etats Unis ont eu pour conséquence que les préparatifs déjà commencés afin de déclencher „l'opération Félix" furent abandonnés.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA — ÎNCEPUT AL EPOCII MODERNE ÎN ISTORIA ROMÂNIEI

DE

L. BOICU

După cum se știe, majoritatea covîrșitoare a istoricilor nu a pus și nu pune la îndoială necesitatea și însemnătatea periodizării istoriei patriei. Dar, ce-i drept, sînt și unii, puțini la număr, care privesc cu scepticism strădaniile în această materie. Constatarea din urmă poate avea drept explicație și neputința de a se ajunge la o schemă invariabilă, fermă, cu cezuri bine stabilite, ceea ce a afectat convingerea în utilitatea și chiar în temeiurile științifice ale periodizării. Că încercările de periodizare au fost foarte numeroase, că soluțiile propuse au variat, că ele nu au întrunit sufragiile tuturor istoricilor, că ele au diferit chiar la istorici profesînd aceeași concepție filosofică — sînt fapte bine cunoscute. După părerea noastră, la o schemă a periodizării (în întregul ei și în toate compartimentele și articulațiile ei) dată pentru totdeauna nu se va ajunge, probabil, niciodată. Aceasta este foarte firesc de vreme ce cunoașterea trecutului istoric se îmbogățește continuu, cîștigînd în profunzime, instrumentele și posibilitățile noastre de lucru sporesc și se perfecționează, iar concepția noastră despre lume și viață evoluează, atrăgînd după sine modificări ale viziunii, opticii de cuprindere a proceselor istorice. Iată de ce istoriografia nu va înceta să înregistreze noi încercări de periodizare (acceptate sau nu) atîta vreme cît nu vor înceta să existe preocupări de cercetare a trecutului istoric.

---

* În planul de manifestări științifice al Institutului, pe anul 1971, a figurat dezbaterea științifică privitoare la începuturile epocii moderne în istoria României.

În cadrul acestei dezbateri, care a avut loc la Iași în ziua de 17 mai 1971, cu participarea unor specialiști din Iași și din alte orașe din țară și în prezența prof. univ. Miron Constantinescu, președintele Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, au fost prezentate referate întocmite de cercetători științifici din Iași, în care au fost expuse critic principalele puncte de vedere privitoare la această problemă.

În cele ce urmează publicăm integral textul referatului întocmit de L. Boicu în care se susține necesitatea ca epoca modernă în istoria României să înceapă în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deoarece acest punct de vedere nu a făcut pînă în prezent obiectivul unor discuții științifice al căror rezultat să fi fost publicat.

În continuare se publică rezumatele celorlalte referate precum și discuțiile care au avut loc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ceea ce trebuie să-şi propună istoricul care oferă o schemă a periodizării, este ca aceasta din urmă să corespundă nivelului de gîndire şi roadelor muncii generaţiei sale, să evite orice încălcare a demonstraţiei întemeiată pe criterii ştiinfice, invocaţiile subiectiviste şi considerentele conjuncturale.

Istoricii români pornesc de la ideea că criteriul fundamental al periodizării este producţia materială, că „oamenii, dezvoltînd producţia lor materială şi relaţiile lor materiale, modifică o dată cu această realitate a lor şi gîndirea lor şi produsele gîndirii lor" [1]. Nu trebuie să pierdem însă din vedere că între producţia materială şi viaţa spirituală există o legătură dialectică, că fiecare dintre aceşti doi factori evoluează într-o interdependenţă în care primatul celui dintîi nu exclude un autonomism al celui de al doilea.

Referenţii principali, care au pus în discuţia istoricilor sovietici, în 1969, periodizarea trecerii de la feudalism la capitalism în Rusia remarcau [2], pe bună dreptate, că, într-o vreme nu prea îndepărtată, dogmatismul aproape că redusese materialismul istoric la materialismul economic, principala sarcină a istoricilor fiind studiul dezvoltării economiei. De altfel, înţelegerea îngustă, adeseori vulgară a rolului determinant al forţelor de producţie în dezvoltarea societăţii s-a soldat de regulă cu reprezentări caricaturale.

Luînd cuvîntul pe marginea referatului consacrat periodizării istoriei universale, referat susţinut de E. M. Jukov la cel de al XI-lea congres internaţional al istoricilor la Stockholm, Th. Schieder din Köln a oferit un exemplu de simplificare, de abordare simplistă a rolului forţelor de producţie în dezvoltarea societăţii. El observa că, dacă producţia materială este, într-adevăr, cea mai importantă condiţie a existenţei fiecărei naţiuni, atunci revoluţia industrială, „cea mai adîncă cotitură a epocii" [3], ar trebui să marcheze începutul epocii moderne şi nu, am adăuga noi, revoluţia engleză sau cea franceză. Or, este ştiut că legătura între forţele de producţie şi viaţa spirituală nu este directă, ci mijlocită. Pornind, probabil, de la acest adevăr elementar, istoricul marxist J. Streisand (Berlin) a venit, cu acelaşi prilej, în întîmpinarea lui Th. Schieder cu observaţia pe deplin întemeiată că „ar fi o eroare să se gîndească că stadiul tehnicii ar putea fi hotărîtor pentru periodizare" şi că, în consecinţă, trebuie să se ia în considerare întreaga ordine socială, totalitatea factorilor [4]. „Potrivit concepţiei materialiste a istoriei — sublinia Engels în 1890 —, factorul hotărîtor în istorie este în *ultimă instanţă* producerea şi reproducerea vieţii reale. Nici Marx, nici eu n-am afirmat vreodată mai mult. Şi dacă cineva denaturează aceasta, afirmînd că factorul economic este *singurul* hotărîtor, preface teza de mai sus într-o frază goală, abstractă şi absurdă [...] De faptul că uneori tinerii dau laturii economice mai multă importanţă decît i se cuvine, sîntem vinovaţi în parte noi înşine, Marx şi cu mine. Faţă de adversari a trebuit să accentuăm acest principiu fundamental, pe care dînşii îl negau, şi n-am avut întotdeauna vreme, loc şi prilej să acordăm suficientă atenţie celorlalţi factori [...]" [5].

Cu toţii sîntem de acord că motorul dezvoltării societăţii este permanenta confruntare între oameni şi idei, între grupe sociale, între pături sociale, între clase sociale care, la un anume grad al acumulărilor, se transformă în aprige bătălii revoluţionare de clasă. În termeni generali, ne referim de regulă la lupta dintre vechi şi nou. Dar cînd anume apare noul, ce semnificaţii are, ce repre-

[1] K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 3, Bucureşti, 1958, p. 27.

[2] *Perehod ot feodalizma k kapitalizmu V Rossii*, izd. „Nauka", Moskva, 1969, p. 6.

[3] Comité international de sciences historiques. XI-e congrés international de sciences historiques, *Actes du congrès*, Göteborg—Stockholm—Uppsala, 1960, p. 59.

[4] *Ibidem*, p. 63—64.

[5] Marx, Engels, *Despre artă*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 94. 97.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zintă el pentru evoluția istorică ? Unele elemente sau chiar fenomene ce poartă amprenta relațiilor de producție burgheze, de pildă, preced cu secole instaurarea orînduirii capitaliste. Istoricului nu-i este îngăduit să le ignore, dar el va trebui să stabilească dacă acele elemente sau fenomene sînt rodul unei conjuncturi, au apărut întîmplător sau, dimpotrivă, ele au inaugurat procese care s-au desfășurat și s-au desăvîrșit în noua ordine socială.

Așadar, în cele ce urmează ne vom strădui să nu pierdem din vedere nici un moment că orice încercare de periodizare este un act științific, întemeiat pe obiectivitate și dezgolit de orice subiectivism, că primatul producției materiale este un factor considerat determinant ca urmare nu a unor desfășurări spontane sau momentane, ci a unei evoluții de durată cu semnificații profunde și reflexe mediate, că acest primat nu exclude un autonomism al vieții spirituale, autonomism ce se definește și se exprimă prin legi proprii, că periodizarea trebuie să se întemeieze pe totalitatea factorilor materiali și spirituali ai societății, că nașterea unei epoci noi nu este rodul acțunii întîmplătoare a unor factori, rodul unei conjuncturi, ci rezultatul unor procese complexe care îmbarcă progresiv caracteristicile orînduirii noi, superioare.

•

Dezagregarea orînduirii feudale și ascensiunea relațiilor capitaliste, începutul epocii moderne sînt procese avînd unele trăsături esențiale comune tuturor țărilor. Spunem, așadar, *unele* trăsături esențiale, fără de care nu s-ar putea defini societatea feudală sau cea capitalistă, și nu *toate*. Dacă adăugăm la aceasta și formele pe care le îmbracă și prin care se manifestă acele procese, care diferă de la țară la țară, sîntem confruntați cu particularități și trăsături specifice pe care nu numai că nu le putem ignora, dar nici nu ne este îngăduit să le minimalizăm. Stabilirea începutului epocii moderne în istoria României trebuie să acorde importanța cuvenită particularităților feudalismului românesc, condițiilor specifice în care s-au dezvoltat forțele de producție, caracteristicile raporturilor de producție și ale suprastructurii, stării de separație statală a celor trei țări române, factorilor și elementelor comune care au prezidat procesul formării națiunii române și desăvîrșirea unității statale, efectelor suzeranității otomane și ale stăpînirii habsburgice, ciocnirilor de interese ale marilor puteri în orientul european în general, în țările române în particular ș.a.

Toate acestea sînt binecunoscute și adeseori repetate în istoriografia noastră, dar, din păcate, arareori se pășește dincolo de simpla constatare sau de concluzia cea mai directă. Se știe, de pildă, ce a însemnat pentru Moldova și Țara Românească suzeranitatea otomană și pentru Transilvania stăpînirea habsburgică, deși, este adevărat, aceasta din urmă se deosebea în multe privințe de cea dintîi. Cantemir punea pe seama rapacității otomane abandonarea exploatării subsolului de către moldoveni. Situația sub acest aspect nu se schimbase radical nici la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. În iunie 1798, Parrant nota [6] că moldovenii refuzau să navigabilizeze rîurile pentru a nu da turcilor posibilitatea „să pună mîna" pe „produsele cele mai evidente ale țării" și că, la Constantinopol, „în toți anii, în toate zilele, în fiecare oră se pierd prin mii de canale diversele bogății ale Moldovei". Noi tragem concluzia cea mai îndreptățită și verificată că suzeranitatea otomană, la care se adaugă, evident, cauze de ordin intern, au încetinit dezvoltarea forțelor de producție, progresul societății noastre. Dacă adăugăm și numeroasele războaie desfășurate pe teritoriul României, întregim tabloul impresionant al pierderilor materiale incalculabile suferite de români.

Pentru studiul începutului epocii moderne în istoria patriei este însă important să depășim arhicunoscutele constatări menționate mai sus. Este de

[6] Hurmuzaki, Supl. I, vol. II, p. 180—181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

observat, de pildă, că, pe de o parte, monopolul otoman şi războaiele au frînat dezvoltarea forţelor de producţie în Principatele Române, iar pe de altă parte, suzeranitatea otomană n-a împiedicat contactele spirituale ale românilor cu cele mai avansate centre ale continentului după cum, în anumite împrejurări, trupele străine care s-au vînturat pe teritoriul nostru au înlesnit răspîndirea ideilor epocii. Dacă la această stare de lucruri adăugăm şi faptul că, spre exemplu, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a fost una dintre cele mai frămîntate epoci ale continentului atunci, după părerea noastră, n-ar fi o exagerare să tragem concluzia că în Moldova şi Ţara Românească viaţa spirituală, fie şi a unei pături mai restrînse, era mult mai presus de condiţiile materiale precare ale societăţii din acea vreme.

În periodizarea epocii moderne a istoriei patriei întîmpinăm unele dificultăţi provocate şi de starea de separaţie statală a celor trei ţări româneşti. Evident că istoria modernă a celor trei ţări româneşti nu coincide în desfăşurarea ei în toate compartimentele vieţii economice şi social-politice. Dar aceasta nu înseamnă, cum cred unii, că nu este posibilă o periodizare care să înglobeze istoria celor trei ţări româneşti înainte de 1918, căci, altfel, cu atît mai puţin ar fi posibilă o periodizare a istoriei universale. Noi trebuie să luăm în considerare ceea ce uneşte cele trei ţări române, ale căror contacte niciodată n-au fost întrerupte şi care au evoluat istoric conservînd şi dezvoltînd elementele esenţiale comune care, în cele din urmă, au decis soarta românilor. În periodizare, trebuie să pornim de la *acele evenimente şi procese istorice capitale, care, chiar dacă s-au produs numai într-o singură ţară românească, au jucat un mare rol în istoria comună a tuturor provinciilor româneşti.* Este adevărat că în evoluţia fiecăreia dintre cele trei ţări române s-au făcut simţite unele particularităţi specifice determinate de condiţii interne şi externe proprii, ceea ce explică şi unele decalaje în dezvoltarea lor, fenomene absolut firesti pentru întreaga perioadă feudală, dar existenţa unui fond comun incontestabil a oferit temelia pe care s-au clădit societatea românească modernă, naţiunea şi statul naţional român.

Stabilirea începutului epocii moderne în istoria României s-a lovit însă şi de unele confuzii în terminologie. De regulă, epoca modernă era suprapusă şi coincisă în timp orînduirii burgheze, ceea ce este, neîndoielnic, o eroare. După cum se ştie, istoricii marxişti folosesc şi periodizarea pe orînduiri şi cea clasică: epocile veche, medie, modernă şi contemporană. Dacă am utiliza numai periodizarea pe orînduiri n-ar mai fi necesar să apelăm la cea clasică, de unde se vede bine că ele nu coincid. Într-adevăr, epoca (veche, medie, modernă şi contemporană) este o noţiune mai cuprinzătoare decît noţiunea de orînduire. Cum bine s-a spus (Miron Constantinescu), epoca este acel timp istoric în care apare, se dezvoltă, se maturizează şi intră în declin o anume contradicţie fundamentală, în vreme ce orînduirea este o perioadă istorică în care contradicţia fundamentală devine dominantă. Între două epoci, sau două orînduiri există perioade de interferenţă, declinul uneia coincizînd cu ascensiunea epocii sau orînduirii ulterioare. Este cît se poate de firesc ca acele perioade de trecere să fie atasate epocii noi. Este meritul autorilor *Istoriei României. Compendiu.* Buc., 1969 că au procedat la această foarte necesară şi firească delimitare între epocă şi orînduire. Cum ştiinţa începe cu definirea noţiunilor, ne îngăduim să amintim că definiţia orînduirii este unanim acceptată şi că, dacă o aplicăm cu rigoare ştiinţifică realităţilor noastre istorice, atunci orînduirea capitalistă nu poate începe la noi nici în secolul al XVIII-lea, nici la 1821 şi nici măcar la 1848. Dar epoca modernă? Este acea epocă care se caracterizează prin marele avînt al forţelor de producţie, prin sporirea fără precedent a luptei maselor populare, prin dezagregarea feudalismului şi ascensiunea capitalismului, deci naşterea unui nou tip de relaţii sociale, prin dezvoltarea ştiinţelor care „formează un edificiu complet", prin raţionalism, luminism, formarea conştiinţei naţionale ş.a., adică un şir de fenomene grandioase care, atribuite în cea mai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mare parte a lor secolului al XVIII-lea, l-au îndrituit şi pe Michelet să numească acel veac „Le grand siècle". Ce-i drept, la începutul epocii moderne feudalitatea îşi conserva încă baza, dar ea era alterată, deformată de rădăcinile tot mai viguroase ale noii orînduiri.

Problema pe care ne-o punem constă în a stabili cînd au luat naştere acele fenomene, acele procese care au dat naştere epocii moderne şi care, în desfăşurarea şi desăvîrşirea lor, au oferit societăţii româneşti trăsăturile esenţiale împlinite ale orînduirii burgheze. Subliniem că este vorba nu de elemente sau fenomene întîmplătoare, ci de procese istorice. Răspunsul de negăduit este că procesele istorice care inaugurează şi definesc începutul epocii moderne şi, în cele din urmă, naşterea orînduirii capitaliste au apărut în perioada de destrămare a feudalismului şi de ascensiune a relaţiilor de producţie burgheze. Cum însă acea perioadă este destul de îndelungată, se cuvine să precizăm în care anume moment al descompunerii feudalismului şi ascensiunii capitalismului poate fi situat începutul epocii moderne.

Pornind de la un singur criteriu, A.D. Xenopol delimita începutul epocii moderne în istoria patriei prin conturarea influenţei greceşti. N. Iorga lua în considerare formarea statului naţional român (1831—1866), iar St. Zeletin socotea că epoca modernă („era nouă") începea cu anul 1829, dată la care, după părerea sa cu totul neîntemeiată, ar fi fost semnat actul de naştere a burgheziei române.

Istoricii marxişti au oferit o consistenţă cu adevărat ştiinţifică dezbaterilor consacrate periodizării epocii moderne. La un consens, după cum se ştie, însă nu s-a ajuns. În tratatul de *Istoria României*, vol. III, Bucureşti, 1964, p. 585, se spune că „în cursul perioadei dintre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi revoluţia din 1848, procesul de destrămare a feudalismului [...] devine fenomenul dominant al dezvoltării social-economice a ţărilor române, fenomen ale cărui prime simptome s-au manifestat încă în perioada precedentă". O precizare se face în acelaşi tratat, vol. IV, p. VII: „considerăm că istoria modernă a României începe odată cu revoluţia din 1848, al cărei program a fost să înlăture formaţiunea social-economică feudală şi s-o înlocuiască printr-o formaţiune burgheză".

În *istoria poporului român*, Bucureşti, 1970, p. 221 stă scris că prin forţele sale motrice, prin organizare, prin program şi urmări, *revoluţia*[7] din 1821" a deschis o nouă epocă în istoria noastră, epoca modernă".

În aceste din urmă două sinteze se ia drept principal temei al periodizării programele revoluţiilor care, în esenţă, ţinteau la abolirea feudalităţii şi instaurarea orînduirii burgheze, autorii acelor sinteze atribuind, după părerea noastră forţat, acest obiectiv şi mişcării revoluţionare din 1821. Este limpede că în cele două sinteze se pune un semn de egalitate între orînduire şi epocă, ceea ce, după cum am mai arătat, este o inadvertenţă. De aceea şi împărtăşim punctul de vedere al autorilor *Istoriei României. Compendiu*, Bucureşti, 1969, care plasează începutul epocii moderne „în secolul al XVIII-lea, mai cu seamă în a doua jumătate a sa" (p. 258).

Împărtăşim acel punct de vedere care susţine că şi 1821 şi 1848 sînt momente de manifestare culminantă ale unui proces istoric care începe în secolul al XVIII-lea, mai precis, în a doua jumătate a sa. Este adevărat că nu toate transformările care s-au petrecut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea sînt de natură burgheză, dar ele se înscriu incontestabil într-un proces în devenire burghez, care se desăvîrşeşte şi se încheie în orînduirea burgheză. Ideile esenţiale ale revoluţiilor din 1821 şi 1848 îşi au rădăcinile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Fără fenomenele cele mai caracteristice ale acestei din urmă perioade istorice nu ne putem explica naşterea ideilor ce-au prezidat dez-

[7] Vezi şi A. Otetea, *Caracterul mişcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluţie*, în „Studii", nr. 4, 1967.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lănțuirea și desfășurarea mișcării de emancipare socială și națională a românilor. Secolul al XVIII-lea, îndeosebi a doua jumătate a sa, pune aproape toate problemele abolirii rînduielilor feudale și tocmai în acea vreme se întrevedea naș-terea unei noi ordine sociale în țările române. Studiul principalelor domenii ale activ.tății materiale și spirituale ale epocii ne conduce tocmai la această din urmă concluzie.

Referindu-ne la agricultură și raporturile agrare, vom remarca reforme și modificări ale căror însemnătate și semnificație au fost pe deplin scoase în evidență de istoriografie. În 1746 și 1749, în Țara Românească, respectiv, Moldova, în 1784 în Transilvania s-a procedat la abolirea dependenței personale, la desființarea servituți.lor personale ale iobagilor. Studii relativ recente[8] au demonstrat că reformele lui C. Mavrocordat au fost impuse de neces tăți noi, izvorîte din dezvoltarea pieții interne, din greutatea de a constrînge pe țărani la muncă, din motive fiscale. Acele reforme au simplificat structura țărănimii, au inaugurat o nouă etapă în procesul multisecular de acaparare a pămînturilor țărănești de către boieri și mănăstiri, dar mai ales a trecerii spre stăpînirea deplină a acestora din urmă asupra pămîntului, proces care se va înfăptui în secolul al XIX-lea[9]. Creșterea rezervei feudale, a alodiului în Transilvania, accelerarea procesului de concentrare a moșiilor, sporirea clăcii, a obligațiilor în muncă ale țăranilor și a dijmei, convertirea într-o tot mai mare măsură a acelor obligații în bani, tendința marilor proprietari de a obține drept de stăpînire absolută asupra rezervei, progresele realizate de ei pe această linie în 1792, în Moldova, în privința pădurilor, dezvoltarea arendăș.ei ș.a. sînt fenomene economico-sociale strîns, nemijlocit legate de tot ceea ce s-a produs în domeniul agrar în deceniile următoare și, îndeosebi, în pericada regulamentară în Molodva și Țara Românească. Două procese de însemnătate capitală în evoluția agrară a țărilor române s-au conturat tocmai în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea : reglementarea și sporirea clăcii și creșterea rezervei feudale[10] și a tendinței boierim.i de a deveni proprietară absolută, ceea ce ne amintește de prevederile Regulamentului Organic și ale legiuirilor din 1851. Primul proces istoric este o cale proprie de trecere la capitalism a unor țări din răsăritul continentului, iar cel de al doilea are o foarte limpede semnificație burgheză. După părerea noastră, particularitățile cele mai evidente ale relați.lor agrare în perioada de descompunere a feudalismului și de ascensiune a capitalismului în țările române au luat naștere în secolul al XVIII-lea, mai precis, începînd cu mijlocul acelui veac.

Înnoiri semnificative s-au produs și în tehnica agrară. La mijlocul secolului al XVIII-lea, în Moldova, s-a trecut, fie și experimental, la asolamentul trienal[11], a avut loc o adîncire a specializării culturilor, s-a extins cultivarea porumbului și a cartofului.

Ceea ce a zdruncinat feudal'smul și a determinat abolirea lui a fost lupta țărănimii iobage, clăcașe, lupta maselor populare în general. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, din acea luptă au izvorît idei și programe preluate

---

[8] Fl. Constantiniu, *Situația clăcașilor din Țara Românească în perioada 1746—1774*, în „Studii," nr. 3, 1959 ; V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, 1968.

[9] Fl. Constantiniu, *op. cit., loc. cit.*, p. 80—81.

[10] În Țara Românească, îndeosebi, rezerva feudală dest'nată producției cerealiere continuă să aibă încă o întindere mică (vezi S. Columbeanu, *Economia domenială din Țara Românească în comparați^ cu economia domenială din Europa răsăriteană în secolul al XVIII-lea*, București, 1968 — Teză de doctorat. Rezumat).

[11] Vezi N.A. Mohov, *Moldavia epohi feodalizma*, Izd. „Cartea moldovenească", Kișinev, 1964, p. 374.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și dezvoltate de generația care a aplicat feudalității lovitura decisivă. În acest sens, este suficient să invocăm răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan, care și-a propus, printre altele, să desființeze nobilimea, s-o impună la dări și să împartă moșiile la țărani. În secolul al XVIII-lea, iobăgia a devenit în Transilvania — spune David Prodan — o problemă de stat esențială, abolirea iobăgiei fiind pusă nu de Iosif al II-lea, ci de lupta țărănimii [12]. Este adevărat că răscoalele țărănești din acea epocă, inclusiv cea din 1784 în Transilvania, mai purtau încă trăsături specifice răscoalelor țărănești medievale. Dar cadrul, împrejurările în care ele au izbucnit și s-au desfășurat, programul și ideile lor, între care cea a abolirii iobăgiei și a împroprietăririi țăranilor, influența lor asupra vieții economice și social-politice a vremii și, îndeosebi, urmările lor ne îndeamnă să le atribuim epocii moderne. Este bine știut că, în general, răscoalele țărănești, indiferent de epoca în care s-au produs, se caracterizează prin binecunoscute trăsături comune. Dacă, prin absurd, am izola răscoala din 1907, făcînd abstracție de epocă, de legăturile, de implicațiile ei exterioare și de urmările ei, am dispune de suficiente argumente care să ne îndreptățească s-o plasăm cu un secol mai devreme. Tocmai de aceea socotim esențial să luăm în considerare semnificația răscoalelor țărănești, semnificație definită prin imperativele epocii și sensul evoluției societății. Abolirea iobăgiei pe teritoriul românesc pusă în perioade istorice distincte, de pildă, în secolul al XVI-lea și a doua jumătate a secolului al XVIII-lea are implicații și semnificații diferite. În primul caz ea este virtuală, în al doilea potențială.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în țările române, industria a intrat și ea într-o nouă fază a evoluției. După cum se știe, industria capitalistă nu începe cu manufactura, ci cu cooperația capitalistă simplă. Or, tocmai în acea vreme s-a conturat la noi ca proces economico-social cooperația capitalistă simplă. De asemenea, în aceeași epocă s-au pus bazele stadiului manufacturier al industriei în istoria patriei. Efemere în Moldova și Țara Românească, manufacturile în Transilvania s-au înscris pe o cale ascendentă. Este adevărat că multe dintre ele aveau un caracter feudal, dar existența raporturilor de producție mixte și a celor capitaliste le-au oferit acele trăsături ce caracterizează dezvoltarea întreprinderii în epoca modernă, transformarea ulterioară a întreprinderii într-o unitate productivă de tip burghez.

Se înțelege de la sine că apariția și dezvoltarea manufacturilor nu se pot explica fără un progres ecorespunzător al meșteșugurilor. Tot în secolul al XVIII-lea se plasează și începuturile procesului de dezagregare a breslelor și apariția preproletariatului.

Pentru Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este de notat și dezvoltarea fără precedent a mineritului, care îmbracă deja unele forme tipic burgheze.

Transformările care s-au produs în acea epocă în agricultură și industrie explică adîncirea diviziunii sociale a muncii, progresele acumulării primitive de capital și, în consecință, dezvoltarea orașelor. După unele calcule [13], numărul orașelor din Moldova și Țara Românească în secolul al XVIII-lea a crescut cu 25%.

Potrivit opiniei unor istorici (St. Olteanu, C-tin Șerban), elementele înnoitoare în economia urbană a Moldovei și Țării Românești (adîncirea diviziunii

[12] D. Prodan, *Die Aufhebung der Leibeigenschaft in Siebenbürgen*, în „Sudost — Forschungen", Band XXIX, 1970, p. 3—4.

[13] C. Șerban, *Aspecte din lupta orășenilor din Țara Românească și Moldova împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii", nr. 6, 1960, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sociale a muncii și a specializării, predominarea lucrului pentru piață și nu al celui la comandă) sînt manifeste încă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, procesul dobîndind noi dimensiuni un secol mai tîrziu. Important este și faptul că în a doua jumătate a acelui secol, îndeosebi către sfîrșitul lui, a fost inaugurat un îndelung proces istoric: eliberarea orașelor de sub dependența feudală. Răscoalele orășenilor din 1793 (Caracal și Ploiești), 1799 (fabrica de postav de lîngă București), 1819 (Iași — tătărășenii) indică o ascuțire evidentă a contradicțiilor sociale în orașe, o creștere a conștiinței sociale a păturilor orășenești.

Progrese notabile, apariția unor elemente noi care au caracterizat evoluția ulterioară sînt vădite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în credit, comerț, transporturi. O tendință manifestă spre comercializare, crearea unor asociații precursoare ale societăților pe acțiuni și pe credit (Transilvania), preocupări menite să reglementeze și să perfecționeze mijloacele și căile de transport etc. În sfîrșit, tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, după încheierea păcii de la Kuciuk-Kainardgi (1774), este inaugurat procesul abolirii monopolului otoman asupra comerțului exterior al Moldovei și Țării Românești, proces care se va încheia în 1829.

Modificările structurale în societatea românească a epocii au determinat mutații de o însemnătate covîrșitoare în viața spirituală. Din motive asupra cărora deja ne-am oprit, înnoirea ideilor a depășit chiar premizele materiale. Viața spirituală de pe teritoriul țării noastre a venit în contact, și-a însușit, fie și parțial, și a prelucrat o parte din tot ceea ce „secolul luminilor" a dat mai semnificativ. În *Țiganiada* lui Ion Budai Deleanu, de pildă, se înfruntă ideile revoluției franceze, de la cele ale lui Rousseau, la cele ale lui Robespierre, Danton, Saint-Just etc.

La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, *Enciclopedia* devine și ea cunoscută în țările române etc.

Pe plan spiritual, începutul epocii moderne la noi, deci secolul al XVIII-lea, îndeosebi cea de a doua jumătate a lui, a fost dominat de luminism, adică de acele străduanii menite să repună în drepturile sale rațiunea, să „lumineze" societatea, s-o elibereze de ideologia feudală, să înlesnească și să accelereze progresele științei, să formeze și să dezvolte conștiința națională, să pună bazele unor programe de înnoire social-politică de natură burgheză. Căile pătrunderii luminismului la noi, principalele faze ale implîntării și desfășurării sale pe teritoriul românesc au fost studiate în istoriografia noastră [14]. Vom observa doar că luminismul a fost reprezentat la noi încă către mijlocul secolului al XVIII-lea prin Inocențiu Micu și că, datorită condițiilor speciale în care viețuiau românii, ca și alte popoare din sud-estul continentului, el și-a pierdut din cosmopolitismul care-l caracterizează, dobîndind trăsături proprii legate de preocupările de ordin național și de *militantismul culturii noastre.*

Referindu-ne la Moldova, unde fenomenul a fost mai bine studiat în ultima vreme, Al. Duțu notează [15] că luminiștii moldoveni au utilizat ca surse lucrările revoluționarilor francezi. Către 1800 a fost tradusă o scriere polemică revoluționară prin care cititorii români puteau lua cunoștință de principiile înserate în *Declaration des droits de l'homme.* Acea scriere polemică fusese alcătuită în 1791. Ideile pe care ea le vehicula au fost preluate și răspîndite de boierimea de treptele a II-a și a III-a. Pe această cale s-a ajuns, după cum vom vedea, la cunoscutul proiect al „republicii aristodemocraticești" și la tezele pe care se întemeia memoriul elaborat la Iași și adresat în 1807 lui Napoleon I.

[14] Vezi *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, 1964, p. 115; Al. Duțu, *Mișcarea iluministă moldovenească de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii", nr. 5, 1966, p. 923.

[15] Al. Duțu, *op. cit., loc. cit.*, p. 921—923.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Între mijlocul secolului al XVIII-lea — spune Al. Duțu — cînd Iacov Putneanul publică al său *Sinopsis* și începutul secolului al XIX-lea, cînd învățămîntul, preocupările laice și proiectele de reforme sociale intră într-o nouă etapă, se desfășoară activitatea unui grup compact de oameni de cultură care caută noi soluții politice și culturale prin intermediul unor mai variate și multiple contacte cu marile curente ale gîndirii europene [...] ; lupta dintre vechi și nou în acest sfîrșit de secol se dezvăluie în toată amploarea ei [...]". Acei intelectuali moderni au introdus în mediul românesc valorile europene. Mai mult, cărturarii luminiști au încercat să se grupeze în societăți. Exemplul cel mai elocvent ni-l oferă „Societatea filosoficească a neamului românesc în mare prințipatul Ardealului", care „lansează apelul său program în 1795, întemeiat pe strînsa colaborare a intelectualilor din Sibiu cu cei din Rîmnic și București".

În acele împrejurări, în care cărturarii transilvăneni au jucat un mare rol, s-au pus bazele logicei și filozofiei moderne românești prin promovarea raționalismului (vezi *Logica lui Samuil Micu),* prin interpretarea fenomenelor din natură, receptarea lui Kant etc. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se plasează și începutul [16] istoriografiei române moderne, al filologiei și al limbii literare. Istoriografia și filologia au servit ideologia națională prin demonstrarea originii romane a poporului și a limbii române, a unității etnice și lingvistice a românilor, a drepturilor sociale și naționale etc.

Progrese remarcabile au făcut limba și tipăritura românească. S-au format nucleele unor biblioteci [17], C-tin Mavrocordat a înlăturat limba greacă din biserică [18], s-au produs încercări de editare a unor ziare românești, s-au tipărit gramatici românești. După calculele [19] Ariadnei Cammariano-Cioran, în secolul al XVII-lea au fost tipărite în Moldova și Țara Românească 53 de cărți în limba română și 92 în cea greacă, în vreme ce în secolul al XVIII-lea au fost editate 231 de cărți în limba română și numai 37 în cea greacă. „Examinarea atentă a textelor bisericești din secolul al XVIII-lea, tipărite în Moldova, Muntenia și Transilvania — spune [20] Ion Gheție — ne-a dus la concluzia că, în *jurul anului 1750, diferențele de ordin regional din textele religioase tipărite în cele trei țări românești au fost abolite prin acceptarea normei literare muntene în cărțile moldovenești și ardelenești*".

Transformări înnoitoare a cunoscut învățămîntul. Fără să mai vorbim de progresele lui în Transilvania, îndeosebi după înființarea regimentelor grănicerești, vom nota că „de pe la 1760 însă încep să pătrundă în ambele Academii [este vorba de cele domnești din București și Iași — n.n.] atît filozofia modernă a secolului luminilor, cît și științele pozitive" [21]. După cum se știe, în 1766 Gr. Al. Ghica în Moldova și în 1776 Al. Ipsilante în Țara Românească au reformat învățămîntul, modernizîndu-l, incluzînd studiul științelor naturii, pozitive și al limbilor moderne, apropiind deci instrucția școlară de necesitățile unei administrații ce vădea tendințe de modernizare. Nu este lipsit de însemnătate faptul că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea limba franceză a devansat pe cea italiană ca limbă de uz internațional, iar preceptori francezi

[16] Vasile Maciu. St. Pascu, Dan Berindei, Miron Constantinescu, V. Liveanu, P. P. Panaitescu. *Introduction a l'historiographie roumain jusqu'en 1918*, București, 1964, p. 29.

[17] Al. Duțu, *op. cit., loc. cit* p. 914.

[18] Vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, E.A., București, 1971, p. 267.

[19] *Ibidem*, p. 268.

[20] Ion Gheție, *Contribuții la problema unificării limbii române literare, Momentul 1750*, în „Limba română", nr. 2, 1971, p. 115.

[21] Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 270,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

au pătruns în familiile boierești și domnești din Principatele Române. În sfîrșit, un eveniment de importanță covîrșitoare a fost cel al inaugurării învățămîntului în limba română, în 1813 în Moldova și în 1818 în Țara Românească.

Reprezentanții cei mai autorizați ai curentelor înnoitoare de idei n-au rămas ancorați în preocupări pur teoretice, n-au pierdut din vedere finalitatea practică a vocației lor. Luminiști ca Al. Philippide, Dionisie Fotino, Naum Rîmniceanu, Dinicu Golescu ș.a. au criticat instituțiile vremii, s-au aplecat cu interes asupra problemelor sociale. Pentru Samuil Micu iobăgia era „un fel de sclavaj". Istoricii „Școlii ardelene" ca și luminiști din Moldova și Țara Românească au vestejit, de pe poziții avansate, moderne stăpînirea otomană și cea habsburgică.

Începutul epocii moderne coincide însă și cu o sporire considerabilă a preocupărilor consacrate normelor de organizare statală și administrativă. Cum bine s-a spus, începînd cu acea epocă, „rolul și importanța instituțiilor juridice și administrative au sporit constant" [22]. Statul absolutist luminat a trebuit și, în parte, a și realizat, codificarea dreptului penal și civil, legi ale industriei, comerțului, reglementarea muncii, reforme ale ramurilor administrative, economiei bugetare [23] etc. Păstrînd proporțiile (nici Moldova, nici Țara Românească n-au fost state „absolutist luminate"), preocupările ce caracterizează epoca din acest punct de vedere s-au făcut simțite și în țările române. Fără să mai vorbim de Transilvania din vremea lui Iosif al II-lea, n-au lipsit nici în Moldova și Țara Românească intențiile de reforme constituționale, care au mers în Moldova pînă la proiectele din 1802 și 1807. In Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, s-a procedat (este adevărat, cu efect practic vremelnic, spiritul însă a rămas) la separația justiției de administrație prin înființarea tablelor regești. *Pravilniceasca condică* (1780) și *Legiuirea Caragea* (1818) au fost pași importanți pe calea modernizării justiției, prin care se încerca chiar o separare a justiției de administrație.

Referindu-ne la pravilele mai sus menționate, s-a constatat cu bună dreptate că, spre deosebire de cele din secolul al XVII-lea, „care erau doar compilații bazate pe izvoare bizantine și pe unele obiceiuri juridice, pravilele din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea reprezintă prelucrări cărturărești și sistematizări bazate pe unele generalizări de filozofie juridică. Din punct de vedere al tehnicii lor, aceste pravile sînt codificări ce premerg elaborărilor sistematizate proprii dreptului burghez" [24].

Înnoiri semnificative s-au produs în administrația celor trei țări române: reforme administrativ-teritoriale, sporirea în Moldova și Țara Românească a puterilor reprezentanților domniei, lefi acordate dregătorilor etc.

Neîndoielnic că, pe plan pur politic, epoca modernă în Principatele Române a inaugurat procese de însemnătate capitală pentru destinul statelor românești. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, mai precis, după 1760, reprezentanți ai boierimii române au schițat proiecte ce vizau independența și chiar Unirea. Aceste tendințe au prins contururi vizibile o dată cu refugiul unor polonezi în Principatele Române. Emigrați polonezi au intrat în legătură cu iacobini francezi aflați în București și Iași, au format birouri de propagandă, iar cuvintele de autonomie, independență și constituție și-au făcut loc tot mai mult după 1791 în memoriile unor boieri autohtoni. În acea epocă s-au pus și premizele viitoarei „chestiuni române". De altfel, Iosif al II-lea începea să gîn-

[22] B. Lesnodorski, *Éléments juridiques et administratifs dans les transformations de l'état moderne*, Edition „Naouka", Moscou, 1970, p. 2 (XIII-e congres international des sciences historiques).

[23] *Ibidem*, p. 7.

[24] *Istoria gîndirii sociale și filozofice în România*, București, E.A., 1964, p. 110.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dească la români ca la o problemă națională ce tindea să devină acută și, alături de el, Ecaterina a II-a întrevedea putința de a crea un stat dacic, urmărind, firește, interese proprii.

Tot în secolul al XVIII-lea, chestiunea orientală intra într-o nouă fază a desfășurării sale, continentul european deplasîndu-și atenția către est o dată cu sporirea rolului Rusiei și accelerarea decadenței otomane.

Un proces de însemnătate capitală este cel al întăririi autonomiei Principatelor Române. Este adevărat că, în urma crizei de încredere față de domnitorii indigeni, Poarta Otomană a instaurat regimul domnitorilor fanarioți, funcționari ai Porții, dar procesul amintit mai sus s-a vădit ireversibil. Unii fanarioți au trădat, alții s-au naturalizat etc. În 1774, monopolul otoman a fost limitat. A urmat apoi reglementarea repetată a raporturilor româno-turce și căderea Porții pe planul al doilea în raporturile românilor cu marile puteri.

Una din trăsăturile cele mai caracteristice ale perioadei de trecere de la feudalism la capitalism, ale epocii moderne este formarea conștiinței naționale, a națiunii și a statelor naționale. Pornind de la obiectivul referatului nostru, se cuvine să încercăm să răspundem la două chestiuni esențiale: cînd se poate vorbi de o conștiință națională la români? Cînd își dezvăluie ei conștiința politică a necesității unității național-statale?

Ar fi superflu și, de altfel, nici nu ne propunem să intrăm în amănunte referitoare la conceptele mai sus amintite. În această materie filozofii și istoricii noștri au dat în ultimii ani contribuții viabile. Vom readuce în memoria noastră doar faptul că, conștiința națională apare o dată cu națiunea, că aceasta din urmă este determinată de condițiile economico-sociale, și că ea nu se confundă nici cu formațiunea social-economică, nici cu statul național[25]. Admițînd determinarea conștiinței naționale de condițiile economico-sociale, nu trebuie să pierdem din vedere sau să minimalizăm rolul celorlalți factori sau să ignorăm constatări verificate și anume: conștiința națională se dezvoltă însă și după legi proprii, ea avînd o evoluție oarecum autonomă ca multe dintre fenomenele spirituale. Factorii externi, în anumite împrejurări, pot avea înrîuriri și efecte considerabile. Noi știm că, conștiința națională s-a format în perioada de descompunere a feudalismului și de ascensiune a capitalismului și că tocmai condițiile materiale, economice ale acelei perioade stau la baza acestui proces. Dar anumite elemente de natură politică, spirituală într-un cuvînt, s-au adăugat și au accelerat formarea conștiinței naționale, ridicînd-o la un nivel pe care condițiile pur materiale singure nu ni le-ar putea explica. De pildă, contactele cu centre străine avansate din punct de vedere spiritual, o înăsprire fără precedent a asupririi naționale ș.a. au jucat acest rol motor.

În concluziile colocviului „Asociației internaționale de studii sud-est europene" (Paris, 1968), colocviu consacrat luminismului și formării conștiinței naționale la popoarele din sud-estul Europei, M. Berza spunea[26] că, în epoca luminismului, din punct de vedere al factorilor culturali și ideologici, ne aflăm în această parte a continentului într-un stadiu „de conștiință prenațională, de caracter etnic" și că, în forma ei cea mai înaltă, conștiința națională se concretizează în programe politice de revendicări tinzînd să asigure drepturile naționale.

---

[25] Vezi A. Gavrilă, *Conceptul de națiune*, în „Analele Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.", nr. 6, 1967, p. 41 și urm.; idem, *Conceptul de conștiință națională*, în „Revista de filozofie", nr. 9, 1968, p. 1068 și urm.

[26] Association internationale d'études du sud-est european, ***Les lumières et la formation de la concience nationale chèz les peuples du sud-est europeen***, Bucarest, 1970, p. 122.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sîntem de acord că în evul mediu se poate vorbi doar despre un substrat de solidaritate între români şi de o conştiinţă a unităţii etnice. Este probabil că M. Berza nu a inclus în consideraţiile sale şi Transilvania. Oricum, la întrebarea dacă românii rămăseseră în secolul al XVIII-lea, mai precis, în a doua jumătate a sa, la conştiinţa unităţii etnice, noi dăm un răspuns negativ. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pătura intelectuală românească din Transilvania s-a definit hotărît, reprezentanţii ei cei mai avansaţi au pus bazele teoretice ale demonstraţiei unităţii naţionale a românilor. *Supplex Libellus Valachorum* din 1791, ca şi cel din 1804, recent studiat de David Prodan, sînt opere ale acelei intelectualităţi conştientă de drepturile naţiunii române, avînd conştiinţa naţională, sînt programe care militează pentru eliberare socială şi naţională. Credem că aceste fapte sînt incontestabile. Referindu-ne la Moldova, vom aminti concluzia lui Al. Duţu: în ultimile decenii ale secolului al XVIII-lea se face trecerea de la „conştiinţă ortodoxă" la cea naţională [27], constatare care poate fi extinsă şi asupra Ţării Româneşti.

În sfîrşit, cea de a doua chestiune a demonstraţiei noastre: cînd anume apare ideea unităţii politice a românilor sub forma naţională, ca ideie emisă de români? P.P. Panaitescu a răspuns hotărît că: „cel dintîi care a manifestat ideea naţională românească, a solidarităţii politice între români bazată pe existenţa unui popor român, acelaşi peste graniţele politice a fost Tudor Vladimirescu în 1821" [28]. P. P. Panaitescu subliniază că Tudor Vladimirescu n-a avut în vedere unirea Moldovei cu Ţara Românească, dar trage concluzia că eroul răscoalei din 1821 avea prezentă în minte ideea unităţii politice a românilor în sens naţional. Regretatul istoric a riscat afirmînd că „nicăieri, nici în paginile scriitorilor din şcoala ardeleană nu întîlnim această idee" [29] a unităţii politice a românilor în sens naţional, iar proiectele „dacice" avansate de străini în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nici n-ar fi fost înţelese de români. În ceea ce ne priveşte, vom constata că ideia unirii politice a românilor de pretutindeni nu apare nici în programele revoluţiei române din 1848. Înseamnă că ea nu exista? O ideie se naşte şi poate avea o existenţă latentă, ea va deveni însă călăuzitoare şi va provoca o angajare deschisă a unor largi forţe sociale numai în anumite împrejurări. Pentru românii transilvăneni, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu se punea problema unirii cu Moldova şi Ţara Românească, ci recunoaşterea lor ca naţiune în propria provincie. De altfel, istoriografia noastră a dovedit fără putinţă de tăgadă că, datorită unor împrejurări istorice binecunoscute, românii au ajuns la Unire treptat, recunoaşterea individualităţii naţiunii române în Transilvania şi dobîndirea autonomiei în toate cele trei ţări româneşti fiind premize ale creerii statului naţional. Conştiinţa politică a unităţii româneşti, peste graniţele vremelnice, era însă o treaptă pe care românii o atinseseră cu mult înainte ca ideia unirii să fi devenit o *lozinică practic realizabilă*. Corifeii şcolii ardelene, un Gh. Lazăr care a pus bazele învăţămîntului în limba română în Ţara Românească şi mulţi alţi cărturari transilvăneni veniţi dincoace de munţi aveau acea conştiinţă, dar nu întrevedeau posibilităţile practice ale unirii politice în împrejurările binecunoscute ale epocii.

Este însă de observat că, chiar în acele condiţii, idei şi chiar programe vizînd unirea românilor într-un singur stat au fost făcute publice.

I. Moisuc anunţa în „Revista arhivelor", nr. 1, 1971, p. 135 că documentele depistate în arhivele vieneze, care se referă la luptele românilor din Transilvania

---

[27] Al. Duţu, *Mişcarea iluministă moldoveană de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea*, în „Studii", nr. 5, 1966, p. 921.

[28] P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, în „*Studii privind unirea Principatelor*", Bucureşti, 1960, p. 89.

[29] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

în anii 1756 și 1757—1760 provocate de unirea religioasă, vădesc că acele tulburări aveau la bază „ideea dacică". Afirmația va putea fi verificată atunci cînd acele documente vor fi puse la dispoziția cercetătorului. De aceea nu ne vom opri asupra ei, ci ne vom referi la cîteva acte, din păcate doar menționate de P.P. Panaitescu [30] sau ignorate.

În martie 1788, Nicolae Mavrogheni s-a adresat brașovenilor cu următoarele cuvinte [31]: „să vă alcătuiți iarăși la acest principat, de unde v-ați desghinat și vă primim cu orice legătură și privilegiuri". Să admitem că această idee are încă un iz feudal și că nu izvorăște dintr-o conștiință națională în sensul pe care-l dăm noi astăzi acestui concept, după cum sîntem gata să integrăm în aceeași categorie și spusele lui Samuil Micu: „mai bine ar fi fost să nu se fi despărțit în două domnii, ci Țara Românească și Moldova supt un stăpînitoriu să fi fost, că așa puterea le-ar fi fost mai tare și nici turcii și nici alte neamuri nu i-ar fi biruit" [32]. Că o conștiință politică a unității naționale exista la români în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea o dovedește însă cît se poate de limpede și memoriul [33] din 1772, adresat de un grup de mari boieri munteni (N. Dudescu, M. Cantacuzino, Pană Filipescu, frații Băleanu, Pantazi Cîmpeanu ș.a.) delegatului Austriei la congresul de la Focșani. În acel memoriu se demonstra că venise momentul să se schimbe „constituția patriei noastre prin redobîndirea libertății", să fie înlăturat jugul otoman, „cele două principate reunite printr-un prinț bun și protejate de cele mai mari două imperii ale creștinătății" [Rusia și Austria — n.n.] pot în puțin timp să formeze un stat capabil „să se susțină și să opună o barieră torentului care atît de ameninț cuvîntul creștin cu o totală ruină". Firește, ideea unirii Moldovei cu Țara Românească pentru a bara avansul puterii otomane în stînga Dunării este veche, medievală, numai că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ea are o semnificație complexă, superioară, fiind un reflex al conștiinței naționale. Conștiința politică a unității naționale românești este însă manifestă la Ion Budai Deleanu care, vorbind despre provinciile românești ce alcătuiseră „Dacia veche", observa că „așa se aseamănă între sine, încît parcă formează o singură țară și că sînt menite pentru un singur popor și pentru o singură domnie" [34]. Ideea unirii Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești se înfățișează și mai limpede în *Supplex Libellus* din 1804: împăratul Austriei să amelioreze starea românilor din Transilvania căci, în felul acesta, „și locuitorilor Valahi și Moldovalahii, fiind și lăcuitorii acestor doao țări toți rumâni, li se va da prilej a căuta toate mijlocirile ca să se închine schiptrului Împărăției tale [...]", iar prin unirea tuturor românilor „ai înnoi numele cel vestit al împăraților romenești" [35].

Să adăugăm și memoriul [36] alcătuit la Iași în 1807 și adresat lui Napoleon I, care este un adevărat program politic al unirii Moldovei cu Țara Românească. Actul considera cele două provincii o națiune, demonstra identitățile și comunitatea lor de origine, de limbă, de factură psihică, cerînd unire și independență. O asemenea armătură de argumente ca cea pe care se sprijină memoriul nu se putea naște întîmplător, nu poate fi explicată fără a lua în considerare existența conștiinței politice a necesității creării statului național român. Iată

---

[30] P. P. Panaitescu, *Problema unificării politice...*, p. 87 și 89.

[31] Ibidem, p. 87.

[32] Vezi *Istoria literaturii române*", II, E.A., București, 1968, p. 40.

[33] Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de reforme dans les Principautes Roumaines 1769—1830*, Bucarest, 1970, p. 37—38.

[34] Vezi *Din Istoria Transilvaniei*, I, ed. a III-a, București, 1963, p. 293.

[35] D. Prodan, *Încă un Supplex Libellus românesc*, Cluj, 1970, p. 81.

[36] Emil Vîrtosu, *Napoleon Bonaparte și dorințele moldovenilor la 1807*, în „Studii", nr. 2, 1965, p. 415.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

motivele care ne îndreptățesc să afirmăm că procesul formării conștiinței naționale și a conștiinței politice a unirii românilor nu numai că începe înainte de 1821, dar se și manifestă pregnant.

Așadar, cercetătorul se află în fața unui complex de procese istorice care caracterizează epoca modernă. După cum am văzut, ele s-au născut în secolul al XVIII-lea, mai precis, în a doua jumătate a acelui veac, pentru a se desăvîrși în perioada ulterioară. Tocmai de aceea socotim că a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și secolul următor trebuie cuprinse în aceeași epocă istorică : epoca modernă.

D. CIUREA, *Problema periodizării* (rezumat).

Problema periodizării istorice este considerată de unii teoreticieni quasi perimată, de alții reținută ca actuală, dar cu o notă de relativism. R. Lopez (Yale) a afirmat că orice epocă poate fi un „ev mediu", o tranziție între trecut și viitor. Totuși, feudalismul nu apare ca un fenomen „recurent" în istorie. Periodizarea lui Cellarius apare încă utilizabilă, cu remanieri. François Furet (1971) a propus revizuirea „periodizărilor globale tradiționale" (cu referire la H. Hauser și Jean Delumeau pentru începutul epocii moderne). A. Sapori (1957) a propus, pentru Italia, restrîngerea evului mediu și extinderea Renașterii (secolele XI—XVI). În istoria Franței, 1789 marchează începutul epocii contemporane, acceptat de istoriografia burgheză, dar în viitor va fi deplasat la 1871 (Comuna). Anul 1821, propus de istorici români pentru începutul epocii moderne, a fost utilizat de A. D. Xenopol pentru începutul epocii contemporane. N. Iorga scria în 1935 că în epoca „filozofică" a secolului al XVIII-lea Principatele Române devin „monarhii moderne".

Recent, M. Anderson (1969), avînd în vedere aspectele esențiale ale evoluției istorice pe continentul european, inclusiv Țările Române, consideră că începutul epocii moderne trebuie situat în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Întreg teritoriul românesc a fost, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sub acțiunea efectivă a acelorași mutații reformatoare sub raport social, economic și politic și sub influența aceleiași ideologii înnoitoare, iluminismul (J. Rohrer). Asupra unor aspecte comune (dezvoltarea agriculturii, a manufacturilor etc.) au insistat recent și istoricii polonezi Celina Bobińska, Witold Kula și alții.

Miron Constantinescu a introdus această periodizare în sinteza *Istoria României, Compendiu*, București, 1970.

IULIU C. CIUBOTARU, *Anul 1821 ca început al epocii moderne în Țările Române* (rezumat).

După programa de istorie pentru învățămîntul superior, publicată în anul 1949, o soluționare științifică a problemei periodizării istoriei României s-a încercat a se da în Tratatul de istorie a României. Această lucrare de sinteză a adoptat anul 1848 ca termen de început al epocii moderne, stabilindu-se în același timp o singură limită cronologică între epoca medie și orînduirea feudală pe de o parte și epoca modernă și orînduirea capitalistă pe de altă parte. („Studii", nr. 6, 1957, p. 103—110 ; Tratatul de istorie a României, vol. I, p. XI).

La un an după apariția vol. III și IV din Tratat, acad. A. Oțetea (Marxismul și cercetarea istorică, în „Lupta de clasă", nr. 1, 1965), definind mișcarea populară de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu drept o „revoluție

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

democrată" avînd un „program înaintat de emancipare socială și națională" și cu ecou în celelalte Țări Române, propune ca linia de demarcație „dintre orînduirea feudală și cea capitalistă" să fie fixată la 1821, nu la 1848 (p. 50), pentru ca, puțin mai departe, referindu-se la ajunul anului revoluționar 1848, să scrie totuși despre destrămarea relațiilor feudale, despre contradicția dintre relațiile de producție feudale și caracterul forțelor de producție și necesitatea trecerii la o *nouă orînduire*, sau despre lupta pentru înlăturarea *orînduirii feudale* în anul 1848. Ar fi trebuit deci să fie propus anul 1821 nu ca limită dintre cele două orînduiri, ci între epoca medie și cea modernă. În acest fel ar fi apărut cu claritate și ideea că în periodizarea istoriei, periodizarea pe epoci nu implică în mod necesar coincidența deplină între acestea și orînduirile respective.

În articolul publicat ulterior („Studii", nr. 4, 1967, p. 667—679), intitulat „Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu : răscoală sau revoluție ?", încercînd să aplice teoria marxist leninistă a revoluției sociale, autorul crede că mișcarea condusă de Tudor a fost o revoluție socială (nu însă burghezo-democratică sau burgheză, ci de eliberare națională, întrucît obiectivele luptei antiotomane se lărgiseră la începutul secolului al XIX-lea, „cuprinzînd un program de revendicări sociale și politice care tindea la desființarea orînduirii feudale o dată cu răsturnarea dominației otomane") (p. 678—679). Lozinca lui Tudor „dreptate și slobozenie" „însemna abolirea privilegiilor boierești și egalitatea tuturor în fața legilor". Acesta ar fi fost hotărît să ducă lupta „pînă la completa emancipare a țăranilor" (p. 676—677).

În sfîrșit, recunoscînd mișcării conduse de Tudor caracterul de revoluție, autorul crede că trebuie „să datăm de la 1821 epoca modernă, ceea ce prezintă avantajul de a nu fi obligați să împingem orînduirea feudală pînă la mijlocul secolului al XIX-lea". (p. 679).

O dezbatere temeinică a tuturor tezelor și afirmațiilor din articol, deși absolut necesară pentru clarificarea caracterului mișcării din anul 1821, depășește cadrul referatului. Problema periodizării impune însă unele observații.

Mai întîi, și aici se confundă epoca istorică cu orînduirea : la 1821 sfîrșește *orînduirea* feudală și începe *epoca* modernă, știut fiind însă că acum ar putea sfîrși epoca medie, deoarece orînduirea feudală, cu dominarea relațiilor feudale de producție, mai durează cîteva decenii după anul 1821.

În al doilea rînd, nu se poate susține că mișcarea lui Tudor a fost o revoluție socială, cu obiective ca abolirea privilegiilor boierești și completa emancipare a țăranilor. Informațiile citate despre proclamarea de către Tudor a libertății, egalității și a desființării privilegiilor boierilor, sau a ideii răspîndită de Tudor că boierii trebuie să prestеze aceleași dări și sarcini ca și ceilalți locuitori și nu mai pot pretinde clacă de la țărani (p. 676), trebuie privite cu prudență și confruntate cu alte documente, între care unele provenind chiar de la Tudor. Scrisoarea acestuia către N. Văcărescu (Documente 1821, vol. I, p. 253) probează că el nu a avut intenția să desființeze privilegiile boierești și deci cu atît mai mult nu se gîndea să abolească relațiile feudale. Prin proclamația de la Padeș Tudor nu îndemna la împărțirea tuturor moșiilor și averilor boierești. Tudor comunica lui Samurcaș că poporul nu cere decît să i se restituie ceea ce i-a fost jefuit de către boieri sau de către cîrmuire cu prilejul percepерii birului și a altor dări, iar în viitor să se mențină doar birurile și prestațiile legale (ibidem, p. 300) ; scopul lui Tudor era nimicirea abuzurilor ce aveau loc în cîrmuirea țării (ibidem, p. 303). „Robia" înfierată de Tudor în amintita proclamație nu era robia clăcii, ci robia dărilor abuzive către stat (ibidem, p. 386—387). „Tiranii boieri" nu sînt boierii ca beneficiari de clacă, ci boierii ca dregători ai statului, după cum rezultă din scrisoarea lui către membrii Divanului, trimisă la 4 februarie 1821, deci la cîteva zile după lansarea proclamației. În sfîrșit, „Cererile norodului românesc", trimise vornicului Samurcaș în februarie 1821 (nefiind, deci, de dată mai tîrzie), nu cuprind revendicarea desființării privilegiilor sau abolirea relațiilor feudale.

Totuși, negarea caracterului de revoluție socială mișcării din 1821 nu implică prin aceasta și negarea posibilității ca anul 1821 să fie adoptat ca limită

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

între epoca medie și epoca modernă, cu atît mai mult cu cît nici trecerea de la orînduirea feudală la cea capitalistă nu s-a făcut întotdeauna printr-o revoluție socială. Cu alte cuvinte, se poate face abstracție de caracterul mișcării atunci cînd se pune în discuție adoptarea anului 1821 ca limită între cele două epoci istorice. Și în acest caz însă soluția propusă nu este acceptabilă. Urmările imediate, deloc neglijabile (și fiind, de fapt, consecința nu numai a mișcării condusă de Tudor) au fost totuși departe de importanța ce le-a fost atribuită în articol. În al doilea rînd, consecințele anului 1821, cîte au fost, nu au avut efecte însemnate asupra Transilvaniei, ceea ce face ca adoptarea acestei date drept limită să priveze istoria acestei părți de țară de o periodizare care să se raporteze în egală măsură și la propria sa istorie.

În sfîrșit, revendicările formulate de Tudor în 1821 sau de alții în anii 1821—1822 (ca o consecință a mișcării condusă de Tudor, dar și a Eteriei și a înfrîngerii acesteia), cu toate că sînt importante, nu apar, cele mai multe dintre ele, acum întîia dată în programe de reforme, ci în deceniile anterioare, unele încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

De aceea, începuturile epocii moderne ar trebui fixate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cînd apar noile realități economice, sociale și politice care au dat expresie și acestor deziderate. Cu alte cuvinte, transformările ireversibile petrecute în baza și suprastructura societății românești în faza de destrămare a relațiilor feudale și de ascensiune a capitalismului îndreptățesc anexarea la istoria modernă a României a acestei faze finale a orînduirii feudale.

Așa dar, periodizarea propusă în lucrările prezentate și adoptată în „Istoria poporului român" (Buc. 1970) nu este acceptabilă. Din motivele amintite, periodizarea adoptată pentru începutul epocii moderne în „Istoria României. Compendiu" este, în stadiul actual al cercetărilor, cea mai justă. Trebuie însă semnalat că și în această sinteză există o inadvertență : în sumar epoca medie mai este numită și feudală, iar un titlu de paragraf (p. 109) este formulat astfel : „Conținutul și periodizarea epocii medii sau a orînduirii feudale", în timp ce, potrivit aceleiași lucrări *epoca modernă* începe, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, iar *orînduirea capitalistă* la jumătatea secolului următor.

CONSTANTIN C. ANGELESCU, *Anul 1829 și începutul epocii moderne în istoria României* (rezumat).

Istoria unui popor se împarte în perioade. Aceste perioade corespund orînduirilor social-economice. Pe temeiul unui asemenea criteriu, este indeobște admis că epoca istoriei moderne corespunde instaurării și ascensiunii capitalismului. Spre deosebire de regimul feudal, în care domină economia naturală, capitalismul se bazează pe economia de schimb. În mare parte, roadele producției sînt menite schimbului, adică vînzării.

În Principatele Române, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, deși economia naturală a continuat să subziste, totuși au sporit produsele care făceau obiectul schimbului. Așadar, cantitatea de mărfuri vîndute pe piață a crescut. Monopolul exercitat de Imperiul Otoman asupra exportului Moldovei și al Țării Românești a stînjenit însă mult dezvoltarea vieții economice a ambelor Principate. N-a fost însă un monopol total, în sensul că Imperiul Otoman n-a interzis domnilor Moldovei și Țării Românești să aibă relații comerciale cu alte state, ci numai i-a obligat să aprovizioneze Turcia cu anumite mărfuri. În asemenea condiții, relațiile capitaliste au sporit în viața economică a Moldovei și a Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, sporire care s-a accentuat în primele trei decenii ale veacului următor. Regimul feudal s-a destrămat din ce în ce mai adînc. La 1829, prin punerea în aplicare a tratatului de la Adrianopol, el a fost în sfîrșit desființat.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

În anul 1829 a început, așadar, o nouă perioadă în istoria Moldovei și a Țării Românești, perioada modernă. În adevăr, tratatul de la Adrianopol a pus capăt așa-zisului monopol al Imperiului Otoman asupra comerțului exterior al ambelor Principate. Libertatea de navigație pe Marea Neagră, libertatea străbaterii strîmtorii Dardanelelor au fost garantate. Au fost astfel înlăturate cele mai de seamă piedici din calea propășirii economice a țărilor române.

Consecința a fost un mare avînt în toate ramurile de producție : au fost mult sporite întinderile de pămînt cultivate, obținîndu-se remarcabile rezultate ; a crescut considerabil producția de cereale marfă ; cifrele importului și ale exportului au înregistrat importante urcări : a sporit populația mai tuturor orașelor și au fost create noi tîrguri ; au fost întemeiate numeroase întreprinderi comerciale și meșteșugărești ; au fost înființate fabrici etc.

După 1829 a început deci o perioadă în care forțele de producție s-au dezvoltat cu mare rapiditate. Capitalismul în plină ascensiune și-a impus dominația în toate domeniile.

Transformările intervenite în structura economică a Moldovei și a Țării Românești au fost, firește, urmate de transformări corespunzătoare ale suprastructurii. Astfel, sub denumirea de „Regulamente Organice", au fost în curînd puse în aplicare noile legiuiri fundamentale ale Principatelor Române. Prin conținutul lor, Regulamentele Organice au fost constituții. În conformitate cu dispozițiile lor, trebuiau să fie elaborate legile ambelor Principate. Or, Regulamentele Organice au prevăzut reorganizarea statului potrivit intereselor capitalismului în ascensiune. Prin reglementarea aproape identică a organelor de guvernămînt și de administrație și a diferitelor instituții, a fost pregătită unirea Moldovei cu Țara Românească, ceea ce urma să aibă de rezultat o însemnată extindere a pieții. Prin introducerea unui început de separare a puterilor, s-a pus capăt atotputerniciei de pînă atunci a domnitorilor, ceea ce conferea deținătorilor de capitaluri garanția că nu vor fi expuși riscului de a cădea victime ale arbitrariului șefului statului. Prin impozitele prevăzute de Regulamentele Organice au fost favorizați negustorii, meșteșugarii, proprietarii de întreprinderi industriale. Prin sistemul reprezentativ stabilit de Regulamentele Organice, deși Obștească Adunare a fost constituită din reprezentanții boierimii, s-a dat totuși posibilitatea deținătorilor de capitaluri să exercite influența lor, măcar indirect, cu prilejul făuririi legilor sau al votării bugetului. Mulți dintre ei vor obține, de altminteri, ranguri de boierie, ceea ce le va conferi dreptul de a participa la alegerea membrilor Obștești Adunări și chiar de a fi aleși deputați (de exemplu : vornicul Vasile Alecsandri, vornicul Costachi Negruzzi etc.).

Știm că „în fiecare orînduire se găsesc rămășițe ale trecutului" (A. Otetea, „Studii", 1957, p. 105). În epoca modernă a istoriei României se constată unele rămășițe ale epocii feudale. Ele sînt evidente mai ales în agricultură. Reforma agrară din 1864 va înlătura pe cele mai de seamă dintre ele. Nu va izbuti însă să le înlăture pe toate. Vor mai subzista chiar și după 1864 dijma, plocoanele etc.

Caracteristic pentru prima parte a perioadei moderne din istoria României, ce începe la 1829, este tocmai faptul că stăpînii de moșii s-au străduit încă de atunci să obțină desființarea servituții care dăinuia asupra acelor moșii în favoarea țăranilor. Ei au cerut insistent să le fie recunoscut un drept de proprietate absolută asupra acelor bunuri, iar sătenii cultivatori să fie considerați ca simpli chiriași ai lotului de pămînt pe care-l munceau, chiria fiind achitată prin zilele de clacă și celelalte prestații datorate de țărani. Această soluție va fi adoptată de clasa stăpînitoare de la 1862, fiind înscrisă în proiectul de lege elaborat de Comisia Centrală de la Focșani și votat de Adunarea Electivă din 1862. Cuza Vodă însă a refuzat sancționarea proiectului de lege, considerîndu-l inechitabil. Străduințele de atunci ale stăpînilor de moșii pun în evidență modul cum înțelegeau ei să fie realizată extinderea integrală a relațiilor capitaliste în agricultură.

Așadar, epoca modernă a istoriei României începe la 1829, pentru că, după intrarea în vigoare a tratatului de la Adrianopol, economia de schimb a devenit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

precumpănitoare în Principatele Române. De atunci relațiile de producție capitaliste au dominat mai bine de un veac în Moldova și în Țara Românească. De această părere au fost C. Dobrogeanu-Gherea în bine cunoscuta lui lucrare *Neoiobăgia*, apărută la 1910 (p. 32 și urm.). Cu unele nuanțe, au împărtășit aceeași părere sociologi ca Ștefan Zeletin, economiști ca George Strat etc. Această concluzie, la care ne raliem, este că, pentru motivele pe care le-am indicat mai sus, în anul 1829 orînduirea feudală, în Principatele Române, s-a surpat definitiv, supraviețuind doar cîteva vestigii. S-a instaurat atunci orînduirea capitalistă. Perioada modernă a istoriei României a început deci după punerea în aplicare a tratatului de la Adrianopol.

V. CRISTIAN și V. RUSSU, *Anul 1848 și începutul epocii moderne în istoria României* (rezumat) *.

Moment fundamental în evoluția noastră istorică, revoluția de la 1848 a apărut ca soluția cea mai tentantă pentru marcarea începutului epocii moderne atunci cînd s-a pus problema unei periodizări științifice a istoriei României. Pornindu-se însă de la însemnătatea, reală, a acestui moment, nu s-a făcut totuși decît o analiză unilaterală atunci cînd s-a considerat că acest moment reprezintă limita între două epoci istorice.

Problema este legată de considerarea, în general, a revoluțiilor burgheze ca marcînd începutul epocii moderne. Aparent, adoptarea acestui criteriu ar fi soluția cea mai indicată, avînd în vedere o anumită concordanță care trebuie să existe între orînduirile sociale și epocile istorice; dat fiind că trăsătura fundamentală a epocii moderne o constituie capitalismul, revoluția burgheză, care marchează tocmai triumful acestuia, ar putea fi considerată și ca început al perioadei moderne. Procedîndu-se însă astfel s-ar ajunge la o simplificare a istoriei; dealtfel, adoptarea acestui criteriu nu ar mai face necesară o periodizare a istoriei în epocile tradiționale din momentul în care împărțim evoluția societății după orînduirile social-economice. Problema care apare aici ca fundamentală este aceea care se referă la caracterul perioadei de trecere de la feudalism la capitalism.

Această etapă este definită de apariția noilor elemente, capitaliste, care, subminînd vechea orînduire, pregătesc societatea burgheză, conferind deci societății trăsături care nu mai sînt proprii Evului mediu ci epocii moderne, ale cărei baze sînt puse tocmai acum. Perioada modernă trebuie să cuprindă deci dezvoltarea capitalismului, ca element calitativ nou în evoluția societății, nu numai din momentul triumfului său, ci din momentul în care și-a făcut drum, anunțînd iminentul sfîrșit al vechii societăți. O asemenea soluție apare cu atît mai indicată cu cît unele revoluții burgheze nu au fost victorioase, neputînd duce, astfel, la triumful capitalismului; la fel, ea apare ca fiind cea mai indicată și sub raport metodologic.

Aceste aprecieri sînt valabile și pentru istoria noastră. Chiar faptul că revoluția de la 1848 și-a propus drept țel instaurarea capitalismului este de natură să demonstreze că ea s-a produs într-un moment cînd elementele burgheze ajunseseră, în urma unei îndelungi dezvoltări, la o anumită maturitate. Pentru înțelegerea intensității acestui fenomen, este necesar să se procedeze la o analiză mai nuanțată a trăsăturilor ce caracterizează perioada anterioară anului 1848.

Firește, nu putem neglija aici dezvoltarea burgheziei propriu-zise, orășenești; acest factor nu trebuie însă absolutizat. Datorită caracterului economiei noastre din această perioadă, nu poate fi omisă poziția pe care o deține și rolul pe care-l îndeplinește boierimea. Prin natura ei, boierimea este legată de feudalism; în Principate, ea a avut însă anumite particularități care o diferențiază

* Textul integral se va publica în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași", s. III, a. Istorie, tom. XVIII (1972), fasc. 2.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de ceea ce înțelegem, în mod obișnuit, prin nobilime. Începînd de la sfîrșitul sec. XVIII, majoritatea boierimii române apare într-o dublă ipostază : pe de o parte ea este apărătoarea relațiilor feudale în raporturile cu țăranii, iar pe de altă parte se integrează în economia de schimb, fiind purtătoare a noilor relații. Poziția ei este, astfel, contradictorie, dar aceasta a facilitat, chiar dacă în anumite limite, dezvoltarea în sens capitalist. Transformarea funcției social-economice a boierimii ne apare cu atît mai importantă cu cît tocmai această categorie este clasa dominantă a feudalismului ; orientarea ei spre ocupații burgheze subliniază și mai evident intensitatea crizei acestuia.

Pornind de la particularitățile evoluției noastre, trebuie apoi ca în stabilirea periodizării să se acorde un loc important dezvoltării vieții spirituale. Mai întîi trebuie avut în vedere că atît în momentul Școlii ardelene cît și în timpul generației pașoptiste, cultura a avut un evident caracter militant, fiind pusă în slujba realizării deziderateloi social-politice și naționale. Concepută astfel, cultura noastră prezintă, începînd cu Școala ardeleană, un evident caracter modern. Rolul ei social a fost accentuat de anumite împrejurări specifice. Faptul că în Transilvania, datorită particularităților social-naționale, intelectualitatea este aceea care conduce lupta pentru eliberarea socială și națională, a fost de natură să confere manifestărilor spirituale o cu atît mai pronunțată funcție social-politică. În deceniile premergătoare revoluției, intelectualii din toate cele trei țări apar, în general, ca gînditori și oameni de acțiune în același timp. Situația trebuie pusă în legătură cu procesul făuririi națiunii române, proces prin excelență modern și început cu multă vreme înaintea revoluției.

Nu trebuie neglijat, de asemenea, nici factorul extern. Dominația străină nu era de natură să favorizeze dezvoltarea elementelor capitaliste ; dimpotrivă, ea a jucat în privința lor același rol de frînă ca și feudalismul. Orice pas în direcția eliberării naționale constituia astfel o premisă pentru formarea societății burgheze. Momentele 1774, 1821—1822, și 1829 prezintă aici o importanță mai mare decît revoluția de la 1848 care, sub aceast raport, nu aduce nici o modificare.

Este necesar să se aibă în vedere și evoluția instituțională a țărilor române, relativ intensa preocupare pentru reorganizarea lor, într-un spirit mai apropiat de cerințele vremii. Programele de la 1848 apar ca o sinteză a unor orientări conturate în perioada anterioară.

În sfîrșit, dacă avem în vedere faptul că revoluția de la 1848 a constituit momentul culminant al luptei care opune forțelor vechi, feudale, forțele noi, moderne, nu trebuie să uităm că, în această luptă, ea nu apare ca un moment singular. Alte lovituri, înaintea ei, zguduiseră regimul feudal cum fuseseră, mai ales, marile mișcări din 1784 și 1821, după cum ea fusese pregătită de numeroase mișcări și frămîntări de mai mică amploare.

Revoluția apare, astfel, nu numai ca un punct de plecare pentru dezvoltarea noastră viitoare ci și ca o încununare a unei îndelungi evoluții anterioare. Pornind de aici, soluția care apare ca cea mai indicată în periodizarea epocii moderne este includerea în această perioadă a întregii etape în care s-au creat premise pentru o societate nouă, începînd deci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, etapă care este indisolubil legată și explică istoria noastră după 1848. Chiar dacă această periodizare este relativ vagă, ea apare ca fiind impusă de realitate. Trecerea de la feudalism la capitalism a fost, și la noi, un proces complex și îndelungat, neputîndu-se stabili în mod riguros un moment precis pentru începutul său. Acceptarea anului 1848 ca început al epocii moderne este, sub acest raport, o soluție comodă ; acceptarea ei se poate baza însă pe speculații teoretice, nu însă și pe realități. În momentul cînd erau cuprinse de flacăra revoluției, țările române pășiseră de multă vreme pe o cale care nu mai era aceea a Evului mediu. Anul 1848 nu a făcut decît să dea un pronunțat caracter revoluționar tendinței obiective de făurire a unei societăți moderne.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DISCUŢII

Al. Andronic, (Institutul Pedagogic — Bacău) subliniind dificultatea problemelor abordate în referatele prezentate, îşi exprimă acordul cu ideile comune ce se degajă din acestea, arătînd că opiniile enunţate au fost acceptate atît de către autorii *Istoriei României — Compendiu*, cît şi de majoritatea istoricilor de la noi. Problema periodizării, a arătat vorbitorul, este o problemă de metodologie, care-şi reclamă rezolvarea, îndeosebi, în cadrul procesului de învăţămînt, la predarea istoriei Patriei la toate nivelele. Referindu-se la problema acumulărilor de capital, îşi exprimă adeziunea faţă de punctul de vedere exprimat în referatul prezentat de către L. Boicu şi anume că, privită prin prisma acumulărilor de capital, a doua jumătate a secolului al XVIII-lea poate fi considerată ca început al epocii moderne. Celelalte date amintite (1821, 1829, 1848) sînt legate doar de evenimente istorice importante dar care nu trebuiesc separate de elementul reprezentînd limită finală — anul 1864.

Şt. Olteanu (Institutul de istorie „N. Iorga" — Bucureşti) evidenţiind ponderea economiei urbane în contextul procesului de înnoire din secolul al XVIII-lea şi pînă la jumătatea secolului al XIX-lea, a arătat că economia urbană e factorul cel mai important, sensibil la înnoire, în comparaţie cu agricultura care e un element conservator. Economia urbană, în stadiul în care ea se găsea în această perioadă de destrămare a feudalismului şi apariţie a relaţiilor capitaliste, a putut să fecundeze şi la noi o serie de aspecte care sînt caracteristice orînduirii capitaliste. Acest proces s-a făcut simţit încă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Pentru cercetătorii care au abordat chestiunea producţiei meşteşugăreşti, se pare că a doua jumătate a secolului al XVII-lea reprezintă un moment foarte însemnat în procesul de dezvoltare a societăţii româneşti, proces care se adînceşte la jumătatea secolului al XVIII-lea. În cadrul producţiei meşteşugăreşti şi al schimbului de produse meşteşugăreşti se constată, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, paralel cu predominarea producţiei destinate pieţei, unele tendinţe: pe de o parte, meşteşugarii renunţă la achiziţionarea unor proprietăţi urbane — capitalul rezultat fiind investit în cumpărarea de prăvălii, dughene etc. — şi, pe de alta, negustorii continuă să achiziţioneze proprietăţi agricole, observîndu-se şi tendinţa de investire a capitalului în întreprinderile industriale. Cum se prezintă situaţia începînd de la jumătatea secolului al XVIII-lea? Se constată, sub aspectul amintit, o adîncire şi o frecvenţă sporită a acestui fenomen. Apar o serie de contracte între reprezentanţii capitalului comercial şi meşteşugari, care efectuează o serie de operaţii tehnice în legătură cu confecţionarea unor obiecte. Aceste tranzacţii, între negustori şi meşteşugari, iau forma muncii la domiciliu. A doua formă, care depăşeşte cadrul orînduirii feudale, este arendarea producţiei meşteşugăreşti de către reprezentanţii capitalului comercial. Branşe întregi meşteşugăreşti sînt arendate, iar contractele se încheie cu sfatul orăşenesc. Cazurile se înmulţesc, începînd, mai cu seamă, cu sfîrşitul secolului al XVIII-lea.

Un singur lucru asupra căruia rămîne să se pronunţe cercetarea de viitor — a arătat în concluzie Şt. Olteanu — constă în stabilirea exactă a ponderii acestui element înnoitor. Şi această pondere trebuie stabilită în funcţie de raportul dintre cele două forme fundamentale ale economiei Ţărilor Române din acea vreme. Vorbitorul a subliniat, apoi, că elementul înnoitor amintit nu s-a născut la jumătatea secolului al XVIII-lea, ci cu mult mai înainte. Din punct de vedere calitativ şi cantitativ, el s-a adîncit la jumătatea secolului al XVIII-lea şi, mai ales, către sfîrşitul secolului, cînd i se remarcă un grad sporit de intensitate.

Ilie Corfus (Institutul de istorie „N. Iorga" — Bucureşti), subliniind relativismul oricărei încercări de periodizare, a arătat că datoria istoricului este de a nu se lăsa antrenat în cercul vicios care s-a manifestat în urmă cu două de-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cenii, cînd s-au luat hotărîri și s-au făcut periodizări în cabinete, periodizări care au devenit apoi dogme. Vorbitorul și-a exprimat părerea că în domeniul meșteșugurilor, ca și în domeniul agrar, zorile epocii moderne apar chiar mai înainte de anii propuși în comunicările prezentate. De pildă, într-o declarație pe care boierii moldoveni au făcut-o țarului Rusiei, în anul 1770, se spunea: „În anii de pace,... lumea își avea cu prisosință îndestularea trebuincioasă... și le mai și prisosea și zaherea pentru negoț, ba că și alți negustori cumpărau de la țăranii români pentru vînzare". Așadar, țăranii dispuneau de produse agricole și pentru piață. În continuare, I. Corfus și-a exprimat acordul că începutul epocii moderne trebuie fixat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, concluzie către care conduce rezultatul ultimelor cercetări. Referindu-se la comunicarea prezentată de către C.C. Angelescu, vorbitorul consideră că relațiile de producție invocate ca stînd la baza epocii ce a urmat păcii de la Adrianopol (1829) nu sînt relații capitaliste. Numai munca liberă, vîndută pe piață — ceea ce nu se poate constata în perioada regulamentară — atestă prezența relațiilor capitaliste. În final, I. Corfus apreciază inițiativa lăudabilă a Institutului de istorie și arheologie din Iași de a pune în discuție o problemă atît de controversată pe care numai o cercetare temeinică a materialelor de arhivă o poate rezolva.

C. Cihodaru (Universitatea „Al. I. Cuza" — Iași) a arătat că dezbaterile organizate de către Institututul de istorie și arheologie din Iași și patronate de către Academia de științe sociale și politice prezintă o deosebită însemnătate și constituie numai un punct de plecare în abordarea unei probleme atît de complexe ca cea a periodizării. Complexitatea ei rezidă în faptul că pînă astăzi nu s-au putut găsi date limită care să separe o orînduire de alta. În cadrul aceleiași orînduiri se constată mai multe tipuri de relații economice, care se consolidează și, cu timpul, tind să devină dominante. Prin urmare, trebuie căutate acele relații social-economice care domină numai o anumită formațiune social-economică și care dau nota dominantă acestei formațiuni. Dar, sînt și perioade în care relațiile de producție sînt mai puțin caracteristice. Din această cauză istoricii marxiști au completat acele perioade cu perioade de trecere (de la comuna primitivă la sclavagism, de la orînduirea feudală la cea capitalistă). Referindu-se la principalele teze puse în circulație în ultima vreme — prezentate critic în cadrul referatelor susținute de către cercetătorii ieșeni — C. Cihodaru consideră că trebuie renunțat la criteriul periodizării în funcție de unele evenimente cu rezonanță în epocă (1821, 1829, 1848) și acceptate perioadele de trecere de la o orînduire la alta. Totodată, împărtășește părerea celor care au apreciat jumătatea secolului al XVIII-lea ca punct de plecare pentru o nouă epocă în care relațiile capitaliste tind să devină dominante.

Corneliu Istrate (Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași), evidențiind faptul că în cadrul Institutului de istorie din Iași un colectiv de cercetători studiază, sub diverse aspecte, epoca de trecere de la orînduirea feudală la cea capitalistă, a precizat deosebirile esențiale care există între conceptul de epocă istorică și cel de orînduire social-economică. Acestea nu se pot suprapune, epoca modernă începînd cu mult înainte de lichidarea orînduirii feudale și corespunzînd perioadei de destrămare a relațiilor feudale și de apariție a relațiilor capitaliste. Trebuie insistat mai mult asupra deosebirilor care există între dezvoltarea istorică a Transilvaniei și evoluția celorlalte țări românești. Elementele de istorie modernă își fac apariția în Țara Românească și Moldova mai înainte decît în Transilvania.

Se poate spune că în istoria poporului nostru, procesul de trecere de la epoca medievală la cea modernă este un proces în care se semnalează momente de intensitate (1821, 1829, 1848). După 1829 și în vremea Regulamentului Organic s-au introdus unele elemente de ordin suprastructural (s-au înființat ministere, s-au creat instituții noi, etc.), măsuri menite să ducă la propășirea economică și la dezvoltarea industriei și a agriculturii. Este un adevăr de netăgăduit că în pe-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rioada posterioară anului 1829 producția de mărfuri s-a dezvoltat, mai ales în Moldova, pe baza rezervei moșierești. În perioada de destrămare a feudalismului și de trecere la capitalism a apărut și s-a dezvoltat arendășia în cadrul producției de mărfuri. În afara elementelor caracteristice acestei perioade de trecere — a arătat în încheiere vorbitorul — trebuiesc studiate și consecințele de ordin înnoitor determinate de relațiile dintre producătorii de mărfuri.

Constantin Șerban (Institutul de istorie „N. Iorga" — București) : Problema periodizării istoriei României preocupă în mod special pe specialiști din anul 1970, cînd în fața istoricilor se aflau trei sinteze de istorie a României și fiecare își avea o periodizare distinctă. Din referatele prezentate, ca și din discuțiile care au urmat, rezultă că majoritatea specialiștilor prezenți la această manifestare științifică înclină a fixa începuturile epocii moderne în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Se știe că epoca modernă este o epocă de cotitură în istoria celor două țări române (Moldova și Țara Românească) și că aceasta trebuie studiată comparativ cu evoluția istorică a Transilvaniei.

Referindu-se la principalele probleme economice, care au caracterizat societatea românească în secolul al XVIII-lea, C. Șerban a reliefat elementele novatoare : tehnica meșteșugărească în continuu progres, începutul procesului de destrămare a breslelor și accentuarea contradicțiilor dintre patroni și calfe, extinderea pieței de desfacere pentru produsele meșteșugărești, îmbunătățirea tehnicii agricole (aplicarea asolamentelor trienale). În domeniul manufacturilor, epoca modernă coincide cu apariția unor mijloace noi de producție. În același timp, evoluția manufacturilor a fost serios stînjenită de concurența mărfurilor similare străine. Se știe că pentru dezvoltarea manufacturilor trebuia capital. Or, acest capital era foarte redus ca volum. În privința comerțului, este limpede că producția de mărfuri nu a încetat din cauza monopolului otoman, pentru că Țările române au întreținut relații comerciale nu numai cu țările vecine. Apariția unor noi tîrguri și orașe în secolul al XVIII-lea, cu autonomie limitată, constituie încă un element caracteristic epocii moderne. O dată cu apariția noilor relații de producție, se produc transformări și pe plan suprastructural. În veacul al XVIII-lea este afirmată, pentru prima oară, ideea că țările române trebuie să se bucure de un statut juridic propriu. Ideea a fost discutată, mai întîi, în cadrul preliminariilor păcii de la Karlovy-Vary, apoi la negocierile de la Focșani, pentru ca la începutul secolului al XIX-lea să se pună deschis problema unirii țărilor române într-un singur stat. În concluzie, C. Șerban a subliniat că problema periodizării istoriei României, ca și problema începutului epocii moderne la noi, necesită un studiu aprofundat, care să conducă la aflarea adevărului istoric.

Miron Constantinescu (Președintele Academiei de științe sociale și politice), apreciind conținutul și însemnătatea dezbaterilor inițiate de către Institutul de istorie din Iași, a arătat că : „în ultimii 25 de ani, istoricii noștri au folosit o nouă terminologie pe care au suprapus-o celei vechi. S-a adoptat o formulă simplistă, și anume, că ar exista o identitate sau o simetrie între diferitele epoci și orînduiri. Consider formularea simplistă pentru că problema orînduirii, în concepția marxiștilor, e una dintre problemele care caracterizează cursul istoriei. Marxiștii cunosc trei noțiuni : *orînduirea*, care reprezintă complexitatea, totalitatea relațiilor de producție, axate pe un raport de producție fundamental ; *formațiune social-economică*, care diferă de orînduire și care cuprinde și suprastructura societății (toate relațiile juridice, politice, inclusiv statul) ; *organisme sociale de producție*, termen prin care Marx a denumit colectivitatea producătorilor într-un anumit stadiu de dezvoltare istorică.

În cadrul istoriei se produc anumite momente de cotitură, care, uneori, nu se încadrează într-o anumită etapă istorică, ci corespund unui ansamblu de fenomene sociale, care marchează transformările profunde din societate. De exemplu, în Anglia sau Franța putem să datăm un eveniment de cotitură printr-o anumită revoluție ; pentru țările scandinave sau cele din răsăritul Europei nu putem face

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

același lucru. De aceea, pentru a putea cunoaște caracteristicile unei epoci, este necesară studierea ansamblului de fenomene economice și sociale care o caracterizează. E greu de delimitat o epocă, dar, pornind de la tezele expuse, cred că ar trebui privită ca un proces istoric în care se maturizează o anumită contradicție fundamentală. Trebuie urmărită întreaga sa desfășurare și anume : cum se naște, cum se dezvoltă, cum se maturizează și apoi cum intră în declin. După cum este știut, orînduirea este axată pe un aspect fundamental. În momentul în care orînduirea este conturată, acest aspect fundamental de producție devine dominant. Referindu-ne la orînduirea capitalistă în România, raportul de producție ce o caracterizează devine dominant abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dar elementele acestui mod de producție au apărut cu mult înainte de perioada amintită, ceea ce constituie, de altfel, o caracteristică a fenomenelor istorice.

O altă problemă care stă în fața istoricilor este aceea a succesiunii formațiunilor social-economice în raport cu epocile. În această direcție, niciodată marii gînditori ai marxism-leninismului nu au stabilit o lege imuabilă. Ei au afirmat că formațiunile social-economice se succed într-o ordine, cu particularități specifice nu numai epocii dar și diferitelor zone ale lumii. Sînt suficiente exemple de trecere a unor țări de la orînduirea feudală la cea socialistă, sau de la comuna primitivă la capitalism.

Nu a fost rezolvată satisfăcător nici problema acelei epoci încadrată în timp de la sec. IV la sec. XII, care a fost numită, cu un termen vag, prefeudală. Ce mod de producție era în acea epocă, care era modul de viață, de ce nu exista stat, care erau raporturile sociale ? În explicarea ei s-a pornit de la o schemă simplistă, care refuză să vadă realitatea așa cum a fost pentru că există în evoluția societății unele meandre istorice".

Referindu-se apoi la principalele probleme care caracterizează epoca modernă, Miron Constantinescu a stăruit asupra elementelor definitorii ale procesului de formare a națiunii române. Națiunea română, a arătat vorbitorul, s-a format în secolul al XVIII-lea și reprezintă o realitate obiectivă modernă, care nu aparține vechii formațiuni. Dacă fixăm începutul epocii moderne în anul 1859, cum se poate explica formarea statului modern român ? Apariția statului este, netăgăduit, un fenomen istoric obiectiv, esențial și caracteristic la noi epocii moderne, rezultat al unui îndelungat proces revoluționar. Există un aspect de obnubilare care se manifestă pe plan obiectiv din cauză că secolul al XVIII-lea, în Moldova și Țara Românească s-a caracterizat prin dominația regimului fanariot. Datoria istoricului este de a examina realitățile cu maximum de obiectivitate, care, pentru secolul amintit, reliefează transformări în agricultură și în industrie, precum și apariția unor orașe și tîrguri. Neîndoielnic, epoca modernă a apărut în condiții foarte grele impuse de persistența jugului fanariot, dar nu trebuie pierdut din vedere faptul că, chiar și în acele condiții, s-a creat posibilitatea apariției și consolidării acelor elemente care aveau să devină dominante în deceniile ulterioare.

În încheierea dezbaterilor, *D. Ciurea* (șef de secție la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași) a scos în evidență utilitatea acestei manifestări științifice pentru cercetarea istorică de viitor.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALTE ACTE ROMÂNEŞTI DE LA CONSTANTINOPOL (1578—1820). II.

DE

PAUL MIHAIL

Publicăm, în continuare, opt acte româneşti, aflate în arhiva Metohului Sfîntului Mormînt din Constantinopol, dintre care şase originale emise în perioada anilor 1578 iulie 22 — 1820 iunie 29, un suret al ispisocului din 1600 aprilie 25 şi o hotărîre judecătorească.

Documentul din 7086 (1578) iulie 22 era cunoscut pînă acum într-o traducere românească din 1795. Dăm la iveală originalul în redacţie slavă (cu pecete mică roşie aplicată) care, faţă de traducerea din 1795, are în plus precizări şi formule. În plus, originalul are pe verso însemnări, care arată că e numărul 1 al seriei documentelor mănăstirii Galata.

Documentul de la Vasile Lupu din 7155 (1646) septembrie 17 enumeră o serie de sate şi părţi de moşii pe care domnul le dăruieşte mănăstirii Golia. Documentul este redactat în limba slavonă de către Pătraşco din Iaşi şi are iscălitura voievodului. Pergamentul are pecete de ceară, atîrnată pe şnur de mătasă şi măsoară 65×38 cm, mărime considerabilă printre celelalte originale cunoscute. Satele enumerate în document sînt identificabile şi astăzi, datorită indicaţiilor topografice foarte precise.

În legătură cu războiul ruso-turc ce se desfăşura, Divanul Moldovei, prin actul din 1789 mai 25 deleagă pe Ursul Agapie pristav pe lîngă armata rusă, ca să fie purtător de grijă.

Hotărîrea judecătorească din 1820 martie 16 enumeră cărţile domneşti de la Matei Ghica din 7264 (1755) octombrie 2, de la Grigorie Alexandru Ghica din 1766 iunie 4, precum şi o serie de zapise şi mărturii dintre anii 7264 (1756)—1793 august 15 privitoare la bătrînul Drăbiciu ce-i zic şi Bivolul din moşia Săreţăi, partea Corbului.

Hrisovul domnesc din 1820 iunie 29 de la Mihai Şuţu voievod aduce preţioasa ştire că din fondul adunat în Moldova urma să se înfiinţeze şi să se susţină o şcoală elină la Siacista. Domnul întăreşte vînzarea casei şi a locului moştenitorilor Vasilichii Nicolau şi dispune trimiterea banilor la Patriarhia de la Ţarigrad.

Publicînd aceste mărturii româneşti desţărate, nădăjduim că ele vor constitui un îndemn pentru cercetarea arhivei care păstrează sute de acte româneşti.

1

7086 (1578) iulie 22, Iaşi. Petru Şchiopul voievod, domnul Moldovei, dăruieşte mănăstirii Galata satul Voroveşti, cu vie, Mihăileşti, Plopii, Crîsteştii de la ţinutul Cîrligăturii, Sadna şi Tămăşanii cu mori şi bălţi de la ocolul Romanului.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Петръ воєво(да), Бжїю мл(с)тїю ґ(с)п(д)ръ земли Мо(л)да(в)скои. ѡ(ж) блґпроизволи(Х) ґ(сд)вми наши(м) блґы(м) прои(з)воленїє(м) истли(м) и. ч(с)ти(м) ср(д)цє(м) и ѡ(т) въсєю нашїю дшїю и ѡ(т) Ба помощїꙗ и дадо(Х) и помлва(Х) нашѣ млба новосъздана мона(с)ти(р) Ґалатїꙗ съ село Коровещїи и сь виноґра(д) что сꙋ(т) ꙋ воло(ст) Кръли́ґътꙋра и Михъилещи съ мли(н) ꙋ Ба(Х)лꙋю ти(ж) ꙋ Кръли́ґътꙋръ и Плопїи съ ста(в) и Кръ(с)тещїи рекомїи Пи(з)дѣнїи и съ мли(н) ꙋ Ба(Х)лꙋю щотїи селове би(лі) прави(Х) наши(Х) ґ(с)п(д)ръски(Х) и Са(д)на съ мли(н) и съ мѣсто за мли(н) ꙋ Сирѣтꙋ и село Тъмъшанїи съ мли(н) ꙋ Лꙋ(н)ка и съ въсѣми болотамы; что тїи селове били наши(м) прави(Х) ґ(с)п(д)ръски(Х) при(с)лꙋ(ш)ни къ ґра(д) Рома(н)скїи, како да є(ст) стѣ(і) мона(с)ти(р) ѡ(т) на(с) съ въсе(м) доходо(м) и и(н) да сѣ неꙋмишає(т) пре(д) си(м) ли(с)тѡ(м)

Пи(с) ꙋ ꙗ(с), влто зпѕ ю(л) кв.

† Ґ(д)нъ ре(к).

† Ґольи ве(л) ло(ґф) ꙋ(ч).

† Михъиле(с)кꙋ(л)<пнс>.

Petru voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovii. Iată am binevoit domnia mea cu a noastră bună voinţă cu luminată şi curată inimă şi din tot sufletul nostru şi cu ajutorul lui Dumnezeu şi am dat şi am miluit ruga noastră nou zidita mănăstirea Galata cu satul Voroveşti şi cu vie, care sînt la ţinutul Cîrligătura, şi Mihăileşti cu moară la Bahlui, de asemenea la Cîrligătura, şi Plopii cu iaz şi Crîsteştii numiţi Pizdeni şi cu moară în Bahlui, care acele sate au fost drepte a noastre domneşti, şi Sadna, cu moară şi cu loc de moară în Siret, şi satul Tămăşanii, cu moară în Lunca şi cu toate bălţile, care acele sate au fost a noastre drepte domneşti, ascultătoare de cetatea Roman, ca să fie sfintei mănăstiri de la noi cu tot venitul.

Şi altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

S-au scris în Iaşi în 7086 <1578> iulie 22.

+ Domnul a zis.

+ Golăi mare logof<ăt> a învăţat.

+ Mihăilescul <a scris>.

Original, hîrtie (24×21 cm). Redacţie slavonă, în 10 rînduri. Pecete mică, roşie, aplicată, avînd stema ţării. Pe verso: „I. Nr. 1 7086/1578 iulie 22. Ispisoc a Dom<nului> Petru v<oie>vod prin care dăruieşte M<ă>n<ăstirii> Galata între alte moşii şi satul Plopii şi Crîsteştii cu heleştei şi mori în Bahlui şi cu tot venitul". Apoi: „Belceştii". Păstrat bine.

EDIŢII: *Documente privind istoria României*, A. Moldova, veacul XVI, vol III (1571—1590), Bucureşti, 1951, p. 102 (trad. rom. din 1795).

2

7155 (1646) septembrie 17, Iaşi. Vasile Lupu voievod, domnul Moldovei, dăruieşte şi întăreşte mănăstirii Golia mai multe sate şi părţi de sate.

† Въ имѧ ѡ(т)ца и Сна и Стґѡ Дха Троицѫ стое едниосѫщнаа и нера(з)дѣлимѫѧ. Се а(з) раб вл(д)кы моемꙋ. ґ(д)ꙋ Бꙋ и Спсꙋ нашемꙋ ІС ХѸ. и тр(о)чскыи поклонник. Иѡ Василїє воєво(д)а, Бжїєю/мл(с)тїю, ґ(с)п(д)ръ

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

земли мо(л)да(к)скои .о(ж) ґ(с)п(д)свми блґо прои(з)воли(Х), нашим блґым прои(з)вωленїе(м). ч(с)тым и свѣтлым ср(д)цемь ω(т) въсѧ нашеѧ дшѧ и ω(т) Ба помощїѧ, ревнꙋѩще иншїим, сто почившїим прѣ(ж)де на(с) бывшїи/ ґ(с)п(д)рїем. еже дааше и ꙋкрѣплѣаше стыи мона(с)тири. тѣм ради и ґп(д)вами дадоХом и потвръдиХом, млбником наши(м) калꙋґѣром ω(т) стаа мона(с)тыр зове(щ) Ґолъе. иде(ж) е(ст) Храм Възнесніе Ґа Ба и Спса нашеґо/Іс Ха что е(ст) мето(Х) до ве<ли>кои[1] лавры Катопѣт, е(ж) е(ст) въ Стѣи Ґорѣ Ѧдо(н)скои, иде(ж) е(с) Храмъ Блґовѣщенїе пр(с)тыѧ вл(д)чици нашеи Бци и пр(с)но двы Мрїи и дали и потръдили есми и(м), еди(н) село на имѧ Ко(ш)ка, ꙋ воло(с)ти Соро(ц)скои. на Днистри. съ ве(с) Хωтар ω(т) исписок за данїе и млωвание ω(т) Ѧлеѕа(н)дрꙋ Мовила воево(да). и за пωтвръжденїе ω(т) Радꙋ(л) воево(да). чтω тω(м) село Ко(ш)ка было право за дѣ(д)инꙋ Ѧлеѕдрови Могила воевω(да), та да(л) и млова(л) еґо тои стои выше писа(н)/ной мона(с)тыр. тѣм ради како дае(ст) им и ω(т) ґ(с)п(д)вами съ въсѣм доХодом.

Ѧ Хотар томꙋ выш писанномꙋ селꙋ, да е(ст) въ знаменїе. поченши ω(т) Ни(с)трꙋ, ω(т)къ въстокꙋ, по Хотаро(Х) что сꙋ(т) поставленны ω(т)къ Жабка. и ω(т) та(м) по(д) ро(с)кин й/ω(т) та(м) ꙋ ґор по(д)лѣ дꙋбровы что приХодит ω(т) Кꙋничѧ, до еди(н) камеи что е(ст) на дорози что приХодит ω(т) КꙋХоре(щ). и ω(т) тамꙋ дол (до) ґде сѧ Хотари(т) съ Хотар Нападова по бли(з) Па(н)скои Кирници. и ω(т) там до Дни(с)тръ ꙋ рꙋптꙋрꙋ, ґде е(ст) моґила и ꙋ падае(т) дороХа ꙋ Дни(с)тръ. то е(ст) ве(с) Хотар селꙋ Ко(ш)ка.

И ти(ж) дае(м) и потвръждае(м) млбнико(м) наши(м) вышеписаны(м), село Каси(л)ков. паки(ж) ꙋ тоґо коло(ст) на Дни(с)трꙋ. чтω тот село Каси(л)ков. е(ст) им пра<в>а[1] даанїе и млованїе ω(т) Мъри/ка кнѣґинѣ покоиннаґо Кирица по(с)те(л)ника. Ѧ Ки(рї)ци по(с)те(л)никꙋ было право завыкꙋпленїе о(т) Ко(с)танти(н) Мовила воево(д). что то(т) село е(ст) ꙋ ωко(л) тръ(ґ) Соро(ц)скїи. тѣмь ради како да е(ст) им и ω(т) на(с) съ въсѣм доХωдом. а Хотар томꙋ селꙋ/ Каси(л)ков ω(т) вы(ш)неи сторони дѣлитсѧ съ Хотаром Трифъꙋцим. а ω(т) ни(ж)неи стороны дѣли(т)сѧ съ Хотаром раковъ(ц). а ω(т) къ инши(Х) стороны. посвоемꙋ старомꙋ Хотарꙋ. покꙋда из вѣка ωживали.

И ти(ж) дае(м) и потвръждаем и(м)/село Чере(ш)новъцꙋ(л) паки(ж) ꙋ воло(с)ти Соро(ц)скои съ мѣ(с)то за пасики и засиножати и съ садове и съ един рѣ(д) чтосѧ називае(т) Чере(ш)новъ(ц). и съ ве(с) приХо(д). ω(т) и(с)писок за выкꙋпленїе ω(т) Ко(с)та(н)тин Моґили воево(да). что то(т) село Чере(ш)нове(ц)/е(ст) им правда даанїе и млованїе, ω(т) покои(н)наґо Кирица по(с)те(л)ни(к), а Кирици по(с)те(л)ник было за выкꙋпленїе, ω(т) И(с)тратїе и ω(т) Павъл, и ω(т) Дꙋмитра(ш)ко, и ω(т) Ни(с)тор, и ω(т) До(л)ка, и ω(т) Ирина, и ω(т) Въркара и ω(т) Дръґꙋца, и ω(т) Ѧзенїѧ, и ω(т)/ Мърика, въси дѣти Шо(п)ротъ шетрар. тѣ(м) ради како да е(ст) млбником нашим вы(ш) писанным и ω(т) ґ(с)п(д)вми съ въсѣм доХодом.

---

[1] Omis.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

А Хотаръ томꙋ селꙋ Чере(ш)новъ(ц) да е(ст) въ знаменїе. почєнши ѡ(т) дорохꙋ ѡлачиꙋ ѡ(т) вы(ш) село та лачивом ꙋ дол/ да(ж) подорохꙋ, что приходи(т) ѡ(т) Перепечѫни, и иде(т) въ Стоикани. поґде Хотарил Некорица быв дворник. да(ж) до ко(н)ца ставꙋ данковꙋ. и ѡ(т) там чрезъ долинꙋ дорохою Васи(л)ковою, да(ж) до троꙗна. и троꙗном ꙋ ґор прѣмо девѧ(т) кирници/ и по верхꙋ дилом поверхꙋ люблѣница. и паки ѡбращае(т) сѧ на ѡ̀лачиꙋ. то е(ст) ве(с) Хотар село Чере(ш)новъ(ц).

И ти(ж) дае(м) и потвръждаем им и(х) п(р)аваа даанїе и млванїе, ѡ(т) и(с)писок за потвръжденїе ѡ(т) Ко(с)та(н)тин Моґила воево(да). въси/ча(с)ти елико сѧ изберꙋ(т) Илѣни Михаилаша дъща Стоики ѡ(т) село Стоикани ти(ж) ꙋ волости Соро(ц)скои съ един став и съ мѣсто за млин, и ѡ(т) исписок за потвръжденїе ѡ(т) Стефан Томша воево(да) и ѡ(т) Радꙋ(л) воево(да).

И ти(ж) дае(м) и по/твъждае(м) им една полѣна ꙋ Хотар тръ(ґ) Соро(ц)скомꙋ ѡ(т) ста(в) попа да(ж) до дорохꙋ Стоиканим. Тѣм ради ка<ко>[1] да е(ст) им съ въсѣм доходом.

И ти(ж) даем и потвръждаем им пол село ѡ(т) Стънґъчѣни, что сѧ тепер называе(т) Похребѣни, ти(ж) ꙋ/ волости Соро(ц)скои. на Солоне(ц) вы(ш)нѣа ча(ст) что е(с) им дааннїе ѡ(т) Кирица по(с). а Ки(ри)ци по(с). было кꙋпе(ж)но ѡ(т) Тоадер и ѡ(т) Иѡн, и ѡ(т) Пара(с)ка дѣти На(с)ти. и ѡ(т) въси племе(н)ци и(х) е(ж) ѡт писа(н)ны по имени, въ нарѣденїи ѡ(т) Ко(с)та(н)ти(н) Моґила воево(да).

И ти(ж) потвръждаем им ѡ(т) половина за село Похребѣни ѡ(т) ни(ж)неи части, четв(р)ътаа ча(ст), и паки ѡ(т) тои(ж) половина села. ѡ(т) четвръто ча(с)ти двѣ ча(с)ти. тѣм ради тоты вы(ш)писа(н)ным селове, и ты(х) ча(с)ти за ѡ(т)ннꙋ. како дасꙋ(т) млбнико(м) наши(м) вы(ш) писа(н)ным. правыи ѡ(т)нны, и даанїе и млванїе и ꙋрик и потвръжденїе съ въсѣм доходом непорꙋше(н)но на вѣки вѣ(ч)ныи.

А на то е(ст) вѣра нашеґо ґ(с)п(д)ства вы(ш) писа(н)наґо мы Їѡ Василїе воево(да), и вѣра прѣ/възлюб(л)нны(х) с҃но(в) ґ(с)п(д)вми Стефан воеводи и Іѡан воеводи и вѣра болѣр наши(х). вѣра пана Ґлиґорїе Ꙋрѣке великаґо дворника До(л)неи Земли, вѣра па(на) Ґаври(л) Хе(т)ма(н) и пъ(р)къла(б) Сꙋчавскаґо, вѣра пана Тома великаґо двор/ника Вы(ш)неи Земли. вѣра пана Бала(н) и пана Тра(пда)фир пъркълабове Хоти(н)скыи, вѣра пана[1] и пана[1] пъркълабове Рома(н)скїи, вѣра па(н) [1] и па(н) [1] пъркълабове Нѣме(ц)скїи,/вѣра пана Їѡрґа по(с)те(л)ника, вѣра (пан) Ґиѡ(р)ґїе ча(ш)ника, вѣра па(н) Тоаде(р) Петричѣико спътар и вѣра па(н) Їѡ(р)даки ви(с)търника, вѣра па(н) Ґика сто(л)ника, вѣра па(н) Исар жикничар, вѣра па(н) Дꙋмитра(ш)ко клꙋчѧръ,/ вѣра папа Ко(с)тѣ комиса и вѣра въси(х) болѣр наши(х) великы(х) и малы(х).

А на болшꙋю крѣпо(ст)и потвръжденїе томꙋ въсемꙋ вы(ш) писа(н)номꙋ, велѣли е(с)ми нашемꙋ вѣрномꙋ и почте(н)номꙋ болѣринꙋ панꙋ Тодера(ш)ко/

[1] Loc gol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

великомꙋ лоґофетꙋ писати и нашꙋ печа(т) привѣзати къ семꙋ и(с)ти(н)номꙋ ли(с)тꙋ нашемꙋ.

Писа(л) Пътрашко, оу Ꙗсоѵ, вл҃то ѯрн҃е м(с)ца септеврїе зї҃ днъ: ~ /

Иѡ Василіе воевода <m.p.>.

În numele Tatălui şi Fiului şi Sfîntului Duh Treimea Sfîntă de o fiinţă şi nedespărţită. Iată eu robul stăpînului meu, Domnului Dumnezeu şi mîntuitorului nostru Iisus Hristos şi închinătorul Treimei. Io Vasile voievod cu mila lui Dumnezeu Domn ţării Moldovei. Iată domnia mea bine am voit cu a noastră bună învoire, cu curată şi luminată inimă din tot sufletul nostru şi cu ajutorul lui Dumnezeu, rîvnind şi altor, sfînt adormiţi înaintea noastră ce au fost domni, care au dat şi au întărit sfintelor mănăstiri. Drept aceea şi domnia mea am dat şi am întărit rugătorilor noştri călugări de la sfînta mănăstire numită Golăe, unde este hramul Înălţarea Domnului Dumnezeu şi mîntuitorului nostru Iisus Hristos, care este metoh la marea lavră Vatoped, care este în sfîntul munte Athos, unde este hramul Bunavestirii a preasfintei stăpînei noastre Născătoare de Dumnezeu şi pururea Fecioara Maria şi am dat şi am întărit de la noi un sat anume Voşca, la ţinutul Sorocii, pe Nistru, cu tot hotarul, din ispisocul de danie şi miluire de la Alexandru Movila voievod şi de întăritură de la Radul voievod, care acel sat Voşca era drept ocină lui Alexandru Movilă, pe care l-a dat şi a miluit acea sfîntă mănăstire mai sus scrisă. Drept aceeea, să fie şi de la domnia mea cu tot venitul.

Iar hotarul acestui sat mai sus scris să fie în semne, începînd de la Nistru despre răsărit, pe hotarele ce sînt aşezate despre Jabca, şi de acolo sub pădurice şi de acolo la deal pe sub dumbravă care vine de la Cunicea, pînă la o piatră care este pe drumul ce vine de la Cuhoreşti şi de acolo vale pînă unde se hotăreşte cu hotarul Napadovei, aproape de fîntîna boierească şi de acolo pînă la Nistru la ruptură, unde este movilă şi unde cade drumul în Nistru. Acesta este tot hotarul satului Voşca.

Şi iarăşi dăm şi întărim rugătorilor noştri mai sus scrişi satul Vasilcău, iarăşi în acel ţinut la Nistru, că acel sat Vasilcău este lor dreaptă danie şi miluire de la Mărica jupîneasa răposatului Chiriţă postelnic, iar lui Chiriţă postelnic îi era lui dreptul de răscumpărătură de la Constantin Movila voievod, care acel sat este în ocolul tîrgului Soroca. Drept aceea, să fie lor şi de la noi cu tot venitul. Iar hotarul acelui sat Vasilcău din partea de sus se împarte cu hotarul Trifăuţilor, iar din partea de jos se împarte cu hotarul Racovăţ, iar de la alte părţi, după al său vechi hotar, pe care din veac au trăit.

Şi iarăşi dăm şi întărim lor satul Cereşnovăţul, iarăşi în ţinutul Soroca, cu loc de prisăci şi de fîneţuri şi cu livezi şi cu un rediu ce se numeşte Cereşnovăţ şi cu tot venitul, din ispisoc de răscumpărătură de la Constantin Moghila voievod, care acel sat Cereşnovăţ este lor dreaptă danie şi miluire de la răposatul Chiriţă postelnic, iar lui Chiriţă postelnic îi era răscumpărătură de la Istratie şi de la Pavăl şi de la Dumitraşco şi de la Nistor şi de la Dolca şi de la Acsenia şi de la Mărica, toţi copiii lui Şoprotă şetrar. Drept aceea, să fie rugătorilor noştri mai sus scrişi şi de la domnia mea cu tot venitul. Iar hotarul acelui sat Cereşnovăţ ca să fie în semne, începînd de la drumul olacului mai sus de sat pe olac în jos pînă la drumul care vine de la Perepeceni şi merge la Stoicani, pe unde a hotărît Necoriţa biv dvornic, pînă la capătul iazului lui Dancu şi de acolo peste vale pe drumul Vasilcăului, pînă la Troian, şi Troianul la deal drept la nouă fîntîni şi deasupra pe culmea dealului deasupra Liubeniţei şi iarăşi se întoarce la olacină, acesta este tot hotarul satului Cereşnovăţul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Şi iarăşi dăm şi întărim lor dreaptă danie şi miluire din ispisoc de întăritură de la Constantin Moghila voievod, toate părţile cîte se vor alege Ileana Mihailaşa fiica Stoicăi, din satul Stoicani, asemenea la ţinutul Soroca, cu un iaz şi cu loc de moară şi din ispisoc de întăritură de la Ştefan Tomşa voievod şi de la Radul voievod.

Şi iarăşi dăm şi întărim lor o poiană în hotarul tîrgului Soroca, de la iazul Popa pînă la drumul Stoicanilor. Drept aceea ca să fie lor cu tot venitul.

Şi iarăşi dăm şi întărim lor jumătate de sat de la Stîngăceni, care acum se numeşte Pohrebeni, asemenea la ţinutul Soroca, pe Soloneţ, partea de sus, care este lor danie de la Chiriţă postelnic, iar lui Chiriţă postelnic i-a fost cumpărătură de la Toader şi de la Ilie şi de la Parasca copiii Nastii, şi de la toate neamurile lor care sînt înscrise după nume în întăritura lui Constantin Moghila voievod.

Şi iarăşi întărim lor jumătate din satul Pohrebeni, partea de jos, a patra parte. Şi iarăşi, din acea jumătate de sat, din a patra parte, două părţi.

Drept aceea, toate acele mai sus scrise sate şi părţile lor de otcină să fie rugătorilor noştri mai sus scrişi, drepte ocine şi danie şi miluire şi uric şi întăritură cu tot venitul nestricat în veci vecilor. Iar la aceasta este credinţa domniei mele mai sus scrise noi Io Vasile voievod şi credinţa prea iubiţilor fii ai domniei mele Ştefan şi Ioan, credinţa boierilor noştri, credinţa panului Gligorie Ureche marele vornic al Ţării de Jos, credinţa panului Gavril hatmanul şi pîrcălabul Sucevei, credinţa panului Toma marele vornic al Ţării de Sus, credinţa panului Balan şi a panului Trandafir pîrcălabii Hotinului, credinţa panului [1] şi a panului. [1].. pîrcălabii Romanului, credinţa panului... şi panului... pîrcălabii Neamţului, credinţa panului Iorga postelnicul, credinţa panului Gheorghe ceaşnicul, credinţa panului Toader Petriceico spătar, şi credinţa panului Iordachi vistiernic, credinţa panului Ghica stolnic, credinţa panului Isar jitnicer, credinţa panului Dumitraşco clucer, credinţa panului Costea comisul şi credinţa tuturor boierilor noştri mari şi mici.

Iar pentru mai mare tărie şi întăritură a tuturor celor mai sus scrise, poruncit-am credinciosului nostru şi cinstitului boier, pan Todiraşco marele logofăt, să scrie şi a noastră pecete a lega către această adevărată carte a noastră.

A scris Pătraşco, în Iaşi, la anul 7155 (1646) luna septembrie 17 zile.
Io Vasilie voievod.

Original, pe pergament (65×38 cm). Cîmpul liber la marginea de sus 4 cm, lateral dreapta 5 cm, la stînga 6 cm. Litera începătoare şi crucea înflorite în chinovar. Iscălitura cursivă a voievodului în negru. Pecete de ceară atîrnată pe şnur roşu de mătase. Pe verso: „Vasilie v<oie>vod din let 7155 sept. 17 dă şi întăreşte sf. mă<nă>stiri Goläi danii şi miluirile de moşii şi de părţi de moşii din ţint. Soroc[ii]".

3

7108 (1600) aprilie 25. Ieremia Movilă voievod întăreşte lui Nicola cucimar cumpărătura unui loc de prisacă şi cu loc de livadă din satul Druleşti, drept 60 zloţi tătărăşti.

Suret de pe ispisoc gospod.

Io Ieremia Moghila voievod, cu mila lui Dumnezeu, domn pămîntului Moldovei, viind înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri sluga noastră Nicola cucimar cu un zapis cu mărturii de la Buzul şi de la Danu med<elnicer> şi

[1] Loc gol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Melentie vătav și de la Ursul med<elnicer> și de la Ciumeș și de la fratele lui Gliga, că viind înaintea lor Camen ot Drulești, singur de bunăvoie au vîndut a lui dreaptă ocină și moșie cu un loc de prisacă din satul Drulești și cu loc de livadă, aceea o au vîndut mai sus numitului slugei noastre, Nicola cucimariu, drept șasezeri de zloți lătărăști, și i-au plătit de plin înaintea lor.

Pentru aceasta și noi văzînd acest zapis de mărturie și noi așijdere i-am dat și i-am întărit ca să-i fie și de la noi moșie lui și la tot neamul lui nestrămutat în veci.

S-au scris la let 7108 <1600> ap<rilie> 25 dni.
Domnul au zis. L. P. (Locul peceții domnești).
Vel logofăt Nicoară.
Dumitru Ursu <a scris>.

4

1779 iulie 2. Mărturie hotarnică de la Constantin Rășcanu și Darie Donici privitoare la moșia Mălăești de pe apa Răutului.

Din luminata poruncă preaînălțatului domnului nostru măria sa Costandin Dimitrie Moruz voievod, dumnealui Costandin Rășcanu biv vel spătar i dumnealui Darie Donici biv vel paharnic sărdari di Orheiu, ne-a rînduit hotarnici la moșia Mălăeștii a dumnealui Ursul Agapii biv vel șatrar, cari esti pi apa Răutului, la ținut Orheiului, și după poroncă mergînd la starea locului a numitii moșii Mălăeștii strîngînd și toți răzășii împregiurași din sus și din gios și întîi au mersu la capul moșii din sus fiind de față și răzășii din Ciocălteni, anume Ioniță Cornea, Grigoraș Știrbul i Gavril Harștea și alți neamuri a lor, și undi au mărturisit răzășii că au fost piatră și nu s-au găsit și s-au pus piatră hotar în malul Răutului lîngă niști schinișori și de acole am purces alăturea cu moșia Ciocăltenii spre miazănoapte și s-au găsit piatră hotar vechi și niști sărături și s-au pus și acum alăturea piatră hotar.

Și de acolo am mersu tot la dial spre miazănoapti pîră din dial de șliahu și din vale de o movilă în costișă s-au găsit iară piatră hotar vechi și s-au pus iară alături și acole piatră hotar; și de acole am mersu tot la dial pînă în zarea dialului, undi s-au întîlnit cu moșia Căcărăzănii, care au mărturisit răzășii că au fost hotar, dar nu s-au <aflat> și s-au pus piatră hotar din gios de movila, ci este în zarea dialului; și de acole am purces zarea dialului în gios pîră ni-am întîlnit cu moșia Bravicenii într-o movilă drept în dial și am pus piatră hotar în movilă și s-au făcut piotoare și dintr-acc movilă să începi și moșia Bravicenii care au fost față și răzășii din Braviceni anumi: Ioniță Băț din Chișinău, Ștefan Băț din Chișinău, mazil, i Agapii Dumitru vel căpitan, i Ioniță Poteu, i Darie Pomătar și alte neamuri a lor.

Și după o mărturie hotarnică ci au scos-o răzășii din Braviceni din let 7262 <1754> și după ace hotarnică am purces la vale asupra Răutului alăturea cu moșiia Bravicenilor pîră la costișă din sus di drum și s-au pus piatră hotar. Și de acole am mersu tot la vale pînă la două movile din gios de drum și s-au pus piatră hotar supt o movilă mare din dial de movilă. Și de acole am mersu tot asupra Răutului pi din sus di o fîntînă ci esti în costișă pîră la movilile gemini și s-au pus piatră hotar într-o movilă. Și de acole am purces tot asupra Răutului pisti șăs pîră la capul Branovii di sus și s-au pus piatră hotar în șăs aproape de bahnă și di acole am apucat apa Răutului în sus și am mersu pîră în hotarul ce s-au pus di disparte Mălăeștii cu Ciocălteni și așa s-au închiet

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

toate hotarăle Mălăeştilor, cari după scrisori şi mărturiile răzăşilor după cum am aflat cu dreptate am făcut mărturie.

Let 1779 iulie 2.

Grigoraş Vărzariu, Ştefan Băţ, Ioniţă Cornea, Grigoraş Ştirbul, Ioan Strătan. <m. p.>.

5

1780 iulie 29. Constantin Dimitrie Moruzi voievod face cunoscut vornicilor, locuitorilor şi slujitorilor de pe moşia Hotărniceni, că a orînduit pe Ursul Agapie să strîngă banii birului şi ai dijmei şi deosebit şi pricinile şi judecăţile să le îndrepteze.

Noi Costandin Dimitrie Moruzi voievod bojiu milostiu gospodar Zemli Moldaviei [1]. Să face ştire tuturor vornicilor, lăcuitorilor ce vă aflaţi pe moşia Hotărniceni, că iată am socotit domnia mea şi s-au rînduit tuturor de grijă pe Ursul Agapii atît pe el ca să-s strîngă banii birului tuturor lăcuitorilor ce veţi fi pe acè moşie, cum şi dijma ce-a fi el să o strîngă şi deosăbit şi toate pricinile şi giudecăţile ce veţi avea, Ursul Agapie să vi le caute şi să le îndreptezi.

Şi poruncim domnia me tuturor vornicilor, lăcuitorilor şi slujitorilor de pe moşia Hotărniceni, viind Ursul Agapii acolo să-i daţi toată ascultarea şi supunerea şi orice pricini şi strîmbătăţi veţi avea să mergeţi la Ursul Agapii şi să le arătaţi, ca după porunca ci are de la domnia mea la toate vă va odihni cu dreptaţi voastră .Iar carile dintre voi nu vă va odihni dreptatea ce a face Ursul Agapii, uşa divanului domniei mele este deschisă, să vie aice şi însuşi va afla dreptatea sa. Aceasta scriem.

Let 1780 iuli 29.

Vel log<ofăt>.

6

1789 mai 25. Iaşi. Divanul Moldovei deleagă pe Ursul Agapie, pristav pe lîngă divizia a doua rusă, ca să fie purtător de grijă pentru toate cele de trebuinţă a se împlini de către locuitori.

De la boierii Divanului Moldovei către şătraru Ursul Agapie.

Prin porunca ce s-au dat către Divan de către înălţimea sa domnul ghinăral ansăft şi cavaler cniaz Răpnin, ca să fie rînduiţi pristavi ispitiţi si aleşi cu vrednicie pe la toate deviziile. iată socotind Divanul te-au orînduit pristav lîngă diviziia al doile ce să ocîrmuieşte de luminatul domnul ghinărar ansăft şi a multe feluri de ordine cavaler baron Elimgt ce să află acum asupra Orheiului.

Deci îndată să te porneşti fără nici o pricinuire şi să mergi la locul arătat şi arătîndu-te mării sale ghinărarului să rămîi pe lîngă acea divizie purtătoriu de grije pentru toate cele ci vor fi de trebuinţă a să împlini de către lăcuitori şi luînd poronci de către luminare sa vei înştiinţa pe dumnealui sărdar de Orheiu, către care s-au trimis poronci, ca ori cară cu boi ori alt ajutoriu trebuincios pentru divizie scriindu-le să dea ca să le împlinească. Şi nu rămîne alta decît să te porneşti şi să te porţi cu datornica silinţă şi vrednicie ca să-ţi fie slujba cunoscută şi bine răsplătită, precum şi împotrivă de vei urma, şi din pricină nepurtării de grije să va da zăticnire la ce mai mică trebuinţă, fără îndoială vei fi supus judecăţii oştineşti. Şi de a pururе pentru orice poronci

[1] Cu mila lui Dumnezeu, domn al Ţării Moldovei.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vei lua de la mărie sa ghinărarul, pe deoparte purtînd de grije ca să săvîrşească, pe de altă parte să trimiţi înştiinţare şi cătră Divanu.

Sminteală să nu faci ce îndată să urmezi poroncii.

Let 1789 mai 25, Iaşi.

L.P. <Locul peceţii>

7

1820 mart 16. Hotărîrea judecătoriei ţinutului Orhei prin care i se recunoaşte lui Grigorie Ursu din bătrînul Drăbiciu, ce-i zic şi Bivolul, dreptul la a cincea partea din moşia Săreţăi, partea Corbului, luată ca danie înainte de sobornicescul hrisov.

Copie.

Anul 1820 luna mart în 16 zile.

Din poronca împărăteştii sale măriri, giudecătoria ţinutului Orhei, au ascultat jaloba di la 22 ghenar anul curgător, ci au dat-o dumnelui collejschi reghistrator Grigori Ursu, în cuprindiri că răzăşii bătrînului Drăbiciul ci să zîci şi Bivolul din moşiia Săreţăi partea din gios, unde şi dumnelui esti răzăş, cu părţile încă nialeasă di o parti, nu-l împărtăşesc întocmai precum documenturile ci are glăsuiesc, pentru că bătrînul acesta s-ar fi împărţînd din în vechime în cinci părţi, iar ei răzăşii l-ar fi împărţînd acum în patru, şi că pi a cincile parte cu vad de moară o cer docomenturile ci are întru a sa stăpînire, şi ceea ce rămîne apoi să cuvini să să împartă în patru părţi, precum ei acum urmează, făcînd ceriri ca să să aducă pi răzăşi spre înfăţişari, cu toati dovezile ci vor ave şi după dreptate să să dei hotărîri.

După cari prin ucaz s-au poroncit isprăvnicii acestui ţinut ca la 20 fevrar să triimită la această giudicătorii pi răzăşii din bătrînul numit Drăbiciu, cu toati dovezile ci vor avè, spre a să da cuviincioasa hotărîre. Spre împlinirea căruia ucaz isprăvniciia, la 25 fevrar prin raportu cu No. 3100, faci cunoscut giudicătorii că trimiti pe numiţii răzăşi, cari neavînd vechilime din partea tuturor celorlanţi răzăşi, s-au îndatorat a să afla la 5 mart cu vichilime legiuită di la toţi răzăşii.

Deci, înfăţişîndu-să în presudstviea[1] acestei giudecătorii amîndouă părţile şi cerîndu-se scrisori dovezi, întîi la jăle<itorul> Ursu, cu cari să să poată agiuta la cerirea ci faci, au scos di au arătat :

1 iu 7244 <1735> săptemvre 30, zapis prin cari Sandul ficior lui Postolachi Corbul vindi partea sa cîtă să va alegi din moşia Săraţăi, di la ţinutul Orhei, di pi faţa Bîcului, lui Vasili Raşcu, ficior Tătarului, cu preţ 20 lei bani.

2 le 7264 <1755> octomvre 12, carte de la domnu Matei Ghica voievod prin cari în urma jalobii ci au dat Vasîli Alicsa cu alţii ai lui răzăşi din moşia Săreţăi, cu arătari că acè moşii umblînd în trii bătrîni unii din răzăşi ar fi trăgînd la a lor stăpînire mai mult dicît li să cuvini, şi că undi au fost casa acelui Vasîli şi a părinţilor lui, intrînd alţii ar fi stăpînit vatra casăi părintăşti, porunceşti sărdarilor Neculai şi Carp ca mergînd la starea locului să facă cercetari scrisorilor ci vor înfăţoşa, după cari apoi măsurînd toată moşiea, dacă va fi umblînd în trii bătrîni, să diosăbiască fiişticari bătrîn cu petri di hotară, asăminea să facă cercetari şi pentru o piatră ci ar fi pi acè moşii, şi dacă va fi pusă undi nu să cuvini, apoi scoţînd-o să pui undi a vini măsura locului.

[1] **Loc public.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3le 7264 <1755> noemvre 23 mărturie hotarnică di la sărdari Neculai şi Carp cuprinzătoari că după poronca gospod. ci le-au adus Vasîle Alecsa i Vasîli Cănea, i Ştefan Ciorbă şi Andronachi cu alţi ai lor pentru doi bătrîni a lor ci au di baştină în moşiea Săreţăi şi de către răzăşii ci stăpînesc bătrînul Drăbiciul, s-ar fi împresurînd cu o piatră vicleană, mergînd la starea locului undi aducînd pi toţi răzăşii jăle<itorului> şi pi Ursu Agapii cu neamul său i Ghiorghii Boaghi cu neamul său moşănii la bătrînul lui Drăbiciu, cum şi alţii împregiuraşi fiind după cercetare ci ar fi făcut ar fi aflat, că acea piatră hotar în trecuţîi ani di cătră Vasîle Zamşa şi cu Alecsa tatăl lui Vasîle a jăluitorului s-ar fi scos din undi iasti şi, lipădîndu-o au intrat în stăpînirea şi partea bătrînului Drăbici, din cari să trag neamul lui Boaghi cu ai săi fraţi, cari, neîngăduindu, au ieşit la giudicată înnaintea răposatului Darii Donici vornic şi acela luîndule sama şi dovedind că au fost piatră hotar, au fost îndatorat pi Zamşa şi pi Alecsa di au dus piatra la locul ei, şi au îngropat-o, plătind şi toată cheltuiala.

Asupra cária pricini ar fi văzut şi mărturii hotarnică, di la răposatul Donici din velet 7237 <1729> şi că văzînd Vasîli Alecsa mărturia pentru aceea ce se numeşti stîlpul lui Sămeon Drăgan, dreaptă hotar. Şi mai în urmă, arătînd Vasîle Cănea şi cu Vasîle Alecsa că ar fi avînd stramtorii la fundul moşii în dumbravă şi la mijloc au măsurat la poiana lui Drăbici în curmeziş şi au aflat 75 funii, funia cîte 24 stînjăni din marginea moşii din gios pînă la marginea moşii din sus, şi ar fi dat opt funii la doi bătrîni ai lui Vasîle şi a lui Vasîle Cănea cu neamul lor, cari au agiuns pîr în capul poienii lui Drăbici din sus, undi ar fi pus şi piatră hotar supt un stejar în cari s-au făcut bour, şi din acolo, pornindu-să la vali, spre sat, la mijlocul moşii undi, vroind a măsura răzăşii, s-ar fi învoit amîndouă părţile, şi fără să măsoari, căutînd la stîlpul lui Sămeon Drăgan ci esti deasupra satului au socotit că vini drept pi la doi ulmi şi sînt în zăpodie în margine dumbravii, şi au pus piatră hotar. Şi de acolo tot la vali, pîr în stîlpul lui Drăbici, deasupra satului.

Asămănea şi casa Ursului Agapii ar fi vinit tot pi partea bătrînului lor Drăbici şi că măsurînd şi o parti di loc ci au fost niîmpărţîtă di la săliştea satului, asupra Bîcului, tot cu aceeaş funii, au ieşit 27 şi giumătate funii, di cari au dat două părţi în partea din sus la cii doi bătrîni Vasîle Alecsa şi Vasîle Cănea, puind şi petri hotară. Iar bătrînul Drăbiciu partea di gios să să împartă în cinci părţi, adică o parte să o ia Corbul, al doilea Boaghi, al triilea Ursu Agapii, al patrulea Vasîle Raşcu şi al 5le Pleşculeştii.

4le 7278 <1770> april 21, zapis prin care Ilinca Vasîliiasa împreună cu fii săi Ioan şi Timofti, ot Cojuşna arată că, fiind ca priminită, cu bărbatul ei Vasîlaşcu, la moartea lui i-ar fi lăsat diiată ca să-l grijască lăsînd şi un zapis vechi pentru o parti di moşii din bătrînul Drăbiciul, cu iaz în Bîc făcut di moşul său pi cari zicîndu-i bărbatul ei să o vîndă şi să-l grijască. Iar neputînd atuncea în grabă să o vîndă s-au împrumutat di la Ursul Agapi, mazil, din Săret cu 40 lei di au grijat pi barbatul său, şi mai fiind 10 lei di mai înainte luaţi di barbatul său tot di la Ursu Agapii, pi cari bani niavînd chip a-i plăti cu dobînda lor i-au iertat numitul Ursu şi ea încă i-a făcut danii Ursului arătata parti di moşii, ca să o stăpînească în veci pi cari şi bărbatul său au avut-o cumpărată di la unchiul său Sandul Corbul.

5le 1772 april 19, zapis ci dau Irimia şi cu sora sa Mariia feciorii lui Dănilă din Cojuşna la mîna Ursului Agapii, mazil din Săreţi, cuprinzător că partea tatălui lor Dănilă şi a unchiului lor Vasîlaşul, giumătate di bătrîn din moşia Săreţăi, care să împarti pi cinci bătrîni au vîndut-o Ursului Agapii cu preţ 25 lei.

6le 1772 iunie 17, zapis prin cari Grigorii, Sămeon şi Crîstea arată că partea tatălui lor Chiriac Boaghi cîtă să va alegi din moşia Săreţăi din bătrînul Boghiciştilor, au făcut-o danii Ursului Agapii, pi cari să o străpînească în veci, cari moşie umblă în cinci bătrîni.

7le 1793 avgust 15, scrisori ci dau răzăşii din bătrînul lui Trifan, din bătrînul Boaghii, din Pleşca şi din Vasîlaşcu la mîna păharnicesăi Ileanca, prin care arată

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că pentru moara numitii păharnicesii Ileanca, ci esti în Bîc, fiindcă ei toţi răzăşi au parti în apă s-au învoit ca pi tot anu să li dei lor răzăşilor cîte 15 lei pi bătrîn, pîn-la 10 ani, şi apoi să aibă a străpîni pomenita păharniceasă ca pi un drept acaret al său.

Acestea fiind dovezile înfăţoşate di dumn<e>alui collejschi reghistrator Ursu s-au cerut şi dila răzăşii ca să arăti scrisori dovezi cu cari să să poată anirisi pi a dumisali Ursu. Şi au scos di au arătat:

1iu 7264 <1775> noiemvre 23, mărturii hotarnică di la sărdarul Neculai şi Carp tot într-o cuprindire cu acè care s-au arătat mai sus, în dovezile dumisale Ursu la nr. 3 şi tot din acè vremi făcută tot di cătră acii hotarnici.

2le 1766 iuni 4, carti di la domnu Grigorii Alicsandru Ghica voievod poroncitoari cătră boieriul Păun paharnic, sărdar, ca după jaloba ci au dat Sămeon din Cojuşna asupra lui Gheorghii din Lohăneşti pentru o moşii Săreţăi, cari umblînd în patru bătrîni din vechime, acel Gheorghii ar fi zis ca să o împartă numai în trii bătrîni. Aseminea şi pentru ţarina ci au avut-o pi moşiia sa cu apropieri di sat îngrăditâ, şi au mîncat-o vitile din pricină că n-au avut păzîtori, să facă cercetări şi precum va afla cu dreptul să-i pui la cali, iar fiind pricina într-alt chip şi nu să vor pute odihni cu acè giudecată, apoi prin zi di soroc cu mărturii să-i trimită faţă.

3le 1794 fevrar 17, mărturii di la Sămioan Trifan şi Ştefan Iliţă, prin cari arată că moşia Drăbiciul cu un iaz cu moară din Bîc s-au stăpînit tot di cătră Lupaşcul Boghi, acestea fiind şi dovezile înfăţoşati di cătră răzăşii partea din giosu, cari cercetîndu-să di cătră această giudicătorii s-au dovedit din mărturia hotarnică ci esti din let 7264 <1755> noiemvre 23, că bătrînul Drăbiciu, ci să zici şi Bivolul, să împarti în cinci părţi, adică o parti o tragi Corbul, al doilea Boaghi, al 3le Ursu Agapii, al 4le Vasîle Raşcul şi al 5le Pleşculeştii, iar nu în patru precum răzăşii au arătat. Şi pentru că acè a cincea parte a Corbului ce o tăgăduia răzăşii, pe care o cere la a sa stăpînire jăluitorul Ursu s-au găsit luată cu danii înainte săbornicescului hrisov di cătră Ursu Agapii di la Ileana soţiia lui Vasîlaşcul cu zapis din 7278 pi cari şi Vasîlaşul au avut-o cumpărătură di la moşul său Sandul Corbul, cu zapisul din 7244, să cuvini după toată dreptatea a să stăpîni di jăluitorul Ursu, ca pe o dreaptă parti a sa, ci cu danii au intrat în neamul său.

Drept aceea s-au hotărît ca bătrînul pomenit Drăbiciu să să împartă în cinci părţi, precum mai sus s-au pomenit, adică Corbul, Boaghe, Ursu Agapii, Vasîlaşcul şi Pleşeşti, precum şi mărturia hotarnică din 7264 să cuprindi, şi fiişti cari va merge la partea sa după dovezile ce vor avè. Din care jăluitorul collejschi reghistrator Grigori Ursu va trage la a sa stăpînire şi partea Corbului, ca pi una ci cu zapisul mai sus pominit au intrat în danii la neamul său Ursu Agapii di la Ileana soţiia lui Vasîlaşcu, pi cari şi acela au avut-o cumpărătură di la Sandul Corbul. Iar la cazul ci esti pi această parti din gios a Săreţălor, rămîni să întri cu toţii părtaşi, iar nu numai clironomii Ursului Agapii.

Şi spre a asculta hotărîrea această şi a iscăli mulţămiri sau nemulţămiri, chemîndu-să pi amîndoi părţile în prisudstvie să li să facă cunoscut.

Iscăliţii: Giudecător Vasîle Caţichi.
Cilen Pavli Măcărescu vel post.
Cilen Ioan Botezatu.
Secretar Haitul.
Stolonacealnic Lupul.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

8

1820 iunie 29. Iaşi. Mihai Şuţu voievod, întăreşte vînzarea casei din Iaşi făcută de moştenitorii Vasilichii Nicolau pentru formarea unui capital afierosit şcolii eline de la Siacista şi să-l trimită Patriarhiei de la Ţarigrad.

Cu mila lui Dumnezeu, Io Mihai Şuţu voievod, domn ţărei Moldaviei...[1] <no>stru domnescu hrisov că neguţătorii Pascal Vasiliu şi Panaite Dioghenidis, la anul 1817 prin jalubă... făcut arătare, că prin patriiarhiceasca carte sîntu rînduiţi epitropi spre priimire banilor ce sîntu afierosiţi... viiaţă Gheorghie Nicolau spiţer spre alcătuire şi întemeiere unei şcoale pentru sufletul săvîrşitului, în care... <ave>re rămasă, cuprinzîndu-se şi o casă cu locul ei driaptă a săvîrşitului jăt <ni>cer aice în oraşul ei lîngă Beilic, au făcut cerire... <me>zat, ca cu banii vînzării şi alţi bani ce mai sînt, să să alcătuiască suma banilor afierosiţi ca să triimită... alcătuirii şcolii, precum s-au orînduit. Cu care jalubă fiind rînduit în cercetare logofiţăii de atunce, s-au aflat... într-acest chip că la anul 1811 săvîrşindu-să numitul jăt<ni>cer fără copii clironomi şi fără să-ş facă diiată pentru... <a>proape clironomi au fost o sor<ă>a sa anume Vasilichi Nicolau cum şi patru copii unii alti surori care mai... Din care aceşti patru copii aflîndu-să unul numit Toma Naranză aice în lucrarea spiţăriei pe lîngă să... rate al copiilor au stătut împreună cu Vasilichi mătuşa lui, sora săvîrşitului jăt<ni>cer şi au împărţitu toa<te>... în trei părţi, însă o parte pentru sora sa Vasilichi, al doile parte nepotului său Toma Năranză cu ciilalţi fraţi... care şi acesta nu după multă vreme s-au săvîrşit din viiaţă. Iar al treile parte din toată averea răma<să>... bine atît în bani gata cum şi casa rămasă săcotită dreptu optusprezăci mii lei, s-au hotărît între... alcătuire şi statornicire unei şcoale ileneşti la Siacista patria săvîrşitului, care să să păzască în stare... spre învăţătură şi sporire întru procopsala copiilor de acolo ca să fie pentru sufletul săvîrşitului, rînduindu-să... tatul Eftathie şi pe săvîrşitul Adamache Ioan ca să puie la cale.

Apoi, în urmă, numai Vasilichi sora săvîrşitu<lui>... <pu>nere la cale întru alcătuire şcolii, în trecutul an 1816 noiemvre 30, au scris din partea sa către Priunsf<inţit> Iconomicescul... <ară>tînd toată curgire pricinei. Prin care rînduieşte purtare de grijă şi punere la cale aceştii pricini asupra Sinodului... tot din acelaşi an dece <m>vr<ie> 2, către proistoşii neguţători din Ţarigrad cu aceiaş urmare rugîndu-să ca să să îngrijască spre aceastâ... şi prin chipul epitropiei după povăţuire Sinodului să păzască capitalul afierosit.

După care aceste scrisori... <Ţarigra>dului spre strîngere şi triimitere capitalului afierosit din avere săvîrşitului spre a să pune la cale cu chipul cuviincios în urmare hotărîre clironomilor pentru alcătuire şcoalei la Siiacista[2], cu sfatul Sinodului prin Patriiarhiceasca carte către numiţăi Pascal Vasiliu şi Panaite Dioghenides, îi rînduieşte epitropi ca să strîngă capitalul afierosit şi să-l triimită la Patriarhie, cum mai pre largu să cuprinde prin aceiaş patriiarhicească carte din anul 1816 decemv<rie> 26.

Aşadar în puterea aceştii cărţi au urmatu jaluba numiţălor ca să să vînză casa arătată cu locul ei în măsuri după zapisul cu care săvîrşitul jăt<ni>cer la an 1796 avgust 12 au fost cumpărat-o de la un Alexandru Frangole, întărită fiind cumpărătura şi cu legiuita publicaţie după a săbornicescului hrisov hotărîre. Şi după a lor cerire prin domniască ţidulă poruncitoare către dumi<sali> Costachi Sturza fiind vel vor<nic> de aprozi şi prin osăbită ţidulă de la numitul boieriu către telial başa din 28 zile apriil a aceluiaş an 1817 s-au scos la mezat casăle arătate cu locul lor în măsuri după zapesul de cumpărătură, şi de atunce şi pînă la 27 zile a aceştii luni iunie, urmîndu-să facerii mezatului cu necontenire, preţul cel mai de pe urmă şi mai bun adecă doisprezăce mii cinci sute lei l-au dat negu-

[1] Loc rupt.

[2] Localitate situată nu departe de Castoria (vezi N. Moutsopoulos, *The „Archondica" of Siatista*, Tessalonic, 1964).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţătorul Agopivărtan Tonsuolu, cu care mulţămîndu-să vînzătorii s-au făcut harec în divan asupra sa cum să arată săvîrşire vînzării ce s-au trecut în dosul ţîdulei mezatului care s-au adiverit de cătră dum<nea>lor veliţii boieri ai divanului domniei mele.

După care, la 28 zile aceştiį luni iunie au dat vînzătorii şi zapis cumpărătorului cu cuprindere că vînzarea acestor casă cu locul lor s-au săvîrşit prin mezat cu toată mulţămirea lor şi că priimindu-ş deplin arătaţii bani, au dat împreună cu zapesul acesta toate scrisorile ce-au avut asupra acestor casă adiverindu-i vecinică stăpînire cum pre largu arată zapesul acesta care iarăş s-au adiverit de cătră dum<i>lor veliţii boieri.

Iar pentru mărime locului acestor casă cercetînd acum dum<nealui> vel logof<ăt> s-au văzut că zapes de cumpărătură acel din 1796 îl arată mai mare. Iar după o cercetare făcută la an 1806 de banul Ioan Tăutul, fiind pah<a>r<nic> şi Iordachi Lonzonschi, fiind sluger şi Lefter Jăverdian vor<ni>c de poartă, să arată la harta inginerească iscălită de numiţii boieri întru această mărime, adecă noîsprezăci stî<n>j<eni> doî palme margine în lungu despre răsărit dispre casăle de Beilic, noîsprezăci stî<n>j<eni> palme doî parmace capătul locului dinspre amiazăzi şi doîzăci şi tri stî<n>j<eni> margine în lungu dispre apus. Deci acum cerşind numitul cumpărătoriu ca să i să dè de la domniia me întăritură asupra acestor casă cu locul lor şi domniia me luînd încredinţare atît din dovezile arătat<e> cît şi de la al nostru cins<it> şi credincios boieriu dum<nealui> Dimitrie Sturza vel logof<ăt> de Ţara de gios că vînzare acestor casă cu locul lor s-au săvîrşit prin mezat după toată rînduiala păzită şi cu toată mulţămirea vînzătorilor.

Drept aceea, iată şi prin acest al nostru domnescu hrisov să adivereşte şi să întăreşte stăpînirea numitului cumpărătoriu Agop Vărtan Tonsuolu asupra acestor casă cu locul lor, pe care de acum înainte şi în veci în putere mezatului i a zapesului vînzătorilor să aibă el cît şi moştenitorii săi din neam în neam a le stăpîni cu tot locul în măsurile lui fiind cumpărate prin mezat cu bună credinţă, după toate legiurile pămîntului. Asupra cărora casă cu locul lor hrisovul acesta al domniei mele, întărit cu a noastră domniască iscălitură şi pecete, să-i fie atît lui cît şi moştenitorilor săi de întăritură statornică neclintită şi nerușăită nici odinioară în veci. Scrisu-s-au hrisov acesta la scaunul domniei mele, în oraşul Eşii, şi s-au dat la anii de la Mîntuitorul nostru I<isu>s H<risto>s 1820 iunie 29.

Io Mihai Şuţul v<oie>v<o>da L.P.

Dimitrij Sturza vel logof<ăt> procitoh.

Hîrtie (53 × 39,5 cm). Un fragment, în mărime de 27 × 11 cm, cuprinzînd textul din 21 rînduri, este rupt. Titulatura domnului, încheierea hrisovului şi literele începătoare în text sînt în roşu. Pecete mare, aplicată în roşu, avînd 16 steme ale judeţelor în jurul stemei Moldovei şi legenda titulaturii voievodului Ioan Mihai Grigore Şuţul „domn a toată ţara Moldovii". Iscălitura autografă a domnului în negru.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

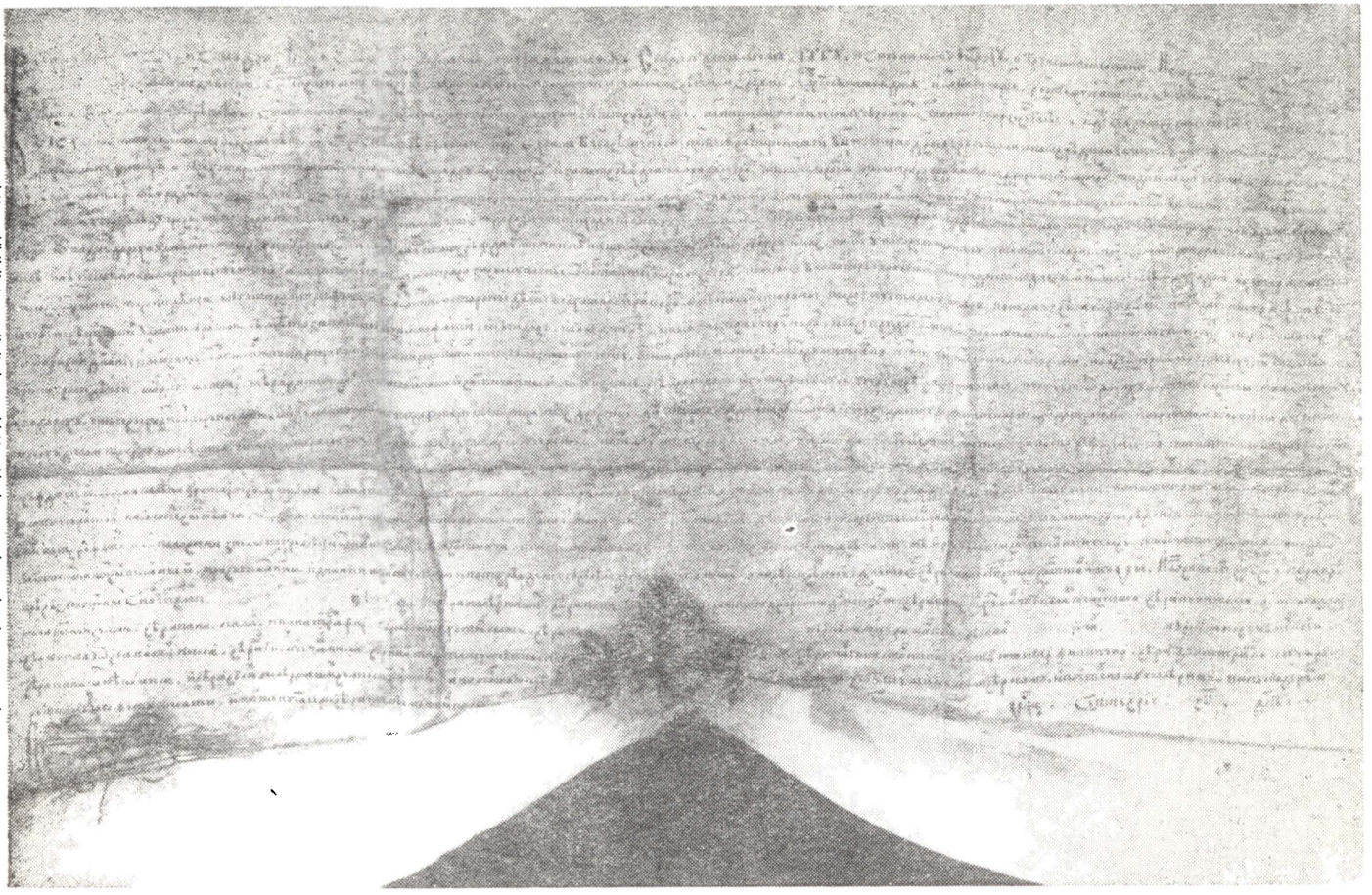

Doc. nr. 2 : 7155 (1646) septembrie 17, Iaşi.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

PATRU DOCUMENTE DE LA ŞTEFAN TOMŞA AL II-LEA

DE

I. CAPROŞU

În chip firesc, cele patru documente pe care le publicăm acum ar fi trebuit să fie editate în colecţia de *Documente privind istoria României*, seria A, Moldova; în mod inexplicabil, ele au scăpat editorilor acestui corpus, aşa încît socotim indicată punerea lor în circuitul ştiinţific. Unul dintre aceste acte era cunoscut pînă acum după un rezumat (vezi nr. 2), iar altul (vezi nr. 4) după o traducere veche; publicăm acum textul slav al documentului nr. 2 după o copie, iar al celuilalt după original. Cele patru acte se referă la satele Buhainţi (azi Buhalniţa, c. Cepleniţa, j. Iaşi) (nr. 1), Tăuteni, pe Jijia (azi dispărut) (nr. 2), Liteni (c. Liteni, j. Suceava) (nr. 3), Lungeni (dispărut, pe teritoriul comunei Hoceni, j. Vaslui) şi Lăţeşti (c. Murgeni, j. Vaslui) (nr. 4) şi conţin unele date noi despre acestea precum şi despre Hîrlău (mănăstirea din dealul Hîrlăului) şi Cotnari (dealul Păşeni din această podgorie) (nr. 1 şi 2).

Publicăm aceste documente după normele stabilite pentru editarea colecţiei *Documenta Romaniae Historia* (vezi *Introducerea* la colecţie, în vol. I, B, Ţara Românească) cu deosebirea de a fi marcat întregirile şi orice intervenţie a noastră în text prin paranteze unghiulare (< >).

1

1612 (7120) ianuarie 31, Iaşi. Ştefan Tomşa voievod întăreşte mănăstirii Moldoviţa o moară în satul Buhainţi, pe pîrîul Buhainţi, care fusese luată mănăstirii de către Ureche mare vornic cu strîmbătate.

† Иѡ Стефан воевода, В<о>жїю <ми>л<о>стїю, ґ<о>сп<о>д<а>ръ земли Мѡлдовскои. Ѡж<е> прїидет прѣд нами и прѣд наш<и>ми болѣри м<о>лебник нашемꙋ еґꙋмен и вес събѡр ѡт с<вѣ>таа монастир зꙋвемаа Молдовиц<а> едеж<е> ест Храм с<вѣ>т<о>ґо Бл<а>ґовѣщенїе и сиц<е> жаловали с<ѣ> аж имала с<вѣ>таа монастир една млин ꙋ село Бꙋхаинци на тои потокꙋ Бꙋхаинци кꙋпежно ѡт калꙋґери ѡт с<вѣ>таа монастир ѡт ґор Хрълов<ѣ>. Тое млин бъла възѣла ѡт Ꙋрѣке вел дворникꙋ съ кривленїе и съ великаа присилованїе.

Ино ґ<о>с<по>д<ст>в<о> ми, еґда видѣхом аж ест с<вѣ>тъи монастир кривдою и присилованїе, а ґ<о>с<по>д<ст>в<о> ми и ѡт нас дали и потвръдили есми с<вѣ>тѣи монастир тое виш<е> писанное млин ѡт село бꙋхаинци како да ест и ѡт нас с<вѣ>тѣи монастир ѡтн<и>нꙋ съ въсѣм доходом. И ин да сѣ не ꙋмишает.

Пис оу Ꙗс, в<ъ> л<ѣ>т<о> ҂зрк ґен<арїе> ла.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

† Сам ґ<о>сп<о>д<и>нъ реч<е>.
† Воико лоґѡф<е>т ѹч.
† Мармѹре <писал>.

<Pe verso, însemnare contemporană:> За млин ѡт Котнар<и>.

+ Io Ştefan voevod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri rugătorul nostru egumenul şi cu tot soborul de la sfînta mănăstire care se chiamă Moldoviţa, unde este hramul sfintei Bunavestiri, şi astfel s-au jeluit că a avut sfînta mănăstire o moară în satul Buhainţi pe acel pîrîu Buhainţi cumpărată de la călugării de la sfînta mănăstire de la dealul Hîrlăului. Acea moară a fost luată de Ureche mare vornic cu strîmbătate şi mare asuprire.

Deci domnia mea, cînd am văzut că îi este sfîntei mănăstiri cu strîmbătate şi asuprire, domnia mea şi de la noi am dat şi am întărit sfintei mănăstiri acea mai sus scrisă moară din satul Buhainţi ca să-i fie şi de la noi sfintei mănăstiri ocină cu tot venitul. Şi altul să nu se amestece.

Scris la Iaşi, în anul 7120 <1612> ianuarie 31.
+ Însuşi domnul a spus.
+ Voico logofăt a învăţat.
+ Marmure <a scris>.

<Pe verso, însemnare contemporană :> Pentru moara de la Cotnari.

Arh. St. Iaşi, DCLXXXV/17.
Orig., hîrtie (32,5×21,5 cm.), pecete aplicată, stricată.

2

1613 (7121) aprilie 30. Ştefan Tomşa voievod judecă pricina dintre fiii lui Gligorie Neagoe şi ai lui Dumitru Neagoe pentru satul Tăuteni şi o vie la Cotnari.

† Стефан воевода, Б<о>жїю м<и>л<о>стїю, ґ<о>сп<о>д<а>ръ земли Молдавскои. Ѡж<е> прїидошѣ пред нами и пред нашими болѣри нами слѹґи Ґлиґорїе и брат еґо Тоадер и сестри им Настасїѧ и Станка и Мѧґдѧлина и Софронїѧ с<ы>нове Саломїи и племеница им Настасїѧ, дъща Тѹдори, и тѣґали за лицем пред нами на племеникове им Василїе Нѣґое и на сестри еґ<о> Саломиѧ и Софрониѧ радї едно село на имѣ Тъѹтѣни, на Жижїе, оï съ брод за млин ѹ Жежїѧ, что ѹ волост Хръловѣ, и радї един виноґрад чти сѫт въ ґор Пѫшен, ѹ Котнар. Ино казали виш<е> реченихъ с<ы>нове Салѡмѹ- и дѣща Тѹдори аж<е> держат с<ы>но[но]ве Дѹмитрѹ Нѣґое бив чашник маи[м] мноґ съ тїи село Тѣѹтенїи и съ тоа виноґрад ниж<е>[1] ли ѡн<и>[2]. Тиж<е-с<ѵ>ни Дѹмитрѹ Нѣґое, а ѡни извадил пред нами исписок ѡт Єримїꙗ воее води и един запис ѡт Ґлиґорїе Нѣґое ꙗкож<е> дал сѣ ѡн съ тот село Тѣѹтени и съ тихъ виноґрадї братѹ своемѹ Дѹмитрѹ Нѣґое да еґ<о> поминает< и по съмрти еґо а тїи виж<е> реченнїи тѣжнаци ихъ, а ѡн<и>[2] казали аж<е> не знают ничта ѡт ихъ нарѣденїе, а ни сѹт правихъ, нъ рецли аж сътворили ихъ ѹж по съмрти Ґлиґорїе Нѣґое.

Ино ґ<о>сп<о<дс<тво> ми и съ и<а>шим съвѣтом съдихом из правен дним съдїем и тако ѡбрѣтохъ им сѫдѹ како да имает приестати[3] с<ы>нов

[1] Pentru неже.
[2] Omis.
[3] Pentru присеґати.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Дꙋмитрꙋ Нѣґое съ кд б<о>жилници да себе ꙋправдит нарѣденїе. Ино къда бист им д<ь>нѣ, а ѡн принесил б<о>жилинци и Хотѣли присѣґати а тиХ више речениХ с<ы>ни Салъмїи и дъща Тꙋдори, еґдаж<е> видѣли аж<е> Хощѣт присѣґати, а ѡни иХ ѡставили и неприсѣґалї иХ, нж потокмили с<ѣ> междꙋ ними и ѡставили тот тѣло Тъꙋтѣнїи и тиХ виноґради ѡт ґор Пъшеи како держат с<ы>нове Дꙋмитрꙋ Нѣґое ради что пиминал[1] ѡнтен[2] им на брат еґо Ґлиґорїе Нѣґое и ѡправдили и поставили себ<е> ферїе вї злати ꙋ вистер ґ<оспо>д<ства> ми.

Тоґо радї, ѡт съда бꙋлше да не имает на ниХ тѣґати радї тот село и виноґрадї а ни добивати николиж<е> на вѣки вѣчнїж пред сим истином листом нашим.

зрка ап<рилїе> л.

Asămine scrie ce vechi, Carpu vor<nic> de poartă.

Ştefan voievod, din mila lui Dumnezeu domn al ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea boierilor noştri sluga noastră Gligorie şi fratele său Toader şi surorile lor, Nastasia şi Stanca şi Măgdălina şi Sofronia, fiii Salomiei şi vara lor, Nastasia, fiica Tudorei, şi au pîrît de faţă înaintea noastră pe vărul lor, Vasile Neagoe, şi pe surorile lui, Salomia şi Sofronia, pentru un sat anume Tăuteni, pe Jijia, şi cu vad de moară la Jijia, ce este în ţinutul Hîrlău, şi pentru o vie ce este în dealul Păşeni, de la Cotnari. Deci au zis mai sus spuşii fii ai Salomiei şi fiica Tudorei că ţin fiii lui Dumitru Neagoe fost ceaşnic mai mult din acel sat Tăutenii şi din acea vie decît ei. De asemenea, fiii lui Dumitru Neagoe, iar ei au scos înaintea noastră ispisoc de la Eremia voievod şi un zapis de la Gligorie Neagoe precum s-a dat el cu acel sat Tăuteni şi cu acea vie fratelui său Dumitru Neagoe ca să-l pomenească după moartea lui, iar acei mai sus spuşi pîrîşi ai lor, iar ei au zis că nu ştiu nimic de dresele lor, nici nu sînt drepte, ci au spus că le-au făcut ei acum după moartea lui Gligorie Neagoe.

Deci domnia mea şi cu sfatul nostru i-am judecat cu dreaptă judecată şi astfel le-am aflat lor lege ca să aibă a jura fiii lui Dumitru Neagoe cu 24 de jurători ca să-şi îndrepte dresele. Deci cînd le-a fost lor ziua, iar ei au adus jurători şi au vrut să jure iar acei mai sus spuşi fii ai Sălămiei şi fiica Tudorei cînd au văzut că vor să jure, iar ei au lăsat şi nu au jurat ei, ci s-au tocmit între ei şi au lăsat acel sat Tăuteni şi acea vie din dealul Păşeni ca să ţină flii lui Dumitru Neagoe pentru că l-a pomenit tatăl lor pe fratele său Gligorie Neagoe şi s-au îndreptat şi şi-au pus fierie 12 zloţi în vistieria domniei mele.

Pentru aceea, de acum mai mult să nu aibă a se pîrî între ei pentru acel sat şi vie şi nici să dobîndească niciodată în vecii vecilor înainte acestei adevărate cărţi a noastre.

7121 <1613> aprilie 30.

Arh. St. Iaşi, DCCCI, f. 139, v. — 140 r.

Copie.

EDIŢII : *Catalogul documentelor moldoveneşti din Arh. ist. centrală*, vol. I, p. 365—366, nr. 1611 (rez. după trad. din 1829 ian. 28).

---

[1] Pentru поминал.

[2] Greşit, pentru ѡтец.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

3

1622 (7130) iunie 2. Ştefan Tomşa voievod întăreşte lui Marco patru jirebii din satul Liteni, două cumpărate de la Onaca spătărel şi două dăruite de mătuşa lui, Nastesca.

\+ O carte g<os>p<o>d din velet 7130 <1622> iuni 2 întru care scrie:

Иѡн Стефан Томшє воєвод, Божїю м<и>л<ос>т<їю>, г<о>сп<о>даръ земли Молдавскои. Ѿж<е> прїидоша пред нами и пред ȣсими Молдавсими болєри великими и малими Ѡнака спъ[с]т<ърел>, внȣк Моцок бив ворник, по єг<о> доброю <волю>[1], неким непонȣждєнȣ [дȣи] а ни сстрисилоєан[2] и продал свою правою ѡтнинȣ и деднинȣ ѿт село Литени, два ж<и>ребїи, ȣ волост Сȣчавскои, на Сърет, съ брȣт[3] млинскїи и съ став и част два ж<и>ребїи ѿт ватра село и ѿт земли тот боле[4] всїи что с<ѧ> їизерит[5] и ѿт поли и сино-жат ѿт лазȣри и ѡд вес приХодȣ. Та продал Марко за петдесет и ѿт речали ребрені пиииза[6] добриХ. И вътȣшисѣ[7] слȣга наш Марко и заплатиХ въсїи ис-полна ти виш<е> речина[н]Х пинѣзи нестан (sic) въ рȣки въсписанȣмȣ[8] Ѡнака, внȣк Моцок бив ворник како да ест ѿт нас съ въсем доХодом.

И тиж<е> даєм и потвърждає<м>[9] ємȣ пакиж<е> два ж<и>ребїи тиж<е> ѿт тои виш<е> речено[а]е село ѿт Литени съ въсем доХодом что естъ ємȣ даанїє ѿт тита[10] є<го>[9] Настаска, дочка Мълаю Хатман.

Тем ради како да ест ємȣ ѿт нас и кнєгинє Томазинїи ȣрик и ѡтнинȣ съ въсьм доХодом непорȣшено им николиж<е> на веки вечнїи. Никто да се не ȣмишает пред сим листом нашем.

Ion Ştefan Tomşe voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor moldoveni mari şi mici Onaca spăt<ărel>, nepotul lui Moţoc fost vornic, de bună <voia>[1] lui, nesilit de nimeni şi nici asuprit şi a vîndut dreapta lui ocină şi dedină din satul Liteni, două jirebii, în ţinutul Suceava, pe Siret, cu vad de moară şi cu iaz şi partea celor două jirebii, din vatra satului şi din pămînt şi din cîmp ,tot ce se va alege şi din cîmp şi din fînaţ din lazuri şi din tot venitul. Aceea a vîndut-o lui Marco pentru cinci-zeci şi <opt taleri>[11] de argint, bani buni.

Şi s-a sculat sluga noastră Marco şi a plătit deplin toţi acei mai sus spuşi bani în mîinile mai sus scrisului Onaca, nepotul lui Moţoc fost vornic, ca să-i fie de la noi cu tot venitul.

---

[1] Omis în text.

[2] Greşit, pentru присилован.

[3] Greşit, pentru брȣд.

[4] Greşit, pentru и ѿт поле.

[5] Greşit, pentru изберит.

[6] Greşit, pentru (и ѡсем?) талери сребренїХ пинѣзи.

[7] Greşit, pentru въсталсѣ.

[8] Greşit, pentru више писаномȣ.

[9] Omis în text.

[10] Greşit, pentru тютка.

[11] Vezi nota 6 de la textul slav.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Și de asemenea îi dăm și îi întărim iarăși două jirebii, de asemenea din acel mai sus sat, din Liteni, cu tot venitul ce îi sînt lui danie de la mătușa lui, Nastasca, fiica lui Mălaiu hatman.

Pentru aceea ca să-i fie lui de la noi și cneaghinei Tomazina uric și ocină cu tot venitul, neclintit niciodată în vecii vecilor. Nimeni să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

Arh. St. Iași, DCCCI, f. 20 v — 21 r.
Copie.

4

1622 (7130) august 4, Iași. Ștefan Tomșa voievod întărește lui Drăgan armaș ocinele pe care le-a cumpărat în satele Lungani, pe pîrîul Moisia, și Lățești, ambele în ținutul Fălciului, un vad de moară în pîrîul Elanului și niște țigani.

† Иѡ Стефан Томшѣ воевода, Б<о>жїю м<и>л<о>стїю, г<о>сп<о>д<а>ръ земли Мѡлдавскои. Ѡж<е> прїиде прѣд нами и прѣд ѹсими н<а>шеми молдавскїми болѣри великимї и малїми болѣринѹ н<а>шемѹ Дръган бившїи вел армаш съ едни запис за свѣдителство ѡт людї добрих и болѣри ѡт двор и воинїи прѣднїи, имѣ Їѡнашко бившїи дворник и Їѡн пръкълаб и Никѹла столник сице писѹюща и свѣдителствѹющаа къ ним како кѹпил собих една част за ѡтн<и>нѹ ѡт Щефан, с<ы>нъ Анней, кнѹк Тѹдораа, дъща Стънил, прѣѹнѹци Негритаа, въсѣ част ед<и>нъ старцѹ съ въсем доходом еж елико сѣ изберет ѡт село Лѹнцѫни, что на пото.ѣ Моисїѧ, и съ брод за млен ѹ вода Моисїѧ, что ѹ волост Фалчїкскои, радї три десѣт ѹгарских златих.

И ѹ том, тиж<е> принесили прѣд нами едни запис за звѣдн<те>лство ѡт людї добрих имѣ . . . .[1] шолтѹз и вї пръгари ѡт тръг Галаци и съ пезати ѡрашам тиж<е> писаюч въ ним ꙗко кѹпил соби их една част за ѡтн<и>нѹ, тиж<е> едни старец что с<ѣ> изберет съ въсем доходом, ѡт Їѡнашко с<ы>нъ Мъркла, дъща Михил Пѹльбърѹшѹ, ѡт село Лъцещи, что ѹ волост фалчїю, радї пет десѣт талери среб<ръ>нїи.

И такождире принесили едни запис за свѣдителство ѡт людї <доб>[2]рих <и>[2]мѣ поп Їѡн и поп Петричкаа и Т<оадер>[3] Кънъцинъ и Фокшѣ и Вас<и>лїе Негрѹл сице писачи въ ним како сътворил токмалъ съ Пъшкан и <с>[4]ъ Бокїѧ и съ инними своими ръзѣши а би держати болѣрин н<а>ше виш<е> речен, Дръган армаш, едни бродѹ за млен ѡт къ запад ѹ потоци Еланѣ до село Хънсѣни, а Пашкан съ свои людї а би держали ни брод за млен тиж<е> ѹ тот став къ брѣзи ѡткъ въсток; а коли исказили сѣ бродѹ ког<о> из них пак да имает потокмите ꙗкож<е> и пръвїи.

Ино г<о>с<по>д<ст>в<а> ми видѣкше тїи нарѣденїе ѡт болѣри из двор и людї добрих и ерии и за добро их токмал и лагодно и за исплъно плато, и ѡт г<о>с<по>д<ст>в<о> ми далї и потвръдили е<с>[4]ми болѣринѹ наше виш<е>писан Дръган армаш на тих виш<е>писани частї за ѡтн<и>н ѡт село

[1] Loc gol în orig.
[2] Rupt în orig.; întregit după traducerea publicată în *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XVII, vol. IV, nr. 215.
[3] Omis.
[4] Loc rupt în orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Лꙋнцѣни и съ брот за млен и ѡт село Лъцещи како да бъдет емꙋ правaa ѡтн<и>нꙋ и викꙋпленїе и ꙋрик съ въсем доходом.

И тиж<е>, даем и потвръждаемꙋ еґо прави Хлоб циґан имѣ Костин съ жин и съ дѣти, что ест емꙋ въıкꙋпленїе ѡт Стратꙋл, с<ы>нъ Болѣ, радї един кон и една ков.

Тѧм радї ин да сѣ не ꙋмишает прѧд сим листѡм н<а>шем.

Пис ꙋ Ꙗш, въ л<ѣ>то ҂зрл ав<ґꙋст> д.

Сам ґ<о>сп<о>д<и>нъ велѣл.

† Гıаиґѣ вел лоґоф<е>т ꙋч и с<ѣ> искаал <m. p.>.

† Лꙋкоѕ <писал>.

+ Io Ştefan Tomşa voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al ţării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră şi înaintea tuturor boierilor noştri moldoveni mari şi mici boierul nostru Drăgan fost mare armaş cu un zapis de mărturie de la oameni buni şi boieri de la curte şi ostaşi de frunte, anume Ionaşco fost vornic şi Ion pîrcălab şi Necula stolnic, astfel scriind şi mărturisind în el cum şi-a cumpărat o parte de ocină de la Ştefan, fiul Annei, nepoata Tudorei, fata lui Stănilă, strănepoţii Negritei, toată partea unui bătrîn cu tot venitul ei cît se va alege din satul Lungani care este pe pîrîul lui Moisia şi cu vad de moară în apa Moisiei, care este în ţinutul Fălciului, pentru treizeci zloţi ungureşti.

Şi întru aceasta, se asemenea a adus înaintea noastră un zapis de mărturie de la oameni buni anume...[1] şoltuz şi 12 pîrgari din tîrgul Galaţi şi cu pecetea oraşului de asemeni scriind în el cum şi-a cumpărat o parte de ocină, iarăşi un bătrîn ce se va alege cu tot venitul, de la Ionaşco, fiul Măricăi, fata lui Mihail Pulbăruş din satul Lăţeşti, care este în ţinutul Fălciului, pentru cincizeci taleri de argint.

Şi de asemenea a adus un zapis de mărturie de la oameni buni anume: popa Ion şi popa Petricica şi Toader Căpăţînă şi Focşa şi Vasile Negrul, astfel scriind în el cum a făcut tocmeală cu Paşcan şi cu Bochia şi cu alţi răzeşi ai săi să ţină boierul nostru mai sus spus, Drăgan armaş, un vad de moară dinspre apus în pîrîul Elanului, pînă în satul Hănseani, iar Pascan cu oamenii săi să ţină alt vad de moară tot în acest iaz la malul dinspre răsărit; iar cînd se va strica un vad al unuia din ei, iarăşi să aibă a-l tocmi ca întîi.

Deci domnia mea, văzînd aceste drese de la boieri de curte şi oameni buni şi preoţi şi tocmeala lor de bună voie şi aşezare şi plată deplină, şi de la domnia mea am dat şi am întărit boierului nostru mai sus scris, Drăgan armaş, aceste mai sus scrise părţi de ocină din satul Lungeni şi cu vad de moară şi din satul Lăţeşti ca să-i fie dreaptă ocină şi cumpărătură şi uric cu tot venitul.

De asemenea, îi dăm şi îi întărim dreptii lui robi ţigani, anume Costin cu femeea şi cu copiii, care-i sînt lui cumpărătură de la Stratul, fiul lui Bole, pentru un cal şi o iapă.

Pentru aceea, altul să nu se amestece înaintea acestei cărţi a noastre.

+ Scris la Iaşi, în anul 7130 <1622> august 4.

Însuşi domnul a poruncit.

+ Ghenghea mare logofăt a învăţat şi a iscălit.

+ Lucoci <a scris>.

Arh. St. Iaşi, DCLXXVIII/5.

Orig., hîrtie (41,5×27 cm.), pecete aplicată, stricată.

EDIŢII: Ghibănescu, *Surete şi izvoade*, VII, p. 198—199 (trad. din 1784); *Documente privind istoria României*, A, Moldova, sec. XVIII, vol. IV, nr. 215 (trad. din 1784).

[1] Loc alb în orig.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN ISTORIA COMERȚULUI MOLDOVENESC ÎNTRE ANII 1829 ȘI 1831

O CORESPONDENȚĂ COMERCIALĂ INEDITĂ

DE

I. KARA

Despre comerțul moldovenesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea au fost publicate puține documente. Nu s-a dat destulă atenție corespondenței caselor de comerț din acea vreme. Această corespondență prezintă totuși un deosebit interes pentru istoria comerțului nostru intern și extern, după cum se va putea constata din scrisorile, al căror text este reprodus, în traducere, în anexă. Originalele sînt păstrate în pachetul 729 de la Arhivele Statului din Iași. El cuprinde o parte din corespondența casei de comerț a fraților Focșăneanu (Focșaner) din Fălticeni cu agentul lor din Focșani, Chaim Șaim (Fălticeanu), și cu unii dintre clienții lor moldoveni. Diversitatea și volumul tranzacțiilor — import de lipscănie, coloniale, haine, etc., export de piei și lînă, operații de credit, comerțul cu ridicata, cumpărări de case și dugheni, otcupuri etc. — încheiate de această casă de comerț, precum și alte știri privind diferitele domenii ale vieții economice, sociale, politice, administrative, sînt vrednice de interesul cercetătorilor.

Familia Focșăneanu din Fălticeni și activitatea ei comercială este atestată în mai multe documente. Un descendent al acestei familii, Israel Șapira, pretindea, în 1887, că unii membri ai familiei ar fi trăit, poate, în veacul al XVII-lea, dar cu siguranță în veacul al XVIII-lea în Moldova [1]. După Artur Gorovei [2], Israel (Strul), Dov Ber (Bercu) și Șmuel (Șmil) Focșaner — Focșăneanu erau birnici fălticeneni în anul 1825. Ei pretindeau că se născuseră la Suceava, spre a-și justifica sudeția chesaro-crăiască ; de fapt erau născuți la Foșcani, de unde și numele lor de familie. Tatăl lor, Avram, se număra printre întemeietorii tîrgului Șoldănești — Fălticenii de mai tîrziu — în anul 1775. El venise acolo cu un an înainte. În 1825 nu mai era în viață [3]. Celor trei frați le este adresată o scrisoare de afaceri a lui aga Ismail, datată : București, 16 iulie 1826 [4]. Avem mai multe știri despre importări de zahăr și alte mărfuri aduse de casa Focșăneanu

[1] „Analele societății istorice „Iuliu Barasch", București, an. III (1889), broșura 1, p. 63.

[2] Artur Gorovei, *Folticenii. Cercetări istorice asupra orașului*, Folticeni, 1938, p. 45.

[3] *Ibidem*, p. 176, 177.

[4] *Ibidem*, p. 173—174.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la diferiți furnizori din Breslau și Viena în octombrie 1829 [5]. Israel Focșăneanu, care a murit în deceniul al V-lea al veacului trecut, ar fi lăsat o avere de 40 000 galbeni [6]. Atît din corespondența de față, cît și din alte izvoare reiese că practica un intens negoț de import din apus — zahăr, „spițării", lipscănie etc. — și exporta piei, mai ales de iepure. Marfa importată o vindea negustorilor angrosiști și detailiști. Într-un act aflat la Arhivele Statului din Iași [7] se menționează plîngerea făcută de Cărvăsărie contra fraților Ștrul și Șmil Focșăneanu și unii tovarăși ai lor din Fălticeni, care au „caciordisit șapte colituri cu marfă". Postelnicia este rugată să ceară consulatului ca numiții să fie trimiși la Iași în această pricină. Otcupcicul vămilor se plînge de asemenea de paguba ce i s-a adus. La 1 iulie 1832, tribunalul de comerț hotărăște ca numiții să plătească vămii 33 600 lei [8]. Pentru alte afaceri mai mărunte, 3 160 lei, se judecă în 1832 cu Ileana Adămoaie [9]. La 13 aprilie 1836, Ștrul Focșăneanu semnează, împreună cu alți 92 negustori fălticeneni, contractul de arendare a veniturilor tîrgului Fălticeni în valoare de circa 2 450 galbeni, adică 85 700 lei pe an. Printre altele se prevedea că taxa de 5% asupra mărfurilor de Lipsca și Brașov ar putea aduce anual un venit de 7 500 lei [10]. Ceva mai înainte, el se judecase cu rabinul din Burdujeni pentru o dugheană [11]. Același Israel Focșăneanu semnează cel dintîi convenția prin care 92 negustori din Fălticeni se obligă a plăti anual bezmăn cîte un galbon pentru fiecare stînjen de fațadă și cîte două parale de vadră de bere fabricată în tîrg [12]. Pentru negustorii care au importat prin vama Nemirceni, în iulie 1837, figurează și fratii Ștrul și Bercu Focșăneanu cu „postav prost de Feiberh" 90 bucăți a 120 lei, iar Ștrul cu „patru colete spițării" pentru 645 lei.

Cu timpul, Israel Focșăneanu, îmbătrînind, își asociază fiii. La 8 octombrie 1845, o firmă din Lipsca, Hammer und Schmidt, scrie din Viena către „Israel Fokschaner und Söhne", cerînd înapoierea acceptelor pentru Viena, întrucît acolo sînt semne de criză economică.

Și de la celălalt frate, Dov Ber Focșăneanu, născut la Focșani, ca și ceilalți frați, avem un număr de știri interesante [13]. La 28 noiembrie 1818 firma Joseph Ritter din Lemberg îi comunică expedierea la Suceava a mărfurilor cumpărate la Lipsca. E vorba de 13 colete, pentru care urmează a plăti 2 217.24 florini. Transportul va costa mai puțin decît tariful obișnuit, care e de 5 galbeni pe distanța Leipzig-Suceava [14]. La 19 decembrie 1818 Eisig Ungar din Kanty îi trimite o ladă cu manufactură în greutate de 258 funzi [15]; la 2 februarie 1826, E. Hertzberg din Bielitz îi trimite patru lăzi cu șaluri [16]; la 27 septembrie 1829, aflăm despre alte tranzacții însemnate cu această firmă.

Dintr-o scrisoare datată 16 iulie 1830 se poate deduce că Israel și Ber Focșăneanu aveau multe afaceri în tovărășie.

Ber Focșăneanu se ocupă și de operații de credit. La 19 ianuarie 1826 boierul Canta din Horodniceni, care-i datora o sumă de galbeni, îi cere reducerea la jumătate a dobînzii deoarece îi este client încă dinainte de anul 1821 [17]. El i se adresează : „Cinstit dumneata jupîne Bercu Focșăneanu".

---

[5] Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 176.
[6] „Analele soc. ist. „Iuliu Barasch", an. III (1889), broșura 1, p. 63.
[7] Arh. Stat. Iași, tr. 1764, op. 2013, nr. 88, f. 1.
[8] *Ibidem*, f. 40.
[9] „Albina Românească", 1832, nr. 44.
[10] A. Gorovei, *op. cit.*, p. 68.
[11] „Buletinul, foaie oficială", Iași, 1833, p. 487.
[12] A. Gorovei, *op. cit.*, p. 69—70.
[13] *Ibidem*, p. 177—178.
[14] *Ibidem*, p. 174—175.
[15] *Ibidem*, p. 176.
[16] *Ibidem*, p. 175.
[17] *Ibidem*, p. 181.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Mordechai (Marcu), fiul lui Israel, căruia îi sînt adresate scrisori din 1842, a murit la Focșani în 1875, în etate de 75 ani. El era un cunoscut angrosist [18]. În 1843 cumpărase o casă în Fălticeni [19].

Alți membri fălticeneni ai familiei Focșăneanu ca de exemplu Leiba Focșăneanu, care se judecă în 1836 cu breasla evreilor din Fălticeni pentru suma de 4 200 sorcovăți [20], sînt menționați printre fruntașii obștii evreilor. În 1845, Avram și Mendel Focșăneanu iau în arendă pe șapte ani venitul iarmarocului din Fălticeni, fiind asociați cu Meier Focșăneanu din Iași [21]. Mendel Focșăneanu semnează, la 16 mai 1831, printre fruntașii din Roman [22]. Un Meier Focșăneanu dă cu împrumut pe șase ani suma de 3 000 galbeni obștii negustorilor fălticeneni [23].

Despre Chaim Șain, autorul majorității scrisorilor pe care le publicăm aflăm știri din alte izvoare. Un act din fondul „Înaltul Divan" al Arh. St. Iași, dosar 240, ne informează că, la 23 mai 1833, Chaim Șain din Focșanii Moldovei a cumpărat lînă în platul Slănicului muntenesc prin Herș Samoil ; ca negustor de lînă îl găsim și în alte acte din acea perioadă.

Corespondența pe care o publicăm mai jos aduce știri interesante relative la diferitele ramuri ale comerțului moldovenesc. Un loc de seamă îl ocupă exportul de piei de iepure.

În 1787, d'Hauterive remarcă : „Ils (negustorii evrei) ont donné de la valeur à quelques productions nationales. Avant eux on jettait les peau de lièvre ; ils ont vu qu'elles étaient les plus belles d'Europe et ils en vendent tous les ans en Allemagne plus de cent mille..."[24]. „Evrei din Brody cumpără din Moldova pînă la 200 000 piei de iepure pe an, plătind 50 lei suta" [25]. După Wilkinson, la începutul veacului al XIX-lea, „Țara Românească exporta 800 000 piei de iepure pe care le colectau evreii" [26].

Din corespondența de față reiese că piile de iepure se cumpărau pe bani gheață de către agenți sau mici negustori. Aceștia dădeau cumpărătorilor chitanțe, a căror valoare o încasau de la Chaim Șain din Focșani, reprezentantul casei Focșăneanu din Fălticeni. Alteori, Israel Focșăneanu trimite oameni ai lui să achiziționeze piei de iepure. Contravalcarea era achitată însă de către Șain. Agenții izbuteau să cumpere cîteva mii de piei de iepure la Focșani, Rîmnicul-Sărat (650 bucăți), la Buzău și la Balta lîngă Buzău. În ianuarie 1830, prețul acestora era de 9 galbeni suta. La 7 martie același an, suta de pielicele se plătea 10 galbeni la București și la Focșani. La 5 martie 1830, Ipoveanul Stratin expedia pentru Focșăneanu 753 piei de iepure. Dînd avans cîte un florin, acesta reușea să cumpere marfă înaintea celorlalți. La 7 martie 1830 mai aflăm că se puteau cumpăra multe pielicele de iepure de la evreii sefarzi din București. La 9 mai, Șain aștepta de la Bîrlad „șapte teancuri de piei de iepure bune... de iarnă, nu de martie...".

---

[18] „Analele Soc. ist. „Iuliu Basarach", an. III (1889), broșura I, p. 63.
[19] „Buletinul, foaie oficială", 1843, p. 96.
[20] Idem, 1836, p. 303.
[21] Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 78.
[22] Direcția generală a Arhivelor Statului din R. S. România, *Orașe și tîrguri. Moldova*. Seria A, vol. II, București, 1960, p. 143.
[23] „Buletinul, foaie oficială", 1849. p. 239.
[24] D'Hauterive, *Mémoire sur l'état de la Moldavie en 1787...*, Bucarest, 1902, p. 130, 132.
[25] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia trajană*, ed. a III-a, vol. X, București, Cartea Românească, p. 106.
[26] Wilkinson, W., *Tableau historique de la Moldavie et de la Valachie...*, Paris, 1821, p. 70.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Pieile erau asortate după calitate, legate în teancuri şi expediate apoi la „contumanţi“ [27], de exemplu, la vama Tişăuţi. După ce se plătea vama de 3% din valoare, pieile se expediau unui comisionar din Braşov sau comisionarului Vijgran din Viena. Acesta le vindea pe loc sau le trimitea la Lipsca, unde erau vîndute în timpul vestitului iarmaroc.

Fraţii Focşăneanu sau împuterniciţii lor se duceau adesea la Lipsca spre a vinde mărfurile exportate şi pentru a aduce în ţară alte mărfuri. La 23 februarie 1830 aflăm că Şain a expediat dintr-o dată 16 teancuri de piei de iepure pentru Lipsca. El dădea dispoziţii comisionarului din Viena să le vîndă pe loc, dacă se dă preţ bun ; altfel acesta din urmă trebuia să le trimită la Lipsca. Comisionarului din Braşov îi scria să trimită la Viena toate pieile de iepure disponibile, urmînd ca şi celelalte, ce îi vor fi expediate curînd, să fie îndreptate spre Viena. În 1829—1830 comisionarul vienez era Ivan Ezrin. Într-un rînd i s-au trimis 16 teancuri de piei de iepure, pentru care el a plătit cărăuşie şi vama austriacă de import. Expediate prin Braşov, ele au sosit la Lipsca la sfîrşitul lunii aprilie 1830. Bercu Focşăneanu se deplasa adesea la Lipsca unde primea bani şi prin operaţii de credit. În martie 1830, Abraham Sommer din Botoşani remitea lipoveanului David 150 galbeni, pe care acesta urma să-i achite lui Focşăneanu la Lipsca, cursul de schimb fiind cel de la Breslau.

Negoţul cu piei era intens la Focşani. Într-un singur transport, pe la 1840, un Iancu Şoil Volf exporta în Austria circa 1 300 pielicele de miel, cumpărate la Focşani. Alt negustor, Herş Şraga, exporta 896 pielicele de miel şi 400 oca de lînă. La aceeaşi dată se exportau din Fălticeni mii de astfel de pielicele [28]. Cu 15 ani mai înainte, în 1825, fuseseră exportate în Austria mari cantităţi de piei de iepure, de „mîţă sălbatică“ şi de veveriţă [29].

Casa Focşăneanu făcea şi comerţ de lînă. La 27 iulie 1830 avea în depozit 180 ţentneri lînă ţigaie, ce urmau a fi trimise la Viena. Obţinîndu-se pe loc un preţ convenabil, lîna a fost vîndută. În 1840, casa Focşăneanu cumpăra piei de nurci de la Tîrgu Neamţ. La 27 august 1831, preţul a patru nurci era de 18 sorcovăţi.

Din străinătate se importau în Moldova mai ales haine gata şi manufactură. La 18 septembrie 1829, Heinrich Hertzberg din Beilitz trimitea casei Focşăneanu 40 pachete haine gata valorînd 918 galbeni.

Mărfurile de lipscănie erau aduse de fraţii Focşăneanu, cîteodată în urma unor comenzi foarte amănunţite făcute de clienţii lor, cum este cazul cu comanda lui Chaim Cuten din Tîrgu Neamţ în aprilie 1835.

Vînzarea se făcea parţial pe credit de 1—3 luni, rareori pe 6 luni, adăugîndu-se, bineînţeles, şi dobînda respectivă. Ea avea loc mai ales în preajma sărbătorilor. Aşa de pildă, Şain cerea la 7 martie 1830 să i se trimită grabnic marfă, aşa încît s-o aibă cu 4—5 săptămîni înainte de Paştele ortodox. El vindea marfă şi la Tecuci, Adjud, Crucea, Rîmnicul Sărat etc ; în iulie, vindea în sold mărfuri, acordînd un credit de trei luni. Casa Focşăneanu vindea direct negustorilor din Tg. Neamţ şi din împrejurimi, ba chiar şi unora din Iaşi. La 13 şi la 20 iunie 1842, negustorul ieşean Diamant comanda de la această casă marfă de lipscănie, plata urmînd a se face la cunoscutul bancher ieşan Leiba Cana. La aceeaşi dată, un englez aducea lipscănie direct de la fabricile engleze şi o vindea mai ieftin. El a vîndut marfă de 12 000 galbeni şi a plecat după altă marfă (nu acorda credit).

La 27 iunie 1830 pentru zahăr se plătea, la Focşani, 7 lei şi 25 parale ocaua, la Iaşi, 7 lei şi 50 parale. Clienţii cereau marfă de calitate. Negustorul Leib din

---

[27] K. K. Contumantz-Amt era un birou de control vamal la graniţă, superior ierarhiceşte biroului vamal local.

[28] Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerţul românesc*, 1473—1868, Bucureşti, 1931, p. 393—397.

[29] *Ibidem*. p. 300, 304 ş.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Clișcăuți anunța la 23 aprilie 1831 că mănăstirea înapoia macaturile cumpărate, deoarece nu corespundeau calitativ.

O problemă dificilă era aceea a transporturilor și a comunicațiilor. Cîteodată banii erau trimiși prin poșta austriacă, de cele mai multe ori însă, îi aducea un trimis special. Unui curier urgent de la Roman la Focșani i se oferea în 1830 25—30 lei. La 22 aprilie 1831, Ioel poștașul aducea lui Israel Focșăneanu 50 de galbeni și 50 de ruble de la suspomenitul Leib din Clișcăuți, care se scuza că nu trimitea mai mult, deoarece încă nu vînduse cele 200 vedre horilcă, ce le avea în depozit.

Operațiile de credit ocupau un loc de seamă în activitatea casei Focșăneanu. Odată, Șain plătea cîteva polițe ale lui Ber Focșăneanu în valoare de 250 galbeni. Simion Baroncea din Suceava plătea casei Focșăneanu 50 de galbeni pentru fratele său Agop din Focșani. Acest Agop trimitea deseori fratelui său bani și scrisori, prin mijlocirea casei Focșăneanu, care avea afaceri de credit și cu Gheorghe Călin, Ber Kenis, Leiba Cana ș.a. Frații Focșăneanu făceau uneori și zaraflîc.

Ei se îndeletniceau și cu otcupuri. În 1831, țineau otcupul rachiului din Roman. Ei luau în arendă moșii ca Balta Raței din ținutul Piatra, aparținînd unei boieroaice Catinca, care le era oferită în 1829 pentru 200 lei pe an ; cumpărau, de asemenea, și dugheni în Focșani sau în alte orașe.

Situația monetară a Moldovei din anii 1828—1830 este bine oglindită în corespondența de față. Aflăm, de pildă, că la 23 februarie 1830, galbenul era socotit la Focșani egal cu 3 ruble. La 22 octombrie 1830 se dădeau la Bacău 120 ruble pentru 40 galbeni ; la 26 iulie 1830, sfertul era 5,31 lei, iar galbenul 31 1/2 lei. Deseori se făcea socoteala în sfanți.

Din corespondență se mai pot culege și alte știri interesante. La 23 noiembrie 1829 Șain scrie : „... Deocamdată e liniște pe aici. Negustorii s-au întors la locurile lor, au deschis din nou dughenile și negoțul merge ca mai înainte...".

Epidemia de holeră face ravagii și în Moldova. În ianuarie 1830 Iașul e în carantină. Între 1 și 15 martie, Focșanii sînt în aceeași situație.

O scrisoare din Focșani, datată 7 martie 1830, ne informează că evreul Iosif din Tîrgu Neamț se pricepea bine să tălmăcească din idiș în românește.

Interesante sînt și listele de mărfuri cu prețurile lor și condițiile de plată.

Importanța casei Focșăneanu din Fălticeni se vede și din faptul că ea n-a recurs la bancherii ieșeni Leiba Cana, Lipa Teiler ș.a. decît după anul 1840.

Urmașii și rude colaterale ai fraților Focșăneanu au fost negustori de seamă la Iași, Roman, Focșani, Galați etc., contribuind, alături de ceilalți negustori moldoveni, la dezvoltarea capitalismului în România.

SCRISORI [30]

1.

Fălticeni, 17 martie 1829 ; marți 11 Adar II, 5589.

Israel Focșăneanu către Chaim Șain la Focșani. Dispoziții de plată a unor polițe.

Învățatului meu amic domnul Chaim Șain.

Află că ți-am scris vinerea trecută, 8 Adar II, să plătești cumpărătorilor pe acceptul meu 250 galbeni. Azi a venit.... [31] și a spus să i se dea pentru Focșani

[30] În dosarul de la Arhivele Statului Iași scrisorile nu sînt orînduite cronologic. Redăm mai jos, numărul de ordine cronologic al fiecărei scrisori, urmat de numărul de ordine din dosar (în paranteză).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

numai valoarea de 100 galbeni, iar bani peşin i-am dat aici 25 galbeni şi o poliţă la Iaşi către dl. Nachman Zaraf pentru suma de 125 galbeni ; a rămas deci polița pentru 100 galbeni pasir austrieci. Te rog deci să plăteşti suspomenita sumă de 100 de galbeni şi să iei înapoi poliţa. Urmează a se plăti 2 zile după prezentarea ei la Focşani. Deoarece dînsul prezintă garanţii serioase, nu am rezerve faţă de el.

Dov Ber, fiul lui Avram Segal Focşăneanu.

Şi pentru întărirea celor de mai sus iscălesc şi eu.

Prietenul dumitale Israel Focşăneanu.

Mai află că ţi-am scris alaltăieri, în 10, o scrisoare şi am trimis-o d-lui Zisu, ca să plătească. I-am scris să-i comunice lui Ion Vizran din Viena ca să trimită pieile la Lipsca. Dacă îi voi scrie din Lipsca, că pot fi plasate acolo, am să-i scriu şi cum să procedeze. Am auzit şi am aflat şi dintr-o scrisoare de la dl. Herş Sommer că la Focşani ar fi iarăşi carantină. I-am scris să oprească toată marfa la Adjud. Dov Ber.

Din Fălticeni la Focşani. La mîna învăţatului domn Chaim Şain.

<Însemnare de altă mînă> : Debitat cu o poliţă de 100 galbeni, plătibilă 2 zile de la prezentare. Îndată ce soseşte poliţa, voi trimite confirmarea.

2

Tg. Neamţ, 15 aprilie 1829 ; miercuri 12 Nisam 5589

Leib din Calişcăuţi către Israel Focşăneanu din Fălticeni. Îi trimite bani pentru haine luate pe credit.

Prietenului meu învăţatul, bogatul domn Israel, lumineze-i făclia (vieţii).

Aflaţi că vă trimit prin cumnatul meu dl. Zev <Volf, Lupu> 135 sfanţi pentru cele două pachete de haine din Suceava şi vă mai trimit 230 ruble hîrtie şi 13 1/4 stopi şi 7 taleri austriaci şi vă rog să-mi trimiteţi o copie după contul meu. Cumnatul meu dl. Zev mi-a spus că-mi socotiţi 5 1/2 sfanţi ....[32] aţi discutat cu mine că veţi lua numai ....[32] şi cu credit pe trei luni. Cercetaţi în registre şi veţi vedea că toate poliţele le-am dat pe trei luni. Vă rog să-mi scrieţi în copia contului cît vă mai datorez şi vă voi trimite banii. Cu urări de viaţă şi pace. Aceste sînt vorbele lui Leib din Calişcăuţi. Şi încă 50 ruble hîrtie.

(Adresa) : În oraşul Fălticeni. La mîna bogatului domn Israel Focşaner. Din oraşul Tg. Neamţ.

<Însemnare de altă mînă>. De la domnul Leib din Calişcăuţi, care a plătit prin cumnatul său în luna Nisan 5589 şi s-a trecut în catastiful No 2, pag. 92.

3

(Tg. Neamţ, marţi 9 iunie 1829 ; 8 Sivan 5589.

Ber Kenis din Tg. Neamţ către Israel Focşăneanu din Fălticeni. Comandă trei duzini de pilvţani (?).

Pace dumisale învăţatului, bogatului domn Israel.

Vă rog să-mi trimiteţi prin aducătorul prezentei trei duzini de pilviţani (?). Să nu fie de culoare închisă, dintre acele ce mi-aţi mai trimis, ci albe în foaie,

---

1 (2) ; 2 (4) ; 3 (31) ; 4 (8) ; 5 (9) ; 6 (12) ; 7 (35) ; 8 (18) ; 9 (99) ; 10 (13) ; 11 (6) ; 12 (16) ; 13 (15) ; 14 (17) ; 15 (3) ; 16 (7) ; 17 (11) ; 18 (5) ; 19 (14) ; 20 (20) ; 21 (19) 22 (24) ; 23 (21).

În original, toate scrisorile, cu o singură excepţie, scrise în idiş, sînt datate după calendarul mozaic — de la facerea lumii. Am transpus aceste date după acele ale calendarului curent (stil nou).

[31] Indescifrabil.

[32] Indescifrabil în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ca acele ce am mai fost luat de la dv. Cînd omul dv. va fi aici, îi voi încredința banii. I-aș fi trimis acum, dar nu am vrut să-i încredințez aducătorului prezentei. Fiți sănătos. De la mine Dov Ber, fiul lui Șmuel Segal.

<De altă mînă> : I-am trimis prin socrul meu. dl. Ancel, două duzini ....[33] a 40 lei, una duzină ....[33] a 38,20 lei și le-am trecut în registrul nr. 3. 8 Sivan (55)89. Bilet de la dl. Ber Kenis din Tg. Neamț. Și i-am trimis prin socrul meu, dl. Ancel.

4

Bielitz, 27 septembrie 1829

Firma Heinrich Hertzberg către Berl Avraham Focșăneanu din Fălticeni. Informații cu privire la lăzile cu haine, ce i-a expediat și la sumele primite. Așteaptă noi comenzi.

Mă refer la scrisoarea mea din 18 septembrie împreună cu contul anexat, privitor la cele două lăzi, ce v-am trimis prin dl. Țvi Barber <numerotate> No. 2932—2933 cu 40 jumătăți haine în valoare de C 916,20 groși și vă rog a-mi confirma primirea lor. Prin prezenta am onoarea a vă informa că fratele dv., bogatul domn Ber Avraham Focșăneanu, mi-a trimis săptămîna aceasta cu ocazia călătoriei sale la Leipzig C 382 sfanți, la care se adaugă C 20 pentru sconto, prin poșta din 20 iulie a.c. per C 402, au fost achitate cu mulțumiri. Am regretat foarte mult, că am fost lipsit de plăcerea de a-l vedea pe fratele dv. Sper însă că la întoarcerea din Lipsca ne va face onoarea. I-am confirmat primirea banilor și l-am rugat <să ne viziteze>. Fratele dv. îmi mai scrie că îmi veți face de urgență o nouă comandă, dar nu am primit nimic pînă astăzi. Vă asigur că-mi voi da toată silința să vă mulțumesc. Vă voi socoti marfa la preț potrivit. Dar trebuie să mi-o asigur. Dacă cumva nu mi-ați scris încă, vă rog să-mi comunicați cu această ocazie și necesarul Dv. ca să puteți avea marfa la timp. Mi-ar fi plăcut dacă aș putea termina hainele Dv. <pînă la întoarcere ?>. Aștept deci cît mai curînd comanda Dv. și vă dau cuvîntul, că veți fi mulțumit. Vă doresc sănătate împreună cu onorata familie. Vă doresc un an bun și rămîn amicul Dv. gata a vă servi. Pentru Heinrich Hertzberg, fiul Wilhelm. <de altă mînă> : Scrisoarea lui Hertzberg din 27 sept. 1830. Scrie că a primit 382 sfanți, cu adusul face 402. Și mai scrie, că i-am comunicat despre broderiile comandate de fratele meu. Dorește să facem comanda și o va executa.

5

(Tg. Neamț), 10 noiembrie 1829 ; marți 4 Cheșvan 5590

Ber Kenis către Israel Focșăneanu din Fălticeni. Trimite 20 sorcoveți și cere mai multe mărfuri.

Pace și mult succes prietenului meu, bogatului, puternicului, renumitului domn Israel Focșăneanu...

Vă rog să-mi trimiteți cu aducătorul acestei scrisori două ocale polir bun și încă o oca polir pentru copiii mei, în total trei ocale polir. Să mai trimiteți o ocă băcan bun, o litră zahăr alb, 1/2 duz. postroance și mătase de culoare închisă. Vă trimit 20 sorcoveți cu aducătorul prezentei. Vă mai rog să-mi trimiteți toate cele de mai sus prin aducătorul acestei scrisori. Cu ajutorul Domnului voi veni curînd în orașul Dv. Încolo nu sînt noutăți. Vă urez viață și pace. Iscălit : Dov Ber, fiul lui Șmuel Segal.

<De altă mînă> : Domnul Bercu Kenis din Tg. Neamț. I-am trimis polir și postroance și zahăr și băcan și le-am trecut în registrul nr. 3, fila 24.

[33] Indescifrabil în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

6

Focşani, luni 23 noiembrie 1829 ; 27 Cheşvan 5590

Chaim Şain către Israel Focşăneanu.

Comunică tranzacţia cu moştenitorii lui Mordechai în vederea recuperării datoriei acestuia pentru mărfuri date pe credit ; ştiri despre tranzacţii cu Gh. Călin ş.a.

Bogătaşului domn Israel Focşăneanu.

În ceea ce priveşte pricina răposatului Mordechai, m-am înţeles cu fiul său dl. Efraim în chipul următor : Întîi am intrat cu dl. Efraim în „boltă“ [34] şi am deschis lăzile ; am găsit peste 100 galbeni peşin şi i-am luat. Pe urmă m-am gîndit, că nu este de nici un folos pentru Dv. ca să măsor resturile <de marfă>, căci nu sînt ale dv. L-am chemat deci pe numitul domn Efraim şi m-am înţeles cu dînsul, ca pînă în 10 zile să-mi adauge la 100 de galbeni încă o sumă, pînă la valoarea jumătăţii datoriei. Am văzut în registrul răposatului, scris de mîna fratelui dv. că pentru dugheni se mai cuvin fr. 1347,33, iar soţiei i se cuvin fr. 2168,53 ; deci mi se va da o poliţă pe 2 luni, garanţie. Am luat giuvaericalele şi argintăria pentru cealaltă jumătate. Deşi giuvaericalele nu valorează cît jumătatea datoriei eu le-am preţăluit la cel mult 120 galbeni, el este însă bun de plată, chiar de nu ar avea moştenirea. De altfel îşi va primi curînd partea de moştenire, cam 150 galbeni. Cred că nu am greşit cu înţelegerea făcută, căci la ce v-ar folosi resturi sau chiar valuri întregi de marfă veche, stîmburi ? L-am lăsat să stăpînească dînsul toate în locul tatălui său. Urmează ca dv. să trimiteţi poliţa luată de la răposatul, deoarece deocamdată nu m-am putut socoti decît după registrul de mărfuri, iar dv. scrieţi că se cuvine mai mult. Trimiteţi deci poliţa, iar eu voi lua înapoi cealaltă poliţă. Despre afacerea cu negustorul Gheorghe Călin v-am mai scris, că am încasat 200 de galbeni, ce i-am trimis prin dl. Moşe Şmuel ; însă restul nu vrea să-l dea, fără a avea poliţa. Am scris d-lui Zusia să mi-o trimită, dar n-a răspuns. Negustorul Gheorghe a fost la Tg. Ocna şi s-a văzut cu dl. Zusia. Poate că acesta a încasat restul, căci ştiu că negustorul luase bani cu sine. Negustorul nu vrea să-mi spună, dacă i-a plătit. Zice că va achita aceluia, care îi va da poliţa. Dar dacă dl. Zusia nu a luat bani de la dînsul şi nici nu vrea să-mi scrie, se vede că are o părere greşită. Poate crede, că poliţa i-aţi depus-o drept chezăşie, adică poliţa să stea la dînsul, iar banii la negustor. La mine se află ceva bani, dar nu am găsit o ocazie sigură ca să vi-i trimit dv. sau să-i trimit la Roman. M-am interesat pe la armeni şi mi-a spus Agop Baronce că o să aibă pînă în 10 zile un om, prin care va trimite 400 de galbeni fratelui său din Suceava. Dacă va fi cu putinţă, voi trimite şi eu prin acest om, sau cu altă ocazie sigură.

Dl. Efraim spune că a lăsat la mîna soţiei fratelui dv. nişte „migdale“ (?) şi roagă să i se comunice cît s-a încasat.

Deocamdată e linişte pe aici. Negustorii s-au întors la locurile lor, au deschis dughenile şi negoţul merge ca şi pînă acum. Dughenile d-lui Aşer, fiul lui Aizik, mai stau pecetluite. Dînsul încă nu s-a întors şi nu ştiu cum se vor aranja lucrurile. Poate îmi scrieţi dv., care va fi sfîrşitul. Am aflat că văduva d-lui Aizik şi dl. Aşer vor să vină la dv. Aflaţi deci, că chiria pentru cele două dugheni e chilipir cu 800 lei pe an. Am mai aflat că pentru dughenile lui Kirkar vor să dea 1000 de lei pe an. Eu cred, că dacă fratele dv., bogatul domn Şmuel, nu a luat chiria pe doi ani dintr-o dată, apoi a greşit cu un an. Sînt sigur de asta şi am să dovedesc că, ori a luat chirie numai pentru un an, sau deloc. Şi închei : Chaim Şain Fălticeneanu. V-am rugat : Dacă ginerele meu va veni la Fălticeni, e bine, iar de nu, vă rog să-i trimiteţi banii, împreună cu alăturata scrisoare.

[34] Prăvălie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

7

Focșani, miercuri 23 decembrie 1829 ; 27 Kislev 5590

Chaim Șain către Israel Focșăneanu. Știri privind încasări de bani.

Bogătașului domn Israel Focșăneanu.

V-am trimis o scrisoare la 22 Kislev a.c. la Roman, pe adresa ginerelui dv., bogatul domn Mendel, împreună cu o chitanță de la negustorul Agop Baronce, cum că i-am plătit conform scrisorii dv. 120, adică una sută două zeci galbeni. Pe lîngă chitanță am mai trimis în acea scrisoare o poliță și altă scrisoare către negustorul Simion Baronce din Suceava, ca să vă plătească, 6 zile după prezentare, 250, adică două sute cincizeci galbeni, sumă ce-am dat-o aicea, la Focșani, fratelui său Agop. Am mai trimis, cu scrisoarea de mai sus, un plic sigilat avînd 200, adică două sute galbeni. Vă rog să treceți 100 galbeni în contul meu, iar 100 sînt ai ginerelui meu Leivi Itchak. Încolo v-am scris despre toate în pomenita scrisoare. Am primit polițele de la dl. Mordechai, fiul lui Leib, am și luat cam 200 galbeni, iar restul îl voi primi pe urmă. Negustorul Gheorghe Călin a plătit pînă la o para. Dacă polița era la Focșani acum trei luni, el o plătea atunci. N-am încasat încă polița de 400 lei de la cucoana Catinca. Pentru moșia ei, numită Balta Raței, împreună cu moara, se dă anual pînă la 2000 lei, iar negustorul mi-a lăsat arvună 30 ruble și așteaptă răspunsul. Despre haine v-am mai scris, că puteți să-mi trimiteți, dacă e marfă de angro. Aici deocamdată e liniște și negoțul e ca întotdeauna. Lipscănia pentru armeanul din Focșani a sosit de mai bine de trei săptămîni și s-a vîndut. Am scris ginerelui meu să comande două căldări pentru boierul Papazopol. Vă rog să-l ajutați pe ginerele meu să mi le expedieze, căci am deseori nevoie de acest boier, chiar în interesul dv. Pentru rest v-am scris pe larg precum și pentru lipscănia și lipsurile din prăvălia mea. Și închei. Chaim Șain Fălticeneanu.

Domnul Efraim, fiul lui Mordechai roagă să i se scrie ce s-a făcut cu „migdalele" (?) lăsate de el la d-na Keina.

Negustorul Agop vă roagă să-i scrieți dacă poliția e bine iscălită. Trimiteți-i răspunsul la Roman și dacă nu va fi vre-o ocazie grabnică pentru Focșani, să se dea unui curier 25—30 lei, ca să vină îndată la Focșani, iar negustorul îmi va înapoia aici cheltuielile. Spune că are nevoie numaidecît să afle știri, dar eu nu înțeleg pentru ce.

8

Focșani, luni 25 ianuarie 1830 ; 1 Șvat 5590

Chaim Șain către Israel Focșăneanu. Informații despre achiziționarea pieilor de iepure ; furnizori, achizitori, modul de plată, de expediere ; situația unor dugheni din Focșani, ocupate samavolnic de moștenitorii unui Aizik.

Bogătașului domn Israel Focșăneanu.

Dat fiind că v-am răspuns mai înainte la scrisoarea, ce mi-ați trimis prin curierii dl. Zusia și dl. Faibiș, dar nu am încă confirmarea de primirea celor două polițe din Suceava, împreună cu banii pe care i-am trimis prin curieri, și nici dv. nu mi-ați scris, am unele nedumeriri. Iată-le : Îndată ce mi s-a predat scrisoarea, am văzut că îmi comunicați, să mă aștept de la dînșii la unele informații despre afacere. Eu le-am cerut conform scrisorii dv., să-mi comunice <ce știu>. Timp de 3 zile dînșii mi-au spus tot „adevărul", dar totul era minciună. M-am gîndit atunci, și întrucît nu-mi scrieți nimic și mă sfătuiți să nu mă mir de nimic le-am dat 93 de galbeni, zicîndu-le : „Începeți a cumpăra și după aceea va trebui eu să plătesc restul de bani". Scrisoarea dv. indică să mi

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se adreseze mie pentru plăți, și e bine așa din motivele, pe care le cunoașteți ; s-ar putea că dînșii să facă afaceri cu unii negustori, cu care am socoteli din alte transacții ; și chiar de nu, voi folosi la plata banilor diferența de curs. Dînșii sînt străini de oraș, iar eu pot trage foloase, amînînd plata cu 14 zile, pînă ce voi primi răspunsul dv. sau pînă veți scrie la Iași d-lui Nachman. Însă dînșii au mirosit ceva și au început să-mi pună întrebări. Am înțeles că au nevoie de pielcele. Lucrul îmi convenea, căci aici la Focșani se găseau destule pe la cunoscuți. Le-am spus să cumpere cu bani gheață, adică eu voi achita negustorilor, așa cum voi putea. La unul se aflau 400 pielcele. S-au tocmit cu dînsul și i-au spus, că banii sînt la mine și că eu plătesc. Negustorul le-a răspuns îndată, că este de acord, dacă banii se află la Chaim Fălticeneanu. A venit la mine și i-am confirmat știrea, că eu fac plățile. Mai erau de față și alți negustori. După aceasta dînșii <cumpărătorii> s-au gîndit să plece mai întîi la Rîmnicul-Sărat, lăsînd Focșanii pentru altă dată. Am acceptat și am plecat cu dl. Zusia la Rîmnic, deoarece mie mi-e tot una, Rîmnicul sau Focșanii. Am ajuns la Rîmnic și l-am trimis pe dl. Zusia la negustorii, care aveau pielcele. A început să cumpere și a strîns 150 buc. Mai erau vreo 500, pe care negustorii voiau să le vîndă. Dînsul a spus însă, că mai întîi vrea să plece la Buzău și la Balta, dar eu n-am vrut să-l însoțesc. A plecat singur și nu știu ce-a făcut acolo. Mi se pare curios, dar de vreme ce îmi scrieți să nu mă mir de nimic... I-am spus să cumpere și să indice achitarea la Focșani sau la Rîmnic, la negustorul Paraschiv, pe care îl cunoaște ginerele dv. Negustorul are de plătit surorilor sale din Focșani niște bani. El va plăti acolo <negustorilor>, iar eu voi plăti aici banii surorilor . V-am rugat să scrieți la Iași d-lui Nachman pentru dughenile ținute de dl. Așer și de văduvă, iar dv. îmi răspundeți, că văduva va veni la Focșani, ca să mă înțeleg eu cu dînsa. S-a întîmplat că dl. Așer a venit aici, s-a dus la consul și m-a chemat la dînsul. Între timp am aflat, că văduva s-a dus la dv. la Fălticeni. I-am răspuns să mai aștepte pînă ce va veni încoace văduva și înțelegerea ei cu dv. va fi bună și pentru el. Văduva a sosit și nu mi-a adus nimic scris din partea dv. Știu că ați ajuns la o înțelegere, dar sînt nedumerit și nu pot încheia cu dînsa nici o convenție. Mă gîndesc că dacă dv. nu ați fost de acord cu condițiile ei, apoi cum să fiu eu ? Dînsa zice că i-ați fi spus, că eu voi găsi calea de înțelegere ; dar eu nu pot fi de acord cu așa ceva. Familia vrea să mă silească ca să termin eu aici diferendul, sau să plecăm la Iași. Consulul le-a dat dreptate lor, spunînd să alegem una din trei : Ori ne înțelegem aici, ori ne judecă dînsul, ori mergem la Iași. Aceasta nu e cu putință, căci nu vreau să plec la Iași, iar dacă i-aș trimite pe dînșii, ar trebui să se afle acolo un împuternicit al dv. și eu nu pot să-l numesc fără știrea dv. Eu le tot spun, că Iașul este sub carantină, iar ei îmi răspund, că le este totuna. Așa cum locuiesc rău aicea, vor sta în apropierea Iașului, pînă ce va fi liberă intrarea în oraș. Pot s-o facă, căci sînt fii starostelui. Deși le-am spus în fața consulului, că nici un om, și mai ales un evreu, nu are moșii moștenite chiar de la Adam, ca să nu-i pese de nimeni, și că dînșii trebuie să aducă dovezi, că au dreptul de a deține <prăvăliile>, dînșii repetă argumentele știute : Că sînt moștenitori din partea bunicii, că locuiesc în casă de atîta timp, că nimeni nu a ridicat pretenții vreodată, deci le aparține. Deși răposatul Aizik se mutase nu de mult acolo, ei pretind că el o luase de la unul, care plătea bezmîn 30 lei pe an și că dînșii vor plăti mai departe bezmînul. Am discutat destul cu dînșii, le-am spus și lucruri ce nu se pot scrie : Știu că dreptatea e de partea dv. dar nu am putut ajunge la un capăt cu dînșii și nici n-am să pot ajunge aici la Focșani. Abia acum am înțeles aforismul „e greu să te desparți de lucrul luat pe nedrept...“ Credeam că omului îi vine greu să înapoieze ceva, dar văd acum că uneori îți vine mai greu să capeți înapoi un lucru al tău. M-am gîndit, l-am chemat pe dl. Așer, am mai chemat pe un evreu leah și am început să-l iau cu binișorul. I-am spus : „Știți prea bine, că eu sînt neinteresat în toată afacerea asta. Cînd stați de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vorbă cu dl. Israel, chiar dacă știți că are dreptate, trebuie să spuneți că n-are. Gîndiți-vă bine, că dacă se ajunge la proces, s-ar putea să-l pierdeți". Le-am arătat toate căile, fie prin judecată, fie cu forța și că în orice caz dv. veți reuși. După toată discuția ne-am mai ciondănit o zi întreagă pînă am ajuns la trei soluții, din care dv. veți alege una. Ca să renunțe la dugheni, dl. Așer cere 100 galbeni căci, spune dînsul, pe vremea cînd s-au zidit dughenile, galbenul era de 16 lei, iar <zidirea> l-a costat peste 130 galbeni. Sau să vă dea dînsul 80, opt zeci galbeni, pentru locul dughenilor sale, sau să dea bezmînul pe 10 ani trecuți cîte 50 lei pe an, iar de azi înainte cîte 100 lei pe an. Văduva și orfanii primesc și ei aceste condiții pentru dughenile lor. Rog să-mi comunicați pentru care din cele trei soluții v-ați hotărît. Nu vă sfătuiesc să le dați bani, deoarece nu e convenabil, căci li s-ar cuveni cam 200 galbeni, meremetul dughenilor ar mai costa peste 100 galbeni, deoarece zidurile sînt vechi, iar beciul e prăbușit. Dacă se mai adaugă și valoarea locului, nu veți avea nici 6% cîștig, ceea ce nu e mare chilipir aici, la Focșani. Faceți cum credeți și eu n-am să ies din cuvîntul dv. Dacă nu vă place nici una din cele trei soluții, vă puteți judeca. Nu este cu cale să vă sfătuiesc eu, dar mi se pare că, cu cît lucrurile se tărăgănează mai mult, cu atît e mai mic folosul. Vă rog să nu reținеți curierul, căci dl. Așer și văduva plătesc 2/3 din cheltuieli, iar o 1/3 eu. Consulul mi-a cerut numaidecît să trimit curierul.

Pieile de iepure se plătesc aici cu 9 galbeni (suta). Vă rog să-mi răspundeți în privința moșiei cucoanei Tacalbu, căci eu păstrez banii <necesari>. Despre marfă v-am mai scris, că acum e bine. Încolo v-am scris despre toate încă în prima scrisoare, Chaim Șain Fălticeneanu. Salutări fratelui dv., domnul Dov Ber. Curierul se cheamă Dov Ber, fiul lui Chaim Leib.

9

Focșani, marți 23 februarie 1829; 1 Adar 5590.

Chaim Șain către Israel Focșăneanu. Tranzacție în chestia dughenilor focșănene. Schimb de monede. Pregătiri pentru tîrgul de la Lipsca.

Bogătașului domn Israel Focșăneanu.

Am terminat cu dl. Așer, cu văduva și copiii ei. Chiar acum am luat 500 lei bani gheață, iar pentru 500 lei am luat o poliță de la dl. Așer, cu scadența la 1 Iiar a.c. Sînt bani buni. Iar de la 1 Iiar începe din nou bezmînul, și anume de la această dată și în decurs de 12 ani vă vor da anual, la începutul anului, cîte 100 lei de dugheană, adică dl. Așer, 100 lei, iar văduva cu fiii ei 100 lei. După trecerea acelor 12 ani, voia e la Dv. Sau se vor prețălui acareturile, așa cum le va fi prețul la acea vreme și le veți da bani, iar ei vor trebui să plece din casă, sau se vor înțelege din nou pentru bezmîn, cum va fi cu putință. Am luat de la dînșii înscrisuri și s-au iscălit cu toții, de la mic la mare. Eu, la rîndul meu, le-am dat un înscris. Vă rog să trimiteți chitanță, ca să fie la mîna lor, arătînd că ceea ce am încheiat cu dînșii, este cu voia dv. Am făcut tot ce-am putut. Am avizat d-lui Nachman din Iași 426 ruble, precum am dat expeditorilor dv. și anume: Odată 93 galbeni și încă 51 galbeni și alți 10 galbeni, conform cu chitanțele, ce se află la mine. Nu am putut găsi un schimb convenabil pentru galbeni, căci aici la Focșani e trei ruble un galben, nici o para mai mult. Negustorii, care trimit bani la Iași, nu trimit galbeni, ci numai ruble. V-aș fi trimis chitanțele expeditorilor și înscrisurile de la dl. Așer și de la văduvă, dar n-am avut o ocazie sigură. Pieile de iepure de la mine, 16 legături, le-am expediat de aici, din Focșani, în 16 Șvat a.c. și trebuie să fi ajuns la „contirmanț", vor fi desigur, cu ajutorul lui Dumnezeu, la tîrgul de Paști de la Lipsca. Nu trebuie să dau nici o para la Lipsca. Poate că am să comunic comisionarului vienez un preț potrivit, dacă i se va da acel preț la Viena, să le vîndă acolo și să vă trimită banii la Lipsca. Dv. vă temeți pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

prețul de la Lipsca, dar eu știu, că am marfă bună așa cum se vede după chitanța de la cîntarul de aici. Aștept dispozițiile Dv. așa cum îmi veți scrie. Mai aveți timp. Deocamdată am scris comisionarului la Brașov să nu rețină <pieile>, și să le expedieze îndată la Viena.

Lipscanii armeni de aici pleacă la Lipsca la 7 Adar și li se trimit scrisori prin poștă în fiecare săptămînă, așa încît ceea ce îmi veți comunica, va fi transmis îndată la Viena. Se pare că voi mai avea piei de iepure și le voi expedia pe toate la Viena sau la Fălticeni. Scrieți-mi prin poștă. Vă rog să dați pentru mine d-lui Zalman Fredilis 25 galbeni, adică două zecișicinci, iar dînsul să scrie dovadă de primire pe polița semnată de ginerele meu. Vă mai trimit alăturat o scrisoare de la armeanul Agop Baronce către fratele său, privind cei 50 galbeni, pe care îi mai avea de dat. Dacă nu-i dă, am să-i încasez aici eu, împreună cu dobînda legală. Chaim Șain Fălticeneanul. Salutări fratelui Dv., dl. Dov Ber.

<Sigiliu cu ceară roșie>: „H.S.F." (în idiș): „Chaim Șain Folticeni".

10

Tg. Neamț, marți 2 martie 1830; 7 Adar 5590.

Levi Itchak, fiul lui Iosif Șimon <ginerele lui Șain> către Ber Focșăneanu din Fălticeni. Informații despre pielcele de nurcă, ștofă vîndută etc.

Bogătașului domn Dov Ber Focșăneanu,

Primiți aici o scrisoare de la cumnatul dv. din Focșani și vă rog să nu vă supărați, că scrisoarea e desfăcută. Am mai primit o scrisoare de la dv. prin dl. Fișel din Piatra. Nurcile s-au luat și s-au dat la dubit, și cînd vor ieși din dubală voi da d-lui Fișel 1/2 țimnă <duzină?> de nurci, dar mi se pare că sînt proaste și că dl. Fișel nu le va lua. Eu îmi fac datoria întocmai. Stofa nu am vîndut-o încă, deoarece ginerele d-lui Avram Sommer a fost aici săptămîna trecută, a plătit 282 lei și altă stofă nu pot căpăta. Nici la asta nu ați fi fost de acord, să păgubesc eu... Cred că dacă polcovnicul nostru va veni din Iași, voi reuși să obțin o reducere. Cînd va trebui să trimiteți marfă la Focșani, să-mi scrieți și voi veni îndată. Alte noutăți nu am. Levi Itchak, fiul lui Iosif Șimon.

A se preda la Roman d-lui Ber Focșăneanu din Fălticeni.

11

Botoșani, 5 martie 1830; vineri, 10 Adar 5590.

Avram Sommer către Ber Focșăneanu din Fălticeni. Trimiteri de bani la Lipsca. Piei de iepure exportate. Călătorie de la Lipsca la Liov în 15 zile. Datorii plătite.

Prietenului meu bogătașul, fruntașul, cinste numelui său, dl. Berl Focșăneanu.

Am primit la timp onorata dv. scrisoare din 23 Șvat și am achitat îndată 466 2/3. V-am mai împlinit dorința și l-am întrebat personal pe lipovanul Statin, dacă are nevoie de bani pentru ziua de scadență. De asemenea am dat lipovanului David suma de 150 galbeni, ca s-o plătească la Lipsca, la scadență, după cursul Breslau, deși sînt foarte supărat pe ei. Dar pentru că mi-ați cerut-o, v-am făcut voia. Rog să mi se înapoieze o poliță a d-lui Lipa Tailer, căci am plătit-o din banii mei, ca să-l onorez pe dl. Lipa Tailer, care a tras o poliță asupra mea. Eu am socoteli cu dînsul. Și dl. Moșe Mendel a plecat duminică la granița Tișăuți și a dus 6 legături piei de iepure la vamă. Îndată ce a trecut granița, pe partea austriacă, încasatorul a vrut să-l trimită la „contimanț", dar șeful nu l-a lăsat și i-a zis că nu are ordin. Pentru a întoarce lucrurile spre bine dl. Moșe Mendel a a vrut să-i „arate" ceva, ce trebuie „arătat", dar acela nici n-a vrut să-l audă. Atunci dînsul s-a întors cu rușine înapoi și a lăsat marfa la dl. Berl aproape de graniță. Șeful nu l-a lăsat să intre nici în Bușești (?), căci nu are ordin. Numai

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cînd îi va prezenta un pașaport de supus austriac, îl va lăsa. Vă întreb, ce e de făcut. Cum se poate căpăta un pașaport? Apoi mai este și prea tîrziu ca să plec eu la graniță nu mai tîrziu de marți 21 Adar, așa încît să pot fi de Paști la Cernăuți. V-am scris toate necazurile mele. Alta nimic nou. Avram Sommer din Botoșani.

Alăturat vă trimit o scrisoare de la bogatul domn Lipa Tailer. Nu știu cum se face, că în iarna asta nu prea se pleacă de la noi spre Fălticeni, și nu se vine de acolo, căci v-aș fi anunțat mai de mult cele de mai sus. Multe salutări fratelui dv. dl. Israel, lumineze-i făclia (vieții). Cumnatul meu, dl. Moșe Mordechai s-a întors abia ieri. A călătorit cu diligența 15 zile de la Lipsca la Lemberg. Vă puteți închipui cît de rău a fost drumul. Lipovenii și-au încărcat marfa. După piei de iepure au alergat peste tot, și pînă la urmă, se spune că Statin a împachetat 753 piei, iar David 2 pachete pielcele mici. Credeți-mă, că dacă nu mi-ați fi trimis dv. însărcinarea, să le dau din banii dv. nici nu m-aș fi uitat la mutrele lor. Dacă i-ați iubi, așa cum îi iubesc eu, v-ați ține departe de dînșii; dar dv. sînteți bun și cu cel bogat și cu cel sărac.

Să știți, că dînșii umblă aici cu țidule și asta v-o datorăm dv. Nădăjduiesc că dacă nu vor muri, vor pleca și la Fălticeni după țidule. Ba mă tem, că vor lua țidulă și de la soția dv. căci dînșii dau avans cîte un florin, iar dv. nu dați nimic. Sînt sigur că vor căpăta țidulă și de la cumnatul dv.

(Adresa): Dumisale bogătașului, fruntașului, vestitului, laudă numelui său, dl. Dov Ber Focșăneanu, lumineze-i făclia (vieții). La Fălticeni. <Sigiliu de ceară> „A.S.B.".

<Altă mînă>: „De la dl. Avram Sommer. 10 Adar (5)590, care a dat în total f. 2 100 lipovanilor, după cum i-am scris eu".

12

Focșani, duminică 7 martie 1830; 12 Adar 5590.

Chaim Șain către Ber Focșăneanu. Știri despre dughenile din Focșani, tranzacția cu Așer în privința lor, amestecul consulatului (austriac). Știri despre exportul pieilor de iepure. Comenzi de manufactură. Carantină la Focșani.

Bogătașului domn Dov Ber Focșăneanu.

Am primit salutările Dv. ca și scrisorile de la fratele dv. Vă sînt cu totul recunoscător. Doresc să vă văd personal și să vă povestesc cum, har Domnului, am scăpat de nenorocire și, deși am avut multe cheltuieli, am meritat-o. Și zic și eu: „Domnul a dat, Domnul a luat, fie numele său binecuvîntat; el dă și ia, el ne hrănește, el ne vindecă...". Alăturat vă trimit două înscrisuri de la dl. Așer și de la văduva cu copiii ei pentru dugheni. Să nu vă mirați, că nu am trecut în înscrisuri lungimea locurilor. La început am socotit, să mă duc să le măsor și să trec <măsurătorile> în înscrisuri; dar atunci ar fi trebuit să le trec și în zapisele ce le-am dat, întocmai lungimea și lățimea. M-am răzgîndit însă, căci pentru o parte a curții se află un om, care spune că este a lui și poate să ne dea în judecată, ba chiar să cîștige procesul și atunci am avea de furcă cu dl. Așer și cu văduva pentru bezmîn și pentru banii primiți. Așa că ne-am înțeles pentru toată lungimea conform înscrisului. Deci, nu am trecut lungimea. Dacă numitul reclamant ar cîștiga procesul, dînșii nu pot avea pretenții la dv., iar dacă nu se judecă, nimeni nu va lua acea parte, care vă rămîne dv. Iar pentru că am ieșit din cuvîntul fratelui dv. în ceea ce privește înțelegerea, adică de la 10—12 ani, vă rog să mă îndreptățiți și să fiți sigur, că nu mă așteptam, să putem ajunge la înțelegere cu dînșii, deoarece mă pornisem cu o pușcă neîncărcată. Fiii văduvei m-au fost chemat într-un rînd la comandant, care m-a întrebat cu ce drept am pecetluit <dughenile>. I-am arătat hîrtia de la consul și dînsul s-a mîniat, deși n-are

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nici un fel de drept să se amestece în astfel de lucruri. Dar știți prea bine cîtă putere are armata în vreme de război. Mi-a spus că devreme ce casele stau goale el vrea să facă acolo dormitoare. Și măcar că tot Focșanul era gol pe atunci, lui i-a plăcut tocmai la noi ; mi-a spus însă, că mă miluiește și că vrea să știe numai dacă am pecetluit pe drept, sau dacă am făcut-o pentru niște bani, cu care l-aș fi mituit pe consul. Urma deci să-i arăt acte doveditoare, cum că acele dugheni nu aparțin orfanilor. I-am răspuns că, din cauza tulburărilor, am trimis din Focșani toate lucrurile mele. A trebuit să iscălesc în cancelaria lui, că voi aduce hîrtiile pînă în 30 de zile Între timp dl. Așer a venit, după ce-au plecat fiii văduvei. Eu nu eram în Focșani, iar dînsul s-a supărat foarte mult, căci trăsese la hahamul din Focșani, unde dormea pe jos. Cum am ajuns acasă dînsul a și aflat vestea ; ieșind în oraș l-am întîlnit, i-am dat frumos mîna, iar dînsul a început să plîngă ; l-am luat de mînă, l-am liniștit, l-am dus acasă la mine, i-am dat cafea și l-am întrebat unde a tras. Mi-a răspuns că la haham. I-am zis că acolo nu este de dînsul și l-am poftit la mine. Despre afacere să nu fie îngrijorat, căci vom aranja totul. I-am dat de mîncare, l-am găzduit tot timpul, așa încît el nu a putut ghici gîndurile mele. Am avut destule necazuri cu dînsul, pînă am căzut la înțelegere. O fac pe scurt, căci nu mi-ar ajunge nici zece coli, ca să înșir toate vorbele și discuțiile ce le-am avut cu dînsul. Și numai cu vorbe bune. Cînd am văzut că se înfurie, l-am liniștit și ne-am dus să bem un pahar de vin. Mă rog, am făcut tot ce mi-a stat în putință. Vă rog să mai faceți o cheltuială și să înregistrați cele două înscrisuri la consul sau în condica de hotărîri. Trimiteți dv. acele hîrtii la cuscrul dv., dl. Iosef, la Tg. Neamț, căci se pricepe bine să tălmăcească din limba noastră în românește. Și să mai tălmăcească și alte două hîrtii, pe care să mi le trimiteți la Focșani, ca să le întăresc eu aici. Pînă acum am avut cheltuieli la consul și cu darurile pentru alții și pentru secretar, cam 8 pînă la 9 galbeni. S-au terminat vorbele mele. Așer.

Primiți alăturat două chitanțe de la curierii fratelui dv. pentru 154, adică una sută cincizeci și patru galbeni. Scrisoarea fratelui dv. în care îmi cerea să fac tot ce-i cu putință și să nu trag polița asupra Iașului, a sosit prea tîrziu și eu le și expediasem. Mi se pare că nu este nici o deosebire pentru d-lui. Poate că așa îi convine mai bine, căci dacă nu trimiteam la Iași banii, s-ar fi trimis cu pieile de iepure la Lipsca și pentru d-lui e mai convenabil să aibă bani la Lipsca. Ori cum ar fi lucrul s-a făcut, și-l rog să nu se supere. Mai primiți alăturat o scrisoare de la negustorul Agop Baronce către Ivan Ezrin din Viena privitor la 16 baloturi piei de iepure, adică șasesprezece, care vă aparțin ; trebuie numai să achitați cărăușia și vama austriacă. V-am mai scris, de aici, din Focșani, despre cele de mai sus și vă rog să expediați totul la Lipsca pentru fratele dv. Am scris și comisionarului din Brașov să nu rețină pieile, ci să le expedieze mai departe. Pentru că sînteți mai bine informat decît mine vă rog să-i scrieți lui Ioan Ezrin, la Viena, cum să procedeze. Anul trecut eu nu am avut nici o vină în chestia cu scrisoarea pentru Ezrin, dar îmi plătesc greșala. Eram plecat din Focșani, din cauza holerei, încă de la Paști și am fost lăsat vorbă ginerelui meu să se ducă la Baronce, să ia scrisoarea. Dînsul a luat-o, dar nu a expediat-o cum trebuie la Fălticeni și scrisoarea s-a pierdut undeva pe drum. Mă rog, lucrul aparține trecutului.

Am gata două teancuri cu piei de iepure bune și după cum se arată, am să mai am încă patru teancuri. Vă rog să-mi scrieți, dacă trebuie să le trimit prin Brașov sau prin Fălticeni, căci mie mi-e tot una. Poate că veți avea și dv. piei și v-ar conveni mai bine să le expediați prin Fălticeni. Pieile de iepure de aici mă costă mai mult decît ați scris dv. Ba, cele dintîi mă costă și mai mult, dar mă împac cu gîndul, că am marfă de soi. Sper că veți fi la tîrgul din Lipsca și trag nădejde să viu și eu acolo.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La București pieile de iepure au ajuns la 10 galbeni suta, dar pînă cînd scrisoarea a sosit la „frînci“ [35] era prea tîrziu și nu mai aveau ce să cumpere. La București nu am decît polița unui Nicolaiti zaraful pentru 2 624 lei. El e dator cam 60.000 lei. Despre bani spune că sînt ai lui, iar despre marfa mea zice că a trimis-o la Indirne [36] și nu se poate duce acolo, pînă ce nu se liniștesc lucrurile. Încolo, au fost încasate toate sumele pînă la o para, dar socoteala pe care mi-a trimis-o dl. Azriel nu-mi prea miroase, deși scrie atît de frumos, dar, precum știți el este leah. Sper să mă văd cu dînsul căci nu pot înțelege registrul lui de socoteli. Despre marfă v-am scris și în celelalte scrisori. Cu cît ajunge mai de vreme, cu atîta e mai bine, căci se poate vinde cu toptanul ; eu trebuie să mai dau de știre prin împrejurimi — la Tecuci, Adjud, Crucea, Rîmnic. Vedeți deci că marfa să ajungă la Focșani înainte de sărbători cu 4—5 săptămîni. Fii lui Călin întreabă în fiecare zi de marfă. Cred că ați primit scrisoarea lor. Și alți negustori de aici au nevoie de marfă în vederea sărbătorilor. Alta nimic nou. Chaim Șain Fălticeneanu.

Respectuoase salutări fratelui dv., bogatul domn Israel. Vă alăturez o scrisoare a lui Baronce din Focșani către fratele său din Suceava și vă rog să o trimiteți, căci și eu am nevoie uneori de serviciile lui. De la 6 pînă la 10 Adar am avut multe necazuri aici la Focșani. Am fost puși la carantină, încît nu se putea trece de la o uliță la alta. Am fost cercetați grozav și ni s-au dat dovezi că sîntem sănătoși și ne-am făcut „franco“.

13

Focșani, marți 27 aprilie 1830 ; 4 Iiar 559

Chaim Șain către Israel Focșăneanu. Exportul pieilor de iepure. Comenzi de lipscănie.

Bogătașului domn Israel.

N-am mai primit de la dv. nici o scrisoare de la 18 Șvat încoace. Lunea viitoare trimit la „contrimanț“ 6 teancuri piei de iepure pentru Viena. Cu poșta următoare vă voi trimite scrisoarea către comisionarul Ivan Ezrin, după cum îi veți da dispoziție, să le vîndă la Viena sau să le trimită la Lipsca, deoarece sînt în contul dv. Cred că prima partidă de 16 teancuri va fi la Lipsca chiar săptămîna aceasta. Despre celelalte v-am mai scris. Dacă ați fi trimis marfa înainte de sărbători, ar fi fost mai bine. Dar și acum se simte aici lipsă de marfă ; e nevoie mai ales de lipscănie. Cum veți face, va fi bine. S-au vîndut pînă acum 5 baloturi de rips și 6 buc... [37] a 10 taleri la fel. Docul de calitate bună e foarte prețuit. Închei, căci mă grăbesc. Chaim Șain Fălticeneanu.

După patru săptămîni am primit scrisoarea comisionarului din Brașov în care îmi scrie, că a expediat cele 16 baloturi la Viena. <Adresa> : De la Focșani. Bogatului Domn Israel Focșăneanu la Fălticeni. <Alt scris> : Bogatei doamne Dinți șpițăreasa. Rog a trimite scrisoarea la Fălticeni. Rămîneți sănătoasă. Chaim Șain Fălticeneanu. <Urmează două rînduri în armenește>.

14

(Focșani), duminică 9 mai 1830 ; 16 Iiar 5590

Același către același. Necazuri în tranzacția privind dughenile. Scrisoare pentru negustorul Baroncea din Suceava. Exportul pieilor de iepure.

Bogătașului domn Israel.

Vă alăturez o scrisoare pentru Baronce din Suceava de la fratele său Agop Baronce. Îl scrie despre socoteala dintre dînșii, cam de 70, adică șaptezeci, gal-

[35] Evrei sefarzi, spanioli.
[36] Adrianopole.
[37] Indescifrabil.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

beni pe care o să vi le plătească dv., iar eu voi plăti aici după o trasă a dv. Cu dl. Aşer am necazuri, căci s-a răzgîndit, dar cred că nu o mai poate întoarce. Deci trimiteţi pentru dînşii, adică pentru dl. Aşer şi pentru văduva, scrisori prin care vă declaraţi de acord cu înţelegerea încheiată şi ca să mi se plătească mie bezmânul. Fără această scrisoare dl. Aşer nu mă recunoaşte pe mine şi-mi cere înapoi şi banii ce mi-a dat. Cred însă că n-am să-i înapoiez nimic şi îndată ce vor sosi scrisorile dv. va trebui să plătească şi restul banilor ce-i datorează pînă la 1 000 lei, conform cu polita semnată de dînsul, care se află în mîna mea precum şi bezmînul nou de la 1 Iiar anul trecut, adică 200 lei. Cealaltă partidă de piei de iepure de la mine nu s-a expediat încă, căci aştept şi de la Bîrlad un balot de piei. Săptămîna asta expediez desigur 7 baloturi. Marfa e bună, pielcele de iarnă şi nu de martie. Cred că mai aveţi bani la Leping. Eu am încasat cam 250 galbeni. Rog nu faceţi trase, căci mai încolo banii vor fi mai la preţ şi vă voi plăti pînă la o para. La tîrgul din Fălticeni voi veni la dv. cu socotelile. Doresc mult să vin curînd la Fălticeni, dar nu pot din cauza afacerilor. Chaim Şain Fălticeneanu.

Despre dughenile lui Dedal n-am nici un răspuns de la dv., deşi v-am comunicat în trei scrisori că sînt de vînzare şi dacă aveţi vreo intenţie, să-mi scrieţi.

15

Focşani, marţi 8 iulie 1830 ; 15 Tamuz 5590

Acelaşi către acelaşi. Informaţii cu privire la lipscănia primită. Iarmarocul din Fălticeni.

Bogătaşului domn Israel Focşăneanu.

Săptămîna trecută v-am confirmat primirea mărfii de la dv. 890 baloturi din 1 Tamuz şi am trimis o scrisoare la Iaşi d-lui Mendel Carniol ca să v-o transmită. Am făcut ceva vînzare, cam de 300 galbeni. Dacă aş fi primit marfa acum 90 zile, cînd era lipsă de marfă de tot soiul, aş fi vîndut 3/4 din ea. Dar ce a fost, a trecut. Am să fac ce am să pot. Ginerele meu, dl. Mendel, mi-a făcut un rău şi deşi nu a fost făcut dinadins, am fost păgubit. Nu mi-a trimis scrisoarea şi garanţia din Roman, unde mai zac şi acum, şi mă tem că dacă trece termenul, voi pierde banii. Ieri a venit încoace ginerele meu, să se sfătuiască cu mine unde ar fi mai bine pentru dînsul, căci Tg. Neamţ nu-i mai convine deloc. Însă eu am învăţat de la dv. să nu dau răspuns pe loc, ci să-mi iau timp de gîndire. M-am gîndit, că trebuie să inventarieze marfa şi să fac socotelile cu dv. Eu nu am timp din cauza încurcăturilor cu lîna. L-am oprit deci pentru două săptămîni ca să mă ajute, ami ales că aşteptăm răspunsul dv. Ştiţi bine care este dorinţa mea. Rog a-mi expedia răspunsul la Iaşi, de unde mi se va trimite cu poşta încoace, după cum am înţelegere. Cred că o să fie mult mai ieftin la iarmarocul din Fălticeni, mai ales că în altă parte trebuie să-mi procur marfa prin alţii şi nu va fi aşa cum dorim noi. Chaim Şain Fălticeneanu.

Marfa de la dl. Ber se termină, căci împuternicirea şi dispoziţiile mele sînt îndestulătoare. Să nu vă miraţi că scrisoarea de la dl. Ber este pecetluită.

Adresa> : Bogătaşului domn Ber Focşăneanu în Fălticeni.
În chirilică> · Pinhas Friş la Fălticeni.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

16

<Focșani>, vineri 16 iulie 1830 ; 25 Tamuz 5590

Același către același. Greutăți în vînzarea mărfurilor de lipscănia primită, recalcularea prețului, călătorie la București.

Bogătașului domn Israel Focșăneanu.

Recitind scrisoarea dv. i-am găsit un înțeles nou. Am pus deci marfa din dugheni în două partide. Marfa, pe care o numesc nouă, am pus-o deosebit, apoi i-am fixat credit pe trei luni cu 11,5 taleri. Iar din marfa veche am început cu aceea, care se demodează mai tare și anume cu stamba veche. Am făcut o încercare și am început să vînd pe bani gheață cu $10^1/_2$ taleri și nu am lăsat să taie din bucățile neîncepute, ci numai resturi și bucăți începute. Se află însă anumite feluri de stambă în ambele partide. În prima partidă costă 9 taleri, iar în a doua ați socotit cu $7^1/_2$; am pus peste tot prețul de $7^1/_2$. Am făcut o încercare, am măsurat resturi de 9/4 coți și am vîndut pe bani gheață în 6 zile cam 40 buc. și se vor mai vinde. Deși am fost întrebat ce înseamnă aceasta, am răspuns că nu știu și să vă întreb pe dv. Vă rog deci să-mi scrieți, dacă am făcut bine sau nu. Mie mi se pare că nu este greșit din mai multe privințe. Încă ceva, sînt unele mărfuri de exemplu „banrimenkes" și alte feluri din marfa nouă și veche și vă cer voie să reduc prețul, deoarece eu singur nu-mi iau răspunderea s-o fac. Mă doare inima. E ca și cum cineva ar trebui să-și taie mîna și privește într-o parte. Vă rog să-mi scrieți. L-am reținut pe ginerele meu Levi Itzchak ca să-mi noteze prețurile noi dar, îndeobște, eu nu-mi iau dreptul să decid. Scrieți-mi și nădăjduiesc că voi putea vinde multă marfă. Deși, după părerea mea, după variația prețurilor și după cum a vîndut la Bîrlad marfa cea nouă cuscrul fratelui dv. dl. Dov Ber, marfa cea nouă de la dl. Șmuel, de la Paștele acestui an cu $11^1/_2$ pe cinci luni credit, cum s-a trecut și în polițe, iar pe bani gheață cine știe cît, mi se pare că nu am greșit. Aștept însă răspunsul dv. prin Iași, de unde mi se trimite cu poșta la Focșani.

Se pare că săptămîna viitoare voi fi la București, iar la Fălticeni sper să fiu, cu ajutorul lui Dumnezeu, la începutul sau la mijlocul iarmaroculuI. Și fiind că e vineri scurtez. Chaim Șain Fălticeneanu. Multe salutări fratelui dv. bogătașul domn Dov Ber.

17

<Focșani>, marți 27 iulie 1830 ; 7 Av 5590

Același către același.

Primirea mărfii vieneze de la Mendel Carniol din Iași. Cumpărături de lînă țigaie. Exportul pieilor de iepure. Cursul monezilor la București și Iași.

Bogătașului domn Israel.

Am primit scrisoarea dv. din 21 Tamuz împreună cu lista și marfa în valoare de taleri 1394 și 4/12 precum și <marfa> vieneză pentru 795,15 f. și m-am mirat că mă întrebați, de ce nu am confirmat primirea mărfii de la 1 Tamuz în valoare de $3156,7^1/_2$ Rt și alta pentru 1116,54 f. Am trimis două scrisori la Iași d-lui Mendel Carniol confirmînd primirea mărfii. Cred că între timp le-ați primit. În ceea ce privește banii, nu am momentan. Am 180 țentneri lînă țigaie spălată și sînt în tratative cu un cumpărător. Îndată ce o vînd, vă trimit banii prin poștă, la Iași. Dacă nu o vînd, o trimit la Viena. Rog să mă mai îngăduiți. Știți prea bine că din comision nu am deajuns nici pentru chirie și dări. Nu vreau să rămîn dator și nu voi întîrzia cu plata.

După expedierea pieilor de iepure nu am mai primit de la dv. nici un ban. Poate că vă mai eram eu dator, iar banii de la lînă au fost încasați după expe-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dierea pieilor de iepure şi ştiu că vă convine să încasaţi banii la Viena. Chiar şi aici mi se dă cîştig la lînă, căci am cumpărat-o la preţ convenabil. Între preţul de cumpărare şi cel de acum este o diferenţă de 15% şi se ştie că la marfa dv. nu îmi pun cîştig, ci mă străduiesc să iasă totul cît mai bine. Dacă n-aş cîştiga în alte afaceri, aş rămîne păgubaş, ceea ce nu e dorinţa dv. Am expediat scrisorile şi sper că după trimiterea lînii, voi veni la Fălticeni. Cît despre cursul monezilor în care a-ţi avut socoteli cu cei din Bucureşti, sînt două posibilităţi: dacă sfertul este 5:31, galbenul este la 31½; dacă cineva ia sfertul la preţ mai mare, şi galbenul e mai la preţ. Rubla şi sorcovăţul îmi ajung pentru lipscănie. La Bucureşti cursul e de 14 lei. Deocamdată iau în detaliu 19. Zahărul se plăteşte cu 7:25 ocaua. La Iaşi este 7:50. Voi face tot ce-mi stă în putinţă. Restul vă va povesti ginerele meu, care vrea cu tot dinadinsul să se facă gălăţean. Alte noutăţi nu sînt. Chaim Şain Fălticeneanu. Multe salutări fratelui dv. domnul Dov Ber.

18

<Focşani>, duminică 15 august 1830; 26 Aŭ 5560

Acelaşi către acelaşi.

Vînzare de lînă. Banii trimişi lui Mendel Carniol la Iaşi. Necazuri cu tranzacţia dughenilor.

Bogătaşului domn Israel Focşăneanu.

Am vîndut lîna. Pentru ce-am făcut-o, am să vă povestesc, cînd voi fi la Fălticeni. Săptămîna trecută am trimis d-lui Mendel Carniol la Iaşi 600 ruble, să le schimbe pe galbeni „pasir" şi să-i treacă în contul dv., deoarece negustorul s-a înţeles cu mine să-i dau galbeni „pasir" buni. Cu ajutorul lui Dumnezeu sper să mai trimit şi marţea viitoare, tot prin poştă, la Iaşi. Restul îl voi aduce personal. Vor fi peste tot cam 6—700 galbeni. Căruţa va pleca din Focşani joi. Cu dl. Aşer am necazuri, căci m-a chemat la isprăvnicie şi la comisie. Vrea să-i dau un act de donaţie pentru dugheni. I-am răspuns că pot să-i dau acte nu numai pentru casele în care şade, dar şi pentru tot Focşanul, dacă va avea folos din asta. Vrea să mă împlinească pentru banii ce mi-a dat, să mă amărască şi să-mi pună beţe-n roate. Dar cred, că nu va reuşi. Închei. Chaim Şain Fălticeneanu. Fratelui dv. bogătaşului domn Dov Ber, salutări.

<Sigiliu de ceară roşie: un copac, iar dedesubpt inscripţia: Levi Itic>.

19

<Tg. Neamţ>, joi 9 septembrie 1830; 20 Elul 5590

Chaim Cuten din Tg. Neamţ către Israel Focşăneanu. Trimite 44 galbeni şi urări de anul nou mozaic.

Cinstit dumisale bogătaşului, fruntaşului, renumitului domn Israel Focşăneanu, lumineze-i făclia <vieţii>.

Trimit prin aducătorul prezentei suma de 44, adică patruzeci şi patru galbeni şi vă alăturez şi lista mea, rugîndu-vă să o trimiteţi onoratului dv. frate, dl. Dov Ber la „contrimanţi". Am vrut să vin în persoană, dar nu am timp. Vă doresc un an bun şi fericit. Al. dv. prieten Chaim, fiul răposatului Iechiel Iacob. Prieteneşti salutări onoratului dv. frate, bogătaşul domn Dov Ber. <De altă mînă>. S-a trecut în registrul nr. 3, fila 20, pag. 1. <Adresa>: Din Neamţ la Fălticeni. D-sale bogătaşului, renumitului, onoratului domn Israel Focşăneanu.

<De altă mînă>: de la dl. Chaim Cuten din Tg. Neamţ, care a trimis 44 galbeni. S-a trecut în registrul nr. 3, fila 20.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

20

Focșani, vineri 22 octombrie 1830 ; 5 Cheșvan 5591

Chaim Șain către Israel Focșăneanu.

Informații despre bunul mers al vînzării de manufactură. Încasări de bani de la debitori. Comandă de lipscănie etc.

Bogătașului domn Israel.

Am sosit la Focșani de Hoșana Raba [38], marfa a sosit la Isri-Chag, [38] am vîndut din marfă pentru peste 800 taleri și se arată că o să fie vînzare. S-au vîndut cele 2 valuri de damasc și cele 2 de cercas, precum și unul de culoarea ciocolatei a 25 groși. S-a mai vîndut și din alte feluri. La Bacău am încasat de la armean trasa dv de 40 galbeni, 120 ruble. Toate trasele asupra Focșanului au fost onorate. Armeanul Cerchez din Suceava a incasat cei 125 galbeni încă înaintea înapoierii mele de la Focșani. Așa încît nu am putut lua de la el cei 3 galbeni, pe care i le cereți. Am fost apoi cu dînsul la Baronce, care mi-a spus că 3 galbeni e prea mult și că vi se cuvin numai 1½ galbeni. Mi-a spus să le trec în contul lui și mi le va plăti. Dl. Așer nu mi-a pus sechestru, dar e supărat pe mine. Deocamdată nu am timp pentru dînsul. Vă trimit alăturat două trase a cîte 100 galbeni, pe care le-am plătit lipovanului Ladin, împreună cu scrisoarea fratelui dv. pentru cealalată trasă, precum și chitanța fratelui dv. în contul meu. Vă rog să-mi trimiteți altă dovadă după cum a notat fratele dv. pe alăturate socoteală. Vă mai rog să-mi comunicați suma luată de ginerele meu de la dv. și trecută în contul meu. Și nu uitați că s-a dat lăcătușului arvună 4 sorcovăți pentru o broască, ce o face la bolți. Rog să-mi trimeteți broasca, că am nevoie de ea. S-au vîndut „vebil" a 16:20 taleri, „tamerire" și ceva „pemiș" de 72 f. Dacă mai aveți din aceste mărfuri, rog a-mi trimite. Am vîndut aproape toată alpacaua. Rog a-mi trimite două per. blănuri de vulpe cam de 6 taleri perechea. Vă mai rog să verificați la partida mea următoarele : Mi se pare, că mi-ați trecut 196 lei vama pentru șase teancuri cu trei sute două zeci piei de iepure și nu mi s-a scăzut suma din cont. Rog primiți două șaluri, unul alb și unul portocaliu pentru socrul fiului meu Meir, dl. Pinchas Chavelis. Închei Șain Fălticeneanu.

<De altă mînă> : Pentru cele două șaluri de mai sus am însemnat primirea în registrul meu cel nou la fila nr. 10. I-am răspuns la 15 Kislev <55>91. Sigiliul de ceară roșie : o ancoră, iar dedesubt în litere ebraice : „Chaim Șain Fălticeni", apoi cu litere latine „I.S.F.">.

21

<Tg. Neamț>, 1 aprilie 1831 ; 18 Nisan 5591

Chaim Cuten către Israel Focșăneanu.

Comandă de lipscănie. Moneda de plată.

Cinstit dumisale bogătașului, vestitului, prea onoratului domn Israel Focșăneanu.

Am primit biletul dv. prin negustorul, care vă aduce prezenta. Vă rog să luați în primire totul după listă, așa încît să nu lipsească nimic după ea. Nu mă pot hotărî, ce fel de bani să vă trimit. Am în casă numai bani turcești și galbeni. Scrieți-mi, ce fel de bani doriți și prin cine să vi-i trimit. Cum îmi veți scrie.

---

[38] Sărbători de toamnă mozaice.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

așa am să fac. Despre postavul de Lipsca vă rog să mi se trimită numai culorile îndicate în listă. Vă doresc sănătate. Prietenul dv. Chaim fiul lui Iechiel Iacob.

22

8 iunie 1831 ; 25 Nisan 5591

Leib din Calișcăuți către Israel Focșăneanu.

Trimite 50 galbeni prin poștașul Ioil. Stoc de rachiu. Vînzare de manufactură.

Prietenului meu, bogatului, învățatului domn Israel Focșăneanu.

Aflați că vă trimit prin aducătorul prezentei, dl. Ioil poștașul, suma de 50, adică cinzeci galbeni și 50, cincizeci ruble. Nu am acum mai mult. Am două sute de vedre rachiu și nu știu ce să fac cu rachiul. Dacă cunoașteți prețul la Iași sau la Botoșani, vă rog să mi-l comunicați. Curînd vă voi aduce bani, cît voi încasa pe rachiu. Călugărul Ioil mi-a adus două valuri „zaț" și un pachet de macaturi. Mi-a spus că a măsurat din nou un balot de zaț la mănăstire și a găsit numai 36½ coți. A cerut să măsurăm din nou. Am măsurat și am găsit 38 coți. Mi-a spus că prețul e de 2 lei și 10 parale și a plătit. Vă trimit banii lei 85,20 prin aducătorul prezentei. Cele două valuri zaț și macatul nu a vrut să le ia aducătorul prezentei. Nimic nou decît urări de sănătate.

Prietenul dv. Leib Calișcăuțeanu.

23

Roman, duminică 4 decembrie 1883 ; 30 Kislev 5592

Mordechai Focșăneanu către fratele său Israel Focșăneanu din Fălticeni.

Socoteli de datorii încasate. Otcup de rachiu. Marfă pe datorie dată unui negustor botoșănean etc.

Prietenului, fratelui meu, bogătașul, vestitul domn Israel.

Află că plec la Iași și am cu mine banii de la cantoră, suma de 3 000 lei, adică trei mii, iar de la Piatra a primit dl. David cam 1 000 lei, adică una mie. Am mai primit de la neguțătorul Grigore Vartir prin poștă 50 galbeni, adică cinzeci. Voi întreba pe Cana dacă nu i-ați trimis bani și îi voi da eu în cont. Dacă i-ați trimis bani lui Cana, voi aduce eu banii acasă. Ba cred că voi încasa și datoriile din Iași. Din partea Eforiei s-a cerut să punem rachiul în cealaltă bașcă ; iar ispravnicul a trimis și el o hîrtie, ca să se pună acolo. Avem deci rachiu de-ajuns pentru tot timpul, cît vom ține otcupul. Rachiul de la Talpă trebuie plătit, așa că se va lucra aici prin președintele Eforiei, iar eu am să mă interesez la Iași. Dl. Efraim Cremer a sosit din Botoșani și în clipa aceasta este la mine. Mi-a făgăduit să-mi dea săptămîna viitoare 100 galbeni și îți va da și o chitanță a socrului său sau a d-lui Eliezer din Botoșani pentru restul dobînzii. Dacă va lua marfă, va da o chitanță a socrului. Mi-a spus că marfa este căutată la Botoșani, așa dar ține-o și tu scumpă, căci la Iași se vinde cu bani gheață la 12 lei. Dl. Șimon Diamant a cumpărat marfă de la dl. Șlomo Litman, dar cam reținut. Fă și tu la fel. Aducătorul scrisorii de față, Grigore, mi-a spus că afară de cei 50 galbeni, ce i-am primit de la dînsul, îți va mai da acolo cam 150 galbeni. Vorbele fratelui tău Mordechai Focșăneanu.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN DOMNIA LUI ALEXANDRU I. CUZA

DOCUMENTE DIN ARHIVELE BELGIENE

DE

GH. PLATON

Poate, nici una din epocile istoriei noastre nu şi-a găsit o atît de vastă şi variată expresie în literatura aparţinînd tuturor genurilor ca aceea la care se referă documentele pe care le prezentăm. Interesul a fost generat nu numai de importanţa ce o prezintă epoca în istoria noastră naţională şi de multiplele sale semnificaţii, ci, în egală măsură, şi de mulţimea şi complexitatea evenimentelor şi fenomenelor, de varietatea şi pluralitatea interdependenţelor.

Importante lucrări [1] cu caracter de sinteză au stabilit atît coordonatele interne, cît şi contextul internaţional în care s-a înfăptuit România modernă şi au precizat strînsa interacţiune şi determinare între factorii interni şi externi, în condiţiile cînd ţara noastră, devenită subiect de drept internaţional, era profund angajată în complexul de relaţii europene. E greu de presupus însă, cu tot volumul mare al materialelor, că, în toate problemele, ultimul cuvînt, a fost rostit. Cercetările lărgesc mereu orizontul şi completează sau modifică viziunea, verificînd caracterul relativ al cunoaşterii, aflată continuu în mişcare, în devenire, spre culmi tot mai înalte.

Documentele ce le supunem discuţiei nu aduc date noi nici asupra epocii Unirii, nici asupra domnitorului ce a întruchipat, în persoana sa, năzuinţa naţională; referindu-se însă la cîteva importante momente, verifică şi completează *informaţiile* deja cunoscute. De asemenea — mai mult decît în lucrarea istoricului american T. W. Riker [2], în care, pe baza unui enorm material, extras din arhivele străine, mai ales, evenimentele sînt reconstituite în detaliile cele mai intime — ele reliefează şi atmosfera internă, de puternică tensiune, în care se constituia România modernă. Autorul lor, Jacques Poumay, consulul general al Belgiei la Bucureşti, bun cunoscător al realităţilor româneşti, fusese martorul tuturor fră-

---

[1] Menţionăm, printre acestea, T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaţionale 1856—1866*, Bucureşti, [1940]; Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, Bucureşti, 1970 şi D. Berindei, rescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, ed. a II-a, Bucureşti, 1970 şi D. Berindei, *L'union des Principautés*, „Biblioteca Historica Romaniae", nr. 13, Bucureşti, ş.a.

[2] *Op. cit.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mîntărilor în timpul cărora s-a realizat Unirea [3]. Aceste fapte conferă observațiilor sale girul autenticității.

I. Primul document se referă la episodul privind *transportul armelor sarde*, din cursul anului 1860 (Anexa I). Raportul lui Poumay, scris la jumătatea lunii decembrie — deci, într-un moment în care liniile generale ale evenimentelor erau, deja, precizate și soluționarea diplomatică a conflictului în curs de definitivare — indică, cu exactitate, obiectivele reale ale tentativei și personajele implicate. Este subliniat rolul lui Strambio, consulul general al Sardiniei în Principate, și obiectivele misiunii lui Cerutti. În general, informațiile concordă cu cele oferite și de alți consuli acreditați la București [4].

Diplomatul belgian era la curent cu recrudescența activității emigrației maghiare și cu importanța ce era atribuită Principatelor în planurile luptei revoluționare ce avea drept obiectiv eliberarea popoarelor din cuprinsul Imperiului habsburgic. Făcuse și mai înainte observații interesante în această privință [5]. El semnalează și acum afluxul continuu al ungurilor revoluționari pe teritoriul românesc și prezența la Galați — la data cînd redacta documentul — a generalului Klapka și a altor personalități maghiare. Faptul este cu atît mai interesant cu cît diplomatul belgian pretinde că sursa informației sale este sigură.

Organizarea emigraților maghiari pe teritoriul românesc și — în strînsă legătură cu aceasta — sosirea transportului armelor sarde la Galați, își găsesc un important loc în corespondența diplomatică a agenților acreditați în capitala României și mai cu seamă în aceea a baronului Eder [6]. Jacque Poumay însă discută mai puțin latura diplomatică a conflictului. Calitatea sa de reprezentant al unei țări neutre îi impunea o anumită atitudine în raporturile cu autoritățile românești și cu colegii săi. În schimb, el face unele aprecieri interesante asupra situației interne și asupra raportului de strictă interdependență între năzuințele românilor și cele ale emigrației revoluționare maghiare.

Referindu-se la atmosfera internă, diplomatul își exprima îngrijorarea că, în eventualitatea în care criza — aceasta i se părea iminentă — se va declanșa, țara întreagă ar putea fi tîrîtă de curentul revoluționar ce se îndreaptă spre Ungaria. Pe aceeași linie, el aprecia că liniștea aparentă care domnește în țară este de genul aceleia „care precede marilor furtuni".

Ca și ceilalți diplomați [7], agentul belgian, în urma discuțiilor purtate cu domnitorul Cuza, semnalează via neliniște a acestuia și teama de a nu fi depășit de evenimente. Totodată însă, nu se poate opri să nu constate lipsa de eficacitate a măsurilor și a demersurilor ce aveau drept obiectiv oprirea pătrunderii patrioților maghiari pe teritoriul românesc. Din succintele notații ale documentului re-

---

[3] Vezi și A. Filimon, *Stabilirea consulatelor belgiene în România*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, Secția III-a, a. Istorie, tom. XVII, anul 1971, fasc. 2, p. 225 și urm.

[4] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 339, 342 și 344.

[5] Astfel, într-un raport din 18/30 aprilie 1859, referindu-se la concentrarea armatei române în tabăra de lîngă Ploiești, Poumay notează, printre altele : „... La situation de ce camp, à proximité des frontières de la Hongrie, peut devenir, par la suite autre chose qu'une vaine démonstration contre l'Autriche ; car les Hongrois travaillent sourdement, si la guerre eclate, n'attendent plus que des armes et des munitions pour faire un levée de boucliers générale. Ces armes et ces munitions pourront, au besoin, facilement leur parvenir de France par les bateaux des messageries impériales, et sans aucun doute, dans ce cas, par la voie directe de Marseille à Galatz où à Ibraila...". Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce exterieur de Belgique, *Correspondance politique*, Légations, Roumanie, 2 e vol. (1857—1860), doc. nr. 102.

[6] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 335 și urm.

[7] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

zultă că domnitorul Unirii desfăşura o politică foarte abilă pentru ca, în împrejurările complicate ale căror trăsături sînt schiţate în raport, să salvgardeze interesele ţării sale. Documentul reprezintă încă o mărturie în acest sens.

II. Cea de a doua piesă (Anexa II) este datată 18/30 martie 1861. Diplomatul belgian se dovedeşte a fi un atent observator al realităţii româneşti. Aceasta îi îngăduie să constate dificultăţile create Principatelor de regimul hibrid impus prin Convenţia de la Paris.

Experienţa celor doi ani ce trecuseră de la înfăptuirea Unirii, constată Poumay, a demonstrat, cu claritate, că naţionalitatea română nu se putea consolida atîta vreme cît nu se va produce o simplificare a mecanismului guvernamental, în sensul instituirii unei singure Adunări şi a unui singur minister. Cu alte cuvinte, împlinirea celor începute numai în 1859, desăvîrşirea procesului unificării interne, reprezenta, în concepţia lui Jacques Poumay, un act ce izvora din mersul firesc al lucrurilor, din dezvoltarea procesului intern. Puterile garante şi mai ales Turcia nu se pu'eau opune acestui deziderat legitim.

Realizarea unităţii legislative şi judecătoreşti, consideră acesta în continuare, va îngădui românilor să înfăptuiască deplin dezideratele formulate atît de unanim în Adunările ad-hoc. Dînd expresie acestei necesităţi, generate de mediul în care trăia, diplomatul remarcă din nou rolul domnitorului, eforturile şi abilitatea cu care acesta a reuşit să promoveze interesele legitime ale ţării şi poporului său.

Alexandru I. Cuza, consolidînd autoritatea puterii centrale — faptul ar putea părea paradoxal — el a mai fost remarcat şi de alţi observatori contemporani[8] — favoriza apariţia dificultăţilor generate continuu de situaţia internă, în intenţia de a convinge asupra *necesităţii absolute* a desăvîrşirii Unirii.

Întreaga desfăşurare a evenimentelor îl face pe Poumay să considere că domnitorul, a cărui abilitate o recunoaşte şi de astă dată, s-a angajat pe această cale: Cauza „are un scop, pe care îl ascunde, însă, pe care-l urmăreşte cu perseverenţă: vrea să dovedească Europei că situaţia creată ţării sale este inadmisibilă".

Observaţiile diplomatului belgian probează o dată mai mult necesitatea obiectivă a deplinei uniri, care a căpătat expresie ca urmare a efortului intern, dirijat şi canalizat, cu inteligenţă şi patriotism, de domnitorul ce întruchipa cele mai fierbinţi năzuinţe ale poporului.

III. Cel de al treilea document se referă la *episodul transportului de arme destinat Serbiei* (Anexa III). Şi în cazul acesta, poziţia sa particulară, de reprezentant al Belgiei neutre, i-a îngăduit lui Poumay să privească şi să vadă mult mai departe, poate, decît confraţii săi care, în calitatea lor de reprezentanţi ai Puterilor garante, se angajaseră activ în litigiu.

Diplomatul remarcă faptul că atitudinea domnitorului reprezenta mai mult decît o simplă afirmare a autonomiei, mai mult decît o simplă acţiune reparatoare pentru eşecul din 1860, cînd, sub presiunea Puterilor, fusese nevoit să cedeze în chestiunea armelor sarde debarcate în portul Galaţi. Poumay, fără să se îndoiască de provenienţa, destinaţia şi scopul cărula-i erau afectate armele, remarcă înţelegerea dintre domn şi Rusia, reliefată şi de atitudinea lui Giers, consulul acreditat la Bucureşti şi, mai cu seamă, subliniază decizia lui Alexandru I. Cuza

[8] Cuza ajunsese la convingerea că Turcia urmărea, prin atitudinea ce o adoptase, să convingă Principatele că îndoita alegere era, mai curînd decît Convenţia, cauza haosului ce domnea în interior. Pe această cale, Poarta se străduia să determine o reacţie în favoarea separaţiei. Victor Place, care remarca aceasta, considera că domnitorul, dîndu-şi seama că nu mai putea ţine mişcarea în frîu, „era destul de isteţ, ca să înţeleagă folosul pe care l-ar avea punîndu-se în fruntea ei şi prevenind astfel manevra adversarilor săi". Cuza urmărea, mai ales, să înspăimînte puterile pentru a le sili să acţioneze. (Cf. T. W. Riker, *op. cit.*, p. 388. Pentru problema la care se referă raportul lui Poumay, cf. p. 362—397).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de a scutura jugul otoman. Înțelegerea cu Rusia, în viziunea agentului belgian, urmărea tocmai realizarea acestui obiectiv major. O asemenea înțelegere a lucrurilor îl onorează, mai ales în condițiile în care, confrații săi, reprezentanți ai marilor Puteri, cu mai multe veleități, nu înțelegeau întotdeauna patriotismul domnitorului, pe care-l considerau drept unealtă a Rusiei, judecîndu-i atitudinea și actele în funcție de această premisă [9].

După cum am putut constata și în cazul documentelor anterioare, Poumay apreciază evenimentele pornind de la înțelegerea reală a situației din Principatele Unite și a poziției și acțiunilor lui Alexandru Ioan Cuza. Observația cu privire la politica Franței verifică spiritul de observație al diplomatului [10].

Asupra acestui episod, depeșele agentului belgian sînt numeroase. În ele se dă o descriere exactă a desfășurării evenimentelor și a multiplelor demersuri diplomatice [11]. Acestea însă, spre deosebire de documentul asupra căruia ne-am oprit, nu se detașează de materialele ce au intrat, deja, în circuitul științific.

Episodul politic și diplomatic al tranzitului armelor sîrbești, afirmînd dorința de independență și patriotismul domnitorului, a reprezentat, în același timp, o puternică și sinceră afirmare a prieteniei ce lega cele două popoare, român și sîrb, în lupta pentru promovarea acelorași năzuințe [12].

IV. Ultimul document (Anexa IV) se referă, de asemenea, la unul din momentele importante ale domniei lui Al. I. Cuza și anume la mișcarea organizată de coaliția monstruoasă cu scopul de a sonda terenul și a pregăti înlăturarea domnitorului. După cum se știe, politica acestuia nemulțumise, în egală măsură — motivele erau diametral opuse, însă — atît moșierimea conservatoare, cît și burghezia radicală, îngăduind realizarea acestei alianțe fără precedent în analele vieții noastre politice.

Spre deosebire de informațiile cuprinse în corespondența celorlalți agenți consulari și mai ales în cea a lui Eder, folosită în lucrările în care este analizată mișcarea din 3/15 august 1865 [13], depeșa lui Poumay conține unele elemente noi. Diplomatul belgian remarcă existența coaliției dintre partizanii lui Brătianu și boierime ; de asemenea, schițează liniile generale ale evenimentelor din ziua 3/15 august.

Referindu-se la atmosfera internă din perioada imediat anterioară declanșării mișcării, Poumay afirmă că, pentru a preveni evenimentele grave, a căror declanșare era considerată drept iminentă, s-a dispus, în zorii zilei de 3/15 august, arestarea acelora considerați, de multă vreme, drept „conspiratori periculoși". Printre alții sînt indicați Brătianu, Rosetti, Brăiloiu și Serurie. Se notează, de asemenea, că arestările au provocat o vie emoție și au determinat o mare agitație. Mișcarea negustorilor, singura pomenită, de altfel, în lucrările consacrate perioadei, s-a produs, deci, într-o atmosferă ce se caracteriza, deja, prin tensiune și încordare.

În afară de informațiile privind consecințele ciocnirii dintre armată și populație, care diferă, în unele puncte, de cele cunoscute, este interesant de observat că agentul belgian notează că un mare număr de boieri, înspăimîntați, au părăsit capitala refugiindu-se la moșii.

Datele documentului de care ne ocupăm, confirmînd relatările deja cunoscute, întregesc conturul evenimentelor, reliefînd încă o dată nu numai exactitatea

---

[9] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 484.

[10] *Ibidem*, p. 482—483 și urm.

[11] Numeroase depeșe, care urmează cronologic aceleia reproduse de noi, sînt consacrate acestei probleme.

[12] Vezi, în acest sens, Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143—148. Pentru detalii, vezi lucrarea *Tranzitul armelor sîrbești prin România sub Cuza-Vodă (1862)*, „Romanoslavica", XI (1965), p. 33—65.

[13] T. W. Riker, *op. cit.*, p. 582 și urm. ; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 347 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

informației diplomatului belgian, ci și calitatea deosebită a acesteia, rod al unei bogate experiențe și al unei reale cunoașteri a mediului în care-și desfășura activitatea.

Cele patru documente pe marginea cărora ne-am formulat observațiile, deși se referă la fapte și evenimente deosebite, îmbrățișează, toate, epoca în care s-a constituit România modernă, contribuind la cunoașterea mai deplină a acesteia, la schițarea mai vie a puternicei personalități a lui Alexandru Ioan Cuza, domnul Unirii.

I

CONSULAT GÉNÉRAL DE BELGIQUE
DANS LES PRINCIPAUTÉS UNIES
DE
MOLDAVIE ET DE VALACHIE
No. 530

Bucharest, 14/26 décembre 1860

Monsieur le Ministre,

La situation générale des affaires du pays ne s'est pas améliorée depuis l'envoi de ma dépêche No. 528 du 6/18 de ce mois, dont je suis heureux de pouvoir signaler toute l'exactitude.

Tout paraît calme à première vue, mais je crains que si la crise, qui me semble être iminente, vient à se déclarer, le pays tout entier ne soit emporté par le courant révolutionnaire qui se dirige vers la Hongrie.

Mr. le Chevalier Strambio, agent et consul général de Sardaigne dans les Principautés, est de retour dans nos murs depuis quelques jours ; il arrive de Galatz où il a séjourné pendant près de trois mois, sous prétexte de prendre part aux séances de la Commission Européenne du Danube mais plûtot, comme les faits semblent le prouver, pour diriger les tentatives qui ont été faites pour introduire clandestinement dans le pays des armes et du matériel de guerre. A peine arrivé à Bucharest, Mr. de Strambio a eu plusieurs conférences avec le Prince Couza, conférences qui n'ont pas eu de résultat.

Comme de raison, mon collègue de Sardaigne nie toute participation à ces tentatives, si heureusement déjouées, mais l'ignorance complète qu'il feint à ce sujet est, si non croyable, du moins fort extraordinaire.

Mr. Cerutti, l'agent du Gouvernement Sarde, après un séjour de quelques semaines à Galatz, vient de quitter cette ville et se rend à Turin par voie de Constantinople.

Ce diplomate sarde était accrédité pour une somme de 200.000 francs près de la Banque Ottomane à Galatz. Il avait pour mission de recevoir les armes à leur arrivées et puis d'en faire la réexportation vers la Hongrie.

J'apprend de source certaine que le général Klapka et plusieurs Hongrois de distinction se trouvent en ce moment clandestinement à Galatz. Mr. Klapka voyage avec un passeport suisse.

Parmi les mesures qu'a prises le Prince Couza, pour empêcher l'entrée dans le pays des révolutionnaires hongrois, je dois signaler celle de l'envoi de troupes sur tout le littoral du Bas-Danube. Il à également établi un camp retranché près de Galatz pour la défense du matériel de guerre qui est saisi et déposé dans la

A Son Excellence
Monsieur le Baron de Vrière
Ministre des Affaires Etrangères
à Bruxelles

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

caserne de cette ville. Cette dernière mesure me paraît inutile et n'empêchera pas qu'a un moment donné les Hongrois, qui se sont introduits dans le pays, ne viennent les enlever de force.

La première idée du Prince avait été de faire arrêter indistinctement tous les Hongrois séjournant dans le pays mais il a dû y renoncer devant l'opposition formellle de l'agent d'Autriche.

Le pays est tranquille, l'on ne croirait pas être à la veille d'événements aussi prochains, mais cette tranquillité est de la nature de celle qui précéde les grandes tempêtes.

Il résulte de quelques conversations que j'ai eues avec le Prince, que celui-ci n'est pas sans avoir de vives inquiétudes sur la situation des affaires et qu'il craint d'être débordé par les événements ; il y a beaucoup d'ambiguité dans ses raisonnements et, pressé par les divers agents, il hésite et ne sait trop à quoi s'arrêter.

Malgré les mesures prises, les Hongrois continuent à s'introduire dans le pays et je crains que bientôt il ne soit plus possible de les en empêcher.

Ce qui me paraît singulier c'est que c'est par la frontière autrichienne qu'a lieu principalement leur arrivée ; ils sont tous dépourvus de papiers.

Le Prince vient de demander le concours du Gouvernement autrichien pour y mettre obstacle ; celui-ci lui a fait répondre officieusement, par son agent le Baron d'Eder, que c'était au gouvernement Valaque à surveiller ses propres frontières.

Je vous prie d'agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de la haute considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être.

De Votre Excellence le très humble
et très obtéissant serviteur

Jacques Poumay

Archives du Ministère des Affaires Etrangères et du Commerce extérieur de Belgique, Correspondance politique, Légations, Roumanie, 2e vol. (1857—1860), doc. nr. 148.

II

CONSULAT GÉNÉRAL DE BELGIQUE
DANS LES PRINCIPAUTÉS UNIES
DE
MOLDAVIE ET DE VALACHIE
No. 536

Bucharest, 18/30 mart 1861

Monsieur le Ministre,

Si je croyais qu'il y eût quelque intérêt pour Votre Excellence, je vous mettrais sous les yeux jour par jour la liste des destitutions que le Cabinet Valaque met à exécution, vous vous convaincrez, Monsieur le Ministre, que tous ces actes arbitraires n'ont qu'un seul mobile, celui de chercher par tous les moyens possibles à se créer une majorité dans les prochaines élections.

A Son Excellence
Monsieur le Baron de Vrière
Ministre des Afraires Etrangères
à Bruxelles
et., etc., etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Le Ministère travaille donc ouvertement aujourd'hui à influencer les élections par la corruption, l'intimidation et les promesses, moyens qui sont très puissants ici et dont l'emploi lui est facile, car, disposant des revenus publics, il peut acheter en bloc les électeurs là où ils lui paraîtront suspects et nommer à des places grassement rétribuées les députes dont il voudra s'assurer les voix.

Ces faits embrouillent de plus en plus la marche des affaires et tendent à susciter dans peu de temps des complications dont il serait très difficile de déterminer d'avance la nature, mais que chacun prévoit, tant leurs signes précurseurs sont menaçants.

Les élections auront lieu du 11 au 15 avril ; si elles sont favorables au Gouvernements des émeutes pourraient bien éclater dans quelques collèges électoraux, tant les esprits sont aigris.

Le grand travail de la réorganisation politique et matérielle de ces Provinces paraît impossible aussi longtemps que le pacte constitutif des Principautés-Unies ne sera pas remanié.

Deux années d'expérience sont venues clairement démontrer que la consolidation de la nationalité roumaine ne pourra se réaliser aussi longtemps que les rouages gouvernementaux ne seront pas simplifiés, c'est-à-dire qu'une seule Assemblée et un seul Ministère, communs aux deux Principautés, ne seront pas établis. D'une autre côté, le Pouvoir Suprême, au lieu d'être électif, devrait y être dynastique, ce serait le seul moyen de réduire à l'impuissance, les ambitions remuantes de tous ceux qui, ayant 3 000 ducats de revenu, ont le droit, aux termes de la Convention, de prétendre au trône Princiere.

L'Europe, qui a donné la Convention aux Principautés-Unies commence à comprendre que son oeuvre n'était pas née viable, aussi tout porte à croire que les Puissances garantes ne sont pas loin de faire ces nouvelles concessions aux Roumains du Danube. Le Gouvernement Ottoman, lui-même, ne doit pas, dans ce moment surtout, désirer voir surgir de nouvelles difficultés du côté des Provinces Danubiennes. Un tel état de choses ne pourrait qu'ajouter encore aux périls de sa situation. Ces causes laissent supposer que l'Union administrative et judiciaire des deux Principautés sera bientôt un fait accompli, il ne restera alors qu'un pas de plus à faire pour que les voeux des Roumains, exprimés avec tant d'unanimité lors de la réunion des Divans ad-hoc, ne reçoivent entière réalisation.

Il n'est pas étonnant non plus que le Pouvoir, qui cherche avant tout à se consolider, favorise, chose qui paraîtra peut-être impossible, l'éclosion des difficultés sans cesse renaissantes, dans la marche des affaires du Pays, pour que la Cour Suzeraine et les Puissances garantes puissent se convaincre de plus en plus de la nécessité absolue qu'il y a pour les Principautés-Unies d'être fusionnées plus intimement l'une avec l'autre, si les arbitres de leurs destinées veulent réellement les voir marcher vers le progrès et vers la reconstitution de leur nationalité.

Le Prince Couza, qui est assez habile, paraît être entré dans cette voie ; il lui fallait pour atteindre son but, des instruments qu'il put briser après s'en être servis ; il les a trouvés dans ses Ministres actuels dont le Pouvoir se trouve être consolidé aujourd'hui par la dissolution de l'Assemblée. Je ne puis autrement ni expliquer la conduite du Prince en présence des difficultés du moment ; il a un but qu'il cache à tout le monde et qu'il poursuit avec persévérence, il veut prouver à l'Europe que la situation qui est faite à son Pays, n'est plus possible. Atteindra-t-il son but sans le dépasser ? c'est ce que l'avenir nous apprendra.

Le Prince est à Iassy, mais il sera de retour à Bucharest pour les élections.

Je vous prie... etc.

Jacques Poumay

***Ibidem*, 3e, vol. (1861—1870), doc. nr. 3.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

III

CONSULAT GÉNÉRAL DE BELGIQUE
DANS LES PRINCIPAUTÉS UNIES
DE
MOLDAVIE ET DE VALACHIE.
No. 587

Bucharest, 20/2 décembre 1862

Monsieur le Ministre,

Un fait d'une grosse importance se passe dans ce moment dans les Principautés.

Le Gouvernement Russe vient d'y introduire, par le voie du Pruth, une quantité considérable d'armes à feu, on peut, sans exagération, en évaleur le nombre à 50.000 fusils ; ces armes sont dirigées par plusieurs voies vers la petite Valachie et paraissent être destinées à la Serbie et à la Bulgarie, provinces que l'on veut sans doute, au printemps prochaine, soulever de nouveau contre la Turquie, du moins, s'il faut en croire les rumeurs assez fondées qui circulent ici.

Le Prince Couza, en échange peut-être de promesses qui lui sont faites par la Russie et qui paraît décidé à secouer le joug ottoman, a toléré l'entré et le transit de ces armes par les Principautés, c'est-à-dire, qu'il n'a rien fait pour l'empêcher, et à l'heure qu'il est, plusieurs milliers de voitures (petits voitures que l'on charge légèrement à cause du mauvais état des chemins qui en hiver sont toujours effondées) se dirigent vers Crayowa.

Les Agents d'Autriche et d'Angleterre, avertis de divers côtés, puis à la suite d'instructions qui leur sont parvenues de Constantinople, sont intervenus près du Prince Couza qui lui-même avait été invité par la Porte à mettre l'embargo ou à séquestrer ces armes partout où elles se trouveraient. Le Prince a répondu à ces Messieurs par une fin de non-recevoir et a ajouté : „qu'il ignoraît complètement que des armes fussent introduites dans le pays", qu'il allait faire des recherches et qu'alors il agirait, mais en attendant on laisse cheminer les armes vers Crayowa au vu et au su de tout le monde.

Plusieurs dépêches chiffrées adressées de Constantinople aux agents d'Autriche et d'Angleterre ont été falsifiées par l'administration du télégraphe d'autres dépêches expédiées par ces mêmes agents ont été retenues plusieurs jours avant de les transmettre à leurs destinataires ; ceci naturellement, n'a pu être fait que par ordre supérieur et en vue de gagner du temps.

Le Consul Général de Russie évite avec soin de causer de l'incident ; pressé dans la conversation par plusieurs de ses amis il a prétendu ignorer les faits qu'on signale ; depuis deux jours, il se dit malade et ne reçoit personne.

L'agent de France a vivement fait sentir au Prince qu'en favorisant le passage de ces armes, il s'écartait des limites de la neutralité et qu'en agissant de la sorte il s'assumait une grande responsabilité en s'attirant le blâme de la France. On se demande si cette attitude du réprésentant français ne sert pas à couvrir la politique secrète de son gouvernement, car ici on croit que ce coup de main a été dirigé d'un commun accord avec le gouvernement français ; les agents d'Autriche et d'Angleterre paraissent inquiets des allures de leur collègue de France, Monsieur Tillos, qui est un homme très habile et qui a beaucoup d'influence dans le pays.

A Son Excellence
Monsieur Charles Rogier,
Ministre des Affaires Etrangères à Bruxelles
etc., etc., etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

D'après une conversation que j'ai eu hier soir avec Mr. Tillos, il me semble que cet agent n'a reçu au sujet de cette affaire aucune instruction de son gouvernement. Mr. Tillos blâmait fortement la conduite du Prince Couza.

J'aurai le plus grand soin, Monsieur le Ministre, de tenir Votre Excellence, ainsi que notre Ministre à Constantinople des événements qui surgiront (sic).

Je vous prie d'agréer...

Jacques Poumay

Ibidem, doc. nr. 23.

IV

CONSULAT GÉNÉRAL DE BELGIQUE
DANS LES PRINCIPAUTÉS UNIES
DE
MOLDAVIE ET DE VALACHIE
No. 668
ANEXE

Bucharest, 6/18 août 1865

Monsieur le Ministre,

J'ai eu l'honneur d'envoyer avant-hier à Votre Excellence la dépêche télégraphique suivante : „Hier, Bucharest a été troublée par un mouvement populaire qui a été aussitôt réprimé par la troupe. Il y a de nombreuses arrestations, des morts et beucoup de blessés".

Aujourd'hui la ville est tranquille.

Depuis plusieurs jour, il n'était bruit que d'une émeute qui devait éclater mais à laquelle personne ne croyait. La police cependant, sur les ordres du gouvernement, fit opérer le 3/15, à l'aube du jour, l'arrestation de divers personnages connus depuis plusieur années comme des conspirateurs dangereux. Se sont Messieurs Bratiano, Roselti et Brailoio anciens ministres et ex députés, Lopati ancien préfet, Serrurier journaliste et plusieurs autres.

Ces individus, depuis les événements de 1848, se sont toujours trouvés à la tête des émeutes qui ont éclaté, ils sont toujours de l'opposition et conspirent sans cesse.

Ces arrestations avaient naturellement excité la population et il régnait en ville une grande agitation ; des groupes se formèrent bientôt et la circulation devint très animée.

Vers les neuf heures du matin, des marchands de légumes et de poisson que stationnaient sur la place du marché, au pied de l'hôtel de ville, eurent des démêlés avec les sergents de ville chargés d'encaisser l'impôt que prélève la municipalité, pour les cabanes en planches qui servent de magasins à ces marchands ; ces discussions se transformèrent en voies de fait, et une lutte s'engagea entre ces individus et les gens de la police, des groupes se formèrent aussitôt, les rassemblements grossirent et la mêlée devint générale.

Ces masses se ruèrent sur l'hôtel de ville brisant et detruisant tout ce qui s'y trouvait. En quelques instants les archives de la ville, les meubles, la caisse

A Son Excellence
Monsieur Charles Rogier
Ministre des Affaires Etrangères
etc. etc. etc.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

furent jétés par les fenêtres et la place du marché fut littéralement couverte de ces débris.

Les agents de la force publique étaient impuissants à rétablir l'ordre.

Les émeutiers se rendirent ensuite au Palais de justice qu'ils mirent également au pillage.

Le gouvernement fit sortir les troupes des casernes qui furent concentrées dans divers quartiers de la ville ; les ordres furent donnés à l'effet de disperser les rassemblements.

La troupe rencontra une faible résistence sur la place du marché et les émeutiers, dont pas un seul n'était armé, lui lancèrent des volées de pierres ; plusieurs soldats furent blessés. C'est alors et après plusieurs sommations faites par le commandant, que la troupe fit feu et repoussa peut-être trop brutalement les insurgés en faisant une masse d'arrestations.

Deux canons furent amené sur le lieu du desordre ; un seul opera deux décharges et le calme fut rétabli aussitôt.

On compte environ 1500 arrestations, 70 tués et 250 blessés ; en outre, il y a parmi les soldats 20 blessés et plusieurs officiers.

Ni le palais princier ni les Ministères n'ont été en butte à la moindre attaque.

Les Boyards ont été pris par la peur et bon nombre d'entre eux ont quitté la capitale pour aller se réfugier à la campagne.

Le Ministère, pendant ce mouvement, a fait bonne contenance et a montré de l'énergie, la troupe a évidemment agi avec la brutalité, mais en pareil cas il est impossible d'éviter le zèle, les désordres et les abus de pouvoir.

Mr Bratiano et consorts d'un part, et la boyarerie de l'autre voudraient le renversement du Prince Couza, les premiers voudraient un Prince étranger, les autres un Prince indigène quelconque.

Le Prince Régnant qui se trouve à Ems et qui avait l'intention, après le rétablissement de sa santé, de se présenter aux diverses Cours des Puissances Garantes, pourrait bien, me disait hier Monsieur Cretzulesco, Président du Conseil, revenir à Bucharest dans quelques jours.

Je vous prie d'agréer...

Jacques Poumay

Ibidem, doc. nr. 43

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

DIN VIAȚA FRĂMÎNTATĂ A UNUI VECHI LUPTĂTOR SOCIALIST. CÎTEVA DATE INEDITE

DE

P. CONSTANTINESCU-IAȘI

E vorba de dr. Cristian Racovski, care 20 de ani și-a legat viața de mișcarea muncitorească din România veche, jucînd un rol de primă importanță în activitatea Partidului Social-Democrat Român. A doua parte a vieții sale și-a închinat-o Rusiei Sovietice, unde, de asemenea, personalitatea sa s-a evidențiat, căzînd în cele din urmă victimă cultului stalinist.

De vastă cultură marxistă, adept al lui Lenin, cunoscător a cel puțin șase limbi (franceză, rusă, germană, română, bulgară, sîrbă), a publicat studii și numeroase articole în țară și în străinătate, fiind, totodată, un orator de temperament, agitator și organizator destoinic.

L-am cunoscut personal între anii 1911—1916, cînd activam deschis în mișcarea socialistă. Am cunoscut multe date din viața și activitatea sa, ceeea ce mi-a permis să completez unele afirmații apărute în publicații recente. Multă vreme istoriografia noastră aproape l-a ignorat, pînă la apariția recentei biografii semnată de Gh. Cristescu, în „Anale de istorie", revista Institutului de studii istorice și social-politice, 1, 1972, p. 145—154.

Numele său adevărat, era Cristian G. Stanciov [1], luîndu-și apoi numele de Cristian Racovski, după cel al bunicului după mamă, Gheorghi Racovski, unul din marii democrați revoluționari ai epocii „văjradnie", revoluția națională a poporului bulgar. Gheorghi Racovski a trăit și-n România, patria celor mai de seamă luptători ai renașterii bulgare: Levski, Karavelov, Hristo Botev, printre cei mai importanți.

Între anii 1862 și 1867 se află permanent la București, unde intră în legătură cu luptătorii democrați români. Împreună cu B. P. Hașdeu el scoate publicația „Bădăștnost" („Viitorul"), scrisă în bulgărește și românește [2].

În legătură cu cetățenia și expulzarea dr. Cristian Racovski în 1907, pe cînd se găsea, ca delegat al Partidului Social-Democrat din România, la congresul Internaționalei a II-a la Stuttgardt, ca și încercările sale de-a reveni în țară, date expuse în „Evocarea" din „Analele de istorie" amintite, doresc să fac unele completări.

---

[1] După prima biografie a lui Racovski, publicată în „Calendarul Muncii" pe 1908, București, 1907, p. 74.

[2] Din lucrarea mea *Rolul României în epoca de regenerare a Bulgariei*, Iași, 1919, p. 45.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Familia sa, originară de la Kotel din Bulgaria se stabilise în România încă în ultima decadă a secolului trecut, înjghebînd o frumoasă gospodărie, aproape de Mangalia, ceea ce i-a permis tînărului și talentatului Cristian să studieze în centrele importante din străinătate (Germania, Franța și Elveția).

Cu privire la decretul de expulzare împotriva fruntașilor socialiști de altă origine, trebuie să arătăm că cei mai mulți dintre ei, ca V. Anagnoste, Barbu Lăzărescu și alții, au reușit să se întoarcă, în cele din urmă, în țară. Frații Hoppe, de origine austriacă, au rămas la Viena, păstrînd însă permanent legătura cu socialiștii din țară, și ajutîndu-i în fel și chip, cînd treceau prin Viena. S-a recurs și la altfel de mijloace, cum a fost cazul cu inimoasa activistă de la Botoșani, Janeta Maltus, care s-a căsătorit fictiv cu N.D. Cocea, rămînînd în țară și continuîndu-și frumoasa sa activitate în nordul Moldovei.

Ultima încercare de a intra în țară la începutul anului 1912 — și care i-a reușit în cele din urmă — se datorește boierului progresist Sebastian Moruzi, care avea o moșie în județul Baia de atunci, ce se mărginea cu granița dinspre Bucovina, de sub dominația habsburgică. Sebastian Moruzi a venit la un punct al graniței, pe moșia sa, unde, după o înțelegere prealabilă, l-a luat pe Racovski în trăsura sa și la prima gară, cea de la Fălticeni, l-a trimis cu trenul la București, unde ajunge la 8 ianuarie, urmînd protestele sale susținute de partid și reușita finală.

În 1913 se căsătorește cu profesoara Alexandrina Alexandrescu — colaboratoare la „Viitorul Social" și „Lupta" sub pseudonimul Ileana Pralea, fosta soție a unui alt revoluționar emigrat din Rusia, dr. Filip Codreanu. A fost o tovarășă distinsă, de ajutor lui Racovski în tot restul vieții sale.

Într-una din discuțiile avute cu el, întrebîndu-mă ce cursuri urmez la Universitate, mi-a vorbit entuziasmat de un cumnat al său cu deosebită predilecție pentru disciplina pe care o studiam. Era vorba de Constantin Petrescu din Constanța, căsătorit cu Ana Racovski, în 1908, colaborator la „Calendarul Muncii" în anii 1908—1909. După călătorii în Germania și Belgia, se duce la Roma unde studiază arheologia, știință de care se simțea puternic atras. Nu-și termină studiile, deoarece moare la finele lui ianuarie 1914. Un necrolog impresionant se publică în „Viitorul social" nr. 11—12 din 1914 [3]. Judecînd după articolele sale publicate în presa socialistă din țară și din străinătate, moartea prematură a făcut să dispară poate cel dintîi arheolog marxist din istoriografia românească.

La 14 august 1916 România declară război Austro-Ungariei. Guvernul interzice orice încercare de protest din partea conducerii partidului social-democrat. A doua zi, Racovski este arestat de Siguranța statului, iar după evacuarea din toamna lui 1916, în urma dezastrului armatei române, Racovski, este adus la Iași și ținut în strict secret într-o casă dintr-o stradă vecină cu mahalaua copilăriei mele — așa că nu putea ține legături cu fruntașii mișcării rămași la București, cum s-a afirmat într-o recentă lucrare [4]. Sediul secției locale a partidului era neîndoios în strada Langa, unde locuia și dr. Gherlerter, fruntașul mișcării ieșene, încă înaintea războiului — deci nu poate fi îndoială, așa cum se scrie în aceiași lucrare [5].

Eliberarea sa din acest arest samavolnic s-a făcut de către tovarășii menționați în amintita lucrare, dar mai ales cu sprijinul masiv al trupelor ruse, aflate la Socola, bolșevizate — la 1 mai 1917. În Piața Unirii din Iași o mul-

[3] Silvia Ioanid, *Studenți ai Universității din București militanți ai mișcării socialiste în perioada 1905—1914*, în „Analele Universității București", Seria științe sociale, București, 1963, p. 122.

[4] Mihai Cruceanu, Florian Tănăsescu, *Alexandru Dobrogeanu-Gherea*, București, 1971, p. 27.

[5] *Ibidem*, p. 28

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

țime uriașă l-a dus în triumf. De pe statuia lui Cuza Vodă, Racovski vorbește maselor — pornind seara cu un detașament de soldați ruși spre Odesa, unde îl așteaptă mari misiuni din partea guvernului comisarilor poporului. Îmi aduc amintite de efectul puternic al marii manifestații, care îngrozise guvernul și

Dr. Cristian Racovski (în rîndul de sus), împreună cu C. Diamandi.

pe regele însuși. La statuia-tribună, Racovski este îmbrățișat de Max Wexler, vechiul său prieten ieșean — care nu era închis, cum se afirmă într-o altă lucrare recentă. Restul i-a fost acestuia fatal. A doua zi, Wexler fu dus pe front, deși era scutit de serviciul militar, și împușcat mișelește. Peste cîteva zile a plecat la Odesa și M.Gh. Bujor, mobilizat ca ofițer într-o unitate din Moscova.

După alungarea hatmanului Scoropadski, conducătorul Ucrainei ocupată de germani pînă la înfrîngerea Germaniei, în toamna lui 1918, și a celorlalți generali albi de tipul lui Petliura, Racovski ajunge președintele Ucrainei sovietice și unul din colaboratorii lui Lenin. El participă la crearea Internaționalei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a III-a (2—6 martie 1919), reprezentînd partidele socialiste din România și Bulgaria [6]. Cînd, în noiembrie 1918, se formează un Comitet provizoriu al Partidului Socialist din România, Racovski este și el ales — deși absent — în semn de solidaritate internațională cu proletariatul rus [7].

Racovski continuă să se intereseze de mișcarea socialistă din România. Cînd, în octombrie 1920, delegația Partidului Socialist Român, formată din Gh. Cristescu, Al. Dobrogeanu, C. Popovici, Eugen Rozvan, D. Fabian și I. Flueraș a ajuns la Moscova pentru a lua contact cu conducerea Internaționalei a III-a, înaintea începerii discuțiilor ea s-a deplasat la Harcov, unde s-a întîlnit cu Racovski, președintele Sovietului comisarilor poporului din Ucraina, cu care a dezbătut atît probleme legate de situația și activitatea mișcării socialiste, cît și cele 21 de condiții de afiliere la Internaționala Comunistă. Pe unii din ei Racovski îi va purta timp de zece zile prin centrele miniere din bazinul Donețiului și prin localități de pe malul nordic al Mării Negre [8].

În 1919, soția sa, rămasă la București cu cei doi fii din prima căsătorie, Radu și Elena, cere guvernului să plece în Uniunea Sovietică la soțul ei ; ca un act de bunăvoință i se admite și pleacă la Moscova, unde peste doi ani vine și fiica sa, Elena. Cînd Racovski, mai tîrziu, este numit ambasadorul Uniunii Sovietice la Paris, îl sprijină pe Radu, care după studii strălucite ajunge profesor de zoologie la Facultatea de științe naturale a Universității din București, și, în 1963, e ales membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România.

Îndeplinind și alte misiuni importante în Uniunea Sovietică, Racovski ajunge în cele din urmă în conflict cu Stalin, acuzat de trotchism și implicat în procesele din perioada 1936—1938, cînd au căzut victime și mulți din foștii conducători ai mișcării socialiste române. Racovski este surghiunit în Siberia, cu domiciliul forțat la Barnaul, unde și moare. Soția și fiica sa Elena se stabilesc la Moscova, reluînd legăturile cu Radu Codreanu, rămas la București. După 40 de ani, Elena Codreanu-Racovski vine la București, cînd am văzut-o și eu, dîndu-mi informații despre ultimii ani ai vieții lui Racovski.

Vreau să mai amintesc unele amănunte cu privire la un episod din timpul primelor trata've ale guvernului sovietic cu reprezentanții statelor capitaliste din Occident petrecute în anul 1922.

Pe timpul restriștei mele, după arestarea. cu prilejul grevei generale, la Bîrlad, la 20 octombrie 1920 și după ce, ulterior, am fost deferit Curții Marțiale din Galați, fiind suspendat din învățămînt, în timpul lăsat liber de anchetatorii de la Galați, am recurs la lecții particulare. Mi s-a oferit prilejul să pregătesc pentru bacalaureat pe fiul unui cunoscut diplomat liberal, care avea o moșie nu prea departe de Bîrlad. Era Constantin Diamandi, unul din intimii lui Ionel Brătianu, totuși cu vederi personale oarecum independente. El nu se sfia, de cîte ori venea la Bîrlad, să mă cheme la el și să-mi povestească o serie de amănunte interesante. Între altele, un episod îl privea și pe Racovski.

La începutul lunii aprilie 1922 s-au adunat la Genova reprezentanții autorizați ai statelor capitaliste din Apus, într-o conferință cu participarea reprezentanților Rusiei Sovietice, pentru a discuta posibilitățile reluării raporturilor economice care interesau îndeaproape guvernele din Apus. În felul acesta, Rusia Sovietică, care participa prin însuși comisarul poporului la externe, Cicerin, în fruntea unei importante delegații, fu recunoscut „de facto" dacă nu „de jure", renunțîndu-se la visurile hrănite mai bine de patru ani de către cercurile guvernante din Apus la doborîrea tinerii Republici Socialiste. La Genova s-a

[6] Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac, *Crearea Partidului Comunist Român*, București, 1971, p. 167 și 169.

[7] *Ibidem*, p. 95.

[8] **Mihai Cruceanu, Florian Tănăsescu, *op. cit.*, p. 49.**

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ajuns chiar la o înțelegere că nici o țară nu poate începe război împotriva instituțiunilor altui stat.

A urmat curînd o a doua conferință europeană, la Haga, cînd Rusia Sovietică fu reprezentată de Litvinov, pînă la restabilirea lui Cicerin. „Întreaga discuție în jurul recunoașterii „de jure" din care să decurgă apoi recunoașterea de fapt a Rusiei Sovietice, constituie adevărată „chinezerie diplomatică" — după însăși expresia celui mai important diplomat de azi al guvernului liberal, cu care am avut ocazia a conversa zilele acestea referitor la conferința de la Genua" [9].

Între altele, îmi amintesc cum îmi povestea Diamandi — poate ca să-mi facă mie plăcere — unele scene, pline de humor. Cînd Cicerin, care vorbea o perfectă franceză, se referea la bogățiile naturale ale pămîntului Rusiei, cu posibilități de exploatare de industriașii din Apus — bineînțeles în condițiile impuse de guvernul sovietic — ochii partenerilor străluceau, vădind pofte rapace, după însăși expresia lui Diamandi.

La Genova — îmi mai povestea el — s-a petrecut o scenă nostimă. Discuțiile aveau loc pe vasul italian „Dante Alighieri", la care se ajungea cu o șalupă din rada Genovei, delegații locuind în oraș. Într-un moment dat, în aceeași șalupă, întîmplător se găseau Cicerin și Racovski din delegația sovietică, Ionel Brătianu cu Diamandi din delegația română și Louis Barthou, din delegația franceză. La pornire, Barthou exclamă: „șalupa noastră se înecă, nu mai ajungem la bastiment", referindu-se la prezența lui Brătianu și Racovski pe același vas. Aluzia era evidentă. Toți au rîs și atunci Brătianu s-a îndreptat către Racovski — și-au dat mîna, de unde pînă atunci stăteau cu spatele — și totul a mers bine, îmi povestea cu haz diplomatul Diamandi.

[9] P. Constantinescu-Iași, *La Haga*, din „Iașul Socialist", 25 iunie 1922.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NOI REZULTATE ÎN ANALIZA CRITICĂ A FASCISMULUI DIN ROMÂNIA

DE

I. AGRIGOROAIEI

Istoriografia românească a obținut, în special în ultima vreme, rezultate de seamă în cercetarea și discutarea realităților economice, sociale și politice din perioada interbelică. Ca urmare a acumulărilor din cele aproape trei decenii de la insurecția națională antifascistă, a lărgirii bazei documentare, a abordării problemelor istoriei de pe o poziție consecvent științifică și dintr-o perspectivă tot mai largă, au apărut studii valoroase privind demascarea caracterului antinațional și antipopular al mișcării fasciste din România, lupta forțelor largi democratice împotriva pericolului fascist intern și extern și pentru salvgardarea intereselor vitale ale poporului român. Reținem în mod deosebit atenția lucrările, multe cu caracter monografic, elaborate în ultimii ani, ce tratează pe larg activitatea antifascistă internă, rolul clasei muncitoare și al partidului comunist, precum și contribuția poporului român la zdrobirea fascismului pe plan internațional [1].

Spre deosebire de unele lucrări anterioare, acestea tratează lupta antifascistă a Partidului Comunist în strînsă legătură cu activitatea tuturor forțelor progresiste și democratice, în contextul general al situației interne și internaționale, ferindu-se de exagerări și interpretări simpliste. Putem afirma, fără a greși, că istoriografia românească referitoare la această problemă a intrat, aproximativ la începutul deceniului al VIII-lea, într-o nouă etapă de dezvoltare ce se caracterizează nu numai printr-o bază documentară și o perspectivă mai

[1] Spațiul nu ne permite să le enumerăm pe toate; amintim aici o parte din ele: *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României 1921—1944*, București, 1971; *Din lupta antifascistă pentru independența și suveranitatea României*, București, 1971; *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R. 1921—1944*, vol. I, București, 1970; *În slujba cercetării marxiste a istoriei P.C.R. (Culegere de comunicări)*, București, 1971; *August'44. Culegere de studii*, București, 1971; *Români în rezistența franceză în anii celui de al doilea război mondial*, București, 1969; *Voluntari români în Spania. Amintiri și documente 1936—1939*; București, 1971; Al. Gh. Savu, *Dictatura regală (1938—1940)*, București, 1970; Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, București, 1971; T. Bunescu, *Lupta poporului român împotriva dictatului fascist de la Viena*, București, 1971; L. Bányai, *Pe făgașul tradițiilor frățești*, București, 1971; Gh. Țuțui, A. Petric, *Frontul unic muncitoresc în România*, București, 1971; O. Matichescu, *Apărarea patriotică*, București, 1971; Gh. I. Ioniță, A. Karetchi, *Intelectuali ieșeni în lupta antifascistă*, 1971 ș.a.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

largă, ci şi prin abordarea şi interpretarea evenimentelor de pe o poziţie deplin ştiinţifică. Subliniind că ea reprezintă o *nouă etapă*, se subînţelege că nu neglijăm deloc acumulările anterioare şi nici efervescenţa care a cuprins ştiinţa istorică românească începînd cu, aproximativ, mijlocul deceniului trecut şi care a pregătit tocmai saltul actual. În 1970 şi în special în 1971 au apărut, aşa cum s-a putut observa, lucrări de amploare, în cea mai mare parte, rezultatul unor cercetări colective. În acelaşi timp, stadiul actual impune şi rezolvarea unor aspecte mai puţin cercetate, sau chiar neglijate, din motive asupra cărora nu stăruim aici.

În aceşti ultimi ani, au fost obţinute unele realizări în *analiza critică a fascismului din România*. Este un început ce trebuie fără îndoială subliniat, dar care — în stadiul actual nu numai al ştiinţei istorice româneşti ci şi al edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate — obligă la continuarea cercetărilor şi la elaborarea unor lucrări cu caracter monografic şi în această direcţie. Într-o recentă sesiune ştiinţifică, asupra căreia vom reveni pe larg, s-a remarcat foarte bine: „În ultimele decenii ne-am concentrat asupra elaborării unor studii şi lucrări privitoare la lupta antifascistă, antihitleristă şi la rolul partidului în această luptă, fapt desigur foarte pozitiv, dar care are şi un revers. Problema fascismului românesc nu a fost analizată decît sumar în aceste lucrări, care se rezumă de multe ori la prezentarea descriptivă a luptelor antifasciste... Abia astăzi s-a reluat firul acestor cercetări şi au început să apară cărţi şi studii mai cuprinzătoare asupra acestor teme“ [2]. În acelaşi sens, s-a arătat că „lipsesc încă în ţara noastră lucrări originale fundamentale consacrate unei analize aprofundate a fascismului atît pe plan intern cît şi pe plan internaţional“ şi că *„istoria fascismului românesc urmează abia a fi scrisă“* [3]. Menţionîndu-se ca un fapt îmbucurător reeditarea recentă a lucrării lui Lucreţiu Pătrăşcanu *Sub trei dictaturi*, cît şi apariţia, în 1971, a monografiei *Garda de fier, organizaţie teroristă de tip fascistă* (autori: M. Fătu şi I. Spălăţelu), s-a evidenţiat necesitatea a noi lucrări, de un riguros nivel ştiinţific, care să aprofundeze analiza critică a fascismului, aşa cum s-a manifestat în ţara noastră, caracteristicile sale proprii, lucrări menite să elucideze încă numeroase aspecte. S-ar răspunde astfel, în primul rînd, cerinţelor interne de lămurire ştiinţifică; în acelaşi timp, o asemenea analiză se încadrează şi în dezbaterile care au loc pe plan mondial, cu atît mai mult cu cît lucrările unor autori de peste hotare, care se ocupă de unele probleme ale României dintre cele două războaie mondiale şi ale fascismului românesc, abordează aspectele respective din unghiuri variate, pornind de la concepţii diferite [4].

La realizările amintite aici trebuie să adăugăm volumul *Împotriva fascismului* [5] care reuneşte comunicările prezentate în „Sesiunea ştiinţifică privind analiza critică şi demascarea fascismului în România“, desfăşurată în zilele de 4—5 martie 1971, la Bucureşti. Sesiunea a urmărit să realizeze o analiză ştiinţifică, multilaterală asupra genezei şi dezvoltării fascismului în România, îndeosebi a Gărzii de fier şi a perioadei dictaturii legionare (septembrie 1940 — ianuarie 1941). Pe baza comunicărilor şi concluziilor publicate în acest volum, ţinem să subliniem şi noi „că s-a înfăptuit o examinare multilaterală, nuan-

[2] Miron Constantinescu, *Concluzii* (în cadrul „Sesiunii ştiinţifice privind analiza critică şi demascarea fascismului în România“, desfăşurate la Bucureşti, în zilele de 4—5 martie 1971), în *Împotriva fascismului*, Editura politică, Bucureşti, 1971, p. 258—259.

[3] Valter Roman, *Condiţiile apariţiei fascismului pe plan mondial şi lupta poporului român împotriva fascismului pe plan internaţional*, în *loc. cit.*, p. 10—11.

[4] *Ibidem*; Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 258. Dintre lucrările străine recent apărute semnalăm aici Ernst Nolte, *Les mouvements fascistes. L'Europe de 1919 à 1945*, Paris, Calmann-Lévy, 1969, 363 pagini. Autorul încearcă şi o prezentare a mişcării fasciste din România (p. 235—251).

[5] Editura politică, Bucureşti, 1971, 300 pagini.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

tată şi mult mai profundă decît cu alte prilejuri a problemelor fascismului în România şi în special a fascismului legionar"[6]. Evident, subiectul nu a fost examinat pînă la epuizare, iar „cercetările trebuie continuate şi aprofundate pe toate laturile, istorice, politice, sociologice, filozofice"[7].

În acest context, considerăm că discutarea unor probleme semnificative în legătură cu analiza critică a fascismului în România nu este numai indicată ci şi necesară; pe baza rezultatelor obţinute pînă acum, am dori să stabilim anumite „bunuri cîştigate" şi să ne exprimăm părerea despre unele aspecte ce mai comportă discuţii.

O chestiune foarte importantă este, fără îndoială, aceea a periodizării fascismului din România. S-au propus, în acest sens, următoarele etape:[8]

I. De la înfiinţarea primelor organizaţii de extremă dreaptă imediat după primul război mondial şi pînă la sfîrşitul crizei economice. Această etapă se caracterizează prin încercarea de conturare a doctrinei, programului şi tacticii, ca şi prin efortul de captare a aderenţilor.

II. De la sfîrşitul crizei economice la sfîrşitul anului 1937. Garda de fier a trecut la propaganda zgomotoasă şi la acţiuni de forţă; a sporit în mod considerabil rolul unor factori externi, Garda de fier devenind o agentură a Germaniei hitleriste în România. Organizarea de noi alegeri la sfîrşitul anului 1937, încheierea „pactului electoral" cu Iuliu Maniu şi alţi factori marchează încheierea acestei faze.

III. Perioada dictaturii regale a marcat o etapă şi în evoluţia organizaţiilor fasciste, caracterizată prin încordarea continuă a raporturilor dintre cercurile guvernamentale — în rîndurile cărora un rol important l-a jucat Armand Călinescu — şi Garda de fier, prin ascuţirea luptei pentru putere, în condiţiile intensificării presiunilor economice şi politice ale Germaniei, a izolării externe a României.

IV. Perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941 a reprezentat momentul de maximă ascensiune a fascismului în România. Fascismul a acaparat puterea în stat dar, totodată, s-a manifestat cea mai acută criză lăuntrică a sa, exprimată prin autodemascarea politicii legionare ca urmare a măsurilor luate şi apoi prin izbucnirea conflictului dintre cele două grupări fasciste.

V. Regimului legionar i-a urmat dictatura militaro-fascistă (ianuarie 1941 — august 1944). În condiţiile interne şi internaţionale de la începutul celui de-al doilea război mondial, „soldate şi cu amputarea teritoriului ţării noastre, forţele fasciste, folosind o intensă propagandă patriotardă şi naţionalist-şovină, au pregătit împingerea României în războiul antisovietic, război potrivnic intereselor noastre naţionale şi sentimentelor poporului nostru..."[9]. Forţele antifasciste şi democrate organizate şi conduse de P.C.R. au asigurat, în condiţii internaţionale favorabile, victoria insurecţiei naţionale din august 1944.

La baza acestei judicioase periodizări stau, în primul rînd, momente interne, specifice fenomenului istoric studiat în legătura necesară cu evoluţia situaţiei internaţionale. Periodizarea prezintă şi următorul avantaj: cu excepţia primei etape care are o întindere relativ mai mare, celelalte etape ale mişcării fasciste coincid cu anumite perioade ale istoriei noastre contemporane. Acest fapt ne apare firesc dacă avem în vedere, în special după 1933, raporturile dintre celelalte forţe politice şi grupările fasciste, evoluţia situaţiei interne în ansamblul ei, dezvoltarea mişcării democratice, antifasciste, presiunile externe exercitate etc. Chiar dacă nu şi-au propus, în mod special, o periodizare a mişcării fasciste din România, şi alţi cercetători au jalonat aproximativ aceleaşi etape.

[6] Miron Constantinescu, *Concluzii...*, p. 258.

[7] *Ibidem*, p. 259.

[8] Aron Petric, *Cu privire la periodizarea fascismului în România*, în *loc. cit.*, p. 44 şi urm.

[9] *Ibidem*, p. 51.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Analizîndu-se relaţiile dintre Garda de fier şi Germania s-a ajuns, de asemenea, la concluzia că instaurarea dictaturii hitleriste, la 30 ianuarie 1933, „a însemnat pentru organizaţiile fasciste din România intrarea lor într-o nouă etapă" [10]. Începînd cu această dată, relaţiile dintre legionari şi serviciile de spionaj hitleriste au devenit tot mai strînse [11]. Aproximativ aceleaşi etape au fost stabilite şi în ce priveşte penetraţia ideologiei naziste în România [12].

S-a luat în considerare, ca un factor important în periodizarea mişcării fasciste, şi evoluţia luptei antifasciste a forţelor largi patriotice, evoluţia acestei lupte cu succesele şi înfrîngerile ei vremelnice, precum şi dezvoltarea ei pînă la victoria hotărîtoare de la 23 august 1944. Este cunoscută, de pildă, semnificaţia antifascistă a luptelor din ianuarie-februarie 1933, importanţa internă şi ecoul lor internaţional. Aşa cum s-a arătat, „mişcarea antifascistă din România a cunoscut o nouă etapă de afirmare, calitativ superioară, în anii care au urmat instaurării hitlerismului la putere în Germania în 1933, moment de tristă amintire care a constituit un punct de pornire şi pentru intensificarea acţiunilor Gărzii de fier şi celorlalte grupări fasciste din ţara noastră" [13]. Şi în celelalte etape, lupta antifascistă a cunoscut anumite trăsături specifice impuse de condiţiile în care s-a desfăşurat, de caracterul regimului, de obiectivele imediate şi de perspectivele urmărite etc.

În analiza evoluţiei mişcării fasciste din România trebuie să se ţină seama şi de activitatea legionarilor după rebeliunea din ianuarie 1941. A fost trecut peste graniţă şi păstrat nucleul conducător al Gărzii de fier în frunte cu Horia Sima. Legionarii au constituit, în patrimoniul rezervelor politice ale lui Hitler, „o echipă de schmb" [14], un mijloc de presiune şi şantaj asupra lui I. Antonescu. Ei au fost folosiţi de către hitlerişti şi în acţiunile de spionaj îndreptate împotriva ţării noastre [15].

După insurecţia naţională antifascistă, anumite cercuri politice reacţionare, interne şi externe au folosit pe legionari în acţiuni subversive şi teroriste, ca elemente de şoc chemate să stăvilească procesul revoluţionar în plină dezvoltare [16]. După cum se ştie, aceste ultime acţiuni ale legionarismului au fost zdrobite, au suferit un eşec total.

S-au făcut, în ultimul timp, precizări cu privire la împrejurările apariţiei mişcării fasciste din România şi la primele forme de organizare a mişcării extremiste, de dreapta [17]. Stadiul actual al problemei impune însă examinarea, şi în continuare, a condiţiilor interne ale apariţiei fascismului, avînd în vedere ansamblul contradicţiilor existente în societatea românească şi, în primul rînd, contradicţia dintre vîrfurile claselor exploatatoare şi masele populare muncitoreşti şi ţărăneşti [18]. Ne-am permite, în acest sens, să subliniem unele aspecte amintite dar insuficient reliefate care, după părerea noastră, sînt de natură să contribuie la înţelegerea acestor condiţii.

---

[10] Petre Ilie, *Relaţiile dintre Garda de fier şi Germania hitleristă*, în *loc. cit.*, p. 84.

[11] Vezi M. Fătu, I. Spălăţelu, *Garda de fier, organizaţie teroristă de tip fascist*, Editura politică, Bucureşti, 1971, p. 106 şi urm.

[12] Aurel Petri, *Penetraţia ideologiei naziste în România*, în *Împotriva fascismului...*, p. 98 şi urm.

[13] Gh. I. Ioniţă, *Lupta P.C.R., a mişcării muncitoreşti şi democratice din România împotriva organizaţiilor fasciste (1933—1960)*, în *loc. cit.*, p. 142.

[14] M. Fătu, I. Spălăţelu, *op. cit.*, p. 389.

[15] *Ibidem*, p. 393.

[16] *Ibidem*, p. 410.

[17] *Ibidem*, p. 33 şi urm.; Gh. I. Ioniţă, A. Kareţchi, *op. cit.*, p. 13—20 ş.a.

[18] Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 259 şi p. 264.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

România a cunoscut la sfîrșitul primului război mondial prefaceri deosebit de importante. S-a desăvîrșit unitatea statului național, iar în anii avîntului revoluționar s-au realizat importante reforme ; România a cunoscut o puternică efervescență politică. Acordarea votului universal, răspunzînd unor cerințe obiective în sens democratic, a făcut posibilă pătrunderea în viața politică a maselor largi populare care ridicau probleme noi ce vizau înseși căile de dezvoltare a țării [19]. În ansamblul ei, mișcarea democratică a vremii s-a lărgit. Prin reforma electorală, reforma agrară, recunoașterea egalității în drepturi a tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate [20], prin toate aceste măsuri „care loveau în puterea economică și politică a unei însemnate părți a claselor dominante, obligate să țină seama într-o anumită măsură de unele deziderate ale maselor muncitoare, sub acțiunea cărora s-au și realizat, de altfel, prefacerile amintite, a fost avansat un proces de democratizare, de transformări progresiste în diferite domenii ale vieții politice și economice" [21]. În primii ani de după război, cînd pozițiile economice și influența politică a moșierimii au slăbit considerabil se surprinde cantonarea mai spre stînga a unor forțe politice [22]. În cadrul Partidului poporului au intrat și grupări cu orientare democratică. O mare parte a țărănimii credea că generalul Averescu va rezolva problemele ce o interesau direct [23]. În perioada imediat următoare războiului, acționînd pentru realizarea unor reforme cu caracter democratic, Partidul țărănesc avea o bază socială relativ largă și o orientare programatică care îl situau în rîndul grupărilor politice de stînga ale burgheziei [24]. În acei ani, Partidul socialist a cunoscut o puternică activizare și radicalizare. El s-a afirmat ca cea mai înaintată forță politică a societății românești care s-a pronunțat nu numai pentru revendicări cu caracter burghezo-democratic, menite să îmbunătățească viața maselor, ci și pentru schimbarea radicală a societății românești [25]. Crearea Partidului Comunist Român pe baza ideologiei marxist-leniniste a constituit un moment de mare importanță în istoria mișcării noastre muncitorești.

În noile condiții istorice, întărirea mișcării democratice, avîntul mișcării muncitorești, dezvoltarea mișcării socialiste și crearea Partidului Comunist — fiecare într-o măsură bine determinată — au ridicat noi probleme cercurilor conducătoare. *În acest context*, anumite cercuri guvernante au încurajat, într-o formă sau alta, organizațiile extremiste, naționaliste apărute imediat după război și le-au folosit ca instrumente pentru a lovi în mișcarea democratică și muncitorească. S-a urmărit o diversiune care să abată atenția opiniei publice de la problemele fundamentale și să canalizeze în altă direcție nemulțumirile unor categorii sociale [26].

Așa cum s-a arătat, istoria Gărzii de fier începe cu primele acțiuni ale grupărilor extremiste din Iași anilor 1919 și 1920 [27]. Pe parcursul anilor, personalități și forțe politice au folosit organizațiile extremiste și fasciste în scopuri proprii

[19] Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social-politic din România în anii de după 1918*, în „Forum — științe sociale. Cercetări privind istoria României", nr. 6, 1970, p. 47.

[20] *Crearea Partidului Comunist Român. Mai 1921*, Editura științifică, București, 1971, p. 106.

[21] *Ibidem*, p. 107.

[22] Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile...*, p. 47.

[23] *Crearea Partidului Comunist Român ...*, p. 114.

[24] M. Mușat, I. Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, Editura politică, București, 1971, p. 147.

[25] *Crearea Partidului Comunist Român ...*, p. 118—119.

[26] M. Fătu, I. Spălățelu, *op. cit.*, p. 34.

[27] *Ibidem*, p. 37 ; Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 259 ; vezi și I. Agrigoroaiei, *Mișcarea democratică și socialistă din orașul Iași în preajma creării P.C.R.*, în „Cercetări istorice", 1971, Iași, p. 213—214. „Garda conștiinței naționale,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și au încurajat aceste organizații într-o etapă sau alta. A fost analizată pe larg, de exemplu, evoluția raporturilor lui Carol al II-lea cu Garda de fier [28]; a fost caracterizată această atitudine a unor oameni politici ca tentative „de a pescui în ape tulburi, goană după himere, după cai morți cărora urma să le fie luate potcoavele, cuțite cu două tăiușuri, care, din nenorocire, crestează adînc, se plătesc scump. Căci între persuasiune — părerea exprimată de N. Iorga și alții — și dizolvarea Gărzii de fier de către I.G. Duca, a existat o condamnabilă politică de toleranță pusă în serviciul unui oportunism politic ce s-a dovedit foarte periculos mai tîrziu" [29]. S-a ajuns pînă acolo încît un puternic partid constituțional, din inițiativa șefului său de atunci, Iuliu Maniu (și în dezacord cu unele grupări din partid), să încheie, la 25 noiembrie 1937, un „pact de neagresiune" cu Garda de fier și gruparea lui Gh. Brătianu [30]. Această coaliție politică îndreptată împotriva guvernului liberal Tătărescu, și împotriva regelui Carol al II-lea reprezenta, în același timp, într-un sens mai larg, o coaliție împotriva forțelor democratice, o puternică lovitură dată însuși regimului parlamentar [31]. Era rezultatul unui lung șir de compromisuri și cedări, ultima verigă dintr-un lanț întreg [32].

Atitudinea unor personalități politice care au folosit sau au încercat să folosească Garda de fier în scopuri imediate, în serviciul unui condamnabil oportunism politic, explică într-o anumită măsură ascensiunea mișcării fasciste din România, înlăturarea sistemului parlamentar constituțional și instaurarea dictaturii fasciste. Aceste transformări au fost posibile, fără îndoială, în condițiile creșterii influenței Germaniei în Europa, a izolării complete a României și a ajutorului direct, substanțial primit de Garda de fier din partea hitleriștilor [33].

În lucrările din ultima vreme s-au făcut precizări importante în legătură cu baza socială a fascismului din România și cu interesele pe care le reprezenta. S-a arătat, foarte bine, că se impune de la început o distincție între compoziția de clasă și caracterul politic al Gărzii de fier. „Înțelegem *prin caracterul politic al unei organizații* țelul politic pe care îl urmărește, ce interese de clasă servește, ce clase sociale slujește" [34]. Rămîne stabilit că Garda de fier a dat expresie tendințelor extremiste ale celor mai reacționare cercuri ale claselor dominante. S-a precizat că în țara noastră, Garda de fier exprima nu numai cele mai reacționare vîrfuri ale capitalului financiar ci și vîrfuri ale moșierimii, „ale resturilor moșierimii românești, care, după reforma agrară din 1921, devenise mult mai ranchiunoasă, mai pătrunsă de nemulțumire, de ură împotriva

---

înființată în 1919 la Iași, sub patronajul lui A.C. Cuza, a creat așa-zisul Partid socialist-național și sindicatele „naționale". Organizația locală a Partidului socialist și sindicatele revoluționare au demascat, chiar de la început, caracterul diversionist al mișcării „socialist-naționale" (vezi „Ialul socialist" din 29 februarie 1920). Exprimînd poziția forțelor democratice ieșene, dr. C.I. Parhon evidenția cu claritate (încă din anul 1920), substratul acțiunii șovine întreprinse de „Garda conștiinței naționale", acțiune *„menită să devieze atențiunea de la interesele mari ale populației"* („Opinia", 24 martie 1920).

[28] Al. Gh. Savu, *Dictatura regală..., passim.*

[29] Stelian Neagoe, *Garda de fier în parlamentul României*, în *Împotriva fascismului...*, p. 67.

[30] Florea Nedelcu, *„Pactul de neagresiune electorală" — origini și consecințe asupra evoluției vieții politice*, în *loc. cit.*, p. 71.

[31] *Ibidem.*

[32] L. Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura politică, București, 1970, p. 105.

[33] Vezi Petre Ilie, *op. cit.*, p. 94—95.

[34] Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 262.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

maselor populare decît înainte de primul război mondial"[35]. Plecînd de la aceste constatări, considerăm că afirmaţia după care fascismul reprezintă interesele burgheziei nu corespunde realităţii. Deşi s-a renunţat la această apreciere globală, ea mai apare, e drept izolat, în unele studii din ultimii ani. Chiar expresia „fascismul ca o reacţie a vîrfurilor burgheziei şi moşierimii" nu defineşte, cu toată exactitatea, ţelurile politice ale acestei mişcări. Au existat vîrfuri ale burgheziei, ca de pildă grupul liberalilor „bătrîni" în frunte cu Dinu Brătianu, unele cercuri industriale şi bancare în frunte cu C.I. Băicoianu şi Mitiţă Constantinescu şi alte asemenea grupări, care, din motive asupra cărora nu ne oprim aici, „şi-au manifestat nu o dată adversitatea faţă de legionari şi faţă de penetraţia hitlerismului în România"[36]. De aceea, considerăm cc precizarea *„a celor mai reacţionare vîrfuri* (cercuri)..." este absolut necesară pentru a defini cît mai exact poziţia acestor grupări, nu numai în raport cu poziţia forţelor revoluţionare sau profund democratice ale societăţii româneşti, ci şi în raport cu acele cercuri ale claselor dominante care nu erau de acord cu instaurarea dictaturii fasciste în România.

Studiile recent apărute, plecînd de la analiza atentă întreprinsă de Lucreţiu Pătrăşcanu[37], au discutat baza socială a mişcării fasciste din România. S-a precizat caracterul eterogen al compoziţiei sale sociale, modul în care se explică influenţa exercitată în cadrul unor categorii sociale. Considerăm că în această direcţie s-au făcut aprecieri deosebit de importante avîndu-se în vedere, pe de o parte, propaganda demagogică întreprinsă de organizaţiile fasciste, iar pe de altă parte, situaţia categoriilor sociale respective, nemulţumirile existente în societatea românească, în strînsă legătură şi cu nivelul cultural şi de conştiinţă politică precum şi cu factori de altă natură[38]. S-a arătat că „influenţa pe care legionarismul a exercitat-o în rîndul unor pături sociale a cunoscut permanente fluctuaţii de la o perioadă la alta, fără a se putea pune semnul egalităţii între cei ce formau aşa-zisa structură organizatorică a Gărzii de fier şi acele elemente provenite îndeosebi din medii neproletare, mic-burgheze şi cu o slabă orientare politică, aflate la un moment dat în orbita acestei organizaţii"[39]. În afară de elemente din mica burghezie şi lumpenproletariat, Garda de fier şi-a recrutat cadre din rîndurile moşierimii şi ale chiaburimii ; ea a fost sprijinită de unii intelectuali ai satelor care au reuşit, pe alocuri, să influenţeze ţărănimea. Mişcarea fascistă a avut adepţi şi în cadrul studenţimii[40].

Printre muncitori, Garda de fier a avut o influenţă redusă şi temporară, în cadrul unor anumite categorii şi întreprinderi ; sînt, după expresia lui L. Pătrăşcanu, „excepţii care confirmă regula" că „muncitorii au dat un contingent relativ scăzut mişcării legionare, iar acolo unde întîlnim asemenea elemente, ele au chiar în sînul muncitorimii o situaţie specială"[41].

În rîndurile intelectualilor, aderiunea la fascism a fost redusă. „Marea majoritate a intelectualităţii creatoare româneşti a adoptat atitudini scientiste sau progresiste, chiar atunci cînd era influenţată de filozofia idealistă"[42].

---

[35] Miron Constantinescu, *Concluzii...*, p. 262.

[36] M. Fătu, I. Spălăţelu, *op. cit.*, p. 165.

[37] L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 214 şi urm. ; vezi şi capitolul II (intitulat *Un strălucit analist al procesului de naştere şi evoluţie a mişcării fasciste în România — intelectualul moldovean Lucreţiu Pătrăşcanu)*, în Gh. I. Ioniţă şi A. Karetchi, *op. cit.*, p. 58—86.

[38] Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 266—269 ; M. Fătu, I. Spălăţelu, *op. cit.*, p. 122—124, 188—189 ş.a. ; C. Bogdan, *Baza social-economică a fascismului în România. în Împotriva fascismului...*, p. 38.

[39] M. Fătu, I. Spălăţelu, *op. cit.*, p. 65.

[40] C. Bogdan, *op. cit.*, p. 39—40.

[41] L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 228.

[42] Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 268.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nemulţumirile existente în cadrul unei categorii sociale şi slaba lor orientare politică explică şi influenţa înregistrată, în anumite perioade, de propaganda fascistă. În această direcţie, consecinţele au fost adesea dintre cele mai grave. „Ideologia Gărzii de fier n-a fost numai o doctrină haotică şi descreierată, dar, înainte de orice, o doctrină funestă criminală, cu efecte vătămătoare asupra tuturor celor care i-au căzut într-un fel sau altul victime, implicit legionarii de bună credinţă, care au fost îndobitociţi sistematic şi folosiţi ca unelte criminale" [43].

Problema bazei economice a mişcării fasciste din România a fost şi ea discutată în lucrările recente. Garda de fier a primit, după cum se ştie, importante sume de bani din partea regelui Carol al II-lea, a unor fruntaşi politici, miniştri etc. precum şi a unor mari industriaşi şi moşieri care urmăreau, în cea mai mare parte, interese economice şi politice proprii. Trebuie reţinută şi analizată cu atenţie ideeea potrivit căreia „Garda de fier a întrunit în mai mică măsură sprijinul unor cercuri ale capitalului bancar" [44]. Garda de fier, după cum se ştie, a primit sume importante din partea Germaniei hitleriste.

După părerea noastră, aceste stipendii, „donaţii" şi alte asemenea forme de „atenţii" erau, în cea mai mare parte, sume primite din afara organizaţiei şi nu constituie o bază economică în înţelesul deplin al expresiei. Baza economică a unei forţe politice viabile nu poate consta numai din astfel de sume, ci ea presupune poziţii stabile în diferite ramuri economice, anumite relaţii de producţie pe care le reprezintă. Referindu-se la categoriile sociale din care Garda de fier şi-a recrutat cadrele, L. Pătrăşcanu arăta: „Din punct de vedere economic, nici una dintre aceste categorii nu reprezintă în economia capitalistă — şi cea românească este predominant capitalistă — un factor de producţie. Ele nu sînt încorporate sistemului, trăiesc în afara lui sau, în cel mai bun caz, la periferia lui" [45].

În condiţii de care nu ne ocupăm aici, Germania şi-a subordonat economia românească. Nu credem că prin aceasta, în mod special, „baza economică a fascismului din România se lărgea" [46]. Sînt două aspecte legate între ele dar nu într-o măsură determinantă. În general, mişcarea fascistă din România nu a avut o bază economică proprie, în sensul deplin al acestei expresii. Aceasta exprimă şi oscilaţiile grupărilor fasciste între diferite cercuri politice şi economice interne. De vreme ce se afirmă, cu justeţe, că legionarii ajunşi la putere „au căutat — prin forţă şi teroare — să-şi creeze o „bază economică" proprie, făcîndu-se proprietari de fabrici, de magazine, stăpîni de apartamente şi diverse alte bunuri" [47], rezultă că, pînă atunci, ei nu au dispus de o asemenea bază. Aşa cum s-a arătat, „prin aceasta, ca şi prin întreaga lor activitate pusă în slujba cercurilor celor mai reacţionare ale burgheziei şi moşierimii, ca şi în slujba capitalului monopolist german, mişcarea fascistă din România a apărat interese străine, chiar potrivnice ţării şi celor pe care socialmente se baza" [48]. Încercarea de a-şi crea, prin asemenea mijloace, o bază economică proprie s-a soldat, în condiţii interne şi internaţionale cunoscute, cu un eşec.

Una din cele mai importante probleme tratate în ultima vreme este aceea a programului, a doctrinei şi a ideologiei fascismului românesc [49]. S-a scos în evidenţă profundul caracter antinaţional şi antipopular al Gărzii de fier, carac-

[43] George Ivaşcu, *O „ideologie" monstruoasă*, în *Împotriva fascismului...*, p. 116.
[44] Miron Constantinescu, *op. cit.*, p. 264.
[45] L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 231.
[46] C. Bogdan, *op. cit.*, p. 37.
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem*
[49] M. Fătu, I. Spălăţelu, *op. cit.*, p. 74—93.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

terul ultrareacţionar al ideologiei sale, un conglomerat de concepţii confuze şi un amestec de primitivism, obscurtism, iraţionalism şi idei mistice-religioase. Naţionalismul exacerbat, rasismul şi cultul morţii ocupau un loc important în programul ei. Substanţa acestui bagaj „spiritual" se cere analizat cu atenţie pentru „a se discerne cu toată claritatea programul politic al fascismului, care a implicat obiective precise, de textura lui ideologică confuză, mistică, agnostică, eclectică, iraţională, naţionalistă" [50]. Tocmai în întîmpinarea acestui deziderat au venit mai multe comunicări care, abordînd aspecte generale sau particulare, au stabilit concluzii foarte importante referitoare la doctrina fascismului din ţara noastră, la anumite particularităţi ale sale şi la influenţele primite din exterior [51].

Sîntem convinşi că şi dezbaterile viitoare, la care vor participa cercetători din diferite domenii (istorie, filozofie, sociologie, artă, literatură ş.a.), vor scoate la iveală noi faţete şi vor defini în laturile sale esenţiale eşafodajul ideologic al fascismului din ţara noastră. Va trebui, după părerea noastră, studiat în ce măsură ideile şi tezele unor „teoreticieni" au fost însuşite de membrii organizaţiilor fasciste şi va trebui stabilit cu mai multă atenţie raportul dintre ideologia, doctrina şi programul mişcării fasciste. În stadiul actual al cercetărilor este necesar să se analizeze critic, *într-o măsură mai mare*, nu numai Garda de fier, ci şi activitatea şi orientarea celorlalte organizaţii profasciste, precum şi scopurile lor interne şi externe. Această analiză va preciza mai clar relaţiile existente dintre grupările profasciste într-o etapă sau alta, relaţiile dintre grupările extremiste, pe de o parte, şi celelalte forţe politice, pe de altă parte, legăturile cu cercuri străine, proporţiile mişcării fasciste din România şi va contribui la alcătuirea acelei istorii a fascismului despre care s-a amintit mai sus.

Precizări binevenite s-au făcut în legătură cu ultimele două etape ale evoluţiei fascismului în România. Regimul legionar-militar din perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941 a avut un caracter fascist indubitabil, exprimat pe plan politic, economic şi ideologic, atît de factorii interni, cît şi de factorii externi. El a fost o dictatură a celor mai reacţionare, mai şovine şi mai agresive cercuri politice ale claselor dominante [52]. Această perioadă reprezintă momentul de maximă ascensiune a fascismului în România [53]. Rebeliunea din ianuarie 1941 marchează „încheierea unei faze din istoria fascismului român" [54].

S-au făcut în ultimul timp noi precizări privind raporturile dintre I. Antonescu şi Horia Sima. Orientarea antinaţională şi antipopulară a celor două grupări este evidentă şi nu mai comportă aici o discuţie specială. S-au subliniat contradicţiile determinate de lupta pentru asigurarea supremaţiei în viaţa politică şi de stat [55], rivalitatea care a luat, conform lozincii „care pe care", forme deosebit de ascuţite. Chiar din primele zile ale noului regim a ieşit la iveală modul diferit în care I. Antonescu şi H. Sima înţelegeau exercitarea puterii în stat. H. Sima dorea să se impună prin acţiuni agresive, de jaf deschis, iar I. Antonescu dorea „un regim dictatorial fascist, dar care să funcţioneze pe baza

---

[50] Valter Roman, *Condiţiile apariţiei fascismului...*, p. 11—12.

[51] *Ibidem*, p. 13—14; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 57 şi urm; Aurel Petri, *Penetraţia ideologiei naziste în România*, în loc cit., p. 96—107; George Ivaşcu, *O „ideologie" monstruoasă*, în *loc. cit.*, p. 108—117; Şerban Cioculescu, *Legionarismul şi literatura*, în *loc. cit.*, p. 118—123; M. Fătu, I. Spălăţelu, *Contradicţiile dintre generalul Antonescu şi Garda de fier în perioada septembrie 1940 — ianuarie 1941*, în *loc. cit.*, p. 235—245.

[52] Gh. Zaharia, *Caracterul regimului politic din România instaurat în septembrie 1940*, în *loc. cit.*, p. 183.

[53] Aron Petric, *op. cit.*, p. 50.

[54] Matei Ionescu, *Tehnica şi resorturile teroarei în perioada dictaturii legionaro-antonesciene*, în *loc. cit.*, p. 204.

[55] M. Fătu, I. Spălăţelu, *Contradicţiile...*, p. 235—236.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unor norme de drept. El era interesat să stăvilească anarhia legionară şi să lichideze tensiunea internă provocată de legionari"[56]. I. Antonescu cerea ordine, muncă, disciplină (evident, fascistă), dar ceilalţi vorbeau de luptă şi de moarte[57]. S-a arătat foarte bine că mişcarea legionară din România a venit la putere în situaţia cînd Reichul stăpînea o parte însemnată a continentului; ea şi-a îndreptat întreaga forţă către obiectivul intern suprem: cucerirea deplină a puterii chiar şi prin lupta armată. Dar nu era vorba de lupta împotriva unor forţe aflate, de exemplu, în slujba Angliei, ci tocmai împotriva acelei forţe de care Hitler avea cea mai mare nevoie în războiul pe care-l pregătea în răsărit: armata, aparatul represiv al lui I. Antonescu[58].

Anumite deosebiri între I. Antonescu şi Garda de fier s-au manifestat în ce priveşte poziţia faţă de puterile occidentale precum şi de partidele burgheze. Este cunoscut că generalul Antonescu devenise partizanul unui război, alături de Germania, împotriva Uniunii Sovietice. Poziţia lui corespundea, într-o anumită măsură, cu aceea a unor cercuri burgheze care, în urma legăturilor de afaceri sau a oportunismului politic, se pronunţau pentru alăturarea la Axă. „Datorită însă vechii sale atitudini franco-anglofile, generalul I. Antonescu mai păstra un anumit credit în cercurile burgheze prooccidentale, care sperau că generalul va frîna într-o anumită măsură penetraţia germană în România"[59]. Decis să meargă cu Germania, I. Antonescu nu excludea posibilitatea ca Anglia să continue a juca un rol însemnat în viaţa internaţională şi „pentru această eventualitate considera utilă păstrarea ca „rezervă" a partidelor istorice"[60]. În acelaşi timp, liderii acestor partide, deşi erau pentru un regim parlamentar, considerau, în septembrie 1940, că în condiţiile supremaţiei Germaniei în sud-estul Europei „menţinerea statului naţional burghez era posibilă numai sub o guvernare filogermană şi că generalul Ion Antonescu, datorită vechii lui atitudini franco-anglofile, va opune o anumită frînă atotputerniciei legionarilor şi hitleriştilor"[61]. Ei au acceptat ca reprezentanţi ai partidelor respective să intre în guvernul antonescian şi au sprijinit apelurile la ordine lansate de I. Antonescu.

Între generalul Ion Antonescu şi şefii mişcării legionare s-au manifestat puternice divergenţe. Rivalitatea a fost, într-adevăr, un factor esenţial. S-a arătat, pe drept cuvînt, că „au existat, însă, şi alte motive de divergenţă, care au influenţat considerabil evoluţia raporturilor dintre Ion Antonescu şi Garda de fier. Astfel, pe tărîm economic, generalul s-a hotărît să nu se atingă de poziţiile vechilor cercuri burgheze, inclusiv ale capitalului deţinut de cetăţeni de altă naţionalitate, în timp ce Sima nu şi-a ascuns intenţia de a acapara o parte cît mai importantă a acestor poziţii în favoarea cercurilor legionare"[62]. În timp ce, aşa cum s-a arătat, Antonescu preconiza păstrarea în rezervă a partidelor burgheze anglo şi francofile cu condiţia de a nu-i crea greutăţi, Sima cerea insistent, şi apoi a început să pună în aplicare, „răfuiala cu aceste forţe politice, inclusiv exterminarea fizică a multor politicieni de pe timpul guvernărilor carliste. Atitudinea faţă de economie, de armată, de biserică, de organizare statală şi faţă de alte probleme mai puţin importante alimenta, de asemenea, fricţiuni permanente între general şi conducerea Gărzii de fier"[63]. Tot în legătură cu această orientare,

[56] M. Fătu, I. Spălăţelu, *Garda de fier...*, p. 291—292.
[57] Matei Ionescu, *op. cit.*, p. 197.
[58] *Ibidem.*
[59] V. Liveanu, I. Chiper, *Condiţiile instaurării dictaturii legionaro-antonesciene*, în *Împotriva fascismului...*, p. 174.
[60] *Ibidem*, p. 178.
[61] *Ibidem*, p. 179.
[62] Al. Gh. Savu, *File dintr-un întunecat capitol: dictatura legionară*, în „Magazin istoric", anul IV, nr. 11 (44), noiembrie 1970, p. 85.
[63] *Ibidem.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

trebuie pusă încercarea lui Antonescu, încă neanalizată în literatura de specialitate, de a forma un guvern alcătuit din vîrfurile reacționare prohitleriste ale armatei și din elemente fasciste sau profasciste din vechile grupări politice, care să asigure o bază mai largă regimului. Tentativa a eșuat din cauza contradicțiilor dintre aceste grupări și din cauza prudenței manifestate de unele partide și persoane conștiente de riscul participării la un regim pus în slujba lui Hitler [64].

Analiza tuturor acestor aspecte, la care se pot adăuga și altele, explică în toată complexitatea lor condițiile în care s-a produs înlăturarea legionarilor de la guvern și din viața politică. Sprijinit direct de Germania hitleristă (din motive bine precizate de istoriografia noastră actuală), I. Antonescu recurge la dictatura militaro-fascistă.

Înfrîngerea rebeliunii marca încheierea unei faze din istoria fascismului român. Caracterul fascist al regimului, în esență, nu s-a schimbat. Fascismul a rămas, după 23 ianuarie 1941, redus numai la aripa sa militară, fiind lipsit de sprijinul unei mișcări politice organizate și restrîns la aparatul de stat și la o pătură neorganizată de simpatizanți din rîndul claselor avute și ale altor grupări fasciste [65]. Fără a se confunda cu regimul hitlerist, regimul antonescian a rămas o variantă de fascism pînă la insurecția din august 1944, care a deschis calea lichidării fascismului și a bazelor care le-au generat [66].

Poporul român și-a manifestat cu hotărîre nemulțumirea față de dictatura militaro-fascistă și față de subordonarea țării Germaniei hitleriste. Mișcarea de rezistență din România a cuprins cele mai diferite pături și clase sociale, începînd cu clasa muncitoare și țărănimea, continuînd cu masa largă a militarilor, cea mai mare parte a intelectualității. Rezistența cuprindea cercuri largi, „inclusiv ale partidelor burgheze și Palatului regal, care — dintr-un motiv sau altul — își manifestau adversitatea față de ocupația germană, protestau împotriva jefuirii țării de către hitleriști, cereau revizuirea tratatelor economice încheiate cu Reichul" [67]. Partidul Comunist Român, exprimînd aspirațiile marii majorități a națiunii române, s-a situat în fruntea luptei maselor pentru răsturnarea dictaturii militaro-fasciste, ieșirea din războiul hitlerist și alăturarea la coaliția antifascistă [68].

Sesiunea științifică desfășurată în martie 1971 la București a cuprins și comunicări referitoare la lupta Partidului Comunist Român împotriva organizațiilor fasciste, a dictaturii militaro-gardiste, la lupta antifascistă comună a oamenilor muncii români și maghiari și la lupta poporului român împotriva fascismului pe plan internațional [69]. Autorii acestor comunicări sînt cunoscuți pentru preocupările lor constante în această direcție, pentru lucrările de amploare pe care le-au elaborat (sau la a căror elaborare au colaborat) chiar în ultimii ani [70].

Istoriografia noastră actuală, abordînd diferite aspecte sau etape ale luptei antifasciste a poporului român, a obținut rezultate de însemnătate științifică și de o deosebită semnificație patriotică, în același timp.

Activitatea Partidului Comunist în mobilizarea maselor populare, pentru atragerea și coalizarea tuturor forțelor naționale împotriva fascismului, pentru răstur-

---

[64] Al. Gh. Savu, *21—23 ianuarie 1941 : iureșul singeros al rebeliunii legionare*, în „Magazin istoric", anul V, nr. 1 (46), ianuarie 1971, p. 84—85.

[65] Matei Ionescu, *op. cit.*, p. 205.

[66] Gh. Zaharia, *op. cit.*, p. 192.

[67] *August '44. Culegere de studii*, București, 1971, p. 38.

[68] *Ibidem*.

[69] Valter Roman, *op. cit.*; Gh. I. Ioniță, *Lupta P.C.R., a mișcării muncitorești și democratice din România împotriva organizațiilor fasciste (1933—1940)*; Maria Covaci, *Lupta P.C.R. împotriva dictaturii militaro-gardiste*; Bányai László, *Lupta comună a oamenilor muncii români și maghiari împotriva dictaturii militaro-fasciste și a cotropirii hortiste*, în *Împotriva fascismului*„ Editura politică, București, 1971.

[70] Vezi și nota 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

narea dictaturii militaro-fasciste a fost analizată în toată amploarea ei. Lucrările elaborate au urmărit reliefarea antifascismului maselor populare din țara noastră ca factor hotărîtor în bararea ascensiunii fascismului pînă în 1940.

S-a subliniat caracterul larg al mișcării democratice și antifasciste din România și, în strînsă legătură cu aceasta, politica de alianțe a Partidului Comunist în diferite etape.

Activitatea Partidului Comunist și a clasei muncitoare nu este analizată izolat, ci în strînsă legătură cu activitatea celorlalte forțe democratice, antifasciste, în contextul situației generale interne și internaționale [71].

Analiza poziției internaționaliste a forțelor democratice de sprijinire a luptei antifasciste din alte țări și a contribuției României la înfrîngerea Germaniei hitleriste a constituit o preocupare majoră a istoriografiei noastre actuale.

Tratarea științifică a acestor aspecte a impus discutarea greșelilor și a lipsurilor manifestate într-o etapă sau alta în activitatea P.C.R., explicarea cauzelor lor interne și externe și factorilor care au permis depășirea greutăților. A fost analizată cu toată atenția activitatea militanților revoluționari ai clasei muncitoare și s-a tratat nuanțat poziția diferitelor personalități ale vieții noastre politice și cultural-științifice, stabilindu-se contribuția adusă în cadrul luptei antifasciste.

Au apărut, în ultima vreme, lucrări interesante privind aspecte locale ale luptei antifasciste care constituie contribuții la completarea cu date specifice a cercetării fenomenului general.

Desigur că toate aceste rezultate, la care se mai pot adăuga și altele, constituie garanții sigure în obținerea unor succese viitoare.

*

În paginile de mai sus, am încercat să discutăm unele din rezultatele obținute de istoriografia noastră, în ultimii ani, în analiza luptei antifasciste a poporului român și în analiza critică și demascarea fascismului din țara noastră. Discuția noastră nu și-a propus și nici nu putea să atingă toate aspectele ridicate de o problemă atît de importantă. Am insistat în special asupra unor chestiuni ce au primit, în ultimul timp, o rezolvare nouă sau relativ nouă, asupra unor interpretări și soluții deosebit de interesante ce merită a fi cunoscute și discutate ca realizări importante, absolut necesare în elaborarea unei lucrări monografice privind istoria mișcării fasciste în România.

[71] În acest sens, ni se pare deosebit de ilustrativ pentru concepția care i-a călăuzit pe autori titlul dat unei culegeri de studii apărute în Editura militară, București, 1971 : *P.C.R. în viața social-politică a României. 1921—1944* ; vezi, de asemenea, Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, Editura științifică, București, 1971. Capitolul I este intitulat *Locul și rolul P.C.R. în sistemul vieții politice din România în anii 1934—1938, linia sa politică-tactică.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALA

RICHARD C. HOFFMANN et H. B. JOHNSON, *Un village portugais en mutation : Povoa d'El Rey à la fin du XIV e siècle*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisation", 26-e année, no. 5 (sept.-oct. 1971), Paris, p. 917—940.

La sfîrşitul secolului al XIV-lea Portugalia a cunoscut o serioasă criză a producţiei cerealiere, caracterizată prin reducerea terenurilor agricole destinate culturii, prin imigrarea ţăranilor în oraşe şi prin creşterea importului de cereale din Flandra, Anglia, etc. Cauzele acestei crize au fost multiple. A. H. de Oliveira Marques, într-o remarcabilă monografie *(Introducere la istoria agriculturii în Portugalia*, Lisabonna, 1968) a atras atenţia asupra unora din cauzele care au stat la originea importurilor repetate de cereale în Portugalia în secolele XIII-XIV. Printre aceste cauze erau : condiţiile climatice defavorabile, fertilitatea mediocră a solului, recolte proaste repetate pe un şir de ani, lipsa mîinii de lucru, ca urmare a epidemiilor din evul mediu, tehnica agricolă insuficientă, mijloacele proaste de transport şi de comunicaţii. Acestea, adăugate la expansiunea urbană din aceaşi perioadă, la orientarea atenţiei spre cuceririle de peste mări şi la distrugerile provocate de războaiele spaniole, păreau să dea o imagine completă a factorilor care au determinat criza cerialieră din Portugalia în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea. Richard C. Hoffmann şi H. B. Johnson, pe baza analizei populaţiei unuia din cele mai mari sate aparţinînd regelui (Póvoa d'El Rey), sat tipic agricol situat în nord-estul Portugaliei, ajung la unele concluzii cu totul noi privind factorii care au determinat criza agricolă de la sfîrşitul secolului al XIV-lea.

Un rol important în determinarea crizei l-a avut ciuma neagră de la mijlocul secolului al XIV-lea. Insuficienţa cerealelor în Portugalia înaintea izbucnirii ciumei negre putea fi explicată prin cauzele indicate de A.H. de Oliveira Marques, ea reducîndu-se în ultimă instanţă la o simplă disproporţie între producţie şi cerere. După epidemia de ciumă, populaţia scăzuse în aşa măsură încît în nici un fel nu se mai putea pune problema că cererea depăşea oferta, populaţia existentă în Portugalia de atunci putînd fi satisfăcută cu resursele ţării de cereale : deci cauzele importurilor de cereale la sfîrşitul secolului al XIV-lea trebuiesc căutate în altă parte. Analizînd situaţia demografică şi producţia din satul Póvoa d'El Rey, înainte de izbucnirea epidemiei de ciumă şi după aceasta, autorii constată că în preajma anului 1340 pămîntul era puţin cu o fertilitate scăzută, munca era grea, tehnica agricolă inadecvată, iar producţia totală nu satisfăcea nevoile populaţiei. După epidemie, situaţia s-a schimbat radical. De la surplus de mînă de lucru s-a ajuns la o lipsă a mîinii de lucru. Acum era pămînt sufiicient nu numai pentru cultivarea cerealelor necesare populaţiei rămase, dar şi pentru păşune. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea ca şi la sfîrşitul acestui secol, ţăranii preferau culturii cerealelor creşterea vitelor. Ceea ce a determinat această orientare a fost, evident, schimbarea demografică produsă de marea epidemie de ciumă. Şi în deceniile următoare, deşi pămîntul era suficient, ţăranii au preferat creşterea vitelor culturii cerealelor. Aceasta s-a datorat, în satul analizat, şi împre-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

jurării că pentru săteni noua orientare a producției însemna și o îmbunătățire a nivelului lor de viață. Singurul care pierdea din această situație era numai regele — adică seniorul — care rămânea fără veniturile ce proveneau din dijmele și dările impuse pe loturile cultivate (pășunele nefiind impuse la dări).

Pe baza acestei judicioase analize cu privire la satul Póvoa d'El Rey, autorii conchid că deficitul cerealelor în Portugalia, după epidemia de ciumă de la mijlocul secolului al XIV-lea, se datora lipsei de mînă de lucru și orientării agriculturii spre creșterea vitelor și producția de carne. În condițiile de atunci era mai convenabilă importarea grînelor ieftine din străinătate decît cultivarea lor în țară.

În acest studiu autorii aduc o contribuție importantă la cunoașterea cauzelor care au determinat criza de cereale în Portugalia la sfîrșitul secolului al XIV-lea. Evident însă, pentru a stabili concluzii definitive este necesar să se facă o analiză asemănătoare pentru mai multe sate sau regiuni și pentru perioade mai lungi. De asemenea, ar trebui să se dea mai multă atenție obligațiilor feudale față de seniori care, probabil, au constituit un factor tot atît de important ca și cel demografic pentru noua orientare a producției agricole din Portugalia în a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Ecaterina Negruți-Munteanu

A. FIERRO, *Un cycle démographique : Dauphiné et Faucigny, du XIV-e au XIX-e silcle*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations", 26-e année no. 5 (sept. oct. 1971), Paris, p. 941—959.

Izvoarele demografiei medievale sînt în general dispersate și insuficient cunoscute. Interpretarea lor este atît de dificilă încît adesea chiar pentru țările din apusul Europei se renunță la studiul cantitativ al populației înainte de secolul al XVI-lea. De aceea, estimările, fie ele și aproximative, ale populației sînt deosebit de interesante pentru evaluarea densității, în raport cu rezervele de hrană din perioadele cele mai îndepărtate pînă în timpurile moderne. O astfel de evaluare încearcă să întreprindă A. Fierro pentru o regiune întinsă din partea de est a Franței : Dauphiné și Faucigny, bazîndu-se pe datele unei anchete efectuate în 1339, ale unui recensămînt al focurilor de la sfîrșitul secolului al XV-lea și ale altuia de la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

Analizînd datele acestor documente autorul constată o densitate foarte importantă a populației de la 1339. Deși în regiunea cercetată, culturile au fost extinse mai sus, în munte, iar cultivarea pămîntului s-a intensificat, numărul locuitorilor era mult mai ridicat decît resursele de hrană. De aici perioadele de foamete care au lovit Europa occidentală începînd din 1315 și care au favorizat, dată fiind subalimentarea populației, ravagiile ciumei negre din 1340. Calamitățile multiple de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul al XV-lea au lovit în mod inegal regiunea, unele sate pierzînd jumătate din locuitorii lor. În secolele următoare, densitatea populației rămîne mult scăzută în comparație cu ceea de la începutul secolului al XIV-lea. Regiunii Faucigny i-au trebuit circa patru secole ca să-și refacă densitatea populației la nivelul celeia din 1339.

Remarcăm însă că pentru generalizarea concluziilor autorului la întreaga Franță în ceea ce prvește populația și resursele de hrană trebuie multă prudență. În primul rînd, autorul analizează situația dintr-o regiune de munte unde principala ramură agricolă nu era cultura cerealelor ci creșterea vitelor. Nu se poate conchide numai pe baza analizei culturilor agricole din regiune că posibilitățile de hrană în comparație cu numărul locuitorilor erau reduse. În al doilea rînd, autorul constată că satele din văi și cîmpii erau mai puțin populate ca cele de la munte, or, tocmai acestea erau acelea care furnizau cele mai mari cantități de cereale. Chiar pentru începutul secolului al XIV-lea nu putem crede că satele din diferitele regiuni ale Franței erau complet închise, fără posibilitatea de comunicare și de schimb între ele.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Oricum însă, studiul întreprins de autor permite să se verifice unele din ipotezele vechi despre popularea Franței înainte de epidemia de ciumă neagră și despre amploarea declinului demografic care a urmat acesteia. Din acest punct de vedere A. Fierro, constatînd că evaluările făcute pînă în prezent, în ceea ce privește densitatea Franței (vezi Ferdinand Lot. *L'État des paroisses et des feux de 1328*, în „Bibliothèque de l'école des Chartes 1929, pp. 300—301), sînt minimale, densitatea fiind atunci mult mai mare în satele din regiunea Dauphiné și Faucigny.

Ecaterina Negruți-Munteanu

Γεώργιος Σ. Πλουμίδης, Τὸ Βενετικὸν τυπογραφεῖον τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Πάνου Θεοδοσίου (1755 — 1724), (Tipografia lui Dimitrios și Panos Teodosiu (1755—1824). Ἀθῆναι, 1969. σ. 16+186.

Ca și Germania, Italia are, precum se știe, o veche tradiție în editarea cărților. Abia șapte ani trecuseră de la tipărirea primei cărți pe teritoriul german și la Subiaco apăru, în 1465, prima carte pe teritoriul italian (Cf. *Enciclopedia Italiana*, vol. 33, Roma, 1937, p. 898), iar în 1469 democrația venețiană permise lui Giovanni da Spira să deschidă prima tipografie (John Clyde Oswald, *A history of printing. Its development through five hundred years*, New York and London, 1928, p. 101). Datorită sprijinului acordat de statul venețian — cel dintîi care a legiferat cu privire la tipografii — iau ființă, acolo, edituri care scot cărți nu numai în limbile romanice ci și în cele slave, greacă, armeană, ebraică, etc.

Prima carte în limba greacă care a văzut lumina tiparului este cea a lui Hrysoloras, Ἐρωτήματα. După cum a demonstrat A. Pertusi Ἐρωτήματα. *Per la storia e le fonti delle prime grammatiche greche a stampa*, în „Italia medievale e umanistica", tom. V (1962), p. 323—324), ea a apărut în 1471. Aceeași carte a fost editată în Vicenza sau în Veneția în anii 1475—1476 de către Giovanni da Reno sau Renner. Abia în al treilea rînd vine grammatica lui Lascaris, tipărită în 1476 și considerată pînă nu de mult ca întîia carte grecească editată (Vezi Émile Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs aux XV-e et XVI-e siècles*, tom. I, Paris, Leroux, 1885, p. 1), ceea ce înseamnă că literele grecești de tipar fuseseră confecționate în Veneția înainte de această dată. Dar dacă tipograful cretan, protopopul Laonicos și-a editat cartea Ὁμήρου Βατραχομυομαχία, în 1486, într-o editură italiană, cert este că în 1499 Ἐτυμολογικὸνμέγα... a apărut într-o editură grecească și anume în cea a lui Zaharias Kallerghis (Émile Legrand, *op. cit.*, p. 55, nr. 23). De atunci tipografia grecească din Veneția s-a dezvoltat mereu, astfel că în secolele XVII—XVIII apar tipografiile lui Glykys, Saros și Theodosiou, care concurează cu succes renumita tipografie italiană a lui Antonio Bortoli.

Se cunoaște ce rol important au jucat aceste tipografii în cultura popoarelor creștine supuse Imperiului otoman, dar pînă în prezent puține lucrări s-au ocupat de ele. În afară de K. Mertzios, care a consacrat o lucrare mai vastă familiei editorului Glykys (Κ. Μέρτζιος, Ἡοἰκογένεια τῶν Γλυκέων ἢ Γλυκήδων, ἐν Ἰωαννίνοις 1935, din „Ἠπειρωτικῶν Χρονικῶν", τ. I/(1935) σ. 1—186), celelalte studii cunoscute privesc problema în general, fără să se ocupe, deci, de vreuna din tipografiile grecești din Veneția. (Indicăm cîteva lucrări: Finazzi M., *La stampa greca a Venezia ne i secoli XV e XVI, Catalogo di mostra*, Venezia 1968; Irmscher J., *Bemerkunge n zu den venezianer Volksbü-chern*, în „Probleme der neugriechischen Literatur",

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Berlin, III (1960), p. 144—179; Κοντοσόπουλος Ν., Τὰ ἐν Βενετίᾳ τυπογραφεία ἑλληνικῶν βιβλίων κατα τὴν τουρκοκρατίαν. Ιη „Ἀθηνᾶ", τομ. ΝΗ' (1954), σ. 286—342; Λάμπρος Π., Ἱστορικὴ πραγματεία περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου τῆς τυπογραφίας ἐν Ἑλλάδι μέχρι τοῦ ἔτους 1821, în „Χρυσαλλίς", τομ. Γ'(1865), φυλλάδιον σο, σ. 361; Μαργαρη Δ., Τὰ τυπογραφεῖα καὶ τὰ βιβλία τῆς Βενετίας, în „Νέα Ἑστία", τομ. Ἰ Κ' τεῦχος 240, σ. 79—81. etc.

Georgios Plumidis, cercetător la Institutul de studii bizantine şi medievale din Veneţia, este primul care ne dă o lucrare mai vastă despre tipografia lui Theodosiou. El cercetează tehnica tipografică veneţiană, activitatea familiei-editoare, lămurind geneza şi importanţa acestei tipografii nu numai pentru grecii supuşi Imperiului otoman, ci pentru întreg răsăritul european.

Pentru noi, monografia lui Plumidis este importantă nu numai prin relevarea cărţilor tipărite de această editură — care au circulat aproape toate în ţările româneşti — ci şi pentru unele informaţii documentare. Citim astfel, la paginile 40—41, că la a doua sa încercare de a deschide tipografia, Dimitrios Theodosiou se angaja, prin cererea de la 1 aprilie 1755, să tipărească lucrări şi în limbile slave, nu numai pentru ortodocşii Bosniei, Serbiei şi Bulgariei, cum promisese în prima sa cerere, ci şi pentru „hunii statului unguresc şi pentru locuitorii Valahiei, dat fiind că pentru aceste ţări se interesa în mod deosebit regina Ungariei, Maria Tereza, şi principele Valahiei, Constantin Racoviţă.

Cartea este prevăzută şi cu trei anexe care îi sporesc valoarea. În cea dintîi sînt publicate 14 documente, dintre care 11 necunoscute. În a doua anexă sînt consemnate cărţile scoase de această tipografie între anii 1755—1824, cît a durat întreprinderea, iar în a treia — o descriere bibliografică a cărţilor necunoscute de bibliografiile greceşti ale lui Émile Legrand şi D. Ghinis — V. Mexas.

Deoarece monografia lui Georgios Plumidis este greu accesibilă cercetătorilor români, reproducem din prima anexă (p. 104—105), documentul care atestă interesul arătat de domnitorul muntean, Constantin Racoviţă faţă de această editură.

*

1 aprilie 1755

Cererea lui Dimitrie Theodosiou către „reformatorii" Universităţii din Padua pentru înfiinţarea tipografiei

Illustrissimi ed Eccellentissimi Signori Reformatori dello Studio di Padova.

Con divoto memoriale umiliato nell'Eccelso Pien Coleggio li 26 agosto implorai io Demetrio Theodosio sudito di questo Serenissimo Dominio e possessore da più anni della stamparia greca in nome di Niccolò Glichi dall'auttorità sovrana del Prencipe un gratioso rescritto di poter ergere qui nella Dominante una nuova Stampa in caratteri illirici, e con il spezioso privilegio di poter per venti anni stampar tutti li libri che puonno esser neccessari nell'officiatura delle lor Chiese agl'Illirici di rito greco abbitanti in Bossina, Servia e Bulgaria ed altri luochi soggetti all'Impero Ottomano; e nello stesso tempo d'esser ascritto con aureo decreto dell'Eccelso Senato all' Arte de Libreri di questa città.

Accettato il memoriale, fu comessa l'informazione a questo Eccelso Magistrato, da cui personalmente chiamato, ebbi anche l'onore d'umiliare le mie convenienze e di esponere con sudito zelo l'utilità ed onorificenza di una tal stampa.

Doppo tutto ciò il Priore dell'Arte de Librari di questa città con l'idea di non defraudare ai suoi diriti ed ai suoi titoli congregato il Capitolo, propose una parte perchè fosse data faccoltà a lui et alli sindici di poter trattare intorno alla desiderata associazione; questa per quanto mi fu da persone degne di fede riferto

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ballotata due volte, benchè con la pluralità de voti a mio favore riguardo alle stretezze rigettate.

La grandezza dell'impresa, il grave dispendio a cui mi conviene soggiacere e i riguardi importanti di non indifferente commercio mi facevano sperare mediante le favorevoli risposte di Vostre Eccellenze gradita all'Eccelso Senato la mia obblazione, onde mi rendesse capace della grazia implorata di esser con generoso spezial decreto amesso nell'Arte de Librari e Stampatori.

Ora però nuovŏ impegno s'assume oltre il sopracenato, la mia umilissima persona, cioè si stampare in aggiunta tutti quei libri che potran no servire ai Ruteni di rito greco per l'officiatura delle lor chiese sogetti nel temporale alla Maestà della Regina d'Ungaria ed uniti nello spirituale alla Santa Sede Apostolica ; cosi pure in lingua valacha tutti quei libri che potranno servire per l'officiatura delle Chiese in quello stato ; È ben affetta anche la Regina d'Onfaria alla stampa dei primi in illirico ; desiderata è dal Prencipe di Valachia la stampa dei secondi in valaco come rilevo da notizie recenti avute.

Come riguardo crescono i gravami e gl'impegni, e riguardo ai publici oggetti le mire a i vantaggi ; cosi dalla singolare providenza e carità di Vostre Eccellenze maggiori mi lusingo di ricevere le grazie, onde incoragito e fondato dalle clementissime e benefiche disposizioni dell'Eccelso Senato possa esser abilitato a dar mano all'impresa, dalla cui sovrana autorità e clemenza invoco il favorevole rescritto. Grazie.

Documentul priveşte, cum se vede, relaţiile culturale româno-italiene şi el va interesa, îndeosebi, pe cei ce se ocupă de istoria cărţii. Nu este exclus să se găsească în această privinţă o întreagă corespondenţă cu editorii din Veneţia.

N. Gaidagis

MAURICE GARDEN, *Lyon et les Lyonnais au XVIII-e siècle*, Paris, 1970, 772 p.

Voluminoasa monografie *Lyon et les Lyonnais au XVIII-e siècle*, publicată de „Centre Lyonnais d'Histoire Économique et Sociale", reconstituie societatea Lyonului dintr-o perioadă de profunde transformări sociale, economice şi politice în Franţa.

Maurice Garden, conferenţiar la Facultatea de litere şi ştiinţe umane din Lyon, foloseşte o vastă documentare în care locul principal îl ocupă materialele inedite, atît din arhivele locale (din Lyon şi din departamentele vecine) cît şi cele din Paris, Marsilia, Geneva etc.

Cele trei părţi ale cărţii sînt consacrate : a) demografiei Lyonului în secolul al XVIII-lea ; b) societăţii lyoneze (categorii sociale şi profesionale) ; c) indivizilor şi colectivităţii (mentalităţii şi comportamentelor colective).

Din structura lucrării se observă interesul special pe care autorul îl acordă problemelor care sînt astăzi în atenţia cercetătorilor occidentali probleme de ordin demografic, socio-profesional, cultural şi de psihologie colectivă.

Prin titlurile lor sugestive, numeroasele capitole şi subcapitole chiar dacă par prolifice şi nu îndeajuns de sistematice, reuşesc să redea societatea Lyonului din secolul al XVIII-lea sub multiplele şi contradictoriile ei aspecte. Autorul se străduieşte, utilizînd imensa sa documentare în mod critic, să nu-i scape nimic din ceea ce priveşte cadrul urban şi populaţia oraşului, viaţa cotidiană a bărbaţilor, a femeilor şi a copiilor, problemele şi dificultăţile familiilor de lucrători, meşteri, negustori, fabricanţi, notabili şi nobili.

Autorul subliniază rolul slab al Lyonului în pregătirea şi desfăşurarea revoluţiei burgheze. Oraşe mai sărace şi mai puţin populate din Franţa au avut un rol politic mult mai mare. Cauzele acestei absenţe a iniţiativei şi a lipsei activităţii politice într-o perioadă atît de frămîntată din acest punct

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de vedere autorul le atribuie faptul că monarhia a lipsit Lyonul de acele corpuri administrative care dădeau autonomie celorlalte oraşe franceze şi, de asemenea, faptului că marile circuite comerciale se formaseră în afara Lyonului, iar marile afaceri financiare se concentrau numai la Paris. Noi credem însă că principala cauză a aşa-zisei inactivităţi politice a Lyonului se datora împrejurării că aici burghezia deţinea deja în secolul al XVIII-lea întreaga putere economică, socială şi administrativă şi nu avea practic pentru ce şi împotriva cui lupta în interiorul oraşului ; ea nu putea decît să profite de pe urma revoluţiei din ţară. O revoluţie în Lyonul de atunci nu mai putea fi burgheză ci proletară ; cercurile conducătoare, sprijinite de păturile înstărite burgheze ale oraşului, nu puteau decît să împiedice orice iniţiativă în această direcţie şi să ţină oraşul, din acest punct de vedere, izolat. După opinia noastră, din această cauză Lyonul apare autorului ca un oraş „exemplar". De altfel, întreaga documentaţie şi analiză a autorului conduce la această concluzie. Autorul însuşi constată că, deşi „izolat" şi redus politiceşte „la un rol secundar", Lyonul de atunci avea toate semnele bogăţiei şi luxului. Marile întreprinderi şi dezvoltarea urbanistică din secolul al XVIII-lea îl arată în plină expansiune.

Cu deosebită acurateţă autorul prezintă evoluţia societăţii Lyonului şi cauzele care au făcut ca oraşul să trăiască şi să se dezvolte în ciuda numeroaselor crize care au marcat secolul al XVIII-lea.

Din analiza demografică a Lyonului se pot sesiza atitudini urbane profund diferite de istoria demografică generală şi esenţial rurală a Franţei vechiului regim. El nu avea elemente comune cu Franţa vechiului regim decît în ceea ce priveşte sporirea în ansamblu a populaţiei şi dispariţia acelor vechi crize însoţite de o mortabilitate considerabilă ; în rest, legile demografice ale Lyonului sînt apreciate de autor ca profund originale. Trimiterea masivă a copiilor noi născuţi „en nourrice", în satele din jur, ca şi încredinţarea lor instituţiilor caritabile de către părinţii săraci au creat o situaţie demografică deosebită pe de o parte, o creştere a natalităţii la un nivel mult mai ridicat ca în mediul rural, iar, pe de altă parte, o influenţă redusă a copilului, datorită mortalităţii infantile excepţional de ridicate şi faptului că cei rămaşi în viaţă erau, în general, crescuţi departe de oraş. Perioadele de criză, de şomaj şi de scumpete se caracterizau şi prin mulţimea copiilor abandonaţi spre creştere colectivităţii.

Autorul consideră rolul femeilor din Lyonul secolului al XVIII-lea deosebit de acela din restul ţării. Ele, în general, nu-şi creşteau copiii, ci trăiau constant, ca şi bărbaţii, în ateliere, prăvălii, în acelaşi ritm cu bărbaţii, dar nu la acelaşi nivel. Munca feminină era indispensabilă, dar ea era în întregime dependentă. Autorul nu ezită să afirme că femeia căsătorită sau celibatară era o servitoare perpetuă, chiar dacă lucra într-o fabrică de mătase sau într-un atelier.

Cu toată mortalitatea excesivă, mai ales infantilă, populaţia Lyonului creşte şi aceasta datorită imigraţiei din afara oraşului. Bărbaţii şi femeile din satele şi din oraşele regiunilor învecinate îşi părăseau căminele, căutînd de lucru la Lyon. Mişcarea aceasta nu se limitează numai la clasa muncitoare, ci ea atingea categorii sociale diferite (negustori, meşteri, liberi profesionişti etc.). Autorul prezintă judicios adaptarea noilor veniţi şi problemele pe care le punea integrarea lor în oraş. El constată că oraşul compus din elemente eterogene era, din acest punct de vedere, ca o etuvă în care individualitatea este comprimată. Fiecare individ trebuia să se integreze în anumite corpuri specifice. Vechile corporaţii, ca acelea ale meseriaşilor s-au fixat în regulamente şi obiceiuri desuete, care tindeau să se sclerozeze, izolîndu-se şi excluzînd elementele străine.

Asocierea era o regulă a vieţii sociale şi în alte oraşe ; la Lyon însă, în secolul al XVIII-lea, se întăresc raporturile de dominaţie între diverse asociaţii şi în interiorul lor. În acest oraş, cu trăsături evident burgheze, proprietatea a săpat deosebiri adînci între minoritatea celor bogaţi şi masa muncitorilor. În

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

fiecare breaslă, patronii profitau de îmbogățire și se opuneau ascensiunii sociale a calfelor ; fabricanții, deși aveau beneficii sporite, refuzau să mărească lefurile lucrătorilor. Autorul constată că acest monopol al burgheziei avea ca rezultat faptul că societatea lyoneză, atît de mobilă prin afluxul elementelor noi, era totuși ciudat de închistată. Barierele între diferitele categorii sociale nu erau complet închise, dar erau abia întredeschise și puțini indivizi izbuteau să se strecoare de la o categorie la alta. Solidaritatea corporațiilor și a diferitelor comunități se manifesta numai pentru minoritatea bogată, favorizată.

Din diversitatea lumii artizanale și a comportamentelor colective ale diferitelor medii social-culturale se poate observa că multe aspecte ale societății Lyonului din secolul al XVIII-lea anunțau pe cele din secolul al XIX-lea. Dominația burgheziei asupra mînei de lucru manufacturieră era deja esențială. Revoluția franceză de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea nu a făcut decît să dea un impuls nou acestei dominații.

Această carte densă, atît în ceea ce privește documentarea, și analiza cît și în privința concluziilor la care ajunge autorul este însoțită de numeroase anexe ilustrative (4 planuri, 30 hărți, 12 crochiuri și 74 de grafice diferite), de un indice de nume de persoane, de un indice geografic și unul analitic. Acești indici sînt de o utilitate deosebită avînd în vedere volumul uriaș de date și informații analizat de autor.

Ecaterina Negruți-Munteanu

RAYMOND CAZELLES, *Le duc d'Aumale et la presse*, în „Revue d'histoire moderne et contemporaine, XVIII, octombrie—decembrie, 1971, p. 589—609.

Ducele d'Aumale (1822—1897) a fost al patrulea fiu al regelui Franței Ludovic-Filip. Revoluția din 1848, izgonind de pe tron pe Ludovic-Filip, a silit pe ducele d'Aumale să se refugieze în Anglia. Pentru a doua oară în decursul istoriei, Franța a adoptat atunci, ca formă de guvernămînt, sistemul republican. Sub noul regim, votul cenzitar a fost înlocuit prin sufragiul universal ; drepturile și libertățile acordate cetățenilor au fost mult extinse. Sînt bine cunoscute împrejurările, în care Napoleon al III-lea, prin procedee demagogice, a izbutit să fie ales președinte al Republicii, pentru ca apoi, recurgînd la forța armată, să sugrume Republica și s-o înlocuiască prin cel de al doilea Imperiu.

Mulți francezi, dîndu-și seama că Napoleon al III-lea era înzestrat cu slabe însușiri politice și că firea lui aventuroasă avea să ducă țara lor la un dezastru, erau convinși că regimul imperial va fi de scurtă durată. De această părere a fost și ducele d'Aumale. Dispunînd de o avere însemnată, el s-a gîndit că, în vederea viitoarei prăbușiri a Imperiului, era în interesul familiei d'Orléans și deci și în interesul său personal ca opinia publică franceză să fie pregătită din timp pentru restaurarea situației dinainte de 1848. În acest scop, folosind serviciile unor intermediari devotați, el a reușit să-și asigure concursul anumitor ziare și să „cumpere" pe unii gazetari.

Raymond Cazelles, muzeograf la Muzeul Condé de la Castelul din Chantilly, unde este păstrată și bogata arhivă a ducelui d'Aumale, a găsit aici cîteva interesante scrisori referitoare la relațiile dintre acest reprezentant al familiei d'Orléans și presa franceză.

Din materialul utilizat în studiul de față de către Raymond Cazelles rezultă că, în perioada 1859—1867, ducele d'Aumale a achiziționat un lot important de acțiuni ale ziarului parizian „Le Siècle". La 1865, el a „împrumutat" suma de 12 500 franci lui Ernest Feydeau, directorul ziarului „L'Epoque". Această sumă, pe atunci considerabilă — era vorba de franci aur — nu i-a mai fost restituită. Du-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cele d'Aumale a fost şi proprietar al unui mare număr de acţiuni ale ziarului „Le Temps" care a apărut în aprilie 1861 şi a cucerit, în curînd, un loc de frunte în presa franceză. Ducele d'Aumale a subvenţionat şi ziarul săptămînal „Le courrier du dimanche", în redacţia căruia un român, Grigore Gănescu, a avut un rol însemnat.

Precum arată Raymond Cazelles, în iulie 1857 gazetarul Amedée Céséna a început să publice o foaie săptămînală, „La semaine politique". Un an mai tîrziu, spre a evita orice confuzie cu un alt ziar intitulat „La semaine financière", Amedée Céséna a adoptat pentru foaia sa denumirea „Le courrier du dimanche". Apoi, el a vîndut acest ziar lui Grigore Gănescu şi Achille Leymarie.

La 10 septembrie 1858, trei asociaţi, anume: Grigore Gănescu, Achille Leymarie şi Edouard Feuilhade de Chauvin, au înfiinţat o „societate în participare". La această societate aportul lui Gănescu şi al lui Leymarie a consistat din ziarul „Le courrier du dimanche". Ei au primit fiecare cîte două părţi de fondatori a cîte 25 000 franci partea. Aşadar, în noua societate, participarea lui Grigore Gănescu a fost de 50 000 franci. Cel de al treilea asociat, Edouard Feuilhade de Chauvin, a primit şi el două părţi de fondatori, în valoare totală de 50 000 franci, pentru care a plătit în numerar suma de 25 000 franci.

Acest Edouard Feuilhade de Chauvin a fost „omul de paie" al ducelui d'Aumale. Cei 25 000 franci aduşi de el în casa societăţii, la constituirea acesteia, erau banii ducelui.

Autorul studiului ce recenzăm, Raymond Cazelles, descrie scurta şi agitata viaţă a ziarului „Le courrier du dimanche" ai cărui redactori au fost crunt loviţi de ministrul de interne al regimului imperial, celebrul Persigny.

La 12 ianuarie 1861, societatea care publica foaia „Le courrier du dimanche" a fost transformată în societate în comandită, sub firma „Ganesco et Cie". Comanditarii acestei întreprinderi au fost în număr de patru şi anume: Feuilhade de Chauvin, Lambert de Sainte-Croix, P. Firino şi Laurent Lapp. Au fost emise 20 părţi de fondatori a 12 500 franci fiecare, Gănescu primind nouă părţi, Feuilhade de Chauvin şapte părţi, Lambert de Sainte-Croix două părţi, P. Firino şi Laurent Lapp fiecare cîte o parte. Gănescu a fost numit prim-redactor al ziarului „Le courrier du dimanche" al cărui comitet de conducere a fost alcătuit din Gănescu, Feuilhade de Chauvin, Lambert de Sainte-Croix, şi P. Firino.

Şi în această nouă formaţie, „Le courrier du dimanche" a urmat, conform intereselor familiei d'Orléans, o linie politică ostilă lui Napoleon al III-lea. Riposta n-a întîrziat. La 29 ianuarie 1861, ministrul Persigny a dat acestui ziar un avertisment pentru un articol al lui Grigore Gănescu. Totodată el a decis expulzarea lui Gănescu din Franţa. Acesta era străin, de naţionalitate „valahă", şi de aceea a putut să fie alungat de pe teritoriul francez. Izgonirea lui n-a fost însă de lungă durată. Şase luni mai tîrziu, în iunie 1861, Grigore Gănescu, obţinînd desfiinţarea deciziei de expulzare, s-a înapoiat la Paris, unde şi-a reluat îndeletnicirea de prim-redactor al ziarului „Le courrier du dimanche".

Prigoana regimului imperial n-a încetat însă. La 21 noiembrie 1861, girantul răspunzător, Laurent Lapp, a fost condamnat la o amendă de 500 franci pentru că apăruse în „Le courrier du dimanche" un articol politic fără indicarea numelui autorului. La 20 decembrie 1861, pentru un articol publicat în „Le courrier du dimanche" au fost rostite trei condamnări: 1) autorul, Eugène Pelletan, a fost osîndit la 3 luni închisoare şi 2 000 franci amendă; 2) girantul răspunzător, Laurent Lapp, a fost osîndit la 2 luni închisoare şi 1 000 franci amendă; 3) tipograful Dubuisson s-a ales cu o lună închisoare şi 500 franci amendă.

Curînd după această triplă condamnare a fost încarcerat şi Grigore Gănescu. În ianuarie 1862, el a fost arestat, fiind acuzat de participare la o societate secretă şi la un complot împotriva „siguranţei statului". După cinci săptămîni de închisoare, el şi-a redobîndit libertatea. Spre a nu mai fi expus la asemenea neplăcute riscuri, el s-a retras din redacţia ziarului „Le courrier du dimanche". În consecinţă, la 22 aprilie 1862, societatea în comandită „Ganesco et Cie" a fost dizolvată,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

iar, la 2 mai 1862, cele nouă părți de fondatori ale lui Gănescu au fost cumpărate, pentru suma de 85 000 franci, de către Feuilhade de Chauvin, Lambert de Sainte-Croix și P. Firino. Lui Feuilhade de Chauvin, așadar omului de încredere al ducelui d'Aumale, i s-a încredințat funcția de prim-redactor al ziarului, pe care pînă atunci o exercitase Grigore Gănescu.

În conformitate cu dispozițiile în vigoare, aceste modificări intervenite în redacția foii săptămînale „Le courrier du dimanche" au fost aduse la cunoștința Ministerului de Interne, care însă a refuzat să le aprobe. El și-a dat „agrementul" numai cînd prim-redactor a fost numit Edouard Villetard, al cărui bunic fusese senator sub domnia lui Napoleon I. Ministrul de Interne spera desigur ca Edouard Villetard să dea ziarului „Le courrier du dimanche" o altă îndrumare decît pînă atunci și deci să pună capăt atitudinii ostile a acestei foi față de cel de al doilea Imperiu. Speranțele sale nu s-au realizat. Conform directivelor ducelui d'Aumale, „Le courrier du dimanche" s-a menținut pe aceeași linie de împotrivire față de regimul lui Napoleon al III-lea, ca în vremea cînd prim-redactor era Grigore Gănescu. De aceea, după o serie de avertismente, „Le courrier du dimanche" a fost suprimat, la 2 august 1866, printr-un decret.

După socotelile făcute de Raymond Cazelles, pe baza actelor păstrate în arhiva Muzeului Condé din Castelul de la Chantilly, ducele d'Aumale a cheltuit, în perioada 1859—1865, pentru acest ziar, suma de 169 145 franci aur, sumă considerabilă, dacă se are în vedere puterea de cumpărare a francului francez în acea epocă. Din punctul de vedere financiar — scrie Raymond Cazelles — deficitul a fost important ; din punctul de vedere politic însă, ducele d'Aumale a obținut măcar în parte rezultatul pe care-l dorise, deoarece „Le courrier du dimanche" a dat serioase lovituri regimului imperial.

•

Studiul pe care-l recenzăm cuprinde interesante informații despre Grigore Gănescu. Activitatea pe care acest compatriot al nostru a desfășurat-o în Franța sub al doilea Imperiu și în primii ani ai Republicii a treia a atras de mult atenția istoricilor români. Se știa că numele lui Grigore Gănescu este menționat de Karl Marx în broșura publicată la Londra, în 1871, despre *Războiul civil din Franța* [1]. Se știa că, în Marea Enciclopedie franceză este inserată și biografia lui Grigore Gănescu [2]. George Bengescu, în *Bibliographie franco-roumaine*, a publicat două notițe despre Gănescu, cu precizări privitoare la ultimele două decenii ale vieții sale [3]. Nicolae Iorga, în 1916, într-o comunicare la Academia Română, a înfățișat pe scurt viața și activitatea lui Grigore Gănescu [4]. Acesta este netăgăduit cel mai bun studiu, apărut pînă azi, despre fostul prim-redactor al ziarului „Le courrier du dimanche", deși are numeroase lipsuri, inerente epocii în care a fost scris.

Dintre aceste lipsuri, semnalăm că N. Iorga n-a știut nimic despre relațiile lui Gănescu cu ducele d'Aumale. În această privință, nici George Bengescu n-a fost mai bine informat. Nici N. Iorga, nici G. Bengescu n-au aflat că Grigore Gănescu a fost subvenționat de ducele d'Aumale. Nici unul dintre ei n-a răsfoit „Le courrier du dimanche". Dacă l-ar fi răsfoit, ar fi constatat tendințele politice ale acestei foi și ar fi putut lesne deduce în slujba cui era angajat condeiul lui

[1] Karl Marx și Friedrich Engels, *Opere*, vol. 17, București, Editura politică, 1963, p. 364.

[2] La Grande Encyclopédie, t. XVIII, Paris, f. a., p. 446—447.

[3] Georges Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine*, ediția a doua, Paris, Ernest Leroux, 1907, p. 49 și p. 50.

[4] N. Iorga, *Din relațiile franco-române, Un scriitor francez despre români și un scriitor român în Franța : Elias Régnault și Grigore Gănescu*, Extras din Anal. Acad. Rom, seria II, tom. XXXIX, Mem. secț. istorice, București, 1920, p. 11—22.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Grigore Gănescu. Raymond Cazelles, în studiul ce recenzăm, aduce aşadar completări la biografia lui Grigore Gănescu.

Totuşi, cu toate aceste completări, nu cunoaştem încă suficient activitatea politică a lui Grigore Gănescu şi îndeosebi acţiunea pe care a desfăşurat-o în favoarea României, în ziarele pe care le-a condus sau la care a colaborat. Ştim doar că el a păstrat legături cu ţara noastră pînă la sfîrşitul vieţii sale — a murit în aprilie 1877 — şi că, în preajma războiului pentru independenţă, i-a fost încredinţată de ministrul de Finanţe al României misiunea de a negocia contractarea unui împrumut la Paris [5]. De aceea ar fi necesar ca „Le courrier du dimanche", „Le nain jaune", „Tablettes d'un spectateur", „La liberté", „Le républicain", precum şi celelalte ziare din redacţia cărora Gănescu a făcut parte, să fie citite, cu atenţia cuvenită, de un cercetător român, care să extragă materialul prezentînd interes pentru istoria ţării noastre. O sugestie în acest sens a fost făcută de N. Iorga încă din 1916 [6].

Constantin C. Angelescu

Briefe an und von Himmler. Documente, Herausgegeben und eingeleitet von Helmut Heiber, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1970, München, 396 p.

Nu de mult, la München, au fost date publicităţii aproape patru sute din scrisorile scrise de şi către şeful Gestapoului H. Himmler. Din mulţimea scrisorilor cunoscute pînă azi care aparţin aparatului S. S., editorul a ales numai acelea al căror conţinut — cum mărturiseşte el — prezintă ceea ce era „caracteristic" pentru munca şi viaţa „spirituală" a lui Himmler.

Trebuie să precizăm de la început că lectura acestui volum de scrisori nu întregeşte cunoştinţele noastre despre situaţia internă a Germaniei, despre activitatea bandelor S. S. sau cea a organelor din subordinea Gestapoului, între altele şi pentru că editorul este hotărît să-l prezinte numai pe Himmler, ca „om", conducător şi „educator". Cuvîntul introductiv redactat de editor subliniază convingerea sa că de la un capăt la altul al lumii nu există cineva care, într-un fel sau altul, să nu fi auzit despre crimele şi fărădelegile săvîrşite, sub comanda lui Himmler, de către aparatul său de teroare. Ca şi alţi autori, care au scris despre acest sinistru personaj, el ştie că nimeni nu ar îndrăzni să mai găsească măcar un singur cuvînt care ar schiţa o încercare de justificare a actelor bestiale ordonate de acest reprezentant fidel al regimului nazist.

Ce mai pot spune cele patru sute de scrisori celor care ştiu că la ordinele lui Himmler şi ale altor conducători nazişti au fost ucişi (gazaţi, axfixiaţi, ucişi prin injectare de fenol în inimă, împuşcaţi, înecaţi, spînzuraţi sau arşi de vii), 11 000 000 de oameni ? Dintre aceştia, 1 000 000 au fost copii. Cine mai are nevoie de alte dovezi în legătură cu activitatea lui Himmler ?

Prezintă poate interes pentru unii oameni să afle după cum scrie editorul, că Himmler „a fost un om cu mai multe feţe ". Aceasta înseamnă că ei vor afla că a existat o faţă a învăţătorului, una a criminalului care a ordonat uciderea a 11 000 000 de oameni, a moralistului, a „medicului empiric", a educatorului, a iubitorului de cîini, poate şi de cai, sigur însă a iubitorului de flori, a cavalerului „politicos" cu femeile şi, în sfîrşit, faţa unui tată iubitor şi fidel paznic al instituţiei căsătoriei.

[5] *Documente privind istoria României, Războiul pentru independenţă*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1954, nr. 175, p. 173—174 ; nr. 177, p. 175 ; nr. 178, p. 175—176 ; nr. 179, p. 176 ; nr. 181, p. 177.

[6] N. Iorga, *op. cit.*, p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ni se pare însă greu de crezut că numai pentru satisfacția curiozității acestor oameni, dornici să știe amănunte din viața lui Himmler, au fost publicate scrisorile. Convingerea noastră este că publicarea lor într-o editură bine cunoscută are în vedere să contribuie la întărirea convingerii că Himmler alături de Hitler, Göering, Goebbels, Bormann și alții au fost principalii vinovați de toate nenorocirile care s-au abătut asupra Germaniei. În acest scop el trebuie prezentat în diverse momente ale vieții sale, pentru ca apoi cititorul să poată trage concluzia că, datorită unor asemenea conducători, poporul german și Germania au trebuit să sufere. Cu sau fără voia autorului, volumul de scrisori servește în mare măsură această neconvingătoare și mai ales, păgubitoare tează cu de-ajuns de largă circulație în Germania Federală și care urmărește să limiteze răspunderea dezlănțuirii războiului și a atrocităților comise în timpul lui, la cîteva persoane, acoperind astfel vinovăția acelora care au adus regimul fascist la putere și care au tras mari foloase de pe urma războiului.

Așa cum a conceput editorul tipărirea scrisorilor cititorul, mai ales cel neavizat, poate rămîne cu impresia că cele scrise și hotărîte de Himmler ar fi fost mai degrabă rezultatul unor dispoziții de moment. Nu încape îndoiala că modul în care au fost ordonate scrisorile vine să întărească această concluzie. Pentru a exemplifica sublniem că o scrisoare în care întîlnim observațiile fostului Reichsführer S. S. asupra femeilor de serviciu, este urmată de altele în care se interesează fie de „frumusețea nasului grec" fie de rolul și importanța zarzavaturilor în alimentație, pentru ca imediat să ordone dispariția unui ghetou prin uciderea a mii de oameni ! În sfîrșit, după același model întîlnim alături scrisori care privesc situația copiilor care se nasc stîngaci, în legătură cu niște medicamente, considerații despre prostituate și casele de toleranță ori dispoziții din cele mai hotărîte pentru împușcarea soldaților care se lăsau influiențați de propaganda dusă de forțele antifasciste.

Nici din cuvîntul introductiv și nici din felul cum au fost ordonate scrisorile din volum nu reiese că Himmler a fost tipul reprezentativ al regimului nazist care s-a aflat în fruntea unui aparat înspăimîntător care prin activitatea sa a pătat onoarea poporului german. De nicăirei nu rezultă că fără S.S., fără Himmler, Heydrich, Bormann și alții, regimul hitlerist nu ar fi putut exista și că Himmler a fost unul din executanții de seamă ai planurilor sălbatice ale politicii naziste. Asemenea precizări după părerea noastră ar fi fost mult mai folositoare decît unele din scrisorile publicate. Încă o informație despre faptul că Himmler a fost o fiară, sau un iezuit nu strică, dar nici nu schimbă ceea ce se știe. Precizările despre ceea ce a însemnat Himmler în cadrul regimului nazist sau despre rolul aparatului condus de el ș.a. ar fi fost de un mare folos în primul rînd pentru tinerele generații.

Din lectura scrisorilor apare limpede că Himler, rod al șovinismului de mare putere, și îmbuibat de monstruoasa credință a superiorității rasei germane, nu se evidențiază printr-o gîndire proprie ; el nu este preocupat de idei. Concentrarea „absolută a spiritului", pe care el o cerea subalternilor, era de fapt încă o formă a subjugării totale a bandelor pe care le conducea. Instrumente indispensabile ale regimului nazist, S. S.-ul sau S. D.-ul, au fost concepute de Himmler și alții pe principiul supunerii orbești față de superiori, ceea ce îngăduia șefului să domine nelimitat destinele, viața și moartea oricărui supus.

Toate „sfaturile" sau „normele" de viață, despre care el scria fie S.S.-iștilor, fie unor profesori universitari, medici, chimiști, arheologi sau pictori, sînt elaborate de Himmler de pe o poziție de conducător învăluită într-o atmosferă ocultă și cu puteri „spirituale" speciale. De pe această poziție el își aroga

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dreptul să ticluiască combinații, capcane și diversiunile atît de necesare regimului nazist.

Dacă nu ar fi vorba de Himmler, care a trimis la moarte milioane de oameni, unele din scrisorile în care „spiritul" său este pus la grea încercare ar putea să stîrnească în mod copios hazul. Atrage atenția însă în mod special, după lectura unor scrisori, faptul că în jurul acestui odios personaj s-au putut afla de ajuns de mulți intelectuali. Este astfel din nou subliniată convingerea că unul din aspectele nocivității nazismului a fost și pervertirea unei pături a intelectualității germane. E bine să nu se uite că s-au găsit medici care au „studiat" mijloacele de sterilizare a sute de mii de bărbați, care au făcut experințe „științifice" nu pe șobolani, ci pe oameni, pentru a asigura astfel puritatea rasei germane. Echipe de chimiști au pus la punct gazul Ciclon B. care nu a fost folosit, după cum se știe, pentru deratizare ci pentru uciderea a sute de mii de oameni ; echipe de ingineri au pus la punct din punct de vedere „științific" cuptoarele de gazare ; juriștii au redactat legile de la Nürenberg. Nu trebuie pierdută din vedere nici activitatea unor dascăli care au crescut în școlile germane tineri criminali. Poate mai mult ca oricînd, în fața unei asemenea situații trebuie subliniat adevărul că știința fără conștiință duce la pervertirea și ruinarea sufletului.

Cel căruia îi plăcea să se creadă că este o reîncărnare a împăratului Henric al II-lea, între alte misiuni a avut și pe aceea de a conduce munca „pentru întărirea rasei germane". Cele cîteva scrisori prin care sînt avertizați niște șefi S. S. cum trebuie să-și ducă viața lor personală pentru a respecta puritatea rasei, sau cele despre necesitatea să se nască cît mai mulți „S. S. mici", pentru ca rasa germană să fie cît mai bine apărată, apar ca un sumbru divertisment față de activitatea desfășurată de Himmler în calitate de conducător al acțiunii de întărire a rasei germane. Ele apar chiar ca o împietate față de milioanele de nevinovați uciși pentru motivul că făceau parte chipurile dintr-o rasă inferioară. Poate am aminti și faptul că în unele din țările vremelnic ocupate de naziști cele mai mari pierderi umane nu au fost pe front ci ca un rezultat al exterminării populației lor de către bandele conduse de Himmler și alții.

Din scrisorile publicate în volum se constată că în ultimele luni ale războiului, cînd în Germania domnea haosul, Himmler se ocupa de religiozitatea cazacilor, de vindecarea unui copil de pneumonie, cu probleme de istorie a dreptului german și cu explicarea unor noțiuni cum ar fi, de pildă, cea de mamă eroină. Ce trebuie să creadă cititorul despre aceste preocupări ale lui Himmler în asemenea momente ? Ori că el n-a fost în stare să înțeleagă situația reală, ori că, din cauza unor asemenea conducători „spiritualizați", a pierdut Germania războiul ? Noi nu reproșăm editorului că a publicat corespondența lui Himmler, ci felul cum a ales scrisorile și modul cum a întocmit volumul. Pentru că după părerea noastră, nici un om de bună credință, nici un profesor care simte răspunderea educării tinerei generații, care-și iubește familia și țara, nu se mai poate mulțumi numai cu dezaprobarea platonică a actelor săvîrșite de regimul fascist prin reprezentanții săi cei mai de seamă. Noi nu am ajuns încă în situația să ne putem permite să facem haz de mintea mărginită a iezuitului Himmler. Cine scrie, sub orice formă, despre oricare din reprezentanții regimului nazist, trebuie să-l prezinte strîns legat de regim, trebuie să spună adevărul și, mai ales, trebuie să aibă în vedere ca generațiile viitoare să învețe și să știe să lupte împotriva fascismului indiferent dacă acest lucru ar mai putea supăra pe unii care au ajutat ca timp de 13 ani Germania să fie scufundată în întuneric.

J. Benditer

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIA ROMÂNIEI

NICOLAE MAGHIAR, ŞTEFAN OLTEANU, *Din istoria mineritului în România*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1970, 332 p.

Rod al unei colaborări demne de urmat între specialişti din domenii de activitate diferite, lucrarea *Din istoria mineritului în România*, reprezintă prima monografie ştiinţifică consacrată cercetării evoluţiei uneia dintre ramurile de bază ale economiei naţionale, industria minieră, din cele mai vechi timpuri şi pînă în zilele noastre.

Fundamentată pe un bogat material documentar, rezultat din parcurgerea celor mai diverse categorii de izvoare, implicit a literaturii ştiinţifice de specialitate, lucrarea semnată de inginerul Nicolae Maghiar şi istoricul Ştefan Olteanu abordează, într-un mod unitar, problemele majore ale mineritului din România în cadrul fiecărei orînduiri social-economice în parte. Analiza, uneori detaliată, a principalelor chestiuni privind acest subiect a fost axată pe evidenţierea caracterului de permanenţă a valorificării zăcămintelor miniere (numai corpuri solide) de pe teritoriul României, de-a lungul secolelor, autorii insistînd, în mod deosebit, asupra acelor perioade considerate pînă nu demult obscure ca, de pildă, cea cuprinsă între secolele IV şi XIV.

Metodologic, autorii şi-au conceput studiul în şase „părţi" (I — *Preocupări miniere în cadrul orînduirii comunei primitive*; II — *Exploatări miniere în etapa de destrămare a comunei primitive şi de formare a relaţiilor sclavagiste (Latèn-ul geto-dacic)*; III — *„Industria" minieră pe teritoriul României în timpul stăpînirii romane şi după părăsirea Daciei de către romani (secolele II—IX)*; IV — *Mineritul în Evul Mediu*; V — *Industria minieră pe teritoriul României în cadrul orînduirii capitaliste*; VI — *Dezvoltarea industriei miniere după 1944*), majoritatea lor fiind subdivizate pe capitole. În cadrul acestora, cercetarea precumpănitoare a proceselor tehnico-economice legate direct de producţie s-a făcut pe categorii miniere, în funcţie de locul şi rolul lor pe anumite trepte de dezvoltare a societăţii româneşti : piatra, cuprul şi aurul, pentru comuna primitivă ; fierul, cuprul, metalele preţioase, sarea etc., pentru orînduirile sclavagistă şi medievală ; minereurile feroase şi neferoase, metalele preţioase, mineralele nemetalifere etc., pentru orînduirile capitalistă şi socialistă. Autorii au exclus din aria preocupărilor lor problemele legate de exploatarea combustibililor lichizi şi gazoşi (ne referim la petrol şi gaze naturale), precum şi a izvoarelor minerale, avertizîndu-ne în *Introducerea* lucrării, asupra reluării lor în cuprinsul unor viitoare studii.

Din lectura monografiei pe care o discutăm se desprind interesantele aprecieri ale autorilor relative la evoluţia metodelor şi procedeelor tehnologice folosite la noi, de-a lungul secolelor, în operaţiunile de extracţie şi de reducere a minereurilor, aprecieri susţinute de cercetarea comparativă a elementelor de tehnică minieră, românească şi europeană, pentru aceleaşi etape istorice. Acest lucru le-a permis, totodată, să reliefeze cu pregnanţă — folosind exemple sugestive — spiritul creator şi inovator al poporului român. De asemenea, a fost acordată atenţia cuvenită relevării aspectelor sociale pe care le implică exploatarea subsolului minier : forţa de muncă (provenienţă, structură), condiţiile de muncă şi de viaţă ale lucrătorilor, formele luptei de clasă etc. Un bogat material ilustrativ, alcătuit din desene, schiţe, stampe şi fotografii, însoţeşte expunerea logică a datelor şi faptelor (cu grijă selectate de autori din noianul de informaţii existent), înlesnind cititorilor mai puţin familiarizaţi cu noţiunile de strictă specialitate, deplina lor înţelegere.

Desigur, monografia datorată lui Nicolae Maghiar şi Ştefan Olteanu — asemenea multor alte lucrări de acelaşi gen — este, pe alocuri, susceptibilă de obser-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

vații. În cele ce urmează ne vom referi doar la cîteva elemente ale lucrării pe care le considerăm discutabile.

Semnalăm, mai întîi, evidenta disproporție existentă între „părțile" lucrării; cînd facem această afirmație ne referim nu numai la spațiul grafic oferit cu generozitate de către autori „părților" de istorie veche și medievală a mineritului circa 200 p.) și cu zgîrcenie capitolelor de istorie modernă și contemporană (116 p.), dar și la problematica mult prea restrînsă a acestora din urmă, față de complexitatea proceselor pe care le implică evoluția capitalistă a mineritului și față de importanța deosebită pe care a avut-o această industrie în ansamblul vieții economice și social-politice de la noi începînd din a doua jumătate a secolului trecut. Cît privește ultima parte a lucrării, consacrată dezvoltării industriei miniere după 1944, aceasta este prea puțin edificatoare pentru cititorul interesat, care, deși avizat în *Introducere* asupra modului „mai concentrat" (p. 12) de tratare a subiectului, aștepta totuși ceva mai mult decît o prezentare „telegrafică" de direcții în domeniul amintit.

Aceeași disproporție — parțial justificată însă — se poate constata și în modalitatea de abordare a problemelor mineritului pentru Transilvania, pe de o parte, Țara Românească și Moldova pe de alta. Firește, amploarea exploatărilor miniere și deci ponderea industriei extractive în ansamblul economiei transilvănene a cunoscut limite superioare, incomparabile chiar, față de situația și locul aceleeași industrii în viața economică a Țării Românești și a Moldovei. Din acest punct de vedere, autorii au fost perfect îndreptățiți să dea extinderea cuvenită paragrafelor referitoare la mineritul din Transilvania. În același timp însă autorii trebuiau să aibă în vedere nu numai raportul existent, în diferite perioade, între volumele exploatărilor miniere de o parte și, respectiv, de alta a Carpaților — în funcție de care să-și echilibreze (ca întindere) studiul — dar și, mai ales, rolul pe care l-au jucat unele bogății minerale în evoluția economiei fiecărui principat în parte. Aici, tratamentul ni se pare deficitar. Este suficient doar să amintim faptul că vreme îndelungată sarea a constituit pentru Moldova și Țara Românească, una dintre *principalele* surse de venit ale cămării domnești, mai apoi ale vistieriei statului și, în același timp, un articol foarte solicitat la export, uneori chiar și în provinciile Imperiului habsburgic. Rolul acestui minereu în viața economică a Principatelor a crescut considerabil în epoca modernă, mai ales după intrarea în vigoare a Regulamentelor Organice, cînd a făcut obiectul unor aprige dispute între diferiții concesionari ai ocnelor. Față de amintitele considerente, apreciem că spațiul grafic rezervat exploatărilor saline din Țara Românească și Moldova între anii 1848—1918 (4 pagini, p. 248—252) este insuficient pentru o prezentare la nivel științific, fie ea cît de sintetică, ca să nu mai vorbim de faptul că aceeași chestiune (a exploatării sării) pentru perioada de destrămare a feudalismului a fost „expediată" în numai opt rînduri (p. 196).

Preocupările de modernizare a exploatării subsolului manifestate în epoca regulamentară la est și sud de Carpați (proiectele întocmite de către E. Sarossy în 1835, Hommaire de Hell în 1841, S. Peytaven în 1853 și A. Gaildry în 1856) ca și problema arendării ocnelor, procedeu consfințit prin Regulamentele Organice, necesitau — credem — o mai mare atenție din partea autorilor. Parcurgerea integrală a literaturii de specialitate, inclusiv lucrările datorate lui Alecu Obreja *(Ocnele Moldovei,* în N. Șuțu, *Notițe statistice asupra Moldovei,* Iași, 1852, p. 148—180), C. Broșteanu *(Salinele noastre. Studiu istoric, juridic și economic asupra exploatării salinelor și monopolului sării la romani și români,* București, 1901, 890 p.), Gh. Ungureanu *(Rufetul ocnelor din Moldova și revolta șavgăilor în 1843,* în „Studii și materiale de istorie modernă", vol. I, Editura Academiei, București, 1957) ș.a. ar fi oferit, desigur, un cîmp informațional mult mai bogat și variat pentru problematica exploatării subsolului minier în Țara Românească și Moldova, îndeosebi pentru perioada modernă. Aprofundarea lor n-ar fi afectat structura generală a lucrării — de altfel, bine concepută, — în schimb ar fi lărgit aria concluziilor formulate de autori în cuprinsul paragrafelor respective.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

O chestiune mai puțin dezbătută în monografia lui N. Maghiar și Șt. Olteanu este cea relativă la legislația minieră, la regimul de proprietate asupra subsolului minier, începînd cu epoca modernă. Cîteva precizări, în acest sens, le socotim utile. Astfel, este cunoscut faptul că cele mai multe dintre bogățiile noastre minerale (excepție făcînd aurul și sarea) nu au făcut, în evul mediu, obiectul vreunor dispoziții în materie de drept de proprietate, condiții de extragere etc. Primele reglementări scrise relative la proprietatea minieră datează de la începutul secolului al XIX-lea (cf. Ștefan Chicoș, *Legislația minieră*, în *Enciclopedia României*, vol. III, București, 1943, p. 120). Astfel, *Codul Callimachi* — art. 382 și 509 — stabilea, în Moldova, că bunurile miniere aparțineau statului (vezi și Institutul Geologic al României, *Legiuirile miniere vechi și noi ale României. Legiuirile din vechiul Regat pînă la 4 iulie 1924*, tom VII_1, București, 1925, p. 3—4), în vreme ce *Codul Caragea* din Muntenia — partea a II-a, cap. I, art. 1 — introducea, la 1818, regimul primului ocupant. Ambele *coduri* au fost înlocuite apoi cu Regulamentele Organice.

În materie de drept minier, Regulamentele au introdus, după modelul rusesc, un sistem unic de proprietate în ambele principate : subsolul aparținea proprietarului suprafeței (cf. I. Tănăsescu, *Sistemele de organizare a proprietății miniere și politica minieră în diferite state*, București, 1916, p. 74—75). Au persistat deosebiri numai în privința regimului de exploatare a minelor în cele două principate, deosebiri ce au dispărut după Unirea din 1859. Noul cod de legi, elaborat de Al. I. Cuza în 1864, introducînd un regim unic pentru Principatele Unite prevedea la art. 489 că „proprietatea pămîntului cuprindea în sine proprietatea suprafeței și a subfeței lui" (Șt. Chicoș, *op. cit.*, p. 81), iar în privința normelor de exploatare, art. 491 stipula că proprietarii subsolului urmau să se supună prescripțiunilor (neprecizate însă) ale unei viitoare legi miniere. Și Constituția din 1866 (art. 131) a relevat necesitatea elaborării unei legi a minelor în România (cf. I. G. Vîntu, *Proprietatea zăcămintelor miniere în România*, București, 1938, p. 10).

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, bogățiile miniere ajung să se bucure de o mai mare atenție, dat fiind rolul lor ce nu putea fi nicicum neglijat, în dezvoltarea economică a statului român modern. De acum înainte ele au format obiectul unor dispoziții speciale — legile miniere. Este semnificativ faptul că în perioada amintită s-au depus în parlament nu mai puțin de șase proiecte de legi miniere : în 1863, 1870, 1873, 1881, 1886 și 1895 (cf. N. I. Moruzi, *Le régime juridique du sous-solminier en Roumanie (Loi des mines de 1924)*, Paris, Jouve et C-ie Editeurs, 1926, p. 36 ; G. G. Anagnoste, *Legislația minieră și petroliferă română*, Ploiești, 1924, p. 15). Dintre acestea, numai un singur proiect de lege — cel întocmit de ministrul conservator P. P. Carp, în 1895 — a prins viață. Acest proiect prezintă o deosebită însemnătate întrucît a devenit prima lege minieră din România, inaugurînd totodată o politică de stat în domeniul acestei industrii (M. Plătăreanu, *Politica economică și socială a României în trecut și în cadrul legislației actuale*, București, 1936, p. 169—170).

Neîndoielnic, conținutul și importanța legiuirilor la care ne-am referit sînt organic legate de celelalte aspecte (deja analizate de către autori) ale mineritului la noi și, ca atare, s-ar fi cuvenit să-și găsească locul meritat într-o asemenea lucrare. Înclinăm să credem că o atentă cercetare a aspectului juridic al problemei mineritului în România ar fi impus, de astă dată, restructurarea unora dintre „părțile" sau paragrafele lucrării, în sensul că ar fi oferit (pentru perioada modernă, cel puțin) criterii mai viabile și convingătoare de periodizare. Altminteri, cititorul se poate întreba, fără a putea obține vreun răspuns afirmativ din lectura lucrării : a însemnat anul 1848 o piatră de hotar în evoluția mineritului la noi ? (p. 208).

Observațiilor de mai sus le adăugăm cîteva inadvertențe strecurate în cuprinsul lucrării. La p. 250, de exemplu, autorii afirmă greșit că „salina de la Tg. Ocna a trecut în anul 1859 în patrimoniul statului". Or, la acea dată, salina con-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stituia deja o proprietate a statului, numai că venitul ei fusese concesionat postelnicului Constantin Ciocan pentru o perioadă de 5 ani, cuprinsă între 1857 și 1862. Prin legea din 1 iulie 1860 („Monitorul Oficial al Moldovei", nr. 219, din 6 iulie 1860) — și nu din 1862, cum greșit au notat autorii — s-a hotărît „adunarea de către guvern a veniturilor din [...] saline", măsură pusă în aplicare abia după expirarea contractului de arendare pînă atunci în vigoare, prin „Regulamentul provizoriu al salinelor Moldovei", din 11 ianuarie 1862 (vezi „Monitorul Oficial al Moldovei", nr. 8, din 11 ianuarie 1862). Notăm, de asemenea, forma corectă a termenului de *miglaș* și nu *măglaș* (p. 176), pentru respectiva categorie de lucrători ai ocnelor, după cum s-a încetățenit termenul de *mîglă*, iar nu *măglă* (grămadă de sare).

Privită însă în ansamblu, lucrarea *Din istoria mineritului în România* — cu calitățile asupra cărora, trebuie să recunoaștem, am stăruit prea puțin, și cu imperfecțiunile semnalate — se impune nu numai prin întinderea și tematica abordată, prin bogăția de informații și prin claritatea stilului, dar și prin contribuția efectivă la elucidarea unora dintre problemele mai puțin cunoscute în istoriografia noastră.

D. Vitcu

N. GRIGORAȘ, I. CAPROȘU, *Biserici și mănăstiri vechi din Moldova. Pînă la mijlocul secolului al XV-lea*, ed. a II-a, revăzută, București, Editura Meridiane, 1971, 75 p. + ilustrații.

În 1968 apărea prima ediție a acestei lucrări. Epuizarea ei în scurt timp și amploarea cercetărilor istorice, arheologice, de diplomatică, de istoria artei etc., din ultima vreme au determinat pe autori să purcedă la alcătuirea unei noi ediții a lucrării, revizuită și completată. Deși întocmită pentru un public mai larg, lucrarea are o ținută riguros științifică sintetizînd rezultatele cercetărilor „la zi" în problema enunțată de titlu.

Structural lucrarea cuprinde aceleași patru capitole: I *Vechile biserici și mănăstiri păstrate*; II *Biserici și mănăstiri vechi în ruină, reconstruite sau înlocuite ulterior cu altele*; III *Biserici și mănăstiri vechi catolice din Moldova*; IV *Biserici și mănăstiri vechi dispărute, menționate documentar*, dar cu un conținut mai limpede și, evident, completată. Astfel, cititorul va găsi referiri la viața cultural-artistică a vechii Mănăstiri Neamț (p. 34), date în legătură cu dispoziția planică a vechii mănăstiri Moldovița evidențiate de recentele săpături arheologice (p. 41) și a Humorului (p. 45), despre biserica descoperită în curtea bisericii Sf. Dumitru — Suceava (p. 60); ultimul capitol este, de asemenea, substanțial îmbogățit.

Meritul autorilor constă, de pe o parte, în aceea că identifică printr-o cercetare a documentelor epocii alte numeroase biserici și mănăstiri vechi de pînă la mijlocul secolului al XV-lea care, alături de cele păstrate integral sau în ruină fac „...dovada amploarei artei constructive din Moldova în vremea ce a premers epocii lui Ștefan cel Mare" (p. 70); pe de altă parte, bogata activitate din domeniul construcțiilor religioase este prezentată în strînsă legătură cu realizările din celelalte domenii ale artei religioase precum: pictura — frescele de la biserica Sf. Neculai din Rădăuți, de la vechea biserică a mănăstirii Moldovița (vezi pentru aceasta articolul apărut ulterior al lui Gh. I. Cantacuzino, *Vechea mănăstire a Moldoviței în lumina cercetărilor arheologice* în „Buletinul monumentelor istorice" an. XL (1971), nr. 3 pp. 79—84), manuscrisele și miniaturile, argintăria, broderia, sculptura etc., redîndu-se astfel climatul de plină efervescență spirituală din primul veac de existență a tînărului sat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

moldovenesc. În atare situație, constatarea autorilor după care „...în procesul ei de dezvoltare din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima jumătate a veacului al XV-lea, arta moldovenească ajunsese la înfăptuiri remarcabile, așa încît va face posibilă strălucita înflorire din vremea lui Ștefan cel Mare și integrarea ei în aria valorilor universale" apare ca o concluzie firească.

Evident, o lucrare asupra unor astfel de probleme rămîne susceptibilă de noi contribuții determinate de scoaterea la lumină, în dezvoltarea cercetărilor istorice, a unor noi date menite să răspundă întrebărilor pe care, de altfel, și le-au pus și autorii lucrării de față. Este cazul bisericii de lemn de la Putna atribuită de tradiție lui Dragoș Vodă.

Plecînd de la tradiția înregistrată de Nicolae Costin și coroborată cu o informație oferită de un document din 17 martie 1723 (citat după Th. Codrescu, Uricarul, tom. XIV, p. 182 unde se găsește însă documentul din 14 martie 1736 care conține un pasaj aproape identic cu știrea din actul de la 17 martie 1723 pentru care vezi V. A. Urechea, *Arhimandritul Vartolomei Măzăreanu (1720—1780). Notiță biografică și bibliografică* în „Analele Acad. Rom. Seria a II-a, tom. X, Mem. Sect. Ist., p. 193), autorii, alăturîndu-se concluziilor altor cercetători ai acestei biserici de lemn de la Putna, acceptă tradiția. Aceste informații sînt însă insuficiente pentru acceptarea tradiției privind acest monument. Problema este, desigur, mult mai complexă încît ar merita un studiu aparte.

Lista bisericilor și mănăstirilor anterioare domniei lui Ștefan cel Mare identificate pe baza cercetării documentelor epocii ar trebui completată cu cele 44 de biserici din ținutul Sucevei menționate în documentul din 1490 martie 15 prin care Ștefan cel Mare le confirma Episcopiei de Rădăuți, ocazie cu care se specifica: „...au fost date de bunicul nostru Alexandru voievod", aceleiași episcopii (I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I, p. 405—418). Pe lîngă acestea ar trebui amintite și bisericile de la Climăuți, Vicșani, Frătăuți, Bolohinești, Jicovul de Sus și Măcicătești, tot din ținutul Sucevei, care „...aceste biserici și acești popi sînt scrișii în pravila bunicului nostru Alexandru voievod și noi le-am întors și le-am lăsat să asculte de mănăstirea noastră de la Putna" (*ibidem*, p. 411; vezi și documentele CCXV, din 1490 martie 15, p. 418—425, și CCXVI, din 1490 martie 16, p. 425—428).

O biserică datînd din prima jumătate al secolului al XV-lea exista în satul Mănești de la obîrșia Ialanului. Prin actul din 1491 octombrie 15, Ștefan cel Mare întărea vînzarea acestui sat, făcută de Duma, fiul lui Manea, și nepoții lui de soră, Dragotă Cremene și Tintea, „...unde a fost casa tatălui lor. Manea și mănăstirea" *ibidem*, doc. CCXXXVII, p. 466—467). Aceasta cu atît mai mult cu cît autorii nu trec cu vederea nici existența unei „biserici de lemn" „pe dealul de unde Ștefan cel Mare a tras cu arcul" (p. 10) amintită doar de tradiția consemnată de I. Neculce în *O samă de cuvinte*.

Referindu-se la mormintele lui „Bogdan I, Lațcu, Roman I, Ștefan I, Bogdan — fratele lui Alexandru cel Bun —, Bogdan — fiul lui Alexandru cel Bun, —, Anastasia — fiica lui Lațcu —, Stana..." din biserica Sf. Neculai din Rădăuți, autorii arată că „Pe mormintele primilor șase Ștefan cel Mare a pus lespezi funerare... (p. 16) ceea ce nu este complet căci tot Ștefan cel Mare a înfrumusețat și mormîntul *Anastasiei*, e drept, abia peste 17 ani (vezi: *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Editura Academiei, 1958, p. 262—263).

Aceste modeste observații nu scad cu nimic din meritele lucrării *Biserici și mănăstiri din Moldova*, intrată deja în atenția cercetătorilor istoriei românești.

I. Solcanu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

NICOLAE STOICESCU, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova .Sec. XV—XVII*, București, Editura enciclopedică română, 1971, 456 p.

Tipărind carte după carte în ultimii ani, Nicolae Stoicescu a devenit, fără îndoială, cel mai prolific dintre medieviștii români. Predilecția autorului pentru întocmirea instrumentelor de lucru s-a concretizat, în cadrul acestei bogate activități, într-un număr de lucrări de o deosebită importanță pentru medievistica românească. Din rîndul acestora face parte și acest *Dicționar al marilor dregători...*, prima lucrare de acest gen din istoriografia noastră. Presupunînd parcurgerea unui imens material documentar, publicat sau inedit, și a unei vaste bibliografii precum și o minuțiozitate deosebită, o astfel de lucrare este foarte greu de întocmit chiar atunci cînd cel ce purcede la realizarea ei posedă experiența necesară; o asemenea lucrare implică, în ultimă instanță, o perfectă asociere a efortului documentar cu o tenacitate științifică deosebită. Este tocmai ceea ce se desprinde și din această lucrare a lui Nicolae Stoicescu care, cu rigurozitatea-i cunoscută, a adunat, a coroborat și a interpretat informațiile documentare de la cele substanțiale și clare pînă la cele mai nesemnificative și mai contradictorii pentru recompunerea cît mai completă cu putință a evoluției unui mare număr de dregători moldoveni și munteni.

Autorul nu urmărește însă numai obișnuitul *cursus honorum* al dregătorilor, ci chintesențiază, în limitele materialului documentar existent, tot ceea ce prezintă importanță sau are o semnificație oarecare din activitatea fiecărui dregător. În acest sens, trebuie subliniat faptul că intenția autorului, de a oferi „celor interesați *datele esențiale* (subl. autorului) despre rolul politic jucat de membrii clasei boierești pînă la începutul epocii fanariote" (p. 5) este bine ilustrată în dicționar dacă avem în vedere bogăția de informații pe care acesta o însumează.

În lipsa unor lucrări de genealogie, dicționarul evidențiază unele aspecte interesante ale raporturilor dintre domnie și marea boierime și ale luptei „pentru putere dusă între familiile boierești, grupate în jurul unui domn sau al altuia, în primul rînd după legăturile de rudenie și de interese dintre ele" (p. 5). Desigur, lucrările de genealogie a căror tradiție, din păcate a fost abandonată în ultimele decenii, vor reliefa în măsura necesară importanța legăturilor de rudenie dintre marii dregători și domnie în ceea ce privește evoluția politică în anumite momente din istoria celor două țări. Pînă la apariția unor astfel de lucrări, *Dicționarul* lui N. Stoicescu oferă o imagine de ansamblu a fenomenului, ajutîndu-l pe cercetător în deslușirea unor aspecte particulare ale acestuia. Aceeași imagine de ansamblu și aceleași date esențiale le poate găsi cercetătorul în dicționar și în ceea ce privește problema, necercetată pînă în prezent, a trecerii dregătorilor dintr-o țară în alta; aceasta însă nu numai ca urmare a organizării lor politice asemănătoare și a strînselor relații dintre cele două țări surori" (p. 6), ci și datorită acelorași legături de rudenie dintre boieri sau dintre domnie și aceștia.

Destinat a fi un instrument de informare, *Dicționarul* lui Nicolae Stoicescu este indispensabil cercetătorului constituind pentru acesta o călăuză sigură și rapidă. *Dicționarul* se folosește foarte ușor și datorită îmbinării de către autor a criteriului cronologic, specific istoriei, cu cel lexicografic propriu-zis. Împărțiți pe țări și pe secole, dregătorii sînt ordonați, în cadrul acestor compartimentări, alfabetic.

Desigur, *Dicționarul*, după cum autorul însuși cel dintîi o afirmă, constituie o lucrare perfectibilă, după părerea noastră, chiar într-un viitor apropiat, datorită, în primul rînd, editării corpusului de documente medievale. Înainte de aceasta însă el va fi de un real folos editorilor acestui corpus. Chiar dacă insuficiența materialului documentar privitoare la unii dregători a făcut ca lucrarea să nu fie scutită de unele mici erori, acestea sînt nesemnificative în comparație

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cu ampla şi substanţiala contribuţie a autorului la cercetarea evoluţiei dregătorilor cuprinşi în dicţionar. În acelaşi sens trebuiesc subliniate şi numeroasele corecturi pe care autorul le aduce identificărilor mai vechi sau mai recente, între acestea din urmă incluzîndu-se şi lista dregătorilor Ţării Româneşti (vezi *Studii şi materiale de istorie medie*, vol. IV) la care el însuşi a lucrat cu ani în urmă.

În sfîrşit, deslavizarea numelor, pe care i-am sugerat-o cîndva autorului, va fi de natură să contribuie, dată fiind circulaţia dicţionarului, la abandonarea unor forme onomastice create de cancelaria slavonă din Ţările române şi preluate apoi de vechii traducători de acte şi de editorii moderni. Au mai rămas, totuşi, în *Dicţionar* cîteva forme salvizate ale unor astfel de nume (*Duma Braevici*, p. 269 ; Petru şi Iaţco *Hudici*, p. 275.

Au au fost cuprinşi în lucrare „peste 100 de boieri care sînt doar amintiţi ca membri ai sfatului sau divanului domnesc, dar despre care nu ştim nimic altceva" ; ei „au fost omişi, arată autorul,... putînd fi găsiţi cu uşurinţă în indicii volumelor de documente publicate de I. Bogdan, M. Costăchescu, Gh. Ghibănescu etc., în indicii colecţiei *Documenta Romaniae Historica* şi în indicele de persoane al colecţiei *Documente privind istoria României* (în ms. la Institutul de istorie „N. Iorga") (p. 6—7). Atît omiterea acestor dregători din lucrare cît şi motivarea autorului nu sînt de natură să mulţumească pe cercetătorul care foloseşte *Dicţionarul*, fie şi numai pentru faptul că îl obligă pe acesta la un efort în plus (urmărirea indicilor mai multor colecţii de documente) şi la consultarea unei lucrări în manuscris. De aceea, socotim că la o nouă ediţie a *Dicţionarului* includerea acestor dregători va trebui avută în vedere de către autor. Cu acelaşi prilej ar fi indicată şi publicarea la sfîrşitul dicţionarului a listelor dregătorilor moldoveni (întocmită de autor şi publicată în tomul precedent al acestui „Anuar") şi munteni (la întocmirea căreia a colaborat şi autorul *dicţionarului* şi pe care acum el a corectat-o deseori). În acest fel, cercetătorul ar avea la îndemînă un instrument de lucru complet şi ar fi scutit de efortul suplimentar reclamat, în prezent, de o informare completă în această problemă. Cum lucrarea a apărut într-un tiraj atît de restrîns încît după numai cîteva luni ea nu se mai găseşte în librării, o nouă ediţie a *Dicţionarului* ar fi încă de pe acum binevenită.

Publicînd această lucrare, atît autorul cît şi Editura Enciclopedică Română au meritul de a fi sporit numărul, nu prea mare pînă în prezent, al instrumentelor de lucru ale istoricului cu o lucrare indispensabilă.

I. Caproşu

AL. ALEXIANU, *Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească*, vol. I, — 418 p. ; vol. II, — 370 p., Bucureşti, Editura Meridiane, 1971.

Cercetări sporadice, referitoare la costumul românilor, au existat chiar la mijlocul secolului al XIX-lea datorită lui Al. Odobescu. Studiind pictura votivă din biserica episcopală de la Curtea de Argeş, Al. Odobescu reconstituia pentru prima dată, în mod ştiinţific înfăţişarea costumului feminin de curte din secolul al XVI-lea şi atrăgea totodată atenţia asupra valorii documentare a portretelor murale (vezi Al. Odobescu, *Cîteva ore la Snagov*, în : *Opere*, II, ediţia Al. Dima, Bucureşti, 1967, p. 212 şi urm.). Tot Odobescu era acela care, cu ocazia organizării pavilionului românesc al *Expoziţiei universale de la Paris*, din anul 1865, remarca : „Romania îşi are şi dînsa tezaurele sale artistice şi poporul nostru poartă încă unul din costumele cele mai graţioase" (Al. Odobescu, *op. cit.*, pp. 318—319).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Într-o schiță a istoriei civilizației românești N. Iorga va relua cercetarea istoriei costumului românesc (N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921 ; *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1930). Rezervînd un întreg capitol acestei probleme — *Despre îmbrăcăminte și locuință* —, marele istoric deosebia în evoluția costumului românesc patru etape : prima aceea a înrîuririi orientale și bizantine, care dăinuie pînă în secolul al XV-lea ; a doua, marcată prin influența occidentală, exercitată paralel prin sași, poloni și mai cu seamă italieni ; a treia etapă este, pentru început, o revenire la formele costumației bizantine pentru ca, spre sfîrșitul acestei perioade, care ar corespunde cu epoca fanariotă, în veacul al XVIII-lea, costumul să suporte influența turcizării ; a patra etapă, după 1774 cînd, prin contactele europene, pătrunde din nou moda occidentală.

Preocupări în același domeniu au avut și alți specialiști (etnografi, istorici de artă etc.) din trecut și de azi : I. D. Ștefănescu, Fl. Bobu-Florescu, Fl. Jipescu. Corina Nicolescu. Dintre aceștia în cercetarea istoriei costumului românesc feudal s-a remarcat Corina Nicolescu, care a publicat de-a lungul a mai bine de 15 ani în revistele de specialitate din țară și de peste hotare numeroase studii, precum : *Date cu privire la istoria costumului în Moldova* (sec. XV—XVI) în S.C.I.A., 1956, III, 3—4, p. 51—71 ; *Date cu privire la istoria costumului în Moldova* (sec. XV—XVI), în S.C.I.A., 1957, IV, 3—4, pp. 129—153 ; *Les tissus orientaux dans les Pays Roumains (XVI-e et XVII-e siècle)*, în „Actes du premier congres international des études balcaniques et sud-est européennes, Sofia, auôt—septembre, 1966, Sofia, 1969, pp. 927—953, fig. 1—2 ; *Quelques tissus orientaux dans les colections roumaines*, în „Buletin du Centre International d'Etude des Textiles Anciens", Lyon, 1969, II, 9, p. 27—75 și, ca o încununare firească a acestui susținut efort apărea în 1970, volumul *Istoria costumului de curte în Țările Române. Secolele XIV—XVIII*, Editura științifică, București, 307 p. cu 78 fig. + XCCII planșe color și alb-negru, lucrare de o înaltă ținută științifică (vezi prezentările lui I. Caproșu în „Anuarul „Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași, tom. VIII, 1971 pp. 508, și I. Șolcanu, în *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, an. XLVII (1971, 3—4 p. 294—297). Deși a utilizat o largă gamă de izvoare : documente, colecțiile de țesături aflate în Muzeul de artă al Republicii Socialiste România și în muzeele mănăstirești, reprezentările iconografice de donatori din frescele bisericilor medievale, din icoane și de pe stele funerare, resturi arheologice etc., autoarea este nevoită să recunoască : „...tot acest material bogat și complex are totuși un caracter unilateral, ne informează și ne dă posibilitatea să înfățișăm numai un singur fel de costum, acela al domnitorilor și marilor dregători folosit la sărbători în biserici și în palate domnești, la recepții ori pentru înmormîntarea acestora" (p. 6).

În atare situație încercarea lui Al. Alexianu de a prezenta costumul românesc de-a lungul și de-a latul istoriei lui — costumul tuturor categoriilor sociale pe parcursul a cinci secole — apare drept temerară. Pentru atingerea acestui scop, autorul a utilizat un impresionant material documentar „picturi murale, relații de călători care ne-au vizitat țara, amintiri și memorii, scrieri vechi, catastife de cheltuieli și semi de venituri, catagrafii de averi, registre și privilegii comerciale, tarife vamale, diate și foi de zestre, miniaturi din condici mănăstirești și din manuscrise, broderii, sigilii boierești și efigii monetare, cronici și poezii populare, pietre de mormînt, legende cartografice, ferecături de argint, cahle de sobe și alte piese ceramice"... dintre care „unele vor vedea pentru prima dată lumina tiparului" (p. 30).

Citind această lungă listă de izvoare utilizată de autor, cercetătorul este îndreptățit să aștepte de la cele două volume date revelatoare asupra unui domeniu al civilizației românești tratat pînă acum parțial. Singurul criteriu însă cu care autorul operează în acest vast material documentar pentru prezentarea costumului românesc de-a lungul celor șase capitole *(I. Zorile Renașterii. Un trecento românesc. II. Principatele în secolul al XV-lea. III. Secolul mărgăritarelor.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

IV. Veacul orientalizării. V. Epoca fanarului. VI. La răscruce de drumuri) este cel cronologic. Lesne de înțeles că organizarea materialului cules numai după principiul cronologic a scutit pe autor de un efort în plus, al *sintezei.* Faptul surprinde deoarece în introducere Al. Alexianu mărturisea că „am căutat să dăm studiului nostru o bază riguros științifică...", caz în care, prezentarea costumului, să spunem *de curte,* trebuia făcută evolutiv, într-un singur capitol, stabilindu-i-se trăsăturile caracteristice pentru fiece epocă, raportul cu îmbrăcămintea celorlalte categorii sociale și, firește, raportat la costumul de curte al țărilor vecine. O atare manieră de tratare a problemei ar fi îngăduit autorului observații dintre cele mai interesante, iar cititorului o imagine de ansamblu a unui aspect al civilizației românești medievale dintre cele mai importante.

De-a lungul celor aproape 800 de pagini ale acestor două volume *Mode și veșminte din trecut* nu întîlnim nici un efort de elucidare, fie și a unui singur aspect din evoluția costumului românesc; și, aceasta, cu atît mai mult cu cît subtitlul lucrării ne promite: *Cinci secole de istorie costumară românească.* Tot ceea ce ne oferă autorul în cele șase capitole nu este altceva decît expunerea pur descriptivă a acelui vast material informativ mai sus citat dar, în acest caz nu poate fi vorba de o istorie a costumului românesc. Și mai regretabil este faptul că Al. Alexianu, fără discernămînt, acordă aceeași importanță unui document, unei fresce — tablou votiv, funerar sau reprezentării unei teme biblice —, unei mărturii de călător, unei litografii etc.; or, o ierarhizare a valorii izvoarelor și apoi o privire critică a informației în sine reprezintă elementara cerință a unei lucrări ce se vrea întocmită „riguros științific". Dar, asupra acestora vom mai reveni.

Autorul și-a propus să prezinte cititorului, între altele și costumul țărănesc cuprins între secolele XVI și XIX. Cercetătorii de pînă acum s-au pronunțat cu mare prudență asupra acestei probleme pentru că „...spre deosebire de cercetătorul lumii apusene care poate folosi un bogat material documentar privind viața și activitatea orășenimii, țărănimii și nobilimii, încă de la începutul Evului mediu, în arta românească astfel de izvoare apar cu mult mai tîrziu" (Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte...*, p. 6). Al. Alexianu, conștient de aceasta, rămîne și el în sfera generalului și posibilului: „În liniile ei mari, îmbrăcămintea de tradiție milenară a sătenilor se primenește greu. Și, sub raportul vestimentar, înfățișarea unui *ostaș rustic* (subl. ns.) din Muntenia lui Basarab I, acoperit de căciulă turcană așa cum îl arată *„Cronica pictată de la Viena*... nu se deosebește întru nimic de aspectul unui iobag ardelean, reprezentat sub chipul sfîntului Simion, cîteva decenii mai tîrziu, de zugravul „Calvarului" de la biserica din Mălîncrav" (vol. I p. 78).

Este încă de așteptat din partea specialiștilor un studiu monografic al costumului țăranului român din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre, realizare posibilă prin coroborarea tuturor informațiilor existente. (Merită amintit aici efortul și chiar realizarea parțială a Corinei Nicolescu care, în lucrarea *Istoria costumului de curte...*, rezervă un întreg capitol costumului popular din antichitate și evul mediu, (pp. 77—84). Informațiile nu lipsesc„ iar cele existente pot constitui puncte de plecare. Cronicarul Verancius, la mijlocul secolului al XVI, în trecere prin Moldova, schița costumul țăranului moldovean: „...veșminte de pănură proastă, întunecată și păroasă, acoperit pe cap cu o căciulă ascuțită..., încălțați cu opinci (perone calceati)" (vezi: *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, București, 1966, p. 419 și nota 207). Corina Nicolescu, cercetînd informația, sesiza că „pînă azi în Moldova se păstrează amintirea acestui postav, în sumanele fumurii sau cafenii-închise, caracteristice portului din Vrancea și în toată zona subcarpatică pînă la nordul Moldovei" (p. 27). Desene în culori, dar abia pentru prima jumătate a secolului al XVIII-lea care reproduc costume de țărani din Transilvania și Moldova, se păstrează în Cabinetul de stampe al Academiei Republicii Socialiste România.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dacă pe lîngă toate informaţiile documentare privind materialul, tehnica de lucru şi de prelucrare, particularităţile zonale, obiceiurile etc. nu pierdem din vedere tradiţionalismul (poate chiar conservatorismul!) ţăranului român şi îndeosebi al celui moldovean, în ceea ce priveşte portul (cronicarul Verancius observa cu aceeaşi ocazie că „... moldovenii ţin morţiş la straiele lor şi cu moarte se pedepseşte la ei ver cine ar adopta ori îmbrăcăminte, ori sabie sau ver ce altu asemenea de la turci sau altă naţiune" ; vezi *De situ Transilvaniae, Moldaviae et Transalpinae,* în, *Tezauru de monumente istorice pentru România,* editat de Al. Papiu-Ilarian, vol. III, Bucureşti, 1863, p. 179) atunci desigur, vom avea o imagine a costumului ţărănesc medieval nu prea îndepărtată de portul păstrat încă şi azi în multe regiuni ale ţării.

Un alt domeniu al istoriei costumului românesc asupra căruia Al. Alexianu face referiri este acela al veşmintelor oştenilor : „Cum era un costum de ostaş român din neamul Basarabilor între 1330—1380 ? Iată-l cu *pieptarul de sîrmă* în „cottes de mailles", îmbrăcat cu *cămaşă lucrată în solzi de fier* sau în *armură metalică;* ori cu ţesătura subţire din zale care-i îmbracă torsul, acoperind uneori în întregime şi braţele şi picioarele pînă sub genunchi. Războinicul nostru poartă acum *coiful cu panas* şi *pantofii de fier* cu vîrful alungit după moda polonă, „solerets à la Pologne", cum le spuneau francezii acestui secol" (vol. I, p. 35), (sub. ns. şi autorul continuă „... tot *înheraţi* ori numai *„înzăuaţi"*, trebuie să fi arătat în războaie şi unii din ostaşii cnezilor şi voievozilor de peste Olt, Ioan şi Farcaş, ori ai lui Litovoi şi Seneslau...". În prezentarea acestui costum autorul pleacă de la unele scene din pictura bisericii Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş luîndu-le drept documente iconografice autentic româneşti. Faptul denotă grave fisuri în maniera de interpretare ştiinţifică a documentului istoric. Autenticitatea unei scene iconografice sub raportul autohtonismului elementelor de care ne ocupăm, în cazul de faţă mode şi veşminte, se impune, mai întîi, a fi demonstrată printr-o strînsă coroborare a tuturor informaţiilor între care datarea picturii şi identificarea zugravului sînt cerinţe elementare. Este bine ştiut că zugravii pictau bisericile după Erminii (dispunerea scenelor într-o anumită ordine, conţinutul scenelor şi dispunerea elementelor componente în chiar interiorul lor precum şi anumite elemente de cromatică etc. — vezi V. Grecu, *Cărţi de pictură bisericească bizantină. Introducerea şi ediţie critică a versiunilor româneşti,* 1936), care limitau, în bună parte, imaginaţia zugravilor. Or, a lua drept imagini autentic locale româneşti, costumele purtate de grupurile de ostaşi din pictura bisericii Sf. Nicolae de la Curtea de Argeş (vol. I, fig. 3—4) sau drept „Ostaşi moldoveni îmbrăcaţi în armură din plăci metalice în vremea domniei lui Alexandru cel Bun, după ferecătura în argint a raclei Sf. Ioan cel Nou de la Suceava (vol. I, fig. 30), pe cele din scena „Fuga din Egipet" din pictura gropniţei bisericii Suceviţa, sub care autorul notează : „Figuri de boieri, curteni şi ostaşi de la începutul veacului ; Cărăuşi şi ostaşi din oastea Movileştilor — după pictura murală de la Suceviţa, (vol. I, fig. 163—164), or drept costum de moldoveancă veşmintele Evei din tema „Facerea lumii" din pictura exterioară de la Voroneţ şi Arbure (vol. I, fig. 77—78) etc., este desigur neconvingător, dacă nu chiar hazardant, de vreme ce aceste imagini n-au fost coroborate cu alte date şi documente istorice.

La fel de surprinzătoare este afirmaţia autorului privind costumul oştenilor moldoveni de la începutul secolului al XV-lea : „Călăreţii moldoveni înveşmîntaţi în *armură cavalerească* (sub. ns.), vom afla şi în vălmăşagul luptei de la Grünwald (1410), cu toate că flamura Moldovei, cu capul de zimbru aninată în vîrf de suliţă, lipseşte cu desăvîrşire în gravurile care ne-au păstrat amintirea acestei sîngeroase bătălii" (vol. I, p. 65).

Istoricii au demonstrat pe bază de documente că pînă şi armele de luptă ale moldovenilor pentru această perioadă erau importate din atelierele meşteşugarilor transilvăneni şi, cu atît mai mult, în acest caz, ne întrebăm dacă îşi mai puteau oare îngădui, oştenii lui Alexandru cel Bun şi luxul unui costum cavaleresc ? Autorul răspunde, contrazicîndu-se singur, la numai cîteva rînduri : „Des-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

criind lupta călărimii lui Alexandru cel Bun cu teutonii cei acoperiți de platoșe grele, luptă ce s-a dat, în 1422, la Marienburg, cronicarul Dlugosz ne înfățișează pe moldoveni «descălecînd cu ușurință, cum e firea și datina acestui neam, acoperiți cu frunze și crengi și luptînd pe jos» la caz de nevoie „observație ce pare a fi mult mai veridică decît aceea făcută de Al. Alexianu cu privire la îmbrăcămintea aceloraşi oşteni pentru lupta de la Grünwald.

Dovadă a aceluiași diletantism în analiza izvoarelor stă și următorul pasaj referitor la costumul de luptă al oștenilor moldoveni de la mijlocul secolului al XV-lea : „Acoperiți de zale sau închiși în *cuirase strălucitoare și grele* (sub. ns.) ostașii lui Ștefan cel Mare vor purta în lupta de la Baia (1467)..." (vol. I, p. 67—68). Chiar dacă lucrarea se adresează unui larg cerc de cititori, nu trebuie pierdută din vedere elementara obligație a autorului de a nu se îndepărta de la adevărul istoric prin afirmații neîntemeiate sau chiar hazardate uneori, căci astfel vom aduce grave prejudicii cititorului, precum și în cazul cărții recenzate, în formarea unei imagini exacte asupra unui domeniu al civilizației trecute a poporului nostru.

Pentru *Mode și veșminte din trecut*, trăsătura dominantă rămîne *descriptivismul* și, din păcate, prețioase informații nu pot fi utilizate de cercetătorul de istorie, etnograf etc. ; și pentru faptul că adesori le întîlnim fără trimiteri (vezi vol. I, p. 10, 11, 92, 107, 230, 231, 233, 250, 251, 253, 328, 337, 387, 388; și vol. II, p. 13, 14, 17, 18, 20, 21, 25, 27, 35, 40, 47, 49, 50 etc., etc.).

De asemenea, modul de prezentare preconizat de autor nu este nicidecum cel mai nimerit. Stilul alambicat și mai cu seamă limbajul strident colorat cu arhaisme : *„comornițele* lui Rareș" ; (vol. I, p. 198) *„vestă nărămzie"* (vol. I, p. 252), jupîneasa Aniţa, *soaţa* jupînului..." (vol. I, p. 305 etc., sau cu termeni și asocieri improprii de felul : *„eleganțele* din Țara Românească și Moldova" vol. I, p. 305), *„eleganții vremii"* (I, p. 306), *„cojocar subțire"* (I, p. 307), *„june gospodar* (vol. I, p. 307), „perle mari împodobesc *toaleta și grumajii Mariei"* (vol. I, p. 329), *„să joace* moldovenește cu *deosebită grație și dexteritate"* (vol. I, p. 330), situează lucrarea dincolo de granițele expunerii științifice. De acelaşi efect sînt și titlurile sonore ale unor capitole și subcapitole : „Secolul mărgăritarelor", „La răscruce de drumuri" (capitolul II și V), „Vînt de răsărit... (vol. I, p. 77), „Înșiruite mărgărite" (vol. I, p. 157), „Un pretendent cu cercel la curtea regelui Franței" (vol. I. p. 226), „Un tron pentru o femeie" (vol. I, p. 305), „Beizadeaua ostatec cu perucă pudrată" (vol. I, p. 394), „Canari, parasoluri și cățeluși cilibii" (vol. II, p. 89) etc.

Cu riscul de a ne repeta, subliniem munca uriașă depusă de autor pentru adunarea unui material informativ, pe cît de vast tot pe atît de variat, dar căruia, din păcate îi lipsește acea „bază riguros științifică", și ca metodă de lucru, promisă de la chiar începutul lucrării.

I. Solcanu

ION IONAȘCU, PETRE BĂRBULESCU, GHEORGHE GHEORGHE, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368—1900)*, București, Editura politică, 1971, 517 p.

Concepută ca o culegere care să activizeze un interes mai larg pentru cunoașterea documentelor, lucrarea reunește un însemnat număr de acte, în limba română sau în traducere românească, care reflectă relațiile internaționale ale Țărilor române în epoca feudală și pe acelea ale statului național român în cea mai mare parte a epocii moderne. Volumul cuprinde atît documente care implică participarea directă a țărilor noastre la activitatea diplomatică cît și tratate încheiate între alte state, dar care inserează stipulații referitoare la statele românești.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorii şi-au întemeiat lucrarea pe colecţiile speciale de tratate şi convenţii internaţionale apărute în ţară şi în străinătate, pe colecţiile de documente externe, mai vechi şi mai noi, apărute în ţara noastră. Un număr restrîns de documente a fost reprodus din revistele de specialitate.

Volumul cuprinde 82 de documente din care 62 au fost redactate iniţial în limbile latină, slavonă, polonă, rusă, greacă, turcă, germană şi franceză. Cu ocazia editărilor anterioare, 19 dintre acestea au fost reproduse doar în forma originală. Dintre vechile traduceri, apărute în mai multe ediţii, unele au fost, după mărturisirea autorilor, revăzute, pentru a se elimina erorile şi inadvertenţele. Culegerea este însoţită de prefaţă, studiu introductiv, bibliografie şi indice alfabetic.

Se cuvin a fi subliniate precizările de datare făcute, credem, de Ion Ionaşcu, o autoritate recunoscută şi în domeniul cronologiei medievale.

În marea lor majoritate, documentele publicate în această culegere selectivă sînt dintre cele mai semnificative pentru istoria diplomaţiei româneşti. După opinia noastră, acestora li s-ar fi putut adăuga şi altele, cel puţin tot atît de sugestive. Avem în vedere, mai întîi, omagiile de vasalitate depuse de domnii Moldovei, Petru I, Roman I şi Ştefan I, faţă de regele Poloniei, Vladislav Iagello, în 1387, 1393 şi, respectiv, 1395 (M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, vol. II, Iaşi, 1932, p. 599—600, 607—609 şi 611—615). Aceste acte omagiale sînt foarte importante pentru începuturile suzeranităţii polone asupra Moldovei şi pentru evoluţia acesteia.

Domnia lui Ştefan cel Mare, în general bine reprezentată în această culegere, ar fi trebuit ilustrată şi cu alte documente de o mare valoare diplomatică. Ne gîndim, înainte de toate, la scrisoarea-circulară din 25 ianuarie 1475 prin care voievodul anunţa principilor creştini victoria obţinută împotriva turcilor la Vaslui (I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, vol. II, Bucureşti, 1913, p. 319—321). Avem în vedere, apoi, relatarea solului moldovean Ioan Ţamblac în faţa senatului veneţian, la 8 mai 1478 (*ibidem*, p. 342—351).

Din punctul nostru de vedere, n-ar fi trebuit omis din volum nici omagiul de vasalitate depus de Ştefan cel Mare la Colomeea, la 15—16 septembie 1485 (*ibidem*, p. 370—378). Obligaţiile părţilor contractante interesează, în mod deosebit, evoluţia relaţiilor moldo-polone.

Discursul lui Luca Cârjă ţinut în faţa regelui polon Sigismund şi a sfetnicilor săi, la începutul anului 1523, considerat, pe drept, „monument al elocvenţei politice a strămbunilor noştri", putea fi inclus, de asemenea, în această culegere selectivă de documente (M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti de la Ştefăniţă voievod*, Iaşi, 1943, p. 530—553).

Document important pentru gîndirea politică a timpului şi pentru modul în care principele Transilvaniei, Sigismund Bathory, înţelegea colaborarea cu Mihai Viteazul în lupta împotriva turcilor, tratatul de la Alba Iulia, încheiat la 20 mai 1595, şi-ar fi justificat, de asemenea, selecţia (Hurmuzaki, *Documente*, vol. III, p. 209—213).

Activitatea diplomatică a revoluţionarilor români de la 1848, deşi foarte bogată, nu este reprezentată prin nimic în acest volum. În acest sens, considerăm că şi-ar fi putut găsi loc înţelegerea româno-maghiară semnată la Seghedin, la 2/14 iulie 1849. Rod al unor eforturi remarcabile depuse de Nicolae Bălcescu în vederea colaborării dintre revoluţionarii români şi maghiari, această înţelegere cuprinde două părţi : Proiectul de pacificare şi Tratatul pentru formarea legiunii române (I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. II, Craiova, f.a., p. 120—124).

Perioada luptei pentru Unirea Principatelor s-ar fi cuvenit ilustrată şi cu alte documente diplomatice. Ne gîndim la protocolul încheiat la Paris între reprezentanţii Puterilor garante, la 26 august/7 septembrie 1859, în vederea recunoaşterii dublei alegeri a lui Alexandru Ioan Cuza (*Documente privind Unirea Principatelor*, vol. III, Editura Academiei, Bucureşti, 1963, p. 652—653). Nu mai puţin important este şi firmanul din 4 decembrie 1861 prin care Poarta şi Puterile garante recunoşteau unirea administrativă şi legislativă. Textul acestui firman

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a fost publicat în „Monitorul oficial al Țării Românești" din 3 februarie 1862 (Cf. C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 108, nota 4).

În sfîrșit, considerăm că și-ar fi justificat locul în această culegere și Tratatul de alianță româno-sîrb încheiat la București, la 20 ianuarie 1868. România și Serbia declarau că prin contractarea acestei alianțe „unica și singura lor intenție este de a favoriza prosperitatea și progresul țărilor lor conform drepturilor lor legitime și autonome". Tratatul lasă să se înțeleagă că aceste țări se vor ajuta în cazul în care autonomia le va fi amenințată (*Pagini din lupta poporului român pentru independență națională (1877—1878*, Editura politică, București, 1967, p. 37—38).

S-ar putea spune că moștenirea noastră documentară a conservat încă multe acte, care ar fi putut sta alături de cele selectate de autori și de cele menționate de noi și că spațiul rezervat de editură nu permitea acest lucru. În acest caz, socotim că s-ar fi putut renunța la unele dintre actele incluse în volum. Așa, bunăoară, credem că era necesar doar unul, firește, cel mai sugestiv, dintre tratatele încheiate de Mircea cel Bătrîn cu regele polon Vladislav al II-lea. Existența celorlalte putea fi consemnată într-o notă, așa cum, de altfel, au mai procedat autorii. În același mod se putea proceda și cu adeverințele care atestă împrumutul acordat de Petru Rareș electorului Ioachim de Brandenburg.

În final, fie-ne îngăduit să ne întrebăm ce înseamnă pentru politica externă a României anul 1900. Credem că publicarea documentelor, în acest volum, trebuia să continue pînă la 1918, momentul desăvîrșirii statului național unitar român.

Utilitatea acestei colecții pentru marele public este indiscutabilă, mai ales că vechile colecții sînt destul de rare. În plus, datarea documentelor medievale editate acum, după sistemul actual, ușurează substanțial orientarea cititorului. Considerăm doar că selecția a omis, uneori, acte de certă valoare diplomatică care ar fi conferit volumului și mai multă trăinicie. Din păcate, utilitatea acestui volum pentru istoric este minimă.

I. Toderașcu

GHEORGHE VERȘESCU, *Istoria monografică a orașului Piatra Neamț*, București, 1971, 252 p.

Desigur, o monografie a orașului Piatra Neamț, atît de interesant prin trecutul și prezentul său ca să nu mai vorbim de viitorul ce se prefigurează deja, este absolut necesară, cum, de altfel, se lasă încă așteptate și monografiile multor alte orașe vechi ale țării. Nu mai este cazul să ne oprim aici asupra a ceea ce trebuie să fie o astfel de monografie deoarece sînt destule lucrări izbutite de acest fel, mai vechi sau mai noi. Asupra a ceea ce *nu trebuie să fie* o astfel de monografie avem acum drept exemplu așa-numita *Istorie monografică a orașului Piatra Neamț* de Gheorghe Verșescu. Nu e vorba în acest caz de o carte neizbutită, care deobicei nu trebuie luată în seamă, sau de o lucrare cu erori științifice, pe care critica de specialitate trebuie să le semnaleze și să le corecteze, ci de-a dreptul de un subprodus cu consecințe nedorite, care împietează direct asupra imaginii istorice reale a acestui oraș. Pentru că în loc să informeze cititorul, această tipăritură îl dezinformează, aruncînd o umbră greu de înlăturat asupra interesantului și pitorescului oraș de pe Bistrița.

Lipsit de cunoștințele necesare privitoare la istoria socială, economică și politică a țării sau a zonei în care este situat orașul, autorul s-a încumetat să abordeze un subiect din domeniul istoriei orașului moldovenesc de care este total străin. Necunoscînd nimic din evoluția istorică generală a orașului din Moldova, lipsit de spirit critic și străin de metodologia cercetării științifice, Gheorghe Verșescu a adunat la întîmplare un noian de date pe care le-a înșiruit apoi nici

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

măcar în ordine cronologică, cu erorile preluate din lucrările consultate și pe care le-a sporit substanțial cu cele rezultate din „interpretările" sale. „Lucrarea" nu este întocmită după vreun plan așa încît nu are o structură anumită ; ea adună între două coperți un număr de documente, extrase din lucrări, din documente sau din presă, rezumate și note, înșiruite în cea mai mare parte a acestei tipărituri fără nici o ordine și cu toate greșelile celui care nu știe ce să fișeze și cum să fișeze. În paginile în care fișele nu sînt puse „cap la cap", cu sau fără obișnuitele ghilimele, te întîmpină compilația penibilă sau comentariul, cînd rizibil, cînd plin de enormități al „autorului".

Necunoscînd el însuși precis materialul documentar sau faptele care se referă la istoria orașului Piatra, „autorul" a transcris, după simple aparențe, din lucrări și din izvoare, numeroase materiale care n-au nici o legătură cu trecutul Pietrei. În aceste condiții, „autorul" nu poate fi socotit nici măcar diletant, ci un total necunoscător care a împovărat istoriografia privitoare la acest oraș cu un adevărat balast tipografic. Pe lîngă toate acestea, tipărirea (*carte* nu poate fi numită) excelează printr-un stil ce nu are nimic comun cu cel științific și prin agramatisme de tot felul ca să nu mai vorbim de ortografia ei imposibilă.

În aceste condiții, lucrarea se prezintă ca o întocmire penibilă ce nu are nimic comun cu cercetarea istorică.

Întrucît, așa cum am menționat, lucrarea este plină de erori de tot felul, este imposibil să ne oprim asupra lor, așa încît ne vom mărgini a semnala, în ordinea paginilor „lucrării" doar cîteva din enormitățile autorului care ilustrează modul în care ea a fost întocmită. Astfel, potrivit fanteziei lui Gheorghe Verșescu „satul Vînători de pe Bistrița poartă această denumire, așa cum de altfel avem cazul și în acela de la Neamț (!), datorită misiunii pe care o aveau locuitorii *în cadrul organizării militare pe lîngă cetatea lui Crăciun* de la Piatra" (!) (subl. ns.) (p. 8) ; „Piatra lui Crăciun... apare în izvoarele istorice în anii de domnie a lui Petru Mușat (1374—1392) și Ștefan I (1395—1399)" (!) (p. 8). Afirmația este fantezistă atîta timp cît orașul Piatra Neamț este atestat documentar abia în ultimul an al domniei lui Alexandru cel Bun (vezi *Documente privind istoria României*, A, Moldova, vol. 1, nr. 106). În același mod, Gh. Verșescu afirmă că au fost închinate mînăstirii Bistrița de către Alexandru cel Bun biserica din Piatra, casa lui Crăciun de acolo și tîrgul Piatra însuși. Actul privind închinarea bisericii din acest oraș (*ibidem*, nr. 77 ; vezi în „lucrare", p. 8 și 27) este însă un fals de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, iar închinarea tîrgului este produsul fanteziei „autorului" ca și afirmațiile următoare : satul Turturești „nu a făcut parte din *așezările organizate militărește de boierul Crăciun...*, ci din ale războinicului Băloș de la Iucaș" (!) (p. 10) ; satul Mărătei „*a fost organizat militărește de către Popa Costea, pîrcălab mai apoi*" (!) (p. 15) (actul pe care se „sprijină" această afirmație fantezistă este același fals menționat de noi mai sus) ; satul Cauceleștii „amintește de tribul celtic Caucoensis ,menționat încă de Ptolomeu în sec. II e.n." (p. 15) ; muntele Cernegura „se numește astfel din prima că mai înainte de schimbarea timpului el se acoperă cu o ceață (*negură*) deasă" (p. 20—21) (explicația adevărată însă este foarte simplă : Cernegura=muntele negru) ; „La 31 iulie 1431, Alexandru cel Bun... închina orașul (Piatra, n.ns.) cu *biserica lui Crăciun* mănăstirii Bistrița" (p. 27) (în actul respectiv este menționată doar „casa lui Crăciun de la Piatra").

După un paragraf intitulat *Cuvîntul cronicarilor* în care sînt înșiruite extrase din cronici și cîteva comentarii puerile, urmează *Izvodul pîrcălabilor* în care Gh. Verșescu constată că „unul din cei mai vechi cîrmuitori ai orașului Piatra *care și-a legat numele lui de al orașului este pan Jurgea*" (!) (p. 32) (pentru că acest boier poartă numele de *Piatră* !). După ce înșiră datele documentelor în care este menționat Giurgiu Piatră, autorul „conchide" : „ceea ce dovedește *rolul primordial purtat de dînsul în conducerea orașului*" (!). Pentru ca enormitatea să fie completă, „autorul" continuă pe aproape încă patru pagini *izvodul pîrcălabilor*, (de Piatra, evident, după „opinia" lui Gh. Verșescu) cu lista (greșit întoc-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mită) a pîrcălabilor de Cetatea Neamț (vezi p. 33—36) cu destule erori în transcrierea numelor și în modul de citare a lucrărilor (cf. lista cronologică a pîrcălabilor de Neamț, la N. Stoicescu, *Lista marilor dregători ai Moldovei (sec. XIV—XVII)*, în „Anuar", tom. VIII, p. 410—412). Mai mult încă, această listă e completată cu paragraful *tabelul ispravnicilor* (p. 36—37)... de Piatra (!) după credința autorului, dar în realitate e vorba de ispravnicii ținutului Neamț. În sfîrșit, printre *Alți dregători* ai Pietrei (p. 37) sînt înșiruiți un „mare vătav al Neamțului" și mai mulți căpitani ai aceluiași ținut, trecuți apoi și în paragraful următor *Oameni de seamă din Piatra N.* (!) alături de „Andrei neamișul din Tatarași și popa Covrig" și de „Bran căpitan de curteni de *Neamț*" (p. 38), ultimul figurînd și în paragraful *Din trecutul armatei pietrene* (p. 116). Neștiind care erau organele de conducere ale unui oraș medieval, Gh. Verșescu menționează printre conducătorii orașului Piatra și pe un „Penteleu vel vătav de Neamț", precum și pe ureadnici (p. 39) care, după cum se știe, erau reprezentanții domniei în oraș.

După ce la începutul lucrării, Gh. Verșescu înregistrase o dată, evident, fantezistă, pentru atestarea documentară a orașului Piatra pentru ca apoi să mai dea și altele tot fără temei, autorul scrie în „capitolul" X : „Înainte de a constata data apariției în documente a orașului Piatra, nu de puțin interes istoric este aflarea anului ținutului Neamț. Pîrcălabul de Neamț nu putea să locuiască decît în orașul Piatra. Tîrgu-Neamț mai mic, mai la o parte din calea drumurilor comerciale, nu putea servi de reședință unui asemenea dregător" (!) (p. 126). Afirmația este de-a dreptul fantezistă atît timp cît este bine cunoscut faptul că pîrcălabul de Neamț își avea reședința nu la Piatra, ci în Cetatea Neamț. Înregistrînd în continuare primele mențiuni documentare ale pîrcălabului de Neamț (1403, 1407 și 1408), Gh. Verșescu ajunge la uluitoarea concluzie : „Prin urmare, prezența pîrcălabului de Neamț implică de la sine și existența orașului Piatra, deși nu este numit" (!!!) (p. 126). „Autorul" continuă apoi : „Pentru prima dată — cînd este pomenit orașul Piatra, avem anul 1409" (!) (p. 127). (Corect : 31 iulie 1431) ; el publică în continuare (p. 127 și urm.) fără ordine și cu numeroase greșeli documente care după „opinia" lui au legătură cu orașul Piatra (între acestea și documentul fals din 1428 iulie 11, redat odată în rezumat și altă dată în întregime (p. 127 și 128). Sînt cazuri cînd același document este rezumat sau reprodus de mai multe ori pentru că el a fost editat în mai multe publicații ; fișînd documentul respectiv din mai multe colecții, Gh. Verșescu și-a așezat aceste „fișe" după o „logică" personală și le-a publicat ca atare, însoțite în textul „cărții" de descrierea arheografică și bibliografică copiată, descori cu greșeli, din volumele lui Costăchescu, din *Documente privind istoria României*, *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică Centrală* etc... Între aceste documente se găsește uneori și cîte un scurt comentariu de felul : „O Peatră (!) lîngă Bacău, pomenită în 6917 (1409) ianuarie 28, nota 5" (!) (p. 129) sau : „Prin urmare, adăugăm noi, orașul Piatra nu apare pentru prima dată în documentele istorice în anul 1497, cînd Ștefan cel Mare zidi biserica din această localitate" (p. 127) (deși nimeni n-a afirmat aceasta). Călugării de la mănăstirea Bistrița, numiți obișnuit în documente, *bistrițeni*, devin în „comentariile" lui Gh. Verșescu „locuitorii mahalalei Bistrița astăzi Precista" (p. 189). Un subcapitol este intitulat : „*Peatra (!) 1456 septembrie 8, pergament*" (data corectă a actului : 1457) ; pe zeci de pagini, în cuprinsul lui, se înregistrează, apoi, în modul arătat de noi mai sus, documente care după „opinia" lui Gh. Verșescu se referă la orașul Piatra (ajunge, de pildă, ca într-un act să se menționeze un topic *Piatra* pentru ca Gh. Verșescu să considere că documentul aparține tîrgului Piatra (p. 133).

Numeroasele greșeli de tipar sau de transcriere a documentelor, mai ales la datele acestora (vezi p. 20, 30, 32, 37, 128 etc...) fac bună simbioză cu enormitățile „autorului". Asemenea greșeli se întîlnesc și în lista bibliografică de la sfîrșitul lucrării întocmită și tipărită în același mod ca întreaga „lucrare".

Făcînd doar cîteva observații asupra acestei întocmiri care nu este nici istorie monografică, nici culegere de documente, ci o adunătură haotică de date

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și informații brute, cu erori și interpretări ridicole, care de multe ori nu au nici o legătură cu istoria orașului Piatra Neamț, trebuie să subliniem că „lucrarea" comportă observații și corecturi aproape la fiecare pagină. De aceea, ea este foarte **greu** de parcurs în întregime de cititorul avizat, iar cel care ar dori să se informeze **asupra** istoriei acestui oraș va fi mereu derutat și dezinformat.

O lectură obișnuită a cărții fiind deci aproape imposibilă, ajunge doar s-o **răsfoiești** pentru a fi cuprins imediat de o iremediabilă nedumerire : cum a fost **posibilă** tipărirea acestei „lucrări" ? Dacă autorul ei nu a fost capabil decît de o întocmire submediocră, așa cum rezultă din orice pagină a acestei tipărituri, cine și-a putut asuma sarcina publicării ei ? „Lucrarea" poartă pe copertă numai **locul** și anul apariției, nu însă și editura.

Fie că acest fapt are sau nu vreo semnificație, lipsa de competență și de responsabilitate a celor care au tipărit asemenea subprodus este evidentă. Același lucru se poate spune, de asemenea, atît despre cei care și-au dat avizul științific pentru tipărirea ei, cît și despre redactorul de carte care a ținut, ca și editura însăși, să rămînă anonim. Din păcate, acest fapt s-a întîmplat la o *editură din București, în anul 1971 !*

I. Caproșu

GEORGE POTRA, NICOLAE SIMACHE, *Contribuții la istoricul orașelor Ploiești și Tîrgșor (1632—1857)*, Ploiești, 1970, 580 p.

Volumul intitulat, impropriu astfel este, de fapt, o culegere de documente privitoare la orașele Ploiești și Tîrgșor (circa 450 pagini) însoțită de un studiu introductiv de aproximativ 100 pagini.

Din cele 386 de documente cuprinse în volum, 139 se referă la istoria orașului Ploiești dintre anii 1632 și 1857, iar 147 la cea a Tîrgușorului sau, mai bine zis, a mănăstirii Tîrgșor din anii 1636—1844. Trebuie remarcat faptul că aceste documente, provenind de la Arhivele Statului București, Biblioteca Academiei, Muzeul de istorie a orașului București și Muzeul de istorie al județului Prahova se publică pentru prima dată. Ele conțin un bogat material documentar privitor la istoria economică, socială, politică și edilitară a celor două așezări așa încît prin publicarea lor se pune la îndemîna cercetătorilor un instrument de lucru necesar, menit să înlesnească cercetările de istorie locală. Inițiativa editorilor și a Comitetelor de cultură și artă ale municipiului Ploiești și județului Prahova, sub auspiciile cărora s-a tipărit lucrarea, merită a fi urmată atîta timp cît istoria atîtor alte orașe are nevoie de lucrări similare pe care s-ar putea întemeia, apoi, atît de necesarele monografii de orașe.

Autorii volumului au întreprins ample cercetări în arhive pentru depistarea documentelor și selectarea apoi a celor al căror conținut stă în directă legătură cu istoria celor două tîrguri feudale. În aceasta constă, de altfel, și meritul lor căci în ceea ce privește metoda de editare sau încercarea de prezentare a acestor documente așa cum se concretizează ea în studiul ce le precede sînt departe de a fi cel puțin mulțumitoare.

Desigur că de vreme ce de ani de zile se tipărește o colecție de valoarea cunoscutei *Documenta Romaniae Historica*, după criterii științifice ce însumează o vastă experiență pe acest tărîm, modul cum sînt editate actele din acest volum nu poate mulțumi pe nimeni. Cînd istorici și lingviști, deopotrivă și fără nici o excepție, au abandonat demult transliterația editînd textele vechi după metoda transcrierii fonetice interpretative nu mai putem fi de acord, evident, cu folosirea transliterației la editarea documentelor, așa cum procedează editorii acestui volum. Redarea cu caractere latine a textului slavon de la începutul și sfîrșitul actelor, încărcarea textului cu indicații al căror loc este în note (*indescifrabil, loc rupt* etc.), în-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

semnări și semnături grecești nedescifrabile, locuri ilizibile nemenționate sau chiar maniera proprie de întregire a cuvintelor din documentele publicate în acest volum nu țin, de asemenea, de cea mai bună metodă de editare. Este de la sine înțeles, deci, că, în asemenea condiții, valoarea științifică a culegerii nu se ridică la nivelul cerințelor actuale în domeniul editării de documente așa cum pe bună dreptate ne-am fi așteptat de la doi istoriografi cu o experiență binecunoscută.

Trecînd peste ortografia și punctuația cu totul „personale" ce însoțesc întreparcurgere necesită destulă răbdare, trebuie să observăm că în pofida valorosului ducerea și „contribuțiile" autorilor (de fapt, un fel de studiu introductiv), a căror material documentar furnizat de documentele publicate în volum, prezentarea principalelor aspecte ale evoluției istorice a celor două așezări este departe de ceea ce ar trebui să fie o contribuție științifică la cercetarea unei probleme, fie ea chiar de istorie locală. Cum între fond și formă există întotdeauna o indisolubilă legătură, nu socotim că este inutil a ne opri asupra unor stîngăcii de formulare, confuzii și chiar formulări incorecte atîta vreme cît ele reflectă cu fidelitate interpretări ilogice surprinzătoare, lipsa de informație sau confuzia cu care e abordat faptul istoric. Potrivit autorilor, „pe teritoriul acestui oraș (Ploiești, n.ns.) întîlnim *vechi urme*", iar „în partea de nord-est a orașului s-au descoperit *urme din epoca bronzului*" (p. 3); „*Înființarea lui* (a orașului, n. ns.) *este în legătură* cu concentrarea trupelor lui Mihai Viteazul în vederea acțiunilor războinice *pe care le proiectase în Transilvania*" (p. 4); „...Epoca de după 1821, pînă în preajma revoluției burghezo-democrate din 1848, nu o cunoaștem îndestul de bine ca să se poată scrie o istorie completă a orașului Ploiești, *atît de interesantă în evoluția sa în această vreme*" (de unde știu autorii că evoluția istorică a Ploieștilor este „atît de interesantă" cînd ea nu este „îndestul de bine" cunoscută, e greu de spus) (p. 5); „...Istoria uneia *dintre cele mai minunate* și interesante așezări..." arată că „orașul Ploiești a fost o poartă de intrare a capitalismului după prăbușirea economiei feudale" (!) (p. 5). Culegerea de documente publicată oferă „un material documentar *care aduce contribuții prețioase la cunoașterea istoricului orașului Ploiești*" (p. 5; vezi și p. 6); autorii s-au mărginit să schițeze „*contribuția* pe care o aduc documentele *în prezentarea* diferitelor probleme din secolul al XIX-lea" continuînd să menționeze că „*ne rezervăm intenția* unui al doilea volum de „documente ploieștene" (p. 6) care, editat și „prezentat" ca cel de față nu știm dacă ar aduce folosul cuvenit; „documentele ,ca orice *valori de informație istorică, pot stîrni* după conținut *diferite interese*" (p. 5; în sfîrșit, potrivit unei alte „opinii" a editorilor, „un document, pentru a putea fi transcris trebuie mai întîi cercetat *în valoarea lui informativă*" (p. 6). „Ceea ce ne-a preocupat în primul rînd, avertizează editorii într-o frază fără sens, n-a fost transcrierea documentelor, orice ar conține și orice valoare istorică ar avea..." (p. 5). Dintr-o frază contorsionată aflăm că una din perioadele la care se referă documentele publicate este „interdependența economico-social, *1597—1654*" (!) (p. 6).

Prezentarea știrilor noi din documentele publicate în volum e organizată pe capitole și subcapitole intitulate „aspecte de viață dintre..." și „aspecte de viață între..." (!) (urmează anii respectivi) sau purtînd titluri ca „Inundația orașului din 1837" (corect: inundarea orașului în 1837), „Chestiuni administrative ale orașului Ploiești în 1838" sau, în sfîrșit, „Chestiunea paharnicului Iordache Politimos", toate vădind lipsa celui mai mic efort pentru o exprimare cît de cît îngrijită. Aceeași este și trăsătura principală a întregului text privitor la istoria celor două orașe din care spicuim, fără a mai comenta, următoarele: „fenomenul derivării *de la* onomasticul Ploaie *la* toponimicul Ploiești este similar cu altele..." (p. 7, nota); „derivația este imposibilă prin forma singularului derivat..., ci numai prin forma pluralului derivat"... (p. 7, nota); „către sfîrșitul secolului al XVI-lea *modesta așezare sătească din Ploiești are prilejul unei dezvoltări neașteptate*, datorită lui Mihai Viteazul" (p. 8); „ziua de tîrg era miercurea, care a fost păstrată de-a lungul vremii"; cauzele decăderii Tîrgșorului" nu sînt prea multe, dar una din cele mai însemnate este strămutarea capitalei de la Tîrgoviște la București, *care începuse*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din a doua jumătate a secolului al XVI-lea și care continuă timp de aproape un secol" (!) (p. 7); „în 1718, cînd se vorbește despre orașele importante ale Țării Românești, Tîrgșorul nu este în rîndul lor..." (p. 11); la Ploiești „s-au înfiripat *primele negoțuri de tip orășenesc*, care prilejuiesc un schimb mai viu de mărfuri și o *creștere continuă a necesităților de viață"* (p. 11); printre onomasticile interesante din documente se citează „jupîn Dușcă, desigur o poreclă în legătură cu *năravul* de „a da de dușcă" adică de *a obișnui băutura*, și Defta sin Gușcă" (p. 11—12); „orașul Ploiești a avut o dezvoltare lentă sub domniile fanariote, *iar din 1775*, cînd Alexandru Ipsilant voievod îl dăruiește lui Ianache Moruzi, vărul său, dezvoltarea este și mai înceată" (p. 38); „la drept vorbind, scăderea cifrei de afaceri începuse din 1503 cînd se realizează cel mai ridicat nivel, cifrînd 167 000 florini; în 1504 suma abia a atins 140 000 florini *și* scăderea continuă oscilînd... către mijlocul *și* să se fixeze către 1 600 la 60 0000 florini" (p. 71); „prezentarea documentelor din acest volum are un *caracter sugestiv*. Nu este vorba aici de un studiu complet al documentelor *ci numai de anumite indicări enunțiative* a unor probleme din istoria orașului Ploiești..., rămînînd ca numai *un studiu de amănunt în coroborare și cu alte documente* publicate... să pună în lumină valoarea lor..." (p. 103); „toate aceste probleme *sînt prinse* într-un cadru sumar de istorie generală a orînduirii feudale" (p. 104); „vînzarea *lor* (a rumînilor, n. ns.) împreună cu ocina *lor descoperă* o latură nouă din tragica luptă" a țărănimii; „vînzarea acestor rumâni presupune părăsirea locului lor de baștină și echivalarea lor cu robii țigani, dar cum rămînea cu ocina lor?" (p. 104); un document din 1675 decembrie 6 privitor la fuga unor români de pe o moșie „confirmă caracterul general pe care l-a luat fuga de pe moșii *în această epocă în care orînduirea feudală atinge cea mai mare dezvoltare și înflorire a sa"* (p. 104); în cadrul paragrafului intitulat *fiscalismul excesiv* (!) se constată că *„fiscalismul excesiv* cu care Constantin Brîncoveanu storcea țara *a creat* în Ploiești *condiții* foarte grele pentru negutători" (p. 105); „începînd din 1820 *se trezește* (!) în conștiința ploieștenilor *obligația și răspunderea* lor față de modul cum se dezvoltă orașul" (p. 107), iar „construcția barierelor, deși n-a rezolvat o problemă edilitară sau urbanistică în oraș, rezolva totuși una financiară *care mijlocea celorlalte"* (p. 107); în aceeași epocă „se ilustrează pînă în amănunt *spiritul polemic* și *birocratismul* care *stăpînea* (!) ierarhia conducătorilor administrativi" (p. 108); cercetările asupra Tîrgșorului nu pot fi socotite *„complet încheiate"* deoarece „multe din *informațiile* pe care le cunoaștem... *trebuiesc revizuite"* (p. 109). În sfîrșit, autorii conchid că nu toate chestiunile de istorie feudală analizate de ei își găsesc „completa rezolvare în aceste documente, dar sugerarea lor și *contribuțiile care intervin în precizarea lor* fac odată mai mult dovada trebuinții (sic!) de a se publica și cerceta toate documentele"... (p. 115).

Trebuie observat, de asemenea, că lipsa unei documentări temeinice nu poate fi substituită prin citarea din clasicii materialismului istoric, așa cum procedează uneori autorii volumului. La pagina 106 se constată, de pildă, că începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea apar în Ploiești „meșteșugarii" și că „sîntem în epoca de început a dezvoltării acestei categorii de orășeni". Constatarea, interesantă pentru evoluția istorică a orașului Ploiești, fără temeiul documentar necesar nu dobîndește valabilitatea cuvenită chiar dacă e urmată de un larg citat din Marx despre esența meșteșugului orășenesc. În sfîrșit, observăm că indicele nu se compune numai din *toponomastică* și *glosar* cum l-au subintitulat autorii ci și din *materii* și *onomastice*.

Nu mai încape îndoiala că asemenea documente trebuiesc publicate, dar nu așa cum au fost editate cele din această culegere; ele trebuiesc, de asemenea, cercetate dar, iarăși, nu în felul în care s-a făcut această cercetare în volumul de față. Pentru că, orice s-ar spune, atunci cînd un autor nu stăpînește terminologia de specialitate sau, mai mult încă, e străin chiar de corectitudinea expri-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mării, interpretarea fenomenului istoric nu se poate face decît sub nivelul cerințelor unei discipline care presupune, totuși, uneori, multă muncă pentru elaborarea unei lucrări științifice.

I. Caproșu

ARIADNA CAMARIANO-CIORAN, *Academiile domnești din București și Iași*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, 328 p.

Volumul cuprinde o expunere nouă, bazată pe o bogată informație inedită asupra înființării și evoluției Academiilor domnești din București și Iași, instituții de învățămînt superior cu limba de predare greacă, înființate, prima în anul 1689, iar a doua în 1707. S-a urmărit în această lucrare prezentarea organizării Academiilor, a personalului didactic, a metodelor pedagogice, apartenenței sociale a elevilor, precum și a rolului îndeplinit în țările noastre și în sud-estul european de aceste instituții de învățămînt.

Înființarea acestor instituții în țările noastre este explicată prin pătrunderea limbii grecești în Țara Românească și în Moldova datorită relațiilor de natură religioasă, politică, economică și culturală. Limba greacă s-a folosit în țările noastre încă din secolul al XV-lea, deși ea a fost cultivată și învățată începînd cu secolul al XVII-lea. Un rol deosebit în introducerea limbii grecești l-a avut Patriarhia din Constantinopol, care a impus o adevărată cultivare a limbii grecești în biserică, școală și mănăstiri. Un rol deosebit l-a avut și creșterea importanței politice al elementelor grecești la nordul Dunării. Boierii români au început să angajeze profesori de limba greacă pentru copiii și să învețe chiar ei limba, în special începînd din secolul al XVIII-lea.

Ariadna Camariano-Cioran a urmărit atenția acordată de elementele sociale suprapuse învățămîntului limbii grecești în școlile întemeiate în țările noastre precum Colegiul lui Vasile Lupu din Iași și cel din Tîrgoviște înființat în 1646 de Paisie Ligaridis. În Academia domnească din București se preda logica, retorica, fizica, astronomia, metafizica, întregul ciclu de filozofie neoaristotelică și disciplinele teologice. Autoarea remarcă faptul că pînă în anul 1821, cînd Academia greacă din București a fost închisă, învățămîntul teologic-scolastic a cedat locul disciplinelor laice și în special filozofiei și științelor naturii.

Învățămîntul în limba greacă din Țara Românească a fost reorganizat în anul 1776 de către Alexandru Ipsilanti. Cu această ocazie s-au înființat și un număr de burse care se obțineau prin concurs, iar numărul materiilor de învățămînt a fost sporit. Printr-o nouă reorganizare făcută la începutul secolului al XIX-lea, în Academia domnească din București urma să se predea și matematica, fizica experimentală, chimia, etica, geografia, poetica, istoria și chiar arheologia. Un asemenea program de învățămînt nu a fost însă niciodată acoperit, din cauza lipsei de cadre didactice, și a mijloacelor financiare reduse. Deschiderea Școlii lui Gheorghe Lazăr a fost considerată de greci ca un act ostil față de cultura greacă.

Trecînd la prezentarea învățămîntului de limbă greacă din Moldova, Ariadna Camariano-Cioran afirmă că în 1707 Antioh Cantemir a fost cel care i-a pus bazele prin înființarea Academiei domnești din Iași. Instituția a fost reorganizată de Nicolae Mavrocordat, în 1714, și de Grigore Ghica, în 1728, cînd i s-a construit și un local propriu lîngă Mitropolie. S-ar părea totuși că prin reorganizarea Academiei de către Constantin Mavrocordat, în 1741—1743 și Grigore Al. Ghica, în 1766, s-a introdus și predarea limbilor latină, arabă și română. Abia în 1814 însă eforii Academiei se gîndeau să introducă un învățămînt „potrivit cu gradul luminării Europei". La Academia reorganizată de către domnitorul Scarlat Callimachi și-a putut deschide în 1813 și Gheorghe Asachi cursul său de inginerie.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem fi de acord cu afirmațiile autoarei privind valoarea, și pregătirea cadrelor didactice de la ambele Academii domnești, total rupte de aspirațiile poporului nostru, și, ca atare, nu se poate aprecia că aceste instituții au avut în istoria culturii noastre rolul care li se atribuie. Evoluția învățămîntului din țările noastre desminte faptul că Academiile domnești din Iași și București „au fost instituții de cultură superioară în care se preda un învățămînt... întru nimic mai prejos ca cel din Italia și Germania timpului" (p. 110). Evident că se exagerează și mai mult cînd se afirmă că prin „învățămîntul grecesc a fost favorizată dezvoltarea culturii române" și că datorită lui „a pătruns în țările române, pe o scară întinsă iluminismului occidental", că „s-a ridicat prestigiul țărilor dunărene prin rolul pe care Academiile domnești le-au avut în sud-estul european" și că, a înlăturat limba slavă din cultura românească (p. 224). Acest din urmă fapt este opera cărturarilor români. Mai sigur este că acest învățămînt a frînat dezvoltarea și cultivarea limbii și a idealurilor poporului nostru de libertate, unitate și independență națională.

Lucrarea *Academiile domnești din București și Iași* reprezintă o contribuție valoroasă la cunoașterea învățămîntului grecesc din țările române, în special prin bogăția de material inedit folosit. Cercetarea Ariadnei Camariano-Cioran ne face să înțelegem mai bine rolul și evoluția învățămîntului în limba greacă din Țările române.

N. Grigoraș

CONSTANTIN M. BONCU. *Contribuții la istoria petrolului românesc*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, colecția „Biblioteca Istorică", vol. XXXI, 1971, 521 p. + 2 hărți și ilustrații.

Este îndeobște recunoscut faptul că, în epoca modernă, istoria României a fost puternic impregnată de „aurul negru". Rolul petrolului — „regele" bogățiilor subsolului nostru — în evoluția României din ultimii o sută de ani a fost considerabil. Astfel, prezența și exploatarea țițeiului în zona arcului Carpaților au influențat indiscutabil în acest timp: evoluția burgheziei și a proletariatului român, procesul consolidării capitalului autohton, balanța de plăți, procesul industrializării capitaliste și, apoi, socialiste, întărirea capacității de apărare a țării, situația ei financiară, schimburile economice și raporturile politice cu străinătatea etc., într-un cuvînt — progresul general al societății românești. Nu este, de aceea, întîmplător că petrolul românesc a reținut atenția a numeroși istorici, economiști, oameni politici, juriști, formînd obiectul unei extrem de bogate literaturi. Trebuie remarcat însă că, dacă pînă în prezent istoriografia noastră a înregistrat numeroase contribuții majore privind diversele aspecte ale chestiunii petroliere (economic, financiar, politico-diplomatic, social, militar, juridic, tehnico-științific etc.), lipsește încă o lucrare de sinteză tratînd în ansamblu istoria țițeiului românesc. Dar o asemenea întreprindere, în etapa actuală a sporirii extraordinare a informațiilor documentare, nu este deloc lesnicioasă și, probabil, că soluția ideală se va dovedi, deocamdată, realizarea *pe compartimente* a istoriei petrolului românesc. Credem că, pornind tocmai de la o asemenea convingere, Constantin M. Boncu a purces la întocmirea prezentei lucrări, care reprezintă o contribuție meritorie la îmbogățirea istoriografiei problemei.

Constantin M. Boncu este un pasionat și stăruitor cercetător al istoriei petrolului românesc. Studiile tipărite anterior și, mai ales, volumul de față atestă cu prisosință acest lucru. Volumul în discuție este divizat în două părți: prima parte reprezintă un lung studiu îmbrățișînd istoria petrolului românesc în perioada secolului I e.n. — secolul al XIX-lea (p. 13—225), iar cea de-a doua (Anexa) cuprinde numeroase documente editate și inedite referitoare le extracția, prelucrarea sau desfacerea țițeiului în răstimpul 1570—1901 (p. 227—498). După opinia

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

noastră, piesa de rezistență a lucrării o constituie studiul elaborat de Constantin M. Boncu și care, evident, a influențat decisiv în stabilirea titlului volumului. Este motivul principal pentru care, în cele ce urmează, vom insista asupra acestei părți a volumului.

Parcurgînd o bogată literatură de specialitate și, îndeosebi, bazîndu-se pe un vast material inedit adunat în diverse arhive din țară (Ploiești, București, Iași, Buzău), autorul tinde spre o veritabilă „istorie" — fără a o realiza (vezi și titlul : *Contribuții...* !) — a petrolului românesc pe parcursul a nu mai puțin de 19 veacuri. Ținem să menționăm că, deși lucrarea nu este completă, nu tratează toate aspectele evoluției problemei „aurului negru" în răstimpul semnalat, ea îmbrățișează unele laturi fundamentale, stabilește cadrul și multe trăsături specifice. Este imposibil să insistăm aici asupra multiplelor chestiuni studiate, asupra numeroaselor date sau interpretări noi propuse sau sugerate de către Constantin M. Boncu. Vom remarca numai că autorul ne oferă un material (capitolul I, p. 15—69) aproape exhaustiv relativ la „începuturile" extracției petrolului pe teritoriul actual al României. Cunoscînd îndeaproape rezultatele cercetărilor arheologice din ultimii ani, cronicile interne, informațiile călătorilor străini și un bogat material documentar, autorul se oprește asupra primelor atestări referitoare la existența și exploatarea păcurii în țara noastră, asupra principalelor zone de exploatare, a bogăției izvoarelor, utilizării țițeiului, metodelor de extracție și a regimului petrolului pînă la începutul secolului al XIX-lea. El insistă mai mult asupra situației industriei petrolului din secolul al XIX-lea. Într-un capitol aparte (§ II, p. 70—135) sînt expuse premisele care au condus la dezvoltarea industriei române de țiței în a doua jumătate a veacului al XIX-lea (§ III, p. 136—209). În lucrare, cititorul află informații interesante privitoare la extinderea ariei de extracție a petrolului în veacul trecut, dezvoltarea producției pe măsura creșterii cererilor de țiței (pentru iluminatul domestic sau public, industrie etc.), rolul capitalului autohton și pătrunderea și întărirea influenței capitalurilor străine etc. Cititorul parcurge cu real interes paginile consacrate „premierelor" românești în materie de industrie petrolieră : construirea uneia dintre cele dintîi rafinării de țiței din lume („fabrica de gaz" a lui Marin Mehedințeanu din Ploiești, 1856) sau iluminarea primului oraș din lume cu petrol lampant (București, aprilie 1857). În sfîrșit, se reține considerațiile autorului pe marginea rolului industriei petroliere în apariția și dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste în România, în formarea și întărirea clasei muncitoare. Întreaga expunere întărește observația autorului potrivit căreia „devenind treptat o marfă de largă circulație, petrolul a contribuit la unitatea de viață economică a poporului român, constituind un factor dinamic al dezvoltării sale generale" (p. 11).

Recunoscînd și evidențiind certele calități ale *Contribuțiilor...* lui Constantin M. Boncu nu putem să nu amintim și scăderile lor. Relevarea acestora este impusă, pe de o parte, de necesitatea de a face cuvenitele rectificări într-o serie de aspecte insuficient aprofundate, iar, pe de altă parte, de dorința de a semnala unele erori, inconsecvențe etc. care trebuie să fie cunoscute de cititorul nespecialist și numaidecît înlăturate la o eventuală nouă ediție a lucrării.

În ce ne privește, considerăm că principala problemă căreia autorul nu i-a acordat atenția cuvenită și în tratarea căreia s-au strecurat nedorite inadvertențe este aceea a *regimului petrolului*. Este adevărat că, pentru un timp îndelungat, informațiile relative la sistemul de proprietate al subsolului petrolifer și la legislația petrolului sînt lacunare și adesea contradictorii. O atentă cercetare a lor este însă în măsură să furnizeze elementele necesare pentru expunerea exactă a acestei probleme de maximă însemnătate pentru înțelegerea restului chestiunilor tangențiale privitoare la petrol. Ceea ce însă nu a făcut Constantin M. Boncu. Astfel, în mai multe rînduri autorul afirmă că, spre deosebire de Moldova, unde în Evul Mediu dreptul superficiarilor se întindeau asupra solului și subsolului moșiei, în Țara Românească — în aceeași vreme — dreptul de proprietate asupra zăcămintelor miniere ar fi aparținut domniei (p. 40—41), că domnia ar fi avut „un drept exclusiv" asupra petrolului (p. 60), că subsolul petrolifer ar fi fost „al

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

domniei" (p. 212). Afirmaţiile sînt inexacte şi ni se par bizare, dacă avem în vedere că problema este în esenţă rezolvată de prestigioşi autori mai vechi (Ştefan Chicoş, I. Tănăsescu, Gh. N. Leon, C. G. Dissescu), după care, în Evul Mediu, în Ţara Românească şi Moldova, zăcămintele miniere s-au aflat sub *regimul accesiunii* (subsolul aparţinea superficiarului). Este adevărat că, asupra unor zăcăminte miniere (sarea şi aurul), domnia şi-a rezervat un monopol în ambele Principate, dar acesta nu afecta dreptul de proprietate al superficiarului asupra subsolului minier. Acelaşi lucru este valabil *şi pentru petrol*, în Ţara Românească, unde el constituia — după cum atestă documentele — „din vechime" un monopol al domniei, care arenda o dată cu vămile şi veniturile obţinute din exploatarea păcurii. Constantin M. Boncu confundă monopolul domniei asupra petrolului cu dreptul de proprietate al domniei asupra zăcămintelor de păcură aflate în subsolul moşiilor boiereşti, mănăstireşti sau moşneneşti. O asemenea interpretare nu este îngăduită, între altele, chiar de documentele incluse de Constantin M. Boncu în anexa volumului tipărit. Astfel, ne întrebăm, dacă subsolul petrolifer aparţinea, în Ţara Românească, domniei, atunci cum de erau îngăduite : vînzările unor părţi de moşii dimpreună „cu venitul păcurii" (doc. nr. 6 din 14 iunie 1691, p. 247), daniile unor terenuri bogate în ţiţei către mănăstiri (doc. nr 23 din 13 decembrie 1749, p. 262—263) sau transmiterile către urmaşi a unor moşii „cu locurile de păcură" (doc. nr. 17 din 8 iulie 1742, p. 258) ? Situaţia reală reiese dintr-un document din 20 martie 1792 de la domnul Mihail C. Şuţu în care se menţionează că doar *„venitul* păcurii este al cămării domneşti din vechime" (sublinierea noastră, p. 274). Mai semnificativ ni se pare documentul de la 23 martie 1813 în care se arată că pe moşia Izeşti a mănăstirii Sinaia se aflau din vechime „puţuri şi gropi în pădure cu păcură". Moşia aparţinea de drept mănăstirii, iar reprezentanţii domniei (vameşii în speţă) nu erau primiţi decît pentru „a lua păcura după obiceiu ce s-au urmat din vechime" (doc. nr. 37, p. 277).

Este cunoscut că importante prevederi relative la subsolul minier au fost înserate în Regulamentele Organice ale Moldovei şi Ţării Româneşti (vezi Institutul Geologic al României, *Legiuirile miniere vechi şi noi ale României*, VII$_1$, Bucureşti, 1925, p. 4—8). Autorul insistă numai în treacăt asupra lor (vezi, totuşi, unele detalii la p. 70—71 şi 82) şi nu aminteşte deloc de regimul stabilit la 1864 prin *Codul civil* al lui Alexandru Ioan Cuza care, pentru prima dată, a introdus un *regim unic* de proprietate minieră pe tot cuprinsul tînărului stat român. Articolul 489 a întărit de fapt dispoziţiile mai vechi ale Regulamentelor Organice, stipulînd că „proprietatea pămîntului cuprinde în sine proprietatea suprafeţei şi a subfeţei lui" *(Legiuirile miniere...*, p. 9). Prin articolul 491, ca şi prin Constituţia de la 1866, se anunţa o viitoare lege minieră impusă de necesitatea stabilirii condiţiilor exploatării resurselor subsolului (vezi I. G. Vântu, *Proprietatea zăcămintelor miniere în România*, extras. Bucureşti, Institutul „Mârvan", 1938, p. 10). Insuficiente şi nesemnificative sînt referirile lui Constantin M. Boncu la legea minelor din 1895 (p. 156, 170, 215). Or, adoptarea acestei legi la sfîrşitul secolului trecut nu a fost deloc întîmplătoare. Faptul reflecta preocuparea sporită a cercurilor conducătoare politice şi economice de atunci pentru soarta bogăţiilor miniere al căror rol în dezvoltarea statului român modern nu mai putea fi neglijat. Este semnificativ faptul că, după Unirea din 1859, s-au depus în Parlamentul României nu mai puţin de 6 proiecte de legi miniere (în 1863, 1870, 1873, 1881, 1886 şi 1895), dar numai unul singur — cel întocmit de P. P. Carp în 1895 — a prins viaţă (cf. I. G. Vântu, *op. cit.*, p. 10 ; N. I. Moruzi, *Le régime juridique du sous-sol minier en Roumanie (Loi des mines de 1924)*, Paris, 1926, p. 36 ; G. G. Anagnoste, *Legislaţia minieră şi petroliferă română*, Ploieşti, Tip. „Aurora", 1924, p. 15). În legătură cu legea minieră de la 1895, Constantin M. Boncu afirmă nejustificat că ea ar fi proclamat „dreptul de proprietate al statului asupra subsolului minier, cu excepţia ţiţeiului, ozocheritei şi asfaltului" (p. 170). În realitate, esenţa reformei introduse prin legea lui Carp consta în cu totul altceva : separarea subsolului minier de proprietatea suprafeţei pentru majoritatea zăcămin-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

lor (vezi *Legiuirile miniere vechi şi noi ale României*, XI_1, p. 26—27). Prin lege, statul nu a devenit nicidecum proprietar al subsolului minier,ci a căpătat dreptul să intervină — în caz că superficiarul nu era dispus să valorifice bogăţiile aflate în subsolul său (mai puţin petrolul, asfaltul şi ozocherita) — pentru a le concesiona unei terţe persoane, dispusă să exploateze minele. pe timp de maximum 75 de ani. În această situaţie, superficiarul primea de la exploatator o arendă pentru parcelele ocupate, o redevenţă anuală de 4% din venitul net şi despăgubiri pentru orice eventuale daune cauzate suprafeţei. Statul primea şi el o redevenţă de 2%. Din momentul constituirii minei, cu acordul Ministerului Domeniilor, se specifica în articolul 7. ea devenea un bun „distinct de proprietatea suprafeţei" (*Legiuirile miniere...*, VII_1, p. 12). În ceea ce priveşte reformarea regimului subsolului minier în sensul indicat de Constantin M. Boncu, ea s-a înfăptuit abia în 1923. Prin articolul 19 al Constituţiei liberale din acel an „zăcămintele miniere precum şi bogăţiile de orice natură ale subsolului" (cu excepţia maselor de roci comune, a carierelor de materiale de construcţie şi a depozitelor de turbă) au fost declarate „proprietatea statului". Pentru zăcămintele de petrol, care la 1895 au fost lăsate la libera dispoziţie a proprietarilor suprafeţei, s-au admis aşa-zisele „drepturi cîştigate" pe o perioadă de maxim 50 de ani (vezi „Monitorul Oficial", nr. 282 din 29 martie 1923 ; Gh. Buzatu, *Problema petrolului românesc şi naţionalizarea subsolului minier în 1923*, în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie A. D. Xenopol", Iaşi, tom. V/1968).

În *Contribuţiile...* lui Constantin M. Boncu se întîlnesc multe neconcordanţe supărătoare. Pentru exemplificare vom aminti cîteva. Aşa, de pildă, într-un loc citim că „pînă în perioada regulamentară, ţiteiul din Moldova şi Ţara Românească nu figurează printre produsele exportate în Transilvania" (p. 55), după ce, anterior, au fost menţionaţi „negustorii transilvăneni veniţi să cumpere ţiţeiul răzeşilor din Moineşti" prin secolele al XVII-lea — al XVIII-lea (p. 54). În fapt, încă din 1780 exportul unor cantităţi de păcură în Turcia şi Austria este frecvent atestat de izvoarele vremii (cf. Valerian Popovici, *Începuturile exploatării capitaliste a petrolului în Moldova*, în „Studii şi materiale de istorie modernă". I, Bucureşti, 1957, p. 269). De asemenea, autorul vorbeşte despre una şi aceeaşi „fabrică de gaz" pe care o situează cînd „în judeţul R. Sărat" (p. 97), cînd „în oraşul R. Sărat" (p. 171). În altă parte aflăm că pînă în anul 1900 „încă nu pătrunsese capitalul străin" în judeţul Dîmboviţa (p. 185), ceea ce este inexact, căci, dacă apelăm chiar la lucrarea lui Constantin M. Boncu, sîntem informaţi că, *în 1879*, compania vieneză „Suchard" şi-a instalat cinci sonde la Colibaşi (jud. Dîmboviţa !) şi Moreni (p. 164). În acelaşi fel, după ce autorul stabileşte la 87 numărul rafinăriilor existente în ţară în anul 1894 (p. 183—184), îl coboară apoi la 85 (p. 191). Un ultim exemplu : la pag. 178 se arată că petrolul american ar fi „invadat" piaţa europeană abia în anul 1886. Dar din sursele cele mai demne de încredere rezultă că acest lucru s-a petrecut mai devreme (cf. G. Damougeot-Perron, *La Standard Oil Company (1870—1925)*, Paris, 1925. p. 171) şi însuşi autorul — în alt loc — stabileşte evenimentul în deceniul al şaptelea al veacului trecut (p. 198).

Socotim că titlurile unor subcapitole nu sînt cele mai adecvate. În unele cazuri, ele nu reflectă fidel conţinutul, iar, în altele, sînt improprii. Aşa, de pildă, despre rafinăria lui M. Mehedinţeanu, cea dintîi *din România*, se vorbeşte în § intitulat „Prima «fabrică de gaz» din Ploieşti" (p. 88 şi urm.). Iar în § „Prelucrarea petrolului în *ultimele* decenii ale secolului al XIX-lea" (p. 171 şi urm.) este tratată aproape o jumătate de veac (1860—1900) !

Nu poate fi trecut cu vederea faptul că autorul, cu prea multă uşurinţă, este de acord cu aprecierile unor călători străini despre bogăţia exagerată în petrol a subsolului din zona arcului carpatic. Pentru noi pare straniu că autorul, în concluzia lucrării, acordă credit total celor care au estimat la cantităţi „imense" resursele româneşti de ţiţei (p. 211). Astăzi, după mai bine de o sută de ani de la începutul exploatării moderne a „aurului negru", putem conchide cu precizie că rezervele de petrol ale României s-au dovedit bogate, dar nu „imense". Mai semnalăm o eroare care a scăpat autorului *Contribuţiilor...:* relevînd acţiunea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a doi cămătari care, *la 1868*, s-au decis să construiască o distilărie la Merei (jud. Buzău), se motivează alegerea localității prin aceea că ar fi fost „situată în apropiere de calea ferată" (p. 174). Or este bine știut că, în Muntenia, prima linie de cale ferată s-a dat în folosință în 1869 și lega localitățile București—Giurgiu.

Ar mai fi de semnalat că în lucrare se întîlnesc regretabile inadvertențe în transcrierea numelor unor persoane, societăți etc. Astfel. numele cercetătorului ieșean Leonid Boicu apare permanent modificat (Ion Boicu !), ca și acela al bancherului britanic Jackson Brown : Jackson Braun în text (p. 163, 171) și Jakson Braun la indicele de nume și locuri (p. 503) ; de asemenea, cunoscutul explorator francez al petrolului românesc T. Foucault (cf. Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, ediția I-a, București, 1966, p. 392) apare succesiv : R. Francault (p. 162, 214, 223), Faucault (doc. nr. 166, p. 471) și R. Fancault la indice (p. 508), iar titulatura unei firme vieneze activînd la sfîrșitul secolului trecut în industria de țiței din România este redată „Offenheim Singer", în loc de „Offenheim und Singer" (p. 182. 197, 520). La fel. Armand Rabischon a devenit — pretutindeni în lucrare — Armand Robischon (p. 8, 36, 517).

Supărătoare este abundența unor construcții echivoce, a unor fraze fără sens sau rău alcătuite etc. Nu vom cita decît unele exemple dintre cele mai semnificative : „desființîndu-se convenția" (p. 196) ; „...iar timpul necesar pentru încărcarea unui vagon depășea cu mult timpul prevăzut în acest scop, ceea ce era penalizat..." (p. 193) ; „Industria țării... se consolidează și prosperă mai ales în urma cuceririi independenței. Legile elaborate după acest război (?!)..." (p. 175) ; „aceeași situație se afla și pe moșia" (p. 144) ; „instaurarea orînduirii capitaliste" (p. 136) ; „în primii ani care au precedat Unirea (din 1859 — n. ns.)" (p. 123) ; „...moșia Stănești ajunsese în posesia «...cucoanei Raliță Rosăt»" (p. 82) ; „documente propriu-zise" (p. 78) ; „în măsura destrămării orînduirii feudale" (p. 22).

Ne-am referit, mai sus, la utilitatea documentelor incluse în „anexa" volumului. Multe dintre ele sînt extrem de interesante pentru cunoașterea diverselor aspecte ale evoluției problemei petrolului în România (vezi doc. nr. 34, 37, 39, 40, 54, 61, 102, 109, 110, 113, 118, 119, 136, 147, 166, 168, 173, 179). După indicațiile autorului *Contribuțiilor...*, numai cîteva din cele 183 de documente au mai fost tipărite (doc. nr. 21, 27, 29, 56—60), rezultînd, deci, că restul actelor sînt inedite. Însă lucrurile nu stau deloc așa. Astfel. documentul nr. 1, emis de cancelaria lui Bogdan Lăpușneanu la 14 aprilie 1570, a mai fost publicat (vezi *Documente privind istoria României*, seria A/Moldova, veacul XVI, vol. II, p. 223—226). Nu ne îndoim că autorul cunoaște acest lucru, întrucît informațiile pe care le furnizează în legătură cu locul de păstrare și starea actului (p. 243) coincid cu indicațiile din colecția D.I.R. Lăsînd deoparte faptul că asemenea procedeu este total neștiințific, trebuie să menționăm că documentul în discuție a fost tipărit de către Constantin M. Boncu cu greșeli : locul denumit în original „Păcură" apare în anexă ca *produs* („Poiana cu păcură", „a treia parte din păcură") (p. 242). De asemenea, semnalăm că și documentul din 12 aprilie 1607 de la Simion Movilă (doc. nr. 2, p. 243—244) nu este total necunoscut ; un rezumat al lui se întîlnește într-o lucrare nu prea veche (vezi *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a statului*, I. București, 1957, p. 305—306). Același este și cazul unui act emis de Miron Barnovschi (1626—1629 ; 1633) pe care însă Constantin M. Boncu îl datează, în chip inexplicabil, la 23 aprilie 1630 (p. 244—245) ; în realitate, documentul a fost emis la 23 aprilie 1627 (vezi *Catalogul...*, III. București, 1959, p. 88).

Din cele expuse se desprinde că volumul examinat cuprinde numeroase și interesante date noi privitoare la istoria petrolului românesc pînă la 1900. Studiul, care precede o bogată anexă de documente, corespunde exact titlului stabilit de către autor. *Contribuțiile...* lui Constantin M. Boncu nu pot fi confundate cu o necesară și mult-așteptată sinteză asupra istoriei petrolului românesc. Insistînd doar asupra *unor aspecte* ale ansamblului, autorul s-a oprit voit la jumătatea drumului. Lucrarea încredințată tiparului nu este, cum s-a arătat, scutită de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

erori şi lipsuri. Mai mult încă, în tratarea temei abordate autorul se desprinde cu greu de documente, nu le domină, fapt care împietează asupra expunerii şi argumentaţiei şi restrînge evident posibilităţile de generalizare. Cu toate acestea, travaliul lui Constantin M. Boncu trebuie apreciat pentru volumul de informaţii furnizat interesînd istoria petrolului românesc.

Gh. Buzatu

V. MIHORDEA, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVII-e siècle*. Bibliotheca historica Romaniae, no. 36, Éditions de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1971, 281 p.

Aşa cum autorul însuşi mărturiseşte (p. II), o parte din ideile cuprinse în volumul de faţă au fost expuse în lucrarea *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova* (Editura Academiei R.S. România, Bucureşti, 1968, 316 p.). El arată că a renunţat la unele capitole din prima sa carte, iar pe cele rămase le-a adaptat la tema lărgită încît să cuprindă ambele principate — Moldova şi Ţara Românească — şi crede că a dat la lumină „un nouvel ouvrage" (p. 12, nota 5). Lucrarea se sprijină pe un bogat material documentar şi bibliografic citat la tot pasul, în noua versiune într-o formă mai concisă decît în cea românească.

În primul capitol, autorul face o privire generală asupra producţiei agrare (cereale şi vite) şi a valorificării acesteia pe piaţa internă şi pe cea externă în condiţiile monopolului turcesc. Al doilea capitol tratează despre diferitele tipuri de proprietate asupra pămîntului : proprietatea de stat (domnească) şi cea personală a domnitorilor, proprietatea eclesiastică, cea boierească şi, în sfîrşit, cea răzăşească şi moşnenească. Tot aici, într-un paragraf special se ocupă de stăpînirea şi folosirea terenurilor defrişate şi livezilor. Capitolul al treilea este consacrat situaţiei ţăranilor aserviţi — vecinii şi rumânii. Autorul încearcă să reconstituie starea juridică şi mai ales obligaţiile în muncă ale vecinilor faţă de stăpînii lor ; el se ocupă de încercările de aservire din partea clasei stăpînitoare şi rezistenţa vecinilor şi rumânilor, pînă cînd domnia a fost nevoită să hotărască eliberarea lor la 1746 şi 1749. Într-un alt capitol (IV), este expusă situaţia „ţăranilor liberi", care proveneau mai ales din vecinii fugiţi, sau imigranţii cunoscuţi sub numele de bîrsani şi ungureni.

Pentru a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este urmărit procesul de unificare, ca stare socială şi obligaţii feudale, a celor două categorii de ţărani : foştii vecini şi lăturaşii (cap. V), aspectele deosebite ale boierescului în regiunile de graniţă, situaţia locuitorilor de la munte, folosirea muncii salariate în agricultură şi rezistenţa ţărănimii împotriva exploatării în vremea războaielor ruso-turce. În capitolele VII şi VIII, autorul examinează cele trei forme ale rentei feudale (în natură, în muncă şi în bani). iar ultimul capitol este consacrat monopolurilor feudale asupra morilor, băuturilor şi asupra lemnului din păduri. După concluziile de rigoare, lucrarea se încheie cu un indice de nume şi de locuri.

Ne-am oprit numai la această sumară expunere asupra conţinutului cărţii lui V. Mihordea, deoarece, cu excepţia puţinelor părţi lăsate la o parte şi a adaosurilor, neînsemnate, cu privire la aspectele problemei în Ţara Românească, cititorul se află în faţa unei traduceri fidele a vechii lucrări, deja cunoscută, despre relaţiile agrare din Moldova. Dacă în versiunea în limba română referirile la Ţara Românească erau necesare şi binevenite pentru a înţelege mai bine situaţiile din Moldova, adaosurile făcute la versiunea franceză sînt cu totul insuficiente pentru ca lucrarea să poată cuprinde ambele principate. Autorul spune că, deşi materialul într-o anumită chestiune se referă numai la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Moldova, „putem afirma fără risc de a ne înșela că situația din Valahia nu era deosebită" (p. 31), ceea ce nu este exact. Credința sa că a dat cititorilor „un nouvel ouvrage" s-ar fi confirmat numai dacă el ar fi completat informația documentară și expunerea la nivelul apropiat celei folosite pentru Moldova, pentru a lămuri toate aspectele relațiilor agrare din Țara Românească și dacă ar fi îndreptat multele erori ce se întîlnesc în versiunea românească a lucrării. În realitate însă, avem în față tot o carte cu privire la relațiile agrare din Moldova în secolul al XVIII-lea.

În ce privește planul lucrării, V. Mihordea începe cu producția agricolă, cînd în mod normal el trebuia să trateze mai întîi proprietatea asupra pămîntului, principalul mijloc de producție în feudalism, apoi relațiile de producție, iar după aceea produsele realizate și valorificarea lor. În cadrul capitolelor, autorul a procedat la împărțiri neraționale. Astfel, în primul capitol el tratează despre recoltarea fînului la același nivel cu cultura cerealelor și creșterea vitelor, cînd, în mod normal, problema furajelor trebuia expusă împreună cu cea de a doua ramură a economiei agricole românești. De asemenea, trebuiau unificate paragrafele intercalate care tratează despre dezvoltarea pieței interne, pe de o parte, monopolul turcesc și funcționarea legii cererii și a ofertei pe de altă parte. Tot în cadrul acestui capitol era necesar să se amintească și despre reglementarea monopolului turcesc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, fapt deosebit de important pentru dezvoltarea economică și socială a Principatelor în perioada cercetată de autor și despre care nu se face nici o mențiune în lucrare. În sfîrșit, problema monopolurilor feudale trebuia cercetată în legătură cu proprietatea asupra pămîntului, întrucît din aceasta decurgea și dreptul stăpînilor asupra locurilor de moară și asupra vînzării băuturilor pe moșii.

Cine consultă cele două versiuni, română și franceză, ale lucrării lui V. Mihordea găsește în aparatul critic citat un bogat material „inedit", despre care autorul afirmă că este „rod al explorării sistematice a arhivelor din țară" (p. 11). Este vorba de documentele de la Arhivele Statului din București și Iași, de la biblioteca Academiei R.S. România și din alte depozite arhivistice, „din care — afirmă iarăși V. Mihordea — noi am consultat documente relative la problema agrară din Valahia și Moldova" (p. 12). Trebuie spus aici că afirmațiile sînt inexacte și lucrurile stau cu totul altfel.

V. Mihordea a fost redactor responsabil la volumele de *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea* (vol. I, Țara Românească, București 1961 și vol. II, Moldova, apărut tot la București, în anul 1966), pentru care un colectiv a depistat, a transcris și a colaționat un bogat material din arhive. În calitatea pe care o deținea, el a avut la dispoziție un exemplar dactilografiat din documentele privitoare la Moldova, pe baza cărora a redactat versiunea românească a lucrării sale apărută cu doi ani mai tîrziu, în 1968. El încearcă să se justifice într-o notă la această versiune (p. 7, nota 1), arătînd că parte din capitolele lucrării sale au fost scrise înainte de apariția volumului II de documente privind relațiile agrare, astfel că „unele materiale" adunate de colectiv au fost utilizate cu trimiterea lor la arhivă. Or, era corect ca V. Mihordea, imediat după apariția volumului de documente, să fi procedat la modificarea trimiterilor din manuscrisul său, operație care era cu atît mai necesară la versiunea franceză, tipărită cu cinci ani mai tîrziu. În același timp, trebuie remarcat că noua versiune este destinată străinătății, unde volumul de documente este probabil cunoscut de specialiști și cititorii puteau astfel să-și completeze anumite informații de care aveau nevoie. Prin afirmațiile sale și prin procedeul practicat, V. Mihordea vrea să apară ca un cercetător asiduu al arhivelor care publică o lucrare pe bază de material în cea mai mare parte inedit. În realitate, el și-a însușit munca membrilor colectivului care a lucrat pentru editarea volumului de documente moldovenești.

În goana sa după documente „inedite", V. Mihordea merge pînă la dezinformarea cititorilor. În volumul menționat au fost reeditate așezămintele dom-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

neşti şi alte documente de bază cu privire la relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea din Moldova. Atunci cînd a fost posibil, aceste documente au fost transcrise după original, iar în lipsa lui, după cea mai bună copie, după care s-au menţionat şi celelalte copii existente în arhive şi toate culegerile în care documentele au mai fost publicate. Folosind exemplarul astfel alcătuit de colectiv, V. Mihordea citează toate aceste documente după prima trimitere la arhive ce apare în volum şi uită că ele au fost publicate deja de către T. Codrescu, R. Rosetti, D. C. Sturdza-Scheeanu şi alţii. Este cazul documentului numit şi „cartea tipărită" din 12 ianuarie 1742 *(Documente privind relaţiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, Moldova, p. 227—229; pentru uşurinţă, în continuare vom cita DRA-II), a „aşezămîntului" din 1 ianuarie 1766 *(ibidem*, p. 407—409), al aceluia din 28 mai 1767 *(ibidem, p. 421—423)*, al aceluia din 30 septembrie 1777 *(ibidem*, p. 480—482), acela pentru păduri din 1792 *(ibidem*, p. 568—572) precum şi a „ponturilor" din 1794 *(ibidem*, p. 602—604). Un caz deosebit îl constituie actul din 6 aprilie 1749, privitor la desfiinţarea vecinătăţii, care a fost republicat după *Arhiva românească (DRA-II*, p. 297—289), întrucît originalul nu se păstrează în ţară. În schimb, la Arhivele Statului din Iaşi se află o traducere în limba franceză, din anul 1829 (fond Litere, dosar R, nr. 95, f. 36, 37 şi 42), care a fost menţionată în volumul de documente. Neatent, V. Mihordea a citat în versiunea românească pasaje după textul pregătit pentru volum (p. 134 etc.), care reproduce pe acela din *Arhiva românească*, dar, voind să apară şi de această dată cu ceva inedit, face trimiterile la Arhivele Statului din Iaşi, unde se păstrează o traducere franceză. Ar fi fost normal ca în versiunea franceză a lucrării sale autorul să fi citat din documentul de la Iaşi, la care face trimiterile, dar pasajele folosite de el nu corespund cu textul din arhive. Astfel, la p. 135, el citează: „les plaintes relatives aux vecini... n'ont pas fait défaut" auparavant, mais „au cours de ce troisième règne les paysans ont plus que jamais porté plainte... contre les maîtres", dar în dosarul de la Arhivele din Iaşi se poate citi la pasajul respectiv: „Des plaintes au sujet des serfs... se sont toujurs fait attendre, mai maintenant à ce troisième règne, les villageois qui habitent les terres appartenantes à du <sic> monastères et à boyars se plaignent bien d'avantage de l'oppresion que les seigneurs exercent sur eux"; de asemenea, la p. 136, nota 273, el citează: „Afin d'apprendre la verité sur la cause de ces disputes et du mecontentement des hommes.... Son Altesse le prince a demandé à chacun de nous une réponse", pe cînd documentul amintit scrie: „S. A. le prince régnant voulant découvrir la veritable source d'ou provenaient ces mecontentements et ces inquietudes des habitans... demanda à chacun de nous une réponse". Deosebirile se datoresc traducătorilor diferiţi, dar oricine ştie că în lucrările de istorie un pasaj pus între ghilimele trebuie să corespundă cu izvorul citat, căci altfel buna credinţă a cercetătorului este pusă la îndoială. Toate acestea nu se întîmplau dacă V. Mihordea ar fi citat volumul de documente al cărui „redactor responsabil" a fost. De altfel mai trebuie precizat un fapt care se poate dovedi oricînd, anume că autorul lucrării nu a văzut originalele documentelor pentru care trimite cu atîta siguranţă la arhive şi la cinci ani după publicarea lor.

Chiar şi în puţinele cazuri cînd autorul face unele referinţe la volumul de documente, comite multe greşeli: la p. 26, nota 31, el citează doc. *508* în loc de *507*; nota 32, citează *510* în loc de *512* etc., aşa cum se întîmplă cînd trimite şi la alte izvoare: p. 27, nota 40, Arh. St. Buc., ms. 579, f. *762*, în loc de f. *62*. Lista exemplelor de acest fel se poate lungi pe pagini întregi.

Alteori, V. Mihordea reproduce greşit textul din documente, ca în cazul aceluia de la 5 septembrie 1744, referitor la nişte săteni „care nu se recunosc să fie vecini" (p. 115), dar în textul documentului nu există aceste cuvinte pe care el le-a luat din regestrul pregătit pentru publicarea lui *(DRA*, II, p. 278). La un document din anul 1732, V. Mihordea arată că un Iane Parvana a vîndut lui Matei Basarab nişte sate cu mai mulţi vecini decît erau în realitate, „puşi acolo spre a lua mai mulţi bani de la Matei Vodă, precum mulţi netemători de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dumnezeu fac izvoade ca acestea" (p. 118 în versiunea românească, iar în cea franceză la p. 115, cu traducerea corespunzătoare); în document scrie „că au pus <în zapisul de vînzare .n.> acel Iane Parvana pe cine şi-au vrut, pentru ca să ia bani de la Matei Vodă, precum mulţi..." (*DRA*, II, p. 184); după cum se vede, în document nu se găseşte formularea citată de V. Mihordea.

La acestea se mai adaugă interpretarea greşită a textului documentelor, după care apoi face afirmaţii inexacte. Astfel, în legătură cu folosirea muncii salariate pentru recoltarea fînului pe moşii, autorul arată că la 1780 „un singur om din Molniţa" a luat bani pentru a cosi 16 fălci fîn (în document sînt menţionate 46 fălci). Autorul însă n-a observat că în zapis scrie mereu „să mergem" la coasă, „să facem" stoguri bune, „să avem a plăti" etc., de unde rezultă că omul a iscălit în numele mai multor consăteni ai săi (*DRA*, II, p. 513—514). La fel trebuie să fi fost şi în cazul celor doi locuitori din Dersca angajaţi să cosească 90 de fălci (*DRA*, II, p. 506), după cum 14 oameni din satul Zvoriştea din Deal aveau să strîngă fînul de pe 125 fălci. Însă V. Mihordea nu cunoaşte sistemul practicat de ţărani de a se alcătui în cete atunci cînd se angajau ca muncitori cu plată, iar zapisele erau iscălite doar de unul sau doi reprezentanţi ai lor. El trebuia să mai observe că aceste cazuri aveau loc în ţinuturile Dorohoi şi Botoşani, unde se creşteau vite de negoţ şi la adunarea fînului pentru iarnă era nevoie de multe braţe de muncă.

O altă interpretare exagerată este cea cu privire la nişte oameni din ţinutul Vaslui, care în anul 1742 au fugit „de răul boierescului", iar V. Mihordea susţine că ei „se îndreptau spre podul de la Prut, în intenţia de a trece în ţinuturile tătărăşti" (p. 227). În realitate, oamenii au fugit de pe moşia Bahnari de lîngă Vaslui, s-au îndreptat spre răsărit, dar s-au oprit la satul Rîpele Crasnei, destul de departe de Prut, unde aveau moşie proprie şi au cerut să se stabilească acolo, cum s-a şi îngăduit unora dintre ei (DRA-II, p. 225—226). Deci, ţăranii au fugit de pe moşia boierească pe moşia lor răzăşească, unde nu mai trebuiau să lucreze în folosul altuia şi nu este vorba de o emigrare spre părţile tătărăşti.

Necunoscînd exact situaţia, V. Mihordea comite greşeli ca aceea cînd îi consideră pe şavgăii de la Ocna ca proprietari ai moşiei (p. 237). Moşia Ocnei era domnească şi ei o aveau în folosinţă, în schimbul obligaţiei de a scoate sare.

Pe bîrsanii de la Caşin, despre care uneori arată că erau numiţi şi bretcani, îi consideră ca originari din Transilvania şi îi deosebeşte de acei care veneau în Moldova sezonier cu oile la păşune (p. 150). În documentul la care se gîndeşte V. Mihordea atunci cînd îi numeşte bretcani este vorba tocmai de păstori de la Bretcu, veniţi temporar cu oile la păşune pe munţii mănăstirii Bogdana (*DRA*, II, p. 142) şi nu de oameni stabiliţi în Moldova. Problema originii bîrsanilor de la Caşin încă nu este rezolvată deplin; după o tradiţie locală, se pare că ei ar fi originari din Ţara Românească, de prin părţile Rucărului, sens înspre care pledează şi onomastica întîlnită în catagrafiile din secolele XVIII şi XIX. În calitate de colonişti, ei s-au bucurat de unele înlesniri fiscale şi de obligaţii reduse faţă de stăpînii moşiei — mănăstirea Caşin —, iar V. Mihordea, relatînd tendinţa călugărilor de a le spori obligaţiile, conchide că bîrsanii şi-au păstrat situaţia privilegiată, nefiind nivelaţi cu restul ţăranilor moldoveni (p. 153). Cum însă colectivul care a adunat documentele pentru volumul privind relaţiile agrare a transcris actele din arhive numai pînă la anul 1800, V. Mihordea nu a avut cum să ştie că la anul 1802 a fost confirmată hotărîrea judecătorească din anul 1797, prin care bîrsanii au fost supuşi regimului ponturilor pentru boieresc la fel cu ceilalţi ţărani din Moldova (Arh. St. Bucureşti, M-rea Sf. Sava — Iaşi, pach. XXIV, doc. 11).

O problemă căreia V. Mihordea i-a acordat o atenţie deosebită şi pe care a încercat să o rezolve în lucrarea sa este aceea a obligaţiilor în muncă ale ţăranilor vecini şi nevecini din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. În acest scop el face deosebirea între dependenţa vecinilor şi a rumânilor faţă de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

stat, căruia aceştia trebuiau să-i plătească dările şi dependenţa faţă de stăpînii lor, arătînd că, din interese fiscale, ei nu erau lăsaţi la discreţia boierilor sau a mănăstirilor (p. 79—80), dar cu toate acestea este foarte dificil de reconstituit care erau obligaţiile feudale ale vecinilor. V. Mihordea s-a străduit însă să demonstreze că ţăranii vecini datorau obligaţii mai mari decît ţăranii liberi cu învoială (p. 87) şi că ele se ridicau la 24 de zile pe an: 12 zile trebuiau să le lucreze, sau să dea 2 lei, datorită dependenţei lor personale, ca vecini, faţă de stăpînii lor, iar alte 12 zile pentru faptul că locuiau pe moşie (p. 101—102). Nu sîntem de acord cu această teză, deoarece, cu toată bogăţia materialului documentar pe care l-a avut la dispoziţie, autorul ei nu a înţeles transformările care au avut loc în relaţiile sociale din Moldova spre mijlocul secolului al XVIII-lea. Vecinii fugiseră în cea mai mare parte de la stăpînii lor, iar pe moşiile unde se aşezaseră deveniseră *lăturaşi*, deci oameni liberi. Cînd proprietarii încercau să le pretindă clăci şi alte obligaţii, ei plecau în altă parte, ceea ce cauza multe greutăţi atît clasei stăpînitoare, cît şi vistieriei domneşti care nu mai reuşea să strîngă dările cu regularitate. În toamna anului 1741, Constantin Mavrocordat a intervenit energic, prin aşa numita „hotărîre de obşte", prin care interzicea strămutarea contribuabililor de la locul unde i-au găsit „banii steagului" — adică primul sfert încasat cu prilejul venirii sale din nou la domnie în Moldova — obligîndu-i în acelaşi timp ca, indiferent de situaţia lor, să presteze obligaţiile feudale în folosul stăpînilor moşiilor unde locuiau. Aceste obligaţii, stabilite prin hotărîrea din 12 ianuarie 1742 la 12 zile pe an mai întîi pe moşiile mănăstireşti, echivalente adesea cu cei 2 lei pe an ceruţi de la vecini pentru obligaţiile lor, s-au generalizat apoi pe toate moşiile şi pentru toate categoriile de ţărani — vecini sau nevecini — între anii 1742 şi 1749. Astfel, nivelarea situaţiei ţăranilor din Moldova se produsese în cea mai mare parte înainte de 6 aprilie 1749. Atunci s-au desfiinţat abuzurile care se practicau în numele veciniei, pentru că de aceste abuzuri se plîngeau ţăranii în jalbele lor către domnie.

În sprijinul tezei sale, că ţăranii vecini trebuiau să lucreze stăpînilor lor un număr de zile dublu faţă de cel al lăturaşilor, V. Mihordea citează ca cea mai convingătoare probă o carte domnească din 5 iunie 1751, dată lui Toader Păunel pentru venitul moşiei Valova, unde el susţine că „lucrau vecini cu pămîntul propriu", care „nu foloseau nimic din moşia stăpînului şi datorau obligaţia <celor 12 zile n.n.> numai pentru situaţia lor de vecini" (p. 101—102 fr. şi p. 105 rom.), după care reproduce următorul pasaj din document: „Aşişderea şi vecini ce şed pe partea *lor* <subl. ns.> vor face învoială cu dînsul, precum îi vor lucra 12 zile". Verificînd trimiterea făcută la T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. V, p. 79, se constată că documentul este din 3 iunie 1751 şi se găseşte la p. 71; termenul *vecin* este folosit greşit deoarece editorul a publicat actul traducîndu-l după o versiune germană care întrebuinţa cuvîntul *şerb, iobag*, redat adeseori incorect prin *vecin*. În ceea ce priveşte pasajul citat de V. Mihordea, în document scrie: „vecinii ce şed pe partea *lui*...", deci pe pămîntul lui Toader Păunel, pentru care motiv ei trebuiau să-i lucreze cele 12 zile pe an. Era de datoria lui V. Mihordea să fi verificat un asemenea text, înainte de a-l comenta şi a trage concluzii pe marginea lui şi poate că atunci ar fi descoperit această eroare gravă. În cazul cînd nu a procedat aşa, el lasă impresia că a falsificat în mod intenţionat citatul, pentru a-şi putea susţine una din tezele sale care altfel nu are suficient sprijin documentar.

Dar cazul nu este unic şi iată pe acela cînd vorbeşte de obiceiul în baza căruia erau reglementate obligaţiile în muncă ale vecinilor, unde documentele citate (p. 94, nota 74) nu se referă la vecini, ci la toţi oamenii care locuiau pe moşii, şi care trebuiau să lucreze stăpînilor după „hotărîrea de obşte" amintită mai sus (*DRA*, III, p. 233). De asemenea, autorul invocă hotărîrea domnească din 24 aprilie 1742, în care el pretinde că scrie ca „cei ce sînt vecini să slujească după obicei, aşijderea şi lăturaşii, după hotărîrea ce s-au făcut" (p. 94 fr., p.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

98 rom.), dar textul corect este : „cei ce sînt vecini să slujească după obiceiu, aşijderea şi lăturaşii *după obiceiul* <subl. ns.> şi hotărîre ce s-au făcut (*DRA*, II, p. 237), de unde el a omis cuvintele din care rezultă că şi unii şi alţii lucrau „după obicei". Aşa cum arătam mai înainte, în cartea lui V. Mihordea se află încă şi alte citate inexacte din documente, interpretări în neconcordanţă cu realitatea, pe lîngă mulţimea trimiterilor greşite, încît înşirarea lor amănunţită ar necesita un spaţiu prea mare. Toate acestea determină pe cititorul atent să nu poată acorda nici un credit lucrării, iar valoarea ei ştiinţifică să fie pusă sub semnul îndoielii.

În sfîrşit, era de aşteptat ca în ultimele capitole ale cărţii V. Mihordea să expună evoluţia rentei în muncă şi în bani în contextul procesului de destrămare a relaţiilor feudale din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Neînţelegînd această evoluţie, el a redus renta în bani numai la aspectul răscumpărării obligaţiilor în muncă de către ţărani şi a tras concluzia greşită că „apariţia şi funcţionarea rentei în bani nu a exercitat nici o influenţă asupra relaţiilor agrare" (p. 222). Forma cea mai amplă sub care s-a manifestat renta în bani în Moldova, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi la începutul celui următor, a fost luarea moşiilor în arendă de către ţăranii care le locuiau. Deşi autorul recunoaşte că fenomenul se întîlneşte mai ales în regiunea de munte, ca rezultat al dezvoltării circulaţiei mărfurilor, el îl consideră numai ca „o altă formă de rezistenţă împotriva boierescului şi a altor obligaţii feudale" (p. 232). Or, prin luarea în arendă a moşiei, obştea sătească reuşea să înlăture amestecul proprietarului în activitatea sa economică. Pentru boieresc, dijme şi alte obligaţii, ţăranii îi plăteau o sumă de bani, ceea ce însemna o importantă schimbare în relaţiile feudale.

V. Mihordea mai arată că ţăranii fruntaşi erau acei care semnau contractul de arendă a moşiei în numele obştei săteşti (p. 234), dar se opreşte numai la această constatare, fără a studia procesul de diferenţiere a ţărănimii. Pe plan social, consecinţele acestui proces s-au manifestat tocmai cu astfel de prilejuri, cînd ţăranii înstăriţi exploatau sărăcimea satelor, ceea ce a dus la conflicte între diferitele pături ale ţărănimii, fenomen caracteristic perioadei de destrămare a feudalismului în Ţările române la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul celui următor. Neînţelegînd cum se cuvine nici acest proces, el l-a redus numai la aspectul folosirii muncii salariate în gospodăria moşierească (p. 173—175). Iată deci probleme deosebit de importante ale relaţiilor agrare din Moldova, cărora V. Mihordea, din motivele arătate, nu le-a adus rezolvarea în nici una din cele două versiuni ale lucrării sale.

Ne-am rezumat la discutarea a numai cîtorva din lipsurile grave pe care le-am întîlnit în lucrarea lui V. Mihordea. In concluzie se poate spune că, prin modul cum a pus problemele şi mai ales datorită procedeelor la care a recurs pentru lămurirea lor, cartea lui V. Mihordea constituie un exemplu de cum nu trebuie să fie scrisă o lucrare de istorie.

Corneliu Istrati

MARIN BUCUR, *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea*, volumul I, Bucureşti. Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969, 359 p.

Investigarea arhivelor străine, în special a celor franceze, are tradiţie în cultura românească. Începută încă din secolul trecut de istorici de prestigiu ai neamului românesc, cercetarea arhivistică peste hotare se continuă cu succes pînă în zilele noastre. Cercetări de amploare întreprinse în ultimii ani în arhivele franceze au dat la iveală materiale de mare însemnătate pentru istoria Ţărilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Române şi a relaţiilor lor economice, politice şi culturale cu Franţa în secolele XVIII—XIX. Cu toate acestea, arhivele franceze mai conţin încă fonduri preţioase de documente, unele total necunoscute nouă pînă în prezent. Stă mărturie în acest sens şi volumul de *Documente inedite din arhivele franceze privitoare la români în secolul al XIX-lea*, publicat de Marin Bucur, la sfîrşitul anului 1969, pe baza cercetării atente a unor fonduri de manuscrise existente în cîteva dintre cele mai de seamă biblioteci ale Franţei. Volumul conţine corespondenţă privitoare la români sau a exilaţilor paşoptişti români din capitala Franţei către diferite personalităţi franceze, între anii 1848—1895. Materialul inclus în volumul de faţă provine în cea mai mare parte din fondul Alfred Dumesnil, total necunoscut la noi pînă acum, păstrat la „Bibliothèque historique de la Ville de Paris", şi din alte fonduri aflate la secţia de manuscrise a Bibliotecii Naţionale franceze şi la Biblioteca poloneză din Paris.

Cu excepţia însemnărilor zilnice ale lui Ferdinand Emile Poulain Dumesnil, tatăl istoricului de artă Alfred Dumesnil, volumul este alcătuit din scrisori ai căror emitenţi şi destinatari sînt: Adèle şi Alfred Dumesnil (fiica şi ginerele istoricului francez Jules Michelet), Maria şi C. A. Roseti, Ion şi D. Brătianu, A. G. Golescu, Ion Ghica, Al. I. Odobescu, B. P. Hasdeu, Hermiona Asachi Quinet, Louis Blanc, Jules Michelet, Armand Lévy, Frédéric Damé ş.a.

Corespondenţa, publicată în limba franceză, este, în afara cîtorva excepţii semnalate de editor, inedită. Au fost integrate în volum şi scrisorile de răspuns ale lui Alfred Dumesnil către Maria şi C. A. Rosetti, aflate la Biblioteca Centrală de Stat Bucureşti, întrucît ele pot fi înţelese mai bine la un loc cu rîndurile care le-au provocat. Fiecare document este însoţit de un rezumat şi de un comentariu competent din partea editorului.

Prin bogăţia şi varietatea informaţiilor inedite, volumul lui Marin Bucur este de un deosebit interes atît pentru istoriografia românească, cît şi pentru istoria noastră literară. Documentele aduc ştiri noi referitoare la viaţa şi activitatea paşoptiştilor români în cei nouă ani de exil în Franţa, cu privire la relaţiile prieteneşti cu revoluţionarii francezi, stabilite nu numai pe baza identităţii de idealuri, ci şi printr-o apropiere directă între ei. Schimbul de scrisori dintre soţii Adèle şi Alfred Dumesnil, Maria şi C. A. Rosetti şi familia Dumesnil, reconstituie atmosfera intimă, de familie, existentă între exilaţii paşoptişti şi prietenii lor francezi, climatul cultural şi revoluţionar în care a trăit şi activat emigraţia română; relevă stima şi afecţiunea de care s-a bucurat aceasta în rîndurile personalităţilor franceze, spiritul de solidaritate şi colaborare permanentă între revoluţionarii români şi cei francezi.

Reţine atenţia, în primul rînd, corespondenţa lui Alfred Dumesnil cu Maria şi C. A. Rosetti, din care răsare afecţiunea şi stima de care se bucurau soţii Rosetti şi alţi paşoptişti români din partea ginerelui lui Jules Michelet, Semnificativă în acest sens este scrisoarea sa din iulie 1854 către Maria Rosetti, în care Alfred Dumesnil face o emoţionantă destăinuire cu privire la prietenia aleasă ce-l leagă de soţii Rosetti. Calităţile sufleteşti ale lui C. A. Rosetti sînt de neegalat, scrie Alfred Dumesnil, iar admiraţia sa pentru Maria Rosetti (în jurul căreia s-a clădit un mit în emigraţie) se ridică pînă la un adevărat cult (p. 255—256).

Aspecte inedite cu privire la episodul arestării lui I. C. Brătianu, implicat în complotul de la Opera Mică şi Hipodrom împotriva lui Napoleon al III-lea, eforturile care se făceau în culise pentru eliberarea lui, sînt bogat ilustrate în volum printr-un viu schimb de scrisori între soţii Dumesnil, Maria Rosetti şi Adèle Dumesnil, C. A. Rosetti şi Alfred Dumesnil, Charles Alexandre către acelaşi Dumesnil. Demnă de semnalat este, în special, scrisoarea lui Charles Alexandre, din 11 noiembrie 1853, pentru că aduce lumini noi în cazul Brătianu (p. 226—227).

De un deosebit interes în volumul de faţă este corespondenţa lui Armand Lévy cu Alfred Dumesnil, din anii 1856—1857, cînd Lévy se afla la noi în ţară, unde desfăşura o intensă campanie de colectare a unor subscripţii pentru tipărirea operii integrale a lui Edgar Quinet.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Dar această corespondență este extrem de prețioasă pentru noi, nu atît pentru știrile cu privire la planurile sale editoriale, ci mai ales pentru informațiile noi ce le aduce cu privire la propunerea sa și a unor prieteni români de a se forma un comitet filo-român, prezidat de Carnot, pentru a apăra interesele țării noastre, cu privire la atmosfera din Principate în anii premergători Unirii și la rolul ce l-a avut Lévy în reîntoarcerea exilaților pașoptiști în țară. Menționăm în acest sens scrisoarea sa către Alfred Dumesnil, din 3 februarie 1857 (p. 280—281), în care îl anunța că la 30 martie exilații români vor putea să se înapoieze cu toții în patrie. Ipoteza avansată de Marin Bucur că Armand Lévy, de vreme ce era atît de bine informat, trebuie să fi avut rolul său în această acțiune și, poate, chiar un mandat ferm din partea exilaților de a lua legătura cu autoritățile din țară și de a obține știri privind revenirea lor în patrie, poate să fie luată în considerare. Publicarea corespondenței lui Armand Lévy cu emigrația română ar aduce, desigur, mai multă lumină în această privință.

Interesantă este și constatarea făcută de acest entuziast filo-român, la începutul anului 1856, că în Principate cauza unionistă făcuse progrese mari. Nu la fel de realiste sînt însă observațiile sale cu privire la armonia ce domnește în țară între clasele sociale. Importantă este și știrea că românii își puseseră speranțele să obțină de la marii lor prieteni, Jules Michelet și Edgar Quinet, o prefață la ediția în limba franceză a cronicilor românilor (p. 276—278).

O altă categorie de documente din volumul editat de Marin Bucur o formează cele referitoare la folclor și la istoria noastră literară. Semnalăm în special corespondența C. A. Rosetti — Alfred Dumesnil, din anii 1850—1851, care ne dezvăluie în persoana rafinatului critic de artă încă un mare admirator al liricii noastre populare (p. 43—44, 67—68, 77—78, 131—132).

Corespondența menționată pune în evidență faptul că C.A. Rosetti trimitea lui Alfred Dumesnil traducerile în limba franceză a celor mai frumoase doine și balade românești. Această informație, după cum s-a arătat (Elena Piru, în „România literară", an III, nr. 17, din 23 aprilie 1970), face lumină în problema controversată a paternității unora din traducerile de poezii populare românești aflate în fondul Jules Michelet de la „Bibliothèque historique de la Ville de Paris".

Alfred Dumesnil a intenționat să publice un volum de poezii populare românești în limba franceză, la care Jules Michelet era gata să-i dea concursul. Aflăm, acum, concret de existența acestui plan. (Vezi scrisoarea lui Jules Michelet către Alfred Dumesnil de la p. 238—239).

Volumul editat de Marin Bucur aduce și confirmarea ipotezei că Al. I. Odobescu a fost introdus în familia Dumesnil de către C. A. Rosetti. Este vorba de scrisoarea acestuia din urmă, din 30 iulie 1850, către Alfred Dumesnil, publicată acum pentru prima dată, în care exilatul român îl ruga pe Alfred Dumesnil să-l accepte în pensiune pe tînărul Odobescu. (p. 56—57).

Date inedite cu privire la șederea viitorului scriitor la Paris, în anul 1851, ne comunică jurnalul lui Ferdinand Emile Poulain Dumesnil, intitulat „Agenda parisien ou Mémento de cabinet", descoperit de Marin Bucur printre manuscrisele lui Alfred Dumesnil păstrate la Biblioteca istorică a orașului Paris (p. 140—156), în care se află referiri zilnice la Al. Odobescu. Jurnalul aduce astfel un serviciu prețios istoriei noastre literare.

Scrisorile lui Odobescu către Alfred Dumesnil, din anii 1851, de la Paris, (p. 129—130, 138) sînt de un real interes și nu vor putea lipsi dintr-o viitoare ediție a corespondenței autorului lui „Pseudokinegeticos".

Un indice de nume, o listă cronologică și un sumar alfabetic al corespondenței înlesnesc consultarea acestei valoroase colecții do documente privitoare la români, extrase din arhivele franceze.

Volumul publicat de Marin Bucur este susceptibil însă și de unele completări și rectificări. Ele se referă numai la cîteva din documentele acestui volum, aflate la Biblioteca poloneză din Paris, pe care am avut și noi posibilitatea să le consultăm. Astfel, scrisoarea lui Al. I. Odobescu de la p. 330 este publicată cu o omisiune în

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

text, cu privire la care editorul nu dă nici o explicație. Iată și rîndurile omise, pe care le reproducem mai jos între paranteze drepte, după lectura manuscrisului: „...de la fête commémorative que l'on doit célébrer demain au Collège de France, et à laquelle les Roumains ne peuvent [certainement pas rester étrangers; aussi comme nous avons pensé qu'ils considèrent (?) de les y faire représenter par un délégué des étudiants roumains si nombreux à Paris, nous pensons que personne ne saura mieux remplir ce rôle que M. Eugène Ionesco, le fils de notre éminent professeur d'histoire et orateur Nicolas Ionesco. Je donne ces lignes à M. Ionesco pour que vous vouliez bien l'accueillir et vous entendre avec lui sur la place qu'il pourrait occuper parmi les] personnes autorisées à exprimer les sentimens de vénération...". (Bibliothèque Polonaise de Paris, Ms. 1035/1). Completarea de mai sus modifică radical interpretarea dată de Marin Bucur acestei scrisori (vezi comentariul de la p. 331).

De asemenea, trebuie citit în textul aceleiași scrisori, în loc de „les hommes dont on va célébrer *la réunion*", „les hommes dont on va célébrer *la mémoire*".

Precizăm că persoana neidentificată de editor căreia îi este adresată scrisoarea de față este publicistul francez Armand Lévy. (vezi Adam Lewak, *Katalog rekopisow Muzeum A. Mickiewicza w Paryzu*, Krakow. 1931, nr. 1035). Scrisoarea se află în aceeași mapă cu corespondența lui I. C. Brătianu, Eugen Carada, Maria și C. A. Rosetti către Armand Lévy, păstrată la Biblioteca poloneză din Paris. În mod inexplicabil, aceste scrisori lipsesc din volumul editat de Marin Bucur. Menționăm că din corespondența citată mai sus, n-au fost publicate decît cîteva din scrisorile lui C. A. Rosetti și Eugen Carada către Armand Lévy, restul fiind inedite (vezi Olimpiu Boltoș, *Contribuții la istoria misiunii lui A. Panu în Apus (1864)*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", an VI (1931—1935), p. 453—465, p. 457, p. 460—463; *Cronica*, an. VI, nr. 23, 6 iunie 1970).

Datarea scrisorii respective de către Marin Bucur este greșită. Lectura corectă a datei este *1884 aprilie 11*, și nu 1888 aprilie 19. cum citește Marin Bucur. În sprijinul acestei lecturi invocăm următorul argument: serbarea comemorativă de la Collège de France, consacrată lui Jules Michelet, Edgard Quinet și Adam Mickiewicz, despre care amintește Odobescu în scrisoarea sa către Armand Lévy, a avut loc la începutul lunii aprilie din anul 1884 (vezi „Românul", an XXVIII, 11—12 aprilie 1884, p. 338). Știrea este confirmată și de o scrisoare adresată la 29 aprilie 1884 de C. A. Rosetti lui Armand Lévy, în care referindu-se la evenimentul sărbătorit la Collège de France, despre care-i scrisese desigur A. Lévy, fostul discipol al lui Jules Michelet și Edgar Quinet își exprimă profundul regret de a nu fi putut lua parte la serbarea „Sfintei noastre Treimi" (vezi *Cronica*. an VI, nr. 23, 6 iunie 1970).

Sînt necesare de asemenea cîteva precizări și îndreptări cu privire la comentariile care însoțesc unele scrisori. De exemplu, referitor la scrisoarea lui Adèle Dumesnil către soțul ei (din 11 ianuarie 1854. p. 239—240), precizăm că muncitorul amintit în acea scrisoare n-a fost Hallequin, cum presupune Marin Bucur, ci lucrătorul tipograf Angot (vezi C. C. Angelescu, *O pagină din viața lui Ion C. Brătianu: Complotul din 1853 împotriva lui Napoleon al III-lea* în „Studii și cercetări istorice", vol. XX, Iași, 1947, p. 193). Greșit interpretează Marin Bucur și rîndurile lui Adèle Dumesnil relative la Armand Lévy. Acesta, scrie editorul, „reușise să intre în închisoare, cu toată paza la intrare, fără bilet, în timpul interogatoriului acuzaților" (p. 231). În realitate. nu este vorba de o pătrundere în închisoarea unde se afla Ion C. Brătianu, ci de intrarea lui Armand Lévy în sala Palatului de Justiție din Paris, unde se judeca procesul acestuia. Apoi, unele inițiale ce apar în scrisoarea menționată pot fi lesne completate. Persoana cu inițiala H era avocatul Arthur Hubbard, care figura printre inculpați. Numele său apare de altfel în cuprinsul scrisorii de care ne ocupăm. El este însă greșit transcris: *Hubart* în loc de *Hubbard* (p. 240). Tot cu privire la procesul lui Ion C. Brătianu, la care se referă și scrisoarea Adèlei Dumesnil, din 16 ianuarie 1854 (p. 241—242), notăm că rîndurile: „Brătianu a été retiré de Passy hier matin" nu pot fi interpretate în sensul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

indicat de Marin Bucur, Ion C. Brătianu fusese încarcerat la închisoarea Sainte Pélagie şi apoi, pentru motive de boală, fusese transferat în sanatoriul doctorului Blanche de la Passy, unde se afla în preajma judecării procesului său de către Tribunatul corecţional din Paris. În timpul procesului, el era zilnic condus de poliţie de la Passy la Palatul de Justiţie (vezi C. C. Angelescu, *op. cit.*, p. 192). La 16 ianuarie 1854, cînd Adèle Dumesnil trimitea acea scrisoare soţului ei, urma să fie pronunţată sentinţa, prin care Ion C. Brătianu a fost condamnat la trei ani închisoare şi 500 franci amendă. Pe baza acestei condamnări, el a fost încarcerat la Conciergerie, iar la 31 ianuarie 1854 a fost transferat la acelaşi sanatoriu de la Passy, unde a rămas pînă la 14 iulie 1856. (*ibidem*, p. 198). Aşadar, Marin Bucur exagerează atunci cînd scrie că plecarea lui Brătianu de la Passy a constituit „o mare izbîndă" (p. 242).

Colecţia de documente din arhivele franceze publicată de Marin Bucur este o lucrare interesantă şi utilă. Bogăţia de informaţii, în marea lor majoritate inedite, caracterul intim, lipsit de orice formalitate, al scrisorilor cuprinse în volumul de faţă, competenţa şi stilul elegant al comentariilor editorului, recomandă cartea nu numai specialiştilor, ci şi unui public larg de cititori. Aşteptăm cu un deosebit interes apariţia volumului al doilea, promis de Marin Bucur în prefaţa volumului I, care va conţine corespondenţa inedită păstrată în fondul Jules Michelet de la Biblioteca istorică a oraşului Paris.

S. Măriş

Rumanian Studies, An international annual of the humanities and social sciences, vol. I, Leiden, E. J. Brill, 1970, 6+225 p.

Sub direcţia profesorului Keith Hitchins de la Universitatea din Illinois, a apărut primul volum din anuarul *Rumanian Studies*. Scopul urmărit de această publicaţie, după cum lămureşte profesorul Keith Hitchins, în prefaţă, este de a oferi o nouă posibilitate celor ce în Statele Unite ale Americii studiază istoria şi cultura României să publice rezultatele cercetărilor lor şi totodată de a înlesni cercetătorilor români să aducă la cunoştinţa cercurilor ştiinţifice din străinătate contribuţiile lor pe tărîmul ştiinţelor sociale.

Volumul ce recenzăm din *Rumanian Studies* cuprinde articole ale profesorilor americani Barbara Jelavich, Philip Eldelberg şi Richard Todd, precum şi ale cercetătorilor români David Prodan, Dan Berindei, Mircea Zaciu, Petru Comarnescu, Ştefan Pascu şi Paul Simionescu.

În rîndurile care urmează, vom indica, în scurte rezumate, subiectele tratate, adăugînd observaţiile noastre.

1. BARBARA JELAVICH, *Rusia, the great powers and the recognition of the double election of Alexander Cuza: the letters of A. P. Lobanov-Rostovskii to N. K. Giers, 1858—1859* (p. 3—34).

Barbara Jelavich, profesoară la Universitatea Indiana din Statele Unite ale Americii, aduce contribuţii noi pentru cunoaşterea atitudinii Rusiei faţă de alegerea lui Alexandru Ioan Cuza ca domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti. La baza acestei cercetări se află scrisorile pe care Lobanov-Rostovskii (însărcinatul de afaceri al Rusiei la Constantinopol şi apoi ambasadorul ţarului în capitala Imperiului Otoman) le-a trimis lui Nicolae Carlovici Giers, consulul general al Rusiei la Bucureşti. Sînt în această corespondenţă ştiri interesante, ca, de ex., informaţia transmisă la 8/20 decembrie 1858 de Lobanov-Rostovskii că Poarta sprijinea candidatura lui Mihai Sturza la tronul Moldovei, iar ambasadorul Angliei, sir Henry Bulwer, care avea o mare influenţă la Constantinopol, se străduia să asigure lui Alexandru Ghica, fostul domn de la 1834 la 1842 şi caimacam de la 1856 la 1858, coroana Ţării Româneşti.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din scrisorile lui Lobarov-Rostovskii reiese clar că Rusia, ca şi Franţa lui Napoleon al III-lea, în anii 1858—1859, a sprijinit revendicările românilor şi a împiedicat guvernul otoman să realizeze planurile sale de ocupare militară a celor două Principate. Stăruinţele miniştrilor sultanului pe lîngă marile puteri pentru a obţine încuviinţarea de a trimite un corp de armată de 12.000 ostaşi peste Dunăre au dat greş din cauza împotrivirii Rusiei.

Bine documentat, studiul lui Barbara Jelavich este o contribuţie interesantă la istoria modernă a României. Semnalăm însă şi o greşeală, care, probabil, este o greşeală de tipar: la p. 4 este menţionat tratatul de la Berlin care a stabilit „protectoratul colectiv" al marilor puteri asupra Moldovei şi Ţării Româneşti. Or, se ştie că garanţia colectivă a marilor puteri pentru cele două Principate a fost prevăzută în tratatul de la Paris din 1856. Probabil că zeţarul, în loc de „Paris", a cules cuvîntul „Berlin" şi că, la corectură, nu s-a observat această eroare.

2. PHILIP EIDELBERG, *The agrarian policy of the rumanian national liberal party, 1900—1916*, (p. 69—93).

Autorul şi-a propus să înfăţişeze politica agrară a partidului naţional-liberal român de la 1900 la 1916. El însă a limitat expunerea sa numai la două reforme înfăptuite de acest partid în decursul guvernărilor sale, anume: legea băncilor populare din 1903 şi legea obştiilor săteşti din 1904. Philip Eidelberg susţine că ambele reforme, în intenţia liberalilor, erau menite să favorizeze chiaburimea satele şi dezvoltarea industriei în România. Băncile populare şi obştiile săteşti ar fi avut de scop să „exproprieze" de fapt pe marii moşieri, care se împotriveau industrializării, şi să silească pe ţăranii săraci să se angajeze, ca muncitori, în întreprinderile industriale, după ce vor fi înstrăinat petecul lor de pămînt, deoarece cultivarea acestuia nu le mai procura suficiente mijloace de trai.

Este incontestabil că partidul liberal s-a străduit să înlesnească, pe calea legislativă, înfiinţarea şi dezvoltarea industriei naţionale. Este de asemenea incontestabil că atît băncile populare, cît şi obştiile săteşti au adus chiaburimii mari profituri. Este însă îndoielnic ca, prin legile din 1903 şi 1904, să se fi urmărit „exproprierea" de fapt a marilor moşieri. În adevăr, mulţi dintre aceştia erau membri influenţi ai partidului liberal şi deci este puţin probabil ca, împotriva lor, conducerea partidului să fi luat măsuri tinzînd la „exproprierea" lor de fapt. De altminteri, de la 1904 la 1916, nici nu s-a ivit în România vreun caz în care un latifundiar să fi fost „expropriat" de moşia lui din cauza băncilor populare sau a obştiilor de arendare.

Adăugăm că, în perioada 1900—1916, politica agrară a partidului liberal român nu s-a mărginit la legile din 1903 şi 1904. După răscoalele din 1907, liberalii, reveniţi la cîrma ţării în tristele împrejurări cunoscute, au pus în aplicare o serie de legi privitoare la crearea izlazurilor comunale, înfiinţarea Casei Rurale, o nouă reglementare a învoielilor agricole, stabilirea arenzii maxime şi a salariului minim, judecarea litigiilor de la sate de către judecătorul de ocol ambulant care vizita periodic comunele din circumscripţia sa etc., etc. Aceste reforme n-au dat însă rezultatele aşteptate. De aceeea, în septembrie 1913, conducerea partidului liberal a fost constrînsă să admită necesitatea exproprierii moşiilor latifundiare, recunoscînd astfel falimentul reformelor adoptate după 1907.

Aşadar, politica agrară a partidului liberal român, în perioada 1900—1916, nu poate fi judecată numai pe baza celor două legi din 1903 şi 1904, iar aceste legi n-au fost făurite cu intenţiile pe care Philip Eidelberg le atribuie autorilor lor şi nici n-au avut consecinţele pe care el le indică în expunerea sa.

3. RICHARD TODD, *Archaeology and history at Histria — A review of HISTRIA II* (p. 97—107).

Este o dare de seamă a volumului II consacrat săpăturilor de la Histria, volum apărut în editura Academiei Republicii Socialiste România la 1966. Richard Todd pune în evidenţă însemnătatea rezultatelor obţinute prin aceste săpături.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

El aduce elogii arheologilor români pentru importanta lor contribuție la cunoașterea celei mai importante așezări arheologice grecești „nu numai din România, dar și de pe întregul țărm apusean al Mării Negre".

4. DAVID PRODAN, *Gheorghe Șincai* (p. 35—44).

Profesorul David Prodan publică un studiu interesant despre Gheorghe Șincai. Viața și opera marelui istoric transilvănean sînt concis înfățișate. Profesorul Prodan se oprește îndeosebi asupra „Cronicei românilor" și arată însemnătatea acestei lucrări. Sînt citate aprecierile elogioase ale lui Mihail Kogălniceanu și Edgar Quinet. Acesta a considerat pe autorul „Cronicei românilor" ca pe unul din „creatorii marei școli istorice din veacul al XIX-lea".

Concluzia profesorului Prodan este că, „supusă chiar rigorilor criticii moderne", „Cronica" lui Șincai a rămas totuși „o lucrare de bază a istoriografiei moderne române".

5. DAN BERINDEI, *Le problème de l'édification d'un Etat national roumain jusqu'en 1848 et pendant les événements révolutionnaires* (p. 45—68).

Cuprinde o bună expunere a luptelor purtate de înaintașii noștri pentru constituirea statului național român. Autorul arată care au fost în „ultima parte" a veacului al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor principalele manifestări ale fruntașilor poporului român din Transilvania, Muntenia și Moldova în vederea atingerii acestui obiectiv. Revendicările formulate cu prilejul revoluției din 1848 sînt judicios înfățișate în încheierea studiului. Folosind un bogat material, cu talentul și precizia bine cunoscute din lucrările sale anterioare, Dan Berindei a scris aceste pagini. Cu părere de rău, constatăm, însă, că ele au fost defectuos traduse în limba franceză. Termenii improprii abundă. Greșelile de gramatică sînt numeroase. Nu lipsesc nici chiar erori de ortografie.

6. MIRCEA ZACIU de la Universitatea din Cluj publică, în limba franceză, studiul *Camil Petrescu et la modalité esthétique du roman (L'idée de „structure")* (p. 111—124).

7. PETRU COMARNESCU, în studiul *The rumanian and the universal in Brâncuși's work* (p. 127—145), înfățișează ce este tipic românesc și ce este universal în opera marelui sculptor Brâncuși.

8. ȘTEFAN PASCU, *The publication of sources concerning the revolt of Horea* (p. 149—172).

Răscoala lui Horea din 1784 — după cum constată profesorul Ștefan Pascu — a fost o puternică lovitură dată „însăși bazei societății feudale din Transilvania". De aceea ea a stîrnit un mare interes printre contemporani, precum și în generațiile următoare, după cum reiese din numeroasele documente referitoare la răscoala iobagilor de la 1784 și din lucrările care i-au fost consacrate.

Profesorul Ștefan Pascu enumeră scrierile contemporanilor, cronicile, relațiile călătorilor etc., relative la lupta dusă de Horea și de tovarășii lui împotriva exploatatorilor lor. Citează apoi studiile istorice și culegerile de documente apărute în cursul secolului al XIX-lea și în primele șapte decenii ale veacului următor. Mai ales în perioada dintre cele două războaie mondiale a fost publicat un foarte bogat material despre răscoala de la 1784. La acest rezultat a contribuit îndeosebi Institutul de istorie, înființat la Cluj, ai cărui colaboratori au întreprins cercetări aprofundate în arhivele din România și din alte state. Comemorarea, în 1934, a 150 de ani de la răscoala lui Horea a constituit un îndemn pentru intensificarea acestor cercetări.

După cel de al doilea război mondial, studiile privitoare la răscoala din 1784 s-au întemeiat pe concepția materialistă a istoriei. Au fost astfel obținute rezultate de mare însemnătate.

Deși, într-o perioadă de mai bine de 180 de ani, au fost imprimate numeroase lucrări despre răscoala de la 1784, totuși profesorul Ștefan Pascu subliniază

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

că, pînă azi, doar o mică parte a materialului existent a fost publicată. În asemenea condiții, istoricii din Cluj actualmente pregătesc pentru tipar, sub titlul: *Izvoare cu privire la răscoala lui Horea*, „un prețios material documentar relativ la cauzele răscoalei, la repercusiunile ei în principatul Transilvaniei și în regiunile învecinate, la înrîurirea pe care a exercitat-o, la motivele care au determinat atît pe răsculați cît și pe adversarii lor, în sfîrșit, la diferitele faze ale răscoalei și la consecințele ei".

9. PAUL SIMIONESCO, *Un guide bibliographique pour l'histoire du Moyen Âge et des temps modernes de la Roumanie* (p. 173—225).

După cum autorul a precizat în chiar titlul contribuției sale, el și-a propus să pună la dispoziția cercetătorilor străini „o călăuză bibliografică" privind evul mediu și epoca modernă din istoria României.

În primul capitol, Paul Simionescu indică principalele publicații de bibliografii, cataloage de manuscrise și repertorii de documente relative la aceste faze ale istoriei țării noastre. Al doilea capitol este consacrat celor mai de seamă lucrări de sinteză. În al treilea capitol, autorul dă foarte utile informații despre edițiile de documente interne și externe privitoare la cele două epoci menționate. Enumeră apoi principalele ediții ale cronicilor. Semnalează cele mai importante lucrări referitoare la călătorii străini în țările noastre. Citează volumele cuprinzînd memoriile și discursurile fruntașilor vieții politice din România epocii moderne. Citează și amintirile unor literați. În încheiere, Paul Simionescu face cunoscut că această contribuție va fi completată, cu alt prilej, cu indicații asupra lucrărilor relative la anumite teme din istoria României.

Metodic întocmită, bibliografia publicată de Paul Simionescu în acest volum din *Rumanian studies* va fi de un real folos istoricilor străini care vor dori să cunoască problemele evului mediu sau ale perioadei moderne din istoria României. Cîteva completări ni se par însă necesare.

Astfel, la p. 174, este citată lucrarea lui A. Ștefănescu-Galați, *Contribuțiuni bibliografice pentru cunoașterea evoluției poporului român*, Partea I-a, *Publicațiuni anterioare secolului XIX*, (Buc.), 1920, 32 p. Paul Simionescu a omis să citeze partea a II-a a acestei lucrări (privind perioada 1800—1860), apărută la București, în 1939, la Institutul de arte grafice „Presa veche românească", VIII + 54 p.

La p. 224, sînt menționate *Însemnările zilnice* ale lui Titu Maiorescu, vol. I și II (privind perioada 1855—1886). Paul Simionescu a omis să citeze volumul III, publicat la București de I. Rădulescu-Pogoneanu, în 1943, volum relativ la perioada 1887—1891 [1]

Din memoriile lui Al. Candiano-Popescu nu este amintit (la p. 223—224), decît volumul apărut în 1944, cu titlul: *Amintiri din viață-mi* (170 p.), fiind omis volumul mult mai important *Războiul neatîrnării. Istorie critică. Asaltul și luarea redutei Griviția*, publicat în 1913, în editura Institutului de arte grafice „Flacăra" din București (278 + 7 p.).

Din *Discursuri politice* ale lui Alexandru Lahovary nu este amintit (la p. 225) decît volumul tipărit la București, în 1905, cuprinzînd cuvîntări din perioada 1881—1896, rostite în întruniri publice sau la banchete. Au fost omise vol. I din *Discursuri parlamentare* (1867—1872), București, Tip. Dor P. Cucu, f.d., precum și volumul *Discursuri parlamentare (1888—1891)*, București, Ed. Librăriei C. Sfetea, 1915.

Din *Discursuri politice* ale lui N. Filipescu nu este citat (la p. 225) decît volumul I (privind perioada 1888—1901), volum apărut în editura „Minerva" din București la 1912. În nota 8 de la pag. 225 sînt menționate și *Cuvîntări din război 1914—1916*, București, 1925. A fost omis vol. II din *Discusuri politice* ale lui N.

[1] Fragmente din *Însemnări zilnice* de Titu Maiorescu au apărut și în revista „România literară", precum și în „Studii, revistă de istorie".

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Filipescu (privind perioada 1901—1907), publicat în editura „Minerva" din București la 1915.

Din *Discusuri politice* ale lui Take Ionescu sînt amintite (la p. 225) numai cele 5 volume privind perioada 1886—1900. A fost omis volumul cuprinzînd discursurile rostite în perioada 1915—1917, volum apărut la București, în 1919, (167 p.), cu o scurtă prefață, în care Take Ionescu declară: „Am spus și repetat că, din activitatea mea politică, consider perioada din august 1914 pînă la august 1916 ca, fără de asemănare, cea mai însemnată". Așadar, Paul Simionescu a omis să citeze tocmai volumul în care au fost tipărite discursurile pe care Take Ionescu le-a considerat cele mai importante din cariera lui politică. Totodată subliniem că mai ales aceste discursuri prezintă interes pentru istoricii străini, deoarece au fost rostite într-o perioadă de așa de mare însemnătate din punctul de vedere istoric, ca aceea a primului război mondial.

Semnalăm și o eroare. La p. 197, titlul de *Surete și izvoade* al volumelor de documente, publicate de Gh. Ghibănescu, a fost tradus, în limba franceză, prin termenii *Documents turcs et copies.* Or, în *Dicționarul limbii române moderne*, publicat de Academia R.P.R. în 1958, se precizează că suretul este „copia unui act" (p. 824) și izvodul este „un manuscris, un document, un concept" etc. (p. 399). Așadar, a traduce „surete și izvoade" prin „documents turcs et copies" constituie o greșeală.

Este profund regretabil că meritele necontestate ale bibliografiei întocmite de Paul Simionescu sînt întunecate prin asemenea omisiuni și erori.

*

Din contribuțiile apărute în primul volum din *Rumanian studies* este deosebit de interesant pentru noi, românii, mai ales studiul profesoarei Barbara Jelavich. În încheierea acestei recenzii exprimăm dorința ca viitoarele volume să cuprindă cît mai multe studii de acest fel. Rapoartele trimise la Washington de șefii misiunilor diplomatice ale Statelor Unite în România, îndeosebi în legătură cu primul și al doilea război mondial, alcătuiesc un material prețios. Acest material s-ar cuveni să facă obiectul unor cercetări aprofundate al căror rezultat, completat cu știri culese și din alte izvoare, să fie publicat în viitoarele volume din *Rumanian studies.*

Constantin C. Angelescu

D. BERLESCU, C. BOTEZ, I. SAIZU, *Buhuși. Din istoricul fabricii și <al> localității*, Bacău, 1971, 374 p.

Elaborarea unor studii monografice consacrate unor vechi localități, urbane sau rurale, sau unor întreprinderi economice cu tradiție constituie unul dintre obiectivele însemnate ale muncii de cercetare în domeniul științelor sociale, obiectiv care a polarizat, deopotrivă în ultima vreme, preocupările istoricilor, economiștilor sau sociologilor. Numeroaselor realizări în această direcție li se adaugă și recenta contribuție a unui colectiv de istorici ieșeni, materializată în lucrarea *Buhuși. Din istoricul fabricii și <al> localității.*

Manifestînd un interes statornic pentru cunoașterea locurilor și marilor întreprinderi băcăuane — dovedit, între altele, și prin alcătuirea monografiei fabricii de celuloză și hîrtie *Letea* (apărută în anul 1969) — autorii pun, de astă dată, în circuitul științific un apreciabil volum de informații, provenind din cele mai diverse surse documentare centrale și locale, relative la istoria celor peste opt decenii și jumătate de existență a fabricii de postav din Buhuși.

Înființată în anul 1885 de către proprietarul acelei moșii, colonelul Eugen Alcaz, prin cumpărarea (în 1876) și, apoi, transferarea la Buhuși a utilajelor apar-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ţinînd întreprinderii fundate încă din 1853, de către Mihail Kogălniceanu, la Tg. Neamţ, noua fabrică de postav a continuat activitatea celei nemţene, firească, în alte condiţii impuse de noile împrejurări. Funcţionînd, iniţial, ca întreprindere particulară (1885—1895) sub patronajul lui E. Alcaz şi, apoi, al lui E. Wolff et Co., iar în cele din urmă ca societate pe acţiuni (1895—1948), unitatea din Buhuşi — dotată de la început cu utilaj modern — a fost prima întreprindere sistematică de fabricare a postavurilor de la noi şi deţinut, decenii de-a rîndul, un loc primar în ramură, iar aceasta din urmă în ansamblul industriei româneşti. Producţia ei, destinată în cea mai mare parte acoperirii necesităţilor armatei, a înregistrat o creştere continuă, ca urmare a lărgirii şi îmbunătăţirii procesului de producţie, a creşterii numărului muncitorilor, a sporirii capitalului şi a extinderii legăturilor cu numeroasele firme europene (îndeosebi din Elveţia, Austria, Germania, Italia, Franţa şi Polonia). După desăvîrşirea statului naţional unitar, societatea, reorganizată sub forma unui concern industrial (dar fără a întruni de la început trăsăturile sale clasice), şi-a extins sfera afacerilor asupra întregului teritoriu al ţării. Noua organizaţie întruchipa interesele unui grup străin eterogen — dominat de capitalul francez —, care, prin intermediul Băncii de Credit Român, controla unitatea din Buhuşi.

Împărtăşind soarta celor mai multe dintre întreprinderile şi ramurile industriale din vremea crizei economice din anii 1929—1933, societatea din Buhuşi s-a consolidat ulterior prin lărgirea formelor de „îngemănare" a capitalului bancar cu cel industrial, proces complex desfăşurat pe fondul unei dependenţe mereu crescînde a activităţii economice a fabricii faţă de capitalul străin. După izbucnirea ultimei conflagraţii mondiale, societatea Buhuşi a fost nevoită să-şi disperseze instalaţiile în diverse puncte din ţară. Readucîndu-se aceste utilaje abia după victoria insurecţiei din august 1944, în condiţiile eforturilor generale pentru refacerea economică şi de democratizare a ţării, s-a creat posibilitatea reluării activităţii unuia dintre pilonii industriei noastre textile. Prin actul naţionalizării, întreprinderea a fost supusă unor transformări structurale reliefate de: dezvoltarea bazei tehnico-materiale, organizarea ştiinţifică a producţiei, creşterea forţei de muncă, sporirea volumului producţiei şi al productivităţii muncii, ridicarea nivelului calitativ şi reducerea preţului de cost, sporirea rentabilităţii etc.

Delimitînd coordonatele evoluţiei fabricii Buhuşi pentru fiecare etapă istorică cuprinsă în perioada 1885—1944, autorii n-au omis aspectul social pe care-l incumbă analiza fenomenelor economice în ansamblu, ilustrînd, printr-un bogat material documentar, în parte inedit, lupta muncitorilor buhuşeni pentru îmbunătăţirea soartei lor. Pentru noua perioadă istorică, de industrializare socialistă, autorii au surprins implicaţiile pe care acest proces le-a avut pe plan local, în direcţia modificării structurii economice a zonelor periferice ale Buhuşului, şi asupra fenomenelor urbanistice şi demografice, implicit asupra creşterii nivelului material şi cultural al populaţiei.

Un scurt istoric al localităţii de la primele mărturii documentare pînă în anii construcţiei socialiste — conceput de autori ca parte finală a monografiei — întregeşte tabloul, bine conturat de altfel, al evoluţiei fabricii de postav Buhuşi, evidenţiind legătura indisolubilă şi caracterul de reciprocitate existente între aşezare şi întreprindere.

Netăgăduit, monografia întreprinderii textile Buhuşi, realizată de către istoricii ieşeni printr-o pilduitoare colaborare cu conducerea combinatului (îndeosebi în cadrul capitolului al V-lea, consacrat istoriei contemporane a întreprinderii), are certe calităţi ştiinţifice. Prin volumul informaţiilor, prin diversitatea şi modul de interpretare a lor, lucrarea vine să umple un gol în istoriografia noastră economică. Pornind de la ideea că preocupările din ultima vreme ale autorilor amintiţi lasă să se întrevadă realizarea unor noi lucrări de acelaşi gen, ne permitem cîteva sugestii, şi unele mici observaţii, ce decurg din lectura recentei monografii.

Socotim, în primul rînd, că o mai atentă echilibrare a materialului pe capitole ori a problematicii abordate în cuprinsul acestora ar fi eliminat caracterul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

poate prea tehnicist, ca și extinderea excesivă, a părții finale a lucrării (vezi cap. V, p. 169—311), asigurînd astfel mai multă cursivitate unei lecturi în general agreabilă și pentru un nespecialist. În al doilea rînd, apreciem că ar fi fost mai nimerit ca monografia să înceapă cu capitolul consacrat istoricului așezării Buhuși — capitol cu care autorii își încheie lucrarea — ceea ce, după părerea noastră, ar fi oferit de la început cititorilor posibilitatea de a aprecia, sub multiple aspecte, cadrul în care a luat ființă întreprinderea și implicațiile evenimentului pe planul evoluției urbanistice ulterioare a localității. De altfel, aceste elemente au fost reliefate de către autori în cuprinsul capitolului al VI-lea dar cu prețul reluării unor idei, situație care putea fi, altminteri, lesne evitată.

În sfîrșit, semnalăm cîteva mici erori, care s-au strecurat în text, dar a căror frecvență reține totuși atenția. Așa, de exemplu, interesantele documente privind fabrica lui Kogălniceanu de la Tg. Neamț, puse la dispoziție autorilor printr-un colegial gest de către D. Constantinescu, au fost reproduse (în anexele de la paginele 44—51) cu greșeli de transcriere, nerespectîndu-se normele consacrate în această operațiune. Din această cauză, inițialele *D. D.*, semnificînd D<irectorul> D<epartamentului> apar drept inițiale ale unor prenume (p. 45—46); cuvinte sau expresii lămuritoare din afara textului documentelor ca: „indescifrabil", „urmează rezoluția" ș.a., nefiind mărginite de cuvenitele paranteze drepte (ori reproduse cu alte caractere) par a face parte din însuși conținutul documentelor respective (p. 46—50); trimiterile în forma „orig. cirilice" sînt incorecte (p. 45, 46, 47, 48, 50, 51). Nici condițiile grafice în care au fost reproduse documentele amintite — nerespectîndu-se spațiile necesare și caracterul diferențiat al literei între text și trimitere — nu sînt tocmai nimerite. În afara acestora, se impunea o atenție sporită în alcătuirea aparatului critic al lucrării în sensul evitării unor inconsecvențe (p. 27, 323, 327) ori a unor trimiteri incorecte (vezi p. 19, nota 39, p. 323 — notele 47, 48, 50). De asemenea, rezolvarea unor cerințe de ordin tehnoredacțional putea fi săvîrșită fără a afecta cursivitatea logică a textului (p. 154).

Firește, cele cîteva observații formulate de noi nu umbresc cu nimic valoarea științifică a lucrării asupra căreia ne-am oprit în rîndurile de mai sus. Venind în întîmpinarea unor necesități științifice și didactice de stringentă actualitate, între care elaborarea tratatului de istorie a economiei naționale, monografia consacrată fabricii de postav din Buhuși răspunde, în același timp, imperativelor generale ale cercetării în domeniul științelor sociale. Lucrarea constituie un exemplu grăitor de conlucrare fructuoasă între o unitate economică și alta de cercetare științifică.

D. Vitcu

C. CUSNIR-MIHAILOVICI, FL. DRAGNE, GH. UNC. *Mișcarea muncitorească din România. 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*. București, Editura politică, 1971, 525 p.

Cercetările întreprinse în ultimul timp pentru stabilirea rolului și locului mișcării muncitorești în evoluția vieții social-politice a țării au dus la publicarea unor lucrări monografice a căror importanță pentru cunoașterea istoriei contemporane a României este unanim recunoscută. Deși în cadrul acestor preocupări, unele lucrări mai vechi au abordat deja anumite aspecte ale istoriei mișcării muncitorești din România, totuși, în ultimii ani în istoriografia noastră s-a făcut tot mai mult simțită necesitatea elaborării unor lucrări monografice care să cerceteze această problemă în totala ei complexitate.

Lucrarea de față, prin modul de prezentare și interpretare a evenimentelor și prin bogăția informațiilor răspunde acestei cerințe, propunîndu-și — așa cum declară și autorii — să elucideze unele din cele mai importante momente din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoria partidului și a mișcării noastre muncitorești. De fapt, această lucrare urmărește transformările profunde intervenite în conștiința maselor și procesul maturizării mișcării socialiste de după primul război mondial în scopul evidențierii condițiilor în care s-a transformat partidul socialist în partid comunist și a luptei pentru făurirea Partidului Comunist Român.

Prezentînd cronologic tabloul succesiunii principalelor evenimente survenite în evoluția mișcării muncitorești din anii ce au urmat războiului, autorii schițează la început cadrul economic și politic în care au avut loc acțiunile de luptă ale maselor populare din preajma și din timpul primei conflagrații mondiale. După ce se subliniază faptul că în preajma războiului mișcarea muncitorească din România se afla într-o fază înaintată, cu o veche tradiție și cu un rol crescînd în viața social-politică a țării, lucrarea de care ne ocupăm se oprește asupra problemelor deosebite ridicate de primul război mondial în fața mișcării muncitorești și evoluția acesteia în condițiile apărute după 1916.

O atenție deosebită se acordă apoi saltului calitativ săvîrșit de mișcarea muncitorească după procesul de reorganizare a acțiunilor de luptă a maselor populare, care a dus la creșterea valului revoluționar din cursul anilor 1918—1919, cînd mișcarea muncitorească din România intra într-o perioadă deosebită a dezvoltării sale.

Analizînd problemele mișcării muncitorești în strînsă legătură cu celelalte aspecte ale vieții sociale și politice și avînd totodată în vedere noile condiții ridicate de încheierea procesului de formare a statului național unitar român, cei trei autori au meritul de a prezenta creșterea avîntului revoluționar în strînsă legătură cu evoluția generală a țării, asupra căreia, de altfel, mișcarea muncitorească va avea o influență deosebită.

Creșterea luptei maselor din perioada 1919—1920 este considerată ca o urmare a situației economice și sociale a țării, care a constituit, în același timp, fenomenul principal al crizei politice din acea perioadă.

Alături de activitatea partidului socialist de educare, organizare și îndrumare a întregii mișcări muncitorești în vederea unor scopuri consecvent revoluționare, autorii surprind procesul intern de adaptare a partidului la noile condiții de după război. Așa se face că, deși cu unele inconsecvențe, linia politică urmată de mișcarea socialistă era adecvată realităților societății românești din acel timp.

Lucrarea pe care o prezentăm, urmărind principalele etape ale dezvoltării mișcării muncitorești, nu trece peste acele perioade de acalmie, necesare refacerii forțelor revoluționare, survenite după măsurile de reprimare luate de clasele conducătoare. Așa, de exemplu, după o perioadă de acumulări din cursul anului 1919, urmează o nouă etapă a procesului de efervescență revoluționară, însoțită, de data aceasta, de creșterea maturității mișcării muncitorești și de o accentuare a caracterului ei politic. Se conchide astfel că, în 1920, mișcarea muncitorească din țara noastră a atins punctul ei cel mai înalt. Intensificarea procesului de afirmare a clasei muncitoare și a organizațiilor sale în viața social-politică a țării a determinat o întărire considerabilă a forțelor de stînga care voiau să transforme partidul socialiste în partid comunist. În acest sens, Clara Cușnir-Mihailovici, Florea Dragne și Gheorghe Unc se opresc cu multă atenție asupra creșterii valului luptelor revoluționare din primăvara și vara anului 1920, cînd, deși guvernul generalului Alexandru Averescu adoptă o serie de măsuri antimuncitorești, acțiunile forțelor revoluționare cresc, culminînd cu greva generală din 1920.

Toate acestea au dus la maturizarea politică a clasei muncitoare și la ridicarea conștiinței sale de clasă, caracteristici evidențiate în lucrare ca fiind elemente de bază ale luptei pentru transformarea partidului socialist în partid comunist. S-a ajuns astfel ca la sfîrșitul anului 1920, cu toate că măsurile luate de guvern au provocat o oarecare dezorientare în rîndul unei părți a muncitorilor, congresul de transformare a partidului să devină o sarcină imediată. De aceea, toate forțele revoluționare sînt atrase într-o acțiune comună de pregătire a primului congres al Partidului Comunist Român, realizîndu-se acum procesul de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

delimitare ideologică și organizatorică în mișcarea muncitorească din România.

Lucrarea se încheie cu prezentarea condițiilor în care s-a creat Partidul Comunist Român, reliefîndu-se importanța istorică a transformării partidului socialist în partid comunist asupra evoluției ulterioare a mișcării muncitorești și a istoriei generale a țării. Volumul prezentat abordează în sensul tratării monografice una din chestiunile al cărei conținut interesează atît pe specialiști, cît și un larg cerc de cititori. Prezentarea chiar sumară a problemelor dezbătute în lucrare dovedește o abordare multilaterală a subiectului, ceea ce a îngăduit autorilor să reconstituie tabloul complex al mișcării muncitorești din perioada 1916—1921.

O contribuție dintre cele mai evidente a autorilor volumului o reprezintă faptul că selectarea și interpretarea faptelor s-a făcut ținîndu-se seama de realitățile interne, încadrîndu-se acțiunile muncitorești în contextul istoriei generale, fără a se exagera factorii externi și influențele străine de mișcarea muncitorească.

Desigur, studiile și cercetările ulterioare vor evidenția, așa cum recunosc și autorii, și alte aspecte ale problemelor dezbătute în acest volum. Cu toate acestea, monografia *Mișcarea muncitorească din România. 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, reprezintă rezultatul unor cercetări serioase și care sînt cu atît mai valoroase cu cît răspund scopului propus.

Bazată pe o documentare amplă, în care informația arhivistică ocupă un loc însemnat, lucrarea obligă pe cititor să urmărească cu atenție un bogat aparat științific. Nu înțelegem însă de ce nu s-a folosit, în acest caz, un sistem unitar pentru referințele bibliografice, acestea diferind de la un capitol la altul și chiar în cadrul aceluiași subcapitol.

Așa, de pildă, la pagina 93, nota 192, se citează «*V. Cancicov.* „Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României", vol. II, București, 1921», pentru ca la pagina 169, nota 76, aceeași sursă să fie citată «*Vasile Th. Cancicov.* „*Impresii* (subl. ns.) și păreri personale din timpul războiului *român.* (subl. ns.). Jurnal zilnic, vol. II, București, 1921». În cazul acesta, cititorul se poate întreba dacă autorii indică una și aceeași lucrare apărută în ediții diferite, sau două lucrări deosebite, deși ambele note se referă la același volum : Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic (31 august 1916—31 decembrie 1918)*, vol. II, București, Atelierele Societății „Universul", 1921. Apoi, între notele amintite, la pagina 94, nota 195 este „*V. Cancicov*, op. cit.". De ce nu s-a folosit aceeași formulă și la pagina 169 ?

Aceeași situație se repetă la paginile 41 și 90 cînd prima dată se citează «*V. Liveanu.* „1918. Din istoria luptelor revoluționare din România", Editura politică, *1964*» (subl. ns.), iar a doua oară «*V. Liveanu.* „1918. Din *istoricul* (subl. ns.) luptelor revoluționare din România", București, Editura politică, 1960». Trimiterea corectă este dată abia la pagina 165, deși aici se putea folosi formula indicării autorului și a operei citate.

Ne întrebăm cum de s-a putut schimba titlul lucrării lui V. Liveanu, modificîndu-se cadrul cercetărilor publicate de acesta în volumul apărut în 1960, nu 1964, știut fiind că cei doi termeni se referă la modalități diferite de abordare a unei perioade, sensul termenului „istorie" fiind mult mai larg decît cel de „istoric".

La fel s-a procedat și în alte situații, cum sînt cele de la paginile 37, 98 și 191 (notele 36, 204 și 125), cînd, de fiecare dată, sistemul referințelor bibliografice e schimbat, deși se putea folosi formula indicării autorilor și a operei citate, evitîndu-se astfel unele trimiteri incomplete.

În cazul trimiterilor la „Alexandru Marghiloman, *Note Politice. 1897—1924*, București, Editura Institutului de Arte Grafice «Eminescu» S. A., 1927" de exemplu, de fiecare dată trimiterea este făcută altfel și niciodată completă, iar prenumele autorului, care pe coperta lucrării citate apare în întregime, e dat prescurtat cînd

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

A., cînd *Al.*, pentru ca în text să apară *Alex. Marghiloman* (p. 144). Prescurtări de acestea se fac şi în alte cazuri, ca de exemplu la paginile 41, 42, 98 şi 191, iar uneori numele autorului e schimbat complet. Aşa s-a întîmplat la pagina 150 unde Dimitrie Costescu apare citat doar *Cotescu*.

Nici cu referinţele bibliografice privind sursele arhivistice lucrurile nu stau altfel.

Aşa, de pildă, la pagina 270, nota 88 indică „Arhivele statului Bucureşti, fond Ministerul Afacerilor Interne, dosar nr. 244", pentru ca numai peste două pagini să întîlnim citat acelaşi fond, dar altfel : *„Direcţia generală a Arhivelor statului, fond Ministerul de Interne*, dosar nr. 253/1920" (subl. ns.). S-ar părea că sînt fonduri diferite, păstrate în arhive diferite, deşi ambele trimiteri se referă la acelaşi fond, Ministerul Afacerilor Interne, al Arhivelor Statului Bucureşti.

Peste o pagină însă, cele două formule de trimitere sînt combinate, aşa că în nota 103, de la pagina 273, apare „Direcţia generală a Arhivelor statului Bucureşti, fond M.A.I., dosar nr. 253". Situaţia aceasta se repetă la paginile 284, 291, 292, unde modalităţile de trimitere diferă, deşi se indică acelaşi fond şi acelaşi dosar, din acelaşi an. Chiar pe aceeaşi pagină sistemul trimiterilor nu este unitar. La pagina 300, de exemplu, citîndu-se *Arhivele statului Bucureşti, fondul M.A.I.*, la nota 210 se specifică *dosar nr. 25/1920*, pentru ca la nota 214 să se schimbe formula, dîndu-se *1920, dosar nr. 224*. Pentru acelaşi fond se foloseşte cînd titulatura de *Ministerul Afacerilor Interne*, care apare uneori şi prescurtată, cînd *Ministerul de Interne*. Şi asta în cuprinsul aceleiaşi pagini (328), unde mai descoperim folosindu-se în loc de *dosar*, formula de *fişă* (!). Totodată, la pagina 76, deşi se citează pentru prima dată un fond arhivistic de la Arhivele Statului Bucureşti, nu se dă anul dosarului citat, cu toate că acest fond este inventariat pe ani. Aceeaşi omisiune o întîlnim şi mai tîrziu, la paginile 270, 273, 292, 296, 300, 327 şi 391.

O situaţie deosebită o găsim la pagina 296, trimiterea 191 şi 199, unde nu se indică din ce oraş sînt arhivele citate. Mai mult încă, la pagina 300 (nota 214), se citează o arhivă fără nici o altă indicaţie decît *Arhivele statului Fălticeni* (subl. ns.). Ce fond, ce dosar, din ce an, nu putem şti, cu toate că la paginile 322 şi 323, citîndu-se aceeaşi arhivă, se dau cu exactitate dosarele, fondul şi pagina.

În cazul în care ne-ar interesa informaţia, pentru a urmări sursa indicată de autori ar trebui să cercetăm tot materialul arhivistic păstrat la Arhivele Statului Fălticeni. Situaţia se repetă atunci cînd se citează un dosar din Arhivele Statului Oradea, fără a se da fondul, anul dosarului şi fila (p. 316).

În cazul citării *Arhivei Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R.*, la pagina 38 se dă titulatura arhivei în întregime, cum era şi normal, indicîndu-se această arhivă pentru prima dată. La pagina 43, fără ca cititorul să fi fost avizat, titulatura acestei arhive apare prescurtată, apoi din nou întreagă la pagina 64, pentru a fi prescurtă la pagina 396 şi din nou dată în întregime la pagina următoare. Pe lîngă acestea, citîndu-se acelaşi fond şi dosar, la pagina 38 întîlnim indicat doar fondul şi dosarul, la pagina 43 apare şi mapa, pentru ca la pagina 64 mapa să fie înlocuită cu volumul, deşi ambele poartă acelaşi număr.

Atunci cînd se trimite la *Arhiva C.C. al P.C.R.*, autorii indică de obicei şi numărul fondului citat, nu însă şi la paginile 190 şi 194, cînd se dă numai dosarul, fără a se arăta din care fond este. Dînd încă un exemplu, deoarece nu intenţionăm să discutăm întreg aparatul ştiinţific al lucrării de faţă, trebuie să arătăm că indicîndu-se memoriile lui C. I. Argetoianu (şi nu I. C. Argetoianu — p. 329), nu se notează întotdeauna unde se păstrează aceste memorii (p. 329), iar titlul acestora, diferă de la o trimitere la alta. La pagina 24, memoriile sînt intitulate „Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea de ieri", iar la paginile 329 şi 414 „Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri", de data aceasta titlul fiind exact. Dar nici în cazul citării acestei surse de informare formula folosită nu este aceeaşi, deoarece la pagina 329 se dă volumul şi partea din memoriile

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

amintite, pe cînd la pagina 414 se dă caietul, purtînd același număr cu volumul de la pagina 329, fără a se mai indica și partea.

În sfîrșit, trebuie să mai arătăm că în unele cazuri nu există o concordanță între textul lucrării și trimiterile făcute de autori. Așa, de pildă, la pagina 135, se indică în două rînduri drept sursă *Enciclopedia României, vol. IV*. Prima trimitere trebuia să sprijine afirmațiile autorilor după care cheltuielile efectuate în cursul anului bugetar 1919—1920 întreceau cu mult veniturile statului, realizate în aceeași perioadă. Se dau pentru aceasta cifrele exacte ale veniturilor statului și ale cheltuielilor efectuate în anul bugetar 1919—1920, cifre care pot fi controlate în *Enciclopedia României*, vol. IV, p. 658. Or, această pagină din *Enciclopedie* se referă la activitatea cooperativelor de producție dintr-o perioadă mult mai tîrzie decît cea la care se referă textul lucrării de față și nu întîlnim nici o cifră despre buget sau despre altceva.

În continuare, autorii compară circulația monetară din 1914, 1918 și 1920, citîndu-se aceeași sursă. De data aceasta, primele două cifre apar la pagina citată din *Enciclopedie* (p. 685), pe cînd cea care indică circulația monetară din 1920 nu apare. Nici nu se putea să o găsim la pagina unde este expusă politica monetară în perioada neutralității și a războiului, deoarece aici nu se merge cu tratarea acestei probleme pînă în 1920. Nu ne îndoim de exactitatea cifrelor, iar folosirea acestora pentru exemplificarea condițiilor economice existente în România în primii ani după război este revelatoare. Trebuia doar indicată sursa exactă, cu atît mai mult cu cît fiind vorba de cifre, folosirea lor trebuia justificată. La fel s-a procedat și în cazul folosirii unor citate, care nu figurează în lucrarea și la pagina indicată de autori. Astfel, la pagina 93 se dă un citat din Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic (31 august 1916—31 decembrie 1918)*, vol. II, București, Atelierele Societății „Universul", 1921, pe care nu-l găsim la pagina citată.

La toate acestea se adaugă unele formulări neclare, ca cea din ultima frază a celui de-al doilea aliniat al paginii 452, sau unele afirmații făcute de autori, atunci cînd discută cadrul politic al mișcărilor revoluționare din perioada tratată, care pot fi modificate (p. 146, 149, 150).

În cazul în care cei trei autori ar fi căutat să dea un caracter mai unitar lucrării de care ne ocupăm, puteau fi evitate și unele repetări (p. 263, 329). De asemenea, nu mai apăreau neconcordanțele după care guvernul Vaida Voevod a fost înlăturat la 15 martie 1920 (p. 150), la două zile după ce fusese adus la putere, la 13 martie 1920, guvernul condus de generalul Alexandru Averescu (p. 263).

În încheiere, trebuie să arătăm că aparatul științific al lucrării de față, în loc să sprijine concluziile autorilor, din care unele deosebit de interesante prin noutatea și justețea lor, creează deseori cititorului îndoială în privința exactității afirmațiilor însăși, tocmai datorită semnelor de întrebare ridicate de modalitatea folosirii referințelor bibliografice. Se impunea ca pentru o monografie care aborda o problemă atît de complexă ca cea a mișcării muncitorești, rigurozitatea științifică să constituie principiul de bază al elaborării acesteia, cu atît mai mult, cu cît, materialul documentar folosit, prin bogăția și consistența lui, putea conferi lucrării în discuție dovada unei înalte probități științifice. Pentru aceasta se cerea doar o mai mare atenție din partea autorilor la întocmirea aparatului științific, care, în forma actuală, se prezintă sub nivelul general al volumului, impunîndu-se astfel o revizuire a acestuia.

În acest sens, observațiile noastre, de mică importanță, vor ajuta credem pe autori, ca în cazul reeditării acestei interesante lucrări, să înlăture neconcordanțele sau scăpările strecurate în această ediție.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

GHEORGHE MATEI, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919—1934)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, 300 p.

Monografia semnată de Gheorghe Matei, completează istoriografia contemporană privind perioada dintre cele două războaie mondiale cu cercetări efectuate în Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și în Arhiva Societății Națiunilor asupra unei probleme esențiale și anume, dezarmarea. Lucrarea este organizată în cinci capitole primul fiind intitulat „Problemele dezarmării și securității internaționale între anii 1919 și 1932 și poziția României". Se impune să subliniem de la început că autorul sesizează implicațiile hotărîrii Statelor Unite de a se retrage de la lucrările Societății Națiunilor „pricinuind astfel, prin absența lor la discutarea problemelor fundamentale privind dezarmarea și securitatea o scădere importantă a valorii oricărui contract internațional" (p. 20). De asemenea, analizînd împrejurările care au contribuit la conservarea nucleului potențialului militar german, autorul subliniază rolul pe care frica de comunism și de mișcările revoluționare l-a avut în complicitatea statelor învingătoare cu Germania (p. 22). Contradicțiile dintre statele învingătoare în primul război mondial și în special cele dintre Anglia și Franța, iau forma controversei dintre prioritatea dezarmării și a securității, controversă căreia autorul îi consacră un subcapitol special. Poziția României față de problema dezarmării este analizată în funcție de contextul relațiilor internaționale din perioada cercetată, subliniindu-se tendința cercurilor guvernante românești de a lua în considerare simultan problemele dezarmării, securității și arbitrajului, de a le aprecia ultilitatea în funcție de interesul asigurării capacității de apărare a independenței și suveranității naționale și de a da preferință acordurilor regionale în cazul în care Societatea Națiunilor nu putea asigura eficacitatea sancțiunilor împotriva actelor de agresiune. Autorul arată că orientarea cercurilor guvernante românești în direcția sprijinirii tezei franceze a primordialității securității în raport cu dezarmarea nu însemna un act de „recunoștință" față de Franța, ci o politică realistă care tindea la menținerea integrității naționale a României. Pe aceeași linie, autorul oferă explicații convingătoare în legătură cu aparenta discordanță dintre preocuparea de întărire a capacității de apărare a României și intensificarea discuțiilor asupra dezarmării, arătînd că în 1930—1932 era vorba de efectele unor neglijențe anterioare care determinau un plafon scăzut al armamentelor în raport cu alte state și că dezarmarea aplicată mecanic (spune autorul într-un alt capitol unde reia problema) risca să perpetueze un dezechilibru periculos atunci pentru România.

Capitolele II și III se ocupă de Conferința dezarmării din 1932—1934. Confruntarea intereselor statelor participante, schițată deja în capitolul precedent, este analizată acum mai în detaliu, consacrîndu-se un subcapitol raportului de forțe franco-germane și implicațiilor lui asupra dezarmării. Autorul stăruie în mod deosebit asupra poziției adoptate de România la conferință, relevînd legătura pe care delegația română o făcea între dezarmare și dreptul fiecărui stat (mare sau mic) la securitate și pace. De asemenea, subliniază inițiativele delegației române în privința dezarmării morale, comentînd pe larg memorandumul V. V. Pella care propunea încheierea unui acord internațional prin care părțile contractante să se oblige a introduce în legislația lor calificarea propagandei de război drept infracțiune (p. 128). Un subcapitol intitulat „mari acțiuni antirăzboinice desfășurate în cursul anului 1932" se ocupă de formarea curentelor de opinie publică favorabile dezarmării, subliniind ideea că „forța principală a mișcării antirăzboinice o constituia clasa muncitoare" (p. 155). Scopul urmărit de Gheorghe Matei în capitolul următor (al III-lea) și în capitolul al V-lea („părăsirea de către Germania a Conferinței dezarmării și eșecul definitiv al acesteia") este explicarea eșuării lucrărilor

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Conferinței dezarmării cu intenția de a stabili responsabilitățile acestui fiasco. Astfel, momentul acordării „egalității în drepturi" în materie de înarmări Germaniei și celorlalte state învinse în primul război mondial oferă autorului probe ale poziției conciliante în raport cu Germania a Marii Britanii, preocupată în permanență de menținerea unui echilibru european comod preponderenței britanice asupra Europei ; probe ale duplicității Franței care a dus tratative (aprilie 1932 la Luxemburg și ianuarie 1933 la Paris) cu Germania, reușind să ajungă, prin sacrificarea intereselor Poloniei, la un compromis care, „tindea să reducă ponderea politicii engleze pe continent la un rol secundar" (p. 176), precum și dovezi ale efortului german, care înregistra acum un succes însemnat, de a înlătura clauzele tratatelor care-i pecetluiseră înfrîngerea. Instalarea lui Hitler la putere și politica nazistă, arată autorul, au profunde consecințe asupra relațiilor internaționale determinînd atît eșecul Conferinței dezarmării, cît și reacția statelor din Europa centrală și de est de a se grupa în alianțe tot mai largi (reorganizarea Micii Înțelegeri, Conferințele balcanice și Înțelegerea Balcanică) pentru a rezista pericolului revizionismului. Aceeași politică a democrațiilor occidentale, subliniază autorul, care a determinat, pe rînd : nereușita „Protocolului de la Geneva" din 1924, caracterul unilateral și echivoc al acordurilor de la Locarno din 1925, acordarea „egalității în drepturi" în materie de înarmări, lua acum forma tentativei de stabilire a unui directorat european al marilor puteri, inclusiv Germania, concretizat în pactul cvadripartit (1933) de inspirație mussoliniană. Se insistă asupra poziției diplomației românești și mai ales asupra rolului eminentului diplomat N. Titulescu în ocolirea pericolului revizuirii sistemului de la Versailles de către cele patru mari puteri prin nesocotirea intereselor celorlalte state. Convențiile privind definirea agresorului semnate la Londra în iulie 1933 constituie obiectul investigațiilor autorului de-a lungul celui de al patrulea capitol în care sînt subliniate contribuțiile lui N. Titulescu la făurirea acestui instrument teoretic util menținerii raporturilor normale între state. O prezentare a situației internaționale între 1934 și 1938, cu sublinierea unor coordonate esențiale ca : înarmarea Germaniei și încălcarea dispozițiilor tratatelor de pace favorizată de neunitatea și slăbiciunea democrațiilor occidentale, sporirea rolului Uniunii Sovietice în politica europeană, conturarea apropierii dintre Uniunea Sovietică și Franța și inițiativele românești în vederea consolidării unității Europei centrale și de est în fața pericolului nazist, constituie epilogul cărții semnate de Gheorghe Matei.

Cuprinzînd investigații asupra unei probleme atît de complexe cum este dezarmarea, lucrarea prezentată de noi dă prilejul formulării unor sugestii și observații. Astfel, în privința organizării materialului, capitolul I, prin denumirea și structura sa, nu contribuie în întregime la realizarea densității necesare unei lucrări științifice. Autorul include în acest capitol, în totală neconcordanță cu titlul, pagini privind atitudinea mișcării muncitorești mondiale și din România *față de problemele păcii și ale războiului, extinzînd astfel limita cronologică a* cercetării pînă în 1861. Departe de noi gîndul de a nega utilitatea unei asemenea investigații dar ne exprimăm temerea că strecurată într-un capitol cu titulatura de mai sus riscă să rămînă la suprafață și să nu valorifice complet ideile profunde la care s-a ajuns în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea în această privință. De aceea ne permitem să afirmăm că acest capitol ar fi contribuit mai mult la realizarea lucrării dacă Gheorghe Matei l-ar fi conceput fie ca o analiză a stadiului problemei, incluzînd aici o prezentare critică a literaturii atît de vaste apărută între cele două războaie mondiale și după aceea, fie, așa cum am arătat mai sus, ca o cercetare asupra atitudinii mișcării muncitorești în problemele păcii și ale războiului. În acest fel s-ar crea posibilitatea unei tratări mai unitare a poziției României în problema dezarmării, fapt care, apreciem noi, ar concretiza mai bine intențiile autorului și s-ar evita reluările nu întotdeauna plăcute și de neocolit în actuala structură. Apoi,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

din dorința de a cuprinde analiza problemei dezarmării pentru o perioadă mai largă decît cea anunțată prin titlu, adică 1919—1934, autorul, în loc de concluzii, într-adevăr schițate la fiecare capitol, întocmește un epilog ; ponderea analizei atît în epilog cît și în unele părți ale capitolului I, scade în favoarea narațiunii. De asemenea, sînt foarte utili indicii menți să ajute la folosirea cărții (de nume de persoane, de nume geografice, de instituții, întreprinderi și asociații). Cel puțin tot atîta utilitate ar prezenta, după părerea noastră, întocmirea unui tabel cronologic, care să reflecte stadiile preocupărilor pentru ideea dezarmării, organismele destinate a se ocupa cu această problemă și, eventual, contingențe cu alte probleme ale perioadei. Și mai utilă ni s-ar părea întocmirea unor anexe care să cuprindă : părțile din tratatele de la Versailles referitoare la dezarmare discutate de autor la paginile 19—20 ; Protocolul pentru reglementarea pașnică a diferendelor internaționale (Protocolul de la Geneva) (p. 29), Acordul privind interzicerea folosirii gazelor asfixiante (p. 34—35), Memorandumul V. V. Pella (p. 121), Pactul cvadripartit din 1933 (p. 205), proiectele de definire a agresorului și Convențiile de la Londra privind definirea agresorului (p. 215—217). După părerea noastră, întocmirea unor asemenea anexe ar da prilejul ușurării lecturii prin descongestionarea subsolului sporind și ponderea analizei pe pagină deoarece, pentru istoric, textul unei convenții are valoarea unui izvor între multe altele a căror coroborare duce la o explicație cît mai apropiată de adevăr. De altfel, în privința modului de a explica folosit de Gheorghe Matei am mai avea cîteva observații de formulat. Mai întîi, ar fi fost necesare explicații în legătură cu termeni și expresii cu care se operează în lucrare. Astfel, cartea poartă în titlu termenul „dezarmare", autorul operează curent cu el dar conferința din 1932 se ocupă de fapt de „reducerea și limitarea armamentelor", aceasta fiind și denumirea ei oficială. Autorul notează situația de mai sus (p. 95) dar numai atît. De asemenea, se operează cu termenul „securitate" atunci cînd este nevoie. Autorul nu amintește nimic de discuțiile purtate în literatura perioadei în legătură cu această noțiune. Cum ideile lui N. Titulescu sînt atît de des folosite — și nu este rău —, atît în text cît și în subsol, de multe ori pe aceeași pagină (vezi p. 60—61, nota 189, spre exemplu, alături de altele) puteau fi foarte bine folosite precizările ce se găsesc în discursul rostit cu prilejul vizitei ministrului de externe al Franței, Louis Barthou, la 20 iunie 1934 (vezi N. Titulescu, *Discursuri*, București, Editura științifică, 1967, p. 441—445). În același mod puteau fi folosite (sau combătute) ideile ce se găsesc în lucrări ca : Pierre F. Brugière, *La securité collective. 1919—1945*, Paris, Editions A.—Pedone, 1946, p. 13, 16—17, *passim* ; Pierre Rain, *L'Europe de Versailles 1919—1939. Les Traités — Leur application Leur mutilation*, Paris, Payot, 1945, ca să dăm numai două exemple din bibliografia necuprinsă în *Dictionaire diplomatique* sub redacția lui A.—F.—Frangulis și care notează numai lucrările apărute pînă în 1933. Uneori explicația autorului rămâne neterminată păstrînd și nuanțe contradictorii. Dacă pe o pagină (50 de exemplu) citățm ideile lui N. Titulescu defavorabile pactului Briad-Kellog (Pactul de la Paris din 1928 — n. ns.), inclusiv aprecierea că acest pact nu poate fi considerat un progres (față de Pactul Societății Națiunilor — n. ns.), constatarea autorului că „sfera și semnificația adeziunii la Pactul de la Paris depășeau pe cele ale adeziunii la Pactul Societății Națiunilor) ne apare cel puțin incompletă.. Alteori, explicația autorului insistă foarte mult asupra unor probleme cunoscute pentru care există chiar cercetări monografice cum este cazul Micii Înțelegeri și Înțelegerii Balcanice (p. 183—184, 194). Numai introducerea în circuitul științific a noi documente de arhivă sau modificarea unghiului de cercetare și interpretare a celor vechi ar justifica o asemenea insistență. Sînt situații cînd poziția autorului nu este suficient precizată. Vorbind de „atitudinea reacționară pe plan intern a *guvernanților români burghezo-moșierești ?!*" (p. 39, sfîrșitul notei 96), Gheorghe Matei lasă impresia unui dezacord cu aprecierea regimului politic din România interbelică drept „un regim burghez căruia persistența marii proprietăți moșierești și unele resturi de relații feudale i-au dat o notă specifică dar nu i-au mo-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

dificat esența" (vezi Aron Petric, *Cu privire la trăsăturile regimului social politic din România în anii de după 1918*, în „Forum", Științe Sociale, anul I, 1970, vol. VI, p. 47). Fără îndoială că autorul poate fi de altă părere, dar în acest caz ne-ar interesa argumentarea. Este bine prins caracterul contradictoriu imprimat politicii externe românești de contradicțiile existente între foștii aliați (Anglia și Franța); credem că ar fi putut fi nuanțată și mai mult această notă contradictorie prin cercetarea unor documente păstrate la Arhivele Statului București (Fond Casa Regală). Există în aceste documente dovezi ale tentativelor britanice de a diminua influența franceză în România și, în general, în Europa centrală și de est, dovezi care ar fi concretizat și mai convingător intențiile autorului în această privință. De asemenea, după ce autorul surprinde coordonatele exacte ale poziției României la Conferința dezarmării, ne întrebăm dacă insistența ministrului de externe român, D. Ghika, în expozeul din 15 ianuarie 1932, asupra dezarmării morale, mai poate fi apreciat ca „excesivă" (p. 92). Dacă este într-adevăr excesivă, nu se explică nicicum acest lucru?

Cîteva observații generale se impun după lectura cărții semnate de Gheorghe Matei, vizînd mai ales aparatul critic. Faptul că autorul a ținut să valorifice tot materialul adunat cu grijă în țară și străinătate este vizibil. Tendința este firească, cu condiția să nu apară note de subsol care nu ajută explicația, n-o întemeiază, ci, după părerea noastră, dăunează acurateței demonstrației (p. 29, nota 61; p. 36, 60—61, nota 187, p. 97, nota 5, p. 240—241, nota 133 etc.). Altă dată autorul dă impresia că este copleșit de complexitatea problemei, lăsînd izvoarele într-un dialog (text-subsol) abia controlat (p. 31, 49, 61, nota 189, p. 91—92, nota 293, p. 140 168, nota 35, p. 217, nota 22 etc.); unele idei lăsate în subsol serveau, credem, mult mai bine scopurile autorului dacă erau încadrate în text (p. 29, nota 62, p. 40, nota 99).

În sfîrșit, stilul în care este scrisă cartea prezentată de noi, în general plăcut și antrenant, nu respectă întotdeauna economia cuvîntului caracteristică stilului științific. Astfel, este suficient să spunem că un acord *proclamă* și inutil, credem, să spunem că „proclamă în mod solemn" (p. 34, 49), deoarece un grad de solemnitate există în orice declarație sau acord internațional. Este suficient să spunem că... ministrul de externe german „declară" și incorect și inutil că „Germania! și declară sus și tare ..." (p. 227). Credem, de asemenea, că expresii ca „în dosul cărora..." (p. 59, 141), „aduce aportul" (p. 52, 248), „comuniștii fac discuție..." (p. 73), și cacofoniile (p. 89), nota 287, p. 83, nota 105) sînt nepotrivite într-o lucrare științifică. Nici folosirea unor expresii cu un grad de uzură ridicat („firul roșu", p. 19, 14) nu contribuie, după părerea noastră, la sporirea gradului de expresivitate a textului.

Cele cîteva sugestii și observații pe care le-am formulat nu alterează valoarea lucrării semnată de Gheorghe Matei — volum ce constituie un început al studiului problemei în istoriografia noastră contemporană.

I. Ciupercă

Crearea Partidului Comunist Român (Mai 1921), București, Editura științifică, 1971, 641 p. (sub redacția Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac).

Dacă pentru cunoașterea exactă a semnificațiilor actului creării Partidului Comunist Român orice contribuție bibliografică are o însemnătate deosebită, atunci, monografia datorată unui colectiv de cercetători de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Autori: Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, Gheorghe Matei, N. G. Munteanu, Florica Tănăsescu, la care se adaugă și colaborarea lui Marin Stănescu), consacrată evenimentului din mai 1921, poate fi considerată drept una din cele mai importante rezultate ale cer-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cetărilor întreprinse în ultimul timp în direcţia clarificării principalelor momente ale evoluţiei mişcării muncitoreşti din România.

Deoarece lucrările mai vechi evidenţiau deja faptul că făurirea Partidului Comunist Român a marcat momentul unei cotituri istorice în dezvoltarea mişcării muncitoreşti, cu implicaţii deosebite asupra evoluţiei istoriei generale a ţării, lucrarea de faţă, conducîndu-se după o direcţie conceptuală diferită de cele anterioare, urmăreşte, pentru prima dată, tratarea acestei probleme sub toate aspectele ei, pe cît de complexe, pe atît de interesante. Autorii prezintă crearea Partidului Comunist Român ca rezultat al unui proces obiectiv şi complex realizat în urma creşterii şi maturizării mişcării muncitoreşti din România de-a lungul unui veac de activitate, răspunzînd unei necesităţi logice, determinată de stadiul dezvoltării economice şi sociale a ţării. În acest sens, pentru prezentarea tradiţiilor mişcării muncitoreşti şi socialiste, autorii pornesc de la refacerea cadrului istoric al apariţiei proletariatului, al primelor sale organizaţii şi acţiuni, continuînd cu crearea partidului politic al clasei muncitoare, refacerea acestuia şi activitatea desfăşurată pînă la sfîrşitul primului război mondial. Toate aceste evenimente sînt analizate în strînsă legătură cu realităţile ţării, răspunzînd unor necesităţi vitale ale condiţiilor concrete existente aici, avîndu-se în acelaşi timp în vedere, la tratarea lor, importanţa şi influenţa avîntului revoluţionar mondial asupra mişcării muncitoreşti din România.

În lucrarea de care ne ocupăm este surprins faptul că agravarea contradicţiilor sociale din România la sfîrşitul războiului crease o stare de efervescenţă revoluţionară în continuă creştere care a determinat începutul acţiunii de organizare a mişcării muncitoreşti pe plan superior, ca urmare a necesităţilor obiective interne şi a experienţei proletariatului internaţional. Avîntul maselor populare a făcut ca problema creării partidului comunist să apară ca o necesitate obiectivă pentru mişcarea muncitorească şi pentru însăşi societatea românească, ajungîndu-se la conjugarea procesului de clarificare ideologică a organizaţiilor politice ale clasei muncitoare cu procesul modificării organizaţiilor sale politice de pe întreg teritoriul României.

Urmărind evoluţia mişcării muncitoreşti din perioada ce urmează războiului, autorii se opresc asupra importanţei creării Internaţionalei Comuniste care a exercitat o influenţă pozitivă asupra procesului clarificării ideologice, deşi în activitatea acestei organizaţii s-au manifestat şi trăsături negative, care s-au repercutat defavorabil asupra întregii mişcări.

Înainte de a trece la analiza condiţiilor şi a acţiunilor de pregătire a congresului de unificare a mişcării socialiste din România, ne sînt prezentate succesele obţinute de clasa muncitoare în cursul anului 1919, fiind conturat, în linii generale, tabloul vieţii politice din acea perioadă. În aceste condiţii, observă autorii, aducerea la guvern a generalului Al. Averescu, în urma sprijinului acordat de coaliţia partidelor burgheze în frunte cu Partidul naţional liberal, a făcut ca luna martie 1920 să marcheze începutul unei noi faze a luptei de clasă, în care, mişcările sociale vor urmări apărarea cuceririlor economice şi social-politice din anii 1918—1919, precum şi generalizarea acestor cuceriri pe scara întregii ţări şi recunoaşterea lor prin lege. În această nouă fază a luptei de clasă, organizaţiile partidului socialist şi ale mişcării sindicale se consolidează, paralel cu maturizarea formelor de luptă ale clasei muncitoare. Totodată, arată autorii, modificările survenite în cadrul mişcării muncitoreşti internaţionale postbelice s-au răsfrînt pozitiv asupra raporturilor Partidului socialist din România cu alte grupări proletare internaţionale.

Înfăţişîndu-ne în continuare acţiunea de clarificare pe linie revoluţionară a mişcării muncitoreşti, volumul de faţă, referindu-se la importanţa grevei generale din 1920, conchide că istoriografia noastră s-a ocupat prea puţin de frămîntările interne ale mişcării muncitoreşti din perioada octombrie 1920 — ianuarie 1921, deşi problemele ridicate de această perioadă alcătuiesc coordonatele reale ale celor mai profunde transformări care au avut loc în întreaga istorie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a mișcării muncitorești și socialiste în vederea stabilirii principiilor și tacticii de luptă revoluționară. Astfel că, în perioada ce a urmat grevei generale, întreaga mișcare revoluționară a cunoscut un serios proces de clarificare ideologică și de eliminare a elementelor străine de interesele generale ale clasei muncitoare. Subliniind toate acestea, autorii trec apoi la discutarea congresului de unificare a organizațiilor socialiste din România, de transformare a partidului socialist în partid comunist.

După ce relatează ecoul intern și internațional al creării Partidului Comunist Român, Ion Popescu-Puțuri și Augustin Deac scot în evidență importanța istorică a făuririi partidului comunist, atît pentru mișcarea muncitorească, cît și pentru istoria poporului român. Aici trebuie remarcat faptul că autorii consideră întregul proces atît de complex, parcurs de mișcarea muncitorească pînă la crearea Partidului Comunist Român, nu ca rezultat al copierii mecanice a unor teze și idei formulate în cadrul mișcării socialiste internaționale, ci ca o reușită încercare de aplicare creatoare a principiilor socialismului științific la realitățile concrete ale României, pentru rezolvarea problemelor specifice societății românești din acea perioadă. Înființarea Partidului Comunist Român este prezentată ca o urmare firească a saltului înregistrat de mișcarea muncitorească, prin trecerea de la mișcarea revendicativă cu trăsături economice la mișcarea revoluționară, în care rolul principal revenea inițiativei și acțiunii politice. Autorii insistă în mod justificat asupra constatării după care o trăsătură distinctivă și permanentă a mișcării muncitorești din țara noastră a constituit-o caracterul ei în general unitar, care a permis ca actul făuririi unui partid de tip nou să nu rezulte sciziunii mișcării muncitorești, ca în alte țări, ci ridicării unității socialiste pe plan superior, prin transformarea întregului partid socialist în partid comunist.

Lucrarea se încheie cu un capitol în care sînt redate pe scurt caracteristicile evoluției Partidului Comunist Român în perioada ce a urmat creării sale, pînă la ultimele realizări obținute de clasa muncitoare condusă de Partidul Comunist Român, scoțîndu-se astfel și mai mult în evidență adevăratele sensuri ale actului săvîrșit în mai 1921.

Găsim foarte utile rezumatele în cele șase limbi de circulație internațională care avertizează pe cercetătorul străin asupra problemelor discutate în lucrare, precum și indicele ce însoțește acest volum.

După cele arătate, ne întrebăm totuși, dacă nu era mai bine ca unele capitole să fi fost mai concentrate și unificate chiar, dîndu-se astfel o mai mare unitate volumului discutat.

Trebuie să arătăm, totodată, că unele afirmații din cuprinsul lucrării duc la interpretări echivoce, ca cea de la pagina 113 după care Liga poporului ar fi fost adusă la guvern în ianuarie 1919, iar programul publicat de Al. Averescu la 23 decembrie 1918 ar fi fost programul politic al grupării pe care o conducea acesta și nu un program electoral, cum îl arată și titlul: *Manifestul Ligii Poporului în vederea alegerilor generale.* Apoi, alte afirmații sînt îndoielnice (p. 112), iar uneori, în paginile lucrării, s-au strecurat și mici inexactități (p. 227) și formulări neclare (p. 106 și 119). De asemenea, aparatul științific nu este unitar, iar pe alocuri referințele bibliografice sînt incomplete (p. 268, 269, 329 ș.a.).

Desigur că, aceste cîteva observații nu micșorează cu nimic valoarea lucrării, care, respectînd criteriile impuse de o tratare monografică, stabilește, pe baza unui bogat material documentar, semnificațiile majore ale creării Partidului Comunist Român.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ISTORIE UNIVERSALĂ

KENNETH CLARCK, *Civilisation. A personal view.* British Broadeasting Corporation and John Murray, London, 1971, 359 p.

Preocuparea pentru sinteze larg accesibile, atît de frecventă în ultima jumătate de secol, devine tot mai legitimă pe măsură ce cuantumul cunoștințelor noastre în diferite domenii sporește. Ea e cu atît mai legitimă atunci cînd se încearcă priviri de ansamblu, *panorame* ca aceea privitoare la *Civilizație*, întreprinsă de Kenneth Clarck. Lucrul este explicabil : ajunsă într-o fază în care fluxul prodigios al informațiilor o derutează și o înspăimîntă, umanitatea simte nevoia de a se reconforta în sinteze cuprinzătoare și nici un concept nu îngăduie mai mult asemenea tururi de orizont decît acela de civilizație.

Istoricul de artă englez Kenneth Mckenzie Clarck era cel mai indicat pentru o asemenea întreprindere. După studii superioare efectuate în țară, apoi la Florența cu Berenson, de la care și-a însușit gustul pentru arta Renașterii, interpretarea aleasă, vocația sistematizărilor și a comentariilor elaborate, el a dedicat artei italiene din Quattro — și Cinquecento, precum și artei europene, importante cercetări, ca acelea privitoare la *Leonardo da Vinci* (1939), *Leon Battista Alberti* (1944), istoria picturii florentine (1945), *Piero della Francesco* (1951), *Peisajul în artă* (1949), *Rembrandt și Renașterea italiană*, arhitectura neogotică engleză (1929), Nudul (1957) etc., dînd interpretări mai mult impresioniste decît sistematice (cf. Carlo Basso, în *Grande dizzionario enciclopedico Utet*, Torino, 1967, p. 838—839). Aceeași constatare se poate face în legătură cu volumul *Civilisation. A personal view.* Aria de investigație este, evident, foarte largă, dar autorul a știut să o restrîngă la ceea ce este esențial pentru a contura tabloul evoluției generale a omenirii. „Ce este civilizația, se întreabă el ? Nu știu, nici n-aș putea-o defini în termeni abstracți. Dar cred că o pot recunoaște cînd o privesc". Și privind-o din nou, asociază imaginii sunetul, convins că o combinație a cuvîntului cu muzica, a culorii cu mișcarea, poate lărgi experiența umană într-un fel pe care cuvintele singure nu-l pot realiza. Desigur, cu mijloacele scrisului această combinație nu putea fi decît sugerată. Autorul a urmărit-o, cu toate acestea, într-o expunere vie, densă, plină de sugestii, în care paginile expozitive alternează cu ilustrații caracteristice pentru evoluția umanității. El se apleacă mai mult asupra artelor, încredințat că acestea rezumă cel mai fidel, în înțelesul ei superior, *civilizația*. „Marile națiuni, spusese Ruskin, își scriu autobiografia în trei manuscrise : cartea morților, cartea cuvintelor și cartea artei lor. Niciuna din aceste cărți nu poate fi înțeleasă dacă nu le citim pe celelalte două, dar din cele trei, singura demnă de încredere este ultima". Aceasta nu înseamnă că istoria civilizației poate fi redusă la istoria artelor, pur și simplu, dar opțiunea autorului este caracteristică. „Civilizația înseamnă ceva mai mult decît energie și voință și putere de creație", ne previne el. Noțiunea implică în primul rînd" un sens al permanenței" (p. 14).

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sinteza lui Kenneth Clarck despre *Civilizație*, publicată în 1969 și apărută recent în a șasea ediție, este o meditație severă asupra destinului uman. De la un capăt la altul al istoriei el recunoaște aceeași umanitate care își serbează victoriile și își plînge morții. În centrul cercetărilor sale rămîn oamenii, indiferent dacă vorbește de fildeșuri, de admirabilele bronzuri aurite, de picturi, construcții civile și eclesiastice etc. „Patosul vieții", spre a folosi expresia lui Virgiliu, în care autorul vede un „mediator între lumea antică și evul mediu", este ceea ce urmărește pretutindeni. Opțiunile lui, întemeiate pe întreaga experiență istorică, sînt fără echivoc: „Cred că ordinea e mai bună decît haosul, creația mai bună decît distrugerea...". De unde apelul la rațiune, toleranță, concordie. Ceea ce subminează o civilizație mai mult decît orice este lipsa de încredere. „Ne putem distruge prin cinism și deziluzii tot atît de efectiv ca și prin bombe". Așa dar, „trebuie să încercăm încă a învăța din istorie", iar „istoria sîntem noi înșine" (p. 347).

Fără a fi inspirat de o concepție europocentrică, eseul lui Kenneth Clarck asupra *Civilizației* restrînge prin forța lucrurilor cercetarea la evoluția Europei apusene după prăbușirea Imperiului roman, relevînd ideile, cărțile, construcțiile, operele de artă și marile individualități care au contribuit la ascensiunea ei. Omiterea deliberată a unor largi spații de cultură, precum Egiptul, China, India, Grecia și Roma antică, Islamul etc., a fost impusă de cadrul limitat în care autorul a trebuit să se desfășoare. Dar și în acest cadru atenția lui s-a fixat îndeosebi asupra artelor, economia expunerii neîngăduindu-i decît să menționeze curentele filozofice și literare, marile dezbateri de idei care au condus la edificarea Europei de astăzi. Este însă o carte care a întrunit cele mai înalte aprecieri din partea criticii (Raymond Mortimer, Philip Toynbee ș.a.) și care, mai presus de toate, incită la reflecție.

Al. Zub

ISMAIL HAKKI UZUNÇARŞİLI, *Osmanlî Devleti Teşkilatîna Medhal* (Introducere în organizarea statului otoman), ed. a II-a, Türk Tarih Kurumu Basîmevi — Ankara, 1970. XIV+520 p.

Publicarea ediției a doua a acestei cărți, la peste trei decenii de la apariția ei (1939), constituie, fără îndoială, dovada cea mai elocventă a valorii sale pentru istoriografia de specialitate. De altfel, semnătura profesorului octogenar I. H. Uzunçarşîlî, remarcabil cunoscător al izvoarelor istorice orientale și autor a numeroase studii și monografii prețioase, reprezintă ea însăși o chezășie pentru înalta ținută științifică a lucrării.

Așa cum se atrăgea atenția în introducerea primei ediții, autorul a pornit la elaborarea acestei opere de la ideea că organizarea de stat a Imperiului otoman nu poate fi înțeleasă fără cunoașterea organizării statelor islamice preotomane, de la care s-au inspirat osmanlîii în crearea propriului lor sistem de conducere.

Prin urmare, acest tom constituie doar o introducere — așa cum, de altfel, rezultă și din titlu — la tratarea organizării de stat a Imperiului otoman, care îi fusese încredințată lui I. H. Uzunçarşîli de către Societatea turcă de istorie (T.T.K.).

În cele șapte capitole ale volumului se prezintă organizarea de stat din: *imperiul selgiukizilor mari* (cap. I), *imperiul selgiukid* (cap. II), *statul selgiukizilor anatolieni* (cap. III), *beilicurile anatoliene* (cap. IV), *imperiul ilhanizilor* sau al mongolilor apuseni (cap. V), *statele Akkoyunlu Karakoyunlu* (cap. VI) și *statul mamelucilor* (cap. VII). La rîndul lor, aceste capitole sînt subîmpărțite în subcapitole și paragrafe, în care se analizează organizarea administrativă și politică,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

economică, religioasă, juridică, ştiinţifică şi culturală, militară, a transporturilor ş.a. De asemenea, se acordă o atenţie deosebită şi prezentării termenilor şi instituţiilor de stat din fiecare ţară în parte.

Lucrarea evidenţiază cît se poate de clar că, dacă otomanii au beneficiat de influenţe străine în organizarea lor de stat, acestea, în primul rînd, trebuiesc căutate în statele islamice.

Deoarece istoriografia turcă a răspuns cu competenţă exagerărilor privind rolul Bizanţului în istoria otomană (vezi Mehmed Fuad Köprülü, *Bizans müesseselerin Osmanli müesseselerine tesiri hakkinda bazi mülâhazalar.* (Cîteva consideraţii cu privire la influenţa instituţiilor bizantine asupra instituţiilor otomane, în „Türk Hukuk ve Iktisad Mecmuasî", nr. 1, 1931), opera lui I. H. Uzunçarşîlî nu are caracter polemic, ci pe baza unei foarte solide documentări ştiinţifice, mai ales din izvoarele orientale, ca demonstrează adevărata origine a numeroase instituţii de stat otomane.

După părerea autorului greşelile săvîrşite în această direcţie de către istoricii europeni se datorează atît necunoaşterii în amănunţime a surselor orientale, cît şi neînţelegerii în profunzime a lumii şi mediului oriental. Ne-am permite să adăugăm că unele neclarităţi, care mai persistă şi în istoriografia noastră, în ceea ce priveşte relaţiile româno-otomane, se datorează, în bună măsură, aceloraşi cauze.

I. H. Uzunçarşîlî consideră, de asemenea, că în studierea sistemelor de organizare a diverse state nu trebuie pornit de la părerea preconceputâ că unele au servit ca model şi altele doar au copiat. Necesităţile fiecărui stat în parte au impus apariţia unor instituţii, care, cu mici particularităţi şi sub nume diferite, au îndeplinit aceleaşi sarcini, în oricare ţară. Totuşi, el nu exclude existenţa influenţelor, cărora le acordă un rol foarte însemnat, însă cu rezerva că între state cu religii şi civilizaţii deosebite (ca, de exemplu, între cele europene şi cele orientale) aceste influenţe au vehiculat mai greu.

De asemenea, el este de părere că nu întotdeauna statul care a cucerit sau a moştenit un altul a preluat şi organizarea acestuia. Au fost multe cazuri în care urmaşul a impus propria sa alcătuire statală. Califatul eyubid, de pildă, nu a luat nimic de la fatimizi, predecesorii săi ; dar, sistemul eyubizilor a influenţat pe selgiukizi, iar aceştia pe mameluci. Cu alte cuvinte, problema aceasta a influenţelor trebuie să fie tratată cu multă atenţie şi în toată complexitatea sa.

Volumul pe care îl prezentăm reliefează limpede faptul că turcii osmanlîi şi-au făurit un aparat de stat propriu, pe baza păstrării unor elemente din vechea lor organizare, la care au adăugat masive preluări de la statele islamice predecesoare. Aceasta nu înseamnă însă că în sistemul de conducere otoman nu se găsesc şi influenţe neislamice. În locurile cuvenite, autorul remarcă că nu se poate contesta faptul că turcii preislamici s-au găsit şi sub influenţa civilizaţiei chineze, cu care se învecinau. De asemenea, după ce islamismul s-a extins şi asupra Irakului şi a Iranului, califatul abbasid a moştenit şi unele instituţii ale Imperiului sasanid, iar în Siria şi Egipt s-au păstrat şi însemnate elemente ale organizării bizantine, care, apoi, s-au transmis şi osmanlîilor, mai ales prin intermediul selgiukizilor şi al mamelucilor.

Prima parte a tomului este consacrată selgiukizilor, deoarece aceştia, în afara faptului că au format un sistem de stat propriu, au fost şi păstrători ai elementelor din califatele arabe, de care au beneficiat moştenitorii lor — ilhanizii şi mamelucii. Aceştia au continuat sistemul selgiukid, însă l-au adaptat pe baza tradiţiei proprii şi a influenţelor sigure şi horezme (în cazul ilhanizilor), precum şi a celor căpătate de la eyubizi şi mongoli (în ceea ce priveşte mamelucii). Deci, în ultimă instanţă, influenţa directă asupra osmanlîilor a fost exercitată de către selgiukizi, ilhanizi şi mameluci, care, aşa cum s-a arătat, în bună parte nu au făcut altceva decît să le transmită elemente ale unor alte civilizaţii. Spre exemplu, sistemul timariot sau sipahid provine de la gaznevizi, dar prin intermediul selgiukizilor ; scrierea, formulele diplomatice, obiceiul emiterii firmanelor de numire

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și încă multe alte elemente și instituții de stat, otomanii le datorează ilhanizilor ; instituția viziratului își are originea în istoria sasanidă, iar a kadi-askerului (judecător militar) în cea a mamelucilor ; organizarea saraiului imperial, utilizarea oștii de robi, regimul agrar, împărțirea administrativă ș.a. nu constituie nici ele invenții otomane, ci doar preluări de la statele amintite, fie fără nici o schimbare, fie modificîndu-le conținutul sau forma.

Chiar și din această sumară prezentare, reiese limpede însemnătatea deosebită a acestei lucrări pentru înțelegerea istoriei otomane.

Volumul se încheie cu o anexă, în care se fac unele rectificări și adăugiri (p. 446—458), cu o bibliografie generală selectivă (p. 459—466), cu un indice de termeni istorici (p. 467—492) și cu un indice antroponimic și toponimic (p. 493—520), care adaugă lucrării un plus de valoare științifică.

Tahsin Gemil

L'archéologie du village médiéval, Centre belge d'histoire rurale. Publications no. 6, Louvain et Gand, 1967, 139 p.

Investigarea arheologică a satelor medievale din Europa constituie, în ultima vreme, una din preocupările de seamă ale cercetătorilor interesați în cunoașterea diverselor probleme pe care le ridică istoria agrară a evului mediu. Această preocupare apare cu atît mai evidentă dacă avem în vedere faptul că investigațiile arheologice, în această direcție, au rămas mult în urma cercetărilor de arhivă. Pentru a sublinia eforturile depuse de cei interesați și, în același timp, pentru a scoate în relief interesul manifestat față de arheologia medievală considerăm necesară prezentarea volumului *L'archéologie du village médiéval**.

Editat în urma Colocviului privind arheologia satului medieval, din 25 noiembrie 1965, Colocviu inițiat de Centrul de istorie rurală din Louvain, volumul cuprinde numai o parte din temele discutate la colocviu.

Lucrarea este împărțită în patru părți. Primele două părți, care conțin, de altfel, un chestionar și elemente de bibliografie generală, sînt concepute spre a fi un instrument de muncă și un îndreptar pentru cei preocupați de problemele arheologiei rurale. Deosebit de interesant ni se pare, mai ales, Chestionarul semnat de L. Genicot și A. D'Haenens, care are drept scop evidențierea unor probleme demne de a fi luate în considerație. Dintre acestea se remarcă, în mod special, acelea privind omul (date somatice și demografice), tipurile de sate și de locuințe, rețelele de drumuri comerciale și de țară, exploatarea solului și a subsolului, meșteșugurile și comerțul, viața cotidiană etc. Prin problemele supuse cercetării, chestionarul are un dublu scop : pe de o parte, de a sublinia necesitatea folosirii de către istoric a datelor furnizate de arheologia satului medieval, iar pe de altă parte, de a atrage atenția arheologilor asupra unor indicații sugerate de istorici.

Trecînd la partea a treia a lucrării, intitulată *Les composantes du village et leur problématique propre* ajungem de fapt, la tratarea propriu zisă a unor aspecte specifice satului medieval. Cele cinci studii (M. de Boüard, *La motte :* L. F. Genicot, *L'église un grand document de pierre*, A.L.J. Van de Valle, *L'habitat rural ;* A. Verhulst, *L'archéologie et l'histoire des champs au moyen âge : introduction à l'archéologie agraire ;* G. Faider, *Les sites ruraux en Hainaut durant l'époque romaine*), prin densitatea ideilor, oferă un material, pe cît de bogat, pe atît de interesant.

Primul studiu ia în discuție așa numitele „mottes", coline întărite cu șanț de apărare, uneori flancate sau înconjurate de o incintă (basse-cour). În imediata

* Volumul ne-a parvenit prin amabilitatea prof. Léopold Genicot, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

apropiere a lor se întinde un sat sau un cătun. Pornind de la originea cuvîntului „motte" și de la toponimie, se fac o serie de aprecieri referitoare la evoluția și răspîndirea acestor fortificații (din Danemarca și Italia, din vestul Franței pînă la vest de Elba) și la funcția lor socială și militară.

Rolul și locul bisericii în cadrul comunității sătești, relațiile dintre biserică și așezarea umană, modificările survenite în planul arhitectonic al bisericilor, biserica — loc de refugiu în perioade tulburi, sînt numai cîteva din problemele enumerate de L. F. Genicot în studiul său.

Un alt studiu, care are ca trăsătură esențială îmbinarea perfectă a datelor arheologice cu izvoarele scrise, este studiul privind locuința rurală. De altfel, autorul insistă asupra importanței textelor contemporane, a reprezentărilor de pe miniaturi, gravuri, picturi, dar, în același timp consideră deosebit de importante datele furnizate de săpăturile arheologice.

Interesant prin noutatea problemelor discutate, studiul prof. A. Verhulst urmărește, în esență, prezentarea unor aspecte legate de una din ramurile noi ale arheologiei, arheologia agrară. Considerată ca făcînd parte din „Siedlungsarchäologie" arheologia agrară are ca obiect studiul amprentelor morfologice și topografice lăsate pe sol de lucrările agricole. De un real folos în observarea și înregistrarea fenomenelor vizibile la suprafața solului sînt, pe lîngă documentele cartografice, fotografiile aeriene. Cu ajutorul lor, se pot surprinde, în anumite condiții, urme de brazde, de parcelări, de șanțuri și taluzuri. Ilustrația adecvată (desene, fotografii aeriene, reconstituiri de parcelări etc.) subliniază în mod convingător ideile bine reliefate ale textului.

O altă lucrare, în care se reflectă premisele feudalizării, slab conturate încă, este aceea privind așezările rurale din Hainaut în timpul epocii romane. Aceste premise, după o îndelungată perioadă de trecere, în sec. XI—XIV vor lua contururi tot mai precise.

Tema satelor dispărute este tratată în ultima parte a volumului, această parte avînd ca titlu *Jalons pour la fouille des villages disparus.* Ea este prezentă în cele două articole incluse aici (A. Verhulst, *Note pour servir la fouille des villages disparus* și R. Noël, *Les villages disparus de Gaume à la fin du moyen âge).*

Deși cercetarea satelor dispărute din Belgia este la începuturile sale, s-a ajuns la unele concluzii în privința numărului și a localizării lor, în privința cronologiei și a cauzelor care au determinat abandonarea unor așezări. În acest sens, sînt demne de amintit cercetările efectuate în nordul provinciilor Flandrei orientale și occidentale. Aceste sate, distruse de inundații la sfîrșitul secolelor al XIV-lea și al XVI-lea, au fost supuse săpăturilor arheologice.

Aceeași studiere atentă și minuțioasă a satelor dispărute din nord-vestul Lorenei, a dus la reperarea a numeroase așezări, datînd de la sfîrșitul evului mediu. Războaiele de frontieră din sec. XIV—XV au influențat în mare măsură situația din această regiune, contribuind la o depopulare a ei și, implicit, la părăsirea unor sate.

La cele arătate mai sus, se pot remarca concluziile la care au ajuns cercetătorii belgieni în domeniul satelor dispărute, abandonarea satelor fiind pusă în mod diferențiat și bine nuanțat, pe seama situației particulare din fiecare regiune luată în discuție. La aceste concluzii bine fondate s-a ajuns și datorită faptului că cercetătorii, istorici și arheologi, și-au dat seama, încă de la început, că studierea satelor dispărute nu se poate face decît în cadrul unor regiuni restrînse ca întindere, cu trăsături caracteristice asemănătoare.

Studiile ulterioare vor trebui să aibă în atenție multitudinea de probleme pe care le implică o cercetare riguros științifică a diferitelor aspecte legate de așezările rurale din evul mediu.

R. Bălță

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

STEVEN RUNCIMAN, *Căderea Constantinopolului, 1453.* Traducere, note, postfață și îngrijirea științifică a ediției românești de Alexandru Elian. București, Editura științifică, 1971, 334 p.

Steven Runciman, unul din cei mai distinși bizantiniști în viață, prezintă în întreaga ei desfășurare căderea Constantinopolului, capitala Imperiului bizantin. Cu mult înainte de 1453 soarta Constantinopolului se vădea „pecetluită", el fiind un „oraș în plină decădere", continuu asediat de un popor tînăr, viguros, aspru și cumpătat, care cuprinsese Asia Mică și aproape întreaga Peninsulă Balcanică.

Clar ni se prezintă în pagini scrise într-un stil sobru și concentrat urmările căderii Imperiului și a capitalei lui, cădere care, în esență, a marcat stingerea civilizației bizantine, „eroul tragic fiind poporul grec", și grava zguduire suferită de întreaga creștinătate. Sînt analizate și confuzia, teama și șocul produse în Europa, la auzul căderii Imperiului bizantin și a capitalei sale care fusese centrul politic, militar, cultural și economic precum și îndrumătorul spiritual al unui număr de state, între care s-au aflat și Țările române.

Bazat pe o documentare vastă, autorul precizează că la 13 februarie 1451, anul morții lui Murad II, se aflau mai mulți turci în Europa decît în Anatolia, iar noul sultan Mehmed al II-lea avea doar 19 ani. Totuși, pînă la această vîrstă, el fusese bine instruit „în știință și în filozofie", făcuse „bogate lecturi" din literatura islamică și grecească, cunoștea limbile greacă, arabă, latină, persană și ebraică și fusese bine inițiat în tainele conducerii statului. Mulți conducători de state europene îl socoteau ca un nepriceput, deși era de o abilitate politică puțin obișnuită, adică așa cum îl prezentau grecii care cereau ajutoare de la curțile europene. Tîrziu, cum a scos în evidență autorul lucrării, apusenii au încercat să răspundă cererilor de ajutor ale împăratului Constantin al XI-lea, dar venețienii și genovezii au avut atitudini dubioase. Singur papa Nicolae al V-lea făcea eforturi disperate ca să obțină ajutoare pentru Constantinopolul asediat, dar aici nu conteneau certurile cu privire la acceptarea unirii bisericilor.

Trădați și de genovezii din Pera, care au avut un rol rușinos, de iscoade ale sultanului, apărătorii Constantinopolului au fost striviți în noaptea de 28/29 mai 1453 de cei ce îi asediau. Împăratul a murit luptînd și a dispărut în masa apărătorilor uciși.

Steven Runciman a studiat, pe baza izvoarelor existente, și a prezentat soarta învinșilor, a operelor de artă și a bisericilor distruse sau profanate în moschei, a reacției Europei la vestea căderii Constantinopolului, a spaimei cumplite care a cuprins întreaga creștinătate apuseană. Totodată, autorul nu a uitat să urmărească și să caute să ne facă a înțelege de ce aceste state nu numai că nu au venit în ajutorul Constantinopolului, dar au și început tratative cu Mehmed al II-lea, iar Veneția a mers pînă acolo încît a confiscat bunurile refugiaților scăpați cu viață pentru a-și recupera cheltuielile făcute cu flota trimisă în ajutorul Constantinopolului. Aceeași atitudine au avut și Genova și Florența, deși pentru mulți europeni graba acestor orașe de a face negoț cu „necredincioșii" era similară cu o trădare. Conștiința Europei apusene nu se trezise.

Încercările papilor de a organiza o cruciadă — urmărite atent de Steven Runciman — nu au dat nici un rezultat — deși era amenințată acum întreaga Europă. Astfel turcii au putut supune micile state grecești și întreaga Peninsulă Balcanică, așa încît între 1453—1468, Imperiul otoman a devenit una dintre cele mai mari puteri ale Europei.

Autorul conchide că data de 29 mai 1453 „înseamnă o cotitură a istoriei... sfîrșitul civilizației bizantine", care durase unsprezece veacuri și care încurajase o școală artistică fără seamăn în istoria omenirii, în care schimbul de idei se putuse face fără piedici, iar locuitorii se considerau nu numai moștenitorii culturii grecești, dar și ai celei romane.

După căderea Constantinopolului, arta bizantină a decăzut, iar orașul creștin a devenit un centru cosmopolit, care exprima însă puterea sultanilor. Activitatea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

grecilor rămaşi şi veniţi ulterior în fostul Constantinopol va avea la bază corupţia, înşelătoria, reaua-credinţă şi intriga, care le-a adus un oprobriu general.

Cartea lui Steven Runciman „savant construită“ şi foarte „frumos scrisă“, bazată pe cronici, însemnări zilnice, relaţii de călătorie, note diplomatice etc., ridică încă unul din vălurile groase care acopereau cel mai dramatic episod din istoria Imperiului bizantin.

Totodată, această carte, pagină după pagină, ne apropie de vechiul Bizanţ, şi ne face să înţelegem ce a dat el cu adevărat umanităţii şi culturii universale.

Profesorul Al. Elian, familiarizat cu izvoarele şi întreaga istorie a Bizanţului, a dat o bună traducere, cu o prefaţă adecvată, iar în note savante completările cerute de o asemenea lucrare. Tipărirea notelor autorului s-a făcut însă necorespunzător, la urmă, pe capitole, cu o numerotare diferită, creînd mari greutăţi cititorului care vrea să le urmărească.

N. Grigoraş

Circulaţia octoihului slavon al lui Coresi în Bulgaria *.

La mănăstirea Kilifar din Bulgaria s-au găsit, cu prilejul unor reparaţii, în 1954, ascunse de secole sub acoperemînt, tipărituri vechi şi manuscrise slave. Ele au fost adăpostite acolo ca să nu aibă soarta cărţilor şi manuscriselor arse ale fostei biblioteci a Patriarhiei de Tîrnovo, după căderea Bulgariei sub turci.

Între aceste rarităţi se află şi *Octoihul* slavon al diaconului Coresi din Ţara Românească, tipărit la Braşov în 1574, şi partea a doua, din 1575, care a circulat şi în Bulgaria. În revista „Духовна култура“ din Sofia, anul 46, nr. 7—8 din 1966 el este descris la pagina 37—38. Partea I cuprinde glasurile 1—4 şi numără 193 de foi; partea a II-a are glasurile 5—8 şi totalizează 210 foi. Pe ultima pagină a părţii întîi se dau informaţii despre ediţie: **Ѹнгро-ВлаХийскиѣт Воевода Їѡ Александрꙋ син на Мирча Воевода, по съвещание с преосвещеннѣ кир Евтимиѣ Митрополита всеѣ земли Влашки, исписал сии дꙋше полезни книги к дар и к чест и поХвала свѣтим церквам** (Voevodul Ungrovlahiei, Io Alexandru, fiul lui Mircea voievod după sfătuirea cu Prea Sfinţitul kir Eftimie Mitropolitul Întregii Ţări Româneşti, am tipărit aceste cărţi folositoare de suflet în dar şi în cinstea şi spre lauda sfintelor biserici).

Spre deosebire de descrierea din *Bibliografia românească veche*, în acest articol se arată că diaconul Coresi a tipărit cărţile în anul 7082 (1574), împreună cu *şase* ucenici, nu cu *opt*, cum se ştia pînă acum, de la 12 mai pînă la 20 octombrie şi că foile sînt numerotate.

Pe una dintre ultimele pagini ale părţii I se găseşte însemnarea în limba bulgară, din care rezultă că *Octoihul* e cumpărat de **„Гєро. И. поклонник ꙋ село Якорꙋда и настойник“** şi s-a legat la anul 7136 (1628).

Deasupra ultimei foi a părţii a II-a se descifrează însemnarea, în limba bulgară **„ИсписаХ аз много грѣшни Драганъ Паювъ къ Кїлїфаровꙋ къ лѣто 7122 от рож. Хсо 1614“** (Am scris eu mult păcătosul Dragan Paiuv în Kilifar, în anul 7122, de la Naşterea lui Hristos 1614).

Faptul că *Octoihul* lui Coresi din 1574 este cumpărat de bulgarul Ghero din satul Iacoruda şi legat de el, precum şi faptul pe care îl atestă o altă însemnare despre bulgarul Dragan, originar din Kilifar, pe partea a II-a a *Octoihului* din 1575, care la 40 de ani de la apariţia cărţii îşi notează numele pe ultima foaie a exemplarului păstrat la Kilifar şi astăzi, conferă tipăriturii coresiene un rol de punte de legătură culturală între două popoare aşezate de secole la Dunăre.

---

* Новооткрити ръкописни и старопечатни литургически паметници, в „Духовна култура“, София, нр 7—8, год 1966, стр. 37—38.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Octoihul din 1574 se află într-un singur exemplar în Biblioteca Bisericii Sf. Neculai din Scheii-Braşov şi, deci, partea I care se găseşte în Bulgaria constituie al doilea exemplar semnalat pînă acum al acestei tipărituri. Exemplarele părţii a II-a a *Octoihului* din 1575 se găsesc la Biblioteca Academiei R. S. România, în număr de trei, dar toate sînt incomplete, fără început şi sfîrşit — exemplarul de la Kilifar dovedindu-se unicul complet.

Semnalăm existenţa *Octoihului* slavon al lui Coresi — aflat acum în Muzeul regional din oraşul Veliko Tîrnovo şi dorim ca microfilmul exemplarului complet al acestei preţioase tipărituri să ajungă şi în bibliotecile din România.

Paul Mihail

P. BAIROCH, *Structure de la population active mondiale de 1700 à 1970*, în „Annales, Économies, Sociétés, Civilisations" 26 e année no. 5 (sept.—oct. 1971), Paris, p. 960—976.

Studiul întreprins de P. Bairoch privind structura populaţiei active mondiale de la 1700 la 1970 se bazează pe materialul statistic publicat în primul volum din seria „Statistiques Internationales rétrospectives" (*La population active et sa structure*) de T. Deldycke, H. Gelders, J. M. Limbor, cu participarea lui G. Lefevere, G. Thorn şi G. Vandenabeelle, sub direcţia lui P. Bairoch, Bruxelles, 1968.

Parţial, rezultatul analizei întreprinse asupra unora din statistici şi calculele efectuate pe regiuni au fost publicate de P. Bairoch într-un articol din „Revue Internationale du Travail" (vol. 98, nr. 4, oct. 1968). În studiul de faţă, P. Bairoch prezintă principalele tabele, cu cifrele rotunjite, completate cu calcule şi estimări pentru perioada 1700—1880 şi previziunile pentru 1970.

Datele privind evoluţia structurii populaţiei active a regiunilor dezvoltate şi slab dezvoltate sînt prezentate în anexă, fără comentarii.

Populaţia activă mondială este împărţită în trei sectoare de activitate: I (agricultură, silvicultură, pescuit); II (industrie, construcţii); III (transport şi comunicaţii, comerţ, administraţie).

Autorul constată o foarte lentă modificare a structurii populaţiei active mondiale pînă la mijlocul secolului al XIX-lea. În 1860, cu tot progresul industrializării, mai mult de 76% din populaţia activă era angajată în sectorul I şi numai 12% în cel de al II-lea. Începînd modificărilor structurii mondiale autorul o explică prin greutatea demografică extrem de restrînsă a regiunilor atinse la început de revoluţia industrială.

După 1860 populaţia angajată în industrie creşte accelerat; de asemenea creşte rapid şi populaţia din cel de al III-lea sector de activitate. Începînd din 1970—1880, pe plan mondial, acest ultim sector depăşeşte în importanţă pe cel de al II-lea. În 1970, sectorul III de activitate reprezenta mai mult de 1/4 din populaţia activă a globului şi cu cît ţările sînt mai avansate cu atît populaţia ocupă un loc mai important în acest sector (de exemplu, în Statele Unite el reprezenta 60% din populaţie).

Între 1960 şi 1970 se observă o încetinire a expansiunii sectorului II. Autorul explică această încetinire, pe de o parte, prin faptul că în regiunile dezvoltate industria cunoaşte o stagnare relativă în ceea ce priveşte angajarea salariaţilor, iar, pe de altă parte, că în regiunile slab dezvoltate creşterea acestui sector este mai slabă ca în deceniul precedent, datorită sporirii mai rapide a populaţiei. Între 1900—1960 se observă creşterea numărului absolut de agricultori în lume. Deşi numărul absolut de agricultori este în creştere, procentul la numărul total al populaţiei pe sectoare de activitate este în scădere (de la 0,5% între 1800—1900 la 1,1% între 1950—1960 şi la 1,0% între 1960—1970). Acest din urmă fapt se datoreşte „inflaţiei demografice" din ţările subdezvoltate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Autorul prezintă pe scurt evoluția pe principalele ramuri de activitate în cadrul fiecărui sector. Evident însă că această prezentare este foarte schematică.

P. Bairoch constată că schimbările în structura populației active s-au produs într-un ritm din ce în ce mai rapid. Între 1700—1900, pe plan mondial agricultura a avut nevoie de două secole ca să scadă de la 80% la 70%, dar începînd cu 1955 ea reprezenta 60% din activii angajați și, probabil, înainte de 1985, ea va fi numai de 50%, în ciuda accelerării „inflației" demografice din țările slab dezvoltate.

În acest studiu, autorul a reușit să marcheze principalele momente ale evoluției populației active mondiale și cauzele generale care au determinat această evoluție. Din nefericire, autorul nu a pus suficient în evidență inegalitatea dezvoltării economice a diferitelor țări, inegalitate care, în parte, cauzează dezechilibrul economic și politic actual.

Ecaterina Negruți-Munteanu

K. MISKA, *Levizja punetore në Shqiperi* (Mișcarea muncitorească din Albania), Tirana, 1970, 376 p.

Autorul*, vechi militant și activist al mișcării muncitorești din Albania, oferă prin această carte o interesantă monografie asupra mișcării muncitorești albaneze, de la începuturi pînă la sfîrșitul anului 1944, anul eliberării de sub ocupația fascistă, realizînd, cum se arată în prefață, „prima încercare de a prezenta în mod sistematic și relativ complet istoria clasei muncitoare și a luptei ei împotriva exploatării economice și a robiei politice din țară" [1].

În primul capitol al lucrării sînt analizate pe larg condițiile vitrege social-economice și politice în care se afla poporul albanez în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, condiții determinate de faptul că Albania a continuat să rămînă sub stăpînirea Imperiului Otoman pînă la 28 noiembrie 1912, cînd a reușit să-și cucerească independența de stat.

Oprindu-se pe larg asupra procesului destrămării relațiilor feudale și al nașterii noilor relații de producție capitaliste, autorul subliniază că pe plan extern, Albania va intra curînd în sfera relațiilor și schimburilor de mărfuri ; pe plan intern, orașe ca Shkodra, Berat, Corcea, cunosc o dezvoltare atelieră de prelucrare a țesăturilor de bumbac și mătase, de prelucrare a lemnului etc. În ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, în Albania încep să fie folosite primele mașini și motoare (în 1885, la Shkodra și Corcea ; în 1896, la Durrës ; în 1897, la Gjirocastra). Pînă în anul 1912 existau în Albania, după cum se relevă în lucrare, 34 de întreprinderi. Industria era concentrată în special la Shkodra, cel mai important centru economic al țării în acea perioadă.

Paralel cu urmărirea apariției primelor stabilimente industriale, autorul caută să surprindă și procesul formării și dezvoltării clasei muncitoare albaneze. În acest context sînt relevate primele încercări de organizare a proletariatului în asociații de ajutorare ai căror inițiatori au fost, între alții, Zef Jubani și Shtjefën Ingrizit, în anii 1857 și, respectiv, 1902, de la Shkodra. Tot în aceeași localitate, în martie 1905, Kolë Dikës întemeiază un cerc ilegal, din care făceau parte meșteșugari și intelectuali. Din inițiativa acestui cerc, unde se discutau probleme

* Datorită decesului autorului în anul 1967, textul n-a mai putut fi revăzut în forma sa definitivă, această operație fiind încredințată unui grup de trei istorici, care, în prefața cărții, afirmă că au procedat și la o mică selectare a materialului.

[1] K. Misko, *Mișcarea muncitorească din Abania*, Tirana, 1970. În continuare, trimiterile la această lucrare vor fi date în text.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

social-politice, s-a format și o asociație de întrajutorare reciprocă a muncitorilor, susținută prin cotizația membrilor săi. În lucrare sînt evidențiate de asemenea și primele acțiuni de luptă concretă organizate de proletariatul albanez, între care s-a detașat greva din martie 1904 a muncitorilor hamali din portul Durrës.

Cel de-al doilea capitol al lucrării tratează perioada de după 1917. După ce relevă însemnătatea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și ecoul ei în Albania, autorul subliniază că în anii ce au urmat numărul întreprinderilor industriale a ajuns la 84 (în 1922), adică dublu față de anul 1912.

În același timp, lucrarea surprinde o serie de elemente care vin să ateste creșterea conștiinței de clasă a proletariatului albanez și accentuarea spiritului său de organizare și de luptă. Acest fapt remarcă autorul, s-a concretizat în manifestațiile inițiate cu prilejul sărbătoririi zilei de 1 Mai 1917, în întărirea organizatorică a „Societății muncitorilor" din Shkodra, care număra 17 organizații meșteșugărești și în declanșarea unui șir de mișcări greviste.

Paralel încep să se organizeze și să acționeze și celelalte categorii de oameni ai muncii. În 1920, funcționarii din Durrës încetează lucrul în semn de protest față de înghețarea salariilor. În anul 1921, sub conducerea patriotului Avni Rustemi, la Gjirocastra se întemeiază „Liga învățătorilor", care își propunea apărarea drepturilor învățătorilor și răspîndirea culturii în rîndul maselor populare. În anul următor, se creează și la Shkodra o „Ligă a învățătorilor". În ianuarie 1924, învățătorii din Corcea, care nu primiseră salariu timp de cinci luni, au declarat și ei grevă, la care s-au alăturat și 60 de învățători de la sate, încît greva a devenit aproape generală în această regiune. Mai tîrziu, în anul 1928, se formează, tot aici, „Liga funcționarilor din prefectura Corcea", iar funcționarii din P.T.T. se întrunesc într-un Congres la Tirana.

Perioada de după revoluția burghezo-democratică (iunie—decembrie 1924) se caracterizează prin creșterea gradului și a formelor de exploatare capitalistă a muncitorilor, situație accentuată de faptul că dezvoltarea capitalismului albanez se realiza în condițiile împletirii puternicelor rămășițe feudale cu capitalul străin. În acest fel, Albania era „...singura țară din Europa unde nu exista nici-o lege, nici-o ordonanță sau regulament pentru apărarea muncitorilor, nici-un sistem de asigurare socială" (p. 126). Ca răspuns, muncitorii au continuat activitatea de organizare. La 13 iunie 1926 lucrătorii croitori din Tirana întemeiază societatea „Përparimi" („Progresul"), iar în 1928 ia ființă „Societatea cooperativă a muncitorilor din construcții".

Criza economică din anii 1929—1933 s-a semințit puternic și în Albania, unde predominantă era economia agrară. Șomajul a atins nivelul maxim, iar exportul produselor agrare a scăzut foarte mult. Crearea societății „Munca" și a altor organizații sindicale la Corcea, Kuciova și, mai tîrziu, la Tirana, au avut, de asemenea o importanță deosebită pentru întărirea mișcării muncitorești. Un rol aparte în extinderea mișcării sindicale a revenit grupului comunist din Corcea, care, în anii 1935—1939, a inițiat acțiuni menite a duce la amplificarea activității sindicale. În acest sens, membri ai grupului au fost trimiși să lucreze la Tirana, Durrës, Berat, Kuciova.

O atenție particulară este acordată în lucrare luptelor desfășurate de proletariatul albanez în anii celui de-al patrulea deceniu al secolului nostru. Dintre acestea se detașează puternica grevă a muncitorilor din petrol de la Kuciova, în dimineața zilei de 11 februarie 1936, care a paralizat întreaga producție timp de 24 de ore, precum și marea demonstrație de la Corcea din februarie 1936, cunoscută și sub numele de „demonstrația pîinii".

Ultimul capitol al lucrării este consacrat mișcării muncitorești din perioada luptei antifasciste de eliberare națională. Sînt prezentate situația clasei muncitoare albaneze și lupta sa în anii grei ai războiului, de la 7 aprilie 1939, data începerii agresiunii fascismului italian asupra Albaniei și pînă la eliberarea completă și definitivă de sub ocupația străină, la 29 noiembrie 1944. Clasa muncitoare, sub conducerea Partidului Comunist Albanez, întemeiat la 8 noiembrie 1941, a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

devenit forța motrice a mobilizării maselor largi populare la lupta împotriva ocupantului fascist.

Insistînd în mod deosebit asupra acestei perioade eroice din istoria Albaniei, autorul expune pe larg întreaga gamă a acțiunilor întreprinse de patrioții albanezi împotriva ocupanților începînd de la numeraosele proteste ,demonstrații și acțiuni greviste și pînă la marile acțiuni de sabotaj.

În vederea trecerii la acțiuni tot mai hotărîte împotriva invadatorilor, în martie 1942, Comitetul Central al Partidului Comunist Albanez a dat indicații pentru organizarea unităților de guerilă și a cetelor și batalioanelor de partizani. Ca urmare, muncitorii din Shkodra, Tirana, Corcea, Durrës și alte localități s-au înregimentat în mișcarea antifascistă, luînd parte la acțiunile de guerilă. Noaptea de 24 iulie 1942, arată autorul, a fost „o noapte de atac" împotriva fascismului. Acțiunile de sabotaj și lupta armată au crescut, an de an, în intensitate. În 1944 sînt organizate mari acțiuni pentru înscrierea de voluntari în Armata de eliberare națională.

Ziua de 29 noiembrie 1944, ziua Eliberării, va avea pentru Albania, după cum subliniază autorul în finalul cărții, semnificația unei noi ere, cea a democrației și socialismului.

Lucrarea prezentată reprezintă o importantă sursă de cunoaștere a istoriei mișcării muncitorești din Albania și a luptei hotărîte și consecvente a clasei muncitoare albaneze dusă sub conducerea comuniștilor pentru o viață mai bună, pentru democrație și socialism.

Gelcu Maksutovici

B. A. АНФИЛОВ, *Бессмертный подвиг*, Издательство „Наука" Москва, 1971, 540 стр.

Literatura istorică despre cel de al doilea război mondial s-a îmbogățit în ultimul timp cu o lucrare interesantă și folositoare. Ea adaugă la documentația cunoscută pînă azi noi surse, provenite din arhivele sovietice, cu privire la studierea evenimentelor de pe frontul sovieto-german de la 22 iunie 1941 pînă după victoria repurtată de armatele sovietice în bătălia Moscovei. Trebuie subliniat că lucrarea istoricului sovietic răspunde unei necesități care se face din ce în ce mai simțită în studierea istoriei celui de al doilea război mondial în general și al frontului sovieto-german în special. Este vorba despre necesitatea unor lucrări mai speciale care să se ocupe temeinic de analiza unor evenimente în jurul cărora se desfășoară o puternică luptă de opinii între istoricii din diferite țări.

Este cunoscut că în jurul evenimentelor petrecute pe frontul sovieto-german în anul 1941 a existat și continuă să existe aprige discuții între specialiști. Fie că au fost sau sînt îngroșate insuccesele armatelor sovietice din anul 1941, fie că s-a acreditat ideea nepregătirii militare și economice a statului sovietic sau că au fost și sînt supraapreciate forțele militare germane, este cert că s-a creat necesitatea ca lucrurile să fie lămurite. Pentru a depăși stadiul presupunerilor sau al aprecierilor relative se impune, din punct de vedere științific, apariția unor lucrări serioase și lămuritoare. Era și este firesc, după părerea noastră, ca istoricii sovietici să aducă cea mai serioasă contribuție. Sigur că lucrarea lui V. A. Anfilov va fi urmată și de altele. În general se poate spune că istoriografie sovietică legată de cel de al doilea război mondial a mai tratat în diferite lucrări sau studii problemele frontului germano-sovietic din primul an al războiului. Meritul lui Anfilov constă în faptul că el a consacrat întreaga lucrare acestei teme, ceea ce l-a obligat să analizeze temeinic cîteva din problemele de bază cum ar fi cea legată de pregătirea militară a U.R.S.S., cauzele insuccesele înregistrate de armatele sovietice în primele luni ale războiului, înfrîngerea armatelor fasciste la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Leningrad, ofensiva din vara anului 1941 spre Moscova și, în sfîrșit, despre falimentul „războiului fulger".

În ciuda titlului cărții care ar putea crea impresia că ea este sortită să se adauge la lucrările de popularizare a istoriei celui de al doilea război mondial, studiul de peste 500 de pagini prezintă în cea mai mare măsură calitățile unei lucrări științifice scrise de un foarte bun cunoscător al problemelor militare și politice ale Uniunii Sovietice.

Adînca cunoaștere a realității sovietice ajută pe autor ca, fără să polemizeze cu nimeni, să dovedească prin concluziile sale netemeinicia unor așa-zise teorii, printre care amintim cea cu privire la războiul „preventiv" purtat de Germania care, chipurile, ar fi fost amenințată de Uniunea Sovietică. El dezvăluie adevărul în legătură cu așa-zisa obligație a Germaniei de a „improviza" în 1941 din cauză că ea nu ar fi avut un plan pe deplin prelucrat pentru atacarea U.R.S.S. Pe baza unor serioase analize autorul a combătut teza caracterului neorganizat al activității armatelor sovietice în 1941 și a subliniat adevărul despre așa-zisele „greșeli" făptuite de Hitler datorită cărora armatele germane nu ar fi putut în 1941 să ocupe Moscova.

Deoarece V. A. Anfilov cunoaște bine ceea ce s-a scris și se scrie de către prieteni sau neprieteni și pentru că el este convins că concluziile sale trebuie să fie convingătoare și că lupta în jurul temei de care se ocupă este din ce în ce mai încordată, el analizează cu mare atenție situația internă și internațională din ultimele zile din preajma izbucnirii celui de al doilea război cît și din perioada începutului războiului. Subliniind faptul cunoscut că în vederile Wehrmachtului aplicarea planului Barbarossa era strîns legată de purtarea unui „război fulger" autorul se oprește îndelung asupra factorilor care au încurajat Comandamentul Suprem german în activitatea sa. Este vorba de incontestabila prioritate — chiar dacă ea a fost vremelnică — în ceea ce privește pregătirea de război a Germaniei. Înzestrată cu o tehnică modernă atît în ceea ce privește armatele terestre cît și în privința aviației și a marinei dotate cu o multilaterală pregătire militară, teoretică și practică, mobilizată la timpul potrivit și beneficiind de o experiență a războiului contemporan, armata Germaniei a luat din primele ore ale războiului inițiativa strategică și și-a asigurat dominația aeriană, pătrunzînd cu cîteva sute de kilometri în adîncimea teritoriului sovietic. Atacul pe neașteptate asupra teritoriului sovietic a avut grele consecințe pentru armatele rusești. Sute de avioane germane au atacat spațiul sovietic și au bombardat obiective militare din zona Pribalticei, Bielorusiei, Ucrainei și a Crimeii. Au fost lovite greu o serie de orașe. Numai la 22 iunie au fost pierdute de către aviația sovietică 1 200 de avioane și au fost grav avariate un mare număr de aerodroame.

În cîteva capitole speciale, autorul se ocupă de situația forțelor armate ale U.R.S.S. Începînd din 1930, conducerea de partid și de stat sovietică a trecut la desăvîrșirea structurii organizatorice a forțelor armate pe temeiul creșterii noii tehnici pe principiul că în războiul contemporan se impune în egală măsură contribuția tuturor felurilor de arme. Experiența războiului din Spania și a celui contra Finlandei au contribuit la îmbogățirea pregătirilor teoretice și practice ale armatelor sovietice. Pînă la atacarea U.R.S.S. de către Germania hitleristă, arată autorul, înzestrarea armatelor a stat în centrul atenției guvernului sovietic. Cu toate acestea, arată el, alături de înzestrarea cu tehnica cea mai nouă a armatelor de uscat a continuat să mai existe deajuns de multe armamente învechite. Au lipsit mijloacele de transport necesare. Numărul ofițerilor și al comisarilor politici nu era nici pe departe satisfăcător. Autorul arată în continuare lipsa unor cadre cu experiență, lipsa de pregătire tactică, lipsuri legate de necunoașterea folosirii unor arme moderne. El subliniază lipsurile artileriei, ale trupelor de tancuri și ale aviației. Anfilov analizează de asemenea deficiențele sistemului învățămîntului militar sovietic din preajma celui de al doilea război mondial ca și lipsurile existente în pregătirea gradelor inferioare. El se ocupă de situația din

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aviație și marină ca și de problemele teoretice ale războiului contemporan și felul cum au fost ele studiate și rezolvate de specialiștii militari sovietici.

Uriașul efort făcut de statul și popoarele sovietice pentru înzestrarea și pregătirea armatei a avut drept rezultat înlăturarea unor deficiențe încă înaintea izbucnirii celui de al doilea război mondial. Autorul arată însă că timpul și posibilitățile economice nu au îngăduit ca să fie lichidate toate lipsurile existente în ceea ce privește pregătirea armatei. Acest lucru a fost făcut în mare măsură în chiar timpul desfășurării celui de al doilea război.

În condițiile unei situații internaționale încordate și a nedesăvîrșirii pregătirii militare — arată autorul — guvernul sovietic a încercat pe căi diplomatice să împiedice sau să amîne atacarea Uniunii Sovietice de către Germania. Dat fiind că în mai 1941 — cum arată autorul — mai existau speranțe de păstrare a păcii, guvernul sovietic nu a acordat toată atenția știrilor venite de la serviciile de informație cu privire la apropiata atacare a țării de către Germania.

Cu toate deficiențele, cu toate greutățile, cu toată teroarea exercitată de cotropitor și, mai ales, cu toate victoriile repurtate de armatele germane — arată autorul — Germania a avut grele pierderi pe frontul germano-sovietic încă din prima lună a războiului. Numai în luna iulie 1941 armata germană a pierdut 250 000 de soldați și ofițeri, peste 1 500 de tancuri și cam tot atîtea avioane. Pierderile germane pe frontul sovietic într-o singură lună — arată autorul — au fost mult mai mari decît cele suferite de Germania în anii de război pînă la atacarea Uniunii Sovietice. Între 22 iunie și 31 decembrie 1941, Germania a pierdut pe acest front 830 906 soldați și ofițeri. Aceasta înseamnă că încă din primele săptămîni forțele armatei sovietice nu numai că au dat lovituri trupelor germane ci au reușit chiar să micșoreze posibilitățile lor de ofensivă. Felul cum au evoluat evenimentele militare pe frontul sovietic pînă la sfîrșitul anului 1941 au dus, precum este cunoscut, la falimentul oricărei încercări de război fulger.

Uriașele eforturi ale Uniunii Sovietice pentru apărarea patriei, conducerea fermă de către Partidul Comunist, sînt subliniate în lucrarea lui Anfilov cu multă căldură și multă recunoștință.

Cartea istoricului sovietic trebuie citită cu atenție pentru că este folositoare.

J. Benditer

ISTORIA ROMANIEI

CENTRUL DE INFORMARE ȘI DOCUMENTARE ÎN ȘTIINȚELE SOCIALE ȘI POLITICE, *Informatica în științele sociale. Progrese, direcții, tendințe.* București, 1971, 380 p.

Elaborat în cadrul departamentului de metodologia și sociologia informației, volumul reunește cîteva contribuții de stringentă actualitate ale unor specialiști străini, traduse și antologate de Dragoș Vaida ș.a. din reviste sovietice, americane, franceze etc.

Într-o primă diviziune, consacrată *sistemelor informaționale în științele sociale* (p. 13—86) K. Leski, specialist în scientică, prezintă *Un sistem de regăsire a informației adaptabil la științele sociale*, J. D. Aron înfățișează *Sisteme informaționale în perspectivă*, iar F. Pottier o *Descriere a sistemului Osiris* aplicat la statistică.

A doua parte privește *prelucrarea automată a datelor în științele sociale* (p. 87—258) și cuprinde contribuțiile lui C. van de Merwe în ceea ce privește sociologia, ale lui J.—E. Humblet în științele juridice, ale lui L. Fossier, M. Muysers, E. Chouraqui, A. Q. Morton și M. Levison în istorie, arheologie, literatură. Interesantă e *Metoda de exploatare a surselor istoriei medievale cu ajutorul calculatorului*, propusă de Lucie Fossier (p. 121—126) care procedează diferențiat pentru

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

actele de pînă la începutul secolului al XII-lea, în care exploatarea conținutului semantic al textului prezintă un interes deosebit, ca mijloc de sesizare a instituțiilor, încă instabile și prea puțin omogene, și pentru cele din perioada următoare, în care studiul vocabularului pierde din interes, întrucît limba e deja fixată, instituțiile se consolidează și „tratamentul constă mai degrabă într-o documentare automată". M. Muysers face o *Dare de seamă asupra aplicării documentării automate la o bibliografie de arheologie romană*, ocupîndu-se, anume, de elaborarea lexicului (p. 127—188) : instrumentul lingvistic, rezultate, rentabilitate, documentarea automată, unitatea de referință, constituirea limbajului, lexicul, exemple de tratare etc. În cadrul aceleiași teme, E. Chouraqui discută *Programul editării automate a jurnalului bibliografic* (p. 189—230), înfățișînd structura și principiile de folosire ale unui sistem automat de cercetare bibliografică, aplicabil la orice ansamblu de referiri indexate din domeniul istoriei și arheologiei. Este vorba de două programe, menite să obțină referirile pertinente la conținutul documentelor memorate și jurnale bibliografice, întocmite automat din punctul de vedere al conținutului și al formei. A. Q. Morton și M. Levison se ocupă de *Calculatorul în studiile literare* (p. 231—253), explicînd modul de pregătire a materialului pentru calculator și operațiile de bază ale acestuia : analiza conținutului textelor, identificarea autorului, cercetarea integrității textelor și a dependenței unui text de altul.

Partea ultimă a volumului reunește patru contribuții privitoare la *limbaje documentare, traducere automată*, semnate de S. K. Saumean, J. Perriault, S. A. Karasev și A. L. Vasilevski.

O bibliografie selectivă, cuprinzînd 221 lucrări din ultimii ani (1967—1970), toate străine, încheie culegerea, justificînd întru totul afirmația din prefață că cercetarea modernă în științele sociale se caracterizează nu numai prin utilizarea modelelor matematice și a metodelor informaticii, ci și prin reconceptualizarea unor părți ale domeniilor abordate, proces determinat de preocuparea cuantificatoare. Acest proces este în curs de extindere, iar exemplul oferit de științele sociale, îndeosebi de istorie. arheologie, științe juridice, psihologie, analiză stilistică și istoria literaturii, este dintre cele mai caracteristice. Este de prevăzut că „o încercare crucială prin care va trece cercetarea în științele sociale va fi aceea a integrării posibilităților multiple pe care le oferă matematica modernă și calculatoarele electronice, în sensul măririi valorii rezultative a studiilor efectuate, din punctul de vedere al aplicațiilor". Rezultatul ei, ni se spune, se anunță de pe acum : „clasarea distincției *umanități — științe exacte* în arhiva prejudecăților". E o profeție ce intrigă, violentînd modalitatea „clasică" de abordare a disciplinelor sociale, dar care incită, în același timp, la aprofundări, distincții necesare, nuanțări, așa cum au relevat, între alții, cu ocazia celui de al XIII-lea Congres internațional al științelor istorice (Moscova, 1970). Jean Schneider *(La machine et l'histoire. De l'emploi des moyens mécaniques et électroniques dans la recherche historique)* și I. D. Kovalenko *(Quantitative and Machine Methods of Processing Historical Information)*.

Al. Zub

AURELIAN SACERDOȚEANU, *Arhivistica*, București, Editura didactică și pedagogică, 1970 (1971), 267 p. + 76 figuri în afara textului.

Binecunoscut pentru lucrările sale în domeniul arhivisticii și, în general, pentru îndelungata activitate consacrată promovării acestei discipline la noi pentru ca ea să-și ocupe locul cuvenit în rîndul științelor auxiliare ale istoriei, Aurel

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sacerdoţeanu era îndreptăţit să purceadă la elaborarea unei sinteze în acest domeniu fie şi numai pentru motivul de a-şi valorifica, pe acest plan, contribuţiile sale ştiinţifice mai vechi şi a le îmbogăţi cu rezultatele din ultima vreme ale arhivisticii generale. Este tocmai ceea ce a întreprins Aurelian Sacerdoţeanu în această carte care reprezintă prima sinteză românească în acest domeniu. Cartea era demult necesară nu numai sub acest raport dar şi din punct de vedere al practicii arhivistice. De aceea, autorul a avut în vedere faptul că lucrarea nu trebuie să fie destinată numai învăţămîntului arhivistic, ci să constituie un îndreptar pentru arhivişti în general, şi nu numai pentru aceştia ; şi lucrarea este, într-adevăr, un astfel de îndreptar pentru toţi cei care se interesează de problemele arhivisticii. Conţinutul ei, extrem de bogat, este o dovadă în acest sens.

În cele trei părţi ale lucrării *(arhivologia, ahivotehnia* şi *arhiveconomia)*, autorul abordează o mulitudine de probleme, de interes ştiinţific şi practic. care probează de la sine importanţa acestei discipline şi necesitatea unei mai bune cunoaşteri a ei mai ales într-o vreme în care, la noi, procesul de organizare ştiinţifică a arhivelor a dobîndit importanţa cuvenită. Efortul organizatoric în această privinţă, de natură să înlesnească cercetarea ştiinţifică, este astfel însoţit de o călăuză sigură, întocmită cu competenţa pe care numai o vastă experienţă ca cea a autorului o poate presupune. Pe lîngă datele privind istoria generală a arhivelor, istoria arhivelor româneşti şi istoria dreptului arhivistic, arhivistul va găsi în această lucrare tot ceea ce interesează organizarea propriu-zisă a arhivei (datarea arhivaliilor şi fişarea lor, inventarierea, metodologia lucrărilor arhivistice etc.) şi administrarea ei. Stabilirea de către autor a cadrului istoric al arhivisticii româneşti şi situarea lui în cadrul general al disciplinei contribuie la conturarea pentru prima dată a imaginii reale asupra arhivisticii româneşti. Trebuiesc subliniate, de asemenea, precizările autorului în privinţa terminologiei acestei ştiinţe şi contribuţia sa la crearea ei. Deşi, după cum însuşi autorul constată, „penuria bibliografiei arhivistice este încă mult resimţită" la noi (p. 4) şi deşi un paragraf din lucrare este consacrat *izvoarelor arhivisticii române*, însoţirea cărţii de „bibliografia bogată şi variată" (p. 3) pe care a folosit-o ar fi fost indicată, mai ales că „în economia cărţii, nu am putut-o pune pe toată în evidenţă" (p. 3).

Pe cît de bogată în conţinut, pe atît de utilă, această primă sinteză asupra arhivisticii româneşti constituie o contribuţie fundamentală în domeniul ştiinţei şi practicii arhivisticii româneşti.

I. Caproşu

MARIA SOVEJA, IULIA GHEORGHIAN, MARCEL DUMITRU CIUCĂ, *Îndrumător în Arhivele centrale*, vol. I, partea I, Bucureşti, 1971, 520 p.

Îndrumătorul în Arhivele centrale face parte din seria instrumentelor de lucru, atît de necesare cercetării ştiinţifice, editate de Direcţia Generală a Arhivelor Statului. Cunoscînd utilitatea acestui gen de lucrări, verificată prin publicarea la Iaşi a patru volume din *Îndrumător în Arhivele Statului Iaşi*, a fost iniţiată pregătirea şi publicarea unei astfel de lucrări şi pentru arhivele centrale.

Seria volumelor amintite, începută prin lucrarea de faţă, este deschisă de prezentarea făcută instituţiilor eclesiastice — mitropolii, episcopii, mănăstiri, schituri şi biserici — din Ţara Românească şi Moldova, ale căror documente au fost aduse la Arhivele Statului în urma măsurii luate de Alexandru Ioan Cuza privind secularizarea averilor mănăstireşti.

La mitropoliile din Moldova şi Ţara Românească, unde era obiceiul să se păstreze actele oficiale, mitropolitul fiind şi preşedintele Divanului, s-au adunat astfel importante documente privind dezvoltarea economică, social-politică şi culturală a României. Volumul cuprinde un număr de 226 de prezentări de fonduri

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

arhivistice provenind de la cele două mitropolii, de la episcopiile Argeș, Buzău, Rîmnic, Huși și Roman și de la un număr destul de mare de mănăstiri, schituri și biserici.

Meritul incontestabil al acestei lucrări decurge din felul în care este avizat cercetătorul asupra valorilor documentare pe care le cuprind aceste fonduri. Aceasta se face prin prezentarea istoricului fiecărui fond, a conținutului materialelor documentare, a cantității în unități de păstrare și a indicării anilor extremi ; de asemenea, sînt menționate instrumentele de informare științifică — inventare și indici cronologici — precum și fondurile din Arhivele Statului sau Biblioteca Academiei în care se mai află astfel de materiale referitoare la unitățile eclesiastice amintite.

Pentru ca lucrarea să fie cît mai folositoare cercetătorilor, autorii au indicat pentru fiecare mănăstire și proprietățile, în mod deosebit moșiile. Îndrumătorul este completat de un indice general, de o listă bibliografică a lucrărilor folosite și de un număr de facsimile de pe documentele prezentate.

Această lucrare rezolvă, parțial, una dn doleanțele cercetătorilor, de a cunoaște cît mai rapid posibil conținutul fondurilor și al colecțiilor existente în Arhivele Statului. Sperăm că partea a II-a a acestui volum, ca și volumele următoare, să nu se lase prea mult așteptate și să nu existe diferențe prea mari în timp, în legătură cu apariția lor, așa cum s-a întîmplat cu atît de necesarul și valorosul *Catalog al documentelor moldovenești.*

D. Ivănescu

Recherches sur la philosophie des sciences, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, Bucarest, 1971, 669 p.

Cu aceste cercetări de filozofie a științelor, un nou volum, reunind contribuții ale unor savanți români de prestigiu în științele naturii, științele umane, sociale și noologice, se adaugă lucrărilor teoretice și metodologice apărute în ultimii ani. Autorii lor, cum ne previne *cuvîntul-înainte,* semnat de Ath. Joja, nu sînt neapărat filozofi ; ei sînt însă specialiști în domeniile respective, înclinați să mediteze destinul disciplinelor pe care le profesează. Această nevoie de a reflecta asupra sensurilor teoretice ale științelor s-a făcut simțită, în România, încă de la începutul secolului al XIX-lea, mai ales în domeniul istoriei și al filozofiei. Să amintim, în această direcție, pe N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, M. Kogălniceanu, la care se vor adăuga A. D. Xenopol, N. Iorga, A. Philippide, Ov. Densusianu, V. Pârvan ș.a., personalități care s-au bucurat de o frumoasă recunoaștere pe plan mondial. A. D. Xenopol, autorul cunoscutei *Théorie de l'histoire* (1908) și-a cîștigat celebritatea chestionînd metodic obiectul istoriei, fiind ales în 1914 membru asociat străin al Academiei de științe morale și politice (nu *corespondent,* cum se spune în *Avant-propos,* fiindcă această calitate Xenopol a avut-o la începutul carierei sale filozofice, din 1901). N. Iorga, membru a numeroase academii străine, s-a distins nu numai prin larga lui contribuție la istoria universală, ci și prin considerațiile teoretice asupra domeniului *(Generalități cu privire la studiile istorice).* Tot astfel, la cercetările arheologice pe care le-a întreprins într-o scurtă existență, dedicată studiului, V. Pârvan a adăugat interesante eseuri de filozofie a istoriei și a culturii *(Idei și forme istorice, Memoriale)* din nefericire încă netraduse într-o limbă de largă circulație mondială. În alte direcții, filozofia științelor a profitat de eforturile lui V. Conta, T. Maiorescu, Sp. Haret, C. Rădulescu-Motru, Fr. Rainer, I. Cantacuzino, S. Pușcariu, ș.a., pentru a nu cita decît cîteva nume reprezentative.

Culegerea *Recherches sur la philosophie des sciences* reunește 48 de studii, împărțite în trei părți : I. *Le problème du déterminisme ;* II. *Philosophie des sciences de la nature ;* III. *Philosophie des sciences humaines et sociales.* Cea dintîi cuprinde lucrări prezentate în 1940, cu ocazia Seminarului de filozofie a

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

științelor de la Universitatea din București de Octav Onicescu (*Le déterminisme classique*, p. 13—21), Gr. C. Moisil (*Déterminisme et enchainement*, p. 23—72), Șerban Țițeica (*Physique atomique et déterminisme*, p. 73—78), Dan Barbilian (*Déterminisme et ordre* p. 79—98), Octav Onicescu (*Un nouveau concept de l'objet et une nouvelle forme de la loi : la chaine probabilistique* p. 99—107), lucrări, care fiind elaborate cu peste trei decenii în urmă, prezintă, așa-zicînd, și un interes istoric.

A doua parte cuprinde studii de filozofie aplicată la diferite discipline din domeniul științelor naturii, semnate de G. Mihoc și V. Urseanu, Oct. Onicescu (*L'expérience en pensée*, p. 127—130), Gr. C. Moisil, Remus Rădulet, Liviu Sofonea, A. T. Balaban, Șt. M. Milcu, C. Bălăceanu, D. Postolnicu, Victor Săhleanu și Aurel Pană, Petre Raicu, Al. Lungu și Al. Cristea, Nicolae C. Birău, I. Peatnițchi, Crizantema Joja (*La connaissance scientifique et le problème de la realité*) p. 323—345). Ele trebuie considerate ca o continuare a preocupărilor, de aceeași natură, concretizate în seria de volume publicate sub titlul : *Materialismul dialectic și științele naturii*.

Partea a treia, mai cuprinzătoare, se referă la filozofia științelor umane și sociale. Ea reunește 28 de contribuții. dintre care jumătate interesează domeniul lingvisticii (A. Rosetti, Andrei Avram, Anca Belchiță, D. Chițoran, Sanda Golopenția-Eretescu, Emese Kis, Solomon Marcus, Edmond Nicolau, Alexandra Rogeric și Ileana Vîncenz, N. Saramandu și B. Wechsler, Tatiana Slama-Cazacu, Sorin Stati, Laurențiu-Theban, E. Vasiliu) altele din domeniile sociologiei, psihologiei sociale, demografiei, economiei politice etc. (Ion Iordăchel, Petru Pînzaru, Vladimir Trebici, M. Horowitz, T. Schatteles, M. C. Demetresco, Dan Grindea, Roman Moldovan, Octav Onicescu).

Cîteva studii, referitoare la domeniul istoriei, atrag îndeosebi luarea aminte. Miron Constantinescu abordează, din perspectiva dialecticii materialiste, *La Relation entre les sciences historiques et les sciences sociales* (p. 347—356), problemă larg dezbătută în ultima jumătate de secol. Științele istorice urmărind cunoașterea dezvoltării societății umane pe un anumit teritoriu, (în cazul țării noastre : vechimea colectivităților umane din spațiul carpato-dunărean, succesiunea și nivelul civilizațiilor și culturilor, originea etnică a poporului român, constituirea statelor feudale, lupta contra dominației otomane, constituirea și desăvîrșirea statului român, revoltele țărănești și populare, revoltele burgheze și burghezo-democratice, lupta clasei muncitoare, victoria revoluției socialiste și istoria edificării socialismului), autorul desprinde două sarcini fundamentale : 1) coordonarea cercetărilor ca primă fază, cu scopul de a le asigura unitatea și o desfășurare economică ; 2) organizarea de cercetări cu caracter interdisciplinar. Preocupare mai veche a autorului, studiul lui D. M. Pippidi, *Une oeuvre posthume de Nicolas-Iorga : „L'Historiologie humaine"* (p. 357—364), e o binevenită traducere, pentru uzul străinătății, a unei părți din *Cuvîntul-înainte* cu care autorul a însoțit ediția *Materiale pentru o istoriologie umană* (București, 1968, p. V—XI). Șt. Ștefănescu abordează aspecte teoretice, metodologice, ale unui domeniu de o tot mai acută actualitate în cercetarea istorică : *La démographie — „dimension de l'histoire"* (p. 365—378), cu referire la perioada prestatistică a disciplinei. I. Aluaș și H. Daicoviciu semnează studiul *Le critère sociologique dans l'établissement du fait historique* (p. 479—387), care e o traducere a textului publicat în vol. *Filozofia istoriei*, București, 1969, p. 31—41), editat în cadrul seriei „Teorie și metodă în științele sociale" (vol. VII). Un studiu amplu intitulat *La théorie de la science chez Xénopol* (p. 389—436), publică, reluînd o mai veche preocupare ,Athanase Joja (v. *Rumanian Journal of Sociology*).

Volumul se înscrie în seria preocupărilor, tot mai stăruitoare în ultimii ani, cu privire la metodologia diverselor științe (O. Băncilă, *Cauzalitatea în filozofie și știință*, București. 1969 ; Simion Ghiță, *Filozofie și știință în România*, București, 1970 ; „Forum", s. științe sociale, III, 1971, nr. 1).

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Danubius, vol. IV. Galați, 1970, 302 p.

Ajunsă la cel de-al patrulea volum, publicația Muzeului de istorie din Galați, „Danubius", reunește, în ultimul său număr, cîteva dintre rezultatele investigațiilor științifice întreprinse de către cercetătorii gălățeni ori colaboratorii externi, în domeniul istoriei locale îndeosebi. Cu un profil restructurat, prin abandonarea unei rubrici (etnografie) insuficient ilustrată în sumarul volumelor anterioare, prezentul volum conține interesante comunicări privitoare la istoria veche și arheologie semnate de: N. Gostar *(Caspios Aegisos. Ovidiu, Pontica, I, 8, 13)*; Marilena Florescu *(Cîteva observații referitoare la tipurile de așezare aparținînd culturii Monteoru în lumina cercetărilor din zona sud-vestică a Moldovei)*; Silviu Sanie și I. T. Dragomir *(Continuitatea locuirii dacice în castrul de la Bărboși-Galați)*; M. Brudiu *(Așezările paleolitice gravettiene de la Puricani și Pleșa, județul Galați)*; I. T. Dragomir *(Cavalerii danubieni din castellum roman de la Tirighina-Bărboși)* și Ghenuță Coman *(Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu în sudul Moldovei)*.

Surprinzătoare ni se pare absența din volum a unor studii, comunicări sau note consacrate istoriei medievale a Galaților sau a împrejurimilor. Afirmăm acest lucru pentru că articolele datorate Elenei Isăcescu *(Contribuții la studiul circulației monetare în orașul Galați în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea)* și, îndeosebi, lui Paul Păltănea *(Comerțul Moldovei cu apusul Europei prin Galați în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea)*, atît prin problematica abordată, cît și prin limitele în timp, sînt legate de începuturile epocii moderne la noi. Primul descrie tezaurul monetar descoperit cu ocazia lucrărilor de amenajare a centrului orașului Galați, contribuind — prin completările făcute la studiul de pînă acum al problemei — la cunoașterea stării economice a Moldovei din perioada respectivă. Cel de-al doilea, mai consistent, prilejuiește lui Paul Păltănea interesante aprecieri referitoare la eforturile întreprinse de către unele state din apusul și centrul Europei (accentul căzînd pe Franța și Austria) de a-și crea, fiecare, în Moldova o piață de desfacere permanentă pentru mărfurile exportate, cum și considerații relative la rolul pe care l-a jucat singurul port al țării în cadrul relațiilor comerciale pe care aceasta le-a avut în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Același P. Păltănea în colaborare cu Valentin Țurlan publică un număr de scrisori din corespondența inedită aflătoare în Biblioteca „V. A. Urechia" din Galați provenind de la unele personalități ale științei și culturii românești din primul deceniu al secolului nostru (A. D. Xenopol, Ilarie Chendi, Eduard Caudela, Cincinat Pavelescu, Corneliu Botez), în articolul *Noi mărturii privitoare la ridicarea monumentului lui Mihai Eminescu la Galați*.

Din cuprinsul publicației mai semnalăm meritoriile contribuții ale lui Emeric și Sara Mihaly *(Din istoricul pătrunderii și răspîndirii ideilor marxiste în Galați pînă la sfîrșitul secolului al XIX-lea)*, M. Guziec *(Solidarizarea brăilenilor cu „memorandiștii" în ziarul „Lupta națională")*, L. Eșanu și Dionisie Morărașu *(Acțiunile unor pături mijlocii din Moldova în anii 1918—1921)* și N. G. Munteanu *(Desfășurarea grevei generale din octombrie 1920 în orașele Galați și Brăila)*.

O *Bibliografie privind vechiul oraș Galați și monumentele sale* — alcătuită de către apreciatul medievist N. Stoicescu — a cărei utilitate este de prisos a o mai sublinia, încheie sumarul ultimului număr al „Danubius"-ului. Publicația, a cărei periodicitate rămîne încă un deziderat nu numai pentru gălățeni, necesită, după părerea noastră, eforturi susținute, atît din partea colegiului redacțional, cît și din partea colaboratorilor ei, în sensul asigurării unei mai mari varietăți tematice care i-ar spori, cu siguranță, prestigiul.

D. Vitcu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Terra Nostra, Culegere de materiale privind istoria agriculturii în România. Ministerul Agriculturii, Industriei Alimentare, Silviculturii și Apelor, București, vol. II, 1971, (Sub redacția lui Eugen Mewes), 446 p.

Culegerea însumează o parte din comunicările prezentate la primul simpozion *Din istoria agriculturii în România*, care a avut loc la Cluj, între 24 și 25 octombrie 1969. Datorită preocupărilor variate ale cercetătorilor istoriei agriculturii, participanți la simpozion, și numărului mare de articole publicate, de aproape 40, volumul conține o tematică largă. Culegerea cuprinde materiale privitoare la evoluția agriculturii în diferite perioade și zone ale țării, proprietatea funciară, cultura agricolă, relațiile agrare, economia agrară, îndrumarea agriculturii și altele.

Din totalul comunicărilor, cîteva ies în relief, prin problematica, perioada și teritoriul de referință luate în studiu (Șt. Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în secolele X—XIV*; N. Edroiu, *Despre apariția plugului în Țările române*; Gh. Bartoș, *Tehnica albinăritului în Țările române în epoca feudală*; P. Gyulai, *Agricultura și viața rurală în muzeele din România*).

Restul articolelor prezintă rezultatele unor cercetări limitate, geografic sau în timp. Valoroase, în ansamblul lor, acestea reprezintă analize temeinice pe probleme mai mici sau pe spații restrînse asupra unor aspecte din istoria agriculturii, care pot și trebuie să servească la realizarea unor lucrări de sinteză. Ne referim, între altele, la materialele semnate de: E. Lazea, *Pomii fructiferi și pomicultura în Transilvania în secolele XII—XIV*; Ecaterina Negruți-Munteanu, *Islazurile comunale din România la începutul secolului al XX-lea*; V. Șotropa, *Unele aspecte ale dezvoltării agriculturii și ale relațiilor agrare în districtul grăniceresc năsăudean*; V. Bulgaru, I. Negură, *Contribuția statisticii românești la constituirea și dezvoltarea statisticii agricole internaționale*; St. Sonea, *Cooperația de credit și agricolă din Transilvania în secolul XIX*).

Un număr de cinci comunicări (E. Mewes, *Un promotor al cooperației agricole de producție: Vasile I. Bergheanu*; Elena Gheran, Aneta Spiridon, *Preocupări de economie agrară la Gheorghe Pop de Băsești*; S. Fuchs, *Viața și concepția agrar-politică a lui Eugen Rozvan*; A. Egyed, *Despre lucrările sociologice ale lui Robert Braun*; Aneta Spiridon, Elena Gheran, *Un eminent propagator al științei economice și al metodelor agrotehnice înaintate: Ioan Georgescu*), aduc observații interesante, parte din ele fondate pe o documentație inedită, privitoare la viața și concepțiile social-agrare sau agrar-politice ale cîtorva personalități care și-au desfășurat activitatea în epocile modernă și contemporană.

Culegerea nu și-a propus ca scop numai cunoașterea trecutului agriculturii românești. Constantin Daicoviciu remarca, în *Cuvîntul înainte* de la volumul prezentat că specialistul de astăzi, pe umerii căruia apasă sarcini de mare răspundere, trebuie să studieze din unghiuri diferite materialul descoperit care îi poate fi de mare folos în practică (p. 14). Culegerea oferă, din acest punct de vedere materiale care, referindu-se la acele metode de producție utilizate în trecut în cultura plantelor și creșterea animalelor, pot folosi într-o măsură mai mică sau mai mare agronomului din zilele noastre.

În ansamblu, culegerea de materiale *Terra nostra* se înscrie ca o realizare valoroasă. Ea reprezintă, totodată, o colaborare fructuoasă între istorici și agronomi, care se cere permanentizată și extinsă.

D. Șandru

Botoșani — istorie și actualitate, București, 1971, 190 p.

Sub egida Comitetului de cultură și artă al Municipiului Botoșani, un grup de profesori și publiciști din localitate, sau de origine botoșăneană, unii bine cunoscuți în viața științifică și culturală a țării, au făcut să apară o interesantă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

culegere de studii (coordonate de Stelian Cârstean) privitoare la istoria orașului, cu excepția celui semnat de profesorul Octav Guțic care se referă la evoluția demografică a Dorohoiului (p. 97—106) și a celui prezentat de Lucian Valea: *Aspecte militante și progresiste în revista de avangardă „Unu"*, apărută în aceiași oraș în 1928 (p. 75—82).

Sînt comunicările prezentate la 16—18 mai 1969 cu prilejul sesiunii consacrate evoluției social-economice și cultural-științifice a Botoșanilor. Ele reflectă, cum ne previne *Cuvîntul-înainte* semnat de Constantin Iurea, „istoria socială a acestor ținuturi, de la începuturi pînă în prezent, aspecte ale contribuției botoșănenilor la dezvoltarea învățămîntului, științei și culturii românești, cît și evocări ale marilor personalități născute pe teritoriul județului". *Istorie și actualitate.* Gîndul inițiatorilor se recunoaște lesne din studiul care deschide culegerea: *Tradiții și perspective în dezvoltarea municipiului Botoșani* (Victor Tufescu, p. 9—21), în care — ca într-un triptic geoistoric — sînt înfățișate, cu bune date statistice, rosturile orașului în trecut, etapele de înflorire și declin, premisele actuale ale dezvoltării. O interesantă comunicare cu privire la locul unde pregătise Petru Rareș rezistența contra invaziei otomane, face, după o judicioasă analiză topografică a izvoarelor, I. D. Marin (*La „trecătoarea Botoșanilor" în 1538*, p. 23—27). Aceluiași autor îi datorăm și studiul *Botoșani — apanaj al doamnelor Moldovei* (p. 29—44), în care se încearcă demonstrarea faptului că Elena Rareș n-a fost nici prima, nici ultima dintre doamnele țării care au avut drept apanaj orașul menționat, documentele atestînd faptul că regimul acesta s-a menținut pînă la plecarea lui Mihail Sturdza din scaun (1849). *Un episod din lupta tîrgoveților botoșăneni pentru cîrmuirea tîrgului în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, cu referire la proiectul de reorganizare a epitropiei, în interesul burgheziei locale și al micii boierimi (1827), constituie tema abordată de Ștefan Dragomir (p. 45—49). Pe temeiul unui bogat material de presă, Mihai Matei desprinde *Aspecte ale organizării luptei sociale și de clasă în orașul și județul Botoșani în perioada 1880—1900* (p. 51—59). *Unele materiale privind activitatea Partidului Comunist din România în orașul și județul Botoșani între anii 1924—1937* comunică, explorînd arhivele locale, Ștefan Cervatiuc (p. 61—67), iar Valerian Caldare, *Aspecte ale manifestării crizei economice de supraproducție dintre anii 1929—1933 în Botoșani* (p. 69—73). Dr. Vasile Bînzar fixează, întemeiat pe știri edite, *Coordonate demografice ale municipiului Botoșani* (p. 83—96). O utilă cercetare genealogică întreprinde Eugen Neculau în *Originea botoșăneană a lui Mihail Kogălniceanu* (p. 107—115), din păcate fără trimiteri precise care să îngăduie verificarea datelor. *Nicolae Iorga despre Botoșani, botoșănenii despre Nicolae Iorga* este de asemenea o comunicare prețioasă, semnată de Ileana Turușancu (p. 117—125), pe baza unei ample explorări revuistice. C. S. Antonescu, Gh. Lupașcu, Adrian Șipoteanu, Ion Mesrobeanu, Mihai Acatrinei, Silvestru Ailenei și Florențiu Vîlceanu, creionează siluete de naturaliști (I. Constantineanu, I. Simionescu, A. Popovici-Bîznoșanu, N. Leon, Gr. Antipa, Em. Teodoreanu) medici (Gh. Cucîureanu, I. Cantacuzino), chimiști (Emil Severin), muzicieni (Mihai Grigore Poslușnicu) profesori etc. născuți în ținutul Botoșanilor.

Este un volum cu înfățișare modestă, dovedind însă ambiția cărturarilor din vechea urbe a Moldovii de nord de a pune în valoare tradițiile de cultură ale orașului, istoria și perspectivele lui de dezvoltare. Nu este, așa dar, un simplu „inventar epigonic", ci expresia voinței de a-i asigura condițiile optime de afirmare pe plan național, în toate direcțiile. Marile tradiții (Eminescu, Iorga, Enescu, Luchian, Băncilă, Antipa, Simionescu etc. s-au născut aici) obligă.

Al. Zub

Studii de istorie a gîndirii economice (1—12/1970).

O fericită inițiativă a Institutului de cercetări economice din capitală pune la îndemîna specialiștilor, sub acest titlu, comunicările susținute în cadrul secției de istorie a gîndirii economice, însoțite — uneori — de rezumatul dezbaterilor la

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

care au dat loc. Ea merită a fi semnalată desigur și istoricilor, dat fiind interesul pe care, în cele mai multe cazuri, studiile tipărite în noua publicație serială îl prezintă pentru cercetarea trecutului economic. Ne vom referi aici la primele 12 numere, apărute în 1970, care, în concepția redacției, constituie un lot distinct (poate o promisiune de periodicitate mensuală ?), deoarece sumarul lor a fost reprodus în nr. 13/1971

Cîteva direcții se pot desprinde din examinarea acestui sumar și ele prezintă, aproape integral, interes și pentru cercetarea istorică. Remarcăm în primul rînd studiile metodologice, orientative, semnate de Gh. Dobre, șeful secției de istorie a gîndirii economice (și inițiatorul acestei colecții), în care se fac precizări utile, nuanțate, în ceea ce privește înțelesul unor noțiuni și preocupări fundamentale : *Opera economică în istoriografia științei* (nr. 2, p. 1—6) ; *Despre conceptul de „gîndire economică" în istoriografie* (nr. XI) ; *Critica și istoria gîndirii economice* (nr. XII). Interesantă ni se pare definirea demersului istoriografic în materie de gîndire economică. Constatări, definiții, caracterizări, categorii, noțiuni, teorii etc. sînt susceptibile de o abordare istoric-evolutivă, furnizînd cercetătorului temeiuri suplimentare de înțelegere a ideilor, instituțiilor și fenomenelor economice. Cercetarea reclamă însă respectarea anumitor norme și nu e greu de descifrat înțelesul polemic, constructiv, al considerațiilor metodologice pe care le face autorul (nr. 2, p. 1—6), înțeles ce se evidențiază de altfel și din studiul *Unele tendințe actuale în istoriografia burgheză a gîndirii economice (Tendința „relativistă" și „absolutistă)*, semnat de același (nr. 8. p. 1—21).

În aceeași perspectivă metodologică se încadrează observațiile lui I. Ionescu și D. Poenaru, întemeiate pe studiul operei lui V. I. Lenin, privind *Cercetarea în domeniul istoriei gîndirii economice și documentarea* (nr. 6, p. 100—108), cu utile recomandări de perfecționare a instrumentarului bibliografic. Reținem mai cu seamă aprecierea lui V. I. Lenin, de o permanentă actualitate, asupra caracterului deschis, creator, al materialismului istoric, atît de frecvent ignorat de spiritele dogmatice : „Pentru noi teoria lui Marx nu reprezintă cîtuși de puțin ceva încheiat și intangibil, dimpotrivă, sîntem convinși că ea a pus numai piatra unghiulară a acestei științe pe care socialiștii trebuie s-o dezvolte mai departe în toate direcțiile" (*Opere*, vol. XXI, București, 1952, p. 71).

Interes teoretic prezintă și studiul lui Ion Cristescu, *Economia politică în spectrul problematicii științelor* (nr. 9, p. 38—50), care incită la reflecție nu numai pe economiști, categoriile filozofice raționale pe care recomandă autorul interesînd într-o bună măsură și pe istorici. Pledoaria pentru un „statut al criticii" făcută de același cercetător în articolul *Raționea de a fi a criticii* (nr 1, p. 1—12) merită de asemenea să fie privită cu atenție, ca una ce tinde să definească condiția actului critic, creator, în domeniul gîndirii economice, combătînd dogmatismul izvorît dintr-o suficiență de spirit și atît de dăunător progresului științific, progres pe care numai o salutară atitudine critică, cognitivă, îl poate asigura, și nu una afectivă, pasională.

În legătură cu raportul dintre științific și ideologic în știința economică (nr. 1, p. 13—31) V. Pilat face cîteva disociații utile, pertinente, la capătul cărora planul gnoseologic și cel axiologic-ideologic se dovedesc a fi de aceeași natură, omogene, ambele ținînd de domeniul științei. Și aici polemica cu dogmatismul și cu rutina își recomandă actualitatea. A ignora faptul că „ideologia socialistă, materialismul istoric este o știință — proces de cunoaștere aflat în *mișcare*, a pierde din vedere faptul că trebuie să ne raportăm la ea ca la un sistem de idei (cunoștințe) deschis, în continuă îmbogățire, și a o transforma din metodă în dogmă, din *organon* în *canon*, înseamnă a te posta pe poziții ideologice care au asupra procesului cunoașterii științifice un efect tot atît de negativ ca și refuzul recunoașterii și stabilirii deliberate a premisei și criteriului ideologic în investigarea științifică a gîndirii economice".

O întreagă fascicolă, cuprinzînd comunicările prezentate la sesiunea din 17 aprilie 1970, este dedicată cercetării operei lui V. I. Lenin din perspectiva

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istoriografiei economice (nr. 6) : *Aspecte actuale ale cercetării istoriei gîndirii economice în lumina ideilor marxist-leniniste* (Gh. Dobre) ; *Coordonate leniniste în metodologia cercetării economiei politice marxiste* (dr. I. Cristescu) ; *Unele probleme ale metodologiei cercetării economice în lumina moştenirii leniniste* (Gr. Diaconescu) ; *În legătură cu metodologia leninistă a criticii gîndirii economice burgheze în „Caiete despre imperialism"* (V. Pilat şi C. Sîrbu) ; *Cîteva aspecte ale teoriei lui Keynes în lumina indicaţiilor leniniste* (I. Dumitru) ; *Problema moştenirii cultural-ştiinţifice în domeniul economic* (A. Spiridon) ; *Legităţi ale istoriei economice în lucrarea lui V. I. Lenin „Dezvoltarea capitalismului în Rusia"* (C. Bogdan şi A. Platon) ; *Metoda statistică folosită de V. I. Lenin în elaborarea lucrării „Dezvoltarea capitalismului în Rusia"* (R. C. Demetrescu).

Fructuoasă, din aceeaşi perspectivă metodologică, se recomandă cercetarea semnată de I. Cristescu, *Axiomatică şi ideologie în opera economică a lui J. Rueff* (nr. 3, p. 1—32), ca şi aceea a lui Gh. Zaman : *Puncte de vedere metodologice cu privire la activitatea de prognozare în comerţul exterior* (nr. 7, p. 1—17). Interesante „reflecţii metodologice" pe marginea *Sincroniei şi diacroniei sistemului capitalist actual* comunică I. Cristescu (nr. 11).

Alte cercetări se referă la gîndirea economică din Japonia postbelică (S. Sava, nr. 2), eficienţa economică (Gh. Zaman, nr. XI), teoria deciziei (O. Nicolescu, nr. XII), teoria „capitalului uman" (Gr. Diaconescu, nr. 5), problema tehnicii ca factor de creştere economică (I. Lemnij, nr. 5), instituţionalism (V. Pilat, nr. 8) etc.

O altă direcţie de cercetare, desigur cea mai utilă istoricilor, este cea privitoare la personalităţile care s-au manifestat în domeniul gîndirii economice româneşti. R. C. Demetrescu se ocupă de *Al. Papiu Ilarian, profesor de statistică* (nr 2, p. 42—54), punînd în lumină, pe baza unui manuscris din Biblioteca Academiei, preocupări atît de puţin cunoscute ale ardentului şi eruditului transilvănean care, începînd de la 24 februarie 1856, a predat la Facultatea Juridică din Iaşi, scurtă vreme, căci demisionează sub căimăcămia lui Vogoride, în chip de protest, cursul de „statistica generală a Europei".

Sub influenţa lucrărilor lui Achenwall, Schloezer („Istoria este statistica în mişcare, iar statistica este istoria în repaus"), John Sinclair, J. B. Say, dar mai ales ale geografului şi statisticianului Balbi, pentru care statistica nu este decît o dezvoltare a geografiei, Al. Papiu Ilarian defineşte statistica, într-o manieră enciclopedică, drept „istoria politică a prezentului", o „politică aplicată", raportînd-o la disciplinele înrudite : economie politică, geografie, istorie, etnografie etc.

Constanţa Bogdan abordează *Aspecte economice din Transilvania în gîndirea lui A. T. Laurian* (nr. 7, p. 18—26), întemeindu-şi cercetarea mai ales pe activitatea publicistică a cărturarului, din care rezultă că neobositul luptător pe tărîm cultural a fost şi un bun cunoscător al situaţiei economice din provincia transcarpatină, un militant activ pentru libertate naţională şi pentru progres economic în general. Aceeaşi cercetătoare semnează studiul *Petre Mavrogheni şi politica sa financiară* (nr. 9, p. 51—61), întemeiat pe materialele cuprinse în „Monitorul Oficial" şi pe dezbaterile din ziarul „Românul". Este un fragment dintr-o lucrare mai amplă privitoare la activitatea economică a lui P. Mavrogheni.

Pe date inedite în cea mai mare măsură se bazează cercetarea lui Radu Demetrescu privitoare la *Ludovic Steege* (nr. 9, p. 62—71), personalitate compexă, încă puţin cunoscută pînă acum, căreia autorul îi recunoaşte descendenţa din şcoala istorică a dreptului. Dacă n-a avut preocupări de analiză şi pătrundere teoretică, el a desfăşurat o activitate practică progresistă care prezintă interes şi pentru istoriografia economică.

Un studiu cuprinzător consacră Aneta Spiridon lui *Barbu Catargiu* (nr. 8, p. 63—123). personalitate bine cunoscută în legătură cu dezbaterile agrariene de după Unire, dar care a exercitat o largă influenţă şi în dezbaterile economice din epocă.

Din perspectivă comparatistă Gh. Dobre urmăreşte, întemeiat pe un bogat material arhivistic, *Ecouri româneşti la o anchetă agrară franceză din 1866—1867*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

(nr. 8, p. 124—145), de care se leagă parte din stăruințele statistice ale lui I. Ionescu de la Brad. Tot el oferă cîteva pagini foarte documentate *Despre legăturile socialiștilor români cu organizația marxistă rusă „Eliberarea muncii"* (nr. 9, p. 17—37).

Comunicările prezentate în cadrul Secției de istorie a gîndirii economice la 4 martie 1970, cu ocazia împlinirii unei jumătăți de secol de la moartea lui A. D. Xenopol, constituie substanța unui întreg număr. Gh. Dobre scrie, cu acest prilej, *Despre „Studii economice" de A. D. Xenopol și semnificația lor teoretică* (nr. 4, p. 1—28) : studiu temeinic, un adevărat model de exegeză a unei opere economice, rezumabilă la acest sorit sui generis : „Baza existenței popoarelor în timpurile mai noi este puterea lor. Puterea este rezultatul bogăției. Bogăția nu se poate spori într-un popor decît rafinîndu-se munca acestuia. De aici necesitatea neapărată a unei dezvoltări industriale" (*Studii economice*, Craiova, 1882, p. 255—256). Asupra formației lui Xenopol ca economist și a primelor manifestări publicistice în acest domeniu se oprește Aneta Spiridon în nota *Abordarea problemelor economice în opera lui Alexandru D. Xenopol* (nr. 4, p. 29—36). Cornel Sîrbu decelează *Problemele de istorie economică în „Istoria românilor din Dacia Traiană" a lui A. D. Xenopol* (nr. 4, p. 37—46), nu fără a aprecia, în prealabil, concepția istoricului privitoare la locul economicului în raport cu celelalte laturi ale vieții sociale și al economiei naționale în cadrul *Istoriei românilor*. Căci, precum a apreciat Xenopol însuși, el a fost primul istoric român care a căutat, în cadrul unei sinteze, să pună „în legătură dezvoltarea poporului român cu starea lui economică". Menționăm, în fine, în aceeași direcție de preocupări contribuțiile lui A. Platon la cunoașterea gîndirii economice a lui F. Robin-Derescu (nr. 3, p. 50—63) și G. Bibicescu (nr. XII).

Studiul semnat de G. Zane, *Economia Rusiei în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea după lucrările unor economiști români* (nr. 9, p. 1—16) aduce precizări asupra împrejurărilor în care P. S. Aurelian, Matheiu Drăghiceanu ș.a. s-au putut rosti, în deplină cunoștință de cauză, asupra dezvoltării economice a Rusiei, a cărei politică protecționistă și industrială era invocată ca model de burghezia română în epoca luptei împotriva regimului convențional încheiat cu Austro-Ungaria.

O a treia direcție, demnă de tot interesul, o constituie cercetările bibliografice. S. Kovacevici abordează, din acest unghi, subliniind problematica social-economică, publicația „Economia națională", 1873—1916 (nr. 3, p. 33—49 și „Socialismul" din 1921—1924 (nr. 7, p. 27—38).

Iuliana Ionescu publică la rîndul ei, o „prezentare bibliografică" a lui *Nicolae Filipescu* (nr. XI).

Remarcăm, în fine, pentru a încheia, efortul depus de Daniela Poenaru și Cornel Sîrbu de a pune la îndemîna cercetării o „bibliografie selectivă" a *Istoriografiei economice românești din perioada postbelică* (nr. 10, 331 p.), cu regretul că principiul selectiv n-a fost destul de bine precizat în nota preliminară, astfel că pe alocuri *selecția* lasă să se întrevadă hazardul sau arbitrariul. Ea este totuși de o reală utilitate nu numai pentru cercetătorii din cîmpul economiei, ci și pentru istorici în genere.

Materialul a fost organizat în trei părți : a) istoria economiei românești (probleme generale ; industria ; agricultura ; transporturi ; comerț ; bănci ; finanțe ; orașe ; Dezvoltarea economică și socială, ; b) Istoria gîndirii economice românești ; c) Istoria gîndirii economice universale, la care se adaugă lista tezelor de doctorat consacrate unor probleme de istorie economică și de istorie a gîndirii economice. Un indice de nume înlesnește consultarea bibliografiei.

Începînd cu nr. XI se publică și o dare de seamă asupra dezbaterilor ocazionate de comunicări, precum și succinte rezumate în limbi străine. Astfel caietele privitoare la istoria gîndirii economice, multiplicate prin mijloace modeste, au șansa de a pătrunde în circuitul internațional al publicațiilor de specialitate.

Al. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ALTE PUBLICAȚII SIBIENE *

1. ELENA DUNĂREANU-MIRCEA AVRAM, *Presa sibiană în limba germană (1778—1970)*, Sibiu, 1971, 133 p.

Consecventă intenției de a pune la îndemîna specialiștilor metodice instrumente de lucru, Biblioteca „Astra" din Sibiu a tipărit recent, sub semnătura Elenei Dunăreanu și a lui Mircea Avram, o nouă lucrare bibliografică : *Presa sibiană în limba germană*. La cele 157 publicații repertoriate în 1969, de Elena Dunăreanu, în volumul *Presa românească sibiană (1851—1968)*, se adaugă astfel alte 200 publicații, reprezentînd cel mai însemnat fond revuistic de limbă germană tipărit la noi în răstimp de aproape două secole.

Este un repertoriu cumulativ, căci autorii au avut în vedere nu numai colecțiile bibliotecii „Astra" ci și pe acelea păstrate în Muzeul Brukenthal și în Arhivele Statului din Sibiu. Au fost omise, ca reprezentînd specii publicistice distincte, calendarele, anuarele programele școlare etc. Ordinea prezentării este cea alfabetică, fiecare titlu însoțit de o descriere bibliografică completă (subtitlu, loc de apariție, periodicitate, format, editură-editor, redacție-redactor, direcție-director, tipografie, modificări survenite etc.). Un indice cronologic, unul de nume și altul de edituri și tipografii înlesnesc consultarea lucrării.

Dificultatea, pentru oricare bibliograf, de a asigura exhaustivitatea cercetării sale, date fiind carențele de care suferă în genere colecțiile noastre, este binecunoscută. Autorii repertoriului s-au străduit să înlăture lacunele și erorile existente în bibliografiile similare tipărite anterior, realizînd un instrument de lucru dintre cele mai utile. Fiindcă presa sibiană în limba germană este un bogat izvor de informație istorică, economică, socială și culturală, care interesează nu numai dezvoltarea comunității săsești din Transilvania, ci și istoria și cultura românească. În Sibiul în care, cum ne previne Mircea Avram *(Cuvînt înainte)*, Lucas Trapoldner întemeia, la 1528, prima tipografie transilvăneană, Paul Wolff a editat, în 1612, întîiul calendar în limba germană. O dezvoltare editorială deosebită a cunoscut însă spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, datorită situației sale de capitală a principatului. Atunci au apărut numeroase instituții de caracter cultural și științific : librăria (1778), teatrul (1778), Muzeul Brukenthal (1817), „Musikverein" (1838). „Landwirtschaftsverein" (1845), „Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaft" (1848) etc. Este epoca în care se situează încercarea lui Ioan Piuariu Molnar de a edita primul periodic în limba română (1789), apariția întîiului calendar românesc din Sibiu (1793), fondarea Seminarului (1811), a tipografiei arhidiecezane (1850), a „Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" (1861) etc. Aceste inițiative au fost precedate de apariția la 1 iunie 1778, a celui dintîi periodic în limba germană din țara noastră, „*Theatral Wochenblatt*", *îngrijit de Martin Hochmeister*. Dar „efemerul a fost multă vreme un atribut al presei" și publicația amintită a încetat să apară după 12 numere. Abia peste cîțiva ani aveau să apară alte periodice : „Siebenbürgischer Zeitung" (1784), „Der Siebenbürger Bote" (1792), „Siebenbürgische Provinzialblätter" (1805) etc. În cele aproape două secole de existență, presa sibiană de limbă germană a cunoscut circa 200 publicații, unele cu o longevitate destul de mare. „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde" a apărut opt decenii ; „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenebürgische Landeskunde", o jumătate de secol ; „Lanwirtschaftliche Blätter für Siebenbürgen", peste 70 de ani, pentru a numi doar cîteva periodice la care au colaborat scriitori, oameni de știință și de cultură, printre care Șt. Ludwig Roth, Friedrich Krasser, Johann Karl Schuller,

* Vezi „Cronica", Iași, VI, 1971, nr. 8, p. 3 : *Noi publicații sibiene ;* nr. 27, p. 11 : *Noi cataloage de corespondență ;* „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Iași, VIII, 1971, p. 538—541 : *Publicații sibiene.*

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Michael Albert, Johann Plattner, Emil Siegerus, Friedrich Teutsch ş.a. În paginile lor, mărturie a colaborării dintre poporul nostru şi naţionalităţile conlocuitoare, s-au manifestat şi români, între care cunoscutul botanist Florian Porcius şi istoricul Iulian Marţian, amîndoi membri ai Academiei Române. Uneori buna convietuire şi colaborare a condus la tipărirea de publicaţii bi şi trilingve, cu caracter muncitoresc, sindical sau profesional. Este motivul pentru care menţionarea principalilor colaboratori ar fi fost, credem, utilă cercetătorilor, fără să complice peste măsură sarcina bibliografilor.

Altfel, prezentarea grafică excelentă, ilustraţii de bună calitate, descriere bibliografică completă. O sumară bibliografie avertizează, la sfîrşit, asupra principalelor cataloage şi scrieri privitoare la presa amintită în titlu.

2. C. DRAGOMAN, *Publicaţiile profesionale şi muncitoreşti*, Sibiu, 1971, 98 p.

Autorul repertoriază, după norme bibliografice riguroase, publicaţiile politice şi profesionale muncitoreşti, oferind cercetătorilor o lucrare de incontestabil interes documentar. Parte din titlurile descrise au fost deja semnalate în *Presa muncitorească şi socialistă* (vol. I—II) şi în *Presa P.C.R. şi a organizaţiilor sale de masă, 1921—1944* (de Titu Georgescu şi Mircea Ioanid). Altele însă sînt puse în evidenţă pentru întîia oară : „Foaia ţăranului" (Oradea, 1919) ; „Facla literară" (Bucureşti, 1923) ; „Chemarea" (Bucureşti, 1924—1927) ; „Farul marinarilor de la Dunăre" (Brăila, 1934—1938) ; „Muncitorul din Îmbrăcăminte şi Pielărie" (Bucureşti, 1928) etc. Un interes deosebit pentru istoria mişcării muncitoreşti prezintă publicaţiile „Năzuinţa celor ce muncesc", „Orizont nou", „Tineretul", „Bluze albastre". La unele periodice, cunoscute doar parţial, se aduc utile completări : „Viaţa universitară", „Meseriaşul român", „Lumina" etc.

Materialul a fost organizat, ca în toate lucrările iniţiate de Biblioteca „Astra", alfabetic. Consultarea lui e uşurată de un indice de nume şi de unul geografic.

Studiul introductiv, întocmit de Vasile Radu, trece în revistă principalele probleme ale mişcării muncitoreşti din România, subliniind, în treacăt, aportul presei din Sibiu (îndeosebi al ziarelor „Adevărul", „Hornarul", „Muncitorul" şi „Tribuna socialistă") la dezvoltarea acestei mişcări.

3. ELENA DUNĂREANU, *Personalităţi transilvănene*, Sibiu 1971, 41 p. (Colecţia iconografică).

După *Scriitorii noştri* (1969), autoarea grupează sub titlul *Personalităţi transilvănene*, alfabetic, 18 fotografii originale provenind din fondurile Iosif Vulcan şi Horia Petra Petrescu, reprezentînd profesori universitari, economişti, oameni de litere etc., născuţi în Transilvania dar care au desfăşurat o activitate ce interesează cultura naţională : Sava Popovici Borcianu, Gh. Bariţiu, V. Bologa, Valeriu Braniştе, Alexandru Ciura, Partenie Cosma, Iuliu Haţieganu, August Treboniu Laurian, Ioan Lupaş, Ioan Micu Moldovan, Horia şi Nicolae Petra Petrescu, Ilarion Ioan şi Sextil Puşcariu, Iosif Suluţiu Sterca, Nicolae Togan, Iosif Vulcan.

O bibliografie sumară indică, la sfîrşit, publicaţiile în care parte din aceste fotografii au mai fost reproduse.

Aceeaşi excelentă condiţie grafică asigură lucrării totodată o valoare documentară şi una estetică.

4. ELENA DUNĂREANU, *Almanahuri, anale, anuare sibiene*, Sibiu, 1971, 148 p.

Cu acest volum, autoarea încheie bibliografia publicaţiilor româneşti sibiene, după ce tipărise mai înainte unul privitor la *Presa românească sibiană* (1969), unul cuprinzînd *Calendarele româneşti sibiene* (1970) şi un altul (împreună cu Mircea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Avram) privind *Presa sibiană în limba germană* (1971). Avem astfel la îndemînă oglinda exactă, metodică şi comodă a tot ce s-a publicat sub formă de *periodice* în străvechea urbe.

Volumul privitor la *Almanahuri, anale, anuare sibiene,* mai puţin bogat în informaţii faţă de cele anterioare, dar nu mai puţin folositor prin datele ce le conţine, întregeşte peisajul activităţii culturale desfăşurate în Sibiu de la 1880, cînd apăreau „Analile Asociaţiunei transilvănene", pînă în 1978 — ultimul an de apariţie a „Anuarului Academiei teologice *Andreiane*". Situaţia şcolilor şi a diferitelor societăţi sau instituţii din localitate poate fi urmărită, pornind de la aceste date, completabile — firește — cu informaţiile de arhivă, de presă, memorialistice etc. Uneori — este cazul „Anuarului Liceului *Gh. Lazăr*" — editorii au tins să depăşească formula, adăugînd la obişnuitele procese-verbale, rapoarte, situaţii statistice etc. şi unele manifestări de ordin ştiinţific ori literar.

Publicaţiile au fost prezentate în ordinea alfabetică a titlurilor, cu o descriere generală a fiecăreia, reflectînd schimbările petrecute de-a lungul anilor şi cu reproducerea acelor prefeţe care aduc un plus de cunoaştere cu privire la destinul tipăriturilor respective..

Un indice cronologic, unul de nume şi altul de edituri şi tipografii înlesnesc utilizarea preţiosului instrument.

5. MIRCEA AVRAM, *Catalogul manuscriselor literare,* Sibiu, 1971, 93 p.

Modest, ca proprţii, dar de o mare utilitate documentară, volumul cuprinde 235 manuscrise literare, bibliografiate după obişnuitele norme, cu indicarea provenienţei, particularităţilor, apariţiilor, etc., date ce interesează istoria literară.

Manuscrisele provin mai ales din donaţia Aureliei Vulcan (1907), soţia redactorului „Familiei" şi din aceea a lui Horia-Petra Petrescu (1946), legată de revista „Luceafărul" (1902—1914). Ele atestă, odată în plus, strînsa colaborare dintre scriitorii celor trei provincii româneşti pe întinderea unei jumătăţi de secol, reflectînd, întrucîtva, însuşi procesul evolutiv al literaturii române din epoca modernă. Întocmind acest catalog, autorul pune la îndemîna cercetătorilor din domeniul istoriei literare, un instrument de lucru indispensabil, atrăgîndu-le atenţia asupra unor surse primare insuficient valorificate. Menţionăm, în ordine alfabetică, cîteva nume : I. Agîrbiceanu, V. Alecsandri, I. L. Caragiale, G. Coşbuc, Aron Densuşianu, V. Efitimiu, M. Eminescu, O. Goga, B. P. Hasdeu, N. Iorga, Emil Isac, I. Minulescu, T. V. Păcăţian, I. G. Sbiera, I. Slavici, Al. Vlahuţă, Iosif Vulcan, Duiliu Zamfirescu. Catalogul oglindeşte însă, în aceeaşi ordine, colaborarea a numeroşi alţi scriitori la publicaţiile amintite. Un indice de nume, unul de reviste şi unul de localităţi întregesc lucrarea, ilustrată — ca şi aceea a Elenei Dunăreanu — cu bune reproduceri.

*

Rod al unei activităţi susţinute şi al unei pasiuni exemplare, cataloagele semnalate depăşesc simplul fapt de istorie locală, adresîndu-se tuturor celor ce se ocupă de istoria culturii româneşti din ultimul secol. Ele arată, în acelaşi timp, ceea ce ar trebui să iniţieze şi celelalte mari biblioteci din ţară.

Al. Zub

Istoria României în date, elaborată de un colectiv sub conducerea lui CONSTANTIN C. GIURESCU, Bucureşti, Editura enciclopedică română. 1971, 524 p.

Întocmită de un colectiv, *Istoria României în date,* alături de *Istoria lumii în date,* apărută în 1969, se înscrie în rîndul lucrărilor de care istoriografia noastră avea demult nevoie. Cititorul, fie el specialist sau nu, este impresionat — par

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

curgînd lucrarea la care ne referim — de discernămîntul autorilor în reținerea evenimentelor cu adevărat memorabile din trecutul românesc, de consemnarea riguroasă a faptelor petrecute într-un timp extrem de îndelungat (aproximativ 1 000 000 î.e.n. — 29 decembrie 1969). Remarcabilă este străduința de a stabili o imagine globală a istoriei naționale în contextul, mai larg, al celei europene și mondiale. Astfel, în lucrare se întîlnesc informații — ordonate cronologic — privind evoluția social-economică a societății românești de-a lungul veacurilor și mileniilor ; nu sînt neglijate, îndeosebi, momentele istoriei noastre politice. Pentru ultimul secol, caracterizat prin dezvoltarea și creșterea rolului clasei muncitoare în progresul social, capătă ponderea cuvenită datele care evocă istoria mișcării muncitorești și democratice din România ; în fine sînt consemnate dobîndirile românești majore în domenii atît de diferite ca : științe (matematică, fizică, chimie, medicină, istoriografie, economie, sociologie, filologie, filozofie etc.), arhitectură, muzică, cinema, teatru, sport etc. Valoarea lucrării este sporită de metoda utilizată de colectivul de autori care nu s-a limitat, pur și simplu, la înșiruirea faptelor nude, ci, dimpotrivă, le-a sistematizat și le-a încadrat în orînduirile social-economice pe care le-a traversat societatea românească de-a lungul unei evoluții multimilenare și, ceea ce ni se pare extrem de important, le însoțește de comentarii judicioase. Rezultatul este binefăcător. Lucrarea se prezintă infinit mai puțin aridă decît ar putea rezulta din titlu. Asupra celor mai multe evenimente cititorul află nu doar simpla enumerare despre *locul*, *anul*, *luna* și *ziua* în care ele s-au petrecut, ci parcurge o veritabilă *istorie chintesențiată* a românilor în care — atît cît trebuie și cît permite specificul lucrării — majoritatea faptelor sînt dezbătute (în devenirea, în manifestarea și în urmările lor) sau explicate. Cîteva exemple ni se par concludente în această privință. Așa, de pildă, în dreptul anului 1685 este notat : „Miron Costin scrie capodopera sa *De neamul Moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor*, charta conștiinței latine și a mîndriei originii romane. Spiritul și ideile din această operă vor căpăta dimensiuni monumentale în opera lui Dimitrie Cantemir și, prin intermediul acestuia, în lucrările cărturarilor Școlii Ardelene" (p. 143). La 10 mai 1906 aflăm consemnat că „apare la București ziarul *Neamul Românesc* (pînă în 1940, cu întreruperi), sub conducerea lui Nicolae Iorga : ziarul a militat pentru desăvîrșirea unității de stat a poporului român, iar în ultimii ani de apariție a avut o pronunțată atitudine antifascistă" (p. 281). Iar despre memorabilul eveniment de la 23 August 1944 este menționat : „Începe la București insurecția armată antifascistă, încununarea mișcării de rezistență antihitleristă din timpul războiului, organizată și înfăptuită pe baza unei largi coaliții de forțe democratice sub conducerea P.C.R. Dictatura militară-fascistă este răsturnată. România iese din războiul hitlerist și se alătură Națiunilor Unite. Insurecția din August 1944 marchează începutul revoluției populare în România" (p. 380). Tot în legătură cu acest eveniment, aflăm că la 28 august 1944 : .....Ziarul *Pravda* scrie : «...Importanța *ieșirii României din Axă depășește cadrul României*. Presa străină are dreptate să spună că aceasta înseamnă prăbușirea întregului sistem de apărare german în Balcani...»" (p. 381).

Deosebit de utile pentru cititor sînt listele cronologice incluse în partea finală a volumului. Întocmite pe baza ultimelor lucrări de specialitate, aceste liste cuprind : domnii Țării Românești și ai Moldovei ; voievozii, principii și guvernatorii Transilvaniei ; șefii de stat ai României (1859—1970) ; președinții Consiliilor de Miniștri (de la 1859 și pînă astăzi). În sfîrșit, un bogat indice de persoane și locuri (p. 467—524) întregește lucrarea și înlesnește utilizarea ei.

Înainte de a încheia se cuvine să evidențiem inițiativa salutară a Editurii Enciclopedice Române de a tipări o lucrare de genul și de valoarea celei prezentate. Volumul *Istoria României în date*, destinat să fie un instrument de lucru și care va deveni — nu ne îndoim — o prețioasă lucrare de referință, este întrutotul la înălțimea pretențiilor pe care cititorul este îndrituit să le aibă de la autorii lui, toți cunoscuți și apreciați cercetători pe tărîmul trecutului (Horia C.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Matei, Florin Constantiniu, Marcel D. Popa, N. C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu). Colectivul de autori a lucrat nemijlocit sub îndrumarea profesorului Constantin C. Giurescu, eminentul istoric al românilor.

Gh. Buzatu

ION BARNEA, OCTAVIAN ILIESCU, CORINA NICOLESCU, *Cultura bizantină în România. La culture byzantine en Roumanie*, Bucureşti. 1971, 263 p. + ilustraţii.

Catalogul expoziţiei *Cultura bizantină în România* apărut cu ocazia celui de al XIV-lea Congres de studii bizantine, care a avut loc la Bucureşti între 6—12 septembrie 1971, este precedat de trei studii ; *Cultura romană tîrzie şi bizantină pe teritoriul României în secolele IV—XII* (p. 19—34) ; *Lumea românească şi Bizanţul în secolele XIII—XV* (p. 55—61) ; *Moneda romano-bizantină pe teritoriul României (1326—1327)*, (p. 77—81) semnate, în ordine, de Ion Barnea, Corina Nicolescu şi Octavian Iliescu.

Autorii şi-au propus să demonstreze atît faptul că „...pentru lumea daco-romană şi românească Bizanţul reprezenta sub aspectul cultural, în primul rînd continuitatea şi întărirea romanităţii" cît şi „...importanţa spiritualităţii bizantine în procesul de constituire a culturii şi artei româneşti" (p. 13). În afară de cunoscutele informaţii oferite de scrierile istoricilor epocii, în sprijinul acestui scop autorii aduc în discuţie un vast şi variat material documentar de la „inscripţii şi elemente de arhitectură pînă la măruntele obiecte de podoabă şi monede" material descoperit în întregime pe teritoriul ţării noastre.

Studiind acest material autorii arată că în cele mai diverse domenii ale culturii romane tîrzii şi bizantine de pe cuprinsul României din secolele IV—XII se întrezăresc originile culturii şi artei româneşti a secolelor XIII—XV şi chiar de mai tîrziu. Exemplele aduse sînt numeroase, aşa încît ne vom mărgini să amintim numai pe cele mai semnificative : originile arhitecturii religioase a secolului al XIV-lea pot fi plasate în secolele X—XI ; „decorul ceramo-plastic al faţadelor este de asemenea legat iniţial, în Moldova ca şi în Ţara Românească, direct de monumentele bizantine" (p. 56) ; „planul bisericilor... atribuit în studiile mai vechi meşterilor aduşi din Serbia de Nicodim... a fost găsit, într-o formă mai simplă la biserica de la Niculiţel, înălţată în secolul al XI-lea" (p. 57) etc.

Descoperirile arheologice şi rezultatele cercetărilor istorice din ultima vreme îngăduie autorilor să nu accepte întrutotul ideia conform căreia influenţa bizantină ar fi pătruns pe teritoriul României „...abia în secolul al XIV-lea prin biserică şi prin cărturarii refugiaţi în nordul Dunării din lumea balcanică". Constatarea Corinei Nicolescu că „Ceramica şi podoabele utilizate în sate, oraşe şi curţi, dovedesc că procesul de integrare locală a unor procedee şi forme de artă bizantină este cu mult mai timpuriu. continuînd firul unei concepţii de secole, pe care o putem considera locală" (p. 55), pune într-o lumină nouă raportul dintre arta nord-dunăreană şi sud-dunăreană. Penetraţia influenţelor bizantine în teritoriul de la nord de Dunăre a fost înlesnită şi apoi întreţinută de relaţiile economice dintre aceste două lumi dovedit, între altele, de numărul mare de monezi ale imperiului roman de răsărit descoperite pe întreg cuprinsul ţării noastre (p. 77—81).

În economia lucrării, catalogul expoziţiei *Cultura bizantină în România* ocupă mai bine de 150 de pagini la care se adaugă şi ilustraţiile. Sînd deosebit de numeroase şi variate categoriile cuprinse în catalog : *inscripţii* (cat. 1—21, p. 95—103), *sculptură în piatră şi lemn* (cat. 22—52, p. 103—111), *icoane* (cat. 53—65,

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

p. 111—116), *manuscrise cu miniaturi* (cat. 66—75, p. 117—120), *broderii și țesături* (cat. 76—90, p. 121—128), *obiecte liturgice și de cult* (cat. 91—117, p. 129—135), *podoabe* (cat. 118—181, p. 137—148), *ceramica* (amfore, ulcioare, oale, căni, capace, străchini, talere, cupe, opaițe, ceramice de construcție și ornamentație, cat. 182—363, p. 149—173), *monede romane și bizantine, ponduri, cîntare, plumburi comerciale* (cat. 364—453, p. 175—192), *sigilii bizantine* (cat. 454—470, p. 193—197). Toate acestea vin să sprijine ideile autorilor. Fiecare obiect al catalogului este însoțit de o fișă științifică (scurt istoric, date caracteristice, o bibliografie minimă etc.), iar unele dintre acestea au ilustrații alb-negru sau color. Dacă la toate acestea adăugăm și vasta bibliografie ce urmează catalogului (p. 201—221), atunci vom avea imaginea adevărată a unui instrument de lucru indispensabil atît specialistului român cît și celui străin în istoria culturii bizantine.

Traducerea integrală în limba franceză a studiilor și rezumarea catalogului în aceeași limbă lărgește cu mult aria de utilitate a remarcabilei realizări (și sub aspect grafic) pusă la dispoziția participanților la cel de al XIV-lea Congres de studii bizantine.

I. Solcanu

ȘTEFAN PASCU, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Cluj, Editura Dacia, 1971, 596 p.

Acest volum, care constituie singura cercetare exhaustivă a istoriei voievodatului transilvan de la origini și pînă la mijlocul secolului al XIV-lea, cuprinde trei părți : I/ *Formațiunile prestatale în secolele IX—X ;* II/ *Formarea voievodatului Transilvaniei* și III/ *Structura societății Transilvaniei voievodale.*

Plecînd de la informațiile date de Anonymus, Ștefan Pascu tratează apariția pe teritoriul Transilvaniei a primelor formațiuni cu caracter statal și situația social-economic a populației. Pe baza izvoarelor scrise și a cercetărilor arheologice — cărora autorul le acordă atenția cuvenită — se demonstrează că în secolul al X-lea „românii constituiau populația majoritară a Transilvaniei, elementul demografic cel mai însemnat din punct de vedere politic" (p. 51), care s-a organizat în voievodate „foarte întinse" și bogate. Urmărind cu multă atenție izvoarele, autorul subliniază că, deși în secolele al XI-lea și al XII-lea se produsese pătrunderea maghiară, totuși populația românească și-a putut dezvolta felul propriu de viață, instituțiile proprii, „în concordanță cu dezvoltarea întregii societăți".

Relațiile sociale de tip feudal sînt sesizabile — afirmă autorul — încă din secolul al XI-lea, după cum se poate constata în voievodatul bănățean, care cuprindea teritoriul dintre Criș, Severin și Vidin. Evident însă că cel mai puternic voievodat dintre Tisa și arcul Carpatic a fost cel al Transilvaniei, bine organizat, cu instituții proprii și specifice cînd a fost cucerit de maghiari, care au înlocuit treptat vechile realități social-economice, politice, culturale autohtone cu altele transplantate. Înlocuirea nu a fost totală și urmarea s-a concretizat prin suprapuneri de instituții și chiar coexistența unora din cele autohtone, ceea ce explică și dezvoltarea autonomă a provinciei, cu particularitățile ei. La început, maghiarii s-au „mulțumit cu stăpînirea unor puncte de sprijin", așezări întărite și centre economice, apoi au organizat teritoriul în Comitate. Primul comitat menționat documentar datează din 1111, cu centrul în cetatea Biharea, mutat mai apoi la Oradea, care cuprindea partea centrală a vechiului voievodat din secolul al X-lea, condus de Menumorut.

Ștefan Pascu a cercetat cauzele și a determinat epoca așezării secuilor și a colonizării sașilor în Transilvania. Pe baza privilegiilor acordate de regii maghiari, secuii s-au așezat la începutul secolului al XIII-lea în regiunea subcarpaților răsăriteni, ca paznici ai granițelor răsăritene ale regatului, iar sașii, spre

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

sfîrșitul secolului al XII-lea în județele Alba și Hunedoara. Autorul demonstrează că regalitatea maghiară și-a consolidat stăpînirea în Transilvania cu ajutorul secuilor și al sașilor, iar episcopatul romano-catolic i-a fost însoțitor permanent și adept fervent al introducerii relațiilor feudale. Aducerea și așezarea Cavalerilor teutoni de regalitatea și nobilimea maghiară pentru apărarea sudului țării este urmărită atent ca și cauzele conflictului și îndepărtarea lor, în august 1225.

Atenția autorului s-a îndreptat îndeosebi asupra întemeierii și dezvoltării orașelor din Transilvania pînă la mijlocul secolului al XIV-lea, a creșterii numărului așezărilor rurale, care au fost serios afectate de năvala tătărească din anul 1241. S-au expus, pe măsura importanței și urmărilor lor, tendințele de autonomie care au luat naștere în Transilvania precum și ofensiva nobilimii feudale împotriva comunităților urbane și reacțiunea acestora. Este justă constatarea că în contextul acestor mișcări se înscrie lupta pentru independență a voievozilor Litovoi și Barbat ca și mișcările țărănești din Făgăraș, alimentate și de criza politică de care era frămîntat regatul maghiar într-o perioadă în care voievodatul Transilvaniei își extinde autonomia și își consolidează instituțiile proprii.

Paralel sînt studiate celelalte unități teritoriale românești ca voievodatul Maramureșului împărțit în cnezate, Țara Făgărașului, Almașului, Hațegului, Zarandului ș.a., alături de unitățile administrative săsești și secuiești, a căror organizare a imitat-o pe cea a românilor, ceea ce dovedește că prima era mai veche. Ștefan Pascu a analizat competent transformările sociale și economice din Transilvania din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XIV-lea, ca și structura societății, iar sub aspectul economic și social-juridic, situația proprietății funciare. În lucrare se subliniază că pe măsura creșterii și consolidării proprietății funciare nobiliare și bisericești a slăbit puterea regală. S-a acordat atenția cuvenită situației social-juridice a categoriilor de iobagi și obligațiilor lor în muncă, natură și bani.

În concluzie, trebuie spus că această lucrare este prima care ne prezintă, în ansamblu, pe baza unui vast material informativ, istoria Transilvaniei, sub toate aspectele ei, pînă la mijlocul secolului al XIV-lea.

N. Grigoraș

ȘTEFAN METEȘ, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX. Cercetări de demografie istorică*, București, Editura științifică, 1971, 438 p.

Rod al unei bogate experiențe de cercetător în domeniul istoriei și de excelent cunoscător al arhivelor românești și străine și al unei îndelungate și vaste documentări, cartea de față constituie, în multe privințe, încununarea unei activități istoriografice în care patriotismul fierbinte nu a umbrit niciodată obiectivitatea cercetătorului. Cercetînd cu minuțiozitatea-i cunoscută materialul documentar și cu rigurozitatea necesară întreaga istoriografie a problemei, istoricul clujean a întocmit o sinteză ce lipsea pînă în prezent istoriografiei românești și pe care, în chip firesc, ea trebuia s-o aștepte de la un istoric ardelean. Și acesta nu pentru faptul că acest subiect, deosebit de important și cu atîtea implicații în istoria poporului român, ar fi inabordabil pentru un alt istoric, ci pentru că, dincolo de competență, pasiune, timp și chiar tenacitate, specificitatea sa presupune o apropiere a acestuia pe alte coordonate decît cele obișnuite. Lucrarea lui Ștefan Meteș este o dovadă în acest sens, căci autorul cercetînd cu pătrundere și înțelegere specifică subiectul, a ajuns la o sinteză de un interes mai larg, în care valoarea științifică a lucrării e complinită de una profund instructivă. Cu o documentare aproape exhaustivă și întocmită după rigorile unei lucrări strict științifice, cartea se adresează, totuși, prin modul în care autorul își desfășoară argumentația și își expune concluziile, și unui cititor nu neaparat specialist. Pe aceeași linie

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

se înscriu şi numeroasele extrase din domumentele vremii şi din lucrările mai greu accesibile. De aici, plusul de interes cu care se citeşte această carte în care autorul a investit o pasiune ştiinţifică exemplară, ajungînd astfel şi la temeinice concluzii ştiinţifice.

Fie că demonstrează că masivele şi îndelungatele emigrări din Transilvania îşi au cauza în asuprirea socială şi naţională exercitată asupra românilor de aici de către stăpînirile străine, fie că defineşte amploarea emigrării românilor transilvăneni în Moldova şi în Ţara Românească, fie, în sfîrşit, că stabileşte importanţa contribuţiei aduse de emigranţi la propăşirea economică, socială şi politică a poporului român sau a altor popoare cu care, în urma emigrării lor din Transilvania, au convieţuit, Ştefan Meteş aduce contribuţii substanţiale la cunoaşterea acestui fenomen istoric. Dată fiind importanţa lui mai ales pentru istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti şi în special pentru formarea naţiunii române şi a desăvîrşirii unităţii sale de stat în comparaţie cu emigrările în alte ţări (Polonia, Ungaria, Moravia, Silezia, Rusia, Serbia, Bulgaria sau America), autorul nu şi-a structurat lucrarea strict cronologic, ci în funcţie de amploarea pe care fenomenul a avut-o în diverse ţări, tratînd, de pildă, întîi emigrarea în alte ţări decît cele româneşti şi apoi în acestea din urmă. În acest fel, imaginea importanţei fenomenului pentru istoria celor trei ţări româneşti a dobîndit relieful necesar.

Bogată în fapte şi idei, cartea lui Ştefan Meteş constituie o foarte interesantă sinteză istorică a emigrării româneşti din Transilvania dar, în acelaşi timp, ea este şi un punct de plecare în cercetarea acestei probleme. Căci dacă Ştefan Meteş a trasat cadrul general, cu multiplele implicaţii ale fenomenului, adîncirea cercetării acestui fenomen mai ales pentru istoria Moldovei şi a Ţării Româneşti rămîne să fie înfăptuită de acum înainte prin contribuţii parţiale. Evident, concluziile istoricului clujean vor fi, cîteodată, corectate sau, de multe ori îmbogăţite, dar meritul său fundamental în cercetarea de ansamblu a problemei constituie un cîştig temeinic pentru istoriografia românească. Din păcate, lucrarea nu e însoţită de indispensabilele hărţi reclamate de conţinutul ei.

I. Caproşu

GRIGORE URECHE, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Chişinău, 1971, 263 p.

În editura „Cartea moldovenească" a apărut recent cronica lui Grigore Ureche, sub îngrijirea lui T. Celac şi P. Dimitriev, şi cu un studiu introductiv semnat de E. Russev.

În volumul de faţă, studiul introductiv, de 55 p., cuprinde capitolele : *Grigore Ureche — deschizător de drumuri în istoriografia feudală a Moldovei ; Viaţa lui Grigore Ureche ; Privire de ansamblu asupra cronicii lui Grigore Ureche ; Letopiseţul lui Grigore Ureche — monument de ideologie feudală ; Valoarea istorică a cronicii lui Grigore Ureche* şi *Prinosul cronicarului la dezvoltarea vechii literaturi moldoveneşti.*

E. Russev, după o prezentare panoramică a situaţiei sociale şi politice a Moldovei în secolul al XVII-lea, analizează detaliat factorii care au contribuit la apariţia istoriografiei feudale originale şi la dezvoltarea ei, în cele două etape cunoscute : oficială şi boierească. Iniţiator al noului curent în istoriografia feudală a Moldovei a fost tocmai Grigore Ureche. Viaţa cronicarului este prezentată pe larg, insistîndu-se asupra evenimentelor care sînt în directă legătură cu conceperea şi elaborarea cronicii. De mare însemnătate este discuţia asupra împrejurărilor care au permis compilatorilor să transforme *protograful* (termen folosit de către E. Russev pentru a denumi prototipul autograf al cronicarului) în varianta cunoscută şi ajunsă pînă la noi. Se ştie că analiza textologică permite deter-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

minarea, cu destulă precizie, a interpolărilor ; de aceea, astăzi, aprecierea valorii istorice şi literare a cronicii se face numai asupra textului scris de Ureche.

Din punct de vedere istoric, larga folosire a izvoarelor şi atitudinea lui critică faţă de afirmaţiile înaintaşilor i-au permis lui Ureche să elaboreze cea mai valoroasă şi mai cuprinzătoare cronică a Ţării Moldoveneşti din secolele XIV—XVI. Confruntarea cronicii sale cu monumentele istoriografiei moldo-slave din secolele XV—XVI denotă că opera lui Ureche este incomparabil mai bogată în informaţie, mai precisă în datarea evenimentelor şi mai închegată în expunerea istoriei ţării.

Din punct de vedere literar cronica se situează printre monumentele de seamă ale scrisului original, detaşîndu-se prin măiestria descrierii evenimentelor, eleganţa stilistică şi bogăţia vocabularului. În pagini pline de patos sînt prezentate cititorilor acele aspecte ale creaţiei lui Ureche care îl aşază în şirul creatorilor de artă. Frecventa folosire a graiului popular în literatură, cizelarea lui, asimilarea elementelor livreşti şi a neologismelor constituie contribuţia cronicarului la procesul de elaborare a limbii literare (p. 54).

Elementele supuse analizei în studiul asupra valorii istorice şi literare a cronicii lui Ureche aduc noi lumini în exegeza şi interpretarea textului. Contribuţia lui E. Russev se caracterizează, pe lîngă rigoarea ştiinţifică, printr-un stil fluid şi un vocabular modern, model de limbă literară.

Subliniind importanţa studiului introductiv şi a apariţiei acestei ediţii, care preia textul publicat anterior de P. P. Panaitescu, trebuie remarcată acurateţea cu care au fost întocmite cuprinzătorul glosar şi indicile de către T. Celac şi Pavel Dimitriev.

Paul Mihail

NICOLAE STOICESCU, *Cum măsurau strămoşii. Metrologia medievală pe teritoriul României.* Cu o introducere despre metrologia antică de acad. Em. Condurachi, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1971, 330 p.

Cum măsurau strămoşii noştri este o altă lucrare de reală utilitate ştiinţifică întocmită de Nicolae Stoicescu. Autorul prezintă pentru prima dată în istoriografia românească într-o lucrare unitară „cele aproape 100 de unităţi de măsurat folosite de poporul român de-a lungul evului mediu pînă la introducerea sistemului metric de măsuri şi greutăţi" (p. 5). Într-o scurtă *Introducere* la această lucrare (p. 7—21), Emil Condurachi prezintă metrologia antică de pe teritoriul ţării noastre.

Autor al mai multor contribuţii la studierea unităţilor de măsură medievale muntenești sau moldovene (vezi *Bibliografia*, p. 304 şi 306), Nicolae Stoicescu prezintă acum într-o lucrare amplă toate unităţile de măsură folosite în cele trei ţări româneşti de-a lungul perioadei menţionate. După un scurt capitol consacrat istoricului măsurilor din Ţările române, autorul cercetează, în alte cinci capitole, *Măsurile şi instrumentele de măsurat lungimea* (cap. II), *Măsurarea şi hotărnicirea pămîntului* şi *Măsurile de suprafaţă* (cap. III), *Măsurile şi instrumentele de măsurat capacitatea* (cap. IV), *Măsurile şi instrumentele de măsurat greutatea* (cap. V) şi *Măsurile de volum*. Cartea este însoţită de o ilustraţie adecvată, de bibliografia problemei şi de un indice din care însă n-ar fi trebuit să lipsească tocmai unităţile de măsură descrise în lucrare chiar dacă ele sînt cuprinse la tabla de materii.

Bazat pe un vast material documentar, Nicolae Stoicescu analizează amănunţit toate măsurile cunoscute documentar în Ţările române ; stabilind originea şi vechimea acestora şi descriind evoluţia lor în cele trei ţări româneşti, autorul subliniază trăsăturile lor comune şi atrage atenţia asupra deosebirilor dintre unele

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

unități de măsură purtînd aceeași denumire, rezultate din evoluția lor particulară în timp și spațiu. Această cercetare comparativă pe care, de altfel, subiectul o impune evidențiază varietatea unităților de măsură folosite de poporul român în cei aproape o mie de ani la care se referă lucrarea.

Cartea lui Nicolae Stoicescu este o lucrare densă, riguros întocmită, extrem de bogată în date și deosebit de utilă nu numai istoricului ci și multor cercetători de alte specialități pentru care, mai ales, această lucrare unitară și sistematic alcătuită, constituie un instrument de lucru indispensabil. Folosirea ei va face posibilă evitarea erorilor în cercetarea problemelor ce presupun cunoașterea completă a unităților de măsură folosite de poporul român în trecut. Cercetările de istorie agrară, a comerțului și a meșteșugurilor, mai ales, vor beneficia din plin de rezultatele muncii atît de migăloase depuse de Nicolae Stoicescu pentru a înzestra istoriografia noastră cu încă un instrument de lucru atît de necesar.

I. Caproșu

N. GRIGORAȘ, *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, 476 p.

Preluînd rezultatele cercetărilor anterioare și bazîndu-se pe informațiile inedite ale izvoarelor, N. Grigoraș a întocmit prima lucrare de sinteză asupra instituțiilor feudale din Moldova. Lucrarea este concepută în două volume, urmînd să cuprindă întreaga perioadă feudală din istoria Moldovei, de la întemeierea acestui stat și pînă la anul 1832. În primul volum sînt analizate aceste instituții pînă la reformele lui Constantin Mavrocordat.

Un merit deosebit al acestei lucrări îl constituie faptul că în ea se analizează toate instituțiile feudale, atît cele centrale cît și cele locale. De aici decurge și împărțirea lucrării în două părți mari: I. *Instituțiile centrale* și II. *Instituțiile locale*.

Din planul primei părți a lucrării se desprinde și concepția autorului privind instituțiile centrale ale Moldovei. Un spațiu foarte întins (peste 200 p.) îi este acordat domniei care este tratată ca o instituție distinctă, exercitîndu-și prerogativele prin trei funcții principale: funcția judecătorească, funcția fiscală și funcția militară. În întreaga perioadă analizată, rolul hotărîtor în viața de stat a Moldovei l-a avut domnul, acesta deținînd întreaga putere, în toate manifestările ei esențiale. În exercitarea prerogativelor sale, domnul s-a folosit de instituțiile auxiliare și executive care erau sfatul domnesc, marea adunare a țării, sfatul de obște și marii dregători.

Lucrarea începe cu un capitol consacrat domeniului domnesc căruia i se acordă o deosebită importanță, autorul făcînd distincție între ocoalele cetăților și ale curților domnești și ocoalele orașelor. Pe baza a numeroase documente se demonstrează că ocoalele au apărut încă din faza de început a organizării statului moldovenesc ca forme de organizare teritorială a domeniului domnesc, spre deosebire de ținuturi care grupau toate proprietățile funciare particulare și pe cele ale instituțiilor eclesiastice.

Tot pe baza unui bogat material documentar sînt analizate și alte numeroase probleme legate de instituțiile centrale ale Moldovei precum imunitatea, sistemul de impunere și percepere a dărilor, organizarea militară și componența armatei, componența sfatului domnesc, a marii adunări a țării și a sfatului de obște și atribuțiile acestora precum și atribuțiile tuturor dregătorilor mari.

Principalul organ auxiliar al domniei a fost sfatul domnesc în componența căruia intrau marii dregători ai statului. El avea atribuții fiscale (fixarea numă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rului și a cuantumului impozitelor, supravegherea modului în care erau cheltuite veniturile statului și a încasării impozitelor) și judecătorești (constituia instanța supremă de judecată, reconstituirea actelor de proprietate pierdute sau distruse și supravegherea generală asupra felului în care se administra justiția de către instanțele locale). În situații deosebite era convocat un organ consultativ și deliberativ, superior sfatului domnesc, format din reprezentanții stărilor sociale privilegiate, numit marea adunare a țării. Această adunare avea atribuții de politică internă și externă. Atribuțiile de politică internă erau elective (alegerea domnilor), legislative și judecătorești, iar cele de politică externă priveau încheierea de tratate și convenții, declararea războiului și încheierea păcii. Începînd din secolul al XVII-lea, rolul acestei instituții decade, deoarece domnii nu mai aveau inițiative majore în viața politică a țării, ei fiind numiți sau confirmați de Poartă. Sfatul de obște era o instituție formată din marii dregători, reprezentanții înaltului cler, egumenii mănăstirilor, comandanții armatei și dregătorii principali ai unităților teritoriale.

Deosebit interes prezintă capitolul consacrat marilor dregătorii care constituiau instituțiile executive ale Moldovei. Autorul adîncește cercetările anterioare și tratează în mod exhaustiv atribuțiile marilor dregători, scoțînd în evidență rolul avut de fiecare dintre ei în administrația de stat. Pornindu-se de la o cercetare minuțioasă a izvoarelor, sînt scoase la lumină atribuții mai puțin cunoscute ale unora din marii dregători (marii vornici, portarul și hatmanul de Suceava, marele spătar, marele vistiernic, marele paharnic, marele stolnic, aga, marele clucer, marele sulger). Marii dregători erau ajutați de un mare număr de subalterni care purtau denumirea dregătoriei și erau răspîndiți în toată țara.

În partea doua a lucrării, autorul examinează atribuțiile dregătorilor de ținut (pîrcălabul, starostele, serdarul, marii vatavi și marii căpitani), ale instituțiilor și organelor orășănești (consiliul bătrînilor și adunarea tîrgului), ale dregătorilor domnești din orașe și ale autorităților de sat. Și în cea de a doua parte a monografiei, prin observații judicioase și originale, se aduce o contribuție însemnată la cunoașterea instituțiilor locale ale Moldovei.

Toate instituțiile Moldovei sînt studiate în toată complexitatea lor și în evoluția lor, determinate de dezvoltarea societății și de apariția unor noi forme de viață. Prin folosirea unui vast material documentar și a unei bogate bibliografii, autorul a reușit să elucideze numeroase probleme privind organizarea și funcționarea vechilor instituții ale Moldovei.

Consultarea lucrării este înlesnită de un amplu indice general. Rezumatul în limba franceză o face accesibilă și cercetătorilor străini.

Nistor Ciocan

P. P. PANAITESCU, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, Editura Minerva, 1971, XVI + 638 p.

Prezentul volum, îngrijit de Silvia Panaitescu și prefațat de Dan Zamfirescu, cuprinde studiile de istorie a culturii românești de mai mică întindere ale regretatului istoric și slavist, publicate în diverse reviste și în unele culegeri precum și studiile introductive la edițiile *Letopisețului Țării Moldovei* de Grigore Ureche, la *Opere* de Miron Costin și la ediția fotografică din 1961 a *Liturghierului* lui Macarie. Materialele volumului sînt grupate în trei secțiuni : I. *Cultura în limba slavonă din secolele XV—XVI*, II. *Cultura în limba română din secolul XVII*, III. *Relațiile culturale româno-slave*. Primul text al volumului este conferința *Istorie și cultură*, ținută în anul 1928 la Institutul social-român. Aici, tînărul cercetător își exprima aderența la materialismul istoric ca metodă de cercetare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Unele probleme generale ale culturii slavo-române sînt elucidate în studiile *Literatura slavo-română (secolele al XV-lea — al XVII-lea) și importanța sa pentru istoria literaturilor slave*, *Perioada slavonă la români și ruperea de cultura Apusului* și *Caracterele specifice ale literaturii slavo-române*. În primul studiu, autorul demonstrează că „literatura slavo-română este un capitol aparte în istoria literaturilor slave și că, pe de altă parte, ea constituie prefața literaturii române, ceea ce o face să merite atenția slaviștilor precum și a istoricilor literaturii române care au neglijat-o pe nedrept". În secolele XV—XVI s-a creat o cultură românească în limba slavonă, cultură care servea interesele clasei dominante. Prin folosirea slavonei ca limbă oficială a acestei clase s-a ajuns ca păturile populare să fie lipsite de lumina culturii scrise. Totodată, sînt combătute părerile mai vechi, potrivit cărora cultura slavonă ar fi fost o piedică în calea pătrunderii culturii din Occident. Slavonismul nu a provocat ruperea noastră de moștenirea latină, deoarece această rupere se făcuse cu multe veacuri mai înainte, iar slavonismul n-a fost decît o consecință a acestei ruperi. Autorul scoate în evidență, de asemenea, valoarea deosebită a unor opere literare scrise în limba slavonă, ajungînd la concluzia că literatura slavo-română nu este la începuturile ei bisericească, ci laică, iar Cronica Moldovei, scrisă la curtea lui Ștefan cel Mare „poate fi socotită în același timp ca *prima operă laică originală din literatura cultă scrisă de români* (subl. autorului). O altă operă scrisă în limba slavonă căreia autorul îi acordă un deosebit interes este *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. În cele patru studii consacrate acestei scrieri, P. P. Panaitescu și-a exprimat punctul de vedere în mult controversata problemă a autenticității acesteia. Cu toate că le-a contestat autenticitatea, ei consideră *Învățăturile* drept „cea mai interesantă, cea mai meșteșugită, dacă nu cea mai frumoasă operă a literaturii slavo-române". Ultimul studiu din prima secțiune, *Liturghierul lui Macarie (1508) și începuturile tiparului în Țările Române*, este introducerea la ediția fotografică a acestei cărți. Cu acest prilej, autorul realizează o strălucită cercetare de istorie culturală asupra împrejurărilor social-politice în care s-a produs introducerea tiparului în Țara Românească.

Cea de a doua secțiune a volumului cuprinde studiile *Începuturile literaturii în limba română*, *Începuturile dreptului scris în limba română* și *Începuturile istoriografiei în Țara Românească* precum și introducerile la edițiile Grigore Ureche și Miron Costin. În primul studiu se demonstrează că literatura istorică și nu cea religioasă constituie începuturile literaturii în limba română. În cel de al doilea studiu, pe baza analizei textelor, autorul a ajuns la interesanta concluzie că primele traduceri de texte juridice în limba română s-au făcut în Moldova, în cea de a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Una din preocupările de bază ale regretatului savant a fost studiul cronicilor românești. Este semnificativ faptul că teza sa de doctorat se intitulează *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin* (1925). Tot lui i se datorese ultimele ediții ale operei acestor doi cronicari. Preocuparea sa pentru istoriografia munteană din secolul al XVII-lea se concretizează în studiul amintit din prezentul volum, prin care se realizează o reconstituire a începuturilor acesteia. Aici sînt supuse la o minuțioasă analiză cele două cronici în care este concentrată istoriografia din Țara Românească pînă spre sfîrșitul secolului al XVII-lea: *Letopisețul Cantacuzinesc* și Cronica Bălenilor. Analiza se bazează în primul rînd pe critica filologică, dar ține seama și de poziția socială și atitudinea politică a autorilor. Sînt foarte interesante concluziile la care se ajunge în ceea ce privește structura *Letopisețului Cantacuzinesc*. Acesta a fost compus printro iuxtapunere de cronici mai vechi, pierdute în forma lor independentă, care au suferit unele modificări în timpul reunirii lor în acest letopiseț. În cadrul acestuia, cronica scrisă pentru Cantacuzini cuprinde numai perioada 1660—1668. Spre deosebire de secolele al XV-lea și al XVI-lea în secolul al XVII-lea istoriografia din Moldova și din Țara Românească nu mai constituie apanajul curții domnești. În ambele țări cronicile sînt scrise de membri ai clasei boierești și în folosul acesteia.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cele două studii din ultima secțiune, *Petru Movilă și românii* și *Legăturile culturale ale Țărilor Române cu Rusia în epoca reformelor lui Petru I. Noi contribuții*, aduc date noi în legătură cu activitatea culturală a cărturarilor români Petru Movilă și Teodor Corbea care și-au desfășurat activitatea în Ucraina și în Rusia.

Volumul se încheie cu o bibliografie selectivă a operei lui P. P. Panaitescu, întocmită de Dan Zamfirescu.

Nistor Ciocan

N. N. MAFTEI și C. GH. RADU, *Dănești*, Vaslui, 1970, 239 p.

Inițiativa Comitetului pentru cultură și artă al județului Vaslui de a tipări o monografie de sat merită toată atenția, dar, în același timp, ea se cuvine a fi urmată de înfăptuiri similare ce sînt de natură a stimula energii și preocupări locale pe tărîmul cercetării științifice. Monografia asupra satului Dănești reamintește, totodată, faptul că cercetările de istorie locală întreprinse de cărturarii satelor trebuie privite cu mai multă încredere, dar mai ales că ele trebuiesc stimulate de forurile în drept prin sporirea posibilităților de valorificare care, după cum se știe, multă vreme au lipsit. Lucrările publicate în ultimii ani, în cea mai mare parte a județelor țării demonstrează cu prisosință necesitatea proliferării activității editoriale locale, prin care de cele mai multe ori se reia firul unor valoroase tradiții. Însăși acțiunea de cercetare monografică asupra satelor are o veche tradiție ; o amplificare a ei trebuie avută în vedere atîta timp cît istoria satului românesc și, de multe ori, și a orașelor este atît de puțin cunoscută dincolo de cercul specialiștilor. Chiar aceștia din urmă pot găsi uneori informații utile în cercetările de istorie locală. Este, de altfel, cazul monografiei *Dănești*, ce însumează un mare volum de date și informații privind evoluția multilaterală a unei străvechi localități.

Viața economică, socială, politică și culturală a așezării e urmărită de autori evolutiv în totalitatea manifestărilor ei particulare, așa încît monografia oferă cititorului o imagine reală a dezvoltării așezării de la începuturi pînă în prezent. După cum rezultă din materialul documentar pe care se întemeiază, lucrarea este rezultatul unor îndelungate investigații și a unei bune cunoașteri a materialului documentar. Cu o documentare completă și interpretări ce evidențiază spiritul critic necesar întocmirii unei astfel de lucrări, autorii monografiei *Dănești* au întocmit o lucrare interesantă și utilă. O mai bună structurare a materialului și o dozare adecvată a acestuia, prin lăsarea deoparte a unor informații ce nu au legătură directă cu subiectul, ar fi fost de natură să sporească importanța științifică a lucrării. O parte din material, interesant de altminteri, trebuia dat în anexe (vezi capitolul VII). Toponimia și onomastica deși, în general, corect interpretate, nu beneficiază, uneori, de cele mai bune formulări. De altfel, lipsa exercițiului științific este evidentă în numeroase pagini ale lucrării, stilul și, în genere, modul de exprimare al autorilor fiind deseori în dezacord cu posibilitățile lor certe de interpretare științifică a faptelor istorice. De aici necesitatea unui control științific adecvat la editarea unor astfel de lucrări.

I. Caproșu

MANOLE NEAGOE, *Neagoe Basarab*, București, Editura științifică, 1971, 263 p.

În noua sa lucrare, Manole Neagoe nu și-a propus să realizeze un studiu exhaustiv asupra domniei lui Neagoe Basarab, ci doar să reliefeze cîteva din aspectele principale ale activității acestui voievod, asupra cărora în istoriografia noastră se întîlnesc puncte de vedere diferite și adesea contradictorii.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

După o succintă introducere (p. 7—12), în care prezintă cele mai importante studii referitoare la domnia lui Neagoe Basarab, autorul încearcă să stabilească originea acestui voievod și a familiei din care el provenea. Informații documentare, rămase pînă acum în afara cercetării istorice întărește, în acest sens, autorului convingerea că Neagoe Basarab era fiu de boier, așa cum afirmase cu ani în urmă și I. C. Filitti, și nu de domn, cum s-a încercat uneori să se dovedească. Constatările pe care autorul le face cu privire la puterea economică și ascensiunea politică a boierilor Craioveşti se impun, de asemenea, atenției cititorului. Analizînd, în continuare, împrejurările în care Neagoe Basarab ocupă scaunul Țării Românești. Manole Neagoe contestă valabilitatea afirmațiilor lui Xenopol care îl considera „omul turcilor" (p. 49). El demonstrează, pe baza unor informații prețioase ce i-au fost oferite de cercetarea documentelor interne și îndeosebi a celor externe, că acest domn a ocupat tronul țării fără asentimentul Porții, că recunoașterea lui s-a făcut mult mai tîrziu, fără ca acest act să fi fost condiționat de noi obligații ale țării către turci.

Prezentarea activității politice interne și externe, desfășurată de Neagoe Basarab, oferă autorului prilejul de a evidenția calitățile sale de om politic și de diplomat, calități insuficient reliefate în contribuțiile istoriografice mai vechi.

Un mare număr din paginile lucrării (p. 103—222) sînt consacrate analizei operei *Învățăturile lui Neagoe Basarab* considerată de autor „capodoperă de gîndire și simțire românească" (p. 95). Aducînd argumente istorice în favoarea autenticității acestei opere, al cărui susținător recent este și Dan Zamfirescu *(Învățăturile lui Neagoe Basarab, Problema autenticității*, în „Romanoslavica", VIII, 1963). Manole Neagoe subliniază importanța ei pentru cunoașterea trecutului nostru istoric, dovedind totodată că ea constituie un indispensabil instrument de lucru, mai ales al cercetătorului instituțiilor feudale românești.

Editată în condiții grafice optime, lucrarea este însoțită de o listă bibliografică și de un indice care îi ușurează consultarea.

În concluzie, se poate considera, că lucrarea lui Manole Neagoe reprezintă o valoroasă contribuție la cunoașterea personalității complexe a domnului Neagoe Basarab și a realităților istorice din Țara Românească în timpul acestei domnii.

G. Ignat

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA, INSTITUTUL DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL", *Documenta Romaniae Historica*, A, Moldova, volumul XXI (1632—1633) întocmit de C. CIHODARU, I. CAPROȘU, L. ȘIMANSCHI, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, 734 p.

Apariția volumului XXI din seria A, Moldova, a colecției *Documenta Romaniae Historica*, evidențiază încă o dată importanța deosebită pe care o prezintă pentru istoriografia românească publicarea sistematică a izvoarelor documentare medievale.

Volumul cuprinde 445 acte scrise în anii 1632—1633, dintre care 300 sînt editate acum pentru prima oară. Ele oferă cercetătorilor un bogat material informativ privind situația economică politică și socială a Moldovei sub domniile lui Alexandru Iliaș și Moise Movilă, greu de investigat altfel, datorită răspîndirii documentelor în diferite depozite arhivistice din țară. Numeroase documente conțin date sugestive privind evoluția domeniilor feudale, în special a celor mănăstirești, și lupta acerbă a boierimii pentru acapararea ocinilor sau a forței de muncă țărănești. Remarcăm, în acest sens, zapisul din 8 septembrie 1632 (nr. 388), zguduitor în semnificațiile sale, prin care Nour și soția sa, Piatra, își vînd libertatea boierului Pană paharnic. Pentru ceea ce a însemnat, în anii premergători domniei lui

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Vasile Lupu, exploatarea și arbitrariul dominației otomane, merită să fie subliniat, de asemenea, testamentul lui Miron Barnovschi din iunie 1633 (nr. 333).

Autorii volumului, C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, respectînd criteriile științifice de editare, s-au străduit să redea cît mai fidel textul documentelor originale, au întregit lacunele din unele acte și au corectat erorile de datare ale unora din documentele care au mai fost publicate. Astfel, au reușit să alcătuiască un instrument de lucru sigur, care oferă cercetătorului o deplină garanție pentru utilizarea lui științifică.

Anexele care însoțesc volumul : bibliografia, lista regestelor în limbile română și franceză, lista de cuvinte și expresii slave, lista documentelor cu dată rectificată, indicii onomastic și de materii, la alcătuirea cărora au colaborat și Șt. Mărieș și V. Ciobanu, documentele românești în transcriere chirilică și 40 de fotocopii facilitează consultarea lui. Prin rigurozitatea cu care a fost întocmit, volumul se înscrie, așadar, ca o valoroasă contribuție la vasta acțiune de editare a surselor evului mediu românesc, acțiune pe cît de dificilă, pe atît de necesară exigențelor cercetării complexe și aprofundate a trecutului.

G. Ignat

ANDREI OȚETEA, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București, Editura științifică, 1971, 560 p.

Apariția, în 1945, a cărții lui Andrei Oțetea *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești (1821—1822)* a marcat, fără îndoială, o dată în istoriografia românească. Se trata pentru prima oară într-o formă mai largă acest mare eveniment istoric, cuprinzînd într-o viziune nouă multe idei originale în explicarea faptelor. Concepția călăuzitoare, problemele pe care autorul le punea și competența sa științifică făceau din cartea menționată una din lucrările fundamentale pentru studierea acestei epoci.

Autorul, în amplul său studiu, plasa mișcarea lui Tudor din 1821 în cadrul istoriei popoarelor creștine din Imperiul otoman, ca constituind un fragment dintr-un program politic ce avea drept scop lupta comună pentru răsturnarea dominației otomane. Acest program corespundea aspirațiilor tuturor claselor sociale fiindcă exploatarea otomană stăvilea dezvoltarea forțelor de progres ale acestor popoare. Chiar și marea boierime aderase la Eterie, deoarece cucerirea independenței îi deschidea noi perspective de dezvoltare materială și politică. Unul din argumentele decisive, arată autorul, care i-a determinat pe boieri să îmbrățișeze cauza Eteriei, era garanția conducătorilor acestei mișcări că Alexandru Ipsilante va veni urmat de o armată rusă care va alunga pe turci din Europa. Bazîndu-se pe o largă documentare și pe o analiză riguroasă, A. Oțetea a ajuns la concluzia că Tudor și marii boieri erau înțeleși cu șefii Eteriei și că acțiunea lui din Oltenia trebuia să fie semnalul insurecției generale. Tudor a văzut în misiunea pe care o avea prilejul de a realiza revendicările poporului. Programul lui nu se oprea la cucerirea independenței, ci mergea pînă la reforma socială. Cînd țarul însă a dezavuat declarația lui Alexandru Ipsilanti, că el va fi urmat de o armată rusească și a condamnat acțiunea acestuia, consimțind ca Turcia să ocupe Principatele, Tudor, pentru a scăpa țara de cotropirea turcească, nu a mai avut altă șansă decît să încerce o înțelegere cu Poarta. El a intrat în tratative cu turcii și pentru a se putea prezenta ca exponent al întregii țări, s-a împăcat cu boierii. În acest scop, el a încheiat un acord cu ei, prin care, — susține autorul — s-a sacrificat cauza țăranilor. Prin concesiile sale față de boieri, Tudor și-a pierdut încrederea maselor. Ipsilanti a considerat negocierile lui Tudor cu turcii ca o trădare. De aceea el a organizat un complot, din care făceau parte căpetenii de arnăuți și unele căpetenii de panduri, avînd drept urmare prinderea și omorîrea lui Tudor.

Turcii au ocupat Principatele și au întreprins o acțiune de reprimare și de jaf care le-a ruinat. Prelungirea regimului de ocupație a creiat serioase motive de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

încordare în cercurile diplomatice ale marilor Puteri. Rusia, rupînd relațiile diplomatice cu Poarta, reactualiza soluționarea chestiunii orientale. Anglia și Austria, cu concursul Franței și al Prusiei, au reușit să determine Turcia să facă concesiuni și să grăbească evacuarea Principatelor. Prin aceasta, pericolul unui război ruso-turc a fost înlăturat. Compromiterea totală a elementului grecesc în ochii musulmanilor favoriza restabilirea domniilor pămîntene.

Originalitatea concepției autorului consta în explicarea acestei mișcări ca o parte din efortul popoarelor din Turcia europeană, încadrînd-o în caracterul general sud-est european al mișcărilor. În modul acesta se infirma părerea că acțiunea lui Tudor Vladimirescu este o mișcare locală, antigrecească. Încadrarea mișcării românești în Eterie implica participarea conducătorului ei la această societate.

Timp de mai bine de două decenii A. Oțetea a continuat să studieze și să completeze printr-o vastă cercetare concluziile la care ajunsese. Monografia actuală, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821* păstrează concepția de bază a lucrării din 1945 și structura ei generală. Ea este însă pusă la curent cu rezultatele obținute în acest timp de cercetarea științifică și de noile publicații de documente precum și cu interpretarea fenomenelor, printr-o muncă stăruitoare de analiză critică a tot ce s-a scris mai important asupra acestui subiect. Concluziile sale din prima lucrare sînt de asemenea, amplificate.

Lucrarea se compune din prefață, introducere și 18 capitole ; la sfîrșit, ea are un rezumat în limba franceză, legenda ilustrațiilor și un indice. Spre deosebire de studiul publicat în 1945, lucrarea are un capitol în plus *Ecoul răscoalei din Oltenia printre românii din Transilvania*. Au fost adăugate unele subcapitole ca cele cu privire la dezvoltarea producției industriale, dezvoltarea culturală și programul revoluției, de la capitolul I, sau acela cu privire la numirea domnilor, de la capitolul XVI. Din tratare se desprind multe afirmații noi, pe baza studierii materialului documentar, care confirmă concluziile lucrării din 1945.

Deosebit de interesant este capitolul de concluzii, în care autorul susține ideea originală, pe care a prezentat-o și într-un articol din revista „Studii", tomul 20, 1967, că mișcarea condusă de Tudor Vladimirescu a fost o revoluție de eliberare națională. Andrei Oțetea arată că, deși aplicarea termenului de „revoluție de eliberare națională" la evenimentul din 1821 ar putea surprinde, întrucît nu a fost atribuit în literatura marxistă decît mișcărilor de eliberare națională de sub dominația colonială, în ce ne privește, termenul se poate aplica luptei poporului român pentru emanciparea de sub dominația otomană. Obiectivele acestei lupte lărgindu-se la începutul secolului al XIX-lea, ele au cuprins un program de revendicări sociale și politice, care tindea la desființarea orînduirii feudale, odată cu răsturnarea dominației otomane. Bazîndu-se pe constatarea că au existat toate schimbările obiective care constituie o situație revoluționară, ca și capacitatea de luptă a clasei revoluționare, a moșnenilor, a negustorilor și a micii nobilimi de a răsturna vechiul regim și a institui un altul nou, autorul este de părere că ridicarea din 1821 este o revoluție. Chiar dacă programul maximal — afirmă autorul — nu a fost realizat, programul minim al boierilor a fost înfăptuit, parte imediat după înfrîngerea mișcării, parte în perioada 1821—1831. Domniile fanariote au fost înlocuite cu domniile pămîntene, iar resursele imense care serveau la întreținerea domnilor și a boierimii fanariote de la Constantinopol au rămas în țară. Apoi, libertatea comerțului și dreptul de a deschide fabrici și mine precum și redobîndirea cetăților de la Dunăre au fost realizate în 1829, prin tratatul de la Adrianopol, conform cererilor din 1821 și 1822 și sub efectul mișcării lui Tudor Vladimirescu.

În lumina acestor considerații, A. Oțetea afirmă că trebuie să recunoaștem mișcării conduse de Tudor calitatea de revoluție și să datăm epoca modernă de la 1821. Autorul arată că chiar Karl Marx a definit miscarea lui Tudor ca o „revoluție țărănească" („eine Bauern revolution) (Arhiva Marx-Engels, ms. 91 — Institutul internațional de istoria socială, Amsterdam).

Lucrarea „Tudor Vladimirescu", bazîndu-se pe un bogat și variat material documentar și bibliografic, se înscrie ca o contribuție fundamentală la studierea

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

perioadei de la începutul secolului al XIX-lea. Elaborată cu exprienţa ştiinţifică de decenii a unui eminent specialist, ea prezintă un mare interes, fiind concepută pe baza unei gîndiri personale şi cu un larg orizont istoric.

N. Corivan

HORIA NESTORESCU-BĂLCEŞTI, *Nicolae Bălcescu. Contribuţii bibliografice*, Bucureşti, Editura enciclopedică română şi Editura militară, 1971, XXXIX+398 p.

În seria bibliografiilor anunţate de Editura enciclopedică română în colaborare cu Editura militară, al doilea volum priveşte viaţa şi opera lui Nicolae Bălcescu. Autorul şi-a legat de cîţiva ani numele de personalitatea istoricului, conducînd Muzeul memorial din Bălceşti, îngrijind publicaţia „Studia et act Musei Nicolae Bălcescu", ajunsă la al treilea tom şi iniţiind o serie de alte lucrări privitoare la fruntaşii acelei epoci.

Apărută în bune condiţii grafice şi însoţită de ilustraţii adecvate, lucrarea conţine 1 350 note bibliografice, grupate în două părţi : *Scrierile lui Nicolae Bălcescu* (cap. I—III, p. 1—124) şi *Scrierile despre Nicolae Bălcescu* (cap. IV, p. 125—363). În cea dintîi, *Cîntarea României* — a cărei paternitate suscită încă îndoieli — a fost consemnată aparte (p. 119—124) şi procedeul se justifică, desigur, cîtă vreme ultimul cuvînt n-a fost încă pus în această privinţă. La fel s-a procedat şi cu referinţele privitoare la mult discutatul poem (p. 287—294).

În cadrul operei, fie că este vorba de *studii şi articole* ori de *corespondenţă*, autorul a distins, după sistemul urmat de G. Zane (1948) şi de colectivul bibliografic al Bibliotecii Academiei *(Studii şi referate despre N. Bălcescu*, vol. I, 1953, p. 170—224) între *antume* şi *postume*, consemnînd şi o scrisoare *inedită* din colecţia Muzeului memorial „Nicolae Bălcescu".

Circulaţia operei prin antologii, crestomaţii, culegeri, manuale şcolare, a fost notată distinct (p. 95—110), ca şi scrierea cea mai impunătoare a istoricului : *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*, (p. 36—43).

Recenziile au fost indicate la sfîrşitul descrierii fiecărei lucrări, fie că este vorba de operă ori de referinţe, ceea ce îngăduie regăsirea operativă a aprecierilor critice.

În organizarea scrierilor despre Bălcescu, autorul a încercat să împace criteriul tematic cu cel cronologic. Separat au fost rubricate articolele ocazionale, ca şi cele referitoare la biblioteca istoricului, reprezentările iconografice, muzeografice, numismatice, sigilografice etc.

Lucrarea este precedată de o amplă *cronologie* (p. XIII—XXXV), care reţine principalele date ale vieţii lui Bălcescu, date la care cercetătorul poate apela pentru circumstanţierea operei şi a referinţelor desfăşurate în volum.

Un indice al scrierilor lui N. Bălcescu, în cadrul căruia colaborările şi atribuirile probabile sînt grupate separat, se dovedeşte un auxiliar preţios, ca şi indicele general de nume, numiri geografice, ziare, instituţii etc., deşi unele neglijenţe în alcătuirea lor îi diminuiază, pe alocuri, eficienţa.

Studiul introductiv, semnat de Dan Berindei, schiţează, în trăsături sigure, personalitatea militantului, apreciind că pentru cunoaşterea acesteia „partea bibliografică a lucrării reprezintă o contribuţie deosebit de valoroasă", „un indispensabil instrument de lucru pentru cercetători". Nu putem decît subscrie la această concluzie, venită din partea ultimului biograf al lui Bălcescu, observînd însă că partea a doua a lucrării va putea fi completată în viitor cu alte referinţe, extrase îndeosebi din publicaţiile periodice. Ea va avea de cîştigat, fără îndoială şi prin consemnarea literaturii şi a plasticii inspirate de personalitatea istoricului, menite să contribuie la configurarea mai exactă a destinului său postum.

AL. Zub

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

AL. ZUB, *Mihai Kogălniceanu 1817—1891, Biobibliografie*, București, Editura enciclopedică română și Editura militară, 1971, 654 p.

Ideea „restituirii integrale a unei opere atît de semnificative pentru dezvoltarea culturală și politică a poporului român" (p. VII), pe care Al. Zub a avut-o în vedere cînd a purces la întocmirea acestei bibliografii este definitorie atît pentru concepția autorului despre acest gen de lucrări cît și pentru această lucrare însăși. Pentru că, în ciuda dificultăților întreprinderii (vezi p. VII), Al. Zub, în urma unui travaliu științific greu de comparat, a izbutit să înzestreze istoriografia română cu o lucrare ce constituie, fără îndoială, un model al genului ; caracterul ei exhaustiv și structura enciclopedică îi conferă un loc aparte în rîndul lucrărilor de acest fel făcînd-o de o utilitate maximă pentru cercetător. Ea nu e doar o bibliografie în care s-a înregistrat, fie chiar în mod complet, tot ce aparține lui Kogălniceanu sau ce s-a scris despre el, ci o lucrare în care modalitatea bibliografică de exprimare a autorului se împletește în permanență cu comentariul sau judecata de valoare expresă sau subînțeleasă, înlesnindu-se astfel cititorului o orientare precisă în problematica unei opere în care interferențele obligă la un mare efort documentar. Din acest punct de vedere lucrarea lui Al. Zub constituie nu numai un excepțional instrument științific ci și unul de natură să înlesnească și să stimuleze valorificarea bogatei moșteniri culturale kogălniceniene în sensul restituirii ei integrale pe care epoca și posibilitățile noastre o presupun și o reclamă. Pe aceeași linie se înscriu, de asemenea, și sugestiile care se desprind din parcurgerea lucrării cu privire la cercetarea operii lui Kogălniceanu care, după cum se știe și după cum această bibliografie o relevă pentru prima dată în măsura cuvenită, este doar parțial cunoscută. Înregistrînd în această bibliografie, exhaustiv și sistematic, opera lui Kogălniceanu și ceea ce s-a scris despre om și operă precum și un mare număr de piese de arhivă (scrisori, documente etc.), Al. Zub situează multilaterala personalitate a lui Mihail Kogălniceanu în adevăratele sale dimensiuni. Identificarea unor scrieri ale acestuia, de care autorul bibliografiei s-a ocupat și în unele din cercetările sale anterioare (vezi indicele acestei lucrări), datarea unor lucrări ca și o mai bună încadrare a altora în cronologia operei lui Kogălniceanu constituie, de asemenea, contribuții ce relevă competența cu care a fost întocmită această lucrare.

Structurînd metodic o materie extrem de bogată și de variată, autorul a separat opera de referințe și pe cea originală de traduceri, a grupat lucrările pe domenii de activitate și a înregistrat separat opera de colaborare, ordonînd cronologic titlurile în cadrul fiecărei grupe ; astfel compartimentată, lucrarea se consultă foarte ușor pentru orice problemă privitoare la viața și opera lui Kogălniceanu. Aceeași menire o are și cuprinzătoarea cronologie care precede bibliografia propriu-zisă și care completează substanțial, mai ales pentru ultima perioadă a vieții lui Kogălniceanu, cercetările mai vechi cu privire la activitatea acestuia. Introducerea, care constituie de fapt un excelent studiu introductiv în care contribuția științifică personală este deseori prezentă, bogatul indice de materii și cel de nume întregesc utilitatea deosebită a acestei lucrări.

Rod al unei pasiuni cu totul deosebite pentru cercetarea vieții și operei lui Mihail Kogălniceanu și al unei munci impresionante, remarcabila biobibliografie elaborată de Al. Zub se impune atenției cercetătorului atît prin bogăția conținutului ei cît și prin rigurozitatea științifică exemplară cu care este întocmită.

I. Caproșu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

RADU TOMOIAGĂ, *Ion Eliade Rădulescu. Ideologia social-politică și filozofică*, București, Editura științifică, 1971, 458—459 p.

Personalitatea lui Eliade complexă, multilaterală, enigmatică, a fost de la început și continuă să fie obiectul unor mari controverse. Asupra ei s-au rostit judecățile cele mai diferite. „Unii îl denigrează cu vehemență — observa încă în 1855 Elias Regnault [1] — alții îl exaltă peste măsură, iar istoricului nepărtinitor îi vine greu să se pronunțe în mijlocul acestor contradicții". Numeroși cercetători s-au apropiat de această personalitate cu intenția de a-i descifra însușirile caracteristice și de a-i determina contribuțiile deosebit de importante la edificarea României moderne: N. Iorga, L. Șăineanu, Pompiliu Eliade, M. Stăncescu, N. I. Apostolescu, O. Densusianu, P. V. Haneș, G. D. Scraba, G. Bogdan-Duică, G. Oprescu, D. Popovici, G. Călinescu, sînt exegeții săi cei mai cunoscuți. Descifrarea unor puncte nevralgice în opera cărturarului (conservatism, idealism, misticism etc.), a produs, în ultimul sfert de secol, „un adevărat șoc inhibitoriu" [2] în abordarea acestei personalități, șoc de care aveau să se resimtă și primele cercetări întreprinse de autorul acestui volum. Totuși meritele lui Eliade în mișcarea pașoptistă și prepașoptistă fiind cu totul excepționale, se impunea o dezbatere sistematică a întregului său dosar, fără prejudecăți, în vederea unei restituiri judicioase obiective. Este ceea ce l-a determinat pe R. Tomoiagă să supună întreaga bibliografie eliadescă unui nou examen critic, spre „a reconstitui fidel, dintr-un noian de digresiuni istorice, autobiografice și anecdotice, gîndirea social-politică și filozofică a lui Eliade și de a o explica prin prisma categoriilor, tezelor și teoriilor sale specifice, înfățișate în strînsa lor înlănțuire, în indisolubila lor unitate" (p. 20). Lucrarea i-a servit autorului mai întîi ca teză de doctorat (este a treia disertație pe marginea operei lui Eliade, prima fiind a lui G. Oprescu: *Eliade Rădulescu și Franța*, 1924, iar a doua a lui D. Popovici: *Ideologia literară a lui I. Heliade-Rădulescu*, 1935), întocmită din unghi filozofic.

Ceea ce distinge din capul locului această nouă contribuție la cunoașterea lui Eliade Rădulescu este efortul de a reconstitui sistematic concepțiile lui social-politice și de a demonstra unitatea lor indisolubilă cu concepțiile sale filozofice. Nu sînt doi Eliade distincți și opuși, cum au crezut Eminescu (1877) și mulți alți cercetători după aceeea, ci unul singur, expresie a titanismului enciclopedic propriu epocilor de regenerare națională și socială de la începutul oricărei culturi moderne. Concepțiile sale, oricît de contradictorii, sînt reductibile — demonstrează autorul — la teoria fundamentală a echilibrului între antiteze, la teoria regenerării și la teoria „boieri și ciocoi". Capitolele consacrate teoriei regenerării (palingeneziei), componentelor luminismului, precum și socialismului evanghelic scot în relief fondul prepașoptist al gîndirii lui Eliade, în timp ce partea a doua a lucrării evidențiază elementele propriu-zis filozofice ale gîndirii sale, derivate din teoria echilibrului între antiteze: progres și conservație, boieri și ciocoi etc. Criteriul sistematic se îmbină, în expunere, cu cel al istorismului, după metoda monografică. Întreaga lucrare, de altminteri, a fost gîndită ca o replică la monografia consacrată lui Eliade, din perspectivă comparatistă, de D. Popovici. Sumarul îi relevă complexitatea, dar și caracterul minuțios analitic. În introducere (p. 9—37), autorul combate, cu solide argumente, extrase din analiza completă a izvoarelor, teoria celor doi Eliade, care a întîrziat atît de mult valorificarea operei sale. El expune apoi intențiile și structura cărții, sistematizînd totodată punctele de vedere emise asupra lui Eliade. Un paragraf special privește formația acestuia ca filozof, iar un altul „teologia" lui. Interesant este capitolul consacrat teoriei regenerării (p. 38—60), în care se schițează tabloul regenerațio-

[1] *Histoire politiques et sociale des Principautés Danubiennes*, Paris, 1855, p. 395.

[2] G. Munteanu, *Atitudini*, București, 1966, p. 122—123.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

nismului, se definesc concepțiile palingenezice din epocă, analizîndu-se apoi, metodic, ideea regenerării la Eliade. Un alt capitol privește componentele luminismului (p. 61—94): concepția despre progres, patriotism și cosmopolitism, „rugăciunea luministă", „luminata Europă", monarhul luminat, etc. Influența utopiei evanghelice, a saint-simonismului, a fourierismului și a socialismului creștin asupra lui Eliade este urmărită în același chip, analitic, în capitolul intitulat *Socialismul evanghelic.* Într-un capitol aparte este examinată teoria echilibrului între antiteze (p. 118—157), sîmburele filozofiei lui Eliade, din care se cuvin evidențiate paragrafele privitoare la unitatea dintre sistem și metodă, teoria măsurii și terapeutica răului social, sistematizarea doctrinei trinitariste, dualitățile naturale și monstruoase, integrarea dualismului în trinitarism, dialectica binelui și răului, timpul și spațiul, libertatea, optimismul gnoseologic etc. *Tactica echilibrului între antiteze,* în care se examinează formulele eliadești cele mai controversate („Urăsc tirania, mi-e frică de anarhie...", „Nu se cuvine a pierde...", „Respect către proprietate, respect către persoane", „Foloase generale fără paguba nimănui"), constituie substanța unui alt capitol (p. 158—180). Din aceeași perspectivă a necesității de a explica diversele contradicții din epocă (contradicția echilibrului european, contradicția guvernamentală a Regulamentului organic, contradicția dintre țărani și boieri) sînt cercetate *premisele social-politice* (p. 181—188). Raportul dintre ideologia social-politică și filozofică a lui Eliade și izvoarele teoretice (mitologia și filozofia antică, Gh. Lazăr, francmasonerie, Fabre d'Olivet, Hegel, ideologii Restaurației, Saint-Simon, Fourier, Leroux, Comte, Lecouturier, Proudhon) se evidențiază de asemenea într-un capitol distinct (p. 189—231), conjugat cu un altul, intitulat *Teoriile anexe* (p. 232—318), în care sînt puse în discuție cîteva concepte esențiale pentru cunoașterea concepției lui Eliade și a epocii sale: progresul și conservația, sisteme-îndoctrinare-principii, posibilul și imposibilul, „boieribilitatea", unire și unitate, patriarhalismul românesc sui generis, partidul național, pactul social, teoria revoluției etc. O pararelă între Eliade și P. J. Proudhon se întreprinde în capitolul ultim al lucrării (p. 319—355), urmat de o cuprinzătoare bibliografie, numărînd 360 lucrări și 18 publicații periodice (p. 356—390), o postfață în limba franceză (p. 391—413), rezumate în limbile rusă, germană și engleză (p. 414—429) și un indice de nume.

Ne aflăm, fără îndoială, în fața unei lucrări temeinice, elaborată îndelung și conștiincios. Ea umple un gol bibliografic, fără a putea fi, cum mărturisește — modest — însuși autorul, „acea lucrare de vastă sinteză asupra operei și personalității lui Eliade, pe care D. Popovici o considera la timpul său prematură, ci numai un pas pregătitor în direcția ei". Fiindcă, adaugă el, „și astăzi, după trei decenii și jumătate, această sinteză continuă să rămînă prematură" (p. 19—20). Ea va fi posibilă însă după ce alte laturi ale personalității lui Eliade (istoric, filolog, publicist etc.) vor fi studiate la fel de metodic. În perspectiva împlinirii unui secol de la moartea scriitorului (27 aprilie 1972), lucrarea consacrată de Radu Tomoiagă ideologiei sale social-politice și filozofice constituie, ca și scurta *Introducere în opera lui I. Eliade Rădulescu,* publicată de Al. Piru (Edit. Minerva, 1971), în același timp o contribuție științifică și un gest comemorativ.

Al. Zub

* * * *In memoriam. Ion Ionescu de la Brad. 1818—1891,* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971, 298 p.

Savant agronom, economist, pedagog, sociolog, publicist atașat poporului, Ion Ionescu de la Brad face parte din generația cărturarilor patrioți ai secolului trecut, a căror activitate teoretică și practică a fost puternic ancorată în procesul făuririi și consolidării României moderne. Participînd activ la marile evenimente

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ale epocii : revoluția burghezo-democratică de la 1848, Unirea Principatelor, reforma agrară din 1864, cucerirea independenței de stat (1877), Ion Ionescu de la Brad a militat statornic pentru promovarea progresului social, economic și național, identificîndu-și propriile aspirații cu idealurile majore ale poporului român de-a lungul cîtorva decenii. Vasta-i operă, revendicată cu egală îndreptățire de către științele agricole și cele economice, s-a impus în patrimoniul științei și culturii românești prin caracterul ei enciclopedic, prin rigurozitatea analizei fenomenelor — implicit nivelul științific comparabil cu cel existent în epocă pe plan mondial — ca și prin bogatul fond de idei.

Împlinirea a 150 de ani de la nașterea sa a prilejuit organizarea a numeroase acțiuni pe plan național și internațional, care au relevat polivalența operei științifice și a activității sale practice legate, deopotrivă, de problemele majore ale timpului și de cele de perspectivă. Volumul de față, la elaborarea căruia au contribuit academicieni, cadre didactice din învățămîntul superior, cercetători științifici, cuprinde comunicările susținute în cadrul sesiunilor științifice omagiale de la București și Iași consacrate evenimentului mai sus amintit.

După succintele dar convingătoarele evocări a personalității prestigiosului om de știință, semnate de A. Vasiliu, E. Rădulescu, N. Giosan și D. Davidescu, și, respectiv, C. Sandu-Ville, cele mai multe dintre comunicările incluse în sumarul volumului se referă la coordonatele gîndirii și activității lui Ion Ionescu de la Brad, fie în domeniul științelor agricole și silvice, (autori : F. Cantăr, Gh. Drăgan, N. Teodoreanu și V. Gligor, I. Popescu-Zeletin), fie în cel al științelor economice (autori : V. Malinschi, V. Nechita și M. Todosia, A. G. Tătaru, D. Rusu, Gh. Stoica, Pena Niculicioiu și Gh. Ungureanu, Veta Gireadă). Imaginea neobositului militant pentru progres social și economic este reliefată cu claritate și competență de N. Adăniloaie, C. Niculicioiu, D. Berlescu și N. Stoica, în timp ce comunicarea semnată de D. Rusu și Al. Bărbat evidențiază contribuția lui Ion Ionescu de la Brad în domeniul sociologiei rurale de la noi.

Bine echilibrat, sumarul volumului pe care-l prezentăm mai cuprinde contribuțiile științifice datorate lui Al. Andronic și Vl. Gheorghiu, I. Antohe și M. Avădanii, referitoare la activitatea didactică și la ideile pedagogice ale lui Ion Ionescu de la Brad. Un interes aparte prezintă comunicările lui P. Paliu, I. Saizu și D. Șandru, care pun în circuitul științific un număr apreciabil de documente inedite privind Școala de agricultură de la Brad ori activitatea lui Ion Ionescu la Asociația lucrătorilor tipografi din București. Volumul se încheie cu o utilă bibliografie a lui și despre Ion Ionescu de la Brad, întocmită de către Amilcar Vasiliu.

Prin varietatea aspectelor abordate, prin conciziunea și claritatea expunerii în unele dintre comunicări, ca și prin certa valoare științifică ale altora, volumul asupra căruia am stăruit în rîndurile de mai sus reprezintă nu numai un act de omagiere a unui strălucit înaintaș, dar și o realizare istoriografică demnă de interesul unui larg cerc de cititori.

D. Vitcu

VASILE MACIU, *Mouvements nationaux et sociaux roumains au XIXe siècle*, Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie. Collection „Bibliotheca Historica Romaniae", Bucarest, 1971, 334 pag.

În acest volum sînt republicate nouă dintre studiile cele mai importante ale lui Vasile Maciu, studii care reprezintă rezultatul cercetărilor efectuate timp de douăzeci de ani. Atît prin natura subiectelor, cît și prin modul de tratare, ele alcătuiesc substanțiale contribuții la istoria modernă a României. Prin republicarea lor într-un singur volum se pune la dispoziția cercetătorilor o serie de articole apărute în diferite publicații, cu privire la perioada formării statului român

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

modern. Volumul prezintă o unitate atît prin direcţia cercetării, cît şi prin modul de tratare.

Studiile se referă la perioada premergătoare revoluţiei de la 1848 pînă la Războiul independenţei şi sînt precedate de o prefaţă şi o introducere substanţială care cuprinde o privire generală a procesului de formare a statului naţional român. Volumul are la sfîrşit un indice al numelor de persoane, un altul geografic şi istoric şi, al treilea, privitor la periodicele şi lucrările tematice.

Din cele nouă studii, două se referă la perioada premergătoare şi la anul 1848, un studiu este consacrat poziţiei României faţă de pactul dualist de la 1867, unul se referă la B. P. Hasdeu şi unitatea naţională, iar cinci cuprind subiecte care se încadrează în perioada pregătirii şi cuceririi independenţei naţionale.

Primul articol, *Un centru revoluţionar românesc în anii 1845—1848 : Societatea studenţilor români de la Paris*, se referă la activitatea tinerilor români în preajma revoluţiei de la Paris, arătîndu-se curentele din sînul societăţii şi legăturile care se stabiliseră între aceştia şi mişcarea revoluţionară din Occident.

În studiul *Caracterul unitar al revoluţiei de la 1848 în ţările române*, autorul demonstrează printr-o documentată analiză şi o justă interpretare a evenimentelor că revoluţia de la 1848 din cele trei ţări române, deşi lipsită de o direcţie unitară formal organizată, a fost impulsionată de o singură dorinţă : aceea de a elibera poporul român de opresiunea feudală şi naţională şi de a-l uni într-un singur stat naţional democratic şi independent. Avînd aceeaşi bază social-economică şi ideologică comună, revoluţia română a întărit aspiraţia şi lupta poporului român pentru înfăptuirea statului naţional.

Autorul arată apoi în articolul *România şi pactul dualist austro-ungar din 1867* că elanul revoluţionar a continuat şi după acest act, manifestîndu-se într-o formă impetuoasă în cursul anilor 1867—1868 prin rezistenţa pe care o opun românii anexării Transilvaniei la Ungaria, ca rezultat al compromisului austro-ungar. Cu această ocazie se precizează unele aspecte particulare ale mişcării revoluţionare pentru independenţă, tratîndu-se şi poziţia României faţă de lupta românilor din Transilvania.

Într-o formă nuanţată, V. Maciu analizează în articolul *B. P. Hasdeu şi Unitatea naţională a românilor*, activitatea politică a marelui filolog şi istoric cu privire la unirea tuturor românilor. Spiritul său democrat îl determină să se apropie de grupul liberal radical. Se arată că în ideologia naţională şi democrată a lui Hasdeu se constată tendinţe antidinastice şi republicane.

Un ciclu de cinci articole se referă la lupta pentru cîştigarea independenţei. În primul dintre acestea *Premizele proclamării independenţei României*, autorul afirmă că independenţa nu a putut fi obţinută prin bunăvoinţa puterilor europene, ci ea a fost realizată de generaţia de la 1848, care avea o ideologie revoluţionară. Unirea Ţărilor române, reformele burgheze din timpul domniei lui Alexandru I. Cuza şi dezvoltarea economică capitalistă au creat condiţiile interne propice proclamării independenţei. Apoi condiţiile externe (decăderea Imperiului Otoman, convenţiile comerciale încheiate de România cu puterile garante, la care trebuie de adăugat şi conjunctura politică internaţională), au constituit împrejurări politice favorabile, dar a trebuit ca independenţa proclamată la 9 mai să fie consacrată pe cîmpul de luptă.

În articolul *România şi redeschiderea chestiunei Orientale*, este analizat rolul pe care l-a avut România în desfăşurarea evenimentelor din Peninsula Balcanică în perioada 1875—1877, alături de prezentarea diferitelor aspecte ale politicii externe a guvernului român în desfăşurarea evenimentelor din sudul Dunării.

Unul din momentele diplomatice importante premergătoare războiului din 1877 este studiat de autor în articolul *România şi conferinţa de la Constantinopol din decembrie 1876 — ianuarie 1877*. Refuzul conferinţei de a lua în consideraţie revendicările românilor şi tendinţa Porţii de a socoti România ca o provincie a imperiului determină un puternic curent în opinia publică în favoarea colaborării cu Rusia împotriva Turciei. În ce priveşte politica internă, eşecul conferinţei de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

la Constantinopol determină o poziție ezitantă din partea partidului conservator și a liberalilor moderați, dar provoacă o atitudine hotărîtă din partea liberalilor radicali.

O cercetare a situației interne din această perioadă este întreprinsă de autor în articolul *Partidele și grupările politice și atitudinea lor în problema independenței.* El arată că pe cînd lupta pentru Unire s-a desfășurat în cadrul unui regim feudal în plină descompunere, în care, în afară de problema Unirii, condusă de larga organizație care era partida națională în problema organizării noului regim, reprezentanții diferitelor clase sociale se diferențiu în funcție de modul de a vedea emanciparea țăranilor. Problema independenței se punea în cadrul unui regim burghez pe cale de consolidare și al unui sistem politic de esență burgheză. Clasele sociale nu se mai diferențiau din punct de vedere juridic, ci numai sub raportul economic. Dar nu toate forțele sociale și politice preconizau aceleași mijloace pentru cîștigarea independenței. Burghezia era cea mai grăbită pentru abolirea suzeranității turcești, în care vedea un obstacol în dezvoltarea sa economică. Marii proprietari funciari erau mai puțin grăbiți și doreau ca independența statului să fie garantată de marile puteri europene. Victoriile de la Plevna, Rahova și Vidin a slăbit poziția conservatorilor și a grupului liberal moderat al lui I. Ghica și D. Sturdza, dar a mărit considerabil prestigiul grupului guvernamental liberal radical și al lui M. Kogălniceanu.

Ultimul articol, *Cum și-a cucerit România independența,* se referă la împrejurările politice interne și externe din cursul anilor 1877 și 1878, care au contribuit la desăvîrșirea emancipării politice a statului român de sub suzeranitatea Turciei.

Studiile bazate pe o largă informare a diferitelor aspecte sociale și politice din perioada 1848—1878 reprezintă o importantă contribuție la cunoașterea problemelor fundamentale din această perioadă. Lucrarea se recomandă cercetătorilor ca un material deosebit de interesant și pentru studiul istoriei diplomației. Deoarece studiile interesează nu numai specialiști, ci și un public mult mai larg, este regretabil că volumul a fost tipărit într-un tiraj redus.

N. Corivan

Unification of the Romanian National State. The Union of Transylvania with Old Romania, Publishing House of the Academy of the Socialist Republic of Romania, Bucharest, 1971, 367 p.

Colecția „Bibliotheca Historica Romaniae" s-a îmbogățit cu încă o monografie, dedicată momentului suprem al unificării statului național român : unirea Transilvaniei cu vechea Românie.

Pregătită în anii 1962—1968 și publicată într-o formă mai amplă cu ocazia semicentenarului Unirii *(Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie,* București, 1968, 520 p.), lucrarea prezenta desigur interes și pentru cercetătorii străini, dată fiind complexitatea factorilor care au contribuit la realizarea acestui eveniment, în care factorul extern nu era nici ultimul nici cel mai puțin însemnat. Pînă nu de mult, străinătatea se putea informa asupra acestui important episod din istoria universală doar prin lucrări de caracter general, precum cele semnate de R. W. Seton-Watson, Henri Wicham Steed, A. W. Leeper, N. Iorga, G. Brătianu ș.a.

Pregătind o ediție de largă circulație, ușor prescurtată, autorii (Miron Constantinescu, Ștefan Pascu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, I. Gheorghiu, C. Göllner, I. Kovács, C. Nuțu, I. Oprea, V. Popeangă și A. Porțeanu) aduc fără îndoială, un însemnat serviciu cunoașterii problemelor românești peste hotare și cercetării

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

istorice în general. Ideea, tendințele și lupta poporului român pentru unitate pînă în 1905, cu alte cuvinte, premisele Unirii, sînt prezentate de Ștefan Pascu, (cap. I—II, p. 15—71) ale cărui preocupări în această direcție sînt binecunoscute. „Noul activism" în direcția unității de stat în perioada 1905—1918, demersurile emigranților români, condițiile internaționale ale mișcării pentru unirea Transilvaniei cu România, sînt tratate de C. Nuțu (cap. III, V, VI, p. 72—116, 127—158). I. Gheorghiu cercetează (cap. IV, p. 117—126) acțiunile desfășurate în vederea unirii Transilvaniei înainte de intrarea României în primul război mondial (1883—1916), iar V. Popeangă și I. Kovács — lupta țărănimii române în Transilvania pentru unirea cu România (cap. VII, p. 159—170). Într-un capitol distinct, redactat de A. Porțeanu (VIII, p. 171—197), se relevă atitudinea clasei muncitoare și a mișcării socialiste din Transilvania cu privire la Unire. Contribuția culturii naționale la realizarea marelui act, studiată monografic de autor într-o lucrare distinctă *(Mișcarea culturală românească pentru unirea din 1918*, București, 1918) este subliniată în cuprinsul volumului de V. Curticăpeanu (cap. IX, p. 198—217). Actul propriu-zis al unirii de la 1 decembrie 1918, cu toate determinările, fazele și implicațiile lui, e înfățișat de Miron Constantinescu (cap. X, p. 218—294), iar poziția naționalităților conlocuitoare față de Unire — de către L. Bányai și C. Göllner (cap. XI, p. 295—310). Un epilog, semnat de Ion Oprea, o postfață scrisă de Miron Constantinescu și un indice general încheie lucrarea (p. 311—367). Concluzia principală a acestei ample cercetări o aflăm formulată în postfață: „Crearea și desăvîrșirea statului național român este rezultatul unui îndelungat proces istoric. 1 Decembrie 1918 marchează o cotitură în istoria mișcării pentru eliberare socială și națională a poporului român, o piatră unghiulară în istoria contemporană a țării".

Al. Zub

GHEORGHE TOMA, *Xenopol despre logica istoriei*, București, Editura politică, 1971, 261 [—263] p.

Un substanțial studiu, prefațat de filozoful D.D. Roșca, se adaugă bogatei bibliografii xenopoliene. Și de această dată este vorba de contribuția teoretică a istoricului, partea care, se vede, a interesat cel mai mult posteritatea, deși neglijarea altor laturi ale activității sale nu e cîtuși de puțin justificată. Interesul autorului pentru filozofia culturii și a istoriei [1] a găsit în istoricul și filozoful ieșean un larg cîmp de investigație. Volumul *Xenopol despre logica istoriei* reunește rezultatele cercetărilor întreprinse de Gheorghe Toma ani de-a rîndul, în bună parte comunicate [2]. Noi sînt mai ales capitolele ultime, privitoare la *Xenopol și contemporanul său Maiorescu, Puncte de interferență între Xenopol și Conta, Xenopol și posteritatea*, în cadrul cărora autorul abordează probleme de filozofie a culturii sau urmărește destinul operei teoretice a cărturarului. Nou e și capitolul

[1] A se vedea *Stil de gîndire și ideal de viață în opera lui D.D. Roșca*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", s. Philos. oecon., 1965; *Raționalismul în filozofia lui Titu Maiorescu, ibidem*, 1967; *Mircea Florian — gînditor raționalist, ibidem*, 1968; *Filozofia istoriei la N. Iorga, ibidem*, 1970.

[2] *Cîteva considerații asupra concepției istorice a lui A.D. Xenopol*, „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", s. Philos, oecon., 1960; *Cauzalitatea în filozofia istorică a lui A.D. Xenopol, ibidem*, 1963; *Semnificația categoriei de lege abstractă în filozofia istoriei a lui A.D. Xenopol, ibidem*, s. Historia, 1963, facs. 2; *Xenopol despre metodă în știința istoriei, ibidem*, 1964, fasc. 1; *Seria istorică în filozofia lui A.D. Xenopol, ibidem*, 1966, fasc. 1; *Raportul dintre istorie și psihologie la A.D. Xenopol, ibidem*, 1968, fasc. 1.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Cunoaștere și istorie (p. 39—47) în care, după o luminoasă introducere (p. 9—38), autorul constată îmbinarea elementelor de *raționalism* și de *istorism* în gîndirea lui Xenopol. Întreaga operă a acestuia îi apare „orientată în direcția elaborării unei teorii capabile să ofere istoriei posibilitatea de a intra de drept în rîndul celorlalte științe" (p. 39). Problema esențială este una logică: relația *universal — particular — individual*, din care exegetul le derivă pe celelalte, iar rezolvarea pe care o propune pornește de la cunoașterea concretă, profundă, a faptului istoric, ceeace îi conferă o superioritate netă, remarcată la timpul său de Boutroux în cadrul dezbaterilor filozofice din epocă. Istoria apare, în concepția gînditorului român, nu ca o știință particulară, ci ca un mod general de cunoaștere științifică, unul din cele două moduri de a concepe lumea: modul succesiunii, spre deosebire de cel al repetiției.

Trei planuri se întîlnesc astfel și se întretaie în activitatea lui Xenopol: istoric, teoretic și economic. Convingerea istoricului că totul se află în evoluție, în mișcare progresivă, devine, pentru filozof, fapt de meditație teoretică, iar dezvoltarea concretă a României moderne — subiect de cercetare pentru economist. Toate aceste direcții de activitate poartă amprenta istorismului, *metoda istorică* fiind apreciată de Xenopol ca indispensabilă nu numai pentru cercetarea domeniului social, ci și pentru înțelegerea profundă a naturii, căci „dezvoltarea nu este o însușire exclusivă a neamului omenesc", ea putînd fi sesizată, în anumite forme, și la celelalte regnuri. „Marele, nesfîrșitul progres făcut de științele naturale în veacurile din urmă, afirmă Xenopol, este rezultatul aplicării *metodei istorice* la studiul materiei. Se văzu că nu este de ajuns de a se recunoaște *cum este* natura și că trebuie cercetat *cum devenise* ceeace este" *(Istoria și geologia*, Iași *1910*, p. 6). Sub „mantia încăpătoare a evoluției" stă astfel, pentru a folosi propria-i metaforă, toată cercetarea omenească. Ideea evoluției progresive de care face uz este, desigur, mai veche și chiar pe teren autohton ea cunoscuse propăgatori încă din epoca luminilor: opera istoricului se îmbină cu aceea a gînditorului raționalist și a luptătorului pentru dreptate și emancipare națională. Istorismul lui Xenopol pune accentul pe *evoluție* și pe *concret*. Punctul său de plecare, în analiza specificului cunoașterii istorice, este unul materialist și ea îl conduce la o *teorie a istoriei*, cuprinzînd o teorie a cunoașterii și o teorie a dezvoltării, care l-au îndemnat pe autorul studiului să cuprindă întreaga cercetare sub titlul de *Xenopol despre logica istoriei*. Problema capitală căreia a încetat el să-i aducă o soluție este una de epistemologie, logică chiar: relația *universal-particular-individual*. În alți termeni, pe un anume fond ontologic, este problema relației dintre *identic* și *diferit*, a găsirii unui *universal* capabil să integreze în el *particularul*. În această tentativă de a crea o sinteză între *abstract* și *concret*, se situiază *seria* lui Xenopol.

Distingînd între faptele de repetiție și cele de succesiune, el încearcă o „clasificare rațională a științelor", spre a fixa, în cadrul acestora, locul istoriei. Conceptul fundamental în sistemul său este *cauzalitatea în succesiune*, care obligă pe istoric să urmărească raportul genetic dintre fapte, raport fără de care istoria „n-ar fi altceva decît un amalgam de date și evenimente fără nici un principiu ordonator" *(Théorie de l'histoire*, p. 396). Istoria narativă, descriptivă, trebuie să devină însă o istorie explicativă, științifică. Un alt capitol se ocupă de *evoluție — sensul și legile ei* (p. 83—129), în care se lămurește înțelesul conceptului de *lege abstractă*, folosită de Xenopol spre a explica geneza reală a seriilor. Concluzia? Punctul de maximă tensiune al operei este încercarea de a apropia, dialectic, cele două planuri ale gîndirii sale: abstractul cu concretul, identitatea cu diferența. Legile abstracte la care se referă Xenopol alcătuiesc fundamentul *inferenței*, pe care orecomandă ca metodă specifică a domeniului: a stabili legătura între un fapt individual cunoscut și alt fapt, tot individual, însă necunoscut. Este preocuparea unui întreg capitol, *Metoda în istorie*, (p. 130—164), urmat în chip firesc de un altul: *Seria istorică* (p. 165—199), în care se analizează modul

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de reproducere a procesului istoric, constituirea cunoștinței istorice, procesul logic al constituirii seriilor.

De reținut, seria — la Xenopol — este individuală, unică, irepetabilă, cum sînt și evenimentele din care se constituie: un tot în care faptele se leagă între ele pe baza principiului cauzalității, creind un sistem logic deosebit de acela al științelor teoretice. În serie Xenopol sesizează și o tendință socială generală, pe care o denumește *ideea seriei*, tendință la care se cuvin raportate mereu faptele. Seriile nu sînt nici ele izolate, ci comportă între ele relațiile pe care logica le cunoaște între noțiuni, fiind — cu alte cuvinte — solidare cu tendința generală a evoluției. Respingînd interpretarea subiectivistă a istoriei, Xenopol rezolvă apoi, în spirit materialist, problema raportului dintre izvoare și faptul istoric real, precum și aceea a raportului dintre conștiința istoricului și realitatea răsfrîntă în izvoare. Critica izvoarelor, așa cum o înțelege Xenopol, intră de asemenea în preocupările autorului, care relevă limitele inerente ale *teoriei*. În explicarea faptelor, încadrabile în serii, Xenopol a oscilat între o atitudine obiectivă și una teoretică, cri ică. Istoricul, susține, el, trebuie să se abțină de la judecățile de valoare, dar în altă parte afirmă necesitatea de a aprecia „precum mintea noastră o cere azi", prin prisma experienței contemporane.

Analizînd gîndirea filozofică a lui Xenopol, autorul semnalează, de pe pozițiile materialismului dialectic, nu numai reușitele ei, ci și contradicțiile în care alunecă, lipsa de fermitate în anumite cazuri.

Constatarea făcută în urmă cu patru decenii de N. Bagdasar că „opera filozofică a lui A.D. Xenopol este, în țară la noi, foarte puțin cunoscută", a început să-și piardă actualitatea. După cîteva teze de doctorat consacrate gîndirii sale filozofice și economice (O. Buhociu, Gh. Toma, V. Ioța), după lucrarea publicată de N. Gogoneață și Z. Ornea (1965) și mai cu seamă după volumul *Xenopol despre logica istoriei*, faptul a devenit evident.

Al. Zub

VASILE NETEA, *Take Ionescu*, Bucarest, Éditions Meridiane, 1971, 94, p.

Un nou titlu sub semnătura lui Vasile Netea concretizează multiplele preocupări ale istoricului. Scrisă în limba franceză lucrarea stă la dispoziția străinilor care doresc informații în legătură cu istoria României, autorul străduindu-se să surprindă personalitatea lui Take Ionescu în momentele semnificative ale istoriei naționale de la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

Lupta pentru unitatea de stat a poporului român și conservarea acestei unități prin crearea Micii Antante sînt de fapt ideile din perspectiva cărora își propune Vasile Netea să analizeze personalitatea lui Take Ionescu. Angajarea în lupta pentru realizarea unității de stat a românilor, urmărită cu stăruință de autor, a asigurat lui Take Ionescu prestigiul necesar activității diplomatice de-a lungul căreia, intuind pericolele ce amenințau suveranitatea unor state din Europa Centrală și de est, s-a străduit să sublinieze interesele lor comune și să convingă asupra necesității coordonării eforturilor în vederea apărării sistemului de la Versailles. Cinci pagini de citate bine alese din autori români și străini, contemporani cu Take Ionescu, încheie portretul semnat de Vasile Netea. Cartea este de fapt mai mult un crochiu ce se cere judecat în primul rînd în funcție de destinația lucrării, care se alătură monografiilor despre Take Ionescu nelipsite de o notă panegiristă. Firește că, fiind vorba de profilul unui om politic al cărui nume a fost rostit cu admirație în mai multe țări europene, nu era de prisos să se accentueze un detaliu nelipsit de interes și anume acela că Take Ionescu a înțeles utilitatea informației adecvate pentru omul politic. Scrupulozitatea informării îl ajuta adeseori să aprecieze cu rapiditate desfășu-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

rarea evenimentelor internaționale și să întrevadă liniile dezvoltării acestor evenimente. Ne întrebăm dacă nu era cazul să se introducă acum în circuitul științific corespondența inedită a lui Take Ionescu apreciată de autor ca fiind de o „incontestabilă valoare istorică nu numai pentru politica României în anii războiului ci și pentru politica europeană" (p. 79).

Considerăm micromonografia lui Vasile Netea ca foarte utilă informării rapide despre viața și mai ales activitatea lui Take Ionescu care a fost, după cum se știe, cinstit peste hotare — poate și din interes — cu titlul de „mare european". Prefața semnată de Mircea Malița subliniază mai ales continuitatea diplomației românești realizată prin Take Ionescu și N. Titulescu.

I. Ciupercă

VASILE NETEA, *Nicolae Iorga, 1871—1940*, Bucarest, Éditions Meridiane, 1971, 141 p.

Vocația de biograf a lui Vasile Netea a găsit din nou prilejul să se manifeste, de data aceasta pe un teren de o vastitate copleșitoare. Volumul închinat lui N. Iorga, la centenarul nașterii eminentului savant și patriot român, are o structură monografică și de sinteză, evident, în cadrul unei serii, din care autorul a publicat, pînă acum, micromonografiile *N. Titulescu* (1969) și *Take Ionescu* (1970). Este vorba de sinteze, adresate străinătății, în principalele limbi de largă circulație, cu privire la marile figuri care au ilustrat România culturală și politică din prima jumătate a secolului nostru. Cea la care ne referim aici cuprinde o introducere, menită să fixeze cadrul mondial și național în care s-a desfășurat uimitoarea, polivalenta energie a lui N. Iorga, urmată de șase capitole din care nu e greu să se distingă concepția biografică a autorului: I *Originea și studiile; primele scrieri;* II *Profesor la Universitatea din București. N. Iorga și istoria românilor;* III *Contribuția lui N. Iorga la istoria popoarelor vecine și a istoriei universale;* IV *N. Iorga istoric și îndrumător al culturii;* V *Publicist și om politic; N. Iorga văzut de contemporanii săi români și străini. Posteritatea sa.* Sînt prezentate astfel, cu o bună informație și fără abuz tehnicist, principalele ipostaze ale acestei personalități titanice, sărbătorită de curînd, pretutindeni, sub auspiciile UNESCO. Profesorul, istoricul, publicistul, omul de litere, dramaturgul, fondatorul unor așezăminte culturale și științifice, militantul pentru unitate națională, democrație și libertate, sînt înfățișați în trăsături sigure, într-un stil viu și cu o iconografie bine aleasă, care fixează în același timp direcțiile de interes ale operei și legăturile cele mai semnificative ale savantului cu lumea din afară. Îl întîlnim astfel la Bratislava, Oxford, Varșovia, Roma, Paris, Zürich, în împrejurări care denotă marea stimă de care se bucura istoricul printre confrații străini. Un album *Nicolae Iorga*, însoțit de o cronologie adecvată, ar suscita, desigur, nu numai interesul nostru, al românilor, ci și al străinătății, după cum un volum de texte pus la îndemîna acesteia, într-o bună traducere, ar avea darul să releve actualitatea polivalentă a operei sale. Micromonografia întocmită de Vasile Netea umple, în această direcție, un gol, constituind, în același timp, o invitație.

Al. Zub

Nicolae Iorga. Omul și opera, <Iași>, Editura Junimea, 1971, 219 p.

Personalitatea lui Nicolae Iorga se impune atenției cercetătorilor atît ca om, în sensul interesului legitim pentru geneza și evoluția unui exemplar de excepție, cît, mai ales, prin vastitatea și profunzimea operei sale. Mintea extraordinară care a asimilat un număr infinit de influențe cîștigînd în limpezime și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

proiectînd lumini asupra trecutului nostru și al altor popoare, N. Iorga, aplecîndu-se cu hărnicie și competență asupra permanențelor istoriei, devine el însuși o permanență pentru poporul român. Împlinirea unui veac de la nașterea istoricului a prilejuit nenumărate manifestări menite să valorifice din perspectivă contemporană filoanele trainice ale unei gîndiri atît de prodigioase.

Volumul pe care-l prezentăm constituie contribuția cercetătorilor ieșeni la omagierea celui care își recunoștea legătura sufletească cu vechea capitală a Moldovei și cuprinde studii consacrate vieții de elev și student (N. Grigoraș), întîlnirii cu ideile socialiste (A. Karețchi) ca și anumitor laturi ale activității sale neobișnuit de vaste.

Mergînd pe linia unor preocupări mai vechi și conservînd aceeași admirație pentru personalitatea lui N. Iorga, N. Grigoraș reconstituie cu migală atmosfera anilor de ucenicie, neocolind momentele penibile ale conflictelor dintre copilul excepțional dotat și canoanele instrucției timpului. Oameni, instituții și locuri își pun amprenta asupra personalității viitorului istoric și autorul sesizează, uneori cu umor, elementele care indică viitoarea dezvoltare neobișnuită a istoricului, subliniind mai ales ideea rodniciei eforturilor lui N. Iorga de a lucra la clădirea propriei personalități.

Pentru puțină vreme, dar cu urme trainice, N. Iorga se întîlnește, în tinerețe, cu ideile generoase ale mișcării socialiste și A. Karețchi reține explicația istoricului în legătură cu această secvență, citînd cuvintele prin care Iorga arăta că «setea de adevăr și mila de oameni» atrăgea tineretul generației sale la ideile socialiste. Cu ponderație și înțelegere autorul sesizează că și în contact cu ideile socialiste „dragostea profundă pentru cei obidiți, năzuința sinceră spre a-i ajuta să se ridice din starea de mizerie și incultură, respectul față de oamenii muncii" (p. 37) vor rămîne coordonate fundamentale ale activității lui N. Iorga.

Un comandament major al istoriografiei noastre în genere, și nu mai puțin actual — încadrarea istoriei românilor în istoria universală — a fost pe deplin înțeles de omul de știință de largă și profundă viziune asupra procesului devenirii istorice. Contribuțiilor lui N. Iorga în această privință, V. Cristian le consacră un studiu în care sesizăm tendința valorificării afirmațiilor făcute de istoric în contextul unui mod general de a se gîndi ; surprindem, de asemenea, tendința de a aborda — atît cît limitele spațiului tipografic îngăduiau — contribuția lui N. Iorga constituită într-un moment, într-adevăr remarcabil, al dezvoltării istoriografiei noastre și, în același timp, de a desprinde învățămintele ce s-ar cuveni trase spre binele dezvoltării actuale a științei istorice. Judecata autorului merge către o înțelegere dreaptă și critică a contribuției marelui istoric înglobînd și aprecierea că, idealistă, concepția lui N. Iorga „l-a dus la supraevaluarea factorilor spirituali și politici" (p. 60).

Concretizarea concepțiilor lui N. Iorga în abordarea relațiilor internaționale ale României în epoca modernă face obiectul studiului semnat de L. Boicu ; un studiu dens în care autorul disociază însușirile excepționale de cercetător al relațiilor internaționale și de cunoscător al istoriei românilor de unele limite inerente cum ar fi eclectismul și neaprofundarea legăturii dintre politica internă și externă a României. Concluziile autorului fixează cîteva trăsături ale acestui aspect al activității lui N. Iorga, arătînd că studierea relațiilor internaționale și încadrarea istoriei românilor în istoria universală i-a permis să înnoiască felul de a vedea o parte din istoria României, că la baza studierii relațiilor internaționale Iorga a pus ideea națională, că, în general, a reușit să spulbere ideea potrivit căreia România modernă ar fi rezultatul unui joc de interese ale marilor puteri, că a cuprins în conceptul relațiilor internaționale și aspectele vieții culturale și artistice, că a acordat istoriei în genere și deci și istoriei relațiilor internaționale o valoare morală și, în sfîrșit, că N. Iorga a sesizat pentru epoca modernă dificultățile politicii externe românești și necesitatea de a conserva individualitatea poporului român, prin cultivarea relațiilor de bună vecinătate.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Prin convingerile sale și viziunea de perspectivă asupra destinului poporului român și al altor popoare europene N. Iorga a ajuns, în mod firesc, în contradicție cu tendințele asupritoare indiferent de unde ar fi venit ele ; astfel, istoria Imperiului habsburgic, în toate stadiile sale, intră în sfera preocupărilor istoricului și Vasile Netea, discutînd lucrările lui N. Iorga în acest domeniu, remarcă puterea de pătrundere, obiectivitatea științifică și, mai ales, marea sa iubire pentru popoarele robite de Habsburgi (p. 83).

Convingerile lui N. Iorga și marea sa experiență de istoric l-au angajat fără rezerve împotriva tendințelor cotropitoare hitleriste care tulburau pacea și munca poporului român și ale altor popoare europene. Cercetătorii D. Șandru și Gh. Buzatu au stăruit să demonstreze felul cum glasul istoricului a pledat cauza popoarelor amenințate, expunîndu-se asasinatului din partea celor care n-au putut opune cuvintelor cuvinte, ci pistolul. Concluzia îndreptățită a autorilor este că „acțiunile desfășurate de N. Iorga în decursul deceniului al IV-lea al secolului nostru pentru apărarea drepturilor și intereselor fundamentale ale tuturor statelor... l-au impus trainic și definitiv în conștiința popoarelor lumii". (p. 212).

Activitatea prodigioasă a lui N. Iorga, desfășurată în mai toate domeniile culturii românești, permite abordarea din mai multe unghiuri și I.D. Lăudat consacră în volumul de față un studiu în care sînt analizate preocupările în domeniul istoriei literaturii române. Cu admirație vizibilă pentru temeinicia înfăptuirilor lui N. Iorga, autorul sesizează sporul de înțelegere adus în istoria literaturii vechi, subliniind că intuiția neobișnuită, darul de a evoca trecutul și arta portretistică au conferit durabilitate contribuțiilor lui N. Iorga în acest domeniu.

Pe linia preocupărilor de a ridica poporul român prin cultură, prin școală, N. Iorga s-a străduit să valorifice cît mai bine tradiția, să sporească prestigiul și trăinicia instituțiilor de învățămînt. În volumul pe care-l prezentăm, I. Antohe abordează activitatea lui N. Iorga în domeniul istoriei învățămîntului, subliniind ideea că marele istoric a subordonat această activitate dorinței de a deschide mintea cititorilor pentru a înțelege sensul adînc al tuturor prefacerilor pentru a-i determina să învețe realitățile noastre naționale și să le includă în structura lor intimă.

Istoria oferea lui N. Iorga nenumărate argumente asupra locului ce se cuvine românilor în familia popoarelor europene. În acțiunea vastă de convingere a străinilor asupra bogăției spirituale a românilor, Iorga a trebuit să includă — și datorită admirației lui declarate pentru instituția monarhică — și Casa regală. Const. Turcu se oprește în acest volum omagial asupra traducerilor făcute de Iorga împreună cu Gheorghe T. Kirileanu și Ernest O. Ballif din folclorul românesc pentru regina Maria. N-ar fi lipsit de interes, după părerea noastră, să se încerce datarea, chiar cu aproximație, a traducerilor, cunoscut fiind că relațiile dintre Iorga și Kirileanu, spre exemplu, înregistrează ușoare modificări după 1930.

Volumul pe care-l prezentăm include, cum era și firesc, un studiu asupra documentelor de arhivă ca temelie a vastelor construcții istorice realizate de N. Iorga. Autorul, D. Ivănescu, reconstituie de fapt personalitatea lui Iorga din acest unghi și arată că Iorga, înțelegînd valoarea izvoarelor autentice, și-a pregătit apariția propriilor lui sinteze, contribuind, astfel, la progresul întregii cercetări istorice. În sfîrșit, Al. Zub propune (și parțial realizează) în articolul *Nicolae Iorga (Note epistolare)* valorificarea „celei mai întinse corespondențe din cîte cunoaștem în analele noastre" (p. 180). Autorul sugerează cu un condei bine stăpînit energia risipită într-o uriașă corespondență care, studiată cu atenție, poate contribui la recompunerea unei personalități atît de copleșitoare, la reliefarea unicității ei în mediul românesc.

Nu putem încheia prezentarea volumului *Nicolae Iorga. Omul și Opera* fără a sublinia munca depusă în vederea pregătirii pentru tipar de către N. Grigoraș și Gh. Buzatu, cercetătorului Gh. Buzatu aparținîndu-i și *Cuvîntul înainte* scris cu admirație măsurată și competență.

I. Ciupercă

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRCEA MUȘAT, ION ARDELEANU, *Viața politică în România. 1918—1921*, București, Editura politică. 1971, 318 p.

Perioada din istoria României de profunde transformări cuprinsă între anii 1918 și 1921 s-a bucurat de o atenție deosebită din partea istoriografiei noastre actuale. Mai multe lucrări de amploare, la care s-au adăugat numeroase studii, comunicări etc., din presa de specialitate, au tratat diferite aspecte ale acestei perioade. Din motive asupra cărora nu ne oprim aici, cercetările au urmărit, în special, probleme economice și sociale, un loc deosebit ocupîndu-l avîntul revoluționar din acei ani. În general, lucrările din ultimii ani, care tratează fenomenele mișcării muncitorești, se caracterizează printr-o încadrare organică a acestora, în ansamblul situației României și în strînsă legătură cu celelalte aspecte majore ale tabloului intern. Am putea aminti, în acest sens, cele două volume apărute în 1971 : *Crearea Partidului Comunist Român. Mai 1921* și *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921*, care conțin referiri, uneori ample, și la anumite transformări din cadrul vieții politice.

Cu toate aceste rezultate importante, pe care le subliniem și cu acest prilej, istoriografia noastră resimte încă lipsa unor lucrări cu caracter monografic care să trateze viața politică din România interbelică (mai precis pînă la dictatura regală, perioadă analizată pe larg de Al. Gh. Savu în lucrarea cu același nume, apărută în 1970).

Cartea *Viața politică în România 1918—1921* răspunde tocmai unei asemenea necesități.

Problema prezintă o deosebită importanță. Pe de o parte, este utilă lămurirea unor aspecte, mai puțin cunoscute sau tratate tangențial pînă acum, referitoare la frămîntările politice din acei ani în contextul de profunde prefaceri naționale și social-economice, pe de altă parte, analiza multilaterală a acestei perioade este absolut necesară în înțelegerea evoluției ulterioare nu numai a situației politice în sine, ci și a trăsăturilor regimului social-politic din România interbelică. Din aceste considerente, la care, firește se pot adăuga și altele, consemnăm cu satisfacție apariția unei asemenea lucrări.

Tratarea partidelor politice a fost făcută în următoarea ordine : Partidul conservator, Partidul național-liberal, Partidul național român, Partidul țărănesc, Partidul poporului ș.a., ordine impusă, după părerea autorilor, „de necesitatea respectării cronologiei privind apariția și evoluția lor istorică, ca și a perioadei de guvernare" (p. 34).

Lucrarea are la bază o documentare bogată : numeroase materiale de arhivă, presa vremii, lucrări ale literaturii burgheze, rezultatele istoriografiei noastre actuale etc. Autorii au realizat o lucrare unitară, scrisă într-un stil adecvat.

Sînt analizate pe larg schimbările ce-au survenit în viața politică a României la sfîrșitul primului război mondial, în configurația partidelor politice și în poziția lor față de principalele probleme ale României de atunci. A fost întreprinsă o tratare atentă, nuanțată a principalelor partide burgheze desprinzîndu-se, în afară de esența lor de clasă comună, anumite deosebiri ce decurgeau din baza lor socială și economică, deosebiri de program și doctrină etc.

Deși o perioadă relativ scurtă, ea a reprezentat pentru partidele politice ani de confirmări sau infirmări, pentru unele cu proces de reorganizare și adaptare la noile condiții, pentru altele o primă etapă de precizare a doctrinei și de atragere de simpatizanți, în sfîrșit, pentru o a treia categorie, ultimii ani de existență.

Autorii analizează activitatea partidelor politice în cadrul campaniilor electorale, alianțele realizate în diferite momente, rezultatele primelor alegeri desfășurate pe baza noii reforme electorale, activitatea parlamentară a grupărilor respective etc.

Activitatea principalelor partide politice este privită atît pe plan propagandist, cît și, acolo unde a fost cazul, în conținutul său practic, ca partid de guvernă-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

mînt (singur sau în colaborare). Se stabilesc anumite concluzii ce ajută la înțelegerea evoluției ulterioare a vieții politice din Romînia, la stabilirea principalelor sale trăsături.

În ultima parte a lucrării, autorii au precizat locul Partidului socialist în viața politică din România între anii 1918 și 1921, poziția conducătorilor clasei muncitoare față de principalele probleme care frămîntau societatea românească în acei ani.

Toate aceste aprecieri, la care se pot adăuga și altele, ne îndreptățesc să afirmăm că lucrarea *Viața politică în România 1918—1921* reprezintă o valoroasă realizare a istoriografiei noastre contemporane. Desigur, așa cum este și firesc, unele probleme mai pot fi discutate. Ordinea în care au fost tratate partidele politice comportă unele discuții. Poate nu era necesară o legare așa de strînsă între un partid și guvernarea sa ; din această cauză, de exemplu, guvernarea Take Ionescu din decembrie 1921—ianuarie 1922 este tratată în lucrare înaintea guvernării Partidului național-liberal din noiembrie 1918—septembrie 1919 și cu mult înaintea guvernării Averescu (martie 1920—decembrie 1921).

Aceste observații se referă, în special, la modul de organizare a materialului și nu afectează cu nimic valoarea lucrării, în ansamblul ei.

Subliniind încă o dată meritele incontestabile ale autorilor, ne exprimăm speranța că asemenea monografii, referitoare la viața politică și din alte perioade ale României interbelice, vor apărea cît mai curînd.

I. Agrigoroaiei

M. C. STĂNESCU, Mișcarea muncitorească din România în anii 1921—1924, București, Editura politică, 1971, 293 p.

Mai puțin studiată, perioada cuprinsă între anii 1921 și 1924 ridică în fața cercetătorului preocupat de evidențierea rolului partidului comunist și a celorlalte organizații politice și profesionale ale proletariatului în viața politică a țării, o serie de probleme a căror rezolvare impune o tratare monografică a mișcării muncitorești din acești ani.

. Lucrarea de față, prima monografie asupra mișcării muncitorești din România din anii 1921—1924, evidențiază amploarea luptelor revoluționare desfășurate în această etapă a istoriei contemporane, încadrînd toate aceste manifestări în contextul vieții economice, politice și sociale a țării.

Prezentînd cronologic principalele momente ale mișcării muncitorești din perioada amintită, M. C. Stănescu a urmărit în special istoria Partidului Comunist Român de la creare și pînă la scoaterea în ilegalitate.

După ce face o succintă prezentare a vieții economice, sociale și politice a României din anii 1921—1924, relevînd condițiile în care se vor desfășura mișcările revoluționare ale proletariatului, autorul se oprește asupra perioadei imediat următoare creării Partidului Comunist Român, reliefînd ecoul intern și extern al acestui act istoric care a ridicat pe o treaptă superioară lupta revoluționară, clarificînd întregul proces ideologic și politic, precum și dezvoltarea conștiinței de clasă a proletariatului.

Urmărind acțiunea de reorganizare a partidului comunist, în condițiile aplicării unor măsuri represive deosebite, autorul surprinde și etapele reorganizării mișcării tineretului, problemă foarte complexă și cu adînci implicații în procesul revoluționar al clasei muncitoare din România. Totodată, cadrul lucrării impunea și reconstituirea începuturilor activității Federației partidelor socialiste din România și ale partidelor ei componente, precum și stabilirea rolului sindicatelor în organizarea și lupta clasei muncitoare din anii 1921—1924. Or, lucrarea este cu atît mai valoroasă cu cît autorul ei a reușit să răspundă tuturor acestor probleme ridicate

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de tratarea cît mai completă a mișcării muncitorești dintr-o anumită perioadă a desfășurării sale.

În continuare este prezentată poziția Partidului Comunist Român față de principalele evenimente ale vieții publice și activitatea acestuia în prima jumătate a anului 1922, insistîndu-se asupra realizării, în iunie 1922, a unității sindicale pe plan național, eveniment de mare însemnătate, cu importante consecințe pozitive pentru lupta economică a muncitorimii dusă împotriva ofensivei patronale și a legislației burgheze.

După ce se oprește asupra activității desfășurate de Partidul Comunist Român în perioada premergătoare Congresului al II-lea, autorul se ocupă pe larg de problemele ridicate la acest congres, stabilind importanța acestuia pentru evoluția ulterioară a partidului comunist. O atenție deosebită se acordă perioadei ce urmează Congresului al II-lea, încheiată în primăvara anului 1924, în care timp Partidul Comunist Român, activînd legal, a putut să-și afirme public punctele sale de vedere în principalele probleme ce frămîntau viața politică a țării, deși în interiorul său se manifestau tendințe diferite privind organizarea și lupta sa și a clasei muncitoare în general. Alături de toate acestea se impunea, așa cum menționează și autorul, cercetarea istoriei organizațiilor politice și profesionale ale clasei muncitoare din perioada amintită în vederea completării tabloului exact al organizațiilor muncitorești care au activat în 1921—1924.

În încheiere, autorul relevă faptul că măsurile represive ale guvernului, deși au împiedicat procesul consolidării partidului din punct de vedere organizatoric, n-au reușit totuși să ducă la dizolvarea acestuia. Și, așa cum se subliniază în lucrare, scoaterea în ilegalitate a ridicat în fața partidului comunist necesitatea soluționării urgente a unor probleme și sarcini deosebit de grele, reapărînd acum și accentuîndu-se divergențele mai vechi manifestate în conducerea partidului, preconizîndu-se, totodată, mijloace și metode contradictorii de continuare a luptei.

Volumul prezentat, avînd la bază o documentare bogată și clarificînd anumite aspecte ale mișcării muncitorești rămase încă prea puțin cercetate, continuă acele preocupări menite să evidențieze, în toată complexitatea ei, istoria mișcării muncitorești din România.

Atît modul de abordare a temei discutate, cît și formularea unor aprecieri și concluzii sigure și judicioase, dovedesc, în mod elocvent, pătrunderea de către autor a tuturor aspectelor ridicate de tratarea monografică a mișcării muncitorești dintr-o perioadă atît de complexă.

Gh. I. Florescu

România în anii revoluției democrat-populare. 1944—1947, *București*, *Editura politică*, *1971*, *462 p.*

Apărută sub egida Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. (Autori : dr. Gheorghe Zaharia, coordonator, Ion Alexandrescu, dr. Mihai Fătu, Paraschiva Nichita, dr. Constantin Olteanu, Gheorghe Țuțui, Vladimir Zaharescu), lucrarea de față înscrie în aria ultimelor cercetări una din problemele de mare importanță științifică și de stringentă actualitate, aceea privind *România în anii revoluției democrat-populare.*

Înainte de a prezenta lupta maselor pentru instaurarea puterii democrat-populare, autorii discută premisele revoluției, demonstrînd în primul rînd necesitatea istorică a revoluției în condițiile ascuțirii contradicțiilor societății românești din perioada dictaturii militaro-fasciste. Revoluția populară este prezentată astfel ca rezultat al acțiunii legilor dezvoltării sociale, iar conținutul și sarcinile sale, forțele motrice, căile pe care le-a urmat, ca și modul cum s-a desfășurat

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

aceasta, au fost determinate, așa cum declară autorii, de un complex de premise și factori obiectivi și subiectivi, interni și externi, care urmăriți în ansamblu, în conexiunea și interacțiunea lor, refac tabloul real al acestui fenomen istoric.

In primul rînd trebuie să arătăm că autorii acordă o deosebită importanță actului insurecțional din august 1944, care, deși nu a dus la răsturnarea orînduirii sociale-burgheze, a constituit începutul acestui proces. Instaurarea guvernului de larga concentrare democratică, în care clasa muncitoare avea rolul hotărîtor, este prezentată ca o urmare a presiunii maselor, care se angajau astfel să apere și să lărgească cuceririle obținute, să ducă pînă la capăt transformările cu caracter burghezo-democratic, în vederea trecerii la revoluția socialistă.

Autorii urmăresc în continuare procesul întăririi rolului conducător al partidului comunist în viața social-politică a țării, stăruind asupra anului 1946, care a constituit una din cele mai semnificative etape ale luptei revoluționare a maselor pentru deplina consolidare a guvernului democratic și înfrîngerea reacțiunii. După ce sînt relatate principalele măsuri adoptate de Partidul Comunist Român și guvern în vederea înlăturării situației economice și a regimului democratic, precum și semnificațiile crearii Blocului partidelor democratice, lucrarea prezentată înfățișează situația României în contextul internațional. Evidențiind preocuparea guvernului român, reflectată atît de acțiunile întreprinse pe plan politic cît și economic, de a permanentiza întărirea unor relații care să nu afecteze independența și suveranitatea țării, Ion Alexandrescu relevă faptul că toate acțiunile desfășurate de guvernul român pentru reglementarea legăturilor țării noastre cu celelalte state urmăreau să înscrie România în circuitul mondial de valori materiale și spirituale. Participarea la Conferința de pace de la Paris și semnarea tratatului de pace sînt considerate drept acte care au marcat începutul unei noi etape în relațiile internaționale ale țării noastre.

Urmărindu-se evoluția regimului democratic, ne sînt înfățișate măsurile politico-organizatorice și economice adoptate de guvern și parlament în prima parte a anului 1947, care au determinat trecerea partidului comunist pe drumul afirmării sale ca forță conducătoare a întregii societăți, odată cu izolarea forțelor politice burgheze reprezentate de cele două partide politice: național-țărănesc (Iuliu Maniu) și național-liberal (C.I.C. Brătianu). S-a ajuns astfel la momentul, asupra căruia insistă în mod deosebit autorii, cînd, prin desființarea moșierimii ca clasă și măsurile luate împotriva burgheziei în perioada 1940—1947, baza social-economică a monarhiei a fost serios lovită, iar pe plan politic-intern și extern — aceasta fusese izolată. In aceste condiții, abolirea monarhiei devenise inevitabilă, așa încît proclamarea republicii apărea drept consecința firească a evoluției țării din întreaga perioadă a revoluției democrat-populare, marcînd trecerea la etapa revoluției socialiste.

Volumul este însoțit, în anexă, de citeva documente privitoare la perioada discutată, de o listă cu componența guvernelor între 23 August 1944—30 Decembrie 1947 și alta cuprinzînd principalele date cronologice dintre 1821 și 1947, precum și de o bibliografie și un indice, toate fiind de un real folos pentru cititor.

Lucrarea de față se înscrie, prin conținutul și actualitatea problemelor discutate, printre realizările istoriografice care privesc una din perioadele cele mai complexe și de mare importanță pentru istoria contemporană a României.

Astfel de lucrări, a căror necesitate a fost deseori subliniată, răspund acelor cerințe evidențiate de încercările de elucidare a aspectelor specifice dezvoltării României în anii revoluției populare și meritul lor este cu atît mai mare cu cît reușesc să întregească procesul cunoașterii exacte a perioadei respective.

Gh. I. Florescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

MIRON CONSTANTINESCU, ECATERINA CIMPONERIU, VASILE LIVEANU, MIHAI RUSENESCU, ION CHIPER, *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 1970, 169 p.

Studiile din volumul publicat în colecția „Biblioteca Historica Romaniae" reflectă evoluția istoriografiei românești asupra problemelor perioadei de dinainte, din timpul și de după insurecție.

În primul studiu *23 August 1944 în lumina istoriei*, Miron Constantinescu analizează, mai întîi, premisele istorice ale insurecției, evidențiind faptul că Partidul Comunist Român a continuat cele mai bune tradiții de luptă ale clasei muncitoare și ale întregului popor român. În continuare, autorul stăruie asupra perioadei dictaturii militaro-fasciste cînd, pe fondul unei experiențe politice și organizatorice, lupta condusă de Partidul Comunist Român a cunoscut o intensitate deosebită. Finalul acestei lupte, insurecția, rod al acțiunii conjugate a celor mai largi forțe politice naționale conduse de Partidul Comunist Român, este prezentat de autor în momentele sale cele mai semnificative, reliefîndu-se importanța internă și internațională a acesteia, precum și contribuția României la victoria împotriva coaliției hitleriste.

Date noi, legate de criza politică și militară a guvernului Antonescu, găsim în studiul Ecaterinei Cimponeriu. După ce prezintă situația internațională nefavorabilă blocului fascist în anii 1943—1944, autoarea înfățișează aspecte din procesul de unire a tuturor forțelor democratice și patriotice în vederea răsturnării dictaturii antonesciene, starea de spirit antihitleristă a armatei și efectele dezastruoase asupra economiei țării a „colaborării" româno-germane, care a nemulțumit chiar pe unii demnitari fasciști români. Noile concesii economice și militare făcute de Ion Antonescu pentru a evita punerea în aplicare a planului „Marița II" au înrăutățit considerabil situația maselor populare și a țării. Însuși mareșalul Antonescu era nevoit să recunoască : „incontestabil, statul a fost dezorganizat de dușmani și de panică. Era normal" (p. 49).

Gîndirea românească în problema dezvoltării și experiența revoluției populare este titlul studiului semnat de Vasile Liveanu. Autorul analizează contribuția românească în această problemă atît de controversată, insistînd asupra a două aspecte : rolul factorilor interni în dezvoltarea și perspectivele industrializării în România. Vasile Liveanu, după ce menționează că în lunga sa istorie, poporul român a făcut dovada aptitudinilor de progres, prezintă critic principalele orientări (epoca modernă și contemporană) în cele două probleme anunțate mai înainte. Mișcarea socialistă și muncitorească a dat un conținut nou noțiunii de „dezvoltare a României moderne", ea văzînd în industrializare și o condiție a ameliorării nivelului de viață al maselor și al trecerii la socialism. Autorul notează că încă de la Congresul al V-lea, Partidul Comunist Român a accentuat rolul primordial al forțelor interne în trecerea României la socialism. Experiența ultimelor decenii demonstrează că socialismul a oferit României posibilitățile unei dezvoltări independente și în același timp aceea a participării țării noastre la toate domeniile vieții printr-un aport propriu. În partea finală prin prezentarea unor date statistice comparative, Vasile Liveanu arată marile progrese înregistrate de România în anii socialismului.

Istoriografia română și străină asupra insurecției fac obiectul studiilor semnate de Mihai Rusenescu și Ion Chiper. Mihai Rusenescu analizează contribuțiile românești în această problemă și înlătură unele greșeli de ordin cronologic sau de altă natură, arătînd care sînt aspectele asupra cărora istoriografia noastră ar trebui să mai stăruie. Ion Chiper și-a propus să prezinte unele opinii ale istoricilor străini asupra acestui eveniment. Din studiul său reiese că istoriografia marxistă străină se situează pe poziții asemănătoare sau identice cu cele românești, în schimb, istoriografia nemarxistă, de o „valoare inegală", omite să situeze

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

evenimentul în contextul mai larg al societății românești contemporane. În general, istoriografia nemarxistă disociază transformările revoluționare ce au avut loc îndată după aceea în România de actul de la 23 August 1944. Autorul ia poziție critică față de acei istorici străini care prezintă în mod deformat insurecția și atribuie acest act altor factori decît celor reali. Importanța evenimentului — scrie Ion Chiper — unanim recunoscută de istoriografia străină, este unul din factorii care conduc pe unii autori să atribuie această însemnătate altor cauze decît celor pe care le-a înregistrat istoria. Istoriografia străină referitoare la insurecția armată a evoluat și continuă să evolueze pe o traiectorie proprie evenimentelor importante.

Remarcabil prin conținutul și competența autorilor lor *Études d'histoire contemporaine de la Roumanie* se impun ca o realizare a istoriografiei românești contemporane. Consacrată evenimentului care a schimbat radical destinele României contemporane, lucrarea se adresează specialiștilor români și străini, dar și publicului atît de receptiv la problemele de istorie națională.

V. Dobrinescu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE „A. D. XENOPOL" DIN IAȘI ÎN ANII 1971 ȘI 1972

Ca și în anii precedenți, în 1971, activitatea Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" a urmărit, conform planului de cercetare, realizarea unor teme de mare importanță științifică și de stringentă actualitate, care răspund, într-o măsură cît mai mare, problemelor ridicate de necesitățile istoriografiei românești. Preocupările Institutului nostru din acest an au continuat, prin cercetarea temelor mai vechi și înscrierea unor noi teme, adîncirea procesului cunoașterii anumitor aspecte de istorie națională și universală, concretizate în publicarea unor studii și comunicări sau, în unele cazuri, în elaborarea unor lucrări monografice.

Sectorul de istorie veche și arheologie a continuat, și în anul 1971, să lucreze la acele teme care privesc cultura materială a comunităților omenești de pe teritoriul Moldovei din paleoliticul mijlociu pînă în perioada feudală, efectuînd, în acest scop, săpături arheologice în colaborare cu muzeele de istorie din Moldova. Astfel, pentru completarea cunoștințelor referitoare la cultura Cucuteni și la perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului și începutul acestei perioade, prezintă un mare interes cercetările efectuate în așezările de la Ghelăești-Neamț (faza Cucuteni B) și Stoicani — Galați (cultura Folteşti). De asemenea, o mare importanță o are continuarea săpăturilor din necropola de la Cîndești — Vrancea, care oferă un bogat material documentar pentru studierea ritului funerar cu morminte familiale colective împrejmuite cu dale mari de piatră, de formă relativ rectangulară, din vremea culturii Monteoru (secolul XVII î.e.n.). Totodată, în cadrul aceleiași culturi, s-au reluat săpăturile din așezarea de la Toflea — Galați.

Pentru elucidarea unor caracteristici ale fortificațiilor daco-getice, au fost continuate săpăturile în cetatea din secolele IV—III î.e.n. de la Cotnari — „Cătălina", cercetîndu-se structura elementelor de fortificație, completîndu-se datele obținute în anii anteriori referitoare la specificul elementului de fortificație principal: valul cu armătură de zid.

Săpăturile efectuate în așezările din secolele III—II î.e.n. de la Botoșana — Suceava și Dolhasca — Suceava, precum și cele din așezarea din secolele I—II e.n. de la Dumbrava — Iași, sînt deosebit de interesante pentru caracterizarea culturii geto-dacice din Moldova secolelor IV î.e.n. — II e.n.

Au fost continuate săpăturile și în necropola carpică de la Văleni — Roman, necropola de tip Sîntana de Mureș de la Miorcani — Botoșani și cea de la Leţcani — Iași, precum și în așezările de la Dodești — Vaslui, Botoșana — Iași și horodiștea de la Fundul Herței — Botoșani, toate lărgind informațiile corespunzătoare secolelor IV—X.

De o atenție deosebită s-a bucurat, în continuare, perioada feudală, efectuîndu-se săpături la Prodana — Bîrlad, în necropola de înhumație de la Hudum — Botoșani, ca și în așezarea urbană de la Baia — Suceava și Curtea domnească

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

de la Hîrlău — Iași, urmărindu-se prin acestea îmbogățirea și lămurirea unor aspecte ale culturii medievale rurale și orășenești din Moldova. În același timp s-au început, cu sprijinul Mitropoliei Moldovei și al Direcției monumentelor istorice, lucrări de restaurare la Curtea domnească din Hîrlău.

Toate aceste cercetări arheologice au constituit, prin rezultatele lor, baza de documentare necesară elaborării unor importante studii care întregesc informațiile privitoare la istoria veche și medie a Moldovei.

În anul 1971, activitatea de cercetare științifică a secției de istorie medie, modernă și contemporană a fost axată în continuare pe linia studierii principalelor aspecte ale vieții economice, sociale și politice a României, începînd cu perioada feudală și sfîrșind cu cea contemporană.

Trebuie aici evidențiată, în primul rînd, ampla acțiune de publicare a izvoarelor istoriei feudale românești, editîndu-se în acest an vol. XXI (1632—1633), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Simanschi, din colecția *Documenta Romaniae Historica* și lucrîndu-se în prezent la vol. II (1449—1486). Pe lîngă studierea, în continuare, a epocii lui Alexandru cel Bun, pînă la 1457, s-a început documentarea necesară cunoașterii elementelor laice și locale ale picturii religioase din Moldova în secolele XV—XVIII.

Au fost definitivate cercetările privind dezvoltarea constituțională a României între 1859—1866, aprofundîndu-se, în același timp, studierea structurii demografice a tîrgurilor și orașelor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, teme care lărgesc cadrul cunoașterii celei de a doua faze a constituirii statului român unitar și aduc informații noi pentru istoria demografică a Moldovei. Sînt continuate, totodată, investigațiile documentare necesare clarificării situației supușurilor străini din Moldova în perioada 1832—1862 și a caracterizării activității istorigrafice a lui M. Kogălniceanu.

Studierea perioadei contemporane a continuat prin abordarea unor probleme privind viața politică a României din anii 1918—1929, insistîndu-se asupra anumitor aspecte ale raporturilor dintre partidele politice din 1918—1922 și a rolului acestora în evoluția istoriei generale a țării. De asemenea, au fost definitivate cercetările legate de dezvoltarea economică a României în perioada crizei economice din 1929—1933 și completate acelea afectate clarificării unor aspecte ale politicii externe din perioada 1924—1928. Pe lîngă cele arătate, în cursul anului 1971, a fost începută documentarea necesară pentru prezentarea evoluției și caracterului legislației electorale din perioada 1918—1926, continuîndu-se, de fapt, unele preocupări personale mai vechi în această direcție.

Colectivul de istorie universală a continuat studierea relațiilor externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea și între 1621—1672, a relațiilor economice și politice dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea (1699—1792) și a relațiilor româno-polone în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Totodată, în preocupările acestui colectiv intră și colaborarea la întocmirea tratatului de istorie a economiei românești, capitolul referitor la situația social-economică a Moldovei în secolul al XVIII-lea (D. Ciurea).

În vederea alcătuirii unor instrumente de lucru necesare cercetării istorice a fost începută inventarierea documentelor fondului Spiridoniei.

Ca și în anii trecuți, au fost prezentate, în cadrul ședințelor Institutului sau la unele sesiuni științifice și simpozioane, comunicări cu teme din planurile de cercetare sau din preocupările personale.

În luna mai 1971, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" a organizat o dezbatere științifică privind „Începutul epocii moderne în istoria României", cu participarea unor cunoscuți cercetători ai acestei perioade, prezentîndu-se, cu această ocazie, un număr de șapte comunicări ale unor cercetători ai Institutului nostru și ai Universității „Al. I. Cuza" din Iași, purtîndu-se, în același timp, discuții interesante în legătură cu problema în cauză și stabilindu-se unele concluzii judicioase.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La fel, Institutul a organizat în luna noiembrie cel de al doilea simpozion național „Din istoria agriculturii în România", la care au participat cercetători din domeniile istoriei, științelor economice, juridice, agronomice, muzeografi și etnografi din întreaga țară. Cu această ocazie au fost prezentate 93 de comunicări privind diverse aspecte ale istoriei agrare, de la cercetările arheologice afectate cunoașterii principalelor ocupații agricole ale populațiilor autohtone și pînă la probleme de strictă actualitate care se adresează specialiștilor din producție, în scopul valorificării unor soluții de mare eficiență practică.

În ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate următoarele comunicări: *Nicolae Suțu și reforma constituțională a Moldovei în 1856* (C. C. Angelescu), *M. Kogălniceanu și Gr. A. Ghica. Pe marginea unor manuscrise inedite* (Al. Zub), *Cercetări recente în Franța în domeniul demografiei istorice* (Ecaterina Negruți-Munteanu), *Considerații privind mortalitatea în orașul Iași între anii 1832—1865* (Ecaterina Negruți-Munteanu), *România și trusturile petroliere internaționale. (Literatura problemei)* (Gh. Buzatu), *Manifestări ale „renașterii naționale" în Moldova în anii 1821—1822* (D. Ciurea), *Cercetări în biblioteci și arhive din Turcia* (Tahsin Gemil) și *Aspecte dominante ale relațiilor economice dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea* (Ven. Ciobanu).

Pe lîngă aceste comunicări, în cadrul ședințelor Institutului a mai fost prezentată de către dr. Margot Hegemann (R. D. Germană), conferința *Relațiile dintre Republica Democrată Germană și Republica Socialistă România între anii 1949—1971.*

La sesiunea științifică comemorativă prilejuită de împlinirea a 150 de ani de la desfășurarea mișcării revoluționare din 1821, organizată în martie 1971 de către Institutul de istorie „N. Iorga", din partea Institutului nostru a fost prezentată comunicarea intitulată: *Manifestări ale „renașterii naționale" în Moldova în anii 1821—1822* (D. Ciurea).

Apoi, la simpozionul organizat în aprilie 1971, la Iași, și consacrat operei și activității lui N. Suțu, a fost prezentată comunicarea *Nicolae Suțu și organizarea constituțională a Moldovei la 1856* (C. C. Angelescu), iar la sesiunea jubiliară consacrată semicentenarului Partidului Comunist Român, organizată la Iași în aprilie 1971, a fost prezentată comunicarea *Iașii și începuturile mișcării socialiste* (D. Vitcu).

În afară de aceste prezențe, la simpozionul „Dacii, istoria și civilizația lor", organizat la Oradea în octombrie, anul acesta, pe lîngă participarea la dezbateri, a fost prezentată comunicarea: *Unele probleme privind continuitatea populației băștinașe pe teritoriul Moldovei în secolele II—IV e.n.* (Ion Ioniță). De asemenea, la simpozionul „Dobrogea în antichitate", ținut la Constanța în octombrie, a fost prezentată comunicarea *Precizări asupra conceptului de cetate de tip hallstattian în zona extracarpatică a României* (A. C. Florescu).

La simpozionul organizat la Iași în noiembrie 1971, cu tema „Moldova și Orientul", din partea Institutului au fost prezentate comunicările *Unele considerațiuni asupra onomasticii orientale a Daciei* (Silviu Sanie) și *Din raporturile moldo-otomane în primul sfert al secolului al XVI-lea* (Tahsin Gemil), iar la cea de a VII-a consfătuire pe țară a arheologilor din noiembrie — decembrie 1971, de la București, privitoare la problemele mileniului I e.n., s-au prezentat două rapoarte: *Rezultatele cercetărilor arheologice din anul 1971, privind mileniul I, pe teritoriul Republicii Socialiste România* (M. Petrescu-Dîmbovița) și *Probleme ale perioadei secolelor VI—X pe teritoriul Moldovei* (Dan Gh. Teodor), ca și o comunicare: *Populațiile de pe teritoriul Moldovei în secolele II—V e.n.* (Ion Ioniță).

Pentru cel de al XVI-lea Congres de bizantinologie, ținut la București în septembrie 1971, a fost pregătită comunicarea *Mențiuni ale vlahilor în izvoarele nordice medievale timpurii* (V. Spinei).

La al VIII-lea Congres internațional de științe pre și protoistorice din septembrie 1971 de la Belgrad, delegația Institutului de istorie și arheologie „A. D.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Xenopol" din Iași a prezentat raportul general intitulat *Depozitele de obiecte de bronz de pe teritoriul României (Bronz D pînă la Hallstatt inclusiv)* (M. Petrescu-Dîmbovița) și comunicările : *Periodizarea bronzului timpuriu și mijlociu în zona răsăriteană a României* (Marilena Florescu) și *Problema așezărilor fortificate hallstattiene din zona răsăriteană a României* (A. C. Florescu). Totodată, cu prilejul acestui congres, Institutul a contribuit la organizarea, la Belgrad, a expoziției „Ilirii și dacii", prin trimiterea unora dintre cele mai semnificative materiale geto-dacice.

La cel de al IX-lea colocviu organizat de Societatea de științe germano-române „M. Eminescu" de pe lîngă Universitatea din Freiburg (R. F. a Germaniei) cu tema „România după edictul lui Aurelian (271) și formarea limbii române" a fost prezentată comunicarea *Principalele rezultate ale cercetărilor arheologice recente din estul României privind secolele III—X* (M. Petrescu-Dîmbovița).

În cursul anului 1971 a apărut în Editura Academiei Republicii Socialiste România lucrarea monografică *Instituții feudale din Moldova. I. Organizarea de stat pînă la mijlocul sec. al XVIII-lea* (N. Grigoraș). A apărut, de asemenea, în Editura enciclopedică română și Editura militară, lucrarea *Mihail Kogălniceanu. 1817—1891. Biobibliografie* (Al. Zub), precum și culegerea intitulată *Nicolae Iorga. Omul și opera* (îngrijită de N. Grigoraș și Gh. Buzatu).

Tot în acest an a apărut în Editura Academiei Republicii Socialiste România fascicola VII din *Inventaria archeologica. Corpus des ensambles archéologiques*, intitulată *Dépôts de l'âge du bronze tardif* (M. Petrescu-Dîmbovița și Marilena Florescu).

Au fost predate pentru tipar lucrările : *A. D. Xenopol. Biobibliografie* (Al. Zub), *A. D. Xenopol. In memoriam* (culegere de studii îngrijită de L. Boicu și Al. Zub) și *România și trusturile petroliere internaționale pînă la 1929* (Gh. Buzatu).

În R. F. a Germaniei a fost predată lucrarea : *Das Gräberfeld von Independența (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs —, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Sîntana de Mureș — Černjachovkultur.* (Ion Ioniță), volum ce va apare în colecția *Saarbrücker Beiträge der Altertumskunde*, Band IX, Bonn, 1971.

În acest an a apărut tomul VIII din „Anuarul" Institutului și a fost definitivat pentru tipar tomul IX din aceeași publicație. S-a pregătit, în vederea predării Editurii, și volumul VIII din publicația „Arheologia Moldovei", iar volumul VII, al aceleiași publicații, este în curs de tipărire.

În cadrul relațiilor cu străinătatea, unii cercetători au fost trimiși pentru specializare și documentare în Franța, Turcia, Polonia, U.R.S.S. și Bulgaria.

În anul 1971 Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași a fost vizitat de o serie de cercetători și personalități din domeniul arheologiei din Iugoslavia, S.U.A., Italia, R. D. Germană, Ungaria și U.R.S.S., precum și de specialiști în domeniul istoriei din R. D. Germană, U.R.S.S., S.U.A. și Polonia.

În 1971 Institutul și-a extins schimburile cu străinătatea, ajungînd la 214 schimburi efectuate cu „Anuarul" Institutului din care 60 în est și 154 în vest și 180 cu „Arheologia Moldovei", din care 120 în vest și 60 în est. De asemenea, fondurile bibliotecii Institutului au crescut cu 99 de cărți provenite din donații și schimburi cu străinătatea.

În încheiere, trebuie să arătăm că în acest an și-au susținut tezele de doctorat, obținînd titlul de doctor în istorie, D. Șandru și Gh. Buzatu.

*

În anul 1972, cercetătorii Institutului de istorie au urmărit atît definitivarea acelor teme ce urmau a se încheia în cursul anului 1972, cît și completarea cercetărilor care, deși au fost începute în anii precedenți, continuă încă, acestora adăugîndu-li-se temele noi, înscrise în planul de cercetare al Institutului din acest an.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Sectorul de istorie veche și arheologie și-a continuat preocupările îndreptate spre elucidarea unor aspecte ale culturii materiale a comunităților omenești de pe teritoriul Moldovei din paleoliticul mijlociu pînă în perioada feudală, efectuînd pentru aceasta săpături arheologie în diverse puncte ale Moldovei, unele din acestea în colaborare cu muzeele de istorie. S-au făcut săpături arheologice în așezările de la Ghelăești—Neamț (faza Cucuteni B), Toflea (faza Cucuteni A) și Stoicani—Galați (cultura Folteștí), care, prin rezultatele lor, lărgesc sfera informațiilor referitoare la cltura Cucuteni și la perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului. Au fost continuate săpăturile din necropola de la Cîndești—Vrancea, unde au fost descoperite 80 de morminte caracteristice culturii Monteoru, toate de mare importanță pentru studierea ritului funerar din secolul XVII î.e.n., făcîndu-se, totodată, la Vînători și Toflea—Galați cercetări privitoare la epoca bronzului timpuriu și perioada hallstattiană.

În acest an au fost adăugate, de asemenea, noi date și informații arheologice studiilor referitoare la fortificațiile daco-getice, prin continuarea săpăturilor în cetatea din secolele IV—III î.e.n. de la Cotnari — „Cătălina", săpături care au o semnificație deosebită pentru stabilirea structurii elementelor specifice fortificațiilor de acest gen. Săpăturile din așezările secolelor III—II î.e.n. de la Botoșana și Dolhasca—Suceava, alături de cele efectuate în așezarea din secolele I—II e.n. de la Dumbrava—Iași au relevat noi caracteristici ale culturii geto- dacice din Moldova secolelor IV î.e.n. — II e.n.

Totodată, săpăturile din necropola de tip Sîntana de Mureș de la Miorcani—Botoșani și cea de la Letcani—Iași, precum și cele din așezările de la Tăcuta (secolul IV e.n.), Dodești—Vaslui (secolele IV—V și VIII—IX e.n.), Botoșana—Suceava (secolele V—VII e.n.) și din Horodiștea de la Fundul Herței—Botoșani (secolele IX—X) aduc informații importante pentru epoca de formare a poporului român.

În ceea ce privește perioada feudală, s-au făcut săpături într-o așezare din secolele XIII—XIV de la Prodana—Bîrlad, în necropola de inhumație și în așezarea din secolele XIII—XIV de la Hudum—Botoșani, în așezarea urbană de la Baia—Suceava (secolele XV—XVI) și în așezarea rurală din secolul XV de la Negoești—Neamț. Rezultatele acestor săpături arheologice au fost folosite de către cercetătorii Institutului nostru în scopul elaborării unor studii și lucrări de sinteză privitoare la istoria veche și medie a Moldovei.

În cursul anului 1972, preocupările secției de istorie medie, modernă și contemporană s-au oprit asupra studierii unor teme legate de situația economică sau politică a României și asupra tratării unor aspecte de politică externă și relații internaționale.

În acest sens, trebuie să relevăm continuarea acțiunii de publicare a izvoarelor cuprinse în colecția *Documenta Romaniae Historica* arătînd că în prezent se lucrează la volumele II (1449—1486) și III (1487—1504), din colecția amintită. Totodată, cercetătorii care se ocupă de perioada evului mediu au continuat studiile legate de stabilirea elementelor laice și locale ale picturii religioase din Moldova în secolele XV—XVIII, definitivînd, în același timp, tema privitoare la Moldova de la Bogdan I „Întemeietorul" la Ștefan cel Mare.

Au fost încheiate în acest an cercetările privitoare la cunoașterea economiei Moldovei între anii 1832 și 1848, administrației Moldovei între 1822—1828, structurii demografice a tîrgurilor și orașelor din Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea și activității istoriografice a lui Mihail Kogălniceanu. Continuă, și în acest an, documentarea referitoare la situația supușilor străini din Moldova în perioada 1832—1862, începînd-se, totodată, investigațiile pentru o nouă temă, aceea a dezvoltării constituționale a României între 1866—1871, care de fapt completează cercetările, referitoare la aceeași problemă, dar din altă perioadă, definitivate în cursul anului precedent.

În ceea ce privește studierea perioadei contemporane, amintim că, în 1972, au fost încheiate preocupările îndreptate spre clarificarea complexelor aspecte

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ridicate de cercetarea regimului electoral din România în perioada 1918—1926, continuîndu-se, în același timp, investigațiile necesare lărgirii cunoașterii raporturilor dintre partidele politice din România în anii 1918—1928, insistîndu-se mai mult asupra istoriei Partidului poporului și a opoziției făcute Partidului național liberal de către celelalte partide politice, în perioada amintită. S-a început documentarea pentru problemele referitoare la relațiile româno-franceze între anii 1928—1933 și aplicarea legilor de conversiune a datoriilor agricole, ce urmează a fi încheiate în anii următori. Au fost abordate de asemenea, unele teme ce privesc perioada de după 23 August 1944, așa încît se va ajunge, în anii ce urmează, la elucidarea anumitor aspecte ale evoluției istorice a țării dintr-o perioadă mai apropiată zilelor noastre. În cursul acestui an s-a încheiat documentarea pentru tema ce a avut ca obiect studierea situației social-economice a Moldovei după cel de al doilea război mondial (1944—1947), începîndu-se documentarea pentru sistemul electoral din România în perioada revoluției populare (1945—1948).

Colectivul de istorie universală a continuat preocupările legate de aprofundarea cunoașterii relațiilor externe ale Moldovei, din diverse perioade, îmbogățind informația cerută de studiul relațiilor externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea precum și de problemele privind relațiile dintre Poarta Otomană, Polonia, tătari și Moldova între 1621 și 1672 și relațiile economice și politice dintre Moldova și Polonia în secolul al XVIII-lea (1696—1792). Continuă și în acest an colaborarea la întocmirea tratatului de istorie a economiei românești, colaborare ce urmează a fi concretizată în redactarea capitolului referitor la situația social-economică a Moldovei în secolul al XVIII-lea. Dintre cercetările încheiate, amintim pe cea referitoare la relațiile româno-polone între 1848 și 1866.

Tot în 1972 a fost terminată fișarea documentelor fondului Spiridoniei în vederea întocmirii inventarului acestui fond.

În ședințele de comunicări ale Institutului, cercetătorii au prezentat rezultatele preocupărilor lor științifice, participînd, totodată, cu referate și comunicări la diferite dezbateri, sesiuni științifice sau simpozioane.

În luna martie 1972, Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" a organizat o dezbatere științifică cu tema „Începutul orașului medieval din Moldova în lumina datelor arheologice și istorice", cu prilejul căreia a fost discutată originea orașului medieval la est de Carpați, continuîndu-se, de fapt, preocupările și manifestările mai vechi, din acest domeniu. Cercetători științifici din Iași și București, cadre didactice de la institutele de învățămînt superior din Iași, Bacău și Suceava, ca și muzeografi din Iași, București, Bacău, Galați, Botoșani etc., au prezentat și au audiat un număr de cinci referate și trei comunicări, care au îmbrățișat o multitudine de aspecte privind tema dezbătută. Discuțiile purtate și concluziile stabilite cu acest prilej se alătură și lămuresc, pe de o parte, unele dintre punctele de vedere contradictorii, aducînd, pe de altă parte, în discuție, laturi mai puțin cunoscute ale problemei abordate (vezi, în acest tom. p. 651—654).

În ședințele de comunicări ale Institutului au fost prezentate următoarele comunicări: *Probleme privind migrația slavilor* (D. Gh. Teodor), *Constituirea cancelariei statului feudal moldovenesc* (Leon Șimanschi și Georgeta Ignat), (vezi în acest tom. p. 107—131), *Cu privire la datarea bisericii de lemn de la Putna* (I. Solcanu), *Prima întreprindere din Moldova pentru fabricarea uneltelor și mașinilor agricole* (A. Macovei). Alte comunicări prezentate în cursul anului 1972 au fost: *„Continuitatea" în literatura istorică din secolele XVIII—XIX* (D. Ciurea), (vezi, în acest tom. p. 185—189), *Prăbușirea Poloniei și Principatele Române* (Ven. Ciobanu) și *Moldova și conflictul diplomatic polono-turc din anii 1764—1766* (Ven. Ciobanu), (vezi p. 159—183).

Participînd la seminarul pentru istoria Europei de Est și Sud-Est, condus de prof. dr. Georg Stadtmüller și organizat în iunie 1972, la München, V. Spinei

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

a prezentat comunicarea *Fragen der Geschichte der Moldau in den XI—XIII Jahrhunderten. Historiche und archäologische Daten.*

De asemenea, la primul congres de tracologie, organizat la Sofia în iulie 1972, din partea Institutului nostru s-au prezentat comunicările : *Conceptul de cetate hallstattiană în spațiul carpato-dunărean* (A. C. Florescu) și *Începutul La Tène-ului în nord-estul României* (Silvia Teodor).

La simpozionul internațional privind epoca veche a bronzului în Europa, care a avut loc în luna mai, la Verona—Lazise, a fost prezentată comunicarea : *Civilizația Glina III — Schnechenberg în lumina noilor cercetări* (M. Petrescu-Dîmbovița).

La simpozionul consacrat lui A. D. Xenopol, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, în martie 1972, din partea Institutului a fost prezentată comunicarea : *Memorialistica lui A. D. Xenopol* (Al. Zub), iar la simpozionul cu aceeași temă organizat la Bacău, tot în martie 1972, a fost prezentată comunicarea : *Personalitatea lui A. D. Xenopol* (L. Boicu).

Tot în acest an, în cursul lunii octombrie, la sesiunea științifică de comunicări consacrată lui V. Pârvan, prilejuită de sărbătorirea a 90 de ani de la nașterea ilustrului cercetător al istoriei patriei, Al. Zub a prezentat comunicarea *Vasile Pârvan și organizarea culturii.*

În cursul anului 1972 a apărut la Editura Academiei Republicii Socialiste România lucrarea lui L. Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, la Editura Minerva, lucrarea lui Al. Zub, *V. Pîrvan. Corespondență și acte* și la Editura enciclopedică română, lucrarea aceluiași cercetător, *A. D. Xenopol — biobibliografie.* Cei doi cercetători sînt și coordonatori științifici ai volumului *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa*, apărut la Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Au fost predate la editură lucrările : *Tragedia domnitorului Grigore Al. Ghica* (L. Boicu) și *Țara Românească a Moldovei de la Bogdan I „Întemeietorul" la Ștefan cel Mare* (N. Grigoraș).

A apărut, totodată, volumul VII din publicația „Arheologia Moldovei", fiind predat Editurii Academiei Republicii Socialiste România volumul VIII din aceeași publicație.

În cadrul relațiilor cu străinătatea, unii cercetători ai Institutului au participat la diverse manifestări științifice organizate de foruri culturale internaționale, iar alții au fost trimiși pentru documentare în Turcia, Liban, Polonia, R. D. Germană, Bulgaria, U.R.S.S. și Ungaria.

Institutul nostru a fost vizitat de arheologi și istorici din diverse țări europene ca Belgia, R. F. a Germaniei ș.a.

Continuînd a întreține un susținut schimb de publicații cu străinătatea, în 1972, Institutul a efectuat, ca și în anul precedent, 214 schimburi cu „Anuarul" Institutului, dintre care 60 în est și 154 în vest și 264 schimburi cu „Arheologia Moldovei", iar dintre acestea 80 de schimburi au fost făcute în est și 184 în vest. Au fost primite, prin donații din străinătate, 250 de reviste, din care 79 din est și 171 din vest, la care se adaugă un număr de 56 cărți — 19 din est și 37 din vest —, toate îmbogățind fondul bibliotecii Institutului.

Gh. I. Florescu

AL DOILEA SIMPOZION NAȚIONAL *Din istoria agriculturii în România*, Iași, 5—7 noiembrie 1971.

În zilele de 5—7 noiembrie 1971, sub egida Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, s-au desfășurat la Iași lucrările celui de-al doilea simpozion național *Din istoria agriculturii în România.* Manifestarea a întrunit

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

cercetători din domeniile istoriei, științelor agronomice, științelor economice, dreptului și altele. Acest fapt, ca și numărul mare de comunicări, — 93 — au determinat realizarea unei tematici variate a simpozionului în care s-au abordat numeroase probleme majore ce privesc istoria agriculturii. Manifestarea a reflectat totodată atenția de care se bucură în țara noastră cercetarea problemelor de istorie agrară.

În ședința de deschidere au fost prezentate un număr de cinci comunicări de interes mai larg, între care amintim : I. Corfus, *Metode și probleme în cercetarea istoriei agrare ;* Șt. Olteanu, *Sensul și semnificația îndeletnicirilor agrare în trecutul poporului român ;* V. Liveanu, *Aplicarea matematicii la istoria relațiilor agrare.* Apoi, lucrările s-au desfășurat pe secții (I — Istorie veche și medie ; II — Istorie modernă ; III — Istorie contemporană ; IV — Istoriografie, etnografie, muzeografie).

Comunicările care au abordat teme din istoria agriculturii din epocile străveche și veche au evidențiat o serie de elemente noi în legătură cu progresele înregistrate atunci pe teritoriul țării noastre de această ramură de activitate umană (Marilena și Adrian Florescu, *Unelte agricole pe teritoriul Moldovei în mileniile III și II î.e.n. ;* M. Petrescu-Dîmbovița, *Secerea de bronz, ca unealtă pentru agricultură ;* Silvia Teodor, *Descoperiri de unelte dacice pe teritoriul Moldovei* și altele).

Pentru istoria medie, o atenție deosebită a fost acordată, în comunicările prezentate, culturii cerealelor, viticulturii și apiculturii. În acest cadru s-au analizat producția și productivitatea, tehnicile de lucru, calitatea produselor și valorificarea lor (C. Șerban, *Date privind producția de cereale din Țara Românească în secolul al XVIII-lea ;* L. Ursuțiu, *Agricultura domeniului Gurghiu în secolul al XVII-lea ;* D. Ciurea, *Contribuții la problema practicării agriculturii în Moldova în secolul al XVIII-lea ;* T. Mateescu, *Cultura viței de vie în Dobrogea în timpul stăpînirii otomane).* În general, tematica de istorie medie a simpozionului a dovedit o preocupare mai largă pentru problematica agriculturii din Transilvania, dar o mare parte din subiectele abordate au prezentat rezultate ale unor cercetări limitate la zone și mai restrînse.

Comunicările Secției de istorie modernă au îmbrățișat, în timp, perioada de la apariția relațiilor de producție capitaliste pînă în anul 1918. Temele abordate sînt deosebit de variate : producția cerealieră și animalieră în diferite regiuni sau provincii ale țării, dezvoltarea pomiculturii, viticulturii, apiculturii, rolul pădurilor în economia românească, industrializarea produselor agriculturii, relațiile de producție, legislație agrară și altele (Al. Gonța, *Producția de cereale în Moldova între anii 1812 și 1821 și furniturile datorate Înaltei Porți ;* C. Istrati, *Probleme ale agriculturii din Moldova în preajma Regulamentului organic ;* Gh. Platon, *Orientarea domeniului feudal în Moldova în vremea Regulamentului organic ;* S. Columbeanu, *Unele observații privind importanța pădurilor în economia românească (secolul al XVIII-lea — prima jumătate a secolului al XIX-lea) ;* Ioana Constantinescu, *Aspecte ale relațiilor agrare în perioada de descompunere a feudalismului în Moldova și Țara Românească. Scutelnicii și poslușnicii în economia domeniului feudal ;* V. Rusu, *Din legislația agrară a regimului burghezo-moșieresc ;* Elena Gheran, *Aspectul agrar al revoluției de la 1848 în Transilvania).* Comunicările prezentate la secția a II-a au avut meritul, în primul rînd, de a furniza informații inedite privitoare la istoria agriculturii și a relațiilor agrare și, în al doilea rînd, de a veni cu precizări și concluzii noi referitoare la căile specifice de trecere la capitalism a agriculturii românești.

Nu mai puțin variată, în comparație cu tematica celorlalte secții, tematica de istorie a agriculturii românești contemporane aduce un element deosebit de important, acela al interesului manifestat de cercetători, în special de agronomi, pentru punerea în lumină a unor activități ce pot oferi specialiștilor din producție sugestii și, uneori, chiar soluții ce ar putea fi valorificate de practică. Ne referim, pentru a da doar cîteva exemple, la studiile cu privire la ameliorările

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

funciare și la culturile forestiere (V. Blidaru, *Concepții și realizări în tehnica hidroameliorativă română*; I. Z. Lupe, *Contribuție la istoria culturilor forestiere de protecție a cîmpului din România).*

În fine, la Secția de Istoriografie, etnografie, muzeografie, accentul a căzut pe comunicările care au urmărit activitatea unor personalități din România în raport nemijlocit cu agricultura (V. Bulgaru, *G. D. Creangă — statistician agrar-social și influența sa asupra reformei agrare din 1921*; V. Florea, *Situația și perspectivele satului românesc în concepția lui Virgil Madgearu*; I. Berceanu, *Ion Ionescu de la Brad, precursor al științei conducerii producției în agricultură).* Lucrările de etnografie, semnate de Georgeta Moraru-Popa, N. Dunăre și A. Badea, cele de muzeografie, semnate de Elisabeta Ioniță și altele oferă unele precizări noi cu privire la unelte, la practica agricolă și chiar la evoluția agriculturii.

Discuțiile au reliefat, între altele, necesitatea întreprinderii unor cercetări interdisciplinare mai largi, care să contribuie la îmbunătățirea conținutului cercetărilor de istorie agrară, și concluzia că studiul evoluției agriculturii este capabil să ofere unele soluții pentru agricultura actuală.

Simpozionul s-a dovedit util și prin faptul că a prilejuit o confruntare de opinii a cercetătorilor de diferite specialități. O astfel de confruntare a făcut posibilă cunoașterea unor probleme speciale privind aceleași aspecte ale dezvoltării agriculturii în regiuni diferite ale țării, din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre.

D. Șandru

ÎNCEPUTURILE ORAȘULUI MEDIEVAL DIN MOLDOVA ÎN LUMINA DATELOR ARHEOLOGICE ȘI ISTORICE (DEZBATERE ȘTIINȚIFICĂ)

În ziua de 18 martie 1972 a avut loc, la Iași, dezbaterea științifică cu tema: *Începuturile orașului medieval din Moldova în lumina datelor arheologice și istorice.* La această dezbatere au participat cercetători și cadre didactice din Iași, București, Suceava, Bacău, Roman, Galați și Botoșani.

Cuvîntul de deschidere a fost rostit de prof. dr. docent M. Petrescu-Dîmbovița, directorul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" — Iași. Referindu-se la scopul dezbaterii inițiate de istoricii ieșeni, vorbitorul a subliniat faptul că stadiul actual al cercetărilor istorice și arheologice privind începuturile orașului medieval din Moldova impune, într-adevăr, cu necesitate un larg schimb de opinii între cercetătorii acestei importante probleme, mai ales în vederea stabilirii direcțiilor viitoare de investigare științifică a multiplelor ei aspecte.

Prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, președintele Secției de istorie a Academiei de științe sociale și politice, directorul Institutului de istorie „N. Iorga" — București, aducînd salutul Prezidiului Academiei de științe sociale și politice a relevat utilitatea indiscutabilă a acestei dezbateri științifice referitoare la unul dintre fenomenele cele mai complexe și cu cele mai diverse implicații în evoluția societății feudale românești.

În continuarea dezbaterii au fost apoi prezentate patru referate cu caracter general menite să contureze cadrul conceptual și metodologic al tratării problemei, precum și tot atîtea comunicări privind îndeosebi momentul și condițiile formării orașelor Baia, Suceava, Roman și Iași.

Primul referat, *Considerații privind originea orașului medieval în istoriografia recentă*, a fost prezentat de dr. D. Ciurea (Iași). Autorul a trecut în revistă o serie de lucrări și studii, „de nivel superior" apărute în ultimele două decenii pe plan european și mondial, aparținînd lui Pierre George, E. Ennen, H. Planitz, F. Rörig și H. Stoob, care, după părerea sa „depășesc dogmatismul lui H. Pirenne și

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

pragmatismul altor autori și contribuie, în sens real și în mod substanțial, la extinderea cercetării în materie de urbanologie". Sînt discutate, mai ales, studiile recente ale istoricilor vest-germani (W. Kuhn și F. Lütge) și polonezi (A. Gieysztor, M. Gumowski și alții) cu privire la extinderea, dreptului german orășenesc în Polonia, în secolele XIII—XV, în numeroase așezări, alături de grod-podgrodzie (W. Hensel), care au evoluat de la *forum novum* la *oppidum* și *civitas*. Pentru Ungaria, studiile publicate de Jenö Szücs și Gy. Györffy au ilustrat aceeași evoluție condiționată de surse interne, căi de trafic și influența germană, în sec. XIII—XIV. Din această literatură se desprinde ideea conform căreia «calea estică» («drumul Moldovei») a activizat o serie de așezări din «Rusia Roșie» și Moldova, cu elemente locale, săsești și germane, în a doua jumătate a sec. XIV și sec. XV—XVI. În încheiere, autorul remarcă, totuși, că în raport cu această literatură, la noi constatări în materie de oraș românesc se poate ajunge numai luîndu-se în considerație realitățile locale.

Dr. N. Grigoraș (Iași), susținînd referatul *Originea orașului medieval românesc de la est de Carpați în istoriografia românească*, a făcut o amplă expunere critică a principalelor etape, curente și opinii ale istoriografiei românești consacrate originii și momentului apariției vieții urbane pe teritoriul Moldovei. Autorul a insistat, în special, asupra contribuției masive a lui N. Iorga care, deși cu inconsecvențe și limite impuse de condițiile specifice epocii sale, a pus în circulație un bogat și inedit material documentar privind această problemă. De asemenea a scos în evidență și a precizat rolul contribuțiilor lui C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu ș.a. în același domeniu, precum și noua fază a cercetărilor inaugurată de istoriografia marxistă. În încheierea referatului s-a remarcat faptul că stadiul actual al cercetărilor în special arheologice, permite spre deosebire de tendințele anterioare ale studiilor istorice, sublinierea rolului determinant avut de elementul autohton în formarea orașului medieval, precum și fixarea epocii de desfășurare a acestuia în veacurile XIII—XIV.

În referatul *Premisele majore ale procesului de constituire a orașelor medievale la est de Carpați*, dr. Ștefan Olteanu (București) insistă mai ales asupra fazelor dezvoltării demografice a societății moldovenești din secolele X—XIII, în afara cărora nu poate fi înțeleasă nici formarea condițiilor economice, sociale și politice de bază, care au concurat la apariția orașelor medievale. Autorul subliniază faptul că, spre deosebire de țările Europei occidentale, unde într-o ambianță demografică propice, condițiile necesare apariției orașelor s-au putut concretiza încă de la sfîrșitul secolului al X-lea, în spațiul românesc extracarpatic, apariția „primelor cristalizări urbane", are loc abia în secolul al XIV-lea, „în urma unui lung proces de gestație, situat în principal, între secolele X—XIII".

Dr. M. D. Matei (București) în referatul intitulat *Sursele arheologice și procesul de constituire a orașelor medievale moldovenești*, consideră orașul medieval de la est de Carpați ca fiind produsul unui îndelungat proces de acumulări și restructurări economice, sociale și politice petrecute în sînul societății locale pînă în cea de a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cînd, datorită noilor condiții istorice, ele se realizează integral. Studierea acestui proces pune în evidență, de asemenea, necesitatea diferențierilor zonale ale teritoriului moldovenesc, corespunzătoare specificității factorilor istorici și justificată cu prisosință de particularitățile materialului arheologic descoperit în ultimele decenii. Sintetizînd, în continuare, rezultatele cercetărilor arheologice efectuate pînă în prezent, la Suceava și Iași, precum și ale celor în curs de desfășurare de la Baia, referentul precizează că la baza acestor orașe au stat, fără îndoială, așezările rurale, în timp ce orașul Roman se dovedește a fi rezultatul unei inițiative domnești. Se remarcă, în sfîrșit, însemnătatea deosebită a existenței statului feudal care, prin politica economică dusă de puterea centrală, precum și prin construirea de cetăți și curți domnești în unele orașe, a contribuit în mod hotărîtor la desăvîrșirea procesului de urbanizare.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Ultimul referat, *Începuturile vieții urbane în Iași pe baza datelor arheologice*, este prezentat de dr. Al. Andronic (Bacău). Coroborînd datele arheologice cu cele documentare autorul deosebește în desfășurarea procesului de dezvoltare urbană a Iașilor două etape : prima anterioară instalării curții domnești cînd, în așezările rurale de aici se stabilesc meșteșugari și negustori, devenind astfel centrul economic spre care gravitează satele din jur și totodată locul de întretăiere al unor importante căi comerciale, iar cea de a doua, după construirea curții domnești la începutul sec. al XV-lea, cînd se produce accelerarea procesului de urbanizare.

În comunicarea *Contribuții la problema începuturilor orașului Baia* cercetătorii ieșeni Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu și Stela Cheptea sintetizînd rezultatele săpăturilor arheologice de pînă în anul 1969 și coroborîndu-le cu celelalte surse informative, ajung la concluzia că cele mai vechi urme de locuire de la Baia datează, deocamdată, din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Stratul următor, datînd din cea de a doua jumătate a aceluiași secol și de la începutul celui următor, conține materiale și complexe de locuire care dovedesc că așezarea de aici dobîndește treptat un caracter urban. Alături de populația locală, mai numeroasă, la Baia este documentată și o populație străină, care a contribuit la dezvoltarea procesului de urbanizare a așezării.

Lucian Chițescu (București), în comunicarea *Prezintă istoria Romanului elemente specifice pentru începutul orașului în Moldova?* demonstrează că, deocamdată, Romanul este singura așezare de tip orășenesc, din Moldova, apărută în jurul unei fortificații militare, fenomen bine cunoscut în Europa occidentală. Cetatea de pămînt și lemn, construită de Roman voievod între anii 1386 și 1391 a determinat apariția unei aglomerări de meșteșugari și negustori, care s-a transformat curînd într-o așezare urbană fortificată, legată topografic de fortificația mușatină și fiind o continuare a ei. În încheiere, referentul apreciază că apariția și rapiditatea cu care se impune Romanul printre celelalte orașe medievale din Moldova constituie un exemplu grăitor al consecințelor pozitive pe care le-au avut măsurile autorității centrale.

Cercetătorii Elena Busuioc și Al. Rădulescu (București), prezentînd comunicarea *Geneza orașului medieval Suceava în lumina cercetărilor arheologice*, observă că cercetările arheologice au semnalat pe teritoriul Sucevei, între secolele XII—XIII, o locuire sporadică pe o suprafață întinsă. În secolul al XIV-lea se constată însă o restrîngere a ariei de locuire, așezarea fiind fortificată cu un șanț de apărare. Momentul următor în dezvoltarea așezării de la Suceava se plasează în timpul domniei lui Petru I, cînd se construiește curtea domnească, iar numărul meșteșugarilor crește, aria tîrgului depășind nucleul inițial. Tot acum este semnalată o ceramică de factură străină aparținînd unor coloniști germani. Secolul al XV-lea prezintă noi date privind repartiția demografică din cadrul orașului : concentrarea meșteșugarilor la marginea așezării, în apropierea noului șanț de apărare, iar a populației înstărite în jurul curții domnești.

În cadrul discuțiilor care au urmat s-au făcut intervenții interesante privind apariția orașelor Bîrlad, Galați, Botoșani și Bacău.

Victor Spinei, cercetător științific (Iași), bazîndu-se pe rezultatele descoperirilor arheologice, de la Prodana — Bîrlad, demonstrează că evoluția așezării de la Bîrlad spre faza urbană a avut loc abia după înlăturarea stăpînirii tătare adică în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Plasarea apariției orașului Bîrlad de către unii cercetători în cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea se datorește, după părerea sa, interpretării greșite a unor informații din *Cronica Ipatievskaia*.

Paul Păltănea (Galați) a susținut, folosindu-se de unele informații documentare, precum și de mărturii arheologice, că orașul Galați a apărut ca port comercial la Dunăre la sfîrșitul secolului al XIV-lea sau la începutul celui de al XV-lea. În aceeași perioadă apare după părerea muzeografului Al. Artimon (Bacău)

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

și orașul Bacău, fapt confirmat de săpăturile arheologice efectuate recent în diferite puncte ale orașului. De asemenea, în intervenția referitoare la apariția orașului Botoșani, I. D. Marin (Botoșani) a susținut că așezarea urbană de aici s-a format în a doua jumătate a secolului al XIV-lea cînd se constată și stabilirea unei colonii armenești.

Dr. M. D. Matei discutînd unele probleme din lucrările și intervențiile prezentate a arătat importanța folosirii metodei topografice în studierea dezvoltării orașului medieval. Vorbitorul consideră că produsele de calitate descoperite în unele din așezările moldovenești nu pot constitui, prin ele însele, dovezi concludente ale evoluției acestora spre faza urbană. El constată, de asemenea, că nu s-a ajuns încă la definirea orașului medieval de pe teritoriul extracarpatic al României, în raport cu cel european, soluționarea acestei probleme rămînînd ca o sarcină importantă a cercetărilor viitoare.

Prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, subliniază faptul că din lucrările dezbaterii a reieșit în mod clar cauzalitatea internă a apariției orașului medieval moldovenesc. Vorbitorul observă că nu întîmplător primele nuclee urbane apar în ținuturile cu o mai mare densitate demografică, la limita dintre diferite zone geografice și îndeosebi acolo unde a existat un minimum de securitate politică. De asemenea, consideră că apariția statului feudal nu ar fi fost totuși posibilă fără existența unui minimum de centre urbane. Este de acord cu punctul de vedere exprimat de M. D. Matei privind necesitatea stabilirii criteriilor specifice ale genezei orașelor noastre, comparativ cu cele din apusul Europei.

Dr. D. Ciurea, împărtășind punctul de vedere conform căruia momentul hotărîtor al apariției orașelor moldovenești aparține celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea, remarcă faptul că nu în toate cazurile se poate vorbi de așezări mai vechi pe cale de urbanizare. El subliniază totodată necesitatea unei reevaluări a aportului elementelor comerciale și meșteșugărești venite din zona intracarpatică a României la dezvoltarea așezărilor urbane est-carpatice, în raport cu realitățile concrete ale acestora, precum și faptul că orașele moldovenești se deosebesc de cele din apusul Europei numai sub raportul formei, nu și sub cel al funcțiilor lor.

Cuvîntul de închidere a dezbaterii a fost rostit de prof. univ. dr. docent M. Petrescu-Dîmbovița.

G. Ignat și St. Cheptea

AL VIII-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE PREISTORICE ȘI PROTOISTORICE

Între 9 și 15 septembrie 1971 a avut loc la Belgrad, sub patronajul lui Mitja Ribičić, Președintele Consiliului Federal al R.S.F. Iugoslavia, cel de al VIII-lea Congres Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice.

Acest Congres, care a urmat după cel de al VII-lea din 1966, de la Praga, a fost organizat de către Uniunea Internațională de Științe Preistorice și Protoistorice (U.I.S.P.P.), membră a Consiliului Internațional de Filozofie și Științe Umane de pe lîngă U.N.E.S.C.O., printr-un comitet național iugoslav, avînd ca președinte pe Acad. Grîga Novak (Zagreb) și ca secretar general pe Acad. Aloiz Benac (Sarajevo). Prin grija acestui comitet s-au publicat în 1971 vol. I din *Actele Congresului de la Belgrad*, cuprinzînd 18 rapoarte generale și un volum *Epoca preistorică și protoistorică în Iugoslavia. Cercetări și rezultate.*

La lucrările Congresului au participat aproape 750 specialiști din lumea întreagă, majoritatea din domeniul arheologiei și în număr redus din acela al disciplinelor anexe arheologiei (paleoantropologia, paleozoologia etc.).

Țara noastră a fost reprezentată printr-o delegație compusă din 35 membri, condusă de prof. I. Nestor, acad. Em. Condurachi și semnatarul acestor rînduri.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Din această delegație au făcut parte arheologi de la Institutele de specialitate din București, Cluj și Iași ale Academiei de Științe Sociale și Politice, de la Facultățile de istorie din Cluj și Iași, Institutul pedagogic de 3 ani din Suceava, precum și de la muzeele de istorie din Galați, Roman, Bacău, Ploiești, Craiova și Alba-Iulia.

Ținem să subliniem că prin numărul de participanți, delegația română la acest Congres a fost una din cele mai mari, urmînd imediat după delegațiile Angliei și Republicii Federale a Germaniei.

Lucrările Congresului au cuprins o tematică vastă, ilustrată prin peste 250 rapoarte și comunicări, repartizate în opt secții.

La prima secție, cu tema „Teorie și metodologie arheologică", s-au dezbătut probleme de cronologie, tipologie, metalurgie, antropologie și teorie, acestea din urmă privitoare îndeosebi la critica și interpretarea izvoarelor arheologice. În ceea ce privește cronologia, s-a pus din nou în discuție problema C_{14} și a cronologiei stratigrafice comparative a sud-estului Europei în neolitic de către Vl. Milojčić (R. F. G.), care, în raportul său, s-a referit și la cunoscutele descoperiri de tablete de lut cu semne de scriere de la Tărtăria, jud. Alba.

La secțiile a doua și a treia, cu temele Paleoliticul inferior și mijlociu și Paleoliticul Superior și Mezolitic, s-au dezbătut cu precădere probleme relative la paleoliticul din vestul, centrul, estul și sud-estul Europei, urmărindu-se cu deosebit interes comunicarea lui H. Lumely (Franța), privitoare la paleoliticul inferior din sud-estul Franței.

Cele mai multe rapoarte și comunicări au fost susținute la cele două subsecții ale secției a IV-a, cu tema Neolitic și Eneolitic, unde s-au discutat îndeosebi probleme de coronologie relativă și absolută ale Neoliticului și Eneoliticului din Europa și Asia Anterioară, precum și privitoare la legăturile dintre culturile din această vreme din centrul și sud-estul Europei, Balcani și Carpați, Caucaz și Carpați, Troia II și Balcani, Mediterana și Nordul Africei. Paralel cu acestea s-au prezentat și rezultatele unor săpături importante din Europa și Orientul apropiat, precum și concluziile la care s-a ajuns prin unele cercetări de paleoantropologie și paleozoologie. Deosebit de sugestive au fost interpretările date de B. Iovanović (Iugoslavia) complexelor de locuire de formă trapezoidală, cu vetre rectangulare în mijloc și cu pietre pe margine, din stațiunea neolitică din vremea culturii Starčevo—Criș de la Padina, din zona iugoslavă a Porților de Fier, cu analogii la Lepenski Vir în aceeași zonă, precum și în ceea ce privește locuințele din cunoscuta așezare aparținînd culturii ceramicii liniare de la Bylany din Boemia. Relativ la aceasta din urmă așezare, arheologul ceh B. Soudsky, folosind metoda matematică, a încercat să stabilească numărul familiilor și componența lor, precum și cuantumul de muncă depusă pe terenurile din jur pentru asigurarea hranei comunităților neolitice din această așezare.

Alte numeroase rapoarte și comunicări au fost susținute la cele două subsecții ale secției a X-a cu tema epoca bronzului și a fierului, în cadrul cărora s-au dezătut probleme de ordin tipologic, cronologic și cultural, precum și în legătură cu arta din această vreme. O atenție deosebită s-a acordat problemelor privitoare la geneza și încadrarea culturală și cronologică a complexelor cîmpurilor de urne din sud-estul, centrul și vestul Europei, la depozitele de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din sud-estul și centrul Europei, și la așezările întărite din epoca bronzului, Hallstatt și La Tène, precum și problemelor de cronologie ale Hallstattului din spațiul est-alpin, Italia și nord-vestul Iugoslaviei. În ceea ce privește această din urmă problemă, concluziile de ordin cronologic la care au ajuns în rapoartele lor Kl. Kilian și O. H. Frey (R.F.G.) și S. Gabrovec (Iugoslavia) prezintă un deosebit interes pentru sincronizarea, în lumina ultimelor cercetări, a fazelor civilizației Villanova și Hallstatt. Același mare interes pentru sincronizarea descoperirilor de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului din estul Europei cu cele din Caucaz a prezentat și comunicarea lui R. M. Abramisvili (U.R.S.S.) privitoare la necropola de la Sam-

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

thavro, cu șase grupe de morminte, datate între sec. XIV și VI î.e.n. Tot în legătură cu epoca bronzului din Caucaz a fost urmărită cu interes și comunicarea lui O. M. Dzaparidze (U.R.S.S.) privitoare la splendida cultură Trialeti, din prima jumătate a mil. II î.e.n. din sudul Georgiei, cu analogii în Asia Anterioară și regiunea egeeană.

La secția următoare, a șasea, cu tema Populația autohtonă și raporturile ei cu lumea greco-romană, la care au participat și specialiști în domeniul arheologiei greco-romane, s-au dezbătut, în rapoarte și comunicări, probleme privitoare la relațiile triburilor locale din sud-estul și centrul Europei cu lumea greacă și romană, influența lumii mediteraniene asupra popoarelor din Europa în Hallstatt și La Tène, civilizațiile tîrzii La Tène și ocupația romană, precum și relativ la circulația monedelor romane.

În continuare, la secția a VII-a, cu tema Popoarele din epoca migrațiilor și Evul Mediu timpuriu și raporturile lor cu populația autohtonă, s-au dezbătut, în numeroase rapoarte și comunicări, urmate deseori de discuții deosebit de vii, probleme privitoare la unele triburi germanice (vandali, ostrogoți, longobarzi și franci), la sarmații în valea Dunării și la originea și răspîndirea anților și sclavinilor, precum și relativ la raporturile avarilor și slavilor cu triburile autohtone din valea Dunării și Balcani și în contactul neamurilor germanice și slave în centrul Europei în sec. VI e.n. Tot în cadrul acestei secții s-au discutat și unele probleme teoretice relativ la folosirea datelor arheologice în domeniul istoriei.

În fine, în ultima secție, a opta, cu tema Chestiuni speciale în regiunile extraeuropene, s-au discutat unele probleme privitoare la începuturile producerii de hrană în Lumea Veche și Nouă, precum și altele de arheologie și artă preistorică din teritoriile extraeuropene.

Membrii delegației române la acest Congres, în cadrul secțiilor a II-a și pînă la a VII-a inclusiv, au susținut șase rapoarte și 20 comunicări, abordînd diferite probleme din paleolitic și pînă în sec. X e.n. inclusiv și au intervenit în nenumărate rînduri la discuții, făcîndu-se în acest fel bine simțită prezența specialiștilor români la această mare manifestare științifică de caracter internațional. La aceasta a contribuit și faptul că organizatorii congresului au oferit conducerea secțiilor la opt arheologi români (Eugen Comșa, acad. Em. Condurachi, H. Daicoviciu, Vl. Dumitrescu, N. Gostar, K. Horedt, I. Nestor și M. Petrescu-Dîmbovița).

În rapoartele arheologilor români s-au dezbătut probleme privitoare la începutul neoliticului în România (Vl. Dumitrescu), depozitele tîrzii de bronzuri pe teritoriul României (M. Petrescu-Dîmbovița), raporturile triburilor autohtone de la Dunărea de Jos și Prut cu lumea greacă (acad. Em. Condurachi), romanizarea Daciei (acad. C. Daicoviciu și H. Daicoviciu), sarmații pe teritoriul României (Gh. Bichir) și raporturile avarilor și slavilor cu populația indigenă pe teritoriul României (I. Nestor).

De asemenea, în cele 20 comunicări prezentate la acest congres s-au dezbătut diferite probleme privitoare la paleoliticul din Banat (Fl. Mogoșan) și aurignacianul din cîmpia Olteniei (Corn. Mateescu), asemănări și deosebiri între culturile Boian și Hamangia și locul lor în neoliticul din sud-estul Europei (Gh. Cantacuzino), reprezentarea corpului uman în plastică cucuteniană după figurinele cu striuri (H. Dumitrescu), utilizarea bovinelor la tracțiune în neoliticul mijlociu (V. Gheție și Corn. Mateescu), periodizarea bronzului vechi și mijlociu la est de Carpați (Marilena Florescu), cronologia bronzului tîrziu din vestul României (Al. Vulpe), sfîrșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului în spațiul nord-dunărean (Seb. Morintz), epoca hallstattiană din Transilvania (M. Rusu), sistemul de fortificație al așezărilor hallstattiene din Moldova (Adrian Florescu), metalurgia fierului în La Tène-ul din Oltenia (E. Bujor), bastarnii în spațiul extracarpatic în lumina ultimelor cercetări arheologice (Mircea Babeș), așezarea și cimitirul daco-roman de la Obreja (Transilvania) și importanța lor pentru problema continuității în Dacia romană și postromană (D. Protase), popoarele de la est de

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Carpați și relațiile lor cu provinciile latine orientale (N. Gostar), circulația monetară la est de Carpați în sec. II—IV e.n. (V. Mihăilescu-Bîrliba), al doilea mormînt princiar de la Apahida (K. Horedt), elemente romano-bizantine în cultura Ipotești — Cîndești (V. Teodorescu) și cronologia și apartenența necropolelor de tip Moreşti — Band (Maria Comșa).

Aceste rapoarte și comunicări, prezentate de membrii delegației române, au sintetizat rezultatele unor cercetări îndelungate, interpretate științific în lumina ultimelor date procurate de cercetările de pe teren și din muzee, precum și de literatura de specialitate din țară și străinătate. Ele au fost urmărite cu interes, participînd la susținerea lor mulți specialiști, care au manifestat un deosebit interes pentru noile descoperiri și interpretări românești, atît în domeniul paleoliticului, neoliticului și al epocilor bronzului și fierului, cît și al perioadei cristalizării societății dacice și a contactelor ei cu lumea greco-romană, precum și mai ales pentru ultima perioadă a formării poporului român.

În ceea ce privește discuțiile purtate pe marginea rapoartelor și comunicărilor arheologilor români, menționăm pe acelea relativ la raportul prof. I. Nestor, cu care prilej prof. J. Werner de la Universitatea din München, avînd în vedere grupul Ipotești — Cîndești, pe care în raportul său spre deosebire de unii arheologi români îl consideră slav, s-a referit în general la lipsa unor publicații mai complete privind complexele arheologice, pe care știința românească își întemeiază unele din tezele principale relativ la continuitatea daco-romană. De altfel, și în comunicarea arheologului polonez Kazimierz Godlowski, de la Universitatea din Cracovia, s-a făcut observația, că rezultatele arheologiei românești privitoare la perioada ocupației romane în Dacia nu au totdeauna precizia necesară pentru a fi de ajutor specialiștilor care se ocupă cu această perioadă.

În referatul de rapoartele și comunicările arheologilor români, un mare interes l-au manifestat congresiștii și pentru expoziția cu tema „Dacii și ilirii", organizată cu prilejul acestui congres de către Muzeul Transilvaniei din Cluj și de Muzeul Național din Belgrad. Menționăm că tot cu ocazia Congresului s-au mai organizat de arheologii iugoslavi încă două expoziții, dintre care una privitoare la celebrele descoperiri neolitice de la Lepenski Vir și alta cu tema „celții și romanii la Singidunum".

De asemenea, pentru o mai bună cunoaștere a unora din stațiunile arheologice din Iugoslavia s-au organizat, în timpul Congresului, vizite la Vinča, Gomolava și Sremska Mitrovica (Sirmium).

Paralel cu lucrările congresului s-au ținut și două ședințe ale Consiliului Permanent al UISPP, la care au participat cei patru membri români ai acestei organizații științifice internaționale (Vl. Dumitrescu, M. Comșa, I. Nestor, și M. Petrescu-Dîmbovița). Cu acest prilej s-a observat o modificare în statut, prin care se permite cooptarea în UISPP și a țărilor care nu figurează pe lista UNESCO. În acest fel s-a creat și realizat posibilitatea ca Republica Democrată Germană să figureze în Uniune cu o delegație de patru specialiști, deosebită de aceea a Republicii Federale a Germaniei.

Tot în cadrul ședințelor Consiliului Permanent s-au prezentat două noi fascicole românești (6 și 7) din colecția *Inventaria Archaeologica*, privitoare la depozitele de bronzuri de la sfîrșitul epocii bronzului din nord-vestul Transilvaniei (T. Bader) și Moldova (M. Petrescu-Dîmbovița și M. Florescu), apărute sub redacția prof. I. Nestor, în Editura Academiei R.S. România. Cu acest prilej M.E. Mariën (Belgia), responsabilul acestei publicații din partea UISPP, a menționat în darea de seamă prezentată Consiliului Permanent că în România se lucrează pentru această colecție.

În fine, în cadrul Consiliului Permanent de la Belgrad s-a hotărît ca cel de al IX-lea Congres Internațional de Științe Preistorice și Protoistorice din anul 1976 să se țină în Franța, la Nisa, președintele congresului și totodată și al UISPP fiind desemnat de prof. L. Balout de la Institutul de Paleontologie umană din Paris.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Nu putem încheia această prezentare a Congresului de la Belgrad fără ca să subliniem atenția deosebită de care s-au bucurat membrii delegației române din partea organizatorilor jugoslavi al acestui mare congres internațional precum și atmosfera de prietenie și colaborare în care s-au desfășurat lucrările lui, ceea ce a permis să se stabilească în timpul ședințelor de comunicări și după aceea un schimb viu de opinii, precum și noi proiecte de colaborare.

M. Petrescu-Dîmbovița

Al IX-lea colocviu al societății de studii germano-române „Mihai Eminescu din Freiburg.

În colțul de sud-vest al Republicii Federale a Germaniei, în apropiere de granițele cu Franța și Elveția, pe un afluent al Rinului Superior și la poalele Munților Pădurea Neagră, într-o poziție deosebită de pitorească, se află vechiul oraș Freiburg, important centru cultural, științific și industrial, în viața căruia un rol de seamă l-a avut și-l are Universitatea cu o vechime de peste jumătate de secol.

Aici, între 3 și 5 decembrie 1971, în cabana universității de pe înălțimea Schauinsland din Munții Pădurea Neagră, a avut loc cel de al IX-lea colocviu al Societății de științe germano-române „Mihai Eminescu" de sub conducerea studenților, în colaborare cu seminarul de romanistică al universității din Freiburg.

La acest colocviu, care a avut ca temă : „România orientală după edictul lui Aurelian (271) și formarea limbii române", a participat o delegație de 15 specialiști (lingviști, istorici, arheologi, epigrafiști și folcloriști) din București, Cluj și Iași, condusă de prof. dr. Cicerone Poghirc, director general al Învățămîntului superior din Ministerul Învățămîntului. De asemenea, au luat parte lingviști, istorici și arheologi din Republica Federală a Germaniei, Elveția, Spania, Grecia, Italia și Austria, precum și numeroși studenți din Republica Federală a Germaniei.

Lucrările colocviului au fost deschise de prof. dr. Paul Miron, la Universitatea din Freiburg, care și-a dat tot concursul pentru buna reușită a acestei manifestări științifice internaționale.

A urmat apoi comunicarea acad. Al. Rosetti, *Considerații asupra limbii române*, în care s-a scos în evidență caracterul popular al latinei din Dacia, precum și faptul că elementele slave nu au modificat apartenența limbii române la limbile romanice.

În continuare, s-au tratat de către lingviștii români următoarele teme : latina vulgară și reconstituirea limbii române (Sorin Stati), elementele autohtone din limba română (Cicerone Poghirc), caracterul roman al foneticei și fonologiei române (Andrei Avram) și elemente autohtone în dialectele romanice (I.I. Rusu), iar de către specialiștii germani, elemente germanice în România (W. Th. Elwert, Mind) și numele roman al Dunării (Gottfried Schramm, Freiburg). Ținem să subliniem discuțiile deosebit de vii, pe marginea acestor comunicări, la care au participat atît specialiștii străini, cît și cei români.

În ceea ce privește comunicările din domeniul istoriei vechi, s-au tratat teme ca *Evacuarea Daciei și elementele romanice la nord de Dunăre în lumina izvoarelor scrise* (VI. Iliescu),*Data părăsirii Daciei* (Andrei Bodor), *România orientală după edictul lui Aurelian* (Radu Vulpe) și *Gothia Romana* (Evanghelos Chrysos, Tesalonic). Deosebit de sugestivă a fost interpretarea dată de VI. Iliescu pasajului din Eutropius, preluat de *Historia Augusta*, relativ la „golirea Daciei", în lumina corecturii făcută de Iordanes, originar din Moesia, potrivit căreia Aurelian a retras numai legiunile, susținîndu-se, pe drept, că în felul acesta pasajul respectiv din Eutropius, invocat de Roessler, își pierde din valoarea probatorie, atribuită timp de un secol.

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

La rîndul lor, arheologii au subliniat, în comunicările susținute, importanța cercetărilor arheologice pentru problema continuității romanizării și a nemurilor în migrație de pe teritoriul României (I. Nestor) sau în mod special din Transilvania (K. Horedt) ori Moldova (M. Petrescu-Dîmbovița), precum și pentru problema stăpînirii romane la nord de Dunăre după 271 (D. Tudor). Pe lîngă acestea, au prezentat și unele inscripții romano-bizantine inedite de o deosebită importanță pentru sec. V—X din istoria Dobrogei (Emilian Popescu).

În fine, folcloriștii români (D. Pop și M. Pop) s-au ocupat în mod special în comunicările lor de problema moștenirii romane în folclorul românesc, reieșind importanța studierii folclorului pentru problema continuității și romanității populației daco-romane.

Nu putem încheia fără ca să subliniem nivelul științific ridicat al comunicărilor susținute, care urmează să apară într-un volum din Dacoromania (seria nouă), precum și spiritul de perfectă obiectivitate științifică în care s-au purtat discuțiile la această importantă manifestare științifică de caracter internațional.

De asemenea, merită să fie menționată atenția de care s-a bucurat delegația română, atît cu prilejul recepțiilor de la Universitate și Primărie, cît și cu ocazia vizitei făcute la Editura Rombach, care a tipărit recent cartea *România pe drumul socialismului* de N. Ceaușescu.

M. Petrescu-Dîmbovița

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ȘTIINȚIFICĂ ÎN R. P. POLONĂ

Călătoria de documentare științifică în R.P. Polonia în octombrie — noiembrie (două săptămîni) 1971 ne-a oferit posibilitatea să completăm documentarea poloneză pentru tema de plan *Raporturile româno-poloneze între 1848 și 1866*. Este vorba, într-adevăr, de o completare a documentării poloneze deoarece ea fusese începută cu ocazia altei călătorii care ne îngăduise să stabilim cu precizie ce anume urma să cercetăm într-o nouă deplasare. Programul de lucru astfel alcătuit și amabilitatea gazdelor ne-au înlesnit foarte mult împlinirea obiectivelor propuse.

În ceea ce privește arhivele, două au fost instituțiile unde am continuat cercetările: Biblioteka Ludowa (Varșovia) și Muzeum Narodowe w Krakowie (Czartoryski) în vreme ce la biblioteca universității din Varșovia am consultat acea literatură de specialitate care n-a fost posibil să fie adusă în Iași pe calea împrumutului.

Actele emigrației poloneze, ca și cele ale Guvernului Național Polonez, memorialistica etc. cuprind o asemenea bogăție de informații relative la relațiile româno-poloneze între 1848 și 1866, încît, adăugate la ceea ce s-a publicat pînă acum (îndeosebi de P.P. Panaitescu și Gh. Duzinchevici), oferă suficiente garanții pentru elaborarea unei întinse lucrări consacrate temei noastre. Cel mai important rezultat al deplasării noastre este, neîndoielnic, excerptarea unor informații de primă mînă, de natură să contribuie hotărîtor la elucidarea unor chestiuni controversate ale relațiilor româno-poloneze din anii 1848—1849 și 1863. Actele oficiale ale Guvernului Național Polonez, de pildă, aduc lumină în privința pretinsei atitudini echivoce a lui Al. I. Cuza față de cauza polonă în 1863, lipsind de temei învinovățirile care i s-au adus domnitorului în legătură cu momentul Costangalia.

Cu prilejul acelei călătorii am avut onoarea să fim primiți de către unul dintre cei mai mari istorici polonezi: St. Kieniewicz, apoi de către J. Skavronek, care se ocupă de istoria raporturilor poloneze cu țările din sud-estul continentului. Convorbirile s-au referit la perspectivele studierii istoriei relațiilor româno-poloneze, dovedindu-se foarte utile.

L. Boicu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ÎN U.R.S.S.

În cursul călătoriei de documentare științifică făcută în U.R.S.S., între 6 și 29 decembrie 1971, în cadrul acordului de colaborare științifică dintre Academia de științe sociale și politice a R.S. România și Academia de științe a U.R.S.S., am întreprins cercetări în unele arhive, biblioteci și muzee din Moscova și Leningrad. Scopul meu principal în această călătorie a fost colaționarea documentelor moldovenești de pînă la anul 1448 care urmează să se tipărească în volumul I (1384—1448) din *Documenta Romaniae Historica* după originalele care se conservă în depozitele arhivistice sovietice. Toate aceste documente îmi erau bine cunoscute din transcrierile și fotocopiile făcute de slavistul român Ioan Bogdan la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului nostru și păstrate la Biblioteca Academiei R.S. România — București. Am izbutit să colaționez toate documentele de pînă la 1448 care se păstrează la Biblioteca de Stat" V.I. Lenin" din Moscova și cele din Arhiva Centrală de Stat a actelor vechi din capitala sovietică. Pentru documentele de la Biblioteca „Lenin" cunoscute istoricilor români după transcrierile lui Ioan Bogdan am făcut microfilm spre a le putea însoți în ediția din *Documenta Romaniae Historica* de fotocopia originalului. Am transcris și microfilmat de la aceeași bibliotecă și unele documente de la Ștefan cel Mare. Alte documente, dintre care unele inedite, de la același voievod se păstrează în depozitele arhivistice din Leningrad ; timpul scurt avut la dispoziție nu mi-a permis însă cercetarea lor.

Cel de al doilea scop al acestei călătorii a fost depistarea și regestarea sau transcrierea actelor medievale românești ce urmează să se publice în colecția *Documenta Romaniae Historica*. Cunoscînd tot ceea ce s-a depistat și regestat în arhivele sovietice pînă la această dată de către istoricii și arhiviștii români, am continuat această operație la Arhiva Centrală de stat din Moscova, la Biblioteca „Lenin" din același oraș și la Muzeul de literatură rusă din Leningrad, unde se conservă numeroase acte medievale românești. La această din urmă instituție am avut surpriza de a găsi și zece pergamente muntenești de excepțională valoare din secolele XVI—XVII. În afară de bogatul material cules pentru corpusul de acte medievale românești din depozitele arhivistice menționate și de consultarea altor documente la Muzeul de istorie din Moscova, am cercetat și unele manuscrise vechi românești de la instituțiile de mai sus și de la Biblioteca Filialei din Leningrad a Academiei de științe a U.R.S.S. Investigațiile întreprinse în acest scurt răstimp în bibliotecile și arhivele sovietice mi-au relevat extraordinara lor bogăție în material documentar privitor la istoria României. Cercetarea cataloagelor arhivelor și bibliotecilor din Moscova și Leningrad, după cum singur am putut constata din scurtele sondaje pe care am avut răgazul să le fac, este de natură să ducă la descoperirea a încă numeroase documente românești inedite și, fără îndoială, a unor noi manuscrise românești pe lîngă cele, destul de multe, cunoscute.

Înafară de documentarea în arhive și biblioteci, la Moscova am vizitat Institutul de slavistică și balcanistică, la invitația conducerii acestuia, și sectorul de letopisețe de la Institutul de istorie a U.R.S.S. la invitația șefului acestui sector, unde am avut discuții deosebit de utile cu istoricii sovietici privitoare la cercetările de istorie medievală și la editarea izvoarelor.

Rezultatele cercetărilor întreprinse în arhivele și bibliotecile sovietice sînt deosebit de utile atît colectivului în care lucrez la editarea documentelor medievale românești cît și altor cercetători cu preocupări similare. De altfel întregul material documentar depistat, regestat, transcris, colaționat sau microfilmat a fost depus, în funcție de interesul pe care îl reprezintă, la colectivele de documente de la Institutele de istorie din Iași și București.

I. Caproșu

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

ERATĂ

Pagina	*Rîndul*	*În loc de*	*Se va citi*
VI	31	Al. Zub	I. Ciupercă
107	1	CONSTRUIREA	CONSTITUIREA
134	9	1510—1523	1510—1513
134	50	a istoriei otomane), I, Türkiye Yayînevi, 1947, p. 424.	Türk Tarih Kurumu Basîmevi, Ankara, 1964, p. 242-243.
141	30	porţile	părţile
142	3	voastre legîndu-ne mijlocul	voastre fusese emisă şi mai înainte. Noi, robii domniei voastre, legîndu-ne mijlocul,
587	50	sigure	uigure

Institutul de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" al Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România publică „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie", care continuă seria de *istorie* a revistei „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, apărută între anii 1950 şi 1963.

„Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" cuprinde *studii, comunicări şi note, recenzii* ş. a., consacrate istoriei României (veche, medie, modernă şi contemporană), istoriei relaţiilor internaţionale ale României, istoriei universale ş. a.

Publicaţia se adresează cercetătorilor în domeniul istoriei României şi universale, profesorilor, studenţilor şi tuturor celor interesaţi în cunoaşterea şi studierea istoriei.

Nr. coli tipar 42,25

Tiparul executat la I. P. Iaşi
str. Vasile Alecsandri nr. 12
comanda 228
R. S. România

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro

Publicația apare anual.
Prețul unui abonament este de lei 40.
În țară, abonamentele se fac la oficiile poștale, agențiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari din instituții.

Comenzile din străinătate se fac prin :

Rompresfilatelia
P. O. BOX — 2001
București
Republica Socialistă România
sau prin reprezentanții săi din străinătate.

La revue *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol"* paraît 1 fois par an.

Toute commande à l'étranger sera adressée à

Rompresfilatelie

P. O. Box 2001
Bucarest, Roumanie
ou à ses représentants à l'étranger

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol",
tom. VIII, p. 1—660, Iași, 1972.

40559

Lei 40

https://biblioteca-digitala.ro / http://adxenopol.academiaromana-is.ro